

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2024

6-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз хәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

6-сан 2024 декабрь

Шөлкемлестіріушілер:

*Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы*

**Редактор:
А. Тилегенов**

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ
Сапардурды АБАЕВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ
Мавлюда АЧИЛОВА
Азизжан АБДАЗИМОВ
Мусаллам АБДУЖАБАРОВА
Ширин АЛДАШЕВА
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Интизар АБДИРИМОВА
Тўлқин АЛЛАЁРОВ
Марифжон АХМЕДОВ
Умида БАҲАДИРОВА
Фархад БАБАШЕВ
Ботир БОЙМЕТОВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА
Гулбахар БЕКИМБЕТОВА
Комил ГУЛЯМОВ
Роза ГАЙПОВА
Маманазар ДЖУМАЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Дилдора ДАВРОНОВА
Замира ДАУЛЕТМУРАТОВА
Барлықбай ДАВЛЕТОВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ
(Шимкент, Қазақстан)
Алишер ЖУМАНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА
Холбой ИБРАГИМОВ

Шохида ИСТАМОВА
Умида ИБРАГИМОВА
Рухшона ИСРОИЛОВА
Алима КЕНЖЕБАЕВА
(Тараз, Қазақстан)
Джавдод ПЎЛАТОВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ
(Шимкент, Қазақстан)
Меруерт ПАЗЫЛОВА
Пердебай НАЖИМОВ
Сабит НУРЖАНОВ
Захия НАРИМБЕТОВА
Хушбоқ НОРБЎТАЕВ
Азамат НОРБЕКОВ
Хуршида НУРИТДИНОВА
Алишер НАРМАНОВ
Уролбой МИРСАНОВ
Сафо МАТЧОН
Шукурилло МАРДОНОВ
Абдулхамид МИРЗАЕВ
Камаладин МАТЯКУБОВ
Гулзабира БАБАШЕВА
Қалыбай ПРИМБЕТОВ
Раёно ОРИПОВА
Бахтиёр РАХИМОВ
Норим РАХМАНОВ
Мукаддас РАХМАНОВА
Светлана СМЕРНОВА
(Москва, Россия)
Мухаббат САЛАЕВА
Гүзал СОДИҚОВА
Улбосын СЕЙТЖАНОВА

Даулетназар СЕЙТКАСЫМОВ
Айдын СУЛТАНОВА
Қалбай СЕЙТМУРАТОВ
Қаххор ТУРСУНОВ
Амина ТЕМИРБЕКОВА
Нурзода ТОШЕВА
Қуанишбек ТУРЕКЕЕВ
Тажибай УТЕБАЕВ
Саодат ТОШТЕМИРОВА
Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Амангелди КАМАЛОВ
Гўзал ҚУРБОНОВА
Гулмира КАМИЛОВА
Воҳид КАРАЕВ
Моҳира ҚУВВАТОВА
Шахноза КАДИРОВА
Сарсенбай КАЗАХБАЕВ
Ризамат ШОДИЕВ
Ойбахор ШАМИЕВА
Абдишукур ШОҒҚОРОВ
Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Мухаббат ХУДОЁРОВА
Гулрухсор ЭРҒАШЕВА
Гавхар ЭШЧАНОВА
Қонысбай ЮСУПОВ
Гулора ЮСУПОВА

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ АДЕБИЯТ

Atabaeva G.B., Mamutova D. G. Esemuratova shigarmalarında somatikaliq frazeologizmlerdiń qollanılıwı («Jiyren» povesti misalında)	8
Abdusattorova B. “Boburnoma” asarining o‘zbek tilidan ingliz tiliga turli shaxslar talqinida qilingan tarjimalari asosida kayfiyat konsepti verbalizatorlarini o‘rganish	12
Matyokubova Sh.A. Nofilologik ta’lim yo‘nalishida ingliz tili darslari uchun autentik matnlarni tanlash me‘zonlari	18
Alimova M. Canvas LMS o‘zbek tilini o‘qitishda samarali vosita sifatida	24
Pulatova Sh.S. Diachronic sphere and stages of the formation of the latin language	29
Saydullayeva M.A. Motivation acts as a significant driving factor in the successful mastery of a second language	35

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Mirboboyeva N. Bo‘lajak defektologlarda pedagogik mas‘uliyatni shakllantirish bo‘yicha o‘zbekiston va xorij tajribasi	39
Ziyyayev A. Fuqarolik tuyg‘usi tarbiyasi va shaxs ma‘naviy kamoloti	43
Maxmudov X.Sh. Inklyuziv ta’lim jarayonida bo‘lajak maxsus pedagoglarni interfaol usullar asosida ishlashga tayyorlash	48
Maxmudova M.S. Dual ta’lim sharoitida bo‘lajak logopedlarning akademik mobilligini rivojlantirishning nazariy jihatlari	53
Turg‘unboyeva Z.I. Eshitishda nuqsonlari bo‘lgan o‘quvchilar ona tili darslarida nutqiy malakalarni shakllantirish	58
Erkaboyeva N.Sh. Bo‘lajak o‘qituvchining innovatsion faoliyati kasbiy o‘z - o‘zini rivojlantirishning omili sifatida	63
Mustafaqulova D.I. Biologiya fani o‘qituvchilarida tizimli tafakkurni shakllantirish muammolari	68
Qo‘chqorova A.O. O‘smir qizlarga o‘qish uchun tavsiya etiladigan asarlar	73
Kenjayeva D. S. O‘smirlik davrining umumpsixologik xususiyatlari va o‘smirda krizisini yuzaga kelib chiqishi	80
Qurbonov J.A. Yangi O‘zbekistonda bo‘lajak pedagoglar intellektual madaniyatini takomillashtirish zaruriyati	88
Ergashev A.R. Talabalarni ma‘naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda qo‘llaniladigan masofaviy ta’lim modellari tahlili	94
Tuychiyeva Z.A. Innovatsion texnologiyalar orqali bolalar yozuvchilari va shoirlari ijodini o‘rgatish usullari	98
Elliyev H.Q. O‘quvchilar bilimini baholashni amaliyotda qo‘llanilishi	103
Jo‘rayev V.T. Ta’lim tizimida ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarni shakllantirishning ahamiyati va kompetentlik yondashuvi	111
Haqberdiyev J.A. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni oilada muloqotchanligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik shart - sharoitlari	117
Akramova X.S., Abdullayev M.G‘. Aqli zaif o‘quvchilarning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishda pedagogik texnologiyaning ahamiyati	125
Akramova X.S., Abdullayev M.G‘. Grafomotor stimulyatsiya yordamida vosita alaliyasini korreksiyalash	130
Arifxodjayev G‘.S., Azimova Z.N. Dislaliya nutq nuqsonining kelib chiqish sabablari	135
Muratova S.Ch. Mustaqil ta’lim turlari va ularni pedagogik-metodik bajarish	143
Turabova M. Talabalarning gapirish malakasini baholashda nazorat tamoyillari	149
Saliyeva D.A. Maktabda tajovuz qurboniga aylangan bolalarga psixologik yordam berish	155
Normatov J.J. Pediatriya fanlari asosida raqamli tibbiy ta’limda klinik fanlarni o‘qitish va chaqaloqlarni ko‘krak suti bilan ovqatlantirishning metodik tamoyillari	161
Abdisheripova Sh.B., Mahmudova D. Kompetentlik yondoshilishi asosida o‘quvchilarning kreativ takkiri rivojlantirish (5-6-sinflarda)	170

Umaraliyev M.M. O'smirlik davri emotsional holatlarining o'ziga xos xususiyatlari	175
Haydarov I.H. Eshitishda nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilarda tabiatshunoslik tushunchalarini shakllantirish	181
Babayeva A.H., Abdulhalilova Sh., Yigitaliyeva S., Fayzimatova M. RDA bilan kasallangan bolalarning klinik, psixologik va pedagogik xususiyatlari (erta bolalik autizmi)	186
Xayitov L. Inklyuziv ta'lim sharoitida bo'lajak defektologlarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish	190
Anvarova Z.Q. Talabalarning neontologiya va bolalar klinik fanlaridan o'quv va mustaqil ta'lim topshiriqlarini takomillashtirish metodikasi	197
Abdullaeva F.S., Bakieva G.H. Kasbiy kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning asosiy tamoyillari	203
Jabborov M.M. Kimyo darslari samaradorligini oshirish metodikasi	207
Narziyeva N.N. Bo'lajak veterinar-mutaxassislarida tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish usullari	215
Hasanova Z.D. Eshitishda nuqsoni bor bo'lgan bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashning samarali usullari	220
Ostanov J.E. Shaxs ekologik madaniyatini shakllantirishda fan ta'lim-tarbiya tizimining o'rni masalalari	226
Voxobova M.S. Ijtimoiy-psixologik moslashish jarayonida nutq nuqsoniga ega bolalarning rivojlanish xususiyatlari	231
Suyumov J.Y. Zamonaviy ta'limda noan'anaviy yondashuvlarning o'rni va ahamiyati	236
Mirzayev Sh. Hujjatlarni muvaffaqiyatli uyg'unlashtirish bo'yicha oliy ta'lim muassasalarining amaliy tadqiqotlari va ilg'or tajribalari tahlili	242
Uzoqboyev X.Q. Tarixiy yondashuvdan foydalanib o'quvchilar tabiiy-ilmiy savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslari	248
Djumabaeva S.K. Iqtisodiy va ijtimoiy geografiyani o'qitishda statistik ma'lumotlar va jadvallar asosida diagrammalar tuzish	252
Xurramov I.A. Umumta'lim maktablari o'qituvchilarining ekologik savodxonligini etnopedagogik yondashuv asosida rivojlantirish	257
Ismailov A.A. Umumiy o'rta ta'lim maktab rahbarlarini ijtimoiy imijini rivojlantirish mexanizmlari	262
Ruziyeva N.Z. Inklyuziv ta'limning ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri: ta'limni kengaytirish va barqarorlik	268
Haydarov O.E. Jamiyat taraqqiyotida siyosiy tizim nazorat funksiyasining o'rni	272
Botiraliyeva M.B. Akmeologik yondashuv asosida o'quvchilarda axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning didaktik ta'minoti	278
Abduxolikova N. A. Mediasavodxonligini falsafa darslariga integratsiyalash: uslubiy yondashuvlar va modellar	281
Xojayeva M.N. Bo'lajak o'qituvchilarda matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun turli ta'lim tizimlarida qo'llaniladigan metodlarni taqqoslash	287
No'monxonova M. N. Pedagogikada professional kompetensiyani shakllantirish uchun sun'iy intellekt bo'yicha takomillashtirilgan o'quv dasturini ishlab chiqish	292
Umarova Sh.M. Ona tili ta'lim mazmunida milliy g'ururni rivojlantirishning metodik usullarida integrativ yondashuv nazariyasi va amaliyoti	297
Shaxobitdinov X. X. Tarixiy tafakkurni rivojlantirish va o'zlikni anglashda me'moriy yodgorliklarning o'rni	303
Нажмиддинова Ё.Р. Техника олий таълим муассасаларида муҳандис механикларни ривожлантирувчи таълимнинг усуллари	308
Отажоновна М.С. Компетенцияга асосланган ёндашув ўқувчиларнинг алтруистик компетенцияларини ривожлантиришнинг назарий асоси сифатида	314
Ravshanova I., Safarboyeva N. Bolalardagi ruhiy va jismoniy rivojlanishidagi kamchiliklarni o'rganish va bartaraf etishda tibbiy-psixologik hamda pedagogik yondashuvning ahamiyati	323
Mamayusupova I.H. Psixoanaliz rivojlanishi va shaxs tuzilishi hamda rivojlanish psixologiyasidagi xususiyatlari	331

Abidova N.Q. Autizm spektrli o'quvchilar ota-onalari va maxsus maktab hamkorligi	338
Nazirova F.A. Bo'lajak o'qituvchilarning kreativligini rivojlantirish pedagogik imkoniyatlari va shart sharoitlarini takomillashtirishning pedagogik imkoniyatlari	344
Po'latxo'jayeva M.R. Alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalarga tibbiy-pedagogik va psixologik maslahatlar hamda yondoshuvlar	352
Melibayev T. Aqliy kamchiliklari mavjud o'quvchilarda hissiy - irodaviy soha rivojlanishi xususiyatlari	359
Setsaliev I.I., Setsaliev Z.I. Yevropa olimlari o'qituvchilarning kasbiy mahoratini takomillashtirish to'g'risidagi qarashlari	364
Рахмонова С.Ю., Каримова К.Р. Развитие логического мышления учащихся начальной школы через геометрические задачи	372
Абдуллаева О.С., Азамхонов Б. С. Методика применения цифровых инструментов для разработки образовательного контента	388
Юсупова Н. Актуальные проблемы организации ранней помощи	393
Сиддикова Ш.А. Формирование естественнонаучной грамотности (science) у будущих учителей биологии	398
Mavlanova S.Sh. Stages of development of non-government non-commercial organizations in uzbekistan	402
Ulkanov S. Didactic principles of using mobile applications in the educational process	408
Atajonova S.B. Development of information and communication competence among students of technical universities	414

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Aripova M.L. Islom axloqida ma'rifat va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari	422
Haydarova I.M. Qomusiyl olimlarimizning pedagogik g'oyalarini ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llashning amaliy ahamiyati	428
Haydarova I.M. Pedagogika fanlarini o'qitishda jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari	435
Tangirov E.S. Oliy ta'lim muassasalarida talaba-yoshlarning etnomadaniy bag'rikenglik hissini rivojlantiruvchi treninglar tashkil qilish	443
Axmedova M.B. Imom Buxoriyning "Birrul volidayn" asarining ilmiy va ijtimoiy ahamiyati	451
Holmatova Z.A. Shaxs dunyoqarashini milliy qadriyatlar asosida shakllantirishga sharq mutafakkirlarining qarashlari	457
Sa'dullayev S.S. O'zbekistonning qadim ziyoratgoh maskanlaridan biri bo'lmish Nurota shahri tarixi	466
Vahabov M.T. Mustaqil fikr -qarshi targ'ibot vositasi sifatida	473
Xolxujayeva Y.U. Turkiston o'lkasining etnografik tasviri	477
Салоҳиддинова Ғ.Б. Фуқаролик жамияти институтларининг ўсмирларни мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётига жалб этиш бўйича фаолияти	482
Тургунбоев А., Жамолов Л. Жамиятни маънавий юксалтиришга ижтимоий-гуманитар фанларнинг ўрнига оид баъзи масалалар	490
Бегимқулов З.А. Туркистонда жадидчилик ҳаракатининг дунёга келиши ва шаклланишида Исмоилбек Гаспиралининг тутган ўрни	495
Сайфудинова Дж.Б. Паразитология фани тарихидан	501
Kholov O.Ch. Peculiarities of ethnopedagogy in the formation of national values	507

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Rajabova L.O'. Kompyuter grafikasi vositalarining integratsiyasi ta'lim sohasidagi innovatsiyalar tendentsiyasiga moskeladi va ta'lim amaliyoti hamda usullarini rivojlantirish	511
Shirinov F.Sh. Informatika ta'limida virtual texnologiyalar	518
Shirinov F.Sh. Informatika ta'limida hamkorlikda va modulli o'qitishni loyihalashtirish	523

Xasanov X.M. Mediasavodxonlik nima va uning ahamiyati	529
Turaeva Sh.N., Sheraliyev Sh., Kuliyev T.M., Kurbanbayev E.B. Separator-tozalagichni tozalash samarasini oshirish mavzusini o'qitishda nazariy asoslari	532
Aroyev D.D., Yakubjonova M.I. Paskal dasturining ayrim operatorlari haqida	541
Turg'unov A.R. Qishloq xo'jaligi muhandisligi yo'nalish talabalari uchun fizika fanini o'qitishning o'rni	546
Axmedova G.A. Bir necha o'zgaruvchili butun sonlarda echiladigan har xil tenglamalar haqida	553
Tadjibayeva M.R. Amaliy mashg'ulot darslarida raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi	557
Raximova N.X. Intellektda nuqsoni bolgan boshlang'ich sinf o'quvchilarida fanlararo aloqadorlik asosida geometrik tasavvurlarni shakllantirish	563
Маматкабилов А.Х., Хантов Я.А., Жомгирова Н.А. Математическая модель экипажа на баллонных колесах при его малых отклонениях от прямолинейного движения без скольжения с постоянной скоростью	568
Умматова М.А. Методы изучения сложных высказываний в курсе математической логики	576
Abdurakhmanov D. E. Technology of Teaching Fundamental Concepts Related to Energy-Saving Technologies Based on the Integration of Sciences in Physics	582

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТЎРБИЯ

Ziyayev A. Boshlang'ich ta'limda innovatsion yondashuvning ayrim masalalari	587
Muhammadjonova D.F. Maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni maktabga nutqiy tayyorlash metodikasi	593
Оппоqxо'jayev X. A. Inklyuziv ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarini antroposentrik yondashuv asosida tarbiyalashning jahon tajribasi	598
Bekberganova N.O. Boshlang'ich sinf "O'qish savodxonligi" va fanlarida o'quvchilar kommunikativ nutqini rivojlantirishga oid mediatexnologiyalar vositasidan foydalanish metodikasi	604
Yuldasheva G.O' Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik refleksiyalash qobiliyatini rivojlantirishning nazariy asoslari	609
Adizova N.B., Yoriyeva M.O. 3 - sinf o'qish darslarida o'zbek bolalar folklori namunalarini o'rgatishning ahamiyati	616
Ziyayeva U. Bo'lajak tarbiyachilarning kreativ kompetensiyasini rivojlantirish	621
Muxammadjonova X.X. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda bilish jarayonlari rivojlanishining xususiyatlari	626
Bo'ltakova R.H. STEAM ta'lim texnologiyasini maktabgacha ta'lim jarayoniga tatbiq qilish	631
Ashurova M. Xalq og'zaki ijodi vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirishning texnologiyasi	635
Sulaymanov M.M. Boshlang'ich sinflarda savodxonlikni shakllantirish va baholash (PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida)	640
Djumabaeva S.K. Iqtisodiy va ijtimoiy geografiyani o'qitishda statistik ma'lumotlar va jadvallar asosida diagrammalar tuzish	644
Kodirova Z.K. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining nutq madaniyatini rivojlantirishning dolzarb muammolari	649
Olamova M.U. Bo'lajak pedagoglarda axborot-konstruktiv kompetensiyasini takomillashtirish	654
Худойкулова Ш.М. Ахлоқий қарашларни шакллантиришда "Комил инсон концепцияси"	661
Рўзибоева З.А. Визуал фаолият орқали мактабгacha таълим ташкилотлари тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатларини шакллантиришнинг илмий-назарий асослари	666

Пўлатхўжаева М. Мактабгача ёшдаги эшитишида нуқсонли бўлган болалар тарбиясида нейрорпсихологик фаолиятининг ўзига хослиги	673
Буранова Ш.А. Корпоративная культура участников учебно-образовательного процесса в период адаптации детей	680

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Qudratova N.I. Ta'lim tizimida xorijiy tajribalarni tatbiq etish afzalliklari	686
Hamraqulov Y.M. Innovatsion yondashuv asosida talabalarni muhandislik faoliyatiga tayyorlash pedagogik muammo sifatida	691
Umirov I.I. Bo'lajak muhandislarning texnologik kompetentligini rivojlantirishda zamonaviy elektron ta'lim vositalarining o'rni	698

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

Umarova S.M. Epilepsiya (tutqanoq) kasalligi etiologiyasi va xurujlari	707
Yuldosheva D. O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarni huquqlarini qo'llab-quvvatlanishi	712
Shermatova Y. S. Bo'lajak defektologlarni oila bilan ishlashga tayyorlashning nazariy asoslari	718
Aytoreev A. I., Umrbekova M.U. Oliy o'quv yurtlarida "Analitik kimyo" fanini o'qitish metodik tizimini takomillashtirishning ahamiyati	726
Омарова Н.М., Кабулова Л.Б., Айтореев А. Қазіргі мектептегі химияны оқытуда оқушылардың оқу әрекетін бақылау және өзін-өзі бақылау qo'llab-quvvatlanishi	732
Насиров М.У. Преподавание информационных технологий в высших учебных образовательных заведениях	738
Kamalov A.J. Ijtimoiy institutlar bilan hamkorlik orqali o'qituvchining kasbiy va ma'naviy qiyofasini shakllantirish	742

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХАМ СПОРТ

Mamatqulov M.X. Milliy sport turlari va o'yinlarining 10-11-sinf o'quvchilarining jismoniy rivojlanishiga ta'siri	748
Imomov A. A. Yosh sportchilarda yurak qon tomir tizmini jismoniy mashqlar orqali sog'lomlashtirish	752
Mirzayev A.X. Turli yoshdagi sportchi talabalarni tayyorlashda jismoniy va fiziologik xususiyatlar	758

G.ESEMURATOVA SHÍĠARMALARÍNDÁ SOMATIKALÍQ FRAZEOLIGIZMLERDÍŇ QOLLANÍLÍWÍ («Jiyren» povesti misalında)

Atabaeva G.B.

Ámaliy filologiya kafedrası stajyor - o`qıtıwshısı

Mamutova D.

Qaraqalpaq filologiyası hám jurnalistika fakulteti 2-kurs studentı

Tayanch so`zlar: leksika, frazeologizm, somatizmler, kórkem shıǵarma tili, emocionallıq-ekspressivlik.

Ключевые слова: лексика, фразеология, соматизмы, красивый язык, эмоциональность-выразительность.

Key words: vocabulary, phraseology, somatisms, beautiful language, emotionality-expressiveness.

Резюме:

Ushbu maqolada frazeologizmlarning tuzilishi, inson tanasi ishtirokidagi frazeologizmlar haqida gapirildi. Qoraqalpoq yozuvchisi G.Esemuratovanning "Jiren" romani misolida somatik frazeologizmlarning qo'llanishi haqida so'z yuritildi. Obraz yaratish sohasida somatik frazeologizmlarning qo'llanilishini tushuntirishdagi to'siqlarga misollar keltirdim.

Резюме:

В данной статье речь шла о структуре фразеологизмов, связанных с телом человека. Об использовании соматических фразеологизмов говорилось на примере романа «Жирен» каракалпакской писательницы Г.Есемуратовой. Я привел примеры препятствий объяснения использования соматических фразеологизмов в сфере создания имиджа.

Summary:

In this article, the structure of phraseologisms was discussed about the phraseologisms involving the human body. The use of somatic phraseologisms was discussed in the example of the novel "Zhiren" by the Karakalpak writer G.Esemuratova. I have given examples of the obstacles of explanation of the use of somatic phraseologisms in the field of image creation.

Til biliminde turaqlı sıpatqa iye frazeologizmler sózdıń, ayılajaq oy-pikirdiń tıńlawshıǵa tásir kúshiniń ótkirililigi menen ózgeshelenedi. Frazeologizmlerdiń quramında sol frazeologizmniń dóreliwine tiykar jaratıp turǵan sózlerdi qazaq tili frazeologiyasın izertlewshi ilimpaz S.Keńesbaev [1] tirek sózler dep ataydı. Qaraqalpaq til biliminde E.Berdimuratov [2], J.Eshbaev [3], G.Aynazarovalardıń [4] miynetlerinde frazeologizmler hártárepleme úyrenildi. Frazeologizmlerdiń

kórkem ádebiyatta qollanılıwı haqqında X.Qojaxmetovanın [5] miynetinde sóz etilgen. Frazelogizm quramında adamnıń dene músheleri, sanlıqlar, reńdi bildiriwshi sózler frazeologizmnıń dóreliwine uyıttı bolǵan sózler. «Frazelogizmler quramındaǵı sanlıqlarmateriallıq yamasa diniy túsiniqlerdi bildirip ǵana qalmastan waqıt, muǵdar, ólshem, sonday-aq millettiń milliyligin, bolmıstı, milliy kóz-qarastı kórsetetuǵın til birliǵı bolǵan konceptlerdi qurawshı til birliǵı [6].

Frazelogizmler shıǵarmanıń tásirililigin ele de arttırıwda, kórkem obrazlılıqtı kúsheytiwde paydalanıladı. Frazelogizmlerdi jazıwshı - shayırlardıń kórkem shıǵarmalarında túrli maqsetlerde hám ónimli qollanılǵanlıǵın kóremiz. Qaraqalpaq ádebiyatında belgili orıńǵa iye jazıwshı G.Esemuratovnıń «Jiyren» povestinde frazeologizmler ónimli qollanılǵan. Shıǵarmada adam dene músheleri atamalarına baylanıslı bolǵan frazeologizmler kóp ushırasadı. Kórkem shıǵarmanıń tilinde adam dene múshelerine qatnaslı awız, bas, kóz, boy, ayaq, qol, qulaq, ókpe hám basqa da dene músheleri qatnasqan frazeologizmler qollanılǵan.

Biz bul maqalamızda adamnıń dene múshelerine qatnaslı frazeologizmlerdiń «Jiyren» povesti misalında úyrendik.

1. Boy sozine baylanıslı frazeologizmler.

Mısalı: – Senıń qálegenıń Tóke, – dep Turdimurat aǵam uyqısıń ashalmay manawsırıp, dastıqqa qaytadan *boyın tasladı* (72-bet). Berilgen mısalda «*boyın tasladı*» frazeologizmi qollanılǵan hám *jatıw, dastıqqa basın qoyıp jatıw* mánisin ańlatıp tur.

– Qaydem, kelinshek-ay, balalarımız qıltanaqtay bolıp jańa ǵana *boy kóterip* kiyatır (74-b). Berilgen mısalda «*boy kóteriw*» frazeologizmi qollanılǵan hám *ósiw, erjetiw* mánilerinde qollanılǵan. Bul frazeologizmlerdegi tirek sóz boy sózi frazeologizmnıń tiykarı, ózegi. Shıǵarmadaǵı waqıyanıń bayanlanıwında adamnıń tula boyındaǵı islenip atırǵan is-háreket jattı yamasa ósti dep qollanılmastan emociionallıq-ekspressivlik máni ańlatıw hám qaharmannıń pútkil denesin súwretlewde boy sózi qatnasqan frazeologizmdi qollanǵan.

2. Awız sózine baylanıslı frazeologizmler.

Mısalı: – Baladan-shaǵa betin sıyırwǵa waqtı joq. Suwıq, ashıpız degendi *awzına almaydı* (97-b). – Ol sózdi *awzınızǵa ala görmeń*, balam aman kelip toyǵa shaptıraman, – depshıja-pıja bolasań (108-b). Bul mısalda «*awzına almaw*», «*awzınızǵa ala görmeń*» frazeologizmleri *aytpaw, heshnárse aytpaw*, degen máni ańlatadı. – Al sizler ekewińiz *awzınızdı-awzınızǵa qoyıp* sóylesip, bizler menen xabarlaspayız (125-b). Bul mısaldaǵı *awzınızdı-awzınızǵa qoyıp* frazeologizmi átirapındaǵılar menen jumısı bolmay *ǵapke*

berilip ketiwmanisin ańlatadı. Jazıwshı sóylew procesin awız sózi qatnasqan frazeologizmlerdi qollanıw arqalı súwretlegen.

3. **Kóz** sózine baylanıslı frazeologizmler.

Povestte kóz sózine baylanıslı tómendegishe frazeologizmler qollanılgan. Mısalı: – Apama ásten *kóz jiberemen*. Tım-tırıs jatır (74 -b). – Óziniń balasınıń atın esitkende Eltiri sheshem jaǵasın uslap ornınan órre turdı da, balasınıń iyek tislegenine *kózi túsip* ketip qayta otırdı (76-b). – Turdımurat aǵama kúlip qaraǵandaǵı janındı alǵan súykimli shırayı men tulımshaǵına shekem *kóz aldımda* (80-b). – Qızlargúldiń appaq denesine *kózim túsip* edi, qaraǵan sayın qaray berippen. Shıra óshken sońǵana kózimdi ayırıp aldım (91-b). – Meni, «Jigitimnin urısta júrgenin bilse de» geypara nasdaq penen masaqtıń *kóziniń qıyıǵın salıp* aldımda tutlıǵıp turǵanın kóriw jawdıń elge basıp kirgeninen better batadı (91-bet). – Apam biyshara angimenin usı jerine kelgende *kózin shayday ashıp*..(79-b). – Ol jelibirep *kózdi ashıp jumǵansha* Mayjaptıń payapılına mindi de kózden gayıp boldı (122-b). – Biraq, tez kúnde nıpqırt bolatuǵına *kózim jetedi* (81-b). Povestte kóz sózi qatnasqan frazeologizmler ónimli qollanılgan. «*Kóz jiberiw*», «*kóziniń qıyıǵın salıw*», «*kózi túsip*»-qaraw, «*kóz aldımda*»-ele yadımda, «*kózdi ashıp jumǵansha*»-tez, «*kózin shayday ashıp*»-ózine keliw, túsiniw jetiw, «*kózi jetiw*»-isenimi kámil bolıw mánileriń ańlatadı. Kóz sózi qatnasqan frazeologizmler tek ǵana kóriw, qaraw mánilerin emes, tezlik, eslew oylanıw mánilerinde qollanılıp qaharmannıń ishki oy-keshirmelerin ańlatıp kelgen.

4. **Bas** sózine baylanıslı frazeologizmler.

Mısalı: – Usı kúnleri kórgen túslerim gúmilji, *bası-ayaǵı joq* jalań shım-shıtırıq (81-b).– Úydiń ishiniń de Jiyrenge *bası aylanbaytuǵında*y kórinedi maǵan (98-b). – Bul hásiretlerdińizinde ne bar!? Bilmey *bas qatıraman*. (116-b). Birinshi mısaldaǵı mısaldaǵı «*bası-ayaǵı joq*» frazeologizmi túsiniksizdegen mánini, ekinshi mısaldaǵı «*bası aylanbaw*» frazeologizmi itibarsızdegen mánini úshinshi mısaldaǵı «*bas qatırıw*» frazeologizmi oylanıwmanıların ańlatadı.

5. **Qol** sózine baylanıslı frazeologizmler

– Al, endi búgin heshkimniń de iske *qolı barmadı* (52-b). «Qolı barmadı» frazeologizmi *jumis islemew*, *jumis islewge qálewı bolmaw* mánilerin ańlatadı

6. **Qulaq** sózine baylanıslı frazeologizmler

– Ne deyseń, shıraǵım?-dep *qulaǵı erbeń etti* Allamurat aǵamnıń (51-b). Bul mısaldaǵı «*qulaǵı erbeń ettiw*» frazeologizmi esitiw mánisin ańlatadı.

Biz bul maqalada «Jiyren» povestinde qollanılgan somatikalıq frazeologizmler haqqında sóz ettik. Boy, awız, bas, kóz, qol, qulaq sózleri qatnasqan frazeologizmlerdiń ónimli qollanılganlıǵın anıqladıq. Povestte

jazıwshı G.Esemuratovanıń somatikalıq frazeologizmlerdi qálipke quyǵanday etip qollana alıw sheberligin kórdik. Povest qaharmanlarınıń tilinen bayanlangan waqıyalarda somatikalıq frazeologizmlerdiń qollanılıwı kórkem shıǵarma tiliniń ele de bayıwına xızmet etip tur.

Ádebiyatlar:

1. Кеңесбаев С. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Алматы. 1977.
2. Бердимуратов Е. Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. Нөкіс, 1994.
3. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилинің қысқаша фразеологиялық сөзлігі. Нөкіс, 1985.
4. Aynazarova G. Qaraqalpaq tilinde teńles eki komponentli frazeologizmler. Monografiya. Nókis, «Qaraqalpaqstan» 2020-jıl.
5. Қожақметов Х. Фразеологизмдердің көркем әдебиетте қолданылыўы. Алматы, 1972.
6. Atabaeva, G. (2024). Sanlıqlar menen kelgen frazeologizmlerdiń izertleniwi. Modern Science and Research, 3(5).
7. Gózzal, A. (2023). Qaraqalpaq tilindegi awızeki sóylew tiline tán sanlıqlar menen kelgen frazeologizmler. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 415-419.

“BOBURNOMA” ASARINING O‘ZBEK TILIDAN INGLIZ TILIGA TURLI SHAXSLAR TALQINIDA QILINGAN TARJIMALARI ASOSIDA KAYFIYAT KONSEPTI VERBALIZATORLARINI O‘RGANISH

*Abdusattorova B.
ADCHTI doktranti*

Tayanch soʻzlar: tarjima, aforizm, lugʻat, ekvivalent, tarixiy tasvir, mazmun.

Ключевые слова: перевод, афоризм, словарь, эквивалент, исторический образ, содержание.

Key words: translation, aphorism, dictionary, equivalent, historical image, content.

Резюме:

Ushbu maqolada mashhur “Boburnoma” asarini turli tarjimon shaxslar tomonidan oʻrganilganligi va ingliz tarjimonlari asarning oʻziga xosligi, badiiy xususiyatini saqlab qolishga intilganliklari toʻgʻrisida maʼlumotlar keltirilgan hamda tarjimalarda badiiy uslub jihatidan ilmiylikka moyillik, undagi maqollar tarjimalari ingliz tilidagi maqollar mazmuniga yaqin boʻlgan ekvivalent orqali tarjima qilishga harakat qilishganligi toʻgʻrisida maʼlumotlar berilgan.

Резюме:

В данной статье приводятся сведения об изучении знаменитого произведения «Бобурнома» различными переводчиками и о том, что английские переводчики старались сохранить оригинальность и художественный характер произведения, а также научную направленность переводов с точки зрения художественного стиля. , переводы пословиц в ней даны на английском языке, приводятся сведения о том, что пословицы пытались перевести через эквивалент, близкий их содержанию.

Summary:

This article provides information about the study of the famous work "Boburnoma" by various translators and the fact that the English translators tried to preserve the originality and artistic character of the work, as well as the scientific tendency in the translations in terms of artistic style, the translations of proverbs in it are in English. information is given that they tried to translate proverbs through an equivalent that is close to their content.

Boburnoma asari koʻp marta turli shaxslar tomonidan oʻrganilgan va tarjima qilingan. Eng birinchi tarjima yesa Jon Leyden Vilyam Erskin tomonidan 1826 yilda amalga oshirilgan. 1921 yilda yesa Annetta Susanna Beveridj ikkinchi marta Boburnomani tarjima qilishga qoʻl urdi. Eng soʻnggi tarjima esa Xiler Tekston edi va u zamonaviy ingliz tiliga 1996 yilda nashr qildi.

R.M.Kaldikot (1879), A.S.Beverij(1921), F.Talbot (1909), L.King (1921), V.Tekstonlar (1996) xam Boburnomani ingliz tiliga tarjima qilishgan. Amalga oshgan tarjimalar orasida J.Leyden-V.Erskin, A.S.Beverij va V.Tekstonlarning olimlar tomonidan nisbatan mukammal va to'liq deb topildi.

Erskinning tarjimasi fors tilidan, Leydenniki asliyat tili – eski o'zbek tilidan (ba'zi manbalarda qayd etilishicha «chig'atoy tili») tarjima qilingan. Erskinning tarjimasi har tomonlama maqtovg'a arzigulik, sifati, saviyasi bilan ajralib turadi, uning ishi asliyat tilining uslubi bilan mos tushgan.

1909 yilda F.Talbot «Boburnoma»ning inglizcha tarjimasini chop ettirgan. Ushbu tarjima asosida bir qancha nashrlar chop etildi. 1845 yilda Leyden–Erskin tarjimasining qisqartirilgan variantini R.M.Kaldikot chop ettirgan. 1879 yilda esa sharqshunos olim F.Talbot ushbu qisqartirilgan nashrning ikkinchi variantini bosmadan chiqargan. L.U.King 1921 yilda muhim ilmiy ma'lumotlar bilan to'ldirilgan «Boburnoma»ning ikkinchi nashrini chop ettiradi. Ushbu nashrda “Boburnoma” dagi uzilib qolgan yillar voqealari boshqa manbalardan olib tiklagan.

Tadqiqot mavzusidagi mavjud muammolar. N.Otajonovning fikriga ko'ra, ingliz tarjimonlari asarning o'ziga xosligi, badiiy xususiyatini saqlab qolishga intilganlar. U tarjimalarning tili haqida ham bunday deb yozadi: «Leyden–Erskin tarjimasida uslub ataylab ingliz o'quvchisiga tushunarli qilib tanlanganday. Aksincha, Beverijning tarjimasi quruqroq, ilmiy tilda bitilgan». Professor Tekston esa, A.S.Beverijning tarjimasi talabalarning ishiga o'xshaydi, barchaso'zlar xuddi lug'atdaging o'zginasi, turkiy (o'zbek) va inglizcha so'zlarni aynan mos keltirishga harakat qilgan deya fikr bildiradi.

«Boburnoma»ning Leyden–Erskin tarjimasi murakkab va asliyatdagi so'zlar miqdoriga solishtirganda har bir satrda uch to'rttaga oshib borgan. Susanna Beverijning tarjimasida badiiy uslubi jihatidan ilmiylikka moyil, undagi maqollar tarjimalari ingliz tilidagi maqollar mazmuniga yaqin bo'lgan ekvivalent orqali tarjima qilingan va bu Leyden – Erskinda ham aks etgan. S.Beverijning tarjimasidan roppa-rosa 75 yildan keyin, 1996 yilda professor Vil'yer Tekston uchinchi bor «Boburnoma»ning mukammal inglizcha tarjimasini chop ettiradi. Mazkur tarjimaning nashr etilishi Bobur Mirzo hayoti, ijodi va davri haqidagi ma'lumotlarni boyitdi.

Muammoni hal qilish usullari. V.Tekston ko'proq diqqat-e'tiborini asliyat uslubi va maqol ohangdoshliginiga qaratdi. Muallif “Boburnoma” da keltirilgan tarixiy shaxslar xarakterini ochib berishda maqollar va matallarni o'z o'rnida qo'llab, emotsional xolat, baxomunosabat va shaxsga nisbatan fikr

bayonini tasvirlaydi. Misol uchun; hayotda sodir bo'lgan, jon talvasasidagi navkarlariga nisbatan ushbu aforizmni qo'llagan;

Agar sad sol moni va-r yake ro'z,

Biboyad raft az in koxi dilafrō'z.

Aforizm quyidagicha ma'noga yega; Agar yuz yil va agar birgina kun yashasang ham ko'ngil oluvchi bu qasrdan ketish kerak bo'lur.

Quyidagi gapni yendi J.Leyden-V.Erskin (1826), A.S.Beverij (1921), V.Tekstonlar (1996) tarjimalarida qay darajada ifoda yetilganini ko'ramiz.

J.Leyden-V.Erskin tarjimasida: Should a man live a hundred, may a thousand years, yet at last he Mazmuni yesa: Garchi inson yuz yil, balki ming yil yashasa, nihoyat..... bu yerda tarjima tugatilmagan.

S.Beverij tarjimasida: If a man live a hundred years or thousand years, at the last nothing..... Tarjima esa quyidagicha; Agar inson yuz va ming yil yashasa ham, nixoyat hech narsa... bu yerda ham tarjima nihoyasiga yetmagan.

“Boburnoma” ni 1996-yilda tarjima qilgan so'nggi ingliz tarjimoni V.Tekstonda esa muallif nazarda tutgan fikrni to'liq bo'lmasada yakuniga yetkazishga muvaffaq bo'lgan va Boburning achinishi va afsuslanish kayfiyatini yetkazib bera olgan: Be it a hundred years or one day, in the end must depart from this noxious palace.

Leyden-Erskin bilan S.Beverijlarning tarjimalari ma'no jihatdan asliyatdagi yuz yil va agar birgina kunning bir-biriga zid bo'lgan, kontrast ma'nosini qo'llab, a hundred years or thousand years- yuz yil yoki ming yil, tarzida bergan, yuz yil a hundred, birgina kun - a thousand ga o'zgargan. Tarjimada ba'zi so'zlarning yo'qotilish hisobiga ekspressiv ma'no kuchaytirish bilan ikkinchi qism to'ldiriladi.

Ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar. Yuqoridagi misollarni ko'rib chiqqan holda agar yuz yil va agar birgina kun yashasang ham ko'ngil oluvchi bu qasrdan ketish kerak bo'lur ni quyidagicha tarjima qilinishi eng maqbul variant deb topildi : Though a man lives a one or a hundred years, he must leave this much-admired palace one day.

Boshqa misol bilan tanishib chiqsak: Tarixshunos olim Muxammad xaydar Mirzoga nisbatan : Otasini o'zbek o'lturgandin so'ng kelib, mening mulozamatimda uch-to'rt yil bo'ldi,so'ngra ijozat tilab,Qoshg'arga xon qoshig'a bordi.

Boz gardad ba asli xud xama chiz,

Zarri softiyu nuqravu ariziz.

Ma'nosi esa: Hamma narsa: Xox sof oltin, xox kumush xox qo'rg'oshin bo'lsin, baribir o'z asliga qaytadi. Bu tarixda, deydurlarkim, toyib bo'lub, yaxshi tariqa paydo qilibdur.

J.Leyden-V.Erskin tarjimasida: after his father was slain by the Uzbeks he entered my service and maintained in it three or four years; he than took leave of me and went to Kashghar to the Khan; but as:

But as everything returns to its original principles,

Whether pure gold, or silver, or tin; It is said that he has now adopted a commendable course of life and become reformed.

Susanna Beverij esa quyidagicha tarjima qilgan: He was in my service for three or four years after the Auzbegs slew his father, then asked leave to go Kashghar to the presence of SI Said Khan.

“Everything goes back to its source,

Pure gold, or silver or tin.”

People say, he now lives lawfully and has found the right way.

Mumtoz asarlarda qo'llangan aforizmlarni kuzatsak, tarjimonlar ko'p hollarda so'zma so'z tarjimadan foydalanishadi va bunga eng oson yo'l deb qarashadi. Chunki, unga mos ekvivalentlarini qidirib topish uchun unga aloqador asarlarni mutolaa qilish, manbalardan izlanish zarur va bu ko'p vaqt talab qiladi.

“Boburnoma” dagi yana bir misolni ko'rib chiqsak: “Bu besh kunluk o'lar jon uchun yomon ot bila bordi. Xotun so'ziga kirib, o'zini nekmomlar chargasidan chiqardi. Mundoq kishining vaqoyini mundin ortuq bitib bo'lmas. Bu yo'sunluq shani' harakatni mundin ortiq eshitib bo'lmas.”

“Bu besh kunluk o'lar jon uchun yomon ot bila bordi” gapida muallif bu yerda asardagi qaxramonga baxo beradi. Jon Leyden va Vil'yam Erskinlarning tarjimasida: “From this over-anxiety to preserve this transitory and mortal life, he left a name of infamy behind him; and, from following the suggestions of a woman, struck himself out of the list of those who have earned for themselves a glorious name. It's impossible to write any more of the transactions of a such a personage, and impossible to listen any farther to the recital of such and dastardly proceedings”.

Susanna Beverij esa “For a matter of this five-days mortal life, he died with a bad name; having entered into a woman's affairs, he withdrew himself from the circle of man of good repute. Of such people's doings no more should be written; of acts so shameful, no more should be heard ” tarzida tarjima qilgan.

“Boburnoma” da yana bir “Qopudagini qopmasa, qariguncha qayg'urur” maqoli ishlatilgan. Bu maqol mazmun jihatdan anglash juda mushkul.

Chunki bu maqolning zamirida Boburning yon atrofdagi beklaridan biri-Vays Log'ariyning maslahati bilan dushman ortidan bormaganligi va bu holatning oqibati kelgusida Andijonni tashlab chiqishgacha sabab bo'lgani va bu Boburni dilini ranjitgani va bu o'zining xatosiga ko'ra bo'lgani nazarda tutilgan.

Leyden-Erskin esa quyidagicha tarjima bergan: He that does not seize what comes into his grasp. Must indulge his regret even to old age, and repine. Bu quyidagicha “ Kimki qo'lidagini ushlab qololmasa, qariguncha ko'ngilchanligidan afsuslanib va zorlanib yuradi.”

A.S.Beverij o'zining tarjimasida: Work must be snatched at betimes. Vain is the slacker's mistimed work.

Hiler Tekston esa quyidagicha tarjima qilingan: “ If you don't seize what is at hand you will rue it until old age”. “ Qo'lingdagini tutib qololmasang, qariguncha achinib yurasan”.

Uch xil variant va ma'no jihatidan A.S.Beverijda kuchaytirilgan, Leyden Erkinda esa ma'no kengaytirilgan, Tekston tarjimasida 'a'no toraytirilgan.

“Boburnoma” da berilgan “ teng bo'lmaguncha, to'sh bo'lmas” maqolini Leyden Erskin “ A narrow place is large to the narrow-minded ”, Hiler Tekston esa “ There is no noon without dawn” shaklida tarjima qilgan. Ammo Hiler Tekston qofiyadosh ko'rinishiga e'tibor berib maqol mazmuni buzilgan. Aslida esa “ teng bo'lmaguncha, to'sh bo'lmas” iborasi “ No equals, never make friends” deb tarjima qilinsa maqsadga muvofiq bo'lgan bo'lardi.

Ingliz sharqshunosi Monstyuart Elfinstonning „Boburnoma“ va uning bosh qahramoni haqida aytgan quyidagi fikrlari e'tiborga molikdir: “Bu xotiralarda buyuk turkiy podshoning hayoti batafsil tasvirlangan, uning shaxsiy his-tuyg'ulari har qanday mubolag'a va pardalashlardan xoli. Uning uslubi oddiy va mardona, jonli va obrazli. U o'z zamondoshlarining qiyofalari, urf-odatlari va intilishlarini, qiliqlarini oynadek ravshan tasvirlaydi. Shu jihatdan bu asar Osiyoda yagona, chinakam tarixiy tasvir namunasidir. Bobur harbiy odamning tashqi ko'rinishi, kiyimi, tab'i va odatlarini ifoda etadi, mamlakatlarni, ularning iqlimi, tabiati, xo'jaligi, san'at vahunarmandlik namunalarini tasvirlab beradi. Lekin muallifning yorqin xarakteri asarga eng kup joziba bag'ishlaydi“. (Elphinstone has also remarked about it thus- "Almost the only piece of real history in Asia." Besides, the description of Babur regarding friends and foes, his emotional reaction to individuals and circumstances, natural beauty of mountains, rivers, forests and flowers is very much absorbing which credits his biography as a piece of literature).

“Boburnoma” da Alisher Navoiy to‘g‘risida Mizoji nozuk iborasi ishlatilgan va bu o‘quvchida Alisher Navoiy nozik tabiatli, kayfiyati tez o‘zgaruvchandegan xulosaga keladi.

Inglizcha tarjimada esa (Levden-Erskinda): Ali Sher Beg was celebrated for the elegance of his manners deb berilgan.

Leyden-Erskin ishiga yozilgan Lukas Uayt King maqolasida mazkur 1826 yilgi inglizcha tarjima “to‘liq va jozib” deb baholanadi. Bobur zamonasida, deydi u, o‘tkir zehnlilik, fors mumtoz adiblarining asarlarini bilish, ruboiynavislik san‘ati va ruboiyxonlik har qanday qahramonlik va jasoratdan ham ko‘proq qadrlangan. Bobur juda qiyin paytlarda ruboiylar yozar, xatarnok, tang kezlarda maxzun g‘azallar bitib, ularga kuy bastalab, orom olgan.

“Boburnoma”da Jon Leyden bilan Vilyam Erskin hamkorlik qilgan. (Leyden vafotidan keyin Erskin uning chala qolgan tarjimasini o‘z tarjimasini bilan qo‘shib, ishni nihoyasiga yetkazgan). Erskin muqaddimasida, Zaxiriddin Muhammad Bobur o‘zi yozgan “Vaquoye”dan nihoyatda mamnun bo‘lganligi, o‘z hayotining nihoyasida asarning bir nusxasini Hindistondan Qobulga jo‘natganini aytib o‘tgan. Bobur vafotidan sung “Boburnoma” Dehli va Agra saroylarida juda e‘tibor va shuxrat topganligi va Xumoyun taxtga chiqqanidan so‘ng va o‘limidan oldin bu kitobni o‘z qo‘li bilan ko‘chirganligi haqidaham ma‘lumot berilgan. Leyden-Erskin inglizcha tarjimasining tarixi izlanish, umidsizlik va ishonch bilan to‘la samarali ish bo‘lib qolgan.

Adabiyotlar:

1. A.Sodiqov, A.Abduazizov, M.Irisqulov “Tilshunoslikka kirish” Toshkent «O‘qtuvchi», 1981
2. A.E.Mamatov, “Zamonaviy lingvistika” Toshkent, “Noshir” 2019
3. Zaxiriddin Muxammad Bobur. Boburnoma.”IJOD PRESS” 2019
4. R.Rasulov.” Umumiy tilshunoslik”. Toshkent-2010.
5. S.Hasanov. “Zahiriddin Muhammad Bobur”. Toshkent- “ O‘zbekiston”.2011.-88 b 6.Safarov.Sh. “Konsept” hodisasi haqida/Sistem-Ctruktur tilshunoslik muammolari (N.Q.Turniyozov tavalludining 70 yilligiga bag‘ ishlangan Respublika ilmiy-nazariy konferentsiyasi materiallari). Samarqand-2010.
6. Teshaboyeva Z.Q. «Boburnoma»ning inglizcha tarjimalarida maqollarning berilishi. Toshkent davlat sharqshunoslik institutining ilmiy jurnali. № 1, TDSHI. – 2011. – B.76-78. (07.00.00; №10).
7. Teshaboyeva Z.Q. «Boburnoma»dagi matal va frazeologik birliklarning inglizcha tarjimalari xususida. Filologiya masalalari. – Toshkent: O‘zDJTU. – 2016. – № 1. – B.111-115. (10.00.00; №18).
8. Teshaboyeva Z.Q. «Boburnoma»dagi aforizmlarning inglizcha tarjimalarda aks etishi. Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. – 2016. – № 4. – B.121-125. (10.00.00; № 1).
9. Z.Teshaboyevaning “«Boburnoma» ning inglizcha tarjimalaridagi frazeologik birliklarning kognitiv va leksikografik tadqiqi ” Filologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati 2021.

NOFILOLOGIK TA'LIM YO'NALISHIDA INGLIZ TILI DARSLARI UCHUN AUTENTIK MATNLARNI TANLASH ME'ZONLARI

Matyokubova Sh.A.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti tayanch
doktoranti*

Tayanch so'zlar: haqiqiy matnlar, ingliz tilini o'rgatish, filologik bo'lmagan ta'lim, matn tanlash mezonlari, dolzarbligi, madaniy ahamiyati, lingvistik murakkabligi, tanqidiy fikrlash, o'quvchilarning faolligi, tilni o'zlashtirish.

Ключевые слова: аутентичные тексты, обучение английскому языку, нефилологическое образование, критерии отбора текстов, релевантность, культурная значимость, языковая сложность, критическое мышление, вовлеченность учащихся, овладение языком.

Key words: authentic texts, English language teaching, non-philological education, text selection criteria, relevance, cultural significance, linguistic complexity, critical thinking, student engagement, language acquisition.

Резюме:

Ushbu maqola ingliz tili ta'limida autentik matnlarni tanlash mezonlarini o'rganishga bag'ishlangan. Filologik bo'lmagan ta'lim muassasalarida talabalarning qiziqishlari va madaniy kontekstlarini hisobga olish muhimligi ta'kidlanadi. Muallif, matnlarni tanlashda relevans, kirish imkoniyati va lingvistik murakkablik kabi omillarni baholash bo'yicha amaliy ko'rsatmalar taqdim etadi. Autentik materiallardan foydalanish, talabalar uchun til o'rganish jarayonini osonlashtirib, madaniy nozikliklarni tushunishga yordam beradi. Maqolaning maqsadi, o'qituvchilarga turli sinf sharoitlarida ta'lim jarayonini yaxshilash uchun samarali strategiyalarni taklif qilishdir.

Резюме:

В статье рассматриваются критерии отбора аутентичных текстов для обучения английскому языку в нефилологических образовательных контекстах. В ней подчеркивается важность актуальности, доступности и культурной значимости при выборе текстов, которые отвечают интересам и уровню подготовки учащихся. Обсуждаются практические рекомендации по оценке текстов на основе лингвистической сложности, тематической насыщенности и потенциала для развития критического мышления. Интегрируя аутентичные материалы, преподаватели могут улучшить усвоение языка и способствовать более глубокому пониманию культурных нюансов английского языка. Цель статьи - предоставить педагогам основу для принятия обоснованных решений, которые повышают вовлеченность и результаты обучения в разнообразных классных сферах.

Summary:

This article explores the criteria for selecting authentic texts in English language instruction within non-philological educational field. It emphasizes the importance of relevance, accessibility, and

cultural significance in choosing texts that resonate with students' interests and backgrounds. The discussion includes practical guidelines for evaluating texts based on linguistic complexity, thematic richness, and the potential for fostering critical thinking. By integrating authentic materials, educators can enhance language acquisition and promote a deeper understanding of the cultural nuances of English. The article aims to provide educators with a framework for making informed decisions that enhance engagement and learning outcomes in diverse classroom settings.

Ushbu maqolada nolifologik ta'lim yo'nalishida ingliz tili darslari uchun autentik matnlarni tanlash me'zonlari tahlil etiladi. Bugungi global dunyoda, til o'rganish jarayoni faqat grammatika va leksikani o'zlashtirish bilan cheklanmaydi; o'quvchilarga real hayotiy vaziyatlarga mos keladigan materiallarni taqdim etish muhim ahamiyatga ega. Autentik matnlar, o'quvchilarga tilni to'g'ri kontekstda, madaniy nuqtai nazardan o'rganish imkonini beradi va ularning kommunikativ ko'nikmalarini, madaniyatlararo dunyoqarashini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Maqolada yana autentik matnlarni tanlashda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan bir qator me'zonlar ko'rib chiqiladi. Bular orasida matnning mazmuni, qiyinlik darajasi, madaniy konteksti va talabalar ehtiyojlariga mosligi kabi jihatlar kiritiladi. Shuningdek, ushbu me'zonlarning o'quv jarayoniga ta'siri va pedagogik yondashuvlar va bizgacha bo'lgan olimlarning nazariy va maliy tadqiqotlari haqida ham fikrlar bildiriladi. Bularning barchasi nolifologik ta'lim yo'nalishida ingliz tilini o'rganish jarayonini yanada samarali qilish maqsadida amalga oshiriladi. Bob davomida autentik matnlarning ta'lim jarayonidagi roli, shuningdek, ularni tanlashda duch kelinadigan muammolar va ularni hal qilish usullari ham ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqot natijalari, ingliz tili darslarida autentik matnlarni samarali tanlash va qo'llash bo'yicha o'qituvchilarga yo'l-yo'riq berishga xizmat qiladi.

O'rganilayotgan madaniyat va tillar guruhiga tegishli bo'lgan har bir element axborot vositasi bo'lib, talabalarni maqsadli madaniyatni tushunishga jalb qilish imkoniyatiga ega. Romanlar, rasmlar, dramaturgiya va tarix darsliklari asl matnlarning ajoyib manbalari hisoblanadi, xattoki do'stlarning bir biriga til doirasida yozgan kichik xabarlar ham. Ehtimol, ular eng qulay matnlar, chunki ularni odatda kutubxonalar, kitob do'konlari, supermarketlar, sayyohlik agentliklari va chakana savdo do'konlarida topish oson. Zamonaviy texnologiya va internetni cheksiz ishlatishga bo'lgan qulaylik autentik matnlarni topishni yanada qulaylashtiradi va onsonlashtiradi. Autentik matnlarni tanlash yoki topish imkoniyati qulay va cheksizligiga qaramasdan eng muhim masala ularni qanday qilib tanlash degan masalada. Ularini tanlashda juda ko'p faktorlarga e'tibor berishimiz zarur va doim aqlimizda aniq maqsad bo'lishi lozim.

Berardo o'z tadqiqotlaridan kelib chiqib shunday deydi: "Autentik matnlarni tanlashda aniq maqsadimiz bo'lishi lozim." Meinhof esa bunday matnlar 2 muhim

to'siqlarni: lingvistik qiyinchiliklar va uydirmalikni yengib o'tish uchun matnlar mazmun-mohiyatiga ko'ra, talabalarning qiziqishlariga asoslanib va haqiqiyliliga ko'ra tanlanishi zarur deydi. Meinhof (1987) autentik matnni yanada tushunarli va ishonchli qilish uchun ularni tanlashda situatsion ya'ni vaziyatli bilimlarni faollashtirishni taklif qiladi. Vaziyatli bilimlarni aktivlashtirish uchun professor-o'qituvchi talabalarga ular o'rganishi va jamlashi kerak bo'lgan matnlarni o'z qiziqishlariga asoslanib tanlash imkonini berish kerak deydi. Va bunda materiallarni tanlash 3 bosqich asosida bo'lishi zarur: 1. Tanlangan material bir-biriga bog'liq mavzular majmui bo'lishi; 2. Matn va material tanlashda yoshga e'tibor qaratish; 3. Bir xil matn turidagi turli namunalarni qarama-qarshilik bilan yonma-yon joylashtirishga rahbarlik qilish mumkin (gazeta yoki jurnallar to'plami) yig'ish orqali. O'quvchilarning qiziqishlarini material tanlashga yo'naltirish matnlar va ularning mazmuni haqida oldingi bilimlar faollashtirishda muhim ro'l o'ynaydi.

LeLoup va Ponterio (2000a) haqiqiy materiallarni tanlashda o'quv dasturlari standartlariga amal qilish kerak, deb hisoblashadi. Haqiqiy materiallar chet tili o'quv dasturining maqsadlariga javob berishi kerak (LeLoup & Ponterio, 2000a; Valensiya, 1991, 590-bet). Materiallarning mazmuni o'quvchilarning yoshi, qobiliyati, ehtiyojlari va maqsadlariga mos bo'lishi kerak. Talabalar mavzu bo'yicha biroz tajribaga ega bo'lishi kerak va ularning madaniy sxemalarini xisobga olish kerak (Tompson, 1997). Haqiqiy materiallar zamonaviy, real vaziyatlarga asoslangan bo'lishi, o'quvchilarning dunyo haqidagi bilimlarini kengaytirishi va ularni bu dunyo haqida savollar berishga undashi kerak (Karpova, 2006). Muhimi, matnning asosiy maqsadi til o'rganuvchilarga emas, balki ona tilida so'zlashuvchilarga ma'no yetkazishdir. Matnning mazmuni va lingvistik murakkabligi talabalarning kognitiv va affektiv (ta'sir) moslamalari va qobiliyatlari bilan mos kelishi kerak (Rogers & Medley, 1988, 471-bet). Matnning darajasi o'quvchilarning tushunish darajasidan bir oz yuqori bo'lishi va o'quvchilar topshiriqni muvaffaqiyatli bajara oladigan darajada yuqori bo'lmasligi kerak (Valensiya, 1991). Materiallar o'quvchilarning rivojlanish darajasiga moslashtirilgan bo'lishi kerak. Ular talabalarga yuqori darajada fikr yuritishga imkon berishlari kerak va ularning mazmuni matndagi aniq yoki yashirin savollarga javob berishdan ko'proq narsani talab qiladigan savollarni rag'batlantirishi kerak (Valensiya, 1991).

Materialda ilmiy yoki akademik jurnallardagi kabi murakkab lug'at bo'lmasligi kerak. Bosma materiallar odatda elementary (boshlang'ich) darajasida yoziladi va ikkinchi tilni o'rgatish uchun juda foydali. Rasmlar, diagrammalar, jadvallar, o'qlar, sarlavhalar, kichik sarlavhalar yoki matnning boshqa aniq bo'linmalaridan foydalanadigan va o'quvchilar bilan biroz o'zaro aloqada bo'lishga imkon beradigan

materiallar ularga foydali bo'ladi (Spelleri, 2002). Kurs materiallari talabalarning oldingi tajribalarini aks ettirsa va o'z ichiga olsa, talabalar juda samarali o'rganadilar (Jacobson va boshq., 2003, 26-bet). Materiallar talaba kontekstiga moslashtirilgan bo'lishi va sinfdan tashqarida kontekstga moslashtirilgan bo'lishi kerak (Jacobson va boshqalar, 27-bet). Material muhim mavzular va g'oyalarni aks ettirishi va talabalar hayotidan boshqa muhim ma'lumotlar bilan bog'langan bo'lishi kerak. U ushbu mavzularning bir yoki bir nechtasiga tegishli muhim tarkibni o'z ichiga olishi kerak (Valensiya, 1991, 590-bet). Haqiqiy materiallar ijtimoiy jihatdan joylashgan savodxonlik amaliyotini o'quvchilar ish joyida, oilada, jamiyatda va millatda yaxshi tanish bo'lgan kontekstlarga bog'lashi kerak (Jeykobson va boshqalar, 28-bet). Haqiqiy materiallar haqiqiy hayotiy tajribalarga asoslangan bo'lishi va dunyoda sodir bo'layotgan narsalarni sinf ichida ham, tashqarisida ham qo'llashi kerak (Valensiya, 1991). Shakl va mavzuga ko'ra, yangiliklar va sport tadbirlari, to'y, tug'ilish yoki suvga cho'mish to'g'risidagi e'lonlar, tele va radio yo'riqnomalari, kino reklamalari, oziq-ovqat, kiyim-kechak, mebel yoki sayohat uchun reklama - bularning barchasi sinfda tanishish uchun ishlatilishi mumkin. talabalarni haqiqiy dunyoga (Bekon, 1987, 558-bet). Sinfda foydalanish uchun tanlangan materiallar g'oyalarni qo'llash imkonini berishi va o'quvchilarga ko'plab boshqa kontekstlarda muvaffaqiyatli o'quvchilar bo'lishlariga yordam beradigan bilim tuzilmalarini rivojlantirishga yordam beradigan muhim g'oyalarni o'rganishga yordam berishi kerak (Valensiya, 1991, 590-bet). Materiallarni yaratishda talabalarning faol ishtiroki yuqori darajadagi yutuqlar bilan bog'liq (Jacobson va boshqalar, 2003, 27-bet). Bosma materiallarni tanlashda o'quvchilarning turli matnlar bilan tanishishi muhim ahamiyatga ega. O'zlarining formatlari tufayli mashhur bosma nashrlar boshlang'ich til o'rganuvchi uchun qulay oldindan tashkilotchini taqdim etadi. Parchaga ishoralar sarlavha, unga ilova qilingan grafikalar, bosh gap, nashr etilgan sana va manbani o'z ichiga olishi mumkin. Gazeta va jurnallar talabalar qiziqishini rag'batlantirish uchun katta imkoniyatlarga ega (Bekon, 14 1987, p. 558). Keyinchalik tushunmovchiliklarga yo'l qo'ymaslik uchun o'quvchilar asl nusxa bo'lmasa ham, mavjud bo'lgan eng aniq nusxani olishlarini ta'minlash muhim (Long & Harlow, 1988, 7-bet). Berardo (2006) onlayn materiallarni tanlash uchun quyidagi mezonlarni taklif qiladi: (a) mazmunga moslik - mazmun talabalar uchun qiziqarli va tegishli bo'ladi; (b) qulaylik - sayt foydali va talabalarning malaka darajasida; (c) o'qilishi - saytning strukturaviy va leksik murakkabligi mos, taqdim etiladigan, qiyin, ammo asossiz emas. O'qituvchiga til dasturining maqsadlarini aniqlashga yordam beradigan mavzular bo'yicha materiallar tanlanishi kerak.

Tahlil va natija. Albatta bizgacha bo'lgan tadqiqotlarda berilgan nazariy qarashlar va me'zonlarni e'tiborga olish muhim, eng zamonaviy ta'lim muhitida nofilologik ta'lim yo'nalishlarida ingliz tilini o'qitish jarayonini takomillashtirish va talabalar uchun qiziqarli va samarali ta'lim muhitini yaratishda biz yangi mezonlarni kiritmoqchimiz. Nofilologik yo'nalish ta'limida ingliz tilini autentik matnlar bilan o'qitishni takomillashtirish maqsadida, autentik matnlarni tanlashda quyidagi asosiy omillarga e'tibor qaratish zarur:

1. **Zamonaviy kontekst:** Autentik matnlar talabalar uchun dolzarb va qiziqarli bo'lishi zarur. Mavzular zamonaviy hayotda ahamiyatga ega bo'lishi kerak, masalan, ijtimoiy muammolar, ekologiya, texnologik o'zgarishlar yoki madaniyatlararo munosabatlar.

2. **Madaniyatlararo tafovut:** Tanlangan matnlar o'zbek va ingliz madaniyatlari o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklarni o'rganishga imkon berishi lozim. Bu talabalar uchun madaniy kontekstni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

3. **Interaktivlik va faollik:** Matnlar o'quvchilarni muloqotga jalb qilishi va fikr yuritishga undashi muhim. Muammoli vaziyatlar yoki fikr almashish imkoniyatlarini taqdim etuvchi matnlar afzalroq.

4. **Til darajasi:** Autentik matnlar talabalarning til darajasiga mos bo'lishi kerak. Ular qiyinchilik darajasi bo'yicha muvofiq tanlanishi, shuningdek, o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilishi lozim.

5. **Dars maqsadlariga moslik:** Har bir autentik matn darsning maqsadlariga mos kelishi, shuningdek, o'quv jarayonida qaysi ko'nikmalarni rivojlantirishni rejalashtirayotganingizni ko'rsatishi kerak.

6. **Turli formatlar:** Autentik matnlar maqola, intervyu, hikoya, podkast yoki video kabi turli formatlarda bo'lishi talab qilinadi. Bu o'qitish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

7. **Haqiqiy hayotga moslik:** O'quvchilarning kundalik hayotida va professional faoliyatida qo'llanilishi mumkin bo'lgan matnlarni tanlang.

8. **Til va darajaga moslik**

-Til darajasi: Matnlar talabalarning ingliz tili darajasiga mos bo'lishi kerak. Matnlar juda murakkab yoki juda soddalashtirilgan bo'lmashi lozim.

-Leksik tahlil: Matn ichida yangi so'zlar va ifodalar bilan tanishish imkoniyatini beruvchi til strukturasi tanlang.

- O'ziga xos elementlar: Har bir madaniyatning o'ziga xosligini aks ettiruvchi elementlarni o'z ichiga olgan matnlar foydali.

9. **Ma'lumotni qabul qilish**

- Oson qabul qilinadigan Matnlar: Talabalar uchun qiziqarli va oson qabul qilinadigan matnlarni tanlang, bu ularning diqqatini jalb qiladi.

- Vizuallik: Rasm, diagramma yoki grafikalar bilan birlashtirilgan matnlar talabalarni ko'proq jalb qiladi va ma'lumotni tushunishni osonlashtiradi.

10. **O'rganish maqsadlari**

- Aniq maqsadlar: Tanlangan matnlar o'quv maqsadlariga mos kelishi kerak. O'qitish jarayonida qanday ko'nikmalarni rivojlantirishni rejalashtiring.

- Tajribalar o'tkazish: O'quvchilarning tajribalarini aks ettiruvchi matnlar tanlash, ularning o'rganish jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

Xulosa. Ushbu omillarga asoslanib, talabalarning ingliz tilini o'rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish mumkin. Bu, o'z navbatida, talabalar o'rtasida tilni o'rganishga qiziqishni oshiradi va ularning madaniyatlararo tushunishlarini rivojlantiradi. Tadqiqotimiz davomida berilgan yangi mezonlarga asoslanib material tanlaymiz.

Adabiyotlar:

1. Jalolov J.J Chet tili o'qitish metodikasi: Chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. O'qituvchi 1996.
2. Sattorov T.Q Bo'lajak chet tili o'qituvchisining uslubiy omilkorligini shakllantirish texnologiyasi. TDYUI 2003.
3. D. Tojiboyeva, A. Yo'ldoshev. Maxsus fanlarni moqitish metodikasi. 2009.
4. Jalilov J. Chet tili o'qitish metodikasi, Toshkent .2012
5. Joraboyev, B. B. O. (2021). Using Authentic Materials on English Lessons. Academic Research in Educational Sciences, 2, 1018.
6. Berardo, S.A (2006). The use of authentic materials in the teaching of reading
7. Gebhard , J. G. Teaching English as a Foreign or Second Language. A Self-Development and Methodology Guide (second edition). The University of Michigan Press, 2006.
8. Nuttall, C. (1996) Teaching Reading Skills in a foreign language (New Edition) Oxford, Heinemann.
9. Jacobson, E., Degener, S. and Purcell-Gates, V. Creating Authentic Materials and Activities for the Adult Literacy Classroom: A Handbook for Practitioners. USA: NCSALL, 2003.
10. Goodman, K (1988) The Reading Process in Carrell, P.L., Devine, J. & Eskey, D.E. (Editors) (1988) Interactive Approaches to Second Language Reading Cambridge, C.U.P. p 11-21.
11. Gilmore A. Authentic Materials and Authenticity in Foreign Language Learning // Language Teaching. 2007. Vol. 40 (2). p 97-118.
12. Murray, L. (2015). Using Authentic Materials in the Foreign Language Classrooms: Teacher Attitudes and Perceptions in Libyan Universities. International Journal of Learning & Development, 5(3), p 25-37.

Internet saytlari:

1. <http://www.teachingenglish.org.uk>
2. <http://www.teachnet.org>
3. <http://www.tesol.org>
4. <http://www.edu.uz>
5. <http://www.pedagog.uz>
6. <http://www.Ziynet.uz>

CANVAS LMS O'ZBEK TILINI O'QITISHDA SAMARALI VOSITA SIFATIDA

Alimova M.

ToshDO'TAU tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: o'zbek tili, metod, LMS, ta'lim, tizim, Canvas, kontent, o'qitish.

Ключевые слова: узбекский язык, метод, LMS, образование, система, Canvas, контент, обучение.

Key words: uzbek language, method, LMS, education, system, Canvas, content, training.

Резюме:

Zamon talabiga javob beradigan resurslar yaratish va ularni ta'lim jarayoniga tadbiq etish masalasini hal etish uchun ta'limni boshqarish tizimlari ya'ni LMS (Learning Management System) tizimlarini o'rnatib bor. Hozirda ikkinchi tilini o'qitishning didaktik ta'minoti "eTutorium", "iSpring Learn", "Moodle", "Hemis", "Canvas", "Google classroom" kabi ta'limni boshqarish tizimini intensiv qo'llash asosida takomillashtirilgan. Ularni o'rganish, takomillashtirish, eng mos keladiganini tanlash va uning kontentini zamon talabiga mos ravishda to'ldirish orqali o'zbek tilini samarali o'rgatish mumkin.

Резюме:

Для решения задачи создания ресурсов, отвечающих требованиям времени, и их внедрения в образовательный процесс, имеют место системы управления обучением, то есть системы LMS (Learning Management System). В настоящее время дидактическое обеспечение обучения второму языку совершенствуется на основе интенсивного применения таких систем управления обучением, как eTutorium, iSpringLearn, Moodle, Hemis, Canvas, Google Classroom. Изучая их, совершенствуясь, выбирая наиболее подходящий и дополняя его содержание в соответствии с требованиями времени, можно эффективно преподавать узбекский язык.

Summary:

To solve the problem of creating resources that meet the requirements of the time and their implementation in the educational process, there are learning management systems, that is, LMS (Learning Management System) systems. Currently, the didactic provision of second language teaching is being improved through the intensive use of such learning management systems as eTutorium, iSpring Learn, Moodle, Hemis, Canvas, Google Classroom. By studying them, improving, choosing the most appropriate and supplementing its content in accordance with the requirements of the time, you can effectively teach the Uzbek language.

O'zbek tilining xalqimiz ijtimoiy hayotida va xalqaro miqyosdagi obro'-e'tiborini tubdan oshirish maqsadida 2020-yil 20-oktabrdagi "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-6084-

son farmonida mamlakatimizda istiqomat qiladigan barcha millat va elatlar tillarini rivojlantirish maqsadida keng va teng imkoniyatlar hamda ularga davlat tilini o'rganish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, davlat tilining xalqaro miqyosdagi o'rni va nufuzini oshirish, xorijliklar uchun o'zbek tilini o'rgatuvchi dasturlar yaratish, xorijiy oliy ta'lim muassasalarida o'zbek tili kurslarini zaruriy ilmiy, o'quv-uslubiy, badiiy adabiyotlar bilan ta'minlash, o'zbek tilini o'rgatishga doir ilmiy tadqiqotlar miqdorini oshirish belgilangan. Shu ma'noda til o'rgatishda multimedia vositalari, ta'limni boshqarish tizimlaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirish, farmonda belgilangan vazifalarni hal qilishga ko'maklashadi deb o'ylaymiz.

O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitishda musiqa madaniyati, tasviriy san'at, tarix, adabiyot, informatika kabi fanlar bilan integratsiya qilish samarali natija berishi mumkin. Masalan informatika fani bilan bog'lab til o'qitish jarayoniga texnikaviy imkoniyatlarni jalb qilish, xususan multimedia orqali o'qitishni tashkil qilish mumkin. Multimedia ("ko'p muhitlik" degan ma'noni bildiradi) zamonaviy kompyuterlarning deyarli barchasida mavjud bo'lgan imkoniyatlar majmuini, kompleks tushunchani anglatadi. Multimedia axborotning turli ko'rinishlari-matn, jadval, grafika, ovoz, animatsiya (multiplikatsiya), videotasvir, musiqa yordamida axborotni yig'ish, saqlash va qayta uzatish vazifalarini bajaradi. Multimedia "inson-kompyuter" interaktiv (dialogik) muloqotning yangi, takomillashgan pog'onasi bo'lib, bunda foydalanuvchi juda keng va har tomonlama axborot oladi. Multimedia vositalari asosida o'quvchi, talabalariga ta'lim berish va kadrlarni qayta tayyorlash hozirgi kunning dolzarb masalalaridandir. Mutaxassislarning fikricha, multimedia bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida o'quv materiallarini ta'lim oluvchilarga yetkazib berishning mujassamlashgan holdagi ko'rinishidir. Ta'lim jarayonida multimedia vositalarini qo'llash pedagogik va psixologik nuqtai nazardan katta ahamiyatga ega. O'zbekiston hududida ilk marotaba S.Adilovanning "O'zbek tili mashg'ulotlarini kompyuter texnologiyalari vositasida tashkil etish" mavzusida ilmiy ishi himoya qilinganiga yigirma yildan oshgan bo'lishiga qaramay bu mavzu o'zining aktualligini yo'qotmadi. Texnikani darsda qo'llash ildizlari jadidchilik davriga boradi. Abdulla Avloniy badiiy asarni chuqur o'zlashtirishga erishish maqsadida darsda plastinkadan foydalanadi. Uning ifodali o'qish sohasida qo'llagan usullari, dars jarayonida texnika vositalaridan foydalanish eski maktablarda ham til va adabiyot o'qitish usuli sohasida yangilik edi. Xorijda MALL (Multimedia –Assisted Language Learning) tilni multimedia vositalari yordamida o'qitish tushunchasi borligi hozirda ham til ta'limida multimedining beqiyos o'ringa ega ekaniga dalolat

beradi. Dars jarayonini zamonaviylashtirish maqsadida Google Classroom yoki Microsoft Teams platformalarida, padlet onlayn doskasida muhokamalar tashkil etish, onlayn ta'lim boshqarish tizimlari imkoniyatlaridan til o'rganish maqsadida foydalanish mumkin. "Ta'lim boshqaruv tizimlari (LMS - learning management systems) - bilim olish faoliyatini tashkil etish va boshqarish uchun mo'ljallangan hamda video dars, ma'ruza materiallari, taqdimot, kitob kabi o'quv materiallari majmuasidan iborat muloqot rejimida ishlay oladigan inson-mashina majmuasi yoki masofaviy ta'lim shakli"dir. Hozirda faol qo'llanilayotgan bir qancha ta'limni boshqarish tizimlari mavjud. Masalan, Schoology, iSpring Learn, Moodle, LearnDash, Hemis, "Canvas" LMS va boshqalar. Ular orasida Canvas LMS qulayligi bilan ajralib turadi. Canvasning ko'pmuhitlilik, virtuallik, qo'shimcha manbalarni uzatish kabi xususiyatlari bor. Katta yoshdagi o'rganuvchilarga Canvas LMS yordamida o'zbek tilini o'rgatish metodikasi o'zbek tili va madaniyatini lingvistik (an'anaviy tizimli), matn tahlili, funksional-kommunikativ yondashuvlardan onlayn, oflayn, gibrid ta'lim jarayonida uyg'un holda foydalanish asosida qo'llasa bo'ladi. Andragogik ta'limda ikkinchi tilni Canvas LMS asosida o'rgatishga doir integrativ, kommunikativ xarakterdagi mashq va topshiriqlar mohiyatiga kirishga doir "CLIL" metodi, "Chit-chat", "Shopping list", "Jigsaw reading", "Qarama-qarshi munosabat", "Dublaj", "Tandem", rasmi hikoya kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash asosida takomillashtirilish mumkin. Canvas ta'limni boshqaruv tizimi keng tarqalgan ommaviy ochiq interaktiv onlayn tizimlardandir. Ushbu tizim talabalar bilan sinxron (video konferensiya formatda) hamda asinxron formatda aloqada bo'lish imkonini beradi. O'qituvchi o'quv materiallarni joylashtiradi, topshiriqlarni bajarish muddatini belgilaydi, o'rganuvchi esa berilgan materiallarni o'rganadi hamda o'ziga qulay vaqtda joylashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Yangi kurslar yaratish (strukturali yoki modullarga bo'lingan kontent joylashtirish imkoni bor) mumkin. Misol uchun ma'ruza materiallarini taqdimot yoki video ma'ruza shaklida yoki matnli hujjat holida, mustaqil ishlash uchun beriladigan vazifalarni test, nazorat ishi, guruh bo'lib loyiha ustida ishlash va boshqa turli shakllarda joylashtirish mumkin. Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar bilan ta'minlash, qo'shimcha manbalarni ham matn, video va audio formatda joylashtirish mumkin. Ishlab chiqilgan kurslarni import qilish va arxivlash, talabalarning bilish jarayonini baholashda ball-reytingli tizimni avtomatlashtirish (har bir ish turi uchun ball belgilash, baholanayotgan har bir ishni mezonlarini ko'rsatish, topshiriqlarni bajarish muddatini belgilash, avtomatlashtirilgan umumiy baholarni hisoblash funksiyalarini faollashtirish) mumkin. Bundan tashqari

tizim elektron yozishmalar rejimida, “muhokamalar” bo‘limida yoki har bir alohida topshiriqqa sharh qismi orqali talabalar bilan aloqa qilish imkoniyatini taqdim etadi. U nafaqat o‘qituvchi balki boshqa ta’lim oluvchilarga ham baholash imkonini berish bilan birga guruh bo‘lib vazifalarni bajarishlari ham mumkin. O‘rganuvchilar tomonidan yangi mavzu qay darajada o‘zlashtirilganini aniqlash uchun PBL (Project Based Learning), Portfolio, “Kim nima qiladi?” o‘yini, “Nanoalifbo” kabi qator usullardan foydalangan holda vazifalarni tayyorlab Canvas LMSga yuklash yoki o‘qituvchi tomonidan tayyor yuklangan vazifani dars jarayonida qo‘llash mumkin. Canvas LMSning mobil ilova shakli mavjudligi uni masofaviy va an’anaviy ta’lim jarayonida qo‘llash imkoniyatini beradi. Yuqorida tavsiya etilgan usullarimiz haqida quyida ma’lumot beramiz.

Bugun butun dunyoda PBL (Project Based Learning) – loyihaga asoslangan ta’lim asosida o‘qitish, vazifalar berish va baholash afzal ko‘rilmogda. Bunda o‘quvchilar yangi bilimlarni mustaqil o‘zlashtiradilar hamda ilmiy tadqiqot, loyiha ishlarida o‘z ko‘nikma va malakalarini tajribadan o‘tkazadilar. Uning muhim elementi – bu jamoaviy faoliyatidir. O‘quv topshiriqlarini PBL strategiyasi asosida tuzish o‘quvchilarda hamkorlik qilish, jamoada mas’uliyatni taqsimlash, vaqtni boshqarish, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirib, muammolarga yechim taklif qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Portfolio usuli o‘quvchini doimiy tarzda o‘z ustida ishlashga undaydigan, har qanday holatda ham uning shaxsiyatini kamsitmaydigan va bahosiz qoldirmaydigan usuldur.

O‘quvchi o‘z partfoliosini - o‘tilgan mavzu yuzasidan olgan xulosalari, mavzuga doir qo‘shimcha ma’lumotlar, gazeta va jurnallardagi maqolalar;

- mavzuga oid o‘zi tayyorlagan ko‘rsatmali vositalar, tarqatma materiallari, turli jadval yoki suratlar;

- yozgan insho yoki esselari;

- jamoaviy tayyorlangan taqdimot ishlari;...

“Kim nima qiladi?” o‘yini.

O‘quvchilarga kartochkalar tarqatiladi. O‘qituvchi fe’l yozilgan kartochkani ko‘rsatadi. O‘qituvchi ko‘rsatgan fe’lga mos ot yozilgan kartochkasi bor o‘quvchi kartochkasini ko‘taradi va gap tuzadi. Har bir to‘g‘ri tuzilgan jumla uchun 1 ball beriladi. Eng ko‘p ball yig‘gan o‘quvchi g‘olib bo‘ladi.

“Nanoalifbo” usulining o‘tkazilish tartibi... O‘quvchilaringizdan daftarlariga o‘zbek alifbosidagi barcha harflarni ustun shaklida yozib chiqishlarini so‘rang. Har bir harf yoniga esa bittadan sinfdoshlarining ismlarini yozib chiqsinlar. Masalan: 1. A. Nodir-a... 2. B. Sarvar -b ... 3. D. Malika - d... 4. E. Ahmadjon

– e... Sinfdagi o'quvchilar soniga ko'ra ismlar takrorlanishi ham mumkin. Belgilangan vaqt ichida o'quvchilar ismlari yozilgan sinfdoshlarining oldiga daftari bilan borib, bugungi dars mavzusi bilan bog'liq bo'lgan bitta so'zni yozdirib kelishlari lozim.

E'tiborli jihat shundaki, bu so'z har bir o'quvchining ismi qaysi harfning ro'parasida yozilgan bo'lsa, aynan shu harf bilan boshlanishi shart. Birinchi bo'lib vazifani bajarib bo'lgan o'quvchi g'olib deb topiladi.

Xulosa qilib aytganda, til ta'limida uzoq davrlar mobaynida amalda bo'lib kelgan grammatik yondashuv o'rmini boshqa yondashuvlar egallamoqda. O'quvchida XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishda kompetensiyaviy, integrativ, pragmatik, kommunikativ yondashuvlarga asoslanish samarali ekanligi o'z isbotini topmoqda. Chunki bugungi kunda til ta'limining asosiy maqsadi o'quvchini nazariy ma'lumotlar bilan boyitish, grammatik qoidalarni yodlatish emas, balki tanqidiy tahlil qila olish, voqea-hodisalarga munosabat bildira olish, muloqotga kirishuvchanlik ko'nikmalarini shakllantirish, og'zaki va yozma nutq savodxonligiga erisha olishdan iboratdir. Ushbu maqsadni amalga oshirishda o'zbek tili darslarini zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etish, o'qitish jarayonida ta'limni boshqarish platformalaridan o'rinli foydalana olish muhim ahamiyat kasb etadi. LMSlar o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini samarali tashkil etishga yordam berib, o'rganuvchilarning mustaqil ta'lim olishlariga, o'z-o'zini nazorat qilishlariga katta imkoniyat yaratib beradi. Andragogikada o'zbek tilini o'qitishda LMSlardan foydalanish ayni shu jihatlari bilan ham ahamiyatlidir.

Adabiyotlar:

1. Adilova S.A. O'zbek tili mag'ulotlarini kompyuter texnologiyalari vositasida tashkil etish: Ped.fan. nom. ...dis.-Toshkent, 2004
2. G.A.Asilova O'zbek tilini o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma. – T.: “Lesson Press” MCHJ nashriyoti, 223. 164-bet
3. Fayziyeva M.R., Sayfurov D.M. Informatika va axborot texnologiyalari, umumiy o'rta maktabning 8-sinfi uchun darslik. Toshkent “Tasvir”, 2020,
4. Тимошенко Т. Е., Штукарева Е. Б. Использование возможностей LMS Canvas при реализации балльно-рейтинговой системы (на материале курса «Русский язык и культура речи»). Журнал Педагогика. Вопросы теории и практики .Pedagogy. Theory & Practice .2022. Том 7. Выпуск 7. С. 722-730 | 2022. Volume 7. Issue 7. P. 722-730.
5. Юсуфжонова Н./Сизда қирқ беш дақиқа бор: методик қўлланма-Тошкент: “Чашма”, 2024.- 78-79б.

DIACHRONIC SPHERE AND STAGES OF THE FORMATION OF THE LATIN LANGUAGE

Pulatova Sh.S.

Tashkent medical academy

Senior teacher of the Department of Uzbek and foreign languages

Tayanch soʻzlar: diaxronik, lotin, german, kelt va ellin tillari, rim, tibbiyot universiteti, lotin tillarining turlari.

Ключевые слова: диахронический, латинский, германские, кельтские и эллинские языки, римский, медицинский университет, типы латинских языков.

Key words: diachronic, latino, germanic, celtic, and hellenic languages, the roman language, medical university, types of the latin languages.

Резюме:

Ushbu maqola lotin tili va tibbiyot terminologiyasiga kirish, uning tarixiy kelib chiqishi va til haqida umumiy tushuncha beradi, tibbiyot talabalariga asosiy va maxsus fanlarni oʻzlashtirishga yordam beradi.

Резюме:

В этой статье представлено введение в латинский язык и медицинскую терминологию, его историческое происхождение и общее понимание языка, что помогает студентам-медикам освоить базовые и специализированные предметы..

Summary:

This article provides an introduction to the Latin language and medical terminology, its historical origins and a general understanding of the language, helping medical students master basic and specialized subjects.

Introduction. The name Latin derives from the Italic tribal group named Latino that settled around the 10th century BC in Latium, and the dialect spoken by these people. The **Italic** languages form a centum subfamily of the Indo-European language family, which include the Germanic, Celtic, and Hellenic languages, and a number of extinct ones. Broadly speaking, in initial syllables the Indo-European simple vowels - **i*, **e*, (**a*), **o*, **u*; short and long-are usually retained in Latin. The vocalized laryngeals (**ə*) appear in Latin as a (cf. IE **pater* > L *pater*). Diphthongs are also preserved in Old Latin, but in

Classical Latin some tend to become monophthongs (for example *oi* > *ū* or *oe*, and *ei* > *ē* > *ī*). In non-initial syllables, there was more vowel reduction.

Consonants are generally more stable.

However, the Indo-European voiced aspirates *bh*, *dh*, *gh*, *gwh* are not maintained, becoming *f*, *f*, *h*, *f* respectively at the beginning of a word, but usually *b*, *d*, *g*, *v* elsewhere.

Of the original eight cases of Proto-Indo-European, Latin inherited six: nominative, vocative, accusative, genitive, dative, and ablative. The Indo-European locative survived in the declensions of some place names and a few common nouns, such as *Roma* "Rome" (locative *Romae*) and *domus* "home" (locative *domī* "at home"). Vestiges of the instrumental case may remain in adverbial forms ending in *-ē*.

It is believed that the earliest surviving inscription is a seventh-century BC fibula known as the *Praenestine fibula*, which reads roughly *Manios med fhefhaked Numasioi* "Manius made me for Numerius"

Old Latin (also called **Early Latin** or **Archaic Latin**) refers to the period of Latin texts before the age of Classical Latin, extending from textual fragments that probably originated in the Roman monarchy to the written language of the late Roman republic about 75 BC. Almost all the writing of its earlier phases is inscriptional.

Some phonological characteristics of older Latin are the case endings *-os* and *-om* (later Latin *-us* and *-um*). In many locations, classical Latin turned intervocalic */s/* into */r/*. This had implications for declension: early classical Latin, *honos*, *honosis*; Classical *honor*, *honoris* ("honor"). Some Latin texts preserve */s/* in this position, such as the *Carmen Arvale's lases* for *lares*.

Classical Latin is the form of the Latin language used by the ancient Romans in Classical Latin literature. In the latest and narrowest philological model, its use spanned the Golden Age of Latin literature - broadly the 1st century BC and the early 1st century AD - possibly extending to the Silver Age - broadly the 1st and 2nd centuries.

It was a polished written literary language based on the refined spoken language of the upper classes. Classical Latin differs from Old Latin: the earliest inscriptional language and the earliest authors, such as Ennius, Plautus and others, in a number of ways; for example, the early *-om* and *-os* endings shifted into *-um* and *-us* ones, and some lexical differences also developed, such as the broadening of the meaning of words.

In the currently used philological model, this period represents the peak of Latin literature. Since the earliest post-classical times the Latin of those authors has been an ideal norm of the best Latin, which other writers should follow.

Silver Age. In reference to Roman literature, the Silver age covers the first two centuries AD directly after the Golden age. Literature from the Silver Age more embellished with mannerisms.

Late Latin. Late Latin is the administrative and literary language of Late Antiquity in the late Roman Empire and states that succeeded the Western Roman Empire over the same range. By its broadest definition, it dated from about 200 AD to about 900 AD when it replaced by written Romance languages. The authors of the period looked back to a classical period they believed should be imitated and yet their styles were often classical. According to the narrowest definitions, Late Latin did not exist and the authors of the times are to be considered medieval.

Vulgar Latin (in Latin, *sermo vulgaris*) is a blanket term covering vernacular usage or dialects of the Latin language spoken from earliest times in Italy until the latest dialects of the Western Roman Empire, diverging significantly after 500 CE, evolved into the early Romance languages, whose writings began to appear about the 9th century.

Spoken Latin differed from the literary language of Classical Latin in aspects of its grammar and vocabulary, as any language differs in written and spoken registers. It is likely to have evolved over time, with some features not appearing until the late Empire. Other features are likely to have been in place much earlier. Because there are few phonetic transcriptions of the daily speech of these Latin speakers (to match, for example, the post-classical Appendix Probi) earlier forms of spoken Latin must be studied mainly by indirect methods, such as errors made in texts and transcripts. Nevertheless, while native speakers spoke Latin, there is consensus that it was the same language; there was no “unbridgeable gap” between spoken and written Latin. Knowledge of Vulgar Latin comes from a variety of sources. Prescriptive grammar texts from the Late Latin period condemn some usages as errors, providing insight into how Latin actually spoken. The solecisms and non-Classical usages occasionally found in Late Latin texts also shed light on the spoken language, especially after 500 CE. A windfall source lies in the chance finds of wax tablets such as those found at Vindolanda on Hadrian’s Wall. Finally, the comparative method can help test hypotheses about spoken Latin.

The **Romance languages**, a major branch of the Indo-European language family, comprise all languages that descended from Latin, the language of the

Roman Empire. The Romance languages have more than 700 million native speakers worldwide, mainly in the Americas, Europe, and Africa, as well as in many smaller regions scattered through the world. All Romance languages descend from Vulgar Latin, the language of soldiers, settlers, and slaves of the Roman Empire, which was substantially different from that of the Roman literati. Between 200 BC and AD 100, the expansion of the Empire and the administrative and educational policies of Rome made Vulgar Latin the dominant vernacular language over a wide area, which stretched from the Iberian Peninsula to the west coast of the Black Sea.

During the Empire's decline and after its collapse and fragmentation in the 5th century, spoken Latin began to evolve independently within each local area, and eventually diverged into dozens of distinct languages. The overseas empires established by Spain, Portugal and France after the 15th century then spread these languages to other continents; about two thirds of all Romance speakers are now outside Europe.

In spite of the multiple influences of pre-Roman languages and later invasions, the phonology, morphology, lexicon, and syntax of all Romance languages are predominantly derived from Vulgar Latin. As a result, the group shares a number of linguistic features that set it apart from other Indo-European branches.

Ecclesiastical Latin (sometimes called **Church Latin**) is a broad and analogous term referring to the Latin language as used in documents of the Roman Catholic Church, its liturgies (mainly in past times) and during some periods the preaching of its ministers. Ecclesiastical Latin is not a single style: the term merely means the language promulgated at any time by the church. In terms of stylistic periods, it belongs to Late Latin in the Late Latin period, Medieval Latin in the Medieval Period, and so on through to the present. One may say that, starting from the church's decision in the early Late Latin period to use a simple and unornamented language that would be comprehensible to ordinary Latin speakers and yet still be elegant and correct, church Latin is usually a discernible sub style within the major style of the period. Its authors in the Neo-Latin period are typically paradigmatic of the best Latin and that is true in contemporary times. The decline in its use within the last 100 years has been a matter of regret to some, who have formed organizations inside and outside the church to support its use and to use it.

Medieval Latin, the literary and administrative Latin used in the Middle Ages, exhibits much variation between individual authors, mainly due to poor communications in those times between different regions. The individuality

characterized by a different range of solecisms and by the borrowing of different words from Vulgar Latin or from local vernaculars. Some styles show features intermediate between Latin and Romance languages; others are closer to classical Latin. The stylistic variations ended with the rise of nation states and new empires in the Renaissance period, and the authority of early universities imposing a new style.

Renaissance Latin is a name given to the Latin written during the European Renaissance in the 14th-16th centuries, particularly distinguished by the distinctive Latin style developed by the humanist movement.

Neo-Latin, or **New Latin**, is applied to Latin written after the medieval period according to the standards developed in the Renaissance; it is however a modern term. The field of Neo Latin studies has gained momentum in the last decades, as Latin was central to European cultural and scientific development in the period.

Latin continued to be significantly used in education, academia, government and literature through the 1500s and 1600s. It entered a decline from around 1650, gradually ceding ground to vernacular languages. However, it remained important until at least 1800, and was a central part of education into the mid twentieth century. Modern scholarly and technical nomenclature, such as in zoological and botanical taxonomy and international scientific vocabulary, draws extensively from Neo-Latin vocabulary. In such use, Neo-Latin is subject to new word formation. As a language for full expression in prose or poetry, however, it often distinguished from its successor, Contemporary Latin.

Various kinds of contemporary Latin can be distinguished, including the use of single words in taxonomy, and the fuller ecclesiastical use in the Catholic Church. As a relic of the great importance of Neo-Latin as the formerly dominant international lingua franca down to the 19th century in a great number of fields, Latin is still present in words or phrases used in many languages around the world, and some minor communities use Latin in their speech.

Greek and Roman cultures are the foundations of western culture - its literature, ideas, art, politics, and conceptions of the individual. Greek myth is still a shared fund of images and narratives that express human experience. Latin is the major source of English vocabulary, and Greek provides scientific language in many fields. Greek and Roman cultures help us to understand the relationship between western culture and other cultural systems and place ourselves better in the world.

The study of Latin and Greek culture provides students with a better understanding of the roots of their own culture, which has been so strongly

influenced by Roman and Greek art, Medicine, law, and religion. The pursuit of Latin and Greek language skills not only provides the broadening experience, which comes from learning how to think and express oneself in another language, but can also be great aid to building vocabulary and language skills in English. Latin and Greek literature and mythology introduce you to classical authors whose excellence is beyond question and whose works and genres have influenced Western literature down to our own day. As the Romans conquered the then known world, Latin became the universal language of Italy and the provinces. Many centuries after the fall of Rome, Latin still ruled supreme. To this very day, Latin is the language of the Catholic Church, and during the formative period of the western European languages, it incorporated in every one of them. The Latin language has been around for more than 2500 years and throughout the years has played a leading role in various fields. Not only was Latin the language of the Romans in antiquity, but at a later stage it also became the language of administrators, the Catholic Church, scholars and artists. Even now, the Latin language is present in a prominent way, especially in **Medicine**.

Science is of international nature. The development of technical languages in the individual branches of science connected with frequent borrowing of foreign language lexical material, which is mostly of Latin or Greek origin. Greek and Latin represent the traditional language material to be used in **medical terminology**. English **medical terminology** developed from medieval Latin terminology, which had absorbed a developed Greek terminology. Greek medicine migrated to Rome at an early date, and many Latin terms crept into its terminology. Only a few medical terms came from the oldest developmental period of the English language (from Anglo-Saxon). Latin was the language of science up to the beginning of the 18th Century, so all medical texts written in Latin.

Literature:

1. Кондратьев Дмитрий Константинович, Вылегжанина Ольга Евгеньевна, Князева Юлия Валерьевна - Latin and Fundamentals of Medical Terminology. For Medical Students - Гродно: ГрГМУ, 2005 – 250 с.
2. Rustamova S.Sh., Saydullayeva M.A., Abdullayeva R.M. Lotin tili va tibbiy terminologiya. Darslik. Toshkent. 2017-yil.
3. Chernyavskiy M.N. Latinskiy yazyk i osnovy meditsinskoy terminologii. Uchebnik. Moskva. 2007 g.
4. Xodjayeva L.U., Zohidova X.A., Rahmatullayeva Z. Z. Lotin tili. Darslik. Andijon. 2005 y.
5. Fayzullayev, S. (2023). Mechanism of integrated teaching of speech competence in uzbek and english languages in medicine.

MOTIVATION ACTS AS A SIGNIFICANT DRIVING FACTOR IN THE SUCCESSFUL MASTERY OF A SECOND LANGUAGE

Saydullayeva M.A

*Teacher of Uzbek and foreign languages department of
Tashkent medical academy*

Tayanch so'zlar: ikkinchi til, ta'lim, lingvistik va ijtimoiy bilimlar, tibbiy ta'lim, tibbiy atamalar, individual pedagoglar, grammati kaniqlik.

Ключевые слова: второй язык, образование, лингвистические и социальные знания, медицинское образование, медицинские термины, отдельные преподаватели, грамматическая точность.

Key words: second language, education, linguistic and social knowledge, medical education, medical terms, individual educators, grammatical accuracy.

Резюме:

Ushbu maqolada ikkinchi tilni samarali o'zlashtirishning muhim elementlari, jumladan kirish va chiqish, motivatsiya va texnologiyaning roli va madaniy kontekstning ahamiyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, unda tilo'rganuvchilargaravonlik va malakaga erishishda yordam beradigan asosiy nazariya va usullar ham tahlil qilinadi.

Резюме:

В этой статье рассматриваются критические элементы эффективного усвоения второго языка, включая ввод и вывод, мотивацию, погружение, роль технологий и важность культурного контекста. В ней также рассматриваются ключевые теории и методы, которые могут помочь изучающим язык достичь беглости и мастерства.

Summary:

This article delves into the critical elements of effective second language acquisition, including input and output, motivation, immersion, the role of technology, and the importance of cultural context. It also explores key theories and methods that can support language learners in achieving fluency and proficiency.

Second language acquisition (SLA) refers to the process through which people learn a language other than their native tongue. In a globalized world where multilingualism is increasingly valuable, mastering a second language opens doors to new opportunities, both personally and professionally. However, acquiring a second language to a level of fluency requires a combination of effective strategies, consistent practice, and an understanding of cognitive and social processes that

underlie language learning. Despite the complexities involved, language learners can enhance their progress by adopting evidence-based approaches to language learning. These approaches focus not only on the mechanics of language (such as grammar and vocabulary) but also on the psychological and cultural factors that influence language acquisition. This article outlines the key components of effective second language acquisition, offering insights into how learners can optimize their language-learning journey.

Language input, or the exposure to language through listening and reading, is the foundation of second language acquisition. Input must be both comprehensible and meaningful for learners to absorb and process new information. **Engage with Comprehensible Input:** Learners should seek out language materials (such as books, movies, or podcasts) that are slightly above their current level. This allows them to understand most of the content while being challenged by new words and structures. The key is to stay engaged and avoid frustration from overly difficult materials.

Use Authentic Materials: Listening to native speakers, watching films, or reading texts in the target language exposes learners to natural language use, including slang, idioms, and cultural references. Authentic materials give learners a deeper understanding of how the language functions in real-world contexts.

Optimize for Frequency and Variety: Regular exposure to diverse input, including different accents, dialects, and contexts, is crucial. This not only helps learners adapt to various linguistic nuances but also strengthens their listening and reading comprehension.

Over-reliance on Simplified Content: While graded readers and beginner-level resources are important early on, learners should gradually increase the complexity of input to ensure ongoing language development.

Passive Consumption: Simply listening or reading without actively processing the language can slow progress. Learners should engage with the material by taking notes, summarizing, or asking questions to reinforce their understanding. **Language output, which refers to speaking and writing, is an essential complement to input.** Active use of the language allows learners to practice forming sentences, using new vocabulary, and refining their pronunciation. Output plays a key role in solidifying language knowledge and developing fluency. **Start Speaking Early:** Many learners delay speaking in the second language out of fear of making mistakes. However, early practice in speaking is crucial for building confidence and fluency. Even at the beginner level, learners should try to converse in the language as much as possible.

Use Writing to Reinforce Learning: Writing, whether through journaling, essays, or even text messages, allows learners to slow down and think carefully

about grammar and sentence structure. Writing can be a powerful tool for identifying and correcting errors, as well as for reinforcing vocabulary.

Seek Feedback: Feedback from native speakers or tutors helps learners' correct mistakes and refine their language use. Whether its pronunciation, grammar, or vocabulary, receiving constructive criticism is vital for improving output skills.

Avoiding Output Due to Fear of Mistakes: Language learners often hesitate to speak or write because they fear making mistakes. However, making mistakes is a natural part of the learning process, and avoiding output can hinder progress.

Neglecting Writing Practice: Many learners focus solely on speaking and listening, neglecting writing. However, writing improves grammar, precision, and clarity in communication, which are important for overall language proficiency. **Motivation** is a driving force behind successful second language acquisition. It determines how much effort learners put into studying and practicing the language and how they persist in the face of challenges. Motivation can be intrinsic (driven by personal interest or enjoyment) or extrinsic (driven by external rewards, such as job opportunities or academic success).

Relying Solely on External Motivation: While external rewards can be motivating, intrinsic motivation - such as a genuine interest in the language and culture - tends to lead to more sustained effort and better long-term results.

Losing Motivation Due to Plateaus: Language learners often experience plateaus where progress seems to slow down. During these periods, learners should revisit their goals, try new learning methods, or seek additional support to maintain motivation. **Immersion** is one of the most effective methods for accelerating second language acquisition. Immersive experiences allow learners to practice the language in real-world contexts, enhancing both fluency and cultural understanding. While studying abroad often seen as the ultimate form of immersion, learners can create immersion environments at home as well.

Engage with Native Speakers: Language exchanges, conversation partners, or even informal chats with native speakers provide opportunities for real-time language use. Speaking regularly with native speakers improves fluency, accent, and cultural competence.

Cultural Isolation: When living or traveling abroad, learners may stick to familiar social groups, missing the opportunity to engage fully in the language and culture. Technology has transformed the way people learn languages, providing unprecedented access to resources, tools, and communities of speakers. From language-learning apps to online courses and social media, technology can significantly enhance second language acquisition by making learning more interactive, engaging, and accessible.

Engage in Online Language Exchanges: These exchanges allow learners to practice speaking while also helping others learn their own language.

Over-reliance on Technology: While apps and online tools are helpful, they should not replace real-world interaction with native speakers or comprehensive language instruction. Technology is a supplement to, not a replacement for, active language practice.

Inconsistent Use of Resources: Learners should select a few reliable tools and use them consistently, rather than jumping from one app or platform to another. Consistent use of effective tools is more beneficial than sporadic use of many.

Language is not just a system of words and grammar; it deeply intertwined with culture. Understanding the cultural context of a language enhances learners' ability to use the language appropriately in different social situations. Cultural competence is especially important for achieving fluency in a second language, as it influences everything from idiomatic expressions to conversation norms.

Study the Culture alongside the Language: Learners should make an effort to learn about the customs, values, and social norms of the countries where the language spoken. This helps them navigate idiomatic expressions and culturally specific references.

Engage with Authentic Cultural Content: Watching movies, reading books, and listening to music from the target language's culture provides insight into how language used in various contexts. These materials also expose learners to slang, regional dialects, and colloquial speech.

Participate in Cultural Exchange: Engaging with native speakers or attending cultural events provides valuable opportunities to experience the language in its cultural context. Language exchanges, festivals, and travel experiences help learners develop a deeper understanding of how language reflects cultural identity.

Ignoring Cultural Differences: Focusing solely on vocabulary and grammar without considering cultural context can lead to misunderstandings and miscommunication. Language learners need to recognize that language use shaped by cultural norms.

Literature:

1. Krashen, S. D. "The Input Hypothesis: Issues and Implications." Longman, 1985.
2. Ellis, R. "The Study of Second Language Acquisition." Oxford University Press, 1994.
3. Dornyei, Z., & Ryan, S. "The Psychology of the Language Learner Revisited." Routledge, 2015.
4. Lightbown, P. M., & Spada, N. "How Languages are learned." Fourth Edition. Oxford University Press, 2013.
5. Nation, I. S. P. "Learning Vocabulary in another Language." Second Edition. Cambridge University Press, 2013.
6. Ширинкулова, Ш. М., Кахарова, М. А., & Сайдуллаева, М. А. (2021). Инглиз ва ўзбек тиллари дагуфатшуносликнинг шаклланиши.
7. Muxabbat, Q. (2023). Oliy ta'lim tizimining dars mashg 'ulotlarida ta'lim metodlaridan foydalanish.
8. Muxabbat, K. (2023). Terminologik tadqiqotlarning asosiy yo 'nalishlari. Научный Фокус, 1(7), 79-84.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

BO'LAJAK DEFEKTOLOGLARDA PEDAGOGIK MAS'ULIYATNI SHAKLLANTIRISH BO'YICHA O'ZBEKISTON VA XORIJ TAJRIBASI

Mirboboyeva N.

Qo'qon davlat pedagogika instituti doktranti

Tayanch so'zlar: o'quv jarayoni, pedagogik mas'uliyat, qiziqish, xorijiy tajriba, defektolog, tajriba, kasbiy faoliyat.

Ключевые слова: учебный процесс, педагогическая ответственность, интерес, зарубежный опыт, дефектолог, стаж, профессиональная деятельность.

Key words: educational process, pedagogical responsibility, interest, foreign experience, defectologist, experience, professional activity.

Резюме:

Maqolaning asosiy g'oyasi bo'lajak defektologlarda pedagogik mas'uliyatni shakllantirish bo'yicha O'zbekiston va xorij tajribasini qiyoslash va tahlil qilishga bag'ishlangan. Bo'lajak defektologlarning pedagogik mas'uliyatini rivojlantirishning muhim yo'llari, jumladan, amaliy mashg'ulotlar, mustaqil ta'lim va ilmiy-tadqiqot faoliyati masalalari ham muhokama qilinadi.

Резюме:

Основная идея статьи посвящена сравнению и анализу опыта Узбекистана и зарубежья по формированию педагогической ответственности у будущих дефектологов. Обсуждаются также важные пути формирования педагогической ответственности будущих дефектологов, включая производственную практику, самостоятельное обучение и исследовательскую деятельность.

Summary:

The main idea of the article is devoted to the comparison and analysis of the experience of Uzbekistan and abroad in the formation of pedagogical responsibility among future defectologists. Important ways of developing the pedagogical responsibility of future defectologists are also discussed, including practical training, independent study and research activities.

Jahonda inson omili va kapitali, qobiliyati va salohiyatidan innovatsiyalarni, raqamli boshqaruv tizimi va axborot kommunikatsiya vositalarini joriy qilish asosida samarali foydalanish keng tadbqiq etilayotgan bugungi kunda, pedagog kadrlar tayyorlashdagi muammolar inson kapitali sifatining o'sishini susayishiga sabab bo'lmoqda. Pedagogika oliygohi bitiruvchisi, nafaqat fuqarolarni bilimli qilib tayyorlash va mamlakat inson kapitalini shakllantirish, shu bilan birga

mavjud o'qituvchilik qadriyatlarini asrab-avaylash, rivojlantirish va keyingi avlodga uzatishda ham muhim bo'g'in hisoblanadi. Shu bilan birga ohirgi yillarda dunyoning qator mamlakatlarida (iqtisodiy taraqqiy etgan mamlakatlarda ham) ta'lim tizimining barcha bosqichlarida yuqori malakali pedagog kadrlar tanqisligi kuzatilmoqda. Respublikamizda ham kadrlar bo'shlig'ini to'ldirish, shu jumladan, umumta'lim maktablarida pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarni qondirish obyektiv zarurat. Ushbu masalalarni hal qilish mexanizmlarini ilg'or xorijiy tajribalar asosida ishlab chiqish zarurati tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi va ushbu ishning tadqiqot mavzusi sifatida tanlanishiga asos bo'ldi.

O'zbekistonda bo'lajak defektologlarni tayyorlash tizimi universitetlarning pedagogika yo'nalishidagi fakultetlari tomonidan amalga oshiriladi. Bu fakultetlar defektologiya mutaxassislarini tayyorlash uchun maxsus dasturlarni taklif qiladi. Ushbu dasturlar defektologiyaning turli sohalarini o'z ichiga oladi, masalan, nutq nuqsonlari, eshitish nuqsonlari, ko'rish nuqsonlari, jismoniy nuqsonlar va boshqalar.

Bo'lajak defektologlar nazariy va amaliy mashg'ulotlar orqali pedagogik bilimlarni o'zlashtirishadi. Amaliy mashg'ulotlar maktabgacha ta'lim muassasalari, maxsus maktablar, ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari va boshqa muassasalarida o'tkaziladi. Bundan tashqari, bo'lajak defektologlar defektologiya sohasida ilg'or tajribalarni o'rganish va malakalarini oshirish uchun xorijiy mamlakatlarga o'qishga yuboriladi.

Xorijiy mamlakatlarda bo'lajak defektologlarni tayyorlash tizimi O'zbekistondan farq qiladi. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda defektologiya mutaxassislarini tayyorlash uchun ilg'or usullar qo'llaniladi. Masalan, AQShda bo'lajak defektologlar interaktiv o'quv dasturlari, stimulyatsiya o'yinlari, guruhli ishlar va boshqa zamonaviy o'quv usullari orqali o'qitiladi. Shuningdek, ular o'z kasblarini o'zlashtirish uchun klinik amaliyotlarda qatnashadilar, bu esa ularga real muhitda tajriba to'plash imkonini beradi.

Avstraliyada bo'lajak defektologlarning pedagogik ma'suliyatini shakllantirishga alohida e'tibor beriladi. Ushbu mamlakatda bo'lajak defektologlar o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini tushunish, ular bilan ishlashda xushmuomala va hurmatli munosabatda, o'quvchilarning ota-onalari bilan hamkorlik qilish va ularga qo'llab-quvvatlash ko'rsatishga o'rgatiladi.

O'zbekistondagi defektologlarni tayyorlash tizimi ancha rivojlangan, ammo xorijiy tajribalardan o'rganish mumkin bo'lgan ko'plab jihatlar mavjud:

- O'quv dasturlarini takomillashtirish
- Amaliy mashg'ulotlarni kuchaytirish
- Xorijiy universitetlar bilan hamkorlikni kengaytirish

Xorijiy mamlakatlarda defektologlarni tayyorlash tizimi zamonaviy o'quv usullariga asoslangan.

- Interaktiv o'quv dasturlari
- Stimulyatsiya o'yinlari
- Klinik amaliyotlar

O'zbekiston defektologlarini tayyorlash tizimini takomillashtirish uchun xorijiy tajribani o'rganish va uni o'z sharoitiga moslashtirish kerak.

Bo'lajak defektologlarning pedagogik ma'suliyatini shakllantirish o'quv jarayonida muhim ahamiyatga ega. Buning uchun quyidagi yo'llar qo'llanilishi mumkin:

Etik qoidalar - bo'lajak defektologlarni o'z kasblarining etik qoidalarini, o'quvchilarga nisbatan hurmatli va xushmuomala munosabatda bo'lishni, ularning shaxsiy ehtiyojlarini tushunishni o'rgatish zarur.

Mas'uliyatni anglash - bo'lajak defektologlarga ularning kasbiy faoliyatining jamiyat uchun ahamiyatini tushuntirish, o'quvchilarning hayotlariga ijobiy ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini ochib berish zarur.

Amaliy mashg'ulotlar - bo'lajak defektologlarga o'quvchilar bilan ishlashning amaliy ko'nikmalarini shakllantirish, real muhitda tajriba to'plash imkonini berish muhim ahamiyatga ega.

Mustaqil ta'lim - bo'lajak defektologlarga o'zlarini rivojlantirish, yangi bilimlar o'rganish va o'z kasblarida ustunlik qilish uchun mustaqil ta'lim va ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag'batlantirish zarur.

Amaliy mashg'ulotlar bo'lajak defektologlarning pedagogik ma'suliyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu mashg'ulotlar orqali ular o'quvchilar bilan ishlashda o'zlarining bilim va ko'nikmalarini qo'llash imkoniga ega bo'ladilar.

Amaliy mashg'ulotlar quyidagi bosqichlarda o'tkazilishi mumkin:

- ▶ O'quvchilar bilan tanishish va ularning shaxsiy ehtiyojlarini o'rganish.
- ▶ Turli ta'lim usullarini qo'llash va ularning samaradorligini baholash.
- ▶ O'quvchilarning ota-onalari bilan hamkorlik qilish va ularga qo'llab-quvvatlash ko'rsatish.
- ▶ O'z faoliyatini baholash va uni takomillashtirish uchun strategiyalar ishlab chiqish.

Amaliy mashg'ulotlarni tashkil qilishda quyidagi jihatlariga e'tibor berish kerak:

- ▶ Mashg'ulotlar o'quvchilarning shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirilishi kerak.
- ▶ Bo'lajak defektologlarga amaliy mashg'ulotlarni o'tkazishda professional yordam ko'rsatilishi kerak.
- ▶ Mashg'ulotlar natijalari muntazam ravishda baholanib turishi kerak.

Bo'lajak defektologlarning pedagogik ma'suliyatini shakllantirishda mustaqil ta'lim va ilmiy-tadqiqot faoliyati ham muhim rol o'ynaydi. Ushbu faoliyat ularga o'z kasblarini chuqurroq tushunishni, yangi bilim va ko'nikmalar o'rganishni va o'zlarini rivojlantirish imkonini beradi.

Bo'lajak defektologlar mustaqil ta'lim orqali maxsus pedagogika sohasidagi yangi adabiyotlarni o'qishi, konferensiya va seminarlarga qatnashishi, ilg'or tajribalarni o'rganishi va o'z kasblarini takomillashtirish bo'yicha boshqa faoliyatlarda qatnashishlari mumkin. Ilmiy-tadqiqot faoliyati orqali esa ular maxsus pedagogika sohasidagi muhim muammolarni o'rganish, ilmiy maqolalar va tadqiqotlar yozish imkoniga ega bo'ladilar.

Bo'lajak defektologlarni mustaqil ta'lim va ilmiy-tadqiqot faoliyatiga rag'batlantirish uchun universitetlar quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishi mumkin:

- ▶ O'quvchilarga zamonaviy axborot texnologiyalari va resurslariga kirish imkoniyatini yaratish.
- ▶ Ilmiy-tadqiqot ishlariga qiziqishni kuchaytirish uchun ilmiy jurnallar, konferensiyalar va boshqa tadbirlarni tashkil qilish.
- ▶ Bo'lajak defektologlarga ilmiy rahbarlik ko'rsatish va ularning ilmiy ishlarini qo'llab-quvvatlash.

Bo'lajak defektologlarda pedagogik ma'suliyatini shakllantirish jamiyat uchun muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston va xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak defektologlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish va pedagogik ma'suliyatni shakllantirishga e'tibor qaratish zarur. O'quv dasturlarini zamonaviy o'quv usullari, klinik amaliyotlar, interaktiv dasturlar va simulyatsiya o'yinlari bilan boyitish, amaliy mashg'ulotlarni kuchaytirish va bo'lajak defektologlarga real muhitda tajriba to'plash imkonini berish, mustaqil ta'lim va ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag'batlantirish va bo'lajak defektologlarga o'zlarini rivojlantirish va o'z kasblarida ustunlik qilish uchun zarur sharoitlarni yaratish, O'zbekiston va xorijiy universitetlar o'rtasida hamkorlikni kengaytirish va defektologiya sohasida ilg'or tajribalarni o'rganish zarur hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Z.M.Rahmatova. Pedagogikada "Talabalar kasbiy motivatsiyasi" tushunchasining tahlili. "Science and Education" Scientific Journal Volume 1 Issue 4. 2020
2. Haydarov F., Abdulkarimov X., Alimova F., Botirov B. Talabalarning o'quv motivlarini shakllantirish. T.:2009.
3. Turakulova Feruza Aminovna. Qualified practice and media education. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) Vol. 10, Issue 12, Dec. (2022), 1693 -1698
4. Feruza Aminovna Turakulova. Humanity pedagogy and technology of holistic approach. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) Vol. 10, Issue 12, Dec. (2022), 1699- 170
- 5.С.А.Антонова. Ответственность учителя. nsportal. ru

FUQAROLIK TUYG'USI TARBIYASI VA SHAXS MA'NAVIY KAMOLOTI

Ziyayev A.

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: fuqarolik vazifalar, vatanparvarlik, baynalmilallik, huquqiy ta'lim-tarbiya.

Ключевые слова: гражданский долг, патриотизм, интернационализм, юридическое образование.

Key words: civic duties, patriotism, internationalism, legal education.

Резюме:

Mazkur maqolada o'quvchi yoshlar tarbiyasida fuqarolik tuyg'usi tarbiyasining mohiyati va ahamiyati yoritilgan. Fuqarolik tuyg'usi tarbiyasi asoslari boshlang'ich sinflarda amalga oshirilib borilishi tarbiyaviy vazifalarni ro'yobga chiqarishda muhim bosqich ekanligi hamda bu borada amaliy tavsiyalar haqida ma'lumotlar o'z ifodasini topgan.

Резюме:

В данной статье раскрыта сущность и значение воспитания гражданственности в воспитании студенческой молодежи. Информатсия о реализatsii основ гражданского воспитания в начальных классах является важным шагом в реализatsii образовательных задач и практических рекомендаций в этом отношении.

Summary:

This article reveals the essence and significance of civic education in the education of student youth. Information on the implementation of the basics of civic education in elementary grades is an important step in the implementation of educational objectives and practical recommendations in this regard.

Yoshlar yurtimizning ertangi kuni bo'lib, ularda fuqarolik tuyg'ularini tarbiyalash dolzarb ahamiyatga egadir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyevning har bir chiqishlari, ma'ruzalari va uchrashuvlarida yoshlar tarbiyasi masalasi qayta va qayta kun tartibiga qo'yilayotganligi buning yorqin dalilidir.

Zero, fuqarolik tuyg'usi tarbiyasi o'quvchi yoshlar ma'naviy kamoloti shakllanishida muhim ahamiyatga egadir.

Fuqaro-fuqoroligi huquqiy jihatdan e'tirof etilgan hamda muayyan jamiyat a'zosi bo'lgan shaxs. Fuqarolik ~insonning Vatan, xalq oldidagi huquq va

vazifalari, ijtimoiy va axloq me'yorlariga bo'ysunishi, ijtimoiy faolligini hamda ma'naviy etukligidir. Fuqarolik - deganda, insonni huquqiy yoki siyosiy - huquqiy tomondan himoyalaniishi va qonuniy manfaatlarining ushbu davlat ichida va uning tashqarisida himoyalaniishi tushuniladi. Fuqarolik tarbiyasi fuqarolik tushunchasining mohiyatini anglatish orqali o'quvchilarda yuksak darajadagi fuqarolik madaniyatini shakllantirish, ularni xalq, Vatan, jamiyat manfaatlari yo'lida kurashuvchi fuqarolar etib tarbiyalashga yo'naltirilgan jarayon.

Fuqarolik tuyg'usi milliy ongi, psixik olamning eng yuksak ko'rinishda bo'lib, har bir kishida ijtimoiy hayotning barcha jabxalarida huqukiy qoidalar, tartiblar burchlarga ongli munosabatda bo'lish, shuningdek hayotda faol qatnashish, ma'naviy axloqiy jihatdan etukligini ifodalaydi.[10]

Har qanday mamlakatning kuchi uning, fuqarolarining ma'naviy etukligi, intellektual salohiyatga egaligi bilan belgilanadi. Fuqarolarning ma'naviy etukligi, intellektual salohiyati esa ta'lim tizimining mazmuni, shaxsning har tomonlama shakllanishi uchun xizmat qiluvchi moddiy va ma'naviy shart-sharoitlarning mavjudligi, jamiyatda qaror topgan ijtimoiy sog'lom muhit darajasi, ijtimoiy munosabatlar mazmuni, shuningdek, aholining etnopsixologik xususiyatlari, axloqiy qarashlari va hayotiy e'tiqodlari asosida shakllantiriladi.

Fuqarolik jismoniy shaxsning ma'lum bir davlat bilan huquqiy bog'lanishidir. Fuqarolikka ega shaxs fuqaro, deyiladi. Bu bog'lanish fuqaroning tegishli davlatga nisbatan bo'lgan huquq va burchlari hamda uning o'sha davlat tomonidan himoya qilinishida namoyon bo'ladi.[3]

Fuqarolik – shaxsning muayyan davlat bilan doimiy siyosiy huqukiy aloqasi bo'lib, bu aloqa shaxs va davlatning o'zaro huquq va majburiyatlarida ifodalanadi. Shaxs fuqaro sifatida davlat uning hamma huquq va erkinliklarini e'tirof etadi, ularning amalga oshirishini ta'minlash choralarini ko'radi. Fuqarolarning manfaatlarini davlat, fuqarolar boshqa mamlakatlar hududida turgan vaqtda ham himoya qiladi, ularga homiylik ko'rsatadi. O'z navbatida, fuqarolar davlat qonunlari va qoidalariga so'zsiz rioya qiladilar.

Fuqarolik tarbiyasining vazifalari tizimini quyidagilar tashkil etadi:

Yosh avlodni doimiy ravishda jamiyatda ustuvor mavqega ega bo'lgan axloqiy va huquqiy me'yorlarga rioya etishga o'rgatib borish.

O'quvchilarga fuqarolik huquq va burchlari to'g'risida ma'lumotlar berib borish, ularda fuqarolik faoliyatini tashkil etish borasida ko'nikma va malakalar hosil qilish.

O'quvchilarda davlat ramzlariga nisbatan hurmat va muhabbatni qaror toptirish, Respublika Prezidenti sha'ni, or-nomusini himoya qilishga tayorlik hissini shakllantirish.

O'quvchilarda xalq o'tmishi, milliy qadriyatlarga nisbatan muhabbat tuyg'usini uyg'otish, ulardan g'ururlanish, faxrlanish va iftixor hislarini oshirish.

Vatan, xalq va millat ishiga sodiqlik o'z manfaatlarini yurt manfaatlari bilan uyg'unlashtira olishga erishish, fidoyi fuqaroni tarbiyalab voyaga etkazish.

Yosh avlodga turli fanlar asoslarini chuqur o'zlashtirish ularning tafakkuri va dunyoqarashini boyitishga, shuningdek, fuqaro sifatida o'z majburiyatlarini to'laqonli anglashlari uchun imkoniyat yaratishni tushuntirib borish maqsadga muvofiqdir.

Fidoyilik, intiluvchanlik, tashabbuskorlik, qa'iyat, matonat, uyushqoqlik kabi xislatlar o'quvchilarda fuqarolik tarbiyasini tashkil etish jarayonida tarbiyalanadi. Fuqarolik tarbiyasini tashkil etish uchun ma'lum shart - sharoitlarning mavjudligi taqozo etiladi:

O'quv yurtida tashkil etilayotgan ta'lim - tarbiya jarayoni yuksak darajada uyushtirilishi kerak;

Fuqarolik tarbiyasini tashkil etish jarayonining muvaffaqiyati o'qituvchi va o'quvchilar jamosining saviyasiga bog'liq;

tarbiyaviy ishning rejali, uzluksiz, tizimli bo'lishiga erishish;

oila, maktab va mahalla o'rtasida o'zaro hamkorlikning yuzaga kelishi fuqarolik tarbiyasining muvaffaqiyatini ta'minlaydi;

o'quvchilarning axloqiy va huquqiy me'yorlar, umumiy tartibga qat'iy rioya etishga o'rganish, zimmasidagi birinchi to'laqonli ado etishlariga qaratish.

Fuqarolik tuyg'usini tarbiyalash o'z navbatida quydagi ta'lim-tarbiyaviy vazifalarni hal etishni taqozo etadi:

– o'sib kelayotgan yosh avlodni huquqiy va axlokiy me'yorlarga ongli munosabatda bo'lish;

– ularga fuqarolik huquq va burchlari to'g'risida ma'lumotlar berib boorish, fuqarolik faoliyatini tashkil etish ko'nikmalarini hosil qilish;

– o'quvchilarda xalq o'tmishi, qadriyatlarga muhabbat va ulardan g'ururlanish, iftixor hislarini paydo qilish vatan, yurt ozodligini e'zozlash, ardoqlash va himoyalashni tarbiyalash, davlatimiz ramzlariga hurmat hissini shakllantirish;

– ularda huquqiy madaniyatni tarbiyalash kabilardan iborat.[7]

Fuqarolik tuyg'usi tarbiyasi asoslari boshlang'ich sinflarda amalga oshirilib borilishi yuqoridagi tarbiyaviy vazifalarni ro'yobga chiqarishning muhim bosqichi hisoblanadi. Maqola taqdiqot mavzusining asosiy maqsadi

ham boshlang'ich sinf o'quvchilarida fuqarolik tuyg'usi tarbiyasini amalga oshirishda suhbat metodining samarali jihatlarini yoritishdan iborat. Tarbiya metodlaridan biri suhbat metodi bo'lib, o'quvchilarda qo'yiladigan masalani tez va to'g'ri anglab olishda quydagi imkoniyatlarga ega:

Birinchidan, suhbatda o'quvchi yoshini hisobga olinishi tufayli o'quvchi tajribalariga suyanilib mavzu maqbullashtiriladi;

Ikkinchi muhim xususiyati o'quvchining mustaqil, erkin fikrlash imkoniyatlarini orttiradi;

Uchinchidan, o'qituvchiga o'quvchilarni hayotiy tajribalariga suyanishi mavzuni qiziqarli va faol tarzda o'tkazilishiga olib keladi, birgalikda to'g'ri xulosalar qilish, ularning fikrlarini to'ldirish mumkin bo'ladi. Suhbat metodini qo'llash orqali o'quvchilarda fuqarolik tuyg'ularini shakllantirish samaradorligi ortadi. O'quvchilarning ijtimoiy ongi shakllanishida suhbat orqali ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida faoliyat ko'rsatishga doir tushunchalar to'g'ri anglanishiga erilishiladi.

Boshlang'ich sinflarda fuqarolik tuyg'usi o'quvchilarni yoshi, bilim saviyasini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Yani unda asosiy masalalar o'quvchining o'zligini anglashga, erkinlik, mustakillik tushunchalarni anglatish, konstitutsiyaviy huquqlari mohiyati, ular ijtimoiy, shaxsiy hayotida tutgan o'rni va ahamiyati haqidagi bilim va saviyasi maktab hayotidagi barcha tadbirlarda, ijtimoiy- foydali mehnatlarda ishtirok etishlari orqali amalga oshiriladi. Eng muximi ularda o'zi tug'ilib o'sgan xudud, Vatan bilan faxrlanish tuyg'usini shakllantirish jarayoniga e'tibor qaratiladi. O'quvchilar fuqarolik tuyg'usi ularni maktab ostonasiga ilk bor qadam qo'yishlari orqali tarkib topa boshlaydi. Ular o'zlarini shu zaminining kichik bir egasi ekanligini anglay boshlaydilar. Dastlabki bosqichda Davlat ramzlari bilan tanishuvlari hamda prezidentning sovg'alari bilan taqdirlanishlari mohiyati haqida uyushtiriladigan suhbatlar ulardagi fuqarolik tuyg'usining yanada barq urushida muhim motiv rolini o'ynaydi.

Shaxs dunyoqarashining shakllanishida ma'naviy-axloqiy tarbiya ham muhim o'ringa ega bo'lib, uni samarali tashkil etish o'quvchida ma'naviy-axloqiy ongni shakllantirishga yordam beradi. Axloqiy tarbiya muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlarini o'quvchilar ongiga singdirish ularda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari hamda axloqiy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon bo'lib, ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri sanaladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida fuqarolik tuyg'usi asoslarini tarbiyalashda katta pedagogik imkoniyatlar mavjud. Bu imkoniyatlardan o'rinli foydalanish o'qituvchining pedagogik mahoratiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Shaxsning fazilatlarini to'g'ri ko'rish va bexato baholash uchun uni turli munosabatlar jarayonida kuzatish lozim. Shaxsni rivojlantirish vazifasini to'g'ri hal etish uchun uning xulqiga ta'sir etuvchi omillar hamda shaxs xususiyatlarini yaxshi bilish zarur. Tarbiya bolaga samarali ta'sir etishi uchun o'sish va rivojlanish qonuniyatlarini bilish va hisobga olish maqsadga muvofiq. Shunday qilib, rivojlanish va tarbiya o'rtasida ikki tomonlama aloqa mavjud.

Adabiyotlar:

1. Ziyayev, A. I. "National and cultural peculiarities of english, russian and uzbek phraseological intensifiers." *International scientific journal* 40.34 (2016): 65-71.
2. Ziyaev, A. I., and Z. J. Aliyeva. "Integration internet technologies in the educational process of teaching foreign languages." *Вестник магистратуры* 5-4 (128) (2022): 140-142.
3. Ziyayev, A. N. "Primary education and aesthetic sense training." *international journal of research in commerce, it, engineering and social sciences* ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876 16.06 (2022): 62-64.
4. Ziyayev, A. N. "Primary education and aesthetic sense training." *international journal of research in commerce, it, engineering and social sciences* ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876 16.06 (2022): 62-64.
5. Ziyayev, A. N. "Pedagogical aspects of the use of educational values in the spiritual development of students." *international journal of research in commerce, it, engineering and social sciences* ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876 16.06 (2022): 86-88.
6. Зияев, Адхам Нисолмухамматович. "Правила использования интерактивных методов обучения." *Conferencea* (2023): 143-148.
7. Зияев, Адхам Нисолмухамматович. "Педагогические аспекты использования мыслей мыслителей в эстетическом воспитании учащихся." *E Conference Zone*. 2023.
8. Ziyayev, A. N. "The main areas of activity of the class leader in the education of the necessary skills for an independent life in students." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 953-956.
9. Ziyayev, A. N. "Some issues of the formation of skills of a healthy lifestyle in students in the process of labor education." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 851-853.
10. Зияев, Адхам Нисолмухамматович. "Роль национальных ценностей в воспитании гражданина." *Ученый XXI века* (2017): 78
11. J. Hasanboyev, X. A. To'raqulov, I. Sh. Alqarov, N. O'. *Usmonov Pedagogika (pedagogika nazariyasi va tarixi)*. 2011-yil.
12. B. X. Xodjayev *Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti*. 2017-yil.
13. X. Ibragimov, Sh. Abdullayeva. *Pedagogika nazariyasi* 2008-yil.

INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIDA BO'LAJAK MAXSUS PEDAGOGLARNI INTERFAOL USULLAR ASOSIDA ISHLASHGA TAYYORLASH

Maxmudov X.Sh.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti
Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, innovatsion faoliyat, individuallashtirilgan ta'lim, hamkorlikda ishlash, interfaol usullar, inklyuziv ta'lim, defektolog, logoped.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инновационная деятельность, индивидуализированное обучение, совместная работа, интерактивные методы, инклюзивное образование, дефектолог, логопед.

Key words: inclusive education, innovative activity, individualized education, collaborative work, interactive methods, inclusive education, defectologist, speech therapist.

Резюме:

Ushbu maqolada bo'lajak maxsus pedagoglarni inklyuziv ta'lim jarayonida interfaol usullar asosida ishlashga tayyorlash yo'llari, inklyuziv ta'limda bo'lajak maxsus pedagoglarning innovatsion faoliyatini tashkil etish, ularning vazifalari, inklyuziv ta'lim defektolog va logopedlarining amaliyotda foydalanishi mumkin bo'lgan o'qitish texnologiyalari yoritilgan.

Резюме:

В данной статье могут быть использованы способы подготовки будущих специальных педагогов к работе на основе интерактивных методов в процессе инклюзивного образования, организационной деятельности будущих специальных педагогов в инклюзивном образовании, их задачи, инклюзивное образование. Освещены практика дефектологов и логопедов, технологии обучения.

Summary:

In this article, the ways of preparing future special pedagogues to work on the basis of interactive methods in the process of inclusive education, the organization of innovative activities of future special pedagogues in inclusive education, their tasks, inclusive education can be used in practice by defectologists and speech therapists. teaching technologies are highlighted.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlar zamirida, eng avvalo, kelajak avlodning barkamol bo'lib ulg'ayishi, hech kimdan kam bo'lmay dunyo arenalarini zabt etishga qodir farzandlar bo'lib etishishi kabi dolzarb masalalarni hal etish turadi. Ayniqsa, etim va ota-ona qaramog'isiz qolgan, nogiron, rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning ijtimoiy himoyasi hamisha davlat

va jamiyatning ustuvor vazifasi hisoblangan. Ushbu vazifani amalga oshirish borasida O‘zbekiston Respublikasida rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan kishilarning huquq va erkinliklarini, teng imkoniyatlarini ta‘minlash, turmush faoliyatidagi cheklanish, chegaralarni bartaraf etish, ta‘limni tashkil etish va boshqarishga zamonaviy yondashuv, uning sifati va samaradorligini oshirish, jamiyatda aholining turli qatlamlari uchun ta‘limning uzviylik va uzluksizligini ta‘minlash borasida talaygina ishlar amalga oshirib borilmoqda. [5.6]

Inklyuziv ta‘limni oiladan maktabgacha ta‘lim muassasalarida, umumta‘lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari va oliy o‘quv muassasalarida joriy etish natijasida imkoniyati cheklangan insonlarga nisbatan umumiy munosabat o‘zgarayotgani ma‘lum bo‘ldi. Bu esa ularning hayotda muvaffaqiyat qozonishi uchun omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Inklyuziv ta‘lim imkoniyati cheklangan bolalarga umumta‘lim jarayonidagi barcha tadbirlarda faol va muntazam ishtirok etish imkonini beradi. Buning natijasida stereotiplar shakllanishining oldi olinib, ko‘rsatiladigan individual yordam imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatdan ajratib qo‘ymaydi. Ular olgan ko‘nikmalarini umumlashtirish imkoniga ega bo‘lishadi. Imkoniyati cheklangan insonlar uchun ishlab chiqilgan va jamiyatga reja asosida joriy etilayotgan inklyuziv ta‘lim strategiyasi o‘qishning uzluksiz va muttasilligini ta‘minlaydi. Oila – bolalar bog‘chasi – maktab – kasb-hunar kolleji – ish bilan ta‘minlash – ushbu tizim kelajakda ota-onalarga imkoniyati cheklangan bolalarini umumta‘lim muassasalari va oliy o‘quv yurtlariga bimalol, xavfsiramasdan olib kelishlari uchun zamin yaratadi.

Inklyuziv ta‘lim – o‘quvchilarning imkoniyatlari, individual-psixologik, jismoniy nuqson va o‘zlashtirish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan ta‘lim jarayonidir. [6]

Hozirgi zamon inklyuziv ta‘lim-tarbiya amaliyotida ustuvorlik qilayotgan an‘anaviy o‘qitish ta‘lim oluvchilarni yalpi o‘qitishni va ularning bilish faoliyati passiv tinglovchi sifatida tashkil etilishini ko‘zda tutadi. Ta‘limiy jarayonini olib borishda imkoniyati o‘rtacha baholanadigan ishtirokchi mo‘ljalga olinadi, ishtirokchilarning faolligi, mustaqilligi e‘tibordan chetda qoladi. Jarayon markazida ta‘lim beruvchi subekt sifatida turadi va uni boshqaradi. An‘anaviy o‘qitish texnologiyasi asosan “o‘qituvchi-o‘quvchi” munosabatida amalga oshirilib, o‘quvchi pedagogik jarayonning passiv ishtirokchisi, ya‘ni obekti sifatida mazmun kasb etadi.

Inklyuziv ta‘lim jarayonida har qanday ilg‘or pedagogik texnologiya “o‘qituvchi-jarayon-o‘quvchi” munosabatida tashkil etilib, ya‘ni pedagogik jarayon kesimida ham o‘qituvchi, ham o‘quvchi bir chiziqda faoliyat olib boradi. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar asosida ta‘lim jarayoni tashkil etilganda, ta‘lim oluvchi o‘zi izlanishga, muammoning echimini o‘zi topishga, o‘zi mantiqiy

fikr yuritib, yakdil qarorga kelishiga sharoit yaratiladi. Bunda ta'lim beruvchi: boshqaruvchi, yo'naltiruvchi, tashkil etuvchi, kuzatuvchi, yordam beruvchi, nazoratchi sifatida moxirlik bilan pedagogik jarayonda ishtirok etadi.

Davlat ta'lim talablari asosida nogiron bolalar ta'limi va tarbiyasi jarayonini tashkil etishga qaratilgan hozirgi kundagi pedagog-defektologning faoliyati, uning metodik mahoratini ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan qurollantirish, ya'ni ularning maqsadli innovatsion faoliyatiga erishish uchun quyidagi bosqichlarda ishlarni tashkil etishni taqozo etadi:

Biz defektolog va logopedlarga ijodiy ish-loyihalarni tanlash va bajarish yoki fanlar bo'yicha dars ishlanmalarini tuzishda taxminiy tayanch tuzilmani tavsiya etamiz[4].

Uni quyidagi sxemada ko'rishimiz mumkin.

Inklyuziv ta'limda bo'lajak maxsus pedagoglarning innovatsion faoliyatini tashkil etishning vazifalari:

- inklyuziv ta'lim ishtirokchilari (MTI)ning kasbiy tayyorgarligini o'ttirish, pedagogik tafakkurini kengaytirish;
- amaliyotda zamonaviy va axborot texnologiyalarini qo'llash uchun zarur bo'lgan metodik bilimlarini shakllantirish, ko'nikmalarini tarkib toptirishga erishish;
- inklyuziv ta'lim ishtirokchilari ning o'z faoliyatini tanqidiy taxlil qilish, ijodiy va mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- pedagogik munosabatlarni insonparvarlashatirish va demokratlashtirish, o'quvchilarning qobiliyatlari va qiziqishlarini xisobga olgan xolda tabaqalashtirilgan, individuallashtirilgan ta'limni tashkil etishga ko'maklashishi;
- inklyuziv ta'lim ishtirokchilarini zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari bilan tanishtirish va bevosita ishtiroki asosida ularni yangi

pedagogik texnologiyalar yaratish va o'zlashtirish yuzasidan maqsadli innovatsiya loyihalarida qatnashishga tayyorlash.

Inklyuziv ta'lim ishtirokchilarining innovatsion faoliyatlarini tashkil etishda quyidagilarga e'tibor beriladi:

1. Pedagogik jarayonning zamonaviy pedagogik (individuallashtirilgan, muammoli, xamkorlikda, modulli, loyixalash va didaktik o'yinlar va x .k. lar) va axborot texnologiyalariga asoslangan xolda tashkil etish.

2. Inklyuziv ta'lim defektolog va logopedlarining mustaqil va ijodiy ishlarini samarali tashkil etish.

3. Inklyuziv ta'lim defektolog va logopedlarining inklyuziv malaka oshirishini bosqichma-bosqich tashkil etilishini nazorat qilish (malaka oshirishgacha, malaka oshirish davomida va istiqbolda)

4. Inklyuziv ta'lim defektolog va logopedlarining maqsadli ijodiy izlanishlarini tashkil etish.

Inklyuziv ta'lim defektolog va logopedlarining quyidagi o'qitish texnologiyalaridan foydalanishga o'rgatish maqsadga muvofiqdir:

1. Xamkorlikda (guruxlarda) o'qitish.

2. Individual o'qitish.

3. Modullar asosida o'qitish.

4. Interfaol usullar asosida o'qitish.

Malaka oshirish kurslarida yoki muassasalarda pedagogik kengashlar va boshqa metodik yig'ilishlarda hamkorlikda o'qitish texnologiyasi metodalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Chunki agar amaliyotchi usulni bevosita o'zidan o'tkazib, o'zi shu jarayonning ishtirokchisi sifatida anglamasa, defektolog va logopedlar baribir o'zi bilgan, ko'zi o'rgangan an'anaviy yondashuvlardan voz kecha olmaydilar[3].

Hamkorlikda ishlashga asoslangan usullardan foydalanilganda defektolog va logopedlarning:

– o'quv–bilish jarayonida faol ishtirokchi bo'lishi;

– o'z pedagogik faoliyati uchun zarur bo'lgan kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni egallashi va rivojlantirishiga imkon yaratish;

– dars ishlanmalarini loyihalash va amaliyotda qo'llay olish ko'nikmalarini hosil qilish;

– har xil muammoli pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va undan chiqishning eng muqobil yo'lini tanlash ko'nikmalarini rivojlantirishga erishildi.

2. Inklyuziv ta'lim defektolog va logopedlari bilan o'tkazilgan mashg'ulotlar, avvalo ular o'rtasida o'zaro hamkorlikning vujudga kelishiga, o'z faoliyatini aniq maqsadga yo'naltirishga imkon yaratdi.

Individuallashtirilgan ta'lim - o'qitish shakli, o'qitish jarayonini tashkil etishning modeli bo'lib, quyidagi xususiyatlarga ega.

1. Ta'lim beruvchi har bir ishtirokchi bilan yakka ishlaydi.

2. Har bir ishtirokchi o'zi qiziqtirgan muammo va qiziqishlari va ehtiyojlari hisobga olingan paketlarga ega bo'lib, ushbu paketlar kursdan oldin tayyorlangan bo'ladi.

Ushbu individual ta'limning afzalligi ishtirokchilarning ta'lim olish jarayonini tashkil etish, ta'lim mazmuni, vositalari va metodlarini tanlashda ularning shaxsiy xususiyatlari va ishlash (fikrlash, anglash, umumlashtirish, amalda qo'llash) tempining tezligiga moslashtirilganligi bilan tavsiflanadi [2].

Inklyuziv ta'lim jarayonida ta'lim-tarbiya sohasidagi masalalarning to'xtovsiz takomillashib borishi va yangi imkoniyatlarning yuzaga kelishi umumta'lim maktablari qatorida inklyuziv ta'lim muassasalarida ta'lim sifat va samaradorligini oshirish vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qitish usullarini muttasil yangilab turishni taqozo etmoqda.

Ta'lim jarayonida qo'llanadigan usul "o'rgatish"ning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish, ma'lum ob'ektni o'rganish uchun nazariy va amaliy faoliyatlarni anglatadi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim jarayonida o'rgatish usullari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday bo'lishini, o'rgatish jarayonini qanday qilib tashkil etish va olib borish kerakligini belgilab beradi. Boshqacha qilib aytganda, o'rgatish usullari har ikkala faoliyatni, ya'ni o'qituvchi tomonidan o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishni hamda o'quvchilar tomonidan o'sha nazarda tutilgan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarini o'zlashtirish faoliyatida qo'llanadigan yo'llarni o'z ichiga oladi. Demak, har ikki o'rgatish usullari pedagogik jarayon ishtirokchilari (ta'lim oluvchi va beruvchi)ning o'zaro faoliyati birligini ta'minlashga yo'naltiriladi. Dars jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining turfaligi o'rgatiladigan ma'lumoning xarakteriga qarab belgilanadi. Aynan mana shu turfalik ta'lim jarayonida muayyan maqsadni amalga oshirishga qaratilgan yangi-yangi usullarni keltirib chiqaradi.

Adabiyotlar:

1. Farberman B.L. Ilg'or ped. texnologiyalar. T. 1999, 4-bet.
2. "Ta'lim to'g'risida"gi yangi qonun va inklyuziya: qanday bo'lishi kerak? (o'zbekcha). gazeta.uz (9-iyun 2020, 16:00).
3. Shomaxmudova R.Sh. Inklyuziv ta'lim (Xalqaro va O'zbekistondagi tajribalar) Toshkent-2011
4. Mo'minova L.R. Inklyuziv ta'lim. Dastur. T., 2017
5. F.U. Qodirova, D.A. Pulatova. Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika. Chirchiq, 2022.
6. Педагогик атамалар лугати. – Т.: “Фан”, 2008. – Б.47

DUAL TA'LIM SHAROITIDA BO'LAJAK LOGOPEDLARNING AKADEMIK MOBILLAGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY JIHATLARI

Maxmudova M.S.

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Maxsus pedagogika kafedrasi dotsent, PhD

Tayanch so'zlar: dual ta'lim, oliy ta'lim, kasbiy faoliyat, talabalarda ijodkorlik, texnologiyalar, kasbiy motivatsiya, mustaqil faoliyat.

Ключевые слова: дуальное образование, высшее образование, профессиональная деятельность, творчество студентов, технологии, профессиональная мотивация, самостоятельная деятельность.

Key words: dual education, higher education, professional activity, students' creativity, technologies, professional motivation, independent activity.

Резюме:

Ushbu maqolada dual ta'lim sharoitida bo'lajak logopedlarning akademik mobilligini rivojlantirishning nazariy jixatlari, oliy ta'limda bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda talabalarning auditoriya va undan tashqari paytlarda dual faoliyatini tashkil etish masalalari yoritilgan.

Резюме:

В данной статье рассматриваются теоретические аспекты развития академической мобильности будущих логопедов в условиях дуального образования, вопросы организации дуальной деятельности студентов в аудитории и вне ее при подготовке будущих специалистов к профессиональной деятельности. в высшем образовании.

Summary:

In this article, the theoretical aspects of the development of academic mobility of future speech therapists in the conditions of dual education, the issues of organizing dual activities of students in the audience and outside of it in the preparation of future specialists for professional activities in higher education are covered.

Dual ta'lim muayyan bir sharoitda nazariy va amaliy bilim ko'nikmalarini birgalikda olib borish mexanizmi. Dual ta'lim tizimining asosiy ko'rinishi talabalarning bir vaqtning o'zida nazariy va mustaqil bilim olishlari ko'nikma va malakalarini shakllantirish hisoblanadi. Bu jarayonda talaba o'z ustida jiddiy ishlashi, olingan nazariy bilimlarni mustahkamlashi lozim.

Dual ta'lim - bu mutaxassislik uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni egallaydigan kasbiy ta'lim va kasbni bajarish uchun o'qitish tizimini ifodalaydi. Bu asosan oliy ta'lim hamda o'rta maktab ta'limi hamkorligida ham amalga oshirilishi mumkin. Dual ta'lim tizimining o'ziga xosligi shundaki, u talaba va ish beruvchi o'rtasida shartnoma bilan tartibga solinadigan hamkorlik aloqalarini vujudga keltiradi, natijada talabani amaliy o'qitishga nisbatan shartnoma tuzuvchi tomonlarning huquq va majburiyatlari vujudga keladi. Dual ta'lim tizimining muhim jihati ish beruvchi va oliy ta'lim o'rtasidagi shartnoma munosabatlari bo'lib, dual ta'lim shartnomasi shaklini oladi.

O'zbekistonda uzluksiz ta'limning asosiy bo'g'ini bo'lgan oliy ta'lim mazmunini xorijiy ilg'or tendensiyalar asosida takomillashtirish, pedagogik jarayonga axborot kommunikatsion texnologiyalarni intensiv joriy etish, ta'lim oluvchilarda kasbiy motivatsiyani rivojlantirishning samarali usullarini tatbiq etish masalasi milliy pedagogikada dolzarb mavzuga aylangan. Xususan, turli sohalar bo'yicha oliy ta'limning o'quv rejalarida modullarga tegishli soatlar tarkibida mustaqil ta'lim soatlari alohida ajratib berilgan bo'lib, aynan shu ta'lim jarayonida talabalarning faoliyatini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish muammosiga ustuvorlik berilmoqda.

Talabalarning dual ta'limini samarali tashkil etishda uchraydigan tashkiliy-pedagogik to'siqlarni bartaraf etish masalalari milliy va xorijiy pedagogika amaliyotida muayyan darajada o'rganilgan.

Oliy ta'limda dual ta'limning muhim jihati talabalarda ijodkorlikni, kasbiy malakalarni, axborot bilan ishlash motivatsiyasini rivojlantirishga hamda bo'lajak mutaxassislarning kelajak faoliyatida uchrashi mumkin bo'lgan muammolarni hal etish yo'llarini tanlashga o'rgatishidir.

Bo'lajak logopedlarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda dual ta'limga oid o'quv jarayonini tayyorlashda loyiha texnologiyasini qo'llash ham o'z ijobiy ta'sirini beradi. Talabalarning ta'lim olishga bo'lgan motivatsiyasini rag'batlantirish, o'rganilayotgan sohaga oid o'quv materiallari bo'yicha kasbiy bilimlarni o'zlashtirish ko'rsatkichini oshirish, tanqidiy fikrlash, faolligini oshirish, shaxsiy, guruh shaklidagi mustaqil ishlarni tashkil etish, bevosita va bilvosita interfaollik, refleksiya uchun metakognitiv tajriba hamda qobiliyatni shakllantirish, har qanday ta'lim yo'nalishi doirasida mavzusi yo'naltirilgan ta'lim o'zgaruvchanligini ta'minlash, nazariy va amaliy tavsifdagi fanlararo vazifalarni hal etish; retseptiv, produktiv faoliyatni rivojlantirish, dual ta'lim jarayonida ijobiy munosabatni shakllantirish, o'quv materiallarini o'zlashtirish strategiyasining umumiy ko'nikma va malakalarini egallash imkonini beradi.

Amaliyotda oliy ta'lim muassasalarida talabalarning yoxud ta'lim oluvchilarning dual faoliyatiga turlicha ta'riflar berilgan. Ba'zi tadqiqotchilar tomonidan mustaqil faoliyat o'quv jarayoni tuzilmasidagi ma'ruza, amaliy mashg'ulot, laboratoriya ishlari va seminarlarda talabalarning o'qituvchi tomonidan taqdim etilgan ma'lumotni o'zlashtirishlari, mustaqil ravishda mustahkamlashi, amalda qo'llashi, masalalar ishlashi, turli hisoblash ishlarini bajarishlari deb tushunilsa, ba'zilar, talabalarning dual ta'limini o'qituvchi yordamisiz mustaqil tarzda o'ylab, tahlil qilish, natijalarni ifodalashi deb e'tirof etiladi.

M.E.Dmitriev tomonidan oliy ta'lim o'qituvchilarining axborot bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish orqali dual ta'limni samarali tashkil etish mexanizmi yoritilgan. Olimning fikricha AKTning ta'lim mazmuniga optimallasuvi samaradorlikka erishish jarayonini intensivlashtiradi.

Oliy ta'limda bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda talabalarning auditoriya va undan tashqari paytlarda mustaqil faoliyatini tashkil etish hamda bu jarayonda talabalar tomonidan bajarilgan ishlarni baholash mezonlari qator olimlarning ilmiy izlanishlarida tadqiq qilingan. Jumladan, S.M. Bulavina til o'qitish jarayonida talabalarning faolligi va kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda zamonaviy kommunikativ texnologiyalardan foydalanishga oid tavsiyalarni amaliyotga joriy etgan.

M.V.Perovanning ilmiy izlanishida AKT ta'sirida pedagogik tizimlar transformatsiyasi tadqiq etilgan. Bunda ta'lim jarayonini dasturli pedagogik komplekslar asosida tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlar nazariy va amaliy jihatdan asoslab berilgan.

L.A.Osipova bo'lajak matematika o'qituvchilarining auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarini tashkil etish kasbiy kompetensiyani shakllantirishning muhim sharti ekanligi asoslab bergan.

Oliy ta'lim didaktikasida talabalarning dual ta'limi ularda ijodiy faollikni tarkib toptiruvchi asosiy yo'l deb qaraladi. Chunki dual ta'lim talabalarda tashabbusni, maqsadga erishish uchun qat'iylik, irodalilikni rivojlantiradi, faktlar va vaziyatlarni mustaqil ravishda tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini egallash imkonini beradi. Bundan tashqari dual ta'lim ijodiy rivojlanishning muhim mezoni bo'lgan mustaqil fikrlashga o'rgatadi. Mustaqil bajarilgan va maqsadga yo'nalgan harakatlar nazariy bilimlarni ko'nikma va malakalarga aylantirishda etakchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

N.A.Odinakova o'zining mustaqil ishlarni tashkil etish texnologiyalarini tadqiq qilishga bag'ishlangan ilmiy ishida ta'lim oluvchi va beruvchi o'rtasidagi o'zaro ishonchli munosabatlarning o'quv topshiriqlarni to'laqonli

bajarishda muhim omil ekanligi hamda innovatsion yondashuvlar vositasida dual ta'limning tashkil etilishi kutilgan natijalarga erta va samarali erishish vositasi ekanligi ilmiy asoslab berilgan.

Ma'lumki, rivojlangan davlatlarda nufuzli oliy ta'lim muassasalari faoliyatini muntazam rivojlantirish masalasi davlat siyosatining muhim yo'nalishi sifatida e'tirof etilgan. Natijada yoshlarda zamonaviy ko'nikma va malakalarni rivojlantirishga oid davlat va jamiyatning ijtimoiy vazifalarini hal etishda oliy ta'lim muassasalariga mas'uliyat yuklanadi. Shu jihatdan olganda etakchi davlatlarda oliy ta'lim yoshlar tomonidan hayotiy strategiyalarni belgilab olish uchun muhim bosqich hisoblanadi.

V.B. Bolshov o'zining ilmiy izlanishlarida oliy ta'limning yoshlar tomonidan hayotiy strategiyalarni belgilab olishlaridagi o'rni siyosiy-pedagogik jihatdan tahlil etilgan.

Oliy ta'limda pedagogik jarayonning sifatli tashkil etilishi o'qituvchilarning innovatsion yondashuvlarga nisbatan tezkor amaliy munosabat bildirishiga ham bevosita bog'liqdir. Pedagogik muhit nafaqat auditoriya soatlarida, balki darsdan tashqari paytlarda talabalarning dual ta'limi jarayonini tashkil etishga oid shakllarda ham amalga oshiriladi. Shuning uchun milliy va xorijiy olimlarning oliy ta'lim samaradorligini oshirishga oid ilmiy izlanishlarida ma'ruza, amaliy, seminar, dual ta'lim jarayonini innovatsion yondashuvlar orqali tashkil etishning metodik aspektlari tadqiq etilgan.

V.B. Moiseev tomonidan Oliy ta'limda o'qitish jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishga oid tavsiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, asosan ta'limiy texnologiyalarning xilma-xilligini ta'minlash shart-sharoitlari aniqlangan.

Ye.V. Dangauzer oliy ta'limda "Pedagogika" fanini o'qitish jarayonida talabalarning mustaqil ishlarini optimallashtirish bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash mexanizmi sifatida tadqiq qilgan.

N.V. Lomonosova tomonidan axborotlashgan sharoitda oliy ta'limda aralash o'qitishning kompleks imkoniyatlari ochib berildi. Olimning tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan, ya'ni Bolonya ta'lim tizimi tamoyillariga yo'naltirilgan tavsiyalari amaliyotga tatbiq etilgan.

G.Yu. Titova tomonidan olib borilgan talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish texnologiyalariga oid tadqiqotida dual ta'limni samarali tashkil etishning innovatsion-pedagogik sharoitlari ilmiy asoslab berilgan.

T.V. Rixter innovatsion ta'lim sharoitida oliy ta'lim talabalari uchun onlayn kurslarda nazorat tizimining o'ziga xosligini tahlil qilgan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, maqolaning konsepsiyasi oliy ta'lim mazmuni va o'quv jarayonini tashkil etilishi bilan bog'liq muammolarni hal etilishiga yo'naltirilganligi bois, mamlakat milliy pedagogikasi olimlarining mazkur ta'lim tizimida olib borgan tadqiqot ishlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratdik. Olimlarning ilmiy ishi natijalari asosida amaliyotga joriy etilgan internet texnologiyalari asosida dual o'quv jarayonlarini tashkil etish metodikasiga oid tavsiyalaridan logopediya yo'nalishi talabalarining dual ta'lim jarayonida axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish yo'llarini belgilab olishda tayanish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Zimnyaya I.A. Shaxsning kompetentsiyasi – ta'lim natijasini yangi sifati // Ta'lim sifati muammolari. -2 kitob XII Butunrossiya materiallari- Uchrashuv. –M.; Ufa: Mutaxassislarni tayyorlashda sifat muammolari tadqiqot markazi, 2003.-B.4-13
2. Novikov A.M. Ta'lim metodikasi.M.: EGVES, 2006.-492 b.
3. Maxmutov M. I. Ta'limning kasbiy yo'nalishi printsipi / Zamonaviy pedagogik nazariya va amaliyotda ta'lim tamoillari // Universitetlararo ilmiy ishlar to'plami.- Chelyabinsk, 1985.—S .52-56
4. Kasb-hunar ta'limi ensiklopediyasi: 3 jildda/ ED. S. Ya. Ba—tisheva.-M., 1999- yil.
5. G'oziyev E., Mamedov K. Kasb psixologiyasi.-T.: O'zMU ,2003. 156-b.
6. [http s://Uzbekistan.ureport.in/story/364/](http://Uzbekistan.ureport.in/story/364/)

ESHITISHIDA NUQSONLARI BO'LGAN O'QUVCHILAR ONA TILI DARSLARIDA NUTQIY MALAKALARNI SHAKILLANTIRISH

Turg'unboyeva Z.I.

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: sujetli ro'li o'yinlar, ritmik struktura, og'zaki nutq, o'qish, yozish, eshitib-ko'rib idrok qilish, daktillash, tinglash, harf, bo'g'in, fanema, artekulatsiya, talaffuz.

Ключевые слова: сюжетно-ролевые игры, ритмическая структура, говорение, чтение, письмо, слуховое восприятие, набор текста, аудирование, буква, слог, фанема, артикуляция, произношение.

Key words: role-playing games with plot, rhythmic structure, speaking, reading, writing, auditory perception, typing, listening, letter, syllable, phaneme, articulation, pronunciation.

Резюме:

Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ona tili darslarida nutqiy malakalarini shakillantirish usul va vositalaridan foydalanish to'g'risida so'z boradi.

Резюме:

В данной статье говорится об использовании методов и средств формирования речевых навыков детей с нарушением слуха на занятиях родным языком.

Summary:

This article talks about the use of methods and tools for shaping speech skills of children with hearing impairment in their native language classes.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bola nutqni egallashi uchun zaruriy shart bolalar muassasasida nutqiy muhitning yaratilganligidir. Bola o'zlashtirishi zarur bo'lgan nutqiy material o'xshash vaziyatlarda kattalar nutqida doimiy qo'llanishi, natijada, bolalar tomonidan takrorlanishi lozim. Nutqning rivojlanishi nafaqat mashg'ulotlarda, balki maishiy turmush sharoitida, kattalar va tengdoshlari bilan muloqot jarayonida, shuningdek amaliy faoliyat davomida amalga oshadi. Kichkintoylar nutqiy muhitga har bevosita bir bolaga yakka tartibda murojaat qilish bilan kiritiladi. So'zlarning minimal to'plami nashr qilingan jadvallar va kartochkalar ko'rinishida beriladi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqiy materialni eshitib-ko'rib idrok etadi. Ta'limning ikkinchi yilida bola jadvalda keltirilgan so'z va jummalarni pedagog yordamida og'zaki-daktil gapirishi amalga oshiriladi. Muloqot jarayonida bolalar nutqning daktik shaklidan faol foydalana boshlaydi. Bola yo'l qo'yadigan og'zaki nutqdagi xatoliklar kattalar tomonidan, albatta daktil nutq yordamida to'g'rilab boriladi. Bu eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga o'z nutqini tahlil qilishda yordam beradi. Bolaning og'zaki nutqni egallashi asosida taqlid yotadi. Kattalar ortidan ayni bir materialni turli vaziyatlarda ko'p marta takrorlab, bolalar uni eslab qoladi. Astasekinlik bilan ko'p qo'llanadigan so'zlar bolaning faol lug'ati tarkibiga qo'shilib boradi. Bundan tashqari, bolalarda zaruriy nutqiy materialni ovoz chiqarib gapirish ko'nikmasi yuzaga keladi, nutqiy tafakkur rivojlanadi. Tadqiqotlar ko'rsatdiki, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda og'zaki nutq syujetli-rolli o'yinlar davomida tobora samarali shakllanadi. Shu maqsadda nutq o'stirish mashg'ulotlarida bolalarga tanish ertaklar sahnalashtiriladi, syujetli-rolli o'yinlar o'ynaladi, bunda bolalar o'z roliga muvofiq tarzda bir-biri bilan hamkorlik qiladi va muloqotga kirishadi. Bunda so'zning tabiiy sur'ati, ritmik strukturasi, intonatsiyaga alohida e'tibor qaratiladi. Aynan shuning uchun pedagog va tarbiyachilar nutqi ham tabiiy, odatiy sur'at va intonatsiyaga ega bo'lishi lozim. Katta yoshdagi ayrim kishilar eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan har bir bo'g'inni sekin aytib gaplashashga urinadi. Natijada, bola muloqotning shu kabi uslubini o'zlashtiradi. Ularning nutqi g'ayritabiiy va atrofdagilar uchun tushunarsiz bo'lib qoladi. Mashg'ulotlarda nutq o'stirish ishlari uchta yo'nalishda olib boriladi: - mavzular bo'yicha taqsimlangan nutqiy materialni o'zlashtirish va mustahkamlash; - nutqiy faoliyat turlarini (og'zaki nutq, o'qish, yozish, eshitib-ko'rib idrok qilish, daktillash, tingalsh) shakllantiriladi; - so'z ma'nolarini bilish uchun tilga oid maxsus kuzatuvlar, so'zning tovushharf tahlili, so'zning butun gap strukturadagi grammatik shakllari ustida ishlash. Og'zaki nutq darslarining mazmuni nafaqat talaffuz ustidagi ishlarni, balki ushbu nutq shaklidan muloqotda foydalanishga o'rgatishni nazarda tutadi.

O'qitish materiali og'zaki nutq dasturiga ko'ra ajratilgan va Rau, Slezinalar tomonidan ishlab chiqilgan talaffuzni o'rgatishni ishlab chiqishning ma'lum izchilligini hisobga oladi. Og'zaki nutq darslarida so'zning tovush tarkibi ustida ish olib boriladi. Shuning o'zida (yerda) so'zining ma'nosi yoritiladi, bolalar uni talaffuz qilishni, muloqotda qo'llashni o'rganishadi. Talaffuz ustidagi ish uning ma'nosini yoritib berilgandan so'nggina boshlanadi. Shu maqsadda og'zaki nutq darslarida daktil nutqiga o'rgatish metodik usullarida qo'llaniladi. Bu sharoitlarda kerakli so'z qo'llanilishi shart. Aniq (konkret) ahamiyatga ega

soʻzlar maʼnosini (F.F.Rau va boshqalar) darsligida keng yoritilgan turli ish turlarini qoʻllash yoʻli bilan ochiladi. Predmetning ató i koʻrsatish, rasmni nomlash, soʻzning grafik elementlariga koʻra soʻzni ogʻzaki shaklda ifoda etish (harf, boʻgʻin, soʻzlarni oʻqish, harakatga koʻra soʻzni ifodalash). Soʻzni berish uslubi (metodikasi) quyidagicha: Oʻqituvchi predmtni (rasmni) koʻrsatadi, ató iʼzaki daktilda nomlaydi, bolalarni birgalikda talaffuz etishga undaydi. Bolalar uni eshituv – koʻruv orqali idrok etadilar, ogʻzaki – daktilda ifodalaydilar. Soʻng har bir oʻquvchiga soʻzni mikrofon orqali talaffuz etish imkoni beriladi va oʻqituvchi ishlab chiqilayotgan tovushning talaffuzini baholaydi. Bolalar tovush tarkibini oʻzlashtirib olganlaridan soʻng ular soʻzni daktillashsiz talaffuz etadilar. Talaffuz malakalari yakka mashgʻulotlarda mustahkamlanadi. Shunday qilib, tovush talaffuzi ustidagi ishning boshlangʻich materiali uchun butun soʻz xizmat qiladi. U avval butunligicha, soʻng qismlarga boʻlib talaffuz qilinadi.

Oʻqituvchi bolalardiqqatini fonemalarni boʻgʻinlarda va yakka talaffuz etishga qaratadi. Bunday analizdan soʻng soʻzni sintez qismi ustida ish boshlanadi, yaʼni fonemalarni boʻgʻinlarga, boʻgʻinlarni soʻzlarga bogʻlash. Talaffuz ustida ishlashning bunday yoʻli talaffuzga oʻrgatish analitikosintitik metodiga mos tushadi. Ogʻzaki ekspressiv nutqqa oʻrgatish qisqartirilgan fonemalar tizimida qabul qilingan tovushlarni qoʻyish tartibiga koʻra tanlangan materialda olib boriladi. Talaffuzga oʻrgatishning konsentrik metodi qisqartirilgan fonemalar tizimini qoʻllashga asoslanadi. Talaffuzning barcha bilimlari boʻyicha talabalarning ortib ató i izchinnligini nazarda tutadi. Boshlangʻich (ilk) oʻqitish ikki konsentrdan iborat, ularning birinchisi tayyorlov sinfi bilan mos tushadi, ikkinchisi birinchi va ikkinchi sinflarni qamrab oladi. Tayyorlov sinfida oʻquvchilar asosiy 17 fonemaning aniq talaffuzini egallaydilar: “a”, “o”, “u”, “e”, “u”, “p”, “t”, “k”, “f”, “s”, “sh”, “x”, “v”, “m”, “n”, “l”, “r” – va ikki jarangli tovushlarni: “b”, “z”. Ushbu tovushlardan tuzilgan soʻzlarni artikulyatsiya boʻyicha yaqinlarning oʻrindoshi hisoblanadi, maslan, “s”, - “z”, - “z”. Tovush ustidagi ish izchilligi dasturda keltirilgan, darslik betlarida oʻz ifodasini topgan. Tayyorlov sinfini 4 – choragiga kelib kar oʻquvchilar asosiy tovushlar talaffuzini egallashadi. Ogʻzaki nutq darslarini bu davrdagi materiali boʻlib daktil nutqida egallangan ibora, soʻzlar hisoblanadi. Bu esa 4 – chorakka kelib darslarning nutqiy mazmuni ancha kengayishini anglatadi va bu bolalarga ogʻzaki nutqni muloqot quroli sifatida oʻqitish ishlarini ancha jadal kechishi imkonini beradi. Bu davrda oʻqituvchi talaffuzni ikki turlanishlari ifodalovchi bolalar nutqini sinchkovlik bilan kuzatib borishi kerak.

Birinchisi – 17 asosiy tovushlarni soʻzlarda aniq talaffuz etish (ogʻzaki va daktil nutqi dasturidagi soʻzlar), ikkinchisi – qisqartirilgan fonemalar tizimiga

ko‘ra asosiylari bilan almashtiriladigan tovushlarni o‘z ichiga oluvchi so‘zlarni talaffuz etish. 4- chorakka qadar bolalar nutqida talaffuzning uchinchi turi ham mavjud bo‘ladi. Hali egallanmagan asosiy fonemalar va tovushlar imkon darajasida talaffuz etiladi. Bu holatda kerakli tovush o‘rnida o‘quvchilar faqat artikulyatsiya elementini berishadi. Yoki tovushni butkul tushurib qoldirishadi, qisqartirilgan fonemalar tizimida keltirilmagan tovush bilan almashtiriladi. Shunday qilib, og‘zaki nutqning talaffuz malakalarini shakllantirish o‘zaro bog‘langan ikki yo‘l orqali amalga oshiriladi. Birinchisi – informal (maxsus o‘qitishsiz) – butun o‘quv tarbiyaviy jarayon mobaynida o‘z o‘rniga ega va barcha darslarning nutqiy materialida amalga oshiriladi. Ikkinchi yo‘l fonetik tamoyilga ko‘ra tanlangan materialda talaffuz malakalarini ravon ishlab chiqishni nazarda tutadi va yakka mashg‘ulotlarga o‘tkazish bilan ogzaki nutk darslarida amalga oshiriladi. Tovushlarni ro‘yishda bolalarning barcha saqlangan analizatorlari mavjud eshituv qoldig‘idan foydalaniladi. Demak, eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning og‘zaki nutqini muloqot quroli sifatida shakllantirishda maqsadga yo‘naltirilgan, tizimli ish olib ató i maqsadga muvofiq Bolada og‘zaki nutq atrofdagilar bilan muloqotda rivojlanadi. Eshituv idroki yordamida bola atrofdagilar og‘zaki nutqini idrok etadi, 5-6 yoshlarga eshituvchilar tovushlarni to‘g‘ri talaffuzini egallaydilar. Lug‘at boyligi va gap grammatik qoidalarini amaliy egallaydi.

Maktabgacha yoshdagi kar bola bu yo‘l bilan nutqni egallay olmaydi, chunki u atrofdagilar nutqini eshitmaydi. Agar eshituchi bola bog‘chaga maktabga shakllangan nutq bilan borsa maktabgacha yoshdagi kar bola og‘zaki nutqi mavjud bo‘lmagan holda boradi. Unda nutqni boshidan boshlab shakllantirish kerak. Tadqiqotlar ko‘rsatishicha, maktabgacha yoshdagi kar bolada eshituvchi bolaga nisbatan nutqiy nafas olish bir qator xususiyatlari egadir. U bo‘lingan havo oqimidan foydalana olmaydi va frazalarni qismlarga bo‘la olmaydi. Maxsus mashqlar davomida maktabgacha yoshdagi kar bolalarda nutqiy nafas olish shakllanadi. Ularning ovozi ustida ham ish olib boriladi. Ko‘p miqdordagi maktabgacha yoshdagi karlarda ovoz bo‘g‘iq, modullashmagan bo‘ladi. Maxsus mashqlar jarayonida tarbiyalovchi kar ató i ovozini eshituvchi bola ovoziga yaqinlashtirishga harakat qiladi, lekin bu har doim ham kerakli natijalarga olib kelmaydi. Maktabgacha yoshdagi kar bola nutqi ovoziga butun xayoti davomida o‘ziga xos otsenkaga ega bo‘ladi. Maktabgacha yoshdagi kar bolalarni og‘zaki nutqqa o‘rgatishning muhim qismi ularda turli talaffuzni shakllantirishdir. O‘zbek tilidagi har bir fonema maktabgacha yoshdagi kar bolada maxsus usullar bilan qo‘shiladi. Saqlangan analizatorlar ko‘ruv, sezgi, harakat analizator faoliyatini qo‘llab, tarbiyachi oldi tovush talafuzini ko‘rsatadi va taqlid asosida talaffuz

etiluvchi tovushlar “p”, “b”, “m” qo‘shiladi, so‘ng bo‘g‘in, so‘z birikmalariga o‘tiladi. Shu tartibda boshqa nutqiy tovushlar talaffuziga o‘tiladi.

Bu jarayonni amalga oshirishda eshituv qoldig‘iga tayaniladi. Maktabgacha yoshdagi kar bolada og‘zaki nutqni shakllantirishda ko‘ruv, harakat va sezgi analizatorlari yordami bilan maydonga chiqadi. Eshituvchi bola o‘z talaffuzini eshitish orqali nazorat qiladi, ató qilsa bu xatoni eshitib so‘ng to‘g‘irlaydi. Maktabgacha yoshdagi kar bola talaffuzini dastlab oyna oldida, so‘ng ko‘ruv va harakat sezgilari orqali nazorat qiladi. Tovush artikulyatsiyasi qanchalik aniq va yaxshi bo‘lish kinestik sezgilar shunchalik differensiyalashgan bo‘ladi. Bu sezgi turi maktabgacha yoshdagi kar bola talaffuzini shakllantirishda muhim o‘rin hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi kar bolaning og‘zaki nutqini shakllantirishda eshitish qoldig‘i ham katta ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

- 1 Mamarajabova Z.N. Ona tili o‘qitish maxsus metodikasida pedagogik texnologiyalar - T., 2004
- 2 Mamarajabova Z.N. Kar bolalar maxsus maktab-internatlarining 3 -sinflari uchun ona tili fanidan darslik– T.: O‘qituvchi, 2010.
3. Mamarajabova Z.N. Kar bolalar maxsus maktab-internatlarining 5 -sinflari uchun nutq o‘stirish fanidan darslik– T.: O‘qituvchi, 2010.
- 4 Mamarajabova Z.N. Kar bolalar maxsus maktab-internatlarining 6 -sinflari uchun nutq o‘stirish fanidan darslik– T.: O‘qituvchi, 2010.
5. Nazarova D.A. Maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirish Ped. fan. nomz. dis. avtoref...– T.: TDPU. 2009.
6. Nazarova D. Eshitishda muammosi bo‘lgan bolalar ta’limini takomil lashtirish. // Bolani maktabga tayyorlash sifat va samaradorligini oshirishning ilmiy-amaliy echimlari. Xalqaro ilmiy- amaliy konferensiya materiallari. – T., 2007. – B. 60-63.
7. Nazarova D. Eshitishda muammosi bo‘lgan bolalarni oilada maktab ta’limiga tayyorlash. Ota-onalar uchun metodik qo‘llanma. –T.: A.Avloniy nomidagi XTXQTMOMI, 2007.– 32. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1999.
8. Николаева Л.В. Особенности усвоения первоначальных временных географических понятий слабослышащими учащимися. В кн.: «Изучение слабослышащих детей в процессе обучения». – М.: Педагогика, 1992.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHINING INNOVATSION FAOLIYATI KASBIY O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISHNING OMILI SIFATIDA

Erkaboyeva N.Sh.

*Qo‘qon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va ta‘lim menejmenti kafedrası
professori, pedagogika fanlari doktori*

Tayanch so‘zlar: o‘z-o‘zini rivojlantirish, kompetentsiya, motivatsion, kasbiy shior metodi, “Men” obrazi, refleksiv tashxis, kreativlik, innovatsion faoliyat.

Ключевые слова: саморазвитие, компетентность, мотивация, метод профессионального лозунга, образ «Я», рефлексивная диагностика, креативность, инновационная деятельность.

Key words: self-development, competence, motivational, professional slogan method, "I" image, reflexive diagnosis, creativity, innovative activity.

Резюме:

Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning innovatsion faoliyat jarayonida kasbiy o‘z-o‘zini rivojlantirishga tayyorlashning mezonlari, bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy o‘z-o‘zini rivojlantirishning tarkibiy qismlari, Bo‘lajak o‘qituvchilarni innovatsion faoliyat jarayonida kasbiy o‘z-o‘zini rivojlantirishda qo‘llaniladigan ta‘lim texnologiyalari yoritib berilgan.

Резюме:

В статье рассмотрены критерии подготовки будущих учителей к профессиональному саморазвитию в процессе инновационной деятельности, компоненты профессионального саморазвития будущих учителей, профессиональное развитие будущих учителей в процессе инновационной деятельности, образовательные технологии, используемые в саморазвитии. развитие выделено.

Summary:

In the article, criteria for preparing future teachers for professional self-development in the process of innovative activity, components of professional self-development in future teachers, professional development of future teachers in the process of innovative activity educational technologies used in self-development are highlighted.

Ta‘lim tizimi muassasalarida o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etish metodikasi va texnologiyasida yuz berayotgan jiddiy o‘zgarish va yangilanishlar, pedagogik yangiliklar, o‘qituvchi faoliyatining innovatsion yo‘nalganligi, ta‘lim siyosatining yangilanishi kabilar bo‘lajak o‘qituvchining ushbu

yangilanishlarga kasbiy tayyor bo'lishi, shu jumladan, o'z-o'zini rivojlantrirish kompetentligiga ega bo'lishini taqozo etadi.

Ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish jarayonlarini kuchaytirish, o'quv fanlarining hajmi, tarkibining uzluksiz o'zgarib borishi, o'qitushning yangi tashkiliy shakllari, texnologiyalarni doimiy izlashni talab etuvchi yangi o'quv fanlarini o'quv rejaga kiritish kabi vaziyati ta'lim muhitida pedagogik bilimlarning roli va mavqei ortadi va pedagoglarning kasbiy mahortalari faollashadi. Shuningdek, o'qituvchilarning pedagogik yangiliklarni o'zlashtirish va qo'llashning o'ziga xos xususiyatining o'zgarishi va o'quv-tarbiya jarayoni mazmunini qat'iy tartibga solish sharoitlarida o'qituvchi nafaqat yangi dasturlar, darsliklarni balki pedagogik faoliyatning yangi usullaridan ham foydalanishi talab etiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashning yangi talablari: kasbiy faoliyatga tayyorlashga sharoit yaratish, tez o'zgaruvchan mehnat mazmuni va doimiy ravishda uzluksiz yangilanadigan bilimlar zaruriyati bilan bogliq bo'lib, bu o'z navbatida o'qituvchidan doimiy o'zini ijtimoiy-kasbiy rivojlantirishni talab etadi. Ushbu talab esa bo'lajak o'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirish malakalari orqali bajarilishi mumkin.

Ta'lim muassasasida innovatsion ta'lim muhitini rivojlantirish mavjud pedagogik tizimda sezilarli o'zgarishlarni, har bir tinglovchi uchun o'ziga xos ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish, o'quv majmualarining yangi uslubiy bazasini yaratish, ta'limining yangi usullari va shakllarini joriy etish bo'yicha qator vazifalarni bajarishni talab etadi. Shunday qilib, o'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirish malakasini shakllantirish innovatsion ta'lim muhitini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning asosiy integrativ mezonini sifatida ta'lim jarayonining barcha sub'yektlarini samarali shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uchun imkoniyatlar bilan ta'minlashni nazarda tutadi.

O'qituvchining pedagogik innovatsion faoliyatida kreativlik muhim sifat sanaladi. Milliy psixologiyada kreativlik ijtimoiy ahamiyatli ijodiy faollikni namoyon etish qobiliyatiga bog'liq bo'lgan ijodkorlik, insonning ijodiy imkoniyatari, inson individumning ma'lum alohida barqaror xususiyati sifatida qaraladi. (Selevko D.K. Ensiklopediya obrazovatel'nix texnologiy: v 2x tomax. – T 1,2 – M.: NI shkol'niy texnologiy 2006 – 816 str).

Jahon tajribasiga ko'ra o'qituvchining innovatsion faoliyat jarayonida o'z-o'zini rivojlantirish omiliga turlicha qarashlar mavjud.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga mustaqil, ijodiy, amaliy tayyorlash muammosi har doim pedagogika va psixologiya sohasidagi tadqiqot ishlarining diqqat markazida bo'lgan. Ta'lim sohasidagi sifat o'zgarishlari va yuqori

samaradorlik ularning jahon ta'lim talablari bilan mosligi va pedagoglarning kelgusi mehnat faoliyatlarida o'zlashtirishirilgan malakalari qay darajada amaliyotga tadbqiq qilinayotganligiga bog'liq.

Bo'lajak o'qituvchi faoliyatining asosiy xususiyati maktab o'quvchisi shaxsini shakllantirishni amalga oshirishi, atrof-olamni ilmiy bilishning malakalarini shakllantirish va talabalarning turli ijtimoiy munosabatlarga kirishlari bilan bog'liqligi hisoblanadi. Mazkur yahlit jarayonni tizimli tashkil etishda markaziy o'rinni o'qituvchi ta'lim-tarbiya mazmunini tashuvchisi talaba bilish faoliyatining shaxsning har tomonlama rivojlanishi va shakllanishi tashkilotchisi hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning innovatsion faoliyat jarayonida kasbiy o'z - o'zini rivojlantirishga tayyorlashning quyidagi mezonlari:

- Kasbiy faoliyatning inson hayotidagi o'rni va ahamiyatini tushunish;
- Kasbiy faoliyatni amalga oshirishga xizmat qiluvchi bilim, malaka, ko'nikmalar xajmiga ega bo'lishi va uni amaliyotda qo'llay olishi;
- Pedagogik jarayonda tegishli tizimli yondashuvni, loyihalash texnologiyalarini joriy etish;
- Kasbiy va ilmiy izlanuvchanlik yo'nalishlarini mustaqil tanlash;
- Turli xil tanlovlar, ilmiy seminar, konferensiyalarda faol ishtirok etish;
- Kasbiy izlanuvchanlik faoliyatida qiyinchiliklarni engash olish;
- Kasbiy vazifalarni mustaqil amalga oshirishda tanlagan metod va vositalarni asoslay olishi;
- O'z-o'zini nazorat qilishi va o'zining pedagogik faoliyatini baxolay olishi;
- O'z-o'zini rivojlantirishga, yangi axborotlarni o'zlashtirishga intilishi;
- O'zini yaqin kishilarining ko'zi bilan ko'ra olishi va o'zini o'zi takomillashtirishga intilishi zarur.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy o'z-o'zini rivojlantirishning bir necha tarkibiy qismlari bilan bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

- **Motivatsion:** innovatsion pedagogik faoliyatning kasb qadriyatini anglash va o'zida o'qituvchi kasbiy mahoratiga ega bo'lish istagining paydo bo'lishi, ya'ni o'z-o'zini faollashtirish va o'z o'zini ro'yobga chiqarish qobiliyati.

- **O'z-o'zini bilish va ijodiy o'z-o'zini rivojlantirish:** yangi g'oyalarni yaratishga tayyorgarlik, pedagogik muammolarni aniqlash, farazlar asosida echimlarni topish, amalda qo'llay olish;

- **Psixologik-fiziologik:** o'quvchilar bilan muloqot muammolarini hal etishda moslashuvchanlik, bag'rikenglik, muloqotda o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalariga, pedagogik nutq madaniyatiga ega bo'lish;

- **O‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati:** innovatsion ta’lim muhitida hissiy-ixtiyoriy, refleksiv tashxis qo‘yish pedagogik haqiqatni baholash, mutaxassislik yo‘nalishini bilish darajasiga qarab taklif va g‘oyalarni bera olish;

Bo‘lajak o‘qituvchining o‘z-o‘zini rivojlantirishda o‘zini-o‘zi namoyon eta olishi, kasbiy sohasi bo‘yicha mustaqil bo‘lishi va yutuqqa erishish uchun harakat qila olishi; o‘z faoliyatida muaommolarni ko‘ra olishi va pedagogik vazifalarni ijodiy hal eta olishi, o‘z faoliyati natijasidan qoniqish hissini tuyishi va o‘ziga nisbatan qat’iy ishonchning paydo bo‘lishi muhim ahamiyatga ega.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni innovatsion faoliyat jarayonida kasbiy o‘z-o‘zini rivojlantirishda bir qator ta’lim texnologiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir:

Quyida ana shunday ta’lim texnologiyalaridan ba’zilarini keltirib o‘tamiz:

Kasbiy shior metodi: guruhning har bir a‘zosi o‘z shiorini shakllantirishi kerak, bu uning kasbga bo‘lgan munosabatini aks ettiradi. Kasblar dunyosi o‘zini biror kasb egasi sifatida tasavvur qilgan holda besh daqiqa ichida har bir talaba o‘zining shiorini ishlab chiqadi va navbati bilan unga tavsif berib izohlaydi. Talabalarning individual shiorlarini birlashtirib, kichik guruh shiori birlashtiriladi. Ushbu metod talabaning yashashdan maqsadini yanada aniqroq tushunishiga yordam beradi hamda talabani kasbiy nuqtai nazardan o‘rganish imkonini beradi.

O‘qituvchi sifatida “Men” obrazi metodini qo‘llaganda talabalar shartli ravishda o‘qituvchining kasbiga, “men qanday o‘qituvchiman?”, “Men haqiqiy ustozman”, “Men ideal o‘qituvchiman” kabi mavzular asosida o‘zlarining “Men” obrazini ifodalaydilar. Talabalar ikki ustunli jadval tayyorlab, bir tomonga ideal o‘qituvchi sifatlarini, ikkinchi tomonga esa haqiqiy o‘qituvchi sifatlarini bayon qilishadi. Shundan so‘ng ideal va real o‘qituvchi o‘rtasidagi farqlar munozara shaklida ko‘rib chiqiladi. Ideal va real obraz bir-biriga qanchalik mos keladi? Farqi nimada? Ideal o‘qituvchi bo‘lish mumkinmi? Kabi savollarga javoblar natijasida ideal va real o‘qituvchining portretlari yaratiladi, har qaysi kichik guruh tomonidan ochiq muhokama qilinadi va xulosalar chiqariladi. Ushbu metod guruhlar o‘rtasida uzviylikni yaratish, jamoa bo‘lib ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish, kasbiy rivojlanishdagi to‘siqlarni anglash hamda o‘qituvchining “Men” obrazini qabul qilishga ko‘maklashadi.

Yuqorida berilgan texnologiyalar bo‘lajak o‘qituvchining o‘z-o‘zini rivojlantirish bo‘yicha malakalarini oshirishga, o‘qituvchining ijodiy individullagini shakllantirishga, innovatsion ta’lim muhitida o‘zini-o‘zi takomillashtirish va o‘zini o‘zi namoyon etish qobiliyatini rivojlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, pedagogika va psixologiya fani yutuqlarini va

ilgʻor tajribalarini oʻz faoliyatida qoʻllash orqali oʻz sohasining egasi boʻlishiga asos boʻladi. Shuningdek, pedagogik oliy taʼlim muassasalari talabalarini kasbiy faoliyatga, hozirgi zamon shart –sharoitlariga tayyorlash boʻyicha jamiyatning ijtimoiy buyurtmasini bajarishga, ularning kasbiy bilim, malaka, koʻnikma hamda shaxsiy fazilatlarini shakllantirishga va rivojlantirishga erishiladi.

Boʻlajak oʻqituvchilarda oʻz-oʻzini rivojlantirishi malakalarini rivojlantirishi oʻqituvchining ijodiy individualligini shakllantirish, uning tashabbuskor, mahoratli, pedagogik innovatsion taʼlim muhitida oʻzini-oʻzi takomillashtirish va oʻzini-oʻzi namoyon etish qobiliyatini rivojlantirishga asos boʻladi.

Shuningdek, boʻlajak oʻqituvchining oʻzini-oʻzi kasbiy rivojlantirishni tashkil etishning muhim shartidan biri – pedagogning oʻz faoliyati uchun javobgarlik pozitsiyasini shakllantirish hisoblanadi. Oliy taʼlim jarayonida shunday sharoitlarni yaratish kerakki, uni amalga oshirish oʻz-oʻzini rivojlantirish uchun javobgarlik kabi muhim shaxs sifatini shakllantirishga imkon beradi.

Adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023. – 74 b
2. Oʻzbekiston Respublikasi Taʼlim toʻgʻrisidagi Qonuni. – Toshkent, 2020.09.23. www.lex.uz
3. Mirziyoyev Sh.M. “Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishni boʻyicha harakatlar strategiyasi toʻgʻrisida”gi PF-4947 sonli Farmoni. 07.02.2017. “Xalq soʻzi” gazetasi, 2017 yil 28-(6722) soni.
4. Erkaboyeva N.Sh. Pedagogik mahorat. Oʻquv qoʻllanma.- Fargʻona.: “Fargʻona”. 2021. 184-b.
5. Кисель. Н.В. Информационная компетентность учителя как условие эффективного управления образовательным процессом: Дисс... к.п.н. - М.: ПроСофт, 2003. - 210 с
6. Parpiyeva M.M. Talabalarning mustaqil fikrlash madaniyatini shakllantirishda taʼlimning interfaol metodlaridan foydalanish yoʻllari// “Pedagogik mahorat”, 2012 yil, №3-son, 48-51 bet
7. Селевко Д.К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2х томах. – Т 1,2 – М.: НИ школьный технологии 2006 – 816 стр
8. Rabbimova F.T. Boʻlajak oʻqituvchilarda badiiy-estetik kompetentlikni rivojlantirish. Ar.nom. Diss. Toshkent. 2018. 40 b.

BIOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARIDA TIZIMLI TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI

Mustafaqulova D.I.

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Tabiiy fanlar fakulteti

Biologiya va uni o'qitish metodikasi kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: mohiyat, tarmoq, dolzarb muammolar tirik tizimlar, tafakkur ekotizmlar, jismoniy muhit yig'indisi.

Ключевые слова: природа, сеть, современные проблемы, живые системы, мыслящие экосистемы, сумма физической среды.

Key words: nature, network, current problems, living systems, thinking ecosystems, the sum of the physical environment.

Резюме:

Biologiya o'qituvchilarida tizimli fikrlash kontseptsiyasi ta'lim sohasidagi tobora muhim mavzu bo'lib qolmoqda, ayniqsa biz iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi va sog'liqni saqlash inqirozi kabi murakkab global muammolarga duch kelamiz. Tizim ichidagi o'zaro bog'liqlik va munosabatlarni ta'kidlaydigan tizimli fikrlash biologik hodisalarning murakkabligini tushunish uchun mustahkam asos yaratadi. Tizimli tafakkurni o'z o'qitish amaliyotiga integratsiyalashgan holda, biologiya o'qituvchilari tirik tizimlarning o'zaro bog'liq tabiatini chuqurroq tushunishga yordam berishlari va talabalarni o'rganishga an'anaviy, parchalangan yondashuvlardan ustun bo'ladigan tarzda biologik tushunchalar bilan tanqidiy munosabatda bo'lishga tayyorlashlari mumkin.

Резюме:

Концепция системного мышления учителей биологии становится все более важной темой в образовании, особенно сейчас, когда мы сталкиваемся со сложными глобальными проблемами, такими как изменение климата, потеря биоразнообразия и кризисы общественного здравоохранения. Системное мышление, которое подчеркивает взаимозависимости и отношения внутри систем, обеспечивает прочную основу для понимания сложности биологических явлений. Интегрируя системное мышление в свою преподавательскую практику, преподаватели биологии могут способствовать более глубокому пониманию взаимосвязанной природы живых систем и критически относиться к биологическим концепциям способами, выходящими за рамки традиционных, фрагментированных подходов к обучению учащихся.

Summary:

The concept of systems thinking in biology teachers is an increasingly important topic in education, especially as we face complex global challenges such as climate change, biodiversity loss, and public health crises. Systems thinking, which emphasizes interdependencies and relationships within systems, provides a solid foundation for understanding the complexity of biological

phenomena. By integrating systems thinking into their teaching practice, biology educators can foster a deeper understanding of the interconnected nature of living systems and critically engage with biological concepts in ways that transcend traditional, fragmented approaches to student learning. they can prepare for it.

O'z mohiyatiga ko'ra, tizimli fikrlash odamlarni muammolarni alohida emas, balki kattaroq, o'zaro bog'langan munosabatlar tarmog'ining bir qismi sifatida ko'rishga undaydi. Bu nuqtai nazar, ekotizimlar, evolyutsiya jarayonlari va fiziologik o'zaro ta'sirlarni tushunish turli komponentlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tan olishni talab qiladigan biologiyada ayniqsa dolzarbdir. Masalan, ekotizim shunchaki organizmlar va ularning jismoniy muhiti yig'indisi emas; bu biotik va abiotik omillarning murakkab yo'llar bilan o'zaro ta'sir qiladigan dinamik tizimdir. Tizimli fikrlashni qo'llash orqali biologiya o'qituvchilari o'quvchilarni hayot haqidagi fanlarni yanada yaxlit tushunishga yordam berib, ushbu munosabatlarni qadrlashlari mumkin.

Necha o'n yillardan beri pedagogika va psixologiyada tizimli yondashuvni ta'lim jarayonida qo'llash va tabiiy sikl o'quv fanlari mazmunini ochishda faollik ko'rsatib kelmoqda. Ular o'rta va oliy ta'limda umumiy va pedagogik psixologiyaning turli aspektlarini o'rganishda (Dj. Bolduin, E. Bono, L.S. Vygotskiy, V.A. Ganzen, D. Gilford, V.V. Davidov, B.F. Lomov, E. Meyman, J. Piaje, V.D. Shadrikov), pedagogika aspektlarini o'rganishda (V.P. Bepalko, V.I. Zagvyazinskiy, Yu.A. Konarjevskiy, V.P. Krayevskiy, V.A. Slastenin,), o'quvchi va talabalarning intellektual qobiliyat va tizimli tafakkurini shakllantirishda (A.N. Drobaxina, Ye.V. Zaika, T.V. Dogadina, O.V. Bezrodnova, V.P. Komaristaya, D.M. Kartashova, M.V. Mashyenko, I.B. Novik, A.V. Panov, M.A. Fedorova, N.A. Sapojkova, E.P. Komarova, I.A. Sychev, Yu.V. Fedoseyeva, Ye.D. Nesterova) qo'llanilib kelinmoqda.

Ta'limni modernizatsiyalash (zamonaviylashtirish) yangi axborot texnologiyalari, gadjetlarning axoli barcha qatlamlarining keng foydalanishi bilan xarakterlanadi. Innovatsiyalar, biologiya va biotexnologiyalarning rivojlanishi, biologiya sohasida asrlarga totugilik ixtirolarning yaratilish, yangilangan hayotiy va ta'limiy realliklarni bunyod qilmoqda, ular shaxs va sivilizatsiyaning rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirmoqda, yangi garizontlarini ochmoqda. Hozirgi rivojlanishlar jarayonida buni hisobga olmaslikning hecham ilojiy yo'q.

Ta'limga yaxlit, tizimli yondashuv biologiyani bir butun predmet sifatida qabul qilish imkonini beradi. Bu esa o'qtishga ma'lum talablarni ham qo'yadi. Biologiyani yaxlit o'quv predmeti sifatida o'qitishga tizimli-tuzilmaviy yondashuv o'quv materialini mazmuniga, uning metodik tuzilishiga ma'lum

talablarni qo'yadi. Tizimli yondashuv – bu nafaqat jarayon, balki u malaka hamdir. Tizimli yondashuvni o'rganib olgan inson umuman boshqa garmonik olamda yashay boshlaydi, u atrof-muhit ob'yektlarini boshqacha ko'z bilan, boshqa reallikda ko'ra boshlaydi. Aqliy rivojlanishning umumiy qonunlaridan biri – "umumiydan - xususiya" pedagogik amliyotda tizimli-tuzilmaviy yondashuv asosida quriladi. Biologik tizimga xarakterli bo'lgan "tiriklik xususiyatlari" – Metabolizm – Reproduktsiya – Irsiyat – O'zgaruvchanlik – O'sish va rivojlanish – Sezuvchanlik – Diskretlik – O'z-o'zini regulyasiya qilish"lardir.

O'zbek olimlari M.Nishanbayeva, F.Rabbimova, E.O.Turdiqulovlar biologiya bilan ekologiya bilan aloqalari hamda ushbu fanlarning o'rta va oliy maktablarda o'qitilishi bo'yicha tadqiqot ishlari olib borishgan. Bu tanlov bekorga emas, chunki biologiya o'quv predmeti sifatida ishlangan, tartibga solingan ilmiy tizimga ega.

Tizimli fikrlashni biologiya ta'limiga kiritishning asosiy afzalliklaridan biri bu tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshirishdir. An'anaviy biologiya ta'limi ko'pincha ajratilgan faktlar va tushunchalarni eslab qolishga urg'u beradi, bu esa mavzuni yuzaki tushunishga olib kelishi mumkin. Aksincha, tizimli fikrlash talabalarni murakkab muammolarni tahlil qilishga, bir nechta o'zgaruvchilarni ko'rib chiqishga va ularning natijalarini baholashga majbur qiladi. Misol uchun, invaziv turlarning mahalliy ekotizimlarga ta'sirini o'rganayotganda, talabalar bu organizmlarning mahalliy turlarga qanday ta'sir qilishini, yashash muhiti tuzilmalarini o'zgartirishini va ozuqa aylanishiga ta'sir qilishini tekshirishlari mumkin. Ushbu ko'p qirrali yondashuv chuqurroq ishtirok etishga yordam beradi va ilmiy izlanishlar uchun zarur bo'lgan tahliliy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Bundan tashqari, tizimli fikrlash zamonaviy biologiya ta'limida tobora zarur bo'lgan fanlararo istiqbolni targ'ib qiladi. Biologik muammolar vakuumda mavjud emas; ularga turli fanlar, jumladan kimyo, fizika, sotsiologiya va iqtisod omillari ta'sir ko'rsatadi. Tizimli fikrlashni rivojlantirish orqali biologiya o'qituvchilari talabalarga biologik tushunchalar va boshqa ilmiy sohalar o'rtasida aloqa o'rnatishga yordam berishlari mumkin. Masalan, iqlim o'zgarishi haqidagi munozaralar kimyo (masalan, uglerod davrlari), fizika (energiya uzatish) va ijtimoiy fanlar (inson xatti-harakati va siyosat oqibatlarini) jihatlari o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu fanlararo yondashuv nafaqat talabalarning biologiya haqidagi tushunchalarini boyitibgina qolmay, balki ularni hamkorlikda, fanlararo echimlarni talab qiladigan real muammolarni hal qilishga tayyorlaydi.

Biologik ta'lim har tomonlama rivojlanishning instrumenti sifatida alohida e'tiborga molik. Biologik fanning statusi ko'tarildi, ammo biologik ta'lim rivojlanishda undan ortta qolmoqda. Bu ma'lum darajada xavf tug'diradi: biz bilimning uzviyligini yo'qotamiz, bu esa kelgusida o'quvchilarimizning boshqa rivojlangan davlatlardagi tengdoshlaridan ortta qolishini, ularning ilmiy tilini tushunmasliklariga olib keladi.

Biologiya o'quv dasturiga tizimli tafakkurni kiritish ham biologik ta'limning dolzarbligini oshiradi. Talabalar biologik tizimlarning o'zaro bog'liqligini o'rganar ekan, ular o'z ta'limlarining o'z hayotlari va jamoalari uchun ta'sirini ko'proq anglaydilar. Bu aloqadorlik va motivatsiyani rivojlantirish uchun juda muhimdir. Masalan, talabalar suv ekotizimlariga ifloslanishning ta'sirini o'rganganlarida, ular bu bilimlarni mahalliy ekologik muammolar bilan bog'lashlari mumkin, bu ularni ushbu muammolarni hal qilishdagi roli haqida tanqidiy fikrlashga undaydi. Biologiya ta'limini o'quvchilar hayotiga ko'proq tatbiq etish orqali o'qituvchilar mas'uliyat va vakolat tuyg'usini ilhomlantirishi mumkin, talabalarga o'z jamoalarida harakat qilish imkoniyatini beradi.

Biologiya ta'limida tizimli fikrlashning yana bir muhim jihati uning axloqiy fikrlash va qaror qabul qilishni rivojlantirish potentsialidir. Talabalar murakkab biologik masalalarni o'rganar ekan, ular bir nechta nuqtai nazarlarni diqqat bilan ko'rib chiqishni talab qiladigan axloqiy dilemmalarga duch kelishadi. Misol uchun, genetik muhandislik, tabiatni muhofaza qilish harakatlari yoki sog'liqni saqlash tashabbuslari haqidagi munozaralar ko'pincha foydani potentsial xavflar va axloqiy tashvishlarga nisbatan tortishni o'z ichiga oladi. Tizimli fikrlashni rag'batlantirish orqali biologiya o'qituvchilari o'quvchilarni ushbu dilemmalarni o'rganishga, turli harakatlar oqibatlarini ko'rib chiqishga va biologik tadqiqotlar va siyosatning axloqiy o'lchovlarini yanada chuqurroq tushunishga undaydigan o'quv muhitini yaratishi mumkin.

Tizimli fikrlashni biologiya ta'limiga samarali integratsiya qilish uchun o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari bo'lajak o'qituvchilarda ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishga urg'u berishi kerak. Bu o'qituvchilarni o'z sinflarida tizimli fikrlashni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan bilim, strategiya va resurslar bilan ta'minlashni o'z ichiga oladi. Kasbiy rivojlanish bo'yicha seminarlar, hamkorlikda o'rganish imkoniyatlari va murabbiylik dasturlari o'qituvchilarga nozik tizimlarni joriy etish qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Blanko, C. va de la Torre, F. (2020). "O'qituvchilar malakasini oshirish dasturlarida tizimli fikrlashni integratsiyalash". Ta'lim fanlari: nazariya va amaliyot, 20(2), 51-67.

2. Devis, B. va Sumara, D. (2006). Murakkablik va ta'lim: o'rganish, o'qitish va tadqiqotga oid so'rovlar. Lawrence Erlbaum Associates.
3. Eilam, E. va Trop, T. (2012). "Tizimli fikrlash: fan ta'limiga yaxlit yondashuv". Xalqaro fan ta'limi jurnali, 34(16), 2381-2407.
4. Fridman, T. L. (2007). Dunyo tekis: yigirma birinchi asrning qisqacha tarixi. Farrar, Straus va Giroux.
5. Meadows, D. H. (2008). Tizimlarda fikrlash: Primer. Chelsea Green nashriyoti.
6. Sterman, J. D. (2000). Biznes dinamikasi: tizimli fikrlash va murakkab dunyo uchun modellashtirish. MakGrou-Xill.
7. Senge, P. M. (1990). Beshinchi intizom: Ta'lim tashkilotining san'ati va amaliyoti. Doubleday.
8. Milliy tadqiqot kengashi. (2012). K-12 fan ta'limi uchun asos: amaliyotlar, kesishgan tushunchalar va asosiy g'oyalar. Milliy Akademiyalar matbuoti.
9. Kolb, D. A. (1984). Tajribali o'rganish: Tajriba o'rganish va rivojlanish manbai sifatida. Prentice Hall.
10. Miller, J. R. va Korth, B. M. (2016). "Ta'limda fikrlash tizimlari: adabiyotlarni ko'rib chiqish". O'quv dasturlarini o'rganish jurnali, 48(3), 303-323.
11. Xodjson, L. (2018). "Biologiya ta'limida o'qitish tizimlari tafakkuri: amaliy ish". Biologik ta'lim jurnali, 52 (2), 145-158.
12. Kortés, L. A. va Barrera, M. (2015). "Tizimli fikrlash yondashuvi bilan biologiyani o'qitish: talabalar bilimiga ta'siri". Biologiya ta'limi tadqiqoti, 15(1), 32-46

O'SMIR QIZLARGA O'QISH UCHUN TAVSIYA ETILADIGAN ASARLAR

Qo'chqorova A.O.

*Samarqand davlat tibbiyot universiteti
"Pedagogika va psixologiya" kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so'zlar: kitobxonlik, madaniymeros, yodgorlik, matn, adabiyot.

Ключевые слова: чтение, культурное наследие, памятник, текст, литература.

Key words: reading, cultural heritage, monument, text, literature.

Резюме:

O'zbek xalqi uzoq yillik tarixga va boy madaniy merosga ega bo'lgan qadimgi turkiy xalqlardan biridir. Xalqimizning qadimiy yozuvida yozib qoldirgan yodgorliklari toshlarga, terilarga, yog'ochlarga yozilgan bo'lsa-da, ular buyuk xoqonlar sha'nini ifodalagan matnlardan iborat bo'lgan.

Резюме:

Узбекский народ – один из древнейших тюркских народов с многовековой историей и богатым культурным наследием. Хотя памятники нашего народа, записанные древней письменностью, были написаны на камнях, шкурах и дереве, они представляли собой тексты, выражающие честь великих каганов.

Summary:

The Uzbek people are one of the ancient Turkic peoples with a long history and rich cultural heritage. Although the monuments of our people written down in the ancient script were written on stones, skins, and wood, they consisted of texts expressing the honor of great khagans.

Tadqiqotning dolzarbligi. Insoniyat tarixida har bir zamonning yoshlarini ilmiy qilish, ma'naviy yuksaltirish masalasi asriy qadriyat ekanligi ma'lum jarayondir. Bu qadriyat har bir hududning turmush tarzida, madaniyatida, ilmiy-ma'rifiy tafakkkurida o'z aksini topadi.

Eng muhimi, ajdodlarimizning yaratgan eng bebaho xazinasi bu kitoblardir, ular o'z zamonasining muxlislariga, ilmga ishtiyoqmand ma'rifatparvarlarga atab yaratilgan. Keyinchalik bu bebaho xazina o'z qimmatining yuksakligi bois, keyingi avlodlarga ham beminnat xizmat qila boshladi.

Mutafakkirlar qalamiga mansub	O'zbek adabiyoti namunalarida
1. Sharq allomalari merosi va xalq pedagogikasi g'oyalarining o'smir qizlar ma'naviy-madaniyati va taffakkurini shakllantiruvchi asarlar	Alisher Navoiy va Bobur asarlari X.Sultanov "Boburning tushlari", Ahmad Yassaviy hikmatlari, P.Shermuhammedov "Yaxshilar bahori" yoxud Mahmud Zamaxshariy dahosi, Mirkarim Osimning "To'maris", Nosiriddin Rabg'uziyning "Qissai Rabg'uziy", Hadislar
2. O'zbek xalqining madaniy an'alarini aks ettiruvchi asarlar	Abdulla Qodiriyning "O'tgankunlar", "Mexrobdanchayon", Cho'lponning "Kecha va kunduz", Oybekning "Qutlug'qon", A.Qahhorning hikoyalari, T.Malikning pand noma asarlari
3. Xalq og'zaki ijodi namunalarida o'smir qizlar axloqiga doir dostonlar, hikoya va rivoyatlar	"Go'ro'g'li", "Alpomish", "Aziz momo" asotir "Ali bobo va qirqqaroqchi", O'zbek xalq maqollari, afsona va rivoyatlari, ertaklari.
4. Xalq pedagogikasi va milliy marosimlar aks etgan asarlar	Asqad Muxtorning "El yurt kerak ekan odamga", Nazar Eshonqulning "Yalpizhidi", T.Malikning "Beklar va bekajonlar", O'tkir Xoshimovning "Dunyoning ishlari", Abdulla Qahhor hikoyatlari va qissalari
5. Ajdodlarimiz merosida o'smir qizlar tarbiyasiga oid asarlar	Kaykovusning "Qobusnoma", "Ajdodlar o'giti", Alisher Navoiyning, Farobiy, Beruniy, Ibn Sinoning ta'lim-tarbiyaga oid asarlari
6. Kitob va kitobxonlik haqidagi ma'rifiy asarlar	Temur Malik, T.Sodiqova, M.Ismoil, Marhabo Karimova

O'zbek xalqi uzoq yillik tarixga va boy madaniy merosga ega bo'lgan qadimgi turkiy xalqlardan biridir. Xalqimizning qadimiy yozuvida yozib qoldirgan yodgorliklari toshlarga, terilarga, yog'ochlarga yozilgan bo'lsa-da, ular buyuk xoqonlar sha'nini ifodalagan matnlardan iborat bo'lgan.

Bular asosan, xorazm, sug'd (oromiy), o'rxun-enasoy va uyg'ur yozuvlari bo'lib, ular keyinchalik tanazzulga yuz tutgan yozuvlardir. Garchi bu yozuvlar iste'moldan chiqqan bo'lsada, kitob deb atalmish bebaho xazinaning yaratilishiga asos bo'lgan deb atashimiz mumkin. Har bir davrning komil insoni uchun zaruriy ehtiyojga javob, dastlab og'zaki tarzda hikmat va pandu-nasihat holida bayon etilgan bo'lsa, keyinchalik hayotiy tajribaga tayanilgan yozma asarlar yaratila boshlandi. Dastlabki, yaratilgan islom ahlining muqaddas kitobi Qur'oni Karimni, alohida e'tirof etish lozim. Uning ilm-ma'rifat targ'ibotidagi o'rni beqiyosdir.

Qur'oni Karim klassik arab tiliga xos murakkab uslub va tilda, nasriy sa'j shaklida yozilgan bebaho xazinadir. Asar VII asrning birinchi yarmida nozil bo'lgan bo'lib, u o'z tarixiy, madaniy, ma'naviy-axloqiy ahamiyati bilan butun

Sharq xalqlarining taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Shu bos, mazkur muqaddas kitobga sharhlar yozish turli tillarga tarjima qilish avj oldi. Insoniyatga kitob tushunchasini hadya etgan, uning ta'siri qator falsafiy pandnoma ruhidagi yozma adabiyot maydonga kela boshladi. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" (1069-1070), Mahmud Qashg'ariyning "Devonu lug'otit turk", Ahmad Yassaviyning "Hikmatlar"i, Ahmad Yugnakiyning "Hibbatul haqoyiq", "O'g'uznoma", Nasriddin Rabg'uziyning "Qissasul anbiyo", "Tafsir" kabi asarlari shular jumlasidandir.

Bu kitoblarda donishmand, hakim, davlat arboblari tilidan aytilgan hikmatli so'zlar, hikoyatlar, adolat, saxiylik, mardlik haqidagi qimmatli fikrlar insonni kitobga yaqin muxlis qilib qo'ydi.

Ayniqsa hadislarining xalq orasida keng tarqalishi, kitob shakliga keltirilishi natijasidan dastlab masjidlarda va boshqa jasoat joylarda ilohiyotga oid masalalar sharhlab berilgan va targ'ib qilingan. Keyinchalik esa ilk dunyoviy ilmlarning taraqqiy etishi natijasida alohida o'quv muassasalariga ehtiyoj tug'ilgan va shu tariqa maktab va madrasalar paydo bo'la boshlagan.

Tabiiyki, ta'lim maskanlarini darslik va o'quv qo'llanmalar, zaruriy adabiyotlar bilan ta'minlashga e'tibor qilingan. Natijada, eng muhim kam nusxadagi asarlarni kitobat holiga keltirish uchun hattotlar xizmati vujudga kelgan. Ularning beminnat xizmatlari vositasida bebaho asarlarning nusxalari ko'paya borgan. Shu tariqa, ajdodlarimiz yaratgan bebaho asarlar dunyoga tarqala boshlagan.

1902 yilda O'rta Osiyoga safar qilgan rus sharqshunos olimi V.V.Bartold yurtimizda ma'lum bo'lgan qo'lyozma manbaalar bilan tanishar ekan ularni ko'pligidan hayratlanadi va tarixan turkiy xalqlarning kitobxonlikka yuqori darajada ekanligini e'tirof etadi. Olimning bu e'tirofi, xalqimizning kitobga bo'lgan muhru-muhabbatidan, kitobxonligidan tasdiqlaydi.

Tadqiqotning maqsadi: O'smir qizlarga o'qish uchun tavsiya etiladigan asarlar haqida ma'lumotlar berish.

Tadqiqot vazifalari:

- O'smir qizlarga tavsiya etiladigan asarlarning tarbiyaviy ahamiyatini yoritish;
- o'smir qizlarga tavsiya etiladigan asarlarning foydalanishning ahamiyatini asoslab berish;

Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi: Davrlar o'tishi bilan xon saroylarida, amaldorlar, kitob muxlislari xonadonlarida kutubxonalar tashkil etila boshlaydi. Bu haqda ko'plab ma'lumotlar mavjud. Shu o'rinda qomusiyl olim Ibn Sinoning kitob mutolaasi tufayli qator ilmiy asarlar va kashfiyotlar

yaratganligini eslashimiz kifoyadir. U 16 yoshidayoq ko‘zga ko‘ringan tabib sifatida shuhrat qozongan. Uning tarjimai holidagi kitob mutolaasi bilan bog‘liq muhim ma‘lumot saqlanib qolgan. Kunlardan bir kuni, Ibn Sino Buxoro amiri Nuh ibn Mansurning kasalini davolash uchun saroyga chaqiriladi. U amirni davolaydi. Unga qimmatbaho hadyalar taklif etishadi. Ammo, u o‘zining xizmati evaziga saroy kutubxonasidan foydalanishni so‘raydi. Chunki, bo‘lajak olim saroy kutubxonasida nodir kitoblarning mavjudligini yaxshi bilgan. Ruxsat olgandan so‘ng, Ibn Sino bu kutubxonadagi ko‘plab kitoblarni mutolaa qiladi. Bu ma‘lumotdan ko‘rinadiki, Ibn Sino har qanday moddiy boylikdan kitobni ustun qo‘ygan. Shunga o‘xshash ma‘lumotlar yurtimizda etishib chiqqan mashhur olimlardan Muhammad Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Umar Xayyom Alisher Navoiy va boshqa allomalar hayotida ham uchraydi. Ular hatto nodir kitoblarning qaysi yurtda mavjudligining daragini topsa, o‘sha yurtga poyu-piyoda axtarib borganligi haqida ma‘lumotlarni uchratish mumkin. Bir so‘z bilan aytganda, kitobga mehr, tashnalik bizga ajdodlarimizdan qolgan bebaho ma‘naviy merosdir. O‘lis tarixning zarvaraqlarida kitob, kitobxonlik bilan bog‘liq alohida ilm sohasi vaqt o‘tishi bilan takomillashib, shakllanib bora boshlaydi.

Taniqli olim Erkin Oxunjonov kutubxonachilik va uning bibliografiyasi tarixi bilan uzoq yillar davomida shug‘ullanib kelmoqda. U fan sohalariga oid kitoblarning tasnifi xususida quyidagi ma‘lumotni keltiradi. “Ayni kitob fanning turli tarmoqlarida erishilgan ilmiy darajasini o‘zida mujassam etib fan differensiyalashuvini o‘zining tasnifiga ham olib kirishda moddiy asosga aylangan. Shunday qilib, fan sohalarining xulosalari ma‘lum tartib bilan ko‘chirilib kitob matniga aylana borgan” [33].

Avlod-ajdodlarimizning kitobga bo‘lgan qiziqishlari natijasida xattotlarga bo‘lgan ehtiyoj kuchaya boradi. Ular vositasida shoiru olimlar o‘z asarlarini kitobxonlarga etkazish maqsadida, mashhur xattotlarga bir necha nusxada ko‘chirtirganlar. Maxsus xattotlar o‘z xusnixatlarini chiroyli chiqishi uchun har bir harfga sayqal berishga intilganlar. Ular faqat kitoblarni ko‘chirish bilangina shug‘ullanib qolmay, balki kitobni bezash, oltin suvi yugurtirib zarhal harflarga naqsh berish odat tusiga kirgan. Bu kitoblarning sovg‘a sifatida podshohlarga taqdim qilingan.

Shu o‘rinda, 1834 yilda yurtimizga tashrif buyurgan rus sharqshunos olimlaridan X.D.Fren, A.S.Kun, N.Xannikov, V.L.Vyatkin tomonidan asosan xon saroylari kutubxonalarida amir-amaldorlarning shaxsiy xonadonida saqlanayotgan noyob asarlarni Rossiyaga jo‘natishda jonbozlik ko‘rsatgan. Hatto yig‘ib olingan noyob asarlar Sank-Peterburg kutubxonalariga tekin

topshirilmay, kilingan xizmat evaziga katta mablag' va mukofotlar bilan taqdirlangan. Masalan, Volchenskiy nomli shaxs 24 ta noyob Sharq qo'lyozma asarlarini imperator kutubxonasiga katta mukofot evaziga taqdim etgan. Yoki Turkiston general-gubernatori K.P.Kaufman topshirig'iga binoan sharqshunos A.L.Kun Xiva xoni saroyi kutubxonasidan 300 dona qo'lyozma asar, 18 ta Qur'oni Karimni musodara qilgan. Kitoblarning ko'p nusxada tarqalishida xattotlar bilan bir qatorda muxlislarning, madrasa talabalarining o'rni muhim vosita hisoblangan. Shu bois, madrasa hujralarida, xonadonlarda kitobxonliklar jamoa bo'lib o'qilgan, bahsu munozaralar o'tkazilgan. Kitobxonlikka bo'lgan ishtiyoq har qanday og'ir sharoitlarda, madadkor taskin manbai sifatida ham xizmat qilgan. Ayniqsa, qahatchilik, urush, ziddiyatli zamonlarda bardosh, chidam, sabr kabi insoniy tuyg'ularni kitobdan o'rganganlar desak xato bo'lmaydi. Shu o'rinda yozuvchi Odil Yoqubovning bolalik xotirasida shunday yozadi: "To'rt-besh yoshlarimda qahraton qish kunlari uyimizda bo'lib turadigan kitobxonlikni eslayman. Turli yoshdagi muhlislar tancha atrofida o'tirib, dadam o'qib bergan kitobni diqqat bilan tinglaganlarini ko'rganman. Hatto ayrim hollarda ularning ko'zlarida yosh tomchilarini ham ko'rganman". Aslida, shunga o'xshash xotiralar deyarli barcha katta avlod yozuvchilarining tarjimai holida uchraydi. Eng muhimi, bolalikda kitobning qadr-qimmatini anglash, bolalik shuuri bilan anglaganliklarini alohida ta'kidlaydilar. Albatta, yozuvchi va san'atkor bo'lish uchun tug'ma iste'dod bo'lishi lozim. Lekin bu iste'dodni ro'yobga chiqarishda adabiyotga, kitobga bo'lgan mehr orqali erishiladi. Gap faqat yozuvchi va shoirlarning kitobxonligi haqida bo'lmay, balki, balki yoshlar qaysi sohani tanlamasin, u o'z sohasini puxta egallashi uchun uning hamkori bu kitob ekanligini unutmasligi lozim.

Shu o'rinda Alisher Navoiyning o'smir qizlar uchun tanish bo'lgan, umum - ta'lim maktablarining darsliklariga kiritilgan. "Farhod va Shirin" dostonidagi Shirin timsolida qizlar tarbiyasiga oid fikrlarni olib ko'raylik.

Shoir dostonida qizlar tarbiyasiga oid fikrlarini bayon qilar ekan, "Quruq jasadga nafs naqshli ipak matolardan kiyim kiydirilgani bilan, "Zarbof zebo surati"dan boshqa xech nima ko'zga tashlanmaydi", - deb ta'kidlaydi. Shu o'rinda o'z fikrini yanada aniqroq bayon qilishda Shirinning xulq - atvorini ochib berish vositasi orqali yanada to'ldiriladi. Dostonida ta'riflanishicha Shirin Arman mamlakatining malikalaridan biri, u yuqorida shoir aytganidek zarbof kiyimlar kiyib yuradigan oliy darajadagi davralarda voyaga etayotgan qiz hisoblanadi. Ammo u erka tantiq qiz emas, u o'z go'zalligiga monand ma'naviy jihatdan o'ta tarbiyali bo'lish bilan birga tadbirli, odil va donishmand davlat arbobi hamdir. Farhodning muhabbatiga erishishida uning oqila va fozila,

latofati asosiy sabab sifatida tasvirlanadi. U o'z yurti ravnaqi uchun faol harakat qiladi. O'z shijoatini insonparvarlik fazilati bilan uyg'un olib borganligi tufayli o'rnak bo'ladi. Shuning uchun Alisher Navoiy Shirin obrazini alohida muhabbat bilan tasvirlaydi.

Yana, o'smir balog'at yoshidagi qizlarga insoniy fazilatlardan eng muhimi mehrli bo'lishni anglatishdir. Mehr oddiygina so'z bo'lishiga qaramay unda olam-olam ma'no mujassamlangan. Mehr degani olijanoblik, odamiylik, insonparvarlik, sahovat deganidir. Shuningdek, mehr kishi xulqining ziynati va oliy bir ko'rinishidir.

Xalqimizda: "Yaratganga mehr qo'ya olmagan, boshqalarga ham mehr qo'ya olmaydi" degan naql bor. Tabiiyki boshqalar bu ota-ona, yaqinlari, ustozlari, vatani va boshqa narsalardan iborat deganidir. Quroni Karimda va Hadis ishariflarda ota-onalarning hurmati, qarindosh urug'larining e'zozi, ularga bo'lgan mehr to'g'risida juda ko'p oyatlar, hadislar mavjud.

Bir so'z bilan aytganda hechqanday moddiy boylikni mehr bilan almashtirib bo'lmaydi. Shuning uchun yoshlarimizga xususan o'smir qizlarimizga mehrli bo'lishni, o'zidan kattalarning hurmatini joyiga qo'yishni, ota-ona va yaqinlarining mehnatini qadrlashni o'rgatib borishimiz biz kattalarning zimmasiga yuklatilgan muqaddas burchdir.

Ayniqsa, ota – onani hurmatlash harbir farzandning vijdoniy burchidir. Ularota-ona yuziga tik qaramasligi, so'zlarini ikki qilmasligi lozim. Ayniqsa ota-ona keksayganda ularga mehr bilan qarash farzand uchun ham farz, ham qarzdur.

Mehr va muhabbat bilan bog'liq qadim zamonlardan buyon mehrjon bayrami o'tkazilgan. Bu bayram mazmunida juda katta ramziy ma'no bor. Bu bayramga keksalar bilan bir qatorda yoshlar ham taklif qilingan. Bu bayram yoshlarimiz uchun pand – nasihat, o'git berish tadbiridir. Unda rahm-shafqat, mehr-muhabbat, saxovat, o'zaro yordam xislatlari ulug'langan. Mehr bermoq muruvvat ko'rsatmoq xalqimizning azaliy istagi, orzusi bo'lgan. Yoshlarni ulardan bahramand qilish bugungi kunda muhim bo'lgan ehtiyojlardan biridir.

E'tibor beradigan bo'lsak Mehrjon bayrami milliy g'ururni ham namoyish etuvchi milliy tadbir bo'lib, unda balog'atga etgan - qizlarimiz do'ppi va atlas ko'ylaklar kiyib, sochlarini mayda o'rib o'z milliy g'ururlarini namoyon etganlar. Tabiiyki g'urur bilan kibrlanishni bir narsa deb tushunmaslik kerak. Yoshlarda kibrlanish tuyg'usini paydo bo'lishi keyinchalik ularning hayotida salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Kibr va manmanlikning zarari haqida "Arastuning Iskandarga nasihati"da juda ma'noli fikrlar keltirilgan; "Mag'rurlanib ketishdan va gerdayishdan saqlangil,

chunki u nimadan va qayerdan paydo bo'lganligini o'zing bilasan va qayerga borishingni ham yaxshi tushunasan" [82] deydi.

Xulosa. Haqiqatdan ham kibr va manmanlik illati haqidagi yuqoridagi fikrlar bugungi yoshlarimiz uchun ham taalluqlidir. Ayrinim hollarda, o'ziga to'q xonadonlarda tarbiya topgan yigit - qizlarimiz xulqida bu illatlar uchrayib turadi. Ular birga o'qiydigan tengdoshini mensimaslikka, oddiyroq kiyingan kamsuqum dugonasini pisand qilmaslikka harakat qiladilar. Ayrinim hollarda jismoniy kamchiligi bo'lgan tengdoshlarini masxara qilishdan ham toymaydilar.

Tabiiyki, bu illat o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, balki oiladagi kattalarda mavjud bo'lgan kibr, manmanlik yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va o'z tengdoshlariga bo'lgan munosabatda takrorlaydilar. Bunday oila yoshlarini tarbiyalash, kibr lanish, atrofdagilarni mensimaslik kabi tuyog'ularini oldini olish bir muncha qiyinchilik bilan amalga oshiriladi. Bu illatni oldini olish, avvalo oila muhitida amalga oshirilishi lozim. Tajribadan kuzatilgan holatga ko'ra kibrli, o'zlariga bino qo'ygan oila a'zolarida, qolaversa, oila muhitida odat tusiga kirib qolgan bu illatni tushuntirishning o'zi murakkab bir jarayonni tashkil qiladi.

Ish o'ringa maktab, liqey, kollejlarda tahsil olayotgan yuqorida aytilgan illatlarga ega bo'lgan yoshlarni kitobxonlik vositasi bilan tarbiyalashning muqobil usullaridan foydalanish ijobiy natijalar berishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Tohir Malik. Beklar va bekajonlar. -T.: Sano-standart 2019. 88-b
2. Tursunova M. Madrasa barpo etgan malikalar. Toshkent. Zilol buloq. Ko'chimov U. Fantastik asarlarda badiiy psixologizm.// O'zbek tili va adabiyoti jurnali 2012. 74-76
3. Isroilova M.N. Lotin tilini o'qitish jarayonida tibbiyot oliy ta'lim muassasasi talabalarini intellektual - madaniy rivojlantirishning didaktik asoslarini takomillashtirish. Ped.fan.bo'y.falsafa dok.(PhD) aftoref. - T.: 2018. 50-b
4. Mahmudova M. Xalq pedagogikasi mazmuni asosida talaba-yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash tizimi. Ped.fan.dokt.dissertatsiyasi.T., 2007. 250 b.
5. Matchanov S. Umumta'lim tizimida adabiyotdan mustaqil ishlarni tashkil etish. Ped.fan. d.ri... diss. - T., 1998. 308 b.
6. Nigmatova M. Maktabgacha yoshdagi bolalar kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirishning ijtimoiy - pedagogik asoslari: kutubxonashunoslik va bib-shunoslik mutaxas.bo'yicha ped.fan.nomz.... diss. - T., 1995. 137 b.
7. Niyozmetova R.X. Uzluksiz ta'lim tizimida o'zbek adabiyotini o'rganishning nazariy va metodik asoslari (rus guruhlar misolida). Ped.fan.d.ri ... diss. - T., 2007. 242 b.
8. Safarova R.R. va boshqalar. O'quvchi yoshlarni ommaviy madaniyat xurujlaridan himoya qilishning nazariy-metodologik asoslari. Monografiya. - T.: Tafakkur qanoti, 2017. 321-b
9. Safarova R.R., R.X.Djurayev va boshqalar. O'qituvchi-yoshlarda "Ommaviy madaniyat"ga qarshi kurashchanlik ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari. Monografiya. - T: - Tafakkur qanoti. 2018.45 -b
10. Umarov A.A. Ijtimoiy - madaniy taraqqiyotni ta'minlash va komil inson shaxsini shakllantirishda mutolaaning roli. Sosiologiya fan.d.ri.diss. - Toshkent, 2005. - 274 b.

O'SMIRLIK DAVRINING UMUMPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA O'SMIRDA KRIZISNI YUZAGA KELIB CHIQISHI

Kenjayeva D.S.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
psixologiya kafedrası stajor o'qituvchisi*

Tayanch sozlar: o'smirlik davri, rivojlanishi, tarbiya va ta'lim, psixologik fazilatlar, umumpsixologik krizis, axloqiy fazilatlar, ong, psixik taraqqiyoti, analitik va sintetik.

Ключевые слова: подростковый возраст, развитие, воспитание и образование, психологические качества, общепсихологический кризис, моральные качества, сознание, психическое развитие, аналитическое и синтетическое.

Key words: adolescence, development, upbringing and education, psychological qualities, general psychological crisis, moral qualities, consciousness, mental development, analytical and synthetic.

Резюме:

Ushbu maqolada o'smirlik davrida ijtimoiy hayotning muayyan sharoitida bolaning keyingi rivojlanishi uchun zarur bo'lgan tarbiya va ta'lim ta'sirida sezilarli psixologik o'zgarishlar ro'y berishi, doimiy va doimiy bo'lgan ijobiy fazilatlar paydo bo'lishi izohlangan. O'smirlik davrining umumpsixologik xususiyatlarini ochib berilgan. O'smirda krizisni yuzaga kelib chiqishi. O'smir shaxsini rivojlantirishda axloqiy fazilatlar va o'ziga xos ong alohida ahamiyatga egaligi korsatilgan.

Резюме:

В данной статье поясняется, что в подростковом возрасте при определенных условиях социальной жизни происходят существенные психологические изменения, необходимые для дальнейшего развития ребенка, и появления устойчивых и устойчивых положительных качеств. Выявляются общие психологические особенности подросткового возраста. Возникновение кризиса у подростка. Показано, что моральные качества и индивидуальное сознание имеют особое значение в развитии личности подростка.

Summary:

This article explains that in adolescence, under certain conditions of social life, significant psychological changes occur that are necessary for the further development of the child and the emergence of stable and sustainable positive qualities. General psychological characteristics of adolescence are identified. The emergence of a crisis in a teenager. It is shown that moral qualities and individual consciousness are of particular importance in the development of the personality of a teenager.

Insonning individual rivojlanishidagi eng muhim omillardan biri uning yoshga bog'liq xususiyatlardir. Chunki har bir yosh rivojlanish bosqichidir

uning rivojlanish omillari, qonunlari, yangiliklari va xarakterdagi o'zgarishlar, temperament, iste'dod kognitiv jarayonlarga bevosita ta'sir qiladi Oilada bolaning shaxs sifatida shakllanishi sodir bo'ladi, uning rivojlanishida har bir yoshning o'ziga xos psixologik xususiyatlari va sharoitlari, ularning shaxslararo munosabatlar orqali kamolotga erishishi, shuningdek, ularga ko'p jihatdan ta'sir qiluvchi ijtimoiy omillar, ular qanday shaxs kelajakda aylanadi, aniqlanadi. Insonning individual rivojlanishidagi eng muhim omillardan biri uning yoshga bog'liq xususiyatlardir. Chunki har bir yosh rivojlanish bosqichidir uning rivojlanish omillari, qonunlari, yangiliklari va xarakterdagi o'zgarishlar, temperament, iste'dod kognitiv jarayonlarga bevosita ta'sir qiladi. Psixologiyada rasdiqlangan dalillardan biri shundaki, insoniyatning turli davrlarda rivojlanishi bu juda murakkab jarayon va har bir davrning o'z qoidalari bor. Bunga asoslanib, bola bilan muloqot qilishda bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olish kerak.

O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligini yildan-yilga jahon miqyosida barqarorlashtirayotgan ekan, uning kelajagi bugungi avlodning qanchalik bilimli, bilimli, ma'naviy yetuk inson bo'lib yetishishiga bog'liq. Bu o'rinda inson psixikasi qonuniyatlarini o'rganuvchi psixologiya fanining o'rni nihoyatda muhim. Jamiyatimiz uchun yetuk shaxsni komil, faol shaxs sifatida shakllantirishda ta'lim samaradorligini yanada oshirish uchun psixologiya fani va uning amaliyoti to'g'ri yo'nalishga ega bo'lishi juda zarur. O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishish istiqboli bugungi avlodni tarbiyalayotgan o'qituvchilarga, ertaga bizni o'rnimizni egallaydigan kadrlarga bog'liq. Ularning quyidagi fikrlaridan ham bilish mumkinki, davlatimiz rahbari kadrlar tayyorlash masalasiga katta e'tibor qaratmoqda. "O'z oldimizga qanday vazifalarni qo'yamaylik, qanday muammolarni hal qilishimiz kerak bo'lishidan qat'inazar, oxir-oqibat hammasi xodimlar va xodimlarga bog'liq". Hech shubhasiz aytishimiz mumkinki, kelajagimiz, mamlakatimiz kelajagi bizning o'rnimizni kim egallashiga, boshqacha aytganda, kadrlarni qanday tayyorlashimizga bog'liq". Barcha qonun va me'yoriy hujjatlar orasida "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" alohida o'rin tutadi va milliy g'oyaning bir qismi sifatida qaraladi. Yurtimiz kelajagi yosh avlod qanday tarbiyalanishi, qanday ma'naviy fazilatlariga ega bo'lib voyaga yetishi, farzandlarimiz hayotda qanchalik faol bo'lishi, qanday yuksak marralarga xizmat qilishiga bog'liqligini doimo yodda tutishimiz kerak. doimo g'amxo'rlik qiling va uning sog'lom bo'lishi uchun kurashing. Kelajak bugundan boshlanadi. Ta'lim-tarbiya masalasiga hozirdan e'tibor bermasak, kelajak yo'qoladi. Ma'naviy-axloqiy poklanish, imon-e'tiqod, insof, taqvo, or-nomus, mehr-oqibat va boshqa chinakam insoniy

fazilatlar o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. Ta'lim hamma narsaning asosidir. Davlat va jamiyatni demokratlashtirish shaxsni jamiyatda ijtimoiylashtirish, shuningdek, ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirishni taqozo etadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida "Sharq donishmandlari ta'kidlaganidek: "Eng katta boylik – aql va bilim, eng katta meros – yaxshi ta'lim, eng ulug' meros. qashshoqlik jaholatdir!" taqdiri va uning natijalari xalqimizning ta'lim darajasi zamon talab va taraqqiyotiga qay darajada mos kelishi, qanday mutaxassislar bilan ta'minlanishi va ularning o'rmini egallashiga bog'liq.

Emperik tahlil. O'smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bolgan davrni tashkil etadi. Hozirgi o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan birmuncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish, asosan, 5-sinflardan boshlanadi. «Endi o'smir bola emas, biroq katta ham emas» ayni shu ta'rif o'smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. O'smirlik - bolalikdan kattalikka o'tish davri bolib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi, xarakteri shakllanadi, ma'naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O'smirlik balog'atga yetish davri bolib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal masalalarning paydo bolishi bilan ham xarakterlanadi. Bu yoshda o'smir rivojida keskin o'zgarishlar ro'y bera boshlaydi. Bu o'zgarishlar fiziologik hamda psixologik o'zgarishlardir. Bo'yga o'sish bir tekis bormaydi: qiz-bolalar 5-7 sm o'ssalar, o'g'il bolalar 5-10 sm o'sadilar. Bo'yiga qarab o'sish paysimon ilk suyaklarning uzunlashishi va umurtqa qismining kattalashishi hisobiga ro'y beradi. Ogiz bo'shlig'i va halqumdagi o'zgarishlar oqibatida tovush tembri ham o'zgaradi. Bu o'g'il bolalarda qiz bolalarga nisbatan ko'proq darajada sodir boladi. O'g'il bolalarning tovushi vazminroq bolib qoladi, do'rillaydi. Garchi bu davrda mushaklar tez sur'at bilan o'ssa ham, mustahkamlashsa ham, lekin baribir oyoq va qo'l suyaklarining o'sish sur'ati orqada qoladi. O'smirlarda bu xususiyat ularning beso'naqay xatti-harakatlarida, yurish-turishlaridagi qo'pollikka, katta-katta odim tashlashlariga sabab boladi. Fiziologik o'zgarish jinsiy yetilishning boshlanishi va bu bilan bogliq ravishda tanadagi barcha a'zolarining mukammal rivojlanishi va o'sishi, hujayra va organizm tuzilmalarining qaytadan shakllana boshlashida namoyon boladi. Organizmdagi o'zgarishlar bevosita o'smir endokrin sistemasining o'zgarishlari bilan bog'liqdir. Bu davrda ichki sekretsiya bezlaridan biri gipofiz bezining funksiyasi faollashadi. Uning faoliyati organizm

to'qimalarining o'sishi va muhim ichki sekretiya bezlarining (qalqonsimon bez, buyrak usti bezi va jinsiy bezlar) ishlashini kuchaytiradi. Natijada bo'y o'sishi tezlashadi, jinsiy balog'atga yetish (jinsiy organlarning rivojlanishi, ikkilamchi jinsiy bezlarning paydo bolishi) amalga oshadi. Ko'krak qafasi ham gavdaning bo'y o'sishiga nisbatan sekin rivojlanadi. Buning natijasida ayrim o'smirlarning yelkasi, ko'kragi tor bolib qoladi, bu esa o'z navbatida kislorod yetishmasligiga, nafas qisishiga olib keladi. Kislorod yetish-masligi natijasida ruhiy faoliyatga putur yetadi. Bu davrda yurak kengayishi bilan qon tomirlari ham yo'g'onlashadi. Qon aylanish sistemasining qayta qurilishi, vegetativ nerv sistemasidagi barqarorlik qon aylanishini buzadi va o'smirda ba'zi qon bosimining ortishi ro'y beradi. Bu davrda ayniqsa jinsiy bezlar faoliyati kuchayadi. O'smirda ro'y beradigan biologik-jismoniy o'zgarish natijasida uning psixik dunyosida tub burilish nuqtasi vujudga keladi. O'smirlik yoshida ularning xulq-atvoriga xos bolgan alohida xususiyatlarni jinsiy yetilishning boshlanishi bilan izohlab bolmaydi. Jinsiy yetilish o'smir xulq-atvoriga asosiy biologik omil sifatida ta'sir ko'rsatib, bu ta'sir bevosita emas, balki ko'proq bilvositadir. O'smirlar o'zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o'zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma'lum darajada o'rtoqlari va o'qituvchilariga ko'rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yoli bilan ham osongina ko'rish mumkin. O'smirlik davri «o'tish davri», «krisis davr», «qiyin davr» kabi nomlarni olgan psixologik ko'rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki, bu yoshdagi o'smirlarning xatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o'z o'rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O'z davrida L.S.Vigotskiy bunday holatni «psixik rivojlanishdagi inqiroz» deb nomlagan. O'smirlik davriga ko'pincha so'zga kirmaslik, o'jarlik, tajanglik, o'z kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik kabi salbiy xususiyatlar xosdir. O'smirlar hayotda, ekranda va kitoblarda kattalarning mustaqilligini va erkinligini, ularning katta va qiziqarli ishlarini, dadil harakatlarini, qahramonliklarini, atrofdagilar orasidagi obrolarini ko'radilar hamda havas qiladilar. O'smirda katta yoshli odam bolishga yoki hech bolmaganda katta yoshli odam bolib ko'rinishga qiziqish, intilish paydo boladi va bu xohishni amalga oshirish unga osondek bolib ko'rinadi.

O'quv davridagi o'smirlarning xulq-atvorining xususiyatlari, imkoniyatlari, motivlari. ifodalash va paydo bo'lishning murakkab mexanizmlari mavjud. Shuni ta'kidlash kerakki, o'smirlarni tarbiyalashda ularning barcha xususiyatlarini hisobga olgan ta'lim faoliyati shaxslararo munosabatlarda tushunmovchiliklarni keltirib chiqarmaydi, balki sinf xodimlari o'rtasida psixologiya fanini yaratadi. Muammoga e'tiborni kuchaytirish zaruratining

asosiy sababi. o'smirlar orasida sabablar: 1) fan va texnika, madaniyat, san'at va adabiyot taraqqiyoti natijasida ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar o'zgaradi; 2) ommaviy axborot vositalarining kengayishi tufayli o'smirlarning xabardorlik darajasi oshdi; 3) jahon qadriyatlari, tabiat va jamiyat qonunlari, tarix haqida yetarli bilimga ega bo'lish; 4) ularning jismoniy va aqliy etukligi tezlashdi; 5) yoshlar bilan ishlashda ijtimoiy-siyosiy, vatanparvarlik va baynalmilal tarbiyaga yondashuv zarurligi; 6) oshkoralik, ijtimoiy adolat va demokratiya masalalari ijtimoiy dunyoga chuqur kirib boradi; 7) talabalarga mustaqil bilim olish, ijodiy fikrlash, mustaqillik, tushunish, moslashish va nazorat qilish uchun keng imkoniyatlar yaratiladi.

O'smirlarning ehtiyojlari va imkoniyatlarining o'zaro mos kelmasligi o'smirlar bilan ota-onalari, o'qituvchilari va boshqa murabbiylari o'rtasida qarama-qarshilikni keltirib chiqaradi. O'smir o'zining juda ko'p istaklari, «xohlayman»larini amalga oshirishga intiladi: katta yoshli odamlar ega bolgan hamma narsalardan foydalanishga, erkin, mustaqil va ozod bolishga intiladi. Tevarak-atrofdagi odamlarga o'zining ahamiyatga ega ekanini ko'rsatish uchun u kuchli, qo'rqmas va epchil bolishga intiladi. Tarbiyachilar ham o'z tarbiyalanuvchilari xuddi shunday bolishlarini istaydilar, ammo ular ana shu fazilatlarining faqat «kerakligi» uchun shunday bolishini istaydilar. Ana shunday «xohlayman» va «kerak» o'rtasidagi qarama-qarshiliklar ba'zan oilada, maktabda keskin ziddiyatli vaziyatlarni yuzaga keltiradi. Tarbiyalangan odamda «xohlayman» faqat «kerak»ni bajarish orqaligina amalga oshiriladi. Agar o'smir bola tushunishga o'rgatilmagan bolsa va «kerak» bolgan narsani bajarishga odatlanmagan bolsa, u o'zboshimchaligini namoyon qilish orqali tarbiyachilarning talablariga qarshilik qiladi hamda o'zining shaxsiy asoslanilmagan xohishlari asosida ish tutadi. O'smirning yangi huquqlarga da'vosi, avvalo, kattalar bilan o'zaro munosabatlarning butun muhitiga oid boladi. O'smir avval bajonidil bajaradigan talablarga endi qarshilik ko'rsata boshlaydi: uning mustaqilligini cheklashganda, vasiylik qilishganda, yo'naltirishganda, nazorat qilishganda, quloq solishni talab qilishganda, jazolashganda, uning qiziqishlari, munosabatlari va fikrlari bilan hisoblashishmaganda u juda xafa boladi va norozilik bildiradi. O'smirda o'z qadriini bilish hissi paydo boladi va u o'zini kamsitish, mustaqillik huquqidan mahrum qilish mumkin bolmagan inson, deb biladi.

Aytishimiz mumkinki, o'smirlilik davrida bolaning xatti-harakati qaysarlik, qaysarlik, o'zini tutmaslik, o'z kamchiliklarini tan olmaslik kabilar salbiy holatlar aniq ko'rinmaydi. O'smirlarning yana bir muhim xususiyati ularning yuqori darajasidir - bu do'stlik, do'stlik, birodarlik, sevgining paydo bo'lishi.

Attraksion (yoqish, jalb qilish) deb nomlangan tuyg'u paydo bo'ladi (bu davrlar) hamdardlikdan sevgiga qadar, sevgi kabi chuqur hissiy aloqa bu tuyg'u asosida paydo bo'ladi: bu ijtimoiy psixologiyada Tuyg'uning haqiqiy sabablari sheriklarning ijtimoiy motivlari. Ular kosmosda va vaqt ichida bo'lganligi sababli paydo bo'ladi, ko'pincha topiladi va o'smirning boshqalar bilan o'zini o'zi qadrlashi U o'smirlarga yaqin bo'lib, uni munosabatlarda ko'proq bag'rikeng bo'lishga undaydi. uni sevadigan va sevadigan odamlarga ega bo'lish katta tarbiyaviy ahamiyatga ega Do'stlik o'smirning "alter ego", ya'ni ikkinchi "men" dir u bilan birga u odatda bir jinsdagi og'riqlari va intilishlarini muhokama qiladi O'smirda psixologik yetuklikni ta'minlash, faoliyatni murakkablashtirish, yangi psixologik fazilatlarni shakllantirish orqali yuzaga keladigan ziddiyat va qarama-qarshiliklarni bosqichma-bosqich bartaraf etish mumkin. Bu davr inson kamolotning yuqori darajasiga etganida tugaydi. O'smirlik davri o'smirdan umumlashtirish, mulohazalar va xulosalar chiqarish, umumlashtirish, ob'ektlar o'rtasida ichki bog'lanishlar o'rnatish, murakkab qonunlar, qonuniyatlar, xususiyatlar, xususiyatlar, mexanizmlar va tushunchalarni tushunish, ixtiyoriy harakat, barqaror qiziqish, ongli motivatsiya va mantiqiy eslashni talab qiladi. Bularning barchasi ilmiy asoslangan bilimlar tizimini yaratadi, amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi va o'z-o'zini nazorat qilish, baholash, tushunish kabi funktsiyalarni o'z ichiga oladi. Agar maktab va ta'lim muassasasida mustaqil faoliyat uchun keng imkoniyatlar mavjud bo'lsa, oilada o'quvchi muayyan vazifa va topshiriqlarni bajara boshlaydi. Natijada o'smirning ijtimoiy mavqei oshadi, faolligi yaxshilanadi, ruhiyati har tomonlama rivojlanadi. O'smir bola va ota-onalar uchun davr har xil ekanligini hisobga olgan holda. Ayrim oilaviy mavzularda dildan suhbatlashishga harakat qilish kerak. Ishni rejalashtirishda maslahatlash va uning fikrini so'rash va harakat qilib va bola bilan ko'p gaplashish lozim. Qanchalik ko'p gapirsangiz, bolangiz shunchalik ko'p muammolarga duch kelishini bilib olishingiz mumkin. Bolaga qo'yiladigan talablar yoki taqiqlar buyruqlar yoki ibratli ohangda emas, balki do'stona va tushuntiruvchi ohangda bo'lishi kerak.

Psixik rivoji jihatidan bolalarga yaqin, lekin ehtiyojlari jihatidan kattalarga yaqin bolgan o'smirda juda ko'p noqulay va tashvishga tushuvchi holatlar boladi va ular o'smirda krizisni yuzaga keltirib chiqaradi. Bu krizis o'smirning ma'naviy o'sishi, shuningdek, psixikasidagi o'zgarishlar bilan ham bogliqdir. Bu davrda bolaning ijtimoiy mavqei o'zgaradi, o'zining yaqinlari, do'stlari, tengdoshlari bilan yangi munosabatlar yuzaga keladi. Lekin eng katta o'zgarish uning ichki dunyosida yuzaga keladi. Ko'pgina o'smirlarda o'zidan qoniqmaslik holati kuzatiladi. Shuningdek, o'zi haqidagi mavjud fikrlarining bugun unda sodir

bolayotgan o'zgarishlarga to'g'ri kelmayotganligi o'smirning asabiylashishiga olib keladi. Bu esa o'smirda o'zi haqida salbiy fikr va qo'rquvni yuzaga keltirishi mumkin. Ba'zi o'smirlarni nima uchun atrofdagilar, kattalar, shuningdek, otanasiga qarshi chiqayotganligini anglay olmayotganligi tashvishga soladi. Bu holat ularni ichdan asabiylashishlariga sabab boladi va o'smirlik davri inqirozi yuzaga keladi. Krizis boladagi mavjud tushkunlik, yolg'izlikka intilish, passivlik yoki aksi, o'jarlik, qaysarlik, agressivlik, hayotga salbiy munosabatlarning kechishida namoyon boladi. Bunday paytlarda u o'zi singari katta fiziologik, psixologik o'zgarishlar kechayotgan o'rtoq'i bilan muloqot qilishga katta ehtiyoj sezadi. Do'sti o'smirlarga ijobiy ta'sir qiladimi yoki uni yoldan urib, yomon ta'sir qiladimi - bu narsa uning axloqiy qiyofasi bilan bogliq. O'rtoqlarining ta'siri ostida o'smir o'zining ehtiyojlari va istaklarini qondirishi mumkin. Agarda bundan qanoatlanish unga katta mamnunlik bag'ishlasa, bunday hollarda uning ba'zi bir harakat yoki qiliqlarga nisbatan bolgan tasodifiy qiziqishlari dastavval ishtiyoqqa, undan keyin ehtiros yoki odatga aylanishi mumkin. Ana shunday yol bilan o'quvchilarda, masalan, matematikaga, fizika yoki ximiyaga, duradgorlik, slesarlik yoki qandaydir boshqa bir ishlarga nisbatan ishtiyoq yuzaga keladi, ammo o'quvchilar xuddi shunday yo'l bilan yolg'onchilikka, bezorilikka va boshqa axloqsiz xatti-harakatlarga ham o'rganib qolishlari mumkin. O'smirlik davridagi barcha nomunosib harakatlar bir onda o'tib ketadigan xohishlarning ko'pligidan va kelib chiqadigan oqibatni nihoyatda yuza tarzda ko'ra bilishlikdan kelib chiqadi. Deyarli barcha zararli xohishlar oldin zararsiz va yengillik bilan amalga oshiriladigandek bo'lib ko'rinadigan ko'ngil ochish tarzidagi ishlardan boshlanadi. Biroq, aslida esa bu ishlarni amalga oshirishga o'smirlarning imkoniyatlari yetmaydi. Bunga shaxs taraqqiyotining tabiiy ehtiyojlari ta'sir qiladi

Xulosa. Demak, o'smirlarning jismoniy o'sishi va jinsiy aloqasi ularning psixikasida keskin o'zgarishlarga olib keladi. O'quv fanlari sonining ko'payishi, axborot va tarmoqni kengaytirish ularning fikrlashni tezlashtiradi. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda rivojlanishi kutilayotgan aql o'smirlik davrida yanada yaxshilanadi. Materiallarni o'rganish, tahlil qilish va sintez qilish jarayonida muammoning mohiyatini tushunish tez o'sadi. Tafakkurning rivojlanishi intellektni qo'shimcha ma'lumotlar bilan boyitadi. O'smir maktab o'quvchilari o'rganadigan fan asoslari birinchi navbatda ularning mavhum tafakkurini takomillashtirishga qaratilgan. Uning intellektual faoliyatining xususiyatlaridan biri mavhum tafakkurning rivojlanishidir. (Maktabdagi ta'lim va uzluksiz ta'lim faoliyati ta'sirida o'smirlarda analitik-sintetik faollik jadal rivojlana boshlaydi. Shuning uchun sabab va natijani izohlash qobiliyati

oshadi. O'quvchi materialning muhim xususiyatlarini ajratib ko'rsatishga, keng umumlashtirishga harakat qiladi... tushunchalar, masalan, matematikada - nuqta, chiziq, tenglik..., fizikada - kuch, og'irlik, tezlik, amper, volt..., geografiyada - ekvator, qutb, kenglik, uzunlik, kamar, plato. ..., tarixda - qul, davr, boylik, ekspluatatsiya va hokazo.. O'quvchilarning analitik va sintetik faolligi to'liq rivojlanmaganligi, ularning mavhum tafakkurining o'sishi bilan eng oddiy tarzda hal qila boshlaydi; konkret-obrazli tafakkur komponenti umuman yo'qolmaydi, balki tafakkurning butun tuzilishida muhim rol o'ynaydi boshlang'ich maktab yoshidagi o'quvchidan farqli o'laroq, o'smirning aqliy faoliyatida yangi davr boshlandi. Maktab ta'limining bevosita ta'siri bilan o'smirda o'z-o'zini anglash jarayoni rivojlana boshlaydi. Har qanday masala bo'yicha o'z fikri, mustaqil nuqtai nazari, fikri bo'lishga harakat qiladi. Shuning uchun u o'qituvchi yoki ota-onaning aytganlariga, kitob va darsliklarga tanqidiy nuqtai nazardan qaraydi. U ko'pincha o'qituvchining sharhlari va darsliklarida xato va kamchiliklarni topishga harakat qiladi, o'z so'zlarini turib oladi, ba'zi fikrlarga keskin e'tiroz bildiradi, bahslashadi va bahslashadi. O'smirlik intellektini rivojlantirish uchun har doim ularga mantiqiy fikrlashni bering.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga maktubi. 2020 yil 24 yanvar
2. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. - Toshkent: "Adolat", 1998 yil.
3. Karimov I.A. Komil avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T.: "Akula", 1997 yil.
4. Rean A.A. Psixologiya bakalavri. - Sankt-Peterburg: 2001 yil.
5. Gaziev E. Yoshlar psixologiyasi – "O'qituvchi" 1994 yil
6. Tojiyeva S.X. Ota-ona munosabati bola shaxsining rivojlanishini belgilovchi omil sifatida. Psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun referat.- Toshkent: 2009 yil. Zamonaviy ta'lim / zamonaviy ta'lim 2020, 4 (89)

YANGI O'ZBEKISTONDA BO'LAJAK PEDAGOGLAR INTELLEKTUAL MADANIYATINI TAKOMILLASHTIRISH ZARURIYATI

Qurbonov J.A.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti
dotsenti, pedagogika fanlari doktori (DSc)*

Tayanch soʻzlar: bo'lajak pedagoglar, intellektuallik, madaniyat, aqliy qobiliyat, gnoseologik.

Ключевые слова: будущие педагоги, интеллектуальность, культура, умственные способности, эпистемологический.

Key words: future pedagogues, intellectuality, culture, mental ability, epistemological.

Резюме:

Bo'lajak pedagoglar intellektual madaniyatini insonning aqliy qobiliyatiga asoslangan gnoseologik faoliyatining maqsad va vazifalarini belgilash, intellektual qadriyatlar yaratish malakalari, bilish manbalari hamda informasion-texnikaviy vositalar bilan ishlay olish qobiliyati bo'lib, uning bo'lajak o'qituvchilar intellektual madaniyati innovasion bilimlarni egallash imkoniyatlari tadqiq qilingan.

Резюме:

Интеллектуальная культура будущих учителей – это способность определять цели и задачи эпистемологической деятельности на основе умственных способностей человека, навыков создания интеллектуальных ценностей, умения работать с источниками знаний и информативно-техническими средствами, а также интеллектуальная культура будущего учителя. Учителя – это способность приобретать инновационные исследовательские знания.

Summary:

The intellectual culture of future teachers is the ability to determine the goals and tasks of epistemological activity based on human mental abilities, the skills of creating intellectual values, the ability to work with knowledge sources and information-technical tools, and the intellectual culture of future teachers is the ability to acquire innovative knowledge.

Mamlakatimizdagi demokratik islohotlar sinov va yangilanishlar davri bo'layotgan vaqtda, milliy qadriyatlarimizni qayta tiklash bilan birgalikda, yosh avlodni intellektual madaniyatini yuksaltirishga, shuningdek, barkamol avlodni fanning ilg'or g'oyalari bilan tarbiyalashga e'tibor berilmoqda.

Yangi taraqqiyot bosqichida ilmiy-texnika inqilobi hosilasi bo'lmish axborotlar, ya'ni g'oyalar to'qnashuvi natijasida, xalqimiz tafakkurida

yuz beruvchi turli xil o'zgarishlarning keskin salbiy oqibatlarini, ya'ni turli mafkuraviy tahdidlar va buning natijasida hosil bo'luvchi tafakkur inersiyasi va marginalizmidan himoyalash, shaxs va jamiyat intellektual madaniyatini muqobil yuksaltirishning muhim usul va vositalarini yaratish, o'ziga xos mexanizmlarni shakllantirish dolzarb vazifalardan biridir.

UNESCO tashkilotining hisobotiga e'tibor bersak, isroilliklar eng ko'p ilm-fan, tadqiqot bilan shug'ullanadi. Isroilda to'liq ish soati ekvivalenti hisobida har bir milliondan 8250 kishi ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar bilan band. Keyingi o'rinlarda esa Daniya (7515), Shvesiya (7153), Janubiy Koreya (7113) va Singapur (6730) turadi. Lekin shunday bo'lsa-da, aholisi jihatdan ko'p bo'lganligi sababli umumiy hisobda ilm-fan bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchi va olimlari eng ko'p bo'lgan mamalakatlar Xitoy, AQSH, Rossiya kiradi. O'zbekistonda esa to'liq ish soati ekvivalenti hisobida har bir million kishiga 496 nafar tadqiqotchi va olimlar to'g'ri keladi. Bu esa mamlakatimizda yoshlarni ko'proq ilmiy faoliyatga jalb etishni taqazo qiladi.

Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash sohalari tarkibiy tuzilishi loyihasida bo'lajak o'qituvchilarni salohiyatiga e'tibor qaratilmoqda.

Respublikada ilmiy va innovasion faoliyatni qo'llab-quvvatlash, kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash va isloh qilish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda, iqtidorli yoshlarni nufuzli milliy va xalqaro musobaqalarda hamda tanlovlarda salmoqli natijalarga erishishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Taraqqiyotning yangi davrida shaxs va jamiyat, ayniqsa bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini yuksaltirishga e'tibor berish obyektiv zaruriyatdir. Negaki, hozirgi davrda bozor iqtisodiyoti munosabatlari modernizatsiyalashuvi muammolaridan biri hisoblangan yoshlarning intellektual madaniyat darajasi bilan jamiyat rivojlanishini o'zaro uyg'unligi, bir biri bilan ta'sirlashuv xususiyatlarini ijtimoiy-falsafiy va madaniy jihatdan tadqiq etish, mutaxassis-kadrlarni zamonaviy ilm-fanning ilg'or yutuqlarini amaliyotda qo'llay oladigan yuksak ilmiy salohiyatga ega bo'lgan ziyoli inson sifatida tarbiyalash jarayonidagi kamchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi.

O'zbek xalqi taraqqiy etgan fuqarolik jamiyati sari borar ekan bu borada shaxs va jamiyat intellektual madaniyatini oshira borish hamda undan oqilona foydalanish eng dolzarb vazifadir. Demokratik islohotlar natijasida mazkur masalani ijobiy xalq etish yuzasidan an'anaviy-ma'rifiy tadbirlar va loyihalar ijtimoiy hayotga tadbiriq etildi. Xalq kelajagi, uning farovonligini ta'minlash, shaxs va jamiyat intellektual madaniyatni rivojlantirish uchun qanday yo'llardan foydalanmoq lozimligiga aniqlik kiritildi.

Birinchidan, jamiyatdagi mavjud intellektual madaniyat subyektlarini ham moddiy ham ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlab va rag'batlantirib borish, ularning jamiyatda tutgan rolini oshirish hamda ilmiy va ijodiy faoliyatlari uchun keng imkoniyatlar yaratishdir .

Ikkinchidan, ziyolilar qatlamini rivojlangan davlatlarning ilmiy-texnikaviy salohiyatidan bahramand bo'lishiga erishish, global miqyosda davom etayotgan fan-texnika inqilobining yangidan yangi cho'qqilarini egallashiga imkon yaratishdir. Istiqbolda sivilizasiyasi yuqori bo'lgan davlatlar bilan barcha sohalarida tengma teng raqobat yurgizish asosiy maqsadlardan biri ekan, demak, jamiyatning intellektuallik darajasi ham shunga muvofiq bo'lishi lozim. Bu borada Innovasion rivojlanish vazirligi huzurida tashkil etilishi rejalashtirilgan Yoshlar akademiyasi ham ilm-fan vakillarini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Ushbu akademiyaga innovasion fikrlaydigan iqtidorli talabalar va 40 yoshgacha bo'lgan olimlar, tashabbuskor yoshlar a'zo bo'ladi. Akademiyada sun'iy intellekt, qayta tiklanadigan energiya manbalari, robot texnikasi va mexatronika, farmasevtika, biotexnologiya, dasturlash, sanoat dizayni, 4D modellash kabi yo'nalishlarda ilmiy ishlar olib boriladi. Oliy ta'lim tizimini isloh qilish, kadrlar tayyorlash jarayonini yanada jadallashtirish bo'yicha "yo'l xaritasi" tasdiqlangan. Mazkur hujjatlar ijrosi doirasida oliy ta'lim muassasalarining yirik ishlab chiqarish korxonalari, davlat tashkilotlari, tadbirkorlik subyektlari, ilmiy-tadqiqot institutlari va markazlari bilan hamkorligi yo'lga qo'yildi. Natijada tashkilot va korxonalarning 4 mingdan ortiq malakali amaliyotchi-mutaxassislari oliy o'quv yurtlarining ta'lim jarayoniga jalb etilganl.

Uchinchidan, bo'lajak o'qituvchilarni intellektual yetuk shaxs bo'lib yetishishlari uchun xalq ta'limida, oliy va o'rta maxsus o'quv dargohlarida jahon standartlari darajasida bilim berish, oliy o'quv yurtlarida malakali mutaxassislar tayyorlashni keng yo'lga qo'yish va o'z navbatida talabalar, magistrantlar va murabbiylarni chet ellarga o'qishga hamda malaka oshirishga yuborish uchun yanada keng imkoniyatlar yaratildi.

Bunday madaniy-ma'rifiy tadbirlar intellektual madaniyat egalarini bilim va tajribalarini yuksaltirishda o'z samarasini beradi.

Mamlakat hayotida ma'naviy madaniyatni yanada yuksaltirishga bo'lajak intellektual salohiyat egalari bo'lmish yoshlarni tarbiyalash va ularni ilm ma'rifat olishlari uchun munosib shart-sharoit yaratib berish davlatimizni strategik maqsadi hisoblanadi. Jamiyatda uchraydigan mahalliychilikni bartaraf etishning usul hamda vositalarini ishlab chiqishda ham samarali yo'llarni tanlash intellektual madaniyat egalari tomonidan olib boriladi.

XXI asrda ilm-fan, intellektual salohiyat taraqqiyot mezoniga aylanib, tobora yuksak bosqichga chiqmoqda. Istiqbolda shaxs va jamiyat intellektual madaniyatini rivojlantirish vositalari sifatida kompyuter texnologiyalari, zamonaviy innovasion texnologiyalar, san'at, badiiy va ilmiy-ma'rifiy adabiyotlar, ilm fan sohasidagi innovasion ixtirolarni olishimiz mumkin.

Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida o'sib borayotgan aqliy, intellektual salohiyat va raqobat ularning bilim darajasini belgilab beradi. Hozirgi kommunikasiya davrining o'ziga xos xususiyati, uning raqobat asriga kirganligidir.

Kompyuter texnologiyalarining globallashuv sharoitida hayotimizning barcha jabhalariga muttasil kirib borishi, undagi internet tizimi vositasida jahon ilm fani yangiliklarini kirib kelishi istiqbolda yetuk ziyolilar qatlamini shakllanishida muhim turtkilardan biri bo'ladi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 fevraldagi «Axborot texnologiyalari va kommunikasiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» PF-5349-sonli Farmoni, 2018 yil 19 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikasiyalarini rivojlantirish vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida» PQ-3549-sonli qarori, shuningdek, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti va uning filiallarida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va samaradorligini oshirish, o'quv jarayoniga ta'limning kredit tizimini joriy qilish orqali universitetni jahonning 1000 ta nufuzli universitetlari qatoriga kirishini ta'minlash maqsadidagi qarori ham muhim ahamiyatga egadir.

Kompyuter texnologiyalari ta'sirida fan inqilobi va axborotlashuv tufayli o'qish, o'qitish ishlarining samaradorligi yanada oshirilib, jamiyatdagi ijtimoiy intellekt o'ziga hos tarzda rivojlantirilmoqda.

Islahotlar natijasida sun'iy intellekt sifatida e'tirof etilayotgan kompyuter texnologiyalari kishilarning ma'naviy-madaniy intellektuallik darajasini yuksaltiruvchi asosiy vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Shuni nazarda tutgan holda hozirda internet, multimediya, kosmonavtika, ommaviy axborot vositalari, uyali, radio va sun'iy yo'ldosh aloqasiga asoslangan axborot tizimini rivojlantirishga aloxida e'tibor berilmoqda. Ya'ni, intellektual madaniyatni rivojlantiruvchi vositalardan biri sifatida kompyuter texnologiyalari insoniyat tafakkur taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ham mumkin. Sababi o'z aqliy va individual tafakkur imkoniyatlaridan ko'ra ko'proq sun'iy intellektga suyanish va faqatgina u orqali axborotga ega bo'lish insonni fikrlash doirasini muttasil cheklab boradi hamda intellektual madaniyatini sun'iy axborot qobig'iga o'rab qo'yadi. Shuning uchun shaxs intellektual madaniyatini oshirishda boshqa

vositalarga ham aloxida ahamiyat bermoq lozimdir. Fan yutuqlari inson yaratgan ma'naviy qadriyatlarning eng oliysi bo'lib, u o'ziga xos tarzda taraqqiy etmoqda. O'z navbatida bu jarayon kishilarning intellektual madaniyatini yanada rivojlantirib, ularning rasional bilimlarini miqdor va sifat darajalarining tobora oshib borishida vosita sifatida hozirgi davr jahon sivilizasiyasining yangi bosqichga o'tishi uchun zamin yaratadi.

Shaxs intellektual madaniyatini rivojlantirishda yana bir muhim vosita bu badiiy va ilmiy ma'rifiy adabiyotlardir. Darhaqiqat u hoh badiiy asar bo'lsin, hoh ilmiy ma'rifiy asar bo'lsin barchasi shaxsni o'zligini tanishga, bilim va dunyoqarashini kengaya borishida zarur ahamiyat kasb etadi. Aynan mazkur omillar ta'sirida inson ma'nani shakllanish bilan intellektual jihatdan yuksala boradi. Zamonaviy adabiyot va san'at asarlari shaxsni ma'naviy dunyosini boyitish, uni go'zal voqealarning estetik jihatlaridan baxramand etish kabi xususiyatga ega. Ma'naviy g'oyasi yuksak badiiy jozibador adabiyot va san'at asarlari kishilar qalbiga tezroq yo'l topish, estetik hissiyotiga kuchli ta'sir qilish va hayotiy voqea-hodisalarni teran mushohada etishga undash vositasida shaxs intellektual madaniyatining rivojiga muhim turtki beradi. Adabiyot va san'at asarlarining yana bir e'tiborga molik jihati shuki, ular inson ongi va tafakkurida yangidan yangi fikrlar hamda plyuralistik g'oyalar vujudga keladi. O'zbek xalqining: Yusuf Xos Xojib, Ahmad Yugnakiy, Ahmad Yassaviy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Boborahim Mashrab, Furqat, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Usmon Nosir kabi klassik adabiyot namoyondalari hamda zamonamiz yozuvchi va shoirlari bilan bir qatorda chet el adiblarining o'lmas ma'naviy meroslaridan bugungi kun yoshlarining yetarli darajada baxramand bo'lishi istiqbolda ma'naviy barkamol, yuksak intellektual salohiyatli avlodni tarbiyalaydi.

Shuningdek, ilmiy-ma'rifiy adabiyotlar ham shaxs intellektual salohiyatiga o'z ta'sirini ko'rsatadi va bu orqali uning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini belgilaydi. Respublikamizda shaxs va jamiyat tafakkur tarzini va bilim darajasining taraqqiy topib borishi, atrofda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarning mohiyatini anglab yetishi uchun foydali bo'lgan ilmiy-ma'rifiy adabiyotlar hajmini oshirish, ularni kishilar hayotiga yanada chuqurroq va kengroq kirib borishiga zaruriy imkoniyatlar yaratish xozirgi kunda maorif hamda ilmiy tadqiqotlar sohasidagi eng muhim nazariy va amaliy ahamiyatdagi ega vazifadir. Mazkur vazifa doirasida turli xorijiy tillardagi ilmiy adabiyotlarni o'zbek tiliga tarjima qilish va bu orqali xorijiy faylasuf olimlarning ilmiy-ijodiy ishlari bilan yoshlarimizni tanishtirish lozim.

Shaxsning ijtimoiy hayotdagi yutuqlari va teng ravishda omadsizligi uning ma'naviy va axloqiy ahvoriga muvofiqdir. Inson hayotining turli bosqichlarida

namoyon bo'luvchi ma'naviy tanazzul ko'p hollarda uning haddan tashqari oshib ketgan va keraksiz ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lgan muammolaridan kelib chiqadi. Insonga ko'p iste'dodlar berilgan, u o'z ehtiroslariga intilishga harakat qiladi. Ammo, o'z tug'ma hislatlari va ehtiyojlarini aql-idrok talablariga, shu jumladan o'z-o'ziga muhabbatni, manmanlikni bo'yso'ndirishdan ko'ra insonga qiyin narsa yo'qdir. Shuning uchun ham biz tug'ma ruhiyatni jilovlash uchun qo'shimcha kuchlar sarflashimiz lozim bo'ladi, negaki biz o'z aql-idrokimiz va muomala tarzimizni takomillashtira olmaymiz. O'z-o'zimizni nazorat qilmay turib biz munosib turmush tarzini yurgiza olmaymiz.

XXI asr insoniyatdan fan-texnika taraqqiyotini yangicha sifat bosqichiga ko'tarishni talab qilmoqda. Bizningcha esa mana shu talab doirasida zarur bo'lgan tafakkur islohotlarini jadallashtirish, o'zimizda sog'lom ehtiyojlarni shakllantirishimiz natijasida har qanday rivojlanish holatidan qoniqmaslik paydo bo'ladi. Ya'ni, mavjud vaziyatdan qoniqish turg'unlikni yuzaga keltiradi. Insonni o'zida yangi ehtiyojni xosil bo'lishi taraqqiyot manbaidir. Hozirgi davrda aqlan zukko, kreativ qobiliyatli, izlanuvchan va mustaqil muloxaza yurituvchi yoshlar jamiyatni ilmiy texnik taraqqiyotini harakatga keltiruvchi ulkan kuch quvvat bo'lib ular kelajakda barcha sohalarda jahon hamjamiyati bilan integrasiyalashuvi lozim bo'ladi. Shu nuqtai nazardan muammoga yondashuv iste'dodli yoshlarni izlab topish muayyan yo'nalishga yo'naltirish zaruriyatini vujudga keltiradi. Chunki, ularning har qaysisiga hos bo'lgan individual xususiyatlar, yashirin imkoniyatlarni ochish, takomillashtirish, ijobiy ta'sir o'tkazuvchi omillar va vositalar topish, ya'ni ularning jamiyat ehtiyoji talabi hamda rivojlanish imkoniyatiga mos ravishda maqsadga yo'naltirish lozim.

Xullas, jamiyatimiz intellektual salohiyatini rivojlantirish va yanada yuksaltirish vositalari sifatida ko'rib chiqilgan omillar doimo o'zgarishda va takomillashuvda bo'lib, ularning barchasi intelligensiyaning vorisiylik tamoyili asosida vujudga keladi hamda ravnaq topadi.

Adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги нутқи. Тошкент, 2016 йил 14 декабрь.
2. Мирзиёев Ш. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. – Б. 45.
3. Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган ҳаракатлар стратегияси. Халқ сўзи., 2017 йил 8 февраль.
4. Акмалжонович, К. Ж. (2022). Роль философского образования в формировании интеллектуальной культуры у будущих педагогов. Журнал позитивной школьной психологии, 6(11), 1366-1371.

TALABALARNI MA'NAVIY-AXLOQIY JIHATDAN TARBIYALASHDA QO'LLANILADIGAN MASOFAVIY TA'LIM MODELLARI TAHLILI

Ergashev A.R.

*Samarqand davlat tibbiyot universiteti
Pedagogika. Psixologiya kafedrası*

Tayanch soʻzlar: modellar, ma'naviy-axloqiy tarbiya, qadriyatlar, masofaviy ta'lim modellari, qadriyatlar, oilaviy tarbiya, an'analar.

Ключевые слова: модели, духовно-нравственное воспитание, ценности, модели дистанционного образования, ценности, семейное воспитание, традиции.

Key words: models, spiritual and moral education, values, distance education models, values, family education, traditions.

Резюме:

Maqolada talabalarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda qo'llaniladigan masofaviy ta'lim modellari tahlili bo'yicha ma'lumotlar berilgan. Shu jumladan talaba –yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda masofaviy ta'im sharoitida milliy qadriyatlarimiz hamda oilaviy tarbiya an'analarimizning ijobiy tarbiyaviy ta'sirini yoritib berishdan iborat.

Резюме:

В статье представлена информация по анализу моделей дистанционного образования, используемых в духовно-нравственном воспитании студентов. Среди них – освещение положительного воспитательного эффекта наших национальных ценностей и традиций семейного воспитания в духовно-нравственном воспитании студентов и молодежи.

Summary:

The article provides information on the analysis of distance education models used in the spiritual and moral education of students. Among them, it is to illuminate the positive educational effect of our national values and family upbringing traditions in the spiritual and moral education of students and young people.

Tadqiqotning dolzarbligi. 2019-2020-yilda Ta'lim tizimining tarkibiy qismi sifatida samarali ta'lim muhiti bugungi kunda jamiyatdagi inson hayotini qo'llab-quvvatlash tizimi kabi dolzarbdir.

Zamonaviy ta'lim tizimining maqsadi shaxsni, insonning ma'naviy, axloqiy va estetik dunyosini shakllantirish va takomillashtirish sifatida shakllantirilishi

mumkin. Ushbu maqsad ta'lim muassasalarida ta'lim muassasasining qulay estetik muhitida, sog'lom axloqiy muhitga ega jamoada amalga oshiriladi.

16 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan kontingent bilan ishlaydigan ta'lim muassasalarining maqsadi talabaga ma'lumotni to'g'ri, eng yosh odam va uning atrof - muhit nuqtai nazaridan to'g'ri qabul qilishni o'rgatish, yo'qotish bilan emas, balki ijobiy shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish, salbiy tomonlarini tekislash va qayta qurish orqali yechimlarni topishdir.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsadi biz tomonidan 1.1-bandda tasdiqlangan ushbu tushunchaning mohiyatidan kelib chiqadi. Bu shaxsni shakllantirish va rivojlantirish zarurati, uning yuqori qadriyatlarni qabul qilishi va ularning ichki tajribasini o'zinikidek qabul qilishga qaratilgan. Maqsadli komponentning asosiy vazifasi tarbiyadir. Talabalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash maqsadini amalga oshirish kognitiv, aksiologik, faoliyat va monitoring komponentlari orqali amalga oshiriladi.

Ma'naviy tarbiya – insonning barqaror va uyg'un rivojlanishini ta'minlaydigan hayotga qiymat munosabatini tarbiyalash; insonning ishlari va fikrlariga eng yuqori ma'no beradigan burch, adolat, samimiylik, mas'uliyat va boshqa fazilatlarni tarbiyalash.

Axloqiy tarbiya-axloqiy munosabatlar tizimini maqsadli shakllantirish, ularni takomillashtirish qobiliyati va ijtimoiy axloqiy talablar va me'yorlarni hisobga olgan holda harakat qilish qobiliyati, odatdagi kundalik axloqiy xatti-harakatlarning mustahkam tizimi

Tadqiqotning maqsadi: Talaba- yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda qo'llaniladigan masofaviy ta'lim modellari tahlilini yoritish.

Tadqiqot vazifalari:

- Talaba- yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash;
- masofaviy ta'lim modellari tahlilini yoritish;

Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi: Qadimdan o'rta osiyo xalqlarida farzand tarbiyasiga alohida e'tibor berish shakllanib kelgan sababiki, farzand bu avlodlar davomchisi sifatida olialarimizning eng ajralmas azosi sifatida qardlanadi. Shunday ekan bola shaxsi tarbiyasi va ta'limini tashkil qilish talim tizimining xar bir bo'g'inida dolzarb mavzu sifatida yoritiladi va o'rganiladi. Shu jumladan xozirgi kunda axborot texnologiyalari tizimi rivojlanayotgan bir vaqtida, ta'lim tizimida bu soxadan keng foydalanish davr talabi bo'lib qolmoqda. Oliy ta'lim tizimida masofaviy o'qitish asosida talabalarga ham ta'lim hamda tarbiya berish tuzilmasini yaratishga talab oshmoqda.

Masofaviy ta'lim - bu o'qituvchi va talaba vaqt, masofa yoki ikkalasi bilan ajralib turadigan ta'lim jarayoni. Amalda uch xil masofaviy ta'lim tizimlari

keng tarqalgan: sinxron, asinxron va aralash. Masofaviy ta'limning ham turli ko'rinishlari mavjud bo'lib quyida keltirilgan.

Treninglar: O'qitish (o'qitish) - muayyan ko'nikmalar, bilim yoki malakalarni olishga qaratilgan o'quv jarayoni. Ishtirokchilarning aniq maqsadlari va ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtirilishi mumkin bo'lgan turli xil o'qitish usullari va formatlarini o'z ichiga oladi.

Loyiha usuli: Loyiha metodi pedagogik texnologiya bo'lib, o'z mohiyatiga ko'ra ijodiy xarakterga ega bo'lgan tadqiqot, izlanish va muammoli usullar majmuasini o'z ichiga oladi. Loyiha usulidan foydalanish qobiliyati o'qituvchining yuqori malakasi va talabalarni o'qitish va rivojlantirishning ilg'or usullarining ko'rsatkichidir.

Keys tadqiqoti: Keys tadqiqotiga nimalar kiradi? Keys tadqiqoti odatda muayyan shaxs, guruh yoki vaziyatni chuqur tahlil qilishni, muayyan muammo yoki muammoga e'tibor qaratishni o'z ichiga oladi.

Murabbiylik: Murabbiylik - bu insonning salohiyatini ochish usuli bo'lib, uning davomida "murabbiy" deb ataladigan shaxs suhbatdoshga ma'lum bir hayotiy yoki professional maqsadga erishishga yordam beradi. Mentorlikdan farqli o'laroq, murabbiylik umumiy rivojlanish o'rniga aniq belgilangan natijalarga erishishga qaratilgan

Modulli trening: Modulli o'qitish tizimi – o'quvchi tomonidan ketma-ket o'zlashtiriladigan va o'qituvchi tomonidan darsdagi faollik va mustaqil ishlar uchun reyting ballarini to'plash orqali baholanadigan materialni blokli qurishga asoslangan zamonaviy pedagogik texnologiya.

Biznes o'yini: (biznes o'yini) - muammoli kasbiy vaziyatni taqlid qilish bo'lgan o'yin ta'lim texnologiyasi, uni hal qilish qoidalarga muvofiq, o'yinchilar jamoalarini shakllantirish va ishtirokchilar o'rtasidagi o'zaro rol o'ynash jarayonida erishiladi. "mutaxassislar guruhi", syujetga muvofiq, ma'lum bir stsensariy bo'yicha va ...

Rolli o'yinlar: Rolli o'yin (RPG, inglizcha Rol o'ynash o'yini) - ma'lum bir dunyoda ma'lum bir vaqtda sodir bo'lgan voqealarni simulyatsiya qilish. Uning ishtirokchilari ("rolchilar"...Kompyuter · Forum rolli o'yini · Taxta · Og'zaki rolli o'yin)

Xulosa. Ta'lim va tarbiyaning shaxsga yo'naltirilgan tabiati tarkibning iqtisodiy, ekologik va huquqiy tarkibiy qismlarining kelajakdagi kasb talablariga va talabalarning shaxsiy imkoniyatlari va manfaatlariga muvofiqligini, o'z-o'zini rivojlantirishning hayotiy va kasbiy strategiyasini mustaqil loyihalashni va modulli o'qitish yo'nalishlarini tanlashni, axborot texnologiyalaridan

foydalanishni nazarda tutadi. o'qitish, o'z-o'zini tarbiyalash faoliyati ko'nikmalari va ko'nikmalarini rivojlantirish darajasi.

Talabalarining axloqiy madaniyatini rivojlantirish kabi o'qitish, tarbiya darajasi ko'plab omillar va sharoitlarga bog'liq. Zamonaviy dunyoda, ayniqsa o'qituvchilar orasida, ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz va millat salomatligining halokatli yomonlashuvining asosiy sabablari nafaqat iqtisodiyot sohasida, balki ma'naviy-axloqiy tarbiya sohasida, aholining katta qismi va ayniqsa yoshlarning ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini va ideallari deformatsiyasida ekanligi tobora aniqroq tan olinmoqda

Adabiyotlar:

1. Musurmonova O. Yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari doktori. ...diss. – T.: 1993. – 364 b.
2. Ortiqov N. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida o'quvchi shaxsini axloqiy shakllantirish: Ped...fan...dokt... diss. – Toshkent: UzPFITI, 2000. – 305 b.
3. Ro'ziyeva D.N. Oliy ta'lim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuyg'usini shakllantirishning ilmiy pedagogik asoslari. Ped fan. dokt. diss. –T. 2007. –254 b.
4. Qurbonniyozova Z.M. Tarbiyaviy ishlar jarayonida o'quvchilarda milliy o'zlikni anglashni shakllantirishning pedagogik asoslari. Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. -T.: 2000 – 286 b.

INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ORQALI BOLALAR YOZUVCHILARI VA SHOIRLARI IJODINI O'RGATISH USULLARI

Tuychiyeva Z.A.

O'zbekiston, Qo'qon DPI tayanch doktoranti (PhD)

Tayanch so'zlar: innovatsiya, texnologiya, grafika, bilim, ko'nikma, malaka, o'qish savodxonlik, matn, adib, yozuvchi, shoir, o'qituvchi, savodxonlik, dars.

Ключевые слова: инновация, технологии, графика, знания, умения, навыки, чтение грамотность, текст, писатель, писатель, поэт, учитель, грамотность, урок.

Key words: innovation, technology, graphics, knowledge, skills, competence, literacy, text, literary, writer, poet, teacher, literacy, lesson.

Резюме:

Ushbu maqolada o'qish savodxonligi darsligida berilgan asarlarni mualliflari hayoti va ijodini o'rganishda innovatsion yondashish. Adib va bolalar yozuvchilarining hayoti va ijodini o'rganish orqali bolalarda kitobga muhabbat uyg'otish.

Резюме:

Новаторский подход к изучению жизни и творчества авторов произведений, приведенный в данной статье учебник по чтению грамоты. Привить детям любовь к книге через изучение жизни и творчества писателей и детских писателей.

Summary:

An innovative approach to the study of the life and creativity of the authors of the works given in this article in the textbook reading literacy. Instilling love in children for the book by exploring the life and work of the writer and children's writers.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan buyon ulkan islohotlar va taraqqiyot bosqichini bosib o'tdi. Ushbu taraqqiyot va bunyodkorlik yo'lida barkamol avlodning o'rni juda katta. Mamlakatimiz rivoji taraqqiyotining asosi ta'lim tizimining sifatli va mukammalligi bilan ham bog'liq. Shu bois "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"ning maqsadi ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash milliy tizimini yaratishdan iborat. Ta'lim muassasalarida ta'lim

jarayoni sifatini ko'rsatib beruvchi ilg'or, har tomonlama ilmiy – metodik jihatdan asoslab berilgan uslublarning – yangi pedagogik texnologiyalarning maqsadi - Respublikamizning ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan yosh istiqbolli pedagog kadrlarga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'rgatish, pedagogika va psixologiya fanlariga oid bilimlarini yanada mustahkamlash va olgan bilimlarini o'quv-tarbiya jarayonida qo'llay olishga o'rgatish, shuningdek, ularga pedagogik mahorat sirlarini ochib berishdan iborat. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni bolalar ta'limiy jarayonida qo'llashda avvalo yuqoridagi bola kompetensiyalarini shakllantirishning qay birida maqbulligini aniqlash hamda ustuvor jihatlarini hisobga olish kerak.

Adabiyotlar tahlili va metodlari. Bolalar adabiyoti deganda biz yozuvchilar tomonidan ularga mo'ljallab yozilgan maxsus asarlarni tushunamiz. Ijtimoiy ong shakllari, ta'limiy, mafkuraviy ishning barcha sohalari kabi, bolalar adabiyoti ham voqelik bilan hayotdagi turli ijtimoiyhodisalarhamda insoniyat turmushi bilan bog'liq bo'lib, ularni o'ziga xos vositalarda badiiy aks ettiradi. Bolalar adabiyotida ifodalangan voqeliklar hayotiy, haqqoniy tasvirlanish hamda ularning ruhiyatiga, ongiga mos, tushunarli va albatta, qiziqarli bo'lishi kerak.

O'quv jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash va ulardan unumli natija ola bilish pedagogdan katta salohiyat hamda mahorat talab etadi [1]. Ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Boshlang'ich ta'lim umumta'lim maktablarining bosh bo'g'ini bo'lgani sababli ana shu jarayonda o'quvchi shaxsining mukammal rivojlanib borishiga ko'proq e'tibor berish lozim. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mas'uliyatlari cheksizdir. Ular maktab ostonasiga endigina qadam qo'ygan o'quvchilarni maktab hayotiga ko'niktirib, zamonaviy bilim olishlariga yo'l ochib beradilar. Bolalarning o'qishga munosabatlari, aqliy salohiyatlari ana shu davrda shakllanadi. Bu ham boshlang'ich sinf o'qituvchilarining vazifasi mas'uliyatli ekanligini ko'rsatadi. Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar tashkiliy usullari, o'tkazish metodlariga ko'ra o'quvchi ehtiyojiga mos tushishi kerak. Chunki bunday darslar bola ruhiyatiga yaqinroq bo'ladi. O'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish, xohish va istaklarini qo'zg'otish asosida maqsadga erishish motivatsiya bo'lib, bu o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ichki yaqinlashuvidir. Boshlang'ich sinfda ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'qish motivini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Chunki motiv o'quvchilarni ta'lim jarayoniga qiziqtiradi, darsga faol qatnashishga, bilimlarni egallashga

undaydi. Interfaol metodlar o'qish motivini rivojlantirishga katta yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda ko'proq bolalarning yoshini, bilim saviyasini hisobga olish lozimligini unutmaslik kerak. Ularga oddiy, oson va vaqt kam sarflanadigan o'yin mashqlardan foydalanib, darslar o'tish yaxshi samara beradi. Ko'proq atrofmuhit bilan bog'lab o'tilgan mashg'ulotlar bolalar ongini, dunyoqarashini, erkin fikrlash, bayon etish qobiliyatini, mustaqil ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi. Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o'ziga xosligi shundaki, ular o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. O'qitish jarayoni o'qituvchi hamda o'quvchilar faoliyatini o'z ichiga oladi. O'qituvchining faoliyati o'quv materialini bayon qilish, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini orttirish, fikrini teranlashtirish va etiqodini shakllantirish, o'quvchilarning mustaqil mashg'ulotlariga rahbarlik qilish, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish hamda baholashdan iborat. O'z ishiga ixlos bilan qaragan o'qituvchida chinakkam ehtiros bo'ladi. Darsning oldindan loyihasi, yani texnologik xaritasi tuziladi.

Natijalar va muhokama. Texnologik xarita tuzish uchun o'qituvchi darsning har bir bosqichida amalga oshiriladigan ishlar, ularda o'qituvchining pedagogik va o'quvchilarning o'quv bilish faoliyatini tashkil etish, boshqarish va faollashtirish yo'llari, teskari aloqani amalga oshirish, ularga ajratilgan vaqtni aniq belgilash lozim. Texnologik xaritada albatta tashkiliy qism, yangi mavzuning motivatsiyasi, o'quvchilar bilimni tekshirish, yangi mavzuni o'rganish va uni mustahkamlash, erishilgan natijalarni tahlil qilish va yakun yasash kabi bosqichlari bo'ladi. Bunda o'qituvchi va o'quvchining dars davomida bajaradigan ishlari bosqichma-bosqich qayd etiladi. Dars texnologik xaritasining mukammal tuzilishi, maqsad va vazifalarini amalga oshirish, samaradorlikka erishish va bosqichlar o'rtasidagi uzviylikni taminlash, vaqtdan unumli foydalanish imkonini beradi. Pedagogik texnologiya - ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o'rganadi[2]. Texnologiya so'zining lug'aviy ma'nosiga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, ushbu so'z yunonchadan olingan bo'lib, "tehnos"-mahorat, san'at "logos" - ta'limot, fan ma'nolarini anglatadi. Bundan kelib chiqadiki, texnologiya so'zi boshqa terminlarga qo'shilib, ana shu sohani rivojlantirish, mahoratini oshirish vazifalarini bajaradi. Umumiy qilib aytganda, texnologiya sifat jihatdan yangi masalalarni yechish uchun ta'lim evolutsiyasi bosqichini tayyorlagan obyektiv jarayondir. Yangi texnologiyalar katta ta'lim imkoniyatlarini ochdi. Ro'y berayotgan sifat o'zgarishlar shuni ko'rsatadiki,

odat bo'lgan tushuntirishda "o'rgatish" jarayonlari o'qituvchilarning kasbiy imkoniyatlari chegarasidan tashqari chiqib keta boshladi. Vujudga kelgan yangi texnik, axborot, bosma, eshitish va ko'rgazma vositalari o'ziga xos tarzda yangi metodikalar bilan ta'lim jarayoniga ko'pgina yangiliklar kiritib, uning ajratilmas qismi bo'lib qolmoqda. Biroq, pedagogik texnologik jarayonning o'ziga xosligi, uning an'anaviy shakllaridan ustuvorligi va hozirgi zamon ta'limi muammolari real yechish usullari hali to'la o'rganilmagan. Bu haqda chet ellik va o'zbek avtorlari ko'p yozmoqdalar. Lekin barchalari pedagogik texnologiyalar kelajakda ustuvor o'ringa ega bo'lishiga ishonadilar. Hozirda ta'lim texnologiyasi yordamchi vosita bo'lib qolmay balki, o'quv jarayonining rivojlanishida katta rol o'ynab, uning tashkiliy shakllari, metodlari, mazmunini o'zgartiradigan yangi sistema deb tushunilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, o'qituvchi va o'quvchining pedagogik tafakkuriga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Texnologiyani bunday tavsif qilish ta'lim jarayonidagi barcha tuzuvchilar orasidagi uzviy bog'lanishning muhimligini, pedagog va o'quvchining o'zaro hamkorligini ko'rsatadi. O'quvchi passiv ta'lim obyektidan faol shaxs ta'lim va tarbiya subyektiga aylanadi va aktiv subyekt sifatida o'qituvchi bilan bu jarayonda qatnashadi, mustaqil bilim olishga intiladi. Innovatsion usullarda dars o'tish jarayonini, ya'ni zamonaviy pedagogik texnologiyalarni boshlang'ich ta'lim davridan boshlab tashkillashtirish ta'lim tizimida yuqori samara beradi. Bu degani, boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta ta'limning poydevori hisoblanadi. Ana shu poydevorni mustahkam tarzda bunyod etish kelgusi davrlardagi ta'lim jarayonlarining o'tilishida ham qulaylik yaratgan bo'ladi [3]. O'z-o'zidan kelib chiqadiki, boshlang'ich ta'limdan boshlab tashkil etilgan pedagogik texnologiyalar ta'limning keyingi davrlarida tashkil etilishida birinchi bosqich vazifasini o'taydi. Innovatsiya – (inglizcha "Innovation" – yangilik kiritish) – tizim ichki tuzilishini o'zgartirish, amaliyot va nazariyaning muhim qismi. Innovatsion jarayonning mazmuniy tomonini o'z ichiga oladi (ilmiy g'oyalar va ularning texnologiyalarini amaliyotga kiritish) [4]. Innovatsiya – yangilikni yaratilish qonuniyatlarini o'zlashtirishni va targ'ibotini o'rganadigan fan. Innovatsion jarayon – yangilikning kiritilishi va shart – sharoitlari, tizimni yangi ko'rsatgichlarga muvaffaqiyatli o'tishini ta'minlovchi o'zgarishdir. Innovatsion o'zgarishlarga tayyorgarlik ko'rish va uni amaliyotga kiritish jarayonidir. Innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi yohud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yorlarining mavjud me'yorlar bilan to'qnashuvi natijasida vujudga kelgan majmual muammolarni yechishga qaratilgan faoliyatdir (V.I.Slobotchnikov).

Xulosa. O'qituvchi innovatsion faoliyatining eng muhim va markaziy masalasi o'quv jarayonini sifatli va samarali tashkil etishdan iborat. Bu faoliyat shaxsan o'qituvchini o'zigagina taaluqli bo'lib qolmay, bir qator shaxs, guruh, omma, institutsion masshtabda ham bo'lishi mumkin. Yangilikni kiritish: - Innovatsiyadan foydalanish mexanizmi (yangilikni va uning jarayonini amaliyotga kiritish);- Maqsadli o'zgartirish bo'lib, ma'lum sotsial – ijtimoiy birlik (muassasa, jamoa, guruh)ga yangilik kiritish, uni yangi stabil rivojiga olib keladi (A.I.Prigojin).

Adabiyotlar:

1. Havasxon Shokirova Ta'limda innovatsion texnologiyalarning o'rni.T.: Yangi asr avlodi, 2013. – B.20.
2. Khodjamkulov, U., Makhmudov, K., & Shofkorov, A. (2020). The Issue of Spiritual and Patriotic Education of Young Generation in the Scientific, Political and Literary Heritage of Central Asian Thinkers. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(05), 6694-6701.
3. Kholikova, N. (2020). Poetic Features of Uzbek Poetry of the National Awakening Period. *Theoretical & Applied Science*, (4), 615-623.
4. J.G'. Yo'ldoshov "Interfaol ta'lim sifat kafolati" (O'.M.O.N) 2008 – B.22. 68

O'QUVCHILAR BILIMINI BAHOLASHNI AMALIYOTDA QO'LLANILISHI

Elliyev H.Q.

TAFU tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: tajriba-sinov dasturi, pedagogik tadqiqot, ta'lim-tarbiya, muloqot, ko'nikma, matematik bilim va malaka.

Ключевые слова: экспериментальная программа, педагогические исследования, образование, общение, навыки, математические знания и компетентность.

Key words: experimental program, pedagogical research, education, communication, skills, mathematical knowledge and competence.

Резюме:

Bu maqola asosan umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarning bilimini aniqlashda tajriba-sinov ishlarining har xil variantda va har xil sharoitda o'tkazilishi haqida boradi. Tajriba-sinov ishlari natijalarini umumlashtirishda mantiqiy xulosalar bilan birga matematik statistik tahlilning konsepsiyalari ko'rib chiqildi.

Резюме:

В данной статье речь идет преимущественно о проведении экспериментальных тестов в разных вариантах и в разных условиях для определения знаний, учащихся в системе общего среднего образования. Концепции математического статистического анализа рассматривались наряду с логическими выводами при подведении итогов экспериментальной работы.

Summary:

This article is mainly about conducting experimental tests in different options and under different conditions to determine the knowledge of students in the general secondary education system. Concepts of mathematical statistical analysis considered along with logical conclusions when summarizing the results of experimental work.

Kirish. Pedagogik tajriba-sinov ishlarini tashkil etish o'ziga xos murakkab va ma'suliyatlidir. Inson predmetida, ayniqsa, navnihol yoshlarda tajriba-sinov o'tkazish aniq dastur asosida tashkil etilishi, dastur har tomonlama pedagogika-psixologik qonuniyatlar, shart-sharoitni hisobga oladi. Ilmiy tadqiqot dasturi tajriba-sinov ishlarini maqsadli, izchil amalga oshirish mazmuni belgilaydi. Pedagogik tajriba-sinov dasturi, mavzuning dolzarbligi, ijtimoiy iqtisodiy ahamiyatini aniqlash, ilmiy farazning haqqoniyligini asoslash qo'llanmasidir. Ma'lumki, amaliyot ilmiy bilishning mezonidir. Ilmiy tadqiqot fanning

istiqbolini belgilovchi, mumtoz qonuniyatlarni yorituvchi yoki vaqtinchalik bo'lishi, ba'zan takror bo'lishi ham mumkin. Shuning uchun tajriba-sinov ishlari ana shu imkoniyatlarni hayotda o'z ifodasini aniqlashdan iborat bo'ladi.

Ilmiy farazlarni asoslashda tajriba-sinovi muhim tarkibiy qismidir. Ilmiy farazlarga asosan tajriba-sinov ishlari tashkil etiladi, ilmiy farazlar amaliyotda sinalsagina nazariy g'oyaga aylanadi. Ilmiy farazlar tajribalarda asoslanmasa ilmiy tadqiqot yo'nalishi o'zgartiriladi, qayta tajriba o'tkaziladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyatini aniqlashda tajriba-sinov ishlari ekspertiza vazifasini bajaradi. Tadqiqot argumenti tajriba-sinov ishlarining natijasiga asosan ifodalanadi. Ilmiy tadqiqotni argumentlash, g'oyaviy aksioma tajriba-sinov ishlarining har xil variantda, har xil sharoitda o'tkazilganiga bog'liq. Pedagogik tadqiqotda subyektiv tavsiyalar o'tgan asrda ta'lim-tarbiya tizimini inqirozga olib bordi. Pedagogik tadqiqotlarni argumentlash tajriba-sinov ishlari dasturining tarkibiy qismidir. Bir necha variantda, shart-sharoitda ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish bo'yicha tajriba-sinov ishlari tajriba va nazorat guruhlarida sinab ko'riladi. Uzoq muddatli tajribada har bir bosqichda bajariladigan kuzatish tajriba-sinov ishlar tartibi belgilanadi. Tajriba guruhlar xususiyatiga ko'ra bir yoki bir necha bosqichli tajriba-sinov ishlari rejalashtiriladi. Tajriba-sinov ishlari natijalarini umumlashtirishda mantiqiy xulosalar bilan birga matematik statistik tahlil argumentli konsepsiyalar ishlab chiqiladi.

Inson ijtimoiy hayotda faoliyat ko'rsatar ekan u jamoa bilan muloqotga kirishish, ko'pchilikka o'zi fikrini yetkazib berish, hisobot berish, da'vat qilish kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi zaruratga aylanadi. Shu ma'noda, umumta'lim maktablaridan boshlab, umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarning matematik bilim va malakalarini baholash asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Ta'lim tizimining umumiy o'rta ta'lim bosqichida o'quvchilarni ona tili o'quv predmeti asosida mustaqil ishlashga, o'z fikrini og'zaki va yozma shakllarda ravon va ta'sirchan ifodalay olish ko'nikmalarini shakllantirish bugungi ta'lim oldida asosiy vazifa sifatida turibdi. Zero, o'quvchilarni ma'rifatli, bir so'z bilan aytganda barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga alohida ahamiyat berilishi talab etilmoqda.

Bu jarayonda yosh avlodning jamiyat rivojiga mos bilim, ko'nikma va malakalar sohibi bo'lishi muhimligini ta'kidlash lozim. Jumladan, umumta'lim maktablarida o'quvchilarning matematik bilim va malakalarini baholash, shuning barobarida ularni mustaqil, ijodiy fikrlashga o'rgatish, jozibali og'zaki va yozma nutqning asosi bo'lgan so'z boyligini oshirish bugungi ona tili ta'limining mazmuni va maqsadini tashkil etadi. Uni amalga oshirish ona tili

ta'limi oldiga zamonaviy pedagogik texnologiyadan foydalanish, innovatsion loyihalar yaratish muammosini ham qo'yimoqda.

Tahlil va natijalar. Shu jihatdan olib qaraganda umumiy o'rta ta'lim yo'nalishida tadqiq qilinishi lozim bo'lgan muhim masalalar tizimida o'quvchilarda aniq fanlar o'qitishga oid o'quv materiallar asosida mustaqil, mantiqiy fikrlash hamda o'z fikrini nutq sharoitiga mos holda to'g'ri va ravon ifodalash malakasini shakllantirish hamda takomillashtirishning pedagogik tizimini ishlab chiqish, uni tatbiq etishning yangi metodik yondashuvlarini joriy etish va amaliyotda sinab ko'rish muhim pedagogik muammodir.

1. **Tayyorlovchi bosqich.** Mazkur tajriba-sinov ilmiy tadqiqotning eng sermahsul usuli bo'lib, u kuzatishlar jarayonida tug'ilgan g'oya, taqdim etilgan tavsiya va ishlab chiqilgan o'quv topshiriqlarining samaradorlik darajasini belgilab beradi.

Tajriba-sinov ishlarining asosiy maqsadi ham o'quvchilarda aniq fanlar o'quv predmeti, xususan, o'quvchilarning matematik bilim va malakalarini baholash, shuning barobarida ularni mustaqil, ijodiy fikrlashga o'rgatish, jozibali og'zaki va yozma nutqning asosi bo'lgan so'z boyligini oshirish ko'nikmasini shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini o'rganish va mazkur jarayonga zamonaviy usullarni tatbiq etish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Tajriba jarayonida o'quvchilarining darslik materiallarini o'zlashtirish imkoniyatlari aniqlandi va bu jarayonda aniq fanlar o'quv predmeti o'qituvchilariga tushuntirish yuzasidan kasbiy-pedagogik tayyorgarlik darajalari aniqlandi. O'quvchilarning anketa, taqdim etilgan matn hamda mavzular asosida bilim darajalari aniqlandi. Yana quyidagilar ham ma'lum bo'ladi:

- o'quvchilarning matematik bilim va malakalarini baholash mezonlari aniqlandi;

- o'qituvchilarning aniq fanlar darslari, xususan, o'quvchilarning matematik bilim va malakalarini baholashda darslik va boshqa ko'rgazmali vositalardan foydalanishdagi yutuq va kamchiliklar aniqlandi;

- aniq fanlar darslari orqali o'quvchilarning matematik bilim va malakalarini baholashga asoslangan mashq va topshiriqlarga nisbatan o'quvchilarning munosabatini aniqlash hamda fikrlarni umumlashtirish maqsadida anketa-savol javoblari o'tkazildi.

2. Ta'kidlovchi tajriba-sinov bosqichida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish usul, shakl va vositalari aniqlanib, o'quvchilarning matematik bilim va malakalarini baholashga o'rgatish ko'nikmasini rivojlantirishga asoslangan

mashq va topshiriqlar asosida o'quvchilarda mantiqiy fikrlash hamda tanqidiy fikrlashga oid ko'nikmalarni shakllantirish metodikasi ishlab chiqildi. Shuning uchun o'quvchilarda aniq fanlar darslari orqali shaxsiy fikr mahsulini nutq vaziyatiga mos ravishda to'g'ri qo'llash malakalarini shakllantirish talab etiladi.

3. Shakllantiruvchi tajriba-sinov bosqichida ishlarining maqsadini amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar bajarildi:

- o'qituvchilar ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavsiyalar bilan tanishtirildi;
- ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavsiyalar dars jarayoniga to'liq tatbiq etildi;

- olingan natijalarga ko'ra ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavsiyalar takomillashtirildi.

- aniq fanlar darslari orqali o'quvchilarda mantiqiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish, matematik bilim va malakalarini baholash, mustaqil ishlay olish ko'nikmalarini shakllantirishning yoritilmagan qirralari aniqlandi va kelajakda olib boriladigan ilmiy tadqiqot ishlariga material bo'la oladigan tavsiyalar berildi.

O'quvchilarda aniq fanlardagi darslari orqali o'quvchilarda mantiqiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish, ularning matematik bilim va malakalarini baholash, hayotiy ko'nikmalarini hosil qilishda ta'siri katta ekanligi barchaga ma'lum. Umuman, darsni qanday tashkil qilish o'qituvchining to'plagan malakasiga bog'liq. Umumta'lim maktablarida qo'shish, ayirish, bo'lish va ko'paytirish bilan bog'liq muammolarning bir uchi maktab o'qituvchilariga ham borib taqalmoqda. Tajriba-sinov jarayonida shunday holatlarga duch kelindiki, ayrim o'qituvchilar aniq fanlar darslari orqali o'quvchilarda mantiqiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish bo'yicha yetarli ko'nikma va malakaga ega emas. Hatto tajribali o'qituvchilar ham darsni interfaol usulda turli zamonaviy metodlarda qiziqarli tashkil eta olsalar-da, o'quvchilarga Aniq fanlar fanidan, aniq fanlar darslari orqali o'quvchilarda mantiqiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish, ularning matematik bilim va malakalarini baholash bo'yicha zarur ko'nikma va malakalarni bera olmayapti. O'quvchilarni darsga qiziqitira olish yaxshi, albatta, biroq shu qiziqitirish orqali o'quvchini ijtimoiy hayotda doim asqotadigan bilim va malakalar bilan qurollantirish asosiy masala ekanligini doim esda tutish zarur. Ushbu holatning sababini aniqlash maqsadida Buxoro shahridagi maktab o'qituvchilari orasida anketa-so'rov o'tkazilganda quyidagilar aniqlandi:

1. Umumta'lim maktablari o'quvchilarida aniq fanlar fanidan mantiqiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish bo'yicha alohida mashg'ulotlar olib boriladimi?

2. Aniq fanlar ni hayotga bog‘lash deganda nimani tushunasiz, u o‘quvchiga kerakmi?

3. Siz dars o‘tadigan guruhlarda nechta o‘quvchi tez va to‘g‘ri hisoblay oladi?

4. Umumta’lim maktablari o‘quvchilarida mantiqiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish uchun aniq fanlar darsida biror hayotiy muammoning yechimi ko‘rsatiladimi, qanday topshiriqlar berasiz?

5. Qaysi mavzular o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantiradi?

6. O‘quvchilar qaysi amallarni bajarishda mantiqiy o‘ylashga majbur bo‘ladi, qiynaladi, tekshirib ko‘rganmisiz?

7. O‘quvchilarga aniq fanlar fani nega kerakligi qanday usulda tushuntirib berish afzal?

8. Mantiqiy fikrlash ko‘nikmasining shakllanganlik darajasini o‘quvchilarning matematik bilim va malakalarini baholashda qaysi mezonlarni hisobga olasiz?

9. O‘quvchilarning matematik bilim va malakalarini baholash asosiy bosqichlari sizningcha qaysilar?

10. Qanday matematik ma’lumotlar o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantiradi?

Yuqorida keltirilgan javoblardan ko‘rinib turibdiki, aniq fanlar darslarini tashkil qiluvchi, o‘quvchilarni tildan mohirona foydalanishga o‘rgatuvchi mutaxassislar ona tilidan DTS malaka talablari va, eng muhimi, aniq fanlar o‘qitishning maqsadini aniq bilishmaydi. Ayrımlarning fikrlashi talabga javob bermaydi.

Mavzular bir-biri bilan o‘zaro aloqada, bog‘liqlikda bo‘ladi. Ayniqsa, aniq fanlar o‘qitishda uni tilning boshqa birliklariga bog‘lab tushuntirish katta natija beradi.

O‘quvchilarning bu boradagi fikrlari va ko‘nikmalarini bilish maqsadida anketaga quyidagi savol kiritilgan edi:

1. Aniq fanlar darslarida beriladigan topshiriqlar sizga ma’qulmi?

2. Sizga aniq fanlar fani yoqadimi? Nega?

3. Guruhingizda kim boshqlarga qaraganda masalani tez va oson yechadi?

4. Dars davomida qanday amallarni bajarishda ko‘proq qiynalasiz, qaysilari siz uchun oson?

5. Aniq fanlar o‘qituvchisining bergan masalalari sizni qoniqtiradimi?

6. O‘qituvchingiz hayotingiz bilan bog‘liq, o‘ylantiradigan savollar beradimi?

7. Siz aniq fanlar darslarida ko‘proq qanday topshiriqlar bajarasiz? Sizga qo‘yga baholari qoniqtiradimi?

8. Mantiqiy fikrlash asosida turli davrdagi turli matematik masalalarga yechim topish kabi o‘quv topshiriqlariga munosabatingiz qanday?

9. Bo‘lish va ko‘paytirish bo‘yicha qanday oson usullarni bilasiz? Misol bilan ko‘rsatib bering.

10. Yakuniy baholashda yozma ish savollari qanday mazmunda beriladi?

Mazkur savollar o‘quvchilarning aniq fanlar darslari orqali o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish o‘quvchilarning matematik bilim va malakalarini baholash bilan bog‘liq muammolarini aniqlashga yordam beradi. Savollarni keltirishning boisi shuki, ta‘limning asosiy vositasi hisoblangan darsliklar mazmun-mundariyasi talab darajasida bo‘lishi, o‘quv materiallari ta‘lim maqsadi ro‘yobiga xizmat qila olishi shart, aks holda ayrim o‘qituvchilar aniq fanlar darslari orqali o‘quvchilarning matematik bilim va malakalarini baholash bo‘yicha zarur ko‘nikma va malakaga ega emasligi muammoning manbasini ko‘rsatadi. Darsliklardagi o‘quv materiallari shunday tuzilishi kerakki, o‘quvchini bilim olishga, mustaqil ishlashga avtomatik ravishda yo‘naltirsin. Respublikaning markazdan uzoq, chekka tumanlarida faoliyat ko‘rsatayotgan o‘qituvchilar aniq fanlar darslari orqali o‘quvchilarning matematik bilim va malakalarini baholash bo‘yicha kerakli ko‘nikma va malakaga ega bo‘la olmayotganini inobatga olsak, barcha e‘tiborni bu borada mukammal darslik, amaliy qo‘llanmalar yaratishga qaratish lozim bo‘ladi.

Tajriba-sinov ishlarining asosiy maqsadi ham yuqori sinf o‘quvchilarida matematika o‘quv predmeti, xususan, o‘qish savodxonligini rivojlantirish uchun ularni mustaqil, ijodiy fikrlashga o‘rgatish, mantiqiy fikrlash ko‘nikmasini shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini o‘rganish va mazkur jarayonga zamonaviy usullarni tatbiq etish bo‘yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Tajriba jarayonida 8-9-sinf o‘quvchilarining darslik materiallarini o‘zlashtirish imkoniyatlari aniqlandi va bu jarayonda matematika o‘quv predmeti o‘qituvchilarning o‘qish savodxonligi yuzasidan kasbiy-pedagogik tayyorgarlik darajalari aniqlandi. O‘quvchilarning anketa, taqdim etilgan masala hamda mavzular asosida bilim darajalari aniqlandi. Yana quyidagilar ham ma‘lum bo‘ldi:

– 8 - 9- sinf o‘quvchilarining matematik savodxonligi bo‘yicha joriy ko‘nikmalari aniqlandi;

– o‘qituvchilarning matematika darslari, xususan, in tegrall bo‘limini o‘qitishda darslik va boshqa ko‘rgazmali vositalardan foydalanishdagi yutuq va kamchiliklari aniqlandi;

– qiziqarli, noan’anaviy, ijodiy izlanishga asoslangan mashq va topshiriqlarga nisbatan o‘quvchilarning munosabatini aniqlash hamda fikrlarini umumlashtirish maqsadida anketa savol-javoblari o‘tkazildi.

Aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish usul, shakl va vositalari aniqlanib, 8-9-sinflarda qiziqarli, noan’anaviy ijodiy izlanishga asoslangan o‘quv topshiriqlarni o‘qitishga doir mashq va masalalar asosida o‘quvchilarda matematika savodxonligi hamda masala ustida ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi ishlab chiqildi. Tajriba-sinov ishlari jarayonida quyidagi ilmiy faraz tekshirib ko‘rildi va o‘z isbotini topdi:

– o‘quvchilarda matematika savodxonligi ko‘nikmasini savol va topshiriqlar orqali shakllantirish;

– matematika savodxonligining o‘qitish jarayoni maxsus o‘rganilib, undagi kamchiliklar, ularning sabablari aniqlanib, bartaraf etish yo‘llari va omillari ishlab chiqildi;

– o‘quvchilarga matematika savodxonligini o‘rgatishning mazmuni, shakli, usul va vositalari ishlab chiqildi;

– o‘quvchilarda ijodiy tafakkurni shakllantiradigan, o‘z fikrini turli shakllarda to‘g‘ri va ravon ifodalay olish ko‘nikmasini paydo qilishga yo‘naltirilgan hamda samaradorlik darajasi aniqlangan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. Tajriba-sinov bosqichida ishlarning maqsadini amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar bajarildi:

– o‘qituvchilar ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavsiyalar bilan tanishtirildi;

– ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavsiyalar dars jarayoniga to‘liq tatbiq etildi;

– olingan natijalarga ko‘ra ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavsiyalar takomillashtirildi.

– 8-9-sinf o‘quvchilarida masala ustida ishlash, so‘z zaxirasini boyitish, mustaqil ishlay olish ko‘nikmalarini shakllantirishning yoritilmagan qirralari aniqlandi va kelajakda olib boriladigan ilmiy tadqiqot ishlariga material bo‘la oladigan tavsiyalar berildi.

– notanish amallarning ma‘nolarini bilmaydi, topish yo‘llari haqida ham tushunchaga ega emas;

– misoldagi eng muhim fikr qaysi ekanini aniqlay olmaydi;

– masalaning mohiyatini anglashda ham qiynalishi aniqlandi.

Xulosa. O‘quvchilarda matematik ko‘nikmalarini shakllanishida o‘qituvchilarning ta’siri katta ekanligi barchaga ma’lum. Umuman, darsni qanday tashkil qilish o‘qituvchining to‘plagan malakasiga bog‘liq. Umumta’lim maktablarida masala ustida ishlash bilan bog‘liq muammolarning bir uchi maktab o‘qituvchilariga ham borib taqalmoqda. Tajriba-sinov jarayonida shunday holatlarga duch kelindiki, ayrim o‘qituvchilar matematika tili ta’limidan ko‘zlangan asosiy maqsad nima ekanligi haqida aniq tasavvurga ega emas. Hatto tajribali o‘qituvchilar ham darsni interfaol usulda turli zamonaviy metodlarda qiziqarli tashkil eta olsalarda, o‘quvchilarga matematika fanidan, masala ustida ishlash bo‘yicha zarur ko‘nikma va malakalarni bera olmayapti. O‘quvchilarni darsga qiziqтира olish yaxshi, albatta, biroq shu qiziqtirish orqali o‘quvchini ijtimoiy hayotda doim asqatadigan bilim va malakalar bilan qurollantirish asosiy masala ekanligini doim esda tutish zarur. Ammo berilgan masala mazmunini anglamaslik, masala muallifining fikr ifodalashdan maqsadi nima ekanini bilmaslik o‘qish savodxonligining past ekanini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022-yil 11-maydagi PF-60-son 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni. – www.lex.uz
2. Umumiy o‘rta ta’limning Davlat ta’lim standarti. Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori.
3. M.E. Axmedova Umumiy pedagogika. Darslik. 2023yil. Zuxra baraka biznes MCHJ
4. Jalilov K. Baholash nazariyasi asoslari. – Toshkent, Akademnashr, 2020, 252 bet.
5. Pedagogika ensiklopediyasi. I jild. – Toshkent, “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. 318 b.
6. Xalqaro tadqiqotlarda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholash (Ona tili va adabiyot fani o‘qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo‘llanma). Ta’lim inspeksiyasi huzuridagi Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. – Toshkent, 2019-yil. –B. 92.
7. Асилова Г.А. Умумий ўрта таълимда танлаш усулидаги тестлардан фойдаланишнинг педагогик шарт–шароитлари: пед.фан. номз. ... дис. – Тошкент, 1998. – 137 б.
8. Аскарлова М. Ж. 7-9-синф алгебра курси бўйича тест топшириқлари тузиш принципларини такомиллаштириш: пед.фан. номз. ... дис. – Фарғона, 1998. – 141 б.

TA'LIM TIZIMIDA IJTIMOIIY-MADANIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI VA KOMPETENTLIK YONDASHUVI

Jo'rayev V.T.

Farg'ona davlat universiteti dotsenti

Tayanch so'zlar: ijtimoiy-madaniy kompetensiya, kompetentlik, uzluksiz ta'lim, shaxsiy rivojlanish, ijtimoiylashuv, madaniyat, pedagogik yondashuv, kasbiy tayyorgarlik, metakasbiy ko'nikmalar, qaror qabul qilish, muloqot, hamkorlik, ijodiy rivojlanish, ta'lim tizimi, kompetensiyalar majmuasi.

Ключевые слова: социокультурная компетентность, компетентность, непрерывное образование, развитие личности, социализация, культура, педагогический подход, профессиональная подготовка, метапрофессиональные навыки, принятие решений, общение, сотрудничество, творческое развитие, образовательная система, совокупность компетенций.

Key words: socio-cultural competence, competence, continuous education, personal development, socialization, culture, pedagogical approach, professional training, metaprofessional skills, decision-making, communication, cooperation, creative development, educational system, set of competencies.

Резюме:

Mazkur maqolada ta'lim tizimida ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarni shakllantirishning ahamiyati va zamonaviy yondashuvlar tahlil qilingan. Ta'limning uzluksiz tizimi, shaxsiy rivojlanish va madaniyatga asoslangan ijtimoiylashuv jarayonlari ko'rib chiqiladi. "Ijtimoiy-madaniy kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalari falsafiy, pedagogik va sotsiologik nuqtai nazardan o'rganilib, shaxsning kasbiy tayyorgarligi va metakasbiy talablari keng qamrovli ko'nikmalar majmuasini o'z ichiga olishi ta'kidlangan. Maqolada shaxsning ijodiy rivojlanishi, qaror qabul qilish, muloqot va hamkorlik qobiliyatlari kabi elementlar zamonaviy ta'limning muhim jihatlari sifatida ko'rsatilgan. Kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining farqlanishi va ta'limda qo'llanilishi ham muhokama qilinadi.

Резюме:

В данной статье анализируется важность формирования социокультурных компетенций и современных подходов в системе образования. Рассмотрены непрерывная система образования, развития личности и процессы культурной социализации. Понятия «социокультурная компетентность» и «компетенция» изучаются с философской, педагогической и социологической точки зрения, при этом подчеркивается, что профессиональная подготовка и метапрофессиональные потребности человека включают комплексный набор умений и навыков. В статье в качестве важных аспектов современного образования показаны такие элементы, как творческое развитие личности, навыки принятия решений, общения и сотрудничества.

Также обсуждается разграничение понятий компетентности и компетентности и их использование в образовании.

Summary:

This article analyzes the importance of forming social and cultural competencies and modern approaches in the educational system. The continuous system of education, personal development and culture-based socialization processes are considered. The concepts of "socio-cultural competence" and "competence" are studied from a philosophical, pedagogical and sociological point of view, and it is emphasized that professional training and metaprofessional requirements of a person include a comprehensive set of skills. In the article, elements such as creative development of a person, decision-making, communication and cooperation skills are shown as important aspects of modern education. The distinction between the concepts of competence and competence and their use in education is also discussed.

Inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, insonning jamiyatda o'z o'rnini topish jarayoni, ijtimoiylashuv va madaniyat tushunchalari orqali ifodalanadi. Ijtimoiylashuv insonning jamiyatda hayot kechirish imkoniyatini yaratadigan jarayon sifatida, madaniyat esa insonning bilimlari, qadriyatlar va me'yorlari orqali shakllangan tajribaning to'planishi va uzatilishi sifatida ta'riflanadi. Ijtimoiy va madaniy jarayonlarning o'zaro bog'liqligi, jamiyatning rivojlanishi bilan bir qatorda, shaxsning ijtimoiy va kasbiy faoliyatini belgilashda ham katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, kompetensiyalar va kompetentlik tushunchalari ham bugungi zamonning muhim masalalaridan biri bo'lib, shaxsning ma'lum sohada muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishi uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

O'zbek tilining izohli lug'atida ijtimoiy so'ziga "Inson va jamiyat xayotiga oid (ijtimoiy tuzum); jamiyatdagi tabaqa, sinf va shu kabiga mansublikni belgilovchi (ijtimoiy kelib chiqish); jamiyat bilan bog'langan, jamiyatga, jamoatchilikka oid (ijtimoiy harakat); jamiyatning, jamoatchilikning ehtiyojlari uchun ixtiyoriy (evazsiz) xizmat etuvchi (ijtimoiy ta'minot); jamoatchilikka tegishli, jamoatchilik o'rtasidagi (ijtimoiy munosabatlar)" deb ta'riflar berilgan. Rus tilining izohli lug'atida esa "ijtimoiy – jamiyatga oid; ijtimoiy muhit. Ijtimoiy maqom. Ijtimoiy (adv.) xavfli. Ijtimoiy ta'minot (fuqarolarni keksalikda, shuningdek kasallik yoki nogironlik holatida moddiy qo'llab-quvvatlashning davlat tizimi). Ijtimoiy soha singari umumiy bo'lgan odamlar hayoti va ularning jamiyatdagi munosabatlari bilan bog'liq tushuncha" deb ta'rif berilgan.

Falsafada ijtimoiylashuv tushunchasi mavjud. Bu tushunchaga nisbatan "inson tomonidan jamiyatda hayot kechirish imkonini beruvchi bilimlar, normalar va qadriyatlar tizimining o'zlashtirilishi jarayoni" deya ta'rif berilgan. Ijtimoiylashuv – inson tomonidan kishilik madaniyatining, xususan, milliy madaniyat an'alarining o'zlashtirilib borishi jarayoni sifatida ham talqin

qilinishi mumkin. Madaniy muhitga moslashish jarayoni sifatida ijtimoiylashuv insonning butun umri bo'yi davom etadi. Ijtimoiylashuv va madaniyatni o'zaro ajratib bo'lmaz ekan, shu o'rinda madaniyat tushunchasiga ham izoh berib o'tish lozim.

"Madaniyat" tushunchasi o'z mazmuni va funksional jihatlariga ko'ra ko'p qirrali tushuncha hisoblanadi. Kundalik hayotda "madaniyat" atamasi inson faoliyatining uslubi va jamiyatning rivojlanish darajasini ifodalovchi omil sifatida qo'llaniladi. Biroq, ushbu tushunchaning asl mohiyatiga chuqurroq e'tibor qaratilsa, "madaniyat" so'zi tabiat, jamiyat va insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni aniqlovchi turli xil nazariy qarashlar, g'oyalar, tushunchalar va tasavvurlar bilan chambarchas bog'liq ekanligini anglash mumkin.

S.I.Ojegov "madaniyat" tushunchasini "insonlarning ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma'naviy yutuqlarining majmuasi... biror narsaning yuqori darajasi, ko'nikmalarni rivojlantirishning yuqori darajasi (ovoz madaniyati, ishlab chiqarish madaniyati)" deb ta'riflaydi. Bundan kelib chiqiladigan bo'lsa, rus tilida so'zlashuvchilar nuqtai nazaridan "madaniyatli" so'zi - "yuqori darajada rivojlangan yoki unga mos keluvchi; ma'rifiy va intellektual faoliyatga oid" ma'nolarni anglatadi.

Falsafa qomusiy lug'atida madaniyat tushunchasini turli davrlarda turlicha shakllanganligi, ma'noning kengayib borish jarayoni aynan berilgan. Unda ko'rsatilishicha "Madaniyat – tabiat va o'zaro munosabatlarda aks etadigan inson faoliyatining o'ziga xos usuli. Madaniyat alohida individning hayot faoliyati (shaxsiy madaniyat), ijtimoiy guruhning yoki jamiyatning hayot faoliyati usulini aks ettiradi. Dastlab madaniyat tushunchasi insonning tabiatga maqsadga muvofiq ta'siri (yerni ishlash va h.k.), hamda insonning o'zini tarbiyalash va o'qitish ma'nolarini ifodalagan. Keyinchalik madaniyat tushunchasi orqali sivilizatsiya bilan bog'liq mazmun tushunila boshlandi. Uyg'onish davrida madaniyat yetukligi deganda insonning gumanistik g'oyalari, keyinroq ma'rifatchilik g'oyalariga muvofiqligini tushuna boshladilar. Jamiyatdan tashqarida madaniyat mavjud emas. Ijtimoiy munosabatlardagi har qanday o'zgarish madaniyatga ta'sir etadi. Madaniyat bu munosabatlarning qanday natijalarga olib kelishidan xabar beradi. Shu boisdan madaniyat nafaqat o'tmishga yoki bugunga, shu bilan birga kelajakka munosabatdir. Madaniyat inson faoliyatining ham mahsuli, ham sifat ko'rsatkichi. Insoniyat o'zi ham pirovard natijada madaniyat mahsulidir. Madaniy muhit qanday bo'lsa inson ham shunday shakllanadi". Bundan ko'rinib turibdiki, inson tug'ilgan paytidan boshlab madaniyat dunyosiga kirib boradi. Ushbu dunyoda ulkan umuminsoniy tajriba yig'iladi va saqlanadi. Inson, madaniyatning subyekti sifatida, o'z

faoliyati, harakatlari, fikrlari va his-tuyg'ularida umuminsoniy ruhiy-axloqiy qadriyatlarga tayanadi. D.I.Feldshteyn bolalik davrida insonning ijtimoiy-madaniy rivojlanishi muammolarini o'rganar ekan, ijodiy individuallik rivojlanadigan soha – bu madaniyat degan xulosaga keladi. Chunki u bilan tanishish, uning qadriyatlarini ommaviylashtirish, eng muhimi, shaxsning ijtimoiy-madaniy dunyoda o'z “men”ini ijtimoiy, haqiqiy kashfiyotiga moslashtirishning muhim sharti sanaladi. Boshqacha qilib aytganda, madaniyat insonni oziqlantirib, uning shaxsiy vazifalarini belgilash uchun namuna beruvchi ontologik ildiz sifatida xizmat qiladi. Inson madaniyat doirasida ongli ravishda rivojlanadi, shu orqali uning faoliyati, muloqoti va dunyoqarashi shakllanadi. Yana bir tarafdin, madaniyat shaxsiy va ijtimoiy xulq-atvorni belgilaydigan, bilish, amaliy va shaxsiy masalalarni hal qilish uchun asos bo'ladigan qadriyatlar tizimini aniqlaydi. Natijada, madaniyat insonlarni mazmunliroq, tartibliroq va individdan yuqori darajadagi mavjudotga aylantiradi.

I.A.Zimnayaning nuqtai nazariga ko'ra, madaniyatning fenomenologik mohiyati “... bu ijtimoiy jamoaga (etnos, millat, jamiyat) xos bo'lgan, matnlar, rivoyatlar, odatlar va an'analarda aks etgan va inson hamda jamiyatning mavjudlik mazmunini ta'minlovchi qadriyatlar, me'yorlar va ideallar majmuasidir. Ular odamlar tomonidan faol hayotiy faoliyat davomida va boshqalar bilan o'zaro aloqada o'zlashtiriladi va qo'llaniladi”.

Ushbu integratsiyalashgan ijtimoiy-shaxsiy-xulqiy fenomenni umumlashtirilgan ta'rifida, motivatsion-axloqiy va kognitiv komponentlarning yig'indisini ko'rib chiqish mumkin. Bu yerda kompetensiya - ma'lum bir sohada muvaffaqiyatga erishish uchun bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlarni qo'llash qobiliyati sifatida talqin qilinadi. Kompetentlik esa ta'lim jarayonining natijasini ifodalaydi. Kompetentlik yondashuvi esa, ushbu fenomenning nazariy asosini tashkil etadi.

Hozirgi vaqtda “kompetentlik” va “kompetensiya” tushunchalarini aniq farqlash, ularni o'ziga xos jihatlarini to'g'ri anglash muhim masalalardan biridir. Psixologik va pedagogik adabiyotlarda “kompetentlik” tushunchasi keng tarqalgan. Olimlar bu tushunchani turli nuqtai nazardan ko'rib chiqadilar. Edinburg universiteti professori, doktor Jon Raven kompetentlikni “ma'lum bir fan sohasidagi muayyan harakatni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan o'ziga xos qobiliyat, shu jumladan, yuqori ixtisoslashgan, maxsus turdagi fan ko'nikmalari, fikrlash usullari, shuningdek, o'z harakatlari uchun javobgarlikni tushunish” deb ta'riflaydi.

Kompetentlik – bu bilim va amaliy inson faoliyati o‘rtasidagi munosabatlar sohasiga tegishli bo‘lgan toifadir. B.Y.Yelkonin ta’rifiga ko‘ra, kompetentlik – bu faoliyatga qo‘shilish paytida olingan shaxsning malaka xarakteristikasi.

K.J.Risqulovanning fikriga ko‘ra, “kompetensiya” u yoki bu kasb egasiga zarur bo‘lgan kasbiy qonuniyatlar, tamoyillar, talablar, qoidalar, burch, vazifa hamda majburiyatlar, shuningdek, shaxsiy deontologik me’yorlar yig‘indisini anglatadi. Kompetentlik esa – shaxs amaliy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, kompetensiya me’yorlarini jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda kreativlik asosida ish tajribasida namoyon etish mahoratidir. Kompetentlikning asosiy mezoni samarali faoliyat, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash bilan belgilanadi.

A.V.Xutorskiy “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalarini ajratib, quyidagi ta’riflarni taklif qiladi: “kompetensiya – bu subyektlar va jarayonlarning ma’lum bir doirasiga nisbatan o‘rnatilgan va ularga nisbatan yuqori sifatli ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo‘lgan o‘zaro bog‘liq shaxs fazilatlarini (bilim, ko‘nikma, malaka, faoliyat usullari) to‘plami. Kompetentlik – bu shaxsning tegishli kompetensiyalarga ega bo‘lishi, egalik qilishi, shu jumladan, unga bo‘lgan shaxsiy munosabati va faoliyat predmeti”.

Bizning nuqtai nazarimizdan, kompetentlik yondashuvi shaxsga yo‘naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlar bilan uyg‘unlashgan holda, zamonaviy texnologik tayyorgarlik tizimlarini ishlab chiqishda alohida samaradorlikka ega bo‘ladi. Ushbu yondashuv shaxs uchun muhim bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar ustuvorligini ta’minlashda o‘z aksini topadi. Sotsiologik yondashuvdan kelib chiqib, kompetensiya kasbiy bo‘lmagan, ammo har bir mutaxassis uchun zarur bo‘lgan bir qator boshqa komponentlarni ham qamrab oladi. Bular, avvalo, qaror qabul qilish qobiliyati, faoliyatni amalga oshirishdagi mustaqillik, ijodiy yondashuv, ishni muvaffaqiyatli yakunlash, faoliyat natijalarini to‘g‘ri baholash va doimiy o‘rganish kabi shaxsiy sifatlarini o‘z ichiga oladi. Shuningdek, muloqot olib borish, hamkorlik qilish qobiliyati, kommunikativlik va fikrlashning moslashuvchanligi kabi ko‘nikmalar ham juda muhim hisoblanadi. Shu tariqa, shaxsning kasbiy tayyorgarligi bilan bir qatorda, mutaxassis uchun zarur bo‘lgan metakasbiy "qo‘shimcha" talablari shakllanadi. Ushbu holat keng qamrovli bilimlar, ko‘nikmalar, malaka, ijtimoiy faoliyat tajribasi va turli qobiliyatlarni o‘z ichiga oladi, bu esa shaxsga muayyan masalani hal qilishda yoki ma’lum bir faoliyatda yordam berish imkoniyatini yaratadi. Shu sababli, kompetent mutaxassis bo‘lish uchun umumiy va kasbiy kompetensiyalarni o‘z ichiga olgan kompetensiyalar majmuasini egallash zarurdir.

Bunday tushuncha kompetensiyalarni murakkab ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida tasavvur qilishga imkon beradi. Pedagogik adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, bir qator tadqiqotchilar ta'limning ijtimoiy-madaniy yo'nalishini kompetensiya emas, balki ijtimoiy-madaniy kompetentlik nuqtai nazaridan ko'rib chiqadilar. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarini talqin qilishning turli yondashuvlarini tahlil qilib, ushbu atamalarining mohiyatidan kelib chiqib, biz ijtimoiy-madaniy kompetensiya haqida gapirish mumkin deb hisobladik, chunki uning mavjudligining asosiy shakli ijtimoiy yo'naltirilgan faoliyatdir.

Ijtimoiylashuv va madaniyat bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan tushunchalar bo'lib, insonning jamiyatda shakllanishi va rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Kompetensiya va kompetentlik kabi tushunchalar esa shaxsning kasbiy va shaxsiy faoliyatini samarali tashkil etishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shaxsning ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarini rivojlantirish, uning jamiyatdagi faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishiga yordam beradi. Kompetentlik yondashuvi shaxsning nafaqat kasbiy tayyorgarligini oshiradi, balki uning ijodiy va mustaqil faoliyat ko'rsatish qobiliyatlarini ham shakllantiradi. Shu sababli, bugungi kunda ta'lim jarayonida ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 томлик. 2-том. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси"давлат илмий нашриёти, 2006. – Б.178.
2. Ожегова С. И. Словарь русского языка [https:// slovarozhegova. ru/word.php? wordid =30014](https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=30014)
3. Фалсафа. Қомусий луғат. – Тошкент: Шарқ, 2004. – Б. 148.
4. Ожегова С. И. Словарь русского языка [https:// slovarozhegova. ru/word.php? wordid =30014](https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=30014)
5. Фалсафа. Қомусий луғат. – Тошкент: Шарқ, 2004. – Б. 230. (491)
6. Фельдштейн Д. Глубинные изменения детства и актуализация психолого-педагогических проблем развития образования // Образовательная социальная сеть (nsportal.ru)
7. Зимняя И. А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека [Текст] / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня, 2005, № 11.–С. 14-20.
8. Begimov O. Nutqiy kompetensiya va kasbiy kompetensiya masalasi // Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 2024, № 4.2 – В. 58-62.
9. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – Москва: Когито-Центр, 2002. – 396 с.
10. Рисқулова К.Ж. Инглиз тили ўқитувчиси социолингвистик компетенцияси ва унинг ўзига хос хусусиятлари // Филология масалалари. – Тошкент, 2016. – 4-сон.
11. Хуторский А.В. Педагогическая инноватика: учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по педагогическим специальностям / А.В.Хуторский. – М.: Академия, 2010. - 255 с. Свердловская ОУНБ; ЕФ; Шифр 74; Авторский знак Х986; Инв. номер 2312083-ЕФ.

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI OILADA MULOQOTCHANLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK SHART- SHAROITLARI

Haqberdiyev J.A.

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: oila, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar, muloqot, koomunikativlik, oilaviy munosabatlar, imo-ishorati, daktilologiya, eshitish chastotasi.

Ключевые слова: семья, слабослышащие дети, общение, сокоммуникация, семейные отношения, жест, дактилология, частота слуха.

Key words: family, hearing-impaired children, communication, co-communication, family relations, gesture, dactylogy, hearing frequency.

Резюме:

Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixologik rivojlanish xususiyatlari, nutqining rivojlanishi, tovushga nisbatan munosabati, muloqot tushunchasi, muloqot madaniyati, idrok etilayotgan tovushlar chastotasiga qarab guruhlanishi, kar bolalar bilan muloqot qilishning asosiy usuli, imo-ishoralar va daktilologiya haqida fikr yuritiladi.

Резюме:

В данной статье рассмотрены особенности психологического развития детей с нарушением слуха, развитие речи, отношение к звуку, понятие общения, культура общения, группировка по частоте воспринимаемых звуков, основной способ общения с помощью карбол, жестов и дактилологии. обсуждалось.

Summary:

In this article, the features of psychological development of children with hearing impairment, speech development, attitude towards sound, concept of communication, communication culture, grouping according to the frequency of perceived sounds, the basic method of communication with carbol, gestures and dactylogy are discussed.

Oila inson uchun muqaddas maskan, kishilik jamiyatining ijtimoiy poydevoridir. Oilaviy turmushning asosiy maqsadi – bu sog'lom farzand ko'rish orqali aholini qayta tiklash, avlodlar bilan ajdodlar vorisligi va davomiyligini hamda yer yuzida insoniyat tarixiy taraqqiyotini ta'minlashdan iboratdir.

Oila har bir shaxsda ilk yoshligidan boshlab shakllanadigan insoniy fazilatlar, ezgu-istaklar, qadriyatlar takomil topadigan, ming yillar davomida shakllangan

o'zbek xalqining qadriyatlari va ma'naviy merosi ravnaqini ta'minlovchi tarbiya maskanidir. Bola shakllanishining ilk maktabi esa ota-onaning o'zaro munosabatlari majmui bo'lib hisoblanadi. "Oila haqida so'z yuritar ekanmiz, avvalo ko'z o'ngimizda ona siymosi shakllanadi. Oila muqaddasligini ta'minlovchi birinchi omil – ona, ahli ayolning pokizaligi, oqilaligi, mehru-muruvvati, sadoqati va vafodorligidir". Ota-onalar munosabatlarda namoyon bo'luvchi o'zaro hurmat, mehr-oqibat, halollik, poklik, mehnatsevarlik, insonparvarlik kabi oliy toifadagi qadriyatlar ularning o'zaro munosabatlarida uyg'unlasha borib, oilada o'zaro munosabatlar maromini vujudga keltiradi. Oiladagi ushbu ijtimoiy jarayon eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning moddiy olam, ijtimoiy turmush haqidagi tasavvurlari, nuqtai nazarlari, tushunchalari, dunyoqarashlari va sharqona odob-axloq qoidalari va ularga amaliyotda rioya etishning to'g'ri yo'l-yo'riqlarini ko'rsatadi. Bunday bolalarning ma'naviy qiyofasi, ularning xatti-harakati, xulq-atvori dastlab oilaviy munosabat madaniyatida shakllanadi.

Tarixiy ma'lumotlarning guvohlik berishicha, oilaviy munosabatlar madaniyati sharq xalqlarida juda qadimdan rivojlangan ijtimoiy voqelik ekanligini ko'rsatadi. Qadimgi xalqlardan qolgan asori-atiqalarda, muqaddas diniy manbalarda, o'zbek xalqining og'zaki ijodi durdonalarida, sharqning buyuk mutafakkirlarining asarlarida sharq xalqlari, xususan o'zbek xalqiga xos oilaviy shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'ladigan odob-axloq qoidalari, me'yorlari, insoniy fazilatlar ifodasi to'g'risida qimmatli ma'lumotlarni uchratish mumkin. A.Fitrat intizomlilikning ijtimoiy mohiyatini ta'riflar ekan, o'zining "Oila yoki oila boshqarish tartiblari" asarida shunday deb yozadi: "Har bir millatning saodati va izzati, albatta shu xalqning ichki intizom va totuvligiga bog'liq. Tinchlik va totuvlik esa shu millat oilalarining intizomiga tayanadi. Qayerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli qv muntazam bo'ladi".

O'z-o'zidan ravshanlashadiki, oilaviy tartib-intizom muammolari uning xuquqiy vazifalarini belgilaydi. Bunda eng muhimi, oilaning har bir a'zosiga xos ichki intizom madaniyati, o'z burchi va ma'suliyatini anglashi bilan birga ular oilaviy muhitda o'z o'rnini belgilay olishi, oilaviy munosabatlarni hurmat qila bilishi, oila iqtisodiy-ijtimoiy imkoniyatlarini hisobga olishi, oila sha'nini sharflashi, xullas, oilada o'z shaxsiy halovatini his qilmoq uchun halol va samimiy bo'lmoqqa erishishi zarur.

Oilalariga xos muammolarni o'rganish yuzasidan bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ana shu ilmiy ishlarda oila-nikoh munosabatlari, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, o'zbek oilalaridagi milliy o'ziga xoslik, undagi

nizolar va ularni keltirib chiqaruvchi muhim sabablar, ajralishlar va ularning salbiy asoratlari kabi bir qator masalalar har tomonlama o'rganilib tahlil qilingan. Biroq, yuqoridagi ilmiy izlanishlarda oila barqarorligiga shaxslararo munosabatlar ta'sirining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari maxsus tadqiqot predmeti sifatida o'rganilmagan. Aslida oilaviy turmushda yuzaga keladigan muammolar, hatto oilaning buzilishi va uning salbiy asoratlari, hamma-hammasi undagi shaxslararo munosabatlar ta'sirining natijasi ekanligini hech qachon unutmasligimiz kerak.

Oilaviy munosabatlar farzandlarning aqliy, ruhiy kamolotini ta'minlab, ota-onalarda o'ziga xos faollikni ham yuzaga keltiradi. Oiladagi shaxslararo munosabatlarga putur yetkazadigan holatlardan bittasi oilada imkoniyati cheklangan farzandning tug'ilishi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning yosh davrlariga xos jismoniy, psixik va fiziologik xususiyatlarning mavjudligi, bolalar turmushini tashkil etish va qulay ta'lim-tarbiya shart-sharoitlarini yaratishda ushbu omillarni hisobga olish zarurligi bilan belgilanadi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlari va imkoniyatlari, ularga ilk davrdan boshlab korreksion-pedagogik yordam ko'rsatish zaruratidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Eshitish qobiliyatining pasayishi bolaning umumiy va psixik rivojlanishiga, eng asosiysi nutqining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Eshitmaydigan va zaif eshituvchi bola maxsus o'rgatib borilmasa, u gapira olmaydi, atrofdagilar bilan muomalada esa chegaralangan miqdordagi imo-ishoralardan foydalanadi. Bolalar kundalik hayotida kattalarga taqlid qilgan holda oddiy amaliy faoliyat turlarini bajara oladilar, turli buyumlarning funksional vazifalarini o'zlashtiradilar va ulardan to'g'ri foydalanadilar, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish malakasini egallab oladilar. Bunday bolalarga maxsus ta'lim berish shart-sharoitlari yaratilmagan holda, ular o'zgalar nutqini idrok eta olmasligi oqibatida sensor va aqliy rivojlanishi so'zlashuv nutqning ta'sirisiz kechadi. Eshitish qobiliyatining pasayishi va nutqiy rivojlanishning buzilishi oqibatida bolaning rivojlanishi to'xtamasa-da, ancha cheklanib qoladi.

Oilalar sharoitida ota-onalarning o'zlari atrofdagilar bilan ijobiy muloqot qila olish ko'nikmalariga ega bo'lishlari hamda farzandlarda ham juda yoshlikdan muloqot madaniyati sifatlarining shakllanib borishiga e'tibor qaratishlari zarur.

Har bir shaxs "muloqot jarayonida ijtimoiy tajriba, ta'lim-tarbiya, turli munosabatlar, axloqiy me'yorlar g'oya va mafkura omillari ta'sirida yashab ijtimoiylashadi va shaxs sifatida kamolotga yetadi. Kishilar o'rtasidagi o'zaro muloqot pedagogik-psixologik fanlarning asosiy kategoriyalaridan biri

hisoblanib, u o'z ichiga shaxslararo munosabatning eng muhim mexanizmlarini qamrab oladi".

"Muloqot" tushunchasi lug'aviy jihatdan arab tilidan tarjima qilinganda "uchrashish", "ko'rishish", "qabul qilish" degan ma'noni anglatadi. Mazmunan esa muloqot "ikki yoki undan ortiq shaxslarning o'zaro bir-biriga ta'siri etishi" hisoblanadi.

Muloqot – 1) kishilarning o'zaro aloqasi, bir-birlariga ta'sir ko'rsatishlari kishilar o'rtasidagi aloqani tiklash va rivojlantirish jarayoni;

2) kishilarning bir-birlariga ta'sir ko'rsatishi asosida ular o'rtasida ro'y beradigan axborot almashinuvi.

Muloqot madaniyati – yuksak darajadagi muloqot ko'nikmalariga egalik.

Aksariyat holatlarda muloqot madaniyati "kommunikativlik" ("muloqotga kirisha olish") tushunchasi bilan ham ifodalanadi.

Kommunikativlik – shaxslararo muloqot madaniyatiga ega bo'lish, bolani tinglash va eshitish qobiliyati, muomalaga kirisha olish va aloqa o'rnatish, axborot to'plash, turli ijtimoiy munosabatlar o'rnatish va rivojlantirish, bolaning verbal va noverbal xulq-atvorini kuzatish.

Oilada bolalar bilan muloqot deganda, ota-ona va bolalarining o'zaro muloqotga kirishish tizimi tushuniladi, uning asosiy mazmuni o'zaro axborot almashish, shaxsni bilish, tarbiyaviy ta'sir o'tkazish sanaladi. Ota-onalar bu jarayonni faollashtiruvchisi sifatida maydonga chiqadi, uni tashkil etadi va boshqaradi.

Eshitishning pasayishi bolaning nutqiy rivojlanishiga salbiy ta'sir etadi: nutqning muloqot qilish, idrok etish, fikrlash, bilish faoliyatini rivojlantirish vositasi sifatida rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Eshitishning pasayishi bilan bog'liq umumiy va xususiy jihatlarni tushunish uchun bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlarini bilmoq zarur. N.M. Logovskiy, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar eshitish idrokini faollashtirish va rivojlantirish mumkinligini e'tirof etadi. Ushbu olim eshitishda nuqsoni bo'lganlikda ruhiy rivojlanish buzilishini kompensatsiyasida ko'ruv idrokining ahamiyatini alohida ta'kidlaydi.

Intellektual rivojlanishi me'yorda bo'lgan kar bolalarning nutqiy rivojlanishi eshitishi risoladagidek bo'lgan bolalarga nisbatan kechroq boshlanib, ravon gapirish bosqichiga yetmaydi. 1yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan kar bolalarga turli tuman ovoz chiqarish, gugulash, g'uldirash, lablarni cho'lpillatish, ovozsiz artikulyasiya qilish, turli xatti-harakatlar orqali o'z xohish - istaklarini, munosabatini bildirishga harakat qilish o'ziga xos xususiyatdir. Odatda kar bolalar jarangdor ovozga, kulgiga, tabiiy yig'iga ega bo'ladilar. Ovozni

qabul qilish qobiliyati yo'qligi tufayli o'rgatilmagan kar bolalarda aksariyat hollarda ovozga (reaksiya) munosabat bildirish hislatlari ular katta bo'lgan sari keskin susayib boradi. Ko'pchilik kar bolalarda gapiruvchining lab harakatini kuzatish, lab harakatiga ovoz chiqarib yoki chiqarmasdan tahlid qilish holatlari kuzatiladi.

Kar bolalarning sensor va aqliy rivojlanishi, eshitish qobiliyatining rivojlanishi, odatda kar bolalar kuchli tovushlarni: uchayotgan samolyot ovozini, parovoz qichqirig'ini, qattiq chiqarilgan mashina signalini, pianino, baraban, nog'ora kabi musiqa asboblarning ovozlari sezadilar. Tovush to'liqlarini sezmaydiganlari kamdan-kam uchraydi. Kichik yoshdagi bolalarni tovushlarga munosabati turlicha bo'ladi. Ovozga nisbatan ularning ko'pchiligi ixtiyorsiz munosabat bildiradi: bola boshini ovoz manbai tomon buradi, tikilib qoladi uning ko'z qorachig'i kengayadi, alanglab qaraydi, tovush manbayini qidiradi, cho'chib ketadi, kipriklarni pirpiratadi, qizarib ketadi, kuladi, jilmayadi, yig'laydi.

Idrok etilayotgan tovushlar chastotasining doirasiga qarab 4 guruhdagi kar bolalar farqlanadi:

1-guruh – eng past chastotali tovushlarni idrok etadigan bolalar (125-250 Gs).

2-guruh – 500 Gs gacha bo'lgan chastotalarni idrok etadigan bolalar.

3-guruh – 1000 Gs gacha bo'lgan chastotalarni idrok etadigan bolalar.

4-guruh – keng diapazondagi chastotalarni, ya'ni 2000 Gs va undan balandroq tovushni idrok etadigan bolalar.

Eshitish qoldiqlari minimal bo'lgan (1-2 guruhdagi) kar bolalar yaqin masofadan qattiq tovushlarni (baqirig, parovoz qichqirig'i, nog'ora ovozi) idrok etishga qodir bo'ladilar. 3-4 guruhdagi kar bolalarning eshitish qoldiqlari sezilarliroq bo'ladi, shu sababli ular kichik masofadan turli chastotalar ovozlari (turli musiqa asboblari va o'yinchoqlar, hayvonlarning qattiq hayqirishi, ayrim maishiy tovushlar: qo'ng'iroq, telefonning jiringlashi)ni idrok etib, farqlay oladilar. 3-4 - guruh kar bolalar tanish bo'lgan bir nechta so'z yoki bo'g'inlarni farqlay oladilar. Barcha kar bolalar turli miqdordagi eshitish qoldiqlariga ega bo'ladilar. Maxsus eshitish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar borliqdagi tovushlarni bilishga xizmat qiladi hamda og'zaki nutqni rivojlantirishga yordam beradi. Hozirgi kunda tibbiyot muassasalarida eshituv holatini baholashda Xalqaro tasnif ko'rsatkichlaridan foydalaniladi. Ushbu tasnifga ko'ra eshituvning o'rtacha pasayishi 500, 1000, 2000 Gs chastotalarda aniqlanadi.

Zaif eshituvning 1-darajasi – eshituvning pasayishi 40 db dan oshmaydi.

Zaif eshituvning 2-darajasi – eshituvning pasayishi 40 db dan 55 db gacha bo‘ladi.

Zaif eshituvning 3-darajasi – eshituvning pasayishi 55 db dan 70 db gacha bo‘ladi.

Zaif eshituvchilikning 4-darajasi – eshituvning pasayishi 70 db dan 90 db gacha bo‘lishi bilan ifodalanadi.

Eshituvning pasayishi 90 dbdan o‘tib ketsa, bunday holat «karlik» deb tafsiflanadi.

Bu guruhlardan biriga kiruvchi bolalarda eshituv idroki ma’lum darajada mavjud bo‘lib, u nonutqiy tovushlarni farqlash imkonini beradi. Boshqa bolalarda eshituv idrokining darajasi balandroq bo‘lib, u unli tovush, bo‘g‘in, so‘zlarni farqlash imkonini berad.

Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar pedagogik jarayonida eshituv qoldig‘idan foydalanish imkonini beruvchi tovush kuchaytiruvchi apparatlar va maxsus eshituv xonalari alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar natijalari ko‘rsatishicha, eshituv qoldig‘i mavjud bolalar nutqining umumiy ritmi, so‘zli va mantiqiy urg‘ularni oson egallaydilar, bu ular nutqini tushunarli va yaxlit bo‘lishga sabab bo‘ladi.

Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan muloqotda pedagogik tayyorgarlikning muvaffaqiyatli bo‘lishi ko‘p jihatdan ota-onaning kommunikativ ko‘nikma va malakalarni egallashiga va uni qo‘llay olish layoqatiga bog‘liq. Muloqotning muhim komponenti, ota-onaning o‘z fikr va mulohazalarini, emotsional his-tuyg‘ularini aniq ifoda eta olish mahoratidir.

Oilada ota-onalar bolalar bilan muloqot jarayonida muntazam tarbiyaviy ta’sir o‘tkazish metodlari bilan ishlaydi. Masalan: biror-bir voqea, hodisaning mohiyatini tushuntirishda, eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolaga u tomonidan sodir etilgan biror-bir noto‘g‘ri xatti-harakat uchun dashnom berishda.

Ushbu vaziyatda ota-onalar, avvalo, nimalarga e’tibor berishi kerak:

birinchidan, vaziyat tahlil qilinadi;

ikkinchidan, murakkab vaziyatdan chiqishning mumkin bo‘lgan variantlari saralanadi;

uchinchidan, ushbu faoliyat, odatda tezkor amalga oshiriladi (bunda ham pedagogik kommunikatsiyaning o‘ziga xosligi namoyon bo‘ladi) va optimal metodlar tanlanadi, faqat shundan keyingina pedagogik ta’sir tashkil qilinadi.

Biroq hali tanlangan ta’sir metodiga adekvat bo‘lgan, u orqali pedagogik ta’sir amalga oshiriladigan muloqot tizimini topishimiz kerak. Ya’ni, ma’lum bir maqsadga qaratilgan umumiy pedagogik vazifani hal etgandan so‘ng, ta’sir metodini tanlab bevosita ta’sirni tashkil qilish uchun asosiy vazifa sifatida

kommunikativ vazifa belgilanishi kerak. Kar bolalar bilan muloqot qilishning asosiy usuli, imo-ishoralar orqali amalga oshiriladi.

Daktilologiya (qadimgi yunoncha: *δάκτυλος* [daktilo]- barmoq va qadimgi yunoncha: *λόγος* [logiya]) - nutq shakli; o'ziga xos tarzda qo'l barmoklari yordamida gaplashish. Muayyan alifbodagi har bir "harfni ifodalash uchun barmoqlarga turlicha shakl beriladi. Daktilologiyada bir yoki ikkala qo'l barmoqlaridan foydalanish mumkin (asosan o'ng qo'l barmoqlaridan foydalaniladi). Daktilologiya kar, kar-soqovlarning oson va tez so'zlashuviga imkon beradi. Kar va kar-soqovlar daktilologiya belgilarini ko'zi bilan qabul qiladi. Kar bolalar uchun bog'cha va maktabning boshlang'ich sinflarida daktilologiyadan asosiy o'qitish vositasi sifatida, shu maktabning yuqori sinflarida esa undan yordamchi o'qitish vositasi sifatida foydalaniladi. Kar-soqovlarga ta'lim berishda daktilologiya birdan-bir muomala vositasidir.

P.M. Boskis ilk bor tajriba materiallari asosida imo-ishora nutqini tahlil etgan. U tomonidan mimik ifodalashning turli usullari tavsiflangan: harakatlar, kechinmalarni imitatsiya qilish, predmetni ta'riflash (rasm ko'rinishda keltirish, plastik model), kerakli sifatiga ega predmetni o'ziga ko'rsatish; yanada umumlashtirilgan shartli ma'noga ega tarjima ishoralar.

Daktilologiya – kar va zaif eshituvchi bolalarning nutqining o'ziga xos shaklidir. U so'zlashuv nutqiga imo-ishora nutqiga nisbatan yaqindir. U yozma xarakterga ko'ra yozma nutqqa o'xshab ketadi. Uning vositalari grafik belgilar harflar emas, balki qo'l, barmoq harakatlari hisoblanadi. O'zbek tilining har bir harfi o'zining harakatli ifodasiga egadir.

Daktilologiya og'zaki nutqni o'zida namoyon qiladi, lekin suhbat jarayonida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar daktil nutqiga nisbatan imo-ishora nutqidan keng doirada qo'llaniladi. L.A.Novikova va Ye.N. Marsinovskaya tomonidan o'tkazilgan maxsus tadqiqotlarga ko'ra daktilologiya ham og'zaki nutq kabi kinestetik sezgilar asosiga quriladi.

Daktilologiyani yaxshi egallagan o'quvchilar so'zning tovush sostavini to'liq egallaydi. Ularda so'zning tovush va daktil obrazi o'rtasida shartli aloqalar o'rnatiladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar tomonidan keng qo'llaniladigan imo-ishora nutqi muloqotga ehtiyoj yuzaga kelish natijasida namoyon bo'ladi. Kar bola qo'llaydigan tabiiy dastlabki imo-ishoralar juda soda bo'ladi. Masalan, u biror narsani xohlasa, uni qo'li bilan ko'rsatadi. Astasekin bu jarayon murakkablashib boradi, shartli harakterga ega bo'lib, muloqot funksiyasini bajara boshlaydi. So'zlashuv nutqidan farqli, imo-ishora nutqi ko'ruv va harakat sezgilari asosida namoyon bo'ladi.

Kommunikativ vazifa pedagogik faoliyatda, nisbatan ishlab chiqaruvchi xarakterga ega bo‘lib, murakkab vazifani hal etadi. Zero u pedagogik vazifadan kelib chiqqan, shu sababli ota-ona tomonidan tanlanadi va belgilanadi. Aytish mumkinki, kommunikativ vazifa aynan kommunikatsiya tiliga o‘tkazilgan pedagogik vazifaning o‘zi. Kommunikativ vazifa pedagogik vazifaning asosini aks ettirib, unga nisbatan yordamchi, instrumental xarakterga ega bo‘lgan jarayondir.

Muloqotning muhim komponenti, ota-onaning o‘z fikr va mulohazalarini, emotsional his-tuyg‘ularini aniq ifoda eta olish mahoratidir. Ma’lum ma’noda ota-ona pedagogik faoliyatida uning ruhiy ta’sirlanishi, qayg‘urishi, boshqa kasb egalarining tabiiy his-tuyg‘ularidan farq qiluvchi o‘ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Ta’kidlash joizki, ota-ona o‘zining kommunikativ vazifalarni bajarish jarayonida boshqa kasb egalari kabi tashqi muhitning turli ta’siri ostida va insoniy his-tuyg‘ular girdobida yashaydi, kasbiy faoliyatining o‘ziga xosligi ham ana shunda namoyon bo‘ladi va ota-onaning ta’sirlanishi, his-tuyg‘ulari, hayajoni pedagogik maqsadga muvofiq bo‘lishi lozim.

Shunday qilib, muloqot oila sharoitida ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi eng muhim aloqa, o‘zaro axborot almashish, hissiy kechinmalarni bayon qilish vositasi sanaladi. Oila a’zolarining barcha munosabatlari bevosita yoki bilvosita muloqot yordamida amalga oshiriladi. Psixologik nuqtai nazardan esa muloqot katta tarbiyaviy ta’sirga ega. Shu sababli ota-ona va farzandlar, umuman olganda, oilaning barcha a’zolari o‘rtasida tashkil etiladigan muloqotning ijobiy ahamiyat kasb etishini ta’minlashga alohida e’tibor qaratish zarur. Bu borada asosiy mas’uliyat shubhasiz ota-onaning zimmasiga yuklatiladi. Ota-onalarning o‘zlari samarali muloqot qilish uslublarini o‘zlashtirgan holda farzandlarga ham shaxslararo munosabatlar jarayonida ushbu vositadan o‘rinli, maqsadli foydalanish ko‘nikmalarini tarbiyalab borishlari lozim.

Adabiyotlar:

1. Вольков Б.С., Волькова Н.В., Методы исследования в психологии. М.: „Владос“, 2019 г.
2. Выготский Л.С. Обучение умственно отсталых детей во вспомогательных школах. М.: „Педагог“, 2018й.
3. Детская практическая психология / Учебник / Под ред. профессора Т.Д. Марцинковской. М.: „ГАРДАРИКИ“, 2019 г.
4. Akramova, X. (2020). Aqli zaif o‘quvchilarda axborot dasturlari vositasida umumiy mehnat ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 15(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/916
5. Akramova, X. (2020). Zamonaviy multimedia vositalaridan foydalanish - muvaffaqiyat garovi . Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 1(12), 1-5. izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3162

AQLI ZAIF O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIC TEKNOLOGIYANING AXAMIYATI

Akramova X.S

Jizzax DPU Maxsus pedagogika kafedra dotsent

Abdullayev M.G'.

*Maxsus pedagogika, defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi
2- bosqich magistranti*

Tayanch so'zlar: to'siq, aqli zaif o'quvchilar, "unday qilma," "bu to'g'ri, bu noto'g'ri", kommunikativ ko'nikmasini korrektsiyalash yo'llari, o'zini anglash va o'zini mukofotlash, ko'ra oladigan jixatlarni nomoyon qilish, his- hayajonli vaziyatlarda.

Ключевые слова: барьер, умственно отсталые ученики, «не делай этого», «это правильно, это неправильно», способы коррекции коммуникативных навыков, самосознание и самовознаграждение, скрытие аспектов, которые можно увидеть, в эмоциональных ситуациях.

Key words: barrier, mentally retarded students, "don't do that", "this is right, this is wrong", ways to correct communication skills, self-awareness and self-reward, to hide aspects that can be seen, in emotional situations.

Резюме:

Ushbu maqolada aqli zaif o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda pedagogik texnologiyaning axamiyatiga e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan faoliyat turlariga to'xtalib o'tgan.

Резюме:

В данной статье основное внимание уделяется видам деятельности, на которых следует акцентировать внимание на значении педагогических технологий в развитии коммуникативных навыков учащихся с ограниченными интеллектуальными возможностями.

Summary:

This article focuses on the types of activities that should be focused on the importance of pedagogical technology in the development of communication skills of students with intellectual disabilities.

Aqli zaif o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishini asta sekinlik bilan amalga oshirish mumkin. Aqli zaif o'quvchilarda kam hollarda nutqi shakllanib bo'lgandan so'ng, aqli zaiflik paydo bo'ladi. Bunday holatning bir ko'rinishi demensiya (aqli pastlik) deyiladi. Intelektual salohiyatidagi

kamchilik, demensiyada ahamiyat berilmasa kasallik avj olishi ruhiy holatida o'zgarishlar kuzatiladi. Ayniqsa ruhiy kasalligi mavjud (epilepsiya, shizofreniya) aqli zaif o'quvchilarda nuqsonlari yaqqol ko'rinish, bunday bolalarning rivojlanishi salbiy holatlarga olib keladi. Aqli zaif o'quvchilarda faollikning yetishmasligi, o'z harakatlarini boshqara olmaslik alomatlar, bosh miyadagi etishmovchilik tufayli yangi reflekslarni qiynchilik bilan qabul qiladi. Aqli zaif o'quvchilarda bilimga qiziqishi va ehtiyoji normadan past, shuning uchun ularda yoshiga qarab oddiy fiziologik ehtiyojlar, masalan, ovqatga bo'lgan ehtiyoj kuzatiladi. Korreksion mashg'ulotlar - mustaqil o'zlashtira olmaydigan, fikrini jamlay olmaydigan, atrofdagi ma'lumotlarni o'zlashtira olmaydigan aqli zaif o'quvchilar uchun juda zarurdir. Maxsus tashkil qilingan sharoitlarda ham, aqli zaif o'quvchilarning rivojlanish tezligi juda sekinlik bilan va sezilarli darajada o'zgaradi. Sog'lom o'quvchi o'z kuchi bilan ma'lumotlarni o'zlashtirgan bo'lsa, aqli zaif o'quvchi juda kiyinchilik bilan o'zlashtiradi, o'zlashtirishi past bo'lganligi sababli uzluksiz ravishda qaytariladi. Bilim darajasi etarli bo'lmaganligi sababli, bilish va o'rganishlari uchun uzoq mehnat talab qilinadi, albatta mustahkamlab borilishi kerak. Bolalar bilan ota-ona o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tashkillashtirish uchun turli to'siqlar xalaqit beradi. Jumladan, band bo'lish "to'siq'i", ota-onalar doimo band bo'lishadi, bolaga e'tibor berolmaydilar, chunki ularning uy yumushlari ko'p. Bu bolada hissiy rivojlanishni to'xtashga olib keladi.

Ikkinchi to'siq- yoshga bog'liq "to'siq" bo'lib, bunda kattalarning yoshi ulug' bo'lgani uchun bolani tushunmaydilar. Bolaning ichki dunyosini hisobga olmaydilar. Kattalar uchun arzimaydigan narsalar bola uchun muhim bo'lishi mumkin. Eski qolip "to'siqi"- ota-onalar o'zining bolasini yoshi ulg'ayib borayotganini sezishmaydi. Farzand ulg'ayib borgan sari ota-onasining u bilan hisoblashishlarini istaydi. Shuning uchun ular o'rtasida tushunmovchiliklar, nizolar tug'iladi. Biz kattalar farzandlarimiz bizni doimo tinglashlarini xohlaymiz, bizga bo'ysunishlarini istaymiz. Ularning mustaqil fikrlarini eshitishga erinamiz. Demak, kattalar bolaga nisbatan eski qarashlarini yo'qotishlari lozim. Shunda o'rtadagi to'siq yo'qoladi. T a r b i y a v i y an'analardagi "to'siq"-ota-onalar oiladagi ilgari tarbiyaviy ta'sir usullarini qo'llaydilar, bolani ruhiy rivojlanishi darajasini hisobga olmaydilar. Ular o'zlarining malakalarini oshirish ustida ishlamaydilar. Natijada bola bilan o'rtalarida to'siq paydo bo'ladi, bir-birlarini tushuna olmaydilar. Didaktizm "baryeri(to'siq)"- bunda ota-onalar bolaga doimo aql o'rgatadilar. "Unday qilma," "Bu to'g'ri, bu noto'g'ri" va h.k. Bolaning har bir qadami o'lchanadi, baholanadi. Bu esa bolada zo'rliqishni yuzaga keltiradi, asabiy bo'lib qoladi.

Demak, yuqoridagi “to‘siqlar”ni yo‘qotish uchun ota-ona farzandi bilan to‘g‘ri muloqotda bo‘lish yo‘llarini izlab topishi kerak. Shundagina bola bilan til topa olishlari mumkin bo‘ladi.

Korreksion rivojlantirish ishlarini ishlab chiqish uchun avval, aqli zaif o‘quvchilarning kommunikativ ko‘nikmasini korreksiyalash yo‘llarini bilish, hamda korreksion rivojlantirish texnologiyalari ishlab chiqiladi.

№	Kommunikativ ko‘nikma	O‘quvchining shaxsiy sifatлари	Korreksion rivojlantirish texnologiyalari
1	Empatiya	Kechinmalarni his qilish dunyoga o‘zgalar nigohi bilan qarashni bilish	Boshqaruchi texnologiyalar, pozitiv harakatli mashqlar
2	Xayrixohlik	O‘zgalarini hurmat qilish va yoqtirish, tushunish va qo‘llab – quvvatlash	Boshqaruchi texnologiyalar, pozitiv harakatli mashqlar, tana bilan ishlash
3	Eshitishni bilish	Sabr bilan eshitish, diqqat , xayrixohlik, o‘zini erkin tutish	Erkin harakatli mashqlar, diqqatni jamlash, eshitish qobiliyati va nutqni rivojlantiruvchi mashqlar
4	Bahslashish	sabr, o‘z mulohazalarida qolish	erkin harakat uchun , nutqni rivojlantirish uchun mashqlar va texnologiyalar
5	Autik	Muloqotda o‘zligini anglash, o‘ziga ishonch hissini uyg‘otish, o‘z-o‘zini baholash , o‘zini hurmat qilish,	Boshqaruv texnologiyalari , liderlik , o‘zini anglash, qo‘llab- quvvatlash uchun mashqlar
6	His-tuyg‘uni sezish	His-tuyg‘ularini bildirish va o‘zgalarning tuyg‘ularini qabul qilish	Nutqni rivojlantirish, so‘z boyligini boyitish, emotsiya bilan ishlash
7	Ichki hissiyotni boshqarish	O‘zini erkin tutish	Jahl bilan ishlash, janjalli holatlar ustida ishlash
8	Tolerantlik	O‘zgani qabul qilish, ularning qiziqishlari, fikrlari, dunyo qarashlarini hisobga olish	Boshqaruv texnologiyalari, faol guruh texnologiyalari, pozitiv harakatli mashqlar
9	O‘z nuqtai nazarida qolish (dunyoqarash)	O‘ziga ishonch , o‘zini hurmat qilish, gapirish va harakat qilishni bilish	Boshqaruv texnologiyalari liderlik va nutqni rivojlantiruvchi mashqlar
10	O‘z fikrlarini tuyg‘ularini va istaklarini bildirish	Nima haqida o‘ylashlari, his-tuyg‘u kechinmalari aqida so‘zlab bera olish	O‘zaro muloqotni rivojlantiruvchi texnologiya
11	Aniqlik	O‘z kechinmalari haqida gapirish, savollarga aniqlik bilan javob berish	Ishonchni mustahkamlovchi, nutqni rivojlantiruvchi, mashqlar

12	Ochiqlik	Guruhda ochiqko'ngil bo'lishga tayyor bo'lish, ishontirish,	O'zaro muloqotni rivojlantiruvchi texnologiya
13	O'zini anglash	Atrofdgilardan teskari munosabatni qabul qilishga tayyor bo'lish, adekvativ o'z-o'zini baholash	Boshqaruv texnologiyalari va mashqlari, refleksiya, nutq o'stiruvchi mashqlar
14	Past tajovvuzkorlik	Janjalsiz, bahslashib o'z fikrini o'qtirish. O'zini boshqara olish.	Boshqaruv texnologiyalari, xafagarchilikka, jahlni jilovlay olishga doir mashqlar, emotsional boshqaruv

Korreksion rivojlantirish texnologiyalarida shaxsiy xususiyatlarning rivojlanishi tahlil qilinib jamlanganda, aqli zaif o'quvchilarning kommunikatsiyasi 2 - jadvalda ko'rsatilgan. Aqli zaif o'quvchilarni korreksion rivojlantirish ishlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: boshqaruv texnologiyalari, o'zini erkin tuta bilish, diqqatni jamlash, nutqni rivojlantirish, so'z boyligini oshirish, kommunikatsiya usullarni qaytarish va mustahkamlash, o'zini anglash va o'ziga baho berish, dadil muloqot qilish, birinchi bo'lishga (liderlik) intilish;

- O'quvchilarda harakatli texnologiyalarni shakllantirish orqali sinfdagi do'stlariga nisbatan ishonchi ortadi;
- Tana bilan ishlovchi mashqlar, relaksatsiya elementlari;
- Jahl va g'azab uchun mashqlar
- Janjalli xolatlarda o'zini tutish uchun mashqlar;
- Emotsiya va tuyg'u uchun verbal mashqlar, nutq o'stiruvchi mashqlar.

Korreksion rivojlantirish ish jarayonida aqli zaif o'quvchilar mashqlar va boshqaruv texnologiyalari, kommunikatsiya qoidalari bilan tanishishlari va kommunikatsiya usullarini qaytarib, mustahkamlashlari zarur.

Xulosa qilib aytganda aqli zaif o'quvchilarda kommunikativ ko'nikmaning rivojlanishida quyidagi etishmaydigan quyidagi xususiyatlari mavjud :

harakatning sustligi, yaxshi tushuna olmasligi, anglay olmaslik, axborotni esda saqlab qola olmaslik va ishlata olmasligi; yangiliklarni o'zlashtira olmasligi, olgan bilimlarini tez esdan chiqib ketishi, o'zlashtirilgan, o'tilgan mavzuga ko'p marota qaytib takrorlash; olgan bilim manbayi kamligi; olgan bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash uchun uzoq mehnat talab qilinishi lozim, aks holda ularni yana esdan chiqarib yuboradilar.

Aqli zaif o'quvchilarning rivojlanishini korreksiyalash uchun o'tilgan mavzuga qaytib, mustahkamlash va ko'p marotaba takrorlash lozim.

Aqli zaifo‘quvchilar bilan ishlashda - (o‘zini anglash va o‘zini mukofotlash, ko‘ra oladigan jihatlarni nomoyon qilish, his- hayajonli vaziyatlarda) texnologiya tariqasidagi mashqlar samaraliroqdir.

Adabiyotlar:

1. Анастаси А. Психологическое тестирование. М.:, “Педагог”, 2015 й.
2. Бгажнокова И.М., Гамаюнова А.Н. Проблемы социальной адаптации детей-сирот с нарушениями интеллекта // Дефектология. № 1., 2020 г.
3. Вольков Б.С., Волькова Н.В., Методы исследования в психологии. М.:, “Владос”, 2019 г.
4. Выготский Л.С. Обучение умственно отсталых детей во вспомогательных школах. М.:, “Педагог”, 2018й.
5. Детская практическая психология / Учебник / Под ред. профессора Т.Д. Марцинковской. М.:, “ГАРДАРИКИ”, 2019 г.
6. Akramova, X. (2020). Korrektсионno-pedagogicheskie obobennosti formirovanie navykov zdorovogo obraza jizni u detey s umstvennoy ostalost'yu v semeynykh usloviyax. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 15(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918
7. Akramova, X. (2020). Sotsial'no-pedagogicheskaya rabota s det'mi doshkol'nogo vozrasta. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 7(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/674
8. Akramova, X. (2020). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 7(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/682
9. Akramova, X. (2020). Metodika formirovaniya obsh'ix trudovykh navykov u umstvenno otstal'nykh uchениkov cherez kom'pyuternye multymediy'nyye programmy. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 1(12), 1-7. izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3182
10. Akramova, X. (2020). Methods of developing general work skills in mentally retarded students through information programs. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 7(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/697
11. Akramova, X. (2020). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 15(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/897
12. Akramova, X. (2020). Aqli zaif o'quvchilarda axborot dasturlari vositasida umumiy mehnat ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 15(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/916
13. Akramova, X. (2020). Zamonaviy multymedia vositalaridan foydalanish - muvaffakiyat garovi . Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 1(12), 1-5. izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3162

GRAFOMOTOR STIMULYATSIYA YORDAMIDA VOSITA ALALIYASINI KORREKSIYALASH

Akramova X.S

Jizzax DPU Maxsus pedagogika kafedra dotsent

Abdullayev M. G'.

*Maxsus pedagogika, defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi
2- bosqich magistranti*

Tayanch soʻzlar: alaliya - nutq funksiyasining chuqur etukligi, "tovush", "boʻgʻin", "soʻz", "ibora", "uyushgan nutq", nutqni harakat bilan muvofiqlashtirish. Chizish, bolalar amorf tovushlarni talaffuz qilish, urgʻuli unli tovush, labirintlardan oʻtish, vertikal chiziqlarni kesish.

Ключевые слова: алалия – глубокая зрелость речевой функции, «звук», «слог», «слово», «фраза», «организованная речь», координация речи с движением. Рисование, дети произносят аморфные звуки, ударные гласные, проходят лабиринты, вырезают вертикальные линии.

Key words: alalia - deep maturity of speech function, "sound", "syllable", "word", "phrase", "organized speech", coordination of speech with movement. Drawing, children pronouncing amorphous sounds, accented vowels, going through mazes, cutting vertical lines.

Резюме:

Ushbu maqolada aqli zaif oʻquvchilarda kommunikativ koʻnikmalarni shakllantirish tavsifi eʼtibor qaratilishi lozim boʻlgan faoliyat turlariga toʻxtalib oʻtgan.

Резюме:

В данной статье описание формирования коммуникативных навыков у умственно отсталых школьников сосредоточено на видах деятельности, на которые следует обратить внимание.

Summary:

In this article, the description of the formation of communicative skills in mentally retarded students is focused on the types of activities that should be paid attention to.

Alaliya - miya yarim korteksining nutq sohalarining organik shikastlanishi natijasida yuzaga keladigan nutq funksiyasining chuqur etukligi. Alaliya bilan nutqning kam rivojlanganligi tizimli xarakterga ega, yaʼni uning barcha tarkibiy qismlari - fonetik-fonematik va leksik-grammatik buzilishlar mavjud.

Shuni taʼkidlashni istardimki, alaliya murakkab muammo (tibbiy, psixologik va pedagogik). Va buni nutq rivojlanishidagi kechikish deb hisoblash mumkin emas. Bolalar bilan tuzatish ishlari olib borar ekanmiz, kech paydo boʻlgan nutq

o'ziga xos tarzda rivojlanishda davom etishiga amin bo'ldik. Ish natijalarini tahlil qilib, shuni aytishimiz mumkinki, faqat ishning turli bosqichlarida texnika va texnikalar majmuasini qo'llash alaliyani tuzatishda ijobiy natijalarga erishishga imkon beradi.

Nutqning rivojlanishidagi nisbatan kichik kechikish ham aqlning shakllanishiga to'sqinlik qiladi va xarakterni o'zgartiradi. Tuzatish ishlari qanchalik erta boshlansa, alaliyani engishda prognoz shunchalik ijobiy bo'lishi mumkin.

Alalik bolalar bilan logopediya ishlarini olib borish uchun asos sifatida men yuqori toifali o'qituvchi-defektolog va defektologiya kafedrasida katta o'qituvchisi Tatyana Viktorovna Pyatnitsa Tatyana Vladislavovna Bashinskayaning ish tajribasidan foydalandim. Motor alaliyali bolalar bilan ishlashning ushbu usuli meni juda qiziqtirdi va men ushbu texnikani sinab ko'rishga qaror qildim. N.V. aytganidek Gogol "Qaysi rus tez haydashni yoqtirmaydi" va qaysi bola chizishni yoqtirmaydi?

Alaliya bilan og'rigan bolalarda aqliy faoliyat mahsuli sifatida nutq emas, balki nutq mexanizmi qiyin.

Motor alaliyasi bo'lgan bolalarning nutq qobiliyatini tekshirganda, biz so'zni takrorlashga urinayotganda, bolalar amorf tovushlarni, urg'uli unli tovushni yoki urg'uli bo'g'ini talaffuz qilishini ta'kidlaymiz. Masalan, lalya - ah, noga-ha, sut - ko, mashina - na, men sayrga ketyapman - zarba.

Bolani so'z yoki iborani to'g'ri talaffuz qilishga undash orqali biz tovushlar, bo'g'inlar, so'zlar va bolaning qattiq charchoqlari ketma-ketligida "qobiliyatsizlikka" erishamiz. Bu nutq dasturini tuzishda ishtirok etadigan nerv impulsleri zaif va qisqa muddatli ekanligini ko'rsatadi.

Amalda qanday mexanizmlar kuchli va uzoq davom etadigan nutq impulsini rivojlantirishga yordam beradi?

Keling, bunday bolalarning motor imkoniyatlariga e'tibor beraylik. Bolaga bir xil elementar harakatlarni 2-3 marta takrorlash qiyin, ular uchun o'zgaruvchan oddiy harakatlarni takrorlash mutlaqo mumkin emas; Harakat paytida tovush yoki iborani takrorlash ayniqsa qiyin (qarsak chalish, otish). Ovoz harakatdan biroz oldin yoki biroz keyin talaffuz qilinadi, lekin ayni paytda emas.

Nutq momentini harakat momenti bilan birlashtiraylik. Taklif etilayotgan texnikaning asosiy g'oyasi - harakat momentini iloji boricha nutq bilan birlashtirish. Har bir tovush harakat bilan, har bir harakat tovush bilan birga keladi.

Texnika bolalik psixodinamikasini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan bo'lib, motorli alaliya, DEHB bilan og'rigan bolalar bilan ishlashga

mo'ljallangan va tuzatish ishlarining 3 asosiy bosqichiga mos keladi:Первый этап

1 konsentratsiya - "ovoz"

2-konsentratsiya - "bo'g'in"

3-konsentratsiya - "so'z"

Ikkinchi bosqich

4-konsentratsiya - "ibora"

Uchinchi bosqich

5-konsentratsiya - "muvofiq nutq"

Men T.V.Bashinskaya, T.V.Pyatnitsaning "Nutqni harakat bilan muvofiqlashtirish. Chizish".

Keling, mashg'ulotlarning birinchi bosqichida "ovoz" darajasida qo'llaniladigan mashqlarni ko'rib chiqaylik. Bu ishdagi asosiy juda muhim davr. Siz bolani o'ziga jalb qilishingiz va uni mag'lub qilishingiz kerak. Bolaning o'qituvchiga ishonishi va uni ochishi muhimdir. Ushbu bosqichda bola barcha turdagi vazifalarni o'zlashtirishi kerak.

Nozik vosita ko'nikmalarini rivojlantirish va qo'l yozuvini yaxshilash uchun grafomotor mashqlar.

PDF formatida 5 varaq:

1-topshiriq - chiziqlar bo'ylab harakat qiling,

2-topshiriq - labirintlardan o'ting,

3-topshiriq - ikkala qo'l bilan chizish,

4-topshiriq - rasmni qarama-qarshi tomondan takrorlang (nosimmetrik chizma),

5-topshiriq - uchta qalam bilan chizish,

6-topshiriq - vertikal chiziqlarni chizish.

Yangi materialni o'rganish

1."b" va "d" harflarining vizual tasvirini, harflarning kinestetik tasvirini aniqlashtirish

- "B" va "d" harflari qanday o'xshash?
- Bolalar: - Ularning oval shakli bor.
- To'g'ri. Bu harflar umumiy elementga ega - oval.
- Bu harflar qanday farq qiladi?

Bolalar: - Ikkinchi element.

- "B" harfining ikkinchi elementi qanday yoziladi?

Bolalar: - Yuqoriga va o'ngga.

- "D" harfining ikkinchi elementi qanday yoziladi?

Bolalar: - Pastga, pastadir va o'ngga.

- "B" harfini, "d" harfini yozganimizda qoʻlning harakatini men bilan takrorlang: tasvirlar, yuqoriga va oʻngga; oval, pastadir va oʻngga.

Bolalar nutq terapevti bilan birgalikda "b" va "e" harflarini yozishga taqlid qiluvchi qoʻl harakatlarini bajaradilar.

1. *Ularning elementlaridan harflar yasash*

- Stollaringizda "b" va "e" harflari elementlari boʻlgan konvertlar mavjud. Elementlardan harflarni yigʻing. Lekin ehtiyot boʻling - konvertda qoʻshimcha element mavjud.

Bolalar elementlardan "b" va "d" harflarini qoʻshadilar.

(Agar kerak boʻlsa, nutq terapevti yordam beradi; topshiriqning toʻgʻriligini tekshiradi)

Juda qoyil! Har bir narsani konvertlarga soling, stolning chetiga qoʻying.

Bolalar harf elementlarini konvertlarga solib, stolning chetiga qoʻyadilar.

Grafomotor qobiliyatlarni rivojlantirish

- Endi men sizga kuzgi barglarni beraman. Ularning ustiga harflar chizilgan. "B" yoki "d" harflarini olish uchun nuqtalarni ulang.

Bolalar qogʻoz boʻlaklaridagi nuqtalarni bogʻlaydilar.

(Logoped topshiriqni tekshiradi, kerak boʻlsa yordam beradi) - Yaxshi, siz ishni qildingiz!

Doskada men daraxt shoxini biriktirdim.

- Bu qaysi daraxt shoxi?

Bolalar: - Bu eman novdasi.

- Agar bu eman novdasi boʻlsa, unda bu nima?

Bolalar: - Eman.

- Endi har biringiz navbat bilan doskaga chiqasiz va qogʻozlardan biriga xat yozasiz. Ammo endi barglarda nuqta yoʻq. Diqqatli boʻling!

Bolalar navbatma-navbat doskaga chiqib, shoxga yopishtirilgan qogʻoz boʻlaklariga xat yozadilar.

- "B" harfi qayerda va "d" harfi qayerda ekanligini qanday taxmin qildingiz?

Bolalar: - "b" harfi ovalning tepasida, "d" harfi esa oval ostida nuqta bor.

- Juda qoyil!

Dinamik pauza Taq-taqillamoq, taqillamoq, taqillamoq. (Bosh oldinga egilib, I.p.da) Biz oʻrmonda taqillatganini eshitdik. (Bosh sekin chapga va oʻngga egiladi)

Taq-taqillamoq, taqillamoq, taqillamoq. (Bosh oldinga egilib, I.p.da)

Bu oʻrmonchi shoxga oʻtirdi. (Boshni sekin orqaga burish) Sincaplar shoxlarga sakraydi.

Sakrash va sakrash, sakrash va sakrash! (Chapga va o'ngga sakrash) Ular ko'pincha baland, baland ko'tarilishadi! (O'z joyida sakrash) Bolalar nutq terapevti bilan harakatlarni amalga oshiradilar.

Nutqni grafomotor rag'batlantirish texnikasi nutqni harakat bilan muvofiqlashtirish, ritm tuyg'usini rivojlantirish, maxsus o'yin mashqlari asosida nutqni shakllantirish imkonini beradi. Ushbu texnikadan foydalanish bolalarning darsda kamroq charchaganligini, topshiriqlarga qiziqish bildirishini, nutq negativizmi asta-sekin yo'qolishini, xotira va e'tiborni yaxshilashni, vosita noqulayligi yo'qolishini ko'rsatdi.

Adabiyotlar:

1. Башинская Т.В., Пятница Т.В. Как превратить неговорящего ребёнка в болтуна (из опыта преодоления моторной алалии), Минск, 2010
2. Akramova, X. (2020). Korrektсионno-pedagogicheskie obobennosti formirovanie navykov zdorovogo obraza jizni u detey s umstvennoy ostalost'yu v semeynых usloviyah. Arxiv Nauchных Publikatsiy JSPI, 15(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918
3. Akramova, X. (2020). Sotsialno-pedagogicheskaya rabota s det'mi doshkol'nogo vozrasta. Arxiv Nauchных Publikatsiy JSPI, 7(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/674
4. Akramova, X. (2020). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. Arxiv Nauchных Publikatsiy JSPI, 7(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/682
5. Akramova, X. (2020). Metodika formirovaniya obshchix trudovых navykov u umstvenno otstalых uchenikov cherez kom'pyuternые multymediynые programмы. Arxiv Nauchных Publikatsiy JSPI, 1(12), 1-7. izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3182
6. Akramova, X. (2020). Methods of developing general work skills in mentally retarded students through information programs. Arxiv Nauchных Publikatsiy JSPI, 7(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/697
7. Akramova, X. (2020). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. Arxiv Nauchных Publikatsiy JSPI, 15(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/897
8. Akramova, X. (2020). Aqli zaif o'quvchilarda axborot dasturlari vositasida umumiy mehnat ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi. Arxiv Nauchных Publikatsiy JSPI, 15(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/916
9. Akramova, X. (2020). Zamonaviy multimedia vositalaridan foydalanish - muvaffakiyat garovi . Arxiv Nauchных Publikatsiy JSPI, 1(12), 1-5. izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3162

DISLALIYA NUTQ NUQSONINING KELIB CHIQISH SABABLARI

Arifxodjayev G'.S.

Jizzax DPU Maxsus pedagogika kafedra t.f.n.

Azimova Z.N.

*Maxsus pedagogika, defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi
2- bosqich magistranti*

Tayanch soʻzlar: "dislaliya" termini xalqaro xarakterga ega boʻldi (uning mazmuni hamda u aniqlagan buzilish turlari doimo mos kelmasa ham), duduqlanish, tovushlarni notoʻgʻri talaffuz qilish til, lab, qattiq va yumshoq tanglayning zararlanishi, etiologikl belgilarga koʻra dislaliya ikki shaklga boʻlinadi: mexanik (organik) va funksional dislaliya Mexanik (organik) dislaliya periferik nutq apparatning (til, jagʻ, tanglay, tish) organik buzilishi natijasidir.

Ключевые слова: термин «дислалия» приобрел международный характер (хотя его содержание и виды выявленных им нарушений не всегда согласуются), заикание, неправильное произношение звуков, поражение языка, губ, твердого и мягкого неба, этиологическая. По признакам дислалия разделяется на две формы: механическую (органическую) и функциональную дислалию. Механическая (органическая) дислалия является результатом органического нарушения периферического речевого аппарата (языка, челюсти, неба, зубов).

Key words: the term "dyslalia" has gained an international character (although its content and the types of disorders identified by it are not always consistent), stuttering, incorrect pronunciation of sounds, damage to the tongue, lips, hard and soft palate, Etiological According to the signs, dyslalia is divided into two forms: mechanical (organic) and functional dyslalia. Mechanical (organic) dyslalia is the result of an organic disorder of the peripheral speech apparatus (tongue, jaw, palate, teeth).

Резюме:

Ушбу мақолада dislaliya nutq nuqsonining kelib chiqish sabablariga eʼtibor qaratilishi lozim boʻlgan faoliyat turlariga tuxталиб ўтган.

Резюме:

В данной статье основное внимание уделяется видам деятельности, на которых следует сосредоточить внимание на причинах нарушения речи дислалии.

Summary:

This article focuses on the types of activities that should be focused on the causes of dyslalia speech disorder.

Noto'g'ri talaffuz nutq kamchiligi haqidagi birinchi ma'lumotlar qadimgi grek olimlari Plutarx, Gippokrat, Kladiya, Galen va boshqalarning ishlarida bayon qilindi. Yuqoridagi mualliflar noto'g'ri davolashni talab qiluvchi kasallik deb qaraydilar. Ularning fikricha tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish til, lab, qattiq va yumshoq tanglayning zararlanishi bilan bog'liq deb ko'rsatadilar. O'rta asrlarga kelib, dislaliya haqida yangi fikrlar paydo bo'lmay, qadimgi davr ilmiy g'oyalari takrorlanadi.

Tarixning keyingi davrlarida italyan professori Merkurialis, nemis fiziologi Alberxt Fon Gallemining ishlari paydo bo'ldi. Ular ham tili chuchuklikni (dislaliyani) periferik nutq apparati tuzilishidagi kamchiliklar natijasi deb qaraydilar. Merkurialis bu kamchilikni davolash usulining eng mosi deb xirurgik terapiya deb hisoblaydi. Galleresa talaffuzdagi kamchiliklarni mashqlar orqali davolash fikrini ilgari suradi. Keyinchalik bu fikr fransuz aktyori J. Talv ishlarida ham o'z aksini topadi.

Shunday qilib, tili chuchuklikning mohiyatini artikulyatsion organlar ishidagi mexanik buzilishlarga bog'lab o'rganganlar. Chunonchi, bu davrlarda tili chuchuklik "duduqlanish" deb nomlanuvchi nutq buzilishining umumiy guruhidan ajratilmagan edi. Nutqdagi talaffuz kamchiliklarini ilmiy tasnif birinchi urinishlar XIX asrning boshlarida boshlandi. Tili chuchuklik mustaqil nutq kamchiligi qilib ajratilgandan so'ng, uning tabiatini o'rganish rivojlanib bordi.

Koen mexanik dislaliya bilan bir qatorda funksional dislaliyani ajratib ko'rsatdi. Uning fikricha, funksional dislaliyaning kelib chiqishining asosiy sababi, bu - taqlid va noto'g'ri nutqiy tarbiyadir.

Shunday qilib, organik va funksional tili chuchuklikni bir-biridan chegaralashga urinishlar yuzaga keldi. Shu yillarda bulbar va psedobulbar falajlanish natijasida kelib chiqadigan nutq buzilishlari haqidagi ishlar paydo bo'ldi. Ular markaziy nerv tizimining ma'lum darajada zararlanishi oqibatida ham tovushlar talaffuzida kamchiliklar bo'lishini ko'rsatdilar. Bu ishlar nutq nuqsonlarini tushunish doirasini kengaytirdi va shu bilan nutqning tovush tomoni kamchiliklari haqidagi bilimlarni rivojlantirishga yordam berdi. A. Kussmaulning "Rasstroystva rechi" kitobi bosilib chiqdi.

Unda birinchi marta nutqning fonetik buzilishlari haqidagi fikrlar bayon etildi. A. Kussmaul tili chuchuklikni organik va funksional formalarga ajratdi. Organik buzilishlarga A. Kussmaul periferik nutq apparatining rivojlanishdagi kamchiliklarni kiritadi (mexanik dislaliya).

Funksional dislaliyaga noto'g'ri nutqiy tarbiya va nutq apparatida noto'g'ri talaffuz nutq kamchiligi haqidagi birinchi ma'lumotlar qadimgi grek olimlari

Plutarx, Gippokrat, Kladiya, Galen va boshqalarning ishlarida bayon qilindi. Yuqoridagi mualliflar noto'g'ri talaffuznidavolashni talab qiluvchi kasallik deb qaraydilar. Ularning fikricha, tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish til, lab, qattiq va yumshoq tanglayning zararlanishi bilan bog'liq deb ko'rsatadilar. o'rta asrlarga kelib, dislaliya haqida yangi fikrlar paydo bo'lmay, qadimgi davr ilmiy g'oyalari takrorlanadi.

Tarixning keyingi davrlarida italyan professori Merkurialis, nemis fiziologi Alberxt Fon Galleming ishlari paydo bo'ldi. Ular ham tili chuchuklikni (dislaliyani) periferik nutq apparati tuzilishidagi kamchiliklar natijasi deb qaraydilar. Merkurialis bu kamchilikni davolash usulining eng mosi deb xirurgik terapiya deb hisoblaydi. Galleresa talaffuzdagi kamchiliklarni mashqlar orqali davolash fikrini ilgari suradi. Keyinchalik bu fikr fransuz aktyori J. Talma ishlarida ham o'z aksini topadi.

U bunga periferik nutq organining buzilishi kiritgan: suyak-kemirchak muskullar qismlar yoki ularning periferik innervatsiyasi", hamda periferik qulog'i og'irligi sababli tovush talaffuzining buzilishi. U 10% dan kam bo'lmagan dislaliya hollari shu nuqson bilan bog'liq deb hisoblangan.

M.Ye. Xvatsev dislaliyani uchta formasini ko'rsatadi: nutq organlarini qo'pol anatomik nuqsonlari bo'lgan mexanik (tanglay yoriqlari, til osti yuganchasining kaltaligi); periferik quloq og'irligi, jag' va tishlar anatomiyasi, shuningdek, til va tanglay, lab anomaliyasi bilan bog'liq bo'lgan organik, yumshoq tanglay muskullarining bo'shlig'i, til uchi egiluvchanligining yetishmasligi, nafas chiqarayotgan havo oqimining sustligi sababli kelib chiqadigan funksional formasi va boshqalar. 50-yillarning boshlarida A.M. Smirnova katta klinik material asosida

M.Ye. Xvatsev taklif qilgan tasnifdan sezilarli darajada farq qiladigan talaffuz nuqsonlari tasnifini nashr qiladi. Shu vaqtning o'zida O.V. Pravdina dislaliyaga boshqacha talqin beradi: 'ayrim hollarda faqat eshitish nuqsonlari bilan bog'liq bo'lgan buzilishlar bo'ladi deydi. Bunda M.Ye. Xvatsevdan farqli ravishda u dislaliyani faqat ikkita formaga ajratdi: funksional va mexanik, keyingisiga (mexanika) rinolaliya ham kiritilgan edi.

Keyinchalik, S.S. Lyapidevskiy va B.M. Grinshpun ishlarida talaffuz nuqsonlarini dizartriya va dislaliyaga bo'lishni, umumlashtirilgan "tutilib gapirish" terminidan umuman voz kechishni taklif qilganlar. Shu yilning o'zida S.S. Lyapidevskiy va B.M. Grinshpun ishlarida rinolaliya mexanik dislaliyadan ajratilib, alohida nutq kamchiligi deb qaralgan. Bu aniqlik dislaliya tushunchasini toraytirdi va uni yanada aniqroq qildi. Keyinchalik dislaliyani funksional va mexanik dislaliyaga bo'linishi ko'pchilik mualliflar ishlarida

ham ajratildi. Faqat ayrim ishlarda organik dislaliya eslatib turildi, lekin hamma mualliflar ishlarida bu termin mazmuni bir xil emas edi: Ye.F. Rau va V.A. Sinyak o'z ishlarida "organic dislaliya" terminini mexanik dislaliya terminiga almashtirilgan. L.V.Melexova ishlarida esa "organik dislaliya" tushunchasi bilan dizartriya va dislaliya orasidagi o'tish hollarida talaffuz buzilishi deb belgilangan.

Keyingi vaqtlarda bunday buzilishlar siyqalangan dizartriya deb aniqlandi. Hozirgi davrda "dislaliya" termini xalqaro xarakterga ega bo'ldi (uning mazmuni hamda u aniqlagan buzilish turlari doimo mos kelmasa ham). Bu kelishmovchilik buzilishlarni aniqlashda tadqiqotchilarning qanday ta'riflashni asos qilib olishiga bog'liq: anatomo-fiziologik, psixologik yoki lingvistik. Klinik mezonlarni odat bo'yicha ta'riflashda dislaliya turlarini turli talaffuz buzilishlari ko'pincha qator qo'yilgan deb ko'riladi. Psixologik va lingvistik mezonlar asosiga qo'yilgan dislaliya tushunchasiga, goh uning turli forma va turlari, goh fonetik va fonetiko-fonematik talaffuz buzilishlari kiritiladi (masalan, R.Ye. Levina ishlarida).

Hozirgi davr ilmiy qarashlarning tanqidiy analizi dislaliya haqida logopediyaga kiritilgan tasawurlarni qayta qurib chiqishni talab qiladi. Kishilar o'rtasidagi muomalaning asosiy vositasi nutq hisoblanadi. Inson nutq yordamida o'z fikrini, his-tuyg'ularini izhor qiladi, hamda boshqalarning hissiyotlarini bilib oladi. Demak, nutq faoliyati aloqa o'rnatish vositasidir.

Inson nutqi tovushlari muayyan ahamiyatga egadir. 4-5 yoshli bolalarning ko'pchiligida tovushlar talaffuzi til normadagiga yaqinlashgan bo'ladi. Ayrim

bolalar tovushlarni buzib talaffuz etadilar. Ular bir tovushni ikkinchi tovushdan

farq qila olmaydilar, ayrim tovushlarni talaffuzda qo'llay olmaydilar, yoki nutqda boshqa tovushlarga almashtiradilar. Bu holatlar dislaliya termini bilan ataluvchi nutq buzilishining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Dislaliya termini grekcha so'zdan olingan bo'lib, dis - buzilish, lalia - nutq degan ma'noni anglatadi.

Dislaliya nutq buzilishlari orasida eng ko'p tarqalgan kamchilikdir. Ye.F. Rau ma'lumotiga ko'ra, tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar maktabgacha yoshdagi bolalarda 15 - 20% ni, kichik maktab yoshdagi bolalarda 5 - 7% ni tashkil etar ekan.

M.N. Aleksandrova ma'lumotiga ko'ra Rossiyada 5-6 yoshli bolalarda sirg'aluvchi tovushlar (s , z , s) 23%, shovqinli tovushlar (s h , j) 24%, afrikat tovush (c h) 13%, "r" tovushi 26%, "l" tovushi 10%, jaranglilar 4,5%, 'Y

tovushi 1,5%, til orqa tovushlar 1% ko'rsatkichlarda noto'g'ri talaffuz etilishi ko'rsatiladi.

R. Bekker ma'lumotiga ko'ra, Germaniyada dislaliya hodisasi 5 – 6 yoshli bolalarning 34% uchrar ekan. K. Onezora dislaliya umumta'lim maktabi o'quvchilarining 18,5% ida kuzatilar ekan. Miloslav Zimeenning Pragadagi bolalar bog'chasida olib borgan tekshirishlariga ko'ra, dislaliya quyidagi raqamlarni tashkil etgan: 3-4 yoshli bolalarda 69%, 4-5 yoshlilarda 58%, 5-6 yoshli bolalarda 46%, 6-7 yoshlilarda esa 37%.

O'zbekistonda M. Ayupova ma'lumotiga ko'ra 5 yoshli bolalarda tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar 41,5%, 6 yoshli bolalarda esa 22,9% ni tashkil etadi.

Hozirgi vaqtda dislaliya nutq apparat inervatsiyasi saqlangan va eshitish normada bo'lganda tovushlar talaffuzidagi kamchilik deb talqin etiladi.

Etiologikl belgilarga ko'ra dislaliya ikki shaklga bo'linadi: mexanik (organik) va funksional dislaliya Mexanik (organik) dislaliya periferik nutq apparatning (til, jag', tanglay, tish) organik buzilishi natijasidir.

Til tagidagi etning (yugancha) kaltaligi mexanik dislaliyaga sabab bo'ladi. Bu kamchilik til harakatini qiyinlashtiradi, til tagidagi etning haddan tashqari kalta bo'lishi tilning yuqori tomon ko'tarilishiga imkon bermaydi. Bundan tashqari, tilning haddan tashqari katta bo'lishi yoki haddan tashqari kichik va tor bo'lishi ham dislaliyaga olib keladi. Bunday hollarda to'g'ri artikulyatsiya qiyinlashadi. Jag' tuzilishidagi kamchiliklar prikus nonormalliklarga olib keladi. Nonormal prikuslar bir necha xil ko'rinishda bo'lishi mumkin.

Prognatiya- yuqori jag' oldinga tomon chiqqan bo'ladi. Buning natijasida pastki oldingi tishlar yuqoridagi tishlar bilan birlashmaydi

Progeniya - pastki jag' oldinga chiqqan bo'ladi

Ochiq prikus - yuqori va pastki jag'lar birlashganda ular orasida oraliq masofa qoladi. Ayrim hollarda bu oraliq faqat oldingi tishlar orasida bo'ladi (oldingi ochiq prikus)

Yoni ochiq prikus o'ng tomonli, chap tomonli va ikki tomonli bo'lishi mumkin.

Tishlarning (tish qatorining) noto'g'ri tuzilishi ham dislaliyaga sabab bo'lishi mumkin. Tishlar va jag'dagi kamchiliklarni bartaraf etish shifokor stomatolog tomonidan olib boriladi.

Tanglayning noto'g'ri tuzilishi ham tovushlarning to'g'ri talaffuziga xalaqit beradi. Tor, baland yoki past, yassi tanglay ko'pchilik tovushlarning to'g'ri artikulyatsiyasiga imkon bermaydi.

Lablarining qalinligi ingichka va kam harakatchanligi ham lab va lab-tish tovushlarini aniq talaffuziga xalaqit beradi.

Funksional dislaliyada periferik nutq apparatining artikulatsion qismida hech qanday organik buzilishlar, kamchiliklar kuzatilmaydi. Funksional dislaliyaning keng tarqalgan sabablaridan biri oiladan nutqini noto'g'ri shakllantirishdir. Ayrim oilalarda kattalar bola nutqiga taqlid qiladilar. Bolani suyib u bilan "bola tilida" so'zlashadilar. Buning natijasida bolada tovushlarning to'g'ri talaffuzi kech rivojlanadi. Dislaliya bolalarda taqlid asosida ham yuzaga kelishi mumkin. Tovushlar talaffuzi hali yetarli, to'g'ri shakllanmagan kichik yoshdagi bolalar bilan, tili chuchuk yoki noaniq, tez shoshib gapiradigan kishilar bilan doimo muloqotda bo'lishi bola nutqiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'pincha bola oilada tovushlarni noto'g'ri talaffuz etuvchi kishi nutqiga taqlid etadi. Bu esa funksional dislaliyaga sabab bo'ladi.

Oiladagi ikki tillilik, pedagogik qarovsizlik ham funksional dislaliyaga sabab bo'ladi. Bunda tovushlarga e'tibor bermaslik, boladagi kamchiliklarni to'g'irlamaslik, to'g'ri va aniq talaffuz namunalari bermaslik hollari ko'zda tutiladi. Fonematik eshitishning yaxshi rivojlanmaganligi bolalarda tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni keltirib chiqaruvchi sabablardan biridir. Bu holda tovushlar differensiyasi (tovushlarni farqlash) qiyinlashadi. Bolalar asosan bir-biriga o'xshash: jarangli-jarangsiz, sirg'aluvchi va shovqinli tovushlarni ajrata olmaydilar. Bu qiyinchiliklar natijasida tovushlarning to'g'ri talaffuzi uzoq vaqtga cho'zilib ketadi. Shu bilan birga, tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar, ayniqsa, tovushlarni almashtirish hollari, o'z navbatida, fonematik eshituvning shakllanishini qiyinlashtiradi va kelgusidan nutqning umumiy rivojlanmaganligiga va o'qish-yozishda buzilishlar bo'lishiga sabab bo'ladi. Dislaliya artikulatsion apparat a'zolarining (til, lab, pastki jag') harakatchanligidagi kamchiliklar natijasida ham sodir bo'ladi. Bu hol bolaning tilni kerakli holatda ushlab tura olmasligi yoki bir harakatdan ikkinchi harakatga tez o'ta olmasligida namoyon bo'ladi. Dislaliya funksional eshituvning pasayishi natijasida ham paydo bo'lishi mumkin.

Bolaning aqliy rivojlanishidagi kamchiliklar ham og'ir va uzoq davom etadigan dislaliyaga sabab bo'ladi. Oligofren bolalarning 50% da tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar bo'lishi mumkin. Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqining to'g'ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq. Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi.

Nutq buzilishlarini o'rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo'lini, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o'ynovchi sharoitni bilish lozim.

Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o'z vaqtida bilish va aniqlash uchun kerak bo'ladi. Masalan, 1 yosh-u 4 oylik bola gapirmayapti. Pedagog bolaning normal rivojlanishida birinchi so'zlar qachon paydo bo'lishini bilsa, u holda u bu bolaning normal yoki nonormal rivojlanayotganini hal qila oladi. Bola nutqining rivojlanish xususiyatlarini bilish, nutq buzilishlariga to'g'ri diagnoz qo'yish uchun ham zarurdir. Ba'zi mutaxassislar uch yoshli bolaning tovush talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun uni logoped qabuliga yuboradilar. Bu to'g'rimi? Yo'q, albatta. Chunki nutqi normal rivojlanayotgan bolaga hali bu yoshda ba'zi bir tovushlarni noto'g'ri talaffuz etish xos bo'ladi. Bu ko'rinish fiziologik dislasiya deb atalib, bu shu yoshdagi bolalarda artikulyatsiya apparatining hali yetarli darajada shakllanmaganligini bildiradi. Nutq kamchiliklarini bartaraf etishda to'g'ri va aniq tarbiyaviy-tuzatish ish rejasini tuzish uchun bola nutqining rivojlanish qonuniyatlarini yana bir karra bilish zarur hisoblanadi. Mualliflar bola nutqining shakllanish davrlarini turlicha ko'rsatadilar, ularni har xil nomlaydilar va har birining yosh chegaralarini turlicha ifodalaydilar.

G.L. Rozengrad-Pupko bolada nutq rivojlanishini ikki davrga ajratadi:

- 1) tayyorlov davri (2 yoshgacha);
- 2) nutqning mustaqil shakllanish davri.

A. N. Leontev bola nutqining shakllanishini 4 davrga bo'lib ko'rsatadi;

- 1) tayyorgarlik davri - 1 yoshgacha;
- 2) bog'chagacha bo'lgan davr - 3 yoshgacha;
- 3) maktabgacha bo'lgan davr - 7 yoshgacha;
- 4) maktab davri.

Nutqiy nuqsonlarni bartaraf etishda etiologik omillarni hisobga olish juda muhim. Bular tashqi, ichki, biologik va ijtimoiy-psixologik omillar. Misol uchun, dislaliyada kuzatiladigan noto'g'ri prikus, tovushlar talaffuzining buzilishiga, artikulyatsion motorikaning rivojlanmay qolishiga sabab bo'ladi. Bunday paytda logopedik ishlar prikusni to'g'rilovchi ortodontik aralashuv bilan birgalikda olib boriladi. Logopedik ta'sir qator hollarda turli xil tibbiy muolajalar bilan birgalikda olib boriladi.

Xulosa qilib aytganda logopedik ta'sirning mazmuni nutqiy nuqson mexanizmiga bog'liq. Dislaliyada tovushlarni o'zaro almashtirish eshituv idrokining shakllanmaganligi, tovushlarini eshitib farqlay olmaslik, nozik artikulyatsion harakatlarning rivojlanmaganligi oqibatida kelib chiqishi mumkin. Bunday hollarda logopedik ishning maqsadi normal nutqiy mexanizmlarni shakllantirishdan iborat bo'ladi. Dislaliya - tovush talaffuz qilishning normal

eshitish va nutq apparatining saqlangan innervatsiyasi paytida buzilishi. Ma'nodoshlari: tili chuchuklik (eskirgan), tovush talaffuzidagi nuqsonlar, fonetik nuqsonlar, fonemalarni talaffuz qilishdagi notekisliklar.

Nutqning noto'g'ri tovushli (fonemali) turlanishida: tovushlarni buzib talaffuz qilishda, tovushlarning almashinuvi yoki ularning yo'qligida namoyon bo'ladi. Nuqson shuning bilan bog'liq bo'lishi mumkinki, bunday paytda bolada artikular baza shakllanmaydi (artikular tomonning tovush talaffuz etish uchun zarur bo'lgan barcha jihatlari o'zlashtirilmaydi) yoki artikular tomon noto'g'ri shakllanadi. Buning oqibatida nomuvofiq tovushlar hosil bo'ladi. Artikulatsion apparatning anatomik nuqsonlari bilan bog'langan buzilishlar alohida guruhni tashkil etadi. Talaffuzning buzilishi psixolingvistik jihatdan yo fonemalarni ajratish va anglash operatsiyalarining shakllanmaganligi oqibati (ya'ni, idrok etishdagi nuqsonlar), yoki saralash va ishlab chiqarish (shuningdek, unumlilik nuqsoni) vazifasini shakllanmaganligi, yoxud tovushlarni ishlab chiqarish shartlarining buzilganligi deb qaraladi. Anatomik nuqsonlarda buzilishlar organik xususiyatga, ularning ishtirokisiz esa funksional xususiyatga ega bo'ladi. Buzilishlar, odatda, bola nutqining rivojlanish jarayonida; periferik apparatning jihozlanish hollarida u har qanday yoshda paydo bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Logopediya (L. Mo'minova, M. Ayupova). - T., 1999.
2. Mo'minova L.R. va boshqalar. Maxsus psixologiya. T.: "Noshir", 2013 y.
3. Po'latova P. va boshqalar. Maxsus pedagogika. T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2014 y.
4. Mo'minova L.R. 'Tutilib gapiruvchi o'smirlar uchun qo'llanma'. "O'qituvchi". - T., 2013
5. Akramova, X. (2020). Methods of developing general work skills in mentally retarded students through information programs. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 7(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/697
6. Akramova, X. (2020). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 15(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/897
7. Akramova, X. (2020). Zamonaviy multimedia vositalaridan foydalanish - muvaffaqiyat garovi. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 1(12), 1-5. izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3162

MUSTAQIL TA'LIM TURLARI VA ULARNI PEDAGOGIK-METODIK BAJARISH

Muratova S.Ch.

*Toshkent amaliy fanlar universiteti
Pedagogika kafedrasi mudiri*

Tayanch soʻzlar: nazorat-sinov mashgʻulotlari, maʼruza materiallari, mustaqil taʼlim, bilim va koʻnikma, mashgʻulot, tadqiqot

Ключевые слова: контрольно-тестовое обучение, лекционные материалы, самостоятельное обучение, знания и умения, обучение, исследование.

Key words: control-test training, lecture materials, independent education, knowledge and skills, training, research.

Резюме:

Ushbu maqolada nutq amaliyotining ishlab chiqilgan va joriy etilgan interfaol faoliyat modeli taqdim etilgan. Bu esatalabaga oʻqish paytida olingan bilimlarni tizimga kiritishga, asosiy qoidalariga eʼtiborini qaratishga, xotirada tuzatishga va kerak boʻlsa, ularga yana murojat qilishga imkon beradi.

Резюме:

В данной статье представлена разработанная и реализованная интерактивно-деятельностная модель речевой практики. Это позволяет студенту зафиксировать полученные во время учебы знания, сосредоточиться на основных правилах, исправить их в памяти и при необходимости обратиться к ним снова.

Summary:

This article presents the developed and implemented interactive activity model of speech practice. This allows the student to enter the knowledge acquired during study, to focus on the main rules, to correct them in memory and to refer to them again if necessary.

Kirish. Tayanch mustaqil taʼlim talabaning oʻquv dasturiga kiritilgan barcha auditoriya darslari va nazorat-sinov mashgʻulotlariga tayyorgarligini anglatadi. Uning natijasi talabaning joriy mashgʻulotlarda nazorat topshiriqlari, test, maʼruza va boshqa shakldagi joriy nazorat ishlari bilan foal ishtirok etishi orqali namoyon boʻladi. Tayanch mustaqil taʼlim shakllari quyidagilardan iborat: - maʼruza materiallari, konspekt va oʻquv darsliklarini oʻrganish; - mavzuga doir adabiyot va elektron axborot manbalarini izlash, koʻzdan kechirish va oʻrganish; - amaliy mashgʻulotlarda beriladigan uyga vazifalarni bajarish; -

mustaqil ta'lim uchun ajratilgan materialni o'rganish; - amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik; - nazorat ishi yoki kollokviumga tayyorgarlik; - attestatsiya va imtihonlarga tayyorgarlik va boshqalar. Qo'shimcha mustaqil ta'lim talabaning mavzuga doir bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashga, chuqurlashtirishga, olgan bilimlarini tahlil qilishga qaratiladi. Ular quyidagilardan iborat: - kurs ishi; - tadqiqot ishi; - talabalarning ilmiy-amaliy konferensiya, seminar, olimpiadalarda qatnashishi; - o'qituvchi tomonidan belgilangan ilmiy manbalar tahlili; - esse, referatlar yozish va boshqalar. Oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayonida mustaqil ta'limning ikki turi mavjud: auditoriya darslaridagi va auditoriya darslaridan tashqaridagi mustaqil ta'lim. Auditoriya darslaridagi mustaqil ta'lim qoida bo'yicha dars mashg'ulotlari vaqtida o'qituvchining topshirig'i va nazorati ostida, ammo uning bevosita ko'magisiz amalga oshiriladi. Auditoriya darslarida o'qituvchining nazorati ostida bajariladigan mustaqil ta'lim turlari asosan quyidagi shakllardan iborat: Keys, kazuslarni yechish, topshiriqlarni bajarish; mavzuga oid jamoaviy amaliy o'yinlar va boshqalar.

Tadqiqot metodologiyasi. Auditoriyadan tashqaridagi mustaqil ta'lim talaba tomonidan o'qituvchining topshirig'iga binoan uning bevosita ko'magisiz auditoriya darslaridan keyin amalga oshiriladigan ta'limdir. U asosan quyidagi shakllarda amalga oshiriladi: Ma'ruza konspektlar mazmunini o'zlashtirish va uni lektor tavsiya etgan o'quv manbalar negizida shakllantirish (axborot ta'lim resurslari, elektron adabiyotlar). Referat, esse yozish; Amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik; Ilmiy-uslubiy adabiyotlarni chuqur tadqiq etish va boshqalar. Keysni yechish bo'yicha metodik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Keys – (ang. sase – to'plam, aniq vaziyat) nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarni yechish jarayonida qo'llaniladigan ta'lim vositasi. Keys yechish ta'lim faoliyatining samarali interfaol, imitatsion usullaridan biri bo'lib, ta'lim jarayoniga o'tgan asrning yigirmanchi yillarida kirib keldi. U talabalarning olgan bilimlarini real voqealar misolida amalda qo'llash imkonini beradi. Shuningdek, keys-metod plyuralizm g'oyalaridan kelib chiqqan holda, talabalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, initsiativa ko'rsatish ko'nikmalarini rag'batlantiradi, olayotgan ta'lim yo'nalishining jozibadorligini oshirib, motivasiya beradi, ularning ijodiy-amaliy faoliyatini shakllantirishga yordam beradi. Keysni bajarishda talaba quyidagilarni amalga oshirishi zarur: Masalani yechish uchun qo'shimcha ma'lumotlar, ularning manbalarini aniqlash; vaziyatning kelib chiqish sabablari va subektlari yuzasidan prognozlar bayon qilish; muammoga keng nuqtai-nazar bilan, tizimli va vaziyatdan kelib chiqib yondashish mahoratini namoyish etish; muammo yechimiga qaratilgan harakat dasturini ishlab

chiqish (mavjud dalillarni tahlil etib, ularni axborotga aylantirish; muammoni belgilash; maqsadni aniqlash va tasdiqlash; imkon bo'lgan alternativlarni ilgari surish; variantlarni baholash va ulardan birini tanlash.) Talabalar taqdim etilgan keysning tarkibidan qat'iy nazar quyidagilarni bajarishi lozim: keysni tahlil qilish: nima va nimaga bunday bulayotganin aniqlash, nima oqibatlarga olib kelishini tahmin qilish; vaziyatni tushuntirish; oldin belgilangan chora-tadbirlarni baholash; kelajakda mumkin bo'lgan harakatlarni muhokama qilish va ularning samarasini tahmin qilish.

Tahlil va natijalar. Talabalar keyslar ustida ishlaganda quyidagi qobiliyatlarini namoyon etishlari zarur: muammoli vaziyatga jalb etilgan shaxslarni aniqlash, ular o'rtasidagi farqlarni, ziddiyatlarni inobatga olish mahorati; holatni turgan doirasidan kengroq kontekstda tushunish: u qanday boshqa muammolar bilan bog'liq, atrofda nimalar o'zgarayapti va u vaziyatga qanday ta'sir qiladi; mavjud qanday ma'lumot vaziyatni oydinlashtirishini va u qay darajada ishonchli bo'lishini aniqlay bilish; holat haqidagi tasavvurlarni sinchiklab muhokama qilish (subektiv tasavvur muammoni noto'g'ri qabul qilishga va uni ijobiy tomonga o'zgartirishda to'siqlar yuzaga kelishiga olib keladi); noaniqlik va qarama-qarshilikda ishlay olish, chunki aksariyat hollarda to'liq ma'lumot bo'lmaydi. Muammoli vaziyatni asl mohiyatini shunday aniqlash kerakki, unda talaba hodisani haqiqatda sodir bo'layotgandek his eta olishi (asosiy muammolar, vaziyatni keltirib chiqargan faktorlar, sabablari, uning ehtimoli bo'lgan oqibatlari); muammoni yechishga qaratilgan zarur harakatlarni ishlab chiqa olish; tanlangan harakat yo'nalishining maqbulligiga ishontira olish. Keysni yechish metodikasi: Masalani tushunish: keys mazmunan qaysi mavzuga tegishli, undan qanday natija kutilmoqda, prezentatsiyaning qanday formasi talab etiladi, uning bajarilish muddati va talablari va h.k.) Keysni ko'rib chiqish (keys bajaralishiga oid birlamchi ma'lumotlar olingandan so'ng, keysda berilgan situatsiyani "his etish" lozim): ishning mazmunini unda ko'rsatilgan ma'lumotlar va asosiy g'oyasini tushungan holda ko'rib chiqish, tekstni to'liq o'qib, yuzaga kelgan savollarni, yangi g'oyalarni, kursning mos kelgan konsepsiyasini yozish). Vaziyatni tasvirlash: ishning ayrim jihatlarini muhim va boshqalarini juz'iy deb baholash, ishning yechimiga yordam beradigan barcha momentlarni aniqlash, muammoga to'g'ridan-to'g'ri aloqasi bo'lmagan faktorlarni ko'rib chiqish (ular hal etuvchi rol o'ynashi mumkin), hodisaning qachon, qayerda bo'lgani yoki bo'lmagani, undan manfaatdor tomonlar, vaziyatni hal etishga to'sqin bo'layotgan sabablar va h. k.) Diagnostika bosqichi (ushbu bosqich eng ko'p diqqatni talab etadi): o'tilgan mavzularni yodga olib, keys uchun foydali bo'lgan nazariy bilimlarni aniqlash, vaziyatni

kelib chiqish sharoitini o'rganish, keysni sinchiklab o'rganib, diagnostik prognoz uchun zarur bo'lgan daliliy ma'lumotlarni aniqlash va h.k.). Keys formulirovkasi: muammoning keyingi muhokamasida ahamiyatli bo'lgan ma'lumotlarni yozib olish, ma'lumotlarni muhimlik darajasi bo'yicha saralab olish va h.k.). Masalani yechish mezonlarini aniqlash: Alternativlar yaratish: muammoni yechish xarakter yo'lini kreativ metodlar asosida, imkon boricha ko'proq variantlar keltirgan holda ishlab chiqish. Masalani yechimining barcha variantlarini baholab, ulardan eng maqbulini tanlash. Xulosa prezentatsiyasi: unda keysning yechimi va tanlangan yechimning ishonchli dalillari bo'lishi zarur. Esse – muayyan masala yoki mavzu yuzasidan muallifning taassurotlari, nuqtai-nazari, fikr va mulohazalari, individual pozitsiyasi, hissiyotlari, falsafiy mushohadalarini ifodalaydigan mustaqil faoliyat shakli. Esse yozish maqsadini shakllantirishda quyidagi savollarga javob berish zarur:

1. Nima uchun bu mavzu tanlandi?
2. Mavzuning dolzarbligi nimada?
3. Tanlangan mavzu doirasida bo'yicha taassurotlar, shaxsiy nuqtai nazar, fikr mulohazalar va boshqa qanday g'oyalar, yondashuvlar, amaliy yechimlar mavjud?
4. Tanlangan yondashuvning yangiligi nimada?
5. Esse yozish uchun tanlangan mavzuning vazifasi nimalarda namoyon buladi?

Keyingi qadam o'qishdir. Birinchi marta kitob haqida to'liq tasavvurga ega bo'lish uchun uni boshidan oxirigacha o'qish tavsiya etiladi. Qayta o'qish bilan har bir bobni bosqichma-bosqich chuqur anglash, tanqidiy material va ijobiy taqdimot, asosiy g'oyalarni, argumentlar tizimini, eng yorqin misollarni va boshqalarni ta'kidlash lozim. Bu borada talabalarning bibliografik tayyorgarligi muhim o'rin tutadi. Bu kitobning ilmiy apparatlaridan, ma'lumotnomalar nashrlaridan, kataloglardan faol, tezkor foydalanish, kerakli ma'lumotlarni qidirish, qayta ishlash va tartibga solish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Ilmiy matnni o'qishda to'rtta asosiy munosabat mavjud: axborotni qidirib topish (kerakli ma'lumotlarni topish, ajratib ko'rsatish vazifasi); assimilyasiya qilish (o'quvchining say-harakatlari muallif tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarni ham, uning fikrlash mantig'ini ham iloji boricha to'liq anglashga va eslashga qaratilgan); analitik-tanqidiy (o'quvchi materialni tanqidiy tushunishga, uni tahlil qilishga, unga bo'lgan munosabatini belgilashga intiladi); ijodiy (o'quvchining u yoki bu shaklda tayyorligini yaratadi - uning mulohazalari uchun boshlang'ich nuqta, o'xshashlik bilan harakat qilish uchun obraz va boshqalar.) - muallifning fikrlari, kuzatuv natijalari, ishlab chiqilgan metodologiyasi, ularni to'ldirish,

yangi tekshirish mavzusi). O'qishning bir nechta turlarining mavjudligi ilmiy matnga murojaat qilishning turli xil munosabatlari bilan bog'liq: bibliografik - katalog kartalarini, tavsiyalar ro'yxatlarini, yil uchun jurnal va maqolalarning ro'yxatini va boshqalarni ko'rib chiqish; ko'rib chiqish - kerakli ma'lumotlarni o'z ichiga olgan materiallarni izlash uchun foydalaniladi, odatda ular ma'lumotnomalar va kataloglar ro'yxati bilan ishlagandan so'ng darhol murojaat qilishadi, bunday ko'rib chiqish natijasida o'quvchi keyingi ishlarda qaysi manbalardan foydalanilishini aniqlaydi; kirish - tanlangan maqolalar, boblar, alohida sahifalarni muttasil, yetarlicha batafsil o'qishni nazarda tutadi, maqsadi axborotning mohiyati bilan tanishish, muallif tomonidan ko'rib chiqish uchun qanday savollar berilganligini bilish, materialni saralash; o'rganish - materialni puxta o'zlashtirishni nazarda tutadi; bunday o'qish jarayonida o'quvchining muallifga bo'lgan ishonchi namoyon bo'ladi, taqdim etilgan ma'lumotlarni qabul qilishga tayyorligi, materialni to'liq tushunishga bo'lgan munosabati amalga oshiriladi; analitik-tanqidiy va ijodiy o'qish va o'qishning ikki turi bir-biriga yaqin, chunki ular tadqiqot muammolarini hal qilishda qatnashadilar. Ulardan birinchisi, ham ma'lumotning o'zi, ham muallif tomonidan uni olish va taqdim etish usullarini sinchkovlik bilan tahlil qilishni o'z ichiga oladi; ikkinchidan - o'quvchi o'z fikrlarini bayon qilishni zarur deb biladigan hukmlar, faktlar yoki shunga bog'liq ravishda izlash. Talabalar uchun ta'lim olishning barcha turlaridan eng asosiysi o'qishdir - bu o'quv adabiyotlari bilan ishlashda turli sohalarida bilimlarni to'plashga imkon beradi. Shuning uchun ham aynan o'quv faoliyati doirasidagi ushbu mustaqil ta'lim turi birinchi navbatda o'zlashtirilishi kerak. Bundan tashqari, ta'limning ushbu turini o'zlashtirishda ilmiy matn bilan ishlash samaradorligini oshiradigan asosiy texnikalar shakllantiriladi. Adabiyot bilan ishlashning ilmiy metodikasi ham o'qilganlarni yozib olishni ta'minlaydi. Bu talabaga o'qish paytida olingan bilimlarni tizimga kiritishga, asosiy qoidalarga e'tiborini qaratishga, ularni tuzatishga, xotirada tuzatishga va kerak bo'lsa, ularga yana murojat qilishga imkon beradi. Konspekt qilish-bu o'qiganlaringizning mazmunini ixcham va izchil namoyish etish. Konspekt - bu kitob yoki maqola mazmunini mantiqiy ketma-ketlikda taqdim etishning murakkab usuli. Konspekt tuzish bo'yicha uslubiy tavsiyalar. Bu konspektning birinchi elementi. Konspektning ikkinchi elementi tezisdir. Tesis qisqacha tuzilgan bayonotdir. Materialni yaxshiroq o'zlashtirish va yodlash uchun siz tezislarni o'z so'zlaringiz bilan yozishingiz kerak. Konspektga ilgari surilgan tezislarni isbotlanishi kerak. Shuning uchun, konspektning uchinchi elementi ko'rib chiqilayotgan tesisning haqiqatini isbotlovchi asosiy dalillardir. Konspektga qoidalar va misollar bo'lishi mumkin.

Reja bandlariga aniq amal qilib, materialni aniqlang. Yozuvlar paytida fikrni o'z so'zlaringiz bilan ifoda etishga harakat qiling. Yozuvlar aniq, ravshan saqlanishi kerak. Iqtibos keltirishda fikrning ixchamligini, ahamiyatini yodda tuting. Konspekt tayyorlashda har bir jumlaning imkoniyatiga intilish kerak. Kitob muallifining fikrlari qisqacha bayon etilishi, yozilganlarning uslubi va ifodaliligiga e'tibor berish kerak. Unda manbaning asosiy tamoyillari, muallif kiritgan yangi narsalar va asarning asosiy metodologik qoidalari aks ettirilishi lozim. Muallifning fikrlarini ixcham va o'z so'zlari bilan ifodalash qobiliyati tajriba va bilimlar negizida rivojlanadi. Ammo ularning to'planishiga bir muhim qoidaga rioya qilish – birinchi o'qishdayoq yozishga shoshilmaslik, konspektga faqat eng muhim ma'lumotlarni kiritish yordam beradi.

Xulosa. Umuman olganda, asosiy qismning mazmuni alohida mualliflarning pozitsiyalarini va ularning qiyosiy xususiyatlarini, tadqiqot uchun tanlangan mavzu bo'yicha nutqning asosiy masalalarini aniqlashni aks ettirishdir. Talaba muallif matnining asosiy tushuncha va kategoriyalarida ravonlik ko'rsatishi kerak. Tahlil qilingan materialning mohiyatini yaxshiroq taqdim etish uchun uni jadvallar, grafiklar, raqamlarni taqqoslash va iqtiboslar bilan ko'rsatishingiz mumkin. Talaba nazariy seminarlardan farqli o'laroq, xususan, o'z fikrlarini ifodalash va boshqa mualliflarning fikrlarini og'zaki ravishda takdim etish ko'nikmalariga ega bo'ladi va bu usul talabaga malakali tilda va yaxshi uslubda yozma ravishda tezislar yozish ko'nikmalarini beradi.

Adabiyotlar:

1. Proektirovanie uchebno-metodicheskogo obespecheniya moduley innovatsionnoy obrazovatelnoy programmy: Metodicheskoe posobie / O. V. Akulova, A. Ye. Baxmutskiy, R. U. Bogdanova, O. B. Dautova, Ye. V. Piskunova, N. F. Radionova, A. P. Tryapisina; Pod red. C. A. Goncharova. - SPb.: Izd-vo RGPU im. A. I. Gersena, 2007. — 159 s.
2. M.E.Axmedova Modul-kredit tizimida mustaqil topshiriqlar tuzishning ilmiy-nazariy asoslari T.: Monografiya. 2022.132 bet.
3. Karpenko M. P. Perspektivi razvitiya sistemy vysshego obrazovaniya na osnove “Konsepsii vuza–2030” / M. P. Karpenko //Vestnik REAN. 2005. T. 5. №3. S. 27–34.
4. Karpenko M. P. Perspektivi razvitiya sistemy vysshego ob-razovaniya na osnove “Konsepsii vuza– 2030” / M. P. Karpenko //Vestnik REAN. 2005. T. 5. №3. S. 27–34.
5. Karimova R. O'zbek raqslari. T. 2003 y.
6. Karimova R. O'zbek raqslari. T. 2003 y.
7. Hamidova X., Sayfullayeva D., Zokirova S. Merosiy raqs durdonalari.T. 2003y
- 8.Karimova R., Sayfullayeva D. O'zbek yakka ayollar raqsi. T. 2007 y.Nikitin V.Y. Modern djaz tanets. M. 2000 y.
9. 2000 y. Muxamedova O'. Uyg'ur xalq raqslari. T. 2009y.
10. Sayfullayeva D., Kazakbayeva Z. O'zbek raqs san'ati tarixi va raqs sahnalashtirish sirlari . T. 2006 y.

TALABALARNING GAPIRISH MALAKASINI BAHOLASHDA NAZORAT TAMOYILLARI

Turabova MT.

O'zbekiston davlat jaxon tillari doktranti

Tayanch soʻzlar: baholash, baholash nazorati, kommunikativ yondashuvning, baholash tamoyillari.

Ключевые слова: оценивание, оценочный контроль, коммуникативный подход, принципы оценивания.

Key words: assessment, assessment control, communicative approach, assessment principles.

Резюме:

Ushbu maqolada chet tilini oʻqitishda talabalarning nutqiy malakalarini baholashda nazorat tamoyillarini tahlil qilamiz. Talabalarning chet tilini oʻzlashtirishdagi yutuqlarini tahlil qilishning yagona yoʻli toʻgʻri tuzilgan baholash turidir. Oʻqitish va taʼlim sifatini nazorat qiluvchi asosiy element bu baholashdir. Toʻgʻri va sifatli tuzilgan baholash aniq vazifalarga qaratilgan.

Резюме:

В данной статье мы анализируем принципы контроля при оценке навыков говорения студентов при обучении иностранному языку. Единственным способом анализа прогресса студентов в освоении иностранного языка является правильно структурированный тип оценки. Основным элементом, контролирующим качество преподавания и обучения, является оценка. Корректная и качественная структурированная оценка направлена на достижение конкретных задач.

Summary:

In this article, we analyze the principles of control in the assessment of students' speaking skills in foreign language teaching. The only way to analyze the progress of students in mastering a foreign language is a properly structured type of assessment. The main element that controls the quality of teaching and learning is assessment. Correct and high-quality structured assessment aims to achieve specific tasks.

Kirish. Mamlakatimizda taʼlim tizimida xorijiy tillarni oʻqitish va ularning metodologik asoslarini takomillashtirish masalalari oʻta muhim ahamiyat kasb etayotganligidan kelib chiqqan holda, shularni alohida qayd etishimiz lozimki, taʼlim tizimini takomillashtirish borasidagi oʻzgarishlarni zamonaviy bilimlar va xorijiy tillarni egallagan yetuk kadrlarsiz amalga oshirib boʻlmaydi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli «Oʻzbekiston Respublikasi oliy taʼlim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini

tasdiqlash to'g'risida»gi Farmoni, 2021 yil 19 maydagi PQ-5117-sonli «O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori va Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 11 avgustdagi «Ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 610-son qarori, shuningdek, boshqa bir qator - hujjatlarda mamlakatimizda xorijiy tillarni o'qitishning sifatini va samaradorligini oshirish borasida ko'plab vazifalar belgilangan.

Ushbu vazifalar qatorida, «xorijiy tillarni o'qitishning xalqaro tan olingan dastur va darsliklari ta'limning barcha bosqichlarida joriy etilishini muvofiqlashtirish hamda o'qituvchilarda zamonaviy o'qitish ko'nikmalarini rivojlantirish» asosida ta'lim sifatini yanada oshirish masalasi muhim o'rin tutganligini qayd etishimiz lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Brandl, K. (2008). Communicative Language Teaching in Action. Muradkasimova K.Sh. Ingliz tilini o'qitishda talabalar ko'nikma va malakalarini baholash xususiyatlari. Brown Ch. Principles of language Assessment. Arthur H. Testing for language teachers" adabiyotlarida keltirilganda mavzuga doir ma'lumotlar tahlil qilingan. Ushbu adabiyotlardan foydalangan holda maqolamizda baholash mezonlarini takomillashtirdik.

Tadqiqot metodologiyasi. Chet tillarini o'rgatishning xorijiy usullari bo'yicha test nazorati muammosi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, zamonaviy lingvodidaktik testning istiqbolli yo'nalishlaridan biri kommunikativ kompetensiyani baholashga asoslanadigan kommunikativ nazorat usullaridir.

Kommunikativ yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: 1) samarali muloqot qilish maqsadi, 2) muloqot qilish uchun tilni o'rganish, 3) ma'no va to'g'ri foydalanishga e'tibor berish, 4) ravonlik va aniqlikka e'tibor berish, 5) haqiqiy materiallardan foydalanish. real hayotiy vaziyatni aks ettiradi va 6) to'rtta ko'nikma (gapirish, yozish, o'qish va tinglash) integratsiyasi.

- Kommunikativ tilni o'qitish yondashuvida ma'noga asosiy e'tibor beriladi. Yondashuvning asosiy yo'nalishi o'quvchilarni yozuvchilar va ma'ruzachilarning niyati va ifodasini tushunish qobiliyatiga ega qilishdir.

- Ushbu yondashuvda lingvistik tuzilmalardan ko'ra kommunikativ funksiyalar muhimroq deb hisoblanadi. Litlvudning ta'kidlashicha, "kommunikativ tilni o'qitishning eng xarakterli xususiyatlaridan biri shundaki, u tilning funksional va strukturaviy jihatlariga tizimli e'tibor beradi, ularni yanada to'liq kommunikativ ko'rinishga birlashtiradi". Har bir tilda cheklangan miqdordagi jumlar mavjud. Faqatgina ushbu jumlarni o'zlashtirish o'quvchilarga maqsadli tilda muloqot qilishga yordam bermaydi. O'quvchi ushbu tuzilmalarning aloqa funksiyalarini o'rganishi kerak.

- Til o'rgatishda kommunikativ tilni o'qitish yondashuvidan foydalanilganda, maqsadli til sinfdan qo'llaniladi. Maqsadli til nafaqat o'rganish ob'ekti, balki sinfdan

muloqot qilish vositasidir. Chunki, agar o'quvchilar o'z ona tillaridan foydalanishda davom etsalar, ular maqsad tilida muloqot qila olmaydilar. Ona tilidan oqilona foydalanish kerak, deb ishoniladi.

– Tilni faqat bitta ko'nikma bilan emas, balki barcha til ko'nikmalarini birlashtirish orqali o'rgatish kerak. Bu shuni anglatadiki, muloqot yondashuvi faqat nutq qobiliyatlari bilan cheklanmaydi; o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish kerak.

– Tilni yodlash orqali o'rganib bo'lmaydi. Uni alohida-alohida o'rganish mumkin emas. Buni ijtimoiy muloqot orqali o'rganish kerak. Belgilangan tilda muloqot qilish uchun til bilan kurashish zarurati tug'iladi. Richards va Rodjersning ta'kidlashicha, maqsadli lingvistik tizim eng yaxshi muloqot qilish uchun kurash jarayoni orqali o'rganiladi.

– Kommunikativ tilni o'qitish yondashuvi o'quvchilar bilan maqsadli tilda muloqot qilish imkoniyatini beradi. U o'qituvchi-talaba va o'quvchi-talaba o'zaro munosabatlarini rag'batlantiradi. Bu talabalar o'rtasida hamkorlik aloqalarini rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchi guruhda yoki juftlikda ish berishi kerak, bu esa ular o'rtasida ma'lumot almashish imkonini beradi. Bundan tashqari, ular o'rtasidagi muloqotni rivojlantirishga yordam beradi.

– Kommunikativ yondashuv o'quvchilarga nafaqat nima deyish, balki uni qanday aytilish haqida ham imkoniyatlar beradi.

– O'qituvchi muloqotni rivojlantirishga yordam beradigan vaziyatlarni yaratishi kerak. O'qituvchi ularga tilni ijtimoiy kontekstda qanday qo'llash kerakligini o'rgatishi kerak. O'qituvchi o'quvchilarga tilni ijtimoiy sharoitda o'rganishga yordam beradigan rolli o'yin kabi tadbirlarni berishi kerak.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda kommunikativ tilni o'rganish va o'qitishga oid asosiy tamoyillar to'plamini tavsiflovchi sifatida qaralishi mumkin, yuqorida jamlanganidek, turli yo'llar bilan qo'llanilishi mumkin bo'lgan va o'qitish va o'qitish jarayonlarining turli jihatlarini ko'rib chiqadigan taxminlar. Ba'zilar markaziy ravishda o'quv jarayoniga kirishga e'tibor berishadi. Shunday qilib, kontentga asoslangan ta'lim o'qitishning mazmuni yoki predmeti butun tilni o'rganish jarayonini boshqaradiganligini ta'kidlaydi. Ba'zi o'qitish takliflari ko'proq bevosita o'quv jarayonlariga qaratilgan. Masalan, vazifaga asoslangan o'qitish, o'rganishning asosi sifatida maxsus ishlab chiqilgan o'quv topshiriqlaridan foydalanishni yoqlaydi. Boshqalar, masalan, kompetensiyaga asoslangan ta'lim va matnga asoslangan o'qitish, o'rganish natijalariga e'tibor qaratadi va o'qitishni rejalashtirishda boshlang'ich nuqta sifatida natijalar yoki mahsulotlardan foydalanadi.

O'qituvchi assesmentning samarali, kurs kontentiga bog'langan, foydali va autentikligini bilishda besh tamoyilga yuzlanadi. Mazkur tamoyillar assesment turining o'rnliligini baholashda asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Bular

samaradorlik (Practicality), ishonchlilik (Reliability), yaroqlilik (Validity), qayta aloqa (Washback) va autentiklik (Authenticity).

Tamoyillarning birinchisi samarador, aniq va tushunarli bo'lishi uchun bir qancha misollar keltiramiz. O'qituvchi assesment tuzish jaraenida quyidagi omillarga ahamiyat berishi shart:

- 1) assesment tashkillashtirishda sarflanadigan mablag';
- 2) assesment tuzishga va tekshirishga ketadigan vaqt;
- 3) assesment jaraenini kuzatish;
- 4) assesment natijalarini baholashda ishlatiladigan vositalar.

Yuqorida keltirilgan omillar inobatga olinsa, assesment samarali bo'ladi, aks holda samarasiz deb tan olinadi. Misol uchun talabalarining gapirish malakasini baholash maqsadida o'tkaziladigan assesment jaraenida har bir talaba bilan yuzma-yuz suhbat o'tkaziladi. Ammo guruhda 30 nafar talaba mavjud. O'qituvchi bir talaba bilan suhbat o'tkazguncha qolgan 29 talaba bekor o'tiradi. Demak, bunday assesment samarasiz bo'lib, unga ajratilgan vaqt samarali taqsimlanmagan.

Tamoyillarning ikkinchisi – ishonchlilik (reliability). Bu tamoyil assesmentning ishonchli va izchil bo'lishini taqozo etadi. Arthur Huggesning fikriga ko'ra, assesmentning ishonchsizligi uning aniq bo'lmasligiga olib keladi. Uning ta'kidlashicha, assesment turi natijaning doimiyligini ta'minlab bersa, ishonchli bo'ladi, ya'ni talaba bir assesmentni turli vaqt oralig'ida, turli sharoitda topshirsada, natijasi o'zgarmasa bunday assesment ishonchlidir.

Dialogik nutqning nutqiy ko'nikmalarini shakllantirishda uning ikki darajasini hisobga olish kerak. Birinchi darajada, joriy nazorat ob'yektlari nafaqat fonetik, leksik bilan ishlash qobiliyatidir va grammatik material, balki muloqot vaziyatida, ma'lum bir mavzuda yoki namunaviy matn bilan berilgan takrorlash qobiliyati. Ikkinchi bosqichda tayyorlanmagan dialogda dialogik nutqning nutqiy malakalari takomillashtiriladi va yuqoridagi barcha ko'nikmalar o'z umumiyligida, shuningdek, o'zaro ta'sir ko'nikmalari yakuniy nazoratdan o'tkaziladi.

Monologik va yozma nutq ko'nikmalari ikki darajaga ko'ra shakllanadi – reproduktiv va produktiv. Reproaktiv darajada joriy nazorat ob'yektlari monolog va yozma nutqni amalga oshirishning rasmiy ko'rsatkichlari (masalan, so'zning hajmi), lingvistik to'g'rilik, shuningdek, nutqni qurish mantig'i, boshlash qobiliyati, Har xil turdagi monologlardan foydalangan holda, muloqot sharoitida, ma'lum bir mavzuda yoki namunaviy matn bilan berilgan nutqni kengaytirish va tugatish. Samarali darajada yuqoridagi barcha ko'nikmalar namunaga tayanmasdan tayyorlanmagan bayonotda yakuniy nazoratdan o'tkaziladi.

Bizga ma'lumki, chet tili o'qituvchilari dars jarayonida ikki vazifani amalga oshirishlari lozim: ta'lim berish va nazorat qilish. Fan o'qituvchilari talaba testni yoki imtihonni topshira olishi, kurs mazmuni va dars berish jarayonining samarali kechishi haqida o'z mulohazalarini bildirishadi.

Burns va Joys fikriga ko'ra, o'qituvchilar o'quvchilarga nutq so'zlash uchun aniq sabablarni va ularning faoliyatini qanday baholashni taklif qilishlari kerak. Nutq - ma'noni yaratishning interaktiv jarayoni bo'lib, ma'lumotni ishlab chiqarish, qabul qilish va qayta ishlashni o'z ichiga oladi. Nutqda shakl va ma'no u sodir bo'lgan kontekstga, shu jumladan ishtirokchilarning o'zlari, ularning jamoaviy tajribasi, jismoniy muhiti va nutq maqsadiga bog'liq.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, nutq ko'pincha o'z-o'zidan paydo bo'ladi, ochiq va rivojlanadi va bu o'quvchilardan nafaqat tilning ma'lum nuqtalarini (grammatika, talaffuz yoki lug'at) yaratishni bilishni emas, balki lingvistik kompetensiyani, shuningdek, qachon, nima uchun, va tilni qanday yo'llar bilan ishlab chiqarish (ijtimoiy lingvistik kompetensiya).

Shu sababli, talabalar ingliz tili darslarida ingliz tilidan turli o'zaro ta'sirlar uchun foydalanish orqali nutq qobiliyatlarini yaxshilashlari kutilmoqda va ular sinfdan tashqarida va kundalik muloqot maqsadlarida ingliz tilidan foydalanishlari kerak. Umuman olganda, nutq ko'nikmalarini o'rgatish uchun ingliz tili o'qituvchilari va kollej o'qituvchilari hamkorlikda ishlashlari va ingliz tili darslarida talabalarning nutq qobiliyatlariga ta'sir qiluvchi omillarni hal qilishlari kerak.

A. Tellatalabalarning til darajasi boshqacha ekanligini ta'kidlaydi; ularning ingliz tilini o'rganishga munosabati ham o'xshash emas; o'quvchilarning ba'zilar qattiq ishlaydi, lekin ularning ba'zilar aksincha; ular har doim uyatchan his qiladilar va sinfdagi mashg'ulotlar davomida sukut saqlaydilar. Umuman olganda, tadqiqotchi o'qituvchi ko'pincha nutq ko'nikmalarini o'rgatish jarayonida o'quvchilarning nutqiy ko'rsatkichlari juda past ekanligini tekshiradi.

Rebekka Xyuz qiziqarli uslubiy fikrni ta'kidlaydiki, nutqiy ko'nikmalarni o'rgatishda «tilning og'zaki shaklini o'rgatish» va «tilni gapirish orqali o'rgatish» o'rtasidagi farqni ajratish kerak. U, shuningdek, afsuski, yozish bilan solishtirganda, og'zaki shakl yetarli darajada o'rganilmaganligini va bu o'qituvchilar o'z darslarida «barqaror yozma shakllar va janrlar» dan foydalanishda o'zlarini ishonchli his qilishlarining sabablaridan biri bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. Nutq ko'pincha tor ma'noda ta'riflangan. Nutq qobiliyatlari muhokama qilinganda, bu ko'pincha ommaviy nutq kontekstida sodir bo'ladi. Biroq, gapirish bundan ham ko'proq narsani anglatadi. Kengroq qarashlar aniq maqsadlarga erishish uchun amalga oshiriladigan muloqotga qaratilgan, masalan. xabardor qilish, tushuntirishlar so'rash va hokazo yoki ular nutqni kundalik muloqotda qo'llaniladigan asosiy kompetensiyalari nuqtai nazaridan tavsiflaydi, masalan, xonani band qilish, ko'rsatmalar berish va hokazo.

So'nggi bir necha o'n yilliklarda ikkinchi tilni baholashda reyting shkalalaridan foydalanish keng tarqaldi. Bunday natijalar odatda turli reyting mezonlari asosida ko'proq sub'yektiv mulohazani talab qiladigan zamonaviy testlarga samaradorlik komponentlarining tobora ortib borayotgani va barcha manfaatdor tomonlar uchun

baholash jarayonlarining shaffofligini oshirishga qaratilgan umumiy harakatlar olib keldi.

Shunga ko'ra, reyting shkalasi bo'yicha tadqiqotlar tobora ko'proq o'tkazilmoqda. Ushbu tadqiqotlar tilni tekshirishda baholash shkalasi qanchalik muhim rol o'ynashini ko'rsatdi va barcha kontekstlarda barcha testlarga tegishli bo'lishi mumkin bo'lgan reyting shkalasi yo'qligini ta'kidlaydi. Ya'ni, reyting shkalasi har doim ma'lum bir test formatiasosida olingan til funksiyalarining o'ziga xos sifatini tekshirish uchun moslashtirilishi kerak. Fulcher, shuningdek, shkaladizaynerlar og'zaki muloqotda muhim deb hisoblagan narsalarni aks ettiruvchi mezonlar imtihon oluvchilarning faoliyatiga mos kelmasligi mumkinligini ta'kidlaydi. Shunday qilib, berilgan reyting shkalasining har bir sinov holatida haqiqatda aniqlangan til namunalari sifatiga mos kelishiga katta e'tibor qaratish lozim.

Ko'pgina universitetlarda talabalarining o'quv faoliyatini baholash tizimi talabalar bilimini nazorat qilishning reyting tizimi deb ataladi.

Reyting o'lchovlari deb ham ataladigan baholash rubrikalari talabalarining bilimini samarali baholashda qulay vositadir, masalan, og'zaki yoki yozma nutqda. Carrning tavsifiga ko'ra, reyting shkalasi "bir nechta darajalarga yoki ballariga ega, ularning har biri ushbu darajada ishlash qanday ko'rinishda ekanligini ko'rsatadi".

Reyting tizimining asosiy vazifalari: talabalarda DTSga muvofiq bilim, ko'nikma va malakalar shakllanganligi darajasini nazorat qilish va tahlil qilib borish; talabalar BKMlarini baholashning asosiy tamoyillari: DTSga asoslanganlik, aniqlik, haqqoniylik, ishonchlilik va qulay shaklda baholashni ta'minlash; fanlarning talabalar tomonidan tizimli tarzda va belgilangan muddatlarda o'zlashtirilishini tashkil etish va tahlil qilish; talabalarda mustaqil ko'nikmalarni rivojlantirish, axborot resurs manbalaridan samarali foydalanishni tashkil etish; talabalar bilimini xolis va adolatli baholash hamda uning natijalarini vaqtida ma'lum qilish; talabalarining fanlar bo'yicha kompleks hamda uzluksiz tayyorgarligini ta'minlash; o'quv jarayonining tashkiliy ishlarini kompyuterlashtirishga sharoit yaratish va boshqalar belgilangan.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 19 maydagi PQ-5117-sonli «O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida gi qarori
2. Brandl, K. (2008). *Communicative Language Teaching in Action*, New Jersey, Pearson Prentice Hall.
3. Muradkasimova K.Sh. Ingliz tilini o'qitishda talabalar ko'nikma va malakalarini baholash xususiyatlari: Ped. fan. bo'y. fal. d-ri (PhD) diss. –T.: 2019y
4. Brown Ch. *Principles of language Assessment*. –2002.
5. Muradkasimova K.Sh. Ingliz tilini o'qitishda talabalar ko'nikma va malakalarini baholash xususiyatlari: Ped. fan. bo'y. fal. d-ri (PhD) diss. –T.: 2019
6. Brown, H.D., &Abeywickrama, P. *Language assessment; Principles and classroom practices* (2nd edn). White Plains, NY; Pearson Education. 2010, –p. 19.
7. Arthur H. *Testing for language teachers*. – Cambridge University Press; Second edition, 2003. – P.75-82.

MAKTABDA TAJOVUZ QURBONIGA AYLANGAN BOLALARGA PSIXOLOGIK YORDAM BERISH

Saliyeva D.A.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti psixologiya kafedrası mudiri
ps.f.n., professor*

Tayanch so'zlar: mobbing, og'zaki mobbing, jismoniy mobbing, boykot, zo'ravonlik, emotsional zo'ravonlik, jismoniy zo'ravonlik, jismoniy jarohat, uy bolalari shaxsining deformasiyasi, o'z-o'zini anglash, "men" obrazi, psixoterapiya, konsultatsiya.

Ключевые слова: моббинг, словесный моббинг, физический моббинг, бойкот, насилие, эмоциональное насилие, физическое насилие, телесные повреждения, домашнее детское расстройство личности, самосознание, образ «Я», психотерапия, консультация.

Key words: mobbing, oral mobbing, emotsional mobbing, psyusical mobbing, psysical injure mobbing, to mind the word "I", consultation.

Резюме:

Maqolada bolalar mobbingi va maktabda tajovuz qurboniga uchragan bolalar, ularning ruhiy xolati, mobbing tirlari, tajovuz turlari, ular bilan pedagog psixologning olib boradigan ishlar mazmuni mohiyati yoritilgan.

Резюме:

В статье рассказывается о том как дети становятся жертвами моббинга и агрессии в школеб их психическое состояниеб типы моббинга виды агрессии суть работы педагога- психолога против их устранения.

Summary:

Mobbing of children and help psychological injured child at school, psychological conditions kinds and written about the meaning of works of pedagogical psychologistwith them in this avticle.

Mobbing bu jamoada bolaga ruhiy bosim o'tkazishning bir shakli bo'lib, bu maktab yoshidagi bolalarda juda ko'p uchraydi. Bolalar ko'pincha boshqalardan ajralib turadigan bolalarga noto'g'ri munosabatda bo'lib bosim o'tkazishadi.

Norvegiyalik psixolog Erling Rulanning fikricha, ijtimoiy mobbingning quyidagi turlari mavjud:

1) Og'zaki mobbing. Bu mobbing qurboniga aylangan bola doimo haqoratlar, masxara-mazahlar va xo'rlanishlarga uchraydi. Ba'zan aytilgan qo'pol gap urgandan ko'ra qattiqroq ta'sir qiladi, shuning uchun ham og'zaki taxqirlashga uchragan bola depressiyaga duchor bo'ladi va stresslar ta'sirida bo'ladi.

2) Jismoniy mobbing. Mobbingning bu turiga uchragan bolaga jismoniy kuch ishlatishlar ya'ni tepishlar, mushtlashishlar xosdir. Bu kabi xo'rlanishga yo'liqqan bola yaxshi jismoniy kuchga ega bo'lmaganligi sababli ruhan va jismonan aziyat chekadilar.

3) Boykot-gaplashmaslik, umuman aloqani uzish. Mobbingning bu shakli ko'proq qiz bolalar jamoasida uchraydi. Qizlar jismoniy kuch ishlatishga moyil bo'lmaganliklari sababli, ular o'z qurbonlarini e'tiborsiz qoldirishlari, jamoaga qo'shmaslik yoki g'iybat qilish orqali jazolashadi.

Bolalarning bir biriga bo'lgan mobbingdan tashqari, maktabdagi xolatlarda uchraydigan zo'ravonliklar ham mavjud. Maktabdagi zo'ravonlik - bu bolalar orasida yoki o'qituvchilarning o'quvchilarga yoki juda kam uchrovchi holat-o'qituvchilarning o'quvchilarga nisbatan kuch ishlatuvchi zo'ravonlik turi. Maktabdagi zo'ravonlik emotsional va jismoniyga ajratiladi.

Emotsional zo'ravonlik jabrlanuvchida emotsional zo'riqishni yuzaga keltiradi, uni xo'rlaydi va o'z-o'ziga bo'lgan bahosini pasaytiradi. Emotsional zo'rlik turlari quyidagilardan iborat:

1. Boshqa bolalar oldida xaqoratlash, mashara qilish, laqab qo'yish, to'xtovsiz ogohlantirish, bahoning ob'ektiv emasligi, ustidan kulish va boshqalar;

2. Izolyasiya, jabrlanuvchi bilan muloqotdan bosh tortish (bola bilan o'ynashni rad qiladilar, bitta partada o'tirishni hojlamaydilar, tug'ilgan kunlarga taklif qilmaydilar,...);

Jismoniy zo'rlik ostida o'quvchiga nisbatan jismoniy kuch ishlatish natijasida jismoniy jarohat olish ehtimoli mavjud xolat tushuniladi. Jismoniy zo'rlikka - zarb bilan urish, kaltaklash, tarsaki tushirish, narsalarini olib qo'yish va buzish kabilar kiradi.

Odatda emotsional va jismoniy zo'rlik birgalikda keladi. Jabrlanuvchi istalgan bola bo'lishi mumkin, ammo odatda bunga kuchsizroq yoki boshqalardan ajralib turuvchi bolalarni tanlashadi. Bunga quyidagi bolalar tushib qoladi:

- ▶ jismoniy yetishmovchiligi mavjud bolalar - ochki taqadiganlar, qulog'i past eshituvchilar yoki harakatida buzilishi borlar; hulqi bilan ajralib turuvchi - kamgap yoki impulsiv hulqli bolalar; tashqi ko'rinishi bilan ajralib turuvchi - seppilli, qulog'i katta, oyog'i qiyshiq, bosh shakli, tana og'irligi alohida ko'rinishga ega bo'lgan bolalar; ijtimoiy malakalari yetarlicha rivojlanmagan bolalar;
- ▶ maktab oldida qo'rquvi mavjud bolalar;
- ▶ jamoa hayotida tajribasi yo'q va boshqalar bilan munosabatga kirisha olmaydigan bolalar (uy bolalari);
- ▶ kasalliklari mavjud bolalar - epilepsiya, tutqanoq, duduqlanish, enurez, enkoprez, nutq buzilishlari - dislaliya, disgrafiya, dileksiya, diskalkuliya va boshqalar...
- ▶ intellekti past va ta'lim olishga qiynaluvchi bolalar.

Bolalardagi zo'ravonlikdan keyingi asoratlar va zo'ravonlikdan keyingi paydo bo'luvchi buzilishlar ishga yaroqlilik darajasini barcha sohalarini qamrab oladi. Ular shaxsni kelajakda rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi turg'un shaxsiy o'zgarishlarga olib keladi. Bolalarga qattiq va beshafqat munosabatning yaqin va kelajak oqibatlari ajratiladi.

Yaqin oqibatlarga quyidagilar kiradi: jismoniy jarohat va zarar yetkazish, shuningdek, miya chayqalishi sindromi uchun xarakterli bo'lgan bosh og'rig'i, qayd qilish, xushdan ketish yosh bolani yelkasidan ushlab qattiq silkitganda rivojlanadi. Yuqorida aytilgan belgilardan tashqari, bu sindromda ko'zga qon quyilishi kuzatiladi. Yaqin oqibatlarga shu qatorda har qanday agressiyaga, ayniqsa jinsiy zo'ravonlikka javoban paydo bo'luvchi o'tkir psixik buzilishlar ham kiradi. Bular qo'zg'aluvchanlik, qayergadir qochishga, berkinishga intilish, yo chuqur tormozlanish, tashqi berfarqlik ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Biroq ikki holatda ham bola qo'rquv, vahima va nafratni o'tkir qayg'urish bilan boshdan o'tkazadi. Katta yoshdagi bolalarda o'zidan qoniqmaslik hissi bilan bog'liq og'ir depressiya rivojlanishi mumkin.

Kelajak oqibatlarga quyidagilar kiradi: jismoniy va psixik rivojlanishdagi buzilishlar, turli somatik kasalliklar, shaxsiy va emotsional buzilishlar. Jismoniy va psixik rivojlanishda kuzatiladigan buzilishlar quyidagilardan iborat.

1. Jismoniy jazo og'ir bo'lgan, bola shaxsiga qaratilgan so'kish "tarbiya metodi" hisoblangan yoki e'tibor, mehrdan mahrum qilingan bolalar masalan, ota-onasi spirtli ichimliklarga ruju quyan (alkogolik bo'lgan) oilalarda yashovchi ko'pchilik bolalarda jismoniy va nerv - psixik rivojlanishida kechikish belgilari mavjud bo'ladi.

2. Emotsional va jismoniy zo'rlik sharoitida tarbiyalangan bolalar shaxsining deformatsiyasi kuzatiladi. Do'stona bo'lmagan, oiladagi zulmkor sharoit bolaning o'ziga - o'zi bo'lgan bahoning pastligiga olib keladi. Xo'rlanish, jazolash, qo'rqitish, jismoniy zo'rlik ob'ekti bo'lgan kichkina bola o'zini istalmagan va sevilman his eta boshlaydi, o'ziga nisbatan dushmanlik, nafrat bilan munosabatda bo'ladi. Oilada istalmaganlikni sezish unda o'zining mavjudligidan uyalish va aybdorlik xissini uyg'otadi. Shuning uchun bunday bolalar nimagadir kerak bo'lish uchun ham zo'rliklarga qarshilak qilmaydi. Shunday qilib, emotsional zo'ravonlik qurboni bo'lgan bola u yomonligi, hamma sohada qobiliyatsizligi fikri bilan o'sadi. Keyinchalik u o'zlashtirgan xulq patternini o'z hayotida, o'z bolalari bilan munosabatda ham qo'llaydi.

3. Beshafqat munosabatlarga duch kelgan bolalar bo'y yoki og'irligi bilan tengdoshlaridan ortda qoladilar. Ular kechroq yura boshlaydilar va gapiradilar, kam kuladilar, maktabda ham sezilarli ortda qoladilar. Bunday bolalarda ko'pincha "be'mani odatlar" kuzatiladi: barmoqlarini so'rish, tirnoq tishlash, qimirlash (tebranish) kabilar.

4. Ehtiyojlari va qiziqishlari qondirilmagan bolalar tashqi ko'rinishi ham boshqacha bo'ladi: ko'zlari ishgan, uyqusiragan, rangsiz yuz, taralmagan, yuvilmagan soch, tartibsiz kiyim, pedikulyoz toshmalar, kiyim va badandagi yoqimsiz hidlar.

Mobbingning yuqoridagi turlari va maktabdagi zuravonliklar bolani ruhan izdan chiqarishi mumkin. Muttasil davom etgan kamsitilishlar, bolaning hali chiniqib ulgurmagan ruhiyatiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatadi. Mobbing bilan uning ilk bosqichlaridayoq jiddiy kurashish lozim. Bola sinfdoshlari yoki o'qituvchisi tomonidan qanchalik uzoq va qattiq taxqirlansa, keyinchalik yana jamoaga qayta qo'shilishi yoki yangi jamoaga moslashishi shunchalik sekin va qiyin kechadi. Bolalikdagi taxqirlarning asoratlari qurbonning kelajakdagi hayotida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ota-onalar muammoni aniqlashlari va bolani bu holatdan qutqarishlari lozim.

Mutaxassislarning olib borgan tadqiqotlariga ko'ra mobbing yoki maktabdagi zo'ravonlik ba'zi holatlarda o'z joniga qasd qilish ya'ni suitsid bilan yakunlanishi mumkin. Shuning uchun bir qator rivojlangan mamalakatlarda maktab mobbingi muammolari bilan davlat siyosati darajasida kurashiladi. Masalan, Shvetsiyada maktab bolalari uchun o'zaro muloqot qilishning maxsus qoidalari ishlab chiqilgan va bu qoidalar bolalar orasida keng targ'ib qilinadi, o'rgatiladi. Tanaffuslar vaqtida o'qituvchilar maktab hovlisida bolalarni hushyorlik bilan kuzatadilar, nizo chiqqanda esa o'qituvchilar bolalarni himoya qilishga va muammoni bartaraf etishga majburlirlar.

Zo'ravonlikka duchor bo'lgan bolani qanday aniqlashda quyidagilarga e'tibor berish zarur:

- bola sababini aytmay maktabga borishdan bosh tortadi;
- o'z xonasiga qulflangan bo'lishni ma'qul ko'radi;
- bolaning o'zlashtirishi keskin pasayib ketadi, xatto eng sevimli fanlaridan ham doim yomon baho ola boshlaydi. Bola har doim yomon, tushkin kayfiyatda bo'ladi, kam kuladi;

- ota-onasi va yaqinlari bilan gaplashishni istamaydi;
- ishtahaning yo'qolishi;
- real hayotdan internet olamiga ketish;
- jismoniy faollikning kamayishi;
- hayotning mazmuni haqida og'ir ruhiy mulohaza yuritish;

Yuqoridagi belgilarning barchasi ota - onalar va pedagog - psixologlarni sergaklikka chaqirishi lozim. Buning uchun ularga malakali pedagog - psixolog xodimlar samarali yordam berishlari mumkin.

Zo'ravonlikka duchor bo'lgan bolalarga tez psixologik yordam berish zarur va bunda:

- 1) bolaning hayotida uning g'ashiga tegmas darajada ishtirok eting;
- 2) farzandingizning sinf rahbari bilan u haqida suhbatlashing;

- 3) bolani ayblamang;
- 4) mobbing qurboni va dilozorlarni yuzlashtirmang;
- 5) bolada salbiy sifatlarni tarbiyalamang (nafratlanish, o'ch olish, qasos olish kabi);
- 6) bolani psixolog qabuliga olib boring.

Maktabdagi zo'ravonlikka duch kelgan bolalarga konsultasiya berish jarayonida bola bilan kontakt o'rnatish psixolog uchun muhim. Bunda doimo bola haqida mehribonchilikni namoyon etishga urg'u berish lozim. Bola adekvat yoki noadekvat usullar bilan psixolog qanchalik u haqida qayg'urayotganini doimo tekshirib boradi. Bu vaziyatda psixolog oldida turgan vazifalar quyidagilardan iborat:

- ▶ Bolada uyat, ayb, kuchsizlik xissini kamaytirishga urinish;
- ▶ O'zining kerakligi haqidagi xislarni mustahkamlashga yordamlashish;
- ▶ Yangi xulq-atvor patterini shakllantirish;
- ▶ Atrofdagi odamlar bilan o'zaro aloqaga kirishishga yordamlashish;
- ▶ Bola o'z-o'zini anglashini rivojlantirish, o'z "men"ini shu qatorda jismoniy "men" obrazini qabul qilishga yordam berish.

Konsultasiyaning o'tkazish seanslari zo'ravonlik davom etgan vaqt davomiyligiga bog'liq. Uzoq vaqt davom etgan zo'ravonlik uzoq olib boriladigan psixologik reabilitasiya ishini talab etadi. Shuningdek, bu jarayonga faqatgina bola emas, balki bolaning butun oila a'zolari ham jalb qilinadi.

Mutaxassislar bunday bolalar bilan ishlashda vizual, kognitiv xulq-atvor terapiyasi, geshtaltterapiya, psixodramma, art-terapiya, musiqa terapiyasi, raqs terapiyasidan foydalanganlari samaralidir. Amaliy psixologik ish olib borishda aniq metodni tanlash quyidagilarga bog'liq:

1. bolaning yoshiga;
2. konsultasiya bosqichlari, ya'ni ayni damda nima bo'yicha ish olib borayotganligiga: hayollar, emosiyalar va xulq-atvor;
3. bolaning kognitiv rivojlanish darajasiga.

Konsultasiyani o'yinli yoki formal bo'lmagan xona sharoitida o'tkazish lozim. Bu zo'riqishni bartaraf etilishiga, himoyalanganlik xissini kuchayishiga va vaziyatni nazorat qilishga olib keladi. Agar bolalar o'zi va kattalar orasidagi masofani nazorat qila olsalar konsultasiya jarayoni muvaffaqiyatliroq kechadi.

Konsultasiya uchun umumiy tavsiyalar quyidagilardan iborat:

1. Muammoni faol tinglash vositasida aniqlash;
2. Bolaning kutishlarini aniqlashtirish;
3. Muammoni yechish uchun tashlangan qadamlarni aniqlash;
4. Muammoni yechishning yangi yo'llarini qidirish;
5. Yechimlarning birini amalda qo'llashga kelishish;
6. Yakunlash (qanday o'zgarishlar yuz berganini, kelajak rejalarni aniqlash).

Bolaga yordam berishda bolaning aytgan gaplarini emas, balki ularni aytayotganda nimani his qilganini aniqlash lozim. Bolaga yordam berish jarayonida ko'p psixologlar haddan tashqari to'g'ri va ochiq savollar bilan murojaat qiladilar. Bu borada bolalar bilan guruhiiy psixoterapiya o'tkazish ham yordam beradi. Guruhiiy muhokama va mashqlar bolalarga kimga ishonishlari mumkinligi va kimdan ehtiyot bo'lishlari kerakligini aniqlab olishga yordam beradi. Biroq, jinsiy zo'ravonlikni boshidan o'tkazgan bolalar bilan guruhiiy psixologik maslahat ishlarini olib borishda juda ehtiyotkor bo'lmoqlari lozim, chunki ular o'z hissiyotlarini guruhga aytishlari uchun jarohatlari xali juda yangi bo'lishi mumkin.

Terapiyaning vazifasi nafaqat jinsiy zo'ravon tomonidan bolaga yetkazilgan psixologik jarohatni yengib o'tishga yordam berish, balki unda yoshga mos hayotiy malakalarni shakllantirishni ham inobatga olish zarur. Guruhiiy terapiya jarayoni bolani ijtimoiylashuviga yo'naltirib, bolada o'zini nazorat qilishni va jamiyatda tan olingan normalarga mos tarzda o'zini tutishni rivojlantirishdir.

Guruhiiy mashg'ulotlarda qatnashish o'z-o'ziga bahoni oshiradi. Aynan jinsiy zo'ravonlik qurboni bo'lgan bola bilan guruhiiy ishlash davomida, psixoterapevt bolaga faqatgina u shunday qo'rquv va shubhani boshdan kechirmayotganini ko'rsatib berishi oson kechadi. Bolalarda tinch va ijobiy sharoitda o'zining qarama - qarshi hissiyotlarini aniqlashtirib olish imkoni paydo bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Donald K. Vnutrenniy mir tramvi. Ekaterenburg, "Delovaya kniga", 2000
2. Kinard E.M. Deti, stradayushie ot ploxogo obrasheniya // Ensiklopediya sotsalnoy raboti. M.: Sentr oshechelovecheskix sennostey, 1993. T. 202-209 betlar.
3. Badxen A.A. Metodicheskoe posobie po rabote sposttramaticheskim stressovim rasstroystvom. Mixaylova T.I., Pevzner M.M. CPb., in-t GARMONIYA, 2001.
4. Saliyeva, Dilorom Abdullayevna, and Mukhammadrizo Juraboyev. "Aggressive behavior in children-psychocorrection works used in eliminating the behavior." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 1838-1842.
5. Saliyeva, Dilorom, and Muhammadrizo Juraboyev. "O'smir yoshidagi bolalarda vandalizimning rivojlanishi." *Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi* 8 (2023): 687-693.
6. Салиева, Дилором Абдуллаевна. "Проблема кризисных периодов в формировании личности ребенка." *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali* 3.2 (2023): 423-425.
7. Рахмонова, О. О., Д. А. Салиева, and Г. Б. Ниетбаева. "Psychological aspects of directing students to professions in the educational process." *Вестник КазНПУ имени Абая серия «Специальная педагогика»* 71.4 (2022): 126-130.
8. Abdullayevna, Saliyeva Dilorom, and Jurayev Nurbek Sadullayevich. "Specific psychological aspects of the formation of study motives in primary school students." *Semiconductor Optoelectronics* 42.2 (2023): 1448-1456.

PEDIATRIYA FANLARI ASOSIDA RAQAMLI TIBBIY TA'LIMDA KLINIK FANLARNI O'QITISH VA CHAQALOQLARNI KO'KRAK SUTI BILAN OVQATLANTIRISHNING METODIK TAMOYILLARI

Normatov J.J.

Kimyo xalqaro universiteti tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: klinik fanlar, tajriba, metodik tamoyillar, tibbiy salohiyat, tibbiy ko'nikma, malaka, innovatsion yondashuv, metodologiya, zamonaviy davolash usullari, innovatsion yondashuv

Ключевые слова: клинические науки, опыт, методологические принципы, медицинский потенциал, врачебные навыки, компетентность, инновационный подход, методология, современные методы лечения, инновационный подход.

Key words: clinical sciences, experience, methodological principles, medical potential, medical skills, competence, innovative approach, methodology, modern treatment methods, innovative approach.

Резюме:

Ushbu maqolada pediatriya fanlari asosida raqamli tibbiy ta'limda klinik fanlarni o'qitish, chaqaloqlarni ko'krak suti bilan ovqatlantirishning metodik tamoyillari haqida kengroq bayon qilingan. Shuning uchun bo'lajak shifokorlar alohida e'tibor berishi va chuqur bilimga ega bo'lishlari kerak. Tibbiy ta'lim muassasalarida, dars mashg'ulotlarida, tibbiy-didaktik yondashuv asosida zarur bo'lgan tibbiy – metodik vazifalarni hal etish haqida fikr ifodalangan.

Резюме:

В данной статье подробно описаны методические принципы преподавания клинических наук в цифровом медицинском образовании на базе педиатрии и вскармливания детей грудным молоком. Поэтому будущим врачам следует уделять особое внимание и обладать глубокими знаниями. В медицинских образовательных учреждениях на занятиях высказывалось мнение о решении необходимых медико-методических задач на основе медико-дидактического подхода.

Summary:

This article details the methodological principles of teaching clinical sciences in digital medical education based on pediatrics and breastfeeding of children. Therefore, future physicians should be given special attention and in-depth knowledge. In medical educational institutions, it was suggested to solve the necessary medico-methodological tasks in the classes based on the medico-didactic approach.

Kirish. Rivojlangan, tibbiyot tarmog‘ini va zamonaviy tibbiy ta’lim texnologiyalari taraqqiyotiga urg‘u bergan mamlakatlar tajribasi tibbiy resurslar taqchilligi sharoitida innovatsion faoliyatni maksimal darajada faollashtirishga urinmoqdalar. Bu holda taraqqiyotning asosiy zahirasi inson, inson sog‘ligining potensial imkoniyatlarini aniqlash, tibbiy bilim, tibbiy kreativ qobiliyatini rivojlantirish, shaxsning tibbiy salohiyatini oshirish hisoblanadi. Har bir shaxsning va bo‘lajak mutaxasssing ijodiy salohiyati tibbiy ta’lim tizimida tibbiy-pedagogik jarayonning tashkil etilishi, bolalarni davolash va profilaktika muhitni yuzaga keltirish masalasiga borib taqaladi. Zamonaviy tibbiy ta’lim sohasi pedagogik tayyorgarlik jarayonini samaradorligini oshirish, yangi avlod tibbiyotchilarini tayyorlash, bo‘lajak shifokorlarda ijodiy, kreativ, innovatsion yondashuv jihatlarini yuqori darajada shakllantirishni talab etmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda keyingi yillarda bir qator neontologiya, pediatriya fanini o‘qitish metodikasigadoir ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borildi. Jumladan, Daminov T.A., Xolmatova B.T., Boboyeva U.R., va “Bolalar kasalliklari propedevtikasi” – Ashurova D. kabilar o‘z darsliklarida pediatriya darsliklarini yangi pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitishni targ‘ib qilgan. Maxmudova D.I., Axmedov M.N., Tolipova A.L. va boshqalar. Ko‘kraksutibilanboqish, M.A.Shadmanov esa tibbiy ta’lim jarayonida fanlararo integratsiyani tashkil etish metodikasini takomillashtirish tibbiy ta’limni o‘qitish orqali mustaqil ishlash, ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi ustida izlanishlar olib borgan. Ta’kidlash joizki, tibbiy ta’limni o‘qitish metodikasiga turli davrlarda tibbiyot olimlari ham dastur, darslik mualliflari sifatida o‘zlarining munosib hissalarini qo‘shdilar. Abduraxmonova L.A. Shigakova L.A. kabilar shular jumlasidandir. Abduraxmonova L. Atibbiy ta’limda o‘qitishni maqsadi va mazmunini ishlab chiqqan professor A.G.Gadayev g‘oyalariga tayanib o‘qitishda yangi – tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida yuqori malakali kadrlar tayyorlashda innovatsion va simulyatsion ta’lim texnologiyalarini o‘quv jarayoniga integratsiyasini takomillashtirish ortiqcha fanlardan voz kechib, talabalarda tibbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish, klinik fanlar orqali talaba tafakkuriga tibbiy bilimlarni singdirish, talabani turli tibbiy vaziyatlariga tayyorlash, ijodiy tafakkur sohiblarini tarbiyalash yo‘nalishni boshlab berdi..

Tadqiqot metodologiyasi. Kasbiy va ijodiy faoliyatni faol o‘zlashtirish, uni samarali amalga oshirish nafaqat tibbiy ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish va integratsiyalashuvini, kasbiy ishni bajarishning individual uslublari va usullarini ishlab chiqishni, balki kasbiy ijod metodologiyasini o‘zlashtirishni, ijodiy fikrlashni rivojlantirishni va o‘z ichiga oladi. Raqamli tibbiy ta’limda

kerakli nazariy ma'lumotlar, umumiy amaliyot shifokori tayyorlash nuqtai nazaridan bu jarayonning ta'limiy ahamiyati katta. Shu munosabat bilan ushbu birlamchi bo'g'inda sog'lom bolani o'sish va rivojlanishi, to'g'ri ovqatlantirish va keng tarqalgan bolalar kasalliklarini oldini olish, kechishi, davolashi va reabilitatsiya o'tkazishni inobatga olib 4 fanni qamrab oladi (bolalar kasalliklari propedevtikasi, pediatriya, neonatologiya, ambulator - poliklinik pediatriya). Bolalarning yoshga oid anatomik-fiziologik xususiyatlari, bolalik kasalliklarining etiologiyasi, patogenezi, asosiy klinik belgilari, tashxislash va qiyosiy taqqoslash turlari, zamonaviy davolash usullari, kasalliklarning profilaktikasi va reabilitatsiyasi qamrab olingan. Raqamli tibbiy ta'limda pediatriya fani asosida bolaning o'sish va rivojlanish davrlarini, bola hayotining har bir yosh bosqichlariga xos alohida morfologik, fiziologik va psixologik o'zgarishlarini o'rgatadi.

Tahlil va natijalar. Neonatologiya fanini o'qitish talabalarda sog'lom va bemor chaqaloqlar va ularning ota-onasi bilan muloqot qilish, bolalarni tekshirish, laborator tahlillarini yoshga oid o'qiy olish, chaqaloqlik davrida uchrovchi kasalliklarni tashxislash, tez yordam ko'rsatish, profilaktika choralarini belgilash bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat.

Chaqaloqlik davrining xususiyatlari, chegaradosh holatlar. Effektiv perinatal parvarishlash (EPU). Tirik tug'ilganlik ko'rsatkichlari. Neonatal o'limning oldini olish. Chaqaloqlik davri bola kindigini kesgandan keyin boshlanib tug'ilganidan to 28 kunligigacha davom etadi. Vaqtida tug'ilgan chaqaloqlar tana massasi o'rtacha 2700 dan 4000 gr gacha, bo'yi 45 sm gacha bo'ladi. Bola fleksor holatda bo'lib bukuvchi mushaklarning fiziologik tonusi yuqori bo'ladi. Nisbiy boshning kattaligi (kalla qutisi yo'z dan katta) normal tug'ilgan chaqaloqning boshining aylanasi 34-36 sm, ko'krak aylanasi 1 sm kichik bo'ladi. Katta liqildoq 3x3 sm. Sog'lom chaqaloqning terisi yumshoq, elastik, toza bo'ladi. Tug'ilganda teri tvarogsimon massa bilan qoplangan (vernix caseosa). Nafas soni 1 min. da 40 - 55 ta, 60 dan yuqori bulsa taxipnoye 30 dan kam bo'lsa bradipnoye. Chaqaloqlarning qorni yumshoq, yumaloq, nafas vaqtida faol harakatlanadi. Jigar qovurga yoyi ostidan 2 sm chiqib turadi. So'lom tug'ilgan o'g'il bolada tuxum moyakka tushgan, qizlarda katta lablar kichik labini ko'plab yopib turadi. Chanoq - son bo'g'imi gorizontal holatda, oyoqlari to'g'ri bo'ladi. Bola yorug' dunyoga kelgach, uning hayot sharoiti butunlay o'zgaradi, ya'ni u shu zaxoti umuman boshqa bo'lgan past harorat(bachadon ichiga nisbatan) quruv, tovush va boshqa ko'zg'atuvchilar bo'lgan muhitga tushib qoladi. Bola yangi nafas tipiga, oziq moddalarni o'zlashtirish usuliga moslashishi, bu esa organizm boshqa a'zolarida ham o'zgarishlar bilan kuzatiladi. Tug'ruqqa,

ya'ni hayot sharoitiga moslashish jarayonini aks ettiruvchi holatlar, reaksiyalar chaqaloqning o'tish (chegara, tranzitor yoki fiziologik) holati deb nomlanadi. Bu holatning chegaraviy deb atalishi nafaqat ular ikki hayot chegarasi davrida yuzaga kelishi, balki yangi tug'ilgan chaqaloq uchun fiziologik bo'lgan holat ma'lum bir sharoitda patologik holatga o'tishi mumkinligidir.

Yangi tug'ilgan chaqaloqlarda chegara holatiga kiradi: «Hozirgina tug'ilgan bola» sindromi tug'ruq jarayonida bola organizmiga ko'p miqdorda garmonlar ajralishi hamda tashqi va ichki qo'zg'atuvchilarning ko'pligi bilan bog'lik. Bola tug'ilishi bilan chuqur nafas oladi, baland ovozda yig'laydi va bukilgan holatni egallaydi. Tug'ruqdan keyingi 5-10 minut davomida u faol bo'ladi, so'rg'ichni qidiradi va ko'krakka berilsa shiddat bilan emadi. Bir qancha vaqtdan so'ng bola tinchlanadi va uxlab qoladi. Yangi tug'ilgan chaqaloqlarning deyarli hammasida hayotining 1-haftasida terisida o'zgarishlar aniqlanadi:

Oddiy eritema - Terining qizarishi, hayotining 2-kunida yaqqol ifodalanib, 1-haftasini oxirida to'liq yo'qoladi.

Toksik eritema - markazida sarg'ish-kulrang zichlashish bilan dog'simon toshma bo'lib, oyoq-qo'l bo'g'imlarining yozuvchi yuzalarida va ko'krakda joylashadi. Shu bilan birga bola o'zini yaxshi his qiladi, tana harorati me'yoriy. 1-3kun davomida yangi toshmalar paydo bo'lishi mumkin, 2-3kundan keyin toshmalar yo'qoladi. Odatda davolash talab etilmaydi, lekin kuchli toksik eritemalarda qo'shimcha suyuqlik ichirish tavsiya etiladi, ba'zida antigistaminlar (allergiyaga qarshi vositalar) buyuriladi.

Teri qatlamining kepaklanishi - hayotining 3-5kuni yuzagakeladi, ko'pincha qorinda va ko'krakda bo'ladi. Keskin kepaklanish ayniqsa muddatdan o'tib ketgan bolalarda kuzatiladi. Davolash talab etilmaydi, lekin kepaklangan sohalarga yuvintirilgandan so'ng bolalar kremi surtish mumkin.

Maqsadga yo'naltirilgan parvarish: optimal issiq rejim, gipogalaktiyani o'z vaqtida aniqlash va ratsional taktika, erta ko'krakka berish-TMMK erta tiklanishiga olib keluvchi asosiy omil.

Tranzitor giperbilirubinemiya. Yangi tug'ilgan chaqaloqlarning hammasida hayotining 1-kunida rivojlanadi, lekin sariqlik 60-70 % hollardagina kuzatiladi. Kindik qoni zardobida bilirubin konsentratsiyasining me'yoriy kursatkichi 26-34 mkmol/l. Deyarli hamma chaqaloqlarda hayotining 1-kunida qon zardobidagi bilirubin konsentratsiyasi 1,7-2,6 mkmol/l soat tezlik bilan oshib boradi, 3-4-kunga kelib 103-137 mkmol/l ga yetadi. Bu holat hayotining 7-10kuniga kelib o'tib ketadi. Tranzitor sariqlikda bilirubin miqdori uning bog'lanmagan fraksiyasi - bog'lanmagan bilirubina (bog'lanmagan bilirubin) hisobiga oshadi.

Terining sarg'ayishi hayotining 2-3 kunida, qachonki bog'lanmagan bilirubin konsentratsiyasi muddatida tug'ilgan chaqaloqlarda 51-60 mkmol/l, muddatiga yetmay tug'ilgan chaqaloqlarda – 85-103 mkmol/l ga yetganda paydo bo'ladi.

Gepatotsitlar tomonidan bog'lanmagan bilirubin ni ushlab kolishni pasayishi; ona garmonini sunishi sababli uridindifosfoglyukozodegidro genaza va glyukuroniltransferaza faolligini pastligi hisobiga balirubinni glyukuronirlanishini pasayishi; gepatotsitlardan bilirubin ekskretsiyasini pasayishi.

Erta neonatal oligouriya - deyarli hamma chaqaloqlarning hayotining dastlabki 3 kunligida kuzatiladi. Bola hayotining dastlabki kunlaridagi ochlik, nafas bilan ko'p miqdorda suyuqlik - 1 ml/kg/soat atrofida yo'qotishi fiziologik fon uchun - oliguriya hayotining dastlabki kunlarida o'ta muhim kompensator-moslashuv reaksiyasi hisoblanadi.

Albuminuriya (proteinuriyani aniqroq aytganda) ham barcha chaqaloqlar hayotining dastlabki kunlarida qovuzloq va naycha epiteliylari o'tkazuvchanligining oshishi hisobiga kuzatiladi.

Siydik kislotali infarkt - 25 % muddatiga yetib tug'ilgan, 15 % muddatiga yetmay tug'ilgan chaqaloqlar buyraklari yig'uv naylari bo'shlig'ida siydik kislotani kristall ko'rinishida cho'kishi. Infarkt siydigi sariq-g'isht rangida, xira, yurgagining rangiga mos dog' qoldiradi va hayotining 1-haftasida kuzatiladi.

Issiqlik balansini tranzitor buzilishi. Chaqaloqlarda termoregulyatsiya jarayonining yetilmaganligi, atrof-muhit haroratining oshishi yoki pasayishi, bola imkoniyatlarining noadekvat moslashuvi natijasida yuzaga keladi:

Tranzitor gipotermiya - tana haroratining pasayishi. Tug'ruqda bolani o'rab turgan muhitharorati 12-15 gr ga pasayadi. Bolani sovuq olishini oldini olish uchun tug'ilishi bilan isitilgan steril yo'rgakka o'raladi va ehtiyotkorlik bilan shu yo'rgak bilan quritiladi, teri bilan homila oldi suvining bug'lanishida issiqlik yo'qotilishini kamaytirish uchun turli issiqlik bug'lanmagan bilirubinni ostida isitilgan stolga yotqiziladi. Tug'ruq zalida havo harorati 24-25 S dan past bo'lmagan holda ushlab turiladi.

Tranzitor gipertermiya hayotining 3-5kuni paydo bo'ladi va uning chastotasi 0,3-0,5%ni tashqil qiladi. Tana harorati 38,5-39,5 S va undan balandga oshishi mumkin. Bola notinch, chanqoqlik bilan suv ichadi, shilliq qavatlarida quruqlanish, shuningdek suvsizlanishning boshqa belgilari ham kuzatiladi. Tranzitor gipertermiyada terapevtik taktika fizik sovo'tishni, qo'shimcha miqdorda suyuqlik buyurishni va ba'zi holatlarda analgetiklarni yuborishni o'z ichiga oladi. Shunday holatda biz chaqaloqlik davrida kuzatiladigan asosiy holatlarni sanab o'tdik.

Tabiiy ovqatlantirish – bu ko‘krak yoshidagi bolalarni ona suti bilan boqish va 6 oydan boshlab ratsionga qo‘shimcha ovqatlar kiritishdir. Ko‘krak suti bilan boqish, miqdori va sifati bo‘yicha eng qulay oziqa bo‘lib, bolaning oqsil, yog‘lar, uglevodlarga vitaminlarga, minerallarga bo‘lgan ehtiyojlarini to‘liq qoplaydi. Ona sutida mayda dispers oqsillar ko‘p, sigir sutida esa dag‘al dispers oqsillar kazein) ko‘proqdir, oqsil miqdori sigir sutida ko‘pdir. Ko‘krak sutida bir necha barobar ko‘p to‘yinmagan yog‘li kislotalar bor bo‘lib, yog‘larni bola oshqozonida parchalanishi ko‘krak suti lipazasi ta’siri ostida boshlanadi. Ko‘krak suti uglevodlari ko‘proq b-laktozadan tarkib topgan bo‘lsa, sigir suti uglevodlari a-laktozadan tarkib topgan. Ko‘krak suti laktozasi bifidobakteriyalar o‘shini stimullaydi. Ko‘krak suti fermentlarga boy: amilaza (100 marta ko‘p), tripsin, lipaza (15 marta) ko‘p. Bu o‘z navbatida fermentlarni vaqtinchalik faolligi sustligini o‘rnini bosadi va o‘zlashtirilishni ta’minlaydi. Ko‘krak sutida mikroelementlar fermentlar, vitaminlar, miqdori optimal bo‘lib, bolaning ehtiyojlariga mosdir. Ko‘krak suti bilan bolalarni kamroq yoshi katta va juda yosh onalar boqishadi. Katta yoshliklarda bunga biologik sabablar bo‘lsa, yoshlarda sotsial va psixologik sabablardir.

Ona sutini hosil bo‘lishini va ajralishini ko‘paytiruvchi faktorlar. O‘z bolasini ko‘krak suti bilan boqa olishiga ishontirish, onaning notinch holatini bartaraf etish, ona o‘tirib, sutini sog‘ishga urinib ko‘rish lozim. Ona sutini sog‘ishdan oldin bolani ona qorniga yotqizish maqsadga muvofiq. Issiq sut va choy ichish, ko‘kraklarni issiqda tutish, ko‘krak uchini chimchilash, uqalash. Umurtqalar atroflarini massaj qilish. Ko‘krak bezi massaji, ovqatlantirishdan oldin Nikotin kislotasi, vitamin Ye, UFO, UVCh, ultrazvuk, fitoterapiya Ko‘krak suti bilan oziqlantirish. Bolaning jismoniy va asab-ruhiy tizimining rivojlanishida uni o‘rab turgan tashqi muhitni to‘g‘ri tashkil qilishdan tashqari, u tug‘ilgan birinchi kundan boshlab mukammal ovqatlantirish tartibini ham tashkil qilish lozim. Bolani fiziologik ehtiyojlarini to‘la qondirgan ovqat, uni garmonik o‘shini, immunitet hosil bo‘lishini va tashqi muhitning har xil nomaqo‘l sharoitlariga chidamliligini ham oshiradi. Shuning uchun bu mavzuga, bo‘lajak shifokorlar alohida e’tibor berishi va chuqur bilimga ega bo‘lishlari kerak.

Salomatlikka ta’sir qiluvchi ishlab chiqarish muassasalarida xizmat qilish. Homilador ayolning shu homila paytida ovqat va kun tartibi, qabul qilingan har-xil dori darmonlar, kechirgan kasalliklari. Bola hayoti tarixi onasidan yig‘iladi. Tug‘ilish jarayoni (uzoqligi, doyalik qo‘llanmalar, asorati), tug‘ilgandagi og‘irligi, bo‘yi, qachon ko‘krak berilganligi, necha soatdan keyin emganligi, chaqaloqning chilla paytida kasalliklari (chaqaloq va ona qonining gruppasi va rezus faktori mos kelish-kelmasligi, yiringli kasalliklar va x.k.) qachon va qanday

og'irlikda tug'ruqxonadan chiqqanligi. Bolaning jismoniy o'sishi-og'irligi va bo'yi, ovqatlantirish (emizish) tartibi, vaqti, emish faolligi, bir yoki ikkala ko'krakdan boqish, emib bo'lgandan keyin ko'krakda sut qolish - qolmasligi, qanday sharbatlarni qachondan bera boshladi, ularning miqdori va bola qanday qabul qilganligi, qaysi oydan va qancha miqdorda vitamin "D" berila boshlandi. Obyektiv tekshiruv. Bola og'irligi va bo'yining uning yoshiga monandligi (xisoblov formulalarini qo'llab topiladi). Ovqat hazm qilish a'zolaridagi har-xil tug'ma anotomik o'zgarishlar (quyonchik, mikroglossiya, kattiq tanglayni bitmay qolishi "bo'ri tanglay", Robin-Per sindromi, pilorostenoz), asab-ruxiy o'sishi (emizish faolligi, uyqusining davriyligi, ham da o'z oqligi), teri rangi (och qizg'ish, rangpar), elastikligi (saqlangai yoki past), mushaklar tonusi (saqlangan yoki past). Kontrol (nazorat) o'lchovlar. Go'dakning ovqat tarkibiy qismlarga va kalloriyaga bo'lgan ehtiyojini hisobga olgan holda ovqat miqdorini aniqlash, kerak bo'lsa qo'shimcha ovqatlar kiritish. Ovqatlantirish varaqasi (ko'krakdan boqish kundaligi) - bunda sutkada bola emayotgan sut miqdorini yetarli - ekanligi obyektiv baholab, yetishmayotgan oqsil, yog', uglevod va kalloriyasi aniqlanishi, ularni korreksiyasi, kiritilgan qo'shimcha ovqatlar aniq ko'rsatilishi shart.

Tabiiy ovqatlantirish. Bolani sog'lom o'sishi va rivojlanishdagi muhim omillardan biri bu sifat va miqdor jihatidan to'laqonli ovqatlantirishdir. Sifat va miqdor jihatidan to'g'ri ovqatlantirish go'dakning gormonik o'sishi va rivojlanishi, tashqi muhitning o'zgarib boruvchi faktorlariga moslashuvi hamda yuqori immunologik rezistentligining asosiy garovi. Bolaga beriladigan ovqat tarkibi o'zining sifati va miqdoriga nisbatan, go'dak oshqozon-ichak tizimi adaptatsion xususiyatlariga, hamda modda almashinuvi jarayoni darajasiga mos bo'lishi kerak. Bunday ovqatlantirish A.A. Pokrovskiy tomonidan muvofiq ovqatlantirish konsepsiyasi sifatida talqin qilingan. Bu konsepsiyaga binoan bola organizmi hayoti faoliyatini nafaqat unga yetarli miqdordagi energiya va oqsil kiritish yo'li bilan, balki ovqat tarkibida kiritiladigan ko'p sonli barcha almashtirib bo'lmaydigan faktorlarning miqdori va ularning o'zaro miqdor nisbatlarini muvozanatli kiritish hisobiga to'g'ri tashkil qilish mumkin, chunki bu faktorlarning miqdori, sifati va o'zaro nisbati organizmda alohida spetsifik rol o'ynaydi. Ayni paytda kiritilayotgan ovqat sifati va miqdori bola organizmi fuksional va biokimyoviy xususiyatlariga ham mos bo'lishi shart.

Sut bezlari hujayralarida sutning hosil bo'lishi. Laktatsiya jarayonining to'la shakllangan davridan boshlab, sut, emizilayotgan bola ehtiyojiga mos ravishda doimo ajralib turadi. Sut epitelial hujayralarda hosil bo'lib sut bezi alveolalari, sut yo'llarida yig'iladi va bola emishi bilan ajrala boshlaydi. Bu

jarayonining sut hosil bo'lishi va ajralishidagi o'rni nihoyatda katta. Emish jarayonida neyroendokrin refleks hosil bo'lib, buning natijasida surg'ichdan gipotalamusga afferent impulsatsiya jo'natiladi. Natijada gipotalamusning paraventriqo'lyar, suprooptik yadrolaridagi magnotsellyulyar neyronlari qo'zg'alib, uning aksonlari orqali qo'zg'alish potentsiali gipofizning orqasiga tarqaladi va oksitotsin gormonini ajralishiga olib keladi. Bu gormon o't yo'llariga qon orqali tushib mayda sut yo'llari, alveolalar atrofidagi miochitelial hujayralarining qisqarishini, hamda shuni hisobiga sutning alveolalardan sut yo'liga chiqishini ta'minlaydi. Yuqorida keltirilgan sutni alveolalardan o't yo'llariga oqib chiqishi fakatgina neyroendokrin yo'l bilan kechishiniazardan chetda qoldirmaslik va bunda emish jarayonining eng muhim omil ekanligini doimo esda tutish lozim. Chunki, sut bezi alveolalardan sutni sut yo'llariga kelib tutilishining buzilishi doimo sekretiya qilinayotgan sut miqdorini kamayishiga olib keladi. Kazeinning fosforlangan molekulalari kalsiy tuzlari bilan birikib, birgalikda tarkibida katta miqdordagi kalsiy va fosfor tutuvchi bir necha ming oqsil molekulalaridan iborat yirik agregatlarni hosil qiladi. Buning hisobiga ona suti tarkibi (90% suvdan iborat) bolani suyuqlikka bo'lgan talabini to'la qondiradi, hatto issiq geografik sharoitli mamlakatlarda ham sut tarkibidagi yog'ning 80% plazma triglitseridlaridan hosil bo'ladi (ona sutida nihoyatda kam miqdorda yog' bo'lsa bundan mustasno). Triglitseridlar gidrolizlanib yog' kislotalari va glitserin shaklida sut bezlari tomonidan ushlab qolinadi. Bu substratlar yangitdan sut bezidagi hujayrada sintezlangan yog' kislotalari va glitserin bilan sutning yogli globo'lalarini hosil qilib, hujayraning sut yo'liga qaragan qutbiga yaqinlashib boradi va membranaga yetgandan so'ng sut yo'liga, hamma tomonidan plazmatik membrana bilan qoplangan ajralma sifatida so'rib chiqariladi. (2-yo'l). Bu yog' koponentini o'rab turuvchi membrananing ahamiyati yog'ni bir-biri bilan yopishib nihoyatda yirik yog' globulinlari hosil bo'lishini oldini olishi hamda bolani yetarli miqdordagi fosfolipidlar bilan ta'minlashdan iborat.

Xulosa sifatida shuni aytish lozimki bola ko'krakning emishi ona organizmida prolaktin gormonini hosil qilishdagi, asosiy faktordir. Buning natijasida sut sekretiysasi miqdori ortadi. Ayni paytda bu prolaktin hisobiga hosil bo'lgan sut miqdori bolaning kundalik o'sib boruvchi talabiga teng mahfiylik miqdorini yetkazib bera oladigan nozik mexanizmmi? - degan savol tug'ilishi muqarrar. Ma'lum bo'lishicha ona organizmidagi prolaktin miqdori sutka davomida o'zgarib turadi. Bundan tashqari fakat ko'krakdan bolasini boqayotgan onalar qonidagi prolaktin konsentratsiyasi nihoyatda o'zgaruvchan. Zunn P.G. va boshqalar fikricha ona qonida prolaktin faolligi uning ovqatlanish statusi bilan

bog'liq. Bu avtorlar yuqoridagi dalillardan shuni tahmin qiladiki, ovqatlanishi o'rtachadan past onalarda prolaktinni hosil bo'lishini stimulyatsiya qiluvchi asosiy omil emizish. Hozirgi paytdagi ma'lumotlarda ona suti tarkibidagi oqsil faktorning sekret miqdoriga tormozlovchi ta'siri keng talkin qilinayapti.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. 2017 y, 104 bet. O'zbekiston matbuot va axborot agentligining -T.: O'zbekiston nashriyot matbaa ijodiy uyi.
2. Ashurova D.T., Tursunova O.A., Axrarova N.A., Mambetkarimov G.A. Bolalar kasalliklari propedevtikasi. ToshPTI. Darslik .T.: 2018 yil.
3. Kliniko-funktsionalnye osobennosti novorozhdennykh: uchebnoe posobie dlya studentov meditsinskix vuzov / sost.: Lejnina I. V., Podlevskiy T. S., Tokarev A. N.: - Kirov: Kirovskaya gosudarstvennaya meditsinskaya akademiya. 2010. – 82 s.
4. Propedevtika detskix bolezney: uchebnik dlya studentov pediatricheskix fakultetov meditsinskix vuzov. Rostov n/ D.: Feniks. 2011. - 573 s 7.
5. Propedevtika detskix bolezney s uxodom za detmi / T.V.Kapitan - 3- ye izdanie. dop. - M.: MEDpress-inform, 2006. - 704 s. 8.
6. Propedevtika detskix bolezney. Mazurin A.V., Voronsov I.M., 2 oe izdanie Sankt. P.: 2009.
7. Pitanie detey grudnogo i rannego vozrasta: uchebnoe posobie/Axmedova D.I., Shamansurova E.A., Maxkamova G.G., Ishniyazova N.D. – T.: – 2014. – 270 s.
8. Rost i razvitie detey (usulicheskoe rukovodstvo), Ministersvo Zdravooxraneniya Respubliki Uzbekitsan. TashPMI. T.: 2006 yil. 434b.
9. Propedevtika detskix bolezney/Pod red. Geppe N.A., Podchernyaevoy N.S.: uchebnik dlya studentov meditsinskix vuzov. — M.: GEOTAR-Media, 2008. — 464 s.
10. A.Daminov, B.T.Xalmatova, U. R.Boboeyva. Bolalar kasalliklari. Darslik T.: Tafakkur bostoni nashriyoti.2012 yil. 334 bet
13. <http://www.pediatr-russia.ru>
14. <http://med-study.ru>
15. <http://www.pediatrics-nmo.com>
16. <http://medline.ru>
17. <http://www.medicalstud.ru/med-ge>

KOMPETENTLIK YONDOSHUVI ASOSIDA O'QUVCHILARNING KREATIV TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MAZMUNI (5-6-SINFLARDA)

Abdisharipova Sh.B.

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
DSc, professor D.Mahmudova taqrizi asosida*

Tayanch soʻzlar: kreativ fikrlash, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, ta'lim, 5-6 sinf o'quvchilari, pedagogika, malaka oshirish

Ключевые слова: креативное мышление, компетентностный подход, образование, 5-6 классы, педагогика, повышение квалификации.

Key words: creative thinking, competence-based approach, education, 5-6 grade students, pedagogy, skills development

Резюме:

Ushbu maqola kompetensiyaga asoslangan yondashuvdan foydalangan holda 5-6-sinf o'quvchilarida Kreativ fikrlashni rivojlantirishni o'rganadi. Zamonaviy ta'limda ijodkorlik shaxsiy va kasbiy o'sish uchun zaruriy mahorat sifatida qaraladi va bu o'quv dasturida hal qiluvchi vazifaga aylanadi. Ushbu tadqiqot ushbu rivojlanish bosqichida talabalar uchun zarur bo'lgan asosiy kompetentsiyalarga mos keladigan kreativ fikrlashni rivojlantiruvchi pedagogik strategiyalarni o'rganadi. Topilmalar kreativ topshiriqlar va baholashlarni tanqidiy, aks ettiruvchi va xayoliy fikrlashni kuchaytiruvchi ta'lim amaliyotiga integratsiya qilish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Резюме:

В данной статье рассматривается развитие творческого мышления у учащихся 5-6 классов с использованием компетентностного подхода. В современном образовании креативность рассматривается как важный навык для личностного и профессионального роста, что делает ее важнейшей целью учебной программы. В данном исследовании изучаются педагогические стратегии, которые способствуют творческому мышлению, при этом согласуясь с основными компетенциями, необходимыми для учащихся на этом этапе развития. Результаты предлагают рекомендации по интеграции творческих задач и оценок в образовательные практики, которые усиливают критическое, рефлексивное и образное мышление.

Summary:

This article investigates the development of creative thinking among students in grades 5-6 using a competence-based approach. In modern education, creativity is regarded as an essential skill for personal and professional growth, making it a crucial objective in the curriculum. This study explores pedagogical strategies that foster creative thinking while aligning with the core competencies required for students at this developmental stage. The findings offer recommendations

for integrating creative tasks and assessments into educational practices that enhance critical, reflective, and imaginative thinking.

Kirish. Bugungi tez o'zgaruvchan dunyoda ijodkorlik o'quvchilar shaxsiy va kasbiy hayotlarida muvaffaqiyatga erishishlari kerak bo'lgan muhim mahorat sifatida tan olinadi. Kreativ fikrlash odamlarga muammolarga innovatsiyalar, moslashuvchanlik va muammolarni hal qilish qobiliyati bilan yondashish imkonini beradi. Butun dunyo bo'ylab ta'lim tizimlari o'z e'tiborini an'anaviy bilimga asoslangan o'qitishdan ko'proq kompetentsiyaga asoslangan yondashuvga o'tkazmoqda, bu esa tanqidiy fikrlash, muloqot, hamkorlik va ijodkorlik kabi muhim ko'nikmalarni rivojlantirishga urg'u beradi.

5-6-sinf o'quvchilari uchun kreativ fikrlashni rivojlantirish ayniqsa muhim ahamiyatga ega, chunki bu yillar asosiy bilimlarni egallashdan ilg'or kognitiv jarayonlarga o'tish davri hisoblanadi. Rivojlanishning ushbu bosqichida o'quvchilar mavhum fikrlash, muammoni hal qilish va mulohaza yuritish bilan shug'ullana boshlaydilar, bu ularning kreativ qobiliyatini rivojlantirish uchun qulay vaqtga aylanadi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv nafaqat bilimga, balki umrbod ta'lim uchun zarur bo'lgan ko'nikma va munosabatlarga ham e'tibor qaratadigan asosni ta'minlash orqali ushbu maqsadlarga mos keladi.

Ushbu maqola kompetentsiyaga asoslangan yondashuv orqali 5-6-sinf o'quvchilarida Kreativ fikrlashni qanday rivojlantirish mumkinligini o'rganishga qaratilgan. Pedagogik strategiyalar, sinf faoliyati va baholash vositalarini o'rganib, tadqiqot o'qituvchilarga ijodkorlikni o'quv jarayoniga integratsiyalash bo'yicha amaliy tushunchalar berishga intiladi. Asosiy e'tibor o'quvchilarga original g'oyalarni yaratish, tanqidiy fikrlash va yangi muammolarga moslashish imkonini beradigan turli fanlar bo'yicha ijodkorlikni qanday rivojlantirish mumkinligiga qaratiladi.

Ushbu tadqiqotning ahamiyati ham akademik, ham professional sohalarida innovatsion mutafakkirlarga talab ortib borayotganidadir. Ta'lim tizimlari rivojlanib borar ekan, o'quvchilarni erta yoshdan boshlab Kreativ qobiliyatlar bilan qurollantirish, ularni nafaqat kelajakdagi o'quv muvaffaqiyatlariga, balki haqiqiy muammolarni hal qilishga tayyorlash juda muhimdir. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv orqali o'qituvchilar o'quvchilarga ularning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini kuchaytiruvchi, pirovardida ularni har tomonlama barkamol, kelajakka tayyor shaxs sifatida shakllantiruvchi kreativ vazifalarni bajarish imkoniyatlarini taqdim etishi mumkin.

Ushbu tadqiqot quyidagi savollarga javob beradi:

- 5-6-sinf o'quvchilarida kreativ fikrlashni rivojlantirishda qanday o'qitish strategiyalari samarali?

- Ijodkorlikni qo'llab - quvvatlash uchun kompetensiyaga asoslangan yondashuvni o'quv dasturiga qanday kiritish mumkin?
- O'rta maktab o'quvchilarining Kreativ qobiliyatlarini baholashda qanday qiyinchiliklar va imkoniyatlar mavjud?

Ushbu savollarga javob berib, maqola kompetensiyaga asoslangan o'quv dasturi doirasida ijodkorlikni qanday qilib tizimli va barqaror rivojlantirish mumkinligi haqida har tomonlama tushuncha berishga qaratilgan.

Ta'limda kreativ fikrlash - kreativ fikrlash yangi g'oyalar, echimlar yoki istiqbollarni yaratish qobiliyatini anglatadi. U ravonlik (bir nechta g'oyalarni yaratish), moslashuvchanlik (perspektivlarni o'zgartirish qobiliyati), o'ziga xoslik (noyob g'oyalar) va ishlab chiqish (tafsilotlar bilan g'oyalarni ishlab chiqish) ni o'z ichiga oladi. O'rta maktabda, xususan, 5-6-sinflarda o'quvchilar kognitiv o'sishning bir qismi sifatida ushbu fikrlash jarayonlarini rivojlana boshlaydilar.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv - ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv talabalarning akademik va shaxsiy muvaffaqiyati uchun zarur bo'lgan asosiy kompetensiyalarni rivojlantirishga urg'u beradi. Bu kompetensiyalar mavzuga oid bilimlardan tashqariga chiqib, muammoni yechish, tanqidiy fikrlash va moslashish kabi ko'nikmalarga e'tibor qaratadi.

Ijodkorlikni kompetensiyani rivojlantirishga integratsiyalash - kompetensiyaga asoslangan yondashuv yangilik va muammolarni hal qilishni talab qiladigan vazifalarni belgilash orqali ijodkorlikni rivojlantirish imkoniyatlarini beradi. Talabalar uchun kreativ fikrlashni amaliy va mazmunli qilish uchun o'qitish strategiyalari real dunyo ilovalariga mos kelishi kerak.

Maqsadlar.

- Talabalarning kreativ fikrlashni rivojlantirishda kompetensiyaga asoslangan yondashuv imkoniyatlarini o'rganish.
- 5-6-sinf o'quvchilari o'rtasida ijodkorlikni rivojlantirish bo'yicha samarali o'qitish strategiyalari va tadbirlarini aniqlash.
- Talabalarning kreativ qobiliyatlarini o'lchaydigan baholash vositalarini ishlab chiqish.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda sinfda kuzatishlar, o'qituvchilar bilan suhbatlar va talabalar ishining mazmunini tahlil qilishdan iborat sifatli tadqiqot usuli qo'llaniladi. Maqsadli guruh 5-6-sinf o'quvchilarini aralash qobiliyatli sinfda o'z ichiga oladi. Bu o'quvchilarga bir qator Kreativ topshiriqlar va kompetensiyaga asoslangan faoliyatlar kiritiladi, so'ngra sifat baholanadi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishning bir necha samarali usullarini aniqlaydi:

Loyihaga asoslangan ta'lim-Talabalar fan, san'at va ijtimoiy fanlardan tushunchalarni aralashtirib, fanlararo loyihalar ustida ishladilar. Bunday

yondashuv muammolarni hal qilishga, jamoada ishlashga va original g'oyalarni rivojlantirishga yordam berdi.

So'rovga asoslangan ta'lim- So'rovga asoslangan tadbirlar talabalarga savollar berish, qiziqtirgan mavzularni o'rganish va bir nechta echimlarni o'rganish imkonini berdi. Bu usul ularning turlicha va moslashuvchan fikrlash qobiliyatini oshirdi.

Hamkorlikda o'rganish-Guruh faoliyati o'quvchilarga jamoaviy fikr yuritish imkonini berib, kreativ fikrlashni rivojlantirdi. Fikr almashish ularning istiqbolga ega bo'lish ko'nikmalarini oshirdi va g'oyalarni ishlab chiqishga turtki bo'ldi.

Gamifikatsiya-o'yinlar va o'yin mashg'ulotlarini joriy etish o'quvchilarni muammolarni hal qilishda Kreativ fikrlashga undadi. Gamifikatsiya qilingan baholash o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini qiziqarli va qiziqarli tarzda o'lchadi.

Texnologiyadan foydalanish-talabalar o'rtasida vizual fikrlash va g'oyalarni shakllantirishni rag'batlantirish uchun aqliy xaritalash dasturlari va Kreativ dizayn platformalari kabi raqamli vositalar qo'llanildi.

Kreativ qobiliyatlarni baholash talabalarning kreativ rivojlanishini o'lchash uchun quyidagi baholangan rubrikalar ishlab chiqilgan:

- Ravonlik: Aqliy hujum mashg'ulotlarida yaratilgan g'oyalar soni.
- Moslashuvchanlik: turli g'oyalar va yondashuvlar o'rtasida almashish qobiliyati.
- O'ziga xoslik: Yechimlarning o'ziga xosligi va yangiligi.
- Ishlab chiqish: g'oyalarni ishlab chiqishda chuqurlik va tafsilot.

Natijalar talabalarning kreativ fikrlash qobiliyatlari sezilarli darajada yaxshilanganini ko'rsatdi, bu ularning turli topshiriqlarni bajarishida namoyon bo'ldi.

Xulosa. Talabalarning kreativ tafakkurini rivojlantirish ularni yangilik, moslashish va muammolarni hal qilish yuqori baholanadigan zamonaviy dunyo talablariga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot kompetensiyaga asoslangan yondashuv 5-6-sinf o'quvchilari o'rtasida ijodkorlikni rivojlantirish uchun mustahkam asos yaratishini ko'rsatdi. Hamkorlik, tanqidiy fikrlash va moslashuvchanlik kabi muhim kompetensiyalarni birlashtirishga e'tibor qaratgan holda, o'qituvchilar o'quvchilarni izlanish, innovatsiyalar va murakkab muammolarni hal qilishga undaydigan o'quv muhitini yaratishi mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, loyihaga asoslangan ta'lim, so'rovga asoslangan ta'lim, hamkorlikdagi faoliyat va o'yin o'tkazish kabi strategiyalar o'quvchilarning kreativ fikrlashini sezilarli darajada oshiradi. Bundan tashqari, texnologiyani sinf faoliyatiga integratsiyalashuvi vizual fikrlashni va original g'oyalarni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu yondashuvlar orqali talabalar nafaqat

bir nechta echimlarni ishlab chiqarishga qodir, balki o'z g'oyalari ustida tanqidiy fikr yuritish va fikrlash qobiliyatini rivojlantiradilar.

Ravonlik, moslashuvchanlik, o'ziga xoslik va ishlab chiqish kabi kreativ qobiliyatlarni baholash o'quvchilarning taraqqiyotini kuzatishda samarali bo'ldi. Tadqiqotda an'anaviy baholashdan chetga chiqish muhimligi ta'kidlangan, o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatini baholash uchun Kreativ topshiriqlar va rubrikalardan foydalanish tavsiya etilgan. Bu baholashlar o'qituvchilarga ham, o'quvchilarga ham kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish bo'yicha tushunchalar beradi, doimiy takomillashtirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, kompetensiyaga asoslangan yondashuv kreativ fikrlashni o'quv dasturiga kiritish uchun amaliy yo'l beradi. Talabalarni real hayot iloalariga mos keladigan mazmunli faoliyatga jalb qilish orqali ta'lim tizimlari ularni kelajakdagi muammolarga yaxshiroq tayyorlashi mumkin. Ushbu tadqiqot ijodkorlikni asosiy ta'lim maqsadi sifatida ko'rsatuvchi o'quv dasturlarini isloh qilish, innovatsion o'qitish amaliyotini qo'llab-quvvatlash uchun o'qituvchilar malakasini oshirish va kreativ jarayonlarning murakkabligini aks ettiruvchi baholash zarurligini ta'kidlaydi.

Ta'limning kelajagi nafaqat bilimli talabalarni, balki kreativ fikrlay oladigan va doimiy rivojlanayotgan muhitga moslasha oladigan o'quvchilarni tarbiyalash qobiliyatidadir. Ijodkorlikni kompetensiyaga asoslangan asosga kiritish orqali o'qituvchilar akademik va real dunyo kontekstlarida muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar, ishonch va fikrlash bilan jihozlangan o'quvchilar avlodini tarbiyalashlari mumkin.

Adabiyotlar:

1. Craft, A. (2005). *Creativity in Schools: Tensions and Dilemmas*. Routledge.
2. Guilford, J. P. (1950). Creativity. *American Psychologist*, 5(9), 444–454.
3. Robinson, K. (2015). *Creative Schools: Revolutionizing Education from the Ground Up*. Penguin Books.
4. Sternberg, R. J., & Lubart, T. I. (1999). The Concept of Creativity: Prospects and Paradigms. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of Creativity* (pp. 3-15). Cambridge University Press.
5. Torrance, E. P. (1966). *Torrance Tests of Creative Thinking: Norms-Technical Manual*. Personnel Press.
6. Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st Century Skills: Learning for Life in Our Times*. Jossey-Bass.
7. Sawyer, R. K. (2012). *Explaining Creativity: The Science of Human Innovation*. Oxford University Press.
8. Wagner, T. (2010). *The Global Achievement Gap: Why Even Our Best Schools Don't Teach the New Survival Skills Our Children Need—and What We Can Do About It*. Basic Books.
9. De Bono, E. (1995). *Serious Creativity: Using the Power of Lateral Thinking to Create New Ideas*. HarperBusiness.
10. Vygotsky, L. S. (2004). Imagination and Creativity in Childhood. *Journal of Russian & East European Psychology*, 42(1), 7–97.

O'SMIRLIK DAVRI EMOTSIONAL HOLATLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Umaraliyev M.M.

Qo'qon davlat pedagogika instituti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: o'smirlik, ta'lim psixologiyasi, ta'lim muhiti, o'quvchilarning hissiy va shaxsiy holatining xususiyatlari.

Ключевые слова: подростковый возраст, педагогическая психология, образовательная среда, особенности эмоционально-личностного состояния учащихся.

Key words: adolescence, educational psychology, educational environment, characteristics of students' emotional and personal state.

Резюме:

Maqolada o'rta maktab ta'lim muhitining psixologik xususiyatlarini o'rganish, ta'lim muhitining psixologik xavfsizligi kontseptsiyasiga muvofiq ko'rib chiqiladi. Aqliy rivojlanish ijtimoiy tajribani o'zlashtirish jarayonida ro'y beradi va o'spirin shaxsiyatining shakllanishi uning atrofidagi odamlar bilan bo'lgan munosabatlarning xususiyatlariga bog'liq. Maktab bilan bog'liq bo'lgan o'spirinlarning xavotirlanish darajasi va tabiati, o'rganishga hissiy munosabat va psixologik xavfli va xavfsiz ta'lim muhitiga ega maktablarda o'qiyotgan o'spirinlarning o'z-o'zini munosabatini shakllantirish bo'yicha empirik tadqiqotlar natijalari tavsiflanadi. Tadqiqot 10 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan o'smirlarning orasida o'tkazilib, taqqoslanadi. Olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, maktab ta'lim muhitining psixologik xususiyatlari o'spirinlarning hissiy-emotsional va shaxsiy holatiga ta'sir qiladi.

Резюме:

В статье рассматривается исследование психологических особенностей образовательной среды средней школы в соответствии с концепцией психологической безопасности образовательной среды. Психическое развитие происходит в процессе усвоения социального опыта, а формирование личности подростка зависит от особенностей его взаимоотношений с окружающими людьми. Описаны уровень и характер школьной тревожности подростков, эмоциональные реакции на обучение и самоотношение подростков, обучающихся в школах с психологически опасной и безопасной средой обучения, по результатам эмпирических исследований. Исследование проводится и сравнивается среди подростков в возрасте от 10 до 15 лет. Полученные данные показывают, что психологические особенности школьной образовательной среды влияют на эмоционально-личностное состояние подростков.

Summary:

The article examines the study of the psychological characteristics of the secondary school educational environment in accordance with the concept of psychological safety of the educational environment. Mental development occurs in the process of assimilation of social experience, and the formation of a teenager's personality depends on the characteristics of his relationships

with the people around him. The level and nature of adolescent school-related anxiety, emotional responses to learning, and self-attitudes of adolescents enrolled in schools with psychologically dangerous and safe learning environments the results of empirical studies are described. The study is conducted and compared among adolescents aged 10 to 15 years. The obtained data show that the psychological characteristics of the school educational environment affect the emotional and personal state of adolescents.

Kirish. O'smirlik 11-12 yoshdan, 14-15 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish, asosan, 5-sinfdan boshlanadi. "Endi o'smir bola emas, biroq katta ham emas"- ayni shu ta'rif o'smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. O'smirlik bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jismoniy jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi, xarakteri shakillanadi, ma'naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O'smirlik balog'atga yetish davri bo'lib, yangi xislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal masalalarning paydo bo'lishi bilan ham xarakterlanadi. Bular ta'sirida o'smirning xarakteri, atrofdagi kishilar bilan muomalasi, jamiyatda sodir bo'layotgan voqealarga munosabati tez o'zgarib boradi. Ba'zan ijtimoiy masalalar to'g'risida noto'g'ri tassavvur va yanglish fikrlar hosil bo'lishi tufayli u muayyan tartib qoidalarga tanqidiy ko'z bilan qaraydi.

Hissiyotlarning rivojlanishi umuman shaxsning rivojlanishi bilan bog'liq. O'smirlik-bu hissiyotlarning ma'naviy hayotga ta'siri eng aniq bo'lgan davr.

Adabiyotlar tahlili. Psixologik adabiyotlarda o'spirinlik shaxsiy barqarorlik va notekis hissiy fon bilan tavsiflanadi. Aynan o'spirinlik davrida qarama-qarshi tuyg'ular doirasi juda katta. Aksariyat mualliflarning fikriga ko'ra, o'spirinlarda hissiy buzilishlar izsiz o'tmaydi, shaxsning o'ziga xos xususiyatlari va keyingi hayotda aks etadi (A. E. Lichko, A. A. Rean, V. G. Stepanov, J. Piaget, P. Fress va boshqalar). Hissiy muammolar ko'plab o'spirinlarda mavjud. Bizning fikrimizcha, buning asosiy sababi psixologik xavfli ta'lim maktabidan kelib chiqadigan ijtimoiy stresslardir.

Rivojlanayotgan "Men kontsepsiya" o'spiringa xos bo'lgan ko'plab shaxsiy xususiyatlar orasida alohida ajralib turadi. Psixologiyada o'z-o'zini anglash kontsepsiyasini o'rganish bo'yicha katta tajriba to'plangan.

Hayotning ushbu bosqichida bolaning ko'proq yoki kamroq hissiy farovonlik holatini boshdan kechirishi nafaqat o'qituvchining fikriga, balki bolalar jamoasining munosabatiga ham bog'liq. Shunday qilib, tengdoshlar bilan muloqot qilish, o'zini boshqa odamlar bilan taqqoslash, o'spirinning yetarlicha rivojlangan kognitiv qobiliyatlari mavjud bo'lganda, uning aqliy rivojlanishining eng muhim mazmuni o'z-o'zini bilishning rivojlanishi bo'lishiga olib keladi.

O'z-o'zini anglash jarayonlarining rivojlanishi bilan motivlarda sifat o'zgarishlari kuzatiladi. O'smir hayotining ijtimoiy konteksti uning motivatsiyasiga ta'sir qiladi. O'smirlarning harakatlarining asosiy motivlari ijobiy ijtimoiy motivlar, odamlarga xayrixohlik tajribasi, ularning qayg'usi va baxtsizligiga hamdardlik. O'smirning shaxsiyatining umumiy o'sishi, uning qiziqishlari doirasining kengayishi, o'z-o'zini anglashning rivojlanishi, tengdoshlar bilan muloqotning yangi tajribasi, qoida tariqasida, ijtimoiy qimmatli motivlar va tajribalarning jadal o'sishiga olib keladi. Ushbu yoshda o'quvchining shaxsiyatini shakllantirishning noqulay sharoitida asotsial his-tuyg'ularning o'sishi kuzatilishi mumkin. Agressiv hissiy reaksiyada namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan xafagarchilik, g'azabning paydo bo'lishiga olib keladigan muhim nuqta kattalarning o'spiringa, uning so'rovlariga, intilishlariga, shaxsiyatiga e'tibor bermasligidir.

Bu yoshda keng ijtimoiy motivlar shu qadar katta ahamiyatga egaki, ular ma'lum darajada maktab o'quvchilarining o'quv faoliyatiga bevosita qiziqishini aniqlaydilar.

Psixikaning ijtimoiy-tarixiy shartliligi muammosini birinchilardan bo'lib L. S. Viyotskiy ishlab chiqdi. Inson rivojlanishining madaniy-tarixiy konsepsiyasini yaratuvchisi shunday yozgan: "... atrof-muhitning bolaning rivojlanishiga ta'siri boshqa ta'sirlar qatorida atrof-muhitda sodir bo'layotgan voqealarni tushunish, anglash darajasi bilan ham o'lchanadi.

2000-yillarning boshlarida chet elda xavfsizlik muammolarini psixologik tushunish bo'yicha ishlar olib borila boshlandi: maktab o'quvchilarining hissiy salomatligi uchun xavfsiz bo'lgan maktablarni yaratish, maktab iqlimi va maktab xavfsizligini baholashning tobora ko'payib borayotganligi sababli o'rta maktabni isloh qilish, maktabdagi zo'ravonlikni o'rganish (J. Bluestein, S. Brand, M. R. Randazzo va boshqalar).

Tadqiqotimizning ilmiy yangiligi sifatida, xorij psixologiyasida ta'lim muhitining psixologik xavfsizligining o'quvchilar shaxsini rivojlantirishdagi roli muammosi endigina shakllanmoqda, bugungi kunda shaxsning psixologik xavfsizligini o'rganish va saqlash katta amaliy ehtiyoj bilan belgilanadi. Bundan tashqari, dolzarb va talab qilinadigan amaliyot-bu psixologik jihatdan ta'lim muhitini gumanitar ekspertizadan o'tkazish muammosi bo'lib, uning natijalari maktab muhitining psixologik xavfsizligiga xavf va tahdidlarni kamaytirish bo'yicha tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilishga, ta'lim muassasasida yaxlit pedagogik jarayonni optimallashtirishga imkon beradi.

Quyidagi maqsadlar asosida tadqiqot olib borildi:

1. Maktab ta'lim muhitining psixologik xususiyatlarini o'rganish.
2. O'smirlarning hissiy va shaxsiy holatining xususiyatlarini o'rganish:

3. O'smirning maktab hayotiga qo'shilishining turli shakllari bilan bog'liq umumiy hissiy holati;

4. Bolaning hissiy holati, uning fonida uning ijtimoiy aloqalari rivojlanadi (birinchi navbatda tengdoshlari bilan);

5. Bolaning muvaffaqiyatga, yuqori natijaga erishishga bo'lgan ehtiyojlarini rivojlantirishga imkon bermaydigan noqulay ruhiy fon;

6. O'zini oshkor qilish, o'zini boshqalarga taqdim etish, o'z imkoniyatlarini namoyish etish zarurati bilan bog'liq vaziyatlarning negativ hissiy tajribalari;

7. O'z natijalarini, xatti-harakatlari va fikrlarini baholashda boshqalarga e'tibor qaratish, boshqalar tomonidan berilgan baholardan xavotirlanish, salbiy baholarni kutish;

8. Maktabdagi kattalar bilan munosabatlarning umumiy salbiy hissiy kelib chiqishi, bolaning ta'lim muvaffaqiyatini pasaytiradi;

9. O'rganishga hissiy munosabat;

10. "Men" kontsepsiyasini shakllantirish.

Tadqiqot metodologiyasi. 10 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan 33 nafar o'quvchi ishtirok etgan tadqiqotimiz 2024 yil fevral-may oylarida Qo'qon shahridagi 15-maktab va 20-o'rta maktablari bazalarida o'tkazildi.

Ikki maktabning ta'lim muhitining psixologik xavfsizligi uchta omil bo'yicha taqqoslandi: 1) atrof-muhitga ijobiy munosabat; 2) o'quvchilarning ta'lim muhitining muhim xususiyatlaridan qoniqishi; 3) o'quvchilarning o'zaro munosabatlarda (sinfdoqlar va o'qituvchilar bilan) psixologik zo'ravonlikdan himoyalaniishi.

O'smirlarning maktab bilan bog'liq tashvish darajasi va tabiati quyidagi sakkizta omil bo'yicha taqqoslandi:

1. Maktabdagi umumiy tashvish;

2. Ijtimoiy stress tajribalari;

3. Muvaffaqiyatga erishish uchun ehtiyojlarning umidsizligi;

4. O'z - o'zidan qo'rqish-g'azablanish;

5. Bilimlarni tekshirish holatidan qo'rqish;

6. Boshqalarning umidlarini qondirmaslik qo'rquvi;

7. Stressga past fiziologik qarshilik;

8. O'qituvchilar bilan munosabatlardagi muammolar va qo'rquvlar (B. Fillipsning tashvish darajasini tashxislash usuli).

Tahlil va natijalar. Olingan empirik dalillar maktab ta'lim muhitining psixologik xususiyatlarining o'spirinlarning hissiy holati va shaxsiyatiga ta'siri haqidagi gipotezani tasdiqladi.

Quyida o'quv muhitining psixologik xavfsizligini baholashda (tadqiqotning birinchi maqsadiga muvofiq) o'rganilayotgan maktablarni taqqoslashda olingan ma'lumotlar keltirilgan.

Jadval-1. Tajribadagi 2 maktab o'quvchilarning maktabning ta'lim muhitiga munosabati darajasini baholash to'g'risidagi ma'lumotlar (%)

Ta'lim muhitiga munosabat	15-maktab			20-maktab		
	Ijobiy	Neytral	Negativ (salbiy)	Ijobiy	Neytral	Negativ (salbiy)
	52,69	33,53	13,77	90,36	9,04	0,60

Jadval 2. Maktabning ta'lim muhitining muhim xususiyatlari bilan o'quvchilarning qoniqish darajasini baholash to'g'risidagi ma'lumotlar, shuningdek, ikki namunadagi o'zaro munosabatlarda psixologik zo'ravonlikdan himoyalanish (%)

Maktab ta'lim muhitining psixologik xususiyatlari	15-maktab			20-maktab		
	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja
Ta'lim muhitining muhim xususiyatlaridan qoniqish	50,30	32,34	17,37	86,14	12,05	1,81
O'zaro munosabatlarda psixologik zo'ravonlikdan himoya qilish	59,28	22,16	18,56	83,13	15,66	1,20

Olingan ma'lumotlar jadvali. 1 va 2 o'rganilayotgan maktablarning psixologik xususiyatlari turlicha ekanligini ko'rsatadi.

Birinchi maktab shkala bo'yicha ikkinchisiga qaraganda past ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi: maktabning ta'lim muhitiga ijobiy munosabat (52,69% ga nisbatan 90,36 %), maktabning ta'lim muhitining muhim xususiyatlaridan yuqori darajada qoniqish (50,3% ga nisbatan 86,14) va o'zaro munosabatlarda psixologik zo'ravonlikdan yuqori darajadagi xavfsizlik (59,28% ga nisbatan 83,13 %), shuningdek maktabning ta'lim muhitini baholashning sanab o'tilgan mezonlariga nisbatan salbiy munosabatning yuqori ko'rsatkichlari.

Jadval 3. Tajribadagi maktablarda ta'limga hissiy munosabatni baholash to'g'risidagi ma'lumotlar (%)

Ta'limga hissiy munosabat darajasi	15-maktab	20-maktab
Ta'limotning kognitiv motivatsiyasi va unga ijobiy hissiy munosabatning aniq ustunligi bilan samarali motivatsiya	3,59	2,41
Samarali motivatsiya, o'rganishga ijobiy munosabat, ijtimoiy me'yorga muvofiqligi	22,16	44,58

Kognitiv motivatsiya biroz pasaygan o'rtacha daraja	25,15	30,12
Motivatsiyaning pasayishi, «maktabdan zerikish» tajribasi, o'rganishga salbiy hissiy munosabat	33,53	19,28
Ta'lim olishga keskin salbiy munosabat	15,57	3,61

3-jadvalda. O'rganilayotgan maktab o'quvchilarining ta'limotiga hissiy munosabatni baholash natijalari taqqoslanadi.

Ta'lim muhiti psixologik xavfsizlik mezonlariga javob bermaydigan maktab o'quvchilari (15-maktab) o'z-o'zini ifoda etishning noqulay variantini, o'zini namoyon qilish qo'rquvining mavjudligini va o'qituvchilar bilan bilim, qo'rquv va muammolarni tekshirish holatini, boshqalarning talablariga javob bermaslikdan qo'rqishni, umumiy maktab tashvishini, muvaffaqiyatga erishish ehtiyojining umidsizligini aniqladilar. 20-maktabda biz kattalar va bolalar jamoasining o'spiringa avtoritarizm va shaxsni bostirishni aniqlamaydigan yagona, izchil ta'sirini kuzatdik.

Xulosa. Shunday qilib, o'spirinlarga nisbatan yagona samarali taktika - yangi shaxsni yaratishda, o'zini topishda faol yordam va qo'llab - quvvatlash-birinchi maktab ma'muriyati va o'qituvchilari uchun hozircha amalga oshirib bo'lmaydigan bo'lib chiqdi.

Adabiyotlar:

1. Баева И. А., Рубцов В. В. Образование как национальный ресурс сохранения здоровья школьников и обеспечения психологической безопасности/ Экспертиза психологической безопасности образовательной среды/ Информационно-методический бюллетень ГЭП II уровня/ под ред. И. А. Басовой, В. В. Коврова. М., 2009. №2.
2. Бернс Р. Я-концепция и Я-образы/ Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия. Самара, 2006.
3. Романова Е. С., Гребенников Л. Р. Механизмы психологической защиты. Генезис. Функционирование. Диагностика. Мытищи, 1996.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб., 1998.
5. Рубцов В. В., Дубровина И. В., Забродин Ю. М., Метелькова Е. И., Романова Е. С., Семкин В. В. Концепция развития системы психологического обеспечения (психологической службы) образования в Российской Федерации на период до 2010 года// Психологическая наука и образование. 2007. №1.
6. Рубцов В. В., Баева И. А., Буланова О. Е., Ковров В. В., Константинова А. М., Красило А. И. Концепция деятельности городской экспериментальной площадки второго уровня «Система экспертизы психологической безопасности образовательной среды»/ информационно-методический бюллетень ГЭП II уровня/ редакторы-составители И. А. Баева, В. В. Ковров. М., 2008, №1.

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARDA TABIATSHUNOSLIK TUSHUNCHLARINI SHAKLLANTIRISH

Haydarov I.H.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti
"Maxsus pedagogika" kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: tabiat, obyekt, kuzatish, tabiat hodisalari, jonli tabiat, jonsiz tabiat, sinfdan tashqari ishlar, ekologik kompetentlik, tabiat burchagi, muxofaza, o'simliklar, hayvonlar, bilish jarayonlari, atrof olam.

Ключевые слова: природа, объект, наблюдение, явления природы, живая природа, неживая природа, внеклассная деятельность, экологическая компетентность, природный уголок, охрана, растения, животные, познавательные процессы, окружающая среда.

Key words: nature, object, observation, natural phenomena, animate nature, inanimate nature, extracurricular activities, environmental competence, nature corner, protection, plants, animals, cognitive processes, environment.

Резюме:

Mazkur maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'limida tabiatshunoslik darslarini o'rni va ularni ahamiyati tashkil etishga qo'yilgan talablar. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim muassasalarida tabiatshunoslik dasturlarini shakllantirish, ularda belgilanadigan mavzular ketma-ketligi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Резюме:

В данной статье представлены роль и значение занятий по естествознанию в обучении детей с нарушениями слуха. Представлены сведения о формировании естественнонаучных программ в образовательных учреждениях для детей с нарушением слуха, последовательность определенных в них тем.

Summary:

In this article, the role and importance of science classes in the education of children with hearing impairments is presented. Information about the formation of natural science programs in educational institutions for children with hearing impairment, the sequence of topics determined in them is presented.

Shuni takidlashimiz lozimki fikrlar hukmlar tarzidagina shakllanib qolmasdan, shu bilan birga atrofimizdagi olam va hayot to'g'risidagi tushunchalar tarzida shakllanadi. Tushuncha narsalar to'g'risida - ularning xususiyatlari, holatlari,

bog‘lanishlari va munosabatlari to‘g‘risida bir- biri bilan bog‘langan hukmlardan hosil bo‘ladi.

Tushunchaning ikki turi bor: biri konkret tushuncha, ikkinchisi - abstrakt tushunchalar.

Narsa va hodisalarning o‘ziga taluqli bo‘lmasdan balki narsa va hodisalardan, fikran ajratib olingan ayrim xususiyat, sifat va holatlariga, shuningdek ayrim narsa va hodisalar o‘rtasidagi munosabatlarga va bog‘lanishlarga taluqli bo‘lgan tushunchalar deyiladi. Hamma tushunchalar tajribalar asosida hosil bo‘ladi, shu sababli ham hamma tushunchalar konkret tushunchalar ham, abstrakt tushunchalar ham idrok va tasavvur asosida tashkil topadi.

Tushuncha va so‘z - tushuncha bilan so‘z bir - biriga chambarchas bog‘langandir: so‘zsiz tushuncha bo‘lishi mumkin emas. So‘z tushunchaning «moddiy» ifodasi va tushunchaning tayanchidir. Tushunchalar yo bir so‘z, yoki bir nechta so‘z bilan ifodalanadi.

So‘zlar va belgilar faqat tushunchalarning ifodaligina bo‘lib qolmasdan, balki shu bilan birga tushunchalar hosil qilish uchun ham vosita bo‘ladi.

Tushunchalar hosil qilishda fikrlashning asosiy jarayonlari bo‘lgan umumlashtirish va abstraktlash faqat so‘zlar yordami bilangina ro‘yobga chiqishi mumkin. So‘zlar, terminlar tafakkur jarayonlarida tushunchalarning mazmunini ifodalaydi, ongda tushunchaning vakili bo‘lib xizmat qiladi, so‘z birligi signal sistemasining hama signallarning signalidir: shu signallarning hammasini ifodalaydi shu signallarning hammasini umumlashtiradi.

Har bir so‘z muayyan mazmuni va muayyan hajmdagi tushunchani ifodalaydi shu sababli so‘zlar aloqa qilishga va tushunchalarni anglab olishga xizmat qiladi. Har bir tushuncha so‘zlar vositasi bilan boshqa shaxslarga bildirilishi mumkin. Tushunchalarni hama anglab olishi mumkin.

Tabiatshunoslik tushunchalari – umumiy muhim belgilari bilan birlashtirilgan ob‘ektlar, xodisalar, jismlarning butun guruhi to‘g‘risidagi umumlashgan bilimlar hisoblanadi. Masalan: «O‘simliklar» tushunchasiga barcha o‘simliklar uchun umumiy bo‘lgan muhit belgilari bilan bir guruhga birlashtirilgan har xil narsalar kiradi. Ularning hammasi o‘sadi, rivojlanadi, nafas oladi, ko‘payadi ya’ni tirik organizm hisoblanadi. Biroq tushunchalarni tasavvurlardan farq qila bilish kerak.

Tasavvur – sezgi organlar faoliyatining, yoki xotiraning mahsulidir.

Tushuncha mafkura mahsuloti hisoblanadi. Tushunchalar xabar qilinadigan va tasavvur etiladigan narsalar ustida fikr yuritish natijasida vujudga keladi. Masalan, qushni tasavvur qilish uchun unga qarash kifoya. Usha qush to‘g‘risida tushuncha hosil qilish uchun esa aniq bilimlar va ularni tizimlashtirish bo‘yicha fikrlash kerak bo‘ladi. Tushunchalar o‘ziga butun sinfiga ta’aluqli umumlashgan mazmunni aks ettiradi. «Barg» tushunchasi daraxt, buta, o‘simliklarda

o'sadigan hamma barglarga taalluqlidir. Tasavvur tushunchalarning sezgili asosi hisoblanadi, biroq tasavvurlar bilan tushunchalar o'rtasida keskin chegara yo'q. Tasavvurlar narsalarning muhim xususiyatlarini tobora ko'proq aks ettirib borishi bilan umumlashadi hamda tushunchalarga aylanadi. Ayni vaqtda tushuncha o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. U yoki bu narsa yoxud tabiat ob'ektlari to'g'risida tasavvurlarning bo'lishi ular to'g'risidagi tushunchalardan dalolat bermaydi. Tushuncha ko'pgina ayrim xodisalarning muhim belgilari sifatida hosil bo'ladi.

Yuqorida bu tushunchalarni aniq va mavzuli tushunchalarga ajratib ularga ta'rif berdik.

Tabiatshunoslik kursida tushunchalar umumlashtirish va mavxumlashtirishning darajasi bo'yicha bir xildir. Ularning asosiy farqlari:

- 1) Mazmuni;
- 2) Hajmi;
- 3) Shu tushunchaning boshqa tushunchalar bilan bog'lanishi va munosabatidir.

Mazmun – tushunchalarning eng muhim belgilari bilan xarakterlanadi. Tabiatning eng muhim belgilarini ajratish uchun «belgi» va «eng muhim belgi» sini farqlash zarur. N. I. Kondakov: «Belgi - bu narsa yoki xodisalarning ko'rsatkichi, tomonidir, ularga qarab narsa va hodisalarni tanlab olish, aniqlash yoki tariflash mumkin», - deb belgilaydi, «eng muhim belgi - bu shunday belgiki, unda narsaning tub tabiati ifodalaniladi, shu bilan boshqa tur va guruhdagi narsalardan farqlanadi... Agar bu belgi mustasno qilinsa, bunday tushuncha parchalanadi, mavjud bo'lmay qoladi». Mazmuni bo'yicha tushunchalar oddiy va murakkabga bo'linadi. Masalan, «Quruqlik nezasining shakllari» murakkab tushuncha. Uning eng muhim belgisi: tekis yuza (tekislik) ning ko'tarilgan (tepalik, tog'lar) pasayganligi (tog', oraliq jarlik) dir. Shu paytning o'zida tepalikka oddiy tushuncha sifatida ham; uning eng muhim belgisi tagi, cho'qqili, va yon bag'irli.

Tushunchalar hajmiga qarab alohida va umumiy bo'ladi. Masalan, tabiatshunoslik kursida «o'z o'lkamizning tabiati», «Tabiatda mavsumiy o'zgarishlar» tushunchalarini umumiy deb atash mumkin, ular xissiy qabul qilishlar bilan bog'liqdir va alohida tushunchalar, umumiy tasavvurlardan iborat.

Alohida va umumiy tushunchalar ham geografik, biologik kelib chiqishga ega bo'lish mumkin.

Geografik tushunchalar. Alohida (Toshkent) va umumiy (tog'lar, foydali qazilmalar) tushunchalarga, biologik tushunchalar tur (chittak, lola, archa, avlod, hayvonlar, bargli o'simliklar) tushunchalarga bo'linadi.

Tabiatshunoslik darsida o'quvchilar "tabiat", "jonsiz tabiat", "jonli tabiat" kabi tushunchalar bilan tanishadilar va maktabgacha bo'lgan yoshda ham 1-6 sinflarda shakllangan tabiatning real qismlari va hodisalari to'g'risidagi tasavvurlar sistemaga olinadi.

Tushunchalarning eng muhim belgilari sistemalashtirishning asosi bo'ladi. Masalan, "jonsiz tabiat" tushunchasi shunday eng muhim belgilarga egaki, ularni kichik maktab bolalari ham aniqlab olishlari kerak: jonsiz tabiat oziqlanmaydilar, o'smaydilar, nafas olmaydi. Bu tushunchalar keyinchalik tabiatshunoslikni o'rganishda chuqurlashadi va kengayib boradi.

Bundan tashqari tabiatshunoslik tushunchalari yakka holda ham bo'ladi. Yakka tushunchalar boshqa narsalar hodisalari xos bo'lgan yakka belgilardir. Agar umumiy tushunchalar atamalar bilan mustahkamlansa, yakka tushuncha nom yoki shaxsiy ism bilan ifodalaniladi, chunki uning nomida boshqa ob'ekt bo'lmaydi. Eshitishda nuqsoni bor o'quvchilar e'tiborini ob'ektning umumiy tushuncha bilan bog'lanishda qaratmoq, ya'ni ob'ektning yakka xususiyatini ma'qullamoq zarur; agar u geografik ob'ekt bo'lsa, unda ob'ektga fazoviy xarakteristika berish, ya'ni joylashish o'rnini xaritadan aniqlash lozimdir.

Ta'kidlab o'tishimiz lozimki eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun tabiatshunoslik tushunchalari dastur talabiga ko'ra olinadi.

Ma'lumki birlamchi nuqson ikkilamchi nuqsonni yetaklab keladi. Eshitishdagi nuqsoni bo'lgan bolaning bilish faoliyatining rivojlanishiga ham bilvosita va bevosita ta'sir qiladi. Rus psixolog olimi L.I.Ivanovning fikricha, "nutq tafakkur bilan chambarchas bog'langandir. Odam nutqi bo'lmasa, til vositalari bo'lmasa fikrlayolmaydi. Tafakkur bo'lmasa, nutq, til bo'lishi mumkin emas" deydi. Ivanovning yuqoridagi fikridan ko'rinib turibdiki insonning psixik rivojlanishi uchun nutq va tafakkur jarayonlari bir-biriga chambarchas bog'liqdir.

Tadqiqotchilar R.M.Boskis, I.M.Solovyev, L.I.Tigranovanning fikrlaricha: nutqning rivojlanmasligi qator salbiy omillarni; atrofni idroklash, ko'rgazmali va so'zli materialni eslab qolish, tafakkur operatsiyalarning rivojlanishiga halaqit beradi. Bolaning qaysi vaqtda (ya'ni necha yoshda) eshitishda nuqsoni bo'lgan, qaysi darajasida ekanligi ham bola tafakkur operatsiyalarining rivojlanishiga ta'sir etadi.

Olimlarning fikrlariga ko'ra sog'lom yetti yoshli bolada fikrlash tafakkuri shakllangan holatga ega bo'lar ekan.

Demak tushunchalar fikrlash jarayonidir. Shunday qilib eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda tabiatshunoslik tushunchalarini shakllantirish ularning tafakkur operatsiyalarini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq. Chunki eshitishda nuqsoni bo'lgan boshlangich sinf o'quvchilarning sog'lom tengqurlariga qaraganda nutqining shakllanishi va yaxshi rivojlanishi atrof olam xususiyatlari haqida bir muncha kechroq tushunchaga ega bo'lishlari aniqlanadi. Ya'ni eshitish nuqsoniga ega o'quvchilarning nutqi hamda oliy bilish jarayonlarini orqada qolishiga olib keladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilari taqqoslash, analiz, sintez qilish, umumlashtirish

va hulosa chiqara olmaydilar. Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar asosan ko'rgazmalar, konkret materiallar bilan amalga oshadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan boshlangich sinf o'quvchilar so'zli nutqni egallaganlariga qadar uzoq muddat ko'rgazma obraz tafakkur turi bilan fikrlaydi. O'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, tushunchalar eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda juda sekinlik bilan shakllanib boradi.

Tabiatshunoslikda berilayotgan o'quv materialini o'quvchilar tomonidan o'zgartirishda qiyinchiliklar ko'p hollarda eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda kuzatiladi. Darsda bir mavzu bo'yicha shakllantirilgan tushunchalar keyinchalik rivojlantirilmaydi va boshqa tushunchalar bilan bog'lanilmaydi. Jumladan tabiatshunoslik tushunchalarining hosil bo'lishi muayyan metodik sharoitlarda amalga oshadi.

Adabiyotlar:

1. Mamarajabova Z.N. Adabiy ta'lim jarayonida zaif eshituvchi o'quvchilar nutqini rivojlantirish.. Ped. fan. doktori. dis. (DSc) avtoref...– Toshkent:TDPU.2020
2. Qodirova F. U. Boshlang'ich sinf kar va zaif eshituvchi o'quvchilar nutqini shakllantirish. : Ped. fan. nomz. dis. avtoref...– T.:TDPU, 2006.
3. Qodirova F. U. Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning samarali texnologiyalari. : p.f.d. dis. Avtoref... T.:TDPU,2020. 32b
4. Rustamova R. Boshlang'ich sinflarda zaif eshituvchi o'quvchilar nutqining grammatik qurilishini shakllantirish.: Avtoref. dis. ... ped. fan. nom. – Toshkent: TDPI, 2009. – 28 b.
5. Teshaboyeva F. R. “Oliy ta’limda surdopedagoglarga “Ona tili o’qitish maxsus metodikasi” modulini o’qitish samaradorligini oshirish texnologiyalari” Ped. fan. dok. ...diss. – T., 2022.-24 b;
6. Turg'unboyev S.F. O'zbekistonda imkoniyati cheklangan bolalarga ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar bitiruvchilarining ijtimoiy moslashuv muammolari Avtoref. dis. ... ped. fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). – T., 2020. – 22 b.;

RDA BILAN KASALLANGAN BOLALARNING KLINIK, PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI (ERTA BOLALIK AUTIZMI)

Babayeva A.H

*Qo'qon davlat pedagogika instituti
Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi*

Abduhalilova Sh.

Qo'qon davlat pedagogika instituti talabasi

Yigitaliyeva S.

Qo'qon davlat pedagogika instituti talabasi

Fayzimatova M.

Qo'qon davlat pedagogika instituti talabasi

Tayanch so'zlar: autistic, obsesyon elementlari, affektiv blokada, erta bolalik autizmi, Rda(erta bolalik autizmi), neofobiya, stereotip.

Ключевые слова: аутизм, элементы навязчивости, аффективная блокада, ранний детский аутизм, РДА (ранний детский аутизм), неофобия, стереотип.

Key words: autistic, elements of obsession, affective blockade, early childhood autism, Rda (early childhood autism), Neophobia, Stereotype.

Резюме:

Ushbu maqolada – Autizmga chalingan bolalar nutqi, nutqi me'yorda bo'lgan bola nutqining farqlari, autizmning keltirib chiqaruvchi omillar, Autizm atamasi, Autizm bilan kasallangan bolalar nutqining rivojlanishi haqidagi ma'lumotlar yoritilgan. Maqolada pedagoglar, logoped-defektologlar uchun kerakli tavsiyalar berib o'tilgan. Shuningdek autizmning ontogenezi, etiologiyasi haqidagi ma'lumotlar ochib berilgan. Erta bolalik autizmining kelib chiqishi va klinik-psixologik tuzilishi to'g'risida turli xil fikrlar mavjud.

Резюме:

В данной статье рассматривается речь детей с аутизмом, различия в речи детей с нормальной речью, факторы, вызывающие аутизм, термин аутизм, информация о развитии речи детей с аутизмом. Статья содержит необходимые рекомендации для педагогов и логопедов. Также раскрыты сведения об онтогенезе и этиологии аутизма. Существуют разные мнения о происхождении и клинико-психологической структуре раннего детского аутизма.

Summary:

This article covers the speech of children with autism, differences in the speech of children with normal speech, the factors that cause autism, the term autism, information about the development of speech of children with autism. The article contains necessary recommendations for pedagogues

and speech therapists. Information about the ontogenesis and etiology of autism is also disclosed. There are different opinions about the origin and clinical-psychological structure of early childhood autism.

Amerikalik bolalar psixiatri L. Kannerning ta'limotiga ko'ra, rda sindromining (erta bolalik autizmi) asosiy belgilari simptomlar triadasidir:

- 1) autistik tajribalar bilan autizm;
- 2) obsesyon elementlari bilan stereotipik, monoton xatti-harakatlar;
- 3) nutqni rivojlantirishning o'ziga xos buzilishlari.

Autizm 3-5 yoshida eng aniq namoyon bo'ladi, rda (erta bolalik autizmi) ning barcha klinik variantlari bilan asosiy belgilari:

- boshqalar bilan aloqa qilish zarurati etarli yoki to'liq yo'qligi;
- tashqi dunyodan himoya qilish;
- yaqinlarga nisbatan hissiy reaksiyaning zaifligi; hatto onaga ham, ularga to'liq befarqlik (affektiv blokada);
- odamlarni va jonsiz narsalarni farqlay olmaslik;
- neofobiya (yangi narsalardan qo'rqish);
- nutqning buzilishi

Ko'pincha bunday bolalar tajovuzkor deb hisoblanadilar: ular boshqa bolani sochlaridan ushlashganda yoki uni qo'g'irchoq kabi itarishganda. Bunday harakatlar bolaning tirik va jonsiz narsalarni yaxshi ajratmasligini ko'rsatadi. Vizual va eshitish stimullariga etarlicha javob bermaslik ko'plab ota-onalarni oftalmolog yoki surdologga murojaat qilishga majbur qiladi.

Biroq, bir qarashda, bolaning vizual yoki eshitish signallariga nisbatan bizga zaif ko'rinadigan reaksiyasi xato. Autizmli bolalar, aksincha, zaif ogohlantirishlarga juda sezgir. Masalan, bolalar ko'pincha soatning shitirlashiga, maishiy texnika shovqiniga, muslukdan suv tomchilariga toqatqilmaydilar.

Atrof-muhitning o'zgarishlarini saqlashga sodiqlik (identifikatsiya hodisasi). Ushbu hodisa autizmli bolalarda juda erta, hatto hayotning birinchi yilida ham namoyon bo'ladi. Autizmli bolaning ota-onasi kichkina Mitya import qilingan "Baby mix" so'rg'ichini so'rayotganini aytishdi. Nipel yaroqsiz holga kelganida, otasi uni uxlab yotgan bolaning og'zidan chiqarib, derazaga tashladi va odatdagi mahalliy nipelni almashtirdi. Bola tunda uyg'ondi, qichqirdi, yangi so'rg'ichni tupurdi.

Ota-onalar tashqariga chiqib, kechasi derazalar ostidagi eski so'rg'ichni qidirishlari kerak edi. Neofobiya (yangi narsalardan qo'rqish) autistik bolalarda juda erta namoyon bo'ladi. Bolalar yashash joylarini o'zgartirishga, to'shaklarni almashtirishga toqat qilmaydilar, yangi kiyim va poyafzallarni yoqtirmaydilar. Stereotipik, ibtidoiy harakatlarga moyil bo'lgan monoton xatti-harakatlar (qo'llarning ko'zlari oldida aylanishi, barmoqlarning saralanishi, elkalar va

bilaklarning egilishi va kengayishi, tanani yoki boshni silkitish, oyoq barmoqlariga sakrash va boshqalar). Rda nutqning buzilishi (erta bolalik autizmi) har xil.

Erta bolalik autizmining yanada og'ir shakllarida mutizm (nutqning to'liq yo'qolishi) kuzatiladi, ba'zi bemorlarda og'zaki nutqning kuchayishi kuzatiladi, bu ma'lum so'zlar va iboralarga selektiv munosabatda namoyon bo'ladi, bola doimo o'zi yoqtirgan so'zlarni yoki bo'g'inlarni talaffuz qiladi, nutqning buzilishi nutqning kommunikativ funktsiyasining rivojlanmaganligi bilan bog'liq bo'lib, bu juda xarakterli izqoldiradi. O'rdak bolasi nigohini, ayniqsa yuzida, boshqa odamning yuzining tafsilotlarini tuzatmaydi, "ko'zdan ko'zga" to'g'ridan-to'g'ri ko'z bilan aloqa qilishga toqat qilmaydi, "yugurayotgan ko'rinish" yoki o'tmishdagi ko'rinish qayd etiladi. Ular ko'rish maydonining chekkasida vizual idrokning ustunligi bilan ajralib turadi. Masalan, otistik boladan kerakli narsani yashirish juda qiyin, shuning uchun ko'plab ota-onalar va o'qituvchilar "bola boshning orqa qismidagi narsalarni ko'radi" yoki "devor orqali.

Stereotip o'yinda o'zini namoyon qiladi: bir xil harakatlarning juda tipik monoton, ma'nosiz takrorlanishi (bola mineral suv ostidan shishani aylantiradi, barmoqlar orasidagi ipni aylantiradi va hokazo). O'yinchoqlar, agar ishlatilsa, boshqa maqsadlar uchun emas. Autizimli bolalar suv quyishni, quyma materiallar bilan o'ynashni yaxshi ko'radilar, lekin qum maydonida o'ynab, autizimli bola keklarni haykalga solmaydi, balki shunchaki qum sepadi.

II Autizmning o'ziga xos xususiyatlari namoyon bo'ladi, autistik bolalarning harakatlari burchakli, badiiy, kuch va amplituda nomutanosib; ko'pincha bola individual murakkab harakatlarni engil harakatlarga qaraganda muvaffaqiyatli bajaradi. Ba'zida nozik vosita qobiliyatlari umumiy ko'rinishdan oldin individual ko'rinishlarida rivojlanadi va o'z-o'zidan paydo bo'ladigan faoliyatda erkin, aniq va oson bajariladigan harakatni ixtiyoriy faoliyatda bajarish qiyin bo'ladi.

Rano noaniq bo'lishi mumkin bo'lgan qo'rquvlar umumiy tashvish va tashvish darajasida namoyon bo'ladi, boshqa hollarda qo'rquvning sababi tovush, yorug'lik va boshqa hissiy ta'sirlarga nisbatan sezgirlikning oshishi, ba'zi hollarda qo'rquvning ob'ekti haqiqatan ham ma'lum bir xavf manbai, ammo bolaning tajribalarida juda katta o'rin egallaydi, xavf haddan tashqari baholanadi.

Autizmdagi qo'rquvning umumiy xususiyati, ularning mazmuni va kelib chiqishidan qat'i nazar, ularning kuchi, chidamliligi va engib o'tish qiyin. Autizimli bolalarning intellektual rivojlanishi katta qiziqish uyg'otadi, uning asosiy xususiyati rivojlanishning notekisligi, tadqiqot ma'lumotlariga ko'ra, autizimli bolalarning 2/3 dan 3/4 qismi ma'lum darajada intellektual etishmovchilikdan aziyat chekadi, ba'zi hollarda og'ir intellektual nogiron bolalarda autistik xatti – harakatlar mavjud (ahmoqlik, imbecility).

Shu bilan birga, erta bolalik autizmi va intellektual rivojlanmaganligini aniqlash mumkin emas, rda (erta bolalik autizmi) tashxisi qo'yilgan bolalar

ommaviy maktablarni muvaffaqiyatli tugatib, universitetlarga o'qishga kirib, hayotda ijtimoiy ierarxiya darajalarida etarlicha baland ko'tarilgan holatlar mavjud, garchi bolaligida ularning intellektual qobiliyatsizligi aniq va isbotlangan deb hisoblangan. Bir qator misollarni keltirish mumkin: T. Grandin (AQSh) Shimoliy Kolorado universitetining biologiya professori, D. Uilyams (Avstraliya) yozuvchi, I. Yuhansson (Shvetsiya) jamoat arbobi.

Autizmni ozmi-ko'pmi qoplash mumkin, ba'zida (juda kamdan-kam hollarda) ijtimoiy moslashuvning juda yuqori darajasiga erishish mumkin, ammo hech bo'lmaganda engil, ko'pincha xarakterologik variantlardan tashqariga chiqmaydigan autistik xususiyatlar saqlanib qoladi.

"Rda sindromi(erta bolalik autizmi)" nomi bilan birinchi marta 1943 yilda L. Kanner tomonidan tavsiflangan. Kannerdan mustaqil ravishda sindrom 1944 yilda G. Asperger va 1947 yilda S. S. Mnuxin tomonidan tavsiflangan.

Hozirgi vaqtda Kanner sindromining klinik ko'rinishida quyidagi belgilar eng muhim hisoblanadi:

1. Autizm intellektual rivojlanish darajasi bilan bog'liq bo'lmagan holda uning ijtimoiy rivojlanishining buzilishini shakllantiradigan bolaning cheklangan ("ekstremal") yolg'izligi sifatida;

2. Stereotipik faoliyat sifatida namoyon bo'ladigan doimiylikka intilish, turli xil ob'ektlarga nisbatan o'ta xolislik, atrof-muhitdagi o'zgarishlarga qarshilik;

3. Nutqni rivojlantirishning o'ziga xos xarakterli kechikishi va buzilishi, shuningdek, bolaning intellektual rivojlanish darajasi bilan bog'liq emas;

4. Aqliy rivojlanish patologiyasining erta namoyon bo'lishi (2,5 yoshgacha) (bundan tashqari, ushbu patologiya uning regressiyasiga qaraganda aqliy rivojlanishning maxsus buzilishi bilan ko'proq bog'liq;)

Bolalar autizmi 10 ming bolaga taxminan 3-6 holatda uchraydi va bu 3-4: 1 nisbatda qizlarga qaraganda o'g'il bolalarda tez-tez uchraydi. Aqliy rivojlanish buzilishlarining og'irligiga qaramay, 13-14 holatlarda, yoshga qarab, patologik xususiyatlarning turli darajadagi spontan tekislanishiga moyillik namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Deti s zaderjkoy psixicheskogo razvitiya. T.A.Vlasova, N.A.Sipina tahriri ostida. M., 1994
2. K.S.Lebedinskaya, G.P.Bartn, M.T.Dunayeva. Aktualniye problemi diagnostiki zaderjki psixicheskogo razvitiya detey. M., Pedagogika, 2002
3. G.B.Shoumarov, K.K.Mamedov. Psixik rivojlanishi sustlashgan bolalarning psixologik xususiyatlari va differensial diagnostikasi. Toshkent, 1997
4. K.K.Mamedov, G.B.Shoumarov, V.P.Podobed. Ruhiiy rivojlanishi sustlashgan bolalar haqida. T., 1999
5. Niyozov, Qahramon Adashaliyevich, Mirzohid Mirzavaliyevich Mirzaolimov, and Zarnigor Akmaljon qizi Kabirova. "Wogonin on the mechanism of influenza virus infection of alveolar macrophage inflammatory substances." Educational Research in Universal Sciences 2.5 (2023): 347-352.

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA BO'LAJAK DEFEKTOLOGLARNING KASBIY-METODIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH

Xayitov L.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti,
Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri, PhD. dots*

Tayanch so'zlar: defektolog, kasbiy-uslubiy, kompetentsiya, ijtimoiy muammo, sifat, moslashish, o'qitish, bilim.

Ключевые слова: дефектолог, профессионально-методическая компетентность, социальная проблема, качество, адаптация, подготовка, знания.

Key words: defectologist, professional-methodology, competence, social problem, quality, adaptation, training, knowledge.

Резюме:

Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida bo'lajak defektologlarning kasbiy tayyorgarligi, kasbiy-metodik sifatleri va ularda o'qituvchi oldida bo'lishi kerak bo'lgan fazilatlar tahlil qilinadi. Tadqiqotchil olimlarning fikrlari umumlashtirilib, tegishli xulosalar berilgan. Inklyuziv ta'lim shaklining mohiyati, imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan olib borilishi lozim bo'lgan ishlar tahlil qilindi.

Резюме:

В данной статье анализируются профессиональная подготовка, профессионально-методические качества будущих логопедов в условиях инклюзивного образования, а также качества, которыми они должны обладать перед учителем. Обобщены мнения ученых-исследователей и сделаны соответствующие выводы. Проанализирована природа формы инклюзивного образования, работа, которую следует проводить со студентами с ограниченными возможностями здоровья.

Summary:

This article analyzes the professional training, professional-methodical qualities of future speech-language pathologists in the conditions of inclusive education, and the qualities they should have in front of the teacher. The opinions of the research scientists are summarized and the relevant conclusions are given. The nature of the form of inclusive education, the work that should be done with students with disabilities has been analyzed.

Kirish. Ma'lumki, o'z kasbining ahamiyatini anglash o'qituvchining kasbiy madaniyati mezonlarini belgilaydi. Demak, o'qituvchi-defektologning kasbiy ahamiyatli fazilatlarining ilgari taqdim etilgan tarkibiy qismlarining

kategoriyaviy apparatini talqin qilishda mavjud yondashuvlarni asoslash zarurati tug'iladi.

Kasbiy ta'lim - o'qituvchi-defektologning kasbiy va shaxsiy sohasini, uning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish darajasini uyg'unlashtirish.

Bo'lajak o'qituvchi-defektologning kasbiy ta'limi ko'p omilli jarayon bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- empatik shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirish;
- ma'naviyatni, haqiqatga, ezgulikka, komillikka ichki intilishni shakllantirish;
- kasb-hunarni va pedagogik madaniyatni egallashga bo'lgan ehtiyojni rivojlantirish.

P. O.Agavelyano'zasarlaridamaxsustalimtizimio'qituvchisidaempatiyani rivojlantirish muhimligini ko'rsatib, uni ushbu profildagi mutaxassisning butun kasbiy tayyorgarligining asosiy tarkibiy qismi sifatida belgilab berdi. Ushbu faktni etarlicha e'tiborga olmaslik kasbiy disadaptatsiyaga olib kelishi mumkin.

O'qituvchi-defektologning kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyati bolaning ichki dunyosi bilan aloqa qilish imkoniyati va shuning uchun uning shaxsiyatini rivojlantirishga yordam berish zarurati. Shu bilan birga, nafaqat yordam ko'rsatish, balki bolaga va uning yaqinlariga hamdard bo'lish ham muhimdir. Afsuski, har bir defektolog o'qituvchi bunday sifatga ega emas. Demak, deontologiya tamoyili asosida korrektsiyalovchi pedagogik jarayon sub'ektlari bilan o'zaro munosabat ko'nikmalarini shakllantirish zarurati tug'iladi.

Afsuski, deontologiya klinik psixologiyaning tarkibiy qismi sifatida tibbiyot oliy o'quv yurtlarida to'liq o'rganiladi, pedagogika oliy o'quv yurtlarida esa faqat alohida fanlarni o'zlashtirishda tilga olinadi. Biroq, pedagogik deontologiya gumanistik pedagogikaning bir qismi bo'lib, bo'lajak o'qituvchi-defektologning bola va jamiyat oldidagi burchi haqidagi g'oyalarini shakllantirishga yordam berishi kerak. Axir, bola va uning yaqinlari bilan o'zaro munosabat natijasi ko'p jihatdan mutaxassisning xatti-harakatlari va tabiatiga bog'liq.

Platonov (1957): "... har bir shifokor va har qanday tibbiyot xodimi, qaysi sohada ishlashidan qat'i nazar, so'z kuchli ta'sirga ega ekanligini unutmasligi kerak." U bolaning o'qituvchiga va u amalga oshiradigan faoliyatiga ishonchli munosabatini shakllantirish zarurligini ta'kidladi. Shu bilan birga, shunchaki e'tibor, g'amxo'rlik va ishtirok etish etarli emas. Bolaning aqliy faoliyatidagi barcha mumkin bo'lgan o'zgarishlarga darhol javob berish, o'ziga xos vaziyat va shaxsiy xususiyatlarga qarab uning xatti-harakatlarining turli xil variantlarini oldindan bilish muhimdir. Bu kuzatilgan hodisalarni to'g'ri talqin qilish va

tuzatish-pedagogik aralashuv dasturini etarli darajada tuzish imkonini beradi [164].

Yuqori kasbiy mahoratga ega bo'lish zarurati o'qituvchi-defektolog faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bola bilan muloqotning samaradorligi nafaqat ishtirok etish, hurmat va g'amxo'rlik namoyon bo'lishi, balki maxsus psixologiya, patopsixologiya va psixopatologiya sohasidagi bilim darajasi bilan ham ta'minlanadi. Ular mumkin bo'lgan dekompensatsiya hodisalarining oldini olishga, nuqsonni kuchaytirishga, ikkilamchi va uchinchi darajali kasalliklarning paydo bo'lishiga yordam beradi.

Bo'lajak o'qituvchi-defektologning kasbiy bilimlar tizimini shakllantirish maxsus ta'lim tizimidagi kelajakdagi faoliyatining ilmiy-uslubiy asosidir. •

Nazarova (1993), o'qituvchi-defektologning (karlar o'qituvchisi) umumiy ilmiy va kasbiy kompetentsiyasini shakllantirish doirasida quyidagi bilim sohalari katta ahamiyatga ega:

1. Eshitish va nutq organlarining anatomiyasi, fiziologiyasi va patologiyasi.
2. Pedagogik psixologiya.
3. Yoshga bog'liq pedagogika.
4. Shaxs psixologiyasi.
5. Inson fiziologiyasi.
6. Ta'limning huquqiy asoslari.

Qizig'i shundaki, bilimlarning eng kam ahamiyatli sohalari ijtimoiy-siyosiy va biologik- tibbiy (pediatriya asoslaridan tashqari) fanlari edi [150].

Shuni hisobga olish kerakki, ma'lum bir bilim sohasini tanlashni belgilovchi omillar quyidagilar edi:

- maxsus ta'lim sohasiga mansubligi;
- ta'lim mazmuni haqidagi zamonaviy g'oyalar;
- sub'ektiv kasbiy kompetentsiya;
- muayyan bilim sohaslarining ahamiyati haqidagi an'anaviy g'oyalar.

Mavjud kasbiy tayyorgarlik sifatini baholash tizimi nazariy tayyorgarlik darajasini aniqlashga, kurs va bitiruv malakaviy ishi doirasida tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish va o'z-o'zini tarbiyalashga qaratilgan. Ko'rib turganingizdek, amaliy mashg'ulotlar davomida baholanishi mumkin bo'lgan amaliy faoliyatning o'zi ishonchli va ob'ektiv nazorat doirasidan chiqib ketadi. Shu bilan birga, baholash nafaqat mashg'ulotlarni o'tkazish, psixologik-pedagogik tekshiruvlar o'tkazish, xulosalarni shakllantirish, korreksion-pedagogik ta'sir jarayonini rejalashtirish qobiliyatiga, balki kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlarni shakllantirish darajasiga ham beriladi.

Adabiyotlar tahlili. kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlarni o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarni tahlil qilishga tizimli yondashuv quyidagi tarkibiy qismlarni aniqlashga imkon berdi:

A. shaxsning yo'nalishi (pedagogik) (N.V. Kuzmina, K. Markova, V.A. Slastenin va boshqalar); pedagogik qobiliyatlar (F.N. Gonobolin, V.A. Krutetskiy, N.V. Kuzmina); kasbiy kompetentsiya (N.V. Kuzmina, A.K. Markova, A. Slastenin).

Nazariy dizayn bizga ushbu komponentlarning o'qituvchi-defektologning kasbiy ahamiyatli fazilatlarining tarkibiy qismlari sifatida mazmunli tavsifini yaratishga imkon berdi.

Maxsus ta'lim tizimi o'qituvchisi shaxsi tarkibida, obrazli qilib aytganda, barcha kasbiy muhim fazilatlarni tarbiyalaydigan pedagogik yo'nalish alohida ahamiyatga ega. Psixologiyada shaxsning yo'nalishi - bu shaxs faoliyatini yo'naltiruvchi barqaror motivlar yig'indisi sifatida aniqlanadi.

Muhim va dinamik xususiyatlarga ega bo'lgan "kasbiy yo'naltirish" tushunchasini ko'rib chiqishga alohida e'tibor beriladi. Birinchisi yo'nalishning to'liqligi va darajasini, ikkinchisi - uning intensivligi, davomiyligi va barqarorligini o'z ichiga oladi. Diqqatning to'liqligi va darajasi kasbiy yo'nalishning mazmun-shaxsiy xususiyatlarini o'z ichiga oladi va asosan uning rasmiy - dinamik xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Kasbiy yo'nalishning to'liqligi deganda, kasb tanlash motivlarining doirasi (xilma-xilligi) tushuniladi. Kasbga bo'lgan tanlab munosabat ko'pincha muayyan faoliyat mazmunining individual jihatlarini yoki davomiylilik jarayoni yoki kasbning har qanday tashqi belgilari bilan bog'liq shaxsiy motivlarning paydo bo'lishi bilan boshlanadi. Muayyan sharoitlarda kasb bilan bog'liq ko'plab omillar inson uchun ahamiyatli bo'lishi mumkin: uning ijodiy imkoniyatlari, kasbiy o'sish istiqbollari, kasbning nufuzi, ijtimoiy ahamiyati, moddiy, gigiyenik va boshqa mehnat sharoitlari, uning odatlariga muvofiqligi, xarakteri. xususiyatlar va boshqalar. Bu esa, kasbiy yo'nalish shaxsning keng doiradagi ehtiyojlari, qiziqishlari, ideallari va munosabatlariga asoslanganligini ko'rsatadi. Kasbiy yo'nalish qanchalik to'liq bo'lsa, inson uchun ushbu faoliyat turini tanlash qanchalik ko'p qirrali bo'lsa, ushbu niyatni amalga oshirishdan qoniqish shunchalik ko'p qirrali bo'ladi.

Shunday qilib, kasbiy yo'nalishni rivojlantirish shakllaridan biri uning motivlarini boyitishdir: yagona motivdan tobora keng tarqalgan motivlar tizimiga. Odamlarning katta guruhining kasbiy yo'nalishi bir xil motivlarni o'z ichiga olishi mumkin, ammo har xil bo'lishi mumkin. Buning sababi shundaki, motivlar tizimi doimo ularning muayyan tashkil etilishi va tuzilishini nazarda tutadi. Xuddi shu motivlar turlicha tashkil etilishi va bo'ysunishning turli

munosabatlarida bo'lishi mumkin. Va eng muhimi, etakchi motivlar boshqacha bo'lishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Bo'lajak defektologlarning kasbiy ahamiyatli fazilatlarini shakllantirishning pedagogik shartlari deganda, aniqlangan fazilatlarini shakllantirish samaradorligini ta'minlaydigan maqsadli ta'lim jarayonini yaratish uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'liq shartlar majmui tushuniladi. Mashhur mahalliy olimlarning asarlaridan V.V. Kraevskiy, A.I. Kochetova va

Boshqalar uchun bundan kelib chiqadiki, pedagogik shart-sharoitlar tizimini hisobga olmasdan, tegishli muammolarni hal qilib bo'lmaydi. O'z navbatida, ularni amalga oshirish omillar majmuasining ta'siri bilan bog'liq. Katta ensiklopedik lug'atda "Omil (lotincha omil - qilish, ishlab chiqarish) har qanday jarayon, hodisaning xarakteri yoki individual xususiyatlarini belgilovchi sabab, harakatlantiruvchi kuchi" [24], deb ta'kidlangan.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, biz ushbu dissertatsiyada hal qilingan ob'ekt, mavzu, ishchi gipoteza va tadqiqot maqsadlari bilan bog'liq quyidagi pedagogik shartlarni qabul qildik:

a) tashkiliy, pedagogik universitetning butun o'quv jarayonini kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirishga yo'naltirishni ta'minlash;

b) o'quv jarayoniga o'qituvchi-defektologning kasbiy tayyorgarligi darajasiga qo'yiladigan zamonaviy talablarni hisobga olgan holda umumiy kasbiy blok fanlarining yangilangan dasturlarini joriy etishni nazarda tutuvchi mazmunli; kasbiy ahamiyatga molik fazilatlarini shakllantirishga yordam beradigan tanlov kurslarini ishlab chiqish;

v) faol o'qitish usullari, axborot ta'lim dasturlari va kontekst-modulli o'qitishdan foydalanish asosida kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlarini shakllantirish tizimini yaratishni ta'minlaydigan texnologik.

Modelning mazmunli komponentini amalga oshirish eksperimental guruh talabalarida kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlarini shakllantirish jarayonining shakllari, usullari va texnologiyalarini aniqlash imkonini berdi.

Biz o'z ishimizda bo'lajak defektologlarning kasbiy ahamiyatli fazilatlarini shakllantirish modelini amalga oshirish nuqtai nazaridan tizimli, shaxsga yo'naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlardan foydalandik.

Tahlil va natijalar. Eksperimental tadqiqotning aniqlash bosqichining natijalari eksperimental va nazorat guruhlarida talabalarning kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlarining tarkibiy qismlari etarli darajada shakllanmaganligi, shuningdek, sub'ektlarning nazariy va amaliy tayyorgarligi o'rtasida sezilarli tafovut mavjudligi haqida xulosa chiqarishga imkon berdi.

Formativ eksperiment bosqichida eksperimental guruhlarda bo'lajak defektologlarning kasbiy ahamiyatli fazilatlarini shakllantirish uchun ishlab chiqilgan model amalga oshirildi. Qabul qilingan bir qator pedagogik shartlarga rioya qilish bajarilgan ishlar samaradorligini oshirishga yordam berdi.

shakllantirish bosqichida o'tkazilgan oraliq bo'lim eksperimental guruhlardagi talabalarda kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlarini shakllantirishda ijobiy dinamikaning mavjudligini ko'rsatdi. Ijobiy natijalarga erishish ishlab chiqilgan modelning barcha tarkibiy qismlarini amalga oshirish bo'yicha maqsadli ishlar, shuningdek, kontekstli modulli o'qitish modelidan foydalanish tufayli mumkin bo'ldi.

Talabalarining kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlarining (empatiya, tashkilotchilik, mas'uliyat, sezgirlik, bag'rikenglik va boshqalar) shaxsiyatga yo'naltirilgan tarkibiy qismini shakllantirishning yakuniy darajalarini tahlil qilishda eng yaxshi natijalar qayd etildi.

Masalan, shaxsiy fazilatlarining rivojlanishini o'z-o'zini baholashda talabalar nafaqat o'zlarining kasbiy faoliyatining maqsad va vazifalarini, balki o'z faoliyati natijalarida shaxsiy ishtirokining muhimligini aniqroq tushunganliklarini ta'kidladilar. Ko'pgina sub'ektlar har bir bolaning ehtiyojlariga muvofiq tuzatish-pedagogik jarayonni tashkil etish va amalga oshirish uchun o'zlarining kuchli va qobiliyatlariga ishonchini oshirdilar. Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash motivatsiyasi ham ortdi.

Eksperimental tadqiqotning nazorat bosqichida natijalar qayta ishlandi, gipoteza qoidalari, umumlashtirilgan diagnostika materiallari bilan taqqoslandi va ilgari surilgan qoidalarining asosiligi to'g'risida xulosalar ishlab chiqildi.

Xulosa. Qiyosiy tahlil defektologlarning zarur kasbiy va shaxsiy fazilatlarining tuzilishi va mazmuni haqida o'qituvchi-tadqiqotchilar o'rtasida yagona, umumiy qabul qilingan fikr yo'qligini aniqlashga imkon berdi. Kasbiy jihatdan muhim fazilatlar bilan ular turli xil xususiyatlar, xususiyatlar, shaxsiyat parametrlari, muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatning kaliti va boshqalarning turli tizimlarini (to'plamlarini) tushunadilar. Ularni to'g'ri, ixcham va samarali tasniflash juda qiyin. Bu ushbu tadqiqot mavzusining dolzarbligi va muammoliligini ko'rsatadi. Oliy ta'lim tizimida ushbu mutaxassislarni kasbiy tayyorlash mazmuni, shakllari va usullarini ishlab chiqishda aynan o'qituvchi-defektologning malaka xususiyatlari boshlang'ich hujjatlardan biriga aylanishi zarurligi ham ko'rinib turibdi. Bunday holda, nafaqat empirik tajribani, balki ushbu jarayonning ilmiy-nazariy asoslarini ham hisobga olish kerak, bu o'quv fanlarini o'rganishning mantiqiyiligi va izchilligini ta'minlaydi, o'quv fanlarini amalga oshirish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratishni ta'minlaydi. fanlararo

aloqalar, shuningdek, talabalar bilan ishlashning eng samarali shakllarini munosib tanlashga yordam beradi. Pedagogika institutlarida defektologlarning kasbiy ahamiyatli fazilatlarini rivojlantirish jarayoni didaktik va samarali vazifalarning juda keng doirasini o'z ichiga oladi. Bu jarayon talabalarning o'quv va ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish jarayonining integral asosi orqali amalga oshirilishi kerak, chunki bu holda o'quv jarayonining sub'ektlari o'rtasida ijtimoiy va ilmiy ahamiyatga ega munosabatlar paydo bo'lib, yuqori darajadagi bilimlarning shakllanishiga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni 29- dekabr 1997.
2. Maktabgacha tarbiya yoshidagi zaif eshituvchi bolalarni o'qitish va tarbiyalash dasturi. Tuzuvchi: Rasulova N.A. – Toshkent: RO'MM, 1993.
3. Fayziyeva U., Nazarova D., Qodirova F. «Surdopedagogika» Malaka oshirish institutlari va pedagogika institutlari – Toshkent: «Sano-standart» 2012.
4. Эмоциональное развитие дошкольника. Пособие для воспитателей детских садов. Под. ред. А. Д. Кошелевой. - Москва: Просвещение, 1985.
5. Шеврыгин Б.В. Комплексная реабилитация детей с нарушением слуха. Методические рекомендации. -М.: Санкт -Петербург. 2001. - 341с.

TALABALARNING NEONTOLOGIYA VA BOLALAR KLINIK FANLARIDAN O'QUV VA MUSTAQIL TA'LIM TOPSHIRIQLARINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Anvarova Z.Q

*Farg'ona jamoat salomatlik tibbiyot instituti
Pediatriya 1 kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: tibbiy o'qitish, tibbiy bilim, yuqorisifat, tibbiy xizmat, revmatizm kasaligi, davolash, tavsif, kasal, muolaja, tibbiy ko'nikma, tibbiy ta'lim, ta'limiy maqsad.

Ключевые слова: медицинское образование, медицинские знания, высокое качество, медицинская услуга, ревматическая болезнь, лечение, описание, пациент, лечение, медицинские навыки, медицинское образование, образовательная цель.

Key words: medical education, medical knowledge, high quality, medical service, rheumatic disease, treatment, description, patient, treatment, medical skills, medical education, educational goal.

Резюме:

Maqolada tibbiy o'qitishda talabalarning tibbiy bilimini takomillashtirishda bo'g'imlarning anatomik va funksional xususiyatlarini pedagogik-metodik yondashuvamaliyotga tatbiq etishdazamonaviy davolash hamda didaktik yondashuv va uni davolashning metodik usullari keng yoritilgan. Neonologiyafanini o'qitishda talabalarning dars mashg'ulotlarida zamonaviy metodik yondashuvlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib, talabalarni tibbiy mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va tibbiy mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni dars mashg'ulotlarida qo'llay olishga yordam beradigan fikrlar bayon qilingan.

Резюме:

В статье современный лечебно-дидактический подход и методические методы его лечения широко освещаются в медицинском образовании, в совершенствовании медицинских знаний студентов, при внедрении педагогико-методического подхода в практику анатомо-функциональной медицины. Особенности суставов. В преподавании неонтологии представлены идеи, которые помогут студентам самостоятельно мыслить в медицине, расширить сферу творческих исследований и медицинского логического мышления и использовать их на своих занятиях, используя современные методические подходы и современные информационно-коммуникационные технологии.

Summary:

This article is devoted to modern treatment and didactic approach and methodical methods of its treatment are widely covered in the medical education, in the improvement of the medical knowledge of students, in the implementation of the pedagogical-methodical approach to the practice of the anatomical and functional characteristics of the joints. Ideas are presented that will help students to think independently in medicine, expand the scope of creative research and

medical logical thinking, and use them in their classes, using modern methodological approaches and modern information and communication technologies in teaching neontology.

Kirish. Jahonda tibbiy ta'lim tizimida o'qitish metodikasi keyingi yillarda bir qator yutuqlarni qo'lga kiritmoqda. Buning natijasida jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida muayyan rivojlanishlar, islohotlar sodir bo'lmoqda. Zero, tibbiy ta'lim barcha ta'lim yo'nalishlarning taraqqiyotiga ta'sir qiladi, shuning uchun ham uni o'qitish masalasi doimo dolzarb hisoblanadi. Bugun dunyo ta'lim tizimida o'qitish metodikasiga andoza bo'layotgan tibbiy ta'limi yutuqlaridan aksariyat mamlakatlar samarali foydalanib kelmoqda. Kuzatishlardan ma'lum bo'lishicha, xalqaro tibbiy ta'limda o'qitish metodikasida klinik ko'nikmalarni rivojlantirish asosiy masalalardan bo'lib, uni amalga oshirish o'quv topshiriqlari sifatiga ko'proq bog'liq bo'lmoqda. Xalqaro tajribada modul-kredit tizimi o'zining bir qator avzalliklarga egaligi bilan ajralib tarmoqda. Bunda talabaga ta'lim berish, uni mustaqil ishlashga yo'naltirish ekanligi zamonaviy talablarga nihoyatda mos keladi.

Dunyoda tibbiy oliy ta'lim tizimi talabaning mustaqil faoliyatiga asoslangan. Rivojlangan xorijiy davlatlarda klinik fabnlarni o'qitishga doir ilmiy adabiyotlarda o'quv topshiriqlarining mazmuniga, foydalilik darajasiga alohida e'tibor beriladi va tibbiy ta'lim jarayonida mustaqil ta'lim topshiriqlaridan savol, topshiriq va mashqlardan unumli foydalaniladi. Xalqaro tajribada o'quv topshiriqlari o'zaro muloqotning samarali bo'lishiga qaratiladi. Amalda foydalaniladigan o'quv topshiriqlari avvaldan belgilangan ma'lum mezonlar asosida shakllantiriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda keyingi yillarda bir qator neontologiya, pediatriya fanini o'qitish metodikasiga doir ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borildi. Jumladan, Daminov T.A., Xolmatova B.T., Boboyeva U.R., va "Bolalar kasalliklari propedevtikasi" – Ashurova D. kabilar o'z darsliklarida pediatriya darsliklarini yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'qitishni targ'ib qilgan. Maxmudova D.I., Axmedov M.N., Tolipova A.L. va boshq. Ko'krak suti bilan boqish, M.A.Shadmanov esa tibbiy ta'lim jarayonida fanlararo integratsiyaning tashkil etish metodikasini takomillashtirish tibbiy ta'limni o'qitish orqali mustaqil ishlash, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi ustida izlanishlar olib borgan.

Ta'kidlash joizki, tibbiy ta'limni o'qitish metodikasiga turli davrlarda tibbiyot olimlari ham dastur, darslik mualliflari sifatida o'zlarining munosib hissaslarini qo'shdilar. Abduraxmonova L.A. Shigakova L.A., kabilar shular jumlasidandir. Abduraxmonova L.A tibbiy ta'limda o'qitishni maqsadi va mazmunini ishlab chiqqan professor A.G.Gadayev g'oyalariga tayanib o'qitishda yangi – tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida yuqori malakali kadrlar tayyorlashda innovatsion va simulyatsion ta'lim texnologiyalarini o'quv jarayoniga integratsiyasini

takomillashtirish ortiqcha fanlardan voz kechib, talabalarda tibbiy ko'nikmalarni rivojlantirish, klinik fanlar orqali talaba tafakkuriga tibbiy bilimlarni singdirish, talabani turli tibbiy vaziyatlariga tayyorlash, ijodiy tafakkur sohiblarini tarbiyalash yo'nalishni boshlab berdi.

Tadqiqotchi Shigakova L. A. Biologiyani o'qitishda talabalarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishda virtual dasturlar va didaktik vositalardan foydalanish metodikasini takomillashtirish tibbiy ta'limida ta'lim oluvchining ijodiy faoliyatini loyihalashtirish muammosini tadqiq qilgan. Bu borada metodist olimlar Abduraxmonova L.A., Shadmanov M.A., Shigakova L.A., tadqiqot ishlarini alohida ta'kidlash lozimki ular tomonidan tibbiy ta'limining bugungi yondashuvlariga mos ravishda eng murakkab bo'lib turgan tiobbiy ta'lim metodikasi ustida ishlash, klinik ko'nikmalarini tibbiyotdagi fanlar bilan integratsiya qilgan holda rivojlantirish texnologiyasi ustida ish olib borgan, tibbiy ta'lim oluvchining o'quv-biluv faoliyatini rivojlantirish, uning faolligi va mustaqilligini tarbiyalash muammolari ham o'rganilgan. Bolalar kasalliklari yuzasidan Daminov T.O., Xalmatova B.T., Boboeva O.R. larning yaratgan darsliklari tibbiy ta'limda neontologik yondashuvlarni rivojlantirishga zamin yaratdi. Xalmatova B.T., Bobomuratov T.A. Pediatriyada sindromal diagnostika nomli o'quv qo'llanmasida aynan bolalarda kasalliklarni erta aniqlash usullari tadqiq etilgan. Rus pedagoglari A.N.Leontev, J. A., Ponomarev, S.L.Rubenshteyn kabilar o'quv topshiriqlari va ularning didaktikada tutgan o'rni, vazifalari haqida kuzatishlar olib borgan. Jumladan, Leontiev "topshiriq" tushunchasini quyidagicha xarakterlaydi: "Topshiriq – muayyan shartlarga asoslanib oldinga qo'yilgan maqsaddir". Tibbiy ta'limda Belokon N.A., Kuberger M.B., Belozarov Yu.M., A.A.Baranova, Denisov M. Yu. Kaganov S.Yu. S.Yu. Kaganova. Lasisa O.I. , Lasisa T.S., Moshich P.S., V.M.Sidelnikova, D.Yu.Krivchenya., Nazirov F.G., Denisov I.N., Ulumbekova E.G., R.E.Bermana, V.K.Vogana., A.A.Baranova., Paykov V.L., Xaskel S.B., Erman L.V., Pariyskaya T.V., M.Ya. Studenikina i porf. A.A.Yakovlevoy., N.R.Paleeva, Shabalov N.P. ishlari tadqiqot darajasida tahlilga tortildi va o'rganildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Jahon pedagogikasida o'quv topshiriqlarning metodik, psixologik-pedagogik tadqiqi bilan Avstraliyalik olim, professor Jak Richards maxsus shug'illangan. Shuni ta'kidlash joizki, G'arb pedagogikasi amaliylikka asosiy e'tiborni qaratadi. Dastlabki pragmatik g'oyalar amerikalik faylasuf va pedagog D. Dyui tomonidan ishlab chiqilgan.

Tibbiyotda Geppe N.A., Vasilevskiy I.V., Nelson., Robert M. Kliegman, Bonita Stanton, Joseph St. Geme., M. William, Schwartz, Linda King-Thomas, Bonnie J. Hacker, Margaret C. Heagarty., William J. Moss'larning ishlari neontologiya, bolalar kasalliklarini tadqiq etishda muhim ahamiyatga ega manba sifatida tadqiq

etildi. Xorijiy tajribalardan o'z vaqtida xulosa chiqargan A.G.Gadayev tibbiy pragmatik yondashuvni O'zbekiston tibbiy ta'lim tizimiga birinchi bo'lib olib kirdi. Mazkur yondashuv o'z vaqtida qo'llab-quvvatlandi va tibbiy ta'limda tibbiy ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi ixtisosligi joriy etildi.

Shuning uchun tibbiy ta'limida amaldagi oqitish metodikasiga doir o'quv topshiriqlari hali ishlab chiqilmagan dastlabki qadamlardir. Bugungi pedagogik, didaktik sharoit o'quv topshiriqlarini kognitiv-pragmatik yondashuv asosida takomillashtirishni taqozo qiladi, shuningdek, savol, mashq va topshiriqlarni ishlab chiqishda blum taksanomiyasini ham inobatga olish lozim.

Tahlil va natijalar. Tibbiy ta'lim tizimida mustaqil ta'lim topshiriqlaridan foydalanishning bugungi ahvolini o'rganish va pragmatik mazmundagi o'quv topshiriqlarining neontologiya ta'limidagi o'rnini belgilashda tibbiy ta'limda modul-kredit tizimi uchun neontologiya fanlaridan mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlari tuzish, uning dastur talablariga mosligini qiyosiy o'rganish, shuningdek, ularni o'qitish bilan bog'liq muammolarning sabablarini aniqlash va yechimlar taklif qilish hamda tibbiy ta'limda modul-kredit tizimi uchun neontologiya fanlaridan mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlari tuzish orqali talabalarda tibbiy tushunish, savodli va mazmunli tibbiy ko'nikmalarini rivojlantirish metodlarini ishlab chiqish lozim.

Tibbiy ta'limda modul-kredit tizimi uchun neontologiya fanlaridan mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlari tuzish asosida tibbiy fikrlash, tashxislash ko'nikmalarini rivojlantirishning mazmun, usul, vositalarini ishlab chiqishni takomillashtirish

tibbiy ta'limda modul-kredit tizimi uchun tilshunoslik fanlaridan mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish va topshirilar bilan ishlashda qulay va amaliy ahamiyatga ega metod, usul va texnologiyalarni tanlash;

tibbiy ta'limda modul-kredit tizimi uchun neontologiya fanlaridan mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlari tuzish bo'yicha ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalarni tajriba orqali darsliklar mazmunida, neontologiya darslarida sinab ko'rish va olingan xulosalarni umumlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzishning pedagogik psixologik xususiyatlari va o'quv topshiriqlarini bajarishga tayyorgarlik mustaqil topshiriqlarni bajarishga ongli yondashish, didaktik, o'qish va o'rganishning tizimli xarakter kasb etishi, modul-kredit tizimi uchun neontologiyada mashq, savol va topshiriq tushunchalariga oid komponentlar bilan mustaqil topshiriqlar tuzishning ichki va tashqi yo'nalishlardagi integratsiyasini real ta'limiy sharoitlarda qo'llash asosida aniqlashtirish hamda tibbiy ta'lim didaktikasida savol, mashq, topshiriqlar tuzish, pragmatik usulda yondashishni belgilovchi mezonlar, ya'ni infografika usulida tushuntirishga doir mustaqil va o'quv topshiriqlar ish shaklini baholash,

pedagogik ta'lim traektoriyalarini nazariy va amaliy belgilash, elektron bibliografik axborot qidirishga oid media ta'lim texnologiyalarini kiritish asosida takomillashtirish va modul-kredit tizimini rivojlantirish imkonini beruvchi, mustaqil va o'quv topshiriqlar tuzishning didaktik ta'minotining pedagogik xususiyatlari neontologiya ta'lim mazmunini rivojlantirishda nazariy jihatlar va metodik ta'minot kontekstual, differensial-semantik, mantiqiylik, bosqichli ketma-ketlik tamoyillari asosida aniqlashtirish hamda modul-kredit tizimi uchun neontologiya fanlaridan didaktik-metodik vazifalarni o'rganishga doir mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlarini tashkil etish va ularni baholash mexanizmlari, informatsion va innovatsion metodik yondashuvlarni imitatsiyalashda tizimlilik, izchillik g'oyalarini generatsiyalash, modul-kredit tizimiga ustuvorlik berish asosida takomillashtirish lozim. Neontologiya fanlarini o'qitish jarayonida matn ustida, ishlash, grafik organayzerlardan foydalanish orqali tibbiy ko'nikmalar rivojlanganligi, talabalarga neontologiya ta'lim mamunini to'g'ri va mantiqli savol berishga o'rgatishning ilmiy-metodik va didaktik ta'minoti taklif etilgan.

Tibbiy ta'limda neontologiya fanini o'qitish orqali talabalarda bolalar kasalliklarini erta aniqlash, davolashga oid tibbiy ko'nikmalarini shakllantirish, tibbiy savodxonlik, tibbiy lug'at boyligini oshirish va mustaqil ishlay olish kabi tibbiy ko'nikmalarni kompleks shakllantirish texnologiyasi ishlab chiqilib amaliyotga joriy qilinadi, tibbiy ta'limda modul-kredit tizimi uchun neontologiya fanlaridan mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish o'qituvchilarining o'quv topshiriqlaridan foydalanish, ularni ishlab chiqishga doir tibbiy ko'nikma va malakalari shakllantirilgan, dars jarayoniga pragmatik yondashuvga asoslangan o'quv topshiriqlaridan foydalanish metodikasi joriy qilinadi, tadqiqot natijalaridan tibbiy kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan yangi DTS va o'quv dasturlari, shuningdek, darsliklar yaratishda foydalaniladi.

Xulosa. Ushbu maqolada pediatriya fanlarini o'rganishda, neontologiya o'qitish metodikasini takomillashtirishda, bolalar kasalxonasini tuzilishi, O'zbekistonda pediatriyani rivojlanish tarixi, bola organizmini anatomo-fiziologik xususiyatlari, bolalar organizmining asosiy jarohatlanish simptomlari va sindromlari, semiotikasi, sog'lom va bemor bolalarni ovqatlantirish tamoyillari, bolalar kasalxonasini ishlash tamoyillari, kasallik tarixini to'ldirish qoidalarini, bolalardan anamnez yig'ishni o'ziga xos xususiyatlarini, obyektiv tekshirish qoidalar va ketma - ketligini, bolalarga belgi, simptom, sindromlarga ko'ra birlamchi sindromal tashxis qo'yishni, umumiy qon, siydik, axlat tahlillarini interpretatsiya qilishni, bolalarga belgi, simptom, sindromlarga ko'ra birlamchi sindromal tashxis qo'yishni, bir yoshgacha bolalarni ko'krak bilan boqishni zamonaviy tamoyillarini, sun'iy va aralash ovqatlantirish qoidalarini, bir yoshdan katta bolalarni ovqatlantirishni o'ziga xos xususiyatlarini, sut mahsulotlari va

qo'shimcha ovqat tayyorlash texnologiyalarini bilishi va ulardan foydalana olishi; bolalar kasalxonasida kasallik tarixini grammatik va stilistik jihatdan to'g'ri to'ldirish, bolalar va o'smirlarda jismoniy va asab ruhiy rivojlanishni baholashni zamonaviy usullari, sog'lom va bemor bolalardan anamnez yig'ish; shuningdek sog'lom va bemor bolalarni teri, teri osti yog' qavatini, suyak-mushak tizimini nafas tizimini, yurak qon-tomir tizimini, hazm tizimini, siydik hosil qilish va ajratish tizimini, qon yaratish tizimini tekshirish, bolani ko'krakka qo'yish, "Kenguru" texnikasini, ko'krak sutini sog'ish, bolani shishachadan ovqatlantirish; bolalar kasalxonasida kasallik tarixini grammatik va stilistik jihatdan to'g'ri to'ldirish, bolalarni fizikal tekshirish, qon, siydik, ahlat tahlillari ko'rsatkichlarini interpretatsiya qilish, onalarga bir yoshgacha bolalarni ko'krak suti ovqatlantirish, bir yoshdan katta bolalarni ovqatlantirish bo'yicha maslahat berish tibbiy ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. Tibbiy ta'limda tutgan o'rnini belgilashda muhim nazariy ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, mazkur maqolada aks etgan nazariy qarashlar shu yo'nalishdagi yangi tadqiqotlar uchun manba sifatida xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Daminov T.A., Xolmatova B.T., Boboyeva U.R. Bolalar kasalliklari. –T.:2013. – 277 b.
2. Ashurova D.T. va boshq. "Bolalar kasalliklari propedevtikasi" T.: 2018. –1236.
3. Maxmudova D.I., Axmedov M.N., Tolipova A.L. va boshq. Ko'krak suti bilan boqish. T.: 2003. Meditsina nashriyoti.
4. Shadmanov M.A. Tibbiy ta'lim jarayonida fanlararo integratsiyanim tashkil etish metodikasini takomillashtirish Pedagogika fanlari doktori (DSc) ilm. darajasini olish uchun yozilgan diss. TTA. – T.: 2023. – 197 b.
5. Abduraxmonova L.A. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida yuqori malakali kadrlar tayyorlashda innovatsion va simulyatsion ta'lim texnologiyalarini o'quv jarayoniga integratsiyasini takomillashtirish Pedagogika fanlari doktori (DSc) ilm. darajasini olish uchun yozilgan diss. –T.:2022. –192 b.
6. Shigakova Lyusiya Anvarovna Sovershenstvovanie metodiki ispolzovaniya virtualnix programm i didakticheskix sredstv dlya razvitiya issledovatel'skix umeniy studentov pri obuchenii biologii (na primere meditsinskix vuzov) Avtoreferat diss...dok. ped. nauk.PhD – T.: – 2024. -35 s.
7. Abduraxmonova L.A. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida yuqori malakali kadrlar tayyorlashda innovatsion va simulyatsion ta'lim texnologiyalarini o'quv jarayoniga integratsiyasini takomillashtirish Pedagogika fanlari doktori (DSc) ilm. darajasini olish uchun yozilgan diss. –T.:2022. –192 b.
8. Shigakova L. A. Sovershenstvovanie metodiki ispolzovaniya virtualnix programm i didakticheskix sredstv dlya razvitiya issledovatel'skix umeniy studentov pri obuchenii biologii (na primere meditsinskix vuzov) Avtoreferat diss...dok. ped. nauk.PhD – T.: – 2024. -35 s.
9. Daminov T.O., Xalmatova B.T., Boboeva O.R. Bolalar kasalliklari . Darslik. - T.: Tafakkur Bostoni. 2013 y.
10. Xalmatova B.T., Bobomuratov T.A. Pediatriyada sindromal diagnostika. –o'quv qo'llanma. T.: TTA bosmaxonasi, 2010 y.

KASBIY KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDA SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN YONDASHUVNING ASOSIY TAMOYILLARI

Abdullaeva F.S.

(PhD), dotsent

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

*Taqrizchi: **Bakieva G.H.***

*filologiya fanlari doktori, professor; O‘zbekiston davlat jahon
tillari universiteti*

Tayanch so‘zlar: shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, kasbiy kommunikativ kompetensiya, individual ta‘lim, madaniy kompetensiya, interaktiv texnologiyalar.

Ключевые слова: личностно-ориентированный подход, профессиональная коммуникативная компетенция, индивидуализированное обучение, культурная компетенция, интерактивные технологии.

Key words: learner-centered approach, professional communicative competence, individualized learning, cultural competence, interactive technologies.

Резюме:

Mazkur maqolada kasbiy kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning asosiy tamoyillari tahlil qilinadi. Ta‘lim jarayonida shaxsning individual ehtiyojlariga moslashish, amaliy mashg‘ulotlarga yo‘naltirilgan ta‘lim usullarini qo‘llash, zamonaviy texnologiyalar va madaniy kompetensiyani rivojlantirish kabi yondashuvlar o‘rganiladi. Bu yondashuv talabalarning shaxsiy ehtiyojlari va kasbiy maqsadlarini hisobga olib, ularning tildagi muloqot qobiliyatini takomillashtirishga yo‘naltirilgan.

Резюме:

В данной статье анализируются основные принципы личностно-ориентированного подхода в формировании профессиональной коммуникативной компетенции. Подход акцентирует внимание на адаптации образовательного процесса к индивидуальным потребностям, применении практико-ориентированных методов обучения, использовании современных технологий и развитии культурной компетенции. Личностно-ориентированный подход направлен на учет личных потребностей и профессиональных целей студентов, а также на совершенствование их коммуникативных навыков на иностранном языке.

Summary:

This article analyzes the main principles of a learner-centered approach in developing professional communicative competence. The approach emphasizes adapting the educational process to individual needs, applying practice-oriented teaching methods, using modern technologies, and developing cultural competence. The learner-centered approach focuses on addressing students'

personal needs and professional goals, aiming to enhance their communication skills in the target language.

Kirish. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv ta‘lim jarayonidagi eng zamonaviy va samarali uslublardan biri sifatida tan olingan. Bu yondashuv talabalarning shaxsiy ehtiyojlari, qiziqishlari va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta‘lim jarayonini yo‘naltirishni o‘z ichiga oladi. Bunday yondashuv kasbiy kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda, ayniqsa, samaralidir. Chet tilda kasbiy muloqotga tayyorgarlik ko‘rayotgan talabalar turli kasbiy vazifalarda tildan foydalanishni o‘rganishlari kerak, shuning uchun ularning o‘quv jarayoni kasbiy muhitga moslashtirilgan bo‘lishi lozim.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvda o‘quvchilarning individual qobiliyatlari va qiziqishlari birinchi o‘rinda turadi. Ta‘lim jarayonida interaktiv texnologiyalar va amaliy mashg‘ulotlar talabalarning til va kasbiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu yondashuv talabalarning shaxsiy maqsadlariga erishish uchun ularni o‘z o‘quv jarayonining markaziga qo‘yadi.

Adabiyotlar tahlili. Braun o‘z tadqiqotida amaliy mashg‘ulotlar va interaktiv usullarning kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi rolga alohida e‘tibor qaratgan. Uning ishi shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvda talabalarning kasbiy muhitda tildan foydalanish ko‘nikmalarini mustahkamlashga qaratilgan bo‘lib, amaliyotga asoslangan ta‘limning samaradorligini ochib beradi. Braunning fikricha, amaliy mashg‘ulotlar orqali talabalar faqat nazariy bilimlarni emas, balki muloqot qilishdagi mahoratlarni ham rivojlantiradi. Shu bois, Braunning tadqiqotlari ta‘lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etishda muhim o‘rin tutadi.

Shuningdek, Vong va Djonson kasbiy kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda madaniy kompetensiyaning ahamiyatini o‘rganishgan. Ularning tadqiqotlari talabalarni turli madaniyatlar bilan ishlashga tayyorlash jarayonida madaniy kompetensiyani rivojlantirishning muhimligini ko‘rsatadi. Vong va Djonsonning ishi xalqaro kasbiy muloqotlarda muvaffaqiyatli bo‘lish uchun madaniy farqlarni tushunish va ularga moslashishning zarurligini ta‘kidlaydi. Bu tadqiqot shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv doirasida talabalarning xalqaro muloqotlardagi muvaffaqiyati uchun muhim ilmiy asosdir.

Richards va Rodjers o‘z ishlarida interaktiv texnologiyalarning ta‘lim jarayonidagi ahamiyatini yoritganlar. Ular ta‘lim jarayonini talabalarning individual ehtiyojlariga moslashtirish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni muhokama qiladilar. Bu tadqiqot shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvda talabalarning tildagi kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda interaktiv texnologiyalarning samaradorligini ko‘rsatadi. Ular onlayn kurslar, virtual simulyatsiyalar va audio-vizual mashg‘ulotlarning ta‘limdagi afzalliklarini keng yoritadi.

Smit va Lyuis talabalarining kasbiy leksik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlarida interaktiv ta'limning samaradorligini ta'kidlaydilar. Ularning ishi talabalarga kasbiy muloqotda foydalanish uchun zarur bo'lgan so'z va iboralarni o'rgatishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning ahamiyatini ko'rsatadi. Ular interaktiv texnologiyalar orqali o'qitishning talabalarining til o'rganish jarayonini individuallashtirishga imkon beradigan samarali vosita ekanligini ko'rsatishadi.

Robertson kasbiy kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda madaniy va lingvistik elementlarning o'zaro bog'liqligini muhokama qiladi. U turizm sohasida professional kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun madaniy farqlarni tushunishning zarurligini ta'kidlaydi. Bu ish shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llab - quvvatlovchi muhim manba bo'lib, talabalarni turli millatlar bilan samarali muloqot qilishga tayyorlashda madaniy tushunchalarning ahamiyatini yoritib beradi.

Muhokamalar. Kasbiy kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning samaradorligi qator ilmiy tadqiqotlar bilan tasdiqlangan. Braunning amaliy mashg'ulotlarga asoslangan yondashuvi shaxsga yo'naltirilgan ta'limning amaliy ahamiyatini ko'rsatsa, Vong va Djonson madaniy kompetensiyaning kasbiy muloqotdagi muhimligini ochib beradi. Bu tadqiqotlar shaxsga yo'naltirilgan yondashuvda faqat til bilish emas, balki talabalarining madaniy farqlarga moslashish qobiliyatini ham rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Interaktiv texnologiyalarning qo'llanilishi ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan tarzda tashkil qilishda muhim vosita sifatida ko'rsatiladi. Richards va Rodjersning tadqiqotlari bu texnologiyalar orqali ta'lim jarayonini individuallashtirish va talabalarni kasbiy muhitga tayyorlash samaradorligini oshirish mumkinligini ko'rsatadi. Bunday texnologiyalardan foydalanish talabalarining motivatsiyasini oshirishga ham yordam beradi, chunki ular o'z ehtiyojlariga muvofiq mashg'ulotlar olish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning yana bir muhim jihati talabalarining o'quv jarayoniga faol jalb qilinishi va ularning shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olishdir. Bu yondashuv talabalarga o'z o'quv jarayonini boshqarish va ularning kasbiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratadi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning eng muhim tamoyillaridan biri ta'lim jarayonini har bir talabaning individual ehtiyojlariga moslashtirishdir. Har bir talabaning kasbiy maqsadlari va tildagi bilim darajasi turlicha bo'lganligi sababli, ta'lim jarayonida individual ta'lim rejalarini ishlab chiqish muhimdir. Bunda talabalarga ularning qiziqishlari va kasbiy yo'nalishlariga mos keladigan materiallar, topshiriqlar va mashqlar berilgani ta'limning samaradorligini oshiradi. Zamonaviy interaktiv texnologiyalar shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning ajralmas qismi

hisoblanadi. Virtual simulyatsiyalar, onlayn kurslar, audio-vizual materiallar talabalarga o'zlariga qulay vaqtda tildagi mashqlarni bajarishga va o'zlashtirish jarayonini boshqarishga imkon beradi. Interaktiv texnologiyalar talabalarning motivatsiyasini oshirishga ham yordam beradi, chunki ular o'zlari bilan bog'liq bo'lgan materiallar va topshiriqlar bilan mustaqil ishlashlari mumkin.

Bu yondashuvning ikkinchi asosiy tamoyili talabalarni o'quv jarayonida faol ishtirokchi sifatida ko'rishdir. Talabalarga mustaqil ravishda qarorlar qabul qilish, refleksiya qilish va o'quv jarayonini o'z ehtiyojlariga moslashtirish imkoni beriladi. Ularning bilimlarini mustahkamlash uchun amaliyotga asoslangan mashg'ulotlar, rolli o'yinlar va keys tadqiqotlardan foydalanish juda samaralidir.

Ta'limda muloqotning o'zaro aloqaga asoslanganligi shaxsga yo'naltirilgan yondashuvda o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro muloqot juda muhimdir. Bu yondashuv talabalarga o'z fikrlarini erkin ifodalash, savollar berish va yangi g'oyalar bilan tanishish imkoniyatini beradi. Har bir talabaning individual rivojlanish darajasini kuzatib borish va unga muvofiq yordam ko'rsatish ushbu yondashuvning samaradorligini oshiradi.

Faol o'qitish – bu talabalarning o'z bilimlarini mustaqil o'rganishi va qayta tahlil qilishiga asoslangan yondashuvdir. Faol o'qitish usullari orasida guruhli muhokamalar, savol-javoblar, jadvalli fikrlash (mind-mapping) va mulohazalar bildirish kabi usullar mavjud. Ushbu strategiyalar orqali talabalar o'quv jarayoniga faol ravishda jalb etiladi va o'z bilimini chuqurroq tushunadi.

Xulosa. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv kasbiy kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. U talabalarning individual ehtiyojlariga mos keladigan o'quv materiallari va amaliyotlarga asoslangan bo'lib, interaktiv texnologiyalar va madaniy kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan. Bu yondashuv orqali talabalar tildagi bilim va ko'nikmalarini muvaffaqiyatli rivojlantirishlari va ularni kasbiy muhitda samarali qo'llashga tayyor bo'lishlari mumkin.

Adabiyotlar:

1. Braun, T. Amaliy mashg'ulotlar orqali til o'rgatish. – London: Routledge, 2018. – 256 b.
2. Vong, T., Djonson, P. Xalqaro kasbiy muloqotda madaniy kompetensiya. – Nyu-York: Oxford University Press, 2020. – 312 b.
3. Richards, Dj., Rodgers, T. Lingvistik texnologiyalar: ta'limda yangi yondashuvlar. – Kembrij: Cambridge University Press, 2020. – 198 b.
4. Smit, K., Lyuis, M. Interaktiv texnologiyalardan foydalanish: kasbiy til o'rgatishda yangi imkoniyatlar. – Moskva: Izd-vo MGU, 2019. – 234 b.
5. Robertson, F. Turizm sohasida professional kommunikativ kompetensiya. – Moskva: Vysshaya shkola ekonomiki, 2018. – 180 b.

KIMYO DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH METODIKASI

Jabborov M.M.

Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi

Tayanch soʻzlar: tabiiy fanlar, kimyo oʻqitish metodikasi, koʻnikmalar, modellardan foydalanish, tadqiqotchilik, baholash va xulosalash.

Ключевые слова: естественные науки, методика преподавания химии, навыки, использование моделей, исследования, оценка и выводы.

Key words: natural sciences, chemistry teaching methodology, skills, use of models, research, evaluation and conclusion.

Резюме:

Mazkur maqola kimyo fanini oʻqitish, kimyo oʻqitish metodikasini fan sifatida takomillashtishda taʼlimdagi yetakchi xorijiy davlatlar tajribalar asosida tadqiqotchilik, baholash va xulosalash koʻnikmalarini shakllantirish haqida yozilgan.

Резюме:

В данной статье написано о формировании навыков исследования, оценки и заключения на основе опыта ведущих зарубежных стран в сфере образования по совершенствованию методики преподавания химии как науки.

Summary:

This article is written about the formation of research, evaluation and conclusion skills based on the experiences of the leading foreign countries in education in improving the methodology of teaching chemistry as a science.

Kirish. Umumiy oʻrta taʼlim maktablarida fanlarni oʻqitish jarayonida fan-texnika taraqqiyoti, muhandislik, tabiiy fanlar va kundalik hayot bilan bogʻlab oʻrganish taʼlim-tarbiya jarayonini tashkil etishning dolzarb masalasidir.

Tabiiy fanlar (kimyo, biologiya, fizika, geografiya va Tabiiy fanlar)ning ahamiyati uning fan-texnika va texnologiya taraqqiyotida, ishlab chiqarish sohalari va kundalik hayotda tutgan oʻrni bilan belgilanadi. Umumiy oʻrta taʼlim maktablarida tabiiy fanlarni oʻqitish oʻquvchilarning hayotiy tasavvurlari bilan amaliy faoliyatlarini umumlashtirish orqali bilimlarni amalda qoʻllay olish salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan 2024 yil 7 iyun kuni Toshkent shahrida "Muvaffaqiyatli islohotlar – yuqori natijalar" mavzusida xalqaro konferensiya tashkil etildi.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazir Hilola Umarovani ta'kidlashicha, "Hozir barchamizning asosiy maqsadiz, O'zbekistonda umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilish, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, keyingi yillarda mamlakatimizning xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturlari reytingi bo'yicha jahonning ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish, uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, o'qitish metodikasini takomillashtirish, O'zbekistonning xalqaro baholash dasturlaridagi natijalari asosida amalga oshiriladigan islohotlar va mazkur yo'nalishda xalqaro tajribalarni o'rganish hamda milliy darajada o'qitish va ta'lim olish sharoitlarini yaxshilashdan iboratdir".

Adabiyotlarni tahlili. Kimyo fanini o'qitish, kimyo o'qitish metodikasini fan sifatida shakllanishida rossiyalik metodist olimlardan V.N.Veroxovskiy, P.P.Lebedeva, L.M.Smorgonskiy, YA.L.Goldfarb, YU.B.Xodakov, S.G.Shapovalenko, L.A.Svetkova, I.N.Chertkova, V.S.Polosina, V.P.Garkunova, N.E.Kuznetsova, D.M.Kiryushkina, G.I.Shelinskiy, M.S.Pak, O.S.Gabrielyan va boshqalar o'z hissalarini qo'shganlar. Ushbu metodist olimlar tomonidan ilk o'quv-metodik materiallar komplekslari, o'quv darsliklari, mashq daftarlari va o'qitish jarayonida qo'llashga mo'ljallangan boshqa didaktik manbalar tayyorlangan. Pedagogik texnologiyalardan ta'lim sifatini oshirish jarayonida foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini o'rganish, ta'lim jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish, darslarda guruhli va individual usullarni qo'llash borasida respublikamiz olimlaridan H.T.Omonov, N.Azizxo'jaeva, Z.Mamajonova, N.X.Xo'jaev, S.A.Madyarov, M.Usmonboeva, M.B.Xattabovlar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan. Kimyo fanini va uning bo'limlarini o'qitishda didaktik materiallarni ishlab chiqish va qo'llash haqida, kimyo ta'limini samarali tashkil qilish va boshqarish usullari, kimyo fanini o'qitishda algoritmlar va dasturlardan foydalanish, kimyo ta'limini tashkillashtirish shakllari, kimyo o'qitish metodikasi fanining boshqa fanlar bilan bog'liqligi, kimyo darslarida innovatsion metodlardan foydalanishning nazariy asoslarini o'rganish bo'yicha chet el olimlaridan E.G.Polupanenko, V.A.Kuzurman, I.V.Zadorojniy, E.E.Minchenkov, M.S.Pak, S.I.Gilmanshina kabilarning ishlari diqqatga sazovordir. Yuqorida keltirilgan olimlar va ular tomonidan olib borilgan tadqiqotlarni tahlil qilar ekanmiz, ularda kimyo

fanini o'qitish shakllari, kimyo darslarida qo'llash mumkin bo'lgan usullar va ularning ahamiyati izohlanganligini, talabalar bilimni baholash bo'yicha qator qimmatli fikrlar berilganligini ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Ta'lim jarayoni o'quvchilarning bilim olish, ko'nikma va malakalarni egallash, ularning ilmiy dunyoqarashi, ijodiy izlanishlarini rivojlantirish maqsadiga yo'g'rilgan o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi sanaladi, boshqacha aytganda, dars samardorligini oshirish orqali ta'lim mazmunining o'qitish metodlari yordamida o'zlashtirilishiga erishishdir. Metod so'zi umumiy ma'noda muayyan maqsadga erishish usulidir. O'qitish metodlari tom ma'noda o'qituvchining bilimlarni o'quvchilar ongiga yetkazish va ayni paytda ularni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirib olish usulidir.

Ular ilmiy izlanishlar bilan bog'liq o'rnatilgan tartib va jarayonlar majmuini, ilmiy bilim nima ekanligini va ular qanday shakllantirilishi va o'rnatilishi, fanning jamiyatda qanday qo'llanilishini ifodalaydi. Amaliyotlar kimyo fani bilimni egallashdan ko'ra ko'proq ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlashga xizmat qiladi: u fikrlash va harakat qilish usulidir. Amaliyotning kognitiv, gnosemik va ijtimoiy jihatlarini ifodalovchi uchta komponent bir-biri bilan chambarchas bog'liqligini tushunish muhimdir.

Kimyo fani amaliyotining tarkibiy qismlari

Kimyo fani amaliyotining 3 ta tarkibiy qismiga quyidagilar kiradi:

- 1) O'ylash va tabiiy fanlarni o'rganish usullarini namoyish etish;
- 2) Ilmiy bilimlarning mohiyatini tushunish;
- 3) Tabiiy fanlarni texnologiya, jamiyat va atrof muhit bilan bog'lash.

Bilim, kontekst va real dunyo bilan bog'liq bo'lgan ilmiy savodxonlikni rivojlantirishda barcha 3 ta komponent muhim ahamiyatga ega.

Amaliyotlar. O'qituvchilar o'quvchilarni fan amaliyotiga jalb qilishlari va ilmiy bilimlarning izlanishlar orqali qanday rivojlanishini tushunishlariga yordam berishlari tavsiya etiladi. Fan amaliyotining tarkibiy qismlaridan biri fikrlash va harakat qilish usullaridir. U o'quvchilarga savol berish orqali o'rganishida yordam beradi, turli ko'nikmalar va jarayonlarni o'z ichiga oladi.

Fikrlash va harakat qilish usullari orasida ustuvorlikning aniq ketma-ketligi yo'q.

Masalan, ma'lumotlarni tahlil qilish va sharhlash yoki tajriba/tadqiqot o'tkazishda savollar berish va muammolarni aniqlash jarayonida savollar paydo bo'lishi mumkin.

Xususan, imkoniyatlar yaratish ko‘nikmasi o‘quvchilar savollar berish va muammoni aniqlash bilan shug‘ullanayotganda yoki tushuntirish uchun reja tuzishda, yechimlarni loyihalashda foydalanish mumkin.

Kimyo fanida amaliyotlar kontekstida jarayon ko‘nikmalarini shakllantirish.

Jarayonlar

- Muammoni yangicha fikrlash orqali hal qilish
- Qaror qabul qilish
- Tadqiqot.

Tabiiy fanlar atrofimizni o‘rab turgan tabiatni, ya’ni tirik va notirik jismlarni hamda tabiat hodisalarini o‘rganadi. Ular tabiiy fanlarning tadqiqot obyekti hisoblanadi. Tadqiqot obyekti “Nimani tadqiq etmoqchisiz?” degan savolga javob beradi.

Ko‘nikmalar

- Kuzatish
- Taqqoslash
- Tasniflash
- Qurilma va uskunalardan foydalanish
- Muloqot
- Xulosa qilish
- Gipotezani shakllantirish
- Bashorat qilish
- Tahlil qilish
- Imkoniyatlar yaratish
- Baholash

Quyida ba’zi tadqiqotchilik ko‘nikmalarini keltirib o‘tamiz.

Modellardan foydalanish

Mf 01. Obyekt, jarayon yoki ilmiy tushunchaning muhim jihatlarini model orqali ifodalashni bilish.

Mf 02. Ilmiy tushunchalar, hodisa-jarayonlarni model (rasm, sxema)lar orqali ifodalash va izohlash.

Guruhda ishlash. Modellardan foydalanish konikmasini rivojlantirish uchun topshiriqlar tuzish.

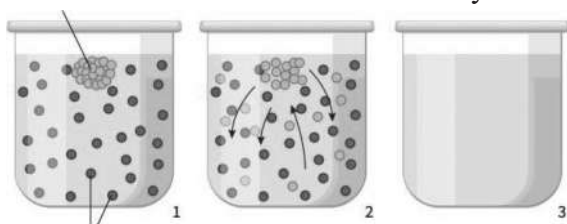
1-guruh. Ushbu tadqiqot davomida gulli o‘simlikning hayot sikli modelini tayyorlaysiz. Bu model gulli o‘simlik hayot siklining turli bosqichlarida sodir bo‘ladigan jarayonlarni tushunishingizga yordam beradi. Quyidagi ko‘rsatmalarga amal qilgan holda model yasang. Modeldan foydalanib o‘simlik hayot siklini tushuntiring.

2-guruh. Oziq-ovqat uchun yetishtiriladigan ko'plab o'simliklarning hosildorligi ularning changlanish samaradorligiga bog'liq. O'simlik gullarining changlanishida asalarilar muhim o'rin tutadi, ammo ularning soni kundan kunga kamayib bormoqda. Yetarli miqdorda oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirish uchun o'simliklarni changlantirishning boshqa samarali usullarini qo'llashimiz zarur. O'simliklarni changlantirishda foydalaniladigan uskuna modelini loyihalashtiring. Bu uskuna qo'l, shamol yoki boshqa usul yordamida gul changini urug'chi tumshuqchasiga ko'chirishga imkon berishi zarur.

3 - guruh. Qattiq, suyuq va gazsimon moddalar tuzilishining modelini chizing.

4 - guruh. Eritmalarni tavsiflashda modeldan foydalaning.

5 - guruh. Suvning tabiatda aylanishini modelashtiring.

Tadqiqot maqsadini belgilash va reja tuzish

Mb Rt 01. Ilmiy savollar tuzish va ularga javob topish uchun tegishli tadqiqot metodlarini tanlash

Mb Rt 02. Beshta asosiy tadqiqot metodiga xos jihatlarni bilish.

Mb Rt 03. Egallangan bilimlarga tayanib, tanish va notanish vaziyatlarda prognoz qilish. **Mb Rt 04.** Mustaqil (erkli), bog'liq (erksiz), nazorat o'zgaruvchilarni aniqlash va ishonchli tajriba rejasini tuzish.

Mb Rt .05 Amaliy ishni rejalashtirayotganda yuzaga kelish ehtimoli mavjud xavflarni hisobga olish, ularning oldini olish usullarini muhokama qilish.

Tadqiqot o'tkazish

To'.01 Tajriba va kuzatish natijalari, turli ma'lumot manbalaridan foydalanib jonli, jonsiz obyektlarni saralash, guruhlash (klassifikatsiya qilish).

To'.02 Obyektlarning ko'zga yaqqol tashlanadigan farqli belgilariga asoslanib kalit (aniqlagich) tuzish.

To'.03 Tajriba o'tkazish uchun kerakli jihozlarni tanlash va ulardan to'g'ri foydalanish. **To'.04** Ishonchli tajriba natijalarini olish uchun kuzatish va o'lchashlarni takrorlash zarurligini belgilash.

To'.05 O'lchashlarni to'g'ri, aniq bajarish.

To'.06 Tajribani bajarishda xavfsizlik qoidalariga amal qilish.

To‘.07 Savollarga turli ma’lumot manbalaridan foydalanib, tegishli dalillarni topish orqali javob berish.

To‘.08 Kuzatish va o‘lchash natijalarini to‘plash, ularni jadvalda qayd etish hamda rasm, sxema orqali ifodalash.

Tadqiqot natijalarini tahlil qilish, baholash va xulosalash

Tbx.01 Tajriba natijalariga asoslanib, to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri prognoz qilinganini aniqlash. **Tbx.02** Anomal natijalarni e’tiborga olgan holda, tajriba natijalarida kuzatiladigan qonuniyatni tavsiflash.

Tbx.03 Ilmiy bilimlar va tajriba natijalariga asoslanib xulosa chiqarish.

Tbx.04 Tadqiqotni yaxshilash bo‘yicha taklif berish va uni izohlash.

Tbx.05 Tajriba natijalarini jadval, grafik, (ustunli, nuqtali) diagrammalarda ifodalash va talqin qilish.

Guruhda ishlash. Tajriba natijalarini jadval, grafik, (ustunli, nuqtali) diagrammalarda ifodalash va talqin qilish.

1-guruh. Jismlarni bir-biridan qanday ajratish mumkin? Botirda po‘latdan yasalgan qisqichlar, toshlar, qum va tuz aralashmasi bor. U aralashmadagi jismlarni bir-biridan ajratib olmoqchi. Biroq buni qanday bajarishni bilmaydi.

Botirga bu muammoni hal qilishda yordam bera olasizmi? Aralashma va eritmalardan moddalarni ajratib olish hamda mazkur bobda magnitlar haqida egallagan bilimlaringizdan foydalaning. Bu ishda o‘quvchilarda kuzatish, taqqoslash, tasniflash, qurilma va uskunalardan foydalanish ko‘nikmalar rivojlanadi.

2-guruh. Magnitlar magnetik materiallarni masofadan turib tortishi mumkinmi?

Temir tayoqchanning bir uchini chizg‘ichning 0 sm belgisi ustiga qo‘ying. To‘g‘ri magnitning bir uchini esa 10 sm belgisi ustiga qo‘ying. Tayoqchanning magnit tomon harakatini kuzating. Har safar tayoqchani magnit tomon 2 sm ga yaqinlashtirib, tajribani takrorlang. Kuzatish natijalarini jadvalga yozing. Bu ishda o‘quvchilarda kuzatish, taqqoslash, qurilma va uskunalardan foydalanish ko‘nikmalar rivojlanadi.

3-guruh. Atrofimizdagi shovqinni qanday nazorat qilishimiz mumkin? Ko‘pchiligimiz shovqinli joylarda yashaymiz. Hatto uy ichida bo‘lganimizda ham yo‘llardagi transportlarning yoki qurilish ishlarining shovqinini eshitamiz. Shu bois xona devorlari va derazalari shovqinni o‘tkazmaydigan qilib ishlanadi. Shovqin o‘tkazmaydigan texnologiya qanday ishlashini muhokama qiling va bilib oling. Shovqin o‘tkazmaslik uchun ishlatiladigan materiallar haqida ilmiy savollar o‘ylab toping. Savolingizga javob topish uchun eng yaxshi tadqiqot metodini tanlang. Nima uchun aynan shu tadqiqot metodini tanladingiz?

Kuzatish natijalarini jadvalda qayd eting. Bu ishda o'quvchilarda kuzatish, taqqoslash, muloqot, baholash ko'nikmalar rivojlanadi.

4-guruh. Moddaniy "yo'qolib qolish" jarayoni.

Tajriba uchun 4 ta stakan, suv, 10 g osh tuzi, 10 g qum, 10 g un, 10 g shakar, 4 ta choyqoshiq kerak bo'ladi. Har bir stakanga 100 ml dan suv quyung. 1-stakanga 10 g un, 2-stakanga 10 g osh tuzi, 3-stakanga 10 g qum, 4-stakanga 10 g shakar soling. Har bir stakandagi aralashmani choyqoshiq yordamida 20 marta aralashtiring. Stakanlarda qattiq moddalar bor yoki yo'qligini kuzating. Kuzatishlaringizga asoslanib, suvga solingan to'rt xil qattiq moddani qanday tasniflagan bo'ladingiz? Suvga solingan to'rt xil qattiq moddani ikki guruhga ajrating va ularni jadvalga yozing. Bu ishda o'quvchilarda kuzatish, taqqoslash, tasniflash kabi ko'nikmalar rivojlanadi.

5-guruh. Ushbu amaliy ishda muzning erish nuqtasi va suvning qaynash nuqtasini aniqlash uchun laboratoriya termometridan foydalanasiz. Olingan natijalar asosida haroratning vaqtga bog'liq o'zgarishi grafisini chizing. Bu ishda o'quvchilarda kuzatish, taqqoslash, qurilma va uskunalaridan foydalanish ko'nikmalar rivojlanadi.

Xulosa qilib aytganda, kimyo ta'limining asosiy vazifalari:

- o'quvchilarda hayot davomida o'rganish va vatanparvarlik, faol fuqarolik, tashabbuskorlik, ochiqlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, hurmat, bag'rikenglik kabi milliy va umuminsoniy qadriyatlarni tarkib topshirish;
- o'quvchilarda kommunikativlik, kreativlik, jamoada ishlash, mediasavodxonlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni yechish va qaror qabul qilish kabi XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirish;
- o'quvchilarda fanga oid asosiy tushunchalar, nazariyalar va qonuniyatlar haqidagi bilimlarni tarkib topshirish;
- o'quvchilarda tadqiqotchilik (modellardan foydalanish; tadqiqot maqsadini belgilash va reja tuzish; tadqiqot o'tkazish; tadqiqot natijalarini tahlil qilish, baholash va xulosalash) ko'nikmalarini rivojlantirish;
- o'quvchilarni o'zi va o'zgalarning salomatligini saqlashga, sog'lom turmush tarziga rioya qilishga yo'naltirish;
- tabiiy fanlar yutuqlaridan hayotda ezgu maqsadlarda foydalanish, tabiat va uning barcha boyliklariga oqilona munosabatda bo'lish fazilatlarini yosh avlod ongiga singdirish;
- tabiiy fanlarning turli sohalarida faoliyat yurituvchi kasb egalarining faoliyatini tavsiflash orqali o'quvchilarni ongli ravishda kasb tanlashga yo'naltirishdan iborat.

Tabiiy fanlar ta'limida o'quvchilar – tadqiqotchi, o'qituvchi – fasilitator (ularni tadqiqotga yetaklash, o'qib-o'rganishlariga ko'maklashish) vazifasini bajaradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vaziri Hilola Umarovaning 2024 yil 7 iyun kuni Toshkent shahrida "Muvaffaqiyatli islohotlar – yuqori natijalar" mavzusida xalqaro konferensiya nutqidan.
2. mceducation.com – Marshall Cavendish Education | Education Solutions Provider | MCE – Marshall Cavendish Education Pte Ltd - Singapur ta'lim nashriyoti platformasi
3. Friedrich Scheuermann and Francesc Pedty «Assessing the effects of ICT in education « Indicators, criteria and benchmarks for international comparisons». Retrieved 20.01.2016 from <http://www.csu.edu.au>

BO‘LAJAK VETERINAR-MUTAXASSISLARIDA TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Narziyeva N.N.

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar
universiteti, ijtimoiy-gumanitar fanlar, jismoniy madaniyat va sport
kafedrası mudiri, PhD, dotsent*

Tayanch so‘zlar: veterinar-mutaxassis, tadqiqotchilik kompetensiyasi, tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish, metodika, o‘quv-uslubiy ta‘minot, maxsus kurs, loyiha, maqola va tezislar.

Ключевые слова: ветеринарный врач-специалист, исследовательская компетентность, развитие исследовательской компетентности, методика, учебно-методическое обеспечение, спецкурс, проект, статьи и диссертации.

Key words: veterinarian-specialist, research competence, development of research competence, methodology, educational and methodological support, special course, project, articles and theses.

Резюме:

Mazkur maqolada bo‘lajak veterinar-mutaxassislarida tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish usullari, tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasining o‘quv-uslubiy ta‘minoti, tanlov fan sifatida “Veterinariyada tadqiqotchilik” nomli maxsus kurs dasturi ishlab chiqilganligi va o‘quv jarayoniga joriy etilganligi va tadqiqotchilik kompetensiyasini laboratoriya va amaliy mashg‘ulotlarda rivojlantirish jarayoni yoritilgan.

Резюме:

В данной статье рассмотрены методы формирования исследовательской компетентности у будущих ветеринарных врачей, учебно-методическое обеспечение методики формирования исследовательской компетентности, разработка программы спецкурса «Ветеринария» как факультативного предмета и введение в учебный процесс, а также развитие исследовательской компетентности в лабораторных и практических занятиях освещается процесс обучения.

Summary:

In this article, methods of developing research competence in future veterinarians, educational and methodological support of research competence development methodology, development of a special course program called "Veterinary Research" as an elective subject and introduction into the educational process, and development of research competence in laboratory and practical training process is covered.

Kirish. So‘ngi yillarda mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini mustahkamlash maqsadida yoshlarning ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan shug‘ullanishlari uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Chunki, har qanday davlat taraqqiyoti uning fuqarolarining ijtimoiy faolligi va ilmiy salohiyati bilan belgilanadi. Ilmiy-tadqiqot ishlariga e‘tiborni kuchaytirishdan asosiy maqsad, jamiyat va tabiatdagi o‘zgarishlarni insoniyat ongli ravishda anglab yetishi, uning qonuniyatlari asosida inson manfaatlarini yuksaltirish, ilmiy nazariyalarni yaratish orqali milliy va madaniy boyliklarga ongli munosabatda bo‘lishni shakllantirishdan iborat.

Dunyo veterinariya ilm-fani va amaliyotida hozirgi vaqtgacha hayvonlarda uchraydigan kasalliklarni o‘rganish, davolash va profilaktikasi bo‘yicha keng qamrovli ilmiy tadqiqot ishlari olib borilayotganligiga juda ko‘plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Veterinariyada ilmiy-tadqiqot jarayonida abstract tafakkur, hissiy idrok etish, amalda qo‘llash o‘zifodasini topadi. Ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati yaxlit tizimga ega bo‘lib, asosan umumiy va oily ta‘lim shakllarida jarayonida shakllanadi, rivojlanadi va amalga oshiriladi. U o‘ziga xos bosqichlardan iborat bo‘lib, dastlabki bosqich maktab davriga to‘g‘ri keladi. Bu davrda o‘quvchilarda ilmiy-tadqiqot olib boorish bo‘yicha boshlang‘ich tushunchalar shakllanadi. Keyingi bosqichlarda bilim, ko‘nikma va malakalar hosil qilinadi. Tizimning yuqori bosqichlari ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishning amaliy tatbig‘ini ifodalaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishda oily ta‘lim asosiy bosqichlardan biri hisoblanadi va bu bosqichda talabalar tadqiqotchilik faoliyatining aniq yo‘nalishlariga ega bo‘ladilar. Turli xil fanlarning ilmiy asoslangan nazariyalari asosida vujudga kelgan ilmiy-amaliy tadqiqotchilik faoliyati asosida talabalar faoliyatining mazmuni, ko‘lamini aniqlash zarurati mavjud.

Hozirgi oily ta‘lim tizimining zamonaviy bosqichida yangi grant-loyihalar ishlab chiqilmoqda va amaliyotga keng joriy etilmoqda. Talabalarning turli xildagi STARTAP innovatsiyon loyihalari, fan to‘garaklari, maqola va tezislari ularning tadqiqotchilik kompetensiyalarini qay darajada egallaganliklarini ko‘rsatib beruvchi mezonlardan hisoblanadi.

Veterinariya mutaxassislarida tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasining o‘quv-uslubiy ta‘minotini yanada boyitish maqsadida maxsus kursda turi ishlab chiqildi. Bizning tadqiqot ishimizning asosiy masalasi tadqiqotchilikni rivojlantirish ekan biz tomonimizdan tanlov fan sifatida“ Veterinariyda tadqiqotchilik” nomli maxsus kursda turi ishlab chiqildi va o‘quv jarayoniga joriy etildi.

Mazkur o'quvda sturi veterinariya ta'lim mutaxassisliklari magistr-lari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda magistr-talabalarda tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishning ilmiy-tadqiqot muammolari, mohiyati va tuzilmasi, uni shakllantirish usullariga oid mavzular yoritilgan.

Maxsus kursda sturida magistr-talabalar hozirgi veterinariya sohasining asosiy tarmoqlarida, hayvon, apparat va asboblarning tuzilishi hamda ishlash tamoyillari, shuningdek ulardan amalda foydalanish, asosiy materiallar, engtipik, sog'lom va kasal hayvonlarda kechayotgan biologik, fiziologik jarayonlarni bilish kabi tayanch kompetensiyalarga ega bo'ladilar.

Kursning o'quv rejadagi boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liqligi va uslubiy jihatdan uzviyligi va ixtisoslik fanlari "Hayvonlar anatomiyasi va morfologiyasi", "Veterinariya farmakologiyasi va toksikologiyasi", "Hayvonlar xirurgiyasi, ortopediyasi, oftalmologiyasi" hamda "Veterinariya endokrinologiyasi", "Hayvonlar kasalliklari terapiyasi va diagnostikasi" va boshqa fanlardan olingan nazariy va amaliy bilimlarga tayaniladi.

Maxsus kursni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlari, pedagogic va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilishi nazarda tutilgan:

- ma'ruza darslarida elektron ta'lim resurslari (elektron trenajyor, taqdimotlar, elektron darsliklar va boshqalar) foydalanish;
- amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarda veterinariyaning zamonaviy texnologiyalardan foydalanish;
- mustaqil ishlarni tashkil etishda hayvonlardan, kompyuter tarmoqlaridan foydalanish mumkin.

Bugungi kunda veterinariya oliy ta'lim muassasalari ta'lim amaliyotida tahsil olayotgan magistr-talabalar tadqiqotchilik ishini tashkil etishning quyidagi ikkita asosiy turi mavjud:

1) amaldagi o'quv rejalarida ko'zda tutilgan talabalarning o'quv tadqiqotchilik ishi: kurs ishi va bitiruv malakaviy ishi, referatlar va ma'ruzalar;

2) amaldagi o'quv rejalarida ko'zda tutilmagan magistr-talabalarning tadqiqotchilik ishi: ilmiy (fan) va muammoli to'garaklar; muammoli laboratoriya ishlari; oliy ta'lim muassasalari, respublika va xalqaro miqyosida o'tkaziladigan ilmiy va ilmiy-amaliy konferensiyalarda, tadqiqotchilikka oid tanlovlarda ishtirok etish va chop etishga ilmiy maqolalarni tayyorlash.

Natija va muhokama. Talabalarning tadqiqotchilik ishlari bo'lajak veterinar mutaxassislarida tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida samarali bo'ladi.

Iqtidorli talabalarining ilmiy to'garaklari ko'proq 3-4 bosqichda va magistr-talabalar bilan ishlashda qo'llaniladi. Ularda ishtirok etish talaba uchun tadqiqotchilik ishi bilan shug'ullanishdagi birinchi qadam hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalarida to'garak mashg'ulotlarini o'tkazishning eng ko'p tarqalgan shakli - bu ma'ruzalar va referatlar tayyorlash, ilmiy va ilmiy-amaliy anjumanlarda va fan olimpiadalarida ishtirok etish, olimlar bilan uchrashuvlar o'tkazish, shuningdek oliy ta'lim muassasalari ilmiy to'plamlarida eng yaxshi ishlar tezislarini chop etish va boshqalar hisoblanadi.

Muammoli to'garaklar ilmiy to'garaklardan, turli ta'lim yo'nalishlari va turli kurs talabalarini birlashtirishi bilan farq qiladi. Muammoli to'garaklar uchun tanlangan mavzuni chuqurroq o'rganish va turli tomonlardan ko'rib chiqish xarakterlidir. Buning uchun esa diskussiyalar, aqliy hujum, axborot materiallarini tahlil qilish va taqqoslash metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Talabalar tadqiqotchilik ishining keyingi murakkablik darajasi muammoli talabalar laboratoriya ishlari hisoblanadi: laboratoriyadagi mashg'ulotlar talabalarda tadqiqotchilik faoliyatining ma'lum bilim, ko'nikma va tajribalar zahirasini nazarda tutadi. Bunday mashg'ulotlarda talabalar real (aniq) hujjatlarni o'rganish va tahlil qilishga, ilmiy nashrlar, dasturlar, ishbilarmonlik o'yinlarini o'tkazish, vaziyatlarni modellashtirish va tahlil qilishga, eksperimentni tayyorlash va amalga oshirishga jalb etiladi. Talabalarining muammoli laboratoriyalari, talabalar tadqiqotlari kooperatsiyasi va ilmiy kommunikativ ko'nikmalari shakllanishi uchun yaxshi vosita bo'lib hisoblanadi. Malakali o'qituvchilar talabalar muammoli laboratoriya ishlarining bosh muammosini, qiziqish va imkoniyatlarni hisobga olgan holda tashkiliy qismlarga ajratishadi va ularni talabalarga biriktirishadi. Buning natijasida esa turli nuqtai nazarlar hosil bo'lishi va ularning to'qnashuvi, muqobilini tanlash, eng samarali va optimalini aniqlash uchun maydon paydo bo'ladi. Talabalar ilmiy muammoni hal qilishning jamoaviy tajribasini egallashadi. Talabalar muammoli laboratoriya ishlarini quyidagi turlarga ajratish mumkin: ilmiy laboratoriya va markazlar, muammoli ilmiy guruhlar va boshqa ijodiy uyushmalar.

Bushakllardarejalashtirilayotgantalabalarilmiytadqiqotishlariningmaqsadlari bo'lib o'quv fanlarini chuqurlashtirib o'rganish; fanning zamonaviy yutuqlari bilan tanishish; ilmiy bilish metodologiyasini egallash; ilmiy dunyoqarashni kengaytirish; ilmiy fikrlash madaniyatini rivojlantirish; intellektual muammo va vazifalarni qo'yish hamda hal qilish ko'nikma va malakalarini egallash va boshqalar hisoblanadi. Muammoli guruh faoliyatida alohida e'tibor ma'ruzalar va referatlarni tayyorlashga qaratiladi.

Talabalarning ilmiy va ilmiy-amaliy anjumanlari ularda ilmiy yozma nutqni rivojlantirish, empirik materialni umumlashtirish, uning mohiyatini ajratish va boshqa ishtirokchilarga taqdimot qilish, uni anjumanda muhokama qilinayotgan mavzuning umumiy darajasi bilan taqqoslash, o'z tushunishiga tuzatishlar kiritish va yangi g'oyalarni topish imkoniyatini taqdim etadi.

Vetrinariya sohasida tadqiqotchilikka o'rgatish usullaridan yana biri olingan natijalarga biometrik qayta ishlov berish usulidir. Biometriyaning asosiy vazifasi tirik organizmlar (tur, zot, populyatsiya) miqdoriy belgilarining o'zgaruvchanligini o'rganish hamda bir yoki bir nechta belgilarga ko'ra o'rganilayotgan guruh vakillarini tavsiflovchi parametrlar va koeffitsientlar to'plamini olishdan iborat.

Biometriya bu bosh to'plam (N) deb ataladi va tadqiqotning asosiy maqsadi hisoblanadi. Hayvonlar bilan amaliy ishlarda statistik ma'lumotlarning asosiy manbalari: birlamchi veterinariya hisoblari; ilmiy va ishlab chiqarish tajribasi; veterinariya laboratoriyalarida maxsus ilmiy tajriba; uy yoki yovvoyi hayvonlarning yirik uchastkalarini tekshirishda, ekspeditsiyalar paytida olinadi.

Bosh to'plamda ko'p sonli hayvonlarni o'rganish murakkab va qimmat ishdir, shuning uchun tanlama olish deb ataladigan usul qo'llaniladi, bu tekshirilgan hayvonlarning kamroq bosh sonini tanlash orqali bosh to'plamni baholash imkonini beradi. Veterinariyada shunga o'xshash bir qancha metodlar borki, bular aynan vetrinar mutaxassislarni tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Bo'lajak vetrinar mutaxassislarida tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishning asosiy omillari sifatida quyidagilar aniqlandi. jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy o'zgarishlar va ularga mos komponentli mutaxassislarga ehtiyojning oshishi; kompetentli mutaxassislarni o'qitishning an'anaviy didaktik ta'minot asosida tayyorlashning imkoni yo'qligi. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisining ijodiy imkoniyatlarini kengaytirishga yo'naltirilgan mavjud didaktik ta'minot qo'yiladigan talablar kompetentli yondashuv asosida takomillashtirildi.

Adabiyotlar:

1. Асқаров И.Б. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлаш методикаси. Авторефер. дис. ...пед. фан. бўйича фал. док. -Т.: 2018. -22 б.
2. Турматов Ж.Р., Ҳамидов Ж.А. Талабалар тадқиқотчилик фаолиятини ташкил этишга бўлажак касб таълими ўқитувчиси тайёргарлигини шакллантириш жараёнини моделлаштириш // Педагогик маҳорат. -Бухоро, 2012.-№ 2.-Б. 19-23.
3. Муслимов Н.А. ва бошқалар. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари / - Тошкент, 2015. - 120 бет.

ESHITISHDA NUQSONI BOR BO'LGAN BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASHNING SAMARALI USULLARI

Hasanova Z.D.

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti

“Metrologiya va standartlashtirish” kefedrasi dotsenti

Tayanch soʻzlar: eshitish, ijtimoiy, nuqsonli, alohida yordamga muhtoj, inson manfaatlarini koʻzlash va himoyalash, turmush faoliyati.

Ключевые слова: слух, социальный, дефектный, нуждающийся в специальной поддержке, защита интересов человека, жизнедеятельность.

Key words: hearing, social, defective, in need of special support, protection of human interests, life activity.

Резюме:

Maqola orqali zamonaviy tendensiyalar imkoniyati cheklangan bolalar uchun yuqori samaradorlikka ega maktablarni talab qiladi. Bugungi yurtimizdagi yangilangan o'quv dasturlari qabul qilingan va shu bilan bir qatorda O'zbekiston maxsus ta'limgayuqori talablar qo'yadi. Ushbu maqola orqali imkoniyati cheklangan umumiy va o'rta ta'lim maktablar uchun mo'ljallangan ta'lim modelini taklif qiladi. Kar va zaif eshituvchi bolalar va ta'lim jarayonining samaradorligi va sifatiga qaratilgan ta'lim mazmunini yangilash. Ta'limmodelining tuzilishi berilgan, uning asosiy mazmuni ko'rib chiqiladi. Ushbu yondashuvda axborot texnologiyalari yordamida amalga oshirish stsenariylari. Shart sharoitlarni tahlil qilish yurtimizning zamonaviy ta'limtizimida muvaffaqiyatli qo'llanilishi uchun zarur.

Резюме:

В статье современные тенденции требуют создания высокоэффективных школ для детей с ограниченными возможностями. Сегодня в нашей стране приняты обновленные образовательные программы, кроме того, в Узбекистане предъявляются особые образовательные требования. В данной статье предлагается образовательная модель, предназначенная для общеобразовательных и средних школ с ограниченными возможностями. Глухих и слабослышащих детей и обновление содержания образования, направленное на эффективность и качество образовательного процесса. Приведена структура образовательной модели и рассмотрено ее основное содержание. Реализация сценариев с помощью информационных технологий в данном подходе. Анализ условий Шатра необходим для его успешного применения в современной системе образования нашей страны.

Summary:

Through the article, modern trends require high-performance schools for children with disabilities. Updated educational programs in our country today have been adopted, and in addition, Uzbekistan imposes special educational requirements. This article proposes an educational model designed for general and secondary schools with limited opportunities. Deaf and hard-of-hearing children and

updating the educational content aimed at the effectiveness and quality of the educational process. The structure of the educational model is given, and its main content is considered. Implementation scenarios with the help of information technology in this approach. Shatr Analysis of conditions is necessary for its successful application in the modern education system of our country.

Kirish. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish taraqqiyotning barcha bosqichlariga xos bo'lgan tabiiy va muqarrar jarayondir. Uning zarurati har bir mamlakatda sodir bo'layotgan texnologik taraqqiyot, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar bilan belgilanadi. Mamlakatimiz mustaqillikni qo'lga kiritgan davrni sarhisob qilsak, hukumatimiz tomonidan inson manfaatlarini ko'zlash va himoyalash jarayonida jamiyatimizning alohida yordamga muhtoj qatlamiga jiddiy e'tibor qaratib kelinayotganini kuzatamiz. Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni boshqa barcha fuqarolar bilan teng imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlash, ularning turmush faoliyatidagi cheklanishlarni bartaraf etish, to'laqonli hayot kechirishlariga, jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy turmushida faol qatnashishlariga, shuningdek, o'zlarining fuqarolik burchlarini bajarishlariga imkon beradigan qulay shart - sharoitlar yaratish davlatimiz insonparvarlik siyosatining asosiy mazmunini tashkil etadi. 2017 yil 1 avgustdagi "Nogironlarni davlat tomonidan qo'llab - quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoyishi nogironlarni davlat tomonidan qo'llab - quvvatlash, ularni to'laqonli ta'lim olishi, jamiyat tomonidan qo'llab - quvvatlanishi, ularni sog'lomlar qatorida jamiyatga uyg'unlashib, ijtimoiy hayotda moslashib ketishiga oid choratadbirlarni takomillashtirishni ko'zda tutadi. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishni beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi"ning to'rtinchi ustuvor yo'nalishida "aholini ijtimoiy himoya qilish, nogiron, aholining boshqa ehtiyojmand toifalarni davlat tomonidan qo'llabquvvatlanishi"ni kuchaytirishga alohida e'tibor berildi [1].

Jahon tajribasini faol o'zlashtirgan holda nogiron bolani qamrab olishni nazarda tutuvchi inklyuziv ta'lim dasturini amalga oshirish bugungi imkoniyati cheklangan bolalarga samarali ta'lim olishni belgilaydi [2]. Eshitish, unga teng ravishda o'rganish, rivojlanish va muloqot qilish imkoniyatini beradigan to'siqsiz muhitda bolalarni eshitish. Biroq, bu

1-Rasm. Pedagogik yondashuv

haqiqat o'zgarmaydi, maxsus maktablarining faoliyatiga bo'lgan ehtiyojni, faqatgina inklyuziya ta'limi ta'minlamaydi [3].

Bizning fikrimizcha, maxsus ta'limning pedagogik tizimini isloh qilishning birlamchi vazifasi zamonaviy ilmiy-texnik yondashuvlarni hisobga olgan holda mavjud o'qitish usullarini qayta ko'rib chiqish, axborotdan maksimal darajada foydalanishdan iborat. Ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida texnologiyalar, bolaning psixofizik rivojlanishini baholashning samarali usullarini joriy etish, tuzatish harakatlarining usullarini moderatsiya qilish [4].

Adabiyotlar tahlili va metadologiya. Ixtisoslashgan adabiyotlar mazmunini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, xorijlik defektologlar va kar o'qituvchilar (V.V.Voronkova, T. S. Zykova, A.R.Maller, M.M.Semago, L.M.Shipitsina) hozirgi vaqtda yangi yondashuvlarni tavsiflaydilar. eshitish qobiliyati zaif bolalarni o'rgatish, ularning fiziologik xususiyatlarini tuzatish va kompensatsiya qilish. Yevropa va Amerika olimlari va pedagoglari (M. Doherti, D.L.Lakner, D.Urbax), kar va zaif eshituvchi bolalarni samarali o'qitish, ularni umumiy va kasb-hunar ta'limi tizimiga kiritish usullari yuqorida nomlari keltirilgan olimlar tomonidan ishlab chiqilgan [5, 6].

Vazifani belgilash. Shunday qilib, foydalanish nazariy asos sifatida yuqorida sanab o'tilgan mualliflarning tajribasi, kar va zaif eshituvchi bolalar rivojlanishi uchun zamonaviy shart-sharoitlarni ta'minlay oladigan samarali va amaliy ta'lim modelini yaratish mumkin [7].

Tadqiqotning asosiy materiali taqdimoti olingan natijalarni to'liq asoslash bilan. Biz maktab uchun taklif qilayotgan ta'lim modeli, eshitish qobiliyati zaif bolalarni o'rgatishga qo'yilgan vazifalar (o'quv jarayonining uzluksizligi, tizimli tuzatish ishlari, amaliy yo'naltirish, zamonaviy texnik o'qitish vositalaridan foydalanish) asosida shakllantiriladigan modullardan iborat tuzilma hisoblanadi. Ushbu model kar va zaif eshituvchi bolalarning ta'lim sifatini oshirish va kasbiy sohada o'zini o'zi anglash, muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytirish orqali jamiyatga moslashish va integratsiya qilish imkoniyatlarini ochib beradi. Ishlab chiqilgan model strukturasidagi modullar ketma-ket bir-biriga bog'langan bo'lib, quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi: prognozlash va baholash, tizimni rejalashtirish, ta'lim va tuzatish komponentlarini amalga oshirish va pedagogik o'zaro bog'liqlik.

Natija va muhokama. Bolaning psixologik, tibbiy va pedagogik tadqiqotlarini o'tkazish maxsus ta'limning asosiy bosqichidir. Shunday qilib, "Baholash va prognozlash" moduli tizimli ravishda quyidagi bloklardan iborat:

I. talaba haqida dastlabki ma'lumotlarni yig'ish;

II. rivojlanish xususiyatlarining ko'p vektorli tahlili eshitish qobiliyati buzilgan bolaning kognitiv va shaxsiy faoliyati;

III. bolaning ta'lim va mehnat qobiliyatlarini amalga oshirish doirasida uning imkoniyatlarini tizimli baholashni o'tkazish;

IV. talabanning rivojlanish istiqbollarini bashorat qilish, har bir kishi uchun reja va tavsiyalar tuzish, o'quv jarayoni ishtirokchilari (fan o'qituvchilari, karlar o'qituvchilari, psixologlar, pedagoglar va boshqalar);

V. natijalarning differentsial diagnostikasi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (nutq simulyatorlari, raqamli audiometrlar, maktab ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimlari, o'quv jarayonini avtomatlashtirish tizimlari) ko'magida pedagogik faoliyat [8].

Yangilangan kontent uchun o'quv dasturlari maxsus maktablar uchun ta'lim umumiy ta'lim bilan bir qatorda, o'quv-tarbiya ishlarini chuqur vahar tomonlama rejalashtirishni taklif qiladi. Metasubektivlik tamoyilini saqlash va amaliy amalga oshirish. Shuning uchun ta'lim modelimizning ikkinchi moduli "Tizimni rejalashtirish va pedagogik amalga oshirish" - kompleksini belgilaydi.

O'quv jarayonining barcha bosqichlari, o'quv dasturini individual moslashtirish va yondashuvlarni ishlab chiqish va uning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun strukturaviy nomga ega modul quyidagi qismlardan iborat:

I. oldingi modulda olingan natijalar asosida maktab miqyosida kompleks rejalashtirish (tematik, kalendar, kundalik);

II. fanlararo va fanlararo aloqalarni o'rnatish imkoniyatlarini, imkoniyatlarni yaratish o'quvchilar tomonidan qabul qilingan bilim va ko'nikmalar, axborotdan teng foydalanish hamda resurslar;

III. nogiron bolaga pedagogik yordam ko'rsatishning tabaqalashtirilgan sxemasini ishlab chiqish hamda o'quv jarayoni doirasida eshitish;

IV. ta'lim faoliyatiga axborot texnologiyalarini faol kiritish, shu jumladan kompyuter modelashtirish, vizualizatsiyalarni o'z ichiga qamrab oladi [9].

O'rganilayotgan material, multimedia imkoniyatlaridan foydalanish), darsdan tashqari (masofaviy o'qitish texnologiyalari,

3-Rasm. 3D ko'z oynaklarda dasturiya dars jarayoni

raqamli ta'lim resurslari, aloqa vositalari, fan Internet olimpiadalarida ishtirok etish) va individual ish (apparat va nogiron bolalar uchun dasturiy komplekslar eshitish);

I. uzluksiz ta'limga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish (kasbga yo'naltirish, ijtimoiy moslashish), keyingi ta'limga tayyorlash;

II. psixologik, tibbiy va pedagogik yordam alohida ta'limga muhtoj bola (masofadan monitoring, ota-onalar bilan onlayn muloqot);

III. uslubiy bazani to'plash, eshitish qobiliyati zaif bolalarni o'qitish, izlash, rivojlantirish va rivojlantirishning yangi metodologiyasi, texnikasi va texnologiyalarini sinovdan o'tkazish va joriy etish;

IV. tegishli kompyuter dasturlari mahsulotlarini moslashtirish [10, 11].

Yuqorida tavsiflangan modul asosiy hisoblanadi, shuning uchun u o'quv jarayonining barcha subyektlarini qanday qamrab oladi (o'qituvchilar, kar o'qituvchilar va defektologlar, o'qituvchilar, psixologlar, qo'shimcha o'qituvchilar ta'lim, ma'muriy va tibbiyot xodimlari, bolalar, ota-onalar). Ushbu modulning samarali ishlashiga muvofiqlashtirilgan ish yordam beradi. O'qituvchilar tarkibi, izchil va ta'lim rejasini har tomonlama amalga oshirish va tuzatish ishlari, dolzarbligi usullari, uzluksiz axborot ta'minoti ta'lim samaradorligining asosi hisoblanadi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, tavsiflangan tavsiyalarga rioya qilish sezilarli o'sishga olib keladi hamda ilg'or va oqilona kombinatsiyasi tufayli maxsus maktab ishining samaradorligi ko'zga tashlanadi.

Xulosa. Maxsus ta'lim beradigan maktab eshitish qobiliyati zaif bolalar uchun dasturlar biz tomonimizdan ishlab chiqilgan model ta'lim standartining yuqori talablari asosida kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning ta'lim ehtiyojlarini qondirish, ta'limga tabaqalashtirilgan yondashuvni ta'minlaydi. Muhim rol fanlararo, amaliy ahamiyatga ega eng yaxshi amaliyotlarga e'tibor qaratiladi. Faqat bolalar uchun maktab faoliyati birgina muhim rol tutmaydi, balki ularning ota-onalari haqida (mulohazalar, maslahatlar, axborot ta'minoti) va o'qituvchilar (jamoalar, ish, kasbiy rivojlanish) ni o'z ichiga qamrab olgan. Har bir bosqich tanlangan, moslashtirilgan yoki ishlab chiqilgan dasturiy va uslubiy majmuaga mos keladi, mahalliy va masofaviy ishlarni taklif qiladi. Shuni inobatga olib ta'limni imkoniyati cheklangan bolalarga har tomonlama yondashuvni o'z ichiga qamrab olishini xulosa qilishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi.

2. Bahriddinova, N. M., Nematova, L., Hasanova, Z. D., Salomov, B. K., & Khamidov, Y. Y. (2020). Analysis of ecological and toxicological safety of agricultural raw materials of Uzbekistan. *Journal of Critical Reviews*, 7(14), 310-312.
3. Хасанова, З. Д. (2013). Социально-педагогическая необходимость (потребность) в развитии мировоззрения у будущих учителей. *Молодой ученый*, (4), 618-620.
4. Хасанова, З. Д. (2014). Развитие этической культуры у будущих учителей посредством арт-педагогики. *The Way of Science*, 36.
5. Шипицына Л. М. Влияние игровой компьютерной зависимости подростков с нарушением слуха на их межличностные отношения // *Вопросы психологии*. - 2011. - № 3. - С. 33-41.
6. Doherty M. Policy and practice in deaf education: Views and experiences of teachers, and of young people who are deaf in Northern Ireland and Sweden // *European Journal of Special Needs Education*. - 2012. - № 27(3). - P. 281-299.
7. Luckner J. L., Urbach J. Reading fluency and students who are deaf or hard of hearing // *Communication Disorders Quarterly*. - 2012. - № 33. - P. 230-241.
8. Боброва В. В., Светличная С. Л. Организация обследования устной речи глухих детей посредством инновационных технологий // *Актуальные задачи педагогики: материалы VI Международной на-учной конференции* (г. Чита, январь 2015 г.). - Чита: Издательство Молодой ученый, 2015. — С. 130-134.
9. Abdurasulovich, K. J., Abdurasulovich, K. O., Yangiboevich, K. M., Anvarovich, A. A., & Xolmurodovich, G. A. (2020). Opportunities and results to increase the effectiveness of multimedia teaching in higher education. *Journal of Critical Reviews*, 7(14), 89-93.
10. Хужжиев, М. Я. (2020). Возможности повышения эффективности мультимедиа в процессе урока. *Universum: психология и образование*, (1 (67)), 10-13.
11. Maxmudovich, X. M., Kuchkorovich, J. A., & Xo'Jjiyev, M. (2021). Technology of using E-learning modeling programs in teaching special subjects in professional education. *Psychology and Education Journal*, 58(1), 5403-5411.

SHAXS EKOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA FAN TA'LIM-TARBIYA TIZIMINING O'RNI MASALALARI

Ostanov J.E.

SamDVMCHBU o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: ekologiya, ekologik madaniyat, ekologik ta'lim, ekologik tarbiya, globallashuv, global muammolar, ekologik muammolar.

Ключевые слова: экология, экологическая культура, экологическое образование, экологическое образование, глобализация, глобальные проблемы, экологические проблемы.

Key words: ecology, ecological culture, ecological education, ecological education, globalization, global problems, ecological problems.

Резюме:

Maqolada shaxs ekologik madaniyatini shakllantirishda fan ta'lim-tarbiya tizimining o'rni haqida so'z boradi. Bundan asosiy maqsad, yoshlarda tabiatni sevish, uni muhofaza qilish, tabiat nematlaridan oqilona foydalanish kunikmalarini hosil qilishdan iboratdir. O'tgan asrda ishlab chiqarish va transporthning, shuningdek boshqa sohalardagi intensiv rivojlanish atmosferaning ifloslanishiga olib keldi. Natijada turli ekologik muammolar yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Buni oldini olishning eng samarali usuli esa ekologik ta'lim-tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish hisoblanadi.

Резюме:

В статье говорится о роли системы научного образования в формировании экологической культуры человека. Основная цель – сформировать у молодежи навыки любить природу, беречь ее и разумно использовать ее блага. В прошлом веке интенсивное развитие производства и транспорта, а также других сфер привело к загрязнению атмосферы. В результате это вызвало различные экологические проблемы. Самый эффективный способ предотвратить это – правильно внедрить экологическое образование.

Summary:

The article talks about the role of the science education system in the formation of the ecological culture of a person. The main purpose of this is to create the skills of young people to love nature, protect it, and use nature's blessings wisely. In the last century, the intensive development of production and transportation, as well as other areas, led to atmospheric pollution. As a result, it caused various environmental problems. The most effective way to prevent this is to properly implement environmental education.

Kirish. Bugun dunyo shiddat bilan o'zgarib bormoqda. Taraqqiyotning bugungi bosqichida dunyo globallashuv jarayonlari bilan bog'liq. Ilm-fanning rivojlanishi insoniyatning ijtimoiy hayot-faoliyatida qulaylik va yengilliklar

yaratmoqda. Insoniyatning mavjudligi bevosita tabiat bilan dialiktik bog‘liq hisoblanadi. Insonning tabiat resurslaridan unumli foydalanish uchun eng avvalo ilm-fan yutuqlaridan foydalanishi zarur. Shuningdek insoniyat tabiatga nisbatan aql bilan munosabatda bo‘lishni taqozo qiladi. Tabiatda muvozanatning buzilishi turli ekologik muammolarning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Bugun insoniyatning tabiatga shiddatli munasobati oqibatlariga guvoh bo‘lib turibmiz. Natijada turli mintaqaviy va global ekologik muammolar yuzaga kelayotganligini ham anglab turibmiz. Bu kabi global muammolar tabiatga ekologik omillarni hisobga olmagan holda munosabatda bo‘lish natijasida o‘tgan asrning ikkinchi yarmida avj ola boshlagan edi. Bugunga kelib esa bu muammolar global muammolarga aylanib bo‘ldi. Ta’kidlash joizki, uzoq yillar mobaynida tabiatga yetkazilgan ta’sir oqibatida tabiiy muvozanatga putur yetdi. Bugungi kunga kelib esa, insoniyatning ertangi taqdiri va kelajagi aynan ana shunday masalalarni hal etish bilan bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Zero O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma’ruzasida “Barchamiz bir oddiy haqiqatni qat’iy va aniq anglab olishimiz kerak. Bundan buyon O‘zbekiston ekologik harakati yangi sifat bosqichiga ko‘tariladi, yuksak deputatlik minbaridan turib atrof muhitni muhofaza qilish masalalarini o‘rtaga qo‘yish va nazorat qilish, insonni va mamlakat aholisini ekologiyaaning xavfli hamda tajavvuzkor o‘zgarishlaridan himoya qilish uchun ulkan imkoniyatlarni qo‘lga kiritadi”

Ekologik muammolar yechimini faqat mutaxassislar – ekologlar, menejerlar, huquqshunoslar, muhandislar, qonun chiqaruvchilarning say-harakatlari yoki jamiyatning kuchli institutlari ta’minlashi mumkin emas. Ekologik xavfsizlikni yaxshilash maqsadiga samarali natijalarga erishish uchun ijtimoiy yoki madaniy holatidan qat’iy nazar, barcha insonlar birdek faol ishtirok etishi zarur. Ayni chog‘da ekologik muammolarni hal etishda tejamkorlik ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, tabiatni muxofaza qilish tadbirlarini izchil olib borish yoki sohaga oid qonunchilikni yanada takomillashtirish, targ‘ibot tashviqot ishlarini kuchaytirishni taqozo etmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Mamlakatimizda barcha jabhalar qatorida ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sohasida to‘laqonli huquqiy-me’yoriy baza yaratildi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi, “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunlar hamda boshqa qator hujjatlar ekologik ta’lim-tarbiya tizimining huquqiy asosini tashkil etadi. Ta’kidlash joizki, “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi

Qonunining 4-moddasida tabiatni muhofaza qilish maqsadlariga erishish uchun barcha turdagi ta'lim muassasalarida ekologiya fanini o'qitishning majburiyligini ta'minlash mustahkamlab qo'yilgan. Shubhasiz, atrof-muhit musaffoligiga erishish va ekologik muammolarning oldini olishda aholining, ayniqsa, yosh avlodning ekologik madaniyatini oshirish muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017 yil 12 iyul kuni Oliy Majlis Qonunchilik palatalari, siyosiy partiyalar hamda O'zbekiston Ekologik harakati vakillari bilan videoselekt yig'ilishidagi ma'ruzasida ham bu masalaga alohida to'xtalib o'tdi. Prezidentimiz "...Eng muhim masala – aholining ekologik madaniyatini oshirish haqida jiddiy bosh qotirishimiz zarur. Albatta, bunday muammolarni faqat ma'muriy yo'l bilan hal etib bo'lmaydi, bunga yosh avlod qalbida ona tabiatga mehr-muruvvat, unga dahldorlik hissini tarbiyalash orqali erishish mumkin" deb ta'kidlagan edi.

Shaxs ekologik madaniyatini yuksaltirish, atrof-muhitga oqilona munosabatda bo'lish, tabiat nematlaridan oqilona foydalanib, kelgusi avlodlar uchun asrab-avaylash hissini shakllantirish, inson omili ta'sirining oldini olish, fan va ekologik ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifasidir. Shu maqsadda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2019 yil 29 maydagi "O'zbekiston Respublikasida Ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarorining qabul qilinganligi ekologik ta'lim-tarbiyaning ahamiyatini yana bir bor belgilab berdi.

Natija va muhokama. Yoshlarda ekologik bilim, ong va madaniyatni shakllantirish hamda rivojlantirish, ekologik ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, shuningdek, ekologiya sohasidagi ilm-fanni jahonning ilg'or innovation texnologiyalarini jalb etgan holda yanada takomillashtirish bugungi kunning eng asosiy masalalaridan biri hisoblanadi. Ekologik ta'lim-tarbiyadan ko'zlangan asosiy maqsad insonni tabiat va unda sodir bo'layotgan voqiyliklarga qiziqtirish, inson va tabiat o'rtasida yuzaga kelayotgan muammolarning kelib chiqish sabablarini aniqlash, ularni yechish yo'llari bo'yicha aniq chora-tadbirlar topish, yetarli ekologik bilimga ega bo'lgan holda atrof muhit muhofazasini ta'minlashdir. Ekologik ta'lim-tarbiyaning vazifalari quyidagilardan iborat: **birinchidan**, jamiyat va tabiatning rivojlanish qonunlari, ular o'rtasidagi munosabatni chuqur o'rganish va zamonaviy fikrday oladigan shaxslarni tayyorlash; **ikkinchidan**, ijtimoiy-iqtisodiy rejalashtirish va ishlab chiqarish kuchlarini yo'naltirishda turli tabiiy hududlarning ekologik holatini biladigan va kelajakning ekologik rejasini tuzadigan avlodni tayyorlash; **uchinchidan**, har bir inson, jamiyat va jamiyat ichidagi turli guruhlar, toifalar, sinflarning o'zlari yashab turgan tabiat, uning boyliklarini saqlashga xizmat

qiladigan yoshlarni yetishtirish; **turtinchidan**, jamiyat a'zolariga o'zlarining ijtimoiy, madaniy, diniy qarashlari va urf-odatlarini rivojlantirishda yashab turgan joy, hudud guzalligi, uning inson hayoti va salomatligidagi ahamiyatini tushuntirish ishlarini olib borish; **beshinchidan**, har bir shaxs e'tiborini umumbashariy ekologik muammolarga qaratish orqali ona tabiatning qayta tiklanmas manbalarini saqlab qolishga bo'lgan mas'uliyatini kuchaytirishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasining Ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasida O'zbekiston Respublikasining uzluksiz ta'lim tizimida ekologik ta'lim quyidagi ta'lim turlariga muvofiq holda amalga oshiriladi deb belgilab berilgan. Bular, maktabgacha ta'lim; umumiy o'rta ta'lim; oliy va o'rta maxsus hamda oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim; kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash.

Yangi taraqqiyot bosqichida ta'lim mazmunining yil sayin o'zgarib, takomillashib borishi ta'lim tizimida faoliyat olib borayotgan shaxslar oldiga ham yangicha talablar qo'yimoqda. Ana shu talablarga ahamiyat qaratgan holda ta'lim jarayonida, ta'lim oluvchilarda ekologik ong va madaniyatni shakllantirishning turli usullaridan foydalanish lozim. Bunda quyidagilarga ahamiyat qaratish zarur:

- ta'limning ekologik ilmiy-nazariy darajasini oshirish;
- ta'limni muloqot shaklida tashkil etib, ta'lim oluvchilarning ekologik tafakkurini, erkin fikrlashini rivojlantirish;
- ta'lim oluvchilar bilan doimiy ravishda ekologik muammolar mavzusida davra suhbatlari, ilmiy-amaliy anjumanlar, uchrashuvlar o'tkazish;
- ta'lim oluvchilarda hayotni anglashga qiziqish hissini o'stirish, inson va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatni to'g'ri yo'lga qo'yish kunikmalarini shakllantirish;

Shuni ta'kidlash kerakki, atrof-muhitni muhafaza qilishda, insoniyat tabiatning rivojlanish va hayot qonunlarini bilmasdan tabiiy ofatlarning sabablari va oqibatlarini oldindan aniqlay olmaydi. Insonlarni ushbu falokatlardan xalos etish uchun, avvalo ilmiy-amaliy va boshqa metodlardan foydalangan holda oliy va o'rta ta'lim muassasalarida ekologiyaga oid amaliy mashg'ulotlar o'tgazish lozim. Ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlar tabiatni muxofaza qilishda, yo'qolib ketish xafi ostida bo'lgan flora va faunaning ba'zi turlarini tiklashda, o'rmonlar bog'lar, qo'riqxonalar yaratishda katta ahamiyatga ega. Boshqa fanlardan farqli o'laroq ekologiya sohasidagi amaliy bilimlar eng xavfli global ofatlarning oldini olishga hissa qo'shadi va hayotimizning asosi bo'lib, kelajak avlodlar uchun zamonaviy biosferada tinch hayot kechirish

uchun sharoit yaratadi. Ekologiyani o'rganishda samarali shakllaridan biri bu tadqiqot faoliyati bo'lib, bu jarayonda shaxs tabiat bilan bevosita aloqada bo'ladi, ilmiy eksperiment o'tkazish kunikmalari hosil bo'ladi va ekologiyani kuzatish kunikmalari rivojlanadi, muayyan ekologik muammolarni o'rganishga qiziqish uyg'onadi.

Xulosa. Ekologik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish uta murakkab jarayon. Ekologik madaniyat ishlab chiqarish, siyosat, huquq, san'at va ta'limning muvofiqlashtirilgan ta'siri bilan ta'minlanadi. Ekologik madaniyatni shakllantirish insonning individual ehtiyojlarini o'zlashtirishga olib keladi, chunki shaxs ekologik fikrlasa shunga mos tarzda harakat qiladi. Ekoogik ta'lim tarbiya orqali vatanimiz tabiati, ekotizimlari, atrof-muhitni izdan chiqishidan asrashga hamda aholining barcha qatlamlarini ekologik madaniyatini oshirishga salmoqli hissa qo'shadi. Biz ishonamizki kelajakda shaxs ekologik madaniyatini shakllantirishda ta'lim-tarbiya tizimi yanada takomillashadi.

Adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1- жилд. -Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
2. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этиш устувор мақсадимиздир. -Т.: «Ўзбекистон», 2010,
3. Ҳошимова Э.С. Экология: проблемасида глобал ва зонал муносабатлар. – Тошкент.: Фан, 1986
4. Ашрапов М. Экологик дунёкараш.//“Ўзбекистон экология хабарномаси” 2005.
5. Sattorov, M., & Ostonov, J. (2023). Yangi O'zbekistonda yoshlarning estetik didini rivojlantirishda maishiy turmush estetikasining o'rni va ahamiyati. Talqin va tadqiqotlar, 1(35).
6. Ostanov, J. E. (2023). Milliy qadriyatlar va yoshlar ekologik madaniyatini shakllantirish. Educational Research in Universal Sciences, 2(17), 327-331.
7. Sattorov, M., & Ostonov, J. (2023). Tabiatni falsafiy anglash zarurati, va uning o'ziga xos xususiyatlari. pedagogs, 47(2), 116-120.
8. Makhmudov L. Y., Ostonov J. Ijtimoiy taraqqiyotda milliy identifikatsion jarayonlarning dolzarblashuv muammolari. 2023.
9. Maxmudov L. Y., Ostonov J. Fuqarolik jamiyatini shakllanishida huquqiy madaniyatni rivojlantirish omillari. – 2023.
10. Kurbanovna, S. D. (2023). go'zalik va ulugvorlik kategoriyalarining ijtimoiy-falsafiy tahlili. barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 3(10), 96-98.
11. Suvanova, D. (2023). socio-philosophical analysis of the significance of religious values in the formation of aesthetic culture among young people. евразийский журнал медицинских и естественных наук, 3(1 part 1), 108-115.
12. Суванова, д. к. (2020). проблемы исследования исторического сознания молодежи. in научные исследования: проблемы и перспективы (pp. 206-210).
13. Kurbanovna, S. D., & Mustafakulovich, K. S. (2022). The Role of Aesthetic Culture in Educational Processes. Open Access Repository, 8(04), 208-210.

IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MOSLASHISH JARAYONIDA NUTQ NUQSONIGA EGA BOLALARNING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Voxobova M.S.

*Namangan davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: muhokama, talaba, tanqidiy fikr, chet tilini o'rganish, bosqich, pedagogik mahorat, dars mashg'ulotlari.

Ключевые слова: обсуждение, ученик, критическое мышление, изучение иностранного языка, этап, педагогическое мастерство, урок.

Key words: discussion, student, critical opinion, study of a foreign language, stage, pedagogical skills, lessons.

Резюме:

Maqolada tanqidiy fikrlashning ahamiyati muhokama qilingan va uni dars rejalariga qanday kiritish haqida misollar keltirilgan. Shuningdek, talabalarda kuchli tahlil va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan o'qitish strategiyalari tavsiya qilingan.

Резюме:

В статье обсуждается важность критического мышления и приводятся примеры того, как включить его в планы уроков. Также были рекомендованы стратегии обучения, которые помогут студентам развить сильные аналитические навыки и навыки решения проблем.

Summary:

A article discusses the importance of critical thinking and provides examples of how to include it in lesson plans. Teaching strategies have also been recommended to help students develop strong analysis and problem-solving skills.

Talabalarda tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish ularning akademik va martaba muvaffaqiyatlari uchun juda muhimdir. O'qituvchilar sifatida biz mavzular va sinflar bo'yicha analitik, baholovchi va ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun ongli ravishda harakat qilishimiz kerak.

Talabalarga bir nechta potensial yechimlarga ega bo'lgan ochiq muammolarni taqdim etishingiz mumkin. Keyin yechimlarni taqqoslash uchun sinf sifatida birlashishdan oldin ularni kichik guruhlarda turli xil variantlarni o'ylab ko'ring. Har bir yondashuvning ijobiy va salbiy tomonlarini muhokama

qiling. Bu shuni ko'rsatadiki, tanqidiy tahlil qobiliyatlarini shakllantirishda ko'pincha muammolarni hal qilishning bir necha yo'li mavjud. Haqiqiy ssenariylarni rol o'ynash tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning yana bir ajoyib usuli hisoblanadi. Talabalarni yondashuvga qaror qilishdan oldin bir nechta linzalardan muammolarni tekshirishlari kerak bo'lgan holatlarga qo'ying. Ta'kidlash joizki, "to'g'ri javoblar" yo'q, aksincha har bir yechim uchun o'zaro kelishuvlar mavjud. Maqsad ularga qulay variantlarni obyektiv baholashdir. Yondashuvdan qat'i nazar, g'oyalar hurmat bilan tanqid qilinadigan va tekshiriladigan sinf madaniyatini yaratish juda muhimdir. Talabalar "noto'g'ri" bo'lishdan qo'rqmasdan taxminlarni so'roq qilish va muammolarni tanqidiy tekshirishni xavfsiz his qilishlari kerak. Ushbu turdagi qo'llab-quvvatlovchi muhit vaqt o'tishi bilan kuchli analitik qobiliyatlarni keltirib chiqaradi.

Ba'zi ilmiy ishlar tanqidiy fikrlash ta'riflarini falsafiy (nazariy jihatning ustunligi), psixologik (tanqidiy fikrlashning motivatsion tarkibiy qismiga urg'u berish) va pedagogik (tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun uslubiy tizimdan foydalanish) nuqtai nazaridan umumlashtirgan va tizimlashtirgan. jihatlar. Falsafa bu masalada tanqidiy fikrlashning tabiati va sifatiga ko'proq e'tibor beradi, dalillarni tahlil qilishga e'tibor beradi. Psixologiya va pedagogika fikrlash bilan bog'liq bo'lgan bilim jarayonining tarkibiy qismlari va operatsiyalari atrofida to'plangan va akademik va amaliy muammolarni hal qilishda foydalaniladi.

Ushbu muammo bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilish tanqidiy fikrlashni aniqlashga quyidagi yondashuvlarni ajratishga imkon berdi: faoliyat, refleksiv, amaliy yo'naltirilgan, kognitiv, faoliyat yondashuvi doirasida tanqidiy fikrlash faoliyat va harakatlar majmui sifatida qaraladi. Bu yerda tanqidiy fikrlash mantiqiy asosli, yaxshi o'ylangan qarorlar qabul qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Bu fikrlash usuli bo'lib, unda siz nafaqat sizga berilgan barcha dalillarni qabul qilasiz, balki ushbu dalillarni tekshirishga majbur qilasiz - har tomonlama tahlil. Tanqidiy fikrlash tushunchasini aniqlashga refleksiv yondashuv talabalarning nafaqat o'quv jarayonining boshqa subyektlarining kognitiv faoliyatiga nisbatan refleksiv baholash pozitsiyasini shakllantirishni o'z ichiga oladi, balki shuningdek, birinchi navbatda, o'zlariga, intellektual resurslariga nisbatan. Inson tafakkurining tabiati benuqson ekanligini hisobga oladi, uni nazorat qilish, o'zingizni boshqa odamning o'rniga qo'yish imkoniyatiga ega bo'lish kerak.

Amaliy yo'naltirilgan yondashuvga asoslanib, tanqidiy fikrlash talabalarning shaxsiy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda mantiqiy-semantik tuzilgan operatsiyalar to'plami sifatida talqin etiladi. Vaziyatni oqilona idrok etish,

sinchkovlik bilan tortish va tahlil qilish orqali subyekt maqbul qarorlar qabul qiladi. Kognitiv yondashuv tarafdorlari tanqidiy fikrlash yakuniy maqsadga erishish uchun ishlaydigan ishontirish usullari va usullarini qo'llash qobiliyati bilan bog'liq deb hisoblashadi. Turli xil kognitiv usullardan malakali foydalangan holda, nufuzli kuch rolini mojarolarsiz qabul qilish qiyin emas. Tasniflash va yondashuvlarning yuqoridagi tavsiflari qarama-qarshi emas, ular bir-birini to'ldiradi. Professor N. N. Belozerovning so'zlariga ko'ra, ilmiy bilim sohalari ko'pincha o'zaro bog'liq bo'lib, tor maxsus doiradan tashqariga chiqib, chegaralarda ko'p qirrali tadqiqotlar o'tkazishga imkon beradi.

Tanqidiy fikrlashni o'rganish muammosiga yondashuvlarning xilma-xilligi bilan ularni tanqidiy fikrlash kognitiv jarayon ekanligi haqidagi umumiy haqiqat birlashtiradi. Tanqidiy fikrlashning yuqori darajasini "qayta ko'rib chiqish" va yangi vaziyatlarda uni amalga oshirish asosida o'z tajribasini yangilash bilan solishtirish mumkin. Bu bir vaqtning o'zida talabaning hayotiy tajribasini yangilash va boyitish jarayonidir. Tanqidiy fikrlashning mohiyati uning murakkab, ko'p o'lchovli tabiatida yotadi, bu talabaning muloqot jarayonida shaxsiy tajribasini qayta ko'rib chiqishga va o'zgartirishga tayyorligida namoyon bo'ladi. Muloqot ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, uning har bir jihati (o'qish, yozish, gapirish, tinglash) fikrlashni o'z ichiga oladi. Har qanday jihat muayyan muammolarni hal qilish bilan bog'liq va tanqidiy fikrlash bilan bog'liq. Illyustratsiya kitob o'qish bo'lishi mumkin.

Matnni o'qiyotganda muallifning g'oyalari shifrlanadi (kitobning maqsadi nima, muallif o'quvchiga nimani yetkazishga intiladi; muallif qanday muammolar yoki tashvishlarni ko'taradi; qanday dalillar/ma'lumotlar taqdim etiladi; dalillarni tartibga solish uchun qanday tushunchalardan foydalaniladi; muallif tinchlik haqida nima deb o'ylaydi; muallifning fikri asosli bo'ladimi, chunki muallif o'z fikrini oqlaydi; u xabar bergan narsalarni baholash uchun muallifning pozitsiyasini egallashimiz mumkinmi). Bu juda murakkab jarayon, o'qish davomida tanqidiy fikrlashni talab qiladi. Muallifning fikrlash mantig'i va o'quvchining fikrlash mantig'i o'rtasidagi o'zaro ta'sir yuqori, yuqori darajaga ko'tariladi. O'quvchi tanqidiy fikr yuritib, muallif mantig'ini o'z tafakkuri va tajribasi mantig'iga aylantiradi.

Chet tili universitetda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan katta pedagogik salohiyatga ega. Amerika tanqidiy fikrlash jamg'armasi olimlari (www.criticalthinking.org) chet tilini o'rganishni tanqidiy fikrlashni o'rgatish bilan birlashtirish maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydi. Bu vaqtni tejaydi va sinergetik ta'sir ko'rsatadi: tanqidiy fikrlashning rivojlanishi tilni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga yordam beradi. Bizning tajribamiz shuni ko'rsatadiki, talabalar

ingliz tilini o'rganishda, bir-biri bilan faol akademik aloqada yuqori natijalarga erishadilar. Bu, ayniqsa, ulardan o'z qarashlari va g'oyalarini solishtirish, dalillarni baholash, fikrlarni aniq taqdim etish standartlarini diqqat bilan o'rganish kerak bo'lgan vazifani bajarish so'ralganda yaqqol namoyon bo'ladi. Kommunikativ ko'nikmalarni o'qitishni o'z ichiga olgan interfaol tadbirlarda ishtirok etgan talabalar, natijada o'zlarini boshqa odamlar bilan umumiy narsaga ega ekanliklari to'g'risida xabardor bo'lib, o'zlarining qobiliyatlari chegaralarini yaxshiroq anglay boshlaydilar, bu esa keyinchalik ularni akademik muhitda ham, kasbiy sohada ham o'zini takomillashtirishga olib keladi. Chet tilida muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda talabalar bir vaqtning o'zida tanqidiy fikrlashni yaxshilash uchun ishlaydi.

Chet tilini o'rganish jarayonida talabalar yangi bilimlarni ishlab chiqadilar, madaniy va lingvistik farqlarni qabul qilishni o'rganadilar va ularni ona tili va madaniyati me'yoridan chetga chiqish sifatida emas, balki og'zaki muloqotning mutlaqo tabiiy usuli sifatida qabul qiladilar. boshqa madaniy Dominant bilan. Ingliz tilini o'rganishda tanqidiy fikrlashni mashq qilish orqali talabalar bir xil voqelikning ona va o'rganilgan tillarda qanday jalb qilinishidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlaydilar. dunyo bo'ylab universitetlarda amalga oshiriladi.

Chet tili madaniyatini o'rganar ekan, talaba doimiy tanlov sharoitida harakat qilishi, birovning madaniyatining "boshqaligiga" moslashuvchan javob berishi va shu bilan tanqidiy fikrlashning yuqori darajasini ko'rsatishi kerak. Ba'zi o'qituvchilar talabani bilim bilan to'ldirish kerak bo'lgan bo'sh idish sifatida qabul qilishadi. Shu bilan birga, boshqa har qanday muammo kabi, bu muammoni hal qilish uchun ishlatilishi mumkin. S. Smit va bir qator G'arbiy Yevropa olimlari ta'kidlaganidek, talaba va o'qituvchi o'rtasidagi aloqa o'zaro hurmat va o'quv jarayonidagi hamkorlikka asoslangan holda ikki tomonlama yo'naltirilishi kerak.

Y. M. Lotmanning so'zlariga ko'ra, ma'lumotni bitta madaniy koddan (bu til) boshqasiga tarjima qilishda stereoskopiya haqiqatning asl proektsiyalaridan birini olishga imkon beradi. Shunday qilib, talaba egalik qiladigan "madaniy kodlar arsenali" qanchalik xilma-xil bo'lsa, uning tanqidiy fikrlash darajasi ko'p bosqichli bilim jarayoni sifatida shunchalik yuqori bo'ladi. Til voqelikka vositachilik qilish mexanizmi sifatida ma'no vektorini belgilaydi. Chet tilining pedagogik salohiyatining mohiyati zamonaviy inson uchun ochiq bo'lgan og'zaki muloqot tillari, ramzlar va formulalar, atamalar va san'atning mahorati va birligidir. "Chet Tili" fanining asosi, bizning fikrimizcha, turli madaniyat va submulturalar vakillari o'rtasidagi muloqotdir. Bundan tashqari, biz madaniyatni sinxron (milliy, elitist, shahar, professional) ham tushunamiz...) va

diaxronikada (qadimgi madaniyat, uygʻonish davri madaniyati...) oʻlchamlari. Bunday muloqotning samaradorligi milliy, ijtimoiy, kasbiy va shaxsiy xususiyatlar tufayli madaniy toʻsiqni engib oʻtish qobiliyati bilan baholanadi.

Tanqidiy fikrlash koʻp madaniyatli kontekstda muloqot qilish uchun zarur boʻlgan empatiya va bagʻrikenglikni rivojlantirishda ajralmas hisoblanadi. Chet tilini oʻrganish jarayonida rivojlangan koʻnikmalar va shaxsiy fazilatlar, masalan, kognitiv moslashuvchanlik, madaniy va nutq selektivligi, samarali kommunikativ oʻzaro taʼsir strategiyasini bilish va boshqalar, universitet talabasining tanqidiy fikrlashini muvaffaqiyatli rivojlantirishning ajralmas shartiga aylaning. Chet tili yordamida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoitlarni koʻrib chiqish ham muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. Fisher, A., Scriven, M. (1997). Critical thinking: Its definition and assessment. UK: Centre for Research in Critical Thinking. EdgePress.
2. Fyodorov A.V. Развитие медиакомпетентности и критического мышления студентов педагогического вуза. М.: Информация для всех, 2007. 616 p.
3. Moore, T. (2013). Critical thinking: seven definitions in search of a concept. *Studies in Higher Education*, 38(4), 506-522.
4. Sorina G.V. Критическое мышление: история и современный статус // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. № 6. 2003. Page 97110.
5. Halpern D. Психология критического мышления. СПб.: Питер, 2000. Page 13

ZAMONAVIY TA'LIMDA NOAN'ANAVIY YONDASHUVLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Suyumov J.Y.

*Muhammadal-Xorazmiy nomidagi TATU
Farg'ona filiali, kata o'qituvchi*

Tayanch so'zlar: elektron ta'lim, innovatsion bilim, imitatsion model, sanogen tafakkur, intellektual salohiyat, interaktiv ta'lim, metodika, elektron ta'lim.

Ключевые слова: электронное образование, инновационное знание, имитационная модель, саногенное мышление, интеллектуальный потенциал, интерактивное образование, методика, электронное образование.

Key words: education, innovative knowledge, simulation model, sanogenic thinking, intellectual potential, interactive education, methodology, e-education.

Резюме:

Bugungi kunda ta'lim sohasi katta o'zgarishlarga duch kelmoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, jamiyat talablarining o'zgarishi va o'quvchilarning ehtiyojlari ta'lim tizimida noan'anaviy yondashuvlarni joriy qilish zaruratini tug'dirfdi. An'anaviy ta'lim tizimidan farqli o'laroq, noan'anaviy yondashuvlar o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, innovatsion yondashuvlarga va hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltiradi. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida noan'anaviy yondashuvlarning ahamiyati va ularning o'rne haqida fikr yuritiladi.

Резюме:

Сегодня сферу образования ждут большие перемены. Стремительное развитие информационных технологий, изменение запросов общества и потребностей студентов создали необходимость внедрения нетрадиционных подходов в систему образования. В отличие от традиционной системы образования, нетрадиционные подходы направляют учащихся к самостоятельному мышлению, инновационным подходам и развитию жизненных навыков. В данной статье рассматривается важность нетрадиционных подходов и их место в современном образовательном процессе.

Summary:

Today, the education sector is expecting great changes. The rapid development of information technology, changing demands of society and needs of students have created the need to introduce non-traditional approaches into the education system. Unlike the traditional education system, non-traditional approaches direct students to independent thinking, innovative approaches and development of life skills. This article discusses the importance of non-traditional approaches and their place in the modern educational process.

Kirish. Noan'anaviy yondashuvlar o'quv jarayonida odatdagi sinfxonada o'qitish usullaridan farqli, innovatsion va kreativ metodlarni qo'llashni anglatadi. Bu yondashuvlar o'quvchilarni faollashtirish, ularning qiziqishini oshirish va bilim olish jarayonini o'zlashtirishni osonlashtirishga qaratilgan. Bunga masofaviy ta'lim, onlayn kurslar, aralash ta'lim (blended learning), loyiha asosida o'qitish va boshqa interaktiv usullar kiradi.

Noan'anaviy yondashuvlar o'quvchini ta'lim jarayonining asosiy ishtirokchisiga aylantiradi. O'quvchilar bilimni o'zlarining qiziqishlariga ko'ra egallashadi va o'qituvchi faqat yo'l boshchi vazifasini bajaradi. Bu ularning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Texnologiyalar bilan integratsiya: Zamonaviy ta'limda texnologiyalar o'z o'rnini mustahkamlab bormoqda. Onlayn kurslar, mobil ilovalar va virtual laboratoriyalar yordamida ta'lim olish jarayoni interaktiv va samarali bo'ladi. Bu o'quvchilarning faolligini oshirishga, turli xil resurslarga kirish imkoniyatlarini yaratishga xizmat qiladi.

Noan'anaviy ta'lim metodlari har bir talabaning individual ehtiyojlarini hisobga olish imkonini beradi. Masalan, onlayn platformalarda o'quvchilar o'z tezligida bilim olishlari, murakkab mavzularni qayta ko'rib chiqishlari yoki tezroq o'zlashtirishlari mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Hozirgi vaqtda kompyuter texnikasi va dasturiy ta'minoti orqali amalga oshirilayotgan axborot texnologiyalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu texnologiyalarning doimiy ravishda kengayishi pedagogikada qo'llaniladigan modellashtirish vositalari to'plamiga tuzatishlar kiritadi, bu ularni tahlil qilishni talab qiladi.

Ko'pgina mualliflar kompyuterli imitatsion modellashtirish metodologiyasini ta'lim tizimini modellashtirish uchun eng munosib vosita deb hisoblashadi. Lekin ular ta'kidlashlaricha, bu "yetarlicha qo'llanilmaydi, chunki modellashtirish uchun yangi axborot texnologiyalari va kompyuter modellashtirish asoslari kabi bilimlarni egallashni talab qiladi". E. I. Travkin pedagogik tadqiqotlar uchun kompyuter imitatsion modellashtirish qo'llashning asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi: "ta'lim tizimini modellashtirish, uning elementlari va uni murakkab tizim sifatida boshqarish (talaba, o'qituvchi shaxsi va faoliyatini modellashtirish, ta'lim va tarbiya mazmuni, ta'lim faoliyati, ta'lim faoliyati)". Masalan, A.N.Perminov, V.V.Rodchenko, E.V.Gusev, A.V.Paleshkin, N.V.Dyachenko, E.R.Sadretdinovlar "Raketa va koinotdan foydalanish va boshqarish bo'yicha mutaxassislarni imitatsion-modellashtirish o'quv majmuasini va qayta tayyorlashni ifodalovchi o'quv jarayonining simulyatsiya modelini taklif qildilar. Ushbu model matematik vositalardan o'quv maqsadlarida foydalanish imkonini beradi.

Matematik modellar "miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari o'rtasida ma'lum munosabatlarni o'rnatishga imkon beradi". Masalan, A. M. Zenevich, S. Ya Jukovich o'quv jarayonining matematik modelida o'quvchilarning joriy bilim darajasi differensial hisoblash yordamida o'rganiladi. O'qitishning matematik tavsifini tahlil qilish mualliflarga sifatli xulosalar chiqarishga, ya'ni o'quvchilarning joriy bilimlari hajmini o'qituvchining sa'y-harakatlari, o'quvchilarning qobiliyatlari va ta'lim muhitining xususiyatlari bilan bog'lash imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Loyiha asosida o'qitish, muammo yechishga yo'naltirilgan ta'lim va boshqalar o'quvchilarning kreativ fikrlash va amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu yondashuvlar real hayotdagi muammolarni hal qilishda foydali bilim va tajriba beradi.

Ba'zi o'qituvchilar va o'quvchilar uchun noan'anaviy ta'lim usullariga moslashish qiyin bo'lishi mumkin. An'anaviy ta'limga odatlangan o'quvchilar noan'anaviy yondashuvlarni qabul qilishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

Noan'anaviy ta'lim asosan texnologiyalar bilan bog'liq bo'lganligi sababli, texnologik vositalar va internetga kirish imkoniyati cheklangan joylarda ta'lim olish imkoniyatlari pasayadi. Shu bilan birga, texnologiyalarga qaramlik ba'zi muammolarni ham keltirib chiqarishi mumkin.

Noan'anaviy yondashuvlarda o'qituvchilarning talabalarning bilimini baholashi va ta'lim jarayonini boshqarishi murakkabroq bo'lishi mumkin. Bu o'quv jarayonining nazorati va sifati bo'yicha yangi metodlarni talab qiladi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida noan'anaviy yondashuvlar katta ahamiyat kasb etmoqda. Barcha o'quvchilar uchun bir xil usul samarali bo'lmagligi mumkin, shuning uchun noan'anaviy metodlar ta'lim tizimining moslashuvchanligini oshiradi. Har bir o'quvchining ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlariga mos keladigan usullarni qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirish mumkin.

Aralash ta'lim (blended learning) va loyiha asosida o'qitish kabi usullar o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Masofaviy ta'lim esa pandemiya kabi kutilmagan vaziyatlarda ta'lim jarayonini davom ettirish imkoniyatini yaratdi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida axborot modellari muhim o'rin tutadi. Axborot modeli - ob'ektni ushbu ob'ektning muhim xususiyatlarini tavsiflovchi axborot orqali tasvirlash, tasvirlash maqsadi nuqtai nazaridan rasmiylashtirilgan va har qanday moddiy muhitda belgilar, tasvirlar yordamida qayd etilgan.

Majoziy belgilar modellarini kompyuterda amalga oshirish uchun siz matn protsessorlarida jadval protsessorlari, vektor grafik muharrirlari va vektor chizish

vositalaridan foydalanishingiz mumkin. Bilim xaritalari ("xotira xaritalari", "kontseptual xaritalar", "aqliy xaritalar", "aql xaritalari") tobora ko'proq foydalanilmoqda, "bilimlarni yangilash bosqichida, darslik bilan mustaqil ishlashda, birlamchi assimilyatsiyani tekshirishda, ish paytida foydalaniladi". Bunday xaritalarni ishlab chiqish maxsus dasturiy ta'minot va tarmoq xizmatlari (Visual Mind, FreeMind, XMind, VUE; Bubbl.us, MindMeister.com, Mindomo.com) yordamida amalga oshirilishi mumkin.

Belgilangan modellar guruhida biz og'zaki (tabiiy va sun'iy tillarda qurilgan) va matematik modellarni ajratib ko'rsatamiz. Kompyuterning og'zaki modellashtirish vositalari (matn muharrirlari va protsessorlari, belgilarni aniqlashning optik tizimlari, ilmiy hujjat muharrirlari, nashriyot tizimlari, belgilash tillari va gipermatnni manipulyatsiya qilish) ta'lim axborot vositalari (bosma va elektron) bilan bog'liq tuzilgan, tushunarli o'quv matnlarini yaratishga yordam beradi.

Amalga oshirish usuliga ko'ra matematik modellar analitik, raqamli va simulyatsiya bo'lishi mumkin. Modelning raqamli amalga oshirilishi tajriba bilan taqqoslanadi. Simulyatsiya modellashtirishda "simulyatsiya qilingan ob'ektning mantiqiy-matematik modeli - bu kompyuter uchun dasturiy ta'minot to'plami shaklida amalga oshirilgan ob'ektning ishlashi uchun algoritmi". Bunday holda, model o'rganilayotgan ob'ektning xususiyatlarini uning ishlash jarayonini belgilovchi o'zgaruvchan omillarga qarab dinamikada aniqlash imkonini beradi.

Bugungi kunda matematik modellarni amalga oshirish uchun kuchli dasturiy vositalar yaratilgan. Shuning uchun ma'lum bir fan sohasida tuzilgan belgi modeli ko'pincha matematik modelga, so'ngra kompyuterda matematik modellashtirish (mikrokalkulyatorlar, dasturlash tillari va tizimlari, matematik hisoblar uchun dasturiy ta'minot paketlari, dasturlar) yordamida amalga oshiriladigan kompyuter modeliga tushiriladi. Bu vositalarni matematik va kompyuter modellashtirishni o'rgatishning didaktik vositalari hamda axborot texnologiyalari asosida o'quv va ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish vositalari sifatida tasniflash mumkin. Dasturlash tillari va tizimlari ham kompyuterni modellashtirish vositasi, ham kompyuterni modellashtirish vositalarini yaratish vositasidir. Masalan, StarLogo tili va NetLogo dasturlash muhitidan foydalanish o'qitish uchun noyob simulyatsiya muhitlarini yaratish imkonini beradi. Bu muhitlar real dunyoning murakkab hodisa va jarayonlarini modellar va tajribalar orqali o'rganish imkonini beradi. Hozirgi vaqtda o'yinga asoslangan ta'lim texnologiyalarini kompyuter simulyatsiyasi texnologiyalari bilan birlashtirish uchun yondashuv qo'llanilmoqda, bu esa "xavflar, xarajatlar va sanksiyalar nuqtai nazaridan xavfsiz sharoitlarda ijtimoiy va kasbiy faoliyatning muayyan shakllarini boshdan kechirish imkonini beradi. Treningda ishlatiladigan simulyatsiya muhitining yana bir misoli MARS muhitidir.

“MARS muhitining uslubiy asoslari “Tizimlar nazariyasining matematik asoslari (MOTS)”, “Qurilmalar va tizimlarni kompyuterda modellashtirish”, “Elektr zanjirlarini kompyuterda modellashtirish” va “Avtomatik boshqaruv nazariyasi” kabi kurslarning o‘quv dasturlariga kiritilgan. O‘qitishda kompyuterli imitatsion modellashtirish muhitlaridan foydalanish o‘quvchilarning aql-zakovati, mantiqiy tafakkuri va tasavvurini rivojlantirishga yordam beradi.

Modellashtirish va yangi axborot texnologiyalari, ular orqali o‘quv jarayonini imitatsiya qilish algoritmi shakllantiriladi. Bunday algoritm, birinchidan, individual ta’lim strategiyasini belgilashga, ikkinchidan, zarurat tug‘ilganda, o‘quv maqsadiga erishish uchun o‘quv jarayonining har bir bosqichida o‘rganish parametrlarini moslashtirishga imkon beradi. Muayyan o‘quv xususiyatlarining qiymatlari ko‘rinishidagi o‘quv natijalari ma’lumotlar bazasida aniq ko‘rsatilgan va o‘z navbatida o‘quv jarayonini to‘g‘rilash uchun tahlil qilinishi mumkin.

Xulosa va takliflar. O‘qitishda yangi modellashtirish texnologiyalaridan maqsadli foydalanish, bizningcha, yangi sifatdagi bilimlarni shakllantirishga yordam beradi. Modellarni tadqiq qilish va umumlashtirish, ularni modellashtirish vositalariga ko‘ra tasniflash bugungi kunda mavjud bo‘lgan yondashuvlarni tuzilishiga va pedagogik loyihalashda amaliy foydalanish uchun ular o‘rtasida ongli tanlov qilishga imkon beradi. Muayyan usul yoki modelni tasniflash yoki tanlash uchun o‘qituvchilar tadqiqot usuli va pedagogik muammolarni hal qilish vositasi sifatida modellashtirish bo‘yicha chuqur bilimga ega bo‘lishlari talab qilinadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida noan’anaviy yondashuvlar ta’limni o‘zlashtirish samaradorligini oshirishda, o‘quvchilarning ijodiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Garchi bu yondashuvlar ba’zi qiyinchiliklarni keltirib chiqarsa ham, ularning afzalliklari zamonaviy ta’lim tizimida katta ahamiyatga ega. Shu sababli, noan’anaviy usullarni qo‘llash va ularni an’anaviy ta’lim bilan uyg‘unlashtirish orqali yanada samarali va qiziqarli ta’lim muhitini yaratish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Zenevich A.M., Jukovich S.Ya. O‘quv jarayonini matematik modellashtirish. // Xalqaro materiallar. ilmiy-amaliy konf. “Iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini ta’minlash uchun yuqori malakali ilmiy kadrlar tayyorlash”. 2006. URL: <http://belisa.org.by/ru/izd/other/Kadr2006/kadr29.html> (kirish sanasi: 3/04/2011)
2. Ядровская М.В. Средства моделирования в обучении. // Вестник Якутского государственного университета им. М.К. Аммосова. 2010. Т.7. № 1. – С. 89-95.
3. Travkin E.I. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kompyuter imitatsion modellashtirish sohasida tayyorlash. // Informatika va ta’lim, No 5. 2007. - P.112-114.
4. Levin V.I. Mathematical modeling of systems using dynamic automata / electronic journal "Engineering Education", No. 3 March 2005

5. Babkin E. A. Event models of discrete systems / Kursk. state univ. – Kursk, 2005. – 18 p. Dep . In VINITI 01/14/05, No. 30-B2005.
6. Yunusalievich, S. J. (2023). Methodological problems of qualimetry in conduct of pedagogical experiment-examination. *Al-Farg' oniy avlodlari*, 1(4), 206-211.
7. Suyumov, J., Lutfillayev, M., Yuldosheva, D., Xasanova, M., & Polvonov, A. (2024, November). Technology for the formation and application of simulation modeling in the educational process. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 508, p. 04008). EDP Sciences.
8. J.Suyumov, G.Madaliyeva, K.Xakimova «Imitation modeling technologies in higher educational process» *Теория и практика современной науки* №5(71) май 2021.
9. M. X.Lutfillaev, J.Yu. Suyumov Theoretical and practical aspects of the use of information technology in pedagogical education //Publishing House “Baltija Publishing”. – November 28, 2022. - P. 233-236.
10. J.Yu.Suyumov, M.X.Lutfillayev Methodology for improving the educational process on the basis of computer simulation models// Of VIII International scientific conference actual problem of applied mathematics and information technologies-Al-Khwarizmi-2023 SamSU, Samarkand - Uzbekistan, september 25–26, 2023

HUJJATLARNI MUVAFFAQIYATLI UYG'UNLASHTIRISH BO'YICHA OLIY TA'LIM MUASSASALARINING AMALIY TADQIQOTLARI VA ILG'OR TAJRIBALARI TAHLILI

Mirzayev Sh.

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: hujjatlarni uygʻunlashtirish, oliy taʼlim muassasalari, amaliy tadqiqotlar, ilgʻor tajribalar, institutsional boshqaruv, siyosat integratsiyasi, muvofiqlik, akademik boshqaruv.

Ключевые слова: гармонизация документов, высшие учебные заведения, тематические исследования, передовой опыт, институциональное управление, интеграция политики, соблюдение требований, академический менеджмент.

Key words: document harmonization, higher education institutions, case studies, best practices, institutional management, policy integration, compliance, academic management.

Резюме:

Oliy taʼlim muassasalarida (OTM) hujjatlarni uygʻunlashtirish oʻquv, maʼmuriy va meʼyoriy-huquqiy bazalarda izchillik, shaffoflik va muvofiqlikni taʼminlaydigan muhim jarayondir. Ushbu maqolada hujjatlarni uygʻunlashtirish strategiyalarini muvaffaqiyatli amalga oshirgan OTMlarning amaliy tadqiqotlari va ilgʻor tajribalari tahlili keltirilgan. Ushbu institutlarning yondashuvlarini koʻrib chiqish orqali maqola idoralararo hamkorlik, raqamli vositalardan foydalanish, muntazam siyosatni koʻrib chiqish va institutsional maqsadlarga moslashish kabi hujjatlarni samarali integratsiyalashuviga hissa qoʻshadigan asosiy omillarni aniqlaydi. Ushbu amaliy tadqiqotlardan olingan saboqlar hujjat aylanishini takomillashtirish orqali boshqaruv tuzilmalarini va operatsion samaradorlikni oshirishga intilayotgan OTMlar uchun yoʻl xaritasini taklif etadi.

Резюме:

Гармонизация документов в высших учебных заведениях (ВУЗах) – важный процесс, обеспечивающий последовательность, прозрачность и соответствие образовательной, административной и нормативной базе. В данной статье представлен анализ тематических исследований и лучших практик вузов, которые успешно реализовали стратегии гармонизации документов. Изучая подходы этих учреждений, в статье определяются ключевые факторы, которые способствуют эффективной интеграции документов, такие как межведомственное сотрудничество, использование цифровых инструментов, регулярный анализ политики и соответствие институциональным целям. Уроки, извлеченные из этих тематических исследований, предлагают дорожную карту для вузов, стремящихся улучшить структуры управления и эффективность работы за счет улучшения документооборота.

Summary:

Harmonization of documents in higher education institutions (HEIs) is an important process that ensures consistency, transparency and compliance in educational, administrative and regulatory frameworks. This article provides an analysis of case studies and best practices of HEIs that have

successfully implemented document harmonization strategies. By examining the approaches of these institutions, the article identifies key factors that contribute to effective document integration, such as interagency collaboration, use of digital tools, regular policy review, and alignment with institutional goals. The lessons learned from these case studies offer a roadmap for HEIs seeking to improve governance structures and operational efficiencies by improving document flow.

Kirish. Oliy ta'limda hujjatlarni to'g'ri uyg'unlashtirish siyosatlar, tartiblar, qoidalar va yo'riqnomalar institutsional uyg'unlikni saqlash va operatsion mukammallikka erishish uchun muhim ahamiyatga ega. Hujjatlarni uyg'unlashtirish institutning turli sohalar, jumladan, akademik bo'limlar, ma'muriy idoralar va boshqaruv organlarining yagona asosda ishlashini ta'minlaydi. Bu jarayon nizolarning oldini olishga yordam beradi, ortiqcha ishlarni minimallashtiradi, qonuniy vaakkreditatsiya talablariga muvofiqligini ta'minlaydi.

Ushbu maqolada butun dunyo bo'ylab oliy ta'lim muassasalarida hujjatlarni uyg'unlashtirishning muvaffaqiyatli misollari ko'rib chiqiladi. Maqolaamaliy tadqiqotlar va ilg'or tajribalarni tahlil qilish orqali o'zlarining boshqaruv tuzilmalarini soddalashtirish va siyosatni amalgaoshirishni yaxshilashga intilayotgan muassasalar uchun amaliy tushunchalar berishga qaratilgan.

Oliy ta'limda hujjatlarni uyg'unlashtirish haqida tushuncha. Hujjatlarni uyg'unlashtirish turli institutsional hujjatlarni (masalan, nizomlar, siyosatlar va yo'riqnomalarni) muvofiqlashtirish, muvofiqlashtirish va muassasaning missiyasini qo'llab-quvvatlash uchun moslashtirish jarayonini anglatadi. Oliy o'quv yurtlarida hujjatlarni uyg'unlashtirish doirasi quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- a. Institutsional siyosatni milliy qoidalar vaakkreditatsiya standartlariga muvofiqlashtirish
- b. Bo'limlar bo'ylab ma'muriy jarayonlarni soddalashtirish
- c. Rivojlanayotgan ta'lim standartlarini aks ettirish uchun akademik ko'rsatmalarni yangilash
- d. Boshqaruv hujjatlari vaoperatsion amaliyot o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlash

Muvaffaqiyatli hujjatlarni uyg'unlashtirish misollari.

1. Melburn universiteti (Avstraliya): Integratsiyalashgan siyosat asosi

Melburn universiteti markazlashtirilmagan siyosatni boshqarish bilan bog'liq muammolarga duch keldi, natijada bo'limlar o'rtasidagi nomuvofiqlik va xodimlar va talabalar o'rtasidachalkashlik paydo bo'ldi. Muassasao'z siyosati va tartiblarini yagonaasosga birlashtirish bo'yicha yirik loyihani amalgaoshirdi.

Markazlashtirilgan siyosat ombori: Universitet barcha siyosatlar, protseduralar va yo'riqnomalar joylashtirilgan yagona onlayn ombor yaratdi.

Muntazam ravishda siyosatni ko'rib chiqish: Tashkilot hujjatlarni muntazam ravishda yangilab turish va ichki va tashqi tartibga solish talablariga muvofiqligini ta'minlash uchun siyosatni ko'rib chiqish tsiklini o'rnatdi.

Manfaatdor tomonlarning ishtiroki: turli institutsional manfaatdor tomonlardan fikr-mulohazalarni to'plash uchun idoralararo ishchi guruhlar tashkil etilgan bo'lib, siyosat akademik, ma'muriy va talabalar organlarining ehtiyojlarini qondirishini ta'minlaydi.

Natija: Integratsiyalashgan siyosat doirasi shaffoflikni oshirdi, xodimlar va talabalar o'rtasidagi tartibsizlikni kamaytirdi va milliy va xalqaro standartlarga muvofiqlikni oshirdi. Markazlashtirilgan ombor ma'muriy jarayonlarni ham soddalashtirdi, bu esa ish samaradorligini oshirishga olib keldi.

2. Stenford universiteti (AQSh): Tadqiqot bo'yicha ko'rsatmalarni uyg'unlashtirish.

Stenford universiteti turli fakultetlar va tadqiqot markazlarining tadqiqot etikasi, moliyalashtirish va intellektual mulk bo'yicha ko'rsatmalarni qo'llashidagi nomuvofiqliklarni tan oldi. Buni hal qilish uchun universitet tadqiqot yo'riqnomalariga yo'naltirilgan hujjatlarni uyg'unlashtirish tashabbusini boshladi.

Tarmoqlararo hamkorlik: Turli fakultetlar, yuridik bo'lim va tadqiqot ma'muriyatining vakillaridan iborat ishchi guruh tuzildi. Ushbu ishchi guruh fanlar bo'yicha tadqiqot yo'riqnomalarini uyg'unlashtirish uchun ishladi.

Raqamli tadqiqot platformasi: Universitet tadqiqot yo'riqnomalarini birlashtirgan raqamli platformani joriy qildi, bu esa barcha professor-o'qituvchilar va tadqiqotchilarning axloq, moliyalashtirish va muvofiqlik bilan bog'liq standartlashtirilgan siyosatlariga bo'lishini ta'minlaydi.

Muntazam treninglar va yangilanishlar: O'qituvchilar va tadqiqotchilar yangi ko'rsatmalarni tushunishlari va ularga rioya qilishlarini ta'minlash uchun doimiy o'quv mashg'ulotlari o'tkazildi. Bundan tashqari, platforma qoidalarining rivojlanishi bilan ko'rsatmalarni real vaqt rejimida yangilash imkonini berdi.

Natija: Muvofiqlashtirilgan tadqiqot yo'riqnomalari axloqiy va huquqiy me'yorlarga rioya qilishni yaxshiladi, ma'muriy yukni kamaytirdi va turli tadqiqot markazlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirdi. Raqamli platforma, shuningdek, shaffoflikni ta'minladi va grantga ariza berish va tasdiqlash jarayonini soddalashtirdi.

3. Xelsinki universiteti (Finlyandiya): Ma'muriy tartib - qoidalarini uyg'unlashtirish

Xelsinki universiteti o'z fakultetlari va bo'limlari bo'ylab turli xil ma'muriy tartib-qoidalar tufayli samarasizlikka duch keldi. Hujjatlarning nomuvofiq formatlari, tasdiqlash jarayonlari va hisobot standartlari operatsion muammolar va muvofiqlik xavflarini keltirib chiqardi.

Jarayonni standartlashtirish: Universitet o'zining ma'muriy tartib-qoidalarini har tomonlama ko'rib chiqdi, bu shakllar, hisobot shakllari va tasdiqlash jarayonlarini standartlashtirishgaolib keldi.

Raqamli hujjatlarni boshqarish tizimi: Universitet real vaqt rejimida yangilanishlar va kirish imkonini beruvchi barcha ma'muriy shakllar va protseduralarni saqlash va kuzatish uchun raqamli hujjat boshqaruv tizimini joriy qildi.

Xodimlarni tayyorlash: Yangi tizimning uzluksiz joriy etilishini ta'minlash uchun universitet bo'limlar bo'ylab ma'muriy xodimlarga keng qamrovli treninglar o'tkazdi.

Natija: Ma'muriy tartib-qoidalarining uyg'unlashuvi operatsion samaradorlikni oshirishga, harakatlarni takrorlashni kamaytirishga va fakultetlar o'rtasidagi aloqani kuchaytirishgaolib keldi. Raqamli hujjat aylanishi tizimi qarorlar qabul qilish jarayonlarining shaffofligi va kuzatilishini ham yaxshiladi.

4. Singapur Milliy Universiteti (Singapur): Akkreditatsiyaga muvofiqlik siyosatini uyg'unlashtirish

Singapur Milliy universiteti (NUS) global miqyosda tan olingan muassasa sifatida o'z siyosati va tartiblari milliy qoidalar va xalqaroakkreditatsiya standartlariga muvofiqligini ta'minlashi kerak edi. Biroq, muassasaning siyosatni boshqarishga markazlashmagan yondashuvi izchil rioya qilishni qiyinlashtirdi.

Institutlararo ishchi guruhi: NUS akkreditatsiya bilan bog'liq siyosatlarni ko'rib chiqish va uyg'unlashtirish uchun akademik, yuridik va muvofiqlik bo'limlari vakillaridan iborat ishchi guruh tuzdi.

Global standartlarga nisbatan taqqoslash: Tashkilot o'z siyosatini boshqa ilg'or jahon universitetlari bilan solishtirganda ularning xalqaro ilg'or tajribalarga mos kelishini ta'minladi.

Markazlashtirilgan muvofiqlik monitoringi: Barcha kafedralar va fakultetlarda akkreditatsiya standartlariga rioyaetilishini nazorat qilish uchun markazlashtirilgan muvofiqlik idorasi tashkil etildi.

Natija: NUS o'z siyosati va tartiblarini muvaffaqiyatli uyg'unlashtirib, mahalliy qoidalar va xalqaroakkreditatsiya talablariga to'liq muvofiqligini ta'minladi. Bu akkreditatsiya jarayonlarining silliq kechishigaolib keldi va institutning akademik mukammalligi bo'yicha global obro'sini mustahkamladi.

Oliy ta'limda hujjatlarni uyg'unlashtirish bo'yicha ilg'or tajribalar. Amaliy tadqiqotlar natijasida hujjatlarni muvaffaqiyatli uyg'unlashtirish uchun bir nechta eng yaxshi amaliyotlar paydo bo'ladi:

Manfaatdor tomonlarning ishtiroki: Turli manfaatdor tomonlarni, jumladan, ilmiy xodimlar, ma'murlar va talabalarni jalb qilish siyosat va tartiblarning har tomonlama bo'lishini va butun muassasa ehtiyojlarini qondirishini ta'minlaydi.

Markazlashtirish va foydalanish imkoniyati: Barcha siyosatlar, protseduralar va yo'riqnomalar uchun markazlashtirilgan raqamli ombor kirishni yaxshilaydi va muassasaning barcha a'zolari bir xil hujjatlar to'plamidan ishlashini ta'minlaydi.

Muntazam ko'rib chiqish davrlari: Siyosatlarni muntazam ko'rib chiqish siklini o'rnatish hujjatlarning dolzarb bo'lib qolishi va rivojlanayotgan tartibga solish va akkreditatsiya standartlariga muvofiqligini ta'minlaydi.

Texnologiyadan foydalanish: Hujjatlarni boshqarish tizimlari, siyosat portallari va muvofiqlikni kuzatish platformalari kabi raqamli vositalar uyg'unlashtirish jarayonini soddalashtirishi va ma'muriy yuklarni kamaytirishi mumkin.

Xodimlar va professor-o'qituvchilarni yangi yoki yangilangan siyosatlar bo'yicha treninglar bilan ta'minlash uyg'unlashtirilgan hujjatlarni yanada silliq amalga oshirish va ularga rioya qilishni ta'minlaydi.

Hujjatlarni uyg'unlashtirishdagi qiyinchiliklar. Hujjatlarni uyg'unlashtirishning afzalliklari aniq bo'lsa-da, muassasalar bir qator muammolarga duch kelishi mumkin, jumladan:

Resurs cheklolari: Hujjatlarni ko'rib chiqish, yangilash va uyg'unlashtirish jarayoni resurslarni ko'p talab qilishi mumkin, bu maxsus xodimlar va texnologiya investitsiyalarini talab qiladi.

Moslashuvchanlikni saqlash: Muassasalar standartlashtirish va moslashuvchanlik o'rtasida muvozanatni saqlashlari kerak, bu muvofiqlashtirilgan hujjatlar ilmiy va tadqiqot faoliyatida ijodkorlik yoki innovatsiyalarni bo'g'ib qo'ymasligini ta'minlashi kerak.

Xulosa. Hujjatlarni uyg'unlashtirish boshqaruvni, operatsion samaradorlikni va muvofiqlikni yaxshilashga intilayotgan oliy ta'lim muassasalari uchun hayotiy jarayondir. Melburn universiteti, Stenford universiteti, Xelsinki universiteti va Singapur Milliy universiteti kabi institutlarning amaliy tadqiqotlarini tahlil qilib, ushbu maqola hujjatlarni muvaffaqiyatli uyg'unlashtirishning asosiy amaliyotlarini aniqlaydi. Hujjatlarni markazlashtirilgan boshqarish, manfaatdor tomonlarni jalb qilish, siyosatni muntazam ko'rib chiqish va texnologiyalardan

foydalanish oliy o'quv yurtlarida izchil, shaffof va mos boshqaruv tizimini ta'minlashning muhim elementlari hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Hemsley-Brown J., Goonawardana S. Brand harmonization in the international higher education market //Journal of business Research. – 2007. – T. 60. – №. 9. – C. 942-948.
2. Woldegiorgis E. T., Jonck P., Goujon A. Regional higher education reform initiatives in Africa: A comparative analysis with the Bologna Process //International Journal of Higher Education. – 2015. – T. 4. – №. 1. – C. 241-253.
3. Nazarova N., Bourmistrov A. Beyond the harmonization of the european phd education: reporting on a norwegian-russian experiment aiming at handling differences in research traditions in business studies //INTED2015 Proceedings. – IATED, 2015. – C. 4656-4663.
4. Shaver M. S. Technology, education and copyright harmonization act best practices : дис. – Creighton University, 2017.
5. Jezierska J. M. Quality assurance policies in the European Higher Education Area: A comparative case study. – 2009.
6. Kisanga H. Quality assurance practices in higher education institutions: Lesson from Africa // Quality Assurance. – 2014. – T. 5. – №. 16. – C. 267-278.
7. Bocka J. D. Harmonisation of higher education system for the purposes of public administration efficiency improvement–some of the propositions for successful reform implementation //Expanding Edges of Today's Administrative Law. – Societatea de Stiinte Juridice si Administrative. – C. 113-132.
8. De Boer H., File J. Higher education governance reforms accross Europe. – 2009.

TARIXIY YONDASHUVDAN FOYDALANIB O'QUVCHILAR TABIIY-ILMIY SAVODXONLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Uzoqboyev X.Q.

Namangan davlat pedagogika institute tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: tabiiy-ilmiy savodxonlik, tarixiy istiqbol, o'quvchilar, nazariy asoslar, ilmiy bilimlar, ta'lim, pedagogika, intellektual rivojlanish.

Ключевые слова: научная грамотность, историческая перспектива, студенты, теоретические основы, научные знания, образование, педагогика, интеллектуальное развитие.

Key words: scientific literacy, historical perspective, students, theoretical foundations, scientific knowledge, education, pedagogy, intellectual development.

Резюме:

O'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim jihati bo'lib, tanqidiy fikrlashni, muammoni hal qilish qobiliyatini va tabiatni chuqurroq tushunishni rivojlantiradi. Ushbu ko'nikmalarining nazariy asoslarini tarixiy nuqtai nazardan o'rganib, ilmiy bilimlar evolyutsiyasini va uning ta'limda qo'llanilishini yaxshiroq tushunishimiz mumkin. Ushbu maqolada tarixiy ilmiy yutuqlar, pedagogik usullar va ta'lim islohotlari tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishning hozirgi yondashuvlarini qanday shakllantirgani o'rganiladi. Tarixiy voqealar, nufuzli shaxslar va asosiy ilmiy kashfiyotlarning rolini ta'kidlab, tarixiy istiqbol tabiatshunoslik fanlarini o'qitishni qanday kuchaytirishi, uni o'quvchilar uchun yanada dolzarb va qiziqarli qilishini ta'kidlaydi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, tarixiy yondashuvni integratsiyalash nafaqat o'quvchilar bilimini boyitadi, balki ularda ilmiy ta'limda davomiylik va kontekst hissini rivojlantirishga yordam beradi, bu ularning umumiy intellektual o'sishi uchun juda muhimdir.

Резюме:

Развитие навыков научной грамотности учащихся является важным аспектом современного образования, способствующим критическому мышлению, решению проблем и более глубокому пониманию природы. Изучая теоретические основы этих навыков с исторической точки зрения, мы можем лучше понять эволюцию научных знаний и их применение в образовании. В данной статье рассматривается, как исторические научные достижения, педагогические методы и образовательные реформы сформировали современные подходы к развитию научной грамотности. Подчеркивая роль исторических событий, влиятельных фигур и крупных научных открытий, он подчеркивает, как историческая перспектива может улучшить преподавание естественных наук, сделав его более актуальным и интересным для студентов. Анализ показывает, что интеграция исторического подхода не только обогащает знания студентов, но и помогает им развить чувство преемственности и контекста в научном образовании, что важно для их общего интеллектуального роста.

Summary:

Developing pupils' science literacy skills is an important aspect of modern education that fosters critical thinking, problem solving, and a deeper understanding of nature. By studying the the-

oretical foundations of these skills from a historical perspective, we can better understand the evolution of scientific knowledge and its application in education. This article examines how historical scientific achievements, pedagogical methods, and educational reforms have shaped current approaches to science literacy development. Emphasizing the role of historical events, influential figures, and major scientific discoveries, it highlights how a historical perspective can enhance science teaching, making it more relevant and engaging for students. The analysis shows that integrating a historical approach not only enriches students' knowledge, but also helps them develop a sense of continuity and context in scientific education, which is essential for their overall intellectual growth.

Kirish. Tabiiy-ilmiy savodxonlik - bu ilmiy tushunchalarni tushunish, ilmiy masalalar bo'yicha tanqidiy fikrlash va ilmiy bilimlarni real muammolarni hal qilish uchun qo'llash qobiliyatidir. Zamonaviy dunyoda odamlarning atrof-muhit, sog'liq, texnologiya va kundalik hayotning boshqa jihatlariga haqida ongli qarorlar qabul qilish uchun ilmiy savodxon bo'lishi juda muhimdir[1]. O'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishda tarixiy nuqtai nazarining integratsiyasi ilmiy fikrlash va metodologiya evolyutsiyasi haqida qimmatli fikrlarni berishi mumkin. Ushbu maqola tarixiy kontekstlarning roli va ularning ilmiy tushunishga ta'siriga e'tibor qaratib, o'quvchilarda ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan nazariy asoslarni ko'rib chiqadi. Fan ta'limining tarixiy istiqboli ilmiy bilimlarning vaqt o'tishi bilan rivojlanishini o'rganishni o'z ichiga oladi. U asosiy ilmiy kashfiyotlar, nufuzli olimlar hayoti va ilmiy nazariyalarning rivojlanishini o'rganishni o'z ichiga oladi. Ushbu elementlarni tahlil qilish orqali o'quvchilar ilmiy bilimlarning tajriba, kuzatish va tanqidiy fikrlash orqali qanday rivojlanishini tushunishlari mumkin. Tarixiy kontekstni fan ta'limiga kiritish talabalarga ilmiy izlanishlar tabiatini statik faktlar to'plami emas, balki dinamik jarayon sifatida baholash imkonini beradi. Tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirish faol o'rganish, so'rovga asoslangan yondashuvlar va kontekstli tushunishni ta'kidlaydigan bir qancha ta'lim nazariyalariga asoslanadi. Asosiy nazariy asoslar qatoriga quyidagilar kiradi:[2]

Konstruktivizm: Bu nazariya shuni ta'kidlaydiki, o'quvchilar o'z tushunchalarini tajribalari va atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri orqali rivojlantiradilar. Fan ta'limi kontekstida konstruktivizm o'quvchilar ilmiy tushunchalar bilan faol shug'ullanganda va ularni o'z tajribalari bilan bog'laganlarida yaxshiroq o'rganishlarini taklif qiladi. Tarixiy nuqtai nazar o'quvchilarga o'tmishdagi ilmiy ishlanmalarni hozirgi bilimlar bilan bog'lash uchun asos yaratishi mumkin.[3]

So'rovga asoslangan ta'lim: so'rovga asoslangan ta'lim - bu o'quvchilarni savollar berishga, tergov o'tkazishga va dalillarga asoslangan xulosalar chiqarishga undaydigan talabaga asoslangan yondashuv. Tarixiy ilmiy izlanishlarni o'rganish orqali o'quvchilar savol berish qobiliyatlarini rivojlantirishlari va ilmiy tadqiqotlarda dalillarning ahamiyatini tushunishlari mumkin. Ushbu yondashuv

tabiiy-ilmiy savodxonlikning muhim tarkibiy qismlari bo'lgan qiziquvchanlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Kontekstli ta'lim: Kontekstli ta'lim bilimlarning real vaziyatlarga mosligini ta'kidlaydi. Bu ilmiy kashfiyotlar qanday kontekstda qilinganligi va ularning jamiyatga qanday ta'sir qilganini tushunish muhimligini ta'kidlaydi. Tarixiy istiqbol talabalarga ilmiy yutuqlar insoniyat tsivilizatsiyasini qanday shakllantirganini va hozirgi ilmiy amaliyotlar o'tmishdagi bilimlar asosida qanday qurilganligini o'rganish uchun boy kontekstni taqdim etadi.

Ilmiy savodxonlikning shakllanishida tarixiy voqealar katta ahamiyatga ega. Kopernik inqilobi, sanoat inqilobi va kvant mexanikasining rivojlanishi kabi yirik ilmiy inqiloblarni o'rganish talabalarga ilmiy g'oyalarning jamiyatga o'zgartiruvchi ta'sirini ko'rish imkonini beradi. Ushbu hodisalarni tushunish o'quvchilarga ilmiy bilimlar, texnologiya va madaniy o'zgarishlarning o'zaro bog'liqligini tushunishga yordam beradi.

Bundan tashqari, tarixda olimlar duch keladigan qiyinchiliklar va qarama-qarshiliklar, masalan, Galileyning Cherkov yoki Darvinning evolyutsiya nazariyasi bilan ziddiyatini o'rganish talabalarga ilmiy munozaralarning tabiati va o'rnatilgan g'oyalarga qarshi chiqish jarayonini o'rgatadi. Bu xabardorlik tanqidiy fikrlashni va ilmiy da'volarni dalillar asosida baholash qobiliyatini rag'batlantiradi [4].

Tarixiy nuqtai nazarni integratsiyalashning pedagogik yondashuvlari. O'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirishga tarixiy istiqbolni samarali integratsiya qilish uchun o'qituvchilar bir nechta pedagogik strategiyalarni qabul qilishlari mumkin. Ana shunday strategiyalardan bu – hikoya ya'ni, mashhur olimlarning hayoti va hissalarini hikoya qilish uchun hikoya qilish usullaridan foydalanish o'rganishni yanada qiziqarli va o'zaro bog'lash imkonini beradi. Ilmiy kashfiyotlar haqidagi hikoyalar fan ta'limiga insoniy element bo'lib, o'quvchilarning mavzu bilan bog'lanishini osonlashtiradi [5].

Yana biri bu – Case Studies, tarixiy ilmiy yutuqlarning amaliy tadqiqotlari ilmiy tamoyillarni qo'llash va yangi nazariyalarni ishlab chiqishni ko'rsatish uchun ishlatilishi mumkin. Ushbu holatlarni tahlil qilish talabalarga ilmiy fikrlash jarayonini va xulosalarni shakllantirishda dalillarning ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

Loyihaga asoslangan ta'lim: O'quvchilarni ilmiy mavzular bo'yicha tarixiy tadqiqotlarni talab qiladigan loyihalar ustida ishlashga undash ularning tabiiy-ilmiy savodxonligini va tarixiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi. Loyihalar ilmiy kashfiyotlar vaqt jadvallari yaratish yoki muayyan ilmiy ishlanmalarning ijtimoiy ta'sirini o'rganishni o'z ichiga olishi mumkin.

Tarixiy istiqbolni fan ta'limiga integratsiyalashuvi tabiiy-ilmiy savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ko'plab afzalliklarni beradi. misol uchun kengaytirilgan tushuncha, ya'ni, o'quvchilar vaqt o'tishi bilan qanday rivojlanganligi va o'tmishdagi kashfiyotlar hozirgi bilimlarga qanday ta'sir qilganini ko'rib, ilmiy tushunchalarni chuqurroq tushunadilar. Tarixiy ilmiy munozaralar va paradigma o'zgarishlarini o'rganish talabalarni ilmiy da'volar va dalillar haqida tanqidiy fikrlashga undaydi [6].

Bundan tashqari, tarixiy hikoyalar va hikoyalar ilm-fanni yanada jozibador va o'zaro bog'lash imkonini beradi, bu esa o'quvchilarni ilmiy tushunchalarni ko'proq qiziqish bilan o'rganishga undaydi. Tarixiy yondashuv o'quvchilarda ilmiy bilimlarda uzluksizlik tuyg'usini rivojlantirishga yordam beradi, ilm-fan oldingi avlodlar mehnatiga asoslangan yig'indisi jarayon ekanligini anglaydi.

Xulosa. O'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslari tarixiy istiqbolni o'z ichiga olgan holda boyitiladi. Ilmiy bilimlar evolyutsiyasini o'rganib, uning tarixiy [7] kontekstini anglash orqali o'quvchilar tabiat olami va ilmiy kashfiyotlarni shakllantiruvchi jarayonlarni chuqurroq anglashlari mumkin. Tarixiy yondashuvni fan ta'limiga integratsiyalash nafaqat o'quvchilarning ilmiy bilimlarini oshiradi, balki tanqidiy fikrlash, muammolarni yechish qobiliyatlari va atrofdagi dunyoga bir umrlik qiziqish uyg'otadi. Shunday qilib, tarixiy istiqbol zamonaviy dunyoning murakkabliklarida harakat [8] qilish uchun jihozlangan ilmiy savodxon shaxslarni etishtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Adabiyotlar:

1. To'lanboyevna M. M. et al. O'quvchilarning tabiiy savodxonligini oshirishda integrativ o'qitishning ahamiyati// Ta'limda tabiiy fanlarning fanlararo integratsiyasi //. 2024. – T. 1. – №. 1. – С. 108-110.
2. Musurmonqulov J., Po'latov D. Maktab ta'limida o'quvchilarni tabiiy-ilmiy savodxonligini oshirilishi. //Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования//. 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 32-34.
3. Na A. Kasalliklar profilaktikasida sog'lom turmush tarzi va tibbiy savodxonlikning o'rni. // Sustainability of education, socio-economic science theory//. – 2024. – Т. 2. – №. 17. – С. 49-54.
4. Saodat X. O'zbekistonda finlyandiyacha metodlar yordamida ta'lim tizimini takomillashtirish. // Tadqiqotlar//. UZ. – 2024. – Т. 32. – №. 2. – С. 140-143.
5. Abralova Z. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiiy-ilmiy savodxonlikni shakllantirish. //Journal of Pedagogical and Psychological Studies//. 2024. – Т. 2. – №. 3. – С. 95-98.
6. Разумовский В. Г. Решение проблемы научной грамотности-неотложная перспектива развития содержания физического образования //Сибирский учитель. 2012. – №. 3. – С. 12-25.
7. Попова О. В., Беликова Р. М., Новолодская Е. Г. Естественно-научный компонент функциональной грамотности обучающихся: теория и практика формирования и развития //Концепт. 2023. – №. 1. – С. 48-66.
8. Колыхматов В. И. Цифровая грамотность и навыки современного педагога. //Ученые записки университета им. ПФ Лесгафта. 2020. – №. 8 (186). – С. 156-160.

IQTISODIY VA IJTIMOIY GEOGRAFIYANI O'QITISHDA STATISTIK MA'LUMOTLAR VA JADVALLAR ASOSIDA DIAGRAMMALAR TUZISH

Djumabaeva S.K.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
Tabiiy fanlar fakulteti geografiya kafedrası dotsent v.b.*

Tayanch so'zlar: iqtisodiy geografiya, sotsial geografiya, siyosiy va rekreatsiya geografiyasi, inson geografiyasi, evolyutsion jarayon, differentsiatsiya va integratsiya, statistik ma'lumotlar, qiyosiy tahlil.

Ключевые слова: экономическая география, социальная география, политическая и рекреационная география, география человека, эволюционный процесс, дифференциация и интеграция, статистические данные, сравнительный анализ.

Key words: economic geography, social geography, political and recreational geography, human geography, evolutionary process, differentiation and integration, statistical data, comparative analysis.

Резюме:

Bu jarayonda statistik ma'lumotlarni talabalar o'z hududi atrofidagi iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatni suhbat o'tkazish orqali olingan hamda demografik xususiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlash, ularni tahlil qilgandan so'ng, ma'lum bir hududga xos xususiyatlarni aniqlashlari va ularni taqqoslanadi.

Резюме:

В этом процессе студенты статистической информации собирают и обрабатывают данные, полученные путем опроса экономической и социальной ситуации вокруг своей местности и имеют демографическую характеристику, после их анализа определяют характеристики, характерные для определенной территории, и сравнивают их.

Summary:

In this process, statistical information is collected and processed by the students of the economic and social situation around their area and demographic data, after analyzing them, they identify the specific characteristics of a certain area and compare them.

Ma'lumot va jadvallardagi muayyan miqdorlar (kattaliklar) o'rtasidagi bog'lanishni grafik tarzda ifodalash usuli diagramma deb ataladi. Diagramma yunoncha so'z bo'lib, "diagramma" chizma, rasm, shakl ma'nolarini anglatadi. Diagrammada o'lchov birligi ma'lumotlardagi kattaliklarning o'lchov birligiga qarab tanlanadi. Kattaliklarni o'zaro taqsimlash uchun ularning son qiymatlari

1-mashq. Quyidagi jadval ma'lumotlaridan foydalanib, O'zbekistonda neft va gaz kondensati qazib olish dinamikasini chiziqli diagrammada ifodalang.

Yechish. Ushbu ma'lumotlarga tayangan holda, vertikal va gorizantal chiziqlardan iborat asosli diagramma shakllantiriladi. Ushbu jarayonda vertikal chiziqqa neft va gaz kondensati qazib olish hajmi (mln tonna), gorizantal chiziq bo'ylab chapdan o'ngga qarab yillar joylashtiriladi. Shuningdek, jarayon davomida masshtab qabul qilib olish lozim. Masalan, vertikal chiziqda 1 sm balandlik 1 mln tonna va h.z. Dastlab, ma'lum bir qiymatni kerakli balandlikka mos qilib chizg'ich yordamida o'lchab olib, nuqta bilan belgilab olamiz, so'ngra ularni chiziqlar bilan birlashtirib chiziqli diagramma tuzamiz.

Javob: demak, jadvaldagi ma'lumotlarni chiziqli diagrammada quyidagicha ifodalandi.

2–mashq. Quyidagi jadvalda Jahonning elektr energiya ishlab chiqaruvchi peshqadam davlatlarning kuchli o'ntaligi berilgan, ushbu ma'lumotlaridan foydalanib, ustunli diagramma tuzing.

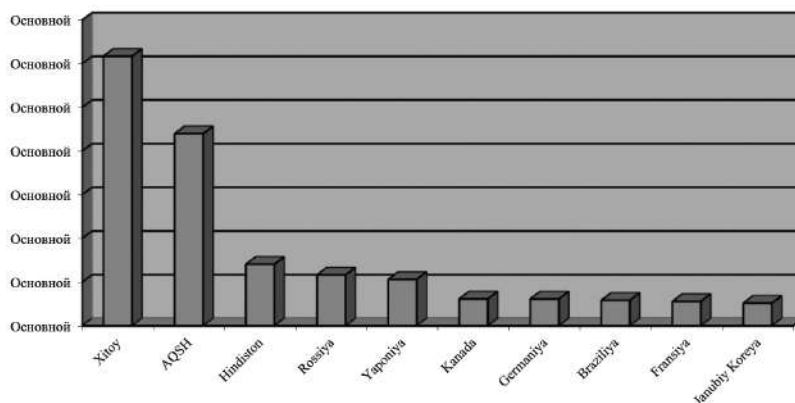
T/r	Davlatlar	Elektr energiya ishlab chiqarish (mln kVt/soat)	T/r	Davlatlar	Elektr energiya ishlab chiqarish (mln kVt/soat)
1	Xitoy	6170500	6	Kanada	615400
2	AQSH	439700	7	Germaniya	614000
3	Hindiston	1408400	8	Braziliya	582600
4	Rossiya	1164100	9	Fransiya	555700
5	Yaponiya	1061200	10	Janubiy Koreya	517800

Yechish. Ushbu ma'lumotlarga tayangan holda, vertikal va gorizontaal chiziqlardan iborat asosli diagramma shakllantiriladi. Ushbu jarayonda vertikal chiziqqa elektr energiya ishlab chiqarish hajmi (mln kVt/soat), gorizontaal chiziq bo'ylab chapdan o'ngga qarab elektr energiya ishlab chiqaruvchi peshqadam davlatlarning nomlari joylashtiriladi. Shuningdek, jarayon davomida masshtab qabul qilib olish lozim. Masalan, vertikal chiziqda 1 sm balandlik 1 mln kVt/soat va h.z. So'ngra ma'lum bir qiymatni kerakli balandlikka mos qilib chizg'ich yordamida o'lchab olib, ustunli diagramma tuzamiz.

Javob: demak, jadvaldagi ma'lumotlarni ustunli diagrammada quyidagicha ifodalandi.

Elektr energiya ishlab chiqarish hajmi (mln kVt/soat)

3–mashq. Yer sharining quruqlik va to'rtta okean maydonini foiz (%) larda hisoblab chiqib, aylana diagrammada tasvirlang

Yechish: Bizga ma'lumki, quruqlik maydoni 149 mln km², Tinch okeani 180 mln km², Atlantika okeani 91 mln km², Hind okeani 76 mln km², Shimoliy muz okeani 14 mln km² ga teng.

Bu raqamlarni aylana diagrammaga tushurish uchun quyidagi amallarni bajaramiz;

1) Avvalo ularning foizlarini topish lozim. Buning uchun esa bu raqamlarning barchasini qo'shib chiqamiz.

$$149 + 180 + 91 + 76 + 14 = 510$$

So'ngra har biriga proporsiya tuzib foizini topamiz;

Quruqlik maydoni topish uchun quyidagicha proporsiya tuziladi.

Sanoat – milliy iqtisodiyotning moddiy ne'matlar ishlab chiqaruvchi muhim tarmog'i bo'lib, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida texnika taraqqiyoti va

$$\begin{array}{l} 510 \text{ mln km}^2 \text{ — } 100 \% \\ 149 \text{ mln km}^2 \text{ — } x \% \\ x = \frac{149 \times 100}{510} = 29,2 \% \end{array}$$

Tinch okeani maydoni topish uchun quyidagicha proporsiya tuziladi.

$$\begin{array}{l} 510 \text{ mln km}^2 \text{ — } 100 \% \\ 180 \text{ mln km}^2 \text{ — } x \% \\ x = \frac{180 \times 100}{510} = 35,3 \% \end{array}$$

Atlantika okeani maydoni topish uchun quyidagicha proporsiya tuziladi.

$$\begin{array}{l} 510 \text{ mln km}^2 \text{ — } 100 \% \\ 91 \text{ mln km}^2 \text{ — } x \% \\ x = \frac{91 \times 100}{510} = 17,8 \% \end{array}$$

Hind okeani maydoni topish uchun quyidagicha proporsiya tuziladi.

$$\begin{array}{l} 510 \text{ mln km}^2 \text{ — } 100 \% \\ 76 \text{ mln km}^2 \text{ — } x \% \\ x = \frac{76 \times 100}{510} = 14,9 \% \end{array}$$

Shimoliy muz okeani maydoni topish uchun quyidagicha proporsiya tuziladi.

$$\begin{array}{l} 510 \text{ mln km}^2 \text{ — } 100 \% \\ 14 \text{ mln km}^2 \text{ — } x \% \\ x = \frac{14 \times 100}{510} = 2,7 \% \end{array}$$

2) Endi bu foizlar aylana diagrammada necha gradusga teng ekanligini aniqlashimiz lozim, buning uchun topilgan foizlarni 3,6 ga ko'paytirish kerak.

Izoh, bizga ma'lumki aylanani yuzi 360° ga teng, buni 100 foizga bo'lsak, har bir foizga necha gradus aylana qismi to'g'ri kelishi kelib chiqadi, ya'ni 360 : 100 = 3,6 Demak har bir foiz 3,6 ga teng ekan.

$$\text{Quruqlik maydoni } 29,2 \times 3,6^0 = 105^0$$

$$\text{Tinch okeani maydoni } 35,3 \times 3,6^0 = 127^0$$

Atlantika okeani maydoni $17,8 \times 3,6^0 = 64^0$

Tinch okeani maydoni $14,9 \times 3,6^0 = 54^0$

Tinch okeani maydoni $2,7 \times 3,6^0 = 10^0$

Javob: endi uni aylana diagrammada quyidagicha ifodalandi.

mamlakatning mudofaa qudrati unga bog'liq. Sanoatning rivojlanishi bilan yangi aholi manzillari, transport yo'llari vujudga keladi. Qishloq xo'jaligi, qurilish, savdo–sotiqning taraqqiyot darajasi o'sadi, sanoatning rivojlanishi bilan tabiatdan foydalanish ham jiddiy o'zgaradi.

Sanoatni yirik ikki guruhga, og'ir sanoat va yengil sanoatga ajratish mumkin. Og'ir sanoat tarkibiga yoqilg'i sanoati, elektroenergetika sanoati, qora metallurgiya va rangli metallurgiya sanoati, mashinasozlik sanoati, kimyo va neft kimyo sanoati, o'rmon va yog'ochni qayta ishlash sanoati, selluloza–qog'oz sanoati, qurilish materiallari sanoati kabilar kiradi. Yengil sanoat tarkibiga esa to'qimachilik sanoati, tikuvchilik va poyabzalchilik sanoati, oziq–ovqat sanoati, unyorma va aralash yem sanoati kabilar kiradi. Og'ir sanoat mamlakatning ishlab chiqaruvchi kuchlarini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya ayniqsa aholining iqtisodiy (ishlab chiqarish), ijtimoiy (iste'mol) va demografik (aholining takror barpo bo'lishi) xususiyatlari bilan bog'liq kompleks ma'lumotlar asosan statistik ko'rsatkichlar bilan aniqlashtiriladi, talabalar ular orasidagi tafavutlarni, umumiylik va bir biriga bog'liqligini tushinishi hamda tushuntirib bera olishi uchun o'z ustida ko'proq ishlab, statistik ma'lumotlarni yaxshiroq o'zlashtirishi kerak. Buning uchun, iqtisodiy va ijtimoiy geografiya kurslarini bevosita statistika bilan bog'lab darslarni tashkil etish, uning ko'rsatkichlaridan muntazam foydalansh orqali bo'lajak geografiya o'qituvchilarining amaliy kompetentsiyalarini (zarur statistik ma'lumotlarni to'plash, tanlab olingan belgilarni taqqoslash, kompleks statistik ko'rsatkichlarni aniqlash, barcha materiallarini tahlil qilish, jadval, grafiklar, diagrammalar tayyorlash kabi) rivojlantirib borish lozim.

Adabiyolar:

1. Alekseev A.I., Nikolina V.V. Naselenie i xozyaistvo Rossii: Ucheb. dlya 9 kl. obshchobrazovatel'noy uchrejdeniy. - M.: Prosveshchenie, 1995. - 320 s.
2. Bogoyavlenskiy D.N., Menchinskaya N.A. Psixologiya usvoeniya znaniy v shkole. - M.: Izd-vo APN RSFSR, 1959. - 347 s.
3. Petrova N.N. Metodika prepodavaniya geografii v differentsirovannoy shkole. - M.: Blik i Ko, 2000. - 336 s.
4. Kabanova-Meller Ye.N. Psixologiya formirovaniya znaniy i navykov u shkol'nikov. - M.: Izd-vo APN RSFSR, 1962. - 376 s.
5. Pancheshnikova L.M. Osnovy metodiki obucheniya ekonomicheskoy geografii zarubejnykh stran. - M.: Pedagogika, 1975. - 200 s.
6. Тожиева З.Н. Аҳоли географияси. Т., 2010.
7. Психология формирования понятий и умственных действий. - M.: Изд-во АПН РСФСР, 1966. - 227 с.
8. Петрова Н.Н. Методика преподавания географии в дифференцированной школе. - M.: Блик и Ко, 2000. - 336 с.

UMUMTA'LIM MAKTABLARI O'QITUVCHILARINING EKOLOGIK SAVODXONLIGINI ETNOPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Xurramov I.A.

*A.Avloniy nomidagi pedagogik milliy mahorat instituti
Ilmiy kotibi, p.f.f.d., (PhD)*

Tayanch so'zlar: ekologik savodxonlik, entropedagogik yondashuv, madaniy meros, tabiiy resurslar, ekologik muammolar, ekologik ong va qadriyatlar.

Ключевые слова: экологическая грамотность, этнопедagogический подход, культурное наследие, природные ресурсы, экологические проблемы, экологическое сознание и ценности.

Key words: ecological literacy, ethnopedagogical approach, cultural heritage, natural resources, ecological problems, ecological consciousness and values

Резюме:

Ushbu maqolada o'qituvchilarning ekologik savodxonligini oshirishda etnopedagogik yondashuvning ahamiyati o'rganilgan. Mahalliy ekologik urf-odatlar va qadriyatlar asosida ekologik ta'lim berish innovatsion metodlarni taklif qiladi, bu esa yosh avlodning tabiatni asrashga bo'lgan mas'uliyatini kuchaytiradi va jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Резюме:

В данной статье исследуется важность этнопедagogического подхода в повышении экологической грамотности учителей. Основанный на местных экологических традициях и ценностях, данный подход предлагает инновационные методы экологического образования, что способствует укреплению ответственности молодого поколения за охрану природы и вносит вклад в устойчивое развитие общества.

Summary:

This article explores the importance of the ethnopedagogical approach in enhancing teachers' ecological literacy. It proposes innovative methods for ecological education based on local ecological traditions and values, which strengthen the responsibility of younger generations for environmental conservation and contribute to the sustainable development of society.

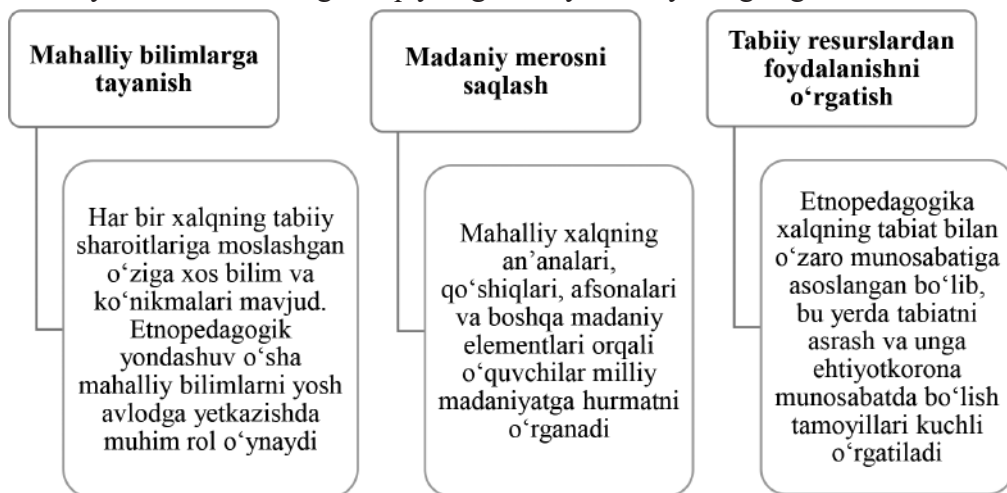
Kirish. O'qituvchilarning ekologik savodxonligi jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Ushbu maqola umumta'lim maktablari o'qituvchilarining ekologik savodxonligini oshirishda etnopedagogik yondashuvning samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Etnopedagogika mahalliy xalqning madaniyati, urf-odatlari, va tabiat bilan munosabatlarini o'rganish orqali

ekologik ta'lim berishning innovatsion usullarini taklif qiladi. Shuningdek, milliy qadriyatlar asosida ekologik tarbiya metodlarini joriy qilish, maktablarda samarali natijalarga erishish imkonini beradi.

Etnopedagogik yondashuv – bu xalqning milliy an'analari, madaniyati, urf-odatlar va qadriyatlariga asoslangan holda ta'lim va tarbiya berish metodologiyasi. Etnopedagogika jamiyatning asrlar davomida shakllangan bilimlari va tajribasini tarbiyaviy jarayonga qo'shish orqali yosh avlodning madaniy, axloqiy va axborot qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bu yondashuv shuningdek quyidagi asosiy xususiyatlarga ega:

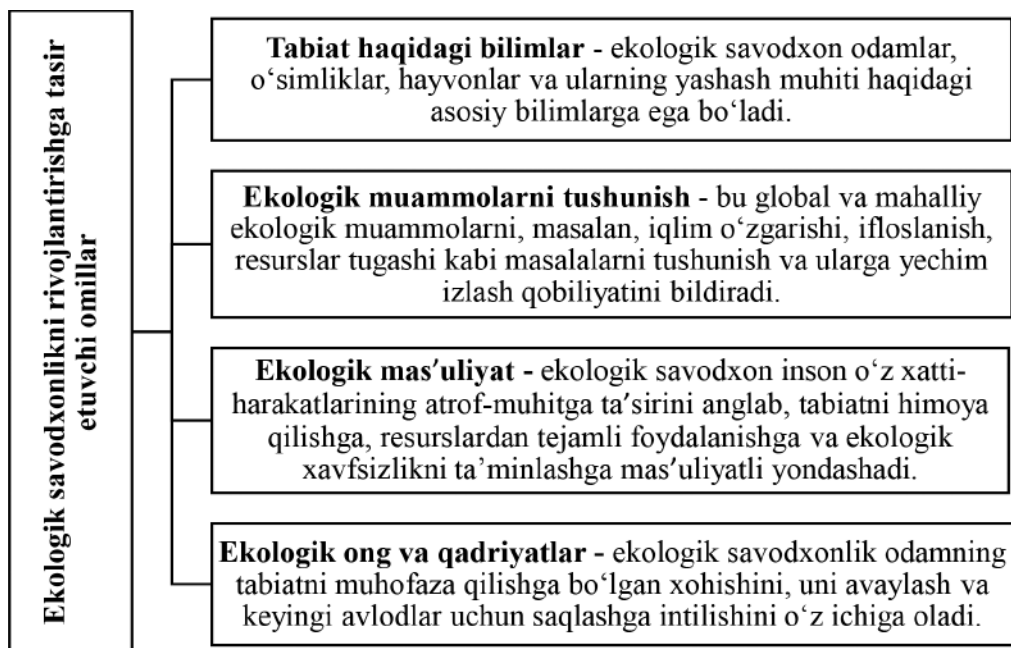
Etnopedagogik yondashuv milliy qadriyatlarni ekologik ta'lim jarayoniga kiritish orqali o'quvchilarda nafaqat ekologik savodxonlikni, balki o'z madaniy meroslariga bo'lgan hurmatni ham kuchaytirishga xizmat qiladi.

Ekologik savodxonlik – bu insonning atrof-muhit, tabiat va ularning bir-biri bilan o'zaro bog'liqligi haqidagi bilim va tushunchalariga ega bo'lishi, shuningdek, tabiatni asrash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muammolarga nisbatan mas'uliyatli munosabat ko'rsatish qobiliyatidir.

Ekologik savodxonlik ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u yoshlarda ekologik madaniyat va ongni shakllantirishga yordam beradi. Bu jamiyatni barqaror rivojlanishga yo'naltirish, tabiat bilan uyg'un hayot kechirish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarning asosidir.

Asosiy qism

Tadqiqotda eksperimental va nazariy yondashuvlar qo'llanilgan. Eksperimental va nazariy yondashuvlar ilmiy tadqiqotlarning asosiy uslublaridan bo'lib, ular turli fanlarda keng qo'llaniladi. Ularning har biri tadqiqot obyektni

turli tomondan o'rganish va yangi bilimlar olishda yordam beradi. Keling, bu yondashuvlarning mohiyatini ko'rib chiqamiz:

Eksperimental yondashuv – bu real sharoitda kuzatish va tajriba o'tkazish orqali ma'lumotlar yig'ish va tadqiqot obyektining xususiyatlarini o'rganish usuli. Eksperiment olimga obyekt yoki jarayonni bevosita sinab ko'rish, uning ustidan nazorat o'rnatish va uni o'zgartirib, natijalarni baholash imkoniyatini beradi.

Nazariy yondashuv – bu mavjud bilimlar va farazlarni tahlil qilish, tushunchalar, model va nazariyalarni ishlab chiqish orqali muammoni o'rganish usuli. Nazariy yondashuv ko'proq mantiqiy xulosalarga, matematik modellashtirishga va tushunchalarni rivojlantirishga asoslanadi.

Ko'plab ilmiy tadqiqotlarda eksperimental va nazariy yondashuvlar bir-birini to'ldiradi. Dastlab nazariy faraz ishlab chiqiladi, keyin u eksperimental sinov orqali tekshiriladi. Yoki, aksincha, eksperimentdan olingan natijalar asosida yangi nazariy konsepsiyalar ishlab chiqilishi mumkin. Eksperimental yondashuv real kuzatuvlar va o'lchovlar orqali aniq ma'lumotlar olishga asoslanadi, nazariy yondashuv esa farazlarni ishlab chiqish va tahlil qilish orqali yangi bilimlarni shakllantiradi. Ilmiy tadqiqotlar ko'pincha bu ikki yondashuvni birlashtirgan holda olib boriladi, chunki ular bir-birini to'ldiradi va mukammal natijaga erishishga yordam beradi.

Etnopedagogik tadqiqot metodlari, jumladan, mahalliy ekologik urf-odatlar va qadriyatlarni o'rganish, o'qituvchilar bilan suhbatlar, o'quv jarayoniga kirishilgan kuzatuvlar asosida ekologik savodxonlik darajasi baholanadi. Eksperimental guruhlar tanlanib, ularning ekologik bilimlarini oshirish bo'yicha maxsus dasturlar joriy qilinadi. Shuningdek, o'quvchilarga ekologik tarbiya berish jarayonida etnopedagogik uslublar qo'llaniladi.

Mahalliy ekologik urf-odatlar va qadriyatlarni o'rganish ekologik savodxonlik va barqaror rivojlanish uchun muhimdir. Har bir jamiyatning ekologik an'analari va qadriyatlari tabiat bilan muvozanatda yashashni ta'minlash, resurslardan oqilona foydalanish va kelajak avlodga sog'lom atrof-muhitni qoldirishga yo'naltirilgan. Mahalliy urf-odatlar va qadriyatlar ekologik barqarorlikning tabiiy qismiga aylanib, tabiatga nisbatan hurmatni shakllantiradi. Mahalliy ekologik urf-odatlar va qadriyatlar qanday ahamiyatga ega? Ko'pgina millatlarda tarixan shakllangan urf-odatlar tabiiy resurslardan ehtiyotkorona foydalanishga asoslangan. Masalan, o'rmonlarni muhofaza qilish yoki muayyan hayvon yoki o'simlik turlarini himoya qilish bo'yicha urf-odatlar atrof-muhitni asrashga qaratilgan qadriyatlarni ko'rsatadi. Mahalliy qadriyatlar ko'pincha qishloq xo'jaligi, baliqchilik yoki chorvachilik kabi sohalarda tabiiy resurslardan foydali foydalanish yo'llarini o'rgatadi. Suvni tejash bo'yicha qadriyatlar suv tanqisligi bo'lgan hududlarda alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Mahalliy e'tiqodlar, afsonalar va dostonlar tabiatning muqaddasligini, unda yashovchi mavjudotlarning qadrini va tabiat bilan uyg'un yashashni targ'ib qiladi. Bu qadriyatlar, ayniqsa, qishloq joylarida, aholining tabiat bilan yaqin munosabatini mustahkamlaydi.

Tadqiqot natijalari o'qituvchilar ekologik savodxonligini etnopedagogik yondashuv orqali rivojlantirish bo'yicha ijobiy natijalarni ko'rsatadi. Eksperimental guruhdagi o'qituvchilarning ekologik bilim darajasi nazorat guruhiga nisbatan sezilarli ravishda oshganligini ko'rsatadi. Etnopedagogik materiallar yordamida ekologik mahoratlarni shakllantirish o'qituvchilar va o'quvchilarning tabiatni muhofaza qilish mas'uliyatini kuchaytirishda samarali ekanligi kuzatiladi. Olingan natijalar asosida o'qituvchilar ekologik savodxonligini oshirishda etnopedagogik yondashuv muhim rol o'ynashini aniqladik. Ushbu yondashuv mahalliy ekologik madaniyatni qo'llab-quvvatlash va tabiiy resurslarni asrab-avaylashga yo'naltirilgan bo'lib, ekologik tarbiya tizimining yaxlit va samarali bo'lishini ta'minlaydi. Shuningdek, etnopedagogik ta'lim o'quvchilarning ekologik ongini shakllantirishda ham ahamiyatga ega. Kelgusidagi tadqiqotlarda ushbu yondashuvning turli hududlar va milliy madaniyatlarga moslashtirilgan usullarini o'rganish mumkin bo'ladi.

Xulosa. Ushbu maqola umumta'lim maktablari o'qituvchilarining ekologik savodxonligini oshirishda etnopedagogik yondashuvning samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Etnopedagogika milliy qadriyatlar, urf-odatlar va xalqning madaniyati orqali ekologik ta'limni berish metodologiyasi sifatida tanitiladi. Milliy qadriyatlarni ekologik ta'limga qo'shish orqali o'quvchilarda ekologik savodxonlik va o'z madaniy meroslariga hurmat shakllanadi. Ekologik savodxonlik insonning atrof-muhit haqidagi bilimlari va tabiatni himoya qilishdagi mas'uliyatini oshiradi, bu esa barqaror rivojlanishning muhim omillaridan biridir.

Tadqiqotda eksperimental va nazariy yondashuvlar qo'llanildi. Eksperiment orqali o'qituvchilarning ekologik savodxonligini oshirish maqsadida maxsus dasturlar joriy qilindi. Etnopedagogik yondashuv yordamida ekologik ta'lim jarayonida mahalliy ekologik urf-odatlar va qadriyatlarni o'rganish, o'qituvchilar va o'quvchilarning tabiatga nisbatan hurmatini kuchaytirishda sezilarli natijalarga erishildi. Eksperimental guruhdagi o'qituvchilarning ekologik bilim darajasi nazorat guruhiga nisbatan oshdi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, etnopedagogik yondashuv o'qituvchilarning ekologik savodxonligini oshirishda samarali metod sifatida muhim rol o'ynaydi. Bu yondashuv nafaqat ekologik bilimlarni oshirishga, balki milliy madaniyatni ham qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu yondashuv turli hudud va milliy madaniyatlarga moslashtirilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Saidov A.A. Etnopedagogika va uning amaliyoti. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat Ilmiy Noshriyoti, 2019. – 145 b.
2. Abdullayev Sh.R. Ekologik ta'lim va tarbiya asoslari. Toshkent: Fan va Texnologiya Noshriyoti, 2020. – 210 b.
3. Karimova M.N. Barqaror rivojlanish: ekologik savodxonlikni oshirish yo'llari. Toshkent: Iqtisodiyot va Huquq Noshriyoti, 2021. – 175 b.
4. Mirzayev O.T. Milliy qadriyatlar va ekologik ta'lim. Samarqand: Zarafshon Noshriyoti, 2018. – 188 b.
5. Xodjayev N.M. Ekologik barqarorlik va o'qituvchilarni tayyorlash. Farg'ona: Farg'ona Universiteti Noshriyoti, 2022. – 205 b.
6. Sobirov J.B. Etnopedagogik yondashuvlar va ekologik madaniyat. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti Noshriyoti, 2017. – 163 b.
7. Nazarov R.H. Ekologik ta'limni takomillashtirishning metodologik asoslari. _ Toshkent: Ma'naviyat Noshriyoti, 2023. – 196 b.
8. Rasulov K.S. O'zbekistonning ekologik muammolari va ularni bartaraf etish yo'llari. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Noshriyoti, 2019. – 134 b.
9. Ismoilova D.Sh. Maktablarda ekologik savodxonlikni oshirish metodlari. Nukus: Qoraqalpog'iston Noshriyoti, 2020. – 152 b.
10. Ergashev M.B. O'qituvchilarni ekologik tarbiyaga yo'naltirishning zamonaviy usullari. Toshkent: Sharq Noshriyoti, 2021. – 180 b.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB RAHBARLARINI IJTIMOIIY IMIJINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARI

Ismailov A.A.

*Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti rektori p.f.f.d., (PhD)*

Tayanch so'zlar: ijtimoiy imij, rahbar imiji, ta'sirchanlik, barqarorlik, ijobiy ijtimoiy imij, ijtimoiy imij mexanizmlari, rahbarlik va boshqaruv, mas'uliyat va halollik.

Ключевые слова: социальный имидж, имидж руководителя, влияние, устойчивость, положительный социальный имидж, механизмы социального имиджа, руководство и управление, ответственность и честность.

Key words: social image, leader's image, influence, stability, positive social image, mechanisms of social image, leadership and management, responsibility, integrity.

Резюме:

Ushbu maqolada ijtimoiy imij tushunchasi va uning shaxs yoki tashkilotga nisbatan jamiyatda shakllangan umumiy taassurot sifatida qabul qilinishi batafsil yoritiladi. Maqola, ayniqsa, maktab rahbarlarining ijtimoiy imiji va uni shakllantirish omillariga e'tibor qaratib, imijning o'quv jarayonini yaxshilashdagi ahamiyatini o'z ichiga oladi. Maktab rahbarlari uchun ijobiy imijning asosiy mexanizmlari -ochiq kommunikatsiya, boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantirish, ijtimoiy tarmoqlar va so'rovnomalardan foydalanish va mahalliy hamkorlik kabi yondashuvlar orqali izohlanadi. Bu omillar, shuningdek, rahbarning obro'sini oshirishi va maktab jamoasidagi ijobiy muhitni mustahkamlashga hissa qo'shadi.

Резюме:

В данной статье подробно рассматривается понятие социального имиджа и его восприятие как общего впечатления, сформированного в обществе в отношении личности или организации. Особое внимание уделено социальному имиджу руководителей школ и факторам, формирующим его, а также значимости имиджа для улучшения образовательного процесса. Основные механизмы создания положительного имиджа для руководителей школ включают открытые коммуникации, развитие управленческих навыков, использование социальных сетей и опросов, а также взаимодействие с местным сообществом. Эти факторы способствуют повышению престижа руководителя и укреплению положительной атмосферы в школьном коллективе.

Summary:

This article explores the concept of social image, examining it as the general impression or perception of an individual or organization held by society. Special attention is given to the social image of school leaders and the factors influencing its development, with an emphasis on the impact of a positive image on improving educational processes. Key mechanisms for cultivating a favorable image among school leaders-such as open communication, leadership skills

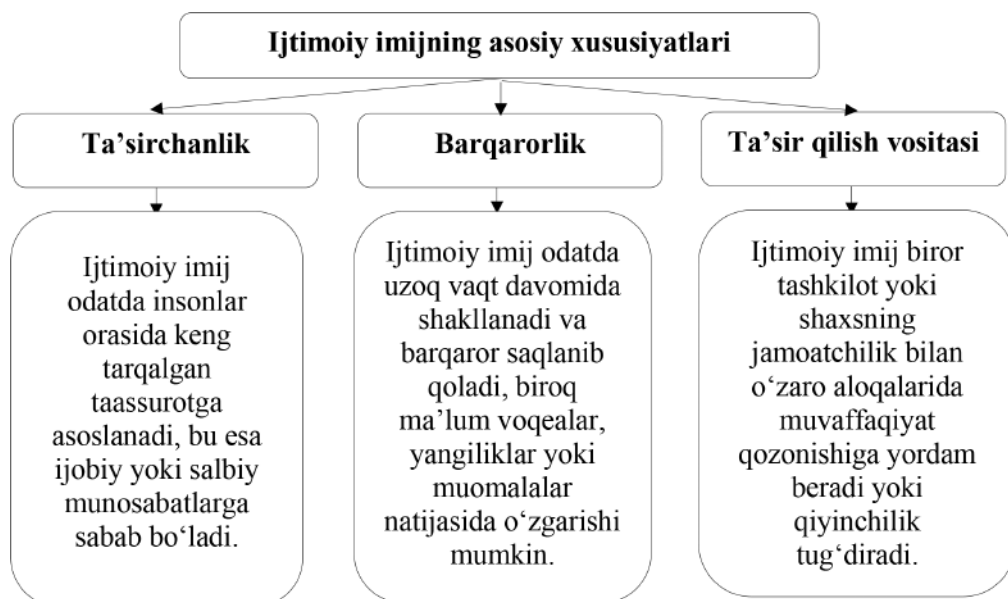

enhancement, use of social media and surveys, and local partnerships-are discussed. These factors contribute to strengthening the leader's reputation and reinforcing a positive atmosphere within the school community.

Kirish. Ijtimoiy imij - inson yoki tashkilot haqida jamoatchilik orasida shakllanadigan umumiy fikr, taassurot yoki tasavvur. Ijtimoiy imij shaxsning yoki tashkilotning o'ziga xos xususiyatlari, xulq-atvori, kommunikatsiya uslubi va faoliyati natijasida hosil bo'ladi va jamiyatning ushbu shaxs yoki tashkilotga nisbatan munosabatini belgilaydi. Ijtimoiy imij biror shaxs, tashkilot yoki brendga nisbatan jamiyatda shakllangan umumiy taassurot, baho va tasavvurlardan iborat. Ijtimoiy imij ma'lum bir shaxs yoki tashkilotning ichki va tashqi xatti-harakatlari, ommaviy axborot vositalaridagi faoliyati, muloqot usullari va qo'llab-quvvatlayotgan qadriyatlar natijasida shakllanadi.

Ijobiy ijtimoiy imij - odatda yuqori darajadagi ishonch, hurmat va hamkorlikni oshiradi. Masalan, maktab rahbarining ijobiy ijtimoiy imiji ota-onalar, o'qituvchilar va mahalliy jamoatchilik orasida o'sha rahbarga nisbatan ishonchni oshirishi va ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlashga yordam berishi mumkin. Salbiy ijtimoiy imij esa aksincha, tashkilot yoki shaxsning faoliyatiga zarar yetkazishi va ishonchning yo'qolishiga sabab bo'lishi mumkin.

Asosiy qism. Maktab rahbarlarining ijtimoiy imiji - rahbarning o'quvchilar, ota-onalar, o'qituvchilar, mahalliy jamoa va keng jamoatchilik orasidagi obro'si, unga nisbatan shakllangan umumiy fikr va munosabatlarning

1-rasm. Ijtimoiy imijning asosiy xususiyatlari

yig'indisidir. Bu imij rahbarning shaxsiy fazilatlarini, boshqaruv qobiliyatlari, professionalligi, muloqot madaniyati va jamoa bilan o'zaro aloqalari orqali shakllanadi.

Maktab rahbarining ijtimoiy imiji quyidagi omillarga bog'liq.

1. **Rahbarlik va boshqaruv ko'nikmalari** - qanday qilib rahbar maktabni boshqaradi, jamoa bilan ishlaydi va o'quv jarayonini tashkil etadi. Samarali boshqaruv va etakchilik, odatda, rahbarning ijobiy ijtimoiy imijini shakllantiradi. Rahbarlik va boshqaruv ko'nikmalari tashkilotlarning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan muhim qobiliyatlar to'plamidir. Ushbu ko'nikmalar rahbarning o'z jamoasini samarali boshqarish, muammolarni hal qilish va strategik maqsadlarni amalga oshirish imkonini beradi.

Rahbarlik ko'nikmalari - bu rahbarning o'z jamoasini ilhomlantirish, motivatsiya berish va ularning qobiliyatlarini rivojlantirish qobiliyatidir. Bu ko'nikmalarga kommunikatsiya, qaror qabul qilish, muammolarni hal qilish, jamoa ishini tashkil etish va boshqarish kiradi. Boshqaruv ko'nikmalari esa tashkilotning ichki jarayonlarini samarali boshqarishga qaratilgan. Bu ko'nikmalar rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish va moliyaviy resurslarni boshqarish kabi faoliyatlarni o'z ichiga oladi. Boshqaruv ko'nikmalari orqali rahbarlar resurslarni oqilona taqsimlash, ish jarayonlarini optimallashtirish va tashkilotning umumiy maqsadlariga erishish uchun zarur strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin.

2. **Ochiq va samarali muloqot** - ota-onalar, o'qituvchilar va o'quvchilar bilan ochiq, aniq va professional muloqot qilish maktab rahbari uchun ijobiy imijni yaratishga yordam beradi.

Ochiq muloqot, xodimlar va rahbarlar o'rtasida ishonch va hurmatni rivojlantiradi, hamda hamkorlikni mustahkamlaydi. Samarali muloqot esa ma'lumotlarni aniq va tushunarli tarzda yetkazish, fikr almashish va muammolarni hal qilishda yordam beradi. Ochiq muloqot, barcha xodimlarga o'z fikr va takliflarini erkin ifoda etish imkoniyatini beradi. Bu jarayonda tinglash, muloqotda ishtirok etish va fikrlarni baham ko'rish muhim ahamiyatga ega. Samarali muloqot esa qoidalar va protseduralarga rioya qilgan holda, maqsadga erishishga qaratilgan muloqot strategiyalarini qo'llashni talab qiladi.

Bunday muloqot, jamoaning bir-biriga bo'lgan munosabatini yaxshilaydi, fikr almashish jarayonini tezlashtiradi va muammolarni samarali hal qilishga imkon beradi. Shu bilan birga, ochiq va samarali muloqot tashkilotning innovatsion rivojlanishiga hissa qo'shadi va ish muhitini yaxshilaydi. Natijada, ochiq va samarali muloqot nafaqat jamoa ichida, balki tashkilot va uning tashqi

manfaatdor tomonlari o'rtasida ham ijobiy munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi.

3. Mas'uliyat va halollik - maktabdagi masalalarni hal qilishda halollik va adolatli yondashuv rahbarning ijtimoiy imijiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mas'uliyat, rahbarlarning va xodimlarning o'z vazifalarini bajarishga bo'lgan yondashuvini belgilaydi. Mas'uliyatli rahbarlar o'z faoliyatlari va qarorlariga oid natijalardan xabardor bo'lib, o'z vazifalarini puxta bajarish, jamoaning rivojlanishiga hissa qo'shish va muammolarni hal etishda faol ishtirok etishga tayyor bo'ladi.

Halollik esa tashkilot ichida ishonchni mustahkamlaydi. Halol rahbarlar va xodimlar o'zlarini ochiq va shaffof uslubda olib boradilar, bu esa jamoa o'rtasida ijobiy muhit yaratadi. Halollik, qarorlar qabul qilish jarayonida adolatni ta'minlaydi va xodimlarning o'zaro munosabatlarini yaxshilaydi. Mas'uliyat va halollik birgalikda, tashkilotning ichki va tashqi obro'sini oshiradi, xodimlar o'rtasida ishonchni rivojlantiradi va hamkorlikni mustahkamlaydi. Natijada, bu qadriyatlar tashkilotning umumiy muvaffaqiyatiga va jamoaning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi.

4. Innovatsion va zamonaviy usullarni qo'llash - ta'lim jarayonida yangi texnologiyalar va innovatsion yondashuvlardan foydalanish, rahbarni zamon bilan hamnafas va rivojlanishga ochiq inson sifatida ko'rsatadi.

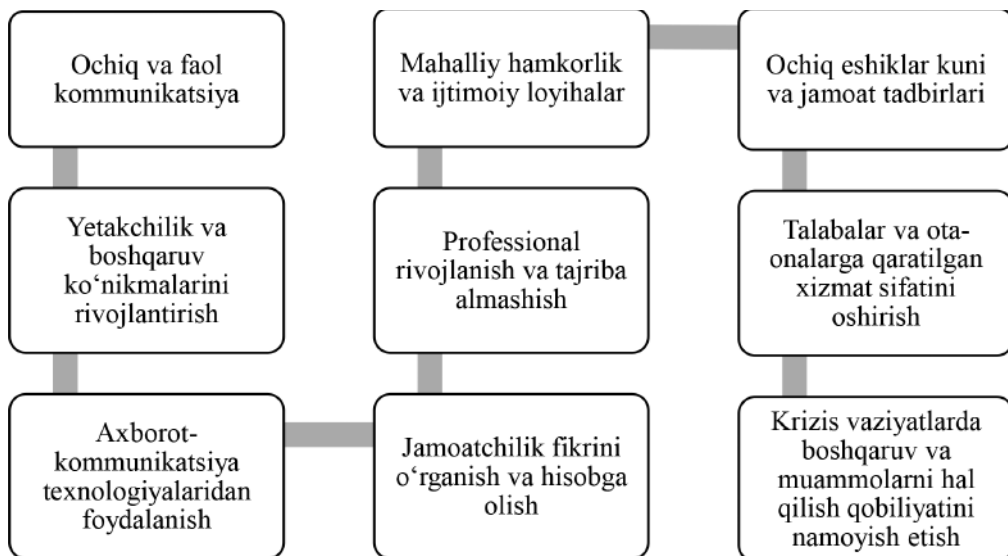
5. Krizis vaziyatlarda boshqaruv - qiyin vaziyatlar, muammolar yoki kelishmovchiliklarni boshqarish qobiliyati, rahbarning o'zini qanday tutishi va bunday holatlarni qanday hal qilishi ham uning ijtimoiy imijiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Maktab rahbarining ijobiy ijtimoiy imiji uning boshqaruv samaradorligini oshirib, maktabning umumiy muhitiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ota-onalar orasida ishonch uyg'otadi va jamoada maktabga bo'lgan qo'llab-quvvatlovni kuchaytiradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktab rahbarlarining ijtimoiy imijini rivojlantirish uchun asosiy mexanizmlar mavjud.

1. Ochiq va faol kommunikatsiya - rahbarlar jamoatchilik va maktab jamoasi bilan ochiq muloqotda bo'lishlari zarur. O'quvchilar, ota-onalar va o'qituvchilar bilan muntazam suhbatlar o'tkazish, ochiq eshiklar kuni, yig'ilishlar va muhokamalar orqali fikr almashish rahbarning imijini yaxshilaydi.

2. Yetakchilik va boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantirish - samarali boshqaruv va yetakchilik rahbarning jamoa oldidagi hurmatini oshiradi. Ta'lim rahbarlariga maxsus etakchilik kurslari va seminarlar orqali boshqaruv

2-rasm. Umumiy o'rta ta'lim maktab rahbarlarining ijtimoiy imijini rivojlantirish mexanizmlari

ko'nikmalarini oshirish imkoniyatini yaratish ijobiy imij shakllanishiga hissa qo'shadi.

3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish - ijtimoiy tarmoqlar va maktab veb-saytlari orqali maktabdagi yangiliklar va faoliyatlar haqida xabardor qilish, onlayn ma'lumot almashish platformalarini rivojlantirish rahbarning zamonaviy va ochiq ekanligini namoyon etadi.

4. Jamoatchilik fikrini o'rganish va hisobga olish - ota-onalar va o'qituvchilar orasida so'rovnoma o'tkazish, ularning fikr va mulohazalarini hisobga olish orqali rahbar imiji mustahkamlanadi. Bu ham jamoatchilikni jalb qilishga, ham muammolarni samarali hal qilishga yordam beradi.

5. Professional rivojlanish va tajriba almashish - maktab rahbarlari uchun mahalliy va xalqaro tajriba almashish dasturlarida ishtirok etish imkoniyati yaratish. Turli seminarlarda, konferensiyalarda va treninglarda qatnashish rahbarning malakasi va imijini oshiradi.

6. Mahalliy hamkorlik va ijtimoiy loyihalar - mahalliy hokimiyatlar, jamoat tashkilotlari va xayriya tashkilotlari bilan hamkorlik qilib, maktab uchun foydali loyihalarni amalga oshirish. Bu orqali rahbarning jamoatchilik oldidagi obro'si oshadi va maktabda ijtimoiy muhit yaxshilanadi.

7. Ochiq eshiklar kuni va jamoat tadbirlari - maktabda ochiq eshiklar kuni o'tkazish, ota-onalar va jamoatchilikni tadbirlarga jalb qilish rahbarning ijtimoiy imijini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

8. Talabalar va ota-onalarga qaratilgan xizmat sifatini oshirish-o'quvchilarning ta'lim sifati va xavfsizligini ta'minlash hamda ota-onalar bilan ishlashni yaxshilash orqali rahbarning ijobiy imiji shakllanadi.

9. Krizis vaziyatlarda boshqaruv va muammolarni hal qilish qobiliyatini namoyish etish - noqulay vaziyatlarda ijobiy, muammolarni hal qiluvchi yondashuvda bo'lish rahbarning jamiyat orasidagi obro'sini oshiradi va unga bo'lgan hurmatni kuchaytiradi.

Bu mexanizmlar umumiy o'rta ta'lim maktab rahbarlarining ijtimoiy imijini oshirishda yordam berib, ularni jamoatchilikda ishonchli va obro'li shaxs sifatida shakllantiradi.

Xulosa. Umumiy xulosa sifatida, ijtimoiy imij shaxs yoki tashkilot haqida jamiyat orasida shakllangan umumiy taassurot va munosabatlarning yig'indisidir. Ijobiy ijtimoiy imij shaxs yoki tashkilotning jamiyat oldidagi nufuzini oshirib, ular bilan munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Maktab rahbarining ijtimoiy imiji, masalan, ota-onalar, o'qituvchilar va mahalliy jamoatchilik bilan yaxshi muloqot qilish, halollik, boshqaruv qobiliyati, innovatsion yondashuvlar va krizis holatlarida samarali yechimlar topishga asoslangan.

Shuningdek, maktab rahbarlarining ijtimoiy imijini rivojlantirishda ochiq kommunikatsiya, jamoatchilik fikrini o'rganish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va mahalliy hamkorlikda ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish muhim omillar sanaladi. Ushbu mexanizmlar rahbarlarni jamoat oldida ishonchli, malakali va hurmatga sazovor shaxs sifatida shakllantirishga hissa qo'shadi. Bunda rahbarning samarali boshqaruv va yetakchilik qobiliyati maktab muhitiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, o'quvchilar va ota-onalar orasida ishonchni mustahkamlaydi.

Adabiyotlar:

1. Abduraxmonov X. I. "Ijtimoiy imij va uning ahamiyati" - O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2022, 45-56 betlar.
2. Mirzaaxmedov M. T. "Maktab rahbarining ijtimoiy imijini shakllantirish" - Ta'lim va taraqqiyot nashriyoti, 2021, 78-85 betlar.
3. Karimov R. S. "Ijtimoiy munosabatlar va liderlik" - O'zbekiston Fanlar Akademiyasi nashriyoti, 2023, 101-113 betlar.
4. Qodirov A. N. "Rahbarlik va boshqaruv ko'nikmalari" - Yangi asr avlodi Noshirligi, 2020, 34-40 betlar.
5. Mustafoyev A. M. "Innovatsion yondashuvlar ta'limda" - Ta'lim nashriyoti, 2021, 60-65 betlar.

INKLYUZIV TA'LIMNING IJTIMOIIY-IQTISODIY TA'SIRI: TA'LIMNI KENGAYTIRISH VA BARQARORLIK

Ruziyeva N.Z.

Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim - bu har bir shaxsning ta'lim olish imkoniyatlarini tenglashtirish va ularni jamiyatda faol.

Ключевые слова: инклюзивное образование – это выравнивание образовательных возможностей каждого человека и его активное участие в жизни общества.

Key words: inclusive education is the equalization of educational opportunities for each individual and their active participation in society.

Резюме:

Ushbu maqolada inklyuziv ta'limning ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri tahlil qilinadi. Ta'limni kengaytirish, barqarorlikni ta'minlash va ijtimoiy adolatni oshirishda inklyuziv ta'limning roli ko'rsatiladi. Maqola ta'limga qilingan investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligini, ishga joylashish imkoniyatlarini va ijtimoiy barqarorlikka ta'sirini o'rganadi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha yangi strategiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Резюме:

В данной статье анализируется социально-экономическое воздействие инклюзивного образования. Подчеркивается его роль в расширении доступа к образованию, обеспечении стабильности и повышении социальной справедливости. Статья исследует экономическую эффективность инвестиций в образование, возможности трудоустройства и влияние на социальную стабильность. Результаты исследования помогут разработать новые стратегии для развития инклюзивного образования.

Summary:

This article analyzes the socio-economic impact of inclusive education. It highlights the role of inclusive education in expanding access to education, ensuring stability, and enhancing social justice. The article examines the economic efficiency of investments in education, employment opportunities, and the influence on social stability. The research findings aim to assist in developing new strategies for the advancement of inclusive education.

Inklyuziv ta'lim - bu har bir shaxsning ta'lim olish imkoniyatlarini tenglashtirish va ularni jamiyatda faol ishtirok etishga tayyorlashga qaratilgan ta'lim modeli. Inklyuziv ta'lim tamoyillari ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada inklyuziv ta'limning

ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri, ta'limni kengaytirish va barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni chuqur tahlil qilinadi.

Shu maqsadda, tadqiqotda sifatli va miqdoriy metodlar qo'llanildi. 2024 yilda O'zbekistonning turli hududlarida 300 ta o'qituvchi, o'quvchi va ularning ota-onalari o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. Ushbu so'rovnoma inklyuziv ta'limning ta'siri, imkoniyatlari va muammolarini o'rganishga qaratilgan. So'rovnoma natijalari statistik tahlil yordamida o'rganildi. Bundan tashqari, dunyoning turli mamlakatlarida inklyuziv ta'lim amaliyoti bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, hisobotlar va tadqiqotlar tahlil qilindi.

Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi – barcha o'quvchilarga, jumladan, nogironligi bo'lgan, turli ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy holatdagi bolalarga ham ta'lim olish imkoniyatini taqdim etishdir. Bu yondashuv:

- Har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini inobatga olishga imkon beradi.
- Ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv qiladi.
- O'qituvchilarni zamonaviy pedagogik usullarga o'rgatadi.

Tadqiqotlar natijasida, bir necha ta'sirlar ishlab chiqildi. Jumladan, ijtimoiy ta'sirlar, iqtisodiy ta'sirlar, ta'limni kengaytirish. SHulardan ijtimoiy ta'sirni ko'rib chiqamiz:

Ijtimoiy ta'sirlar. 1.1. Jamiyatda barqarorlik. Inklyuziv ta'lim jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. O'quvchilar o'rtasidagi muloqotni rivojlantirish, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalarni kuchaytiradi. Masalan, Finlandiyada amalga oshirilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'lim dasturlari orqali o'quvchilar o'rtasida tushunish va hurmatning oshishi, ijtimoiy muammolarni kamaytirishga olib keladi (Kivirauma et al., 2018).

1.2. Oilalar va jamoalar. Inklyuziv ta'lim oilalar uchun ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalar o'z farzandlarining ta'lim jarayonida faol ishtirok etganda, bu oilalarning jamoada ijtimoiy rollarini kuchaytiradi. **Kanadada** o'tkazilgan tadqiqotlar, inklyuziv ta'lim dasturlaridan foydalanadigan oilalar, jamiyatdagi tadbirlarda va ijtimoiy faoliyatlarda ko'proq ishtirok etishlarini ko'rsatmoqda (Sullivan & Topp, 2020).

2. Iqtisodiy ta'sirlar. 2.1. Ishga joylashish imkoniyatlari

Inklyuziv ta'lim olingan shaxslar ishga joylashish imkoniyatlarining 20% ga oshishini ko'rsatdi. **Avstraliyada** amalga oshirilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'limni olgan shaxslar, ish bozorida raqobatbardoshligini oshiradi va ularning oylik daromadlari umumiy o'rta darajadan yuqori bo'ladi (Deloitte, 2019). Bu iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga hissa qo'shadi.

2.2. Ijtimoiy investitsiyalar. Ta'limga qilingan investitsiyalar ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni oshiradi. **Hindistonda** inklyuziv ta'limga ajratilgan mablag'lar, ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning imkoniyatlarini

kengaytirishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, har bir dollar, inklyuziv ta'limga sarflangan, 4 dollar iqtisodiy qaytish beradi (World Bank, 2021).

3. Ta'limni kengaytirish. 3.1. Ta'lim muassasalari va infratuzilma. Inklyuziv ta'lim uchun zarur bo'lgan muassasalar va infratuzilma rivojlanishi ta'limni kengaytiradi. Maktablarda, universitetlarda va boshqa ta'lim muassasalarida inklyuziv yondashuvni amalga oshirish, ta'lim jarayonida hamkorlikni kuchaytiradi. Masalan, **Norvegiyada** maktablar va universitetlar, inkluziv muhit yaratish uchun maxsus infratuzilma va dasturlarni joriy etmoqdalar (Eurydice, 2019).

3.2. Innovatsiyalar va texnologiyalar. Zamonaviy texnologiyalar inklyuziv ta'limni kengaytirishga imkon beradi. Masalan, **Janubiy Koreyada** onlayn ta'lim platformalaridan foydalanish, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos keladigan ta'limni taqdim etadi. Bu esa ta'lim jarayonini individualizatsiya qilishga yordam beradi va barcha o'quvchilarning qobiliyatlarini ochishga imkon beradi (Kim et al., 2022).

Inklyuziv ta'limni kengaytirish uchun bir qator strategiyalar ishlab chiqilishi zarur:

- **Ta'lim muassasalarida maxsus ta'lim dasturlari:** Maxsus ta'lim dasturlari va o'quv rejalarini ishlab chiqish, ularni barcha o'quvchilar uchun qulay va muvofiq qilish.
- **O'qituvchilarni tayyorlash:** O'qituvchilarni inklyuziv ta'lim prinsiplariga asoslangan zamonaviy pedagogik usullar va metodologiyalar bilan tanishtirish. Ushbu jarayonni treninglar, seminarlar va amaliyotlar orqali amalga oshirish.
- **Resurslarga kirish imkoniyatlarini oshirish:** Har bir o'quvchiga zaruriy ta'lim resurslari va qo'llanmalarini taqdim etish.

Inklyuziv ta'lim barqarorlikni ta'minlashda bir qator ijtimoiy va iqtisodiy ta'sirlarga ega:

- **Ijtimoiy barqarorlik:** Ta'limga kirish imkoniyatini oshirish orqali, o'quvchilarning kelajakda ijtimoiy hayotga faol ishtirok etishi va o'z imkoniyatlarini to'liq amalga oshirishi ta'minlanadi. Bu o'z navbatida, jamiyatda ijtimoiy adolatni va barqarorlikni oshiradi.
- **Iqtisodiy samaradorlik:** Kengaytirilgan ta'lim imkoniyatlari iqtisodiy o'sish va rivojlanishni ta'minlaydi. O'qitilgan va malakali kadrlar ish kuchiga kirish orqali iqtisodiy faoliyatni oshiradi.
- **Sog'liqni saqlash va farovonlik:** Inklyuziv ta'lim sog'lom jamiyatni yaratishga yordam beradi, chunki ta'lim o'quvchilarga nafaqat bilim beradi, balki ularning ruhiy va jismoniy rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi.

Inklyuziv ta'limni kengaytirish va barqarorlikni ta'minlash uchun quyidagi takliflar ishlab chiqiladi:

- Ta'lim muassasalarida inklyuziv yondashuvni joriy etish uchun davlat va xususiy sektorda hamkorlik qilish.
- Mahalliy jamoalar va oilalar bilan hamkorlikni kuchaytirish.
- Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, masalan, onlayn ta'lim platformalari va o'quv dasturlarini ishlab chiqish.

Natijalar, inklyuziv ta'limning ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikka ta'sirini ko'rsatadi. Ta'limning kengayishi, ijtimoiy munosabatlar va iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi. Biroq, inklyuziv ta'limni amalga oshirishda muammolar mavjud. Masalan, ta'lim resurslari, infratuzilma va o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi. O'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi, inklyuziv ta'limni samarali amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, o'qituvchilarning zamonaviy uslublarni o'zlashtirishi va individual yondashuvlar yaratishiga olib kelishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'limning ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri ta'lim sifatini oshirish, jamiyatda barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim modelini rivojlantirish va kengaytirish uchun davlat va jamoatchilik birgalikda harakat qilishlari zarur. Ushbu tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Inklyuziv ta'limni kengaytirish nafaqat ta'lim tizimini takomillashtirish, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Ta'limda barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlarni yaratish, ularning individual ehtiyojlarini inobatga olish orqali, biz barqaror va farovon jamiyatga erishamiz. Ushbu maqsadga erishish uchun o'zaro hamkorlik, ta'lim tizimida innovatsiyalar va resurslarga kirish imkoniyatlarini oshirish zarur.

Adabiyotlar:

1. Kivirauma, J., Rousi, R., & Oikkonen, M. (2018). The effects of inclusive education on social interactions in Finnish schools. *Journal of Inclusive Education*, 22(5), 517-530.
2. Sullivan, A., & Topp, E. (2020). Family engagement in inclusive education: A review of current literature. *International Journal of Special Education*, 35(2), 123-135.
3. Deloitte. (2019). The economic value of inclusion in education. Retrieved from Deloitte Insights.
4. World Bank. (2021). The cost of exclusion: The economic impact of inclusive education. Retrieved from World Bank Reports.
5. Eurydice. (2019). Inclusive education in Europe: A comprehensive review of the policies and practices. Retrieved from Eurydice Reports.
6. Kim, H., Choi, J., & Lee, S. (2022). Technology-enhanced inclusive education in South Korea: The potential and challenges. *Educational Technology & Society*, 25(1), 19-34.
7. Deloitte. (2019). The economic value of inclusion in education. Retrieved from Deloitte Insights.
8. World Bank. (2021). The cost of exclusion: The economic impact of inclusive education. Retrieved from World Bank Reports.
9. Kivirauma, J., Rousi, R., & Oikkonen, M. (2018). The effects of inclusive education on social interactions in Finnish schools. *Journal of Inclusive Education*, 22(5), 517-530.

JAMIYAT TARAQQIYOTIDA SIYOSIY TIZIM NAZORAT FUNKSIYASINING O'RNI

Haydarov O.E.

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va
biotexnologiyalar universiteti, katta o'qituvchi*

Tayanch so'zlar: nazorat tizimi, ijtimoiy nazorat, jamoatchilik nazorati, fuqarolik jamiyati, huquq, axloq, fuqarolik pozitsiyasi, siyosiy ong, huquqiy ong, demokratiya, ijtimoiy faollik.

Ключевые слова: система контроля, социальный контроль, общественный контроль, гражданское общество, право, мораль, гражданская позиция, политическое сознание, правосознание, демократия, социальный активизм.

Key words: control system, social control, public control, civil society, law, morality, civil position, political consciousness, legal consciousness, democracy, social activism.

Резюме:

Maqolada jamiyat taraqqiyotining muhim sharti bo'lgan ijtimoiy tartibni o'rnatishda siyosiy tizim nazorat funksiyasining o'rmini ko'rsatib berishga e'tibor qaratilgan. Boshqacha qilib aytganda insoniyat jamiyati va ijtimoiy tartib o'rtasidagi bog'lanishni ya'ni qonuniyatni ochish tadqiqotning maqsadidir. Ushbu maqsadga yetish uchun insoniyat jamiyati nazoratga muhtoj ekanligini anglab olish, nazorat va nazorat tizimi tushunchalarining ta'rifini berish, nazorat tizimi qanday elementlardan iborat ekanligi va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib berish, nazorat tizimining asosiy ob'ekti huquq va axloq me'yorlariga rioya qilish ekanligini asoslab berish maqoladan ko'zlangan vazifalar bo'lib hisoblanadi. Tadqiqotning ob'ektini siyosiy tizim, nazorat, nazorat tizimi va uning elementlari tashkil qiladi. Tadqiqotning predmetini esa nazoratning mohiyati, maqsad va vazifalari, nazorat tizimining elementlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tashkil qiladi. Tadqiqotdan kutilayotgan ilmiy yangiliklarga nazorat tizimining samarali ishlab turishinin ta'minlaydigan mexanizmni shakllantirishga ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishni ko'zda tutadi. Demokratiyada nazoratni muhimligi shundaki xalq o'zini nazorati orqali demokratiyani amalga oshiradi. Inson tabiatan nazoratga muhtoj ayniqsa, jamiyatni boshqarayotgan mansabdor shaxslar, deputatlar va barcha darajadagi rahbarlar xalqni nazorati ostida bo'lishlari kerak. Bu demokratiyani muhim talabidir. Chunki barcha odamlarda tabiatan egoizm bor va nazoratsizlik oqibatida odam faqat o'zini manfaatlarini quliga aylanib qolishi mumkin. Xalqni orasidan ya'ni pastdan chiqqan rahbar yoki deputat xohlaydimi, xohlamaydimi u xalqdan ajralib qoladi. Shuning uchun uni xalq pastdan nazorat qilib turishi kerak bo'ladi. Demokratiya quyida namoyon bo'ladi.

Резюме:

В статье выделена роль контрольной функции политической системы в установлении общественного порядка, который является важным условием развития общества. Другими словами, человеческое общество и социальный порядок – это цель открытия связи, т.е. ее поддержания. и обоснование соблюдения этических стандартов являются частью целей

статьи. Объектом анализа является система, контроль, система управления и ее проверка. Предметом исследования является контроль, цели и задачи, взаимозависимость контроля и управления. Ожидается, что деятельность научных исследователей будет контролироваться предусмотренным механизмом эффективного производства под контролем научных инноваций, ожидаемых от исследований. Важность демократии и контроля заключается в реализации демократии через самоконтроль людей. Человеку по своей природе нужен контроль, особенно чиновники, депутаты и все управление обществом должно быть под контролем народа. Это важное требование демократии. Потому что все люди по своей природе эгоистичны, и отсутствие контроля может сделать их только рабами детей. Хочет того лидер или депутат из народа или нет, он отделяется от народа. Для этого ей придется управлять людьми снизу. Демократия проявляется внизу.

Summary:

The article highlights the role of the control function of the political system in establishing public order, which is an important condition for the development of society. In other words, human society and social order are the goal of opening communication, i.e. its maintenance. and the justification for compliance with ethical standards are part of the objectives of the article. The object of analysis is the system, control, management system and its verification. The subject of the study is control, goals and objectives, interdependence of control and management. The activities of scientific researchers are expected to be controlled by the envisaged mechanism of efficient production under the control of scientific innovation expected from research. The importance of democracy and control is to realize democracy through people's self-control. Man by nature needs control, especially officials, deputies and all management of society should be under the control of the people. This is an important requirement of democracy. Because all people are selfish by nature and lack of control can only make them slaves to children. Whether a leader or deputy from the people wants it or not, he separates himself from the people. To do this, she will have to manage people from below. Democracy manifests itself below.

Kirish. Insonda ijtimoiy ong shakllanganidan boshlab baxtli hayotni ta'minlaydigan adolatli jamiyatni orzu qilib va bunday jamiyatni qurishni davlat va hokimiyat bilan bog'liq deb hisoblab kelmoqda. Davlat odamlarga baxtli hayotni ta'minlashi uchun eng avvalo jamiyatda tartib o'rnatishga qodir nazoratni amalga oshiradigan siyosiy tizim shakllanishi lozim. Shuning uchun O'zbekiston tanlagan demokratik taraqqiyot va bosh maqsadimiz bo'lgan ozod, obod va farovon jamiyat qurish ham, eng avvalo, jamiyatda tartib o'rnatilishga bog'liq. Jamiyat taraqqiyotining muhim sharti bo'lgan ijtimoiy tartibni o'rnatish barcha vaqtlarda donishmandlarni o'ylantirib kelgan eng dolzarb muammo bo'lib kelgan. Platon o'zining "Davlat" nomli asarida jamiyatda tartib bo'lishi uchun jamiyatni intellektual elita boshqarishi kerak degan bo'lsa, Aristotel o'zining "Siyosat" nomli asarida jamiyatda tartib bo'lishi uchun o'rta sinf kuchli bo'lishi kerak, deb ta'kidlaydi. Abu Nasr Forobiy esa jamiyatda adolatli ijtimoiy tartibning o'rnatilishini ma'naviy yuksalishda ko'radi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O'zbekistonda siyosiy fanlarning rivojlanishi asosan mustaqillik yillarida boshlanganligini inobatga olsak siyosiy mavzulardagi izlanishlarni, jumladan, "Jamiyat taraqqiyotida siyosiy tizim nazorat funksiyasining o'rni" mavzusini yetarli darajada o'rganilmaganligi

anglab olish mumkin. Mustaqillik yillarida nazorat tizimining turli elementlariga bag'ishlangan ko'plab ilmiy izlanishlar amalga oshirildi. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati shakllanishi jarayonida jamoatchilik nazoratining rolini oshirish muammolariga doir fikrlar O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.Karimov hamda O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.Mirziyoyevlarning asarlarida aks etgan. Davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar, jamoatchilik nazorati bilan bog'liq masalalar xorij olimlaridan Jon Xellouell, Diyego Valades, Entoni Giddens, V.P.Belyayev, K.S.Belskiy, E.A.Mashtakova, A.B.Yerisyan, S.A.Denisov, A.M.Tarasov, V.G.Smolkov, V.V.Fedorov, A.N.Pilipenko, Y.A.Dmitriyev, V.K.Rudenko, V.G.Smolkov, V.Y.Chirkin kabilar tomonidan o'rganilgan. O'zbekistonda jamoatchilik nazoratining o'ziga xos xususiyatlari A.Jalilov, A.O'tamurodov, M.Qirg'izboyev, A.Begmatov, F.Nabiyeu, N.Jo'rayev kabi olim va tadqiqotchilar ishlarida muayyan darajada o'z ifodasini topgan.

Albatta ushbu ilmiy ishlar nazorat tizimini ilmiy jihatdan tadqiq qilishda muhim ahamiyatga ega. Lekin ular asosan nazorat tizimining u yoki bu elementiga bag'ishlangan bo'lib, uni tizim sifatida o'rganish nazardan chetda qolib kelgan. Vaholanki nazorat samarali bo'lishi uchun u tizim shaklida bo'lishi lozim. Agar nazorat tizim shaklida bo'lmasa, u ijtimoiy tartibni o'rnatishga qodir bo'lmaydi. Nazorat tizimini shakllantirish esa uni tizim sifatida ilmiy tadqiq qilishni taqozo etadi.

Natija va muhokama. Hozirgi kunda ham insoniyat oldida turgan eng murakkab muammo adolatli ijtimoiy tartibni o'rnatish muammosi bo'lib hisoblanadi. Jamiyatda ijtimoiy tartib o'rnatilishi uchun huquq va axloq normalariga rioya qilishni ta'minlaydigan nazorat tizimi shakllangan bo'lishi lozim. Jamiyatni bilim boshqargan taqdirdagina ijtimoiy tartibni o'rnatish mumkin bo'ladi. Shuning uchun hadis ilmining sultoni Imom Buxoriy odamlarning najoti faqat bilim va undan boshqasi bo'lmagay deb yozib qoldirgan. Ijtimoiy hayotning barcha sohalarini ilmiy asosda boshqarish jamiyatdagi voqea-hodisalarni oldindan ko'ra bilish imkoniyatini berib xato qilmasdan to'g'ri harakat qilishni ta'minlaydi. Eng muhimi jamiyatda tartib o'rnatishga xizmat qiladigan nazorat tizimini shakllanishi va samarali ishlashini ta'minlaydi. Chunki, ilm jamiyat taraqqiyotining muhim sharti tartib ekanligini va tartib o'rnatish uchun esa nazorat tizimi uzilishsiz ishlab turishi kerakligini anglab olish imkoniyatini beradi. Ilmi yetuk odam nazoratsiz jamiyatda tartib o'rnatib bo'lmashini biladi.

Ijtimoiy nazoratning asosiy ob'ektlari bo'lib huquq va axloq hisoblanadi. Ular to'g'risida fikrimiz mukammal bo'lishi uchun nazorat va nazorat tizimi degan

tushunchalarni chuqurroq anglab olishimiz lozim. Nazorat mazmuniga ko'ra ichki va tashqi, shakliga ko'ra esa yuqoridan va quyidan bo'ladi. Ichki nazorat har bir odam o'z xulqini o'zi nazorat qilishini anglatadi va bu ma'naviyat orqali ta'minlanadi. Ma'naviyati yuksak odamda ichki nazorat kuchli bo'ladi. Shu o'rinda yuksak ma'naviyat yengilmas kuch ekanligini anglab olish mumkin. Bu yerda qanday hokimiyat eng kuchli hokimiyat degan savolga javob berish lozim bo'ladi. Eng kuchli hokimiyat bu insonning o'z ustidan bo'lgan hokimiyatidir! Hokimiyat bu kuch. Kuch esa ma'naviyat orqali shakllanadi. Ma'naviyat inson irodasini kuchli qilib ichki nazoratni mustahkamlaydi. Ma'naviyati yuksak odamda o'zini nazorat qilish imkoniyati kuchli bo'ladi. Shuning uchun ham ma'naviyat – yengilmas kuch deb ta'rif berilgan. Tashqi nazorat davlat va jamiyat tomonidan huquq va ahloq vositasida amalga oshiriladi. Nazoratni yuqoridan davlat amalga oshirsa, quyidan fuqarolik jamiyati amalga oshiradi. Davlat va jamiyat nazoratini siyosiy tizim nazorati degan tushuncha ifodalaydi. Chunki siyosiy tizim deganda davlat va fuqarolik jamiyati institutlari tushuniladi.

Nazorat to'g'risidagi fikrlarimiz mukammal bo'lishi uchun yuqorida ta'kidlaganimizdek, nazorat tizimi degan tushunchani anglab olishimiz lozim. Nazorat tizimi deganda davlat va fuqarolik jamiyatiga tegishli o'zaro bog'liq bo'lgan bir qancha nazorat vositalarining yaxlitligidan iborat bo'lgan siyosiy tizim nazoratini tushunish lozim. Agar shu tizimdagi biror-bir element yoki vosita ishlamasa bu tizimning buzulishiga yoki ishlamasligiga olib keladi. Hozirgi kunda respublikamizda jamoatchilik nazoratining uchta asosiy vositasi shakllanmoqda. Bular deputatlar korpusi, siyosiy partiyalar va fuqarolik jamiyati institutlari, mahallalar bo'lib, ular bir-biri bilan bog'liq bo'lgan yaxlit tizimni tashkil qiladi. Nazorat tizimi elementlari o'rtasida nazoratni amalga oshirish borasida ijtimoiy hamkorlik o'rnatilishi lozim. Nazorat tizimi har bir jamoada tartib o'rnatish orqali jamiyatda tartibni ta'minlaydi. Har bir jamoada tartib o'rnatilishi huquq va axloqqa rioya qilish ta'minlanib sog'lom muhit shakllanishi bilan bog'liq. Sog'lom muhit deganda adolat bilan razolat o'rtasida kurash ketganda oxir oqibatda adolat g'alaba qozonadigan muhit tushuniladi. Buning uchun eng avvalo insonning ichki dunyosida adolat g'alaba qozonishi kerak. Adolat esa munosiblikni ya'ni mehnatga yarasha haq, jinoyatga yarasha jazo va insonning jamiyatdagi ahamiyati bilan mavqei o'rtasidagi munosiblikni anglatadi. Nazorat tizimi barcha jamoalarda ana shu munosiblikni ta'minlashga qaratilishi lozim.

Jamiyatda hech bir inson nazorat tizimining ishlashidan chetda qolmasligi uning ishlamasligidan yoki uning uzilishidan manfaatdor bo'lmasligi kerak. Hatto manfaatdor bo'la olmaydi, deb aytish to'g'riroqdir. Chunki nazorat tizimi

ishlamaydigan joyda hech kim baxtli bo'la olmaydi. Baxtlilikning eng muhim sharti bu insonda qo'rquvsiz erkin yashash hissidir. Bunday hissiyot faqat tartib o'rnatilgan jamiyatda ya'ni qonunga rioya qilish amalda ta'minlangan jamiyatda bo'lishi mumkin. Bu esa kuchli nazorat tizimi orqali ta'minlanishi mumkin.

Nazoratni siyosiy tizim ya'ni davlat va jamiyat hamkorlikda amalga oshirishi kerak. Nazorat tizimining samarali ishlashini ta'minlash uchun nima nazorat qilinishi kerakligini aniq bilish kerak. Qonunga va axloqqa rioya qilish nazorat qilinishi kerak. Qonun va axloq ijtimoiy hayotni barcha sohalarida amal qiladi. Qaysi sohada yoki qaysi jarayondagi qonunga rioya qilish nazorat qilinishi kerak. Albatta, barcha jarayonlarda qonunga va axloqqa rioya qilish nazorat qilinishi kerak. Lekin eng muhimi kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yish jarayonida qonun va axloqqa rioya qilish qat'iy nazorat ostiga olinishi lozim. Ushbu jarayondagi qonun buzilishi holatlari boshqa ko'plab ijtimoiy muammolarni sababi bo'lib hisoblanadi. Mashhur Ibn Sino o'zining asarlarida kasallikni emas, uning sababini davolash kerak deb yozib qoldirgan. Sabab bartaraf qilinmasa, oqibat bartaraf qilinmasligi allaqachonlar isbotlangan haqiqatdir. Barcha sohada kadrlarni tanlash, joy-joyiga qo'yishda bilim va mas'uliyat asosiy mezon bo'lishini nazorat qilish kerak. Agar kadrlarni tanlash tanish-bilishchilik, oshna-og'aynigarchilik va poraxo'rlik asosida amalga oshirilsa, bunday jamiyatda nazorat tizimi samarali ishlamaydi.

Nazorat tizimi jamiyatda tartib o'rnatishning muhim sharti ekan, siyosiy partiyalar va ularning deputatlar guruhlarini asosiy e'tiborni nazorat tizimini takomillashtirishga qaratishlari lozim. Siyosiy partiyalar o'rtasidagi kurash nazorat tizimining mukammal loyihalarini ishlab chiqarish borasida bo'lishi kerak. Partiyaviy nashrlar nazorat tizimini takomillashtirish masalalarini qizg'in muhokama qiladigan minbarga aylanishi lozim. Umuman ommaviy axborot vositalari asosiy e'tiborni nazorat tizimini takomillashtirish masalalariga qaratishlari kerak. Mukammal nazorat tizimi qonun ustuvorligi va jazoning muqarralligini ta'minlaydi. Buning ahamiyatini «buyuk bobomiz Amir Temurni qonun hukmron bo'lgan joyda erkinlik ham bo'ladi degan dona so'zlarni oltin harflar bilan yozib qo'yishga amr berganligidan» ham bilish mumkin.

Demokratiyada nazoratning muhimligi shundaki xalq o'zining nazorati orqali demokratiyani amalga oshiradi. Inson tabiatan nazoratga muhtoj, ayniqsa, jamiyatni boshqarayotgan mansabdor shaxslar, deputatlar va barcha darajadagi rahbarlar xalqning nazorati ostida bo'lishlari kerak. Bu demokratiyaning muhim talabidir.

Xulosa. Zamonamiz mohiyati bo'lgan kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyati sari konsepsiyasi jamiyatda tartib o'rnatishga xizmat qiladigan huquq va axloqqa rioya qilishni nazorat qilishda davlat nazorati va fuqarolik jamiyati nazorati o'rtasida ijtimoiy hamkorlikni taqozo etadi. Siyosiy partiyalarning dasturiy hujjatlarida qayd qilingan jamoatchilik nazorati masalalari nazorat tizimining tarkibiy qismi bo'lib, ijtimoiy nazoratni samarali amalga oshirishga xizmat qiladi. Bularning barchasi muhayyo bo'lishi uchun jamiyatni ilm va ma'naviyat boshqarishi kerak. Mamlakatimizda jamiyatni ilm va ma'naviyat asosida boshqarish uchun barcha siyosiy, huquqiy va ma'naviy asoslar yaratilgan. Jamiyatni ilm va ma'naviyat asosida boshqarish ijtimoiy tartibni o'rnatishga qodir bo'lgan nazorat tizimini, uni harakatlantiradigan mexanizmni va uning tarkibiy qismi bo'lgan siyosiy partiyalarning jamoatchilik nazoratini shakllantira oladi. Jamiyatdagi tartib har bir jamoadagi tartibdan tashkil topishini doimo esda saqlash lozim. Shuning uchun nazorat tizimi har bir jamoada sog'lom muhitni ya'ni adolatni qaror toptirishga qaratilishi lozim. Ana shunda respublikamizda jamiyat taraqqiyotini ta'minlaydigan asosiy omil, ya'ni tartib o'rnatiladi. Tartib esa jamiyat taraqqiyotini ta'minlab, farovon jamiyat sari etaklaydi.

Adabiyotlar:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари . Тошкент, 1997 й. 280 бет.
2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик барча даражадаги раҳбарларнинг кундалик ҳаёт қондаси бўлиши керак. Тошкент. Ўзбекистон. 2017 йил.
3. Мирзиёев Ш.М. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Тошкент. Ўзбекистон. 2017 йил. ва бoшq.
4. Набиев Ф.Х. Юксак маънавият ва етук сиёсий маданият. «Маҳалла», 2010 йил, 29 апрель.
5. Набиев Ф.Х. Демократия ва тартиб интизом қатъий назоратни талаб қилади. «Зарафшон». 2010 йил, 27 май.
6. Haydarov O. E. Jamoatchilik nazorati tushunchasi tarixidan //научный фокус. – 2023. – т. 1. – №. 7. – с. 1173-1176.
7. Qoraboyev S. Metal. Jamoatchilik tinglovi–jamoatchilik nazoratini amalga oshirish shakli sifatida //agrobiotexnologiya va veterinariya tibbiyoti ilmiy jurnali. – 2022. – с. 1174-1176.
8. Эркинович Х. О. Жамоатчилик назорати – маҳалла институтининг муҳим йўналиши // pedagogs jurnali. – 2022. – Т. 11. – №. 4. – с. 135-139.
9. Sattorov, M., & Ostons, J. (2023). Yangi O'zbekistonda yoshlarning estetik didini rivojlantirishda maishiy turmush estetikasining o'рни va ahamiyati. talqin va tadqiqotlar, 1(35).
10. Sattorov, M., & Ostons, J. (2023). Tabiatni falsafiy anglash zarurati, va uning o'ziga xos xususiyatlari. pedagogs, 47(2), 116-120.
11. Саттаров, М. Д. (2019). Социально-философские проблемы формирования эстетического отношения к природе у молодежи. наука и мир, 1(12), 19-20.

AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARDA AXBOROT-KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TA'MINOTI

Botiraliyeva M.B.

*Qo'qon davlat instituti pedagogika
kafedrası 2-kurs tayanch doktoranti*

Tayanch so'zlar: akmeologik yondashuv, aktiv va ijodiy metodlar, o'qituvchilar, axborot-kommunikativ kompetentlik, metodlari va didaktikalar.

Ключевые слова: акмеологический подход, активные и творческие методы, педагоги, информационно-коммуникативная компетентность, методы и дидактика.

Key words: acmeological approach, active and creative methods, teachers, information-communicative competence, methods and didactics.

Резюме:

Mazkur maqolada, axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda akmeologik yondashuvning ahamiyati va uning o'quvchilarga ta'siri tahlil qilinadi. Akmeologik yondashuv, o'quvchi shaxsining rivojlanishi va muvaffaqiyatga erishishdagi o'ziga xos metodologik tamoyillarni asoslaydi. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi – o'quvchilarni har tomonlama yetuk, ijtimoiy faollikni qo'llay oladigan va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalana olish qobiliyatiga ega shaxs sifatida tarbiyalashdir.

Резюме:

В данной статье анализируется значение акмеологического подхода в развитии информационно-коммуникативной компетентности и его влияние на обучающихся. Акмеологический подход основан на уникальных методологических принципах развития и успешности личности студента. Основная цель такого подхода – воспитание учащихся как личностей, зрелых во всех аспектах, способных применять социальную активность и обладающих способностью эффективно использовать информационно-коммуникационные технологии.

Summary:

This article analyzes the importance of the acmeological approach in the development of information-communicative competence and its impact on students. The acmeological approach is based on the unique methodological principles of the student's personality development and success. The main goal of this approach is to educate students as individuals who are mature in all aspects, who can apply social activity and have the ability to effectively use information and communication technologies.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning axborot-kommunikativ kompetentligini rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyatga ega bo'lib, bu

kompetentlik XXI asrning yangi pedagogik talablari va ijtimoiy hayot sharoitlariga mos keladi. Axborot-kommunikativ kompetentlik (AKK) nafaqat axborotni qabul qilish, tahlil qilish va etkazish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi, balki o'quvchining tanqidiy fikrlash, ijodiy qaror qabul qilish va samarali kommunikatsiya qilish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Akmeologik yondashuv asosida o'quvchilarda AKKni rivojlantirish uchun o'qitishning didaktik ta'minoti muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada akmeologik yondashuv asosida o'quvchilarda axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning asosiy tamoyillari, metodlari va didaktik ta'minoti ko'rib chiqiladi.

Akmeologiya – insonning maksimal darajada rivojlanishi, uning eng yuqori natijalarga erishish jarayonini o'rganadigan ilmiy soha sifatida, ta'lim tizimida pedagogik jarayonning sifatini oshirishga yordam beradi. Akmeologik yondashuv ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning muvaffaqiyatga erishishdagi potentsialini maksimal darajada ochish, o'qituvchining o'z malakasini oshirishga qaratilgan metod va uslublarni qo'llashni nazarda tutadi. Ushbu yondashuvni ta'lim jarayoniga tatbiq etish o'quvchilarda axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda samarali bo'ladi.

Akmeologik yondashuvning asosiy tamoyillari:

Shaxsiylashtirilgan yondashuv: O'quvchilarni o'z imkoniyatlari va qobiliyatlariga mos ravishda ta'lim jarayoniga jalb etish. Har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olish, ularni rivojlantirish uchun maxsus metod va uslublarni qo'llash zarur.

Aktiv va ijodiy metodlar: O'quvchilarni faollashtirish, ularga yangi bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirish imkoniyatlarini yaratish. Bunga guruhli ishlash, muhokamalar, debatlar, analitik ishlar kiradi.

Interaktiv o'qitish: Axborot-kommunikativ texnologiyalarni qo'llash, o'quvchilarga internet, multimedia va boshqa raqamli platformalar orqali ta'lim berish. Bu ularning kommunikativ qobiliyatlarini oshiradi va yangi axborotlarni samarali o'zlashtirishga yordam beradi.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish: O'quvchilarga internet, kompyuter dasturlari va mobil qurilmalar yordamida axborotlarni qidirish, tanlash, tahlil qilish va taqdim etish ko'nikmalarini o'rgatish zarur. O'qituvchilar bu jarayonda o'quvchilarning axborotlarni tanlashda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishi kerak.

Interaktiv metodlar: O'quvchilarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda interaktiv metodlarning qo'llanishi muhim ahamiyatga ega. Masalan, guruhli ishlash, fikr almashish, virtual muhokamalar va onlayn

konferensiyalar kabi metodlar o'quvchilarning axborotni aniq va samarali etkazish qobiliyatini oshiradi.

Axborot va kommunikativ ko'nikmalarni integratsiya qilish: O'quvchilarda axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish uchun turli fanlar o'rtasida integratsiya qilish talab etiladi. Masalan, matematika va informatika darslarida analitik fikrlash va axborotni tizimli ravishda tahlil qilish ko'nikmalarini o'stirish mumkin.

O'quv jarayonida akmeologik yondashuvni qo'llash

Akmeologik yondashuvni ta'lim jarayonida qo'llash uchun o'quvchilarga quyidagi metodlar yordamida axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish mumkin:

Case-study usuli: Mavjud axborotlar asosida muammolarni tahlil qilish va ularga yechim topish orqali o'quvchilarni axborot-kommunikativ kompetentlikka ega bo'lishga o'rgatish.

Onlayn o'qitish va raqamli platformalar: Akmeologik yondashuvni raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish. Onlayn darslar, vebinarlar, interaktiv o'yinlar va simulyatsiyalar o'quvchilarda axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Mentorlik va ko'nikmalarni baholash: O'quvchilarga o'z faoliyatini mustaqil ravishda tahlil qilish imkoniyatlarini berish, o'z-o'zini baholash va mentorlar yordamida muvaffaqiyatga erishish.

Adabiyotlar:

1. Akhmedov T. (2020). Ta'limda axborot-kommunikativ texnologiyalar va ularning o'quvchilarga ta'siri. Tashkent: Science and Education.
2. Davronov Sh. (2019). Akmeologik yondashuv va uning ta'lim jarayonida qo'llanilishi. Pedagogika ilmiy-texnik jurnali, 3(12), 25-30.
3. Jumaniyozov B. (2021). Axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish metodlari. Tashkent: Advanced Education.
4. Kuzieva N. (2022). O'quvchilarda axborot-kommunikativ kompetentlikni shakllantirish: Nazariya va amaliyot. Tashkent: University Press.
5. O'rtaqulov A. (2021). Didaktik ta'minot va ta'lim metodlari. O'qituvchilar uchun qo'llanma, 2(4), 14-19.
6. Raxmonov R. (2020). Akmeologiya va ta'lim tizimidagi innovatsiyalar. Pedagogik ta'limda yangi yondashuvlar, 6(9), 22-27.
7. Soliyev A. (2018). Pedagogik innovatsiyalar va ularning ta'lim tizimiga ta'siri. Pedagogika, 4(8), 9-15.
8. Tukhtashev D. (2023). Kollaborativ ta'lim metodlari va ularning samaradorligi. Journal of Educational Technologies, 1(10), 45-50.
9. Xodjayeva L. (2022). Axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish. Tashkent: Informatics Academy.
10. Yusupov M. (2019). Axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda interaktiv metodlar. Journal of Modern Education, 5(7), 33-38.

MEDIASAVODXONLIGINI FALSAFA DARSLARIGA INTEGRATSIYALASH: USLUBIY YONDASHUVLAR VA MODELLAR

Abduxolikova N. A

*Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet
tillar instituti dotsenti falsafa fanlari doktori PhD*

Tayanch soʻzlar: media savodxonligi, falsafa taʼlimi, tanqidiy fikrlash, etika, gnoseologiya, raqamli savodxonlik, pedagogika, fanlararo taʼlim.

Ключевые слова: медиаграмотность, философское образование, критическое мышление, этика, эпистемология, цифровая грамотность, педагогика, междисциплинарное образование.

Key words: media literacy, philosophy education, critical thinking, ethics, epistemology, digital literacy, pedagogy, interdisciplinary education.

Резюме:

Raqamli ommaviy axborot vositalarining jamoatchilik fikri va axborot tarqatilishiga ta'siri kuchayishi bilan mediasavodxonlik muhim mahoratga aylandi. Falsafa darslari tanqidiy fikrlash, etika va gnoseologiyaga urg'u berib, media savodxonligi kompetensiyalarini rivojlantirish uchun ideal sharoit yaratadi. Ushbu maqola mediasavodxonlikni falsafa o'quv dasturlariga integratsiyalashning turli uslubiy yondashuvlari va modellarini o'rganadi. Unda ushbu integratsiyaning nazariy asoslari muhokama qilinadi, amaliy o'qitish usullari ko'rib chiqiladi va o'qituvchilar uchun namunaviy asoslar taklif etiladi. Yondashuvlar raqamli kontentni muhokamaga asoslangan tahlil qilish, media axloqiga oid amaliy tadqiqotlar, fanlararo loyihalar va talabalarni media manbalarini tanqidiy baholashga undaydigan reflektiv mashqlarni o'z ichiga oladi. Media savodxonligini falsafiy izlanishlar bilan uyg'unlashtirib, ushbu modellar o'quvchilarni murakkab media landshaftlarini mas'uliyatli va o'ylangan holda boshqarish va tahlil qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan ta'minlashga qaratilgan. Maqola ushbu integratsiyaning afzalliklarini ta'kidlash va falsafa ta'limida samarali o'quv dasturlarini ishlab chiqish bo'yicha tavsiyalar berish bilan yakunlanadi.

Резюме:

С ростом влияния цифровых СМИ на общественное мнение и распространение информации медиаграмотность стала важным навыком. На занятиях по философии особое внимание уделяется критическому мышлению, этике и эпистемологии, что создает идеальную среду для развития навыков медиаграмотности. В данной статье исследуются различные методологические подходы и модели интеграции медиаграмотности в учебные программы по философии. В нем обсуждаются теоретические основы этой интеграции, рассматриваются практические методы обучения и предлагаются учителям модельные рамки. Подходы включают анализ цифрового контента на основе дискуссий, тематические исследования по

этике СМИ, междисциплинарные проекты и рефлексивные упражнения, которые побуждают студентов критически оценивать источники СМИ. Сочетая медиаграмотность с философскими исследованиями, эти модели направлены на то, чтобы вооружить учащихся навыками, необходимыми для ответственного и вдумчивого управления и анализа сложных медиа-ландшафтов. В заключение статьи подчеркиваются преимущества такой интеграции и даются рекомендации по разработке эффективных учебных программ по философскому образованию.

Summary:

With the increasing influence of digital media on public opinion and information dissemination, media literacy has become an essential skill. Philosophy courses, with their emphasis on critical thinking, ethics, and epistemology, provide an ideal environment for developing media literacy competencies. This article explores various methodological approaches and models for integrating media literacy into philosophy curricula. It discusses the theoretical foundations of this integration, examines practical teaching methods, and offers exemplary frameworks for teachers. Approaches include discussion-based analysis of digital content, practical research on media ethics, interdisciplinary projects, and reflective exercises that encourage students to critically evaluate media sources. By integrating media literacy with philosophical inquiry, these models aim to equip students with the skills necessary to navigate and analyze complex media landscapes in a responsible and thoughtful manner. The article concludes by emphasizing the benefits of this integration and offering recommendations for developing effective curricula in philosophy education.

Kirish. Bugungi raqamli asrda ommaviy axborot vositalarini tanqidiy baholash va noto'g'ri fikrlarni tan olish qobiliyati juda muhimdir. Media savodxonligi talabalarga murakkab raqamli muhitda mas'uliyat bilan harakat qilish imkoniyatini beradi va bu har qanday ta'lim o'quv dasturiga qimmatli qo'shimcha bo'ladi. An'anaviy ravishda tanqidiy fikrlash, axloq va gnoseologiyaga urg'uberadigan falsafa darslari, ayniqsa, media savodxonligini o'rgatish uchun juda mos keladi. Media savodxonligini falsafa ta'limiga integratsiyalash talabalarga raqamli ma'lumotlar bilan puxta va axloqiy munosabatda bo'lish uchun zarur bo'lgan tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. [1] Ushbu maqola media savodxonligini falsafa kurslariga samarali kiritish uchun turli uslubiy yondashuvlar va namunaviy asoslarni taqdim etadi. Falsafa media savodxonligi bo'yicha ta'lim uchun mustahkam poydevor yaratadi, chunki ikkala soha ham haqiqat, axloq va bilim masalalariga qaratilgan. Media savodxonligini falsafa darslariga integratsiya qilish talabalarning ushbu tushunchalarni tushunishlarini chuqurlashtirishi, shuningdek, ommaviy axborot vositalarini tanqidiy baholash va sharhlash qobiliyatini oshirishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Gnoseologiya, bilim va e'tiqodni o'rganish media savodxonligi uchun zarurdir. Bilim nimadan iboratligini tekshirish orqali falsafa talabalari ishonchli ma'lumot va fikrni farqlashni o'rganadilar. [2] Gnoseologiya bo'yicha media savodxonlik mashqlari talabalarga manbalarning ishonchliligini baholash, dalillarni sinchiklab o'rganish va

raqamli kontekstda axborotning oqibatlarini tushunishni o'rgatadi. Axloqiy mulohazalar ham falsafada, ham media savodxonligida markaziy o'rin tutadi. Falsafa bo'yicha mediasavodxonlik bo'yicha ta'lim talabalarni ommaviy axborot vositalarining axloqiy jihatlarini, masalan, kontent yaratuvchilarning mas'uliyati, auditoriya huquqlari va ma'lumot almashish yoki noto'g'ri talqin qilish oqibatlari haqida o'ylashga undashi mumkin. Falsafa darslarida media etikasini o'rgatish mas'uliyatli media iste'molini targ'ib qiladi va raqamli aloqada halollik madaniyatini rivojlantiradi. Falsafaning tanqidiy fikrlashga urg'u berishi media savodxonligi maqsadlariga juda mos keladi. Mantiqiy tahlil va noto'g'rilikni aniqlashni rag'batlantiradigan mashqlar orqali falsafa talabalari media xabarlarini ajratish, ishontirish usullarini tan olish va taxminlarga qarshi chiqishni o'rganishlari mumkin. Ushbu ko'nikmalar ommaviy axborot vositalariga o'ylangan va xabardor yondashuvni rivojlantirishda juda muhimdir.

Falsafa darslarida mediasavodxonlikni integratsiyalashning uslubiy yondashuvlari. Media savodxonligini falsafa ta'limiga muvaffaqiyatli kiritish uchun o'qituvchilar talabalarni faol, tanqidiy va aks ettiruvchi ta'limga jalb qiluvchi bir qator uslubiy yondashuvlardan foydalanishlari mumkin. Falsafa kurslari ko'pincha munozaralarga ustunlik beradi va bu ularni media savodxonligi faoliyati uchun ideal qiladi. O'qituvchilar noto'g'ri ma'lumotlar, maxfiylik va raqamli axloq kabi raqamli media bilan bog'liq mavzular bo'yicha munozaralar va munozaralarga yordam berishlari mumkin.[3] Talabalarni real dunyo ommaviy axborot vositalari misollarini tahlil qilish va tanqid qilishga undash orqali munozaralar talabalarga falsafiy tamoyillarni dolzarb media muammolariga qo'llashga yordam beradi. Keys tadqiqotlari mediasavodxonlikni falsafa darslariga integratsiyalash uchun kuchli vositadir. O'qituvchilar raqamli ommaviy axborot vositalarida axloqiy dilemmalar bilan bog'liq haqiqiy yoki faraziy stsenariylarni taqdim etishlari mumkin, masalan, ijtimoiy media platformalarida noxolis hisobotlarning ta'siri yoki maxfiylik muammolari. Ushbu holatlar talabalarga axloqiy nazariyalarni va tanqidiy tahlillarni qo'llash imkonini beradi, ularga media axloqining murakkabligini tushunishga yordam beradi va media savodxonligi bo'yicha amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi.[4]

Media savodxonligi ko'pincha fanlararo yondashuvdan foyda oladi. Falsafa darslari jurnalistika, sotsiologiya yoki axborot texnologiyalari kabi sohalar bilan hamkorlik qilib, ommaviy axborot vositalarini turli nuqtai nazardan o'rganishi mumkin. Masalan, fanlararo loyiha ommaviy axborot vositalarida falsafiy mavzuni yoritishni tahlil qilishni yoki rivojlanayotgan texnologiyalarning axloqiy oqibatlarini baholashni o'z ichiga olishi mumkin. Turli sohalariga tayanib, talabalar ommaviy axborot vositalari va uning ijtimoiy,

axloqiy va falsafiy jihatlarini haqida yaxlit tushunchaga ega bo'ladilar. Refleksiya mediasavodxonlikni o'rgatishning qimmatli usuli hisoblanadi, chunki u o'quvchilarni o'z media odatlari va taxminlari haqida tanqidiy fikrlashga undaydi. Fikrlash jurnallari yoki o'z-o'zini baholash mashqlarini belgilash o'quvchilarga raqamli tarkibga bo'lgan munosabatini baholash, o'zlarining noto'g'riligini hisobga olish va ommaviy axborot vositalari ularning nuqtai nazariga qanday ta'sir qilishini tushunish imkonini beradi. Mulohaza ommaviy axborot vositalarini mas'uliyatli iste'mol qilishning asosiy tarkibiy qismi bo'lgan o'z-o'zini anglashni rivojlantiradi. Talabalarni media yaratishga jalb qilish mediasavodxonlikni o'rgatishning yana bir samarali usuli hisoblanadi.[5] Falsafa talabalariga bloglar, podkastlar yoki ijtimoiy tarmoqdagi postlar kabi media loyihalarni yaratish vazifasi topshirilishi mumkin, ularda ular falsafiy muammo yoki axloqiy dilemmani tahlil qiladilar. Ushbu amaliy yondashuv talabalarga media ishlab chiqarish dinamikasini, manba tanlashdan hikoyalarni shakllantirishgacha tushunishga yordam beradi va media xabarlar qanday tuzilganligi haqida tanqidiy xabardorlikni rivojlantiradi.

Muhokama. Falsafa o'quv dasturlariga mediasavodxonlikni integratsiyalashning namunaviy asoslari. Quydagi model ramkalar mediasavodxonlikni falsafa ta'limiga integratsiya qilish uchun tizimli yondashuvlarni taklif qiladi. Har bir model mediasavodxonlik maqsadlarini falsafiy maqsadlarga moslashtiradi, bu esa tanqidiy fikrlash va media savodxonligi ko'nikmalarini rivojlantiruvchi yaxlit o'quv dasturini yaratadi. [6] Talabalarni axborot va manbalarni tanqidiy baholashga o'rgatish. Ushbu modul e'tiqod, bilim va asoslash kabi gnoseologik tushunchalarni qamrab oladi va ularni media tahlilida qo'llaydi. Talabalar raqamli manbalarni tahlil qiladilar, ishonchliligini baholaydilar va noto'g'ri fikrlarni muhokama qiladilar. Yangilik maqolalari, ijtimoiy media postlari va boshqa raqamli kontentni tahlil qilish; manbaning ishonchliligini baholashni o'tkazish; gnoseologik nazariyalarni muhokama qilish. Ommaviy axborot vositalarini iste'mol qilish va ishlab chiqarishda axloqiy fikrlarni o'rganing. Bu bo'lim talabalarni axloqiy nazariyalar bilan tanishtiradi va ularni noto'g'ri ma'lumotlar, maxfiylik va raqamli javobgarlik kabi ommaviy axborot vositalari muammolariga qo'llaydi. OAVdagi axloqiy dilemmalar bo'yicha amaliy tadqiqotlar, raqamli etika bo'yicha bahslar, shaxsiy media etikasi bo'yicha aks ettiruvchi insholar. Media tarafkashlik va mantiqiy xatolar bo'yicha tanqidiy fikrlash bo'yicha seminarlar tashkil etish. Talabalarning ommaviy axborot vositalaridagi noto'g'ri va mantiqiy xatolarni aniqlash qobiliyatini oshirish. Ushbu seminar talabalarga

ishontirish usullari va mantiqiy xatolarni tan olishga o'rgatadi, bu ko'nikmalarni media tahlilida qo'llaydi.

Faoliyat: Raqamli reklamalarda ishontirish usullarini tahlil qiling, yangiliklar maqolalaridagi xatolarni aniqlang, ommaviy axborot vositalarining noto'g'riligi bo'yicha guruh muhokamalari. Jamoatchilik fikrini shakllantirishda ommaviy axborot vositalarining rolini fanlararo tushunishni rivojlantirish. Sotsiologiya yoki kommunikatsiya tadqiqotlari bilan hamkorlikda ushbu loyiha axloq yoki iroda erkinligi kabi falsafiy mavzularni jamoatchilik tomonidan idrok etilishiga ommaviy axborot vositalarining ta'sirini o'rganadi.[7] Falsafiy muammoning ommaviy axborot vositalarida yoritilishini tadqiq qilish, ommaviy axborot vositalarining ta'siri bo'yicha xulosalarni taqdim etish, hamkorlikda taqdimot yaratish. Talabalarga falsafiy tahlilni qo'llashda raqamli media yaratishga imkon bering. Talabalar falsafiy kontsepsiya yoki masala bo'yicha blog posti, podcast yoki video kabi media-loyiha ishlab chiqaradilar. Falsafiy mavzuda media-mahsulot ishlab chiqish, kontentga tanqidiy tahlilni qo'llash, ommaviy axborot vositalarini yaratish jarayoni haqida fikr yuritish.

Media savodxonligini falsafa kurslariga kiritish ko'plab afzalliklarni beradi. Talabalar raqamli ommaviy axborot vositalarida harakat qilish uchun zarur bo'lgan tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini, ommaviy axborot vositalarini iste'mol qilishda axloqiy mas'uliyatni tushunish va ommaviy axborot vositalarini tahlil qilish va yaratish bo'yicha amaliy ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Ommaviy axborot vositalari jamoatchilik fikri, shaxsiy e'tiqod va demokratik jarayonlarga ta'sir ko'rsatayotgan davrda bu vakolatlar tobora dolzarb bo'lib bormoqda.[8] Media savodxonligini falsafa ta'limi bilan integratsiyalash nafaqat talabalarni o'ylangan ommaviy axborot vositalari bilan shug'ullanishga tayyorlaydi, balki ularning umumiy tahliliy va axloqiy tushunchalarini ham oshiradi.

Xulosa. Media savodxonligini falsafa ta'limiga integratsiyalash o'quvchilarni tanqidiy va axloqiy ko'nikmalar bilan qurollantirish uchun qimmatli strategiya hisoblanadi. Gnoseologiya, etika va tanqidiy fikrlashni ommaviy axborot vositalari orqali o'rganish orqali falsafa darslari talabalarga mas'uliyatli va xabardor ommaviy axborot vositalarini jalb qilish uchun vositalarni taqdim etishi mumkin. O'qituvchilarga ommaviy axborot vositalaridan foydalanish bo'yicha keng qamrovli va qiziqarli o'quv dasturini yaratish uchun munozaraga asoslangan ta'lim, amaliy tadqiqotlar, fanlararo loyihalar va reflektiv mashqlar kabi turli uslubiy yondashuvlarni qo'llash tavsiya etiladi. Kelajakdagi tadqiqotlar falsafa ta'limi doirasida media savodxonligini o'qitishni takomillashtirish va yaxshilash, tanqidiy jihatdan xabardor va axloqiy jihatdan mas'uliyatli media

madaniyatiga hissa qo'shish uchun ushbu integratsiya modellarini ishlab chiqish va baholashga qaratilishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Косолапова Е. В. Формирование медиаграмотности как компонента информационной культуры младших школьников в условиях школьных и детских библиотек. – 2013.
2. Назарова Н. М. Теоретические и методологические основы образовательной интеграции // Инклюзивное образование: методология, практика, технологии. – 2011.
3. Чичерина Н. В. Концепция формирования медиаграмотности у студентов языковых факультетов на основе иноязычных медиатекстов // дис.... д-ра пед. наук/НВ Чичерина. – 2008.
4. Афанасьева О. Ю., Никитина Е. Ю., Федотова М. Г. Медиаграмотность как компонент функциональной грамотности будущего учителя иностранного языка // Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета. – 2022. – №. 2 (168). – С. 22-35.
5. Федоров А. В. Медиаобразование и медиаграмотность. – Kuchma Publisher House, 2004.
6. Федоров А. В. Программа учебного спецкурса для вузов «Медиаобразование, медиаграмотность, медиакомпетентность» // Медиаобразование. – 2007. – №. 3. – С. 34-59.
7. Жданько А. П. Развитие медиаграмотной личности посредством видеосъемки с элементами театрализации (на примере английского языка) // «Медиаобразование и медиакомпетентность»: Всероссийская научная школа для молодежи. – 2009. – С. 55.
8. Бахер С., Хованитц Г., Штадлер В. Языковые изменения и медиаграмотность: перспективы обучения русскому языку как иностранному в эпоху цифровизации // Коммуникативные исследования. – 2022. – Т. 9. – №. 2. – С. 381-398.
9. Abduholiqova N. Axborotlashuv davrida jamiyat rivojiga ta'sir etuvchi omillar// Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi 2023/12/9, b. 493.
10. Abduholiqova N. Yosh avlod tarbiyasida axloqiy ma'rifatni shakllantirish orqali yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarga tobeligini oldini olish // Ijtimoiy fanlarda innovasiya ilmiy jurnali, 2021/12/25, b. 116.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA MATN BILAN ISHLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH UCHUN TURLI TA'LIM TIZIMLARIDA QO'LLANILADIGAN METODLARNI TAQQOSLASH

Xojayeva M.N.

Namangan davlat pedagogika institute tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: matn bilan ishlash ko'nikmalari, o'qituvchilar ta'limi, ta'lim tizimlari, qiyosiy tahlil, savodxonlik ta'limi, tanqidiy fikrlash.

Ключевые слова: навыки обработки текста, педагогическое образование, образовательные системы, сравнительный анализ, грамотность, критическое мышление.

Key words: textprocessingskills, teachereducation, education alsystems, comparative analysis, literacy education, critical thinking.

Резюме:

Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun turli ta'lim tizimlari tomonidan qo'llaniladigan usullarning qiyosiy tahlili keltirilgan. Matn bilan ishlash o'qituvchilar uchun muhim kompetentsiya bo'lib, ularga murakkab yozma materiallarni samarali izohlash, tahlil qilish va o'rgatish imkonini beradi. Ushbu qiyosiy tadqiqot turli ta'lim falsafalari va tuzilmalarigaega bo'lgan mamlakatlardao'qituvchilar ta'limi dasturlarida qo'llaniladigan amaliy seminarlar, raqamli vositalar integratsiyasi va nazariy asoslarni o'z ichigaolgan turli yondashuvlarni o'rganadi. Qo'shma Shtatlar, Finlyandiya va Yaponiya kabi tizimlarning usullarini tahlil qilish orqali tadqiqot ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishdaeng yaxshi amaliyot va muammolarni aniqlaydi. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, samarali usullar ko'pincha nazariya vaamaliyotning uyg'unligi, mahalliy sharoitlarga moslashish va tanqidiy fikrlashga urg'u berish bilan tavsiflanadi. Tadqiqot o'qituvchilarni zamonaviy sinflarning savodxonlik talablarini qondirishda qo'llab-quvvatlashga qaratilgan o'qituvchilar ta'limida matn bilan ishlash ko'nikmalarini o'rgatishning globallashgan yondashuvini ishlab chiqish bo'yicha tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Резюме:

В данной статье представлен сравнительный анализ методов, используемых различными образовательными системами для развития навыков работы с текстом у будущих учителей. Обработка текста является важной компетенцией учителей, позволяющей им эффективно интерпретировать, анализировать и преподавать сложные письменные материалы. В этом сравнительном исследовании изучаются различные подходы, в том числе практические семинары, интеграция цифровых инструментов и теоретических рамок, используемые в программах подготовки учителей в странах с разными образовательными философиями и структурами. Анализируя методы таких систем, как США, Финляндия и Япония, исследова-

ние выявляет лучшие практики и проблемы в развитии этих навыков. Результаты показывают, что эффективные методы часто характеризуются сочетанием теории и практики, адаптацией к местным условиям и упором на критическое мышление. Исследование завершается рекомендациями по разработке глобального подхода к обучению навыкам работы с текстом в педагогическом образовании, чтобы поддержать учителей в удовлетворении требований грамотности в современных классах.

Summary:

This article presents a comparative analysis of methods used by different educational systems to develop text-handling skills in future teachers. Text processing is an important competency for teachers, enabling them to effectively interpret, analyze, and teach complex written materials. This comparative study explores different approaches, including practical workshops, integration of digital tools and theoretical frameworks, used in teacher education programs in countries with different educational philosophies and structures. By analyzing methods from systems such as the United States, Finland, and Japan, the study identifies best practices and challenges in developing these skills. Findings show that effective methods are often characterized by a combination of theory and practice, adaptation to local conditions, and an emphasis on critical thinking. The study concludes with recommendations for developing a globalized approach to teaching text-handling skills in teacher education to support teachers in meeting the literacy demands of contemporary classrooms.

Kirish. Bugungi jadal rivojlanayotgan ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilardan darsda muvaffaqiyatga erishish uchun matn bilan ishlash bo'yicha murakkab ko'nikmalarni rivojlantirish talabi tobora ortib bormoqda. Matn bilan ishlash o'quv materiallari va o'quv matnlari bilan ishlashda o'qituvchilar uchun juda muhim bo'lgan murakkab ma'lumotlarni tushunish, tahlil qilish, sintez qilish va samarali muloqot qilish kabi bir qator ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.[1] Ushbu ko'nikmalarning rivojlanishi turli xil ta'lim tizimlarida sezilarli darajada farq qiladi, mahalliy ehtiyojlarni, madaniy ta'sirlarni va pedagogik ustuvorliklarni aks ettiradi. Ushbu maqola o'qituvchilar tayyorlash dasturlarida matn bilan ishlash kompetensiyalarini oshirish uchun bir nechta ta'lim tizimlarida qo'llaniladigan usullarni taqqoslaydi, har bir tizim o'qituvchilarni tayyorlashning ushbu muhim jihatiga qanday yondashishini o'rganadi. Matn bilan ishlash ko'nikmalari o'qituvchilarga murakkab ma'lumotlarni samarali boshqarish, sharhlash va muloqot qilish imkonini beradi. Bu kompetensiyalar, ayniqsa, til va adabiyotni o'qitishda muhim ahamiyatga ega, ammo barcha fanlar bo'yicha tobora muhim ahamiyat kasb etayapti. Matn bilan ishlashning mustahkam strategiyalari bo'yicha o'qitilgan o'qituvchilar o'z o'quvchilarida tanqidiy fikrlash va savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish, ularni turli bilimga asoslangan jamiyatlarda faol ishtirok etishga tayyorlash uchun yaxshi jihozlangan.[2] Keng qamrovli tahlil qilish uchun ushbu tadqiqot turli pedagogik yo'nalishlarni ifodalovchi Qo'shma Shtatlar, Finlyandiya va Yaponiyadagi ta'lim modellaridan olingan.

Amerika Qo'shma Shtatlari - Standartlashtirilgan testlarga va turli xil talabalar populyatsiyasiga e'tibor qaratgan holda, AQSh o'qituvchilarini tayyorlash dasturlari matnni tushunish va tahlil qilishda ko'nikmalarga moslashish va amaliy qo'llanmalarga urg'u beradi.[3] Finlyandiya - O'zining yaxlit va talabalarga yo'naltirilgan yondashuvi bilan mashhur Finlyandiya tizimi o'qishni tushunish va talqin qilish bo'yicha keng qamrovli mashqlarni, ko'pincha hamkorlikdagi o'quv muhitida birlashtiradi. Yaponiya - An'anaviy matnlar va yodlashni ta'kidlab, Yaponiyaning ta'lim tizimi tanqidiy fikrlashni tizimli tahlil bilan birlashtirib, matnni talqin qilishda qat'iy yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu qiyosiy asos har bir usulning kuchli va cheklovlarini tushunishga imkon beradi.

Matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish usullari. Qo'shma Shtatlarda o'qituvchilarni tayyorlash ko'pincha tanqidiy fikrlash va moslashuvchanlikni ta'kidlaydigan amaliy seminarlar va kurs ishlarini o'z ichiga oladi. Dasturlar matnning murakkabligini tahlil qilishga, boshqariladigan amaliy mashg'ulotlarga va matn bilan ishlash qobiliyatlarini oshirish uchun raqamli vositalardan foydalanishga qaratilgan. Ta'lim dasturlari va onlayn resurslar kabi vositalarni integratsiyalash keng tarqalgan bo'lib, bo'lajak o'qituvchilarni talabalar orasida turli savodxonlik darajalarida harakat qilishlari uchun jihozlaydi. Finlyandiya o'qituvchilari ta'limi matn tahliliga chuqur, aks ettiruvchi yondashuvni targ'ib qiladi. Nomzodlar seminarlarda qatnashadilar, ular hamkorlikda adabiy va axborot matnlarini sharhlaydilar, tahliliy va talqin qilish qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Finlyandiya modeli kichik guruhlardagi munozaralarni qadrlaydi, bunda o'qituvchilar munozara va savol-javob bilan shug'ullanadi, intellektual qiziqish madaniyatini rivojlantiradi. Matn bilan ishlash Finlyandiyaning ta'lim falsafasiga mos keladigan hamdardlik va tushunishni o'z ichiga olgan kengroq kompetentsiyaning bir qismi sifatida qaraladi.[4] Yaponiyaning o'qituvchilarni tayyorlash usuli matnni tuzilgan, yodlash asosida, ayniqsa tarixiy va adabiy matnlar bilan ishlashga katta e'tibor beradi. Yapon o'qituvchisi nomzodlari ko'pincha an'anaviy adabiyot va klassik matnlarni ta'kidlab, matnni talqin qilish bo'yicha qattiq mashqlardan o'tadilar. Garchi bu usullar moslashuvchanlikni cheklashi mumkin bo'lsa-da, ular kuchli aniqlik hissi va tafsilotlarga e'tibor berish, ayniqsa tizimli bilim talab qiladigan sohalarida qimmatlidir.[5] So'nggi paytlarda Yaponiya global ta'lim tendentsiyalariga javoban ko'proq interfaol va hamkorlik usullarini joriy qildi, ammo diqqat matnni chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Har bir ta'lim tizimi o'zining madaniy konteksti va ta'lim falsafasini aks ettiruvchi matn bilan ishlash kompetensiyalariga ega bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashning

o'ziga xos usullarini namoyish etadi. AQSh dasturlari moslashuvchanlik va raqamli integratsiyaga urg'u beradi, Finlyandiya aks ettiruvchi muhokamaga e'tibor qaratadi va Yaponiya an'anaviy qat'iylikni rivojlanayotgan interaktiv yondashuvlar bilan muvozanatlashtiradi. Bu xilma-xillik shuni ko'rsatadiki, hech bir usul universal darajada ustun emas; aksincha, har bir yondashuv turli ta'lim maqsadlariga mos keladigan o'ziga xos kuchli tomonlarga ega. Biroq, bu usullar ham qiyinchiliklarga duch keladi. Misol uchun, AQSh dasturlari nazariy chuqurlik bilan amaliy qo'llashni muvozanatlash uchun kurash olib borishi mumkin, Finlyandiyaning yuqori darajada hamkorlikdagi modelini kengaytirish qiyin bo'lishi mumkin. Yaponiyaning yodlashga e'tibor qaratish dinamik sinf sharoitida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishni cheklashi mumkin.

Matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishni standartlashtirishdagi muammolar va tavsiyalar. Ushbu tizimlar bo'yicha umumiy maqsadlarga qaramay, o'qituvchilar tayyorlashda matn bilan ishlash ko'nikmalarini standartlashtirish juda murakkab. Tilshunoslik, madaniy va pedagogik qadriyatlardagi farqlar matn bilan ishlash kompetensiyalarining talqini va qo'llanilishini shakllantiradi.[6] Bundan tashqari, texnologik nomutanosiblik va resurslarning turli darajalari samarali usullarni global miqyosda integratsiya qilishda qiyinchiliklar tug'diradi. Matn bilan ishlash ko'nikmalarini o'rgatish uchun globalashtirilgan tizim AQSh usullarining moslashuvi, Finlyandiya amaliyotining aks ettiruvchi tabiati va yapon ta'limining aniqligini o'z ichiga olgan gibrid yondashuvdan foydalanishi mumkin. Turli madaniy va ma'rifiy ehtiyojlarni qondiradigan moslashuvchan va keng qamrovli modelni ishlab chiqish butun dunyo bo'ylab o'qituvchilar ta'limi dasturlarini bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy sinflar talablariga yaxshiroq tayyorlashga yordam beradi.[7]

Xulosa. Ushbu tadqiqot shuni ta'kidlaydiki, bo'lajak o'qituvchilarda matn bilan ishlash ko'nikmalarini samarali rivojlantirish ko'pincha har bir ta'lim tizimining ehtiyojlariga moslashtirilgan amaliy va nazariy yondashuvlarning kombinatsiyasi orqali erishiladi. AQSH, Finlyandiya va Yaponiyada amalda bo'lgan usullarni o'rganib chiqib, ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarni matnni sharhlash va tahlil qilish uchun zarur kompetensiyalar bilan jihozlash vazifasiga turli tizimlar qanday yondashishini kengroq tushunishga yordam beradi. Ta'lim tizimlari global miqyosda tobora o'zaro ta'sir qilar ekan, matn bilan ishlash ko'nikmalarini o'rgatishda muvozanatli va madaniy jihatdan sezgir yondashuvni qo'llash o'qituvchilarning tayyorgarligini va pirovardida butun dunyo bo'ylab talabalar uchun ta'lim natijalarini yaxshilashi mumkin. Matn bilan ishlash ko'nikmalari bo'lajak o'qituvchilar uchun juda muhimdir

va ta'lim tizimlari global miqyosda ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish uchun noyob, qimmatli usullarni qo'shadi. Qiyosiy yondashuv orqali ushbu maqola mintaqalar bo'ylab samarali amaliyotlarni ta'kidlaydi va ushbu usullarni o'qituvchilar ta'limining yaxlit asosiga integratsiya qilish tarafdori. [8] Turli kontekstlarga moslashish uchun mo'ljallangan bunday tizim barcha o'qituvchilarning kelajakdagi sinflarida tanqidiy savodxonlikni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan tahliliy va sharhlovchi ko'nikmalarga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Salisheva Z. O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitishda matn bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari // *quality of teacher education under modern challenges*. – 2023. – T. 1. – №. 1. – С. 405-409.
2. Dilfuza, Mamajonova. "Ona tili dars jarayonida matn ustida ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish." *Scientific Impulse* 1.2 (2022): 73-75.
3. Ростовцева В. М. Текстовая компетенция в современных научных исследованиях // *Современные направления анализа и интерпретации*. – 2013. – С. 107.
4. Салосина И. В. Текстовая компетентность: от восприятия к интерпретации // *Вестник Томского государственного педагогического университета*. – 2007. – №. 10. – С. 55-59.
5. КИРГУЕВА Ф. Х. Формирование у будущих учителей начальных классов навыков организации подготовительной работы к текстовой задаче // *Вестник Северо-Осетинского государственного университета имени КЛ Хетагурова*. – 2017. – №. 4. – С. 93-96.
6. Нефедова, Ирина Юрьевна. "Совершенствование правописных навыков студентов педагогического факультета на текстовой основе." (2013).
7. Васюкович Л. С. Текстовая компетенция в контексте современного лингвистического образования // *Преподаватель XXI век*. – 2015. – Т. 1. – №. 1. – С. 185-193.
8. Филиппова О. А. К вопросу о формировании иноязычной текстовой компетенции // *Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Филологические науки*. – 2024. – Т. 10. – №. 2. – С. 184-193.

PEDAGOGIKADA PROFESSIONAL KOMPETENTSIYANI SHAKLLANTIRISH UCHUN SUN'IIY INTELLEKT BO'YICHA TAKOMILLASHTIRILGAN O'QUV DASTURINI ISHLAB CHIQISH

No'monxonova M. N.

*I.Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari Instituti
Gumanitar fanlar va jismoniy tarbiya kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: sun'iy intellekt, o'quv dasturlarini ishlab chiqish, kasbiy kompetensiya, pedagogika, o'qituvchilar ta'limi, raqamli savodxonlik.

Ключевые слова: искусственный интеллект, разработка учебных программ, профессиональная компетентность, педагогика, педагогическое образование, цифровая грамотность.

Key words: artificial intelligence, curriculum development, professional competence, pedagogy, teacher education, digital literacy.

Резюме:

Sun'iy intellektning (AI) ta'lim o'quv dasturlariga integratsiyalashuvi bo'lajak o'qituvchilarni texnologik jihatdan rivojlangan landshaftda zarur bo'lgan kompetensiyalarga ega tayyorlashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ushbu maqola pedagogikada professional kompetentsiyani shakllantirishga qaratilgan takomillashtirilgan AIga yo'naltirilgan o'quv dasturini ishlab chiqishni o'rganadi. O'quv dasturi asosli AI tushunchalari, axloqiy mulohazalar va ta'limda amaliy qo'llanilishiga urg'u beradi, bu esa o'qituvchilarni o'quv amaliyotlarida AI vositalari va metodologiyalaridan foydalanish uchun jihozlanishini ta'minlaydi. U zamonaviy o'qitishda talab qilinadigan asosiy kompetensiyalarga mos keladigan tajribaviy o'rganish usullari, hamkorlikdagi loyihalar va raqamli savodxonlik komponentlarini o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada, shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan o'quv dasturlarini loyihalash tamoyillari, pedagogik modellar va baholash strategiyalari muhokama qilinadi.

Резюме:

Интеграция искусственного интеллекта (ИИ) в образовательные программы стала важной для подготовки будущих учителей с компетенциями, необходимыми в технологически развитой среде. В этой статье рассматривается разработка улучшенной учебной программы, ориентированной на искусственный интеллект, направленной на формирование профессиональной компетентности в педагогике. В учебной программе особое внимание уделяется фундаментальным концепциям искусственного интеллекта, этическим соображениям и практическому применению в образовании, гарантируя, что преподаватели будут готовы использовать инструменты и методологии искусственного интеллекта в своей образовательной практике. Он включает в себя экспериментальные методы обучения, совместные проекты и компоненты цифровой грамотности, которые соответствуют основным компетен-

циям, необходимым в современном обучении. В этой статье также обсуждаются принципы разработки учебных программ, педагогические модели и стратегии оценки, адаптированные к конкретным потребностям будущих учителей.

Summary:

The integration of artificial intelligence (AI) into educational curricula has become important in preparing future teachers with the competencies needed in a technologically advanced landscape. This article explores the development of an improved AI-focused curriculum aimed at building professional competence in pedagogy. The curriculum emphasizes fundamental AI concepts, ethical considerations, and practical applications in education, ensuring that educators are equipped to use AI tools and methodologies in their educational practices. It includes experiential learning methods, collaborative projects, and digital literacy components that align with the core competencies required in modern teaching. This article also discusses curriculum design principles, pedagogical models, and assessment strategies that are tailored to the specific needs of prospective teachers.

Kirish. Sun'iy intellekt (AI) zamonaviy hayotning ko'plab jabhalarida ajralmas holga kelganligi sababli, uni ta'limda qo'llash ixtiyoriylikdan muhimga, xususan, o'qituvchilarni tayyorlashga o'tdi.[1] Pedagogika kontekstida sun'iy intellektni samarali joriy etuvchi o'quv dasturini ishlab chiqish o'qituvchilardan sun'iy intellekt bilan ta'minlangan o'quv muhitida harakat qilishlari kerak bo'lgan texnik, axloqiy va pedagogik kompetentsiyalarni ko'rib chiqishni talab qiladi. Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarga sun'iy intellektga asoslangan kompetentsiyalarni o'z o'qitish amaliyotlarida egallash va qo'llashda yordam berish uchun tuzilgan o'qituvchilar ta'limida AI bo'yicha takomillashtirilgan o'quv rejasini taklif qiladi. Pedagogikaga sun'iy intellektning kiritilishi, birinchi navbatda, o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish va o'z sinflarida sun'iy intellekt vositalaridan samarali foydalanish imkonini berish orqali ko'p maqsadlarga xizmat qiladi. Sun'iy intellektga yo'naltirilgan o'quv dasturi o'qituvchilarni texnologiyaga asoslangan baholash, shaxsiylashtirilgan o'rganish va ma'lumotlar tahlili tobora ommalashib borayotgan landschaftga tayyorlaydi. Ushbu yondashuv moslashuvchan o'qitish amaliyotini targ'ib qiladi, o'qituvchilar turli xil o'quvchilar ehtiyojlariga javob berishini va talabalar natijalarini yaxshilash uchun AI tushunchalaridan foydalanishini ta'minlaydi.

Bo'lajak o'qituvchilar uchun AI bo'yicha samarali o'quv dasturi AI bo'yicha asosiy bilimlarni, amaliy qo'llanmalarni, axloqiy mulohazalar va tanqidiy kompetentsiyalarni rivojlantiruvchi ko'nikmalarni rivojlantirish faoliyatini qamrab olishi kerak. O'quv dasturida asosiy AI tushunchalari, jumladan, mashinani o'rganish, tabiiy tilni qayta ishlash va ma'lumotlar tahlili kiritilishi kerak, bu esa o'qituvchilarga AI qanday ishlashi haqida mustahkam asos beradi. O'qituvchilar AI vositalari turli xil o'qitish usullarini, jumladan, moslashuvchan o'rganish, formativ baholash va sinfni boshqarishni

qanday qo'llab-quvvatlashini tushunishlari kerak. Amaliy modullar ushbu vositalarni simulyatsiya qilingan sinf muhitida namoyish qilishi mumkin, bu o'qituvchilarga AI integratsiyasini mashq qilish imkonini beradi.[2] AIning axloqiy oqibatlarini o'rgatish, jumladan ma'lumotlar maxfiyligi, algoritmik tarafkashlik va adolatli foydalanish ta'limda AIdan mas'uliyatli foydalanish uchun juda muhimdir. Ushbu munozaralar o'qituvchilarga AI vositalari haqida ongli qarorlar qabul qilishda va axloqiy me'yorlarni saqlashda yordam beradi. AIning ma'lumotlarga tayanishi o'qituvchilardan ma'lumotlar savodxonligi ko'nikmalarini rivojlantirishni talab qiladi, bu ularga o'qitishni rejalashtirish va talabalarni baholash uchun AI tomonidan yaratilgan tushunchalarni sharhlash imkonini beradi.[3]

O'quv dasturlarini ishlab chiqish tamoyillari. Pedagogika bo'yicha AI o'quv dasturini loyihalashda faol, tajriba asosida o'rganish va individual o'qituvchilarning ehtiyojlariga moslashish ustuvor bo'lishi kerak, masalan:

Tajribali o'rganish va simulyatsiya: Interfaol simulyatsiyalar va loyihaga asoslangan o'rganish tajribalari boshqariladigan muhitda AI kompetensiyalarini rivojlantirish uchun kalit bo'lib, o'qituvchilarga AI vositalari bilan tajriba o'tkazish va ularni real stsenariylarda qo'llash haqida fikr yuritish imkonini beradi.

Kompetensiyaga asoslangan tuzilma: Kompetensiyaga asoslangan yondashuv AI yo'riqnomasini asosiy o'qitish ko'nikmalari bilan uyg'unlashtiradi, bu esa o'qituvchilarga o'z roliga mos AI tushunchalarini o'zlashtirish imkonini beradi. Vakolatlarni baholash o'qituvchilar o'quv dasturida oldinga siljishdan oldin AI ko'nikmalarini namoyish etishlarini ta'minlaydi.

Moslashuvchan, modulli dizayn: O'quv dasturi modulli bo'lishi kerak, bu o'qituvchilarga o'z ta'lim kontekstiga eng mos keladigan sohalarga e'tibor qaratish imkonini beradi. Bu moslashuvchanlik, shuningdek, har xil o'rganish sur'atlarini ham o'z ichiga oladi, bu esa barcha o'qituvchilarning o'z malaka darajalariga qarab o'sishini ta'minlaydi.

AIning o'qituvchilar tayyorlashga kiritish AI kompetensiyalarini to'ldiradigan va aks ettirish amaliyotini rag'batlantiradigan pedagogik modellarni qabul qilishni talab qiladi. Konstruktivistik yondashuv o'qituvchilarni faol muammolarni hal qilish va so'rovga asoslangan ta'lim faoliyati bilan shug'ullanishga undaydi. Ushbu modellarga AI ilovalarini integratsiyalash orqali o'qituvchilar o'z o'quvchilarida mustaqil fikrlash va izlanishni qanday rivojlantirishni o'rganadilar.[4] Hamkorlikdagi ta'lim tuzilmalari bo'lajak o'qituvchilarga jamoalarda ishlash, guruh loyihalari va tengdoshlar bilan muhokamalarda AI imkoniyatlarini o'rganish imkonini beradi. Ushbu

yondashuv yaxlit AI ko'nikmalarini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan jamoaviy ish va aks ettiruvchi muloqotni yaxshilaydi. Onlayn va shaxsan elementlarni birlashtirgan aralash model sun'iy intellektni o'rganishni yanada qulayroq[5] qilishi mumkin, shu bilan birga o'zgaruvchan sinf yondashuvi o'qituvchilarni AI mazmunini sinf simulyatsiyalarida qo'llashdan oldin o'z tezligida ishlashga undaydi.

O'qituvchilartayyorlashda AI kompetentsiyasini baholash strategiyalari.

Alga yo'naltirilgan o'quv dasturidagi baholash strategiyalari ham nazariy tushunishni, ham amaliy qo'llashni baholashi kerak, bu esa o'qituvchilarning sun'iy intellektidan foydalanish va pedagogik amaliyotda malakali bo'lishini ta'minlashi kerak. Viktorinalar, simulyatsiyalar va aks ettiruvchi jurnallar yordamida doimiy shakllantiruvchi baholashlar o'qituvchilarga ularning taraqqiyotini kuzatishga va o'rganish usullarini mos ravishda moslashtirishga yordam beradi. AI integratsiyasi yoki sinfni boshqarish simulyatsiyasi bilan darsni rejalashtirish kabi haqiqiy hayotni qo'llashni o'z ichiga olgan baholashlar o'qituvchilarga amaliy stsenariylarda o'z vakolatlarini namoyish qilish imkonini beradi. O'z-o'zini aks ettirish va tengdoshlarning fikr-mulohazalarini rag'batlantirish o'sish tafakkurini kuchaytiradi, bu o'qituvchilarga AI ni nafaqat vosita sifatida, balki rivojlanayotgan professional ko'nikmalarining bir qismi sifatida ko'rish imkonini beradi. Ushbu yondashuv, shuningdek, o'z-o'zini takomillashtirishga proaktiv yondashuvni qo'llab-quvvatlovchi o'qitish amaliyotiga mos keladi.

Pedagoglar uchun sun'iy intellekt bo'yicha o'quv dasturini amalga oshirishdagi muammolar va mulohazalar. Sun'iy intellektga yo'naltirilgan o'quv dasturi muhim afzalliklarga ega bo'lsa-da, uni o'qituvchilar ta'limiga tatbiq etish ham qiyinchiliklar va mulohazalarni keltirib chiqaradi. Barcha muassasalarda sun'iy intellektga asoslangan o'quv dasturini qo'llab-quvvatlash uchun infratuzilma mavjud emas.[6] AI vositalari, ma'lumotlar va raqamli resurslardan teng foydalanishni ta'minlash universal amalga oshirish uchun juda muhimdir. AI bo'yicha bo'lajak o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash uchun o'qituvchilar ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilar tarkibini rivojlantirishga sarmoya kiritishi, o'qituvchilarning sun'iy intellekt texnologiyasi va pedagogikasi bo'yicha malakali bo'lishini ta'minlashi kerak. AI qobiliyatlari juda muhim[7] bo'lsa-da, ularni asosiy o'qitish ko'nikmalari bilan muvozanatlash o'qituvchilarning raqamli va an'anaviy o'qitish kontekstlarida samarali bo'lishini ta'minlaydi. Bu muvozanat texnologiyaga haddan tashqari ishonishning oldini oladi, moslashuvchanlik va moslashuvchanlikni oshiradi.

Xulosa. Pedagogika bo'yicha sun'iy intellektga yo'naltirilgan o'quv dasturini ishlab chiqish bo'lajak o'qituvchilarni raqamli asrda harakat qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan jihozlash uchun juda muhimdir. Asosiy bilimlar, amaliy ilovalar va axloqiy treninglar bilan ta'minlangan holda, takomillashtirilgan AI o'quv dasturi o'qituvchilarni turli xil o'quv muhitlarida AIdan mas'uliyatli va samarali foydalanishga tayyorlaydi.[8] AIning ta'limdagi roli oshgani sayin, o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar va ta'lim muassasalari refleksli, moslashuvchan o'qitish amaliyotini qo'llab-quvvatlaydigan moslashuvchan, kompetentsiyaga asoslangan modellarga ustunlik berishlari kerak. Bunday o'quv dasturi o'qituvchilarga sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish, ta'lim sifatini oshirish va umrbod ta'limni rivojlantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Бичева И. Б. Развитие профессиональной компетентности педагогических кадров дошкольных образовательных учреждений //Н. Новгород. – 2003.
2. Савельева С. С. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности учителя в образовательном процессе вуза. – 2012.
3. Дергунова Т. А. Формирование профессиональной компетентности будущего педагога // Вестник Нижневартковского государственного университета. – 2009. – №. 3. – С. 35-39.
4. Введенский В. Н. Компетентность педагога как важное условие успешности его профессиональной деятельности //Инновации в образовании. – 2003. – №. 4. – С. 21-31.
5. Шкатова, Татьяна Геннадьевна. "Содержание профессиональной компетентности педагога." Ярославский педагогический вестник 2.1 (2010): 100-103.
6. No'monxonova M. N. Bo'lajak tilshunoslarda kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi // O'zMU Xabarlari 2024, [1/1/1], Toshkent 2024., B. 170-172.
7. Oke, Sunday Ayoola. "A literature review on artificial intelligence." International journal of information and management sciences 19.4 (2008): 535-570.
8. Whitby, Blay. Artificial intelligence. The Rosen Publishing Group, Inc, 2009.
9. Goertzel, Ben. Artificial general intelligence. Ed. Cassio Pennachin. Vol. 2. New York: Springer, 2007.

ONA TILI TA'LIM MAZMUNIDA MILLIY G'URURNI RIVOJLANTIRISHNING METODIK USULLARIDA INTEGRATIV YONDASHUV NAZARIYASI VA AMALIYOTI

Umarova Sh.M.

*Toshkent amaliy fanlar universiteti
Pedagogika kafedrası katta o'qituvchi*

Tayanch so'zlar: milliy g'urur, tizimli ishlar, kompetensiya, dialoglar tuzish, tarbiya, ta'lim-tarbiya, innovatsion yondashuvlar

Ключевые слова: национальная гордость, системная работа, компетентность, создание диалога, образование, воспитание и обучение, инновационные подходы.

Key words: national pride, systemic work, competence, dialogcreation, education, upbringing and training, innovative approaches.

Резюме:

Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tilidan tuziladigan o'quv dasturlari, fanga oid darsliklar va ishlab chiqilgan o'quv qo'llanmalarida o'quvchilarda milliy g'urur kompetensiyalarini rivojlantirish va shular xususida tizimli ishlar olib borilayotganligi haqida so'z yuritilgan. Boshlang'ich sinflarning tarbiya darslari orqali o'quvchilarda milliy g'ururni rivojlantirish bugungi ta'limning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Резюме:

В статье говорится о развитии компетенций национальной гордости у учащихся в учебных программах, учебниках по естественным наукам и учебных пособиях, подготовленных на родном языке в общеобразовательных школах, и в этом направлении проводится системная работа. Развитие национальной гордости у учащихся через начальные классы образования является одной из приоритетных задач современного образования.

Summary:

The article talks about the development of national pride competencies in students in curricula, science textbooks and teaching aids prepared in the native language in general education schools, and systematic work is carried out in this direction. The development of national pride in students through primary education is one of the priority tasks of modern education.

Kirish. Umumiy o'rta ta'lim maktablari ona tilidan tuziladigan o'quv dasturlari fanga oid darsliklar va ishlab chiqilgan o'quv qo'llanmalarida o'quvchilarda milliy g'urur kompetensiyalarni rivojlantirish va shular xususida tizimli ishlar olib borish, 1-5-sinf o'quvchilari nafaqat ona tili darslarda balkim tarbiya darslari asosida matnlardan to'g'ri foydalanish, qobiliyatiga

ega bo'lishi, balki ijtimoiy hayotda ham milliy g'ururga oid vaziyatlarga duch kelganda muammoni muloyim so'zlash, hikmatomuz maqollarni keltirish, ba'zi o'rinlarda buyuk siymolarning hikmatli so'zlaridan namunalar keltirish va sharhlash, o'zining fikr-mulohazasini, munosabatini izchil ravishda belgilangan talablar asosida ifodalay olishi darkor. Shuning uchun, avvalo, tayanch, umumta'limda DTSda belgilangan milliy g'ururga oid kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan talablarni rejalar asosida nazariy ma'lumotlarni chuqur o'rgatish, mashq va topshiriqlardan unumli foydalanish, dars jarayonida ilg'or texnologiyalarni qo'llash, ona tili darslariga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etilishini ta'minlash zarur. Bu esa, ona tili ta'limidagi eng dolzarb hisoblangan bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir.

Ma'lumki, "Tarbiya" fani O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan umumiy o'rta ta'lim muassasalarida 2020-2021-o'quv yilidan boshlab joriy qilindi. Ushbu fan Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasining bir qismi sifatida o'quvchilarda "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" g'oyasini singdirish, ularni ijtimoiy muvaffaqiyatli hayotga tayyorlash, faol fuqarolik pozitsiyasi, mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik kabi fazilatlarni shakllantirishni maqsad qilib qo'ygan. "Tarbiya" fanini joriy qilingandan buyon yaratilgan metodik ta'minot bosqichma-bosqich takomillashib bormoqda. Mazkur fanni o'qitishga boshlang'ich sinflarda alohida e'tibor qilinmoqda. O'quvchida yurtsevarlik tuyg'usi shakllanishi uchun avval unda milliy iftixor tuyg'usi kamol topishi kerak. Buni Tarbiya darslarida hosil qilishning eng samarali usuli – tarbiyaviy ahamiyati yuqori, vatanparvarlik ruhi bilan yo'g'rilgan quyma matnlar tanlab olinishi va shunga munosib ravishda mantiqiy fikrlashga undaydigan o'quv topshiriqlari ishlab chiqilishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Har bir metodikaga doir tadqiqotning asosini boshlang'ich ta'lim topshiriqlari tashkil etadi. Ona tili ta'limida keyingi bir asr davomida ko'plab tadqiqotlar olib borildi. Jadidlar boshlab bergan ta'limning mazmuni o'zida ona tiliga xos milliyligni qamragan edi. Tadqiqot davomidagi tahlillarga murojat qilganimizda umumiy o'rta ta'lim darsliklari bilan oliy ta'lim darsliklari o'rtasidagi qiyosiy bog'liqlikka e'tibor qaratamiz. Jadidlarning say-harakatlari bilan yaratilayotgan, o'z davrida sekin-asta shakllanayotgan milliy ruhdagi "Ona tili" darsliklari o'z o'rnini 1939 yilga kelib A.G'ulomov ta'kidlaganidek, 1938 yilda o'zbek maktablari uchun ham keyingi yillarda til me'yorlarini belgilashda nazariy asos vazifasini o'tagan Olim Usmon va Barot Avizovlarning to'liqsiz o'rta va o'rta maktablar uchun tavsiya etilgan darsligi egalladi. Keyinchalik professor A.K.Borovkov rahbarligida

tuzilgan darsliklar M.Shams, T.Sodiqovlarni darsliklariga nisbatan ancha mukamallikka egaligi bilan ajralib turadi. Yigirmanchi yillarning boshlarida yaratilgan o'zbek tili darsliklari tarkibida o'quv topshiriqlari mavjud emas edi. Keyinchalik A.Borovkov boshchiligida 1950 yillarda yaratilgan darsliklarda o'quv topshiriqlari kiritila boshlandi.

Ammo, ta'limda ta'limiy jihati shundaki, mazkur darsliklar mazmuni keyinchalik oliy ta'lim darsliklariga shu holatda ko'chdi, o'zbek tili grammatikasining asosiy qismiga aylandi. Oliy ta'lim darsliklarida mashqlarga o'rin ajratilmagan. O'zbek tili o'qitish metodikasi darsliklarida ayrim mustaqil ta'lim o'quv topshiriqlari bor, o'quv qo'llanmalarda keyingi yillarda qat'iy tartibda kiritildi. Uzoq yillar oliy ta'lim darslik va qo'llanmalarida mustaqil ta'lim topshiriqlaridan umumli foydalanilmadi. Bu holat o'zbek adabiy talaffuz me'yorlarining o'quvchilar tomonidan yetarlicha o'zlashtirilmay qolishiga olib keldi. Ona tili ta'limi tarixiga nazar tashlasak, bunday mashqlar o'zbek tili fan sifatida shakllangan dastlabki yillarda (1930–1940) chop etilgan darsliklarda ham mavjud bo'lmaganligini yuqorida ta'kidlandi.

Metodist G'.Hamroyev tadqiqotlarida o'quv topshiriqlari umumiy o'rta ta'lim tizimi doirasida o'rganib chiqilgan. Bu borada uning ona tili o'qitish metodikasida mashq va topshiriqlar vazifa jihatidan farqlanmaydi, buning natijasida o'quvchilarda milliy g'ururga oid ko'nikmalar to'laqonli rivojlanmayapti degan fikriga ko'shilish mumkin.

Ona tili ta'lim mazmunini takomillashtirishda adabiyot fani bilan integratsiyalash muhim ahamiyatga ega. Masalan.

1.Savol. O'zbek adabiyotida birinchi professor qaysi, shoir yoki yozuvchi bo'lgan. Qaysi yo'nalishda ish olib borgan, izohlab bering.

Javob: Abdurauf Fitrat. Jadidchilik harakatining davomchilaridan biri.

2. Savol. Adabiyotshunoslikka kirish kitobini 2004 yildagi muallifi kim

Javob: Quronov D.

Demak ona tilidagi ta'limiy topshiriqlarni adabiyot bilan integratsiyalashtirib berish maqsadga muvofiqdir kerak holatda tarbiya fani bilan ham integratsiyalashtirish muhim ahamiyatga ega.

Nazariy ma'lumotlar, ya'ni grammatik bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining lingvopedagogik kompetensiyalarini takomillashtirishda mavzu doirasida bilim, tushuncha hosil qiladi. Ta'lim mazmunida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi egallashi ko'zda tutilgan ko'nikma va malakani, asosan, mashqlar asosida rivojlantiriladi. Topshiriqlar bu o'rinda ko'proq o'quvchi bilimni boyitishga xizmat qiladi. Ona tili ta'lim mazmunini rivojlantirishda topshiriqlari ustida ishlash metodikasini takomillashtirish

lozim. Oliy ta'lim tizimida ona tili o'qitish metodikasiga doir o'quv metodik adabiyotlarida topshiriqlar an'anaviy shaklda quyidagicha keltiriladi:

Amaliy ish. Savol va topshiriqlar.

1. O'zbek tilida so'z oxirida qanday tovush o'zgarishlari yuz berishi mumkin?

2. Qaysi tovushlar so'z oxirida jarangsizlanadi?

3. Qaysi tovushlar talaffuzda so'z oxirida tushib qoladi?

4. Talaffuz qilinmasa-da, imloda yoziladigan harflar ishtirok etgan so'zlarga misollar keltiring. (pas(t), sus(t), juf(t)...

5. Mazkur harflarning mavjudligini qanday aniqlaysiz? (Toshkentimiz jamoli, mol go'shti kabi).

Qo'llanma mualliflari yuqoridagi kabi topshiriqlarni bajarishda bo'lajak boshlang'ich sinfo'qituvchilari til materiallarini kuzatadilar, so'zlarni qiyoslaydilar, o'xshash va farqli tomonlarini sharhlaydilar. Mazkur jarayon faqat imlo savodxonligining rivojlanishini masalan, balki tovush va harflarni farqlash, so'z ma'nosining o'zgarishida to'g'ri talaffuzning o'rniva ahamiyatini tushunib yetishga sabab bo'ladi, o'quvchi so'zboyligining oshishiga, so'zlarni milliy g'ururga oid vaziyatga qarab to'g'ritanlash, o'z o'rnida to'g'ri qo'llashga ham o'rgatadi. Biroq bugungi ona tili o'qitish metodikasi o'quvchilarni, shu jumladan, o'quvchilarni matn bilan ishlash, turli uslublardagi matnlarni o'qib tushuna olish, matndan anglaganlarini yozma va og'zaki bayon qilib bera olish ko'nikmalariga ega bo'lishi ko'zda tutilmoqda.

Tahlil va natijalar. Bu o'rinda ona tili o'qitish metodikasi bilan til sathlari o'rtasidagi farqlarni solishtirish bo'yicha berilgan topshiriqlari o'zini oqlamasligi mumkin. Uning fan sifatidagi ahamiyati haqida fikr yuritish o'rniga xususiyatlarini so'rash ahamiyatsizroqdir. Shu ma'noda, ona tili o'qitish metodikasi bo'yicha yaratiladigan kelgusi metodik adabiyotlarda buni, albatta, e'tiborga olish zarur.

Shunday qilib, vaziyatli vazifalarning imkoniyatlari o'qituvchi to'g'ri javob manbai sifatida emas, balki bilim va harakat usullarini o'zlashtirishda yordamchi sifatida harakat qilganda, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarini teng o'zaro ta'sir yo'nalishi bo'yicha o'zgartirish qobiliyatidan iborat.

Tajribalarimiz jarayonida amaliyotda qo'llanilib kelinayotgan o'quv qo'llanma va darsliklar aynan ona tili ta'lim mazmunini boyitish, "Ona tili o'qitish metodikasi", fanini baholash vositalari fondini ishlab chiqib, biz o'quvchilarga darslik matni va taklif qilingan qo'shimcha ma'lumot manbalarini o'rganishlari, berilgan savollarga javob topishlari, tajribalar o'tkazishlari, bilimlarni tahlil qilish va sintez qilishda ijodiy qobiliyatlarni namoyon etishlari

uchun quyi va yuqoridagi vazifalarni tanladik va tuzdik, ularning bahosi, ya'ni ushbu pedagogik-metodik yondashuv tufayli o'quvchilar nimanidir o'rganishni bilib oldi, bu yangi va olingan bilimlarni kelajakda amalda ham, kundalik hayotda ham qo'llaydi.

Natijada, biz ishlab chiqqan barcha vaziyatli vazifalar o'zbek tili modulida o'z vakolatini rivojlantirish darajalariga muvofiq **uch darajaga** bo'linadi.

Birinchi darajadagi vazifalar: bunday muammoni hal qilish uchun bitta nazariy fakt talab qilinadi (darsliklarni sifatli spiralsimon tamoyil asosida ko'paytirish darajasi) va psixologik bilish darajalari asosida amalga oshirish,

Ikkinchi darajadagi vazifalar: darsliklarda yechim bir nechta didaktik-pedagogik g'oyalarni, pedagogik-metodikaning turli bo'limlaridan olingan bilimlarni, shuningdek shaxsiy tajribani (pedagogik, metodik va didaktik talablarni tushunish darajasi) birlashtirishni talab qiladi.

Uchinchi darajadagi vazifalar: yechim vaziyatning pedagogik modelini qurishda, yangi materialni o'rganishda, bitta vaziyatli muammoni hal qilishning bir necha usullarini izlashda (aks ettirish darajasi tadqiqotda) bunda asosan kreativ tadqiqot yondashuvini talab qiladi. Vaziyatli muammoni hal qilish jarayoni har doim o'quvchining o'quv jarayonidan tashqarida, pedagogik amaliyot maydoniga "chiqishini" o'z ichiga oladi, bu esa vaziyat vazifasini bo'lajak o'qituvchilarni mimik, pantomimik va verbal, noverbal ta'sir etishini haqiqiy amaliy faoliyatga tayyorlash vositasiga aylantirishga imkon beradi. (Pedagogik mahoratning barcha mexanizmidan foydalaniladi).

Baho qo'yishda OTMda o'qituvchi quyidagilarni hisobga oladi.

- dars mashg'ulotlari mashg'uloti mavzusi bo'yicha o'quv materialini bilishning to'liqligi (modul);
- materialning mantiqiy taqdimoti;
- javobning asosiligi, mustaqil fikrlash darajasi;
- nazariy holatlarni amaliyot bilan, shu jumladan kelajakdagi kasbiy faoliyat bilan bog'lash qobiliyati. (*Innovatsion texnologiyalar, tezkor savol-javob, interfaol metodlar asosida amalga oshiriladi. Ilovada berilgan.*)

Xulosa. O'qituvchining muhim vazifasi milliy g'ururga oid savodxonlikni egallash birinchi galda hozirgi o'zbek tili va uning mavjud ifoda vositalarini puxta o'zlashtirish, adabiy til me'yorlariga to'liq amal qilish kabi lisoniy omillarga, ikkinchidan, so'zlashganda muayyan axloq-odob me'yorlariga rioya etish, o'zi va o'zgalar gapiga e'tiborli bo'lish, o'rinli so'zlash, tinglash, suhbatlashish, munozara madaniyatini bilish kabi ijtimoiy-ruhiy omillarga bog'liqdir. Muloyim so'zlash, so'zlayotganda va yozish jarayonida so'zlarni o'z o'rnida ishlatish, nutqni kerakli va foydali so'zlar bilan boyitish o'quvchilarning

ma'naviy fazilatlarini yuksaltiradi. O'quvchiga har bir inson hayotida befoyda so'zning ahamiyatsizligini hayotiy voqea va misollar bilan tushuntirish, yaxshi so'zning qadr-qimmatini baland bo'lishini anglatish, ta'lim-tarbiya jarayonining o'zagini tashkil qiladi.

Adabiyotlar:

1. G'ulomov A.G'. //O'zbekiston sovet ensiklopediyasi.–T., 1981. – 394-b.
2. Usman A., Avizov B. O'zbek tili grammatikasi. Birinchi bo'lim. Fonetika va morfologiya. To'liqsiz o'rta va o'rta maktablar uchun darslik.–T.: Ozdavnashr, 1939. –235 b.
3. Borovkov A., G'ulomov A., Ma'rupov Z., Shermuhammedov T. O'zbek tili grammatikasi. Yetti yillik va o'rta maktablarning 5 – 6-sinflari uchun darslik. I qism. Fonetika va morfologiya. –T:O'zdavnashr, 1946 – 227-b.
4. Ramazan Q., Qajjumij X. Grammatik. Sarf. O'rta maktablar ucun darslik. I qism. –T:O'quvpeddavnashr, 1937. –149 b.
5. G'.Hamroyev Ona tili o'qitishning samarali usullari. Metodik qo'llanma. – Toshkent. Bayoz. 2018. 197 b.
6. Pedagogika Ensiklopediyasi. 2-jild. –T.: J – M., 2012. – 223-b.
7. O'zbektilining izohli lug'ati. 5 jildlik.4 jild.–T.: O'zME, 2004, – 150-b.
8. To'xliyev, V. O'zbek tili o'qitish metodikasi / B. To'xliyev, M. Shamsiyeva, T. Ziyodova; red. T. Niyazmetova. - Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010 – 13- b.
9. M.Axmedova Pedagogika (hammualliflar) – Toshkent. Fan va texnologiya nashriyoti, 2018 – 294- b.
10. A.G'ulomov, M.Qodirov, M.Ernazarova, A.Bobomurodova, N.Allavutdinova, V.Karimjonova Ona tili o'qitish metodikasi (Universitet va pedagogika institutlarining filologiya fakulteti o'quvchilari uchun) Darslik. T.: TGPI, 1991. T.Fan va texnologiya 2012. – 380 b.
11. Bloom, B.S., (Ed.). 1956. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals: Handbook I, cognitive domain. New York: Longman.

TARIXIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH VA O'ZLIKNI ANGLASHDA ME'MORIY YODGORLIKLARNING O'RNI

Shaxobitdinov X. X

Andijon davlat chet tillari instituti.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar, pedagogika va psixologiya kafedrası mustaqil izlanuvchisi.

Tayanch so'zlar: me'moriy yodgorliklari, tarixiy tafakkur, o'z-o'zini anglash, jamoaviy xotira, madaniy o'ziga xoslik, tanqidiy tahlil, tarixiy ta'lim, milliy o'zlik.

Ключевые слова: памятники архитектуры, историческое мышление, самосознание, коллективная память, культурная идентичность, критический анализ, историческое образование, национальная идентичность.

Key words: architectural monuments, historical thinking, self-awareness, collective memory, cultural identity, critical analysis, historical education, national identity.

Резюме:

Me'moriy yodgorliklar ham tarixiy tafakkurni, ham o'zlikni anglashni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, jamoaviy xotira va madaniy o'ziga xoslikning jismoniy timsoli bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqola ushbu tuzilmalar odamlarning tarixni tushunishiga, ularning shaxsiy va jamoaviy o'ziga xosliklariga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Yodgorlik yodgorliklarining ta'lim, madaniy va hissiy ta'sirini o'rganib chiqib, maqola tarixiy hamdardlik, tanqidiy tahlil vao'zini chuqurroq his qilishni rivojlantirishga qanday yordam berishini ta'kidlaydi. Maqolada ko'zga ko'ringan yodgorliklar va ularning jamoatchilik xotirasida tutgan o'rni to'g'risidagi amaliy tadqiqotlar orqali yodgorliklarning o'tmishdagi voqealarni hozirgi ong bilan bog'lashda muhim ahamiyat kasb etishi, bu orqali tarixiy jihatdan xabardor vao'z-o'zini anglaydigan jamiyat shakllanishiga hissa qo'shishi ta'kidlangan.

Резюме:

Памятники архитектуры играют решающую роль в формировании как исторического мышления, так и самосознания, выступая физическим воплощением коллективной памяти и культурной идентичности. В этой статье исследуется, как эти структуры влияют на понимание людьми истории, а также на их личную и коллективную идентичность. Исследуя образовательное, культурное и эмоциональное воздействие памятных памятников, в статье подчеркивается, как можно способствовать развитию исторической эмпатии, критического анализа и более глубокого самоощущения. На примере выдающихся памятников и их места в общественной памяти в статье исследуется значение памятников в соединении событий прошлого с современным сознанием, тем самым создавая исторически осознанное и самосознательное сознание. Подчеркивается, что они способствуют формированию самосознания. сознательное общество.

Summary:

Architectural monuments play a decisive role in the formation of both historical thinking and self-awareness, serving as a physical embodiment of collective memory and cultural identity.

This article explores how these structures influence people's understanding of history and their personal and collective identities. Examining the educational, cultural, and emotional impact of memorials, the article highlights how historical empathy and critical analysis can help foster a deeper sense of preaching. Through case studies of prominent monuments and their place in public memory, the article explores the importance of monuments in connecting past events with present consciousness. It is emphasized that it will gain importance, thereby contributing to the formation of a historically aware and self-aware society.

Kirish: Me'moriy yodgorliklari azaldan jamoaviy xotiraning mustahkam timsoli bo'lib, muhim tarixiy voqealar va tarix rivojini shakllantirgan shaxslarni xotirlab keladi. Ushbu jismoniy tuzilmalar o'tmish va hozirgi o'rtasidagi muhim bog'lanishni ta'minlaydi, bu ham shaxslar, ham jamoalar uchun tarixning aniq tasvirini taklif qiladi.[1] Yodgorlik obidalarini bilan shug'ullanish orqali odamlar tarixiy voqealarni chuqurroq tushunishlari, o'tmish haqida tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshirishlari, shaxsiy va jamoaviy o'ziga xoslik hissini oshirishlari mumkin.

Ushbu maqolada memorial yodgorliklarning tarixiy tafakkur vao'zlikni anglashdagi o'rni ko'rib chiqiladi. U ushbu yodgorliklar tarixni tushunishni qanday rivojlantirishi, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishi va umumiy madaniy va tarixiy tajribalarni tan olish orqali o'z-o'zini anglashni shakllantirishga hissa qo'shishini o'rganadi.[2]

1. Me'moriy yodgorliklar va tarixiy tafakkur.

Me'moriy yodgorliklari tarixiy tafakkurni rivojlantirishga yordam beruvchi ta'lim vositalari bo'lib xizmat qiladi, bu o'tgan voqealarni tushunish, tahlil qilish va izohlashni o'z ichiga olgan kognitiv jarayon. Ushbu yodgorliklar ko'pincha urushlar, inqiloblar yoki nufuzli shaxslarning hayoti kabi muhim voqealarni xotirlash uchun mo'ljallangan, tarixning jismoniy belgilari sifatida ishlaydi. Bu yodgorliklar bilan shug'ullanish orqali shaxslar tarixiy voqealarning sabab vaoqibatlarini haqida fikr yuritishga, ularning jamiyatga ta'sirini kengroq ko'rib chiqishga undaydi.

Me'moriy yodgorliklari tarixiy tafakkurga qanday hissa qo'shishining asosiy jihatlari quyidagilardan iborat:

Tarixning aniq ifodasi: Yodgorliklar mavhum tarixiy tushunchalar bilan bog'lanishning aniq usulini ta'minlaydi. Masalan, urush yodgorliklari nafaqat xizmat qilganlarni sharaflaydi, balki mojarolarning sabablari, urushning jamiyatga ta'siri va bunday voqealardan saboq olishi haqida fikr yuritishga undaydi.

Tarixiy hamdardlik: Me'moriy yodgorliklari o'tmishdagi odamlarning his-tuyg'ularini, tajribalarini va istiqbollari tushunishni o'z ichiga olgan tarixiy hamdardlikni rivojlantirishga yordam beradi. Bu yodgorliklar alohida

shaxslarning kurashlari va fidoyiliklarini yodgaolish orqali tomoshabinlarni o'zlarini muhim tarixiy lahzalarni boshidan kechirganlar o'rniga qo'yishga undaydi, ularning tarix bilan hissiy va intellektual aloqalarini chuqurlashtiradi. [3]

Tanqidiy mulohaza: Yodgorliklar ko'pincha tarixning tabiati va uni qanday eslab qolish haqida tanqidiy fikrlashga undaydi. Ular tarixiy voqealarni talqin qilish, esgaolinadigan narsalarni tanlash va jamoaviy xotira milliy o'ziga xoslikni qanday shakllantirishi haqida munozaralarni keltirib chiqarishi mumkin. Shunday qilib, yodgorliklar tarixiy to'g'rilik, tarafkashlik va jamoatchilik xotirasini qurish bo'yicha muhokamalar uchun markaz bo'lib xizmat qiladi.[4]

2. O'z-o'zini anglashda yodgorlik yodgorliklarining o'rni.

Me'moriyyodgorliklar o'z-o'zini anglashda, xususan, madaniy va tarixiy o'ziga xoslikni rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Ushbu tuzilmalar bilan hamkorlik qilish orqali shaxslar tarixning kengroq kontekstidagi o'z o'zni haqida fikr yuritishlari vao'tmishdagi voqealar tufayli shaxsiy va jamoaviy o'ziga xosliklari qanday shakllanganligini ko'rib chiqishlari mumkin.

Me'moriy yodgorliklarning o'z-o'zini anglashdagi asosiy hissasi quyidagilardan iborat:

Madaniy va milliy o'ziga xoslik: Yodgorliklar ko'pincha jamiyatning qadriyatlari va tarixiy bosqichlarini ifodalaydi va umumiy o'ziga xoslik hissini kuchaytiradi. Misol uchun, Amerika Qo'shma Shtatlaridagi Linkoln yodgorligi yoki Buyuk Britaniyadagi Kenotaf kabi milliy yodgorliklar milliy tarixdagi muhim shaxslar va lahzalarni eslatib, fuqarolar o'rtasida tegishlilik va birlik hissini uyg'otadi.

Shaxsiy fikrlash:Me'moriy yodgorliklari odamlarni tarixiy voqealar o'z hayoti vaajdodlari hayotiga qanday ta'sir qilgani haqidao'ylashga undash orqali shaxsiy fikrlashga undaydi. Misol uchun, jang yoki ijtimoiy harakatni xotirlovchi yodgorlik insonni o'z oilasi yoki jamiyatiga ushbu voqea qanday ta'sir qilgani haqida fikr yuritishgaolib kelishi mumkin, bu esa uning shaxsiy tarixi vao'ziga xosligini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kollektiv xotira vao'z-o'zini anglash: Yodgorliklar umumiy xotira uchun markaz bo'lib, umumiy tajribalarni eslash uchun shaxslar va jamoalarni birlashtiradi.[5]O'tmish bilan ushbu jamoaviy aloqa shaxsiy tajribalarni kengroq tarixiy doirada joylashtirish orqali o'z-o'zini anglashni kuchaytiradi vaodamlargao'z hayotlari tarixning kengroq hikoyasi bilan qanday bog'liqligini yaxshiroq tushunishga imkon beradi.

3. Taqdim etilgan misollar: yodgorliklar va ularning tarixiy tafakkur va o'zlikni anglashga ta'siri.

Me'moriy yodgorliklarining tarixiy tafakkur vao'z-o'zini anglashni shakllantirishdagi rolini ko'rsatish uchun ushbu bo'limda dunyoning ko'zga ko'ringan yodgorliklarigaoid bir nechta misollar keltirilgan.[6]

Vetnam faxriylari yodgorligi (AQSh): Vashingtondagi Vetnam faxriylari yodgorligi yodgorlik tarixiy fikrlash vao'z-o'zini anglashga qanday ta'sir qilishi mumkinligiga kuchli misol bo'lib xizmat qiladi. Vetnam urushida halok bo'lgan askarlarning ismlari sanab o'tilgan yodgorlik dizaynining soddaligi tashrif buyuruvchilarni mojarootidagi individual voqealar bilan shug'ullanishga undaydi. Ushbu kelishuv urushning ta'sirini shaxsiylashtirish va davrning kengroq ijtimoiy va siyosiy kontekstidaaks ettirish orqali tarixiy hamdardlikni rivojlantiradi.

Xolokost yodgorligi (Germaniya): Berlindagi Evropaning o'ldirilgan yahudiylari yodgorligi Xolokost vahshiyliklari haqida fikr yuritish va mulohaza yuritish uchun joy taklif etadi. Yodgorlik tomoshabinlarni voqeaning miqyosi vaog'irligi bilan tanishtirish orqali ham tarixiy tafakkurni, ham o'z-o'zini anglashni rivojlantirishga yordam beradi. U tashrif buyuruvchilarni tarixiy mas'uliyat, xotira va kelajakdagi adolatsizliklarga qarshi hushyorlik zarurligi haqida tanqidiy fikrlashni rivojlantirib, bunday vahshiylik qanday sodir bo'lishi mumkinligini ko'rib chiqishga chaqiradi.

Toj Mahal (Hindiston): Toj Mahal asosan qabr bo'lsa ham, sevgi, yo'qotish va madaniy o'ziga xoslik ramzi bo'lib xizmat qiladi. Bu shaxsiy va jamoaviy xotirani ifodalaydi, tashrif buyuruvchilarni insoniy qayg'u va meros tajribasi haqida fikr yuritishga undaydi, shu bilan birga yodgorlikning Hindiston madaniy merosining ramzi sifatidaahamiyatini kuchaytiradi.[7]

Ushbu amaliy tadqiqotlar har xil turdagi yodgorlik yodgorliklari tarixiy tafakkur vao'z-o'zini anglashni qanday shakllantirishi mumkinligini ko'rsatib, kontekst, dizayn va har bir tuzilmaning madaniy ahamiyatini ta'kidlaydi.

4. Qiyinchiliklar va mulohazalar.

Me'moriy yodgorliklari tarixiy tafakkur vao'zlikni anglashni rivojlantirishda muhim rol o'ynashiga qaramay, ulardan foydalanish va talqin qilish bilan bog'liq muammolar mavjud. Ushbu qiyinchiliklardan ba'zilari quyidagilardan iborat:

Bahsli xotira: Yodgorliklar ko'pincha tortishuv joylarigaaylanadi, ayniqsa ular murakkab yoki bahsli tarixgaega bo'lgan shaxslar yoki voqealarni xotirlashda. Misol uchun, Qo'shma Shtatlardagi mustamlaka rahbarlari yoki Konfederatsiyaarboblarigao'rnatilgan yodgorliklar kimning tarixi

tasvirlanganligi va jamoat xotirasini qanday qurish kerakligi haqida bahs-munozaralarni keltirib chiqardi.[8]

Tanlangan xotira: Me'moriy yodgorliklari, shuningdek, voqealarning ba'zi jihatlarigae'tibor qaratib, boshqalargae'tibor bermasdan, tarixning tanlab yoki noxolis ko'rinishini taqdim etishi mumkin. Bu o'tmishning tor talqinini taqdim etish orqali tarixiy tafakkur vao'z-o'zini anglash doirasini cheklashi mumkin.

Shuning uchun o'qituvchilar va siyosatchilar yodgorlik yodgorliklarini loyihalash va talqin qilishda ushbu muammolarni qanday hal qilishni o'ylab ko'rishlari kerak, ular tarix bilan inklyuziv va tanqidiy ishtirok etishni ta'minlashi kerak.

Xulosa. Me'moriy yodgorliklar ham tarixiy tafakkur, ham o'z-o'zini anglashning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, o'tmishni jismoniy eslatuvchi bo'lib xizmat qiladi hamda shaxsiy va jamoaviy o'ziga xoslikni aks ettirish uchun joy yaratadi. Ushbu tuzilmalar tarixiy hamdardlik, tanqidiy fikrlash va tegishlilik tuyg'usini rivojlantirish orqali tarixni chuqurroq tushunishga va uning bugungi kunga mos kelishiga hissa qo'shadi. Biroq, yodgorlik yodgorliklarini loyihalash va talqin qilish, ular tarixni muvozanatli va inklyuziv tushunishni ta'minlash uchun ehtiyotkorlik bilan ko'rib chiqilishi kerak.

Jamiyat rivojlanishda davom etar ekan, me'moriy yodgorliklari shaxslar va jamoalarning o'tmish bilan qanday munosabatda bo'lishini, o'z-o'zini anglashni rivojlantirish va tarixiy onggaasoslangan jamoaviy o'ziga xoslikni shakllantirishda muhim bo'lib qoladi.

Adabiyotlar:

1. Alimdjanovich Y. K. Muzei ekskursiyasida me'moriy bitiklargaoid ma'lumotlar yoritilishi // Innovative developments and research in education. – 2024. – T. 3. – №. 30. – C. 384-391.
2. Yaqubova S. Nurullaboy saroyi-noyob me'moriy yodgorlik //international scientific innovation research conference. – 2024. – T. 1. – №. 1. – C. 78-85.
3. Xo'jageldiyev I. O'zbekiston me'moriy yodgorliklari tarixining yoritilishidaarxiv hujjatlarining ahamiyati //Евразийский журнал академических исследований. – 2022. – T. 2. – №. 11. – C. 414-417.
4. Turdimurodovich M. I. O'zbekistondagi madaniy meros obyektlarini o'rganish vaan'anaviy ta'mirlash asoslarining yaratilish tarixi //Journal of engineering, mechanics and modern architecture. – 2023. – C. 649-652.
5. Satvoldiyev Faxriddin Akbaralio'g'li. "Maktab o'quvchilarining huquqiy tafakkurini shakllantirish huquqiy madaniyatni yuksaltirishning yetakchi bo'g'ini sifatida." Ta'lim fidoyilari 13 (2022): 225-228.
6. Xoliqova R. E. O'zbekistonning eng yangi tarixi //Toshkent-2021. – 2021.
7. Кукарцева М. А. Историография и историческое мышление (аналитический обзор) //Вестник Московского университета. Серия 7: Философия. – 2004. – №. 2. – С. 31-49.
8. Мареш Т. Историческое познание или историческое мышление? //Диалог со временем. – 2013. – №. 44. – С. 62-69.

ТЕХНИКА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МУҲАНДИС МЕХАНИКЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ТАЪЛИМНИНГУСУЛЛАРИ

Нажмиддинова Ё.Р.

*Наманган муҳандислик қурилиш институти
Механика-муҳандислиги кафедраси доценти*

Tayanch soʻzlar: ривожлантирувчи, муҳандис-механик, метапредмет, схемаларни яратиш, гоёлар, жараён, касбий малака, ўқув амалий фаолият.

Ключевые слова: разработчик, инженер-механик, метапредмет, создание схем, идеи, процесс, профессиональные навыки, учебная практическая деятельность.

Key words: developer, mechanical engineer, metasubject, schema creation, ideas, process, professional qualification, teaching practice.

Резюме:

Мақолада ривожлантирувчи таълим тузилмаси муҳандис-механикларда янги билим, кўникма, малака ва метапредмет компетенцияларни эгаллашга эҳтиёж уйғотади, счимларнинг, янги схемаларини яратиш ва фаолиятнинг янги усулларини ишлаб чиқишни тақозо этади. Бунинг натижасида талабалар таълим жараёнида интеллектуал ва шахсий сифатларини, касбий кўникмаларини ривожлантириш имконига эга бўладилар. Ривожлантирувчи таълим жараёнида ўқитувчининг асосий вазифаси муҳандис-механикларнинг мустақил билиши ва касбий малакаларини ривожлантиришга қаратилган ўқув ва амалий фаолиятини ташкил этиш тўғрисида келтирилган.

Резюме:

Разработанная в статье образовательная структура создает потребность инженеров-механиков в приобретении новых знаний, умений, квалификации и метапредметных компетенций, требует создания решений, новых схем и разработки новых методов деятельности. В результате студенты получают возможность развивать свои интеллектуально-личностные качества и профессиональные навыки в ходе образовательного процесса. В процессе развивающего обучения основной задачей педагога является организация учебно-практической деятельности, направленной на развитие самостоятельных знаний и профессиональных навыков инженеров-механиков.

Summary:

The educational structure developed in the article creates a need for mechanical engineers to acquire new knowledge, skills, qualifications and metasubject competencies, requires the creation of solutions, new schemes and the development of new methods of activity. As a result, students will have the opportunity to develop their intellectual and personal qualities and professional skills during the educational process. In the process of developmental education, the main task of the

teacher is to organize educational and practical activities aimed at developing the independent knowledge and professional skills of mechanical engineers.

Жаҳон иқтисодиётини интеграциялашув ва глобаллашув жараёнларининг кўчайиб бориши билан ҳалқаро майдондаги рақобат ҳам кескинлашади. Бундай шароитда олий таълим муассасаларида ривожлантирувчи таълимнинг ўрни ва аҳамияти бугунги кунда долзарб вазифалардан бири бўлиб келмоқда. Ривожлантирувчи таълим муҳандис-механикларни ўқитиш назарияси ва амалиётидаги муҳим йўналишлардан бири ҳисобланади. Ривожлантирувчи таълим дейилганида ўқитишни шундай тарзда ташкил этиш тушуниладики, бунда ўқув жараёни мазмуни, ўқитиш метод ва шакллари талабаларни ҳар томонлама ривожлантиришга йўналтирилади. Энг аввало, ривожлантирувчи таълимнинг муҳим фарқли жиҳатлари ҳақида тўхталиб ўтмоқ лозим. Ривожлантирувчи таълим ҳамаҳалот-репродуктив таълимдаги сингари учта асосий педагогик вазифа, яъни ўқитиш(билим бериш), ривожлантириш ва тарбиялаш вазифалари орқали амалга оширилади. Бу вазифалар ҳар бир дарсда мавзунини ўрганишда жорий этилиши мумкин [1].

Аммо ривожлантирувчи таълим ахборот-репродуктив (фақат маълумотлар бериш, қуруқ ёдлаш, тайёр билимларни ўзлаштиришга асосланган) таълимдан фарқ қилади.

Ривожлантирувчи таълимда:

а) таълимий вазифа(ўқитиш, билим бериш вазифаси) ахборот-репродуктив тизимдаги каби тайёр маълумот-материалларни қуруқ ёдлашни эмас, балки назарий тушунчалар(қону-ниятлар, қонунлар, назариялар)ни ва амалий кўникмаларни пухта эгаллашни назарда тутати. Улар муҳим белгиларига кўра ўқув ахборотидан алоҳида ажратиб ўрганилади;

б) ривожлантириш вазифаси илмий ижодкорлик методларини ўзлаштириш учун ўқув фаолиятининг барча босқичларида талабаларнинг ижодий фаолиятига устуворлик беришни назарда тутати;

в) тарбиялаш вазифаситалабаларда ижтимоий ижодкорликнинг асосий технологиялари(ёки уларнинг айрим амаллари)ни мустақил қўллаш кўникмаларини ривожлантиришни назарда тутати. Бу эса ўқитувчи ва талабаларнинг изчил мулоқоти ва ҳамкорлигини тақозо этади.

Ривожлантирувчи таълим тузилмаси қийинлаштирилиб бориладиган предмет масалаларидан иборат бўлиб, улар талабаларда янги билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга эҳтиёж уйғотади, ечимларнинг янги схемаларини яратиш ва фаолиятнинг янги усулларини ишлаб чиқишни тақозо этади. Бунда нафақат илгари ўзлаштирилган билим ва фаолият усуллари

фаоллаштирилади, балки янги фаразлар илгари сурилади, ғоялар изланади ва оригинал ечимлар ишлаб чиқилади. Бунинг натижасида талабалар таълим жараёнида интеллектуал ва шахсий сифатларини, касбий кўникмаларини ривожлантириш имконига эга бўладилар. Ривожлантирувчи таълим жараёнида ўқитувчининг асосий вазифаси муҳандис-механикларнинг мустақил билиши ва касбий малакаларини ривожлантиришга қаратилган ўқув ва амалий фаолиятини ташкил этишдан иборат [2,9].

Таълимнинг ривожлантириш вазифаси муҳандис-механикларни ижодий тасаввурларини, фикрлаши, хотираси, нутқи, амалий касбий кўникмаларини бойитишга қаратилган турли фаолиятларга жалб этиш орқали амалга оширилади.

Ўқитувчи талабаларни турли амалий ўқув фаолиятига жалб этиб, уларнинг билим, кўникма, малака ва компетенцияларини янада ривожлантиради.

1-Расм. Муҳандис-механикларни ривожлантирувчи таълимнинг траекторияси

Ривожлантирувчи таълимдаги энг асосий масалалардан бири – бу талабанинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришдир. Ривожлантирувчи таълимда талаба нафақат муайян билим, кўникма, малака ва компетенцияларини ўзлаштиради, балки ўзининг ўқув фаолиятини бошқариш усулларини ҳам эгаллайди. Ривожлантирувчи таълимга қатор умумий талаблар қўйилади. Улардан энг муҳимлари қуйидагилар ҳисобланади (1-расмга қаранг):

- мақсадга йўналганлик;
- мотивация;
- амалий йўналганлик;
- ўқитишнинг босқичма-босқич амалга оширилиши;

- қайтар алоқанинг мавжудлиги.

Таълимнинг мақсадга йўналганлиги ўқитиш мақсадини аниқ тасаввур этишни назарда тутди [10].

Таълим мотивацияси турлича бўлиши мумкин: янги билим ва кўникмаларни эгаллашга қизиқиш; келгусида ўзи эгаллаган касб бўйича ишлашга интилиш; бошқалар билан мулоқотга киришиш истаги ва бошқалар.

Таълимнинг амалий йўналганлиги. Ишлаб чиқариш таълими, энг аввало, аниқ корхона ёки ташкилотда муайян амалий ишларни бажариш учун зарур бўладиган билим ва кўникмаларни эгаллашга йўналтирилади.

Ўқитишнинг босқичма-босқич амалга оширилиши дастурнинг изчиллигини ва таълимни комплекс амалга оширишни назарда тутди.

Қайтар алоқанинг мавжудлиги. Бу тамойилнинг моҳияти шундан иборатки, таълим натижаси унинг мақсадларига мувофиқ келиши лозим. Таълим самарадорлиги ўқитиш мақсадига эришиш натижасига қараб баҳоланади.

Ўқиш жараёнида муҳандис-механикларни доимий равишда ақлий жиҳатдан ривожлантириш ва тарбиялаб бориш лозим. Бунинг учун, энг аввало, ўқитувчи талабаларнинг ривожланиш даражасини қайд этишни ўрганиши зарур. Агар муҳандис-механиклар олдида аниқ мақсад қўйилса ва билимларни мустақил ўзлаштириш зарурати туғилса, уларнинг ақлий жиҳатдан ривожланиши анча муваффақиятли бўлади. Талаба муайян вазифани амалга ошириш учун фикрлайди, изланади. Бу иш бир неча амалларни ўз ичига қамраб олади. У кузатади, таҳлил қилади, ўқув масалаларини ечиш учун маълум қоидаларни қўллайди. Шунинг учун, ўқитувчи талаба чуқур фикрлашга ўргатиши керак. Таълимнинг ривожлантириш вазифаси ана шундан иборат [3,8]. Таълим ҳам, тарбия ҳам талаба шахсини ривожлантиришга хизмат қилади.

Шу боис, таълимнинг ривожлантириш вазифаси ҳақида сўз юритишга зарурат йўқдек туюлади. Аммо бугунги кунда амалиёт кўрсатадики, ўқитиш жараёнида таълимнинг ривожлантириш вазифасини муваффақиятли равишда амалга ошириш мумкин. Бунда таълимнинг махсус ривожлантирувчи йўналиши шакллантирилади. Талабаларсенсор қабул қилиш, ҳаракат, интеллектуал, иродавий, эмоционал, мотивацион ва касбий-амалий кўникма ва малакарини ривожлантиришга қаратилган фаолият турларига жалб этилади. Ана шунга боғлиқ ҳолда, ўтган асрнинг олтмишинчи йилларида педагогикада «ривожлантирувчи таълим» атамаси пайдо бўлди [4]. Ривожлантирувчи таълим талабаларда нафақат билим ва махсус амалий

кўникмаларни, балкишу билан бирга уларни умумий ривожлантиришни ва бу борадамахсус чора-тадбирлар ишлаб чиқишни назарда тутди.

Л.В.Занковнинг эътирофича [6], таълим жараёнида талабаларни ижодий фикрлашини жадал ривожлантириш учун ўқитишни қийинлик даражаси ортиб борадиган тартибда ташкил этиш, талабаларнинг ўз ўқув-амалий фаолияти мазмунини англаб етишини таъминлаш зарур. Шу билан бирга, талабаларда «фикрлаш» ёки «касбий кўникмаларни ривожлантириш» тушунчасини «шакллантириш» тушунчаси билан тенглаштириб бўлмайди.

Ривожланиш шахснинг барча соҳаларини қамраб олади. Ва шунинг учун ҳам, ҳозирги замон дидактикасида таълимнинг ривожлантирувчи таъсирини кенгайтириш йўллари изланмоқда. Таълимнинг ривожлантириш вазифасининг ўзига хослиги шундаки, у мустақил равишда мавжуд бўла олмайди, балки ўқитиш (билим бериш) ва тарбиялаш вазифаларининг натижаси ҳисобланади. Талабанинг ривожланиши ўқитиш жараёнида таълимий ва тарбиявий вазифаларнинг қанчалик даражада муваффақиятли жорий этилганлигига боғлиқ [5,7]. Таълимнинг бу уч вазифасини ўқув жараёни оқимида «бир-бирлари билан кесишмайдиган уч параллел чизиқ» тарзида тасаввур этиб бўлмайди. Улар бир-бири билан қўшилиб кетади ва ўзаро узвий боғлиқ бўлади: бири иккинчисидан олдин амалга ошиб, бошқаси учун сабаб бўлиши, учинчиси унинг оқибати бўлиб, айти вақтда биринчи сабабни фаоллаштириши мумкин. Ўқитиш (билим бериш) ва тарбиялаш вазифаларининг бирлиги таълимнинг ривожлантириш вазифасининг асосини ташкил этади. Ривожлантириш вазифаси таълимий ва тарбиявий вазифаларни жадаллаштиради. Таълимнинг вазифалари диалектик характерга эга.

Биз муҳандис-механикларни нафақат касбий кўникмаларини, балки метапредмет компетенцияларни ҳамда ижодкорлик қобилиятини ривожлантириш ҳолатини ўрганиш мақсадида сўнгги йилларда нашр этилган бир қанча психологик-педагогик ва ўқув адабиётларини таҳлил қилиб чиқдик. Уларда асосан талабаларга билим бериш методикаси ва уларни касбий фаолиятга тайёрлаш машқлари ҳақида сўз юритилган. Ҳолбуки касбий-амалий кўникмалар ва ижодкорлик қобилиятининг ривожланиши бевосита амалий фаолият билан узвий боғлиқ. Шу боис, энг аввало, касбий кўникмаларни ва ижодкорлик қобилиятини ривожлантириш йўллари ҳақида сўз юритмоқ лозим.

Шуни эслатиб ўтиш лозимки, ривожлантирувчи таълим талабаларни тизимли ўқитишдан иборат. Ижодкорликка ўргатиш талабаларни ижодий

фаолият методлари ва технологиялари билан таништиришни талаб этади. Муаммоларни ечиш ва тизимларни ривожлантириш методлари энг муҳим ҳисобланади. Муаммоларни ечиш ва тизимларни ривожлантиришнинг илмий асосланган методлари бугунги кунда ривожлантирувчи таълим тизимида етишмайди.

Хулоса қилиб айтиш мумкунки таълим, ижодкорлик ва ривожланишнинг боғлиқлиги муаммосини қараб ўтишда қуйидаги масалаларга алоҳида эътибор қаратиш лозим: талабанинг шахси ва касбий амалий кўникма ва малакаларини ҳамда метапредмет компетенцияларини ривожлантиришвауни ижодий ёндашувларга ўргатиш анча мураккаб инволюцион-эволюцион жараён бўлиб, унинг натижасида хулқ-атвори, шахси, фаолияти ва ақл-идрокида прогрессив ўзгаришлар юз беради. Жамият тараққиёти бўлажак мутахассислар шахси, касбий кўникмалари, ижодкорлиги ва ахлоқий имкониятларини ривожлантиришга мутлақо янгича ёндашувларни тақозо этмоқда. Бу эса таълимда истиқболли йўналишларни белгилаш ва янги стратегияларни ишлаб чиқишни талаб қилади.

Адабиётлар:

1. Нажмиддинова Ё.Р. Коллеж талабаларида касбий кўникмаларни ривожлантириш методикаси. Монография. - Тошкент.- "Sano-standart" 2018. 128.б.
2. Najmiddinova Yo. R. Conditions of Forming Professional Abilities and Skills on Competence Approach among Colleges Students // Eastern European Scientific Journal. - Germany, 2018. -№4. - P.196-199.
3. Najmiddinova Yo. R., Inamov D. D., Davronova M. U., Inamiddinova D. K. Methodology of the formation of general vocational training in students of higher educational institutions on the basis of competency approach // Palarch's journal of archaeology of egypt / egyptology, pjaee, 17 (6) (2020). – 3663-3679 page. <http://www.palarch.nl/index.php/jae/article/view/1482>
4. Najmiddinova Yo. R., Ibragimov R. Sh., Yigitaliyev J. A. The concept of ict competence of personnel. the importance of having ict complement and information culture // International engineering journal for research and development - Vol. 5 Issue 2, March 2020... <http://www.iejrd.com>
5. Нажмиддинова Ё.Р. Regional training centers: the establishment, implementation, prospects // Высшая школа. –Уфа., 2017. -№ 11. -Б.40-42.
6. Занков Л. В. Избр. пед. Труды. –М., 1990. С. 102–115.
7. Ёкутхон Н., Абдуллаева Н., Мухайёд. Перспективы адаптации выпускников профессиональных колледжей на производственных предприятиях // European research. – 2016. – №. 3 (14).
8. Нажмиддинова Ё.Р. Запрограммированная вспомогательная компьютерная система – как информационно-образовательная среда в обучении инженеров-техников // ЎЗМУ Хабарлари, 2019. №1/2. - 131-134 стр.
9. Нажмиддинова Ё.Р., Давронова М.У. Бўлажак муҳандис-техникларда касбий тарбия муаммоси. – “Техника ва технологик фанлар соҳаларининг инновацион масалалари” мавзусидаги халқаро илмий-техник анжумани. ТДТУТФ -2020 йил. 24-бет.
10. Askarov I. B. Management and planning of the formation of research skills of future teachers of vocational education // School of the future. - 2017. - No. 2. - p. 10-15.

КОМПЕТЕНЦИЯГА АСОСЛАНГАН ЁНДАШУВ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ АЛТРУИСТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСИ СИФАТИДА

Отажонова М.С.

ҚўқонДПИ таянч докторанти

Таянч сўзлар: алтруизм, компетенция, педагогик алтруизм, ўқувчиларни келажакка тайёрлаш, фидокорлик, шахсни шакллантириш.

Ключевые слова: альтруизм, компетентность, педагогический альтруизм, подготовка учащихся к будущему, целеустремленность, личностное развитие.

Key words: altruism, competence, pedagogical altruism, preparing students for the future, dedication, personal development.

Резюме:

Мақолада мактабларда ўқувчиларни тарбиявий фаолиятга тайёрлашни, уларнинг шакллланган компетенцияларни амалда қўллашга тайёрлиги ва қобилиятини, таълимнинг ушбу йўналиши ўқувчиларнинг тарбиявий фазилатларини тайёрлаш даражасидаги янги талабларни очиқ берилган.

Резюме:

В статье раскрывается подготовка учащихся к учебной деятельности в школе, их готовность и способность применять сформированные компетенции на практике, новые требования к уровню подготовленности учебных качеств учащихся по данному направлению образования.

Summary:

The article reveals the preparation of students for educational activities in schools, their readiness and ability to apply the formed competencies in practice, new requirements for the level of preparation of educational qualities of students in this direction of education.

Kirish. Тарбиявий жараён компетенция ёндашуви нуқтаи назаридан, биринчи навбатда, мактабларда ўқувчиларни тарбиявий фаолиятга тайёрлашни, уларнинг шакллланган компетенцияларни амалда қўллашга тайёрлиги ва қобилиятини назарда тутати. Таълимнинг ушбу йўналиши ўқувчиларнинг тарбиявий фазилатларини тайёрлаш даражасига янги талабларни қўяди.

Ўқувчиларнинг тарбиявий тайёргарлиги ва фаолиятини такомиллаштириш шароитида ўқувчиларни келажакка тайёрлаш сифатининг

ажралмас кўрсаткичи тарбиявий компетенция деб ҳисобланиши керак, бу инсоннинг муайян вазиятда олинган билим, кўникма, қобилият ва шахсий тажрибасидан фойдаланиш қобилияти ва тайёрлигини тавсифлайди.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Компетенцияга асосланган ёндашув ўқувчиларнинг алтруистик компетенцияларини ривожлантиришнинг назарий асоси сифатида қараш бир қанча адабиётлар таҳлилини ўтказишга сабаб бўлади. Умуман олганда, луғатларда “компетенция” тушунчаси “бирор нарсани ҳукм қилишга имкон берадиган билимга эга бўлиш”, “хабардорлик”, “ҳокимият, тўлиқлик” деб талқин этилади [2]. Деярли барча луғатлар “компетенция” ва “компетентлик” тоифаларини ажратиб кўрсатишади. Компетентлик таърифлари ўхшаш ва бир-бирини такрорлайди, шу билан бирга “компетенция”нинг ягона талқини мавжуд эмас. (Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М., 1997.-944 с.),

Сўнгги йилларда педагогика фанида компетенция ва компетентлик муаммосига бағишланган мунозаралар бўлиб ўтди. Мамлакатимизда бу атамалар фақат сўнгги 10-20 йил ичида машҳурликка эришди ва Европа мамлакатларида улар узоқ вақтдан бери қўлланилиб келинмоқда. Шунини таъкидлаш керакки, мамлакатимизда “компетенция” ва “компетентлик” атамаларини талқин қилишга ёндашув чет эллик ҳамкасбларнинг ёндашувидан фарқ қилади. Шундай қилиб, кўпчилик Ғарб олимлари бу атамаларни синоним сифатида ишлатишади. Эҳтимол, буни Европа мамлакатларининг кўплаб тилларига таржима қилишда ушбу тушунчалар бир хил эканлиги билан изоҳлаш мумкин.

Таҳлил шуни кўрсатадики, илмий адабиётларда компетенция ва компетентлик атамаларининг кўплаб талқинлари мавжуд. Замонавий педагогикада “компетенция” ва “компетентлик” расман ажратилмаган. Компетенция атамаси кўпинча мутахассиснинг фаолият соҳаси чегараларини аниқлаш учун, компетентликэса унинг фаолияти сифатини баҳолаш учун ишлатилади.

А.А. Деркач, В.П. Жуковский, Е.Ф. Зеер, Н.В. Кузьмина ва ҳ.к. олимларнинг ишларида [7, 11, 9, 1] компетентликнинг турли таърифлари берилган. Ушбу таърифларнинг бир-бирини тўлдиришини ҳисобга олган ҳолда, ушбу омилнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш мумкин. Э.М. Коротков компетентликни “инсон фаолиятининг айрим турларида билим билан ишлаш қобилияти, ахборот билан ишлаш кўникмалари” деб тушунади [10]. Унинг фикрича, компетенциялар мутахассиснинг имкониятларини ва ушбу имкониятларни тарбиявий фаолиятда амалга ошириш шартларини боғлайди.

И.А. Зимная компетентликни ҳақиқий, шаклланган шахсий сифат, инсоннинг билимга асосланган, интеллектуал ва шахсан шартли ижтимоий-тарбиявий хусусияти сифатида белгилайди. Компетенция у томонидан қоидалар тўплами (нутқ авлоди), билим (тил), унинг тузилиши сифатида белгиланади [5].

Шахсни шакллантириш ижтимоий воқеликда шахснинг онтогенетик ривожланишининг барча босқичларида амалга оширилади. Психологияда “шахс позицияси” тушунчаси С.Л. Рубинштейн [3], В.Н. Мясищев [8], Б.Г. Ананьев [6], А.Г. Асмолов [12] асарларида ишлаб чиқилган бўлиб, улар уни воқелик ҳодисаларига шахсият муносабатларининг мураккаб тизими, ижтимоий йўналтирилган фаолият ва қиймат муносабатлари тўплами сифатида белгилайдилар. Шахснинг позицияси объектив ҳодиса ва шахснинг ижтимоий ҳодиса сифатида ўзаги бўлиб, унинг етакчи хусусияти йўналганлиқдир.

В.Г. Ананев концепциясига кўра, шахснинг йўналиши инсон фаолиятининг муваффақиятини белгилайдиган марказий сифатдир [12].

Muhokama va tahlillar. Алтруистик компетенция ўқувчининг асосий, боғловчи ва ривожланишини белгиловчи соҳалардан биридир. Алтруистик компетенция қуйидаги ўзига хос хусусиятлар билан тавсифланади: жамоавий фаолиятда фидокорлик қилиш қобилияти; жамоада самарали ишлаш қобилияти; психологик мувофиқлик ўқувчиларнинг ёш белгиларга мослашиш қобилияти сифатида; горизонтал ва вертикал алоқаларни ўрнатиш қобилияти; бошқаларнинг ишига самимий ҳурмат; таълим жараёнига мослашиш қобилияти, бошқаларни тушуниш, идрок этиш, бағрикенглик; низоларни ҳал қилиш қобилияти; ишни ташкил қилиш қобилияти.

Ўқувчининг альтруистик компетенцияси қуйидагилар билан тавсифланади:

- интеллектуал, мафкуравий ва ахлоқий қадриятларнинг мазмунли моҳиятини акс эттирувчи билимлар тизимининг мавжудлиги;
- тарбиявий фаолият жараёнини унинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда дўстлар ва ўқувчилар билан ўзаро муносабатлар соҳасида башорат қилиш ва лойиҳалаш қобилияти.

Ўқувчиларнинг тарбия жараёнида альтруистик компетенцияси – бу турли хил тарбиявий фаолият турларини амалга оширишга қаратилган ахлоқий ва ҳуқ-атвор меъёрлари, қадриятлар ва фазилатларнинг бирлиги. Шунинг учун тизим таҳлили бизга альтруистик компетенция ҳодисасини унинг таркибий қисмлари (қадриятлар, фаолият қадриятлари, ўзини намоён қилиш усуллари) томонидан кўриб чиқиш имкониятини беради.

Ўқувчининг алтруистик компетенциясининг таркибий қисмларига ёндашувларни умумлаштириш, ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясининг муҳим таркибий қисмларини ажратиш мумкин:

1) когнитив компонентда ўқувчи томонидан норматив хатти-ҳаракатларни амалга ошириш учун зарур бўлган умумлаштирилган алтруистик билимларнинг тавсифи мавжуд;

2) ҳиссий ва қиймат компоненти ўқувчиларнинг меъёрий хатти-ҳаракатларни амалга оширишга тарбиявий ва педагогик йўналишини; қиймат йўналишлари тўплами; ўқувчиларнинг келажақдаги фаолиятига ва унинг ахлоқий ва алтруистик тамойилларига ижобий ҳиссий муносабатини таъминлайди;

3) операцион ва процессуал компонент маҳорат ва кўникмалар даража-сида тарбиявий ва ахлоқий онгни ривожлантириш учун технологик блок-ни, шунингдек, ўқувчи томонидан тарбиявий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган кўникма ва малакаларни қўллашни таъминлайди.

Ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясини ривожлантириш учун таркибий моделни ишлаб чиқиш, моделнинг мезонлари, кўрсаткичлари ва уларнинг шаклланиш даражалари каби таркибий қисмларини асослашни талаб қилади.

Қуйидаги мезонлардан фойдаланишни таклиф қиламиз:

1. Алтруистик компетенциянинг когнитив мезони.
2. Алтруистик компетенциянинг ҳиссий ва қиймат мезонлари.
3. Алтруистик компетенциянинг операцион мезони.

Алтруистик компетенциянинг когнитив мезони тарбиявий этика ва алтруизмнинг ривожланиши тўғрисида назарий билимларнинг мавжудлигини назарда тутди. Ўқувчиларнинг алтруистик билимларига бўлган эҳтиёж тарбиявий фаолиятнинг маданий эҳтиёжларининг намоён бўлишидан биридир. Ахлоқий ва алтруистик билимлар жамиятнинг ўқувчига ахлоқий тамойиллар ва ахлоқий меъёрлар, шунингдек, тарбиявий ҳулқ-атвор нормалари шаклида ифодаланган ахлоқий талабларини ўз ичига олади. Бу ҳолда “билим” тушунчаси ўқувчи шахсининг асосий ядроси бўлган алтруизм билимидир.

Шундай қилиб, алтруистик компетенцияни ривожлантиришнинг когнитив мезонининг кўрсаткичлари алтруистик билимлардир. Когнитив мезон кўрсаткичлари қуйидаги билимларни аниқлайди:

- алтруизм асослари;
- этиканинг нормалари ва талаблари;
- алтруистик маданият асослари.

Алтруистик компетенцияни ривожлантиришнинг қуйидаги мезонини белгилаб, биз ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясини ривожлантиришжараёни тарбиявий фаолият кадриятлари тизимига ва уларнинг ҳиссий жиҳатдан ижобий ҳамроҳлигига таяниши кераклигига асосландик, бу эса ўқувчиларнинг келажакка ижобий ҳиссий муносабатини, тарбиявий фаолият ва унинг ахлоқий ва алтруистик тамойилларини таъминлайди.

Шунинг учун биз ҳиссий-қиймат мезонини алтруистик компетенциянинг навбатдаги мезони сифатида аниқладик. У жамият эҳтиёжларини қондирадиган, ташқи дунёга, танланган касбга ва ўзига субъектив муносабатни очиб берадиган қиймат йўналишлари тизимини ўз ичига олади, бу биринчи навбатда ҳиссий ижобий идрок орқали амалга оширилади.

Умумтаълим муассасалари ўқувчиларини самарали ўқитиш, уларнинг алтруистик компетенциясини ривожлантириш одатда тарбиявий фаолият билан бирга келадиган ҳиссий кўринишларга боғлиқ. Ўқувчиларнинг тарбиявий фаолиятида ҳиссиётлар катта аҳамиятга эга. Ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясини ривожлантириш жараёнида умумтаълим муассасаларининг ижтимоий-маърифий ишлари жараёнида ахлоқий муносабатларга асосланиши керак бўлган ижобий ҳис-туйғуларни ривожлантириш зарур деб ҳисоблаймиз.

Биз кадриятлар ва ҳиссиётларни ўқувчилар онгининг мотивацион соҳаси ва мафкуравий тузилмалари чорраҳасида шаклланадиган семантик таълим сифатида кўриб чиқишни таклиф қиламиз ва шу нуқтаи назардан ижтимоий етук ўқувчи бўлишнинг энг самарали тоифаси ҳисобланади. Кундалик фаолиятда кадриятлар ва ҳиссиётларнинг аҳамиятини ортиқча баҳолаш қийин. Инсоний кадриятлар ва ҳис-туйғулар ижтимоий тартибга солиш воситаси бўлиб хизмат қилади, улар ўқувчининг хатти-ҳаракатларини унинг энг муҳим ижтимоий идеаллари, қизиқишлари, талаблари, эҳтиёжлари ва бошқалар билан боғлайдиган оралиқ бўғиндир.

Ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясини шакллантириш ва ривожлантиришнинг муҳим босқичи унинг мазмунини очиб беришдир, бу умуминсоний кадриятларга асосланиши керак. Улар объективдир, чунки улар жамият тараққиёти жараёнида тарихан шаклланган ва ғоялар, тушунчалар, назариялар ижтимоий онг шаклида мустаҳкамланган. Келажакдаги тарбиявий фаолиятга тайёргарлик жараёнида ўқувчи кадриятларни уларга бўйсундириш орқали ўзлаштириши керак.

Шундай қилиб, ўқувчи фаолиятга бўлган қиймат муносабати қуйидаги кўрсаткичлар тўплами орқали намоён бўлиши мумкин: тарбиявий фаолиятнинг мақсад ва вазифаларини тушуниш ва баҳолаш, тарбиявий билим-

ларнинг аҳамиятини англаш, ишдан қониқиш. Тарбиявий кадриятларни субъективлаштириш даражаси – бу қийматни амалга ошириш даражаси, потенциални ҳақиқийга айлантириш. Бу ўқувчининг шахсий ривожланиши, алтруистик маданиятининг кўрсаткичидир.

Ўқувчиларнинг алтруистик маданияти таркибидаги ҳиссиётлар ва кадриятларни тавсифлашга ёндашувларни умумлаштириш ҳиссий ва қиймат мезонининг қуйидаги кўрсаткичларини аниқлашга имкон берди:

- алтруистик маданият кадриятларини англаш, уларни шахсий сифатида қабул қилиш;

- алтруистик маданият намуналарига яқинлашиш истаги;

- тарбиявий фаолият жараёнига ижобий ҳиссий муносабат.

Алтруистик компетенцияни ривожлантириш жараёнининг самарадорлигини баҳолашнинг учинчи мезони, биз тарбиявий фаолият этикаси талабларига жавоб берадиган маҳорат, кўникмалар тизимининг мавжудлиги ва идентификациясини таъминлайдиган операцион мезонни аниқладик.

Ушбу мезон алтруистик аҳамиятга эга кадриятларга эътибор қаратиш ва шунга мос равишда алтруистик хатти-ҳаракатларни таҳлил қилиш ва тузатиш кўникмаларидан фойдаланиш билан тавсифланади. Операцион мезон муаммоларни ҳал қилиш усулларида фойдаланишни ва ушбу усуллардан фойдаланиш қобилиятини ўз ичига олади. Тарбиявий ва ахлоқий вазифаларни ҳал қилиш сифати тарбиявий фаолият субъекти сифатида ўқувчишахсининг ривожланиш даражасини акс эттирувчи кўникмалар тўплами орқали аниқланади. Алтруистик маданият нормалари ва қоидаларига мос келадиган фаолиятга бошқа шахсларни жалб қилиш қобилиятини намоиш этиш ҳам муҳимдир.

Биз операцион мезоннинг қуйидаги кўрсаткичларини аниқладик:

- алтруистик маданият нормалари ва қоидаларига мос келадиган хатти-ҳаракатларни қабул қилиш.;

- алтруистик маданият талабларига жавоб берадиган ҳаракатларни амалга ошириш;

- алтруистик маданият нормаларини амалга оширишда бошқаларни жалб қилиш.

Ўқувчиларининг алтруистик компетенциясини ривожлантириш мезонлари ва кўрсаткичларига ёндашувларни умумлаштириш 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

**Ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясини ривожлантириш
мезонлари ва кўрсаткичлари ва танланган кўрсаткичларни
ташхислаш усуллари**

Мезонлар	Кўрсаткичлар	Тадқиқот усуллари
Когнитив	Билим: - алтруизм асослари; - этиканинг нормалари ва талаблари; - алтруистик маданият асослари	1. Ўқувчилар сўровномаси. 2. Келажакдаги фаолиятнинг мазмунлилигини субъектив баҳолаш учун сўровнома.
Ҳиссий-қийматли	- алтруистик маданият қадриятларини англаш, уларни шахсий сифатида қабул қилиш; - алтруистик маданият намуналарига яқинлашиш истаги; - тарбиявий фаолият жараёнига ижобий ҳиссий муносабат.	1. Қиймат йўналишларини аниқлаш тести. 2. тарбиявий идентификация ҳолатини ўрганиш усуллари. 3. Алтруистик қийматларнинг аҳамиятини аниқлаш учун тест.
Операция	- алтруистик маданият нормалари ва қоидаларига мос келадиган ҳатти-ҳаракатларни шахсий сифатида қабул қилиш; - алтруистик маданият талабларига жавоб берадиган ҳаракатларни амалга ошириш; - алтруистик маданият нормаларини амалга оширишда бошқаларни жалб қилиш.	1. Педагогик вазиятларни таҳлил қилиш усули. 2. Тарбия жараёни сўровномаси

Алтруистик компетенцияни ривожлантириш самарадорлигини баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясини ривожлантиришни баҳолашда ҳисобга олиниши керак бўлган омиллар рўйхатини аниқлашга имкон берди. Бундай омиллар қуйидагилардир:

- замонавий шароитда келажакдаги алтруизмнинг ижтимоий роли ғоясини акс эттирувчи ахлоқий позиция;
- ўқувчининг шахсий фазилатларини ривожлантириш;
- тарбиявий этика нормалари ва тамойилларини тарбиявий фаолиятда қўллашнинг бирлиги;
- “Ахлоқий танлов” ҳолатларида тўқувчиларни йўналтириш;
- ўзини ўзи такомиллаштириш ва ўз-ўзини тарбиялашга интилиш.

Тадқиқот муаммосининг назарий ва услубий таҳлили ўқувчининг алтруистик компетенцияси кўрсаткичларининг ривожланиш даражаси тушунчасининг мазмунини аниқлашга имкон берди. Биз ўқувчиларнинг

алтруистик компетенциясини ривожлантиришнинг тўртта даражасини аниқладик:

1. Алтруистик компетенция кўрсаткичларини ривожлантиришнинг адаптив даражаси ўқувчининг воқеликка беқарор муносабати билан тавсифланади. Ўзининг фаолиятининг мақсадлари ва ахлоқий меъёрлари у томонидан умумий тарзда белгиланади ва ривожланиш учун қўлланма эмас. Психологик билимларга муносабат бефарқ, билим тизими ва улардан зарур вазиятларда фойдаланишга тайёрлик мавжуд эмас.

2. Репродуктив даража. Алтруистик компетенцияни ривожлантиришнинг репродуктив даражасида бўлган ўқувчилар тарбиявий ва ахлоқий билимларнинг ролини юқори баҳолайдилар, педагогик жараён иштирокчилари ўртасида субъект-субъект муносабатларини ўрнатиш истагини билдирадилар. Бундай ўқувчилар фаолиятнинг ахлоқий меъёрларини бажаришдан маълум бир завқ билан ажралиб туради. Ушбу даражада ўқувчилар стандарт вазиятларда янги ечимларни топиш имкониятига эга.

3. Алтруистик компетенциянинг конструктив даражаси кўпроқ мақсадга мувофиқлиги, тарбиявий ва ахлоқий фаолият усуллари ва йўлларининг барқарорлиги билан тавсифланади. Сезиларли ўзгаришлар тарбиявий фаолият субъекти сифатида ўқувчи шахсининг шаклланишини кўрсатади. Ушбу даражада ўқувчилар асосий алтруистик тушунчаларнинг маъносини асослайдилар. Бироқ ушбу тушунчаларнинг мазмуни тўғрисида шахсий хабардорлик етарли эмас. Ушбу даражада умумтаълим муассасалари томонидан таклиф этилаётган ғоялар, меъёрлар, талабларнинг маълум бир тузилиши ва ўқувчининг тарбиявий ва ахлоқий билимлари, кўникмалари ва қобилиятлари тизими мавжуд. Ушбу даражадаги ўқувчилар алтруистик маданият нормалари ва қоидаларига мос келадиган хатти-ҳаракатларнинг муҳимлигини тушунадилар.

4. Алтруистик компетенцияни ривожлантиришнинг ижодий даражаси ўқувчиларни тарбиявий ва ахлоқий билимларнинг ҳаракатчанлиги билан ажратиб туради. Ушбу гуруҳ ўқувчилари алтруистик фаолиятга ижобий-эмоционал йўналиш билан ажралиб туради. Ижодий даражадаги ўқувчилар алтруистик маданиятнинг сезги, ижодий тасаввур, ахлоқий муаммоларни тезда самарали ҳал қилиш тенденцияси каби кўринишларига эга. Ўқувчилар алтруистик маданият нормалари ва талаблари тўғрисида жуда юқори даражадаги билимларни намоён этишга эришадилар. Ушбу билим тизими ва барқарордир.

Шундай қилиб, ўқувчиларнинг тизимли таълим сифатида алтруистик компетенцияси – бу турли хил тарбиявий фаолият турларида амалга

оширишга қаратилган ахлоқий меъёрлар, кадриятлар ва фазилатларнинг бирлиги. Таркибий жиҳатдан ўқувчининг алтруистик компетенцияси когнитив, ҳиссий-қийматли, операцион-процессуал таркибий қисмларнинг бирлиги ва ўзаро боғлиқлигини англатади. Биз ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясини ривожлантириш мезонлари, кўрсаткичлари ва даражаларини аниқладик, бу бизга алтруистик компетенцияни ривожлантиришнинг таркибий ва таркибий моделининг мазмуни ва таркибий қисмларини асослашга имкон беради.

Адабиётлар:

1. Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования. -Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. - 172 с.
2. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М., 1997.-944 с.
3. Рубинштейн С.Л. Избранные философско-психологические труды. Основы онтологии, логики и психологии. - М.: Наука, 1997.-463 с.
4. Колчанова Л.А. Помощь как профессиональная деятельность // Материалы VI Ежегодной Всероссийской научно-практической конференции «Психология в школе: практический психолог-профессия нового века». СПб.,2000.
5. Зимняя И.А. Педагогическая психология. - М., 2001. - 384 с.
6. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2 т. / под ред. А. А. Бодалева и др. - М.: Педагогика, 2004. - Т. 1. - 284 с.
7. Деркач А. А. Основы общей и прикладной акмеологии. - М., 2005. -163 с.249–257.
8. Мясищев В. Н. Психология отношений. - Воронеж, 2005.- 312 с.
9. Зеер Э. Ф. Компетентностный подход / Э. Ф. Зеер, И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. - 2006. - №
10. Коротков Э.М. Управление качеством образования. М.:Академический проект: Мир, 2006.
11. Жуковский В. П. Преемственность формирования учебной деятельности в системе «школа-военный вуз»: дис. ... д-ра пед. наук. - Тольятти,2008. -413 с.

BOLALARDAGI RUHIY VA JISMONIY RIVOJLANISHIDAGI KAMCHILIKLARNI O'RGANISH VA BARTARAF ETISHDA TIBBIY-PSIXOLOGIK HAMDA PEDAGOGIK YONDASHUVNING AHAMIYATI

Ravshanova I.

Qo'qon davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Safarboyeva N.

Qo'qon davlat pedagogika instituti talabasi

Tayanch so'zlar: psixologik-pedagogik diagnostika, psixik-jismoniy xususiyat, eshitishda, ko'rishda, fazoviy-idrok tassavurlarida, harakat-tayanch apparatida, fonematik idrokida nuqsoni bo'lgan, xissiy-irodaviy buzilish.

Ключевые слова: психолого-педагогический диагноз, психико-физические характеристики, слух, зрение, пространственно-перцептивное воображение, опорно-двигательный аппарат, фонематическое восприятие, эмоционально-волевое расстройство, ТППК

Key words: psychological-pedagogical diagnosis, mental-physical characteristics, hearing, vision, spatial-perceptual imagery, locomotor apparatus, phonemic perception, emotional-volitional disorder.

Резюме:

Ushbu maqolada Psixologo-pedagogik diagnostika rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning kamchiliklarini aniqlash, bolaning psixik-jismoniy xususiyatlarini e'tiborga olgan xolda unga individual psixologo-pedagogik yondashuvni ta'minlashi haqida ma'lumot berilgan.

Резюме:

В данной статье представлена информация по выявлению недостатков у детей с отклонениями в развитии при психолого-педагогической диагностике и обеспечении индивидуального психолого-педагогического подхода к ребенку с учетом психических и физических особенностей ребенка.

Summary:

This article provides information on the identification of the shortcomings of children with developmental disabilities in psycho-pedagogical diagnosis, and the provision of an individual psycho-pedagogical approach to the child, taking into account the mental and physical characteristics of the child.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga samarali ta'lim, tarbiya berish, ijtimoiy moslashuvini yaratish uchun uning rivojlanish imkoniyat va xususiyatlarini

turini baholay olishga bog'liqdir. Bu vazifani rivojlanish nuqsonlarini kompleks psixologik-pedagogik diagnostika qilish orqali amalga oshirish mumkin.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maxsus maktabgacha va maktab ta'lim muassasalari faoliyat ko'rsatadi. Ushbu bolalarni psixik va jismoniy rivojlanishini ta'minlovchi ta'lim sharoitlari yaratilgan. Bunday sharoitlar avvalo har bir bolaning xususiyatlari e'tiborga olgan holda yakka yondashuvni talab etadi. Ushbu yondashuv maxsus dastur, metod, kerakli maxsus texnik vositalarni, maxsus tayyorgarlikka ega pedagog, psixolog, defektolog va boshqalar bilan birgalikda kerakli tibbiy - profilaktik hamda davolov tadbirlarini, maxsus ijtimoiy yordamni, maxsus ta'lim muassasalarini texnik va ilmiy-metodik jihatdan ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Hozirgi kunda turli xil maxsus ta'lim muassasalari mavjud. Bolalar puhta saralash natijasida qabul qilinishi mo'ljalangan va O'zbekiston respublikasi xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan maxsus ta'lim dasturlarini amalga oshiradigan maxsus ta'lim muassasalar bilan bir qatorda turli reabilitatsiya markazlari, rivojlantirish markazlari, aralash guruhlar va h.k.lar ochilgan.

Shuningdek, umumta'lim maktabgacha ta'lim muassasalarida, umumta'lim maktablarda psixik va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni uchratish mumkin. Ushbu nuqsonlarning ko'rinishi turlicha bo'lishi mumkin. Son jixatdan yirik bo'lgan guruhni harakatlanish, sensor yoki intellektual sohalarida nuqsonlari aniq ifodalanmagan: eshitishda, ko'rishida, fazoviy-idrok tassavurlarida, harakat-tayanch apparatida, fonematik idrokida nuqsoni bo'lgan, xissiy-irodaviy buzilishli, nutqiy rivojlanishida kamchiliklarga ega, xulq buzilishlariga ega, psixik rivojlanishi orqada qolgan, somatik sust bolalar tashkil etadi. Yaqqol ifodalangan psixik yoki jismoniy rivojlanishdagi nuqsonlar maktabgacha yoshda aniqlansa, yengil nuqsonlar uzoq vaqt mobaynida e'tiborsiz qoladi. Rivojlanishdagi nuqsonlarni tashxis qilish uch bosqichni uz ichiga oladi.

Birinchi bosqich - skrining nomini olgan. Ushbu bosqichda bola rivojlanishidagi orqada qolish, psixik - jismoniy kamchiliklari aniqlanadi, lekin ularning xarakteri va chuqurligi belgilash murakkab bo'ladi.

Ikkinchi bosqich - rivojlanishdagi nuqsonlarni differentsial tashxis qilish. Ushbu bosqichning maqsadi rivojlanish nuqsonini turini (xil, toifasini) aniqlash. Uning natijalariga ko'ra bolaning imkoniyat va xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularning ta'lim olishlari uchun ta'lim muassasasini turi va dasturi, optimal pedagogik yo'llanmasi aniqlanadi. Psixologo-tibbiy-pedagogik komissiyaning faoliyati differentsial diagnostikada yetakchi rolni egallaydi.

Uchinchi bosqich - fenomenologik. Uning maqsadi - bolaning individual xususiyatlari, ya'ni tafakkur faoliyatining xarakteristikasi, xissiy-iroda doirasi,

ishchanlik qobiliyati, shaxsi urganilib u bilan ishlash bo'yicha korreksion-rivojlantiruvchi individual shart-sharoitni tashkillashtirishdir.

Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan psixologo-pedagogik diagnostikani samarali amalga oshirish uchun "Rivojlanishdagi nuqson" tushunchasiga aloxida e'tibor karatish zarur.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarni tashxis qilishda rus olimlari (L.S.Vigotskiy, V.I.Lubovskiy, S.D.Zabramnaya) tomonidan ko'rsatilgan bir qancha tamoyillarga amal qilish muxim.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarni tashxis qilishning asosiy tamoyillaridan biri bu - kompleks yondashuv bo'lib unda bolani rivojlanish xususiyatlarini barcha kerakli mutaxassislar tomonidan (vrach, defektolog, psixolog) uning fakatgina bilim olish faoliyatinigina emas, balki hulqi, xissiy irodasi, shuningdek ko'ruv, eshituv, harakat doirasi, nevrologik statusi, somatik holatini har tomonlama tekshirib baxolashdir. Bolani tibbiy hamda psixologo- pedagogik tekshirishlar tizimlilik asosida olib boriladi.

Tibbiy tekshiruv vrachlar (pediatr yoki terapevt, nevropatolog, bolalar psixiatri, oftalmolog, otolaringolog, zarur hollarda audiolog) tomonidan o'tkaziladi. Bolani psixologo-pedagogik o'rganish pedagog-defektolog va psixolog tomonidan amalga oshiriladi.

TPPKlar (tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya) maxsus (korreksion) muassasalarni komplektlash masalasini hal etishadi, hamda zarur bo'lganda maslaxat-tashxis va korreksion yordam ko'rsatadi. TPPKga yordam so'rab aloxida ta'lim va tibbiy idoralar ham, ota-ona, pedagog, o'smirlar o'zining tashabbusi bilan ham murojaat qilishga xaqlidir.

O'z faoliyatida TPPK defektologiya soxasida ishlab chiqilgan tamoyillarga amal qiladi. Asosiy tamoyillardan biri - bu har bir bolaga o'z imkoniyatlarini maksimal darajada rivojlantirish uchun o'z vaqtida kerakli sharoitlarni tashkil etishdan iborat bo'lgan **insonparvarlik tamoyilidir**. Bu tamoyil bolani chuqur va diqqat bilan o'rganish, yo'lida uchraydigan kiyinchiliklarni bartaraf etishni talab etadi. Agar umumta'lim maktab sharoitida ko'rsatilgan barcha kerakli va mavjud bo'lgan choralar ijobiy natijalar bermasa, bolani maxsus muassasaga o'tkazish masalasi ko'yiladi va bunga ota-onalarning roziligi kerak bo'ladi.

Bajarilishi shart bo'lgan tamoyil - bu bolalarni **kompleks o'rganish tamoyilidir**.

Bu tamoyil muhokama paytida barcha mutaxassislar: vrachlar, defektologlar, psixologlar tomonidan tekshirish natijasida olingan ma'lumotlarni e'tiborga olishni shart deb belgilaydi. Agar mutaxassislarning fikri turlicha bo'lsa, bolani yana bir bor tekshirish belgilanadi. Eng muhim masalalarni hal etishda bolaning

manfaatlari birinchi o'rinda turish zarur. Ta'kidlash joizki, bolani o'rganishda ko'rsatilgan tamoyilga amal qilish uning holatini komissiyadan oldin anikroq bilib olish, rivojlanishidagi nuqsonlar sabablarini aniqlab olish imkonini beradi. Misol uchun, pedagog birinchi bo'lib kuchayib borayotgan parishonlik, charchashlik, yig'laqlik alomatlariga e'tiborini qaratadi. Vrach esa o'z navbatida bu o'zgarishlarning sabablarini aniqlashga yordam beradi va ularni bartaraf etish uchun kerakli tavsiyalar beradi.

Har tomonlama va to'liq o'rganish tamoyili ham katta ahamiyatga ega. Bu tamoyillar bolaning bilish faoliyati, xissiy-idoraviy doirasi va xulqini tekshirishni nazarda tutadi. Shuningdek, bolalarning aqliy qobiliyatlarning shakllanishiga ta'sir etadigan jismoniy rivojlanishi ham e'tiborga olinadi. To'liq o'rganish deganda bolaning psixik rivojlanishi alohida olingan qobiliyatlarni rivojlanishining yigindisi emasligini, shuning uchun bola haqida uning idroki, xotirasi yoki psixik funktsiyalarning holatini tekshirish asosidagina xulosa chiqarib bo'lmashligini esda tutish lozimligini tushunamiz. Bolani har tomonlama, to'liq o'rganish agarda u bolaning faoliyati jarayonida: o'qish, mehnat yoki o'yin faoliyatlarida amalga oshirilsa, muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin. Bolani o'rganish, tekshirishda foydalaniladigan metodlar ham, materiallar ham ularning yosh va xarakterologik xususiyatlarini e'tiborga olgan holda maksimal darajada individuallashtirilishi lozim. Komissiya a'zolari bola bilan aloqa o'rnatishlari lozim. Bu bolaning shaxsi sifatlarini: qiziqishlarini, irodaviy harakatlarining holati harakatlaridagi maqsadga yo'nalganlik, asosiy psixik jarayonlarning o'tishi xususiyatlarini yaxshiroq anglashga yordam beradi.

Dinamik o'rganish tamoyili. Defektologlar uchun eng o'ziga xos xisoblangan tamoyil - bu bolalarni dinamik o'rganish tamoyilidir. Unga binoan tekshirish jarayonida bola bilgan va bajara oladigan vazifalargagina emas, balki uning ta'lim olishdagi imkoniyatlariga ahamiyat qaratish kerak. Bu tamoyil asosida L.S.Vigotskiyning bolalarning "yaqin rivojlanish zonasi" to'g'risidagi nazariyasi, ularning ta'lim olishdagi potentsial imkoniyatlari yotadi. Bolaning aqliy rivojlanishi qancha yuqori bo'lsa, u yoki bu vazifani bajarish, olingan tajribani yangi vaziyatda qo'llashni shuncha muvaffaqiyatli o'rganadi. Aqliy rivojlanishda orqada qolgan bolalarni meyorida rivojlanayotgan bolalarga nisbatan bo'lgan farqlaridan biri bu ular yordamdan yaxshi foydalana olmaydilar. Mana shuning uchun tekshirish davomida pedagog doim o'z e'tiborini vazifa tushuntirilganidan so'ng uni yechilishi yaxshilandimi, shunga o'xshash vazifani qanday bajarganligiga qaratish lozim. Barcha tekshirishlarni ta'limiy eksperiment tamoyilini e'tiborga olib o'tkazish tavsiya etiladi.

Bola tomonidan bajarilgan ishni baxolash davomida sifat-sonli yondashish tamoyilini qo'llash muhimdir, ya'ni faqatgina yakuniy natijanigina emas, balki topshiriqlarni bajarish usuli va muvofiqligi, harakatlarning mantiqiy ketma-ketligi, maqsadga erishishda qat'iyatligi va h.k.larni baholash kerak. Bunda baholash differentsirlashgan bo'lishi lozim.

Faqatgina oxirgi natijanigina emas, balki topshirish usulini ham e'tiborga olish lozim.

Bunda quyidagilar inobatga olinadi:

- vazifa va tekshirish holatiga munosabati
- vazifani shartlaridan muljal ola olishi hamda, vazifani bajarish yo'llari
- vazifa shartlaridagi material va ko'rsatmalarga bolaning unga mos harakatlari
- kattalar yordamidan samarali foydalanishi
- vazifani bajarishda taqqoslay olishi
- faoliyat natijalari va o'zining baholariga munosabati.

Bolani erta tashxis qilib o'rganishning muximligi shundaki, u orqali bolani korreksion ta'limga vaqtida yo'naltirib, ikkilamchi nuqsonlarni paydo bo'lishini oldini olish mumkin.

Bolalar rivojlanishidagi nuqsonlariga korreksion va diagnostik yordam. Bola imkoniyatlariga baho berish hamda psixik rivojlanishini aniqlash orqali korreksion pedagogik ishning vazifalarini hal etish mumkin.

Yuqoridagilarning barchasi TPPKda bolalarni o'rganish davomida amal qilinishi lozim bo'lgan tamoyillardir.

Differensial tashxis. Maslahat. Anamnestik ma'lumot.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarni psixodiagnostikasi uch bosqichda olib boriladi:

- Skrining-tashxis;
- Differensial tashxis;
- Individual -korreksion dastur ishlab chiqish maqsadida bolani chukur psixologo-pedagogik o'rganish;

Har bir bosqich o'ziga xos vazifalarga ega hamda har bir bosqichda uni zamonaviy psixodiagnostika holatini xarakterlovchi bir qator muammolar bilan bog'liq.

Skrining - tashxisning asosiy maqsadi psixologik rivojlanish davridagi turli nuqson va kamchiliklarga ega bolalarni erta aniqlash, bola rivojlanishidagi psixologo-pedagogik muammosini aniqlab, unga umumta'lim muassasalarida sharoitlar yaratishdir.

Bundan tashqari skrining-tashxis ta'lim muassasalaridagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga sifatli baxolashga doir vazifalarni hal etishga yordam beradi:

bolalarga ta'lim-tarbiya dasturlarining u yoki bu kamchiliklarini, aniq ta'lim muassasasidagi ta'lim-tarbiya jarayonidagi kamchiliklarini aniqlash.

Skrining-tashxisni tashkil etish va o'tkazish muammosi hozirgi kunda turlicha amalga oshiriladi. Masalan bolani ta'lim-tarbiyasi jarayonida qiyinchiliklarga uchragan pedagoglar ta'lim muassasasidagi psixologga bolaning xususiyatlariga baho berib, unga mos keluvchi ishlar tavsiyasini ishlab chiqishini suraydi. Boshqa hollarda ota-onalar psixologga murojat etadilar: bola tarbiyasi jarayonida xulqi bo'yicha duch kelingan muammolarga o'z bahosini, unga xos ta'lim-tarbiya tadbirlari bo'yicha tavsiyalarini berishi suraladi. Shuni aytish joizki, murojaatlar asosan katta maktabgacha yoshdagi bolalar ko'proq uchraydi, chunki ota-onalar maktabga "tayyorlov davri"da bolada u yoki bu psixologik muammolarni seza boshlaydilar.

Va, nihoyat maxsus tashkil etilgan skrining-tekshiruv natijalari orqali bola rivojlanishidagi muammolarni aniqlash mumkin. Skrining - tekshiruv shakli bo'yicha individual va frontal bo'lishi mumkin. Ushbu yondashuv rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni aniqlash bo'yicha zamon talablariga javob beradi, ammo har doim ham foydalanilmaydi. Skriningda foydalaniladigan metodikalar har doim ham skrining tekshiruv vazifalariga mos kelmaydi, mutaxassis psixolog-pedagoglarning rivojlanishdagi nuqsonlarni aniqlashda tayyorgarligi ko'pincha yetarlicha bo'lmaydi. Hozirgi kunda "talablarga" ko'ra skrining-tashxis yetakchi o'rinda kelmoqda, lekin u bola xususiyatlarini xar tomonlama o'rganib unga psixologik va pedagogik yordamni bera olmaydi. Shunday qilib, skrining tashxisda ham bir qator muammolar ham mavjud.

1. Bolalarni tekshirish bo'yicha metodikalarning ko'p bo'lishiga qaramasdan, skring tekshiruvda qo'llaniladigan tashxislari ilmiy jihatdan talablari asoslanmagan. Ayniqsa bu, birinchi 3 yoshgacha bo'lganlarga tegishlidir.

2. Ilk va maktabgacha yoshdagi psixik rivojlanishi meyorida bo'lgan hamda psixologo-pedagogik va tibbiy ijtimoiy yordamga muxtojlar bolalarni ajratish uchun skrining-tashxisni ishlab chiqishda uning mezonlari tizimini ishlab chiqish juda qiyindir.

3. Skrining-tekshiruvning o'tkazishda tekshiriluvchining shaxsiy xususiyatlarini va xissiy holatini o'rganish muhim muammolardan biridir. Oldingi tajribalariga salbiy qarashi, yutuq va kamchiliklariga bo'lgan reaksiyasi kabilar vazifani bajarish sifatiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bu esa o'z navbatida kiyinchiliklar tug'diradi, chunki skrining-tekshiruv davomida vaqt chegaralangan va kerakli ma'lumotlarni olishga imkoniyat bermaydi.

Differentsial tashxis rivojlanish nuqsonini aniqlaydi, va uning natijalari orqali bolaning imkoniyatlariga xos ta'lim shakllari aniklanadi. Differentsial tashxisning vazifalari quyidagilar:

- bola rivojlanishidagi aqliy, nutqiy va xissiy nuqsonlar xarakteri va darajasini aniqlash;
- birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarini aniqlash hamda buzilish tizimli tahlil qilish;
- harakat - tayanch apparati, ko'ruv, eshituv kamchiliklarida psixik rivojlanish nuqsonlarining xususiyatlariga baho berish;
- pedagogik tashxisni aniqlash va uni asoslash.

Ushbu ma'lumotlarga tayangan holda korreksion-pedagogik jarayonni, ta'lim dasturini, ta'lim muassasasi turini aniqlash va tashkillashtirish mumkin. Differentsial tashxis psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyada amalga oshiriladi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni bir guruh mutaxassislar kompleks o'rganib tashxis natijasini kelishgan holda qo'yadilar. Ish bolaning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda aniq bir tizimda tuziladi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarni differentsial tashxis qilish, hozirgi kunda bir qator muammolarga duch keladi.

Ma'lumki, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning har bir turida psixologik xususiyatlarining o'xshash jihatlari ham kuzatiladi. Masalan, rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarning deyarli barchasida nutq kamchiliklar yoki ta'lim olishida sustliklar xarakterlidir. Rivojlanish nuqsonini, darajasini aniqlovchi o'ziga xos xususiyatlar, differentsial tashxisning asosi bo'lib hisoblanadi (V.I.Lubovskiy). Bu hozirgi kunda maxsus psixologiyada anomal rivojlanishlarni taqqoslash xarakteriga ega ilmiy izlanishlarning yetarlicha emasligi bilan bog'liq. Bunday ilmiy ishlarni olib borish differentsial tashxis imkoniyatlarini yanada kengaytirar edi.

Yana bir muammo TPPK amaliy faoliyati bilan bog'liqdir. Hozirgi kunda tashkiliy xarakterga ega ko'pgina savollar yechilmagan, xususan doimiy faoliyat ko'rsatuvchi bir qator metodologik va terminologik muammolarni hal qiluvchi tashxis muassasasini tashkil etish, uni kerakli kadrlar bilan ta'minlash. Metodologik muammolar ichidan bolani differentsial tashxis maqsadida psixodiagnostika natijalarini tahlili hamda sifatli bajarishlariga imkon beruvchi samarali va ishonchli metodlarni ishlab chiqish muammosini alohida ta'kidlash joiz.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni chuqur psixologo-pedagogik o'rganish tashxis natijalariga asoslanib, korreksion dasturni ishlab chiqish maqsadini qo'yadi. Bunda o'rganish vaqt talab etadi, u asosan ta'limda, ba'zida esa

konsul'tativ muassasalarda o'tkaziladi. Bunday o'rganishning aniq vazifalari turli yosh davrlari uchun ko'p taraflama va o'ziga xosdir. Ular ichidan quyidagilarni ajratish mumkin:

- Bolaning individual psixologo-pedagogik xususiyatlarini aniqlash;
- Rivojlaniruvchi va ta'limiy korreksion individual dasturlarni ishlab chiqish;
- Oilasidagi ichki munosabatlarni o'rganish va tarbiya sharoitlarini aniqlash;

Mutaxassislar u yoki bu funktsiyadagi kamchilik yoki rivojlanmaganlikda samarali tavsiyalar bermoqdalar, lekin boladagi ijobiy xislatlarni aniqlashdagi, ayniqsa shaxs xususiyatlari ya'ni bolaning tasavvuri, nutqi, ijtimoiy shaxsiy muammosi hal etishga qaratilgan ishlari yetarlicha rivoj topmagan. Ammo, samarali korreksion - pedagogik jarayon faqatgina salbiy omillarga emas, balki birinchi o'rinda bolani psixologo-pedagogik individual imkoniyatlarini aniqlash ham qaratilgan.

Shunday qilib, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologo - pedagogik tashxis qilishning muhim vazifalari quyidagilardir:

- bola rivojlanishidagi nuqsonlarni erta aniqlash;
- nuqsonning sababi va xarakterini aniqlash;
- bolaning pedagogik yo'llanmasini aniqlash;
- rivojlanishidagi nuqsonlari bo'lgan bolalarning individual psixologik xususiyatlarini aniqlash;
- ta'limiy va rivojlantiruvchi dasturlarni ishlab chiqish.

Adabiyotlar:

1. Po'latxo'jayeva M.R. Defektologiyaning klinik asoslari. O'quv qo'llanma. T.: TDPU – 2013.
2. D.Madazizova. Bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarning klinik asoslari. O'quv qo'llanma. T.: TDPU – 2017.
3. Sodiqova Q, Aripova S.X, Shaxmurova G.A. Yosh fiziologiyasi va gigiyenasi. T.: Yangi asr avlodil - 2010.
4. Sodiqova G.Q. Bolalar nevrologiyasi T Iqtisod-moliya. 2008 y.
5. Davletshin M.G va boshqalar, Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T-2004.
6. Erkinovna, Ravshanova Inoyatxon. "Drug substances and their effects on human health." Asian Journal of Multidimensional Research 11.11 (2022): 182-188.
7. Равшанова, Иноят Эркиновна. "Клиника интеллектуальных нарушений при деменции." science promotion 1.2 (2023): 153-159.
8. Erkinovna, Ravshnova Inoyat, and Ziyayeva Ziroatxon. "Nutq buzilishlarida uchraydigan idrok jarayonining o'ziga xos xususiyatlari." science promotion 1.1 (2023): 58-62.
8. Ravshanova, i. E. "Some aspects of promoting reproductive health among young people." international journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.12 (2022): 325-331

PSIXOANALIZ RIVOJLANISHI VA SHAXS TUZILISHI HAMDA RIVOJLANISH PSIXOLOGIYASIDAGI XUSUSIYATLARI

Mamayusupova I.H.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti Psixologiya kafedrası
katta o'qituvchisi, PhD*

Tayanch so'zlar: psixoanaliz, rivojlanish, yetilish, shaxs, biologik va ijtimoiy omillarni rivojlanish, jarayon, psixologiya, xususiyatlar, kategoriya, individ.

Ключевые слова: психоанализ, развитие, зрелость, личность, развитие биологических и социальных факторов, процесс, психология, характеристики, категория, индивид.

Key words: psychoanalysis, development, maturity, personality, development of biological and social factors, process, psychology, characteristics, category, individual.

Резюме:

Maqolada psixoanaliz rivojlanish talqiniga tohtalib otdi va rivojlanish va yetilish tushunchalari hamda shaxs tuzilishida biologik va ijtimoiy omillarni ochib berdi. Rivojlanish jarayonining psixologiya va pedagogika uchun zarur bo'lgan xususiyatlari ajratib ko'rsatilgan. Psixologiya fani uchun eng murakkab muammolar qatoriga uning asosiy kategoriyalari ochib berilgan. Shaxsni, uning tuzilishini o'rganishdan maqsad uni boshqa odamlardan ajratib turuvchi individual xususiyatlarni aniqlashdir. . Xorij psihologlarinihg ham shaxs rivojlanishini ilmiy nuqtai nazariga tohtalib otilgan.

Резюме:

В статье психоанализ вошел в трактовку развития и выявил понятия развития и взросления, а также биологические и социальные факторы в структуре личности. Выделены особенности процесса развития, необходимого для психологии и педагогики. Среди наиболее сложных проблем для науки психологии выявлены ее основные категории. Целью изучения личности и ее структуры является определение индивидуальных особенностей, отличающих ее от других людей. . Зарубежных психологов также привлекает научная точка зрения на развитие личности.

Summary:

In the article, psychoanalysis entered the interpretation of development and identified the concepts of development and maturation, as well as biological and social factors in the structure of personality. The features of the development process necessary for psychology and pedagogy are highlighted. Among the most difficult problems for the science of psychology, its main categories are identified. The purpose of studying personality and its structure is to determine the individual characteristics that distinguish it from other people. . Foreign psychologists are also attracted by the scientific point of view on personality development.

Bugun mamlakatimizda mustaqil huquqiy demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati barpo etish borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, insoniyat yaratgan ma‘naviy boylikka, insonning o‘ziga yangicha munosabat va yondashuvni yuzaga keltirdi. Bunday yangi yondashuvlar pedagogika va psixologiyaning ob'ekti va predmeti doirasini kengaytirdi. Endilikda pedagogika va psixologiya fani nafaqat ta‘lim-tarbiya jarayoni haqidagi ilmiy-nazariy, uslubiy-amaliy fan bo‘lib, balki komil shaxsning shakllanishi va rivojlanishini ta‘minlovchi keng yo‘nalishlarni ham o‘z ichiga oladi. Shuning uchun O‘zbekiston Respublikasining milliy kadrlar tayyorlash dasturning milliy ta‘lim modeli bo'yicha kadrlar tayyorlash tizimning asosiy predmeti va obyekti sifatida qaraladi.

Ma‘lumki, pedagogika va psixologiya mutaxassis va uning ruhiy holatini shakllantirishda inson kamoloti, shaxs kamoloti, ta‘lim tizimini qamrab olmaydi. etno-antropologik, genetik-tarixiy, mustaqillik, tabiiy-ekologik, intuitiv, ma‘naviy-emotsional bilimlarga, rivojlanish, takomillashtirish omillariga tayanadi. Bundan tashqari, pedagogika va psixologiya fanlari uchun yangicha fikrlash, milliy mafkuraning murakkab sifatlarini shakllantirish. vazifalar bajarildi. O‘zbekiston Respublikasi yildan-yilga jahon miqyosida o‘z mustaqilligini e‘tirof etib kelmoqda barqarorlashayotgan bo‘lsa-da, uning istiqboli bugungi avlodning, bilimli, ularning ma‘naviy barkamol inson bo‘lib yetishishlariga bog‘liq. Bu joyda Inson psixikasi qonuniyatlarini o‘rganuvchi psixologiya fani alohida ahamiyatga ega bo‘lgan kasb hisoblanadi. Inson jamiyatimiz uchun komil, faol, har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida shakllantirish, psixologiya fanining samaradorligini oshirish va uning amalda to‘g‘ri yo‘nalishga ega bo‘lish juda muhimdir. Davlatimiz rahbari Muhtaram Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvar kuni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining ikki palatasi deputatlari va jamoatchilik vakillari bilan uchrashuvdagi nutqi tom ma‘noda jahon miqyosidagi voqea bo‘ldi. Bu Murojaatnoma tarixiy ahamiyatga ega bo‘lib, unda kelajagimiz bo‘lgan bugungi va ertangi yoshlarga oid barcha masalalar qulay tilda yangicha yechim va yo‘nalishlarda tushuntirilib, har bir ma‘ruza tinglovchisi va o‘quvchisi shaxsan e‘tiborga olinib, o‘qildi. . h faoliyatini tahlil qilishni taklif qildi. Mazkur ilova O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda “Uzluksiz ma‘naviy-ma‘rifiy ta‘lim konsepsiyasi va uni amalga oshirish chora-tadbirlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 1059-son qarorini hayotga tatbiq etishga qaratilgan. hidoyat. rivojlanishiga asos bo‘ladi. Psixologiya fani uchun eng murakkab muammolar qatoriga uning asosiy kategoriyalari bo‘lgan shaxs, motivatsiya, faoliyat, muomala, ongning tavsifi, ularning takomillashuv

bosqichlari, xususiyatlari, aks ettirish imkoniyatlari, hukm surish qonuniyatlari va mexanizmlari bo'yicha aniq, mezoniy, tatbiqiy fikrlarni bildirish masalalari va vazifalari kiradi. Shu munosabat bilan psixologiya umumiy psixologiya faniga kirish vazifasini bajarsa, ikkinchi tomondan, tinglovchilarni, avvalo, shaxs psixologiyasi, uning faoliyati va jamoadagi munosabati haqida, uni tadqiq qilish metodlari to'g'risida, ong va psixika, asosiy psixik jarayonlarning qonuniyatlari haqida tegishli bilimlardan xabardor etgan holda, ularni professional ishga nazariy va amaliy jihatdan tayyorlashdan iborat aniq vazifani o'z zimmasiga oladi

Rivojlanish shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayondir. Rivojlanish mohiyatan oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga, eski sifatlardan yangi holatlarga o'tish, yangilanish, yangining paydo bo'lishi, eskining yo'qolib borishi, miqdor o'zgarishining sifat o'zgarishiga o'tishini ifodalaydi. Rivojlanishining manbai qarama-qarshiliklarni o'rtasidagi kurashdan iboratdir.

Yosh psixologiyasining asosiy tushunchasi "rivojlanish" tushunchasidir. Rivojlanish - bu bir holatdan boshqa murakkabrog'iga o'tish, eski holatdan yangi sifat bosqichiga o'tish, oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga o'tish jarayoni dir. Psixikaning rivojlanishi - psixik jarayonlarning miqdor, sifat va tuzilishi bo'yicha qayta o'zgarishlarda namoyon bo'ladigan vaqt bo'yicha qonuniy o'zgarishidir. O'sish - rivojlanish jarayonining miqdor jihat. Rivojlanishning o'sishdan asosiy farqi quyidagicha: o'sish miqdor o'zgarishlariga, rivojlanish esa yangi tuzilmalar, mexanizmlar, jarayonlar, strukturalarning paydo bo'lishida namoyon bo'ladigan sifat o'zgarishlariga taalluqlidir.

Rivojlanish va yetilish tushunchalarini ham bir - biridan farqlash zarur. Bir qator yosh psixologiyasidagi xorijiy nazariyalar uchun yetilish - rivojlanishning muhim omili, u yoki bu yutuqlarning sababidir. Zamonaviy rus rivojlanish psixologiyasida yetilish markaziy nerv sistemasi va boshqa organizm sistemasida ketma-ket yosh o'zgarishlarining psixofiziologik jarayoni, psixik funksiyalarning vujudga kelishi va amalga oshishi uchun sharoitning ta'minlanishi sifatida qaraladi. Kamolot, yetuklik tushunchalari bilan yosh davrlari psixologiyasining asosiy tamoyillaridan biri - geteroxron rivojlanish bog'liq. U inson shart - sharoit, ijtimoiy muhit, individual xususiyatlar ta'sirida turli yosh davrlarida yetuklikka erishishni tavsiflaydi. Bu esa turli yosh davrlari o'zining betakror psixofiziologik tuzilishidan darak beradi va shu yosh davrini psixologik imkoniyatlari potensialini belgilaydi. Rivojlanish jarayonining psixologiya va pedagogika uchun zarur bo'lgan xususiyatlari ajratib ko'rsatilgan.

Ular quyidagilar: sifat jihatdan o'zgarish va yanada mukammalroq bosqichga ko'tarilish;

- rivojlanishni qaytara olmaslik (rivojlanish ro'y bergandan so'ng, avval mavjud bo'lgan narsa- hodisalarni to'raligicha ortga qaytarishning iloji yo'qligi);

- progress va regress elementlarining umumlashmasi (bir sohadagi progressive rivojlanish, boshqa bir sohadagi regress yuz berishi mumkinligini bildiradi);

- notekis rivojlanish (sifat o'zgarishlarining tezkor o'zgarishi, miqdor o'zgarishi bilan almashadi);

- zigzagsimon rivojlanish (yangilanishlarning paydo bo'lganida, natijalar oldingi holatlarga qaraganda, sifat jihatdan yaxshi natija bermasligi. Masalan, bola emaklashdan tik turib yurishga o'tgan davrda, sekin harakatlanadi va jarohatlar olishi mumkinligi ham kuzatiladi);

- rivojlanish darajalaridan bosqichlariga o'tish (yangilanishlar paydo bo'lganda, avval o'zlashtirilgan ko'nikmalar yo'qolib ketmaydi, balki yangilanishlar uchun asos sifatida saqlab qolinadi);

- barqarorlik ko'rsatkichi.

Psixologik rivojlanishning asosiy uch turi mavjud: filogenetik, ontogenetik va funktsional.

Filogenez psixikasi - insoniyat tarixida insonning psixik shakllanishi va biologik evolyusiyasi.

Ontogenez psixikasi - individning butun umri davomida psixologik tuzilishining shakllanishi.

Funksional rivojlanish psixikasi - psixologik funksiyalar, yangilanishlar, yangi intellektual, persektiv, mnemik, aqliy funktsiyalarini paydo bo'lishi. Bu ontogenetik taraqqiyotning bir qismi hisoblanadi.

Bola shaxsining rivojlanishi inson ijtimoiy mavjudotdir degan falsafiy ta'limotga asoslanadi. Ayni vaqtda inson tirik, biologik mavjudot hamdir. Demak, uning rivojlanishida tabiat rivojlanishining qonuniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, shaxs bir butun mavjudot sifatida baholanar ekan, uning rivojlanishiga biologik va ijtimoiy qonuniyatlarni birgalikda ta'sir etadi, ularni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Chunki shaxsning faoliyati, hayot tarziga yoshi, bilimi, turmush tajribasi bilan birga boshqa fojiali holatlar, kasalliklar ham ta'sir etadi. Inson butun umri davomida o'zgarib boradi. U ham ijtimoiy, ham psixik jihatdan kamolga etadi, bunda bolaga berilayotgan tarbiya maqsadga muvofiq bo'lsa, u jamiyat a'zosi sifatida kamol topib, murakkab ijtimoiy munosabatlar tizimida o'ziga munosib o'rin egallaydi. Chunki rivojlanish

tarbiya ta'siri ostida boradi. Shaxsning fazilatlarini to'g'ri ko'rish va bexato baholash uchun uni turli munosabatlar jarayonida kuzatish lozim.

Shaxs xislatlarining bir butunligi va o'zaro bog'liqligi uning psixologik tuzilishini, dinamik strukturasini hosil qiladi. Shaxsni, uning tuzilishini o'rganishdan maqsad uni boshqa odamlardan ajratib turuvchi individual xususiyatlarni aniqlashdir. Bu boradagi psixologik tadqiqotlar va nazariy ishlar asosida turli "shaxs tiplari"ning ajratishga, ularni o'rganishga olib keladi. Shaxslarning tipologiyasini yaratish turli odamlardagi individual psixologik xususiyatlarni topish va ulardagi umumiy belgilar, xususiyatlar asosida ularni ma'lum toifalarga birlashtirishga to'g'ri keladi. Nazariyalar orasida shaxsda ikkita asosiy qism, ikkita omilni ajratuvchi yo'nalishlar ko'rinarli o'rin egallagan. Ular shaxs tuzilishida ikkita omil, BIOLOGIK va IJTIMOY omillarni ajratib ko'rsatadilar. Ma'lumki shaxs ijtimoiy majudot bo'lishi bilan birga, o'zida tabiiy, biologik tuzilish belgilarini saqlab qoladi. Ammo bu ikki omilni bir-biriga qarama-qarshi qo'yib bo'lmaydi, ular birlikni tashqil qiladi, birgalikda yuzaga chiqadi. Shaxs tashqi turmush sharoitlari ta'sirida shakllanadi. Ammo lekin bir sharoitda tarbiyalangan ikki bola ikki xil bo'ladi. Chunki ularning tabiiy qobiliyatlari turlicha bo'ladi. Demak shaxsning shakllanishiga sosial omillardan tashqari biologik faktorlar ham ta'sir qiladi. Bu ikki narsa bir - biri bilan chambarchas bog'liq. Psixologiya tarixida shaxs rivojlanishi va takomillashuvini harakatlantiradigan kuchlar va manbai masalasini hal etishning ikkita yo'nalishi mavjud bo'lgan. Bu yo'nalishlar rivojlanishning biogenetik va sotsiogenetik kontseptsiyalari nomini olgandir. Biogenetik kontseptsiya inson shaxsining rivojlanishi biologik, asosan tabiiy omillar bilan belgilanishiga asoslanadi. Shuning uchun ham shaxsning rivojlanishi ichki sabab natijasida (o'z - o'zidan) sodir bo'lish xususiyatiga egadir. Shu nuqtai nazarga binoan kishi tabiatan hissiy ta'sirotlarning ruy berishidagi ba'zi bir xususiyatlarga, harakat sur'atining xususiyatlarigagina emas, balki sababiyatlarning muayyan kompleksiga ham moyil (birovlardan jinoyat qilishga boshqalarda ma'muriyatlik faoliyatida yutuqlar qozonishga moyillik va hakoza) bo'ladi. Kishida guyo uning psixik faoliyati shakllarigina emas, balki uning mazmuni ham tabiat tomonidan programmalashtirilgan, psixik rivojlanish bosqichlari va ularning ruy berish tartibi oldindan belgilab qo'yilgan emish. Sotsiogenetik kontseptsiya shaxsni tevarak - atrofdagi ijtimoiy mohiyatning bevosita ta'siri natijasi deb, muhitdan olingan nusxa deb hisoblaydi. Bunda ham xuddi biogenetik kontsentsiyadagi kabi rivojlanib borayotgan kishining xususiy faolligini inobatga olinmaydi, uning tevarak atrofdagi vaziyatga moslashayotgan mavjudotga xos sust rol o'ynashigina

mumkin deb hisoblydi. Agar sotsiogenetik kontseptsiyaga amal qilinadigan bo'lsa, nima uchun ba'zi vaqtlarga bir xildagi ijtimoiy muhitlarda har xil odamlar etishib chiqishini tushuntirib bo'lmaydi. Shaxsning rivojlanishining harakatlanuvchi kuchlari kishining faoliyatiga o'zgarib turuvchi ehtiyojlari bilan ularni qondirishning real imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyatlari bilan aniqlanadi. Ehtiyojlarni rivojlantirish, tanlash va tarbiyalash ularni hozirgi jamiyat kishisiga xos bo'lgan ma'naviy yuksaklik darajasiga olib chiqish kishi shaxsini shakllantirishning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Shaxsning shakllanishi jamiyatda ruy beradi. Individning shaxs bo'lishi, yangi jamiyatni qurishning faol ishtirokchisi bo'lish kabi ehtiyoji aynan jamoada to'laqonli qondiriladi. Shaxsning shakllanishida unga maqsadga yo'naltirilgan tarzda ta'sir o'tkazish tarbiya etakchi rol' o'ynaydi. Tarbiya shaxsning rivojlantirishini jamiyat tomonidan qo'yilgan maqsadlarga muvofiq tarzda yo'llantirib boradi. Fanda biologik yo'nalish deb nomlangan nuqtai nazar yetakchi o'rinlardan birini egallab, uning vakillari Aristotel, Platonlar tabiiy- biologik omillarni yuqori qo'yadi. Ular tug'ma imkoniyatlar, taqdir, tole har kimning hayotdagi o'zini belgilab bergan, deydilar. XVI asr falsafasida vujudga kelgan preformizm oqimi namoyandalari esa shaxs rivojlanishidagi naslning rolga katta baho berib, ijtimoiy muhit va tarbiyaning rolini inkor etadi. Xorij psixologiyasidagi yana bir ohim - bixeviorizm XX asr boshlarida yuzaga kelgan bo'lib, uning namoyandalari, ong va aqliy qobiliyat nasldan-naslga o'tib, insonga u tabiatan berilgan, deyiladi. Mazkur ta'limot vakili amerikalik olim E.Torndaykdir. Pragmatizm oqimi va uning vakillari D.Dyui, A.Kombe ham shaxs rivojlanishini biologik nuqtai nazarda asoslaydilar. Ular rivojlanishni faqat miqdoriy o'zgarishdan iborat, deb qaraydilar. Naslning rolini absolyutlashtirib, uni inson taqdirida hal qiluvchi ahamiyatga ega deb biladilar. Demak, bir guruh xorijiy olimlar rivojlanishni biologik (nasliy) omilga bog'laydilar. Biologik oqimga qarshi falsafiy oqim vakillari rivojlanishni ijtimoiy omil bilan belgilaydilar. Bu oqim vakillari bola shaxsining jismoniy, psixik rivojlanishi u yashaydigan muhitga bog'liq deb ko'rsatadilar. Lekin insonning kamol topishida biologic shartlangan sifatlar hamisha yetakchi va hal qiluvchi rol o'ynay olmaydi, chunki shaxsning individual-tipologik xususiyatlari bir-biriga aynan mos tushmaydi. Biogenetic nazariyaning namoyondalari amerikalik psixologlar F.A.Gezell va S.Xoll rivojlanishining biologic modeliga tayanib ish ko'radilar, bu jarayonda muvozanat, integrasiya va yangilanish sikllari o'zaro almashinib turadi, degan xulosaga keladilar.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytamizki psixik rivojlanishning yuqoridagilardan tashqari me'yoriy va individual rivojlanish shakllari ham mavjud. Me'yoriy

rivojlanish shu yosh davridagi insonlarga xos bo'lgan o'zgarishlarni tavsiflaydi. Aksariyat hollarda me'yor borasida, psixologik va shaxs rivojlanishining yuqori darajasi deb qaraladi. Individual rivojlanish shaxsning alohida xususiyatlarining vujudga kelishini anglatadi. Psixologiyaning asosiy tushunchalaridan biri - psixologik yoshdir. U individni ontogenezdagi ob'ektiv, tarixiy va xronologik jihatlarini belgilaydi. Shunday qilib, ushbu bobda psixologiyaning tarmoqlaridan biri bo'lgan yosh psixologiyasining predmeti, ob'ekti, umumiy, nazariy va amaliy vazifalari, psixik taraqqiyot determinatsiyasi hamda fanning asosiy tushunchalari bo'lmish, rivojlanish va psixologik yosh tushunchalariga to'xtalib o'tdik.

Zamonaviy pedagogikada shaxs shakllanishiga doir to'rt yondashuv qaror topgan: 1. Biologik yondashuv - inson tabiiy mavjudot bo'lib, uning butun xatti-harakatlari tug'ma instinkt va ehtiyojlar natijasidir. Inson jamiyat talablariga bo'ysunishga majbur, shu bilan birga tabiiy ehtiyojlarini ham namoyon qilib boradi. 2. Ijtimoiy yondashuv - inson biologik mavjudot sifatida tug'iladi, faqat hayotiy faoliyati davomida boshqalar bilan doimiy muloqot va ijtimoiy guruhlarning ta'siri ostida ijtimoiylashadi. 3. Psixologik yondashuv - insondagi psixik jarayonlar (sezgi, idrok, fikrlash kabilar) tabiiy tavsifga ega, insonning yo'nalganligi - qiziqishlari, qobiliyatlari ijtimoiy hodisa sanaladi. 4. Yaxlit yondashuv - shaxs yaxlit tavsifga ega bo'lib, uning rivojiga nafaqat uning faoliyatidagi o'ziga xosliklar, balki turmush tarzi ham ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga ijtimoiy hayot natijalari - motiv, maqsad, qiziqish kabilar ham uning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017 yil 14 yanvar / Sh.M. Mirziyoyev. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 104 b.
2. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Yangi O'zbekiston strategiyasi.-Toshkent, 2021. -458 b.
3. Z.T.Nishonova, N.G.Kamilova, D.U.Ubaydullayeva, M.X.Xolnazarova "Rivojlanish psixologiyasi pedagogik psixologiya" "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" Toshkent 2018y
4. G'oziyev E.Ontogenez psixologiyasi-Toshkent. Noshir, 2010. – 328 b.
5. N.Ismoilov, D.Akbarov "Ontogenez psixologiyasi" Darslik Toshkent." Ta'lim" 2015y
6. Do'stmuhammedova Sh.A, Nishonova Z.T., Jalilova S.X., Karimova SH.T., Alimbaeva Sh.T. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. –Toshkent. Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi, 2013. – 342 b.
7. Davletshin M.G va boshqalar Yosh davrlari va pedagogik psixologiya – T.: TDPU, 2004. – 214 b.
8. Shtern A.S. Vvedenie v psixologii – M.: Akademiya, 2002. – 412 s.

AUTIZM SPEKTORLI O'QUVCHILAR OTA-ONALARI VA MAXSUS MAKTAB HAMKORLIGI

Abidova N.Q.

*Alfraganus University nodavlat oliy ta'lim tashkiloti
(PhD), dotsent*

Tayanch so'zlar: autizm, ota-onalar, pedagog, autizm spektrli bolalar, samarali usullari, korreksion-pedagogik reabilitatsiya, psixologik - pedagogik ish, ta'lim - tarbiya bosqichlari.

Ключевые слова: аутизм, родители, педагоги, дети с аутизмом, эффективные методы, коррекционно-педагогическая реабилитация, психолого-педагогическая работа, образователь-но-пропагандистская стадия.

Key words: autism, parents, teachers, children with autism, effective methods, correctional and pedagogical rehabilitation, psychological and pedagogical work, educational and propaganda stage.

Резюме:

Mazkur maqolada autizm spektrli o'quvchilarning ota-onalari va maxsus maktab hamkorligining pedagogik shart-sharoitlari yoritiladi. Maqolada autizm spektrli bolalar ota-onalari bilan olib boriladigan psixologik-pedagogik ish bosqichlari, shakllari tahlili amalga oshirilgan.

Резюме:

В данной статье освещаются педагогические условия сотрудничества родителей учащихся с аутизмом и специальной школой. В статье проведен анализ форм и этапов психолого-педагогической работы с родителями детей с аутизмом.

Summary:

This article highlights the pedagogical conditions for cooperation between parents of students with autism and a special school. The article analyzes the forms and stages of psychological and pedagogical work with parents of children with autism.

Respublikamizda so'ngi yillarda nogironligi bo'lgan bolalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning yangi tizimini joriy etishning huquqiy-me'yoriy asoslari mustahkamlanmoqda. "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish, ularning hayot sifati va darajasini oshirish" kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Natijada jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega shaxs sifatida tarbiyalash imkoniyatlari kengayadi. Xususan, autizm spektrli bolalar tarbiyasining muvaffaqiyati

nafaqat o'qituvchilarning o'z majburiyatlariga nisbatan munosabatlariga, ularning kasbiy tayyorgarligi-yu ahloqiy-psixologik qiyofasiga, balki bola tug'ilib o'sadigan oiladagi mikromuhitga ham ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi. Oiladagi tarbiya shaxsning ahloqiy sifatlarining shakllanishida chuqur iz qoldiradi. Bola muayyan hayotiy tajriba orttiradigan va jamiyatda qaror topgan ahloq normalariga daxldor bo'ladigan dastlabki ijtimoiy muhit bu oiladir. Oilada bolaning muayyan ijtimoiy qadriyatlarga yo'naltirilgan hayotiy qarashlari shakllana boshlaydi, hayotiy maqsad haqidagi tasavvurlari paydo bo'ladi. Ota-onalar autizm spektrli bolani bemor deb bilsalar, boshqalari, aksincha, bolada hech qanday me'yordan chetga chiqish borligini ko'rishni istamaydilar. Bu bilan bog'liq holda autizm spektrli bolaning rivojlanishi bilan bog'liq hozirgi muammolarni ham tushunib yetmaydilar[3.-67.b.].

Autizm spektrli bolalarga ta'lim va tarbiya berish ishining maqsadi – bola shaxsining maqbul shart-sharoitlarda rivojlanishini ta'minlash (jismoniy, ijtimoiy, odob-ahloq meyorlarida, intellektual), bolaga kompleks, ijtimoiy-pedagogik, korreksion, tarbiyaviy va psixologik yordam berish, shuningdek bolani kundalik hayotiy vaziyatlarda himoya qilishdan iborat[2.-67.b.]. O'qituvchilar ham, ota-onalar ham autizm spektrli bola ijobiy tomonga rivojlanishi va to'g'ri tarbiya topishidan manfaatdorlar. Maktab va oilaning o'zaro aloqalari tarbiya maqsadi va vazifalarining birligidan kelib chiqadi. Bu maqsadni maxsus o'quv muassasasining o'zi bajara olmaydi. Bunda ota-onalar, oilaning yaqin kishilari, mahallaning ishtiroki muhim o'rin egallaydi. Bu esa o'qituvchini, o'zining ota-onaga bo'lgan munosabatlaridan qat'i nazar, ular bilan doimiy aloqa qilib turishini taqozo etadi. Autizm spektrli bolalarni tarbiyalash, ularning kamchiliklarini korreksiyalash va bartaraf etish, ta'limini to'laqonli tashkil qilish, pirovard natijada ijtimoiy-foydali shaxs qilib yetishtirishda oilaning roli katta ekani e'tirof etilgan haqiqatdir.

Autizm spektrli bola uyda tarbiyalanayotgan paytda ham, rivojlanishdagi kamchilik chuqur bo'lgani sababli yoki yuzaga kelgan hayotiy vaziyat tufayli u maxsus muassasada bo'lgan paytda ham bola tarbiyasida ota-onalarning tutgan o'rnini hech narsa bosa olmaydi [1.-12.b.]. O'z farzandining rivojlanishi uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratishda aql bovar qilmaydigan kuch sarflayotgan ota-onalar oz emas. Biroq ularga ko'p hollarda bilim va malakalar yetishmaydi, ba'zida esa sohta, xato tasavvurlar xalaqit beradi. Ota-onaga autizm spektrli farzandining psixologik-jismoniy xususiyatlari, o'ziga xos ijobiy va salbiy jihatlari, bolaning zaif va kuchli tomonlari haqida ma'lumot berish va bunda bolaning kuchli tomonlariga ko'proq e'tibor qaratish, muhimi bu bilimlardan foydalanish malakalarini rivojlantirish bu ishning asosiy mazmunini tashkil

qiladi[5.-90.b.]. Bu faoliyatning asosiy maqsadi onaning autizm spektorli farzandiga nisbatan dunyoqarashini o'zgartirishdan iborat. Ona o'z bolasiga nisbatan vazifalarini faqat uni boqish, parvarishlash, davolashdagina emas, balki uni ijtimoiy hayotga tayyorlashda ekanini va bu vazifa muhimroq ekanini anglab yetishi lozim. Shundagina u tarbiyaning ijtimoiy ahamiyatini tushunadi va o'z kuchini shu vazifaga ham qaratadi. Natijada ota-ona farzandining ta'limi va tarbiyasi bilan bog'liq korreksion ish sohasida ham bilim va tajribalari ortib boradi. Autizm spektorli bolalar ota-onalari bilan olib boriladigan psixologik-pedagogik ish asosan uch bosqichda amalga oshiriladi:

Birinchi bosqich ota-onani o'quv jarayoniga jalb qilishga yo'naltiriladi. Pedagog autizm spektorli bolani bu ishda faqat uning muhabbati va xatti-harakatlariga muhtoj ekanligiga, ota-ona farzandining o'quv jarayoni bilan o'zidan boshqa odam bu darajada sidqidildan shug'ullana omasligiga, nihoyat, bu ishdan o'zidan boshqa kishi bu darajada manfaatdor emasligiga bemor bolaning onasini ishontirish kerak.

Ikkinchi bosqich onada o'z farzandining rivojlanish jarayoniga nisbatan qiziqishni shakllantirishni ko'zda tutadi. Bunda pedagog onaning e'tiborini bolasida kichik bo'lsa-da, ammo uning rivojlanishida g'oyat muhim bo'lgan yutuqlar bo'lishi mumkinligiga qaratadi. Asta sekin ona pedagog bergan topshiriqlar ustida uyda autizm spektorli bolasi bilan ishlash malakalariga ega bo'lib boradi.

Uchinchi bosqichning maqsadi ota-onaning ko'z o'ngida autizm spektorli bola ta'limida shaxsiy ijodiy yondoshuvlarni qidirish imkoniyatlarini ochib berishdan iborat.

Autizm spektorli o'quvchilarning ota-onalari va maxsus maktab hamkorligida ijodiylikni namoyon qilish onaga uzoq muddatli stress paytida salbiy ichki psixologik holatni susaytirish, o'zining eshitishda nuqsoni bo'lgan bolafarzand bilan bog'liq hayotiy qoidalari va qadriyatlarini qayta ko'rib chiqish imkonini beradi. Autizm spektri buzilishi bo'lgan o'quvchilar bilan ishlashda ota-onalar va maxsus maktablarning hamkorligi juda muhim rol o'ynaydi. Bu hamkorlik, o'quvchining rivojlanishi va ta'limda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur. Ota-onalar va ta'lim muassasalarining birgalikda ishlashlari, o'quvchining individual ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish va unga eng yaxshi qo'llab-quvvatlashni taqdim etish imkonini yaratadi. Bu hamkorlik bir necha ko'rinishda amalga oshirilishi mumkin. Ota-onalar va maktab o'qituvchilari o'rtasida muntazam ravishda muloqot o'rnatilishi kerak. Autizm spektri buzilishi bo'lgan o'quvchilar uchun maxsus o'quv rejasi yoki individual ta'lim rejasi ishlab chiqish juda muhim. Autizm spektridagi o'quvchilarda ijtimoiy

ko'nikmalarni rivojlantirish va hissiy holatni boshqarish muhimdir. Autizm spektri bo'lgan o'quvchilarni ta'limlashda maxsus o'qituvchilar, psixologlar, pedagoglar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik zarur. Ota-onalar, autizm spektridagi o'quvchining tarbiyasi va rivojlanishini ta'minlashda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Shuning uchun ular uchun maxsus seminarlar, kurslar va maslahatlar tashkil etish lozim. Autizm spektridagi o'quvchilarga moslashuv ta'lim metodlari va materiallari ishlab chiqilishi kerak. Autizm spektri bo'lgan o'quvchilarni jamiyatga moslashtirish, ular uchun ta'lim muhitini ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlash muhim.

Ota-onalar bilan olib boriladigan dastlabki suhbatlarda pedagog ularga quyidagi qoidalarga rioya qilishni, bu qoidalar ularning hayotini ancha osonlashtirishini qayta-qayta ta'kidlashi lozim[2.-320.b.]. Avvalam bor pedagog ota-onalarga qo'rqinch, tushkunlik, umidsizlik tuyg'ularini yengish kerakligini, ikkinchidan, sodir bo'lgan vaziyatda aybdorni qidirish behuda vaqtni sarf qilish ekanini, bu o'rinda aybdorning o'zi yo'qligini uqtirishi kerak. Uchinchidan, ota-onalarga o'z bolasiga va oilasiga qanday yordam talab qilinishini (tibbiy yoki psixologik-pedagogik, yoki har ikkalasi) aniqlab olishni maslahat beradi.

Ota-onalar va maxsus maktab o'rtasidagi ochiq muloqot autizm spektri buzilishi bo'lgan o'quvchilarning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishi uchun juda muhimdir. O'quvchining rivojlanishiga, ta'limda muvaffaqiyatga erishishiga va ijtimoiy moslashuviga yordam berishda, bu muloqotning samarali bo'lishi juda zarur. Ochiq va samarali muloqot o'qituvchilar, ota-onalar va boshqa mutaxassislar o'rtasida o'quvchining ehtiyojlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Ota-onalar va maxsus maktab o'rtasidagi muloqotning asosiy maqsadi - o'quvchining individual ehtiyojlarini aniqlash va unga mos ta'lim usullarini ishlab chiqishdir. Muloqot o'quvchining yutuqlari va muammolarini baholash, ularning o'quv jarayonidagi qiyinchiliklarini aniqlash va ularni bartaraf etish uchun strategiyalar ishlab chiqish, o'quvchining ijtimoiy va emotsional holatini yaxshilash uchun birgalikda ishlashni ta'minlash maqsadida amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

Ochiq va samimiy muloqotning bir qancha afzalliklari bor. O'quvchining holati haqida yaxshiroq tushuncha berilishi, ota-onalar o'z farzandlarining uyda qanday holatda bo'lishini, qanday qiyinchiliklarga duch kelishini va qanday yutuqlarga erishganini maktabdagi o'qituvchilarga aytib bera oladilar. O'qituvchilar esa o'quvchining sinfdagi holatini ota-onalar bilan bo'lishib, o'zgarishlarni aniqlashlari mumkin. Moslashtirilgan ta'lim rejasi

esa, o'qituvchilar va ota-onalar birgalikda o'quvchining ehtiyojlariga mos individual ta'lim rejasi tuzishda yordam berishlari mumkin. Autizm bilan kasallangan bolaning ota-onalari va o'qituvchilar o'rtasidagi yaxshi muloqot o'quvchining hissiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, chunki bu o'quvchi o'zini qo'llab-quvvatlangan va tushunilgan his qiladi.

Muloqotning samarali bo'lishi uchun quyidagi usullarni qo'llash mumkin:

Yuzma-yuz uchrashuvlar: Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida muntazam yuzma-yuz uchrashuvlar tashkil qilish kerak. Bu uchrashuvlarda o'quvchining yutuqlari va muammolari haqida suhbatlashish, ta'lim jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni muhokama qilish mumkin.

Telefon yoki elektron pochta orqali muloqot: Agar yuzma-yuz uchrashuvlar har doim mumkin bo'lmasa, telefon yoki elektron pochta orqali tez-tez bog'lanib turish, o'quvchining holati haqida ma'lumot almashish ham samarali bo'ladi.

Jadval yoki hisobotlar: Maktab o'qituvchilari tomonidan tayyorlangan yillik yoki oylik hisobotlar, o'quvchining yutuqlari va rivojlanishidagi o'zgarishlar haqida ota-onalarga muntazam ravishda yuborilishi kerak.

Onlayn platformalar: Ba'zi maktablar onlayn platformalar (masalan, maxsus mobil ilovalar yoki elektron jurnallar) orqali o'quvchining holatini kuzatish va ota-onalar bilan ma'lumot almashish imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu usulning afzalligi – ota-onalar har doim o'quvchining ta'lim jarayoniga doir yangiliklardan xabardor bo'lishlari mumkin.

Ochiq muloqot o'rnatishda ba'zi muhim jihatlarni inobatga olish zarur. Muloqotda ijobiy va konstruktiv yondashuvni saqlash juda muhim. Ota-onalar va o'qituvchilar bir-birlariga tanqid emas, balki o'quvchini qo'llab-quvvatlash va unga yordam berish yo'llarini izlashlari kerak. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida ochiq va samimiy muloqot bo'lishi kerak. O'quvchining muammolari yoki ehtiyojlari haqida to'liq va aniq ma'lumot almashish o'quvchining ta'lim jarayonini yaxshilashga yordam beradi. Autizm spektri bo'lgan o'quvchilarning ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish va ularga yordam berish uchun ota-onalar va o'qituvchilar bir-birlariga empatiya ko'rsatishlari, o'quvchining hissiy holatiga mos ravishda muloqot qilishlari kerak. Autizm spektri bo'lgan o'quvchilarning rivojlanish jarayoni sekin bo'lishi mumkin, shuning uchun sabr-toqatli bo'lish va har bir kichik yutuqni nishonlash muhim.

Ba'zi hollarda, ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi muloqotda to'siqlar yuzaga kelishi mumkin. O'qituvchilar va ota-onalar ko'pincha o'z vaqtlarini cheklangan tarzda taqsimlaydilar. Bunday holatlarda uchrashuvlarni rejalashtirish va muloqotning samarali bo'lishini ta'minlash uchun avvaldan o'ylab ko'rish zarur. Ba'zi ota-onalar va o'qituvchilar o'quvchiga nisbatan farqli

yondashuvlarga ega bo'lishi mumkin. Bunday vaziyatda, o'qituvchi va ota-ona o'rtasida o'zaro fikr almashish, birgalikda yechimlar topish muhimdir. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida ba'zan tushunmovchiliklar bo'lishi mumkin. Muloqotni yanada aniq va tushunarli qilish uchun barcha ma'lumotlar oddiy va ravshan tarzda yetkazilishi kerak.

Shunday qilib, pedagog ota-onalar bilan shaxsiy suhbatlarda ta'limiy va psixologik ishni birga qo'shib olib boradi, vaziyatni nazorat qilishga to'sqinlik qiladigan shubha va qo'rquv tuyg'ulariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari oila oilaviy terapiya va ta'limiy treninglar dasturlariga ham jalb qilinishi mumkin. Ularning maqsadi – oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash, autizm spektrli bola tug'ilishi va tarbiyasi bilan bog'liq tang vaziyatlar keltirib chiqargan yashirin muammolarni hal qilish. Ota-onalar bilan olib boriladigan ishning individual maslahatlar berish shakli odatda ikki yoki undan ortiq kishilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlardan iborat bo'ladi. Maslahatlar davomida maslahatchi- pedagogning maxsus bilimlari maslahat oluvchilarga kundalik muammolarni hal qilish yoki bo'lajak xatti-harakatlarga tayyorgarlik ko'rishga ijobiy yordam beradi. Ota-onalar va maxsus maktab o'rtasidagi ochiq muloqot, autizm spektridagi o'quvchilarning muvaffaqiyatli ta'lim olishida va ijtimoiy moslashuv jarayonida katta ahamiyatga ega. Ochiq, ijobiy va konstruktiv muloqot orqali ota-onalar va o'qituvchilar birgalikda o'quvchining ehtiyojlarini aniqlashlari, unga individual yordam ko'rsatishlari va uning rivojlanishini yaxshilashlari mumkin. Bu hamkorlik nafaqat o'quvchining o'quv jarayonini, balki uning jamiyatga moslashishini ham ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Raxmanova V.S. Maxsus pedagogika - T.: G'afur G'ulom, 2004.
2. Maxsus pedagogika (darslik). R.M.Ro'latova, L.Sh.Nurmuxammedova, D.B.Yakubjanova, Z.N.Mamarajabova, Sh.M.Amirsaidova, A.D.Sultonova. - T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti. 2014. - 520 b
3. Po'latova P. Maxsus pedagogika. – T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa-ijodiy uyi, 2005. – 223 b.

BO'LAJAK O'QITUVCHLARNING KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK IMKONIYATLARI VA SHART SHAROITLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Nazirova F.A.

Qo'qon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: ta'lim tizimi, kreativlig, o'qituvchi, zamonaviy, kompetentli, kasbiy, yondashuv, faoliyat, kompetensiya, kompetentli pedagog.

Ключевые слова: образовательная система, творчество, педагог, современный, компетентный, профессиональный, подход, деятельность, компетентность, компетентный педагог.

Key words: educational system, creativity, teacher, modern, competent, professional, approach, activity, competence, competent teacher.

Резюме:

Maqolada bo'lajak o'qituvchilarini kreativligini rivojlantirish pedagogik imkoniyatlari va shart sharoitlarini takomillashtirish, tayyorlashga zamonaviy, kasbiy kompetentli yondashuv, innovatsion kompetentlilik, pedagogik faoliyat va amaliy-yo'naltirilgan ta'lim asosidagi yondashuvlar keltirilgan.

Резюме:

В статье представлен современный, профессионально компетентный подход к подготовке, совершенствованию педагогических возможностей и предпосылок творческого развития будущих учителей, инновационная компетентность, педагогическая деятельность и подходы, основанные на практикоориентированном образовании.

Summary:

The article presents a modern, professionally competent approach to training, improving pedagogical opportunities and prerequisites for creative development of future teachers, innovative competence, pedagogical activity and approaches based on practice-oriented education.

Bugungi kunda kasbiy ta'lim sohasining mazmunini yangilash, rivojlantirish, takomillashtirish jarayonlari olib borilmoqda, buning natijasi ta'lim standartlarini modernizatsiyalash, ta'lim jarayonini tashkil etishning yangi shakllarini qo'llashga qaratilgan. Mamlakat ta'lim tizimini modernizatsiyalashning bosh maqsadi ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarga to'la javob bera oladigan ta'limning yangi sifatiga erishish belgilangan. Hozirgi kun o'qituvchisiga doimiy o'zgaruvchan sharoitlarda ish olib borishga to'g'ri kelmoqda, bu o'z navbatida uning kasbiy

sifatlari takomillashtirilishini talab qiladi. Pedagogik nazariya va metodikalarning doimiy rivojlanishi, pedagogik amaliyotga o'qitish va tarbiyalashning yangi texnologiyalarini ishlab chiqish hamda ularni joriy qilish hozirgi kun o'qituvchisining ta'lim texnologiyalari sohasida qo'shimcha tayyorgarlikka ega bo'lishi zarurligini ko'rsatmoqda. Mamlakatimizda ta'limni rivojlantirishning maqsadli dasturiga muvofiq ta'lim tizimii modernizatsiyalash, kadrlarni qayta tayyorlash, o'quv jarayonini axborotlashtirish, axborot makonlarini yaratish kabilarni amalga oshirish zarur. Sanab o'tilgan talablar yangi milliy ta'lim tizimining shakllanishiga, inson kapitalining rivojlanishiga, mamlakatimiz iqtisodiyotiing mustahkamlanishiga olib keladi. Pedagog kadrlarning bilimlarini, kompetensiyalarining doimiy yangilash va butun ta'lim tizimini takomillashtirish uchun shart-sharoitlarni yaratish lozim. Ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarning joriy qilinishi ta'lim oluvchilarni dolzarb bilimlar bilan ta'minlash uchun o'z kasbiy faoliyatiga yangi yondashuvlarni olib kirish va ularni o'zlashtirishi darajasining ortishiga imkon beradi. Ta'lim tizimini modernizatsiyalash ta'lim oluvchilarning ham ta'lim olish faoliyatidagi o'zgarishlarni ko'rsatadi.

Hozirgi kunda ham oliy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarning kasbiy hamda nazariy bilimlarini rivojlantirishning muayyan shakl va metodlari hamda ushbu maqsadga yo'naltirilgan ta'limning mazmunini aniqlashga kuchli ehtiyoj sezilmoqda. Talabalarga ta'lim berish jarayoni ularni kasbiy faoliyat tajribasi va fundamental bilimlar bilan qurollantirishdan iborat. Bularning barchasi talabaning o'quv-bilish faoliyatlari va o'quv jarayoni natijalari orqali namoyon bo'ladi. Ta'lim jarayonida uning mazmuni bilan bog'liq holda talabaning turli jihatlar: intellektual, ma'naviy, kasbiy layoqatlari rivojlanadi. Natijada bo'lajak o'qituvchi kasbiy faoliyat sub'ekti sifatida shakllanadi. Ta'lim jarayonida bevosita bo'lajak o'qituvchining kasbiy dunyoqarashi rivojlanadi. Uning intellektual, kasbiy sifatleri tarkib topadi. Kasbiy talablar zamonaviy ta'limga qo'yilgan ijtimoiy buyurtmadan kelib chiqqan holda belgilanishi lozim. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash va rivojlantirishda kasbiy bilimlar asosiy o'rinni egallashi lozim. O'quv jarayonida talabalarning kasbiy bilimlari tarixiy ijtimoiy tajriba va zamonaviy pedagogik yondashuvlarning uyg'unlashuvi asosida rivojlantiriladi. Talabalarni kasbiy bilimlarni egallashga yo'naltirish ularning o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish asosida amalga oshiriladi. Mazkur bilimlarni talabalar bir vaqtning o'zida egallashlari mumkin. Bo'lajak o'qituvchilarning kreativligini rivojlantirish pedagogik imkoniyatlari va shart-sharoitlarini takomillashtirish - zamonaviy ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biridir. Kreativlik, ya'ni ijodkorlik, o'qituvchi faolligini va pedagogik yondashuvlarini yangilashda katta ahamiyatga ega. Bo'lajak o'qituvchilarning kreativligini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari va shart-sharoitlarini takomillashtirish quyidagi jihatlarini o'z ichiga oladi:

Kreativlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim dasturlari va metodikalari

Bo'lajak o'qituvchilarni ijodkorlikka o'rgatish uchun pedagogik ta'lim dasturlarini takomillashtirish zarur. Bu: Innovatsion metodlar: O'qitishning interfaol metodlari, masalan, muammoli ta'lim, loyihalar asosida o'qitish, brainstorming, rol o'ynash va boshqa metodlar kreativlikni rivojlantirishga yordam beradi. Innovatsion metodlar ta'lim jarayonini samarali va qiziqarli qilish uchun zarur. O'quvchilarni faollashtirish va ularning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda ushbu metodlarning ahamiyati katta. Keling, keltirilgan metodlarni yanada batafsil ko'rib chiqaylik:

- Muammoli ta'lim (Problem-based learning) – Bu metod o'quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilishni o'rgatadi. O'quvchilar masalani aniqlab, uni yechish yo'llarini topadilar. Muammoli ta'lim interaktiv va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi, shuningdek, o'quvchilarda mustaqil fikrlash va kreativ yechimlar topish qobiliyatini shakllantiradi.

- Loyihalar asosida o'qitish (Project-based learning) – Bu metodda o'quvchilar guruhlarda yoki individual ravishda aniq bir loyiha ustida ishlashadi. Loyiha asosida o'qitish nafaqat bilimlarni amalda qo'llashni, balki kreativlikni rivojlantirishni ham ta'minlaydi. O'quvchilar o'z fikrlarini taqdim etish, jamoaviy ishlash va innovatsion g'oyalar yaratishda ishtirok etadilar.

- Brainstorming – O'quvchilar yoki guruhlar o'rtasida erkin fikr almashish jarayonidir. Brainstorming kreativ g'oyalar yaratishga yordam beradi va o'quvchilarning erkin fikrlash, tezda yechimlar topish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu metod muammolarni yangi nuqtai nazardan ko'rish imkonini yaratadi.

- Rol o'ynash (Role-playing) – Bu metod o'quvchilarni turli holatlarda yoki vaziyatlarda rol o'ynashga undaydi. O'quvchilar muayyan personajlar yoki ijtimoiy rollarni bajarib, real hayotdagi vaziyatlarga tayyorlanadilar. Rol o'ynash usuli o'quvchilarda empatiya, kreativ qarorlar qabul qilish va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bu kabi innovatsion metodlar ta'lim jarayonini faollashtirish, o'quvchilarni o'ylashga undash va ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bu metodlarni o'quvchilarning turli ehtiyojlari va qiziqishlariga mos ravishda tanlab, ularning o'rganish jarayonini yanada samarali va zavqli qilish mumkin. Qiziqishlar bo'lajak o'qituvchilarda faollik, bilimlarni egallashga bo'lgan intilish va chanqoqlikning tarkib topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Qiziqishlarning qondirilishi bilimlarni egallash, uni faol qo'llash natijasida yangi qiziqishlarning vujudga kelishiga asos yaratadi. Yangi qiziqishlarning vujudga kelishi esa o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish imkonini beradi. Bilish qiziqishlari faoliyat natijasida shakllanadi va rivojlanadi. Bilishning asosiy yo'naltiruvchisi hayratlanishdir. Xayratlanish natijasida inson muayyan xodisani bilishga intiladi,

uni o'rgana boshlaydi. O'quv materialiga nisbatan bilish qiziqishlari har doim ham yaqqol namoyon bo'lavermaydi. Hodisalarning jozibadorligi esa shaxsning bilish faoliyatlarini rivojlantiradi.

Multidistsiplinar yondashuv: O'qituvchilarga bir nechta fanlarni integratsiyalashgan tarzda o'qitish, turli fanlar o'rtasidagi bog'lanishni ko'rish va ijodkorlikni rivojlantiradi. Multidistsiplinar yondashuv - bu o'qituvchilarga turli fanlarni birlashtirgan holda o'qitish va o'quvchilarga fanlar o'rtasidagi bog'lanishni tushuntirishni o'z ichiga oladi. Bu yondashuv o'quvchilarga:

1. Turli fanlar o'rtasidagi bog'lanishni ko'rish: Misol uchun, matematika va fizika fanlarida o'xshash konseptlar, yoki tarix va san'atdagi o'xshashliklarni ko'rsatish orqali o'quvchilar bir nechta fanlar o'rtasidagi aloqalarni anglashadi.

2. Ijodkorlikni rivojlantirish: Bir nechta fanlarni integratsiyalashgan holda o'rganish, o'quvchilarda muammolarni turli nuqtai nazardan yechish

3. qobiliyatini oshiradi va ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi. Masalan, san'at va biologiyani birlashtirish, tabiiy dunyo haqida yangi yondashuvlarni o'rgatishi mumkin.

4. Keng ko'lamdagi o'qitish: Bu yondashuv o'quvchilarga ko'proq kontekstda fikrlashga yordam beradi, chunki ular o'rgangan mavzularni amaliyotda ko'rishadi va turli vaziyatlarda qanday qo'llash mumkinligini tushunadilar.

Bundan tashqari, multidistsiplinar yondashuv o'qituvchilarga o'z o'qitish metodlarini yangilash va innovatsion o'quv materiallarini ishlab chiqish imkonini beradi.

O'quv jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash: Kompyuter texnologiyalari, onlayn resurslar, va interaktiv dasturlarni o'qituvchining ijodiy qobiliyatini oshirishda qo'llash. O'quv jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash, o'qituvchilarning ijodiy qobiliyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Kompyuter texnologiyalari, onlayn resurslar va interaktiv dasturlarni samarali foydalanish orqali o'qituvchi o'z ishining samaradorligini oshirishi, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini yaxshilashi mumkin. Quyidagi usullarni ko'rib chiqish mumkin:

-Kompyuter texnologiyalarini qo'llash kompyuterlar va multimediyatizimlaridan foydalanish o'qituvchining darsni qiziqarli va interaktiv qilishiga yordam beradi. Masalan: Interaktiv doskalar: O'qituvchilar interaktiv doskalarni qo'llash orqali dars jarayonini yanada jonlantirishi mumkin. Bu, ayniqsa, grafik, tasvirlar, va videolarni qo'llashda foydalidir. Ofis dasturlari va ilovalar: O'qituvchilar PowerPoint, Excel, Word va boshqa ofis dasturlaridan foydalangan holda o'quv jarayonini boshqarish, topshiriqlarni tayyorlash va natijalarni tahlil qilishni osonlashtirishi mumkin. Kompyuterlar va multimediyatizimlari o'qituvchining darslarini yanada interaktiv va qiziqarli qilishda katta yordam beradi. Bugungi kunda texnologiyalar darslarni

turli yo'llar bilan boyitadi va o'quvchilarning diqqatini ushlab turish uchun qulay vositalarni taqdim etadi.

Vizual va audio materiallar. Kompyuterlar orqali o'qituvchi darsni vizual va audio materiallar bilan boyita oladi. Masalan, videolar, animatsiyalar, infografikalar va slayd-shoular yordamida mavzularni tushuntirish o'quvchilarga yanada osonroq bo'ladi. Shuningdek, musiqa, ovozli materiallar va interaktiv tushuntirishlar o'quvchilarning diqqatini saqlashga yordam beradi.

Interaktiv dasturlar: Multimediya vositalari orqali o'qituvchilar o'quvchilarga turli interaktiv dasturlarni taqdim etishi mumkin. Masalan, matematikani o'rgatishda matematik simulyatorlar, geografiya interaktiv xaritalar yoki til o'rgatishda interaktiv lug'atlar va o'yinlar qo'llanilishi mumkin. Bu o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi va darsni yanada qiziqarli qiladi.

Onlayn testlar va o'yinlar: O'qituvchilar testlar va viktorinalar yordamida o'quvchilarning bilimni baholash va darhol natijalar olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, o'quvchilarni o'yin tarzida dars materiallarini o'zlashtirishga jalb qilish ham samarali usul bo'lishi mumkin.

Darslarni shaxsiylashtirish: Kompyuter va multimediya vositalari yordamida o'quvchilarni individual ravishda o'rgatish imkoniyati paydo bo'ladi. Masalan, interaktiv darsliklar yoki onlayn kurslar orqali o'quvchilar o'z sur'atida materialni o'zlashtirishi mumkin. Bu o'qituvchiga har bir o'quvchining ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish va ularni qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

Yangi texnologiyalar va innovatsiyalar: Virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR va AR) texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarni darsning o'ziga jalb qilish mumkin. Masalan, tarix darslarida o'quvchilar virtual sayohatga chiqib, tarixiy voqealarni ko'rishlari mumkin. Yoki biologiya darsida 3D modellari orqali inson tanasining tuzilishi bilan tanishish mumkin. Shunday qilib, kompyuterlar va multimediya tizimlari o'qituvchilarga darsni yanada qiziqarli, samarali va interaktiv qilish imkoniyatini beradi. O'quvchilar esa o'z bilimlarini nafaqat passiv ravishda, balki faol ishtirok etish orqali o'zlashtiradilar. Onlayn resurslar o'qituvchining o'qitish uslubini boyitishga yordam beradi. O'qituvchilar turli xil onlayn kurslar, veb-saytlar va platformalardan foydalanib, o'quvchilarga yangi bilimlarni yetkazishda ko'maklashishlari mumkin:

YouTube va boshqa video platformalar: O'quvchilarga murakkab mavzularni vizual va auditorial tarzda tushuntirish uchun video materiallar qo'llanilishi mumkin.

O'qituvchi forumlari va bloglar: O'qituvchilar o'zlarining tajribalari va dars materiallari bilan bo'lishishlari, shu bilan birga bir-biridan yangi g'oyalar olishlari mumkin.

Online kutubxonalar va maqolalar: O'quvchilarga ilmiy maqolalar, kitoblar va boshqalarni onlayn tarzda o'qish imkoniyatlarini yaratish.

Интерактив dasturlarni qo'llash Interaktiv dasturlar o'quvchilarga o'rganishni yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi:

Simulyatsiya va o'yinlar: Matematika, fizika yoki kimyo kabi fanlarda, interaktiv simulyatsiyalar orqali o'quvchilar tajriba va amaliy mashqlarni bajarishlari mumkin.

Kollaborativ platformalar: Google Classroom, Moodle, yoki Microsoft Teams kabi platformalarda o'qituvchilar o'quvchilari bilan o'zaro aloqada bo'lib, darslarni samarali boshqarishlari mumkin.

Online testlar va quizlar: O'quvchilarning bilimini tezda baholash uchun testlar va quizlarni onlayn tarzda tashkil etish, ular uchun qiziqarli va o'rganish jarayonini jonlantiradi. Interaktiv dasturlar o'quvchilarning o'rganish jarayonini ancha qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Quyidagi usullar orqali interaktiv dasturlar ta'lim jarayonida foydali bo'lishi mumkin:

- Qiziqarli va faol o'rganish: Interaktiv dasturlar o'quvchilarga o'zlashtirayotgan ma'lumotlar bilan faol shug'ullanish imkonini beradi. Masalan, simulyatsiyalar, o'yinlar yoki viktorinalar orqali o'quvchilar mavzuni yanada chuqurroq tushunishga va o'rganganlarini amalda sinab ko'rishga imkon yaratadi.

- Shaxsiylashtirilgan o'qitish: Interaktiv dasturlar o'quvchilarning darajasiga mos ravishda o'quv materialini moslashtira oladi. Agar biror o'quvchi bir mavzuni yaxshi o'zlashtirsa, dastur avtomatik ravishda undan keyingi, murakkabroq mavzularga o'tishi mumkin.

- Teskari aloqalar: O'quvchilar interaktiv dasturlar orqali o'z faoliyatlarini tezda baholashlari mumkin. Masalan, ular viktorina yoki testni bajarish orqali darhol javoblarni olishadi va noto'g'ri javoblar ustida ishlashga imkon yaratadi.

- Motivatsiya va raqobat: O'yin formatidagi interaktiv dasturlar o'quvchilarda musobaqa tuyg'usini uyg'otadi va ularni ko'proq o'rganishga undaydi. O'quvchilar o'z muvaffaqiyatlarini baholash va boshqalar bilan taqqoslash orqali yanada ko'proq maqsad sari harakat qilishadi.

- Ko'p sezgirlikni jalb qilish: Interaktiv dasturlar turli multimediya vositalarini (rasmlar, videolar, audio, animatsiyalar) ishlatish orqali o'quvchilarning turli sezgirliklarini faol jalb qiladi. Bu esa o'rganish jarayonini yanada rang-barang va esda qolarli qiladi.

- Real vaqtda yordam: Interaktiv dasturlar o'quvchilarga o'z faoliyatlarini bajarish jarayonida real vaqtda yordam va qo'llab-quvvatlash taqdim etishi mumkin. Masalan, onlayn ta'lim platformalarida chatbotlar yoki virtual o'qituvchilar orqali yordam olish mumkin.

- Hamkorlikni rag'batlantirish: Birgalikda ishlashni talab qiladigan interaktiv dasturlar o'quvchilarga jamoaviy ishni o'rganishga yordam beradi. Guruhdagi vazifalarni hal qilish, muammolarni birgalikda yechish o'quvchilarni bir-biri bilan hamkorlik qilishga o'rgatadi.

- Dasturdan foydalanishning soddaligi: Interaktiv dasturlar ko'pincha foydalanuvchiga qulay va oddiy interfeysga ega bo'ladi, bu o'quvchilarning o'qitish jarayonida vaqtni samarali o'tkazishga imkon beradi. Umuman olganda, interaktiv dasturlar o'quvchilarga o'rganishning yangicha va samarali usullarini taqdim etib, ular bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqada bo'lib, o'qish jarayonini yanada qiziqarli va foydali qiladi.

O'qituvchining ijodiy qobiliyatini oshirishda quyidagi uslublar kurslar va treninglar: O'qituvchilarni innovatsion texnologiyalarni o'rganish uchun maxsus kurslar yoki treninglarga jalb qilish. Bu ular uchun yangi pedagogik uslublar va texnologiyalarni o'zlashtirish imkonini beradi. Kreativ ishlanmalar yaratish: O'qituvchilar uchun ijodiy ishlanmalar yaratish (masalan, video darslar, interaktiv materiallar) yordamida o'z bilim va tajribalarini oshirishi mumkin. Texnologiyalardan pedagogik maqsadlar uchun foydalanish: Innovatsion texnologiyalarni o'qituvchilar o'z o'qituvchilik metodikalarida qo'llashlari, masalan, flipped classroom (aylanma sinf) yoki gamifikatsiya kabi yondashuvlarni ishlatishlari mumkin. Pedagogik sharoitlar va tashkiliy muhit O'qituvchilarni tayyorlashda interaktiv va tajribaviy o'qitish metodlarining joriy etilishi: O'qituvchilarni kreativlikka o'rgatishda amaliyot va tajriba orttirish uchun interaktiv seminarlar, ta'lim bo'yicha ko'rgazmalar, innovatsion o'qitish usullarini joriy etish samarali. O'quv muhitini o'zgartirish: Kreativ o'qituvchilarni tayyorlash uchun o'quv jarayonini tashkillashtirishda ochiq va erkin muhit yaratish zarur. Bu muhit o'qituvchilarning yangi g'oyalar yaratish va o'z yondashuvlarini erkin ifoda etishga imkon beradi. Ko'nikmalarni amaliy qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirish zarur. O'qituvchi, shuningdek, o'quvchilarni ham shunday yondashuvga o'rgatishi kerak.

Motivatsiya tizimini rivojlantirish: O'qituvchilarning ijodkorlikka bo'lgan qiziqishini oshirish uchun ijobiy motivatsion tizimni yaratish zarur. Bunga o'quvchilarni muvaffaqiyatga mashg'ulotlarda rivojlantirish: Talabalar va o'qituvchilarning kreativligini oshirish uchun laboratoriya mashg'ulotlari, guruh bo'yicha ishlash, o'quv seminarlarida ishtirok etish kabi faoliyatlar taklif etilishi kerak. Psixologik va motivatsion shart-sharoitlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish: O'qituvchilarni, avvalo, o'zlarining ijodiy fikrlash va qarorlar qabul qilish erishishda rag'batlantirish, yangi metod va texnologiyalarni o'zlashtirishda faol ishtirok etish kiradi. Kreativ o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash tizimi Mentorlik va tajriba almashish: Tajribali o'qituvchilar va yangi bo'lajak pedagoglar o'rtasida mentorlik tizimini yo'lga qo'yish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish, o'qituvchilarni pedagogik seminarlar va forumlarda ishtirok etishga rag'batlantirish. Kasbiy rivojlanish imkoniyatlari: O'qituvchilarga o'z malakalarini oshirish, yangi metodlarni o'rganish uchun kurslar, treninglar va o'quv

seminarlar tashkil etish. Bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishga olib keladi.

O'z-o'zini rivojlantirish: O'qituvchilarni shaxsiy o'sishga, yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga undash. O'zini tanib olish, kreativlikni rivojlantirishda o'zini ifoda etish va o'z xatolaridan saboq olishning ahamiyati katta. San'at va madaniyatni integratsiya qilish: O'qituvchilarni san'at va madaniyatga oid faoliyatlarga jalb etish, masalan, musiqiy, adabiy yoki badiiy ijodga qiziqishni rag'batlantirish orqali kreativ yondashuvlarni rivojlantirish mumkin.

Xulosa. Innovatsion texnologiyalarni o'qituvchining ijodiy qobiliyatini oshirishda qo'llash, o'qituvchilarga dars jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, texnologiyalar o'quvchilarga bilimlarni amaliy tarzda o'zlashtirishda ko'maklashadi. Innovatsion metodlar orqali o'qituvchilar o'z pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirishi, o'quvchilarning bilimlarini samarali ravishda oshirishlari mumkin. Bo'lajak o'qituvchilarning kreativligini rivojlantirish uchun pedagogik imkoniyatlar va sharoitlarni takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar, nafaqat o'qituvchilarni, balki ta'lim tizimining umumiy sifatini yaxshilashga olib keladi. O'qituvchining ijodkorligi - o'quvchilarning muvaffaqiyatli ta'lim olishining asosiy omillaridan biridir, shuning uchun pedagogik ta'limni yangilash va innovatsion usullarni joriy etish dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 14 avgust 2018 yildagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5847-son Farmoni. <https://lex.uz>
2. Davidov V.V. Problembi razvivayushogo obucheniya. M.: Pedagogika, 1986
3. Safarova R.G. Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences. Miasto Przyszlosci Kielce 2023. ISSN-L: 2544-980X. Impact Factor: 9.2 View of Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences (miastoprzyszlosci.com.pl)
4. Safarova R.G. Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS) Volume: 02 Issue: 051 2023 ISSN:2751- Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time | Vital Annex : International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (innosci.org)
5. Safarova R.G. Didactic Factors and Conditions Ensuring the Formation of Critical Thinking Skills in Primary Class Students. BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:6|2023

ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJIGA EGA BO'LGAN BOLALARGA TIBBIY-PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK MASLAHATLAR HAMDA YONDOSHUVLAR

Po'latxo'jayeva M.R.
Alfraganus universiteti dotsenti

Tayanch so'zlar: kasallikning etiologiyasi, kasallikning patogenezi, kasallikning klinik shakllari, neyropsixologik kasalliklari reabilitatsiya, kasalliklarning rivojlanish mexanizmlari, abilitatsiya, fizioterapiya, nevrologik va ruhiy kasalliklar, davolovchi jismoniy mashqlar.

Ключевые слова: клинические формы заболевания, течение заболевания, нейropsychология, этиология, патогенез, лфк, физиотерапия, реабилитация, психо-неврологические симптомы, абилитация, механизм развития болезни.

Key words: etiology, pathogenesis, lfk, physiotherapy, rehabilitation, abilities, mechanism is explanation, social adaptation, social mobility, social norms, adaptation functions, adaptation structure, classification of social adaptation.

Резюме:

Mazkur maqolada oiladagi bemor-nogiron farzandi bo'lgan ota-onalarning, bola atrofidagi yaqinlari va u bilan muloqat qirishuvchi mutaxassislarning o'zaro aloqalari munosabatlarining o'ziga xos muammo va yutuqlari haqida fikr mulohazalar yuritilgan. Shuningdek, bemor - nogiron bolaning ijtimoiy moslashuvi haqida muallifning umumiy xulosalari keltirilgan.

Резюме:

В данной статье анализируются сущность и значение между педагогом-дефектологом и врачом в процессе их совместной работы устанавливаются определенные взаимоотношения. Они основываются на общих позициях при обследовании, лечении и медико-педагогической коррекции тех или иных отклонений в развитии. Важно, чтобы врач и спец.педагог понимали друг друга и действовали вполне согласованно.

Summary:

This article contains feedback on the specific problems and achievements of parents, who are the patient's patients with disabilities and the relationship with the child's dialogue and communication relations with him. The patient also brings the general conclusions of the author about the social adaptation of the child.

Oiladagi bemor bola ota-onadan va boshqa yaqin qarindoshlardan katta e'tibor talab qiladi. Ota-onalar o'z farzandlarining kasalligi tufayli chuqur jarohat olishadi. Ko'pincha, shuning uchun ular faol ijtimoiy faoliyatdan chetlashtiriladi. Ularning butun ichki hayoti endi bemor bolaga qaratilgan. Kasalliklarning

rivojlanish mexanizmlari haqidagi noto‘g‘ri tushunchalar, qarashlar ota-onalarda bolaning bemor va nogiron bo‘lib tug‘ilganligi uchun aybdorlik hissinu uyg‘otishi mumkin.

Ba’zida er-xotinlar bir-birlarini kasal bolaning tug‘ilishi yoki unda kasallikning rivojlanishi uchun ayiblashni boshlaydilar, nazoratsizlik, befarqlik uchun bir-birlarini qoralaydilar.

Ayniqsa, bolaning jiddiy nuqsonlar bilan tug‘ilgani, oilada qiyin vaziyat yuzaga keltiradi. [1]

Onaning psixologiyasi sezilarli darajada o‘zgarishi mumkin. Natijada, ba’zida oilada qiyin, keskin munosabatlar paydo bo‘ladi. shuning uchun bunday vaziyatda bemorning ota-onasi va qarindoshlari bilan muloqot qilishda ular katta xushmuomalalik va sabr-toqatni namoyon etishlari kerak.

Oiladagi holatda bemor bolaning ota-onasi va yaqinlarining tushkunlik g‘azabidan, haqoratga guvoh bo‘lishga to‘g‘ri keladi.

Nogiron farzand ota-ona rug‘iyatini tushunish, ularning muammolarini o‘rganish, ularning kechinmalariga hamdard bo‘lish kerak.

Biroq, bu ularning yo‘l-yo‘riqlariga ergashish, hamma narsada ular bilan kelishishni anglatmaydi.

Bemor bolaning ota-ona va qarindoshlari bilan suhbatda har doim bir amalga rioya qilish talab etiladi ya’ni, nima aytishni, kimga aytishni va sizni qanday tushunishni unutmang.

Shu sababli oilada ruhiy holatni yaxshilash maqsadida bolaning nuqson darajasini inobatga olib, uni maxsus muassasa ta’limiga o‘tkazish masalasi maslahati berilishi lozim. Bunday sharoit balki atrofdagilar uchun insoniy mafkuraga to‘g‘ri kelmas lekin, bu sharoit ota-onalarni doimiy ruhiy jarohatlardan xalos qilishni anglatadi, oilaviy hayot normal holatga qaytishini, ota-onaning odatiy ijtimoiy faoliyatiga va oiladagi sog‘lom farzandlariga tegishli e’tiborda bo‘lishlarini anglatadi. [1,2,3]

Oiladagi bemor yoki nogiron farzand, aslida ko‘p e’tibor, sevgi, mehrga berilgan. Ko‘pincha, ota-onasi uni haddan tashqari himoya qiladi, unga kasal ekanligini singdiradi, uning o‘yin-kulgiga, bolalar bilan muloqot qilishga yo‘l qo‘ymaydi.

Bu albatta, bolaning ruhiy xolati va xarakterining salbiy rivojlanishiga ta’sir qiladi. Bunday bolalar ko‘pincha xudbin bo‘lib o‘sadilar. Ularning ko‘pchiligi psixopatologik xarakter xususiyatlarini rivojlantiradi va mustahkamlaydi. Bu «haddan tashqari himoyalaniish» ning o‘ziga xos sindromlarini yaratadi. Bunday hollarda defektolog-o‘qituvchi, ota-onalarga ularning yondoshish tartibi, tarbiyasi, xatti-harakatlarining noto‘g‘riligini tushuntirishi kerak. [5,6]

Bemor va nogiron farzandning ota-onasi muammosi juda murakkab. Buning uchun oilaning madaniy, ma'naviy, moddiy ahvolini hisobga olgan holda va, albatta, psixolog, nevropatolog va o'qituvchi bilan hamkorlikda hal qilinishi kerak.

Tibbiy-pedagogik xodim – bemor.

Davolash- profilaktika va ixtisoslashtirilgan muassasalarida faoliyat ko'rsatuvchi pedagog-defektologlarning bolalarga yaqindan yondoshuvi bolaning shu muassasaga ko'nikishida va sharoitni o'zlashtirishi uchun zarur, ularning ota-onalari va yaqinlari bilan aloqasi yo'qligi sharoitida bolalarning ruhiy tushgunlik xolatini oldini olish uchun alohida g'amxo'rlik ko'rsatishlari juda muhimdir. [2]

Nevrologik va ruhiy kasalliklari bo'lgan bolalarni ota-onalardan (maxsus muassasada, davolash muassasasida) ajralgan sharoitda bo'lishlarini va bu ularga keskin salbiy ta'sir etishi, bu esa ularni yig'loqi, injiq, agressiv, ko'pincha ovqat eyishni rad etish kabi xolatlarini keltirib chiqaradi.

Bunday xolatda tibbiy xodim, defektolog-pedagog bolaga nisbatan sezgir, ehtiyotkor, mehribon bo'lishni talab etadi. Qo'pollik, hayqiriq, jazoga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Tibbiy xodimlar va o'qituvchilar bolalar uchun mehribon ona vazfasida bo'lishi kerak. Bu ayni paytda qiyin va olijanob vazifadir. Bola uchun unga nisbatan mehrli munosabatni his qilish juda muhim: bu holda u o'qituvchi, shifokor, hamshira, enagaga moyil bo'ladi. Kasal bola bilan to'g'ri yo'lga qo'yilgan aloqa u bilan olib boriladigan tibbiy-pedagogik ish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Maxsus muassasalarda olib boriladigan tibbiy-pedagogik tadbirlar bolalarning yoshini hisobga olgan holda rejalashtiriladi. O'spirin yoshdagi neyropsixologik buzilishlariga ega bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan ishlar ancha murakkab bo'lib, ulardagi qo'polliklik, agressivlik, tajang, qo'rs xarakter o'zgarishlari tibbiy-pedagogik va psixologik yondoshuvlarni va har turdagi aloqalarni murakkablashishtiradi. [6]

Lekin, bu bolalar bilan aloqa o'rnatish kerak. Buning uchun barcha xodimlar ularga nisbatan sezgir, xushmuomalalik va e'tiborli bo'lishingiz kerak. Qo'pollik qilinishi mumkin emas. Maxsus muassasaning tibbiy xodimlari, defektolog va pedagoglar va boshqa xodimlari katta vazminlik va ma'naviy saxiylik ko'rsatishlari kerak.

Tibbiy xodim va defektolog pedagog munosabatlari.

Tibbiy deontologiyaning muhim sharti shifokorlar, defektolog - o'qituvchi va boshqa xodimlar o'rtasidagi to'g'ri munosabatlardir. Shifokorning shaxsiyati, u hayotda qanday bo'lishi kerakligi haqida qadimgi falsafiy xind tibbiyotining Ayurveda asarida, juda chuqur falsafiy ma'noga ega bo'lgan gaplar aytilgan:

“... hayotda va xatti-harakatlaringizda kamtar bo‘ling, o‘z bilimingizni yuqori baholamang, ko‘z-ko‘z qilmang va boshqalar sizdan kam bilishini ta’kidlamang - nutqingiz to‘g‘ri, xalol va vazmin bo‘lsin”. [3]

Defektolog-pedagog va shifokor o‘rtasida ma’lum munosabatlar, ularning birgalikdagi faoliyati jarayonida o‘rnatiladi. Bemorni tekshirish jarayonida shifokor tashxis qo‘yadi, patologik jarayonning mohiyatini aniqlaydi va nuqsonni tuzatish yo‘llarini belgilaydi. Keyin u tegishli davolanishni buyuradi. Tibbiy xodim va defektolog-pedagog patologik jarayonning mohiyatini, u yoki bu nuqsonni tuzatish imkoniyatini tushuntiradi, keyin ular birgalikda ushbu nuqsonni pedagogik korreksion ish rejasini ishlab chiqadilar.

Defektolog-pedagogning ishi bolaning nevrologik va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda nevropatolog yoki psixiatr tavsiyalariga asoslanishi kerak. Fikr almashish jarayonida shifokor va o‘qituvchi-defektolog pedagogik mashg‘ulotlar va davolash tadbirlarining umumiy dasturini ishlab chiqadilar. Bolani birgalikda tekshirish vaqtida uning potensial imkoniyatlari aniqlanadi. Shifokor va o‘qituvchi-defektolog pedagogik va terapevtik ta’sirlarning yakuniy natijasini taxmin qiladilar, birgalikda davolash rejasini va mashg‘ulotlarning o‘zlashtirish darajalarini aniqlaydilar. Bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarning tashxislanishida, davolash ishlarida va olib boriladigan chora-tadbirlarda umumiy fikrlar xamjihatligi, yondoshuvlar tibbiy xodim va pedagog munosabati va faoliyatini jipslashuviga bu esa, bemor- nogiron bolaning salomatligiga, ta’lim tarbiyasi va ijtimoiy yondoshuviga ijobiy ta’sir etadi. Bunday holda, ular bemorga ko‘proq foyda keltiradi.

Defektolog-pedagog shifokorga bolaning ta’lim va tarbiya davrida aniqlagan patologik xususiyatlari haqida xabar berishi kerak. Natijada, shifokor o‘z vaqtida tegishli tibbiy choralarni ko‘rib chiqadi.

Shifokor va o‘qituvchi-defektolog vaqti-vaqti bilan tibbiy va pedagogik ta’sirlarning natijalarini muhokama qilishlari, u yoki bu amalga oshirilgan faoliyatni o‘zgartirishlari, davolash va pedagogik yondoshuvlarning yangi usullarini joriy etishlari kerak. Defektolog-pedagog bemorning salomatligi darajasi va xatti-harakatlaridagi barcha o‘zgarishlar haqida darhol shifokorni xabardor qilishi kerak.

Shifokor, o‘qituvchi-defektolog va hamshiralar

Shifokor, o‘qituvchi-defektolog va hamshiralar o‘rtasida to‘g‘ri munosabatlarni o‘rnatish bemor bola foydasi uchun xizmat qilishi kerak va muhimdir. Shifokor va o‘qituvchi-defektolog bemorni ko‘radi va ish vaqtida u bilan shug‘ullanadi. Qolgan vaqtlarda bemor o‘rta va kichik tibbiyot xodimlarining qaramog‘ida bo‘lib, ular kasallarni parvarish qilish va kuzatish, davolash choralari va bemorlarning

bo'sh vaqtini tashkil etish uchun javobgardir. Hamshiralar va kichik tibbiyot xodimlarining bemorlarga nisbatan sezgir, e'tiborli, g'amxo'r munosabatda bo'lishini ta'minlash kerak. Bemor bola bilan munosabat o'rnatishda qo'pollik yoki baqir-chaqir qilib bo'lmaydi. Ushbu talabning buzilishi og'ir nevrozlarning rivojlanishiga, aqliy moslashuvga olib kelishi mumkin.

Shifokor, defektolog, o'rta va kichik tibbiyot xodimlari bilan birgalikda terapevtik, hissiy jihatdan ijobiy muhit yaratishi kerak. Bu terapevtik va pedagogik ta'sirlarni mustahkamlash uchun juda muhimdir. Bolalar, ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalar bilan, xodimlar hissiy jihatdan ijobiy ohangda muloqot qilishlari kerak. Shifokor, defektolog o'rta va kichik tibbiyot xodimlarini doimiy ravishda ushbu malakaga o'rgatishlari shart. Hamshiralar va enagalar doimo bolalar bilan muloqot qilishlari, ular bilan gaplashishlari kerak. Bu nafaqat katta insoniy, balki terapevtik ahamiyatga ega, chunki bolalar ko'pincha onalari va boshqa yaqin qarindoshlari bilan aloqa yetishmasligidan aziyat chekishadi. Aloqa yetishmovchiligi bolaning rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi. Shu sababli tibbiy-pedagogik ishning bir qismi hamshiralar xodimlariga topshirilishi kerak, bu jarayon, masalan, guruhli fizioterapiya mashqlarida yoki fizioterapiya muolajalarida bola bilan muloqotlarning turli ko'rinishlari rivojlanadi bolaning o'ziga va atrofdagilarga bo'lgan ishonchi va yondoshuvi ijobiy ta'sir etadi. Biz so'z boyligini to'ldirish va to'g'ri talaffuzni o'rganish haqida g'amxo'rlik qilishimiz kerak. Vrach va o'qituvchi-defektolog bu borada o'rta va kichik kadrlarni doimiy ravishda tayyorlashi kerak. [4,5,6,7]

Hamshiralar va enagalar so'zlashuv nutqida «moron», «oligofrenik», «spastik», «organik», «epileptik» kabi jarangli so'zlarni ishlatmasliklarini ta'minlash kerak. Bu bemorda og'ir ruhiy holatlarga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, bola ko'rsatilgan davolanishning samaradorligiga ishonchini yo'qotishi mumkin.

Shifokorlar va ta'lim defektologlari o'rta va kichik xodimlarga nutq madaniyatini o'rgatishlari kerak. Shuningdek, hamshiralar, agar ular prognostik jihatdan noqulay bo'lsa, bemorlarga yoki ularning qarindoshlariga tashxislarni etkazmasliklarini ta'minlash kerak. Shifokor va o'qituvchi-defektolog bemorlarda tuzalib ketishiga ishonch hosil qilishlari va opa-singil yoki enaga ularning birgalikdagi ishlariga dissonans olib kelmasligiga ishonch hosil qilishlari kerak. Kichik va hamshiralar bemorning ota-onasiga yoki qarindoshlariga keraksiz narsalarni aytmasligi yoki shifokor va o'qituvchi-defektologning harakatlarini shubha bilan muhokama qilmasligi kerak. Shifokor, o'qituvchi-defektolog, hamshira va kichik tibbiyot xodimlarining aniq, kelishilgan harakatlariga erishish kerak.

Shifokor va o'qituvchi-defektologning bemorning ota-onasi va qarindoshlari bilan munosabatlari muammosi ancha murakkab. Ko'pincha bemorning ota-onasi va qarindoshlari shifokor va o'qituvchiga asossiz katta umid bog'laydilar va «zamonaviy tibbiyot hamma narsani qila oladi» deb o'ylashadi. Ba'zida bolaning kasalligidan jabrlangan ota-onalar maxsus muassasalarda o'tkaziladigan tibbiy va tarbiyaviy tadbirlarning samaradorligiga ishonmaydilar va shifokor va defektolog-pedagog bilan ziddiyatga kirishadilar. Ba'zi hollarda bemorning ota-onasi yoki qarindoshlari shifokor va o'qituvchiga barcha parvarish, davolanish va bemorlarni keyingi faoliyatini ishonib topshiradilar.

Shifokor va o'qituvchi-defektolog bemorning ota-onasiga yoki boshqa qarindoshlariga uyda ma'lum terapevtik va pedagogik tadbirlarni ham amalga oshirishi mumkinligini tushuntirishlari kerak. Uyda sharoitida massaj, jismoniy mashqlar terapiyasi, maxsus nutq terapiyasi va boshqa faoliyat turlarini o'tkazishingiz mumkin. Ota-onalar yoki qarindoshlar tegishli davolash va korreksion choralarini ko'rish uchun o'qitilishi kerakligini ogohlantirish kerak. Ota-onalar bolaning neyropsixologik kasalliklarini bartaraf etishni uyda davom ettirish kerakligiga ishonitirish kerak. [5,6]

Kasalxona, sanatoriy yoki maxsus muassasada ota-onalar uchun o'quv kurslari tashkil etish maqsadga muvofiqdir, bu yerda shifokor va o'qituvchi-defektolog ota-onalarga tibbiy-pedagogik korreksion usullarini o'rgatishi mumkin.

Ijtimoiy va mehnat rehabilitatsiyasi va qayta moslashuv katta ahamiyatga ega. Bunda shifokor va o'qituvchi-defektolog muhim rol o'ynashi kerak. Harakat, aqliy va nutq nuqsonlari bo'lgan ko'plab bemorlar oila davrasida, maktabda, internatda yaxshi moslashishi mumkin. Ko'pchilik ijtimoiy foydali mehnat bilan shug'ullanishga qodir.

Shuni esda tutish kerakki, shifokorlar, o'qituvchilar-defektologlar va barcha xodimlar faoliyatining yakuniy maqsadi bemorning ijtimoiy moslashuvidir. Bemor o'zini jamiyatga kerakli shaxs sifatida his qilishi kerak. Bola o'zining ortiqcha odam emasligiga va boshqalar bilan birga jamiyatga barcha mumkin bo'lgan foyda keltirishi mumkinligiga ishonitira olishi kerak.

Shifokor va o'qituvchi-defektolog ijtimoiy ta'minot muassasalari, bemor yashaydigan hudud jamoatchiligi, bemorlarni ish bilan ta'minlashi mumkin bo'lgan korxonalar ma'muriyati bilan yaqin aloqada bo'lishi kerak. Harakat faoliyatlari va nutqida yengil nuqsonlari bo'lgan ko'plab bemorlar o'z qobiliyatidan kelib chiqqan holda mehnat qilishi mumkin.

Bemorning ijtimoiy moslashuvi, abilitatsiyasi va rehabilitatsiyasi bir necha jihatlariga ega.

Birinchidan, bemorning nuqsonini tuzatishni shunday holatga keltirish kerakki, uning vosita, aqliy yoki nutq qobiliyati unga oilada, ta'limda va boshqa muhitda mustaqil ravishda xizmat qilish imkonini beradi.

Ikkinchidan, bemorda o'z kuchiga, mehnat qila olishiga, jamiyatga foydali inson bo'la olishiga ishonch hosil qilishi kerak.

Uchinchidan, bemorni u yoki bu mumkin bo'lgan ishni bajarishga, uni kasbiy yo'naltirishga, ushbu kasbni egallashga yordam berishga majbur qilish kerak.

Bemorlarning kasbiy yo'nalishi, albatta, shifokor va o'qituvchi-defektologning juda muhim vazifasi bo'lib, u bemorning jismoniy, aqliy va nutq imkoniyatlarini aniqlashi kerak, keyin esa qaysi turdagi ishlarni bajarish uchun eng mos kelishini hal qiladi. Bemorning o'zi istaklari va intilishlarini hisobga olish kerak.

To'rtinchidan, bemorni bevosita ish bilan ta'minlash kerak. Bu masalani ijtimoiy ta'minot hamda viloyat jamoatchiligi, korxonalar bilan birgalikda hal etish maqsadga muvofiqdir.

Bemorni uyda, ta'limda yoki boshqa jamoada nazoratsiz qoldira olmaysiz. Vaqti-vaqti bilan bemor bilan uchrashish, uning ehtiyojlarini, tashvishlarini bilish, maslahat va ish bilan har tomonlama yordam berish kerak. Shuningdek, davolanish jarayonida (kasalxonada yoki uyda) olingan ijobiy natijalarni mustahkamlash, nuqsonlarni tuzatish va shu uchun bemorni vaqti-vaqti bilan tibbiy muassasaga joylashtirish kerak.

Adabiyotlar:

1. Ляпидевский С.С. Невропатология. Естественно-научные основы специальной педагогики: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В.И. Селиверстова - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. — 384 с. — (Коррекционная педагогика)
2. Бадалян Л.О. Неврология Естественно -научные основы специальной педагогики: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений Изд- МЕД-информ Россия Год издания: 2021
3. Кошелева Л.Н. Социально-педагогическая адаптация детей с ограниченными возможностями. Дисс. ... канд. пед. наук. - Сургут, 1998.
4. В. А. Клименко, А. С. Сивоплуас-Романова, Я. В. Карпушенко, О. С. Лупалцова Уход за больными (в педиатрии): учеб. пособие / В. А. Клименко, Г. С. Сивоплуас-Романова, Я. В. Карпушенко, О. С. Лупалцова. – Х.: ХНМУ, 2017.
5. Уход за больным ребенком : учебно-методическое пособие для студентов педиатрического факультета / Н.С. Парамонова [и др.] ; под ред. Н.С. Парамоновой. – Гродно : ГрГМУ, 2010.
6. Учебно-методическое пособие по дисциплине «Формирование здорового образа жизни у детей» для обучающихся по специальности Педиатрия / Файзуллина Р.А, Самороднова Е.А. и др. // под общ. ред. профессора Р.А Файзуллиной. – Казань: КГМУ, 2019.
7. Мудрик А.В Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов. Под ред. В.А.Сластенина. - 3-е изд., испр. и доп. - М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 200 с.

AQLIY KAMCHILIKLARI MAVJUD O'QUVCHILARDA HISSIY - IRODAVIY SOHA RIVOJLANISHI XUSUSIYATLARI

Melibayev T.

Qo'qon davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: murakkab nuqson, hissiy-irodaviy soha, bilish jarayonlari, aqliy faoliyat, intellektual rivojlanish, alohida yordamga muhtoj, korreksiya, nutqiy imkoniyat.

Ключевые слова: комплексная инвалидность, эмоционально-волевая сфера, познавательные процессы, мыслительная деятельность, интеллектуальное развитие, потребности в специальной поддержке, коррекция, речевые способности.

Key words: complex disability, emotional-volitional sphere, cognitive processes, mental activity, intellectual development, needs special support, correction, speech ability.

Резюме:

Aqli zaif o'quvchilarda hissiy - irodaviy soha rivojlanishi sifatlarining tarkibiy tuzilmalarini atroflicha tahlil qilib, har kandy psixologik tuzilma o'zini o'zi nazorat qilish ob'ekti sifatida namoyon bo'lishi mumkinligini e'tirof etilgan.

Резюме:

Подробно проанализировано развитие эмоционально-волевой сферы у студентов с задержкой психического развития и признано, что любая психологическая структура может проявляться как объект самоконтроля.

Summary:

The development of the emotional-volitional field in students with mental retardation has been thoroughly analyzed and it has been recognized that any psychological structure can be manifested as an object of self-control.

Aholining ajralmas bir bo'lagi bo'lmish alohida yordamga muhtoj bolalar va o'smrlarga nisbatan g'amxo'rlik, sog'lom, barkamol qilib tarbiyalash ularning shaxsiy huquqlarini ijtimoiy himoyalash, ta'lim tarbiya jarayonini mos ravishda tashkil etish, sog'lom bolalarga har tomonlama teglashtirish, natijada jamiyat taraqqiyotida o'z o'rinlarini topishlarini ta'minlashdek dolzarb masalalar mamlakatimiz istiqbolga erishgandan buyon hech qachon davlatimiz siyosatidan chetda qolgan emas.

O'z rivojlanishida meyordan chetlashgan, shu jumladan aqlan orqada qolgan bola psixikasi tuzilishi juda murakkab. Maxsus psixologiya asoschilaridan

biri L.S.Vigotskiyning nazariy qoidalariga muvofiq bolada birlamchi nuqson va ikkilamchi asoratlarni ajrata bilish kerak. Aqli zaif bolalarga po'stloq faoliyatining to'laqonli emasligi, mo'ljalga olish faoliyatining bo'shligi, nerv jarayonlarining inertligi, himoya tormozlanishiga ortiqcha moyillik xosdir. Oligofren bolalar psixik faoliyatida aniq aks etgan kamchiliklar bilan birga bu bolalarga rivojlanish jarayoni asosi bo'lib xizmat qiluvchi ayrim ijobiy imkoniyatlar ham xos. O'qituvchilar maxsus aqli zaif bolalar maktabida korreksion ishni tashkil qilib aynan shu imkoniyatlarga tayanadilar.

XX asrning 90-yillaridan boshlab aqli zaiflarning xalqaro tasnifidan foydalana boshlandi, unga binoan bolalarni 4 guruxga bo'ladilar: engil, o'rtacha, og'ir va chuqur darajadagi aqli zaiflik. Chet el psixologlari bola intellektual koeffitsientini aniqlashga asoslanadilar. Ma'lumotlarga ko'ra, engil aqli zaiflikda 70 ga teng, o'rtachada 70 dan 50 gacha diapozonda, chuqurda 25 dan 0 gacha.

Aqli zaif bolalarning dunyoga kelish sabablari turlicha. Odatda endogen (ichki) va ekzogen (tashqi muhit) omillarini ajratish mumkin). Aniqlanishicha aqli zaiflikning genetik shakllari ustun tursa, ular tug'ma aqli zaif soniga kiradi. Biroq buzilishlarni yuzaga kelishida onaning yuqumli kasalliklari (masalan; qizilcha, xomilaning alkogol bilan zaharlanishi, narkotiklar, dorilarni xaddan ziyod iste'mol qilish, onaning endokrin kasalliklari, xromosoma buzilishlari) muhim rol o'ynaydi. Ona qornida rivojlanish davrida, tug'riq paytida va bir-bir yarim yoshida olingan miya shikastlanishlari ma'lum ahamiyatga ega, shu bilan bir qatorda hozirgi iqtisodiy va ekologik vaziyat ham katta ro'l o'ynaydi.

Bolada murakkab nuqsonning borligi uning rivojlanishi yo'nalishini tormozlaydi, nuqsonlarni korreksiyalash imkoniyatini kamaytiradi, o'quv - tarbiyaviy jarayonni tashkil qilishni sezilarli qiyinlashtiradi. Bunday bolalar bilan muvaffaqiyatli ish olib borish e'tibor va keng bilim doirasiga ega bo'lishni talab qiladi.

Murakkab nuqsonli bolalar alohida muammoni yuzaga keltiradilar. Ular maxsus o'rganilishi kerak. Lekin bu turdagi tadqiqotlar hali juda kam.

Aqli zaif o'quvchilar alohida toifa bolalarni tashkil etadi. Ular boshqa turdagi maxsus maktab, o'quvchilaridan farq qiladilar. Biroq har bir VIII turdagi maktab o'quvchilari tarkibi turlicha. Shuning uchun Rossiyada etakchi bolalar psixologlari tomonidan aqli zaif bolalar tasnifi ishlab chiqilmoqda. Odatda ular klinik patogenetik prinsipga asoslanadilar. (D.N.Isayev, 1982, M.S.Pevzner, 1959, G.YE.Suxareva 1965 va boshqalar).

Tadqiqot metodologiyasi. Aqli zaif o'quvchilar bilan olib boriladigan psixologogik-pedagogik metodikalar shaxsning xissiy - irodaviy sohasi va

o'z-o'zining baholashi, xarakter hamda individual tipologik xususiyatlarini psixodiagnostika qilish metodikalarining avvalo o'rganishga yo'naltirilgan.

Tahlillar va natijalar. Aqli zaif o'quvchilarni o'zi haqida bilish – bevosita o'z-o'zini takomillashtirishga kafolat beradi. Qayg'uli tasavvurlar, befoyda hayajon, kechinmalar, real bohalashga arzimaydigan fikrlar, foydasiz qo'zg'alishlarga bermaslikka o'rgatadi.

Aqli zaif o'quvchilarda xissiy - irodaviy sohasini psixologogik-pedagogik korrektsiyalash masalalariga qarab, uning quyidagi turlarini farqlash mumkin: o'yinlar yordamida ruhiy tiklash, oilaviy, neyropsixologik, shaxsiyatni rivojlantirishni ruhiy tiklash va boshqalar.

Ruhiy tiklash ta'sirlari tabiatning yo'nalishiga qarab ikki qismga bo'linadi: simptomatik va kazual, tiklash ta'sirlariga qarab direktiv va podirektiv turlarga bo'linadi.

Bir qator mualliflar ruhiy tiklashni tashkillashtirishni uch turga bo'lishni tavsiya qilishadi: umumiy, xususiy va maxsus ruhiy tiklash.

Umumiy ruhiy tiklash deganda – bolaning ijtimoiy muhitini mutadillashtiradigan umumpedagogik tadbirlar tushuniladi. Unga bolaning yoshi va shaxsiy qobiliyatlariga mos psixofiziologik va emotsional mashqlarni muvofiqlashtirish kiradi. Umumiy ruhiy tiklash vazifalari ruhiy gigiena, ruhiy profilaktika, pedagogik etika va deontologiya vazifalari bilan qo'shilib ketadi. Ular tarbiyaviy o'quv tadbirlarni tashkillashtirish jarayonida hal etiladi.

Xususiy ruhiy tiklash – bu ruhiy pedagogik ta'sirlar yig'indisidir, ya'ni bu maxsus ishlab chiqilgan ruhiy mashqlar. Musiqa bilan davolash, oilaviy ruhiy tiklash kabi tadbirlar tizimidir. Maxsus ruhiy tiklash – «bu bola yoki bir gurux bolalar bilan bola shaxsiyatini shakllantirishda erishiladigan eng samarali aniq vazifalar o'tkaziladigan uslubiy va tashkiliy ishlar usullari jamlanmasi hisoblanadi» Maxsus ruhiy tiklashning asosiy maqsadi – noto'g'ri tarbiyaning asoratlarini to'g'irlash.

Shunday qilib, aqli zaif o'quvchilarda xissiy - irodaviy sohasini psixologogik-pedagogik korrektsiyalash umumiy, xususiy va maxsus muolajalar yordamida amalga oshiriladigan ruhiy ta'sir usuli sifatida o'rganiladi. Bunday bo'linish, nisbiy bo'lib, bolalar rivojlanishining shaxsiy xususiyatlari va ruhiy vazifalaridagi nuqsonlarni tuzatishga qaratilgan ruhiy ta'sir jarayoni sifatidagi ruhiy tiklanishning asosiy talabiga javob bermaydi. Ruhiy tiklash jarayonida ruhshunos umumiy xususiy va maxsus usullardan foydalanishi mumkin.

Aqli zaif o'quvchilarda ruhiy tiklash usullarini turlarga ajratganda dizontogenez ko'rinishlariga e'tiborni qaratish lozim bo'ladi. Dizontogenezning bir turi alohida holda juda kam uchraganligi sababli, bunday bo'linish nisbiy

ekanligini ko'rsatib o'tish lozim. Masalan: buzilgan rivojlanish, ruhiy kam rovojanish bilan yoki to'xtab qolgan ruhiy rivojlanish bilan; noto'g'ri ruhiy rivojlanish ko'pchilik hollarda ruhiy rivojlanish to'xtab qolgan paytda yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli, ruhiy tiklash jarayonlarini aniq bir turdagi bemorlar guruhiga qo'llanilishiga qarab guruhlarga ajratish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar va o'smirlarga ruhiy yordam ko'rsatish amaliyotida ruhiy tiklash quyidagi guruhlarga ajratgan ma'qul.

1. Bola xissiy rivojlanishini ruhiy tiklash.
2. Sensor – pertseptiv va intellektual faoliyatni ruhiy tiklash.
3. Shaxsiy irodaviy ruhiy tiklash.
4. Shaxsiy rivojlanishini ruhiy tiklash.

Ruhiy tiklash guruxlarga ajratishning bu usuli bolalar ruhiy va jismoniy rivojlanishini barcha turdagi buzilishlari mazmuni va ruhiy yo'nalishlarini aniq ko'rsatadi.

Ruhiy tiklash ta'sirlarini o'tkazishda qo'yiladigan maqsad va vazifalar ruhiy rivojlanishining nazariy modellari bilan bevosita bog'liq bo'lib, shular yordamida aniqlanadi.

Ruhiy tiklash nazariy modellari juda xilma – xildir. Vatanimizdagi psixologiyada rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar va o'smirlar bilan o'tkaziladigan ruhiy tiklash ishlarida maqsadlar, bolaning kattalar bilan birgalikdagi harakatlarda ishlatiladigan faol faoliyat jarayonlari sifatida bola ruhiy rivojlanishi qonunlarini tushinishi bilan aniqlanadi.

O'z navbatida, bu erda ruhiy tiklash maqsadlari yo'nalishlari aniq ko'rsatilgan.

1. Bola yoki o'smir rivojlanishi ijtimoiy holatni mo'tadillashtirish.
2. Bola faoliyatining har xil turlarini rivojlantirish.
3. Yangi, yosh ruhiy tuzilmalarni shakllantirish.

Kognitiv yo'nalish alohida etiborni talab qiladi, asosan ravojlanishida muammolari bo'lgan o'smirlar ruxiy tiklash da kognitiv yo'nalishda birinchi navbatda ruhiyatning o'rganish tizimlariga aohida etibor qilinadi, shaxsga, uning tuzilishiga va fikrlash qobiliyatiga tayaniladi. Aqli zaif bola tomonidan, xulq atvorini o'zgartirgan holda o'zini, va atrof muhitni qabul qilishni o'zgarishlari ruxiy tiklashmashg'ulotlarida bosh vazifa hisoblanadi. Kognitiv yo'nalishda ruxiy tiklash.ning ikki turi farqlanadi: kognitiv-tahliliy va kognitiv-xulqiy. Birinchi holda asosiy vazifa – aqli zaif bolaga tushunarli bo'lgan va u mustaqil ishlay oladigan ruhiy muammoning modelini tuzishdan iborat bo'ladi. Ikkinchi holda esa, Aqli zaif bola oldida turgan muammolarni hal etishda eng

kerakli bo'lgan hulq atvor modelini tuzishdan iborat bo'ladi; boshqa so'z bilan aytganda hayotdagi real holat to'g'risidagi noto'g'ri fikrlarni tekshirish taklif etiladi. Kognitiv yo'nalish asosida ko'plab psixotexnik usullar yaratilgan, ular ruhiy rivojlanishda muammolari bo'lgan bolalar va o'smirlarni ruxiy tiklash da muvaffaqiyat bilan ishlatilishi mumkin.

Xulosalar. Shunday qilib, ruxiy tiklash muammosiga turlicha nazariy yondoshishlar har xil ruxiy tiklash texnologiyalarining rivojlanishiga yordam beradi. Ruhiy tiklash aqli zaif bolalar ruxiy tiklash texnologiyalarini ishlab chiqishda alohida nazariy yo'nalishlarga tayanmasdan, balki ko'pgina nazariy yo'nalishlarga asoslangan ruhiy ta'sir usullarini ishlatish tavsiya etilishini alohida ta'qidlash lozim. alohida ruxiy tiklash texnologiyalarini ishlab chiqish aniq ruhiy vazifalarga bog'liq bo'ladi, ular o'z navbatida esa bolada va uning ota-onasidagi muammolarning rivojlanish darajasi bilan aniqlanadi.

Adabiyotlar:

1. Зоҳидов М. Болалар психологияси. Тошкент, «Ўқитувчи» 2002. 310 б.
2. Катаева А.А., Е.А.Стребелева. Дошкольная олигофренопедагогика. – Москва. «Владос» 2001. С.150.
3. Львов М.Р., В.Г.Геретский, О.В.Сосновская. Методика преподавания русского языка в начальных классах, М., «Академия», 2004 г. –с. 372 .
4. Мамедов К.Рухий ривожланиши сушлашган болалар психологияси. Тошкент.1997.
5. Маллер А.Р. Ребёнок с ограниченными возможностями: Кн. для родителей – М., 1996. – с.4-6.

YEVROPA OLIMLARI O'QITUVCHILARNING KASBIY MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISH TO'G'RISIDAGI QARASHLARI

Setsaliev I.I.

Maktabgacha ta'lim kafedrası stajyor o'qituvchisi

Setsaliev Z.I.

Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası stajyor o'qituvchisi

Tayanch soʻzlar: zamon talab, bilimlar, yangilangan ta'lim, ilmiy pedagogik, tadqiqot, tahlil, o'qituvchi, mahorat, yevropa olimlari.

Ключевые слова: требование времени, знания, обновленное образование, научная педагогика, исследование, анализ, учитель, навыки, европейские учёные.

Key words: demand of the time, knowledge, updated education, scientific pedagogy, research, analysis, teacher, skills, European scientists.

Резюме:

Maqolada o'qituvchilarimiz bugungi zamon talablariga mos bilimlar sohibi, yangilangan ta'lim mazmunini egallagan bo'lishlari kerakligi jchib berilgan. Hozirgi zamon ilmiy pedagogik tadqiqotlar tahliliga ko'ra o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirish muammolarini hal etishga tohtalib, o'qituvchilarning kasbiy mahoratlarini takomillashtirish to'g'i sidagi yevropa olimlari fikrlari bayon etilgan.

Резюме:

В статье утверждается, что наши преподаватели должны обладать знаниями, соответствующими требованиям сегодняшнего времени, они должны владеть обновленным образовательным содержанием. Согласно анализу современных научно-педагогических исследований необходимо решать проблемы повышения профессионального мастерства учителей, а также представлены мнения европейских ученых о повышении профессионального мастерства учителей.

Summary:

The article states that our teachers should have knowledge that meets the requirements of today, they should master updated educational content. According to the analysis of modern scientific and pedagogical research, it is necessary to solve the problems of improving the professional skills of teachers, and the opinions of European scientists on improving the professional skills of teachers are presented.

Jahonda pedagogik kadrlarni tayyorlash, ta'limni tashkil etishni takomillashtirish mexanizmlarini va texnologiyalarini ishlab chiqish bo'yicha

keng ko‘lamli ishlar olib borilmoqda. Shu bilan birgalikda “Ta’lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish”ga zarurat borligi qayd etilmoqda. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining integrativ yondashuvdan kengroq foydalanish, interaktiv o‘qitish metodlaridan foydalanishga doir kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ta’limni tashkil etishni takomillashtirishning modernizatsiyalashgan didaktik ta’minotini yaratish, raqobatbardosh boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Respublika oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sohasida olib borilayotgan davlat siyosatining mazmunidan kelib chiqqan holda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “Uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish yo‘lini davom ettirish, sifatli ta’lim xizmatlariga imkoniyatlarni oshirish, pedagog va mutaxassislarning malaka darajasini yuksaltirish; umumiy o‘rta ta’lim sifatini tubdan oshirish; ish beruvchilarning ehtiyojlariga javob beradigan mutaxassisliklar bo‘yicha tayyorlash hamda oliy ta’lim tizimi faoliyatining sifati va samaradorligini oshirish” ustuvor vazifa sifatida belgilanib, bu borada keng ko‘lamli ishlar olib borilmoqda. Natijada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatida metodik tayyorgarlik darajasini oshirish, tafakkurini rivojlantirishga yo‘naltirilgan texnologiyalaridan foydalanish imkoniyati kengaytirilmoqda.

"Ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablar darajasiga Ko'tarish, milliy kadrlar tayyorlashning yangi tizimini barpo etish, kelajak uchun barkamol, salohiyatli avlodni tarbiyalash maqsadida: "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dasturni hayotga tatbiq etish ishlari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi deb hisoblansin" deyiladi. Barcha sohalarida olib borilayotgan islohotlar samarasi yangicha fikrlaydigan, zamonaviy bilimlarga ega bo'lgan yuksak malakali kadrlarga bog'liq. Kadrlarni tayyorlash esa avvalo o'qituvchi-murabbiylar zimmasiga yuklatilgan. Shu sababli, chuqur bilimga ega bo'lgan. zamonaviy o'qituvchi-kadrlar taraqqiyotimizning muhim omili sifatida qaralib kelinmoqda. O'qituvchilarimiz bugungi zamon talablariga mos bilimlar sohibi, yangilangan ta'lim mazmunini egallagan bo'lishlari kerak. O'qituvchi xodimlar o'zlarining kasb-ko'nikmalari va muallimlik mahoratlarini doimo takomillashtirib borishlari shart. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» g'oyalarini amaliyotga tatbiq etish Respublika ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlarning muvaffaqiyatini ta'minlash, ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o'qituvchi, tarbiyachi, ishlab chiqarish ustalarining ma'naviy qiyofasi hamda

kasbiy mahoratlari bog'liqdir. Shaxsni tarbiyalash ishi nihovatda murakkab faoliyat jarayoni bo'lib, juda qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk namoyandalari jalb etilgan. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uning tashkil etilishi mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. O'zbekiston Respublikasida o'qituvchi kadrlarning ma'naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo'yilmoqda. Chunonchi, bu borada bugungi kun o'qituvchisi shaxsiga nisbatan qo'yilayotgan talablar mazmuni anglaniladi. Zamonaviy o'qituvchi qanday bo'lishi zarur? Mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab ushbu muammo bo'yicha ko'plab pedagog va psixolog olimlar o'z fikr va mulohazalari bilan chiqdilar. O'qituvchilarning kasb mahoratlarini milliy an'ana va urf-odatlarimizdan, qadriyatlarimizdan kelib chiqib yanada takomillashtirish, ularning pedagogik faoliyatini hozirgi zamon talablari darajasida rivojlantirish uchun metodik qo'llanmalar, tavsivanomalar paydo bo'ldi. Hozirgi kunda ham ushbi muammo bo'yicha ilmiy izlanishlar, ilmiy tadqiqotlar davom etmoqda XXI asrga kelib o'qituvchining vazifasi yanada takomillashib bormoqda. Endilikda global o'zgarishlar, fan-texnika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining kun sayin rivojlanib borishi o'qituvchi da yuksak mahoratni, o'tkir irodani, psixologik quvvatni, chuqur bilim va mulonazali bo'lishni talab qiladi. Hozirgi zamon o'qituvchisi o'z mutaxassisligiga oid bilimlar bilan birga, pedagogik va psixologik bilimlarni hamda turli fan yo'nalishlari bo'yicha maxsus bilimlarga ega bo'lgan, kasbiy tayyorgarlik, yuksa axloqiy fazilatlarni egallagan, ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatuvchi shaxsdir.

O'qituvchilarning kasbiy mahoratlarini takomillashtirish to'g'ri sidagi muammolar yevropa olimlari Ya. A. Komenskiy, Djon Lokk, Pestalotssi, A. Disterverg, K.D.Ushinskiy kabilarning asarlarida o'ifodasini topgan. Jumladan, chex olimi, mashhur pedagog Ya. A. Komenskiy o'qituvchining eng muhim xususiyatlari qatoriga bolalar sevishi, yuksak axloqi, bilimdonligi, iqtidori, qobiliyati kabilai kiritadi va ularning mohiyatini mukammal tavsiflab beradi. Yan Amos Komenskiy o'z davrida o'qituvchilarning bola dunyoq rashini rivojlaniirishdagi roliga yuqori baho berib, o'qituvchilik «y yuzidagi har qanday kasbdan ko'ra yuqoriroq turadigan juda faxrli kasl ekanligini ta'kidlaydi. Muallifhing fikricha, o'qituvchi o'z burchlari chuqur anglay olishi hamda o'z qadr-qimmatini to'la baholay bilis zarur. Ya.A Komenskiy o'qituvchi obrazini chuqur tasvirlar ekan, uning shahsida quyidagi fazilatlar namoyon bo'lishi maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydi: vijdonli, ishchan, sabotli, axloqli, o'z ishini sevuvchi, o'qu chilarga rnehr bilan muomala qiluvchi, ularda bilimga hcevas uyg' www.ziyouz.com kutubxonasi tuvchi, o 'quvchilarni o 'z ortidan ergashtiruvchi

va diniy e'tiqodni shakllantiruvchi. I.G.Pestalotssi o'qituvchining kasbiy sifatlariga baho berish bilan birga, asosan uning xalq ta'limi tarmog'ini takomillashtirishdagi roli hamda fan asoslarini egallashdagi ahamiyati va vazifalariga ochib beradi. A. Disterverg o'qituvchining ta'limdagi roliga yuqori baho berib, u o'z faoliyatini chuqur bilib, pedagogik mahoratini oshirib borishi o'quvchilarni qalbdan yoqlirishi natijasida yuzaga keladi deb uqtiradi. O'qituvchi bolalarning individual xususiyatlarini, qobiliyatini, faoliyatini mukammal bilishi uchun muayyan darajada psixologik bilimlarga ham ega bo'lishi kerakligini takidlab o'tgan. Pedagog olim Djon Lokk o'qituvchi psixologiyasining eng muhim jihatlarini ishlab chiqqan. Ular orasiga mo'tadillik, g'avratshijoatlilik, ehtiyotkorlik kabi hislatlarni kiritib, O'qituvchining pedagogik faoliyatidagi rolini asarlarida yoritib bergan. A.I.Gersen, K.D.Ushinskiy, V. Suxomlinskiy, V.A. Slavyonin, L.N. Tolstoy, A.S. Makarenko, kabi rus pedagog olimlari g'arb mutafakkirlari g'oyalarining vorislari sifatida mazkur muammolarga o'z mulohazalarni bildirganlar. Jumladan, A.I.Gersen mulohazalariga ko'ra, O'qituvchining asosiy hislati - bu uning bolalar bilan munosabatda bo'layotganligini sezishda, bolalar ruhiy dunyosini tushirna olishida, axloqiy qobiliyatning mavjudligida, chunki u shunday iste'dodga ega bo'lmog'i zarurki, unga har qaysi o'qituvchi erisha olmaydi. Taniqli rus pedagogi K.D.Ushinskiy ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining roli va shaxsiga yuqori baho berib, O'qituvchi kasbiga oid ilmiy mulohazalarida hech bir Qonun yoki Programme, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi metod yoki tamoyillar o'qituvchi shaxsining pedagogik faoliyatidagi mahorati o'zini bosa olmaydi deb hisoblaydi. K.D.Ushinskiy o'qituvchi ma'naviyati va kasbiy faoliyatiga yuqori baho beradi hamda ularning kasbiy malakalarini doimiy ravishda takomillashtirib borish maqsadga muvofiq ekanligi to'g'risidagi g'oyani ilgari suradi. Mazkur g'oyaning ijtimoiy ahamiyatini tasdiqlovchi tizim - o'qituvchilarni qayta tayyorlovchi kurslar tizimini tashkil etishni u ilk bor asoslab bergan. www.ziyouz.com kutubxonasi K.D.Ushinskiy o'qituvchining mashaqqatli mehnatini ta'riflab shunday deydi: "Hali yetilmagan va fikri xayoli tarqoq bo'lgan o'qituvchi qirg'och o'qituvchining ongini butun dars davomida mashg'ul qilib tutishi uchun o'qituvchi o'z so'zlari va bergan masalalari to'g'risida ko'p bosi qotirishi. serdikkat bo'lishi kerak. Marta shu sababdan bilimi bo'lga har bir kishi o'qituvchi bo'lishga layoqatli bo'lavermaydi. Jamiyat to'la nidan hamma vaqt ham yetarlicha ta'rif qilinmaydigan bu vazifani inson bilan ado qilmoq uchun zo'rmatonat va mahorat talab qilinadi". K.D.Ushinskiyning ta'kidlashicha, o'qituvchi qalbining bolalarga nisbatan mehrini bildiruvchi axloqiy hislatlaridan biri, muallimning tarbiyaviy kuchini va qobiliyatini ko'rsatadigan ma'naviy o'yinasi ijtimoiy qimmatga ega bo'lib, barkamol shaxsni tarbiyalab

voyaga e+kazishd; namoyon bo'ladi. Pedagogik faoiyatning y ana bir muhim tarkibiy qism o'qituvchining xarakteri va his-tuyg'ularida, uning o'quvchilar bilan mu loqotga kirishish usulida namoyon bo'luvchi pedagogik-psixologil takt (odob, axloq) xususiyatlarini qo'llashdir. Uning fikricha psixologik takt (odob, axloq) hayotimizning barcha jabhalarida g'oyatdi keng qo'llaniladigan faoliyat turi, shuning uchun ushbu taktlarg: ega bo'lmasdan, odamlar orasida hech qanday muloqot va nutq qobiliyati ning o'zi ham bo'lishi mumkin emas, deb ta'kidlaydi. «Aqli, fikran boy, bag'ri keng insonchalik hech narsa yoshlarn qiziqtirmaydi, o'zining ortidan ergashtira olmaydi ham..., aql - aq bilan tarbiyalanadi, vijdon - vijdon bilan, vatanga sadoqatlilik - bevosita vatan uchun xizmat qilish bilan..., - deb ta'kidlagan ed mashhur rus pedagogi V.D.Suxomlmskiy. - O'qituvchi o'zining butui borlig , kundalik hayoti, ma'naviy madaniyati bilan hamkasblari va o'quvchilarga o'rnak bo'ladi va ularni o'z ortidan ergashtiradi». O'qituvchida pedagogik mahoratni shakllantirishning ilmiy nazariy asoslari pedagog olim V.A. Slastyonin tomonidan ham tadqi qilingan. U kasbiy - pedagogik tayyorgarlik, o'qituvchining shaxsi v kasbiy shakllanish yo'nalishi va bunda pedagogik mahorat to'g'risid so'z yuritib, shunday yozadi: 'O'qituvchi muntazam ravishda pedagogi, nazariyalarga tayansagina, o 'qituvchilik mahoratini egallaydi. Chunk pedagogik amaliyot doimiy ravishda pedagogik nazariyaga murojaa qilishni taqozo etib kelgan. Birinchidan, ilmiy nazariyalar - taraqqiyotnin, umumiy qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalarini aks ettiruvchi ilmiy bilim lardir, amaliyot bo'lsa, doimo aniq vaziyatga asoslanadi. Ikkinchidan, pedagogik faoliyat - falsafa, pedagogika, psixologiyaga oid bilimlar sinteziga asoslanuvchi yaxlit jarayondtr. Bu bilimlar sintezisiz pedagogik amaliyotni maqsadli qurish juda mushkul". Demak, o'qituvchidan nafaqat pedagogik mahoratni imskammal egallash talab etiladi, balki, pedagogik amaliyotni to'g'ri va maqsadli tashkil qilish uchun chuqur ilmiy - nazariy ma'lumotiarga ham ega bo'lish lozim. Buyuk rus adibi L.N.Tolstoy o'qituvchi fazilatining mukammaliigini o'z mutaxassisligiga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishi bilan bir vaqtda bolalarga bo'lgan munosabatida, ularni xuddi o'z farzandlaridek jon-dilidan sevishida ekanligi da ko'rgan. Uning ta'kidlashicha, "agar o 'qituvchi faqat ishiga havas qo 'ygan bo 'Isa, u yaxshi o 'qituvchi bo 'ladi. Agar o 'qituvchi bolaga faqat otasi va onasi kabi havas qo ygan bo'lsa, u oldingi o 'qituvchidan yaxshiroq bo'ladi. Bordiyu. ikkala hislatni ham o 'zida mujassamlashtirsa, u holda u mukammal va mahoratli o'qituvchi bo'la oladi ". Hozirgi kunda ham yevropaning yetakchi olimlari (B.P.Zyazin, V.A.Kan-Kalik, Y.N.Kyuluytkin, N.D.Nikandrov, L.I.Ruvinskiy va boshqalar) o'qituvchining pedagogik mahoratini yanada takomilashtirish uchun ilmiv-tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar. Xususan, ular o'z asarlarida "mukammal egallangan pedagogik

mahorafni o'qituvchi doimo orzu qilib intiladigan, ammo yetisha olmaydigan yuksak ideal kasbiy mahorat sifatida izohlaydilar. Shu ma'noda "mahorat" terminini o'qituvchiga nisbatan kompliment, ya'ni maqtov tariqasida eng oily baho sifatida qo'llash mumkin. Pedagogik mahorat faqat O'qituvchi batamom o'zlashtirishi lozim boigan kasbiy bilim va ko'nikmalarni egallashning eng yuqori cho'qqisi sifatida qabul qilinmasligi kerak. Tajribali o'qituvchi o'z ijobiy yutuqlari bilan qanoatlanib qolmasdan, hamisha kasbiga oid yangiliklarni o'zlashtirib borishi, jamiyat taraqqiyoti tufayli paydo bo'ladigan zamonaviy pedagogik vazifalar va muammolarni hal qilishda faol ishtirok yetishi; o'zining kasbiy ko'nikma va malakalarini uzluksiz oshirib borishga intilishi lozim. Bu pedagogik mahoratni egallashning ajralmas qismidir. Pedagogik mahoratni egallash va rivojlantirishda (malaka oshirish, takomillashtirishda) o'qituvchi o'zi bilgan va o'rgangan kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirib boradi.

Mahalliy pedagogika fanida pedagogik faoliyat muammolari an'anaviy ravishda tadqiqot va muhokama predmeti hisoblanadi. Shubhasiz, o'qituvchining kasbiy faoliyatining mohiyatini aniqlash yangi mavzu emas va ta'lim nazariyasida ushbu faoliyatning asosiy tarkibiy qismlarini tushunishga turli xil yondashuvlarni aks ettiruvchi etarli material to'plangan. Biroq, zamonaviy sharoitda o'qituvchining kasbiy faoliyati mavzusi federal davlat ta'lim standartlari va kasbiy standartlarda aks ettirilgan ta'limga va shunga mos ravishda pedagogik faoliyatga qo'yiladigan yangi talablar bilan bog'liq holda alohida ahamiyatga ega. O'qituvchi. Psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish o'qituvchi faoliyatining mohiyati, mazmuni, tarkibiy qismlari, turlari va funktsiyalarini aniqlashga etarli miqdordagi dissertatsiyalar, monografiyalar, o'quv nashrlari va boshqalar bag'ishlanganligini aniqlashga imkon beradi. "Pedagogik lug'at" da pedagogik faoliyat "talaba shaxsini tarbiyalash, rivojlantirish va o'z-o'zini rivojlantirish, erkin va ijodiy rivojlanish imkoniyatlarini tanlash uchun yaxlit pedagogik jarayonda maqbul sharoitlarni yaratishga qaratilgan faoliyat" deb ta'riflangan. O'qituvchining kasbiy faoliyatiga ta'sir ko'rsatadigan o'zgarishlar konteksti nafaqat vaqt va ijtimoiy tartib, balki ta'lim sohasidagi strategik hujjatlar bilan ham belgilanadi. Kasbiy faoliyatdagi o'zgarishlarni belgilovchi omillardan biri umumiy ta'limning federal davlat ta'lim standartini (FSES) amalga oshirish sharoitida o'qituvchining vakolatiga qo'yiladigan yangi talablar edi. Standartning umumiy tuzilishi va talablar tizimiga muvofiq o'qituvchi quyidagilarga ega bo'lishi kerak:

1) tizimli-faoliyat yondashuvi mantig'ida pedagogik faoliyatni loyihalash va amalga oshirishga imkon beradigan uslubiy kompetentsiya;

2) asosiy ta'lim dasturlari tuzilmasi bilan belgilanadigan vakolatlar;

3) asosiy ta'lim dasturlarini o'zlashtirishning shaxsiy, meta-predmetli va fan natijalariga erishish va baholash texnologiyasi, maqsadlarni belgilash sohasidagi vakolatlar;

4) asosiy ta'lim dasturlarini amalga oshirish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratishni ta'minlaydigan vakolatlar.

Hozirgi sharoitda jamiyatning o'qituvchilik kasbiga nisbatar qo'yayotgan talablari kim sayin ortib bormoqda va bu talablar amalda to'g'ri tashkil qilish vazifasi o'qituvchiga bog'liq. Zamonaviy maktab o'qituvchisi qator vazifalarni bajaradi. O'qituvchi avvalo sinfdan tarbiyaviy jarayonning tashkilotchisidir. O'qituvchi tarbiyachi sifatida quyidagi talablarni bilishi lozim: shaxsni ma'naviy va ma'rifiy jihatdan tarbiyalashda milliy uyg'onish mafkurasining hamda umuminsoniy boyliklarning mohiyatini bilishi, bolalarni mustaqillik g'oyalariga sodiqlik ruhida tarbiyalashi egn muhim vazifalardan biridir. O'z Vataniga, tabiatga va oilasiga bo'lgan muhabbati; kasbiy bilimlarni puxta bilish bilan birga, turli bilimlardai xabardor bo'lishi; yosh pedagogik psixologiya, pedagogika va psixologiya yoshlar fiziologiyasi, tarbiyaviy ish metodikasi, maktab gigiyenasidan o'z kasbiga oid bilimlarni mukammal bilishi; o'z kasbi bo'yicha jahon fanida erishilayotgan so'nggi yutuqlar, tarbiya texnologiyasi, kompyuter va axborot texnologiyalari, yangiliklaridan doimiy xabardor bo'lib borishi;

ta'lim-tarbiya metodikasidan ko'nikma va malakalarini oshirib borishi; o'z kasbiga ijodiy yondashishi; pedagogik texnika (mantiq, nutq ta'limining ifodali vositalari) va pedagogik taktga ega bo'lishi; o'z bilimi va pedagogik mahoratini doimiy ravishda oshirib borishi maqsadga muvofiqdir. Muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir o'qituvchi pedagogik mahoratga ega bo'lishi zarur. Pedagogik mahoratning asosiy qonuniyati oz meh nati bilan ulkan natijalarga erishish. Ijodkorlik uning hamisha hamroh bo'ladi. Pedagogik faoliyatga qiziqqan, qobiliyatli, iste'dodli kishidagi; pedagogik mahorat hislatlari shakllanib boradi. Pedagogik faoliya o'z mohiyatiga ko'ra ijodiy xarakterga ega o'qituvchi o'quvchi shaxsini shakllantiradi, kutilmagan vaziyatlarda mustaqil qarorlar qabul qiladi, pedagogik ruuammolami yechadi, o'quv jarayonini mustaqil boshqaradi. Bularning hammasi ijodkoriikning tub mohiyati, ishning maqsadi va xarakteri bilan bog'liq. O'quvchilar bilan olib boriladigan tarbiyaviy faoliyatda, ma'lum maqsadga erishmoq uchun o'qituvchilar bolalarni hamkorlik jarayoniga tortishi zarur. -o'quvchilar topshiriqni amalga oshirishga kirishganlarida o'qituvchi bir vaqtning o'zida ham ishtirokchi, ham maslahatchi vazifasini bajaradi. Ijodiy faoliyat olib boruvchi o'qituvchi faqatgina bolalarni muvaffaqiyatli o'qitish va tarbiyalash, ilg'or o'qituvchilar ish tajribalarini o'rganish bilangina cheklanib qolmasdan, tadqiqotchilik ko'nikma va malakalariga ham ega bo'lishi zarur.

Hozirgi zamon o'qituvchisi fan va texnika taraqqiyotining eng so'nggi yutuqlaridan foydalanishi, o'z kasbiy faoliyatida yangi pedagogik texnologiyalarni unumli qo'llayolishi taqozo etiladi.

Demak, o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini yanad oshirish uchun, avvalo uning malakasini oshirishga sabab bo'ladigar pedagogik mahoratini shakllantiradigan zamonaviy manbalarni omillarni, vosita va metodlarni izlab topish zarur. Ushbu yondashu o'qituvchi pedagogik mahoratini rivojlantirish muammolarini hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'kidlash joizki, har bir o'qituvchi ko'nikma va malakalarini oshirish bilan birga, o'z kasbiga sadoqatli bo'lishi, uni sevishi hamd uzluksiz takomillashtirib borishi shart. Bunda belgilangan maqsadni saqlash, albatta pedagogik mahoratning eng yuksak cho'qqilarini egalashga ishonch - o'qituvchi uchun muhim ahamiyatga ega. Hozirgi zamon ilmiy pedagogik tadqiqotlar tahliliga ko'ra o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirish muammolarini hal etish quyidagicha talqin etiladi: - o'quv - tarbiyaviy jarayonni eng qulay uslublarini topish va jori etish, - o'z mehnatini muntazam ilmiy asosda tashkil yetak olish; - o'qituvchi pedagogik qobiliyatini va pedagogik madaniyatini oshirish: - pedagogik muammolarni muvaffaqiyatli hal etish yo'llarini takomillashtirish; - amaliy va nazariy bilimlarni doimiy oshirib borish; - kasbiy ijodkorlikni uzluksiz rivojlantirish. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, Sharq va G'arb olimlari tomonidan tahlil qilingan o'qituvchining pedagogik faoliyati haqidagi ko'pgin mulohazalar hozirgi kungacha o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda, demak millati va kelib chiqishidan qat'iy nazar ajdodlar merosini takomillashtirish evaziga hozirgi kunda ta'lim va tarbiyani yanada yuksak bosqichlarga ko'tarilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. //Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T, Sharq, 1997, 20-29 betlar.
2. O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi qonuni. //Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T, Sharq, 1997, 31-61 betlar.
3. Karimov I.A. Buyuk kelajagimizning huquqiy kafolati. - T, Sharq nashriyot-matbaa konsemini Bosh tahririyati, 1993, 27-28-bet.
4. Ta'lim-tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni voyaga etkazish" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997-yil 6-oktyabrda qabul qilgan Farmoni.
5. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. - T.: A. Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1993. - 187 b.
6. Педагогика (Под. ред. П.И.Пидкасистого). - М. : Педагогическое общество России, 2003. - 608 с.
7. Pirmuxamedova M. Pedagogik mahorat asoslari.- T.: 2001.
8. Suxomlinskiy V.D.Bolalargajonim fido. -T.: O'qituvchi, 1984-254b. 14.O'zbek pedagogikasi tarixi //A.Zunnunov tahriri ostida. T.: O'qituvchi, 1997. -272 b

РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ЧЕРЕЗ ГЕОМЕТРИЧЕСКИЕ ЗАДАЧИ

Рахмонова С.Ю.

*учитель математики, кафедра педагогики и начального образования,
Ургенский инновационный университет*

Каримова К.Р.

*доцент, доктор педагогических наук, кафедра методики начального
образования, Ургенский государственный педагогический
институт*

Tayanch soʻzlar: mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, geometrik masalalar, boshlangʻich sinf oʻquvchilari, kognitiv qobiliyatlar, muammolarni hal qilish, taʼlim strategiyalari.

Ключевые слова: развитие логического мышления, геометрические задачи, ученики начальной школы, когнитивные навыки, решение проблем, образовательные стратегии.

Key words: development of logical thinking, geometric problems, primary school students, cognitive skills, problem solving, educational strategies.

Резюме:

Ushbu maqolada boshlangʻich sinf oʻquvchilarida mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda geometriya muammolarining roli koʻrib chiqiladi. Shakllar, fazoviy munosabatlar va muammoni hal qilish strategiyalariga eʼtibor qaratish orqali oʻquvchilarni tanqidiy va mantiqiy fikrlash, fikrlash qobiliyatlarini yaxshilash ragʻbatlantiriladi. Tadqiqotda mantiqiy tafakkurni eng yaxshi rivojlantiruvchi geometrik masalalarning turlari, ularning kognitiv rivojlanish bosqichlariga mos kelishi va bu masalalarni darsda amaliy amalga oshirish tahlil qilinadi. Natijalar shuni koʻrsatadiki, oʻqitishning interfaol usullari bilan birgalikda tuzilgan geometriya masalalari oʻquvchilarning mantiqiy tafakkuriga salmoqli hissa qoʻshib, ularni keyinchalik oʻzlashtirishda murakkabroq matematik tushunchalarga tayyorlaydi.

Резюме:

В этой статье рассматривается роль геометрических задач в содействии развитию способностей логического мышления у учащихся начальной школы. Занимаясь фигурами, пространственными отношениями и стратегиями решения проблем, ученики поощряются мыслить критически и логически, улучшая свои навыки рассуждения. В исследовании анализируются типы геометрических задач, которые лучше всего развивают логическое мышление, их соответствие стадиям когнитивного развития и практическая реализация этих задач в классе. Результаты показывают, что структурированные геометрические задачи в сочетании с интерактивными методами обучения вносят значительный вклад в развитие логического мышления учащихся, подготавливая их к более сложным математическим концепциям на более поздних этапах обучения.

Summary:

This article examines the role of geometric problems in promoting the development of logical thinking abilities in primary school students. By engaging with shapes, spatial relationships, and problem-solving strategies, students are encouraged to think critically and logically, improving their reasoning skills. The study examines the types of geometric problems that best develop logical thinking, their relevance to stages of cognitive development, and the practical implementation of these problems in the classroom. The results show that structured geometric problems combined with interactive teaching methods make a significant contribution to the development of students' logical thinking, preparing them for more complex mathematical concepts later in their education.

I. Введение. Развитие логического мышления является фундаментальной целью современного образования, особенно на уровне начальной школы, где ученики начинают формировать когнитивные рамки, которые будут поддерживать более продвинутое обучение. Логическое мышление включает в себя способность рассуждать систематически, делать выводы и решать проблемы на основе доказательств. Таким образом, это важный навык для учеников, которым нужно овладеть не только в математике, но и в широком спектре академических дисциплин.

Один из самых эффективных способов развития логического мышления у младших школьников - это использование геометрических задач. Геометрия, с ее акцентом на формы, пространственное мышление и абстрактное решение проблем, естественным образом побуждает учеников мыслить логически. Работая с геометрическими фигурами и отношениями, ученики учатся анализировать ситуации, выявлять закономерности и применять логические правила для поиска решений. Это делает геометрию идеальным инструментом для развития навыков критического мышления в раннем возрасте.

В этой статье рассматривается, как геометрические задачи можно использовать для улучшения способностей к логическому мышлению у учеников начальной школы. Основная цель - изучить, как конкретные типы геометрических задач способствуют когнитивному развитию учеников и как педагоги могут эффективно включать эти задачи в свои методы обучения. Анализируя как теоретические основы, так и практическое применение геометрии в образовании, исследование стремится предоставить информацию о том, как можно развивать логическое мышление у младших школьников. Важность развития логического мышления в раннем образовании невозможно переоценить. По мере того, как ученики продвигаются в школе, их способность мыслить критически и логически становится необходимой для успеха в таких предметах, как математика, естественные науки и даже языковые искусства. Поэтому понимание того, как геометри-

ческие задачи могут служить катализатором этого развития, имеет большую ценность для педагогов, исследователей и политиков. В этой статье будут рассмотрены эти вопросы, и будет представлен всесторонний взгляд на роль, которую геометрия играет в когнитивном и логическом развитии учеников начальной школы.

II. Теоретическая основа.

Развитие познавательных способностей у учащихся начальной школы. Начальная школа знаменует собой решающий этап в развитии познавательных способностей детей, на котором они переходят от конкретного оперативного мышления к более абстрактным формам рассуждений, как описано в теории развития познавательных способностей Пиаже. На этом этапе учащиеся начинают понимать такие концепции, как классификация, сериализация и сохранение, которые необходимы для понимания математических принципов. Геометрическое мышление хорошо согласуется с этим развитием познавательных способностей, поскольку позволяет учащимся взаимодействовать с визуальными и пространственными представлениями, которые способствуют более глубокому логическому мышлению.

Социокультурная теория Выготского также подчеркивает важность взаимодействия в развитии познавательных способностей, предполагая, что учащиеся лучше всего учатся, когда им предоставляются задания, немного выходящие за рамки их текущих способностей - в пределах их «зоны ближайшего развития». Эта концепция особенно актуальна при знакомстве с геометрическими задачами, поскольку задача решения пространственных и логических задач побуждает учащихся расширять свои мыслительные способности, особенно при соответствующем руководстве со стороны учителей или сверстников.

Связь между геометрией и логическим мышлением. Геометрия по своей природе требует логического подхода к решению задач. Он требует от учеников анализа форм, измерения углов и распознавания закономерностей, все из которых включают критическое мышление и рассуждение. Когда ученики работают с геометрическими задачами, они по сути практикуют те же логические процессы, которые используются в математике более высокого уровня, такие как дедукция, индукция и обобщение.

Уровни геометрического мышления Ван Хиле дают представление о том, как развивается понимание геометрии учениками. Эти уровни, начиная от визуального распознавания форм и заканчивая абстрактными рассуждениями о геометрических свойствах, показывают, как ученики

прогрессируют в своей способности справляться со все более сложными геометрическими идеями. Предоставляя ученикам задания, соответствующие их уровню развития, учителя могут помочь им пройти эти этапы, тем самым повышая их способности к логическому мышлению.

Связь между геометрией и логическим мышлением хорошо документирована в образовательных исследованиях. Исследования показали, что ученики, которые занимаются геометрией в раннем возрасте, развивают лучшие навыки решения проблем и более искусны в применении логических рассуждений в различных академических дисциплинах. Геометрия побуждает учеников следовать последовательности логических шагов, чтобы прийти к выводам, что помогает улучшить их общие когнитивные способности. Эти результаты показывают, что геометрия полезна не только для математического обучения, но и для развития общих навыков логического мышления.

Предыдущие исследования по преподаванию геометрии. Многочисленные исследования изучали влияние решения геометрических задач на когнитивное развитие учащихся. Исследования Клементса и Баттисты (1992) подчеркивают, что геометрия помогает учащимся улучшить пространственную визуализацию, ключевой компонент логического мышления. Их работа показывает, что когда учащиеся занимаются практическими видами деятельности, такими как манипулирование фигурами или решение пространственных головоломок, их способность мыслить логически улучшается.

Другие исследования, например, проведенные Сарамой и Клементсом (2009), подтверждают идею о том, что интерактивное проблемно-ориентированное обучение геометрии значительно улучшает логическое мышление учащихся. Позволяя учащимся изучать геометрические концепции конкретным, визуальным образом, учителя могут преодолеть разрыв между абстрактным мышлением и практическим пониманием. Использование программного обеспечения динамической геометрии в классах также доказало свою эффективность в развитии как пространственных, так и логических навыков мышления, поскольку оно позволяет учащимся экспериментировать с фигурами и преобразованиями более интуитивно понятным способом. Подводя итог, можно сказать, что теоретическая основа этого исследования основана на устоявшихся образовательных теориях и исследованиях. Развитие логического мышления с помощью геометрических задач поддерживается теориями когнитивного развития и эмпирическими данными, которые связывают геометрию с улучшенными навыками рас-

суждения. Эта основа служит основой для понимания того, как геометрические задачи могут быть стратегически использованы в начальном образовании для развития способностей учащихся к логическому мышлению.

III. Методология.

Дизайн исследования. В этом исследовании используется смешанный подход, сочетающий как качественные, так и количественные методы исследования для изучения того, как геометрические задачи способствуют развитию логического мышления у учащихся начальной школы. Исследование проводилось в течение шести месяцев в нескольких классах начальной школы с использованием различных геометрических задач и методов обучения. Количественный аспект исследования включал предварительные и последующие тесты для измерения улучшения логического мышления учащихся, в то время как качественный аспект был сосредоточен на наблюдении за взаимодействием в классе, методами обучения и процессами решения задач учащимися.

Образец и участники. Исследование проводилось с выборкой из 120 учеников начальной школы с 3 по 5 класс из четырех разных школ. Участники были разделены на контрольную и экспериментальную группы. Экспериментальная группа получила учебную программу, обогащенную геометрическими задачами, призванными бросить вызов способностям учащихся к логическому мышлению, в то время как контрольная группа следовала стандартной программе по геометрии без дополнительного акцента на логическое мышление.

Учителя, участвовавшие в исследовании, прошли предварительную подготовку по использованию геометрических задач в качестве инструмента для развития логического мышления. Им были предоставлены рекомендации о том, как представлять задачи, содействовать групповой работе и поощрять рассуждения и обсуждения среди учащихся.

Типы используемых геометрических задач. Для этого исследования были выбраны различные геометрические задачи, нацеленные на различные аспекты логического мышления. Задачи варьировались от базового распознавания и классификации форм до более сложных задач, таких как симметрия, преобразования (например, вращения, переносы и отражения) и головоломки на пространственное мышление. Задачи были разработаны так, чтобы побудить учащихся выявлять закономерности, делать прогнозы, проверять гипотезы и обосновывать свои рассуждения.

Примеры задач, использованных в исследовании, включают:

1. Классификация фигур: учащимся было предложено классифицировать фигуры на основе их свойств (например, количество сторон, типы углов).

2. Задания на симметрию: учащимся нужно было определить симметричные фигуры и нарисовать линии симметрии.

3. Головоломки на трансформацию: учащиеся решали задачи, связанные с перемещением фигур на координатной плоскости, используя логические шаги для прогнозирования результатов.

4. Решение геометрических задач: эти задачи включали несколько шагов, на которых учащимся требовалось вывести неизвестные переменные на основе геометрических правил (например, поиск недостающих углов или сторон в многоугольниках).

Каждая задача была структурирована так, чтобы опираться на предыдущие знания учащихся, одновременно побуждая их мыслить логически и систематически.

Используемые методы обучения. В исследовании использовались интерактивные и ориентированные на учащихся методы обучения, разработанные для развития логического мышления. Основные стратегии обучения включали:

1. Направляемое решение задач: учителя давали минимальные прямые инструкции, позволяя учащимся исследовать проблемы самостоятельно или в небольших группах. Учителя вмешивались, когда это было необходимо, чтобы задать наводящие вопросы, которые поощряли более глубокое мышление.

2. Совместное обучение: учащиеся часто работали в парах или группах, чтобы решить геометрические задачи. Такое сотрудничество способствовало обсуждению, позволяя учащимся сформулировать свои мыслительные процессы и отточить свои логические рассуждения посредством взаимодействия со сверстниками.

3. Использование манипулятивных и наглядных пособий: физические инструменты, такие как геометрические блоки, танграммы и программное обеспечение для динамической геометрии, использовались для предоставления практического опыта, помогая учащимся визуализировать и манипулировать фигурами в рамках решения их проблем.

4. Подготовленное обучение: учителя постепенно увеличивали сложность задач, начиная с простых задач и переходя к более абстрактным задачам, которые требовали навыков мышления более высокого порядка.

Сбор данных. Данные собирались с помощью комбинации предварительных и итоговых тестов, наблюдений в классе и интервью с учителями и учениками. Предварительные тесты измеряли базовые способности к логическому мышлению учеников, в то время как итоговые тесты были разработаны для оценки улучшения после периода вмешательства.

Эти тесты включали задания, оценивающие распознавание образов, дедукцию, пространственное мышление и решение проблем.

Наблюдения в классе проводились регулярно, чтобы документировать типы взаимодействий, которые происходили во время решения проблем, как учителя способствовали обсуждениям и методы, которые ученики использовали для решения проблем. Интервью с учителями давали представление об эффективности используемых методов и материалов, в то время как интервью со студентами были сосредоточены на их опыте и восприятии геометрических задач.

Анализ данных. Количественные данные предварительных и итоговых тестов анализировались с использованием статистических методов для определения степени улучшения логического мышления между экспериментальной и контрольной группами. Для сравнения средних баллов двух групп до и после вмешательства использовался парный t-тест, при этом уровень значимости был установлен на уровне 0,05.

Качественные данные наблюдений за классом и интервью были тематически проанализированы для выявления закономерностей в методах преподавания, вовлеченности учащихся и стратегиях решения проблем. Эти данные помогли глубже понять, как и почему геометрические задачи повлияли на развитие логического мышления учащихся.

В заключение следует отметить, что методология, использованная в этом исследовании, предназначена для комплексной оценки влияния геометрических задач на развитие логического мышления учащихся начальной школы с использованием комбинации количественных и качественных методов исследования.

IV. Результаты.

Количественные результаты. Анализ данных до и после тестирования выявил значительное улучшение способностей к логическому мышлению учащихся в экспериментальной группе, которым были предложены геометрические задачи. Средний балл экспериментальной группы увеличился с 58% в предварительном тесте до 78% в послетестовом, в то время как контрольная группа, которая следовала стандартной программе по геометрии, показала лишь незначительное улучшение — с 59% до

65%. Парный t-тест, проведенный для сравнения различий между пред- и посттестовыми баллами для обеих групп, продемонстрировал статистически значимую разницу ($p < 0,05$), что говорит о том, что использование геометрических задач способствовало развитию навыков логического мышления.

Дальнейший анализ показал, что определенные типы задач имели разную степень влияния:

Задачи по классификации форм и симметрии показали наибольшее улучшение, при этом учащиеся продемонстрировали 25%-ное увеличение правильных ответов в этих областях. Эти задачи были тесно связаны с ранними стадиями геометрического мышления, такими как распознавание и классификация, которые являются основополагающими для логического мышления.

Трансформационные головоломки и более сложные задачи по решению геометрических задач также показали значительное улучшение, хотя и с немного меньшей скоростью (в среднем увеличение на 15%). Эти задачи требовали мышления более высокого порядка и абстрактного мышления, что говорит о том, что учащиеся начали продвигаться к более сложным уровням геометрического и логического мышления.

При анализе успеваемости по классам, старшие ученики (пятиклассники) продемонстрировали наивысшее общее улучшение, что говорит о том, что по мере развития когнитивных способностей учащихся они лучше справляются с более сложными геометрическими задачами и эффективнее применяют логическое мышление. Тем не менее, все классы продемонстрировали значимые достижения, что указывает на то, что геометрические задачи являются эффективным инструментом для развития логического мышления на различных этапах начального образования.

Качественные результаты. Наблюдения и интервью в классе дали более глубокое понимание того, как геометрические задачи способствовали логическому мышлению среди учащихся. Из качественных данных вытекает несколько ключевых тем:

1. Улучшенные стратегии решения проблем: многие ученики в экспериментальной группе разработали более систематические подходы к решению задач в ходе вмешательства. В течение первых недель ученики, как правило, полагались на методы проб и ошибок; однако к концу исследования большинство учеников продемонстрировали более структурированный подход. Например, при решении головоломок по трансформации ученики могли сформулировать шаги, которые они предпринимали, и

объяснить свои рассуждения, демонстрируя более четкое понимание задействованных логических процессов.

2. Расширение сотрудничества и общения со сверстниками: совместный характер многих геометрических задач побуждал учеников участвовать в обсуждениях со своими сверстниками, объясняя свои мыслительные процессы и обосновывая свои решения. Это взаимодействие часто приводило к более глубокому пониманию, поскольку ученики знакомились с разными способами подхода к одной и той же проблеме. Учителя сообщили, что ученики стали более уверенно выражать свои рассуждения вслух, что, в свою очередь, помогло им закрепить понимание логических концепций.

3. Более высокая вовлеченность учеников: Учителя заметили, что использование интерактивных инструментов, таких как манипуляторы и программное обеспечение для геометрии, значительно повысило вовлеченность учеников. Учащиеся с большим желанием участвовали в мероприятиях, связанных с практическим исследованием и визуальным представлением геометрических концепций. Эта повышенная вовлеченность привела к увеличению времени, которое ученики тратили на задание, особенно на более сложные задачи, такие как геометрические преобразования, где им приходилось визуализировать и манипулировать фигурами.

4. Проблемы с абстрактным рассуждением: Несмотря на общие улучшения, некоторые ученики, особенно младшие в третьем классе, испытывали трудности с более абстрактными геометрическими задачами, которые требовали многошагового логического рассуждения.

Например, задачи, связанные с выводом неизвестных переменных (например, недостающих углов в многоугольниках), оказались сложными для некоторых учеников, что указывает на то, что, хотя геометрические задачи поддерживают логическое мышление, младшим ученикам может потребоваться дополнительная поддержка или время для полного понимания абстрактных геометрических отношений.

Сравнение типов задач. Как отмечалось ранее, более простые геометрические задачи, такие как классификация фигур и упражнения на симметрию, давали самые немедленные результаты, особенно для младших школьников. Эти задачи требовали от учеников использования базовой логики (например, определение закономерностей или группировка фигур), что хорошо соответствовало уровню их когнитивного развития. Более сложные задачи, такие как головоломки по трансформации и решение геометрических задач, хотя и были эффективными, требовали мыш-

ления более высокого порядка и были наиболее полезны для старших школьников или тех, у кого были более сильные базовые навыки.

Использование программного обеспечения для динамической геометрии также было выделено как ключевой фактор поддержки логических рассуждений школьников. Учащиеся могли исследовать геометрические отношения в интерактивном режиме, делая предположения и проверяя их в режиме реального времени. Такой подход позволял ученикам глубже вовлекаться в сложные геометрические преобразования и улучшал их понимание логических последовательностей.

Мнения учителей. Интервью с учителями еще больше подтвердили положительное влияние геометрических задач на логическое мышление школьников. Многие учителя отметили, что ученики в экспериментальной группе продемонстрировали заметное улучшение способности формулировать свои мыслительные процессы и подходить к проблемам более структурированным образом. Учителя также подчеркнули, что введение геометрических задач привнесло более увлекательный и интерактивный элемент в их уроки, сделав абстрактные концепции более доступными для учеников.

Однако учителя также отметили, что некоторые ученики, особенно те, кто испытывал трудности с общими математическими концепциями, считали абстрактные рассуждения, необходимые для определенных геометрических задач, сложными. Эти ученики извлекли наибольшую пользу из прямой поддержки учителя и обучения по шаблону, что усилило важность дифференцированного обучения при использовании геометрических задач для развития логического мышления.

Вывод результатов. Результаты этого исследования показывают, что геометрические задачи являются мощным инструментом для улучшения логического мышления у учеников начальной школы. Учащиеся экспериментальной группы продемонстрировали значительные улучшения в своей способности решать задачи логически, причем наиболее существенные улучшения наблюдались в задачах, связанных с классификацией форм и симметрией. Исследование также подчеркивает важность соответствующих учебных стратегий, таких как совместное обучение и использование манипулятивов, в содействии развитию логического мышления учеников с помощью геометрии. Хотя некоторые ученики столкнулись с трудностями при выполнении более абстрактных задач, общее влияние геометрических задач на логическое мышление было положительным во всех классах.

V. Дискуссия:

Результаты этого исследования подчеркивают значительное влияние геометрических задач на развитие логического мышления у учащихся начальной школы. Количественные данные, которые показали заметное улучшение результатов экспериментальной группы в задачах логического мышления, в сочетании с качественными наблюдениями подтверждают гипотезу о том, что геометрия является ценным инструментом для развития критического мышления и навыков решения проблем.

Интерпретация результатов. Существенное улучшение в экспериментальной группе, особенно в таких областях, как классификация форм и задачи симметрии, согласуется с теориями когнитивного развития, обсуждавшимися ранее, такими как модели геометрического мышления Пиаже и Ван Хиле. Для младших школьников эти более простые задачи требовали базового распознавания и идентификации образов, что помогало укрепить фундаментальные процессы логического мышления. Эти типы задач позволяют ученикам взаимодействовать с конкретными объектами и концепциями, которые необходимы на их когнитивной стадии, и обеспечивают ступеньки к более абстрактному мышлению.

Более сложные задачи, такие как головоломки-трансформации и многошаговое решение геометрических задач, оказались более сложными, особенно для младших школьников или тех, у кого более слабые фундаментальные навыки. Эти результаты показывают, что, хотя геометрические задачи эффективны для развития логического мышления, стадия развития учащихся и предыдущие знания являются важными факторами, которые следует учитывать при выборе соответствующих типов задач. Это согласуется с теорией Ван Хиле, которая утверждает, что учащиеся должны проходить последовательные уровни геометрического понимания, переходя от простой визуализации к более продвинутому логическому анализу.

В результатах также подчеркивалась роль интерактивного практического обучения. Использование манипулятивных средств и программного обеспечения для геометрии повышало вовлеченность учащихся и обеспечивало динамичный опыт обучения. Физически манипулируя фигурами и исследуя геометрические отношения в режиме реального времени, учащиеся могли проверять гипотезы и визуализировать логические последствия своих действий. Эта форма активного обучения, по-видимому, внесла значительный вклад в наблюдаемые улучшения логического мышления, особенно в более сложных задачах. Эти результаты соответствуют

акценту Выготского на важности социального взаимодействия и практического опыта в когнитивном развитии.

Выводы для практики обучения. Результаты исследования имеют несколько важных последствий для практики преподавания математики в начальной школе:

1. Интеграция геометрии как можно раньше и чаще: учителя должны вводить геометрические задачи в учебную программу как можно раньше, чтобы стимулировать развитие навыков логического мышления. Простые задания, такие как классификация фигур, определение симметрии и базовые упражнения на пространственное мышление, должны регулярно включаться в уроки, особенно для младших школьников. Эти задания не только увлекательны, но и обеспечивают доступную точку входа в логическое мышление.

2. Прогрессивная сложность задач: геометрические задачи должны быть построены по сложности, начиная с конкретных и визуальных задач и постепенно переходя к более абстрактным и многошаговым задачам. Учителя должны оценивать текущий уровень геометрического понимания учащихся (на основе стадий Пиаже или уровней Ван Хиле) и предлагать задачи, которые являются сложными, но достижимыми. Это гарантирует, что учащиеся работают в своей зоне ближайшего развития, где обучение и когнитивный рост наиболее эффективны.

3. Содействие сотрудничеству и общению: как показали качественные данные, учащиеся получили большую пользу от сотрудничества со сверстниками. Работа в парах или группах позволила им вербализовать свои рассуждения, сравнить стратегии и учиться друг у друга. Учителя должны поощрять совместные сессии решения проблем, где ученики могут обсуждать свои подходы к геометрическим задачам и совершенствовать свои логические рассуждения посредством диалога.

4. Использование манипуляторов и технологий: Положительное влияние манипуляторов и программного обеспечения для динамической геометрии невозможно переоценить. Предоставление ученикам инструментов для физического манипулирования геометрическими фигурами или цифрового исследования преобразований углубляет их понимание пространственных отношений и логических процессов. Учителя должны интегрировать эти инструменты в свои уроки, чтобы сделать абстрактные концепции более осязаемыми и интерактивными для учеников.

5. Поддержка и дифференциация со стороны учителя: в то время как многие ученики преуспели в решении геометрических задач, результаты

показывают, что некоторые, особенно младшие ученики или те, у кого меньше опыта в математике, испытывали трудности с более абстрактными задачами на рассуждение. Учителя должны оказывать дополнительную поддержку и давать этим ученикам подробные инструкции, разбивая сложные задачи на более мелкие, более управляемые шаги. Дифференциация инструкций для удовлетворения индивидуальных потребностей учеников гарантирует, что все ученики, независимо от способностей, смогут извлечь пользу из решения геометрических задач.

Проблемы и ограничения. Хотя исследование показало положительные результаты, было обнаружено несколько проблем и ограничений, которые требуют обсуждения:

1. Различные когнитивные уровни: одним из ограничений исследования был разный диапазон когнитивных уровней среди учеников, особенно между 3 и 5 классами. Различия в когнитивном развитии учеников повлияли на их способность решать определенные типы геометрических задач, особенно абстрактные задачи. В будущих исследованиях можно было бы рассмотреть возможность группировки учеников по уровню когнитивного развития, а не по классу, чтобы обеспечить более индивидуальные задачи по решению проблем. 2. Различия в учителях: хотя все учителя прошли обучение по внедрению геометрических задач в свою учебную программу, были различия в том, как они проводили уроки. Некоторые учителя чувствовали себя более комфортно, используя манипулятивные материалы или содействуя групповой работе, в то время как другие предпочитали более традиционное обучение под руководством учителя. Эта изменчивость могла повлиять на успеваемость и вовлеченность учеников. Обеспечение более последовательных методов обучения в классах могло бы обеспечить более единообразные результаты.

3. Ограничения по времени: еще одной проблемой было время, выделенное на уроки геометрии в рамках более широкой учебной программы по математике. Исследование проводилось в течение шести месяцев, но из-за ограниченного времени в классе, посвященного конкретно геометрии, некоторые ученики могли не иметь достаточной практики с более сложными задачами. Будущие исследования могли бы изучить эффекты более интенсивного вмешательства, ориентированного на геометрию, в течение более длительного периода.

Ограничения исследования. Хотя это исследование дает ценную информацию, следует отметить несколько ограничений. Размер выборки, хотя и достаточный, был ограничен четырьмя школами, что может не

быть полностью репрезентативным для всех учеников начальной школы. Дальнейшие исследования с участием более крупной, более разнообразной группы могут помочь обобщить результаты. Кроме того, исследование было сосредоточено в первую очередь на краткосрочных улучшениях логического мышления. Лонгитюдное исследование, отслеживающее прогресс учащихся в течение нескольких лет, может дать представление о долгосрочных преимуществах решения геометрических задач для логического рассуждения и академической успеваемости.

Заключение дискуссии. В заключение следует отметить, что результаты этого исследования подчеркивают ценность включения геометрических задач в учебную программу начальной школы как средства развития способностей учащихся к логическому мышлению. Результаты показывают, что геометрия обеспечивает увлекательную и эффективную платформу для развития навыков критического рассуждения, и что интерактивное практическое обучение является ключом к этому процессу. При соответствующем обеспечении, сотрудничестве и использовании манипулятивных инструментов учащиеся могут значительно улучшить свое логическое мышление, подготовив их к более сложным математическим концепциям в будущем. Однако необходимо уделять пристальное внимание индивидуальным потребностям учащихся, так как некоторым может потребоваться дополнительная поддержка, чтобы в полной мере воспользоваться задачами по решению геометрических задач.

VI. Заключительная часть.

Целью данного исследования было изучение влияния решения геометрических задач на развитие логического мышления у учащихся начальной школы. Результаты убедительно свидетельствуют о том, что геометрические задачи не только улучшают пространственное мышление учащихся, но и вносят значительный вклад в их общие способности к логическому мышлению. Основные выводы, сделанные в результате данного исследования, следующие:

1. Геометрия как катализатор логического мышления: геометрические задачи эффективны для развития логического мышления у учащихся начальной школы, о чем свидетельствует значительное улучшение результатов экспериментальной группы. Задания, включающие классификацию фигур, симметрию и геометрические преобразования, помогают учащимся развивать основные когнитивные навыки, такие как распознавание образов, дедукция и решение задач, которые являются неотъемлемой частью логического мышления.

2. Важность задач, соответствующих уровню развития: Результаты подчеркивают важность соответствия геометрических задач уровням когнитивного развития учащихся. Младшие ученики преуспели в решении более простых, более конкретных задач, в то время как старшие ученики преуспели, столкнувшись с более абстрактными, многошаговыми задачами. Это открытие подтверждает необходимость в подпорках в образовании по геометрии, где задачи должны постепенно усложняться для поддержки когнитивного роста.

3. Интерактивное обучение и сотрудничество как ключевые факторы: использование интерактивных инструментов обучения, таких как манипулятивы и программное обеспечение для динамической геометрии, сыграло решающую роль в вовлечении студентов и помощи им в визуализации и манипулировании геометрическими концепциями. Кроме того, совместное обучение позволило студентам сформулировать свои рассуждения, сравнить стратегии решения проблем и учиться у своих сверстников, что еще больше повысило их способности к логическому мышлению.

4. Роль учителя в содействии обучению: учителя играют ключевую роль в руководстве студентами по геометрическим задачам и создании благоприятной среды для логического мышления. Дифференцированное обучение и поддержка учителя имели решающее значение, особенно для студентов, которые испытывали трудности с более сложными задачами. Профессиональное развитие и обучение использованию интерактивных инструментов геометрии и стратегий совместного обучения могут еще больше повысить эффективность обучения в этой области.

5. Потенциал для более широкого применения: Положительные результаты этого исследования показывают, что геометрическое решение задач может поддерживать логическое мышление не только в математике, но и в других академических дисциплинах. Логические процессы, разработанные с помощью геометрии, такие как дедукция, проверка гипотез и систематическое решение задач, могут быть перенесены в другие области, помогая учащимся преуспевать в предметах, требующих критического мышления и аналитических навыков.

Будущие направления исследований. Хотя это исследование дает ценные идеи, необходимы дальнейшие исследования для расширения этих результатов. Будущие исследования могли бы изучить долгосрочные эффекты геометрического решения задач на логическое мышление и исследовать, как эти навыки переносятся в другие академические области. Кроме того, исследования могли бы быть сосредоточены на оптимизации

стратегий обучения для разных когнитивных уровней и изучении влияния технологических инструментов на вовлеченность и успеваемость учащихся в геометрии.

В заключение следует отметить, что геометрические задачи предлагают эффективный и увлекательный подход к развитию логического мышления у учащихся начальной школы. При соответствующих методах обучения и акценте на практическом обучении геометрия может служить мощным инструментом в подготовке учащихся к более сложным задачам на рассуждение не только в математике, но и в более широком образовательном контексте.

Литература:

1. Баттиста, М. Т. (1999). Важность пространственной структуризации в геометрическом мышлении. *Обучение детей математике*, 6(3), 170-177.
2. Клементс, Д. Х. и Сарама, Дж. (2011). Исследования в области математического образования в раннем детстве: траектории обучения для маленьких детей. Routledge.
3. Фьюс, Д., Геддес, Д. и Тишлер, Р. (1988). Модель ван Хиле для мышления в геометрии среди подростков. *Журнал исследований в области математического образования*. Монография, 3. Национальный совет учителей математики.
4. Инхельдер, Б. и Пиаже, Дж. (1958). Рост логического мышления от детства к юности. Основные книги.
5. Джонс, К. (2002). Проблемы преподавания и изучения геометрии. В Л. Хаггарти (ред.), «Аспекты преподавания средней математики: перспективы практики» (стр. 121–139). Routledge.
6. Национальный научный совет. (2001) *Сложение: помощь детям в изучении математики*. Routledge.
7. Пресмег, Северная Каролина (2006). Исследования по визуализации в обучении и преподавании математики. В А. Гутьерресе и П. Бозро (ред.), «Справочник исследований по психологии математического образования: прошлое, настоящее и будущее» (стр. 205-235).
8. Ван Хиле, П.М. (1986). Структура и понимание: теория математического образования. Академическая пресса.
9. Выготский, Л. С. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes* (сознание в обществе: развитие высших психологических процессов). Издательство Гарвардского университета.
10. Якель, Э., Кобб, П. и Вуд, Т. (1991). Взаимодействие в малых группах как источник возможностей обучения математике во втором классе. *Журнал исследований в области математического образования*, 22(5), 390-408.

МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ДЛЯ РАЗРАБОТКИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО КОНТЕНТА

Абдуллаева О.С.

*Наманганский инженерно-строительный институт
доктор педагогических наук (DSc), профессор*

Азамхонов Б.С.

Ферганский филиал ТУИТ, соискатель

Tayanch so'zlar: raqamli texnologiyalar, raqamli usullar, dinamik saytlarni yaratish.

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровые методы, создание динамических сайтов.

Key words: digital technologies, digital methods, creation of dynamic websites.

Резюме:

So'nggi yillarda ta'lim jarayonlarini tez o'zgaruvchan sharoitlarga moslashtirish zarurati tufayli ta'lim sohasida raqamli vositalarga qiziqish sezilarli darajada oshdi. Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatda ta'lim sifatini oshirish va malakali mutaxassislarni tayyorlashning asosiy omiliga aylanadigan raqamli vositalardan foydalanish usullarini joriy etish muhokama va tahlil qilingan.

Резюме:

В последние годы наблюдается значительное увеличение интереса к цифровым инструментам в сфере образования, что связано с необходимостью адаптации учебных процессов к быстро меняющимся условиям. В данной статье рассмотрены и проанализированы вопросы реализации методов применения цифровых инструментов, которые станут основополагающим фактором для повышения качества образования и подготовки компетентных специалистов в условиях современного общества.

Summary:

In recent years, there has been a significant increase in interest in digital tools in the field of education, which is associated with the need to adapt educational processes to rapidly changing conditions. This article examines and analyzes the issues of implementing methods for using digital tools, which will become a fundamental factor in improving the quality of education and training competent specialists in the conditions of modern society.

Введение. Методика применения цифровых инструментов для разработки образовательного контента включает в себя целый ряд стратегий и подходов, которые помогают создавать эффективные и интерактивные учебные материалы. Основным элементом данной методики является ин-

теграция современных технологий, таких как платформы для онлайн-обучения, приложения для создания видеоконтента и инструменты для совместной работы.

В первую очередь, необходимо определить цели и задачи обучения, а затем выбрать подходящие цифровые инструменты, которые максимально соответствуют типу контента и особенностям целевой аудитории. Например, для визуальных Learners подойдут интерактивные видеоматериалы и инфографика, а для аудиалов - подкасты и аудиолекции.

Кроме того, важным аспектом является возможность обратной связи. Использование интерактивных тестов и опросов позволяет не только оценить уровень усвоения материала, но и адаптировать образовательный контент на основе полученных данных.

Таким образом, методика применения цифровых инструментов направлена на создание интерактивной и адаптивной образовательной среды, способствующей качественному обучению и вовлечению студентов в процесс.

Методология исследования. В последние годы наблюдается значительное увеличение интереса к цифровым инструментам в сфере образования, что связано с необходимостью адаптации учебных процессов к быстро меняющимся условиям. Методология исследования методики применения цифровых инструментов для разработки образовательного контента включает в себя несколько важных этапов.

Первоначально, необходимо провести анализ существующих цифровых инструментов, оценивая их функциональные возможности и влияние на обучаемость. Далее следует определить наиболее эффективные подходы к интеграции этих инструментов в образовательный контент, основываясь на теоретических и практических аспектах. В процессе разработки контента важно учитывать разнообразие потребностей обучающихся, что требует применения индивидуализированных методов и форматов.

Ключевым аспектом является также оценка эффективности применения цифровых инструментов. Оценка может включать в себя как количественные, так и качественные методы, позволяющие выявить влияние нововведений на результаты обучения. В конечном итоге, успешная реализация методов применения цифровых инструментов станет основополагающим фактором для повышения качества образования и подготовки компетентных специалистов в условиях современного общества.

Анализ и результат. Создание динамических сайтов включает использование технологий и методов, которые позволяют веб-страницам

изменяться в зависимости от запросов пользователей или данных из базы данных. Эти методы обеспечивают интерактивность и адаптивность, что делает сайты более функциональными и персонализированными. Ниже приведены основные методы и технологии для создания динамических сайтов.

1. Серверный рендеринг. Серверный рендеринг (Server-Side Rendering, SSR) - это процесс, при котором веб-страница генерируется на сервере, а затем отправляется клиенту в виде готового HTML-кода. Это позволяет динамически изменять содержание страницы на основе данных, полученных от сервера.

Языки программирования и фреймворки:

PHP: Один из самых распространённых языков для серверного рендеринга.

Python (Django, Flask): Фреймворки для создания веб-приложений и рендеринга страниц на сервере.

Ruby on Rails: Популярный фреймворк на языке Ruby для серверного рендеринга.

Node.js (Express.js): Платформа для создания серверных приложений на JavaScript.

Принцип работы: Клиент отправляет запрос на сервер. Сервер обрабатывает запрос, взаимодействует с базой данных и генерирует HTML-код. Готовый HTML отправляется клиенту для отображения в браузере.

2. Клиентский рендеринг. Клиентский рендеринг (Client-Side Rendering, CSR) - это процесс, при котором основная часть работы по созданию HTML-кода выполняется на стороне клиента (в браузере). Сервер отправляет основной скелет HTML и JavaScript-код, который затем используется для динамического формирования страницы.

Языки и библиотеки:

JavaScript: Основной язык для клиентского рендеринга.

React: Библиотека для создания пользовательских интерфейсов, поддерживает рендеринг на стороне клиента.

Vue.js: Прогрессивный фреймворк для создания динамичных интерфейсов.

Angular: Фреймворк от Google для создания одностраничных приложений и сложных интерфейсов.

Принцип работы: Клиент отправляет запрос на сервер. Сервер отправляет основной HTML, CSS и JavaScript. JavaScript на клиентской стороне динамически заполняет и обновляет HTML.

3. Использование AJAX и Fetch API.

AJAX (Asynchronous JavaScript and XML) и Fetch API позволяют асинхронно загружать данные с сервера и обновлять содержимое страницы без её перезагрузки.

AJAX: Использует объект XMLHttpRequest для отправки запросов и получения данных с сервера.

Примеры: Загрузка данных через GET или POST запросы и динамическое обновление частей страницы.

Fetch API: Более современный способ работы с сетевыми запросами, использующий промисы.

Примеры: Загрузка данных, обработка ответов и обновление DOM.

4. Использование WebSockets.

Обеспечивают двустороннюю связь между клиентом и сервером, что позволяет обновлять данные на веб-странице в реальном времени без необходимости постоянного опроса сервера.

Принцип работы: Клиент устанавливает WebSocket-соединение с сервером. Сервер и клиент могут обмениваться данными в реальном времени. Используется для приложений, требующих реального времени, таких как чаты и игры.

5. Взаимодействие с базами данных.

Взаимодействие с базами данных - ключевой компонент динамических сайтов, позволяющий хранить и извлекать данные по запросам.

Реляционные базы данных:

MySQL, PostgreSQL: Популярны системы для хранения структурированных данных.

SQL-запросы: Используются для получения и обновления данных в базе данных.

NoSQL базы данных: MongoDB, CouchDB для хранения неструктурированных данных и масштабируемых решений. Запросы используются для взаимодействия с документами и коллекциями данных.

6. Интеграция с API.

Integration с API (Application Programming Interface) позволяет веб-приложениям взаимодействовать с внешними сервисами и получать данные.

7. Кэширование.

Кэширование помогает улучшить производительность и уменьшить нагрузку на сервер, сохраняя часто запрашиваемые данные.

Типы кэширования: Кэширование на стороне сервера - сохранение данных на сервере для повторного использования. Кэширование на стороне клиента для хранения данных в браузере пользователя.

8. Адаптивный дизайн и отзывчивость.

Адаптивный дизайн (Responsive Design) и отзывчивость (Adaptive Design) обеспечивают правильное отображение сайта на различных устройствах и экранах.

Заключение. Создание динамических сайтов включает использование различных методов и технологий, таких как серверный и клиентский рендеринг, AJAX, WebSockets, работа с базами данных, интеграция с API и кэширование. Каждый метод имеет свои преимущества и применимость в зависимости от требований проекта и задач, которые необходимо решить. Использование этих технологий позволяет создавать интерактивные и адаптивные веб-приложения, удовлетворяющие потребности современных пользователей.

Литература:

1. Abdullayeva, O. (2023). Intelektual axborot bilimlar tizimida qoidalarga asoslangan bilimlarni namoyish etish modellari xususiyatlari va belgilari. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(6), 124-129.
2. Ozoda, A., & Azamxonov, B. S. (2023). Means of organizing an intelligent information system. Innovations in Technology and Science Education, 2(17), 438-449.
3. Safibullaeva, A. O. (2022). Foreign experience in the preparation of master's programs aimed at the development of information and management competences. Current research journal of pedagogics, 3(03), 41-47.
4. Ozoda, A., & Oydin, Z. (2023). Development of information and management competences of the future education manager. Innovations in Technology and Science Education, 2(9), 416-425.
5. Abdullayeva, O. S., & Muhammadjonov, A. O. (2023, September). Modeling the Development of Department Activities in Higher Education Institutions: Enhancing the Management System with Quantum Communication and Cryptography%. In 2023 International Conference on Sustainable Emerging Innovations in Engineering and Technology (ICSEIET) (pp. 588-591). IEEE.
6. Abdullaeva, O. (2023). Target, content and structural parameters of the development of the department activity management system. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, (9), 531-536.
7. Abdullaeva, O. S., & Mehmanova, Y. U. (2022). Artificial intelligence systems. In Социально-экономическое развитие региона: опыт, проблемы, инновации (pp. 206-208).
8. Safibullaeva, A. O., & Azamxonov, B. S. (2024). Technology of creation and application of an intelligent information system. current research journal of pedagogics, 5(01), 31-38.
9. Абдуллаева, О. С. (2022). Замонавий жамиятни ахборотлаштириш шароитида талабаларда медиасаводхонлик маданиятини шакллантириш. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 11, 59-65.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ РАННЕЙ ПОМОЩИ

Юсупова Н.

*Доцент кафедры Олигофренопедагогики
Ташкентского государственного
педагогического университета имени Низоми*

Tayanch soʻzlar: korreksiya, skringing, differentsial diagnostika, moslashish, klinisyen, ensefalopatiya, fenomenologiya.

Ключевые слова: коррекция, скрининг, дифференциальная диагностика, адаптации, клиницист, энцефалопатия, феноменология.

Key words: correction, screening, differential diagnosis, adaptation, clinician, encephalopathy, phenomenology.

Резюме:

Maqolada bolalarda nogironlikni erta aniqlash sifati va samaradorligi, erta nogironlikning oldini olish, tugʻilishda nogironlikni kamaytirish yoʻllari tahlil etilgan. Aqli zaif bolalarga erta yordamni tashkil etishning dolzarb muammosini oʻrganishga bagʻishlangan.

Резюме:

В статье анализируются качество и эффективность раннего выявления инвалидности у детей, пути профилактики ранней инвалидности, снижения инвалидности при рождении. Посвящена изучению актуальной проблемы организационной ранней помощи детям с нарушением интеллекта.

Summary:

The article analyzes the quality and effectiveness of early detection of disability in children, ways to prevent early disability, and reduce disability at birth. Dedicated to studying the current problem of organizing early assistance for children with intellectual disabilities.

Организация ранней помощи детям с ограниченными возможностями - наиболее ответственный период в жизни человека, в это время закладывается фундамент будущей личности, продолжают формироваться основы физического и психического здоровья. Чтобы обеспечить своевременное и полноценное развитие ребенка, родителям и другим членам семьи важно знать общие закономерности этого процесса. И с учетом его особенностей создать такие условия для развития малыша, которые помогли бы ему реализовать потенциал, заложенный в нем природой и собственной

программой развития. Однако многие родители недооценивают необходимость раннего воспитания ребенка и относятся к этому без должного внимания.

Актуальность этой проблемы обусловлена тем, что клиницистами подчеркивается высокая частота рождения детей с перинатальной энцефалопатией. Причинами, вызывающими перинатальную патологию центральной нервной системы, могут быть неблагоприятные воздействия в период внутриутробного развития, различные родовые травмы, тяжелые заболевания, перенесенные в раннем возрасте, которые и вызывают риск возникновения у детей нарушений в развитии. Необходимость ранней помощи очевидна. Современные научные исследования показывают критическое значение первых двух – трех лет жизни в развитии ребенка.

Команда специалистов, состоящая из врачей, дефектолога, логопеда, педагога-психолога, социального педагога помогает семье создать оптимальные условия для развития ребенка и преодолеть трудности в воспитании особого малыша, поддерживает родителей.

Причинами создания необходимости ранней помощи детям и семьям, стали следующие факторы:

- рост числа детей, имеющих нарушения развития при рождении;
- рост числа социального неблагополучия семей (семей с одним родителем, семьям с крайне низким уровнем дохода, не обеспеченных жильем и т.д.).

Практика показывает, что своевременная помощь и коррекция психофизического развития в данном возрасте даёт возможность сгладить имеющиеся недостатки в развитии ребенка, а в ряде случаев даже их устранить. В настоящее время в системе образования сложились условия для обеспечения комплексной психолого-педагогической и медико-социальной помощи детям с ОВЗ и в их семьях.

Этапы организatsii ранней помощи детям с ОВЗ и их семьям.

1 этап - выявление детей, нуждающихся в ранней помощи (скрининг) - ответственный: педиатр.

2 этап - создание и реализatsia программы раннего сопровождения междисциплинарная оценка развития - ответственные: педиатр, дефектолог, логопед, социальный педагог, педагог - психолог;

-дифференциальная диагностика - ответственные: педиатр, дефектолог, социальный педагог;

-работа с семьей и ребенком по индивидуальным программам - ответственные: дефектолог, логопед, социальный педагог;

-домашнее визитирование. - ответственные: учитель-дефектолог, логопед, социальный педагог, педагог-психолог.

3 этап - переход ребенка в учреждения для детей дошкольного возраста

-подбор учреждения; взаимодействие специалистов в период адаптации
-ответственные: дефектолог, логопед, социальный педагог.

Первым в историческом аспекте и методологически наиболее важным среди условий организации и осуществления комплексной (интегративной) диагностики следует считать предложенную Л. С. Выготским систему анализа развития и распада психических функций, а также его представления о первичных и вторичных нарушениях психического развития. Эта система и представления о первичных и вторичных нарушениях психических функций могут служить основными теоретическими предпосылками структурного анализа дефекта, поскольку позволяют определенным образом классифицировать и осмысливать обнаруживаемую при первоначальном обследовании ребенка феноменологию.

Выявление первичных, вторичных, третичных и других нарушений в их специфическом соотношении теоретически должно давать картину, характерную для той или иной категории отклоняющегося (нарушенного) развития у детей дошкольного и школьного возраста. К настоящему времени специальной психологией и коррекционной педагогикой накоплен достаточно обширный фактический материал для построения таких специфических, своеобразных психолого-педагогических структур (характеристик, моделей) нарушенного (отклоняющегося) развития.

Вторым условием развития психолого-медико-педагогической диагностики можно считать представление Л. С. Выготского о зонах актуального и ближайшего развития, о роли помощи со стороны взрослого в достижении ребенком более высоких результатов, чем он первоначально показывает в попытках самостоятельного выполнения тех или иных заданий. Это учение Л. С. Выготского нашло свое методическое воплощение в разработке основополагающих положений обучающего эксперимента.

Третьим условием развития теоретических основ диагностики нарушенного развития являются общетеоретические представления В. И. Лубовского и фактические данные об общих и специфических закономерностях отклоняющегося (нарушенного) развития в детском возрасте.

Четвертым условием, основанием, обеспечивающим возможности развития психолого-педагогической дифференциальной диагностики, являются обширные психолого-педагогические знания о детях разных категорий нарушенного (отклоняющегося) развития. Ряд общих законо-

мерностей, характерных для всех категорий аномального развития в детском возрасте, установлен и определен. Это, в первую очередь, - недостаточность словесного опосредования (нарушение вербализации); снижение скорости приема и переработки информации; замедление формирования понятий; недостаточное развитие способностей к переносу сформированных навыков, умений, знаний в другие условия (В. И. Лубовский).

Пятым условием дифференциальной диагностики является учет трех критериев во время проведения диагностического обследования (Н. Я. Семаго). Основными критериями, определяющими образовательный маршрут ребенка, того или иного типа образовательного учреждения являются: 1. Адекватность поведения ребенка в процессе обследования.

2. Критичность по отношению к результатам собственной деятельности, успешность решения диагностических задач.

3. Обучаемости ребенка - степени успешности и эффективности усвоения образовательных программ как основной педагогический критерий.

Шестым условием является реализация современных технологий обследования и ПМПК. Цель диагностики – контроль за ходом психического развития ребенка для последующей коррекции выявленных отклонений.

В настоящее время известны и успешно апробируются ряд диагностических методик. Важное значение в диагностике нарушенного развития в раннем детстве имеют стандартизированные шкалы обследования младенцев. Выделяется группа методик для быстрой оценки психомоторного развития младенцев («скрининг-методики») (А.М.Казьмин и Л.В.Дайхина, 1990; Е.В.Кожевниковой в соавт., 1995; Г.В.Козловская, А.В.Горюнова и др., 1997; В.В.Юрьев и др., 1998; W.K.Frankenburg, J.B.Dodds, 1967; N.P.Dick, 1973). Для оценки характера, степени нарушений и прогноза, определения коррекционных мер требуется качественный клинический анализ отклонений психомоторного развития, на котором основаны методики Л.Т.Журбы – Е.М.Мастюковой – Е.Д.Айнгорн (1981) и О.В.Баженовой (1986). Определенный интерес для исследования недоношенных и доношенных детей имеет методика Н.Бэйли (1993). Проблема ранней диагностики и коррекции развития детей с нарушениями речи в современной логопедии представлена недостаточно.

Методические рекомендации адресованы родителям с целью активизации участия матери в процессе воспитания ребенка, динамического наблюдения за развитием ребенка, соотнесение показателей психомоторного развития ребенка с нормативными показателями. Методические рекомендации содержат практический материал, направленный на стимуляцию

психомоторного развития ребенка. При выявлении детей группы риска по показателям психомоторного развития и отсутствии положительной динамики детей направляют в «Центры» для более углубленного изучения и оказания ранней специальной помощи в соответствующих коррекционных учреждениях.

Литература:

1. Психолого-педагогическая диагностика развития детей дошкольного возраста /Под ред. Е.А.Стребелевой. - М., 1989
2. Психолого-педагогическая диагностика: Учеб. пособие - Под ред. И.Ю. Левченко, С.Д.Забрамной. - М.: 2003.

ФОРМИРОВАНИЕ ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНОЙ ГРАМОТНОСТИ (SCIENCE) У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ

Сиддикова Ш.А.

*Джиззакский государственный педагогический университет
старший преподаватель(PhD)*

Tayanch soʻzlar: tabiiy fanlar savodxonligi, oʻqituvchi tayyorlash dasturlari, PISA, TIMSS, pedagogik metodikalar, oʻqitish samaradorligi.

Ключевые слова: естественнонаучная грамотность, подготовка учителей, PISA, TIMSS, педагогические методики, эффективность обучения.

Key words: scientific literacy, teacher training programs, PISA, TIMSS, pedagogical methods, teaching effectiveness.

Резюме:

Maqolada Uzbekistonda oliy ta'lim muassasalarida kelajakdagi biologiya oʻqituvchilarining tabiiy fanlar savodxonligini(SCIENCE) shakllantirish muammosi koʻrib chiqiladi. PISA va TIMSS kabi xalqaro baholash standartlariga mos keladigan usullar va yondashuvlar oʻrganiladi. Amaldagi metodikalar va dasturlarning samaradorligini tahlil qilish natijalari hamda ularni takomillashtirish boʻyicha tavsiyalar taqdim etiladi.

Резюме:

Данная статья посвящена проблеме развития естественнонаучной грамотности (SCIENCE) у будущих учителей биологии в образовательных учреждениях Узбекистана. Рассматриваются методы и подходы, направленные на соответствие международным стандартам оценки, таким как PISA и TIMSS. Приводится анализ эффективности существующих методик и образовательных программ, а также предлагаются рекомендации для их усовершенствования.

Summary:

The article addresses the issue of developing scientific literacy (SCIENCE) among future biology teachers in higher education institutions in Uzbekistan. It explores methods and approaches aimed at meeting international assessment standards, such as PISA and TIMSS. The results of the analysis of the effectiveness of existing methods and programs are presented, along with recommendations for their improvement.

С каждым годом значение международных оценочных исследований, таких как PISA (Программа международной оценки студентов) и TIMSS (Тенденции в международных математических и естественнонаучных исследованиях), возрастает. Эти программы не только помогают определить

уровень знаний учащихся, но и измеряют их способность применять научные концепции для решения реальных задач. В свете этих требований возникает необходимость обновления образовательных программ подготовки учителей, особенно учителей биологии, что критически важно для их профессионального роста и успешного преподавания.

Цель статьи заключается в оценке текущих программ подготовки будущих учителей биологии в Узбекистане с акцентом на формирование естественнонаучной грамотности в соответствии с международными стандартами.

Формирование естественнонаучной грамотности у будущих учителей биологии подчеркивает важность интеграции компетентностного подхода и использования активных методов обучения, таких как проектные задания. Активное вовлечение студентов в процесс обучения может привести к глубокому усвоению естественнонаучных знаний и навыков.

Данные, полученные в рамках программы OECD, подтверждают, что успешное формирование естественнонаучной грамотности возможно при наличии учебных курсов, ориентированных на практическое применение полученных знаний. Подготовка учителей должна учитывать актуальные вызовы, включая необходимость развития критического мышления и исследовательских навыков у учащихся.

Для оценки эффективности формирования естественнонаучной грамотности (SCIENCE) в программах подготовки будущих учителей биологии были применены следующие подходы:

1. Оценка образовательных программ: Проанализированы существующие учебные планы и программы подготовки учителей биологии в пяти педагогических университетах России. Особое внимание уделялось их соответствию международным оценочным стандартам, таким как PISA и TIMSS. В рамках этого анализа были выделены ключевые компоненты, влияющие на развитие естественнонаучной грамотности.

2. Анкетирование участников образовательного процесса: Проведено анкетирование среди студентов и преподавателей для оценки качества образовательных программ и методик. Вопросы касались содержания курсов и методов обучения, применяемых в процессе подготовки будущих учителей.

3. Тестирование студентов: Использовались тесты и задания, разработанные на основе материалов PISA и TIMSS, для оценки уровня естественнонаучной грамотности студентов. Тестирование проводилось с

целью измерения способности студентов применять научные знания в различных контекстах.

4. Критерии оценки: Оценка эффективности программ подготовки осуществлялась по следующим критериям:

- ▶ Соответствие содержания учебных программ международным стандартам, включая умение решать проблемы на основе научных данных.
- ▶ Уровень развития ключевых компетенций, необходимых для преподавания биологии, таких как критическое мышление и аналитические способности.
- ▶ Способность студентов применять научные знания в рамках учебных проектов и исследовательских заданий.

5. Анализ результатов: Собранные данные анализировались для выявления сильных и слабых сторон существующих образовательных программ, а также для формирования рекомендаций по их улучшению.

Результаты исследования подчеркивают необходимость обновления программ подготовки учителей биологии. Одним из ключевых направлений может стать интеграция активных методов обучения, таких как проектная деятельность, использование цифровых ресурсов и практические лабораторные работы. Эти методы помогут развить у студентов навыки критического мышления, самостоятельного анализа и способности работать в условиях неопределенности.

Кроме того, важно обеспечить обучение преподавателей новым методам, которые соответствуют требованиям международных стандартов и образовательных практик XXI века. Программы подготовки учителей должны не только охватывать теоретические основы биологии, но и развивать навыки практического применения знаний через активные подходы и реальное взаимодействие с научным сообществом.

Заключение. В результате проведенного исследования выяснено, что программы подготовки будущих учителей биологии нуждаются в обновлении с учетом международных стандартов формирования естественнонаучной грамотности. Эффективность подготовки может быть значительно повышена за счет внедрения активных методов обучения, использования современных технологий и увеличения практической направленности учебных курсов.

Рекомендуется пересмотреть учебные планы, интегрировать активные методы и проводить курсы повышения квалификации для преподавателей. Дальнейшие исследования могут быть направлены на разработку

экспериментальной модели обучения, соответствующей международным стандартам, и оценку её эффективности в процессе подготовки учителей.

Литература:

1. OECD (2019). PISA 2018 Results: Combined Executive Summaries. Paris: OECD Publishing.
2. Сиддикова Ш.А. Естественно научная грамотность (исследование PISA) - это путь осмысления и улучшения знаний учащихся. Scientific Bulletin of NamSU – Научный вестник НамГУ/ NamDU ilmiy axborotnomasi-2022-yil 4-son. B. 750-756.
3. Сиддикова Ш.А. Внедрение международных оценочных программ в Узбекистане. Scientific Bulletin of Nam SU/Научный вестник НамГУ-NamDU ilmiy axborotnomasi-2022-yil 7-сон. B.483-493
4. Сиддикова Ш.А. Формирование необходимых компетенций у будущих педагогов для достижения хороших результатов в международных исследованиях PISA. Tafakkur ziyosi ilmiy –uslubiy jurnal. 3/2022 B. 170-171.
5. Сиддикова Ш.А. Как правильно использовать результаты международных исследований в Узбекистане. Digital technologies in education modern application trends and development factors Scientific conference. 2022. стр. 39-46.
6. Сиддикова Ш.А. Значения международных оценочных программ для Узбекистана. “Таълим тизимидаги ислохотлар: олимлар ва ёшлар нигоҳида” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция тўплами 2022 йил 29 сентябрь B. 422- 424.

STAGES OF DEVELOPMENT OF NON-GOVERNMENT NON-COMMERCIAL ORGANIZATIONS IN UZBEKISTAN

Mavlanova S.Sh.

*National University of Uzbekistan, 1st year basic doctoral student of
the Department of History of Uzbekistan*

Tayanch soʻzlar: nodavlat notijorat tashkilotlar, ijtimoiy sherikchilik, sinergetik faoliyat, xalqaro nohukumat tashkilotlar, professional manfaatlar, ijtimoiy fondlar, assotsiatsiya, demokratik qadriyat.

Ключевые слова: неправительственные некоммерческие организации, социальное партнерство, синергетическая деятельность, международные неправительственные организации, профессиональные интересы, социальные фонды, объединение, демократические ценности.

Key words: non-governmental non-profit organizations, social partnership, synergistic activity, international non-governmental organizations, professional interests, social funds, association, democratic value.

Резюме:

Ushbu maqolada nodavlat notijorat tashkilotlarining yuzaga kelishi haqida tushuncha, davlat va nodavlat notijorat tashkilotlarning ijtimoiy sherikchilik faoliyati, O'zbekistonda nodavlat notijorat tashkilotlarining rivojlanish bosqichlari va asosiy belgilari, bu bo'yicha qabul qilingan qonunlar, maqomiga ko'ra turlarga va guruhlarga bo'linishi haqida bayon qilingan.

Резюме:

В данной статье дано представление о возникновении неправительственных некоммерческих организаций, деятельности социального партнерства государственных и негосударственных некоммерческих организаций, этапах развития и основных характеристиках неправительственных некоммерческих организаций в Узбекистане. Принятые в этой связи законы делятся на виды и группы в зависимости от их статуса.

Summary:

This article provides an understanding of the emergence of non-governmental non-profit organizations, social partnership activities of state and non-governmental non-profit organizations, development stages and main characteristics of non-governmental non-profit organizations in Uzbekistan. It is stated about the laws adopted in this regard and their division into types and groups according to their status.

Introduction. After independence in Uzbekistan started restructuring in all spheres of social life, chose its own development path and set itself the main goal of building a legal state and civil society based on a free market economy.

In this regard, the activities of non-governmental non-profit organizations have also become important. Since the first years of the independence of our country, as the integration of the country into the international community has accelerated, he has also studied and analyzed the activities and importance of NGOs in the further development of society in the countries of the world. Because one of the important features of NGOs is that they regulate the state power in proportion to the scope of human rights and thereby balance and make transparent the relations between the government and citizens. The main goal of the joint activities of the state and NGOs is to further develop the country, ensure the rights and freedoms of every member of society, and create conditions for a free and prosperous life. In the development of regions, the state and NGOs complement each other and at the same time require each other. Because NGOs have a synergetic feature in the implementation of state policy.

In today's era of globalization, the role of countries in the international arena, the level of development is being studied depending on the policies of these countries, which are carried out together with NGOs. Because in the country's management policy, NGOs require the creation of appropriate legislative and administrative-organizational structures in addition to modern methods in order to achieve the set goals. This requires the implementation of structural reforms in the country's economy and the liberalization, modernization and democratization of the political system. Therefore, since the first years of our country's independence, in advanced countries, citizens have been given freedom, created all the conditions for the free development of an individual, capable of democratizing all aspects of society, and a citizen who expresses the people's national-cultural heritage and historical values began to deepen the new stage of reforms on the way to building society. In general, NGOs initially appeared on the basis of self-management of the society, that is, on the basis of the needs and interests of ensuring the existence of civil society as an independent social unit [1]. By the 20th century, NGOs have become one of the important and main institutions of civil society

Literature analysis and method. In this article, generally accepted historical methods are covered based on the principles of historicity, comparative-logical analysis, sequence, and impartiality. Normative legal documents adopted in the activities of non-governmental non-commercial organizations are important. The reason is that the adopted regulatory legal documents are the basis for their effective operation. Today, the legislation of every state pays special attention to this. In Uzbekistan, after gaining independence, this issue was taken seriously and the base of normative legal documents for the activity of non-

governmental non-commercial organizations was created. Since the early days of independence, the state has attached special importance to the creation of its legal basis when organizing the activities of non-governmental non-commercial organizations. This includes the Law of the Republic of Uzbekistan “On Public Associations” adopted on February 14, 1991 [2], the Law “On Trade Unions, Their Rights and Guarantees of their Activities” adopted in 1992. “On Political Parties” of 2011 [3], “On Self-Governing Bodies of Citizens” in the new version (April 1999), “Non-Governmental Non-Commercial Organizations” of April 14, 1999 [4]. The law “Social Partnership”[5].

In many scientific literature, non-governmental non-commercial organizations are interpreted as a voluntary association of citizens. They are fundamentally different from political parties, they are not engaged in striving for political power, nominating candidates for state bodies. However, they try to influence the state, government and other political organizations. According to their status, NGOs are divided into international and national non-governmental organizations. The concept of an international non-governmental organization was introduced to science at the beginning of the 20th century. According to their status, they are divided into two types depending on the scope of their activities, tasks and territory.

Discussion. In 1991 year 200 NGOs were registered in our republic, by 200 their number reached 2,585, and in 2013, it reached 6,000. In 2020, their number is more than 10,000. The activities of NGOs in Uzbekistan can be studied at the following levels: national, regional, and local NGOs. It is important to analyze the emergence and development of non-governmental non-profit organizations in Uzbekistan in the following stages.

The first stage included the years 1991-2000 and during this period, it was the period of formation of civil society institutions corresponding to the new type of democratic principles.

The second stage covers the years 2001-2007. At this stage, in the conditions of the period of active democratic reforms and modernization of the country, there were serious changes in the activities of civil society institutions.

The third stage includes the years 2008-2016 and during this period, it can be seen that the number of civil society institutions in our country increased somewhat as a result of the state support [6].

The fourth stage includes the period from 2016 to the present day, in which special attention is paid to the activities of NGOs in the conditions of New Uzbekistan, as a result of the wide opportunities created and further support

from our state, their society is socially - has been actively participating in economic, political, spiritual and cultural life.

Results. When studying and analyzing the emergence and development of non-governmental non-commercial organizations in Uzbekistan, it is also important to study them by classification. Non-governmental non-profit organizations in Uzbekistan include the following groups:

The first group is the population, general structures aimed at serving the interests of certain large social strata: “Mahalla”, “Nuroni” funds, “Family and Women’s Committee of Uzbekistan”, “Association of the Disabled”, “Youth Union of Uzbekistan” and others.

The second group is national and international foundations specializing in ecology, culture and health. This can include the “EKOSAN” Foundation, the “Golden Heritage” International Charitable Public Fund, the “For a Healthy Generation” Foundation, the “Amir Temur Cultural and Historical Foundation”, the “Ibn Sino International Foundation” and others. .

The third group - social institutions related to professional interests: “Social Thought” public center, “Spiritual Propaganda” center, “International Center for Retraining of Journalists”, “Hunarmand”, “Businesswoman” association, “Family” scientific and practical center.

The fourth group - national charitable societies, foundations, namely “Center for Children’s Art and Creativity”, “Children’s Public Fund”, “Public Fund for the Support of Non-Governmental Non-Profit Organizations of Uzbekistan”, “Public fund for support and development of independent print mass media and news agencies of Uzbekistan”, “Uzbekistan football support fund”.

The fifth group is non-governmental organizations that protect rights, namely the Association of Judges, the Association of Lawyers of Uzbekistan, the National Center for the Protection of Human Rights, the Federation for the Protection of Consumer Rights of Uzbekistan, the “Federation of Trade Unions of Uzbekistan”, “Ombudsman” and others.

The sixth group - national public organizations of creative intelligence, namely “Union of Writers of Uzbekistan”, “Union of Composers of Uzbekistan”, students of higher and secondary special educational institutions of Uzbekistan. As well as the Republican “Student” sports association of students, “Creative Union of Journalists of Uzbekistan”, “Hunarmand” republican association of folk masters, craftsmen and artists, “Union of artistic creators of Uzbekistan” and others.

The seventh group - national cultural centers uniting representatives of different nationalities living in Uzbekistan - culture, spirituality, customs

and traditions, as well as friendship societies formed with foreign countries. It also includes “Korean National Cultural Center of Uzbekistan”, “Russian Cultural Center of Uzbekistan”, “Republic Spirituality Promotion Center”, “Wiedergeburt” German Cultural Center of Uzbekistan and so on.

The eighth group - associations organized according to their social importance and creative interest, namely “Society of Cinema and Video Amateurs of Uzbekistan”, “Amateur and Professional Muay Thai Association of Uzbekistan”, “Universal Fight” Asian Continental International Amateur Federation and others.

The ninth group is non-state educational institutions specializing in local education issues. The tenth group is non-governmental non-commercial organizations focused on the formation of individual entrepreneurial skills and training of modern professions.

Conclusion. The participation of international, foreign and local NGOs in the large-scale activities of states is very important. It also takes an active part in establishing a certain system of relations between them with the help of debates and discussions aimed at coordinating many different interests of the state and offers modern methods and mechanisms. The state takes their suggestions into account when making political decisions. A non-governmental non-profit organization is established to protect the rights and legal interests of individuals and legal entities, as well as other democratic values, to achieve goals in the social, cultural and educational spheres, to satisfy spiritual and other intangible needs, to carry out activities related to charity and other social is made with useful goals in mind.

Today, in most of the developed countries, the practice of recruiting NGO leaders and employees to state structures is widespread. Because the practical experience acquired by NGOs in the course of their work makes it possible to understand a problem more deeply, to use new non-standard mechanisms to find their solution. So, today, NGOs are not only becoming a human resource of the society, but they are also preparing the human resources of the state. Also, one of the most important functions of the state is to provide practical assistance in creating a dialogue platform for NGOs of all levels, establishing cooperation and sharing experience.

Literature:

1. A.A. Insopov. Social partnership of state and non-state organizations in building civil society in Uzbekistan (1991-2016). Dissertation written for the degree of Doctor of Philosophy in History. - Tashkent, 2021, page 157.

2. The Law of the Republic of Uzbekistan dated February 14, 1991 “On Public Associations in the Republic of Uzbekistan”.<https://lex.uz>
3. Law No. 337-I of the Republic of Uzbekistan dated December 26, 1996 on “Political Parties”.
<https://lex.uz>
4. Law No. 763-I of the Republic of Uzbekistan dated April 14, 1999 on “On Non-Governmental Non-Commercial Organizations”.<https://lex.uz>
5. Law of the Republic of Uzbekistan on “Social Partnership” of September 25, 2014.<https://lex.uz>
6. D.Z. Ernazarov. The role of non-governmental non-profit organizations in improving the effectiveness of state social policy in Uzbekistan. Dissertation written for the degree of Doctor of Philosophy. - Tashkent, 2018.
7. “On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026”, Development Strategy Centre, Tashkent-2022. P-106.
8. E. Nishanbaeva. Development of social partnership in Uzbekistan. <http://credonow.ru/content/view/1248/68/>
9. A.Y. Sungurov. Intermediary organizations in the structure of civil society. Some problems of political modernization of Russia // Polis. - 1999. - No. 6. - P. 34-48.
10. Law of the Republic of Uzbekistan “On Guarantees of Activities of Non Governmental Non-Commercial Organizations” of January 3, 2007. <https://lex.uz>

DIDACTIC PRINCIPLES OF USING MOBILE APPLICATIONS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Ulkanov S.

Basic doctoral student at Andijan machine building institute

Tayanch so'zlar: mobil ta'lim, FRAME, qurilma aspekti, o'quvchi aspekti, ijtimoiy jihat.

Ключевые слова: мобильное образование, FRAME, аспект устройства, аспект учащегося, социальный аспект.

Key words: mobile education, FRAME, device aspect, learner aspect, social aspect.

Резюме:

Maqolada o'quv jarayonida mobil ilovalardan foydalanishning didaktik jihatlari o'rganilgan. Kasbiy va pedagogik faoliyat asoslarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonining klassik tarkibiy qismlari ajratiladi. Shu bilan birga, mobil ilovalar yordamida tashkil etilgan o'quv jarayonining didaktik mohiyati va uning bosqich va jihatlari haqida so'z yuritildi.

Резюме:

В статье рассматриваются дидактические аспекты использования мобильных приложений в образовательном процессе. С учетом основ профессионально-педагогической деятельности выделяют классические компоненты образовательного процесса. При этом обсуждалась дидактическая природа образовательного процесса, организованного с помощью мобильных приложений, его этапы и аспекты.

Summary:

The article examines the didactic aspects of using mobile applications in the educational process. Taking into account the basics of professional and pedagogical activity, the classical components of the educational process are distinguished. At the same time, the didactic nature of the educational process organized with the help of mobile applications and its stages and aspects were discussed.

Introduction. A review of the didactic foundations of the use of educational mobile applications in the higher education system requires the identification, generalization, and systematization of important features related to the mobile learning process [1]. Currently, in the Republic of Uzbekistan, mobile applications are being developed for use outside of classes to further interest students and help them spend their free time meaningfully in higher education institutions. I have also developed a mobile application in my scientific work, and in this article, experimental tests are being conducted for students in the field of transport engineering, and I have also cited the results obtained [2,3].

Literature Analysis and Methodology. Many researchers [4] consider the pedagogical and didactic process as a dynamic pedagogical, didactic system, as a specially organized, targeted interaction of teachers and students aimed at solving developmental and educational tasks. They consider the pedagogical and didactic task to be the main unit of the didactic process. These authors consider the pedagogical, didactic task as an educational situation characterized by the interaction of specific goals of the teacher and students and emphasize four interrelated stages of problem-solving:

- a) analysis of the situation and formulation of the didactic task;
- b) designing solutions and choosing the optimal solution for given conditions;
- c) implementation of a problem-solving plan in practice, including the organization of mutual cooperation, regulation, and correction of the didactic process;
- d) analysis of solution results [5].

Researcher describing the effectiveness of the didactic process, points to its integrity, complementing it with interacting education, training, teaching, and developing sub-systems and components. A. V. Khutorskoy considers the educational process as a pedagogically reasonable, consistent, and continuous change of the state of learning subjects in a specially organized environment to achieve educational results [6].

The pedagogical process is one of the most important fundamental categories of pedagogy. For example, according to I.P. Podlasiy, "the didactic process is a developing interaction of pedagogues and educators aimed at achieving a set goal and leading to a pre-planned change in the situation, a change in the characteristics and qualities of educators" [7].

Any process is characterized by movement, change, etc. In our study, the pedagogical process with the participation of educational mobile applications is aimed at solving the problems of personal education and general development and is considered a developing interaction between students. Such features are characteristic of interaction in any activity, are purposeful, meaningful, organizational, analytical, and production components of the didactic process, and correspond to the didactic process of mobile education [8].

Materials and Methods. We consider the comprehensive development of students as the main goal of the didactic process of mobile education. The direction of the educational process determines more specific goals and tasks for the training and development of students, as well as its content. Purpose and content are the most important content-purpose components of the didactic process of mobile education. The goals of the didactic process of mobile education are presented by us in the form of a hierarchy (Fig. 2), including: the goals of the lesson in the framework of mobile education; teaching and learning goals for a

particular subject (course) implemented through mobile education; the purpose of the mobile learning system; and a state goal in the form of a public order corresponding to the standard of education.

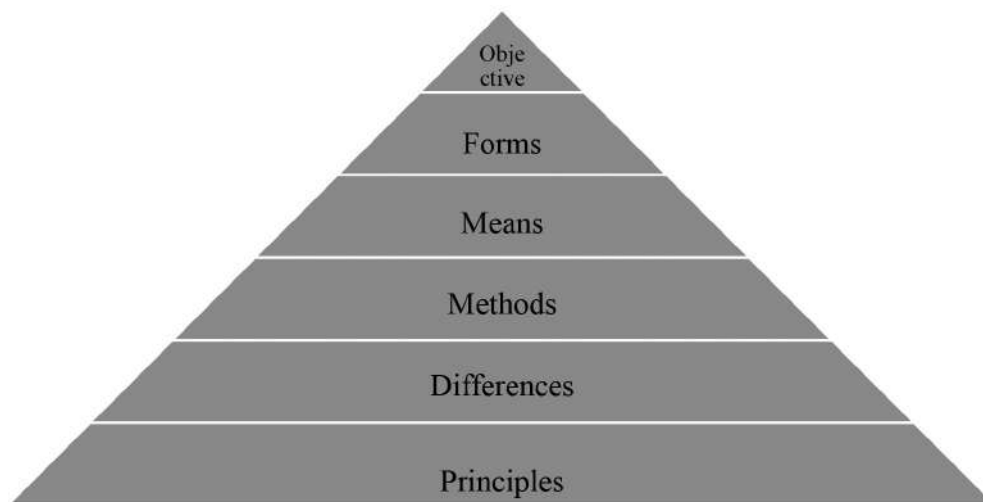

Figure 2. Hierarchy of mobile learning process components.

In our research, we show that the didactic process of education organized using mobile applications has a cyclical nature and can be divided into three stages: preparatory, main, and final. At the preparatory stage, in our opinion, the following tasks should be solved: a) setting goals; b) diagnosing conditions and forecasting achievements; c) developing and planning the didactic process of education with the help of mobile applications. At this stage, the necessary educational, material, spiritual, psychological, and aesthetic conditions are provided, and the available time is rationally distributed. The content of educational mobile applications and the forms and methods of education with their help are planned in educational and thematic plans. The main stage of organizing and implementing the didactic process of education with the help of mobile applications includes the following elements of interaction between participants: defining and explaining the goals and tasks of the activity; their acceptance by the pedagogical team; the implementation of selected methods, tools, and forms of organizing the pedagogical process of education with the participation of mobile applications; ensuring the interaction of all subjects; creating favorable conditions, including ensuring safety and environmental cleanliness; and the implementation of various activities to encourage student activity. At the main stage, pedagogical interaction, control, regulation of the process, and quick corrections to the content of the activities of educational subjects are carried out. In addition, the presence

of feedback in the pedagogical process and its implementation helps to solve educational problems. At the final stage, the results are analyzed. With the help of the mobile application, the teacher evaluates the level of solving the tasks, using the analysis of the performance of test tasks by students, reports on control and laboratory work, and discussion of learning results with the student. Previously, we determined that the pedagogical process is characterized by integrity, consistency, and continuity; therefore, we define the pedagogical process of education with the help of educational mobile applications as a specially organized, purposeful process that occurs in time and space for teachers and students. 'interaction' and we believe that there are pedagogically reasonable, consistent, continuous states of change and stages of development within it.

Such a process includes four mandatory components:

- a) targeted (determines the goals of education and training);
- b) meaningful (reveals the content of education);
- c) procedural (describes the procedures of training, education, and the interaction of process participants);
- d) evaluative and efficient (includes checking, evaluating, and analyzing the results and reasoning about the effectiveness of the process).

Results. If we present the internal structure of the learning process using educational mobile applications in graphic form (Fig. 3), with this approach, in our opinion, it is possible to understand the important features of the learning process as well as didactic approaches to its implementation. First of all, this kind of education is continuous in two ways. In the educational process, with the participation of mobile applications, close communication between the teacher and the student is ensured at each stage of educational and cognitive activity. Without such interaction, the process becomes uncontrollable and chaotic. Secondly, it is necessary to have an idea about its implementation when distinguishing the separate components of the structure of the educational process with the participation of educational mobile applications. In this case, the organization of the educational process includes the following: determining the goals and tasks of the students' educational activities; forming the audience's need for knowledge and stimulation of educational activities; determining the content of the educational material that should be mastered by the students; organizing the educational and cognitive activity of listeners; giving an emotional-volitional character to the students' educational activities; regulating and controlling the students' educational activities; and evaluating the results of the students' educational activities. Thirdly, it is necessary to take into account the need to activate educational and cognitive activities at all stages of the educational process with the participation of educational mobile applications. Fourth, it is

necessary to systematize the educational material and divide it into logically complete didactic units, blocks, and modules.

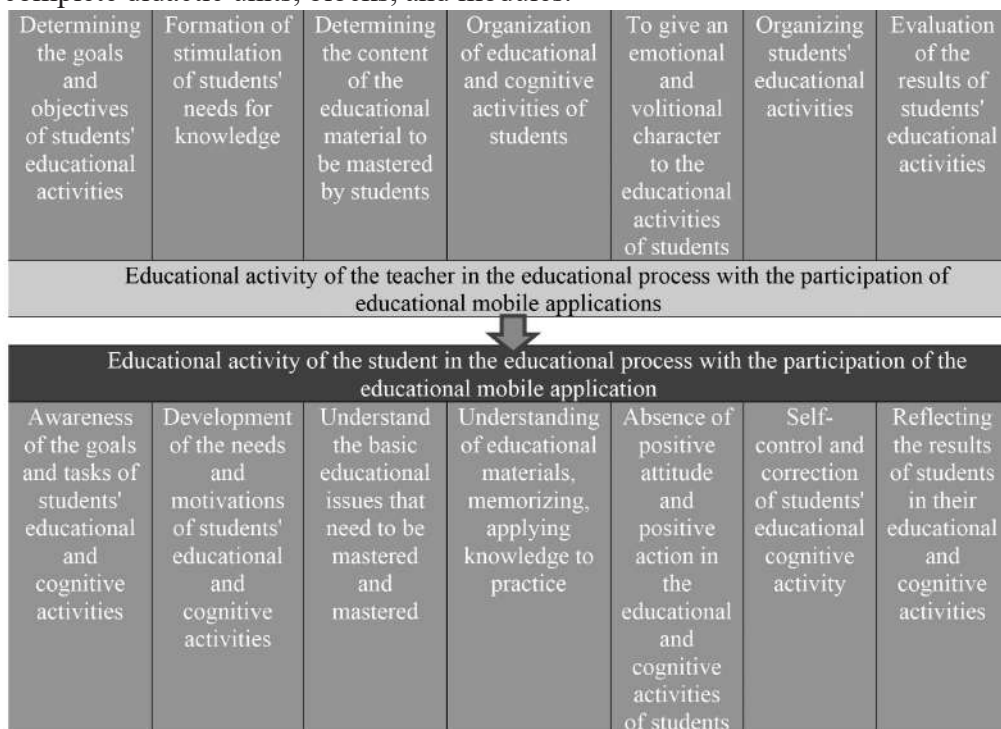

Figure 3. The internal structure of the didactic process using educational mobile applications

Discussion.

The FRAME (Framework for the Rational Analysis of Mobile Education) model was originally developed as a basis for evaluating the effectiveness of mobile devices for distance learning. The FRAME model is the first comprehensive theoretical model that describes mobile learning as a process resulting from the convergence of mobile technologies, human learning opportunities, and social interactions. It solves the modern pedagogical problems of comprehensive information loading, knowledge navigation, and collaborative learning. It is hoped that this model will help guide the development of future learning materials for mobile devices and mobile learning, as well as clarify teaching strategies for mobile learning. For the analysis of education with the participation of educational mobile applications, let's refer to the FRAME model, which considers the process of mobile education as a set of separate components and is widely used in scientific circle. FRAME takes into account the technical aspects of mobile devices used in the educational process, as well as the social aspect of education and the individual characteristics of students. Every aspect

can be adjusted to optimize the learning process with a mobile device and app. Several subspecies are distinguished by different variants of the interaction of the two main types:

Conclusion. In our case, three circles represent device, educational, and social aspects. The areas where the two circles intersect contain the attributes of both aspects. The attributes of device usability and social technology intersections describe the capabilities of mobile technologies. At the intersection labeled interactive learning, there are theories of teaching and learning with an emphasis on social constructivism. All three aspects overlap at the primary intersection in the center of the Venn diagram. In theory, the primary intersection, the convergence of all three aspects, defines the ideal mobile learning situation. The this model can be used to design more effective mobile learning experiences. Device aspect includes several criteria, namely: physical characteristics, characteristics of mobile device data input and output devices, memory characteristics, processor frequency, and number of errors. Physical characteristics, including screen size, weight, button placement, and overall device design, affect a user's ability to use a gadget. In the criteria related to the learner aspect, it is necessary to take into account the unique individual qualities of the student. These include basic knowledge, memory, information processing skills, the availability of the fact that knowledge is new, feelings, and motivation for learning. The basic knowledge criterion means the skills and knowledge directly acquired by a person before, which have a direct impact on the possibility and method of assimilation of new information. The social aspect includes two criteria: communication and interaction features. Communication characteristics take into account how to choose the method of communication, the number of people and the relationship between them, as well as time. Interaction refers to direct communication or information exchange that occurs through certain signs or their use.

Literature:

1. Shneiderman B. Designing the User Interface - Strategies for Effective Human Computer Interaction. / B. Shneiderman, C. Plaisant // 2005. – 5 ed.
2. Ausubel, D. Educational psychology: A cognitive view. / Ausubel, D. – Toronto: Holt, Rinehart and Winston, 1968
3. Koole, M. A Model for Framing Mobile Learning / M. Koole. M. Ally, Mobile Learning: Transforming the Delivery of Education and Training. –Edmonton, Alberta: AU Press, 2009. – № 1. – 25–47 c., p. 30
4. SardorUlkanov. (2022). Creating a classification of educational tools based on the credit-module system. Section 4 materials
5. Ulkanov, S. (2023). Kredit-modul o'qitish tizimi asosida mutaxassislarini tayyorlash. Namangan da vlatuniversiteti Ilmiy xabarnomasi, (11), 525-530.
6. Ulkanov, S. (2023). A Transport vositalari muhandisligi yo'nalishi talabalarining bilim olishlarida zamonaviy o'quv-didaktik vositalar asosida o'qitishning afzalliklari. Farg'ona davlat universiteti, (4), 7-7.
7. Sodiqjon o'g'li, U. S. (2022). Kredit-modul tizimi asosida ta'lim vositalarining klassifikatsiyasi yaratish.

DEVELOPMENT OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE AMONG STUDENTS OF TECHNICAL UNIVERSITIES

Atajonova S.B.

Andijan Machine-Building Institute

*Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences,
head of the department of information technologies*

Tayanch so'zlar: texnik universitetlar, axborot-kommunikatsiya kompetensiyasi, interaktiv texnologiyalar, o'qitish usullari, professional muloqot, raqamli savodxonlik.

Ключевые слова: технические вузы, информационно-коммуникативная компетентность, интерактивные технологии, методы обучения, профессиональная коммуникация, цифровая грамотность.

Key words: technical universities, information and communicative competence, interactive technologies, teaching methods, professional communication, digital literacy.

Резюме:

Maqolada texnik oliy o'quv yurtlarida tahsil olayotgan talabalarning axborot-kommunikatsiya kompetensiyasini shakllantirish usullari va yondashuvlari muhokama qilinadi. Axborotni izlash, qayta ishlash va uzatish ko'nikmalarini oshirish va rivojlantirishga qaratilgan o'qitishning zamonaviy interaktiv uslub va texnologiyalaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bundan tashqari, tadqiqotning maqsadi kasbiy muhitda talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi muloqot darajasini oshirishga qaratilgan. Ushbu yondashuvlarni ta'lim jarayoniga joriy etish samaradorligini ochib beruvchi tadqiqotlar natijalari keltirilgan.

Резюме:

В статье рассматриваются методы, а также подходы формирования информационно-коммуникативной компетентности студентов обучающихся в технических вузах. Особо подчеркивается использование современных интерактивных методик и технологий обучения, целенаправленных на повышение и развития навыков поиска, обработки и передачи информации. Кроме этого, цель исследования фокусируется на повышение уровня общения студентов и преподавателей в профессиональной среде. Представлены результаты исследований, выявляющие эффективность внедрения данных подходов в образовательный процесс.

Summary:

The article discusses methods and approaches to the formation of information and communication competence of students studying in technical universities. Particular emphasis is placed on the use of modern interactive teaching methods and technologies aimed at improving and developing the skills of searching, processing and transmitting information. In addition, the goal of the study is focused on improving the level of communication between students and teachers in a professional

environment. The results of studies are presented that reveal the effectiveness of introducing these approaches into the educational process.

Introduction. Modern society requires specialists to have developed communication and information skills, as well as a high level of professional knowledge. In this article, we set ourselves the goal of studying the level of development of students in technical fields in professional information orientation. The article reveals the content of this focus and its connection with the professional competence of future specialists. In the context of technical universities, where students study complex engineering disciplines, the formation of information and communication competence becomes one of the key tasks. This competence includes the ability to effectively search, analyze, structure and transmit information, as well as apply these skills in professional and educational situations. The introduction of new technologies into the educational process opens up wide opportunities for the development of these skills, making learning more flexible and personalized. Constant updating of the information space stimulates the development of new cultural demands and forces a person to look for effective ways of communication in a rapidly changing world. The demands on personnel training in technical universities have shifted significantly due to the expectations of society and the state, resulting in a need to prepare highly qualified specialists with strong professional competence. Based on the analysis of scientific and methodological literature, it is possible to identify key components of competence orientation: motivational, cognitive, value and reflexive. During the training, students apply theoretical knowledge by participating in the development of projects, discussions and solving practical cases.

The project method turned out to be the most effective in the formation of professional focus, especially in the discipline "Information systems in technical systems" [1]. Research methods. In the process of professional training of students, the case method, project method, business games, discussions, and case solving are used to develop a professional and information focus. In this process, electronic educational tools play a vital role in fostering students' independent learning skills. By utilizing digital resources, students are encouraged to engage actively with content, explore topics autonomously, and develop self-directed learning habits. These tools not only provide access to a wide range of information but also offer interactive and adaptive learning environments that cater to different learning paces and styles, enhancing students' ability to manage and assess their own learning progress. Evaluation of academic performance and learning outcomes can be discussed by students and teachers via the electronic platform "Hemis", which can allow for prompt correction of student work. Electronic resources posted in the resource department of each subject are actively used for additional independent education of students [2].

Globalization and digitalization of society are transforming education, creating a digital educational environment. This environment promotes continuous personal development due to:

- **Openness and flexibility:** digital technologies make education accessible to a wide range of people and allow the learning process to be adapted to individual needs [3].
- **Interactivity:** students actively participate in the learning process, receiving constant feedback.
- **Development of creativity:** digital tools stimulate creative thinking and the search for non-standard solutions.
- **Motivation:** modern technologies make learning more exciting and effective.

The main components of digitalization of education include not only the use of technical means, but also the development of digital educational materials, the development of electronic platforms and educational programs, as well as training teachers to use digital technologies in their work.

Based on domestic and foreign experience, Yarullina L.R. applies cognitive and personality-developmental approaches in her work to analyze the psychological aspects of digital learning in higher education. The author points out potential threats associated with the transformation of the educational process, including the deformation of the value system, the decline in communicative competence and the emergence of new psychological problems among students [4].

Digital technologies open up new opportunities for interactive learning. When students do not just read or listen, but actively interact with digital materials, complete practical tasks, the effectiveness of learning increases significantly. Research confirms that active participation in the educational process allows you to remember up to 90% of the material studied. Modern interactive learning is designed to form an independent, creative and critically thinking personality. A student must not only absorb information, but also be able to apply it in practice, generate new ideas and work in a team. A comfortable and stimulating learning environment contributes to the comprehensive development of the individual.

Research results. The modern world requires specialists to be able to work in a global information environment, use a variety of digital tools and effectively interact with colleagues from different countries. In technical fields, there is often a need to collaborate with representatives of other disciplines, which requires developed communication skills. To create new technologies and products, it is necessary to be able to generate ideas, find information and effectively convey it. The digitalization of education encounters several key challenges:

1. **Ensuring Access to Technology and Education for All Students:** Many students, especially in underserved communities, may lack access to the necessary devices, stable internet connections, or even reliable power sources, which creates a digital divide and limits equal educational opportunities.

2. Quality of Digital Educational Resources: Digital resources must meet high standards of educational quality, with accurate, engaging, and pedagogically sound content. However, it can be challenging to maintain consistent quality across diverse online platforms and resources.

3. Data Privacy and Protection: With the increased use of online platforms, protecting students' personal data is essential. Schools and institutions must ensure compliance with privacy regulations and take measures to safeguard sensitive information from breaches.

4. Teacher Training in Technology Use: Teachers need proper training to effectively integrate digital tools into their teaching. This includes understanding how to use technology for instructional design, engaging students, and assessing learning outcomes. Teacher support and ongoing professional development are crucial for adapting to digital tools effectively.

Addressing these challenges requires coordinated efforts from educational institutions, governments, and tech providers to create a more equitable and secure digital learning environment [5, 14, 15]. At the same time, digitalization of education also provides such benefits as expanding access to education, increasing motivation and activity of students, individualization of learning, and the development of new skills necessary for successful adaptation to the digital age [6, 13, 16].

The solution to the problem of digitalization of education requires a comprehensive approach, including technical, pedagogical, cultural and social aspects. It is necessary to develop strategies and programs aimed at developing infrastructure, training teaching staff, creating high-quality content, and eliminating socio-cultural barriers [7, 8].

In solving the problems of digital education, we propose using the following methods:

Table-1

Ways to develop digitalization of education

Name of the methodology	Description of the methodology
Infrastructure development	It is essential to ensure the availability of the required technical infrastructure, including computers, internet access, software, and so on. [3]. This includes expanding Internet access in schools and universities, creating computer labs and laboratories.
Pedagogical training	Teachers must be prepared to effectively use digital technologies in the educational process. Educational programs and training in digital skills, the use of digital tools and digital content development methodology will enable teachers to become more experienced in the digital environment [9].

Development of digital educational resources	The development and customization of high-quality digital learning materials and resources that align with the curriculum and address student needs are crucial to the digitalization of education. This can involve creating interactive textbooks, online courses, and educational resource web portals.
Inclusiveness and convenience	Digital education should be open and inclusive for all participants in the educational process. All students should have equal access to digital technologies and resources, regardless of their economic, physical or social status. The process includes the development of special programs and resources, as well as support for students with disabilities.
Cooperation and partnership	Addressing the challenges of digitalization in education requires collaboration between educational institutions, government agencies, industry, and other stakeholders. Partnerships can help share experiences, resources, and knowledge, and develop and implement digital solutions in education.
Evaluation and analysis of results	In order to determine the effectiveness of the technologies and methods used, identify problems and adjust the strategy for the development of digital education, it is necessary to systematically evaluate and analyze the results of the digitalization of education.

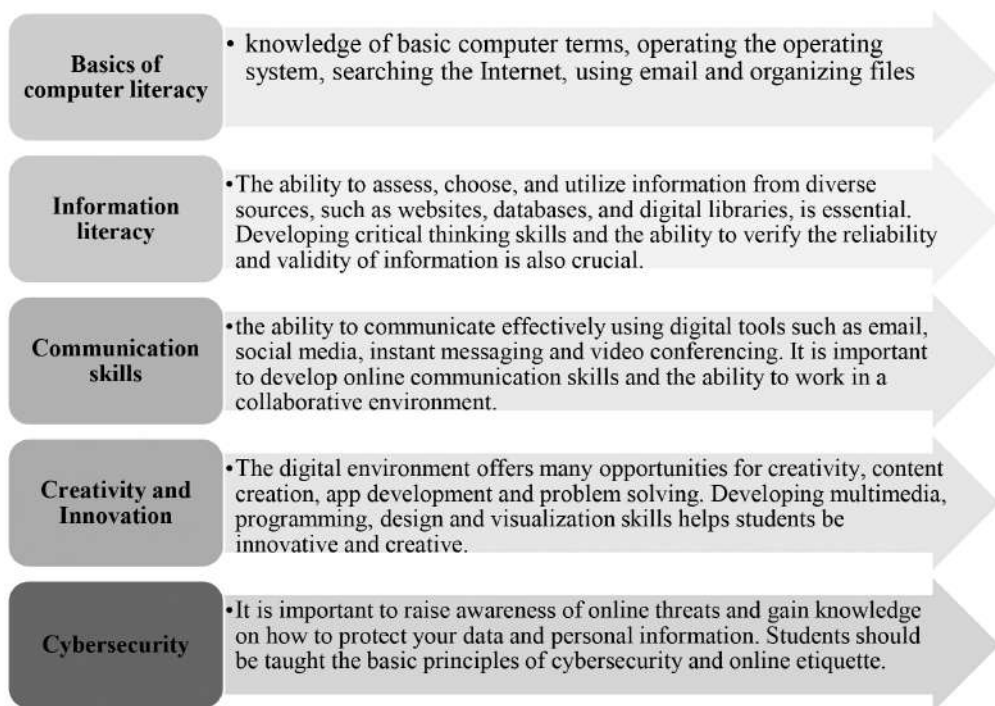

Figure 1. The key aspects of digital skills development

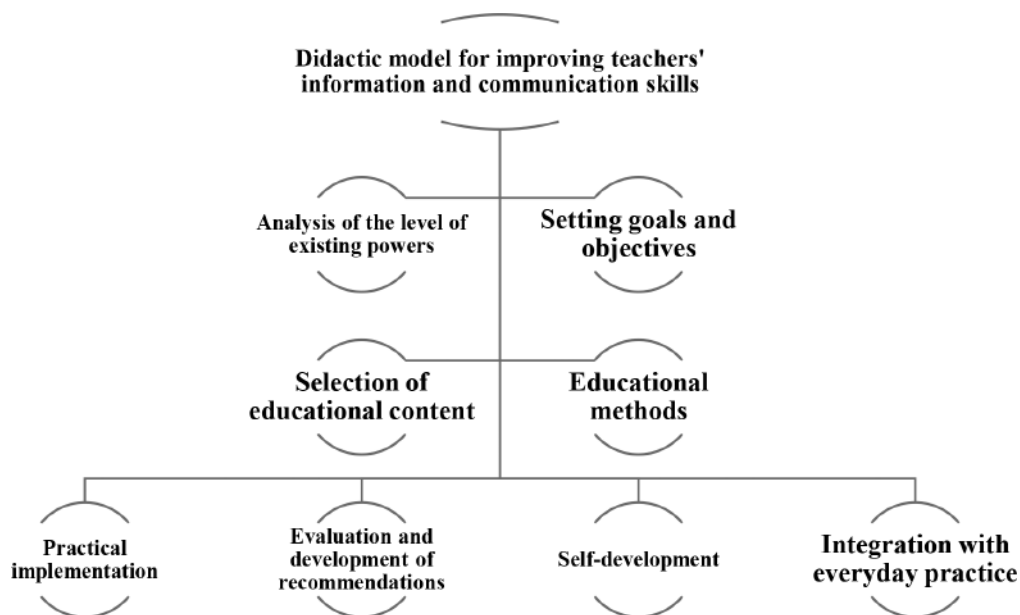

Figure 2. The didactic model for the development of information and communication competence in students of technical universities

Based on the above ways to overcome the problems of digitalization, we studied the range of digital skills necessary for the effective use of digital technologies. The development of digital skills is becoming increasingly important in the modern information society. Digital skills encompass a broad spectrum of abilities required for the efficient use of digital technologies and resources [9, 10]. When fostering digital skills, several key factors must be considered (Fig. 1):

There are various approaches to developing digital skills, such as integrating digital technologies into the educational process, using specialized curricula and online courses, engaging in practical exercises and projects with digital tools, mastering new technologies and techniques, as well as providing training and support for students [11, 12].

The didactic model for improving students' information and communication skills that we have developed includes a number of stages and methods for effective training and development of not only technical skills, but also effective communication skills (Fig. 2).

Illustrated in the diagram above, which highlights the growth in various categories, showcasing the impact of the didactic model on the learning process (Fig. 3).

Each category shows the percentage increase in the positive impact of the model on teachers' ICT knowledge, teaching methods, student achievement, student engagement and overall satisfaction since the programme was implemented,

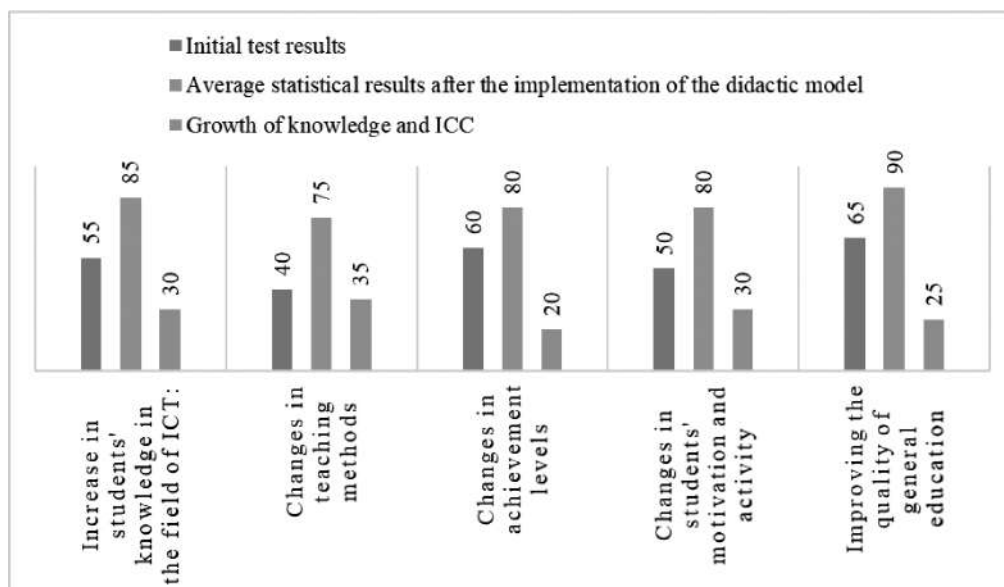

Figure 3. The influence of the didactic model on the educational process

indicating that it has been demonstrated. These results clearly demonstrate the effectiveness of the didactic model and highlight it as an important tool for improving the educational process. These results demonstrate the importance of the didactic model in developing information and communication competencies in students of technical universities.

Conclusion. In the context of digital transformation, the development of information and communication competence in students at technical universities is a crucial element of preparing specialists who are ready to work effectively in real-world production processes. The use of interactive technologies in the educational process, alongside traditional teaching methods, enhances the depth of knowledge acquisition and the development of professional skills. The findings confirm that integrating new interactive approaches into education not only improves the quality of learning and boosts students' readiness for professional activities but also fosters critical thinking and prepares students for real-world production challenges. In our study, a mixed methodology was used to evaluate the effectiveness of a didactic model aimed at developing information and communication competencies in students of technical universities. The results confirmed that this didactic model had a positive impact on students' knowledge of ICT and teaching methods, as well as on the level of skill and motivation of students.

Literature:

1. Vaganova, O., Vinnikova, I., Sundeeva, L., Kutepov, M., Popkova, A. Development of professional-pedagogical focus of a teacher in vocational training/Artículo de investigación Vol. 9 Núm. 25: 350 - 355/ enero 2020
2. Vaganova, O.I., Konovalova, E.Yu., Abramova, N.S., Lapshova, A.V., Smirnova, Z.V. (2019a). Increasing the level of teachers' readiness for pedagogical project. Amazonia Investiga
3. Suvorova, Evgeniya Yurievna. Formation of professional interest in future IT specialists by means of immersive technologies: dissertation ... candidate of pedagogical sciences: 5.8.7. / Suvorova Evgeniya Yurievna; [Place of protection: Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education "Luhansk State Pedagogical University"; Dissertation Council 33.2.030.01 (33.2.030.01)]. - Luhansk, 2024. - 233 p.: ill. (In russian)
4. Yarullina L.R. Digital learning in higher education: psychological risks and effects//World of Science. Pedagogy and Psychology 2020, No. 6, Volume 8 (In Russian)
5. Gladyshevskaya M.M. Features of implementation of information and digital trends in the modernization of the regional educational system. In the collection: Scientific research: fundamental and applied aspects. 2024. P. 112-114
6. <https://shk37.ru/digital/integratsiya-tsifrovogo-obrazovaniya-v-shkolnie-programmi-luchshie-praktiki/>.
7. Kukulska-Hulme A. Mobile learning for quality education and social inclusion. IITE Policy Brief. 2010, December, 12 p.
8. Abdulwahed, M., Nagy, Z. K. & Blanchard, R. (2008). Constructivist project based learning design, a cybernetics approach. IN: Malpica, F. ... et al (eds). Proceedings of the 2nd International Multi-Conference on Society, Cybernetics and Informatics, (IMSCI 2008), June 29th - July 2nd, 2008 Orlando, Florida, USA, pp. 119-126 <https://dspace.lboro.ac.uk/2134/5204>
9. Legal regulation of artificial intelligence technologies as a basic condition for Russia's economic breakthrough: monograph / G. F. Ruchkina, M. V. Demchenko, A. V. Popova [et al.]. - Moscow: Rusains, 2023. - 240 p. - ISBN 978-5-466-02573-6. - URL: <https://book.ru/book/949454> (date accessed: 07.11.2024). - Text: electronic.
10. Atajonova S.B. Ta'limni raqamlashtirish tizimining imkoniyatlari va yo'nalishlari/ "Mexatronika va robototexnika: muammo-lar va rivojlantirish istiqbollari" xalqaro ilmiy-texnik konferensiya Andijon 03/31/2021 65-71 b (In Uzbek)
11. Atajonova S.B. Application of digital technologies in the modernization of pedagogical science // "Digital technologies, innovative ideas and prospects for their application in the field of production" international scientific and practical conference Andijan 05/28/2021 (In Russian)
12. Ruxandra Bejinaru. Impact of Digitalization on Education in the Knowledge Economy // Management Dynamics in the Knowledge Economy Vol.7 (2019) no.3, pp.367-380; DOI 10.25019/MDKE/7.3.06
13. Levina E.Yu., Mukhametzyanova L.Yu. Human development of knowledge in the perspective of the cognitive paradigm / E.Yu. Levina, L. Yu. Mukhametzyanova // Kazan Pedagogical Journal. - 2020. - No. 3 (140). - S. 8-18.
14. Atajonova S.B. Methodology of teaching general educational disciplines with a professional focus in technical universities // Scientific and technical journal machine building STJ AndMI. 25.12.2022 № 5. Issue 2. pp. 509-515.
15. Atajonova S.B. Increasing the creativity of a teacher when teaching students in the field of semiconductor technology // Scientific Bulletin of NamSU, 2022 No. 11 pp. 653-662 (In Russian)
16. Denysenko, S.M.. Application of quest technology in the professional training Of Bachelor of Publishing and Polygraphy in Higher School. Balkan Scientific Review, 2018 1, 29-33

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

ISLOM AXLOQIDA MA'RIFAT VA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYA MASALALARI

Aripova M.L.

*O'zDJTU "Pedagogika va psixologiya" kafedrasida dotsenti,
pedagogika fanlari nomzodi*

Tayanch so'zlar: islom madaniyati, ruhiy sog'lomlik, tibbiy barkamollik, ma'naviy tarbiya, axloq me'yorlari, sog'lom turmush tarzi, mezon, etik-estetik qadriyatlar, majburiyat.

Ключевые слова: исламская культура, психическое здоровье, медицинское совершенство, духовное воспитание, моральные нормы, здоровый образ жизни, критерии, этические и эстетические ценности, обязательство.

Key words: Islamic culture, mental health, medical excellence, spiritual upbringing, moral standards, healthy lifestyle, criteria, ethical and aesthetic values, commitment.

Резюме:

Ushbu maqolada islom madaniyati allomalarining ma'naviy, ruhiy sog'lomlik va tibbiy barkamollik, yoshlar tarbiyasi va ta'limi haqidagi qarashlari bayon etilgan. Shuningdek, inson salomatligini saqlashning me'yorlari, uning o'ziga nisbatan bo'lgan munosabati, sog'lom turmush tarzi, sog'lom nasl va salomatlik mezonlari haqida fikr-mulohazalar bildirilib, insoniyat ma'naviy qadriyatlariga aylangan asarlar tahlili o'rin olgan.

Резюме:

В данной статье изложены взгляды ученых исламской культуры по духовной, психической, здоровью и медицинской совершенстве, воспитание и образование молодежи. Также освещаются стандарты охраны здоровья человека, отношению к себе, здоровому образу жизни, здоровому наследию и критериям здоровья, анализируются произведения, ставшие духовными ценностями человечества.

Summary:

This article examines the views of Islamic scholars on spiritual, mental health and medical excellence, upbringing and education of youth. It also highlights the standards of human health protection, attitude towards oneself, healthy lifestyle, healthy heritage and health criteria, and analyzes the works that have become the spiritual values of humanity.

O'zbekiston Respublikasida demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurilishi maqsadi yo'lida sobitqadamlik bilan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Ana shu islohotlar jarayonining muhim jabhalaridan biri ta'lim tizimidagi tub o'zgarishlar, ta'lim tizimini dunyo ta'limi jarayonlariga integratsiya qilish, yangi davr uchun zarur har tomonlama komil bo'lgan mutaxassis kadrlar

zahirasini yaratish vazifasidir. Jamiyatni modernizatsiya va liberalizatsiya qilish jarayonlarida esa yoshlarning ma'naviy-ruhiy balog'ati, mutaxassislik darajasi, kasbiy mahorati, jismoniy barkamolligiga bo'lgan talab yanada ortib boradi. Dunyoviylik asoslari va demokratik tamoyillarga tayangan barcha davlatlarda insonning turli ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy va iqtisodiy ehtiyojlarini qondirish barobarida alohida e'tibor ta'lim va tarbiya sohasiga, shuningdek, sog'lom turmush tarzi qoidalarining kundalik turmush normalari darajasiga ko'tarilishiga qaratiladi.

Kishilik jamiyatining ilk davrlaridayoq inson hayoti va faoliyatini muayyan tartibda yo'lga qo'yish, uning hayot tarziga ta'sir etuvchi turli omillarni o'rganish, inson hayotiga salbiy ta'sir omillaridan o'zini saqlash, uzoq va samarali umr kechirish sabablarini tadqiq etish, inson salomatligini muhofaza qilish va tibbiy bilimlarga ega bo'lish inson ma'naviyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida shakllangan. Agar qadimgi dunyo va o'rta asrlar tabobati ilgari surgan takliflar, g'oyalarni o'rgansak, ular asosan, salomatlik har bir kishining o'ziga bog'liq ekanligiga katta ahamiyat berganligiga guvoh bo'lamiz. Luqmoni Hakimning o'z o'g'liga nasihatlar, Gippokratning sog'liqni saqlash haqidagi tavsiyalari, Aristotelning Aleksandr Makedonskiyga 10 ta maslahatlari, Abu Ali Ibn Sinoning inson tanasini munosib va yoqimli narsalar bilan ta'minlash borasidagi qarashlarida sog'lom bo'lish uchun kundalik turmushda nimalarga e'tibor qaratish lozimligi uqtirilgan.

O'rta asrlarda yaratilgan ko'pchilik adabiy manbalarda sog'lom nasl va salomatlik mezonlariga bo'lgan e'tibor ta'kidlangan. Insoniyat ma'naviy qadriyatlariga aylangan "Kalila va Dimna", "Ming bir kecha", "Qobusnoma", "Guliston" va "Bo'ston", "Bahoriston", "Shohnoma", "Donishnoma", "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Saodatnoma", "Siyosatnoma", "Qutadg'u bilig", "Devonu lug'otit turk", "Hibat ul haqoyiq", "Axloqi Jamoliy", "Xamsa" kabi asarlarda insoniyat etik-estetik qadriyatlari tizimida yoshlar tarbiyasi va ta'limi, ular ma'naviyati, axloqi, salomatlik mezonlari va sog'lom avlodni tarbiyalash majburiyatlari alohida e'tiborli o'rin olgan.

"Avesto" - zardushtiylarning muqaddas kitobi asosida ezgulik kuchlarining boshlig'i Axura Mazdadir. Axura Mazda – eng oliy vujud bo'lib, uning qudrati ulkandir. Insondagi barcha ezgu amallar unga qilingan e'tiqod orqali o'zini namoyon etadi. Axura Mazdaning oltita eng yaqin yordamchilari bor. Ularni "Amesha Spenta" deb ataladi. Ana shu yodramchilarning beshinchisi – Harvatat – salomatlikdir. Salomatlik, ya'ni Harvatat, zardushtiylik bo'yicha ezgu fikr, yuksak haqiqat, munosib qudrat, ya'ni hokimiyat, muqaddas itoatdan so'ng keladi. Ezgulik kuchlarini esa mangulik tugatadi. Zardushtiylik bo'yicha, insonning asosiy vazifasi – ezgulik kuchlari va maqsadlariga xizmat qilishdan iboratdir. Demak, salomatlikni saqlash insonning eng asosiy ezgu ishlaridan hisoblanadi, inson o'z

salomatligiga yaxshi amal sifatida munosabatda bo'lishga majbur. Zardushtiylik dini va uning muqaddas kitobi "Avesto"da dunyoning moddiy asosi hisoblangan yer, suv, olov va tuproq ulug'langan. "Tuproq va havo shunday e'zozlanganki, havoni bulg'ash, iflos qilish, yerga hayvonlar o'ligi, odamlar jasadini ko'mish, suvga oqizish katta gunoh va jinoyat hisoblangan". "Avesto"da "tanalaringizga nisbatan qalbingiz haqida ko'proq qayg'uring", "Har bir inson kuniga besh marta yuvinib, poklanib, quyoshni olqishlab sig'inishi shart", deyilgan. "Bu an'ana besh vaqt namoz shaklida islomga zardushtiylikdan o'tgan". Shuningdek, don ekib, insonlarga rizq bergan odam ulug'lanadi. "Devlarni mag'lub qilish uchun xonadonda ham doim unli ovqat bo'lishi lozim", deyiladi.

"Avesto"da qarindoshlarning o'zaro oila qurishi ta'qiqlangan, avlodlarning sog'lom, benuqson tug'ilishiga katta e'tibor berilgan. Farzand ko'rish, ularni bilimli, odobli qilib tarbiyalash targ'ib qilingan. "O'z nafsini yengib, jilovlay olmagan kishi, hech narsa ustidan g'olib chiqolmaydi", deb hisoblangan.

"Xurda Avesto"da o'ttiz farishtaga bag'ishlov mavjud, ulardan yettinchi farishta Murdod – yaxshi tarbiya ishlari homiysi, sakkizinchi – Dodor – yaxshi ishlar manbai hisoblangan. "Avesto"dagi Rapiitavn Ofarinlarida inson uchun eng ulug' mukofot uning tirikligidir, deb belgilanadi. Zardo'shtga savol beriladi: "Kishi tirikligida qanday andozadan bahra oladi?". Mazkur savolga javob inson hayotining qadru - qimmatiga bag'ishlangan javoblar silsilasidan iboratdir. Javoblar ichida "tabiat bilan birgalik, tabiat bag'ishlaydigan xursandlik kishining tiriklikdan topadigan oliy bahrasidir", deyiladi. "Avesto"da sog'lomlik asoslari va sog'lom avlod masalalari quyidagi negizlarga tayanadi:

- salomatlikni hayot ne'mati sifatida anglash va qabul qilish, salomatlikni asrash muqaddas ezgulik ekanligi;
- onaga bo'lgan muqaddas munosabat;
- ona sutiga bo'lgan muqaddas munosabat;
- farzandni jismoniy baquvvat va axloqiy yetuk qilib o'stirish;
- insonga qo'yiladigan ijtimoiy-axloqiy talablar tizimining ishlanganligi.

Ma'lumki, Buxoro, Samarqand, Qashqadaryo vohalari, Zarafshon daryosining yuqori oqimidagi Panch viloyati qadimda (miloddan avvalgi XII-XI asrlar) So'g'd mamlakati deyilgan. Ana shu qadimiy madaniyatning yozma manbai sifatida, umumiy nom bilan ataladigan qadimiy "So'g'd yozma yodgorliklari" bizning davrimizgacha saqlanib qolgan. Ularda islomga qadar ajdodlarimizning e'tiqodlari, ishonch, orzu-umidlari, ezgulikni ulug'lash va qabohatni qoralash borasidagi o'ziga xos tafakkurlari aks etgan. Mazkur yozma yodgorliklarning bir parchasi "Mast qiluvchi ichimliklarni qoralash sutrasi" deb atalib, unda ichimlik ichish tufayli inson qanday baxtsizliklarga duchor bo'lishi haqida gap boradi. Asar ichkilikbozlikka qarshi axloqiy normalardan tashkil topadi. Asarda "mastonalik

tufayli hatto xudolar ham o‘z makonlaridan do‘zax tomon tushadilar”, deb ta’kidlanadi. Asarning mana bu o‘rinlari bugungi kunda ham o‘z mazmuni va dolzarbligini yo‘qotmagan: “Mast qiluvchi ichimlik ko‘zni xira, tilni duduq, quloqni kar, qo‘lni quvvatsiz, oyoqni esa akashak qiladi va o‘zi sezmaganda odamni o‘lim tomon yetaklaydi”. Demak, eramizdan oldingi davrlardayoq zararli odatlarning mudhish oqibatlarini bilishgan va ularga qarshi inson ko‘zini ochib berishga intilish bo‘lgan.

Salomatlik asoslari va sog‘lom turmush tarzi ta’limotida islom madaniyati vakillarining o‘rni va mavqei ham o‘ziga xosdir. Islom madaniyati inson hayotining turli qirralarida jamiyat taraqqiyoti va ilm-fan rivoji uchun ulkan hissa qo‘shgan davr hisoblanadi. Islom madaniyati allomalarining salomatlik borasidagi qarashlari ham inson sivilizatsiyasining eng yetuk qadriyatlari sifatida ardoqlanadi.

Sharq mutafakkirlaridan Muhammad Muso al-Xorazmiy (782-847), Abu Nasr Farobiy (870-910), Abu Rayhon Beruniy (973-1048), Abu Ali ibn Sino (980-1037), Yusuf Xos Hojib (XI asr), Ahmad Yugnakiy (XII-XIII asrlar), Pahlavon Mahmud (1247-1325), Mahmud Qoshg‘ariy (XI asr), Alisher Navoiy (1441-1501), shuningdek, islom madaniyati va islomiy ilmlarning buyuk namoyondalari Imom al-Buxoriy (810-870), Hakim at-Termiziy (750/760-869), Az-Zamaxshariy (1075-1144), Imom al-Moturudiy (870-975), Burhoniddin Marg‘inoniy (1116-1197), buyuk mutasavvufalar Najmiddin Kubro (1145-1221), Ahmad Yassaviy (taq. 1050-1166/7), Yusuf Hamadoniy (1048-1140), Xoja Abduholiq G‘ijduvoniy (XII asrning birinchi choragi-1220), Xoja Bahouddin Naqshband (1318-1389), So‘fi Olloyor (1644-1721) va boshqalarning ilmiy-nazariy qarashlari sirasida sog‘lom turmush tarzining turli aqidalari va qonuniyatlari, xususan, yosh avlodni sog‘lom tarbiyalash mezonlari, ma’naviy va tibbiy barkamollik asoslari, ma’naviy va ruhiy sog‘lomlikni yuzaga keltiruvchi va shakllantiruvchi pedagogik faoliyat mazmuni o‘z aksini topadi. Buyuk alloma Muso al-Xorazmiy “Kitob surat al-arz” asarida dunyo tabiati, okeanlar, qit‘alar, ekvatorlar, cho‘llar, daryo va dengizlar haqida qimmatli fikrlarni berib o‘tadi.

Ma’lumki, Sharq tabobati juda uzoq o‘tmishga ega. O‘rta asrlarda sharq tibbiyoti ilmi va sog‘lomlashtirish mezonlari bo‘yicha asarlar yozgan olimlardan Hunayn ibn Ishoq (808-877), Abu Bakr ar-Roziy (865-925), Ishoq al-Isroiliy (932 yili tug‘ilgan), Rabi’ al-Buxoriy (vafoti 983 y), Abu Mansur al-Qumriy (vafoti 990 y.), Abulhayr ibn Xammor (942-1030), Abu Salh al-Masihiy (970-1030) kabilarning ilmiy merosi bizning davrimizgacha yetib kelgan.

O‘rta asrlarning buyuk donishmand mutafakkirlaridan biri Abu Ali Ibn Sinodir. U o‘z davrining ximiya, astronomiya, musiqa, adabiyot, fizika, mantiq, matematika, botanika, farmakologiya, geologiya, psixologiya kabi o‘nlab fanlarning rivojiga ulkan hissa qo‘shgan bo‘lib, o‘z davridan keyingi fanlar tasnifi va takomilini

belgilab bergan allomalardandir. Uning bosh kitoblari “Tib qonunlari”, “Kitob ash-Shifo”, “Kitob un-najot”, “Donishnoma”lar bo‘lib, ularda olimning falsafiy-tibbiy qarashlari bayon qilingan. Olim inson salomatligi to‘g‘risidagi fanning asoschisi hisoblanadi. Chunki uning asarlarida salomatlikni saqlash me‘yorlari va profilaktik tibbiyot tamoyillari belgilab berilgan. Ibn Sino salomatlikni asrash faoliyati bilan inson butun umr davomida shug‘ullanishi lozimligini e‘tirof etgan, inson salomatligi esa uning sog‘lom turmush tarziga asoslanishi lozimligini uqtirgan. Shu bilan birga, qarilik, uning xususiyatlari, uzoq umr ko‘rish va umrni uzaytirish uchun lozim bo‘lgan tibbiy-psixologik va ruhiy-jismoniy omillarni ishlab chiqish orqali Ibn Sino gerontologiya faniga asos solgan.

Alloma Ibn Sino salomatlikni saqlash va kasalliklarning oldini olish bo‘yicha juda ko‘p ilg‘or va ibratli fikrlarni bildirgan. Kishi organizmiga tashqi muhitning ta‘siri muhimligini bilgan alloma, ba‘zi kasalliklarning havo va suv orqali yuqushi mumkinligini e‘tirof etadi. Olim jismoniy tarbiya bo‘yicha alohida o‘ziga xos mashqlar tizimini ishlab chiqqan. Uning fikriga ko‘ra, “Badantarbiya bilan mashg‘ul bo‘linsa, hech qanday dori-darmonga zarurat qolmaydi, buning uchun muayyan bir tartibga rioya qilmoq zarur”. Ibn Sino: “Badantarbiya va o‘zni tiyish tufayli ko‘p odam tabobatga muhtojlik sezmaydi”, deb uqtirgan. Badantarbiyani tark etish insonni xarob qilishi, chunki bu hol harakatsiz qolgan a‘zolarining quvvatining zaiflashishiga olib kelishi to‘g‘risidagi g‘oyalar ham Ibn Sinoga tegishlidir. Ulug‘ mutafakkirning “Kasallikni emas, kasalni davolash zarur”, “Tabiat sog‘lomlashtiradi, tabib davolaydi”, “Dardning oldini olish, uni davolashdan ko‘ra osonroqdir” deb aytgan fikrlari shu bugun ham o‘z kuchi va qimmatini yo‘qotgan emas. Ibn Sino “shoir tilning amiridir, tabib tana podshohi” deb biladi. Ibn Sino inson hayotidagi ikki ne‘mat haqida gapiradi:

Dunyoda insonga eng katta ne‘mat,
Biri tinchlik bo‘lsa, boshqasi sihat.

Olim salomatlikni saqlashda sog‘lom turmush tarzining nechog‘li ahamiyatli ekanligiga juda katta baho bergan. Abu Ali ibn Sino sog‘liqni saqlash ishini - san‘at deb atagan. Xuddi Gippokrat kabi Ibn Sino tibbiyot ilmini san‘at deb atash orqali tibbiyotning nafaqat ilm, balki insonning o‘ziga nisbatan bo‘lgan munosabatining tartibli majmuini san‘at darajasiga ko‘targan. Uning fikriga ko‘ra, salomatlikni saqlashning asosiy mahorati inson hayoti uchun muhim bo‘lgan umumiy omillar mo‘tadilligini ta‘minlashdan iboratdir. Alloma salomat bo‘lish uchun yetti asosiy tadbirlarga amal qilish lozim deb hisoblagan. Ularning ichida, tana mutanosibligi, ya‘ni odam mijozini mo‘tadil holga keltirish asosiy o‘rinni egallagan. Inson salomatligi uning oziq-ovqat va ichimlikni to‘g‘ri tanlashiga ham bog‘liq ekanligi ta‘kidlangan. Organizmni chiqindilardan tozalash salomatlikning zaruriy ehtiyojlaridan qilib belgilangan. Shu bilan birga, tana vaznini mo‘tadil saqlash,

ortiqcha semizlik va ortiqcha ozgʻinlik qoralangan. Inson salomatligini saqlashning muhim shart-sharoitlaridan biri qilib atrof-muhit va inson nafas oladigan ob-havoni ozoda saqlash belgilangan. Atrof-muhitning inson salomatligiga ijobiy va salbiy taʼsiri ilmiy tahlil qilingan. Shu bilan birga, kiyinish tartibi ham inson salomatligini saqlashning meʼyorlaridan qilib belgilangan. Shu bois, olim kiyimni faslga moslashtirib kiyish lozimligini taʼkidlagan. Inson salomatligini moʻtadil saqlashning zaruriy elementlaridan biri qilib, jismoniy harakatlar mutanosibligini saqlash va ularga rioya qilish belgilangan.

Demak, Ibn Sino inson salomatligini saqlashning meʼyorlari ichida uning ovqatlanish tartibi, tana vaznining ortiqcha boʻlib ketmasligi, atrof-muhit, yaʼni inson salomatligiga taʼsir etuvchi ekologik vaziyatlar, kiyinish madaniyati va koʻnikmalar, gimnastika va badantarbiyani bosh omillar qilib belgilaydi. Inson salomatligini saqlashdagi olim taʼkidlagan bosh xususiyatlardan biri jismoniy mashqlar bilan shugʻullanish, ovqatlanish tartibini saqlash, uyqu tartibiga rioya qilishdir. Demak, inson salomatligini saqlashning uch asosiy unsuri – jismoniy mashqlar, ovqatlanish va uyqu, deb taʼkidlanadi. Shu bois, Ibn Sino “Harakatdagi tanaga davo kerak emas”, deb aytadi. Ibn Sino bolalarni chiniqtirish va ularga jismoniy mashqlar oʻrgatish ular salomatligining asosi ekanligini taʼkidlaydi. Olim tanadagi har bir aʼzoga oʻziga xos jismoniy mashqlar mavjudligi haqida gapiradi. Ibn Sino jismoniy tarbiya nazariyasi va uning asoslari boʻyicha oʻz kodeksi, yaʼni qonuniyatlar tartibini yaratadi. Olim nafaqat bolalar badantarbiyasi, balki balogʻatga yetgan kishilar va keksalar jismoniy rivojlanishi va tarbiyasi haqida ham gapiradi. Badantarbiyaning turlari, inson jismiga hammomning taʼsiri, massajning zaruriyati kabi masalalar ham inson salomatligini saqlash va umrni uzaytirish omillaridan qilib belgilanadi. Xulosa shuki, inson salomatligini muhofaza qilish va tibbiy bilimlarga ega boʻlish inson maʼnaviyatining ajralmas tarkibiy qismi boʻlib, axloq meʼyorlariga rioya qilish, ruhiy sogʻlomlik, sogʻlom naslga eʼtibor, tibbiy barkamollik yoshlar tarbiyasi va taʼlimida zaruriy shartlardan hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Hoji Ismatulloh Abdulloh. Markaziy Osiyoda islom madaniyati. –T.: Sharq, 2005, 384 b.
2. Anvar Hojiahmedov. Jannat kaliti. –T.: Movarounnahr, 1998, 206 b.
3. M.N.Nuritdinov. Из истории общественно-философской мысли в XVI-XVII веках. –T.: Ibn Sino, 1996, 216 b.
4. H.Homidiy. Tasavvuf allomalari. –T.: Sharq, 2004, 208 b.
5. N.Komilov. Tasavvuf. Ikkinchi kitob. –T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1999, 204 b.
6. Umarzoda Muhsin. Avesto sirlari. // Jahon adabiyoti, 1997, 4-son, -B. 199-200.

QOMUSIY OLIMLARIMIZNING PEDAGOGIK G'OYALARINI TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA QO'LLASHNING AMALIY AHAMIYATI

Haydarova I.M.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi
(PhD)*

Tayanch so'zlar: qomusiy olimlar, pedagogik g'oyalar, ta'lim jarayoni, axloq va ma'naviyat, integrativ yondashuv.

Ключевые слова: энциклопедические ученые, педагогические идеи, образовательный процесс, этика и духовность, интегративный подход.

Key words: encyclopedic scholars, pedagogical ideas, educational process, ethics and spirituality, integrative approach.

Резюме:

Ushbu maqolada qomusiy olimlarimiz – Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Al-Xorazmiy va Mirzo Ulug'bekning pedagogik g'oyalari zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llanilishining ahamiyati yoritilgan. Olimlarning bilim olish, axloqiy tarbiya va ilmiy-tadqiqotga oid qarashlari zamonaviy ta'limga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishda muhim o'rin tutadi. Maqolada bu g'oyalarni zamonaviy o'quv jarayonida qo'llashning natijalari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi.

Резюме:

В данной статье рассматривается значение применения педагогических идей наших энциклопедических ученых - Абу Насра аль-Фараби, Абу Райхана Беруни, Абу Али ибн Сины, аль-Хорезми и Мирзо Улугбека - в современных процессах образования и воспитания. Взгляды ученых на приобретение знаний, нравственное воспитание и научные исследования играют важную роль в внедрении инновационных подходов в современное образование. В статье анализируются результаты и практическая значимость интеграции этих идей в современный образовательный процесс.

Summary:

This article explores the significance of applying the pedagogical ideas of our encyclopedic scholars-Abu Nasr al-Farabi, Abu Rayhan al-Biruni, Abu Ali ibn Sina, Al-Khwarizmi, and Mirzo Ulugbek-in modern education and upbringing processes. The scholars' views on knowledge acquisition, ethical education, and scientific research play a crucial role in implementing innovative approaches in contemporary education. The article analyzes the outcomes and practical relevance of integrating these ideas into modern learning environments.

O'zbekiston tarixida qomusiy olimlarning ilmiy va ma'naviy merosi xalqimizning madaniyati va ta'lim-tarbiya tizimini shakllantirishda o'ziga xos o'rin tutadi. Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Al-Xorazmiy, Mirzo Ulug'bek kabi buyuk allomalarimizning ijodi nafaqat o'z davrining, balki bugungi kunning ham pedagogik jarayonlariga yo'l-yo'riq ko'rsatib kelmoqda. Ularning asarlarida bilim olish, ilmiy izlanishlar olib borish, komil inson tarbiyasi va ma'naviyatni shakllantirishga qaratilgan g'oyalar zamonaviy ta'limning poydevori bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo'llash ehtiyoji ortib borayotgan bir davrda qomusiy olimlarning pedagogik qarashlarini o'rganish va ulardan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu g'oyalar nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayoniga yangi samaradorlik kiritadi, balki ularni ma'naviy jihatdan yetuk, vatanparvar va ijodkor shaxs sifatida tarbiyalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu maqola qomusiy olimlarimizning pedagogik g'oyalarini tahlil qilish, ularni zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llashning usullari va amaliy ahamiyatini yoritishga qaratilgan.

Qomusiy olimlarning pedagogik g'oyalari. Qomusiy olimlarimizning ilmiy merosi ulkan pedagogik ahamiyatga ega bo'lib, ular insonning intellektual, ma'naviy, va jismoniy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan bir qator asosiy g'oyalarni ilgari surgan. Bu g'oyalar o'z davrida ham, bugungi kunda ham ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish uchun bebaho manba hisoblanadi.

1. **Bilimning inson hayotidagi ahamiyati.** Abu Nasr Forobiy inson hayotining mohiyati va maqsadi bilimga intilish va uni hayotiy ehtiyojlar bilan uyg'unlashtirishdan iborat ekanligini ta'kidlagan. Uning fikricha, bilim insonni jamiyatga foydali shaxs sifatida shakllantiradi. Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida bilim va axloqning uyg'unligi haqidagi g'oyalari bugungi kunning ham dolzarb masalalari hisoblanadi.

2. **Komil inson tarbiyasi.** Abu Ali ibn Sino komil insonni tarbiyalash masalasiga alohida e'tibor qaratgan. Uning fikricha, ta'lim-tarbiya insonni jismoniy va aqliy jihatdan rivojlantiruvchi uzviy jarayon bo'lib, bunda shaxsning ma'naviy qiyofasi ham shakllanadi. Ibn Sino o'z asarlarida ta'limning yoshga mos bosqichma-bosqich rivojlanishini tavsiya qilgan.

3. **Ilmiy-tadqiqot metodologiyasi.** Abu Rayhon Beruniy va Al-Xorazmiy ilmiy bilimlarni egallash uchun tadqiqot va tajribani ustuvor deb bilganlar. Beruniyning "Geodeziya" va Al-Xorazmiyning "Hisob al-jabr val-muqobala" asarlari o'qitishda amaliyot va nazariyaning uzviy bog'liqligini ko'rsatib

beradi. Bu yondashuv zamonaviy ta'limda ilmiy metodologiyani rivojlantirish uchun muhimdir.

4. **Ma'naviyat va axloqning ahamiyati.** Mirzo Ulug'bek faqat ilmiy yutuqlarni emas, balki insonning axloqiy jihatdan komil bo'lishini ham ta'limning asosiy maqsadi sifatida belgilagan. Uning ilm-fanga qaratilgan yuksak hurmati va inson axloqini yuksaltirish haqidagi fikrlari hozirgi zamonaviy ta'lim-tarbiyada yosh avlodni shakllantirishda muhim vositadir.

5. **Tabiiy fanlarga asoslangan yondashuv.** Abu Rayhon Beruniy va Mirzo Ulug'bek koinot va tabiat qonunlarini o'rganish orqali bilim olishni inson tafakkurining rivojlanishiga asos deb bilganlar. Ulug'bekning astronomiyaga oid ishlari tabiiy fanlarni o'rganishda ilmiy tajribaning ahamiyatini namoyon qilgan.

6. **Ilm va amaliyot uyg'unligi.** Qomusiy olimlarimiz nazariya va amaliyotning bir-biri bilan uyg'unligini targ'ib qilganlar. Masalan, Al-Xorazmiyning matematik ishlari zamonaviy algoritmlar va kompyuter ilmlarining rivojlanishiga zamin yaratgan.

Qomusiy olimlarning pedagogik g'oyalari ta'limning nafaqat ilmiy, balki axloqiy, ma'naviy va hayotiy tomonlarini ham o'z ichiga oladi. Ularning g'oyalari hozirgi ta'lim tizimining turli jabhalarida qo'llanilib, o'quvchilarning har tomonlama kamol topishida muhim o'rin tutadi. Bu g'oyalarning zamonaviy ta'lim jarayoniga integratsiyasi ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishga yordam beradi.

Qomusiy olimlarning g'oyalarini zamonaviy ta'limda qo'llash. Qomusiy olimlarimizning pedagogik g'oyalari nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy ta'lim tizimida ham samarali tarzda qo'llanilishi mumkin. Ularning ta'lim-tarbiya sohasidagi fikrlari bugungi kunda o'quv jarayonini yangi bosqichga olib chiqish va shaxsni har tomonlama rivojlantirish uchun zarur bo'lgan amaliy yondashuvlarni taklif qiladi.

1. **Integrativ yondashuvni rivojlantirish.** Abu Nasr Forobiy va Al-Xorazmiy kabi olimlar turli fanlarning bir-biri bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlagan. Bugungi kunda bu yondashuv integrativ ta'limni tashkil qilishda keng qo'llaniladi. Masalan:

- **STEM yo'nalishida** tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik va matematika uyg'un holda o'qitiladi.
- **Interfandagi bog'liqlik** orqali o'quvchilarning dunyoqarashi kengayadi va ularda tizimli fikrlash shakllanadi.

2. Texnologiyalar asosida bilim olish

Al-Xorazmiyning matematik va algoritmik ishlari bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirishda asos bo'lib xizmat qilmoqda. Bu borada zamonaviy ta'limda:

- **Raqamli texnologiyalar va dasturlash** ta'lim jarayoniga tatbiq etiladi.
- **O'quv dasturlarida algoritmik fikrlashni rivojlantirish** orqali o'quvchilarni zamonaviy texnologiyalarni chuqurroq tushunishga o'rgatish mumkin.

3. Ilmiy-tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantirish

Abu Rayhon Beruniy va Mirzo Ulug'bek ilmiy-tadqiqot ishlarini ta'limning ajralmas qismi sifatida e'tirof etganlar. Zamonaviy ta'limda bu g'oyalar:

- O'quvchilarning tadqiqot olib borish qobiliyatlarini shakllantirish uchun ilmiy laboratoriyalar tashkil etishda;
- **Loyiha asosida o'qitish** metodikasini qo'llash orqali amalda joriy etilishi mumkin.

4. Axloq va ma'naviyat tarbiyasi. Mirzo Ulug'bek va Abu Ali ibn Sinoning ma'naviyat va axloq masalasidagi g'oyalari hozirgi yoshlarni vatanparvarlik, halollik va ma'suliyatlilik ruhida tarbiyalashda qo'llaniladi. Bu borada:

- **Darslar mazmuniga axloqiy qadriyatlarni kiritish** orqali o'quvchilar ongiga ijobiy fazilatlarni singdirish;
- **Maxsus ma'naviy-ma'rifiy dasturlar** asosida axloqiy tarbiya berish amalga oshiriladi.

5. Komil inson tarbiyasini ta'minlash. Abu Ali ibn Sino shaxsning jismoniy, aqliy va ma'naviy rivojlanishining birligini targ'ib qilgan. Zamonaviy ta'limda bu yondashuv:

- **Kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim** tamoyillarini tatbiq etish;
- O'quvchilarni turli sohalarida muvaffaqiyat qozonadigan, ijtimoiy mas'uliyatli va ijodkor shaxs sifatida tarbiyalashni o'z ichiga oladi.

6. Amaliy o'qitish metodikasini joriy qilish

Qomusiy olimlarning tajriba va amaliyotga asoslangan yondashuvlari zamonaviy ta'limda ham dolzarb. Bu:

- **Amaliy mashg'ulotlar, laboratoriya ishlarini kengaytirish;**
- O'quvchilarning nazariy bilimlarini hayotda qo'llashga yo'naltirilgan loyihalar va topshiriqlarni bajarish orqali amalga oshiriladi.

7. Ta'limda innovatsion metodlarni qo'llash

Abu Nasr Forobiy o'z asarlarida bilimlarni sodda va tushunarli qilib yetkazishning ahamiyatini ta'kidlagan. Bu g'oya:

- **Interaktiv ta'lim metodlari**, masalan, o'yinli o'qitish, munozaralar va guruhli ishlash shakllarini keng qo'llash orqali amalga oshiriladi.

- Zamonaviy **ta'lim platformalari** va **virtual laboratoriyalarni** joriy qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

8. Raqamli muhitda ta'limni rivojlantirish. Al-Xorazmiy algoritmik ishlari raqamli texnologiyalarning poydevori hisoblanadi. Bugungi kunda:

- **Raqamli ta'lim muhitlari** (masalan, masofaviy o'qitish platformalari) yaratish;
- O'quvchilarning raqamli savodxonligini oshirish orqali ushbu g'oyalarni zamonaviy ta'limga tatbiq qilish mumkin.

Qomusiy olimlarning pedagogik g'oyalari zamonaviy ta'lim jarayonining rivojlanishi uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning g'oyalari asosida innovatsion yondashuvlar ishlab chiqish va ta'lim jarayonida qo'llash o'quvchilarning ijodiy, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga, ma'naviy yetuklikni shakllantirishga va ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Shu sababli, qomusiy olimlarning ilmiy merosini o'rganish va uni ta'limda keng tatbiq etish jamiyatni har tomonlama taraqqiy ettirishning muhim sharti hisoblanadi.

Amaliyotdagi natijalar. Qomusiy olimlarning pedagogik g'oyalarni ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llash quyidagi natijalarga olib kelishi mumkin:

1. O'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish

- Abu Nasr Forobiy va Abu Rayhon Beruniyning ilmiy tadqiqotga asoslangan ta'lim g'oyalari o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.
- Amaliy darslarda qomusiy olimlarning ilmiy yondashuvlari asosida masalalar va loyihalarni hal qilish o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshiradi.

2. Fanlararo integratsiya orqali bilim samaradorligini oshirish

- Al-Xorazmiy va Ibn Sinoning fanlararo uyg'unlik tamoyillari zamonaviy integrativ ta'lim tizimida o'z aksini topadi. Bu, ayniqsa, STEM yo'nalishida samaradorlikni ta'minlaydi.
- O'quvchilar bir fan doirasida olgan bilimlarini boshqa fanlarga tatbiq etishni o'rganadi, bu esa ularning umumiy tafakkurini kengaytiradi.

3. Ilmiy-tadqiqot faoliyatiga qiziqishni kuchaytirish

- Abu Rayhon Beruniy va Mirzo Ulug'bekning ilmiy-tadqiqot yondashuvlari o'quvchilarning tabiiy fanlarga qiziqishini oshiradi.
- Ilmiy laboratoriyalar va loyiha ishlari orqali o'quvchilar o'z bilimlarini mustaqil tadqiq qilish orqali chuqurlashtiradi.

4. Shaxsiy ma'naviyat va axloqiy fazilatlarni shakllantirish

- Mirzo Ulug‘bek va Ibn Sinoning ma‘naviyat va axloq masalalariga oid qarashlari o‘quvchilarda mas‘uliyat, halollik, insonparvarlik kabi fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi.
- Ta‘lim jarayonida ma‘naviy qadriyatlarni singdirish orqali yosh avlodning axloqiy rivojlanishi ta‘minlanadi.

5. Kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta‘limni rivojlantirish

- Qomusiy olimlarning ta‘lim-tarbiyada nazariya va amaliyot uyg‘unligiga asoslangan yondashuvlari kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta‘limni samarali tashkil etishga yordam beradi.
- Bu orqali o‘quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni ham egallaydi, bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatli kasbiy faoliyati uchun zamin yaratadi.

6. Texnologiyalarni qo‘llash qobiliyatini shakllantirish

- Al-Xorazmiy algoritmlari va matematik ishlari asosida raqamli texnologiyalarni o‘rganish jarayoni tashkil qilinadi. Bu o‘quvchilarning texnologiyalarni amaliy foydalanish ko‘nikmalarini oshiradi.
- Masofaviy ta‘lim platformalari va raqamli vositalar orqali o‘quv jarayonining innovatsion jihatlarini ta‘minlanadi.

7. Tabiiy va aniq fanlarga qiziqishni oshirish

- Mirzo Ulug‘bekning astronomiyaga oid ishlari va Beruniyning tabiiy fanlarga qaratilgan tadqiqotlari o‘quvchilarning aniq va tabiiy fanlarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.
- Bu fanlarda amaliyotga asoslangan o‘quv jarayoni orqali natijalar yanada samarali bo‘ladi.

8. Ta‘lim-tarbiyadagi milliy qadriyatlarni mustahkamlash

- Qomusiy olimlarning milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlikda olib borgan ilmiy faoliyatlari yosh avlodni o‘z madaniy merosini qadrlashga o‘rgatadi.
- Ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar orqali milliy ong va o‘zlikni anglash hissi mustahkamlanadi.

9. Yuqori malakali va ijodkor shaxslarni tayyorlash

- Ta‘lim jarayonida qomusiy olimlarning g‘oyalari asosida o‘quvchilarni ijodkorlik, mas‘uliyatlilik va mustaqil fikrlashga yo‘naltirish orqali yuqori malakali mutaxassislar tayyorlanadi.

Qomusiy olimlarning pedagogik g‘oyalari zamonaviy ta‘limda qo‘llanilishi natijasida o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, fanlarga qiziqishi va axloqiy yetukligi ta‘minlanadi. Amaliy natijalar shuni ko‘rsatadiki, bu g‘oyalarning ta‘lim jarayoniga tatbiqi ta‘lim sifatini oshirishda muhim o‘rin

tutadi va yosh avlodni kelajakda muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Qomusiy olimlarimizning pedagogik g'oyalari – bu nafaqat tarixiy meros, balki zamonaviy ta'lim va tarbiya tizimini rivojlantirishda ulkan amaliy ahamiyatga ega manbadir. Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Al-Xorazmiy, Mirzo Ulug'bek kabi allomalarning ta'lim, tarbiya va ilm-fanga oid qarashlari hozirgi zamonaviy ta'limning samaradorligini oshirish uchun muhim yo'nalishlar belgilab beradi.

Ushbu g'oyalar zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayoniga quyidagicha hissa qo'shadi:

- Ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish,
- Integratsiyalashgan yondashuv asosida fanlararo bog'liqlikni kuchaytirish,
- Texnologiyalar va innovatsion usullarni ta'lim jarayoniga joriy etish,
- Ma'naviyat va axloqiy tarbiyani mustahkamlash orqali jamiyatga har tomonlama yetuk shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, qomusiy olimlarning ilmiy va pedagogik yondashuvlarini zamonaviy ta'limda qo'llash:

1. O'quvchilarning qiziqishlarini kuchaytiradi.
2. Ilmiy-tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantiradi.
3. Yangi avlodni milliy va global qadriyatlar uyg'unligida tarbiyalaydi.

Shu sababli, qomusiy olimlarimizning merosini chuqur o'rganish va ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish ta'lim tizimini yanada takomillashtirish va yuqori samaradorlikka erishishda muhim omil hisoblanadi. Bu nafaqat yosh avlodning individual rivojlanishiga, balki jamiyatning umumiy taraqqiyotiga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti, 2008.
2. Abu Rayhon Beruniy. Geodeziya va boshqa tanlangan asarlar. Toshkent: Fan, 1973.
3. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. Toshkent: Ma'naviyat, 1995.
4. Al-Xorazmiy. Hisob al-jabr val-muqobala. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
5. Mirzo Ulug'bek. Ziji Ko'ragoniy. Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.
6. Komilov, N. Markaziy Osiyo mutafakkirlarining pedagogik g'oyalari. Toshkent: Sharq, 2007.
7. Islom Karimov. O'zbekistonning o'z yo'li – demokratik taraqqiyot va ma'rifat yo'li. Toshkent: O'zbekiston, 1996.
8. Rashidov, Sh. Qadimiy ilmiy meros va zamonaviy ta'lim. Toshkent: Yangi O'zbekiston, 2018.
9. Xamidov, M. Qomusiy olimlarning ma'naviyati va ta'limdagi o'rni. Toshkent: Fan, 2010.
10. UNESCO. The Legacy of Central Asian Scholars in Modern Education. Paris: UNESCO Publishing, 2015.

PEDAGOGIKA FANLARINI O'QITISHDA JADID MA'RIFATPARVARLARINING PEDAGOGIK QARASHLARI

Haydarova M.I.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi
PhD*

Tayanch so'zlar: jadidlar, pedagogik qarashlar, ta'lim, axloqiy tarbiya, milliy qadriyatlar, zamonaviy pedagogika, innovatsion metodlar.

Ключевые слова: джадиды, педагогические взгляды, образование, нравственное воспитание, национальные ценности, современная педагогика, инновационные методы.

Key words: jadids, pedagogical views, education, moral education, national values, modern pedagogy, innovative methods.

Резюме:

Mazkur maqolada jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari va ularning zamonaviy ta'lim jarayoniga ta'siri o'rganilgan. Jadidlarning ta'limni milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish, axloqiy tarbiyani rivojlantirish va innovatsion usullarni joriy etish borasidagi tamoyillari tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning pedagogik g'oyalari bugungi pedagogika fanlarini o'qitishda qanday qo'llanilishi mumkinligi bo'yicha tavsiyalar berilgan. Ushbu maqola zamonaviy ta'lim jarayonlarini milliy tamoyillar asosida rivojlantirish uchun muhim nazariy va amaliy asoslarni taqdim etadi.

Резюме:

В статье изучены педагогические взгляды джадидов и их влияние на современный образовательный процесс. Анализируются принципы джадидов, такие как интеграция образования с национальными ценностями, развитие нравственного воспитания и внедрение инновационных методов. Также представлены рекомендации по применению их педагогических идей в преподавании современных педагогических дисциплин. Эта статья предоставляет важную теоретическую и практическую основу для развития современных образовательных процессов на основе национальных принципов.

Summary:

This article examines the pedagogical views of the Jadid reformers and their influence on contemporary education processes. The principles of the Jadids, such as integrating education with national values, promoting moral education, and introducing innovative methods, are analyzed. Recommendations are also provided on how their pedagogical ideas can be applied in teaching modern pedagogical disciplines. This article offers essential theoretical and practical insights for developing modern educational practices based on national principles.

Jadidchilik harakati XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekiston hududida shakllangan ma'rifiy va ijtimoiy harakatlardan biridir. Bu davrda jadidlar ta'lim-tarbiya, axloq va madaniyatni isloh qilish orqali millatni ma'rifatli va taraqqiy etgan jamiyatga aylantirishni maqsad qilib qo'ygan edilar. Ularning pedagogik qarashlari xalqning savodxonligini oshirish, yosh avlodni ilm-fan va texnologiyalar bilan tanishtirish, shuningdek, axloqiy tarbiyaga asoslangan milliy ta'lim tizimini shakllantirishga qaratilgan edi.

Jadid ma'rifatparvarlari o'z davri uchun ilg'or hisoblangan yangi usullar va tamoyillarni ishlab chiqib, o'quv jarayoniga tadbiiq etishga harakat qildilar. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat kabi yetakchilar milliy ta'lim tizimining asosi sifatida zamonaviy bilimlar, axloqiy qadriyatlar va milliy o'zlikni shakllantirishni taklif etdilar. Ularning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari bugungi kunda ham pedagogika fanlari uchun muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Mazkur maqolada jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari tahlil qilinadi va ularning bugungi pedagogika fanlarini o'qitishda qo'llanilishi yo'llari ko'rib chiqiladi. Jadidlarning g'oyalari va metodlarini o'rganish orqali milliy ta'lim tizimining zamonaviy talablarga mosligini oshirish yo'llarini topish mumkin.

Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari

Jadidchilik harakati Markaziy Osiyo xalqlarini zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, ularning madaniy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash maqsadini ko'zlagan edi. Bu harakatning asoschilari, jumladan Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat va boshqa ma'rifatparvarlar, ta'limni xalqni yuksaltirishning asosiy vositasi sifatida ko'rganlar. Ularning pedagogik qarashlari quyidagi asosiy yo'nalishlarda o'z ifodasini topadi:

1. Ta'lim va ma'rifatning ijtimoiy ahamiyati

Jadidlar ta'lim-tarbiya orqali jamiyatni ma'rifatli va ilg'or qilishga intilganlar. Ularning fikriga ko'ra:

- Ta'lim insonni ma'naviy va jismoniy jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllantiradi.
- Ma'rifatli xalq milliy mustaqillik va taraqqiyot uchun mustahkam asos yaratadi.

Mahmudxo'ja Behbudiy bu haqda shunday yozgan edi:

"Ma'rifatsiz xalq hech qachon yuksalolmaydi. Bizni jaholat zanjiridan faqat ta'lim qutqaradi."

2. Milliy o'zlik va qadriyatlarni rivojlantirish

Jadid ma'rifatparvarlari milliy madaniyat, til va tarixni saqlash va rivojlantirishni ta'limning ajralmas qismi sifatida ko'rganlar. Ularning fikriga ko'ra, ta'lim-tarbiya jarayoni:

- O'zbek tilini, madaniyatini va an'alarini o'rganishni o'z ichiga olishi lozim.
- Yosh avlodda milliy ong va g'ururni tarbiyalashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" asarida milliy o'zlikni saqlash va axloqiy tarbiyaning ahamiyati keng yoritilgan.

3. Ta'lim-tarbiyaning ahloqiy yo'nalishi

Jadidlarning pedagogik qarashlarida insonning axloqiy rivojlanishi alohida o'rin tutadi. Ular axloqiy tarbiyani ilmiy bilimlar bilan uyg'unlashtirishni taklif etganlar.

- Axloqiy tarbiya orqali jamiyatda insonparvarlik va adolat tamoyillarini mustahkamlashga urg'u berilgan.
- Abdulla Avloniyning fikriga ko'ra, "Axloqiy tarbiya – har bir insonning ziyoratxonasi va kamolot yo'lining boshidir."

4. Zamonaviy ta'lim usullariga intilish

Jadidlar an'anaviy ta'lim tizimini isloh qilish, unga zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etishni talab qilganlar:

- Yangi usul (usuli jadid) maktablarini tashkil etish orqali o'quv jarayonini ilg'or texnikalar bilan boyitishgan.
- Bolalarga faqat diniy ta'lim emas, balki matematika, geografiya, tabiiy fanlar va xorijiy tillarni o'rgatishga katta e'tibor berilgan.

5. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar

Jadidlarning fikricha, o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchiga yo'lboshchi, axloqiy tarbiyachidir. O'quvchini hurmat qilish, uni o'quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish pedagogik jarayonning muhim qismi hisoblangan.

6. Ayollarning ta'lim olish huquqi

Jadidlar ta'limda gender tenglikka e'tibor qaratganlar. Ular ayollarning savodxonligini oshirish va ularni ijtimoiy hayotga jalb qilish tarafdori edilar. Mahmudxo'ja Behbudiy bu masalada:

"Ona savodli bo'lmasa, bola ma'rifatsiz bo'lib ulg'ayadi," degan edi.

Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari nafaqat o'z davri uchun dolzarb bo'lgan, balki bugungi kun pedagogikasi uchun ham muhim amaliy va nazariy asos yaratgan. Ularning ta'lim va tarbiyaga bo'lgan yondashuvlari, zamonaviy usullarni joriy etish bo'yicha olib borgan islohotlari ta'lim tizimining rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynagan. Ularning boy merosi pedagogika

fanlarini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar bilan uyg'unlashib, milliy ta'limni yangi bosqichga ko'tarishda yordam bermoqda.

Jadid pedagogik qarashlarini pedagogika fanlarini o'qitishda qo'llash yo'llari

Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari zamonaviy ta'lim tizimiga chuqur ta'sir ko'rsatib, milliy ta'limni rivojlantirishda hal qiluvchi o'rin tutadi. Ularning ilg'or fikrlarini pedagogika fanlarini o'qitishda qo'llash jarayoni ta'limning milliy xususiyatlarini saqlash va rivojlantirishga, zamonaviy ta'lim talablari bilan uyg'unlashtirishga yordam beradi. Quyida ushbu qarashlarni pedagogika fanlarini o'qitishda qo'llashning samarali yo'llari keltiriladi.

1. Milliylik tamoyillarini integratsiya qilish

Jadidlarning milliy qadriyatlarni rivojlantirishga qaratilgan qarashlarini pedagogika fanlarida qo'llash:

- **Dars mazmunini milliy qadriyatlar bilan boyitish:** Ta'lim jarayonida Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy va boshqa jadidlarning pedagogik merosini o'quv materiallariga kiritish. Masalan, Avloniy asarlaridagi axloqiy tamoyillarni amaliy topshiriqlar yoki muhokamalar orqali o'rgatish.
- **Madaniy-milliy an'analarni uyg'unlashtirish:** Darslarda milliy urf-odatlar, tarixiy tajriba va o'zbek xalqining ma'naviy merosi haqida o'quvchilarning tasavvurlarini shakllantirish.

2. Zamonaviy interfaol metodlardan foydalanish

Jadidlar ta'lim jarayonida faol va qiziqarli metodlarni qo'llashni targ'ib qilganlar. Ularning usullari bugungi kunda quyidagi shakllarda joriy etilishi mumkin:

- **Rolli o'yinlar:** O'quvchilarni jadidlar davri ijtimoiy muammolari bo'yicha rollarga ajratib, ulardan ma'rifiy qarashlarni himoya qilishni so'rash.
- **Muammoli ta'lim:** Talabalarga jadidlarning qarashlari asosida o'sha davrdagi ta'lim va tarbiya masalalarini tahlil qilish topshirig'ini berish.
- **Klasterlash va grafik organayzerlar:** Jadidlarning qarashlari va bugungi pedagogik tamoyillar o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish uchun grafik vizual vositalarni qo'llash.

3. Axloqiy tarbiyani mustahkamlash

Jadidlarning axloqiy tarbiya tamoyillaridan foydalangan holda:

- Darslarda o'quvchilarda vatanparvarlik, adolat va insoniylik sifatlarini rivojlantirish.
- Tarbiyaviy faoliyatlarda jadidlarning asarlaridan olingan misollarni kiritish, masalan, Avloniy asaridagi "o'zlikni anglashi va jamiyatga foyda keltirish zarurligi" haqida munozaralar tashkil etish.

4. Yangi o'quv resurslarini yaratish

Jadidlarning ta'limga oid asarlari asosida yangi darsliklar va qo'llanmalar tayyorlash:

- Jadid pedagogik merosi asosida talaba va o'quvchilar uchun milliy va zamonaviy mazmunli resurslarni ishlab chiqish.
- O'quvchilarni jadidlarning ijodiy asarlari bilan tanishtiruvchi qo'shimcha o'quv materiallarini yaratish.

5. Multimedia texnologiyalaridan foydalanish

Jadidlarning qarashlarini zamonaviy raqamli ta'lim texnologiyalari yordamida o'rgatish:

- **Interaktiv platformalar:** Jadidlar hayoti va pedagogik faoliyatiga bag'ishlangan videolar, animatsiyalar yoki raqamli o'yinlar yaratish.
- **Virtual kutubxonalar:** Jadidlarning asarlari va ta'limga oid maqolalarini o'quvchilar uchun onlayn platformalarda joylashtirish.

6. O'qituvchi tayyorlash jarayonini boyitish

Jadidlarning qarashlari asosida o'qituvchilarni tayyorlash va ularning pedagogik ko'nikmalarini rivojlantirish:

- O'qituvchilarga jadidlarning ta'limga oid g'oyalari va ularni amalda qo'llash yo'llarini o'rgatish.
- Amaliy mashg'ulotlarda jadid metodikasini o'rganish va ularni sinfda joriy etish bo'yicha treninglar o'tkazish.

7. Gender tenglik masalalarini targ'ib qilish

Jadidlarning ayollar ta'limiga bo'lgan e'tiborini hisobga olgan holda:

- Pedagogika fanlarida gender tenglik tamoyillarini targ'ib qilish va bu boradagi jadid g'oyalarini o'rgatish.
- O'quvchilarda gender tengligi haqida sog'lom dunyoqarashni shakllantirish.

8. O'quv jarayonida jadid asarlarini tahlil qilish

Pedagogika darslarida jadidlarning asarlaridan foydalangan holda muhokamalar tashkil qilish:

- O'quvchilardan jadidlarning ta'limga oid asarlari bo'yicha referatlar tayyorlashni so'rash.
- Seminar mashg'ulotlarida jadidlarning ta'limga oid qarashlarini bugungi kun ta'lim tizimi bilan solishtirish.

Jadidlarning pedagogik qarashlari zamonaviy pedagogika fanlarini o'qitishda noyob resurs hisoblanadi. Ularning ilg'or g'oyalarini o'quv jarayoniga integratsiya qilish ta'lim mazmunini boyitish va milliy xususiyatlarni saqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar va interfaol usullar yordamida jadidlar merosini o'rgatish pedagogik jarayonning samaradorligini

oshiradi. Jadidlarning boy merosi va amaliy tajribasi kelajakda pedagogikaga oid yangi yondashuvlarni ishlab chiqishda mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Jadid ma'rifatparvarlari g'oyalarining zamonaviy pedagogika faniga ta'siri

Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik g'oyalari o'z davrining ijtimoiy va madaniy ehtiyojlariga javob bera oladigan, ilmiy, axloqiy va milliy qadriyatlarni birlashtirgan yondashuv bo'lib, bugungi kunda ham ta'lim-tarbiya jarayonida dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ularning qarashlari zamonaviy pedagogika fanining rivojlanishiga bir qator yo'nalishlarda ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Quyida bu ta'sirlar batafsil yoritiladi.

1. Ta'limning ijtimoiy ahamiyati

Jadidlar ta'limni jamiyatni rivojlantirishning eng muhim omili sifatida ko'rganlar. Ularning bu g'oyasi zamonaviy ta'limning ijtimoiy rolini belgilab bergan:

- **Umumiy ta'lim tizimining shakllanishi:** Jadidlarning "Ta'lim barchaga" tamoyili zamonaviy ta'limda barcha qatlamlarga ta'lim imkoniyatlarini taqdim etishning muhim tamoyiliga aylangan.
- **Ijtimoiy adolat va imkoniyat tengligi:** Jadidlar ayollar va erkaklar uchun teng ta'lim olish imkoniyatini ilgari surgan. Bu g'oya hozirgi pedagogik yondashuvlarda gender tengligini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

2. Axloqiy tarbiyaning ustuvorligi

Jadidlarning axloqiy tarbiya tamoyillari zamonaviy pedagogik jarayonning asosiy elementlaridan biriga aylangan:

- **Shaxsni tarbiyalash:** Hozirgi ta'lim jarayonida faqat bilim berish emas, balki axloqiy, ma'naviy va madaniy fazilatlarni shakllantirishga katta e'tibor qaratiladi. Bu jadidlarning "axloqiy ta'lim asosiy maqsaddir" degan qarashlariga mos keladi.
- **Tarbiya va ta'lim uyg'unligi:** Jadidlarning "ilm axloqsiz bo'lsa, zarar keltiradi" degan fikrlari bugungi kun ta'lim tizimida tarbiya va ta'limni birgalikda olib borish tamoyili sifatida qo'llaniladi.

3. Milliylik va xalqchil yondashuv

Jadidlar ta'limni milliy qadriyatlar, til va tarix bilan uyg'unlashtirishga katta e'tibor bergan. Bu yondashuv zamonaviy pedagogik tamoyillarda o'z aksini topgan:

- **Milliy o'zlikni tarbiyalash:** Zamonaviy pedagogika milliy qadriyatlarni rivojlantirish va yosh avlodni milliy madaniyat va tarixga hurmat ruhida tarbiyalashga asoslangan.

- **Til va madaniyatni asrash:** Jadidlar o'z davrida ona tilini o'qitishga alohida e'tibor berganlar. Bugungi pedagogika tizimida bu tamoyil milliy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri sifatida belgilangan.

4. Innovatsion yondashuvlar

Jadidlarning o'qitishda yangi usullarga e'tibor qaratgani zamonaviy ta'lim jarayoniga chuqur ta'sir ko'rsatgan:

- **Faol o'qitish usullari:** Jadidlarning yangi usul (usuli jadid) maktablarida joriy qilgan metodlari bugungi interfaol ta'lim usullarining asosiy tamoyillariga mos keladi.
- **Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim:** Hozirgi ta'lim tizimida amaliy bilimlarni berishga qaratilgan darslar jadidlarning "ilm amaliy hayot uchun" degan g'oyasidan kelib chiqqan.

5. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar

Jadidlarning o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro hurmat va hamkorlikka asoslangan munosabatlar haqidagi qarashlari bugungi kunda ham ahamiyatini yo'qotmagan:

- **O'qituvchining roli:** Zamonaviy pedagogikada o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki yo'l boshchi va tarbiyachi sifatida qaraladi. Bu tamoyil jadidlarning "Ustoz va murabbiy xalqni yuksaltiruvchi kuchdir" degan fikri bilan uyg'un.
- **Talabaning faolligi:** Jadidlar ta'lim jarayonida talabaning mustaqil fikrlash va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishni maqsad qilgan. Hozirgi zamonaviy ta'lim tizimida ham bu tamoyil dolzarb hisoblanadi.

6. Ta'limda gender tenglik

Jadidlarning ayollarning ta'lim olish huquqini himoya qilgani hozirgi ta'lim tizimida gender tenglik tamoyilining rivojlanishiga asos bo'lgan:

- Ayollar uchun ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish.
- Gender muammolarni bartaraf etishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish va joriy qilish.

7. Ta'limni xalq bilan bog'lash

Jadidlarning ta'limni jamiyat hayoti va ehtiyojlariga moslashtirishga qaratilgan qarashlari bugungi kunda ham dolzarbdir:

- **Hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish:** Hozirgi ta'lim tizimida o'quvchilarga nazariy bilimlar bilan birga amaliy hayotda qo'llaniladigan ko'nikmalarni o'rgatishga alohida e'tibor qaratiladi.
- **Jamiyat ehtiyojlariga xizmat qilish:** Ta'limni iqtisodiyot va ijtimoiy hayotning dolzarb muammolarini hal qilishga qaratish tamoyili jadidlarning g'oyalari bilan uyg'unlashadi.

Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari zamonaviy ta'lim tizimining shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o'ynadi. Ularning ta'lim-tarbiya haqidagi g'oyalari bugungi pedagogik jarayonlarni boyitib, milliy xususiyatlarni saqlash va zamonaviy talablar bilan uyg'unlashuvni ta'minlamoqda. Jadidlar o'z davrining ilg'or pedagogik tamoyillarini taklif etgan bo'lib, ularning merosi bugungi pedagogik tadqiqotlar va amaliyot uchun boy manba sifatida xizmat qilmoqda. Bu merosni o'rganish va joriy qilish milliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari O'zbekiston ta'lim tizimining rivojlanishida muhim o'rin tutdi. Ularning ta'lim va tarbiya haqidagi g'oyalari bugungi kunda ham ta'lim-tarbiya jarayonlarini takomillashtirishda dolzarb hisoblanadi. Jadidlarning ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ta'lim haqidagi fikrlari, axloqiy tarbiyani o'rgatish, milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish bo'yicha ilg'or yondashuvlari zamonaviy pedagogika faniga katta ta'sir ko'rsatgan. Ularning g'oyalari bugungi ta'lim tizimida amaliy yondashuvlar, gender tenglik, ta'limni jamiyat ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida hurmat va hamkorlikni rivojlantirishga olib keldi.

Jadid pedagogik qarashlari bugungi ta'lim tizimida, ayniqsa milliy ta'limning rivojlanishi, zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalar bilan uyg'unlashtirilgan holda, o'quvchilarning ma'naviy va ilmiy shakllanishiga xizmat qilmoqda. Ularning boy ma'naviy merosi va ilg'or pedagogik tamoyillari ta'lim sohasida yangi yondashuvlar va uslublar yaratishda asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, jadidlarning pedagogik g'oyalarini zamonaviy pedagogika fanida qo'llash, milliy ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga, yosh avlodni ilm-fan va axloqiy jihatdan yetuk shaxslar sifatida tarbiyalashga yordam beradi. Jadidlarning merosini chuqur o'rganish va o'quv jarayoniga integratsiya qilish orqali biz ta'lim tizimining sifatini yaxshilash va uni global talablarga moslashtirishga erishishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 1992.
2. Mahmudxo'ja Behbudiy. Ma'rifat yo'lida. Toshkent: Sharq Noshriyoti, 2000.
3. Abdurauf Fitrat. O'zbekcha safo. Toshkent: Fan, 1991.
4. Vohidov, R. Jadid pedagogikasining asoslari. Toshkent: O'zbekiston NMIU, 2015.
5. Karimov, I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
6. Alimova, D. A., va boshqalar. O'zbekistonda jadidchilik harakati tarixi. Toshkent: Fan, 2010.
7. Hasanov, R. Jadidlar va ularning ta'lim-tarbiya islohotlari. Toshkent: Sharq NMIU, 2013.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABA-YOSHLARNING ETNOMADANIY BAG'RIKENGLIK HISSINI RIVOJLANTIRUVCHI TRENINGLAR TASHKIL QILISH

Tangirov E.S.

Samarqand davlat universiteti prorektori

Tayanch soʻzlar: talaba-yoshlar, ruhiyat, trening mashgʻulotlari, etnomadaniy bagʻrikenglik, oliy taʼlim muassasasi.

Ключевые слова: студенты, молодежь, дух, учебные занятия, этнокультурная толерантность, вуз.

Key words: students, youth, spirit, training sessions, ethnocultural tolerance, higher education institution.

Резюме:

Ushbu maqolada talaba-yoshlar ruhiyatida etnomadaniy bagʻrikenglikni shakllantirishga qaratilgan turli psixo-emosional taʼsir etuvchi trening mashgʻulotlarni tashkil etish boʻyicha maʼlumotlar keltirilgan.

Резюме:

В данной статье представлена информация об организации различных психоэмоциональных тренингов, направленных на формирование этнокультурной толерантности в психике студентов.

Summary:

This article provides information on the organization of various psycho-emotional training sessions aimed at forming ethnocultural tolerance in the psyche of students.

Tadqiqotning dolzarbligi. Respublikamizda amalga oshirilayotgan islohatlar negizida ham etnomadaniy bagʻrikenglik, etnomadaniy hamjihatlik va millatlararo totuvlik kabi tushunchalarga eʼtibor berilmoqda. Talaba-yoshlarni etnomadaniy bagʻrikengligini shakllantiruvchi maʼnaviy-maʼrifiy tadbirlarini Samarqand Davlat Universitetida amalga oshirilgan madaniy-maʼrifiy tadbirlari buyicha quyida bayon qilingan.

Bugungi kunda hayotning barcha jabhalari kabi taʼlim sohasiga ham yangicha eʼtibor, ayniqsa, yoshlar tarbiyasiga boʻlgan munosabat oʻzgarmoqda. Institutida Yuksak maʼnaviyatli, mustaqil fikrlovchi, qatʼiy hayotiy pozitsiyaga ega boʻlgan vatanparvar yoshlarni tarbiyalash borasida amalga oshirilayotgan

ishlar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 26-martdagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida belgilab berilgan vazifalar hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligining tegishli me'yoriy hujjatlari, institut rektorining buyruqlari asosida hamda viloyat va shahar hokimliklari, viloyat «Ma'naviyat va ma'rifat markazi», huquq-targ'ibot xodimlari, diniy idora vakillari, jamoat tashkilotlari va boshqalar bilan hamkorlikda bajarilib kelinmoqda.

Tadqiqotning maqsadi: oliy ta'lim muassasalarida talaba-yoshlarning etnomadaniy bag'rikenglik hissini rivojlantiruvchi treninglar tashkil qilishga qaratilgan metodikalarni yoritish.

Tadqiqot vazifalari:

- oliy ta'lim muassasalarida talaba-yoshlarning etnomadaniy bag'rikenglik hissini rivojlantirish
- talaba-yoshlarning etnomadaniy bag'rikenglik hissini rivojlantiruvchi treninglar bilan tanishtirish
- treninglar natijalarini tahlil qilish va yoritish

Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi: Kasbiylikning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha 5 ta tashabbus yuzasidan oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tizimida amalga oshiriladigan ishlar namunaviy metodik dastur asosida institutda ishlab chiqilgan chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilgan bo'lib, barcha o'quv binolari va Talabalar turar joylarida 5 ta tashabbus bo'yicha stendlar va devoriy ko'rgazmalar o'rnatilgan.

1-tashabbus doirasida: "Talabalar" teatr studiyasi, "Quvnoqlar va zukkolar", "Tafakkur sinovlari", "Zakovat" klublari faoliyat ko'rsatib kelmoqda. San'at sohasiga qiziquvchi talaba-yoshlar uchun tegishli barcha asbob-uskunalar (tor, doira, g'ijjak, dovul va boshqalar), ovoz kuchaytirgich uskunalar o'rnatilgan. Fakultetlarda "Avitsenna", "Shok", "Mediator", "Adrenalin" va "Samarqand" kabi "Quvnoqlar va zukkolar" jamoalari iqtidorli yoshlar qamrab olingan.

Institutda har yili talabalar o'rtasida turli yo'nalishlarda ko'rik-tanlovlar va musobaqalar o'tkazilib kelinadi. Jumladan, "Yil talabasi" tanlovining guruhlar va fakultet bosqichi ko'rik-tanlov Nizomi asosida o'tkazilib, kelinib institut bosqichi g'oliblari Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligiga taqdim etilib borilgan. Institutning 1 nafar talabasi Respublika oliy o'quv yurtlari o'rtasida o'tkazilgan vatanparvarlik mavzusidagi "Eng yaxshi maqola" tanlovida 1 o'rinni qo'lga kiritgan. Korruptsiyaga qarshi kurash bo'yicha Respublika Oliy o'quv yurtlari

o'rtasida bo'lib o'tgan "Eng yaxshi plakat" ko'rik-tanlovida ham talabamiz 1-o'rinni egallagan.

2-tashabbus bo'yicha: jismoniy tarbiya va sport kafedrasida devoriy stendlar o'rnatilgan talabalar va professor-o'qituvchilar o'rtasida futbol, mini-futbol, basketbol, gandbol, voleybol, stol tennisi, kurash, yengil atletika, shaxmat-shashka, gimnastika va boshqa sport turlari bo'yicha turnirlar o'tkazilib kelinmoqda.

3-tashabbus bo'yicha: institut talabalar turar joylari va o'quv binolarida talabalar va professor-o'qituvchilarning internetdan foydalanishlari uchun bepul wifi routerlari o'rnatilgan. Institut axborot-resurs markazini yangi adabiyotlar bilan ta'minlanmoqda. Institut ARM xududida QR-kodli elektron kutubxona faoliyatini yo'lga qo'yilgan.

4-tashabbus bo'yicha: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Samarqand viloyati bo'limi bilan hamkorlikda institutda Alisher Navoiy, Zahiriddin Muxammad Bobur va Abdulla Qodiriy, Zulfiya, Ozod Sharofitdinov, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov va boshqalarning tavallud kunlari munosabati bilan davra suhbatlari, uchrashuvlar va turli badiiy kechalar tashkil etilib kelinadi.

Talabalar turar joylarida 5 ta tashabbus doirasida alohida xonalar tashkil qilingan. Jumladan, kutubxona filiallari, "Qizlarjon" klubi, kompyuter tugaraklari xonasi, sport klubi va san'at klubi faoliyat ko'rsatmoqda. Talabalar turar joyida "Kitobxonlik" mushoiralari va "Zukko kitobxon" lo'rik-tanlovlarini o'tkazish yo'lga qo'yilgan.

5-tashabbus bo'yicha: Xotin-qizlar o'rtasida keng targ'ib qilish, ularning ijtimoiy faolligini oshirish maqsadida talabalar turar joylarida tikish-bichish bo'yicha to'garak tashkil etilgan. O'tgan davrda ota-onalar va mahalla institutining o'rni va rolini kuchaytirish maqsadida "Ta'lim muassasasi – oila – mahalla" tizimi orqali qizlar bandligiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Institut miqyosida yurtimizda nishonlanadigan bayram sanalari, allomalar va yurtdoshlarimizning tavallud sanalari va boshqa ma'naviy-ma'rifiy sohada belgilangan tadbirlar yuqori saviyada o'tkazilib kelinadi.

Institut talaba-yoshlarini darsdan keyingi vaqtlarini mazmunli o'tkazish maqsadida Samarqand shahridagi muzeylar va teatrlarga alohida reja jadval asosida jalb qilish yo'lga qo'yilgan.

Yoshlar ittifoqi tomonidan o'tkazilgan tadbirlar

Bugungi kunda mamlakatimiz aholisining 60 foizdan ortig'ini yoshlar tashkil etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan 2017-yil 30-iyun kuni O'zbekiston Respublikasi Yoshlar Ittifoqi tashkil topgan kun va "Yoshlar kuni" deb e'lon qilindi.

O'zbekiston yoshlar ittifoqi-yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirish, yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish, keng jamoatchilik, avvalambor, yoshlar vakillarining fikr-mulohazalarini inobatga olgan holda, yoshlar tashkilotidir.

O'zbekiston yoshlar ittifoqining asosiy maqsadi mamlakatimiz yoshlarini zamonaviy, ma'naviy va intellektual rivojlangan, ommaviy madaniyatning tahdid va xavf – xatarlariga qarshi tura oladigan, mustaqilligimizga sodiq shaxslar etib tarbiyalashdan iborat.

Yoshlar ittifoqining asosiy vazifalari yoshlarni mamlakatimizda demokratik, siyosiy va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishga jalb qilish, jamiyatda tinchlik va totuvlikni mustahkamlash, yosh avlodning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini samarali himoya qilish, o'g'il - qizlarning ma'naviy va kasbiy darajasini oshirish, ularning intellektual va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga ko'maklashishdan iborat.

O'zbekiston yoshlar ittifoqiga 2017-2021 yillarda islohotlar jarayonida yoshlarning faolligini oshirish bo'yicha qator muhim vazifalar yuklatildi.

Yoshlar ittifoqining SamDTI boshlang'ich tashkiloti o'z faoliyatini 2017-yil 5-sentabrda institut tashabbuskor yoshlari ta'sis yig'ilishi qaroriga muvofiq boshlagan.

Bundan tashqari Universitet psixologi bilan hamkorlikda talaba –yoshlar bilan etnomadaniy bag'rikenglikni tarbiyalash uchun ularning individual xususiyatlarini shakllantiruvchi treninglarni tashkil qilish muhim sanaladi. Quyida treningdan namunalar keltirilgan.

1. Kirish (2 soat)

Nazariy qism. Ishning maqsadi va mazmuni. Ish rejasi bilan tanishish va dars mavzularini tanlashni asoslash.

Amaliy qism. Guruhlarni birlashtirish uchun mashqlar.

Trening mashqlari: "Men noyob va noyob shaxsman", "Muvaffaqiyat psixologiyasi".

Uslubiy tavsiyalar O'qituvchilarning mustaqil ravishda keyingi rivojlanishiga qiziqish va motivatsiya qilish uchun darslar turli shakllarda o'tkaziladi va nazariy va amaliy xarakterga ega. Avvalo, birinchi kirish sinfida guruh rahbarlariga ishonch va ijobiylik muhitini yaratishga yordam berishga qaratilgan "Men betakror va noyob shaxsman", "Muvaffaqiyat psixologiyasi" trening mashqlarini taklif qilish maqsadga muvofiqdir. Guruhdagi o'zaro hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirish va rejalashtirish ko'nikmalarini takomillashtirish. Ish rejasi bilan tanishish va dars mavzularini tanlashni asoslash. Dars boshida biz

guruh rahbarlarini qiziqtirgan etnomadaniy ta'lim usullari mavzularini aniqlash maqsadida o'qituvchilar o'rtasida so'rov o'tkazamiz. Muassasa o'qituvchisiga shaxsning haqiqiylikini rivojlantirish bo'yicha bir qator mashqlarni taklif etamiz.

Mashq 1. "O'z-o'zini taqdim etish". Ishtirokchilarga o'z navbatida o'zlari, individualligi, shaxsiy fazilatlarini haqida aytib berish taklif etiladi. Mashq qilish uchun sizga qog'oz va qalam kerak bo'ladi. Ular taqdimotchidan nimani olishadi. Har bir ishtirokchi o'z ismini tepaga yozadi va varaqni vertikal chiziq bilan ikki qismga bo'ladi. Chap qismi "+" belgisi bilan, o'ng tomoni esa "-" belgisi bilan belgilanadi. Biz o'ng qismga yozamiz. Ishtirokchi hayotda nimani yoqtiradi (o'zida, tabiatda, boshqa odamlarda) va o'ng ustunda biz yoqimsiz narsalarni yozamiz. Keyin hamma o'z yozuvlarini ovoz chiqarib o'qiydi.

Mashq 3. "Hayot daraxti"

Biz ishtirokchilarni ko'zlarini yumib, o'zlari yoqtirgan daraxtni tasavvur qilishni taklif qilamiz. Yoki ular o'zlarini tasavvur qilishlari mumkin bo'lgan daraxt. Bu hayot daraxti. Sizga uning ildizlarini tasavvur qilishni maslahat beramiz - bu asos va asosdir. Bizga nima asos bo'lishi, ishtirokchilarni nima oziqlantirishi, ularni qo'llab-quvvatlashi (oila, an'analar. Bu shaxsiy fazilatlar, bilim, maqom mumkinmi) haqida o'ylash vazifasini beramiz. Kelajakda biz magistralni - hayotning yadrosini tasavvur qilamiz. Ehtimol, bu printsiplardir. Tajriba. Xarakter xususiyatlari va boshqalar. Biz tojning asosiy shoxlarini tasavvur qilishni taklif qilamiz - bu shaxsiy o'sish yo'nalishlari, maqsadlari, diqqatga sazovor joylari, ular qanchalik o'sganligini va o'sishda davom etishini hisobga olish kerak. Buning uchun nima qilish kerak. Biz daraxt chizamiz va ildizlari, tanasi va shoxlari nimadan yasalganiga imzo qo'yamiz. Biz katta shoxlarga kichiklarni chizamiz. Har bir yo'nalishda o'sish uchun komponentlar mavjud bo'lganidek, ularning soni ko'p bo'lishi kerak. Ularga imzo cheking. Bu vositalar va rejalar, bu o'z-o'zini takomillashtirish mazmuni. Biz barglarning hissiyotlar ekanligini tasavvur qilishni taklif qilamiz. Hissiyotlar va hissiy holatlar. Shaxsiy o'sish uchun ular nima bo'lishi kerak? Biz daraxtda o'sishni orzu qilgan mevalarni tasavvur qilamiz. o'

Munozara. Qanday qilib bu daraxt bo'lish kerak? Bu rolda har bir kishi nimani va qanday his qiladi? Ildizlar erga chuqur kirib boradimi? Toj qalinmi? Yomg'ir uni yuvadimi? Er qo'llab-quvvatlash tuyg'usini beradimi? Qanday mevalar etishtirishni orzu qilasiz?

Mashq 4. "Mening professional o'zim"

10 daqiqa davomida biz o'qituvchilarga "men kimman?" Degan savolga javob berishni taklif qilamiz. va javoblarni qog'ozga yozing. Iltimos, to'g'ri

yoki noto'g'ri javoblar yo'qligini unutmang va xayolingizga kelgan birinchi narsani yozib oling.

Javoblarning takrorlanishiga e'tibor berishingizni maslahat beramiz, bu javoblarni ko'rsatishi mumkin: o'tmish, hozirgi yoki kelajak. Har bir javob yoniga "+" belgisini qo'ying - agar sizga ushbu xususiyat yoqsa yoki "-" - sizga yoqmasa. Belgilar soni respondentning o'ziga bo'lgan munosabatini aks ettiradi: sevgi bilan yoki uning xarakterining ba'zi xususiyatlarini tanqid qilish. Javoblarni 3 toifaga ajratamiz: "Men shundayman, chunki bu menga bog'liq" (bu javoblarni "I" harfi bilan belgilaymiz);

"Men shundayman, chunki bu boshqa odamlarga bog'liq" ("L" harfi);

"Men shundayman, chunki bu taqdirga bog'liq" ("D" harfi);

Biz har bir toifadagi javoblar sonini hisoblaymiz. Agar sizda "D" va "L" harflari hukmron bo'lsa, siz o'zingizni taqdir yoki boshqa odamlar qo'lidagi o'yinchoq deb bilishingiz va o'zingizni "men" ning egasi sifatida his qilishdan bosh tortishingiz mumkin.

Agar "men" harfi ustun bo'lsa, siz o'z hayotingizni boshqarasiz, lekin agar sizda ushbu harflarning 75% dan ko'prog'i bo'lsa, bu sizning hayotingizdagi barcha voqealarni boshqarishga harakat qilishingizga olib keladimi yoki yo'qligini o'ylab ko'ring.

"-" belgisi bilan belgilagan fazilatlarga, ularning yoniga qanday harf qo'yganingizga e'tibor bering, ular o'zingizga yoki boshqa odamlarga yoki taqdirga bog'liqmi. O'zgartirishingiz mumkin bo'lgan kiruvchi xususiyatlarni ta'kidlang. Qanchalik kiruvchi fazilatlarni o'zgartirish mumkinligini ko'ring va bunga qanday erishish mumkinligi haqida o'ylang.

Endi sizning kasbiy faoliyatingiz kontekstida qaysi xususiyatlar siz uchun eng qimmatli ekanligini ko'rib chiqing va ularning yoniga "PU" (professional muvaffaqiyat) harfini qo'ying.

Va sizning fikringizcha, kasbiy rivojlanishingizga qanday xususiyatlar to'sqinlik qiladi? Ularning yonida "PN" - "professional muvaffaqiyatsizliklar" belgisini qo'ying. Ushbu fazilatlarni qaysi harf bilan belgilab qo'yganingizga qarang va o'zgartirish mumkin bo'lganlarni belgilang.

Amaldagi so'zlar soni shaxsning o'zini namoyon qilish darajasini aks ettiradi. Agar javoblar 8 dan kam bo'lsa, demak, siz o'zingizni hatto o'zingizga ham oshkor qilishni xohlamaysiz, o'zingizdagi ko'plab shaxsiy xususiyatlar va xususiyatlarni sezmaslikka harakat qilasiz. 9 dan 17 gacha bo'lgan javoblar soni o'zini o'zi taqdim etishning o'rtacha darajasi bo'lib, bu odam o'zini o'zi bilishini, lekin unchalik yaxshi emasligini va o'zini yaxshiroq tushunishga intilmasligini ko'rsatadi. 18 dan ortiq javoblar o'zini namoyon qilishning

yuqori darajasini aks ettiradi va inson o'ziga turli burchaklardan qarashini va o'zini yaxshiroq bilishga harakat qilishini isbotlaydi.

22 dan ortiq javoblar shuni ko'rsatadiki, siz ushbu mashqni raqobat sifatida qabul qilasiz va shunday ta'minlashga intilasiz. iloji boricha ko'p xususiyatlar.

Shuningdek, berilgan xususiyatlarning mazmuni, ularning rasmiyatchilik darajasi, takrorlanuvchanligi, shuningdek tanlangan sifatning qaysi vaqtga tegishli ekanligini tahlil qilish muhimdir. Agar xarakterlarning aksariyati o'tmishingizni aks ettirsa, bu hozirgi va kelajakka nisbatan sizga yaxshiroq ko'rinishini yoki aksincha, siz uchun muayyan muammolarni anglatishi mumkin. Kelajakni belgilash ham xuddi shunday talqin qilinishi mumkin.

Barcha ishtirokchilar so'zga chiqqandan so'ng, murabbiy barcha qayd etilgan ijobiy va salbiy kasbiy xususiyatlarni umumlashtiradi va ikkita ro'yxatni tuzadi - ijobiy kasbiy fazilatlar va salbiy kasbiy fazilatlar, ularni doskada qayd etadi.

"Muvaffaqiyat psixologiyasi" trening mashqlari

Insonning muvaffaqiyati uning shaxsiy fazilatlarini va xatti-harakati va xohishlariga bog'liq. Muvaffaqiyatni kafolatlaydigan 5 ta aqliy qonun mavjud. Bular muvaffaqiyatli xulq-atvoriga va voqealarni tashkil etishga yordam beradigan fikrlash qonunlari.

- Sabab va oqibat qonuni - hech narsa xuddi shunday bo'lmaydi, hamma narsa har qanday sabab bilan sodir bo'ladi. Bu qonunda muhim narsa shundaki, fikrlar sababdir. Agar hayotingizda biror narsa sodir bo'lishini istasangiz, o'ylab ko'ring.

"Oltin baliqqa maktub" mashqi

Ishtirokchilarga hayotdan nimani xohlashlari haqida o'ylash taklif etiladi. Tasavvur qiling-a, oltin baliq ulardan bu haqda so'radi "Sizga nima kerak?". Sizga 10 ta tilakni qog'ozga yozishni maslahat beramiz. Biz ularning quyidagi shartlarga javob berishini tekshiramiz:

1. Ijobiy so'z birikmasi (yo'q holda).
2. Xususiy harakat ko'rsatilgan (ya'ni menga bog'liq bo'lgan narsa).

Shartlarga qarab so'zlarni tuzatamiz. Biz o'qiymiz, tahlil qilamiz. Ko'pchilik o'z istaklarini noto'g'ri shakllantirgani uchun amalga oshirmaydi.

- Kutish qonuni - hayotda biz nimani olamiz. biz kutgan narsa, biz xohlagan narsa emas. Umidlar qanchalik boy bo'lsa, muvaffaqiyat shunchalik yaqin bo'ladi.

Ishtirokchilarni qog'ozga yaqin kelajakda eng ko'p kutayotgan narsalarni, qanday voqealar, o'zlarida yoki atrofidagilarda o'zgarishlarni yozishni taklif qilamiz. Keling, bu ro'yxatni istaklar ro'yxati bilan taqqoslaylik, yiqilish bormi yoki yo'qmi. Yoki biz birini xohlaymiz va boshqasini kutamiz. Biz

ro'yxatlarning qaysi biri bizga yaqinroq va ko'proq ma'qulroq ekanligini hal qilamiz.

- Jozibadorlik qonuni - biz avtomatik ravishda odamlarni va sharoitlarni o'zimizga jalb qilamiz. Bu bizning g'oyalарimizga mos keladi. Agar siz o'zingiz xohlagan narsaga e'tibor qaratsangiz, sizga yordam beradiganlarni jalb qilasiz.

Agar siz xohlamagan narsaga e'tibor qaratsangiz ham, qonun ishlaydi. Ishsizlik haqida o'ylamang. Kasallik.... Bu deyarli barcha holatlar: "Men buni bilardim" deganimizda.

Xulosa va takliflar. Bugungi kunda yoshlarni yuksak ruxiy tuyg'ular asosida tarbiyalash muhim dolzarb mavzular sirasiga aylanmoqda, talaba –yoshlarni ta'lim olish jarayonida nafaqat kasbiy ko'nikmalar bilan qurollantirish balki, ularni ham ma'nan ham ruxan tetik qilib tarbiyalash kabi masalalar ham oliy ta'lim muassasalarining vazifalar sirasiga kiradi, bu borada olib boriladigan turli ruxiy ozuqa beruvchi treninglar talaba yoshlarni etuk bo'lib shakillabnashiga zamin bo'ladi. Yuqorida bayon etilgan trening mashg'ulotlarini o'tkazish jarayonida talabalarda yuksak ijobiy tuyg'ularning namoyon bo'lishi kuzatildi va o'z natijalari trening jarayonida namoyon bo'ldi.

Адабиётлар:

1. Ziyaeva Mahbuba Fazliddinova, Abduvahobova Dildora Erkinovna, Xazratkulova Anjela Valerevna. Oliy ta'lim tizimida talaba yoshlarni ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishga tayyorlash texnologiyalari. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2021 yil №6) ISSN 2181-1709 (P)
2. V.I. Kazarenkov. YE.L. Mixaylova, YE.N. Busel-Kuchinskaya Formirovaniye etnicheskoy tolerantnosti budumix spetsialistov sotsialnoy sfery v polikulturnoy srede vuza. vestnik polotskogo gosudarstvennogo universiteta. seriya Ye. 14b.
3. To'xtaboyeva Mumtozbegim. Milliy bayramlar va an'analarning yoshlar tarbiyasidagi o'rni "Science and Education" Scientific Journal Volume 1 Issue 1.431 b.
4. Azimova Ziyoda Ergashevna. Oliy o'quv muassasasi ma'naviy-ma'rifiy ishlarining pedagogik nazariya va amaliyotda tutgan o'rni. Zamonaviy ta'lim / Sovremennoye obrazovaniye 2018, 2.29 b.

IMOM BUXORIYNING “BIRRUL VOLIDAYN” ASARINING ILMIY VA IJTIMOIIY AHAMIYATI

Axmedova M.B.

Urganch innovatsion university

*“Pedagogika va boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrası
stajyor-o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: “Birrul volidayn”, hadis, muhaddis, shogird, sharqshunos, ilmiy meros, dunyoqarash, ijtimoiy me‘zon, yaxshilik.

Ключевые слова: «Бирруль волидейн», хадис, мухаддис, студент, востоковед, научное наследие, мировоззрение, социальный стандарт, добро.

Key words: "Birrul volidayn", hadith, muhaddis, student, orientalist, scientific heritage, worldview, social standard, goodness.

Резюме:

Ushbu maqolada mashhur muhaddis qalamiga mansub “Birrul volidayn” asrining hozirgi kundagi ilmiy va amaliy ahamiyati, dunyo miqyosda o‘rganilganlik darajasi borasidagi fikrlar o‘rin olgan.

Резюме:

В данной статье изложены мнения о современном научном и практическом значении произведения известного писателя «Бирруль Волайдейн» и уровне его изучения на мировом уровне.

Summary:

This article contains opinions on the current scientific and practical significance of the famous writer "Birrul Volidayn" and the level of its study at the world level.

Buyuk muhaddis, hadis ilmining sultoni Imom Ismoil al-Buxoriy hayoti va ilmiy merosi olimlar, tadqiqotchilar va sharqshunoslar tomonidan xalqaro darajada keng miqyosda keng o‘rganilib kelmoqda. Yurtimizda ham allomaning ma‘naviy merosi va ibratli hayoti jadallik bilan tadqiq etilmoqda. Buyuk vatandoshimiz Imom Buxoriyning hayoti va boy ilmiy-ma‘naviy merosini o‘rganar ekanmiz, uning dunyoqarashi, ichki olami g‘oyat ibratli va ko‘p jihatlar bilan har qanday davr uchun ham katta ahamiyat kasb etishini ko‘rishimiz mumkin. Muhammad ibn Ismoil Buxoriyning “Birrul volidayn” asarida amallarning afzali – ota-onaga yaxshilik qilish ekani, ota-onaning

farzandi haqqiga qilgan duosi mustajob bo'lishi haqida va rahmdillikning fazilati kabi bir qator mavzulardagi jami 75 ta hadis jamlangan.

Misr Al-Azhar Islom tadqiqotlari majmuasi bosh kotibi, professor Muhammad Nazar Ayyad, Rossiya Bulg'or islom akademiyasi professori Muhammad Ayman Zahroviy, Malaziya Islomni anaglash insituti ilmiy xodimi Muhammad Xusni Mohid Amin Imom Buxoriy asarlari yuzasida ilmiy izlanish olib borishgan. Turkiyalik hadisshunos olim, Anqara Yildirim Boyazid universiteti professori Ahmad Yildirim o'z tadqiqotlari natijasidan kelib chiqqan holda Imom Buxoriyning "Al-jomi' as sahih" asari bugungi glaballashuv jarayonida ba'zi bir muammoli masalalarni yechishda asosiy manba bo'lib xizmat qilishini o'rgangan. Rossiya Federatsiyasi Oliy ta'lim Vazirligi tomonidan Ibragimov I.D, Chomaev Z.A. tomonidan "Hadis o'rganish nazariyasi va amaliyoti" (dastlabki bosqich) bo'yicha darslik yaratilgan. Unda hadislar uning leksik ma'nolari va shuningdek, hadislarini o'rganish yuzasidan topshiriqlar o'rin olgan. Buxoriyning hayoti va faoliyatiga bevosita bag'ishlangan monografik asarlar nisbatan kam. Oxirgi 15 yillik davrni sarhisob qiladigan bo'lsak, pokistonlik doktor Hasan Abdul Jabborning 2007-yilda Oksfordda nashr qilingan "Buxoriy" asarini keltirishimiz mumkin.

Maqolada Imom Buxoriyning "Birrul volidayn" asaridagi ta'limiy-axloqiy pedagogik qarashlar muhokama qilinadi. Uning asosiy tarkibiy omillari va qismlari tavsiflanadi. Asarning saqlab qolingani, jahon tillariga tarjima qilingan nuxsalarini ilmiy jihatdan nazariy tahlili o'rganiladi.

Imom Buxoriy avlodlarga boy va qimmatli ilmiy meros qoldirgan bo'lib, ijodiy faoliyati davomida yozgan asarlari yigirmadan ortiq. Barchamizga ma'lumki, Imom Buxoriyning eng mashhur asari "Sahihul Buxoriy" butun islom olamining Qur'oni Karimdan keyingi eng ishonchli manba sifatida e'tirof etilgan. "Sahihul Buxoriy" va "Adabul mufrad" axloq-odob, ibodat, ijtimoiy mezonlarni belgilovchi manbai va umuminsoniy qadriyatlar namunalidir. Jumladan, ota-onaga yaxshilik bashariyat hayotidagi eng asosiy mavzulardan biri hisoblanadi. Darhaqiqat, ota-onasiga yaxshilik qilmagan kishi boshqalarga ham saxovat ko'rsatishdek xislatdan mahrum hisoblanadi. Shuning uchun ham hadisi shariflarga oid barcha adabiyotlarda ana shu mavzuga atab alohida asarlar yozilganini yo alohida boblar ajratilganini ko'rshimiz mumkin. Imom Ismoil al-Buxoriy mazkur mavzu doirasida "Birrul volidayn" asarini yozgan. Mazkur asarda ota-onani e'zozlash, duosini olish, xizmatida doim bo'lish borasidagi fikrlarni o'zida mujassamlashtirganligi bilan xarakterlanadi. Unda ota-onasiga yaxshilik qilish ulug'lanadi. Ota-onaga oq bo'lish kabi yomon illatdan saqlanish lozimligi ta'kidlangan. Bu asar bir necha asrlar davomida insonlarlar orasida

Ibn Dilluyahdan naql o'laroq tarqalgan. Keyinroq hadis rivoyat qilinadigan ilm majlislarida bu asar asta-sekinlik bilan yo'qola borgan va oqibatda bizga qadar yetib kelmagan asarlar qatoriga kirib qolayozgan edi. Tadqiqotchi Bassam ibn Abdulkarim Hamzaviyning ta'kidlashicha[2], "Birrul volidayn"ni o'zida saqlab qo'ygan, shogirdlariga o'qitgan mutaaxxirin ulamolardan biri – bu, imom, hofiz va sayyid Muhammad Abdulhay Kattoniydir. Imom Buxoriy ota-onaga yaxshilik mavzusida ko'p hadis rivoyat qilgan. Bu nusxada silai rahm, farzand tarbiyasi va odob-axloq masalalariga doir hadislar ham keltirilgan. Imom Buxoriy "Jome'us sahih" va "Adabul mufrad"da ham ota-onaga yaxshilik mavzusiga doir hadislarni keltirgan.

Ota-onaga yaxshilik mavzusida Imom Buxoriydan boshqa ulamolar – Abu Is'hoq Ibrohim ibn Is'hoq Harbiy Bag'dodiy Shofeyi (285/898), Abu Muhammad Qosim ibn Asbag' Qurtubiy Molikiy (340/952), Abu Muhammad Abdulloh ibn Muhammad ibn Hayyon (369/980), Abu Muso Yumn ibn Ahmad ibn Yamn Tujibiy Tulaytiliy (390/1000), Abu Muhammad Hasan ibn Muhammad Xallol Bag'dodiy (439/1048), Abu Bakr Muhammad ibn Valid Turtushiy Molikiy Andalusiy (520/1126), Jamoliddin Abulfaraj Abdurahmon ibn Ali ibn Muhammad ibn Javziy (597/1200), Taqiyuddin Ali ibn Abdul Kofiy Subukiy (756/1355), Jamoluddin Muhammad ibn Abdussalom Noshiriy Zubaydiy (906/1501), Abul Futuh Ahmad ibn Muhammad Halabiy Halaviy (1195/1781), Qutbiddin Abulvafo Umar ibn Muhammad Yofiy (1233/1818), Ahmad ibn Muhammad (1380/1960) ham "Birrul volidayn" nomli asarlar yozgan[3].

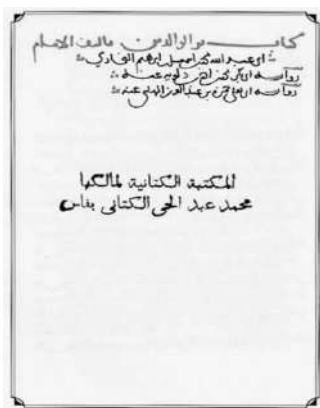
Imom Buxoriy yozgan asarlar orasida uning o'zi "Birrul volidayn" deb nomlagan ixcham hadis kitobi borligiga hech qanday shubha yo'q. Chunki, bu kitob uning qalamiga mansubligidan dalolat beradigan bir nechta dalil bor. Jumladan:

- "Birrul volidayn"ni uning shogirdi Ibn Dilluyah naql qilgan;
- hadis rivoyat qilgan bir guruh roviylarning o'z silsilasi va shayxlari haqida so'z yuritganida Imom Buxoriyni ham tilga olgani, buning Imom Buxoriyga yetib boradigan izchil sanadlari mavjudligi;
- Bir qancha ulamolar Imom Buxoriyning tarjimai holini yozganda mazkur kitob uning qalamiga mansubligini zikr qilgani;
- Ulamolar o'z asarlarida bu kitobni zikr etganda Imom Buxoriyga nisbat bergani.

Hadis ulamolari ittifoq qilganidek, "Birrul volidayn"ni Imom Buxoriydan naql qilgan shaxs Ibn Dilluyahdir. Zero, ular asardagi isnodlarni aynan u orqali

kitobning o'ziga qadar olib boradi va uni rivoyat qilguvchi shaxs sifatida Dilluyahni tilga oladi.

Imom Buxoriyning mazkur asari joriy 2014 yili nashrdan chiqarilgan qadimiy qo'lyozmalardan hisoblanadi. Uni Bassam ibn Abdulkarim Hamzaviy va Abdul'atij Muhyi Sharqoviy tahqiq va tadqiq qilgan[4]. Ular kitobning qo'lyozmasi to'g'risida fikr yuritganda, bu Muhammad Abdulhay Kattoniyga tegishli Kattoniyya kutubxonasida saqlanayotgan yagona nusxa ekanini aytib, nashrga tayyorlashda aynan shunga asoslanganini ta'kidlagan. Sharqoviy qo'shimcha ravishda bu yagona nusxa emasligi, Liviyadagi Ilmiy tadqiqot harakatlari markazida 1545-raqam ostida yana bir qo'lyozma mavjudligi, lekin uni tadqiq qilish imkoni bo'lmaganini aytgan[1].

Qo'lyozmaning ilk sahifasida:

“Birrul volidayn” kitobi Imom Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil ibn Ibrohimning asari. Bu kitobni undan Abu Bakr Muhammad ibn Ahmad ibn Dilluyah rivoyat qilgan. Muhammad ibn Ahmad ibn Dilluyahdan Abu Ya'lo Hamza ibn Abdulaziz Muhallabiy[6] rivoyat qilgan.

Muhammad Abdulhay Kattoniyga tegishli Fos shahridagi Kattoniyya kutubxonasi, yozuvlarini o'qish mumkin.

Keyingi sahifa:

Bu sahifa “Birrul volidayn” kitobidagi hadislarini Muhammad ibn Ismoil Buxoriy Abu Abdulloh Jo'fiydan 328/940 yilda Abu Bakr Muhammad ibn Ahmad Dilluyah Daqqoq, undan Abu Ya'lo Hamza ibn Abdulaziz Muhallabiy rivoyat qilgani to'g'risidagi ma'lumot bilan boshlangan. Asarning asli Damashqda bo'lib, Abdulhay Kattoniy uni Muhammad ibn Muhammad Muborak Hasanij Jazoiriy Damashqiy[1]dan olgan. Ko'chiruvchi xattot Muhammad ibn Muhammad Husayniy Halabiy[1] bo'lib, kitob oxirida yozilganidek, hijriy 887/1482 yili yozib tugatgan.

Qo'lyozma nusxaning so'nggi sahifasi.

“Bu (nusxa)ni o'jiz banda Muhammad ibn Muhammad Mansur ibn Ali Husayniy Halabiy 887/1482 yilning 28 shavvolida Qohiradagi Al-Azhar

jomesining tepasida o‘zi uchun olib qo‘ydi...!” mazmunidagi yozuv bilan nihoyalangan.

Shuningdek, unga Muhammad Abdulhay Kattoniy o‘z qo‘li bilan ushbu iboralarni yozgan: ***“Bu kitobni fozil alloma Muhammad ibn Ahmad Ismoiliy Zarhuniy[8] kamina Muhammad Abdulhay Kattoniyning qo‘lida kattoma qasrida tinglab oldi. Bu 1324/1906 yilda, hajdan qaytayotganimda men bilan ko‘rishish uchun o‘sha yerga kelgan vaqtda bo‘ldi”.***

Yuqoridagi ma‘lumotlarga asoslanib aytish mumkinki, bu kamyob nusxa biri bo‘lib, ehtimol, bugungi kunda islom olamida yagonadir. Undagi hadislarning ayrimlari Hofiz Ibn Hajarning nusxasida ham mavjud. Bu esa mana shu nusxaning aniqligini quvvatlaydi. Lekin muallif, nusxa ko‘chiruvchi va asar o‘qib berilgan shaxslarning tarixlari orasida tafovutlar bor. Bassam ibn Abdulkarim Hamzaviy: “Men o‘qib chiqqanimda anglab yetdimki, undagi iboralar bir-biridan farq qiladi. Masalan, taxminan birinchi yarmi asarning nomiga uyg‘un va aloqador. Chunki, ota-onaga yaxshilik haqida gap ketgan. Ikkinchi yarmiga keladigan bo‘lsak, garchi, undagi iboralarning aksar qismini shu mavzuga aloqador deyish uchun biroz taxmin qilish mumkin bo‘lsa-da, ular ota-onaga yaxshilik mavzusidan juda ham yiroq. “Birrul volidayn” bir necha yo‘llar bilan rivoyat qilingan bo‘lsa-da, barchasi Ibn Dilluyahga borib taqaladi. Undan bir guruh roviylar, jumladan, birinchilardan bo‘lib Muhallabiy “Birrul volidayn” kitobini rivoyat qilgan. Undan Abu Bakr Ahmad ibn Ali ibn Abdulloh ibn Umar ibn Xalaf Sheroziy Nishopuriy (398/1105), Abu Abdulloh Hokim, Hamza Muhallabiy, Abu Bakr ibn Favrak, Abu Abdurrahmon Sulamiy va ularning tabaqalarida bo‘lgan kishilar hadis tinglagan. Abu Bakr Sheroziydan Ibn Tohir Maqdisiy, Vajih Shahhomiy va Umar Saffor hadis rivoyat qilgan.

Darhaqiqat, ushbu kitobda rivoyat qilingan hadislar mazmunan har bir kitobxonning ishonchini, e‘tiqodini mustahkamlaydi, shu bilan birga, insonni ma‘naviy kamolotga da‘vat etadi. Shunday ekan, hadislar yoshlarimizning komil inson bo‘lib shakllanishida muhim manba hisoblanadi. Shuningdek, undan oiladagi muhitni sog‘lomlashtirish, ota-onalar haqlarini anglash, yoshlar tarbiyasi, jamiyatimizda ota-ona va farzand munosabatlarini to‘g‘ri yo‘lga solish maqsadida foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Imom Buxoriyning “Birrul volidayn” asari Imom Buxoriy Nomidagi xalqaro ilmiy tadqiqot markazi ilmiy xodimi Barot Amonov 2023.
2. Hasanboyeva O. va boshqalar “Oila pedagogikasi” T.:2007
3. Hoshimov K., Nishonova S., Imonova M., Hasanov R. “Pedagogika Tarixi” Toshkent. “O‘qituvchi” 1996 39 b.
4. Хошимов К., Сафо Очил. “Ўзбек педагогикаси антологияси” Тўлдирилган ва қайта шланган иккинчи наشري (I жилд) «O‘qituvchi» Нашриёт-Матбаа ижодий уйи тошкент - 2010
5. Ibrahim Zöhrab Oğlu Quliyev “Hədisşünaslığın Əsasları” Bakı2013 78b
6. Ибрагимов И.Д, Чомаев З.А. “Теория и практика изучения хадисов (начальный этап): хрестоматия”. Уфа: Изд-во БГПУ, 2018. – 170 с.
7. Исламов З, Рахимджанов Д, Нажмидинов Дж, Исмадова “История религий мира” Т.:«Yangiyul Poligraph Service» 2018, 144 с.
8. Иқтидорли талабалар илмий ахборотномаси. НамДУ 2021 йил 2525 4-сон.

SHAXS DUNYOQARASHINI MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA SHAKLLANTIRISHGA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING QARASHLARI

Holmatova Z.A.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti Pedagogika va ta'lim
menejmenti kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: dunyoqarash, qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, tarbiya, shaxs, milliy o'zlikni anglash, aqliy-axloqiy dunyoqarash, insoniy e'tiqod, burch va mas'uliyat, jamiyat.

Ключевые слова: мировоззрение, ценности, общечеловеческие ценности, образование, личность, понимание национальной идентичности, интеллектуально-нравственное мировоззрение, человеческая вера, долг и ответственность, общество.

Key words: worldview, values, universal human values, education, personality, understanding of national identity, intellectual and moral worldview, human faith, duty and responsibility, society.

Резюме:

Ushbu maqolada insonning dunyoqarashini umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash haqida so'z boradi. Maqolada Sharq mutafakkirlarining inson dunyoqarashini shakllantirishga oid g'oyalari mohiyati va amalga oshirish sohasiga qarab bir necha shakllarda ko'rib chiqiladi. Ma'naviy qadriyatlarning yana bir qudratli manbai an'anaviy oilaviy-qarindoshlik munosabatlaridan kelib chiqadigan yangi qadriyatlarning milliy o'zlikni anglashdagi o'rnidir.

Резюме:

Данная статья посвящена воспитанию мировоззрения человека, основанного на общечеловеческих ценностях. В статье идеи восточных мыслителей о формировании мировоззрения человека рассматриваются в нескольких формах в зависимости от их сущности и сферы реализации. Еще одним мощным источником духовных ценностей является роль новых ценностей, возникающих из традиционных семейно-родственных отношений, в понимании национальной идентичности.

Summary:

This article is devoted to the education of a person's worldview based on universal human values. In the article, the ideas of Eastern thinkers on the formation of a person's worldview are considered in several forms depending on their essence and sphere of implementation. Another powerful source of spiritual values is the role of new values arising from traditional family and kinship relations in understanding national identity.

Mustaqilligimiz poydevorini mustahkamlash, O'zbekistonni buyuk davlatga aylantirishda ta'lim-tarbiya faoliyatini oqilona tashkil etish, fuqarolarni zamonaviy fan va texnika yutuqlari bilan muntazam tanishtirib borish katta ahamiyatga ega. Bu taraqqiyot taqdirini ma'naviy yetuk, zamonaviy bilim va ilg'or texnologiya, to'liq e'tiqod, mustahkam iroda, teran tafakkur, yuksak salohiyatli kadrlar hal qiladi. Mamlakatimiz kelajagi bevosita mamlakatimizning intellektual salohiyati, aql-zakovati, milliy ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini jahon andozalari asosida takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, kadrlar tayyorlashga bog'liq. Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati milliy o'zlikni anglashda yangi qadriyatlarning rolini tarbiyalash bilan uzviy bog'liq bo'lgan uzluksiz ta'lim tizimi orqali har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishni nazarda tutadi. Birinchi prezident I.A. Karimov shu munosabat bilan shunday degan edi: "Hayotimizning boshqa sohalaridagi ahvol, amalga oshirayotgan islohotlarimiz samarasi, eng avvalo, xalq ma'naviyatini tiklash, o'zimiznikilarni keng o'rganish, o'z ongimizni yanada chuqurroq o'rganishdir. boy dunyo. tarixiy meros, urf-odatlarimiz, madaniyat va san'atimizni, ilm-fanimizni asrab-avaylash ta'lim rivoji bilan uzviy bog'liqdir". Ilm-fan, madaniyat, ma'rifat, milliy ta'lim har qanday yurt va xalqni yuksaklarga ko'taradi, taraqqiyotini ta'minlaydi, kelajagini bashorat qiladi. Ma'lumki, komil avlodni tarbiyalash g'oyasi ham milliy, ham umuminsoniy xususiyatga ega bo'lib, bu insoniyatni ma'naviyat va ma'rifat, ezgulik va komillik sari yetaklovchi komillik yo'lidir. Bu borada mamlakatimiz Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev: "Bugun jamiyat va sivilizatsiyalar birinchi navbatda ijtimoiy kadrlar va ta'lim tizimlari bilan raqobatlashmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, buyuk ajdodlarimiz bo'lgan islom olami mutafakkirlari ijodini, ularning butun jahon sivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan bebaho hissasini chuqur o'rganish, chuqur anglash va ommalashtirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Binobarin, ta'lim-tarbiya masalalari shaxs, oila, jamoa va davlatlar uchun muhim masalaga aylanib, turli yo'llar, uslublar va uslublarda amalga oshirilmoqda, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Ta'lim ijtimoiy hodisa sifatida. Ta'lim alohida jamiyatning paydo bo'lishi bilan yaratildi va rivojlandi va jamiyat o'zgarishi bilan ta'lim ham o'zgardi. Ta'lim - bu xulq-atvorni boshqarish va aniqlash uchun tashkil etilgan pedagogik jarayon, bir-birini talab qiladigan va belgilovchi tarkibiy qismlar - milliy o'zlikni anglashda yangi qadriyatlarning roli va o'quvchilar shaxsiga muntazam va tizimli ravishda ta'sir qilish imkoniyatini beradi. Ta'lim – yosh avlodning o'zlashtirgan bilimlari asosida jamiyatimiz odamlariga xos bo'lgan intellektual-axloqiy dunyoqarash, insoniy e'tiqod, burch va mas'uliyat, axloqiy fazilatlarni

shakllantirish maqsadidir. Aytishlaricha, o'qituvchi o'quvchilar ruhiyatiga ularda kerakli fazilatlarni singdirish uchun tizimli ravishda ta'sir ko'rsatadi. Ota-ona tarbiyasi bolaning tug'ilishidan to umrining oxirigacha davom etadigan jarayondir. Ta'lim - bu har doim aniq rejaga ega bo'lgan va maxsus vakolatlarga ega bo'lgan odamlar tomonidan amalga oshiriladigan maqsadli jarayon. O'qituvchilar barcha davrlarda ham yoshlarda odob-axloq, imon va vijdon, bilim, malaka, xulq-atvor, yo'nalish, tarixiy tajriba, davr talab va ehtiyojlari, mustaqil vazifalarni shakllantirish va rivojlantirishga intilgan. Inson kuch-qudrati, bilim va irodasi bilan erishish mumkin bo'lgan ma'lum maqsadlarni o'z oldiga qo'ygan davlatlar ham ta'lim-tarbiya ishlariga befarq bo'lib ko'rinmadi. Markaziy Osiyo mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya haqidagi fikrlari va o'gitlari shu qadar kuchliki, ular yoshlar qalbida insoniylik urug'ini ko'rishga, hayot yo'liga g'urur uyg'otishga xizmat qiladi. Binobarin, biz uchun aziz va qadrlil olimlarimizdan Bahovuddin Naqshband, Abu Nasr Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Umar Xayyom, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davoniy, Munavvar qori, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Asqar Zununov va boshqalarning ta'lim-tarbiya va ma'rifatga oid g'oyalaridan keng foydalanilayotgani bugungi kun talabiga javob bera oladigan yoshlarni tarbiyalashda muhim omil bo'lmoqda. Bahovuddin Naqshbandning ta'lim-tarbiya haqidagi fikrlari, maslahatlari juda qimmatlidir. U komil inson tarbiyasi odobdan boshlanishini ta'kidlab, shunday degan: "Odob – xulq-atvorni bezash, so'z va harakatni to'g'rilash... Odobga rioya qilish – ishq mevasi, ishq daraxtining iftixoridir". Agar siz ozgina odobsizlik qilsangiz, sizning harakatlaringiz qo'pollik sifatida qabul qilinadi. Odamlarda uni boshqarish (ta'sir qilish) ta'mi paydo bo'lmasligi uchun odam o'zini bir xil sifat va ko'rinishda tutishi kerak. Abu Nasr Forobiy ta'lim va tarbiyaga ta'rif bergan birinchi olimdir. "Ta'lim faqat so'z va ta'lim orqali keladi. "Ta'lim amaliyot va ish tajribasi orqali keladi", deydi u. Abu Nasr Forobiy fikricha, har bir insonning munosib inson bo'lib yetishishi uchun ta'lim va tarbiya zarur. U ta'lim orqali nazariy muvaffaqiyatlarga erishadi. Ta'lim orqali u odamlar bilan muloqot qilishni, axloqiy qadriyatlarni va amaliy faoliyatni o'rganadi. Farobiy ta'lim jarayonida bolalarning tabiatiga qarab "qattiq" yoki "yumshoq" usullardan foydalanish kerak, deb hisoblaydi: O'quvchilar o'qishga moyil bo'lsa, o'qitish va tarbiya jarayonida yumshoq usul qo'llaniladi. Uning fikricha, agar talabalar o'zboshimchalik va itoatsiz bo'lsa, qat'iy usullardan foydalanish kerak. Yusuf Xos Hojib ta'limni juda murakkab jarayon deb tushunadi. Ta'lim insonni yaxshilikka o'rgatishi kerak. Ezguning har bir ishi go'zal, har qadami go'zal.

Fazilat hech qachon qarimaydi. Unda ta'lim-tarbiya kamardan kuch, tanadan quvvat, ko'zdan nur, qalbdan xotirjamlik talab etiladi, degan qarashlar ifodalanadi. Kaykovus "Kobusnoma" asarida farzand tarbiyasida mehr-oqibat bilan talabchanlikni uyg'unlashtirish zarurligini ta'kidlaydi: "Kichkina bola bilim va odobni o'z xohishi bilan emas, tayoq yordamida o'rganadi. Ammo agar bola qo'pol bo'lib qolsa va siz biron sababga ko'ra g'azablansangiz, uni qo'lingiz bilan urmang, balki o'qituvchining tayoqchasi bilan tahdid qiling. O'g'lingiz sizdan ranjimasin, deb o'qituvchilar bolalarni o'rgatsin". Abu Rayhon Beruniy insoniy va axloqiy tarbiya haqida fikr yuritarkan: "Insonga yerni obod qilish, uni boshqarish uchun asos berilgan, shuning uchun har bir inson yuksak axloqli bo'lishi kerak", deydi. Abu Ali ibn Sino bola tarbiyasini sharhlar ekan, bola tarbiyasini unga ism qo'yishdan boshlash zarur, deb hisoblaydi. "Farzandga munosib ism tanlash ota-onaning birinchi va eng olijanob vazifasidir, birinchi navbatda, bola tarbiyasi bilan shug'ullanishi kerak", deydi u. Umar Xayyom ta'limning maqsadi "sog'lom aqlli, o'tkir aqlli va o'tkir aqlli shaxsni shakllantirish" bo'lishi kerakligini ta'kidlagan. Komil insonlarni qanoatlantira oladigan ilhomga faqat teran aql erishadi va uning yordamida yuksak aql va idrok yaratish mumkin, lekin buning o'zi yetarli emas, inson yuksak axloqli bo'lishi, yaqinlarini sevishi kerak. Alisher Navoiy bolalarni oilada, maktabda tarbiyalash bilan birga, bolalarga ta'lim berish jarayonida namunaviy usuldan foydalanish maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydi. Ta'lim va tarbiya o'qituvchilar va ota-onalar tomonidan amalga oshirilishi kerak. Mutafakkir bolalar bilan muomala qilishda ular yo'l qo'ygan xatolarni bartaraf etish uchun jismoniy jazodan qochish kerakligini, aksincha, ularga yo'l qo'yilgan xatolarning mohiyatini xushmuomalalik bilan tushuntirish zarurligini aytadi, ammo bu o'rinda zarur. ma'lum bir standartga rioya qilish. Alisher Navoiy bolalarning har tomonlama bilim olishi, ularda axloqiy fazilatlarini shakllantirishi uchun o'qituvchining ayniqsa talabchan bo'lishi muhim, deb hisoblaydi. Abdurahmon Jomiy, eng avvalo, ta'lim-tarbiya haqida o'ylar ekan, har bir ish bilan shug'ullansangiz, undan yaxshi samara bo'ladi, inson bilimli bo'lsa, komil bo'lishini ta'kidlaydi. Jaloliddin Davoniy: "Bolaning tarbiyasi, odob-axloqi uning keyingi ta'lim-tarbiyasiga bog'liq. Chunki bolaning hayotida har kuni ko'rgan va muloqotda bo'lgan narsalar uning xulq-atvoriga ham yaxshi, ham yomon ta'sir qiladi. Bola har kuni insoniy fazilatlarini o'rganadi: xulq-atvor qoidalari, xushmuomalalik, ota-ona va boshqa kattalarni hurmat qilish, to'g'rilik va halollik, rahm-shafqat, hayo, kundalik hayotda nutq odobiga rioya qilishni o'rganadi. Mahmudxo'ja Behbudiy tarbiyaviy ishlarni ijtimoiy hayot, jahon voqealari bilan bog'liq holda olib borishni talab qiladi. Yoshlar

tarbiyasida oila va ota-ona alohida o'rin tutishini, maktab tarbiyasi bilan oila tarbiyasini hamohang olib borish zarurligini ta'kidlaydi. Munavvar qori farzand tarbiyasiga nafaqat ota-onalar, balki o'qituvchilar, butun jamiyat mas'ul ekanini aytadi va ulardan farzandlarni ma'naviyatli qilib tarbiyalashni talab qiladi. U yoshlarni bilimni puxta egallashga, mehnatsevarlikka, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikka, ota-onalarni farzandlarida ma'naviyat, nafosat va go'zallik tuyg'ularini kamol toptirishga da'vat etadi. Abdulla Avloniyning fikricha, axloq - bu xulq-atvor namunalari majmuidir. Xulq-atvor insonda o'z-o'zidan paydo bo'lmaydigan jarayondir. Ularning shakllanishi muayyan shartlar va tayyorgarlikni talab qiladi. Asqar Zununov ta'kidlaganidek, ta'lim-tarbiya sohasida bilim va tajribaga ega, milliy qadriyatlardan xabardor o'qituvchidan bilimli, odobli farzandlar yetishib chiqishiga shubha yo'q. Lekin ular farzandlarga beradigan tarbiya oila, tarbiyaning asosiy asosi bo'lgan tarbiya ilmini bilgan ota-onalardir. Qolaversa, iffat, hayo, or-nomus va sabr gavharlari bilan bezatilgan onalik tarbiyasi darajasida bo'lmaydi. Jamiyatimiz, xalqimiz ma'naviy-axloqiy taraqqiyotidagi ming yillik tajribani o'zida mujassam etgan islom madaniyatining tiklanishi o'z taqdirini o'zi belgilash, tarixiy xotira va madaniy-tarixiy birlikka erishish yo'lidagi g'oyat muhim qadam bo'ldi. Ma'naviy qadriyatlarning yana bir qudratli manbai bu an'anaviy oila va qarindoshlik axloqidir. Keksalarga hurmat, o'zaro yordam, kelajak avlod haqida qayg'urish azaldan uning asosiy qoidalari bo'lib kelgan. Qadriyatlar erkinlik, ijtimoiy adolat, tenglik, haqiqat, ma'rifat, go'zallik, ezigulik, halollik, burchga sadoqat kabi millat manfaatlari uchun muhim bo'lgan fazilatlarini o'zida mujassam etgan. Qadriyatlar mazmuniga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi, xususan:

- tabiiy qadriyatlar (yashash uchun zarur bo'lgan tabiiy sharoitlar);
- iqtisodiy qadriyatlar (ishlab chiqaruvchi kuchlar va vositalar);
- ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar (erkinlik, tenglik, adolat, tinchlik, hamkorlik);
- ilmiy qadriyatlar (bilim, tajriba, yutuqlar);
- falsafiy qadriyatlar (g'oyalar, mafkuralar, tushunchalar);
- badiiy qadriyatlar (san'at, adabiyot, madaniyat);
- diniy qadriyatlar (e'tiqod, e'tiqod, vijdon, fazilat).

Shu bilan birga, qadriyatlarni milliy va umuminsoniy turlarga bo'lish odatiy holdir. Milliy qadriyatlar - ma'lum bir millat, xalq va xalqlarning tarixiy taraqqiyotida yaratilgan barcha moddiy va madaniy (ma'naviy) boyliklarning yig'indisidir. An'ana - (lot. trado-uzatilis) - kishilar ongi va hayotida o'z o'rnini topgan, avloddan-avlodga o'tadigan, takrorlanadigan, hayotning barcha jabhalarida qabul qilinadigan o'ziga xos ijtimoiy hodisa, qoida va me'yorlar.

umumiy yoki muayyan guruh tomonidan). Odat (odat) - bu odamlar hayotiga singib ketgan, ma'lum vaqt davomida takrorlanadigan xatti-harakatlar, ko'pchilik tomonidan qabul qilingan xatti-harakatlar qoidasi.

Qadimgi mutafakkirlar “qadriyat”, “qadriyat”, “baho” tushunchalari orqali ijtimoiy mohiyatini, inson faoliyatiga baho berishni, ma'lum me'yorlar asosida boshqa odamlar tomonidan baholanishini tushunganlar. Masalan, Arastu fikrini inobatga olsak, qiymat qadriyat, munosabat, yaxshilik va yomonlik nuqtai nazaridan talqin qilinadi. Qadriyatlarning birinchi va eng universali bu hayotning o'zi, chunki hayotni olish boshqa barcha qadriyatlardan foydalanishni yo'q qiladi. Qadriyatlarning mazmuni jamiyatning moddiy ne'matlarini ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog'liq. Keng ma'noda madaniyat olami - bu insonning ma'naviy hayotining barcha faoliyatining qiymatini belgilaydigan narx. Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, qiymatlarni mohiyati va qo'llanish doirasiga qarab bir necha shakllarga bo'lish mumkin:

1. Moddiy qadriyatlar - mehnat va mehnat qurollari, moddiy ne'matlar.
2. Ma'naviy qadriyatlar – ma'naviyat, madaniyat, ilmiy falsafa, axloqiy-estetik qarashlar, diniy, tarixiy, badiiy, dunyoviy qimmatli nomoddiy boyliklar.
3. Tabiiy qadriyatlar - insonni o'rab turgan va inson hayoti uchun zarur bo'lgan o'simliklar, hayvonot dunyosi, yer osti va yer usti boyliklari, tuproq, suv, havo kabi tabiiy boyliklar.
4. Iqtisodiy qadriyatlar - texnika va texnologiya, shuningdek, mehnat bozoridagi munosabatlar va boshqalar.
5. Ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar – davlatchilik, demokratiya, adolat, tinchlik, mustaqillik. Milliy qadriyatlar umuminsoniy qadriyatlardan ma'lum bir millat yoki xalq manfaatlarini majmuini ifodalashi bilan farq qiladi.

Bir millatning qadriyatlari boshqa xalq tomonidan qabul qilinmasligi mumkin. Biroq, boshqa xalqlar qadrlaydigan qadriyatlarni hurmat qilish har bir xalq uchun axloqiydir. Zero, ma'naviyatning asosiy o'zagi milliy, umuminsoniy va shaxsiy qadriyatlardir. Milliy qadriyatlar haqida gap ketganda, insonlar tomonidan yaratilgan qadriyatlarni tan olish kerak. Shaxsiy qadriyatlar ham milliy, ham umuminsoniy qadriyatlar darajasiga ko'tarilishi mumkinligini xalqimiz tarixidan ko'plab misollar yordamida isbotlash mumkin. Misol tariqasida Faroniyning “Astronomiya asoslari”, Ibn Sinoning “Tib qonunlari”, Beruniyning “Mineralogiya”, Forobiy, Buxoriy, Termiziy, Naqshbandiy, Kubroviyning “Fozillar shahri” ma'naviy merosini keltirishimiz mumkin. , Yassaviy. Milliy madaniyat va qadriyatlarning mazmun-mohiyatini bilish, ularga ishonch yosh avlod ongida insonparvarlik, vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantiradi. Bu bizni Vatanimiz baxti, milliy istiqbolimiz

yo'lida fidokorona mehnat qilishga, komil inson bo'lib voyaga yetishga undaydi. Milliy qadriyatlar – xalq vakillari tomonidan ming yillar davomida yaratilgan madaniyat, milliy til, milliy adabiyot, uning ma'naviy ifodasi, xarakteri, ijtimoiy-siyosiy qarashlari, sharqona axloqiy tamoyillar, urf-odat va an'analarning moddiy va ma'naviy qadriyatlari. Jamiyat taraqqiyoti davomida umuminsoniy qadriyatlar takomillashtirilib, odamlarga hayotning mazmunini yaxshiroq tushunishga va o'z xatti-harakatlarini axloqiy me'yorlar talablariga moslashtirishga imkon beradi. Umumjahon qadriyat - bu jamiyat va insoniyat uchun eng qimmatli va umuman ahamiyatli bo'lgan narsalar, hodisalar, sifatlar, faoliyatlar va boshqalarning ijtimoiy qiymatini ifodalash uchun ishlatiladigan aksiologik tushuncha. Yoshlarimiz ongiga singdirilayotgan milliy istiqlol g'oyasi ma'naviy merosga asoslangan umuminsoniy qadriyatlarga asoslanadi. Umumjahon qadriyatlari nafaqat alohida xalqlar va millatlarning emas, balki insoniyatning mulkidir. Zero, xalq boshqa xalqlarning qadriyatlarisiz o'z qadriyatini yarata olmaydi. Milliy o'zlikni anglashda milliy g'oya, mafkura, millatga xos bo'lgan yangilanish jarayonlari jadal rivojlanishi kerak. Bu yosh avlodni tarbiyalash va tarbiyalash, ularni jamiyat hayoti va faoliyatiga tayyorlashning asosiy mezonlaridan biridir. Ta'lim-tarbiya orqali yoshlarning milliy qadriyatlarning bir qismi bo'lgan axloqiy fazilatlari shakllanadi, jamiyatdagi g'oyaviy-mafkuraviy jarayonlarga munosabati o'zgaradi, har tomonlama barkamol shaxs bo'lib etishish imkoniyatlari vujudga keladi. Insonning ijtimoiy mavqeini belgilashda, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy tizimini isloh qilishda, ijtimoiy tartib va barqarorlikni saqlashda, ijtimoiy nazoratni amalga oshirishda ta'lim jarayoni muhim ahamiyatga ega. Har bir davlat, eng avvalo, yuksak madaniyati, ma'naviyati bilan kuchli. Mustaqilligimizning dastlabki yillarida mamlakatimizda ma'naviy merosga asoslangan qadriyatlarni tiklashga alohida e'tibor qaratilayotgani ma'naviy-ma'rifiy ishlarga alohida e'tibor qaratildi. O'zbekistonda umuminsoniy qadriyatlarga hurmat va azaliy milliy yondashuv e'tiborga olinadi. Xalqimizga xos bo'lgan mehmondo'stlik, birodarlik, do'stlik, sadoqat, muloyimlik umuminsoniy totuvlikning asosidir. Milliy tiklanish g'oyasini umuminsoniy manfaatlar bilan uzviy bog'lash mustaqil mamlakatimiz tashqi va ichki siyosatining o'zagini tashkil etadi. Milliy o'zlikka egalik qilish, erkinlik va erkinlikdan voz kechmaslik, uni oliy qadriyat deb bilish milliy mentalitetimizning muhim asosidir. Shu bois yoshlarni ezgu qadriyatlar asosida tarbiyalash, ular ongiga vatanparvarlik g'oyalarini singdirish muhim ahamiyatga ega. Vatanparvarlik, eng avvalo, davlat ramzlari, bayrog'i, madhiya va gerbimizda o'z ifodasini topgan. Til orqali yurtimizni ulug'laymiz, yoshlarimizni uning qadriga yetishga undaymiz.

Ramzlarda orzular, umidlar, turmush tarzi, urf-odatlar, tabiatga munosabat, qadriyatlarga sodiqlik, o'z xalqiga muhabbat aks ettirilgan. Vatan tug'ilgan beshikdan ota-onani tanlay olmaganidek, Vatanni ham tanlay olmaysiz. Unda sevish, qadrlash, yurt taraqqiyotiga hissa qo'shish qobiliyati bor. Bu orqali u hayotda o'ziga va oilasiga baxt keltira oladi. Xalqimiz ota-onasini qanchalar e'zozlasa, qadrlasa, Vatan ham shunchalik qadrlidir. Kattalarga hurmat, bolalarga hurmat o'zbek mentalitetiga xosdir. Shuning uchun ham yoshlar ongiga vatanparvar bo'lish uchun or-nomus, milliy g'urur, mehr-oqibat, vijdonlilik, sadoqat, mehmondo'stlik, ahillik, ajdodlar faxri, oilasini ulug'lash tuyg'ulari singdirilmoqda. "O'zbekiston tanlagan yo'l umuminsoniy va umume'tirof etilgan demokratik qadriyatlarga, ko'p asrlik madaniyatimiz, milliy an'analarimizning eng yaxshi yutuqlariga erishishga qaratilgan" – biz uchun o'zgarmasdir. Barqaror qadriyatlar yoshlar tarbiyasida katta ahamiyatga ega. Yoshlarimiz orasida ba'zan loqayd, ijtimoiy taraqqiyotning o'ziga xos xususiyatlaridan bexabar, xudbin, mustaqil fikrlashdan yiroq bo'lganlar uchrab tursa, ular orasida ommaviy madaniyatga berilib, o'zligini unutib qo'yadiganlar, giyohvandlar va giyohvandlar ham uchrab turgani achinarli. alkogolizm. Albatta, bunday yo'llardan borayotgan yoshlar jamiyatimiz, ijtimoiy taraqqiyotimiz uchun katta xavf tug'diradi. Yoshlar jamiyatimizning tayanchi bo'lgani uchun ularning nafaqat jismonan, balki ma'naviy salomatligi ham katta ahamiyatga ega. Qadriyatlarni teran anglagan yoshlar nafaqat ota-onalari yaratib berayotgan imkoniyat va sharoitlardan unumli foydalanmoqda, balki o'z kelajagi uchun ham mehnat qilmoqda. Zo'r bilim olish va uni hayotda qo'llash qobiliyati katta ahamiyatga ega. Qadriyatlar uyg'unligi insonning komil inson darajasiga erishish, erkin yashash va farovon hayot kechirish istagida alohida vositadir. Qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish ijtimoiy taraqqiyot uchun muhimdir. Shunday qilib, turmush tarzingizni o'zgartirish uchun fikringizni o'zgartirishingiz kerak. Yoshlar o'z tafakkurini rivojlantirar ekan, o'zligini, ma'naviy merosimizning ahamiyatini anglay boshlaydi. Shu bois, birinchi navbatda, yoshlarda fikrlash qobiliyatini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Demak, mustaqillik davrida ijtimoiy taraqqiyotda erishilgan eng katta yutuq milliy o'zlikni anglash davri bo'ldi. Ajdodlarimizga xos bo'lgan milliy istiqlool, mehnatsevarlik, adolat, halollik, insonparvarlik g'oyalari yoshlarga yetkazilib, shakllantirilmoqda. Mustaqillikni asrab-avaylash, uni ravnaq toptirish e'tiqod, xalqimdek, yurtimdek yashash har bir insonning qalbidan joy oladi. Milliy o'zlikni anglashda yangi qadriyatlar muhim o'rin tutadi. Ular xalqimiz ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda umuminsoniy

qadriyatlar bilan uyg'unlashgan. Bir xalq uchun qadrlı bo'lgan voqea, jarayon, ob'ekt boshqa xalq uchun ahamiyatsiz bo'lishi mumkin.

Xulosa. O'zbek xalqining ma'naviy madaniyati ajdodlar merosi kabi yuksakdir. Qadriyatlarni xalqning ijtimoiy ongi, ma'naviyati va madaniyatidan hech qachon siqib chiqarib bo'lmaydi. Zero, mustaqillikning ma'naviy asoslarini mustahkamlashda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi muhim ahamiyatga ega. Binobarin, jamiyatimiz va davlatimiz oldida ozod va obod yurt, erkin va farovon hayot barpo etish, ayni paytda shaxsni hozirgi davr talablari asosida kamol toptirishdek sharaflı vazifa turgan bir paytda, asosiy yo'nalishlar. uning rivojlanishi uchun ma'naviy kamolot, boylik, axloqiy poklik, intellektual salohiyat va jismoniy tarbiya kabi yo'nalishlardir. Bu borada ustoz-murabbiylarning tashabbusi, xalqimiz ma'naviyatini tiklash, boy tarixiy merosimizni keng o'rganish, unga hurmat-ehtirom uyg'otish, milliy an'ana va urf-odatlarimizni asrab-avaylash va boyitish, shuningdek, umum madaniyat, san'at, fan, texnika va ta'limni har tomonlama rivojlantirish muhim o'rin tutadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Toshkent, "O'qituvchi", 1992 yil.
2. I.A. Karimov. "Yuksak ma'naviyat – bukılmas kuch" – T.: Ma'naviyat. 2008 yil.
3. Mirziyoyev Sh.M. "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi" – T.: O'zbekiston, 2017. 34
4. Mirziyoyev Sh.M. "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – mamlakat taraqqiyoti va xalq farovonligi garovidir" – T.: O'zbekiston, 2017.
5. Mavlonova R. "Tarbiyaviy ish metodikasi" darsligi. T. 2014 yil.
6. Sappho ochiq. "Mustaqillik ma'naviyati va ta'lim asoslari" T., Uchitel, 1997 y.
7. Abu Rayhon Beruniy "Maqollar". Toshkent, "Yosh gvardiya", 1973 y.
8. Xudayqulov X.J. "Tarbiyaviy ish metodikasi". -T.: TTYMI. 2007 yil
8. Munarova R. U., Kamolova, Sh. U., Shakarboeva, A., Qarshiboeva D. B., Alimqulov S. O. U. (2016). O'rta Osiyoning buyuk mutafakkirlari barkamol va har tomonlama rivojlangan aholini tarbiyalash to'g'risida. Muammoli pedagogika,
9. Shirin Kamolova, Sog'lom avlodni tarbiyalash sohasidagi mutaxassislarining fikr-mulohazalaridan foydalangan holda, JSPI Ilmiy nashrlar arxivi: 2020: 63-arxiv (science.iedu.uz, jspi.uz)

O'ZBEKISTONNING QADIM ZIYORATGOH MASKANLARIDAN BIRI BO'LMISH NUROTA SHAHRI TARIXI

Sa'dullayev S.S.

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: Nurota tog'lari, boy madaniyat, Nuri Buxoro, Narshaxiy, Pirosta devori, Buyuk ipak yo'li, Sayyidato mahallasi, qadimiy shahar.

Ключевые слова: Нуратинские горы, богатая культура, Нури Бухара, Наршахи, стена Пиросты, Великий шелковый путь, Саййидато махалле, древний город.

Key words: The mountains of Nurota, rich culture, Nuri Bukhara, Narshakhi, the wall of Pirosta, The Great Silk Road, the mahalla of Sayyidato, ancient city.

Резюме:

Hozirgi vaqtda yurtimizda qadim ziyoratgoh shaharlarga tobora e'tibor ortib bormoqda. Shunday ziyoratgoh shaharlardan biri bu Nurota shahridir. Mazkur maqolada Nurota shahri, uning ziyoratgoh joylari va etnografiyasi haqidagi ma'lumotlar tarixiy adabiyotlar hamda manbalar asosida soddaroq tarzda izohlab berilgan. Shahar nomining kelib chiqishi IX – X asrlarda yashagan islom targ'ibotchilaridan biri Shayx Abul Hasan Nuriy(Nur bobo) nomi bilan bevosita bog'liqdir. Nurota so'zi shahar tevarak atrofida istiqomat qiladigan turkiy elatlar hamda har yili shaharga oqib keladigan ko'p sonli sayohatchilar tilida Nurda dafn etilgan otaning ziyoratiga, ya'ni Nurotaga (avliyoga) keldik deya aytilishi natijasida shakllangan va keyinchalik shahar ham Nurota deb atalavergan. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, Nurota atamasi dastlab shaharning nomi emas, balki muqaddas qabrda dafn etilgan avliyo ota - Shayx Abul Hasan Nuriyning nomi bo'lgan. Keyinchalik shaharning nomi ham Nurota deyilgan. Shahar yurtimiz tarixidagi muhim ziyorat maskanlaridan biri bo'lishi bilan bir qatorda, uning tevarak-atrofda yashagan o'troq, ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi dasht aholisi uchun iqtisodiy o'rni ham muhim ahamiyatga ega bo'lgandir. Xususan ushbu shahardan Buyuk Ipak Yo'lining ham bir tarmog'i o'tgan. Buning isboti sifatida shaharning g'arbiy qismidagi, taxminan Kushonlar davlati davriga oid Pashshot manzilgohidagi qadim bozor qoldiqlarini ko'rsatib o'tishimiz mumkin.

Резюме:

В настоящее время в нашей стране возрастает внимание к древним городам-паломническим. Одним из таких городов паломничества является город Нурота. В данной статье в более простом виде на основе исторической литературы и источников излагаются сведения о городе Нурота, его местах паломничества и этнографии. Происхождение названия города напрямую связано с именем шейха Абул Хасана Нури (Нур Баба), одного из проповедников ислама, жившего в IX-X веках. Слово Нурота используется в языке тюркских народов, живущих вокруг города, и многих путешественников, которые каждый год стекаются в город, чтобы навестить отца, похороненного в Нуре, то есть образовалось в результате высказывания

вания о том, что мы пришли к Нуроте (святому), а позже город стал называться и Нуротой. Следует отметить, что термин Нурота изначально был не названием города, а именем святого отца – шейха Абул Хасана Нури, который был похоронен в святой усыпальнице. Позднее название города стало называться Нурота. Помимо того, что город был одним из важных мест паломничества в истории нашей страны, он имел еще и важную экономическую роль для оседлых, кочевых и полукочевых степняков, проживавших вокруг него. В частности, через этот город проходила ветка Великого шелкового пути. В доказательство этого можно указать на остатки древнего рынка в западной части города, на городище Пашшот, примерно периода Кушанского государства.

Summary:

At present, the attention of ancient pilgrimage cities is increasing in our country. One such shrine city is the city of Nurota. In this article, information about the city of Nurota, its shrine sites and ethnography is explained in a simpler way based on historical literature and sources. The origin of the city's name is directly related to the name of Sheikh Abul Hasan Nuri (Nur Baba), one of the propagators of Islam who lived in the IXth-Xth centuries. The word Nurota is used in the language of the Turkic people who live around the city and the many travelers who flock to the city every year to visit the father who is buried in Nur, that is, it was formed as a result of saying that we have come to Nurota (the saint), and later the city was also called Nurota. It should be noted that the term Nurota was originally not the name of the city, but the name of the holy father - Sheikh Abul Hasan Nuri, who was buried in the holy tomb. Later the name of the city was called Nurota. In addition to being one of the important places of pilgrimage in the history of our country, the city also had an important economic role for the settled, nomadic and semi-nomadic steppe people who lived around it. In particular, a branch of the Great Silk Road passed through this city. As a proof of this, we can point to the remains of the ancient market in the western part of the city, in the settlement of Pashshot, approximately from the period of the Kushan state.

O‘zbekistondagi qishloq va mahallalar yanada obodonlashib, shaharlar yanada ko‘rkamlashib borayotgan bir sharoitda ularning o‘tmish tarixi va madaniyatiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. O‘shanday boy madaniyatga ega hududlardan biri bu Nurota tumanida joylashgan Nurota shahridir.

Nurota tumani hududiy kattaligi jihatidan O‘zbekistonning yirik tumanlaridan biri sanaladi. Uning g‘arbiy qismi tekislik, shimoliy qismi Haydarko‘l, sharqiy qismi esa Nurota tog‘lari va Nurota tekisligi, janubi Oqtov tog‘lari va uning tarmog‘i Qoratorov orqali o‘tgan. Maqolamizning asosiy mavzusi bo‘lmish Nurota shahri o‘ziga xos boy va betakror tabiati, zilol hamda muqaddas buloqlari bilan mashhur. Shu bilan birga shaharning tarixi ham uzoq o‘tmishga borib taqaladi.

Nurota yoki «Nuri Buxoro» nomi bilan tarix sahifalaridan o‘rin olgan mazkur tarixiy shahar haqida Abu Bakr Muhammad Narshaxiy ma’lumot berib, uni Buxoro tarkibidagi tarixiy joy sifatida qayd etadi[4.20-bet]. Narshaxiy IX-X asrlarda yashab o‘tganligini nazarda tutadigan bo‘lsak va uning bu hudud haqida o‘sha davrda ma’lumotlar yozib qoldirilganligini hisobga olsak, u holda Nurotaning qadimiyligiga shak-shubha qolmaydi. O‘sha davrda ham bu maskan ziyoratchilar tashrif buyuradigan qadamjo bo‘lgan. Ziyoratgohning

g'arbiy qismidagi muqaddas chashma va chashmadagi muqaddas hisoblangan baliqlar kishi e'tiborini o'ziga tortadi. Narshaxiyning yozishicha, Nurotada jome' masjidi va rabotlar bo'lgan. Ziyoratga keluvchilarning asosiy qismi Buxoro aholisi bo'lgan. Hozirgi vaqtda esa butun respublikamiz hududlaridan ko'pgina kishilar ziyoratga tashrif buyuradilar. Narshaxiy Nur ziyoratiga borib qaytganlarni hojilar fazilatiga ega bo'lishi to'g'risida ham yozib qoldirgan. Nurning ziyoratgoh bo'lishi unda muqaddas qadamjolarining mavjudligi bilan bog'liqdir. Muqaddas buloq va baliqlar, tarixiy obidalar, shuningdek arablar istilosi davrida Movarounnahrda kelib qolgan va shu tuproqda foniylilikdan boqiylikka ketgan hamda Nurda dafn etilgan tobeinlar qabrlari borligi shundan dalolat beradi.

Mahalliy aholining ta'kidlashicha, o'tgan asr boshlarida bosqinchi rus askarlarining o'limiga ham aynan shu baliq iste'moli sabab bo'lgan. Ogohlantirishga qaramay, ular «avliyobaliq»dan ovlab yeyishgan va shu zahoti vafot etishgan[1].

Rostan ham bu baliqlarni iste'mol qilib bo'lmaydi, chunki ularning ichida qora pardasi bo'lib, uvildirig'i zaharli, uni tozalamasdan iste'mol qilgan odamning terisida dog'lar paydo bo'ladi, ko'proq iste'mol qilsa, o'limga olib keladi.

Ta'kidlash joizki, turli davrlarga oid yozma manbalarda va rivoyatlarda Nurotaning qadimiyligi haqida so'z yuritilsada, shahar va uning atroflari tarixi ilmiy jihatdan yetarlicha o'rganilmagan. XX asr 50-yillarining boshlarida akademik Ya.G'.G'ulomovning qisqa muddatli ilmiy izlanishlari hamda keyinchalik O'zbekiston FA Arxeologiya institutining ilmiy xodimi O.M.Rostovsev olib borgan tadqiqotlar bu sohaga biroz oydinlik kiritdi. Mening qisqa muddatli Nurota va uning atroflarida olib borgan kuzatuvlarim va surishturuvlarim bu hududda keng ko'lamdagi tarixiy arxeologik tadqiqotlar olib borish zarurligini ko'rsatadi.

Natija va muhokama. Shaharning nomlanishi haqida to'xtaladigan bo'lsak, Nurota shahri o'rta asrlarda "Nur", "Nuri Buxoro" nomlari bilan mashhur bo'lgan. O'rta asrlar muarrixlari Narshaxiy, Juvayniy, Istaxriy asarlarida ko'hna shahar Nur deb tilga olingan.

Yanada qadimgiroq tarixga, hozirgi Nurota hududlari qadimgi Sug'd (Sug'diyona) davlati tarkibiga kirgan. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, miloddan avvalgi VII-IV asrlarda Sug'diyona davlatining chegarasi shimolda esa Nurota tog'-adirlari bilan chegaralangan bo'lishi mumkin.

Baqtriya, Xorazm, Marg'iyona va Sug'diyona hududlaridan Ahmoniylar davriga oid sug'orish inshootlari, xususan korizlarning izlari aniqlangan. Bu yerda korizlardan hozirgi kunda ham foydalaniladi. Sug'orilishning koriz usuli miloddan avvalgi VII-IV asrlarda tog' oldi tekisliklari va dashtlarida keng foydalanilganiga e'tibor qaratsak, Nurota atroflari axmoniylar davridayoq o'troq aholi tomonidan o'zlashtirila boshlanganligini kuzatish mumkin.

Nurota qal'asi shahar devori deb taxmin qilinayotgan Devori Pirosta hamda Nurota atrofidagi Pashshot qal'asi qoldiqlarida topilgan sopollarning eng qadimgisi milodiy IV-V asrlarga oiddir. Yanada qadimgiroq deb taxmin qilinayotgan sopollar esa qiyosiy o'rganishni talab etadi. Nurota qal'asi va uning atrofidagi shahristoni qadimda mudofaa devori bilan o'ralgan bo'lgan. Bu devor Pirosta devori deb atalgan[5.26-bet]. Mahalliy otaxonlarning aytishlaricha, Pirosta devori juda qalin bo'lib, uning ustida ikkita arava bemalol yurgan.

Nurota hududidan Buyuk ipak yo'lining bir tarmog'i o'tganligi tufayli o'tmishda harbiy-strategik ahamiyatga ega bo'lib, yirik savdo markazi ham hisoblangan. Nur qal'asi qadimdan Jizzaxdan so'ng Buxoro va Samarqand vohasiga kirish uchun ikkinchi darvoza hisoblangan. Nurota Buxoro vohasining shimoldagi chekka shahar bo'lib, madaniy o'troq aholi va ko'chmanchi xalqlar yashaydigan hudud chegarasida joylashgan [6.443-bet].

O'tmishda nurotaliklar Buyuk ipak yo'lining bir tarmog'i o'tgan Pashshot (Nurota shahrining g'arbiy qismida bo'lgan. Bugungi kunda savdo rastalarining o'rni qisman saqlanib qolgan)dagi bozor orqali qorako'l teri, mayiz, poliz mahsulotlari, marmar buyumlar, qulolchilik namunalari, gilam, bug'doy va boshqa turli uy-ro'zg'or va hunarmandchilik mahsulotlari bilan savdo kilishgan. Savdogarlar esa ularni karvon bilan uzoq - uzoqlarga, o'zga yurtlarga etganlar. Pashshotdagi bozor rastalarining o'rni hali ham saqlanib qolgan.

X-XII asrlarda Buxorodan Nurota orqali Shosh va O'trorga olib borgan yo'llardan ham izchil foydalanilgan[7.572-bet].

Shuningdek, ... Bu shaharni shimoldagi ko'chmanchi chorvadorlar egallagan hududlar bilan bog'lovchi yo'llar ichida Ko'ktepa yodgorligi o'rnidagi shahar hamda Qo'shrabot va Jo'sh orqali Nurotaga olib chiquvchi yo'lning ahamiyatini takidlab o'tish kerak. Nurota shahriga antik davrda asos solingan bo'lib, u Zarafshon vohasini Sirdaryoning o'rta oqimidagi kechuvlar orqali shimoldagi chorvador qabilalar bilan bog'lovchi yo'llar chorrahasida joylashganligi bilan ham mintaqadagi aloqa-savdo yo'llari tizimida katta o'rin tutgan. Xususan, milodiy era boshlaridan boshlab Markaziy Qozog'iston dashtlaridan Nurotaga

keluvchi yo'llar Oqtog'dagi Tikonli qishlog'idan Bel dovoni orqali janubda Kattaqo'rg'on va Samarqandga olib borgan[3. 119-bet].

Bugungi kunda Qo'shrobot – Nurota tumanlari yo'l yoqalaridagi qadimgi qo'rg'on qal'alarining xarobalari hali hamon uchraydi. Bu kabi qal'alar masalan Chuya, Bog'ojot, Jo'sh, Toz, Qo'shrobot, Mitan qishloqlarida mavjud.

Nurotaning islom davri tarixi haqida manbalarda kengroq yoritilgan va uzoq moziydagi voqea va jarayonlar shu joy bilan aloqadordir. Uning o'tmishiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, bu yerda Saljuqbekning o'g'illari qo'nim topishgan.

Ibn al-Asir (1160-1234)ning yozishicha, Saljuqbek 107 yosh (ba'zi manbalarda 100) yoshga kirib vafot etgan. Uning vafotidan so'ng o'g'illari: Mikoil, Muso, Arslon (Isroil) kabi amirlar boshchiligidagi saljuqiylar Jand va Yangikent atroflaridan ayrim hukmdorlar bilan kelisha olmagan, Somoniylar davlatining ijozati bilan Zarafshon vodiysidagi Nuri Buxoro(Nurota) atroflarida ko'chib yurganlar (X asr oxirlari). Gardiziy (XI asr) o'z asarida so'nggi somoniy Muntansirning qoraxoniylardan Nasr Eloqxonga qarshi olib borgan kurashiga 1003-1004-yillarda saljuqiylar yordam berganligini ta'kidlaydi. Saljuqbekning avlodlari - Mikoilning o'g'illari: To'g'rulbek va Chag'ribek XI asr 30-yillarida saljuqlar- o'g'uzlarning harakatiga boshchilik qilib, Saljuqiylar davlatini tuzishgan. Jamol al-Qarshining "Mulxakat as-surax" asaridagi ma'lumotlarda keltirilishicha, Nurota atroflaridagi saljuqiylar Buxoro amiri tomonidan haydalgan. Lekin haqiqatda saljuqiylar qoraxoniylar siquvi ostida bu joylarni keyinchalik tark etganlar.

Yana bir ma'lumotga ko'ra dushman tomonidan tor-mor etilgan Muntansir Nurga kelib joylashgan va 1004-yilga kelib Dabusiya'dagi dushmanga qarshi hujum uyushtirgan[2. 11-bet].

Sobiq Sovet Rossiyasi mustamlakachiligi davrida 1925-yil Nurota bekligi o'rnida Nurota uyezdi tashkil etilgan. Nurota tuman sifatida 1926-yil 29-sentabrda Nurota uyezdi o'rnida tashkil etilgan. 1930-yil 17-avgustdan Samarqand viloyati tarkibida 1982-yildan Navoiy viloyati, 1988-yildan Samarqand viloyati va 1992-yil martdan boshlab yana Navoiy viloyati tarkibiga o'tgan. Tuman markazi Nurota shahri hisoblanadi. 1976-yildan boshlab Nurota qishlog'i shahar sifatida ro'yxatga olingan.

Hozirgi shahar qabristonida 154 ta qavm (go'rxona) mavjud bo'lib, qavm yoki to'p beshta yirik avlodlar va urug'lar sulolasiga borib taqaladi. Bular: O'zbek urug'lari; Arab avlodlari; Qozoq urug'lari; Turkman urug'lari; Fors-tojik avlodlari. Bu avlod va urug'lar O'rta Osiyo zaminida qadimdan yashab kelgan sug'diylar, turkiylar, keyinchalik O'rta Osiyoning arablar tomonidan bosib olinishi hamda islom dinining keng tarqalishi natijasi o'laroq arablar

qo'shilmasidan tarkib topgan va yillar o'tishi mobaynida tarixiy etnogezi jarayonida bir-biri bilan assimilyatsiyaga kirishib, bir-biri bilan qorishib ketgan hozirgi qavmlardir.

Nurota shahrining etnik tarkibi to'g'risida to'xtalib o'tganda turli millat va elat vakillari hamda turli o'zbek urug'lari haqida to'xtalib o'tish joiz deb o'ylaymiz. Bugungi kunda Nurota shahrida istiqomat qilayotgan ayrim urug' va qavmlar haqida to'xtalganda Nurota Sayyid avlodlari to'g'risida to'xtalib o'tish joiz. Ular o'zlarining to'g'ri so'zligi va ilmga tashnaligi va diniy ilmda boshqalardan ustinligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Ular dastlab Sayyidato mahallasida istiqomad qilishgan va hozirgi kunda shaharning barcha mahallalarida yashaydilar.

Sayyidlar - Muhammad payg'ambar avlodlarining faxriy unvonidir va barcha musulmon mamlakatlarida alohida tabaqa sifatida izzat-hurmatga ega bo'lib xalq orasida doimo alohida mavqega ega bo'lganlar. Sayyidlar deyarli barcha musulmon mamlakatlarida mavjud bo'lib, Eronda ko'p tarqalgan. Markaziy Osiyoda, xususan, O'zbekistonda ular "to'ralar" va "eshonlar" (fors-tojikcha "ular") deb ataladi. Qadimgi Nurota aholisining islomni qabul qilishi qanday kechganligi haqida tarixiy manbalarda hozircha biror-bir ma'lumot uchratmadik.

Xalq orasida mashhur bo'lgan islom dinining Nurotadagi rahnamalaridan bo'lmish Muhammad payg'ambar(s.a.v) avlodlari vakillari-zabardast eshonbobo-lar Nusratillaxon, Boboxon, Rajabxon, Amonxon, Lutfillaxon, Madadxon, Abdurasulxon, Mansurxon, Islomxon, Sayyidjon, Atoxon, Halimxon, Eshoni Sudur(Tursunxon), Haydarxon, Muhammadjon, Rajabxon, Ahmadxon, Mo'minxon, Istamxonlarni nurotaliklar nihoyatda izzat hurmat bilan nomlarini tilga oladi. Ahmadjon eshon boboning aytishlaricha, Nurotaga dastlab kelgan eshon bobo Nusratillaxon bo'lib, ul zot Turkistondan kelgan sayyidlardan ekanlar.

Hozirgi Nurota qal'asining shimoliy-g'arb tomonida Nurota sayyidlari qabristoni joy olgan. Unda Mansurxon eshon(1919-yili vafot etgan), u kishining o'g'illari Sayyidxon eshon(1887-1949), Atoxon eshon (1897-1961), Halimxon eshon(1908-1970)larning qabrlari mavjud. Shuningdek, ushbu qabristonda Qodirxon eshon ham dafn etilgan[1].

Vohaning o'troq aholisidan biri bu tojik etnosi hisobladi. Tojiklar Nurota vohasida Nurota tizma tog'ning o'rta va eng baland qismidagi tor daralarida, Nurota shahrida va Oqtog'ning shimolida joylashgan G'azg'on va Dehibaland qishloqlarida kompakt holda joylashganlar. Madaniyati jihatdan Buxoro shahriga yaqin bo'lgan G'azg'on, Dehibaland va Nurota shahri aholisi

Nurota tizma tog'idagi tojiklarni o'zlaridan farqlagan holda, ularni "tog'chi" deb atashgan[6]. Tarixiy va etnologik adabiyotlarda ushbu guruhga nisbatan "nurota tojiklari" atamasi qo'llaniladi. 1930-yillargacha mazkur hududda tojiklarning o'ndan ortiq yirik qishloqlari mavjud bo'lgan. Biroq, o'sha davrda sovet hukumati tomonidan amalga oshirilgan aholini qo'riq yerlarga ko'chirish siyosati natijasida ko'plab tojik qishloqlari deyarli bo'shab qolgan.

Xulosa. Xullas, bu hududda hali keng qamrovli tadqiqotlar o'tkazish lozimdir. Nurota, shubhasiz O'zbekistondagi qadimiy shaharlardan biridir. Ushbu fikrni har tomonlama ilmiy asoslash keyingi bo'lajak tadqiqotlar natijalariga bog'liq. Nafaqat Nurota shahri, balki Nurota vohasi moddiy madaniyati ham o'ziga xos rivojlanish bosqichini bosib o'tgan moddiy madaniyatlar sirasiga kiradi. Mazkur shahar aholisi turmush tarzi urf odatlari, diniy etiqodi hamda memorchiligida, kundalik turmushida mazkur holatning o'zining yorqin ifodasini topgan. Nurota haqidagi bunday ta'rifu e'tiroflar har bir yurtdoshimiz qalbida cheksiz g'urur va iftixor tuyg'ularini uyg'otishi tabiiy.

Adabiyotlar:

1. Dala ma'lumotlari. Nurota tumani Nurota shahri Sayyidato mahallasi. 2012 yil.
2. Ismoilzoda Sh. Nurato qissasi. Toshkent.: "Tamaddun"-2010.
3. Мавлонов.Ў. Марказий Осиё қадимги йўллари. Тошкент.: "Академија"-2008.
4. Наршахий. Бухоро тарихи. Форс-тожик тилидан А. Расулов таржимаси. Тошкент.: "Фан"-1966.
5. Нильсен В.А. Становление феодальной архитектуры Средней Азии. Тошкент.: "Наука"-1966.
6. Ражабов Қ. Салжук /Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т.7. -Т.: ЎЗМЭ нашриёти, 2004.
7. Sagdullayev A.S. O'zbekiston tarixi, I kitob. Toshkent: «Donishmand ziyosi»-2021.
8. Сатторов, М. Д. (2020). Экологическое воспитание молодежи в Узбекистане на основе национальных традиций. Россия и мусульманский мир, (3 (317)), 55-59.
9. Sattorov, M., & Ostons, J. (2023). Tabiatni falsafiy anglash zarurati, va uning o'ziga xos xususiyatlari. pedagogs, 47(2), 116-120.
10. Суванова, Д. К. (2021). Социально-философский анализ формирования эстетической культуры у молодежи. In История, современное состояние и перспективы инновационного развития науки (pp. 86-88).
11. Suvanova, D., & Karoboyev, S. (2023). The significance of religious values in forming aesthetic culture. Академические исследования в современной науке, 2(26), 103-108.

MUSTAQIL FIKR - QARSHI TARG‘IBOT VOSITASI SIFATIDA

Vahabov M.T.

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar, jismoniy madaniyat va sport kafedrasi katta o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: globallashuv, ma'naviyat, ong, tafakkur, geosiyosat, mafkura, ma'naviy va g'oyaviy tahdid, informasion xuruj, diniy ekstremizm, vayronkorlik, buzg'unchilik, axloqsizlik, ommaviy madaniyat, zamonaviy texnologiya, targ'ibot va tashviqot, psixologik xavfsizlik, nonkonformizm, konformizm, mustaqil fikrlash, shaxsiy fikr.

Ключевые слова: глобализация, духовность, сознания, мышления, геополитика, идеология, духовно-идеологическая угроза, информационная атака, религиозный экстремизм, деструкция, вандализм, безнравственность, массовая культура, современные технологии, пропаганда и агитация, психологическая безопасность, nonkonformizm. konformizm, nezavisimoe myshlenie, lichnoe mnenie.

Key words: globalization, spirituality, consciousness, thinking, geopolitics, ideology, spiritual and ideological threat, information attack, religious extremism, destruction, vandalism, immorality, mass culture, modern technology, propaganda and propaganda, psychological security, non-conformism, conformism, independent thinking, personal opinion.

Резюме:

Ushbu maqolada hozirgi globallashuv davrida ma'naviy hayot va mafkuraviy jarayonlarning asosiy mayl (tendensiya)lari, targ'ibot va tashviqot fenomenlariga zamona kiritayotgan o'zgartish (korrektiva)lar, tobora xatarli tus olib borayotgan ma'naviy va g'oyaviy tahdidlar, ularga qarshi kurashda mustaqil fikrni o'rni, targ'ibot va tashviqot kabi sub'ektiv omillarning ahamiyati, targ'ibot va tashviqotni zamon talablari darajasida tashkil etish usul va vositalari ilmiy falsafiy jihatdan tahlil qilinadi.

Резюме:

В данной статье рассмотрены основные тенденции духовной жизни и идеологических процессов в период глобализации, с научной и философской точки зрения рассмотрены изменения (коррективы), вносящие современность в пропагандистские явления, возрастание опасных духовных и идеологических угроз, значение таких субъективных факторов, как пропаганда, а также методы и средства организации пропаганды на уровне современных требований.

Summary:

In this article, the main tendencies of spiritual life and ideological processes in the current globalization period, the changes (correctives) that bring modernity to propaganda and propaganda phenomena, the increasingly dangerous spiritual and ideological threats, and independent thought in the fight against them. place, the importance of subjective factors such as propaganda and

propaganda, the methods and means of organizing propaganda and propaganda at the level of contemporary requirements are analyzed from a scientific and philosophical point of view.

Kirish. Hozirgi davrning-globallashtirish davrining muhim xususiyatlaridan biri- insonlarning ongi va qalbi uchun kurash maydonining o'zgarayotganidir. Endi qonli urushlar, harbiy istilolar, iqtisodiy iskanjaga olishlar o'rniga tobora ko'proq mafkuraviy vositalar va ma'naviy qurollar ishlatilmoqda. Odamlarning tafakkuri, ongi, dunyoqarashini egallashga urinish tobora ko'proq ma'naviyat maydonida yuz bermoqda. Boshqa hudud va hollarni o'ziga qaram qilish uchun ochiq ko'rish va sezish qiyin bo'lgan usul va vositalar, xususan g'oyaviy tazyiq, ma'naviy buzg'unchilik usullari qo'llanilmoqda. Odamlarning ma'naviy hayotini egallagan, ongi va ong osti qatlamlariga kirib borgan mafkura g'oyaviy kurashda g'olib kelishi ayon bo'ldi. Binobarin, geosiyosatda u yoki bu kuchning qo'li ustun kelishi tobora mafkura va ma'naviyat sohasiga bog'liq bo'lib qolmoqda.

Yuqoridagilarning barchasi bugungi kunda mafkuraviy dunyoning o'ziga xosligini ifodalaydi va o'z navbatida xalqimizning, ayniqsa yoshlarimizning mafkuraviy daxlsizligi, turli taxdidlarga bardoshlilikini oshirish masalasini globallashtiradi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, mustaqil fikrga ega bo'lishlik ma'naviy tahdidlarga nisbatan qarshi targ'ibotning eng samarali vositalaridan biri sifatida maydonga chiqishi mumkin. Demak biz yoshlarimizni eng avvalo psixologik xavfsizligini ta'minlashimiz darkor. Ilmiy manbalarda psixologik xavfsizlik-bu odamlarning ruhan, o'z iroda kuchi (mustaqil fikr) bilan turli ma'lumotlarga tayangan xurujlarga berilmaslikka tayyorlik xolati yoki shunga bog'liq jarayonni nazarda tutadi. Biz kattalar, ma'rifatchilar va mutaxassislar bu xolatning insondagi qaysi sifatlar va ruhiy kechinmalar bilan bog'liq ekanligini bilishimiz lozim, albatta.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Psixologik jihatdan tahlil qilinganda, shaxsdagi xavfsizlik holatlari bir qancha tushunchalar vositasida izohlanadi: Nonkonformizm ayrim olingan shaxs yoki guruhning boshqa bir shaxs yoki ijtimoiy guruh ta'siriga berilmasligi, o'zida unga nisbatan qat'iy bir qarshilikning bo'lishini ifodalovchi xolati. Ayrim mutaxassislar nonkonformizmni "mafkuraviy immunitetning mavjudligi", deb ham ta'riflaydilar. Bu murosasozlik, ya'ni konformizm xodisasining aksi bo'lib, u real yoki tasavvurlardagi guruhning shaxs e'tiqodi va xulq-atvoriga ta'sirini tushuntiruvchi xodisadir. U ikki xil namoyon bo'lishi mumkin:

- yon berish-qalban qo'shilmasa-da, tashqi xarakatda ko'pchilik fikriga ergashish;
- ma'qullash -e'tiqod va qarashlarning ijtimoiy tayziqqa to'la mos kelishi.

Yon berish yoki ma'qullash shaxsning o'zligiga, mustaqilligiga putur etkazmaydimi, degan savol o'rinli bo'lib, uning javobini ikki manbadan - jamiyatning insonlar uchun ishlab qo'ygan normalari tizimidan, shunga mos tarzda odamning o'zgalar tomonidan tan olinishiga intilishidan va odamlarning o'zaro kommunikativ ma'lumotlar almashinishlari jarayonida so'zlar va iboralar orqali bir-birlariga etkazadigan ta'sirlari orqali tushuntirishga harakat qiladi. Shunday qilib, mustaqil fikrlash - shaxsning bevosita o'ziga bog'liq bo'lgan, uni tashqi muhitning turli ta'sirlariga nisbatan fikr-o'ylari vositasida munosabatda bo'lib, kerak bo'lsa, unga qarshilik ko'rsatish qobiliyatidir.

Mustaqil fikrning yo'qligi, afsuski, ayrim toifalar, xususan oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga tortilmagan yoshlar, ayollar o'rta uchrasida uchray turadi. Bunday holatda odamlarning buzg'unchi g'oyalar ta'siriga, yot mafkuralar girdobiga tushib qolish xavfi ortib boradi. Shaxsning fikrga qarshi fikr bilan, g'oyaga qarshi g'oya bilan, jaholatga qarshi ma'rifat bilan qarshilik ko'rsata olish imkoniyati torayadi. Bu, aytish mumkinki, yoshlarni mafkuraviy nuqtai nazardan tarbiyalashdagi eng katta muammolardan biridir.

Natija va muhokama. Aslini olganda, aynan biz, kattalar, murabbiylar ko'p holatlarda bolalarni - go'dakligidan, yoshlarni - o'spirinligidan faqat taqlid qilishga, aytilgandan chetga chiqmaslikka o'rgatamiz. Shu taxlit ularni irodasiz, qat'iysiz, o'ziga ishonchsiz qilib qo'yganimizni bilmay qolamiz. Bunday yoshlar xarakterlariga qarab, mustaqil fikrning yo'qligi tufayli, nochorligi va irodasizligi uchun ba'zan tanbeh va jazoga ham qoladi.

Yana bir bor ta'kidlash lozimki, mustaqil fikrlash – bu shaxsning kundalik hayotda ro'y berayotgan voqea-hodisalarning mohiyatini, ularning sirlarini aniqlash, tahlil qilish va ajrata olishga bo'lgan ichki qobiliyati, ruhiy tayyorligidir. Shunday psixologik holatgina odamni o'ylashga, mushohada yuritishga, fikrlashga undaydi. Bu o'rinda Uolter Lippmanning fikrini eslatish o'rinli bo'lsa kerak. Bu mashhur psixolog: «Hamma bir xil fikr yuritgan erda, hech kim ko'p o'ylamaydi», deb ta'kidlagan edi. Demak, aslini olib qaraganda, biz o'z madaniyatimiz va bizni o'rab turgan ijtimoiy borliqning hosilasi ekanmiz, vaziyatlarga bog'liqmiz va boshqalarning bizga ko'rsatayotgan ta'sirlari komida bo'lamiz.

Ayrim yoshlarning jaholat va diniy aqidaparastlikka berilishi, o'zi to'la anglamagan xolda turli xil buzg'unchi g'oya va da'vatlariga qo'shib ketishi, terrorizmning manfur xarakterlariga, jinoyatga sabab bo'lgan ko'plab voqealarga bosh qo'shishi aynan shunday vaziyat xukmida amalga oshganligi ma'lum. Shuning uchun asosiy vazifa – har bir odamni, u vaziyatdan ham ko'ra o'zining shaxsiy dunyoqarashi va e'tiqodini, sog'lom qarashlarini u yoki bu tahdidli va

tahlikali yoki konfliktli vaziyatlarga qarshi qo‘ya oladigan qilib tarbiyalash kerak.

Xulosa. Demak, shaxsiy fikr katta ahamiyatga ega. Odamlarning turli ijtimoiy vaziyatlarda o‘zlarini turlicha tutishlari, aslida ularning turlicha o‘ylashlaridan kelib chiqadi, o‘ylash, fikrlash, sovuq mulohaza yuritish san'ati milliy mafkura tarbiyasida biz kattalarga qo‘l keladigan pedagogik vositadir. Demak, pozitiv tafakkur, ijobiy fikrlash – yaxshi oqibatlariga, ijobiy natijalarga olib keladi. Agar biz farzandlarimizga, yoshlarimizga “O‘z yurtining erkin fuqarosi bo‘l! O‘z taqdiringning o‘zing egasi bo‘l! Sen shunga munosibsan!” desak, uning ham fikri, ham xulqi shu zaylga tushadi. Xulosa shuki, hozirgi davrda har birimiz ma'naviy taxdidlarga nisbatan loqaydlik, beparvolik va beg'amlik illatidan xalos bo‘lishimiz, har bir fuqaro yurtimizda, jahonda sodir bo‘layotgan har qanday voqea, hodisa, jarayonlar menga, mening taqdirimga bevosita daxldor deb hisoblamog‘i darkor. Shu bois hozirgi o‘ta murakkab bir zamonda xalqaro maydonda sodir bo‘layotgan jarayonlarning tub mohiyatiga etib borish, ular haqida xolis va mustaqil fikrga ega bo‘lish bugungi kun ma'naviy targ‘ibotining eng dolzarb vazifasi, desak, hech qanday xato bo‘lmaydi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi 72-sessiyasidagi nutq. Nyu-York. 2017 yil 19 sentyabr. // Toshkent. “O‘zbekiston”. 2017.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 24 yanvar. // “Xalq so‘zi”, 2020 yil 25 yanvar.
3. Krisko V. Sekreti psixologicheskoy voyni. M. 1997.
4. Otamurodov S. Globallashuv va millat. T.: 2008. “Yangi asr avlodi”. – B.12.
5. Shahnoza Qahhorova. Global ma'naviyat – globallashuvning g‘oyaviy asosi. T.: “Tafakkur”. 2009.
6. Abduvohid Ochiliev. Globallashuv va mafkuraviy jarayonlar. T.: “Muharrir”. 2009.
7. Saidov U. Globallashuv va madaniyatlararo munosabatlar. T.: “Akademiya”. 2008.

TURKISTON O'LKASINING ETNOGRAFIK TASVIRI

Xolxujayeva Y.U.

SamDU Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: Rossiya imperiyasi, Turkistono'lkasi, rusmanbalari, etnoslar, aholiningetniktarkibi, o'troq aholi, soni, tasniflar.

Ключевые слова: Российская империя, Туркестанская область, русские, этнос, этнический состав населения, оседлое население, численность, классификации.

Key words: Russian Empire, Turkestan region, Russians, ethnoses, ethnic composition of the population, settled population, number, classifications.

Резюме:

Mazkur maqolada Turkistonning etnografik tasviriga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Turkistondagi aholi tarkibiga nisbatan fikrlarni bayon etilishi jarayonidan bir qancha tafsilotlar keltirib o'tiladi. XIX - asr oxiri va XX - asr boshlarida o'lka aholisining etnik mazarasi juda xilma-xil bo'lib bordi. Umuman, mustamlakachilik siyosati asosida olib borilgan ko'chirish, ruslashtirish siyosati, bu o'zgarishlar Rossiya imperiyasi hududlaridan ko'chirib keltirilgan xalqlarni joylashtirish hisobidan, mahalliy aholining sonining ko'payib borishi, natijasida mintaqa hududlarida aholining milliy tarkibi o'zgarib bordi. Turkiston aholisining diniy tarkibi hamda xalqlar o'rtasidagi munosabatlarida sezilarli darajada o'zgarishlar bo'ldi.

Резюме:

В данной статье мы кратко коснемся этнографического образа Туркестана. Приводятся некоторые подробности процесса выражения мнений о составе населения в Туркестане. В конце XIX - начале XX века этнический состав населения страны стал весьма разнообразным. В целом переселенческая, русификационная политика проводилась на основе колониальной политики, эти изменения были вызваны переселением народов, переселенных с территорий Российской империи, увеличением численности местного населения, национального изменилась структура населения региона. Произошли существенные изменения в религиозном составе населения Туркестана и отношениях между народами.

Summary:

In this article, we will briefly touch on the ethnographic image of Turkestan. Several details of the process of expressing opinions about the composition of the population in Turkestan are given. At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, the ethnic composition of the population of the country became very diverse. In general, the resettlement, Russification policy carried out on the basis of the colonial policy, these changes were caused by the resettlement of the peoples transferred from the territories of the Russian Empire, the increase in the number of the local population, and the national structure of the population in the region changed. There have been significant changes in the religious composition of Turkestan population and relations between people.

Kirish. Turkiston o'lkasi o'zining ko'p ming yillik tarixi davomida yuzlab etnoslar va etnik birliklarni bag'riga sig'dirgan O'zbekiston tarixini ham aholining etnik tarkibi va soni kabi asosiy aspektlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Zero, ma'lum hudud aholisining etnik tarkibi va soni to'g'risida chop etilgan yozma manbalar, arxiv materiallari, ilmiy tadqiqotlar va tarixiy adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlarning tarixiy-manbaviy tahlili tarix fanining bosh masalalaridan biri hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. 1867-yil Rossiya imperiyasi tomonidan Turkiston general-gubernatorligi tashkil etilgandan so'ng o'lkada barcha jabhalarda o'zgarishlar ro'y bera boshladi. Shu jumladan, o'lka aholisini soni va tarkibini o'rganish bo'lgan e'tibor yanada kuchaya bordi. Xususan bu borada bir qancha statistik ma'lumotlar to'plangan. Shu jihatdan, rasmiy statistik ma'lumotlar olungunga qadar Turkiston o'lkasida bo'lgan rus va xorijiy mualliflarning ishlarida ham aholi tarkibi va soni to'g'risida taxminiy bo'lgan ma'lumotlarni ko'rishimiz mumkin. 1820-1821 yillarda Buxoro amirligida bo'lgan E.K.Meyendorf qoldirgan ma'lumotlatga ko'ra, amirlik aholisi tojiklar, o'zbeklar, yahudiylar, tatarlar, afg'onlar, qalmiqlar, hindlar, qo'shni davlatlardan kelgan savdogarlar va ziyoratchilar, fors va ruslardan iborat bo'lgan[1]. 1841-1842 yillarda Zarafshon vodiysining katta qismini o'rgangan va Samarqand shahrida ham bo'lgan sharqshunos N.V.Xanikovning qaydlarida amirlik aholisi asosan tojiklar, arablar jami 28 ta urug'ga mansub bo'lgan o'zbeklar, forslar (eroniylar), yahudiylar, lo'lilar (mazanglar), qirg'iz va qoraqalpoqlardan iborat bo'lganligi ko'rsatiladi[2]. 1863-yilda Buxoro amirligida bo'lgan mojar sharqshunos olimi A.Vamberining kundaliklarida amirlik aholisi o'zbeklar, tojiklar, qirg'izlar, arablar, marvliklar, eronliklar, hindlar va yahudiylardan iborat bo'lganligi qayd etilgan[3].

Yuqorida keltirilgan yozma manbalarda keltirilgan ma'lumotlarni tahlil qiladigan bo'lsak, E.K.Meyendorf yahudiylar, N.Xanikov tojiklar va o'zbeklar, A.Vamberi ko'proq qirg'izlarning etnik xususiyatlariga e'tibor qaratganligiga guvoh bo'lamiz. Shuningdek, N.Xanikov A.Vamberining qaydlarida amirlik hududida vaqtinchalik bo'lib turgan etnik birliklar (afg'onlar, ruslar, tatarlar, qalmiqlar va boshqalar) aholining umumiy tarkibiga kiritilmagan. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarning manbaviy ahamiyati katta bo'lsada, ularning hech qanday statistik ma'lumotlarga asoslanmaganligi va aksariyat hollarda og'zaki so'rov natijalari ekanligini ham hisobga olishimiz lozim.

V.P.Nalivkin ham o'zning Turkistondagi mahalliy aholiga nisbatan fikrlarini bayon etishi jarayonidan bir qancha tafsilotlarni keltirib o'tadi. Sartlar nomi ostida Sirdaryo, Samarqand va Farg'ona viloyatlarining shahar va qishloqlarida

yashayotgan mahalliy musulmon o'troq aholi nazarda tutiladi. Ular yashash joylariga qarab maishiy munosabatlarda, ayniqsa, keskin farqli jihatlariga ega bo'salarda, etnografik munosabatlarda ilgari ko'chmanchi turmush tarzi kechirgan, lekin allaqachon bu erda o'troqlashgan turklarga (yoki o'zbeklarga) va qadim davrlardan bu erning o'troq aholisi hisoblangan, fors tilining o'ziga xos shevalarida so'zlashuvchi, u yoki bu darajada kelgindi turk (shuningdek turk-mo'g'ullar deb ham nomlanadi) bosqinchilarning tili ta'siriga tushgan tojiklarga bo'linadi. Tojiklarning xususiyatli jihatlaridan biri, ularning tog'li hududlarda yashashidir. Tojik qishloqlarining katta qismi tog'li va tog' oldi mintaqalarida joylashgan. Umuman olganda o'lkadagi tojiklarning eng katta qismi Samarqand viloyatida yashaydi. Farg'ona viloyatida ular Namangan, Qo'qon va Marg'ilon uездlarining tog' oldi qismlarida istiqomat qiladilar. Unchalik katta bulmagan tojik qishloqlari Sirdaryo viloyatining faqat Toshkent va Chimkent uездlarida mavjud[4].

Bugungi kunda ko'plab tadqiqotchilar tamonidan ham Samarqand viloyatining aholisi o'rganish bo'yicha ko'plab ilmiy ishlar olib borilgan. Bu borada quyidagilarni ham keltirib o'tishimiz joizdir. Zarafshon vohasida joylashgan Samarqand bekligi aholisi, asosan, dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq va chorvachilik bilan shug'ullangan. Samarqand aholisining asosini o'zbeklar, tojiklar tashkil etgan. Shuningdek, bu erda boshqa millat vakillari-qozoq, qirg'iz, turkman, eroni, uyg'ur, lo'li, hindlar va boshqalar ham yashagan. Buxoro amirligi tarkibidagi Samarqand viloyatida qancha aholi yashaganligi to'g'risida manbalarda aniq ma'lumotlar yuq. XIX asrning yigirmanchi yillarida rus elchiligi tarkibida kelgan E.K.Meyendorf bergan ma'lumotlarga ko'ra birgina Samarqand shahrida 50 mingga yaqin aholi yashagan. prof. P.P.Ivanov va boshqa tadqiqotchilarning asarlarida esa 30 mingga yaqin istiqomat qilgan deb aytiladi. 1868 yilda Zarafshon okrugining faqat Samarqand bo'limida (tog'li tumanlardan tashqari) aholi 179.522 kishini tashkil etgan. Bizningcha, boshqa milliy guruhlar bilan hisobga olganda, XIX asr birinchi yarmida Samarqand viloyatida 150 mingdan ziyod aholi istiqomat qilgan bo'lishi mumkin[5].

Markaziy Osiyoning zamonaviy etnik jamoalari Rossiya mintaqaga kirib kelguniga qadar mavjud bo'lganligi to'g'risidagi masala nisbatan muammoli hisoblanadi. Rossiyada XVII asrning oxirida ham mavjud aloqalarga qaramasdan, Markaziy Osiyoning aholisi, uning tillari va urf-odatlariga to'g'risidagi tasavvurlar anchayin taxminiy bo'lgan. Vaziyat XVIII asrga kelganda o'zgara boshladi. Bir tamondan, Rossiya jamiyatida fanning qaror topish jarayonlari boshlandi, ikkinchi tamondan, Markaziy Osiyoga bo'lgan qiziqish nisbatan

maqsadli mohiyat kasb eta boshladi. Aholi to'g'risidagi ma'lumotlarni tartibga keltirish dastlab, Rossiya savdo va diplomatik munosabatlarda kimlar bilan ish olib borayotganligini tushunish oqibatida mintaqa imperiyaning bir qismiga aylangach, aholi sonini aniqlash va hisobga olish, shuningdek, ma'muriy va mahalliy boshqaruvni shakllantirish uchun zarur edi.

XVIII asr o'rtalaridayoq Markaziy Osiyo xalqlarini tasniflashga, ularning tillari, urf-odatlar va joylashgan hududlarini bayon etishga bir nechta harakatlar bo'lgan edi. Bunday tasniflardan biri, masalan, Orenburg komissiyasining a'zosi P.I.Richkov tomonidan taqdim etilgan bo'lib, u quyidagi ko'rinishga ega bo'lgan: 1) truxmenlar; 2) xivaliklar; 3) orolliklar (orol o'zbeklari); 4) qoraqalpoqlar; 5) qirg'iz-qaysaqlar (yoki qirgizlar); 6) turkistonliklar; 7) toshkentliklar; 8) jung'orlar (yoki qalmiq xalqlari). Ko'rinib turibdiki, bu ro'yxatda Rossiyaga bevosita qo'shni bo'lgan "xalqlar" "qabilalar"(ya'ni, zamonaviy atamashunoslikda etnik guruhlar sifatida) sifatida, qolgan barchalari esa mamalakatlar yoki mulklar sifatida ta'riflangan. Ta'rifning bunday usuli nafaqat Markaziy Osiyo aholisi to'g'risidagi bilimlarning etarli darajada taqchil xususiyatga ega ekanligi, ta'rif "birligi" to'g'risidagi tushunchaning ham mavjud emasligini o'zida aks etgan[6].

Rossiya imperiyasi tamonidan 1897-yilda amalga oshirilgan aholini umumiy ro'yxatga olish bo'yicha qilingan ishlarda Turkiston aholisi to'g'risida juda ko'plab ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin. Barcha viloyatlar, uездalар, shaharlar kesimida aholi ro'yxatga olingan.

Sirdaryo viloyatining aholisi etnik munosabatlarda o'zining ahamiyatli darajadagi xilma-xil xususiyati bilan ajralib turadi. Bu erda aholining katta qismini qirg'izlar tashkil etadi (64.40 %). Ular viloyatning dasht qismi hisoblangan Perovsk, Kazalinsk, qisman Chimkent uездlari va Amudaryo bo'limi aholisining katta qismini tashkil etadi. Ruslar asosan shaharlarda, shuningdek, Avliyoota, CHimkent va Toshkent uездlarining qishloqlarida istiqomat qiladilar. Sartlar asosan Toshkentda va umuman olganda Toshkent uездi hududidagi qishloqlarda istiqomat qiladilar. Tojiklar Toshkent uездining tog'li hududlarida guruhlashganlar. Qoraqirg'izlar Avliyoota uездining tog'li qismlarida yashaydilar. O'zbeklar va qoraqalpoqlar Amudaryo bo'limida erlashganlar. Yahudiylar, tatarlar va hindlar istisnosiz shaharlarda istiqomat qiladilar. Sirdaryo viloyati aholisining yarmidan ko'pini ko'chmanchilar tashkil etmoqda[7].

Qisqacha xulosa qilganda, uzoq davom etgan tarixiy jarayonlar davomida O'zbekiston aholisining xilma-xil etnik tarkibi shakllandi, natijada vujudga kelgan yirik elatlar XIX asr oxiri XX asr boshlarida millatlarni shakllantirish

yo‘liga o‘tdilar, shuningdek migratsiya asosida turli etnik guruhlar ham vujudga keldi.

Adabiyotlar:

1. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. Предисл. Н.А.Халфина. – М., Глав.ред. вос.лит. изд-во «Наука», 1975. С.95
2. Ханыков Н.В. Описание Бухарского ханства. – СПб., 1843. С.53-75
3. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. Описание поездки из Тегерана через Туркменскую степь по восточному берегу Каспийского моря в Хиву, Бухару и Самарканд, совершенной в 1863 году Арминием Вамбери, членом Венгерской Академии. С картою Средней Азии. Перевод с английского. СПб., 1865. СПб.,1865. С.168-169
4. В.П.Наливкина / Туземцы раньше и теперь. Ташкенть. Элек трич, типо-лит, ”Турк. Т-ва Початного дьла”. 1913 г. С 381-382.
5. Г.Б.Нормуродова /ХИХ аср охири ва ХХ аср бошларида Самарканд вилояти аҳолисининг ижтимоий стратификацияси . Тошкент “Янги нашр ” 2013. Б 31-32.
6. Авторский коллектив:/Центральная Азия в составе Российской империи. Санкт-Петербург, 1918, Россия. Новое литературное обозрение 2008. С 260-262.
7. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года./Изд.Центр.Стат.комитетом М-ва вн. дел; Под ред. Н.А.Тройницкого.-[СПб.]1897-1905.

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИНИНГ ЎСМИРЛАРНИ МАМЛАКАТ ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ҲАЁТИГА ЖАЛБ ЭТИШ БЎЙИЧА ФАОЛИЯТИ

Салоҳиддинова Ғ.Б.

Алфраганус университети

“Педагогика ва психология” кафедраси катта ўқитувчиси

Таянч сўзлар: “Миллий тикланиш” партияси, фуқаролик жамияти институти, ёшлар парламенти, ижтимоий муҳит, ижтимоий-сиёсий фаоллик, сиёсий жараён, сиёсат соҳасидаги фаоллик.

Ключевые слова: партия «Миллий тикланиш», институт гражданского общества, молодежный парламент, социальная среда, общественно-политическая активность, политический процесс, активность в сфере политики.

Key words: "National Revival" party, civil society institute, youth parliament, social environment, socio-political activeness, political process, activeness in the field of politics.

Резюме:

Ушбу мақолада мустақиллик йилларида биринчи марта пайдо бўлган янги ёшлар ташкилотлари ўз вакиллари, оилада ва мактабда таълим, жамоат, педагогик, маданий, маърифий ва илмий-маърифий тадбирлар орқали ҳукумат ва бошқарувда фаол иштирок этиш, ёшларни жамоат ҳаётига жалб қилиш учун улар турли хил иш шаклларида фойдаланиш, учрашувлар, йиғилишлар, ўйинлар, танловлар, семинарлар ташкил этиш ҳақида сўз юритилади.

Резюме:

В данной статье рассматривается, как члены молодежных организаций, первоначально созданных в годы независимости, активно участвуют в правлении и управлении посредством воспитания в семье и школе, социальных, педагогических, культурно-просветительских и научных мероприятий, используют различные мероприятия по привлечению молодежи к общественной жизни, организовывать встречи, конференции, игры, конкурсы и семинары.

Summary:

This article discusses how the members of youth organizations initially established in the years of independence participate actively in governance and management through education in families and schools, social, pedagogical, cultural, educational and scientific events, use different activities to attract the youth to social life, organize meetings, conferences, games, contests and seminars.

Демократик давлат қуриш шароитида ўсмир ёшларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ривожлантиришда давлат ҳокимияти билан бир қаторда фуқаролик жамияти институтлари ҳам иштирок этади.

Сиёсатшунослик маъносида фуқаролик жамияти давлат тузилмаларига бевосита киритилмаган ва фуқаролар ва уларнинг бирлашмаларига шахсий манфаатлар ва жамоавий ташаббусларни амалга оширишга имкон берадиган давлат институтларини бирлаштиришни назарда тутди.

Фуқаролик жамияти институтларига сиёсий ва ижтимоий ташкилотлар, давлат тизимига киритилмаган ва ваколатга эга бўлмаган нодавлат иқтисодий, молиявий, экологик, ҳуқуқий ва бошқа бирлашмалар, шунингдек, ижтимоий-маданий, этник ва диний ташкилотлар, мустақил оммавий ахборот воситалари, илмий ва ижодий жамоалар, клублар, уюшмалар киради. Улар ёш авлодни ижтимоийлаштириш учун ўзига хос институт бўлиб, унинг кучли инновацион капитали ва ҳаётий энергиясини тўплайди, ёшларга ижтимоий аҳамиятга эга қарорларни қабул қилишда иштирок этишга ёрдам беради ва мамлакат билан миллий ижтимоий шартнома тузади, бу уларнинг муаммоларини ҳал қилиш бўйича мажбуриятларини мустаҳкамлайди.

“Фуқаролик жамияти” атамаси одатда кенг ва тор маъноларда кўриб чиқилади. Кенг маънода фуқаролик жамияти жамиятнинг давлат томонидан бевосита қамраб олинмайдиган қисмини ўз ичига олади. Бу давлатга бевосита боғлиқ бўлмаган автоном соҳа.

Фуқаролик жамияти тор маънода “бозор ва демократик ҳуқуқий давлатчилик шароитида давлат воситачилигида бўлмаган эркин ва тенг ҳуқуқли шахслар ўртасидаги турли хил муносабатларни ифодалайди”. Бу, ўз навбатида, “шахсларни озод қилиш, уларнинг давлат субъектларидан эркин фуқароларга – шахсий кадр-қиммат туйғусига эга ва иқтисодий ва сиёсий масъулиятни ўз зиммасига олишга тайёр бўлган мулкдорларга айланиши натижаси” сифатида шаклланадиган маҳсулотдир.

Шундай қилиб, кенг ва тор доирада фуқаролик жамияти институтлари давлат томонидан назорат қилинмаслигини кўриш мумкин.

Шу билан бирга, фуқаролик жамиятининг мавжудлиги муҳим шарт ва айни пайтда демократик сиёсий тизимни шакллантиришнинг муҳим омили эканлигини таъкидлаш лозим. Бу фуқаролик жамиятининг мавжудлиги давлат органлари фаолиятидан мустақил равишда аҳолининг ижтимоий фаолиятининг барча шакллари мавжудлигини англатиши билан изоҳланади; унинг ривожланиш даражаси жамиятнинг ўзини ўзи ташкил этиш даражасини аниқ кўрсатиб турибди.

Яъни фуқаролик жамияти институтлари ёшларга оид давлат ва нодавлат сиёсатини амалга оширишда мувозанатни таъминлайдиган соҳага айланиши мумкин, дейишимиз мумкин.

Шу билан бирга, шуни таъкидлаш керакки, агар давлат принципи кенг эълон қилинган бўлса – бу биринчи навбатда ёшларга оид давлат сиёсати концепциясини шакллантиришда намоён бўлади – демак, ёшлар сиёсатида нодавлат принципи аниқ белгиланмаган ва натижада амалга оширилмайди. Бунинг намоён бўлишини сайловга тайёргарлик жараёнида, сиёсий тенденциялар ва партиялар ёш авлод вакиллари электорат сифатида ўз томонига жалб қилишга уринаётган пайтда қўриш мумкин.

Яна бир томони фуқаролик жамияти институтларининг давлатдан ёшларга самарали сиёсат олиб боришни талаб қилиш истаги ҳисобланади. Умуман олганда, ёшлар сиёсати биринчи навбатда (ва баъзан фақат) давлатнинг ваколатидир, бу автоматик равишда замонавий ёшларнинг асосий муаммолари учун давлатнинг жавобгарлигини англатади [74].

Фуқаролик жамияти институтлари нафақат ўз мақсадларига эришиш, балки бир қатор муҳим ижтимоий вазифаларни ҳал қилиш учун ўзларининг ёшлар дастурларини яратиши ва амалга ошириши мумкин, масалан:

- * замонавий ёшларнинг асосий муаммоларини аниқлаш;
- * ёшларнинг ижтимоий-сиёсий жараёнларга, давлатнинг ички ва ташқи сиёсатида муносабатини мониторинг қилиш;
- * ёш авлод вакилларига жамоат муаммоларини, хусусан, ёшлар муаммоларини ҳал қилиш бўйича ўз ташкилотлари доирасида доимий фаолият олиб бориш имкониятларини яратиш.

Ўсмир ёшларни мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётига жалб қилишнинг энг кенг тарқалган усули бу жамоат ташкилотлари ва бирлашмалари фаолиятида иштирок этишдир. Ўзбекистон Республикасининг “Жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ, жамоат бирлашмаси деганда, ўз ҳуқуқлари, эркинликларини ҳамда сиёсат, иқтисодиёт, ижтимоий ривожланиш, фан, маданият, экология ва ҳаётнинг бошқа соҳаларидаги қонуний манфаатларини биргаликда рўёбга чиқариш учун бирлашган фуқароларнинг хоҳиш-иродаларини эркин билдиришлари натижасида вужудга келган ихтиёрий тузилма тушунилади [2].

Ушбу Қонуннинг 1-моддасига кўра, сиёсий партиялар, оммавий ҳаракатлар, касаба уюшмалари, хотин-қизлар, ёшлар ва болалар ташкилотлари, ветеранлар ва ногиронлиги бўлган шахслар ташкилотлари, илмий-техникавий, маданий-маърифий, жисмоний тарбия-спорт ва бошқа кўнгилли жамиятлар, ижодий уюшмалар, юртдошлар уюшмалари, ассоциациялар ва фуқароларнинг бошқа бирлашмалари жамоат бирлашмалари деб эътироф этилади [2].

Ўзбекистонда фарзандининг саводли бўлишини, бошқалар билан ҳамнафас бўлишини, ҳаётда ўзининг муносиб ўрнини топишини истамайдиган оила йўқ. Халқимиз орасида кенг тарқалган “фарзандларимиз биздан кўра кучли, саводли, доно ва, албатта, бахтли бўлиши керак” шиорининг асл маъноси айнан шу.

Мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки йилларида келажак авлодга ғамхўрлик қилиш асосий ва устувор вазифалардан бири сифатида кун тартибига қўйилди. Дастлаб, 1991 йил 20 ноябрда Ўзбекистон Республикаси олий Кенгашининг сессиясида “Ўзбекистон Республикаси ёшларга оид давлат сиёсати асослари тўғрисида”ги қонун қабул қилинди. 1992-1993 йилларда Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И. Каримов томонидан ёш авлодни ҳар томонлама ривожлантириш, уларнинг камолотига эришиш учун ижтимоий кафолатлар бериш мақсадида 14 та фармон имзоланди.

Хусусан, 1993 йил 5 февралда қабул қилинган “Ўзбекистоннинг ўқувчи ёшларини рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонда талабаларнинг истеъдодини қўллаб-қувватлаш ва ижтимоий имкониятларини ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг давлат стипендияси таъсис этилди. Уларда мустақил Ўзбекистон фуқаросининг юксак маънавият туйғусини ривожлантиришга катта эътибор қаратилди, ўтган курсларнинг аълочи талабалари, магистрантлари ва аспирантлари учун ёки илмий-тадқиқот фаолиятини муваффақиятли бажариш учун бутун академик давр учун давлат стипендиялари таъсис этилди.

Мустақиллик йилларида биринчи марта пайдо бўлган янги ёшлар ташкилотлари ўз вакиллари, оилада ва мактабда таълим, жамоат, педагогик, маданий, маърифий ва илмий-маърифий тадбирлар орқали ҳукумат ва бошқарувда фаол иштирок этишга эътибор қаратдилар. Ёшларни жамоат ҳаётига жалб қилиш учун улар турли хил иш шаклларида фойдаланганлар – учрашувлар, йиғилишлар, ўйинлар, танловлар, семинарлар ва бошқалар. Афзаллик шундаки, бу дастурлар умуминсоний кадриятларнинг устуворлигига (эзгулик, эркинлик, инсонпарварлик, демократия ғоялари) асосланган эди.

Ёшлар жамоат бирлашмаларининг энг кенг тарқалган ташкилий-ҳуқуқий шакли “жамоат ташкилоти”дир. Бундан ташқари, ташкилий-ҳуқуқий шаклларга эга тузилмалар – “ижтимоий ҳаракат”, “жамоат фонди”, “жамоат ташаббуси органи” мавжуд.

Ўзбекистондаги энг таниқли ва фаол ёшлар ташкилоти Ёшлар ишлари агентлиги ҳисобланади. Ёшлар ишлари агентлиги 14 минтақада ваколат-

хоналари бўлган мамлакатимизнинг энг йирик нодавлат, сиёсий бўлмаган ёшлар ташкилоти, унинг таркибига “Камалак” болалар ташкилоти киради. Ёшлар ишлари агентлиги тизимида Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти ўрин олган.

Ҳозирги босқичда бутун Ўзбекистонда ёшлар ҳаракатини таҳлил қилиб, уни демонополизация қилинган, ҳаракатлар йўналиши бўйича ўзгарувчан (касбий, ижодий, спорт, экологик, ҳарбий-ватанпарварлик, фуқаролик ватанпарварлик, хайрия ва бошқалар) сифатида тавсифлаш мумкин бўлиб, улар амалга оширилаётган дастурлар ва лойиҳаларнинг шакллари ва механизмлари бўйича хилма-хилдир. Жамоат ташкилотларининг 50% дан ортиғи бир вақтнинг ўзида кўплаб соҳаларда фаолият юритади. Бу ташкилотлар ўсмирлар ва ёшларнинг турли гуруҳларини бирлаштиради.

Ёшлар ташкилотларининг фаолияти ёшларнинг ўзига хос ижтимоий муаммоларини амалга оширишга қаратилган. Улар ўз фаолияти доирасида меҳнат биржасини ташкил этиш, болалар ва ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш, ёшларга ижтимоий хизмат кўрсатиш, спорт, иқтидорли ёшларни аниқлаш ва қўллаб-қувватлаш, ёзги дам олиш ва уй-жой муаммоларини амалга ошириш дастурларини амалга оширадилар.

Бундай ёшлар тузилмаларига аъзо бўлиш ёшларда фуқаролик масъулиятига асосланган ҳаётий позицияни шакллантиришга, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларидан хабардор бўлишга, шунингдек, жамоада ишлаш қобилияти, ҳаётий вазиятларни моделлаштириш, янги ижтимоий шароитларга мослашиш ва бошқалар каби ижтимоий муҳим фазилатларни ривожлантиришга ёрдам беради. Буларнинг барчаси ёш авлоднинг фуқаролик тарбиясида муҳим ўрин тутаяди. Бундан ташқари, ёшлар жамоат ташкилотлари ўзига хос фуқаролик таълими муассасасидир. Уларнинг фаолияти инсонпарварлик табиати ва умуминсоний қадриятларга йўналтирилганлиги билан ажралиб турадиган мақсадлар учун тақдим этилган юқори ахлоқий таркибий қисмга эга бўлиб, бу уларга фуқаролик жамиятининг фаол субъектини тарбиялашга имкон беради.

Ёшлар ижтимоий-сиёсий ташкилотлари сиёсий бўлмаган жамоат ташкилотлари ва бирлашмалари билан бир қаторда ёшларни миллий ва минтақавий даражада сиёсий жараёнга жалб қилишда фаол иштирок этади. Улар жамиятнинг сиёсий тизимига максимал даражада сингиб кетган, чунки улар унинг таркибий қисмлари – сиёсий партиялар ва ижтимоий ҳаракатлардир.

Ҳозирги вақтда ёшлар ижтимоий-сиёсий ташкилотлари сиёсий фаолиятнинг энг нуфузли ва фаол иштирокчилари ҳисобланади, чунки уларнинг

аксарияти сиёсий партияларнинг “ёшлар қанотлари” сифатида ёки расмий равишда мустақил, аммо турли сиёсий субъектлар (партиялар, давлат ҳокимияти органлари) ташаббуси билан ташкил этилган.

Ёшларнинг ижтимоий-сиёсий ташкилотлари ва ҳаракатлари жамоавий аъзоликни назарда тутди ва сиёсий партиялар сингари ёшларнинг сиёсий манфаатларини аниқлаш ва амалга оширишга имкон беради. Ёшлар ижтимоий-сиёсий ташкилотларининг асосий вазифалари сиёсий элита учун кадрлар захирасини тайёрлаш, назорат қилувчи партиянинг сиёсий платформасини потенциал (ёш) сайловчилар сафида мафкуравий тарғиб қилиш, ёшлар ўртасида жамоатчилик фикрини шакллантиришдан иборат.

Мавжуд ёшлар сиёсий тузилмаларини давлат ва ижтимоий-сиёсий тузилмаларга бўлиш мумкин. Биринчисига ижро этувчи ва қонун чиқарувчи (вакиллик) ҳокимият органлари ҳузурида ташкил этилган ва фаолият кўрсатадиган тузилмалар киради. Булар ёшлар парламентаризми доирасида фаолият юритувчи ёшлар парламентлари, ҳукуматлар, палаталар, кенгашлар ва шунга ўхшаш тузилмалардир. Иккинчи тоифага ижтимоий-сиёсий ёшлар тузилмалари, шу жумладан, сиёсий жараёнга бевосита таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ёшлар партиялараро тузилмалари ёки сиёсий партиялар таркибидаги ёшлар фракциялари, ёшлар ижтимоий-сиёсий ҳаракатлари киради.

Фуқаролик жамияти институти сифатида Ўзбекистонда фаолият олиб бораётган сиёсий партиялар ўсмир ёшларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини шакллантиришда муҳим роль ўйнайди. Хусусан, Ўзбекистон либерал демократик партияси (ЎзЛиДеП)нинг “Ёшлар қаноти” бўлажак сиёсатчилар учун ўзига хос мактаб бўлиб, ёшларнинг дунёқараши, ҳукукий ва сиёсий саводхонлиги, интеллектуал қобилияти ва ижтимоий-сиёсий фаоллигини оширишга қаратилган учрашув, тренинг ва бошқа тадбирларни ташкил қилади.

“Ёшлар қаноти” вакиллари партиянинг сайловолди дастурини тузишда иштирок этишади. Хусусан, унда ёшларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг салоҳиятини рўёбга чиқариш, ҳақиқий етакчиларни етиштириш, ёшлар ўртасида китоб мутолааси маданиятини ривожлантириш, Ватанга муҳаббатга қаратилган бандлар мавжуд.

“Тенгдошлар тенгдоши” тамойили бўйича “Ёшлар қаноти” фаоллари партиянинг штаб-квартирасида кўнгиллилар сифатида ёрдам бериб, тенгдошларини сайловда қатнашишга жалб қилишади. Уларнинг сиёсий ва ҳукукий билимларини ошириш, сайлов қонунчилигидаги янгиликлар-

ни тушунтириш учун онлайн форматдаги бир қатор семинарлар ташкил қилинади.

Ёшлар ўз дунёкарашларини кенгайтириб, китоб ўқиш ва замонавий касбларни ўзлаштириб, ҳаётда ўз ўрнини, муносиб даромад манбаини топа олади, шунингдек, турли даражадаги сиёсий жараёнларда иштирок этади [136].

“Миллий тикланиш” партиясининг “Ёшлар қаноти” кўнгиллилари “Кўмак” ташвиқот гуруҳига қўшилган, унинг асосий мақсади ёшларни партиёга “тенгдош” тамойили асосида жалб қилишдир. Партия ёшларга ёрдам беришга қаратилган иккита лойиҳани амалга оширмоқда. Шундай қилиб, уйма-уй юриб маҳаллий аҳоли билан тўғридан-тўғри мулоқотни таъминлайдиган лойиҳа давомида 12 мингдан ортиқ уйлар ва NEET деб номланган гуруҳга (уюлмаган) 9 мингдан ортиқ ёшлар қамраб олинди. Натижада партия кўмагида 764 нафар ёшларга ўз бизнесини ривожлантириш учун кредитлар ажратилди, 4,5 мингдан ортиқ йигит-қизларга бепул юридик маслаҳат берилди.

“Хизмат беминнат” лойиҳаси доирасида, “Ёшлар дафтари”га кирган ўғил ва қиз болалар учун 818 та қисқа муддатли ўқув курслари ташкил этилди. Энг яхши фан ўқитувчилари, кўнгиллилар, халқаро фан олимпиадалари ғолиблари 3,3 мингдан зиёд ёшларнинг билимларини “мустаҳкамлаш” мақсадида бепул дарслар ўтишди. Натижада улардан 144 нафари олий ўқув муассасаларига кира олди.

Фаоллар ёшлар сафини кенгайтириш, уларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги ва ҳуқуқий саводхонлигини ошириш учун “Депутат билан юзма-юз”, “Сардорларнинг онлайн мактаби”, “Ватандошлар билан мулоқот” каби лойиҳалар амалга оширилмоқда. Ёшлар вазирлар, ҳокимлар, муассасалар ташкилотлари раҳбарлари, шунингдек, турли соҳаларда муваффақият қозонган хориждаги ватандошлар билан мулоқот қилиш имкониятига эга. Шундай қилиб, болалар онлайн кўприклар орқали Канада, АҚШ, Германия, Япония, Сингапур, Туркия ва Финляндиядаги ватандошлари билан фикр алмашдилар. Партия иши ёш етакчилар учун ўзига хос “ижтимоий кўтарилиш”дир [137].

Адабиётлар:

1. Галкина Е.В. Демократия и гражданское общество (поиск оптимальных моделей и путей развития) / Е.В. Галкина // Власть. – 2009. – №4. – С. 42-45.
2. Гегель, Л.А., Зубков, В.И., Николаев, Г.Г. Ценностные ориентации российской студенческой молодежи: социально-политический и образовательный аспекты / Л.А. Гегель, В.И. Зубков, Г.Г. Николаев. М.: Изд-во ООО Типография «Парадиз», 2008. 200 с.

3. Салоҳиддинова Ф.Б. The Role Of Mahalla Civil Society Institutes In Increasing The Youth's Social Activeness In The Family. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(11), 2020 512-515 бетлар.
4. Глухова А.В. Молодежь в политических процессах современной России // Вестник ВГУ. Серия: проблемы высшего образования. – 2009. – №2. – С. 24-36 .
5. Грачев, М.Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития: монография. – М.: Прометей, 2004. 328с.
6. Гукова, И.Н. Деятельность общественных объединений по военно- патриотическому воспитанию молодежи: опыт Белгородской области / И.Н. Гукова// Проблемы и перспективы развития государственного и муниципального управления: взгляд молодежи. Материалы II Всероссийской научно-практической конференции с элементами научной школы для молодежи. – Кемерово. – 2012. – С. 97-103.
7. Гуляихин В.Н., Галкин А.П., Васильева Е.Н. Молодежные и детские объединения как субъекты вторичной социализации: опыт регионального исследования // Социологические исследования. 2012. №6. С. 127-132.
8. Дюверже, М. Политические партии. М.: Академический проспект. 2002. 555с.
9. Ефремова, И.В. Проект «студенческий центр актива «Форум» / И.В. Ефремова // Ежеквартальный вестник «Молодежная политика Воронежской области».– Воронеж. – №2 (2011). – С. 30-40.
10. Жаринова, Е.В. Парламентские партии современной России: особенности проведения молодежной политики // Власть. – 2013. – С. 50-54.
11. Жаринова, Е.А. Патриотизм как фрейм и технология мобилизации молодежи России в поддержку современного президентского политического курса / Е.А. Жаринова // Власть. – 2015. – №1. С. 75-78.

ЖАМИЯТНИ МАЪНАВИЙ ЮКСАЛТИРИШГА ИЖТИМОИЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ЎРНИГА ОИД БАЪЗИ МАСАЛАЛАР

Турғунбоев А.

Самарқанд давлат ветеринария медицинаси Чорвачилик ва Биотехнологиялар Университети Тарих фанлари номзоди, доцент.

Жамолов Л.

Самарқанд давлат ветеринария медицинаси Чорвачилик ва Биотехнологиялар Университети фалсафа фанлари номзоди, доцент

Таянч сўзлар: маънавий баркамол шахс, фалсафа, бадий адабиёт, ватан тарихи, иқтисодий тараққиёт, маънавий маърифий омиллар. Ҳуқуқий ва сиёсий маънавият, юрт тақдирига дахлдорлик, янги таҳрирдаги кадрлар тайёрлаш илмий дастури.

Ключевые слова: духовно зрелый человек, философия, художественная литература, история Родины, экономическое развитие, духовно-просветительские факторы. Правовая и политическая духовность, причастность к судьбам страны, обновленная научная программа подготовки кадров.

Key words: a spiritually mature person, philosophy, fiction, history of the homeland, economic development, spiritual and educational factors. Legal and political spirituality, involvement in the fate of the country, the newly revised scientific program of personnel training.

Резюме:

Мазкур мақолада, бугунги кунда долзарб масалаларидан бири сифатида янги Ўзбекистонда маънавий стук ҳар томонлама баркамол авлодни шакллантириб, олдимизга қўйган улғувор мақсадларга эришишда ҳал қилувчи омил сифатида ва бу жиҳатларни шакллантиришда ижтимоий-гуманитар фанларнинг ўрнига оид баъзи масалаларга эътибор қаратилди.

Резюме:

В данной статье в качестве одной из актуальных проблем современности было уделено внимание некоторым вопросам, связанным с ролью социальных и гуманитарных наук в формировании этих аспектов, как решающего фактора достижения амбициозных целей, поставленных перед нами формирование духовно зрелого, всесторонне развитого поколения в новом Узбекистане.

Summary:

In this article, as one of today's urgent issues, attention was paid to some issues related to the role of social and humanitarian sciences in the formation of these aspects, as a decisive factor in the achievement of the ambitious goals set before us by forming a spiritually mature, all-round well-rounded generation in the new Uzbekistan.

Кириш. Бугунги кунда янгиланган Ўзбекистоннинг иқтисодий тараққиёти ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий тараққиёт билан узвий алоқададир. Бошқача айтганда иқтисодий тараққиёт осмондан муҳиза бўлиб тушадиган нарсаси эмас, уни Ўзбекистон халқининг ўзи амалга оширади. Яъни халқнинг маънавий-маърифий савияси, умуммаданий салоҳияти қанчалик баланд бўлса, иқтисодий тараққиёт ҳам шунча тезлашиб “эркин, фаровон ҳаётни таъминлашга шарт-шароит яратилади”-шунинг учун ҳар бир фуқаро, аҳолининг ҳамма қатлами бунга яхши англаб етиши лозим. “Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек” Ўзбекистоннинг янги уйғониш даврини яратишга киришган эканмиз, ҳар бир-бир юртдошимизнинг қалби ва онгида ана шундай маънавият шуъласи порлаши ва у бизни эзгу ишларга ундаб юксак масъулият туйғуси билан яшашга даъват этиб туриши зарур.

Бугунги кунда юртимизда олиб борилаётган кенг қўламли ислохотлар самараси уларни халқимизнинг дунёқараши, ҳуқуқий ва сиёсий маданияти изчил юксалиб бормоқда. Дарҳақиқат, умумий нуқтаи-назардан қарайдиган бўлсак, бугун аҳолиимизнинг фикрлаши, атрофда содир бўлаётган воқеаларга муносабати тубдан ўзгариб бормоқда. Шундай экан, биз биринчи навбатда аҳолининг катта қатламини ташкил қилаётган ёш авлоднинг таълим-тарбияси, уларнинг жамиятда қандай ўрин эгаллашига эътибор қаратиб, авлодлар алмашинувида бирон-бир камчиликка йўл қўйилишига имкон бермаслигимиз лозимдир. Бугунги кунда – юртимизда дунёни янгича идрок этадиган, ўз тақдирини халқи, Ватани тақдири билан бир деб билиб фаолият кўрсатадиган янги баркамол авлодни шакллантиришдек муҳим вазифа олдимизда турибди.

Шунинг учун ҳам ҳозирги давр талабидан келиб чиқиб “янги таҳрирдаги кадрлар тайёрлаш илмий дастури қабул қилиниб, у изчил амалга оширилмоқда, яъни ёш авлодга ажодларимизнинг доно тажрибаларини сингдириш, инсоний фазилатларни шакллантириш ва ривожлантириш, миллат олдидаги бурч ва масъулиятни ҳис қилиш ва шу асосда бугунги кун талабига жавоб берадиган юксак маънавияти, билимдон инсонларни тарбиялаш давлатимиз сиёсатининг устувор йўналиши ҳисобланади.

Бу ҳақида 2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида “Мамлакатимизда маънавий тарбия тизимининг “янги стратегиясининг яратиш халқимиз айниқса, ёшлар ўртасида маънавий –маърифий ишларни сифат ва мазмун жиҳатидан янги босқичга қўтаришимиз керак дейилган.

Бугунги бозор иқтисодиёти ёшлар тарбиясига ўз таъсирини ўтказмасдан иложи йўқ лекин бунга теранроқ назар солсак бозор иқтисодиёти барчани эмас балки маънавияти паст одам тез бузади. Маънавияти юксак киши бу шароитда ҳам инсоний фазилатларини йўқотмайди бошқача айтганимизда бозор иқтисоди, инсонларни саралайди ниқобларни йиртади, сохта маънавияти бозорга олиб чиқувчиларни четга чиқариб қўяди. Бу эса маънавий тарбиянинг муҳимлигини яна ҳам ўткирроқ қилиб қўяди. Ҳозир аксари ёшларимиз иқтисодий, ҳукукий билимларни ўрганишига берилганлар албатта бу яхши лекин шу билан бирга тарих, она тили, адабиёт, санъатни ҳам севиб ўрганиши лозим. Ёшлар маънавий дунёсини кенгайтиришда мусиқа, театр ва бадий адабиётларнинг роли бениҳоя катта айниқса бу масала шахсан Президентимиз алоҳида эътибор қаратиб бир неча йилдан буён беш ташаббус доирасида ёш китобхон кўрик танловлар ўтказилиб келаётганлиги бежиз эмас, чунки бадий адабиёт ҳиссиётларни тарбиялайди кўнгил мулкани обод қилади, тафаккур бойлигини улғайтиради. Демак бугунги талаба, ёшлардан талаб қилинадиган нарсалар борки бу касбий билишдан ташқари, инсоний сифатлар дейилади бунга ватанпарварлик, миллатпарварлик, фидойилик, ҳалоллик, ростгўйлик адолат ва ҳақиқатни севиш ана шундай сифатлардир.

Адабиётлар таҳлили ва методология. Умумий ўрта ва олий ўқув юрларида бу сифатларни шакллантиришда ижтимоий-гуманитар фанларни ўрни катта деб ҳисоблаймиз. Бундан бир неча йил олдин барча олий-муассасаларда маънавият асослари, маданиятшунослик фанлари махсус курс сифатида ўтиларди нимагадир кийинги йилларда бу курслар ўқув режаларидан олинди, бизнингча мутахассислигидан қатъий назар бу фанлар ҳам махсус курс сифатида ўтилиши лозим, юқорида айтганимиздек бадий адабиётни ўрни алоҳида аҳамиятга эга шундан келиб чиқиб олийгоҳнинг ўзбек тили ва адабиёти кафедраларида талабаларни бадий адабиётга алоҳида эътибор қаратиб йўналтириш лозим. Маънавий тарбия ёшларда инсонийлик хусусиятларини тарбиялаш жараёнидир, ана шу тарбия воситаси кишилик жамияти томонидан яратилган моддий ва маънавий қадриятларни кишилар онгига етказиш, ёшларни қадриятларни аниқлаш, уларни ардоқлаш руҳида тарбиялашдир.

Бу ҳақида Президентимиз Ш.Мирзиёев Ўзбекистон стратегияси китобида шундай деган эди. Неча юз йиллар давомида шаклланган асл инсоний қадриятларимиз ўрнини бузгунчи ғоялар эгаллаб олишга йўл қўймаслигимиз зарур дийилади. Дарҳақиқат бугунги кунда оммавий маданият никоби остида бизнинг миллий қадриятларимизга ёд бўлган ҳолатлар кириб

келмоқда. Одамийлик нуқтаи назарида кўпгина одатлар масалан ота-она, қариндош уруғларни ҳурмат қилмаслик, жамоат транспортларда юрган-да катталарга болали аёлларга жой бермаслик, кўполлик бетгачопарлик ахлоқсизлик, уят эканлигини билган ҳолда ҳамма вақт ҳам ана шундай салбий ҳолатларни кўринишлари намоён бўлаётган бугунги кунда замон талабларига жавоб берадиган ахлоқий идеалларни шакллантиришдек ма-шаққатли жараён кечаётган бир даврда маънавиятимиз, маданиятимиз қа-дрийатларимиз ва урф одатларимиз қаторида фаровон турмуш-тарзимизни муҳофаза қилишимиз.

Жамиятимизни турли таҳдидлардан муносиб ҳимоя қилишимиз барча-миздан бирдек талаб этилади. Ёш авлод ўртасида жинойтчилик ва бо-шқа нохуш ҳодисалар келиб чиқишнинг олдини олиш чора-тадбирларини янада кенгайтириш, уларда замонавий интелликуал тизим ва салоҳиятни кучайтириш долзарб бўлиб ҳисобланмоқда.

Ахборотлашган жамиятда турли таҳдидларнинг бўлиши муқаррардир. Бу эса кундан-кунга кенг қамровли бўлиб бормоқда. Қачонки ёш авлод, халқимиз маънавият ва бир сўз билан айтганда тарбиянинг бош мезон омиллари ва таркибий қисми ҳисобланган ўзларининг миллий мадани-яти, урф-одат, қадрият ва анъаналари, тили, дини ва миллийлиги ҳамда ўзлигини англасагини соғлом тафаккур ҳукмрон бўлган фаровон жамият яратишимиз мумкин. Жамиятимиздаги барча фуқароларнинг тинч-тотув, фаровон ҳаёт кечириши ва маънавий етук бўлиши учун доимий нафақат уюшган қатлами билан эмас, балки уюшмаган қисми ўртасида ҳам тарғи-бот ва тушунтириш ишларини олиб бориш зарурдир.

Натижа ва муҳокама. Бугунги давр миллатимиз келажаги бўлган ёшлар олига қатор вазифаларни қўйяпти.

Биринчидан, ёшлар мустаҳкам ирода, мустақил ҳар-хил таъсирлар-га берилувчан бўлса, у ўз йўлини осонгина йўқотиб қўйиши мумкин. Мустақил фикр бўлмаса, ёшларнинг жамиятни янгилловчи куч экани қу-руқ гап бўлиб қолади.

Иккинчидан ёшларнинг ҳар томонлама билимли бўлишлари ке-рак, негаки, бугунги дунёда билимсиз бўлиш ҳалокат билан тенг. Президентимизнинг ёшларимизга миллат келажаги сифатида қараётган-лигининг боиси ҳам шунда.

Учинчидан эса аниқ ва пухта тафаккурга эга бўлишлари шарт. Бу та-факкур замирида миллат, маданият, тарих ва келажак мужассам бўли-ши лозим. Илғор билимларга эга бўлиши, компьютер техникаси-ю, хо-рижий тилларни мукамал ва айни пайтда ўз миллий қадриятларимизни

хам асрай билишимиз шарт. Бу эса ўз навбатида мустақиллигимизнинг аҳамиятини теран англашимизга, ёшларимизни миллий истиқбол ғоялари руҳида тарбиялашимизда жуда асқотади.

Тўртинчидан юқорида қайд этилган барча жиҳатларни ёшлар онгида шакллантиришда ижтимоий-гуманитар фанларнинг ўрни ва аҳамияти бекиёсдир. Шу боис адабиёт, фалсафа, ватан тарихи, маънавият асослари, диншунослик фанларининг имкониятларидан мумкин қадар кенг фойдаланишимиз лозим.

Хулоса. Хулоса қилганимизда маънавий етук ҳар томонлама камолотга етган ёшларни тарбиялаш ҳозирги вақтда жамиятимиз олдида турган долзарб вазифалардан бўлиб ҳисобланар экан, асосий вазифа замонавий билим асосларини пухта ўзлаштириб, Ватанимиз равнақи учун хизмат қилишдан иборатдир. Қачонки ёш авлод, халқимиз маънавият ва бир сўз билан айтганда тарбиянинг бош мезон омиллари ва таркибий қисми ҳисобланган ўзларининг миллий маданияти, урф-одат, қадрият ва анъаналари, тили, дини ва миллийлиги ҳамда ўзлигини англасагини соғлом тафаккур ҳукмрон бўлган фаровон жамият яратишимиз мумкин. Олган билимларини мамлакатимизнинг иқтисодий маънавий маданий тараққиёти йўлида астойдил сарф қилиш асосий бурч бўлмоғи лозим.

Адабиётлар:

1. Ш.М Мирзиёев янги Ўзбекистон стратегияси “Ўзбекистон нашриёти 2021-йил
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. T.O'zbekiston 2018. 29-bet.
3. Sh.M.Mirziyoyev. Bilimli avlod-buyuk kelajakning, tadbirkor xalq farovon hayotning, do'stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir. Xalq so'zi, 2018-yil 8-dekabr. 253-son.
4. Islom ziyosi o'zbekim siymosida. T. Toshkent Islom universiteti. 2001.
5. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. “Hadis va hayot” T. Hilol nashr 2018. 12-bet.

ТУРКИСТОНДА ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИНИНГ ДУНЁГА КЕЛИШИ ВА ШАКЛЛАНИШИДА ИСМОИЛБЕК ГАСПИРАЛИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

Бегимкулов З.А.

*Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш
ва малакасини ошириш институти Самарқанд филиали
“Спорт психологияси, ижтимоий-табиий фанлар” кафедраси
мудир, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори
(PhD), доцент в.в.б.*

Таянч сўзлар: джадид, миллий уйғониш, ҳаракат, раҳнамо, усули жадид, дарслик, савод-хонлик, миллат, матбуот, миллий мактаб, мадраса, қорихона, маънавий тараққиёт, мактаб-маориф.

Ключевые слова: джадид, национальное возрождение, движение, лидер, метод Джадида, учебник, грамотность, нация, печать, национальная школа, медресе, монастырь, духовное развитие, школьное образование.

Key words: jadid, national revival, movement, leader, method of Jadid, textbook, literacy, nation, press, national school, madrasa, monastery, spiritual development, school-education.

Резюме:

Мазкур мақолада XIX аср охири XX аср бошларида ўзбек мактабларида таълим тизимининг ислох этилиши, Туркистондаги жадидчилик ҳаракатининг шаклланишида муҳим ўринга эга И.Гаспиралининг ўлкадаги миллий уйғониш даври маърифати ва маданиятига кўрсатган таъсири ҳамда унинг ўзбек жадидлари билан ўзаро алоқалари ёритилган.

Резюме:

В данной статье описывается реформа системы образования в узбекских школах в конце 19-начале 20 веков, влияние И. Гаспирали, сыгравшего важную роль в становлении движения джадидизма в Туркестане, на просвещение и культуру узбекского народа. период национального возрождения в стране и его взаимодействие с узбекскими джадидистами.

Summary:

In this article, the reform of the educational system in Uzbek schools at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, the influence of I. Gaspirali on the enlightenment and culture of the national renaissance period in the country, and his interaction with the Uzbek jadids, are highlighted.

Кириш. Президентимиз Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Тарихдан маълум: Ватан ва халқ тақдирига нисбатан таҳдидлар кучайган вазият-

да айнан миллат фидойилари – уйғоқ қалбли зиёлилар, шоир ва адиблар, санъат намояндалари, маънавият ва маърифат соҳаси ходимлари жасорат билан майдонга чиққанлар. XX аср бошларида халқимизни озодлик ва илм-маърифат учун курашга чорлаган жадид боболаримизни эслайлик” [1].

XIX охири ва XX аср бошларида Туркистонда жамиятнинг энг илғор фикрли қатламлари ҳисобланган янгиланишҳаракати намояндалари она Ватанни мустақил, озод ҳолда кўришни ўзларининг бош мақсадлари деб ҳисоблаганлар.

Миллий уйғониш ҳаракати намояндалари ҳисобланувчи жадидлар ўз халқининг эрки, озодлиги учун курашиб, илмсизликнинг тараққиётга келтираётган салбий таъсирини аниқ мисоллар билан кўрсатиб, ўз олдиларига халқни маърифатлаштириш мақсадини қўйганлар [3]. “Янгилик тарафдорлари” бўлган жадидчилар асосий эътиборларини жамиятда маънавиятни ривожлантиришга қаратдилар. Шунинг учун улар таълим соҳасини ислоҳ қилиш ҳамда мактабларда “Усул ул-жадид” ёки “Янги усул”ни татбиқ қилиш ва ривожлантиришга интилган. Чунки Туркистон жадидлари халқнинг саводхонлик даражасини юксалтирмасдан туриб, керакли натижага эришиб бўлмаслигини яхши тушунардилар. Бу йўлда Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунаввар қори Абдурашидхонов, Абдурауф Фитрат, Абдулла Қодирий, Ҳожи Муъин, Абдулҳамид Чўлпон, Абдулла Авлоний, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий каби ўнлаб хур фикрлилар миллатни маънан уйғотиш йўлида фидокорона кураш олиб бордилар. Бу йўлда жадидчилик ҳаракати жамиятнинг барча қатламларини ўзларига жалб эта олди, уйғониш мафкураси бўлиб хизмат қилди.

Маълумки, жадидлар маърифати ҳаракатида Туркистонга Қримдан келган, Россия жадидчилиги ҳаракатининг раҳнамоси, Шарқ халқлари маънавий ҳаётида, хусусан, мактаб таълимида чинакам инқилоб ясаган Исмоилбек Гаспирали (инқилобгача бўлган ўзбек матбуотида у “Гаспирински” деб берилган)нинг алоҳида ўрни бор. *Ҳаётлик вақтидаёқ “миллат отаси” деган номга сазовор бўлган Исмоилбек Гаспирали XX аср бошларида нафақат Россия мусулмонлари, балки бутун Шарқда машиҳур ва номи чиққан шахслардан бири эди.*

Исмоилбек Гаспирали 1851 йилнинг 21 мартда Боқчасарой яқинидаги, Гаспрадан унча узоқ бўлмаган Овчикўй қишлоғида туғилди. У тўрт ёшга тўлганида оиласи Боқчасарой шаҳрига кўчиб ўтади ва у ерда жойлашиб қолади. Манбаларда қайд этилишича, Исмоилбек Гаспирали дастлаб Қримдаги мусулмон диний мактабида, Симферопол давлат эркаклар гим-

назиясида, Воронеж ҳарбий билим юртида, кейинчалик Иккинчи Москва ҳарбий гимназиясида таҳсил олган.

Исмоилбек Гаспирали томонидан 1884 йилда Боқчасаройда дастлабки Россия мусулмонлари орасида биринчи жаҳид мактаби -“Усули жаҳид”га асос солинди. У томонидан ташкил этилган мазкур “Усули савтия тадрижия” (“Ривожланувчи товуш усули”) мактабидаги тизим, дарсликлари, ўқув методлари Европа таълим тизимиغا яқин бўлган. Гаспиралининг усули ўқувчилар саводининг тез чиқаришга мўлжалланган эди. У дастлаб 40 кунда 12 боланинг саводини чиқаради.

Адабиётлар таҳлили ва методология. Манбалардан маълумки, Исмоил Гаспирали 1883-1914 йилларда Боқчасаройда “Таржимон” газетасини нашр эттирди. Маориф тизимини ислоҳ этиш борасидаги ғояларини “Таржимон” газетасида эълон қила бошлайди. Унинг фикрича, маориф тизими олдида қуйидаги вазифаларни ҳал этиш муаммоси турар эди:

- Мактаб мадрасадан ажралиб чиқиши керак;
- Бошланғич синфлар учун алоҳида ўқитувчилар тайёрланиши лозим;
- Ўқитувчи “садақа” эмас, ойлик маош билан таъминланиши зарур;
- Ўқиш ва ёзиш эски “ҳижжалама” йўли билан эмас, янги “Алифбо” китоблари воситасида ўргатилиши мақсадга мувофиқ;
- Фақатгина ўқиш эмас, шу билан бирга ёзишга ҳам аҳамият берилиши шарт;
- Қизлар учун ҳам алоҳида мактаблар очилиши, уларнинг ўқиш ва ёзишга алоҳида эътибор берилиши керак;
- Ўқитиш маълум бир дастур асосида ва дарсликлар воситасида олиб борилиши керак.

Кўрииб турибдики, Исмоилбек Гаспиралининг кўпгина фикрлари ҳаётий тажриба асосида тўпланган бўлиб, катта сиёсий-ижтимоий ва ҳуқуқий аҳамиятга эгадир [7, 42-б].

“Хожаларга таълимот” (“Муаллимларга йўлланма”) қўлланмасида у янги мактабнинг моҳиятини ва “Усули қадим”дан “Усули жаҳид”нинг фарқи ва афзалликларини тушунтириб берди. Китобда, шунингдек, оддийдан мураккабга ёки хусусийдан умумийга юксалиш, ўқиш билан ёзишни қўшиб олиб бориш, ҳар бир ҳарфни товуш усули (усули савтия) асосида (яъни садоси билан, овоз чиқариб) ўргатиш, қуруқ ёдлатишдан воз кечиш, ҳар бир сўз, ҳар бир табиий ҳодисанинг ва ижтимоий ҳаёт ҳодисаларининг мазмунини тушунтириш, уй вазифалари ҳамда олинган билимларни текшириш учун саволлар бериш усули, синовдан ўтказиш ва имтиҳон қилиш усулининг моҳияти очиқ берилган. Исмоил Гаспирали ўз қўлланма-

сида мактабда болаларга неча ёшдан бошлаб таълим бериш лозимлиги (6-7-ёшдан), ўқув йили чоракларида ўқув соатларининг тақсимланиши ва чораклар оралиғидаги таътиллار, дарс жадвали тузиш ва дарслар оралиғида танаффуслар белгилаш тартиби, мактабнинг жойлашиши ва дарс хоналарининг ўрни, синфларни жиҳозлаш ва ҳатто уларни ёритиш даражаси тўғрисида ҳам сўз юритади. Бу қўлланма янги миллий мактабнинг ҳам дастури, ҳам модели эди. XX аср бошида бундай мактаблар бутун Туронзамин бўйлаб кенг тарқалди ва “Усули жаҳид мактаби” номи билан донг таратди [6].

Бокчасаройда дастлабки жаҳид мактаби -“Усули жаҳид”ни очган Исмоилбек Гаспирали мусулмон халқлари яшайдиган бошқа ҳудудларда ҳам шундай янги мактаблар фаолиятини жорий қилишга киришди. Шу мақсадда у Туркистон генерал-губернатори Н.О.Розенбахга ўлка мусулмон мактабларини ҳам ислоҳ қилишга доир ўзи тайёрлаган лойиҳасини юборади. Ундан рад жавобини олгач, дастлаб 1893 йилда Туркистонга ўзи келади.

И.Гаспирали ўз мақсадларини амалга ошириш, яъни янги усул мактаблари очишни, ўзга мусулмон мамлакатларида ҳам маҳаллий аҳоли замонавий илм-фанни эгаллашини орзу қилган эди. Унинг туркий халқлар тақдиридан ташвишланиб: “Бир кишининг фожиасидан ларзага тушамиз, ёрдамга шошиламиз, лекин миллионларнинг фожасига, бутун бир халқнинг кўз ўнгимизда йўқ бўлиб кетаётганлигига бефарқмиз” [8] - деган фикрлари алоҳида эътиборга молик. Шунини алоҳида қайд этиш лозимки, Исмоилбек барча туркий халқларни яхлит, ягона миллат деб билди.

Исмоилбек Гаспирали Туркистонга сафари чоғида Бухоро, Самарқанд, Тошкентда бўлиб, маҳаллий тараққийпарвар зиёлилар билан учрашувлар ўтказди. Унинг саъй-ҳаракатлари туфайли Туркистонда ҳам янги усул мактаблари вужудга кела бошлаган.

Усули жаҳид мактаблари Турон заминидан илк бор Самарқанд ва Бухоро шаҳарларида пайдо бўлди. Уларни Исмоилбек Гаспиралининг ўзи бу ерга 1893 йилги сафари вақтида маҳаллий зиёлилар кўмағида очган эди. Унинг ҳамроҳи ва шогирди Мажид Ғанизода Самарқандда қирқ кун қолиб, “Усули савтия”ни (савод чиқаришнинг янги товуш усулини) қатор ўқувчи ва ўқитувчиларга ўргатди [6]. Тарихий манбаларда Гаспиралининг Бухорода амир Абдулаҳадни жаҳид мактаби очишга кўндирганлиги ҳамда бу мактабга амир Абдулаҳадхоннинг марҳум падари ҳурматиға “Музаффария” номи берилганлиги қайд қилинади.

Исмоилбек томонидан “Усули савтия” методининг кашф этилиши ҳамда бу усулнинг Татаристон ва Туркистонга ёйилиши, кўпгина ўқитувчилар томонидан тан олиниши унинг обрўсини нихоятда ошириб юборди ва тарафдорлари кундан-кунга кўпайиб борди. Бундан руҳланган буюк муаллим ўз ғояларини, ўқитиш усулини тарғиб қилиш, газетасига обуначилар тўплаш, хусусан, Туркистон ҳаёти билан яқинроқ танишиш мақсадида 1893 йили Туркистонга келади. Аммо бу саёҳатидан аввал Туркистонни босиб олиш тарихини ўрганади ва 1891 йилда “Истилоий Туркистон” асарини, саёҳатдан сўнг эса таассуротларини жамлаб, “Бухоро ва Бокчасарой”, кейинчалик “Туркистон уламоси” (1900), “Навоий Мир Алишер” (1902), “Туркистонда таълим” ва бошқа асарларини чоп этади [2]. 1908 йил Туркистонга ўзининг иккинчи сафари давомида Исмоилбек Гаспирали мактаб таълимидаги “Усули жадид” тизимида ислохотчилик ғоялари ижобий самаралар бераётганлиги, яъни маҳаллий миллат болалари усули савтия ёрдамида тез савод чиқараётганларига гувоҳ бўлади.

Натижа ва муҳокама. Туркистонда етишиб чиққан энг буюк ислохотчилардан бири бўлган Мунаввар қори Гаспиринскийга эргашиб, усули жадид мактабларида ўқитувчилик қилди, ҳам усули жадид мактаблари учун ўқитувчилар тайёрлашда фаолият кўрсатди. Бу билан кифояланмаган Мунаввар қори усули жадид мактаблари учун дастлабки дарслик китобларини шахсан ўзи яратди. Мунаввар қори тарбиялаб етиштирган Эшонхўжа Хоний, Ҳусанхўжа Хоний, Шокиржон Раҳимий, Собиржон Раҳимий, Салимхон Тиллахон ўғли, Қаюм Рамазон каби ўқитувчиларнинг ғайрати билан Тошкентда усули жадид мактабларининг миқдори 16 тага етди. Бунинг натижаси ўлароқ Тошкентда тезлик билан амалга оширилган бу ҳаракатлар аввал Қўқон, кейинроқ эса Хива ва Бухорога ёйилди ҳамда қисқа фурсат ичида бу диний марказларда 100га яқин усули жадид мактаблари очилди [4].

Исмоилбей Гаспиралининг “Таржимон” газетасида олға сурилган қуйидаги ғоялар Туркистон жадидлари мактаб ва маориф соҳасидаги фаолиятларининг ҳам асосий йўналишини ташкил этди:

- миллий маориф тизимини ислох этиш;
- янги маориф тизимини моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш ва истеъдодли ёшларни илғор хорижий мамлакатларга ўқишга юбориш учун “Жамияти хайрия”ларни ташкил этиш;
- миллий зиёлиларни етиштириш, фан, саноат ва халқ хўжалигининг турли соҳалари бўйича, шунингдек, давлатишларини юритувчи мутахассисларни тайёрлаш;

- қизлар учун алоҳида мактаблар очиш [7, Б.284-285].

Гаспиринскийнинг ўлка зиёлиларига берган таъсири ҳақида Тошкент жадидчиларининг отаси деб тан олинган Мунаввар қори 1927 йил Тошкент округ маориф ходимлари курултойида сўзлаган нутқида шундай деган эди: “Жадид мактаби ташкил қилғонлар ҳам эски мактаб, мадраса ва қорихоналарнинг етиштирган кишилари эди. Улар ёлғиз Боғчасаройда чиқадурғон Исмоил Гаспиринский газетасини ўқийдилар ва шу орқали мактабни яхши тушуниб, китоблар олдираб эдилар” [5]. Шу фикрдан ҳам билиш мумкинки, Туркистонда янги усул мактабларини ташкил этилишида Исмоилбек Гаспиралининг ёрдами бениҳоя катта бўлган.

Хулоса. Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Исмоилбек Гаспирали “Усули жадид” номи билан тарихга кирган “Усули савтия”ни бошлаб берди. У XX аср Шарқининг энг машхур бўлган тараққийпарвар ҳаракати жадидчиликка асос солди. Миллий уйғониш даври маърифати ва маданиятига ўзининг катта таъсирини кўрсатган Исмоилбек Гаспирали Туркистон жадидларининг барча ишларида маънавий устоз вазифасини бажариб, бир гуруҳ илғор марифатпарвар, зиёлилар қатламини етиштирди.

Мусулмон дунёсини маънавий тараққиётга эришиш йўли орқали озодликка олиб чиқиш ғоясини дастлаб Исмоилбек Гаспирали илгари сурди. У шарқ халқлари маънавий ҳаётида, хусусан, мактаб-маориф тизимида чинакам инқилоб ясади. Ўзбек жадидчилик ҳаракатининг пешқадам намояндалари Исмоилбек Гаспиралини устоз деб билганлар ва уни чуқур ҳурмат қилганлар.

Адабиётлар:

1. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. – “Халқ сўзи” газетаси. – 2023 йил 23 декабр.
2. Ахмедов С. Тарихий ҳақиқат. Исмоилбек Гаспринский ва Туркистон / Масъул муҳаррир Наим Каримов/. Т.:“Шарқ”, 2005, 26-бет.
3. Begimqulov Z. Jadidchilik namoyondalarining faoliyatida kutubxonachilik masalalari. “Raqamlashtirish davrida kutubxona ekotizimlari: hamkorlik, integratsiya va innovatsiyalar” I Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi to‘plami I-qism, Toshkent-2024, 254-bet.
4. Долимов У. Исмоил Гаспринский ва Туркистонда усулижадид мактаблари. Исмоилбек Гаспринский ва Туркистон/Масъул муҳаррир Наим Каримов/. Т.:“Шарқ”, 2005, 82-бет.
5. Munavvarqori A. “Qizil O‘zbekiston” 1927-yil, 7-iyun. Ziyo uz. Com.
6. Темур Хўжа Усмонжон ўғли. Туркистонда жадид мактаблари // Хўр Туркистон учун. Анкара, 1976 йил, 15 май.
7. Шарипов Р., Мухиддинова Ф. Ўзбекистон халқлари сиёсий-ҳуқуқий таълимотлари тарихи (XIX аср охири - XX аср бошлари). Т.:Тошкент Давлат юридик институти-2004, 42-бет.
8. Қосимов Б. Исмоилбек Гаспирали. Т.:Ф.Фулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси,1992.

ПАЗИТОЛОГИЯ ФАНИ ТАРИХИДАН

Сайфудинова Дж.Б.

*Ижтимоий гуманитар фанлар, жисмоний маданият ва спорт
кафедрасининг катта ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: паразитология, йилкичилик, чорвачилик, паразитик касалликлар, ветеринар, гельминтология, тирик қўзғатувчи, митти, кана, Авиценна, ўлат, нематод, текинхўр, инвазион касаллик.

Ключевые слова: паразитология, животноводство, животноводство, паразитарные болезни, ветеринария, гельминтология, живой возбудитель, карликовый клещ, Авиценна, чума, нематода, вольноезд, инвазионное заболевание.

Key words: parasitology, animal husbandry, animal husbandry, parasitic diseases, veterinary, helminthology, live pathogen, dwarf, tick, Avicenna, plague, nematode, free-eater, invasive disease.

Резюме:

Юқумли касалликлар тирик қўзғатувчилар томонидан қўзғатилишини ва уларни беморлардан соғларга сув ва ҳаво орқали ўтагани таъкидлаб, унинг олдини олиш учун эса ичимлик сувларни қайнатиб ёки суздириб фойдаланишни тавсия этади. Олимлар аниқлашишича маълум бир касалликни аниқлаш ва даволашда ҳайвонлар устида жуда ҳам кўп тажрибалар олиб борган эди. XIX асрда зоология соҳасидаги муваффақиятлар паразитологиянинг ривожланишига самарали таъсир кўрсатди. Паразитологияда тажрибавий усулларнинг қўллай бошланиши Америка ва Европа давлатларида турли паразитлар ҳақида классик ишларнинг пайдо бўлиши билан мос келади. Буларнинг ҳаммаси оптика техникасининг такомиллашувига ёрдам беради.

Резюме:

Подчеркивая, что инфекционные заболевания вызываются живыми возбудителями и передаются от больных здоровым людям через воду и воздух, для предотвращения этого он рекомендует кипятить или фильтровать питьевую воду. Ученый провел множество экспериментов на животных для диагностики и лечения некоторых заболеваний. Успехи в области зоологии в 19 в. оказали значительное влияние на развитие паразитологии. Начало экспериментальных методов в паразитологии руководства совпадает с появлением классических работ о различных паразитах в американских и европейских странах. Все это способствует совершенствованию оптической техники.

Summary:

Emphasizing that infectious diseases are caused by living pathogens and they are transmitted from patients to healthy people through water and air, he recommends boiling or filtering drinking water to prevent it. Scientists have conducted many experiments on animals to diagnose and treat certain diseases. Successes in the field of zoology in the 19th century effectively influenced the development of parasitology. The manual beginning of experimental methods in parasitology

coincides with the appearance of classic works on various parasites in the American and European countries. All this contributes to the improvement of optical technology.

Кириш. Мамлакатимизда паразит организмлар ҳақидаги таълимот миллоддан аввалги йиллардан маълум бўлсада, XVIII-XIX асрларгача жуда кам ва аста-секинлик билан ўрганилиб ривожланган эди. Ўрта Осиё халқ ветеринарияси инвазион касалликларга қарши курашда кўп йиллик кузатишлар ҳамда тажрибалар натижасида баъзи бир касалликларни даволаш ҳамда ўз ишининг моҳир усталарини танлаб олишда катта ютуқларга эришди. Лекин шунга қарамасдан одамлар кўп йиллар давомида йилқичилик ва чорвачиликка катта зарар етказган паразитик касалликларга қарши курашда ожиз эдилар.

Тарихий маълумотларга кўра, ветеринарлар аҳолининг энг нуфузли табақасига мансуб кишилар бўлиб, улар одам ҳамда ҳайвонларни даволашда бир хил дориворлардан фойдаланишган. Ўрта аср Шарқининг мутаффакири Абу Али Ибн Сино (Авиценна) - (980-1037), буюк олим, табиб, математик, файласуф, шоир, шунингдек гельминтология масалалари билан шуғулланган. Ибн Сино кичима (қўтир) касаллигини терида яшовчи митти, кўзга аранг кўринадиган каналар чиқаради деб ҳисоблайди. Олим гельминтларни 4 гуруҳга: узун, ясси, митти ва юмалоқларга бўлган; лейшманноз ва дракункулёзни ҳамда бир қанча текинхўрларга қарши воситаларни (дори-дармонларни) тавсифлаб берган. У касалликни олдини олишга катта эътибор бериб, даволашдан афзалроқ деб ҳисоблаган.

Ибн Сино юкумли касалликлар тирик қўзғатувчилар томонидан қўзғатилишини ва уларни беморлардан соғларга сув ва ҳаво орқали ўтажанини таъкидлаб, унинг олдини олиш учун эса ичимлик сувларни қайнатиб ёки суздириб фойдаланишни тавсия этади. Олим маълум бир касалликни аниқлаш ва даволашда ҳайвонлар устида жуда ҳам кўп тажрибалар олиб борган эди. Унинг “Тиб қонунлари” китобида кўпгина халқларнинг медицина соҳасидаги ютуқлари умумлаштирилган бўлиб, бу китоб ветеринария фанининг ривожланишига ҳам ғоят катта таъсир кўрсатади. Унинг “Тиб қонунлари” 5 китобдан иборат бўлиб, 2-китобида ўсимлик, ҳайвон ва маъданлардан олинadиган 800дан ортиқ дори-дармонлар таърифи, уларнинг даволик хусусиятлари ва қўлланиш усуллари баён қилишда даставвал ҳайвонлар устида тажриба ўтказган. “Тиб қонунлари” нинг медицина ва ветеринариядаги алоҳида хизмати шундан иборатки, унда медицина ва ветеринариянинг ютуқлари Арасту, Букрот, Галенлар билан бир қаторда Ҳиндистон, Хитой ва Шарқ халқларининг бой тажрибаси муаллифнинг оригинал кузатишлари ва юксак амалий маҳорати тажрибаси ўзаро узвий боғланган ҳолда тугал бир амалий таълимотни ташкил қилади.

Адабиётлар тахлили ва методология. Ибн Сино Арастунинг “Ҳайвонлар қисмлари” асарида хилтлар тўғрисидаги назарияни ривожлантириб, ҳайвон ва одам организмидаги хилтлар истеъмол қилинадиган озиқадан пайдо бўлишини ва уларнинг гавдадан “тарақаладиган нарсанинг ўрнига бадал” (энергетик ва пластик материал) бўлинишини ва баъзисининг гавдадан чиқартириб ташлашини айтади. Унинг “Қасалликларнинг баъзилари юқумли бўлади” деб кўрсатиши, инфекция қасалликлар ҳақида аниқ тасаввурга эга эканини кўрсатади. Юқумли қасалликларнинг тарқалишига асосий сабаб бўлувчи эпидемиологик омиллар тўғрисида фикр билдириб, кўзга кўринмас митти ҳайвонларнинг 250 дан ортиқ турини кашф этди. Ибн Сино юқумли ва паразитар қасалликларни тавсифлашда катта хизмат кўрсатди. Масалан, вабо ва ўлат ўртасидаги фарқни кўрсатиб, ўлат қасаллигининг тарқалиши сув ва ер орқали мумкинлиги тўғрисида фикр билдирди.

Ришта-тери остидаги ҳаракат қилувчи паразит кўрт бўлиб, унинг тарқатувчиси ифлосланган сув таркибидаги куртсимон паразитлардир. Ибн Сино ўзининг “Тиб қонунлари” асарининг биринчи китобида “Остки жағ мушакларининг анатомияси” ҳақидаги бобда, ҳайвонларнинг остки жағи одам остки жағига қараганда каттароқ ва оғирроқ бўлиши ва ҳайвонларда бу икки мушак ёрдами билан бўладиган кемириш, кесиш (узиш), тишлаш ҳаракатлари қаттиқроқ бўлиши тўғрисида ёзиб, одам ва ҳайвон анатомиясидаги ўхшашликлар тўғрисида фикр билдиради. Ибн Сино даврида тиббий фанлар ва медицина, шунингдек ветеринария ҳам фалсафадан ажралиб чиқмаган эди. Бир вақтнинг ўзида ўсимликлар, ҳайвонлар ва химиявий ҳодисалар тўғрисидаги билимлар медицинанинг бир қисми ҳисобланар эди. Шунинг учун ҳам беш асрдан кўп вақт давомида “Тиб қонунлари” шифокорлар ва ветеринария ходимларининг кундалик қўлланмасига айланди.

Натижа ва муҳокама. XIX асрда зоология соҳасидаги муваффақиятлар паразитологиянинг ривожланишига самарали таъсир кўрсатди. Паразитологияда тажрибавий усулларнинг қўллай бошланиши Америка ва Европа давлатларида турли паразитлар ҳақида классик ишларнинг пайдо бўлиши билан мос келади. Буларнинг ҳаммаси оптика техникасининг такомиллашувига ёрдам беради.

Паразитология фани XX асргача мустақил фан сифатида мавжуд бўлмаган. Фақатгина паразитларнинг морфологияси ва биологияси тўғрисида асосан зоология соҳасидаги олимларнинг айрим ишлари мавжуд бўлган холос. Биринчи маротаба текинхўрларнинг биологияси бўйича тадқиқот ишларини Россия фанлар академиясининг аъзоси П.С. Паллас 1793 йилда бажарган. У текинхўрларни тухумдан ўсиб вояга етишини аниқлаб, параз-

итар чувалчанглар билан ўз-ўзидан касалланиш мумкин деган назарияга зарба берди.

XIX аср зоология фанида эришилган катта ютуқлар паразитология фанининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатди. Текинхўрларнинг ривожланишини ўрганишда тажрибавий усуллардан фойдаланишнинг бошланиши билан бир вақтда Россия ва Европа мамлакатларида бу соҳада илмий ишлар пайдо бўла бошлади. Бундай кашфиётларнинг кашф этилишида замонавий оптик техникаларнинг яратилиши катта имкон берди. Шундан сўнг, 1849 йилда биринчи мартаба одамларда текинхўрлик қиладиган амёба ўрганилди. XIX асрнинг иккинчи ярмида безгак, қишлоқ хўжалиги ҳайвонларининг қон паразитар, кокцидиоз ва бошқа қатор касалликларининг кўзгатувчилари топилди.

Профессор Э.А. Островский (1816-1859йй.) Харьков ветеринария институтида гўштхўр ҳайвонларнинг тасмасимон чувалчангларига оид бир қанча илмий ишларни бажарди. Л.Ф. Баровский тери лейшманиози касаллигининг кўзгатувчисини аниқлади. Бу даврда Э.К. Бранднинг паразитология фани бўйича бир неча қўлланмалари пайдо бўлди. Буюк назариётчи И.И. Мечников безгак касаллиги муаммоларини очишга ҳаракат қилди. Паррандаларда учрайдиган безгак касаллигини ўрганишда В.Я. Данилевскийнинг буюк хизматлари бор. Паразитология фанининг ривожланишида И.М. Мельниковнинг ҳам катта ҳиссаси бор. У дипилидиоз касаллиги кўзгатувчисининг ривожланишида ит ва уй ҳайвонларининг баргаси ҳамда жунхўрларининг иштирок этишини исботлаган.

А.П.Федченко биринчи бўлиб, одамлар орасида кенг тарқалган ва оғир кечадиган ришта кассалиги кўзгатувчисининг ривожланишини ўрганиб, унда оралиқ хўжайин сифатида циклопларнинг ролини аниқлади.

1891 йилда Д.Л. Рамановский бир хужайрали содда ҳайвонларни бўяш усулларини ишлаб чиқди ва у ҳозиргача кенг қўлланилмоқда. Харьков ветеринария институтининг ўқитувчиси С.Н. Каменский нафас олиш органларида текинхўрлик қиладиган нематодларни ўрганди. Паразитология фани ривожланишида илмий янгиликлар қилган бир қатор олимлар етишиб чиқдилар, Д.Ф. Лямбль (1824-1895), О.А.Леш (1840-1903), Н.А. Холодовский, К.И. Виноградов, А. Тейлер, А. Лаверан, Е.П.Жунковский ва Н.М. Лус ва Е.Н. Марциновскийлар каби етишиб чиққан бир қатор олимлар паразитология фанининг ривожланишида улкан хизмат кўрсатганлар.

В.И. Якимов Туркистонда ва Кавказорти воҳасида ҳайвонларнинг протозооз касалликлари ва улар билан кураш чоралари тўғрисида қатор илмий ишлар яратди. К.И.Скрябин 1910 йилда ветеринария врачлари курултойида олий малакали ветеринария мутахассислари тайёрланаётган билим дар-

гоҳларида паразитология кафедраларини ташкил этиш кераклиги тўғрисида масалани кўтариб чиқди.

1917 йилда Новочеркас ветеринария институти қошида Россияда биринчи бўлиб, паразитология кафедраси ташкил этилди ва 2 май 1917 йили бу кафедранинг профессори лавозимига К.И. Скрябин сайланди. Бу воқеа олий ветеринария таълими тарихида муҳим аҳамият касб этди. 1920 йилда К.И.Скрябин Москва зооветеринария институтида паразитология ва ҳайвонларнинг инвазион касалликлари кафедрасини ташкил этди. Бундай кафедра олий ветеринария таълими тарихида чет элларда ҳам ҳали ташкил бўлмаган эди.

К.И. Скрябин ташкил этган кўпгина экспедициялар мисли кўрилмаган қисқа муддат ичида мамлакатимиз гельминтофаунасини аниқлашда имкон берди. Тадқиқотчи олимлар кўплаб янги гельминт турларини аниқладилар ва уларнинг ривожланиш цикллари ҳамда қарши кураш чораларини ишлаб чиқара бошладилар. К.И. Скрябин 1905 йилнинг август ойида ветеринария врачлари сифатида Туркистон ўлкасига келиб, одамлар ҳамда уй ҳайвонлари орасида ёппасига тарқалган касалликларни кузатади. 300дан ортиқ экспедицияларда тўла гельминтологик аниқлаш усуллари орқали ҳайвонот дунёсининг 500 мингдан ортиқ вакиллари кўрикдан ўтказилади. Академик К.И. Скрябиндаги мислсиз педагогик истеъдод унга шон-шухрат келтирди. Унинг 200дан ортиқ фан докторлари қаторида беш нафари ўзбек халқининг таниқли фарзандларидандир. Булар Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг мухбир аъзолари А.Т. Тўлаганов, М.А. Султонов, Э.Х. Иргашев, профессорлар Н.М. Матчонов ҳамда Ш.А. Азимовлардир.

Туркистонда паразитар касалликларни ўрганган олимлар қаторига қуйидагилар киради; А.П. Федченко-1869-1870 йилларда кўп сонли паразитлар коллекциясини тўплаб, ришта микрофиляриясини тасдиқлади. П.Ф. Боровский 1898 йилда-лейшманиознинг қўзғатувчисини кашф этди. В.Л. Якимов 1913 йилда висцерал лейшманиоз мавжудлигини ва кўпгина паразитларнинг турларини аниқлади. И.М. Ковалевский 1907-1911 йилларда, А.Дмитриев 1910 йилда, В.И. Стольников 1910 йилда қорамоллардаги тейлериоз ва пироплазмозларни тавсифладилар.

Ўзбекистонда паразитология фани ва амалиётининг вужудга келиши ҳамда ривожланишида, шу фаннинг асосчилари бўлган профессор Н.В. Баданин, академик В.С. Ершов, З.И.Глаузо, А.В. Богородицкий, Г.А. Оболдуевларнинг хизматлари муҳимдир. Самарқанд қишлоқ хўжалик институти ҳозирги Самарқанд давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва биотехнологиялар университетининг Паразитология кафедрасини 1965 йилдан умрининг охиригача бошқарган Ўзбекистонда хизмат кўрсатган

фан арбоби, Ўзбекистон Фанлар Академиясининг мухбир аъзоси, профессор Э.Х.Иргашев Ўзбекистонда паразитология фанининг ривожланишида улкан ҳисса қўшган, халқаро миқёсда ҳам тан олинган олимдир.

Э.Х.Иргашев, А.Г. Мустакимов, Г. Пўлатовлар қорамол ва қўйларнинг мониезизоз ҳамда авителлинозида фенасал препаратининг самарадорлигини тадқиқ этдилар. Э.Х. Иргашев ва А.Ориповлар томонидан ишлаб чиқилган гельминтозларга қарши қўйларни фенотиазин ва мис купоросли ош тузи аралашмаси билан профилактик қўшимча озиқлантириш, гельминтология соҳасида амалга оширилган катта ютуқдир. Ценуроз ва эхинококкозга (Э.Х. Иргашев, Н. Матчонов, М. Аминжонов) қарши курашнинг комплекс чора-тадбирларининг ишлаб чиқилиши ҳам паразитология фани ва амалиётида муҳим аҳамият касб этади. Мамлакатимизда паразитология фани ривожига улкан ҳисса қўшган олимлар З.М. Бернадская, А.П. Мусерская, А.М. Нецецкий, П.А. Лаврентьев, К.А. Орифжонов, И.Х. Расулов, Э.К. Шмунк, Т.Х. Рахимов, М.Т. Турсунов, Ф.С. Саримсоқов, Хайтов Р.Х., Н.Х. Шевченко, М.Мардиевларнинг ишлари бугунги кунда шаклланган етук олимлар ҳамда илмий жамоалар томонидан ишончли давом эттирилмоқда.

Хулоса. Ҳозирги вақтда республикамызда ва бошқа давлатларда паразитолог олимлар мазкур фаннинг назарий ва амалий томонларини ҳар томонлама мукамал ўрганмоқдалар. Ветеринария паразитологияси олдида турган асосий вазифалардан бири, ҳозирги замон фани ютуқларига асосланиб, ҳайвонларнинг инвазион касалликлари билан касалланиш даражасини пасайтириш муаммоси ва келгусида эса булардан қутулиш чора-тадбирларини нафақат мамлакат балки халқаро миқёсида ҳамкорликлар асосида ишлаб чиқишдан иборатдир.

Адабиётлар:

1. Абу Али ибн Сино Тиб қонунлари. 1-китоб, Тошкент “Фан” нашриёти, 1983 й.
2. Абу Али ибн Сино “Ҳикматлар”, Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1980 й.
3. Абдолниёзов Б. Хоразм чорвачилиги-қадим замонлардан ҳозиргача. Урганч, 1992 й.
4. Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти, Қўлғезмалар бўлими. ЎЗРФАҢ Шарқ қўлғезмалари тўплами, Х1-том, “Ветеринария”.
5. Абу Райҳон Беруний. “Китоб ас-Сайдана фит-тибб”, Танланган асарлар, 1У-китоб, Тошкент, “Фан” нашриёти. 1974 й.
6. Аристотель. История животных. К.VIII, Гл.XXII, varana. De re ructti caserupto resreirusti colmaunhemu, 178.
7. Никитин И.Н., Калугин В.И. История ветеринарии. Москва, Издательство “Агропромиздат”.
8. Москвин А. С. К 100-летию учреждения первой в России кафедры паразитологии. Теория и практика борьбы с паразитарными болезнями: Материалы докладов международной научной конференции (г. Москва, 16-17 мая 2017). Вып. 18.
9. Иргашев И.Х., Сайфудинова Ж.Б. ва б. Умумий паразитология. Самарқанд, 1999 й.

PECULIARITIES OF ETHNOPEDAGOGY IN THE FORMATION OF NATIONAL VALUES

Kholov O.Ch.

*Associate Professor (PhD) of the Department of pedagogy and psychology
of Termez University of Economics and Service.*

Tayanch so'zlar: millat, qadriyat, millat, ta'lim, tarbiya, maqol.

Ключевые слова: нация, ценность, национальная ценность, образование, воспитание, пословица.

Key words: nation, value, nationality, education, upbringing, proverb.

Резюме:

Maqolada milliy, umuminsoniy va shaxsiy qadriyatlar ma'naviyat o'zagi sifatida e'tirof etilib, milliy madaniyat va qadriyatlar yoshlarda ijobiy fazilatlarni shakllantirishning asosi ekanligi ta'kidlangan. Milliy qadriyatlar umuminsoniy qadriyatlardan bir millat manfaatlari yig'indisini tashkil etishi bilan farq qiladi. Boshqa xalqlar uchun qadrlı bo'lgan qadriyatlarni e'zozlash har bir xalq uchun yuksak ma'naviyatdir. Maqolada o'quvchilarda vatanparvarlik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni shakllantirishda maqollardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ham ochib berilgan.

Резюме:

В статье рассматриваются национальные, общечеловеческие и личные ценности как ядро духовности, подчеркивается, что национальная культура и ценности являются основой формирования положительных качеств у молодежи. Национальные ценности отличаются от общечеловеческих тем, что они представляют собой сумму интересов одной нации. Высокой моралью для каждой нации является уважение ценностей, которые являются ценными для других наций. В статье также раскрываются педагогические возможности использования пословиц в формировании таких качеств, как патриотизм и трудолюбие у учащихся.

Summary:

The article recognizes national, universal and personal values as the core of spirituality, and emphasizes that national culture and values are the basis for the formation of positive qualities in young people. National values differ from universal values in that they constitute the sum of the interests of one nation. It is a high morality for every nation to respect the values that are valuable to other nations. The article also reveals the pedagogical possibilities of using proverbs in the formation of such qualities as patriotism and diligence in students.

Introduction. Today, the focus on national values and their preservation is important for every nation. The main reason for this is how difficult it is to build

a future without understanding its past. Indeed, nationality embodies the whole past of a nation, its way of life, and the very essence of a nation in general.

The question is, what is “nationality”, “national education” and what does it mean? The source of national education is nationality! The concepts of “nation”, “national pride”, “national etiquette”, and “culture of interethnic communication” are rooted in the Arabic word “mil”. The word in Arabic means “core”, “essence”, “basis”. The concept of “nation” is religion, sect, ummah; population belonging to one denomination; combines the meanings of the people.

Given the tariffs, it is not difficult to understand how important it is and that all nations strive to inculcate national values in the minds of young people. That is why every state teaches the younger generation the national traditions, customs, ceremonies, as well as natural values, economic values, socio-political values, spiritual and enlightenment values, philosophical values, artistic values, pays special attention to upbringing on the basis of religious values and, of course, universal values.

The main part: Recognizing the importance of the above points, it should be noted that one of the best ways to inculcate national values in the minds of young people is undoubtedly the folklore. Because it is the examples of folklore that tell the story of every nation’s past. Examples of folklore are songs, proverbs, parables, riddles, legends, myths, legends, myths, anecdotes, praises, proverbs, epics, askiya, fast sayings, alla, yor-yorlar, kelin salam can be quoted

The main part. The “proverb”, one of the examples of folklore, is especially important in the educational process in the formation of national values.

When we think of proverbs, of course, we have to dwell on their essence. A proverb is a wise saying consisting of artistic, figurative considerations that summarize the socio-historical, life and everyday experience of the people. The term proverb is derived from the Arabic word [لوق] - qawlun - to speak, to say.

The proverbs are extremely rich and varied in subject matter, covering topics such as homeland, diligent, learning, diligence, friendship, harmony, wisdom, vigilance, language and speech culture, and love. Proverbs also reflect the negative and positive traits that people may have.

Proverbs have a special character in educating our youth in the national spirit. For example, the proverbs about the Motherland reflect the boundless love, devotion and respect of the Uzbek people for their homeland. They glorify the Motherland, show that everyone can breathe in their homeland, live in dignity, love the motherland and always be loyal to it. “The nightingale loves the grass, the man loves his homeland”. This proverb emphasizes the importance of the

concept of homeland in the human spiritual world. It would be wrong to say that the word “homeland” in the proverb reflects only a certain area, address, place, nature. This word is semantically combined with the spirit of the ancestors, the monuments of spiritual heritage, values, national unity, mentality. The more the nightingale spreads in the flower-garden, the more free a person feels in his homeland. Just as a nightingale cannot be imagined without gardens, flowerbeds and meadows, so it is impossible to imagine a person without his homeland.

The following proverb is about the Motherland, its peace and prosperity. That is, “If your motherland is alive, your color will not be straw”. This proverb states that living and residing in one's homeland requires a certain duty. Only if the country is safe, that is, peaceful and free, can a person live peacefully in his homeland. It is associated with peace, freedom, liberty, confidence in one's country, pride and honor, standing tall in front of other nations.

We can see the richness in each of the proverbs about the homeland. For example, “Be a beggar in your own country until you become a king in another country”, “A bird worships a bush, a man worships his homeland”, “The ruin of the homeland is the sanctuary of life”, “Your homeland is your golden cradle” include many patriotic proverbs.

Our articles, which reflect the characteristics of working and diligence, also have a positive impact on the process of labor education with students. Our people have always been hard-working. For centuries, the qualities of diligence have been valued among the people, and the concepts of labor and diligence have reached us through proverbs. Take, for example, the proverb: “Work makes you hungry, laziness makes you run away”. In this proverb, a person who enjoys work enjoys it, while a person who works has a right to eat with an appetite, to feel that he is truly right. We can understand that a person who does not like work and avoids work will not enjoy it if he does not work, and in the end he will face many difficulties. There are a number of proverbs by our people on this subject. Similarly, proverbs about labor include “Labor is a snare, laziness is a grave”, “Two things are melted, and in the end the teeth of the fingers”, “Wealth comes from labor, and beauty comes from work”, Many proverbs about hard work, such as “Ignorance is worthless”, “Worry is the main rule, Laborless soup is the rule”, “Spring floods the river, Man increases the value of labor” and their educational value can be widely described.

Proverbs about morality also have a special place. They serve to form the rules of etiquette in the minds of children and to educate them in a way that is specific to our national values. That is: “Man - with manners, the Heaven - with the sun”, “Learned manners from obscenity”, “A good child is a snare, a bad

child is a grave”, “A child is a saint” We can see such proverbs as: At this point, “Listen to the good word, not listen to the bad word!” comment on the content of the proverb. In this case, do not avoid good words, listen with all your heart, but do not listen to bad, hurtful words, gossip, provocative words, and avoid such conversations. we can see the content. Because good words are good for people and help us to draw conclusions for a particular situation and correct mistakes and shortcomings that we do not know. Gossip and slander can make a person sad, lead to sin, and lead to negative consequences.

Conclusion. The scope of folk proverbs covers various spheres of human life. After all, the use of folk proverbs in the upbringing of our youth as a harmoniously developed person, in the assimilation of our national values, in politeness, in general, in the formation of feelings of humanity and patriotism, in selfless work for our national independence. is a mystery.

Folk proverbs, which are one of the examples of folklore in the formation of national values, embody important aspects in the formation of our national values for our youth. Folk proverbs allow students to form the following moral qualities that are valued by all mankind: national values, universal values, religious values, patriotism, friendship, morality, harmony, diligence, love of profession, the consequences of good and evil, honesty, honesty, nobility, justice, honesty, courage, generosity, greed, humility, patience, love, honor, sincerity, thoughtfulness, prudence, extravagance, norm and non-normality, responsibility, forms many qualities such as respect for elders, adherence to customs, traditions.

Based on the above, it can be said that folk proverbs play an important role in the formation of our national values, in the formation of the national spirit of young people, as well as their spirituality.

Literature:

1. Khudoykulov X.J. Xolov O.Ch. Methods of educational work. Study guide. - Tashkent, “Innovation-Ziyo”, 2020. - p.308
2. Xolov O.Ch. Scientific and theoretical basis for the formation of axiological consciousness in students through folklore // Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences. Scientific journal. Volume 1 | ISSUE 8 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2021: 5.423. – p. 498-508
3. Berdaq Yusuf. Dictionary of Classical Literary Works. - Tashkent, “Teacher”, 2010. - p.260
4. Abdullayev Q., Yusupov M., Rahmonbekova S. “Reading book”. Textbook for 2nd graders. - Tashkent, “Sharq”, 2010. - p.80
5. Gafforova T., Shodmonov E., Eshturdieva G. "Reading book". Textbook for 1st graders. - Tashkent, “Sharq”, 2011. - p.110

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

KOMPYUTER GRAFIKASI VOSITALARINING INTEGRATSIYASI TA'LIM SOHASIDAGI INNOVATSIYALAR TENDENTSIYASIGA MOS KELADI VA TA'LIM AMALIYOTI HAMDA USULLARINI RIVOJLANTIRISH

Rajabova L.O`.

*Chirchiq davlatpedagogika universiteti
"Tasviriy san'at va dizayn" kafedrası*

Tayanch so`zlar: kompyuter grafikasi, ijodkorlik, grafik dastur, dizayn faoliyati, innovatsiyalar.

Ключевые слова: компьютерная графика, творчество, графические программы, проектная деятельность, инновации.

Key words: computer graphics, creativity, graphic software, design activity, innovations.

Резюме:

Kompyuter grafikasida kompyuterlar tasvirlarni yaratish vositasi sifatida ham, u yoki bu tarzda olingan va kompyuterda saqlanadigan vizual ma'lumotlarni qayta ishlash uchun ishlatiladi. Qog'ozdagi chizmalardan farqli o'laroq, ekranda yaratilgan tasvirni o'chirish yoki tuzatish, o'lchamini, rangini o'zgartirish va kompozitsiyani sinab ko'rish mumkin, bu esa echimlarni izlash imkonini beradi. Photoshop, CorelDrow va Illustrator grafik dasturlari imkoniyatlarini katta zavq bilan o'rganayotgan talabalar ijodiy ishlarni amalda bajarishga kuchli ishtiyoq bildirishmoqda.

Резюме:

В компьютерной графике компьютеры используются как средство создания изображений, так и для обработки визуальных данных, которые тем или иным способом захватываются и сохраняются на компьютере. В отличие от рисунков на бумаге, изображение, созданное на экране, можно стирать или корректировать, изменять размер, раскрашивать и экспериментировать с композицией, позволяя искать решения. Студенты, изучающие возможности графических программ Photoshop, CorelDrow и Illustrator, с большим удовольствием выражают огромное желание заниматься творческой работой на практике.

Summary:

In computer graphics, computers are used both as a means of creating images and for processing visual data that is captured and stored in a computer in one way or another. Unlike drawings on paper, the image created on the screen can be erased or corrected, resized, colored and experimented with composition, allowing you to search for solutions. Students who are learning the possibilities of Photoshop, CorelDrow and Illustrator graphics programs with great pleasure express a strong desire to do creative work in practice.

Hozirgi vaqtda texnologik jarayonlarda kompyuter grafikasi yoʻnalishi rivojlanmoqda. Uning yordami bilan haqiqiy dunyoda koʻrish mumkin boʻlmagan mavjud boʻlmagan hodisa va jarayonlarni tasavvur qilishingiz, ularning qiyofasini yaratishingiz mumkin. Zamonaviy taʼlim dunyosida kompyuter grafikasidan foydalanish juda dolzarb va moda hisoblanadi. Dunyoda deyarli barcha ilmiy, texnik va tibbiyot sohalari bunday dasturlarsiz ishlamaydi.

Bajarilgan ish natijalarini yaratish va qayta ishlashda har xil turdagi grafik va diagrammalardan foydalaniladi. Jadvallar, referatlar, kurs ishlari, taqdimotlar, video darslar va boshqa oʻquv qoʻllanmalarini loyihalash ham kompyuter grafikasidan foydalanmasdan amalga oshirilmaydi. Marketing va reklama sohalari uzoq vaqtdan beri tasvirni qayta ishlash va video effektlar bilan bogʻliq dasturiy vositalardan foydalanmoqda. Hozirgi vaqtda taʼlim va oʻyin-kulgini bir harakatda birlashtirish har bir insonning ijtimoiy hayotida juda muhim, yaʼni audio va video effektlari platformalar koʻrinishidagi turli xil qiziqarli va qiziqarli mavzularni oʻrganish. Bu koʻpincha “taʼlim” deb ataladi.

Ushbu texnologiyalar ayniqsa korreksion taʼlim sohasida mashhurlikka erishdi. Oʻz-oʻzini tarbiyalashning bu turi oʻquvchining individualligini, yaxlitligini, bilimning ochiqqligini rivojlantirishga, bilimlarni maʼlum bir yoʻnalishga yoʻnaltirishga, oʻrganishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi va oʻquvchining qiziqishini oshirishga imkon beradi. Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish va axborot bilan ishlash qobiliyati oʻquv dasturini oʻzlashtirishning majburiy mezonini hisoblanadi. Kompyuter grafikasi deyarli barcha mumkin boʻlgan sohalarda qoʻllaniladi.

Ilmiy grafika real hayotdan tashqari natijalarni koʻrsatadigan virtual laboratoriyalarda tadqiqotlarni hisoblash uchun ishlatilishi mumkin. Biznes grafikalaridan foydalanib, koʻrsatkichlarning vizual tasviri bilan hisobotlar tuziladi. Muhandislar va arxitektorlar qurilish grafikasidan foydalanadilar. Illyustrativ grafiklar monitorda ixtiyoriy tasvirlarni yaratadi. Reklama videolari, kompyuter oʻyinlari, multfilmlar va video materiallar badiiy grafika yordamida yaratiladi.

Kompyuter animatsiyasi - bu tasvirlarning ekrandagi harakati. Tasviriy grafika atrofdagi olamdagi mavjud ob'ektlarni tasavvur qilishga yordam beradi, kognitiv grafik esa hodisalarning mohiyatini ochib berish orqali yangi bilimlarga ega boʻlish yoki baʼzi yaratilgan tasvirlar yordamida intellektual dunyo jarayonlarini oʻrganish imkonini beradi. Kompyuter grafikasining tushuntirish funktsiyalari illyustrativ, animatsion, audio va video illyustratsiyalar bilan birga

oldindan tayyorlangan ma'lumotlar versiyasida tasvirlangan ko'nikmalarning ifodalangan qismini talabalarga o'tkazishda o'quv rejimlarida amalga oshiriladi.

Grafikaning kognitiv roli o'rganilayotgan ob'ektlar va faoliyatning aniq modifikatsiyalarini o'rganishni qo'llab - quvvatlash bilan birga o'quvchilarning bilimlarni egallashida ifodalanadi. Kompyuter grafikasining haqiqiy kognitiv roli asosiy hisoblanadi, chunki kompyuter modifikatsiyalari tadqiqotning dastlabki sharoitlarini keng chegaralarda o'zgartirishga imkon beradi, bu esa bir nechta shartli eksperimentlarni o'tkazish imkonini beradi. Bunday interaktivlik talabalarning kognitiv qobiliyatlarini ochib beradi. Bu modellar, shu bilan birga, tadqiqot jarayoni bilan bir qatorda, ularning subyektivligini oshiradigan ma'lum grafik aloqalarni yaratishni kuzatish imkonini beradi.

Kompyuter ta'limi va biznes darslari simulyatsiya qilingan muhitning uch o'lchovli realizmi va ulkan hisoblash jarayonlarini talab qiladigan stsensariylarning murakkabligi bilan tavsiflanadi. Ular asosan Internetda yaratilgan. Shuning uchun ularni institutning o'quv portallarida elektron o'quv-uslubiy fanlarga qo'shimcha sifatida tarqatish qulayroqdir. Bundan tashqari, kompyuter modellashtirish fizik tadqiqot va hodisalarning aniq dinamik suratlarini olish, ularning hodisa va jarayonlarda ko'pincha sezilmaydigan kichik qismlarini qayta yaratish imkonini beradi. Kompyuter yordamida uch o'lchamli modellarni qo'llashda real hayotda o'rganish mumkin bo'lgan natijalarga erishish mumkin.

Ammo shu bilan birga, vaqt o'tishi bilan shaklni murakkablashtiradigan shartlarni asta-sekin o'zgartirib, uni haqiqiy jismoniy harakatga yaqinlashtiradi. Kompyuter modellashtirish hodisalarning vaqtinchalik hajmini o'zgartirish va fizik tajribalarda amalga oshirib bo'lmaydigan sharoitlarni yaratish imkonini beradi. Kognitiv grafikaning asosiy o'ziga xosligi muammoning holatlarini xayoliy idrok etishning turli xil usullari va usullari sifatida uning ko'rinishi bo'lib, bu echimni darhol payqash yoki uni topish uchun maslahat olish imkonini beradi. Ta'limda kognitiv grafikadan foydalanishga misol sifatida o'quv va eksperimental mashg'ulotlarni o'tkazish uchun joriy matematik dasturlardan foydalanish mumkin.

Masalan: Derive, Eureka MathType, Mercury, MathLab, Studio 3D max, Catia, Simatron, MathCad. Ushbu dasturiy ta'minot kontseptsiyalari keng grafik imkoniyatlarga ega bo'lib, ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish va o'rganishni yaratish va sezilarli darajada soddalashtirish imkonini beradi. Ta'limda qo'llaniladigan kompyuter grafik tizimlari o'rganilayotgan harakatlar haqida chuqur bilim olish imkonini beradi, shuningdek, dizayn g'oyasini sezilarli darajada oshiradi. Joriy dasturlarning ko'rgazmali qobiliyatlari fikrlash

harakati maqsadi uchun zarur bo'lgan holatlarning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ular ma'lumotlarni yodlashda katta ahamiyatga ega, shuningdek, mantiqni shakllantiradi va olingan bilimlarni tizimlashtirishga hissa qo'shadi. Vizual ma'lumotlarni idrok etish va o'zlashtirish davrida vizual hissiyotlar real ob'ektlar, hodisalar va harakatlar haqidagi tushunchalar bilan birlashadi.

Ushbu maqolada kompyuter grafikasi va kompyuter modellashtirish tizimlaridan ta'lim sohasida foydalanishning dolzarbligi, shuningdek, kompyuter grafikasining kognitiv funktsiyasi va uning o'quv jarayonidagi roli muhokama qilinadi. Kalit so'zlar: kompyuter grafikasi, kognitiv funktsiya, illyustrativ funktsiya, kompyuterni modellashtirish. Informatika fanining yaratilishi va takomillashtirilishi ilmiy va amaliy faoliyatning turli sohalarida yangi texnologiyalarni yaratishga olib keldi. Ushbu sohalardan biri ta'lim edi. Kompyuter grafikasi vositalarining paydo bo'lishi va rivojlanishi ta'lim sohasi uchun tubdan yangi imkoniyatlarni ochib beradi, buning natijasida nafaqat grafik tasvirlardan illyustratsiya sifatida foydalanish, balki ularni o'z xohishiga ko'ra o'zgartirish, ob'ektlarning xatti-harakatlarini o'rganish, ularning mazmuni, shakli, o'lchami va rangini dinamik ravishda nazorat qilish, maksimal ko'rinishga erishish. AKT sohasidagi yutuqlar chizmalar, diagrammalar, chizmalar, eskizlar, taqdimotlar, vizualizatsiyalar, animatsion videolar, virtual olamlar va boshqalarning grafik tasvirlari ko'rinishida axborotni taqdim etish sohasida mutaxassis tayyorlash masalalarini yangilamoqda.

Kompyuter grafikasi sohasida bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi ta'limni axborotlashtirish sur'atlarining kuchayishi sharoitida mehnat bozorida talabga ega bo'lgan raqobatbardosh mutaxassisni tayyorlashga, yagona axborot muhitini yaratishga va tegishli axborot texnologiyalarini shakllantirishga yo'naltirilishi kerak. AKT sohasida tez rivojlanayotgan dasturiy ta'minot, intellektual mahsulotlar va echimlar sharoitida professional kompetentsiyalar.

Ta'lim tizimlarida kompyuter grafikasidan foydalanish nafaqat o'quvchilarning axborotni idrok etish tezligini oshiradi va uni tushunish darajasini oshiradi, balki har qanday soha mutaxassisi uchun sezgi, tasavvur va mantiqiy fikrlash kabi muhim fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Psixologiya sohasidagi ko'plab tadqiqotlar vizual analizatorlarning eshitish qobiliyatiga qaraganda ancha yuqori ekanligini isbotladi: tinglashda odam ta'lim ma'lumotlarining atigi 15% ni eslab qoladi, tafakkur paytida - 25%.

Monoton hisobotni tinglagan kattalar 20 daqiqa ichida e'tiborni yo'qota boshlaydi. Agar ushbu hisobot ba'zi grafik ob'ektlarning namoyishi bilan birga bo'lsa, vizual analizator ishlay boshlaydi. Vizual tasvirning paydo bo'lishi tinglovchilarning diqqatini faollashtiradi va ular xabarlarini yaxshiroq qabul qila

boshlaydilar [3]. Axborotni taqdim etishning vizual shakli ancha samaralidir, chunki vizual kanalning axborotni idrok etish qobiliyati eshitish kanalining sig'imidan ancha yuqori (taxminan 7,5 marta).

Bu inson tanasida ma'lumot uzatuvchi 4 million nerv uchlari (tolalar) bilan 2 millionga yaqini ko'rish uchun va faqat 60 mingtasi eshitish uchun ekanligi bilan izohlanadi. Ko'z sekundiga millionlab ma'lumotlarni, quloq esa o'n minglab ma'lumotlarni idrok eta oladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, eng muhimi idrok etilayotgan tasvirning vizual komponentidir. Ta'lim sohasida kompyuter grafikasi texnologiyalaridan foydalanish zarurati shundan kelib chiqadi.

Hozirgi vaqtda kompyuter grafikasi axborot texnologiyalarining eng jadal rivojlanayotgan sohalaridan biridir. Kompyuter grafikasidan foydalanib, siz haqiqatda ko'rinmaydigan hodisa va jarayonlarni ko'rinadigan yoki tasavvur qilishingiz mumkin, aslida ko'rinmaydigan narsaning vizual tasvirini yaratishingiz mumkin (masalan, nisbiylik nazariyasining ta'siri, raqamlar seriyasining naqshlari). , va boshqalar.). Kompyuter grafikasining ikkita funktsiyasi mavjud: illyustrativ va kognitiv. Tasviriy funktsiya vizual dizaynda faqat ma'lum bo'lgan va atrofdagi dunyoda yoki tadqiqotchi g'oyasi sifatida mavjud bo'lgan narsalarni mujassamlashtirishga imkon beradi.

Kognitiv funktsiya - bu qandaydir tasvir yordamida yangi bilimlarga ega bo'lish, hodisaning mohiyatini ochib berish yoki hech bo'lmaganda ushbu hodisa haqida tasavvurga ega bo'lishning intellektual jarayoniga hissa qo'shishdir. Kompyuter grafikasining illyustratsion funktsiyalari o'quv tizimlarida grafik, animatsiya, audio va video illyustratsiyalar bilan oldindan tayyorlangan ma'lumotlar shaklida taqdim etilgan aniq bilimlarni talabalarga o'tkazishda amalga oshiriladi. Kognitiv funktsiya o'quvchilar o'rganilayotgan ob'ektlar va jarayonlarning matematik modellari bo'yicha tadqiqotlar orqali bilimga ega bo'lganda namoyon bo'ladi.

Ta'lim jarayonida eng katta ahamiyatga ega bo'lgan kompyuter grafikasining kognitiv funktsiyasidir, chunki kompyuter modellari eksperimentlarning boshlang'ich shartlarini keng doirada o'zgartirishga imkon beradi, bu esa ko'plab virtual tajribalarni amalga oshirish imkonini beradi. Bunday interaktivlik talabalar uchun ulkan kognitiv imkoniyatlarni ochib, ularni nafaqat kuzatuvchi, balki o'tkazilayotgan tajribalarning faol ishtirokchisiga aylantiradi. Ba'zi modellar tajribalarning borishi bilan bir vaqtda mos keladigan grafik bog'liqliklarning tuzilishini kuzatish imkonini beradi, bu ularning ravshanligini oshiradi.

Kognitiv kompyuter grafikasiga ega tizimlar, masalan, matematiklarga chuqur joylashgan raqamlar nazariy qonunlarini ko'rish va tushunish imkonini beradi. Tadqiqot muhandislari va murakkab texnik loyihalarni ishlab chiquvchilar uchun ushbu tizimlar o'ylab topilgan va ishlab chiqilgan mahsulotlar va ob'ektlarni ko'rinadigan haqiqatga aylantiradi, bu ularga hatto geometrik modelda ham loyihalashtirilgan qismlar va yig'ilishlarning texnik va jismoniy nozikliklarini sinchkovlik bilan o'rganishga imkon beradi. yangi texnologiya ob'ekti va shu bilan dizaynerning dizayn g'oyasini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu tizimlar yuklangan vazifalarni kengaytirish va aniqlashtirish imkonini beradi va yaratilayotgan ob'ektlar, mahsulotlar va tizimlarni aniqlashga yordam beradi.

Bu matematik modellar bo'yicha tajribalarning borishi va natijalarining grafik tasvirlari bo'lib, ular har bir o'quvchiga o'rganilayotgan ob'ekt yoki hodisaning butun yaxlitligi va turli xil bog'lanishlari bilan o'z tasavvurini shakllantirish imkonini beradi. Kompyuter modellashtirish, shuningdek, fizik eksperimentlar va hodisalarning vizual dinamik illyustratsiyasini olish, ularning nozik tafsilotlarini takrorlash imkonini beradi, ular real hodisalar va tajribalarni kuzatishda ko'pincha qochib ketadi. Modellardan foydalanganda kompyuter haqiqiy jismoniy tajribada erishib bo'lmaydigan noyob modelni taqdim etadi.

Bunday holda, ko'rib chiqishga asta-sekin qo'shimcha omillar kiritilishi mumkin, ular asta-sekin modelni murakkablashtiradi va uni haqiqiy jismoniy hodisaga yaqinlashtiradi. Bundan tashqari, kompyuterda modellashtirish sizga hodisalarning vaqt ko'lamini o'zgartirishga, shuningdek, jismoniy tajribalarda amalga oshirilmaydigan vaziyatlarni simulyatsiya qilishga imkon beradi. Vizualizatsiya grafikaning kognitiv funktsiyasining asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, muammoning shartlarini majoziy ko'rsatish uchun usullar va usullar to'plamidir, bu sizga darhol echimni ko'rish yoki uni topish uchun maslahat olish imkonini beradi.

Ta'lim sohasida qo'llaniladigan kompyuter grafikasiga ega tizimlar o'rganilayotgan jarayonlarning chuqur qonuniyatlarini ko'rish imkonini beradi va dizayn g'oyasini sezilarli darajada oshiradi. Bunday holda, kompyuter grafikasi illyustratsion emas, balki birinchi navbatda kognitiv funktsiyani bajaradi, chunki protsessual turdagi kompyuter tizimlari bilan o'quv ishlari jarayonida talabalar sof shaxsiy, ya'ni. bu shaklda hech kim uchun mavjud bo'lmagan bilim komponentlari. Zamonaviy ko'rgazmali qurollarning ko'rgazmali imkoniyatlari fikrlash jarayoni uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga ta'sir qiladi.

Ular materialni yodlashda katta rol o'ynaydi va yorqin mos yozuvlar signallarini yaratish orqali o'quv materialining mantiqiylikini aniqlashga yordam beradi va olingan bilimlarni tizimlashtirishga hissa qo'shadi. Vizual ma'lumotni idrok etish va o'zlashtirish jarayonida vizual taassurotlar haqiqiy ob'ektlar, hodisalar va jarayonlar haqidagi g'oyalar bilan bog'liq.

Adabiyotlar:

1. Mirsoatova, L. (2023, December). Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri hamkorligi. in international scientific and practical conference on the topic: "Priority areas for ensuring the continuity of fine art education: problems and solutions" (Vol. 1, No. 01).
2. Мирсоатова, Л. Ў. (2023). Интеграция средств компьютерной графики в образовательные стандарты и курсы развития навыков самостоятельного обучения. *DiversityResearch: Journal of Analysis and Trends*, 1(8), 72-76.
3. Султанов Х.Э., Бойназарова Н.Х., Бердиев Д.А., Мирсоатова Л.Ў., Маматкаримова М.Т. Кластер ҳамкорлигида ижодий фаолиятни ташкил этишининг ўқувчилар маънавий-ахлоқий тарбиясидаги аҳамияти. *Yangi O'zbekiston da pedagogik ta'lim innovatsion klasterini rivojlantirish istiqbollari*" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari/may. 2022 May 20:613-20.
4. Mirsoatova, L. (2022). Use of innovative methods in the development of students' creative abilities. *Current research journal of pedagogics*, 3(01), 45-49.
5. Султанов, Х. Э., & Мирсоатова, Л. У. (2021). Механизм инновационной деятельности в сфере непрерывного образования. *Academic research in educational sciences*, 2(5), 1240-1247.
6. Baymetov, B. B., & Misoatova, L. (2021). Development of creativity and imagination of schoolchildren in fine arts classes. *Current research journal of philological sciences*, 2(05), 55-61.
7. Baymetov, L. M. B. B. (2020). Theory and methods of depicting the human body in higher pedagogical education. 2020/11" *Science and Education. Scientific Journal*, 1(8), 467-475.
8. Baymetov, B., & Sharipjonov, M. (2021). Oliy pedagogik ta'limda talabalarga inson qiyofasini amaliy tasvirlash jarayonida ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirish. *Academic Research in Educational Sciences*, 2(3), 1066-1070.

INFORMATIKA TA'LIMIDA VIRTUAL TEXNOLOGIYALAR

Shirinov F.Sh.

Qo'qon DPI dotsenti, PhD

Tayanch so'zlar: virtual, virtual ta'limuhati, virtual auditoriya, virtual universitet, masofaviyo'qitish, masofaviyta'lim, masofalita'limmodellari, mobiltexnologiya, mobilo'qitish.

Ключевые слова: виртуальный, виртуальная среда обучения, виртуальный класс, виртуальный университет, дистанционное обучение, дистанционное обучение, модели дистанционного обучения, мобильные технологии, мобильное обучение.

Key words: virtual, virtual learning environment, virtual classroom, virtual university, distance learning, distance learning, distance learning models, mobile technology, mobile learning.

Резюме:

Mazkur maqolada informatika ta'limida virtual texnologiyalardan foydalanishning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Virtual texnologiyalar ta'lim jarayonida interaktivlikni oshirish, masofaviy ta'limni tashkil etish va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, maqolada virtual texnologiyalarning afzalliklari va ularni amaliyotga joriy etishda uchraydigan muammolar ko'rib chiqilgan.

Резюме:

В статье анализируется роль и значение использования виртуальных технологий в обучении информатике. Виртуальные технологии повышают интерактивность образовательного процесса, способствуют организации дистанционного обучения и развитию практических навыков. Также рассматриваются преимущества виртуальных технологий и проблемы, возникающие при их внедрении в практику.

Summary:

This article analyzes the role and importance of using virtual technologies in computer science education. Virtual technologies enhance interactivity in the educational process, facilitate distance learning, and aid in developing practical skills. The article also discusses the advantages of virtual technologies and the challenges encountered in their practical implementation.

Informatika ta'limida virtual texnologiyalarva ularning tasnifi. Virtual (inglizcha- virtual reality, sun'iy voqeilik)-inson sezgilari orqali anglashi qiyin bo'ladigan holatlarni kompyuter texnologiyalari orqali real voqeilikka aylantirilishi. Masalan, mashina, kompyuter ichki mexanizmlarining harakati, kimyoviy, fizik elementlar tuzilishi, molekulalarning harakati, tuzilishi va h.k [1].

Virtual ta'lim nafaqat masofaviy, telekommunikatsiya ta'limi balki, "obyektlar va subyektlar orasidagi o'zaro bog'liqlik jarayoni va natijasidir".

Virtual ta'lim muhiti o'quv jarayoni qatnashchilarini o'zaro aloqada bo'lishini ta'minlash uchun turli ta'lim manbalariga kirishga imkon beradigan, ochiq, kompyuterli muhit hisoblanadi. Virtual ta'lim muhitida virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalaniladi. Virtual ta'lim texnologiyalari murakkab tuzilishga ega bo'lib, ularning tasnifi quyidagilarni o'z ichiga oladi [2]:

- informatikani o'qitish va unga xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan vositalar (o'quv materiallarini tayyorlash va taqdim etish vositalari, ta'lim qatnashchilarining o'zaro munosabat vositalari-chat, elektron pochta, telegram, masofadan turib tarmoqqa kirishni ta'minlovchi vositalar, masofali ta'lim platformalari va h.k.)

- informatika ta'limi maqsadlariga erishishga mo'ljallangan, boshqarilish, qaytar aloqa imkoniyatlariga ega elektron ta'lim resurslari va pedagogik dasturiy vositalar;

- yechiladigan masalalar to'plami, ma'lumotlar bazasi, o'quv natijalari aks ettiradigan ma'lumotlar;

- tashqi kutubxona(kitoblar, dasturlarga), saytlarga havolalar;

- foydalanuvchilarning tizimlashtirilgan fayllari, masalan, o'qituvchining ta'limiy, o'quvchilarning topshiriqni bajarish natijasida tayyorlangan fayllari va h.k.

Virtual ta'lim muhiti uch o'ldovli interfaol axborot ta'lim muhiti, virtual fazo, multimediali texnologiyalardan foydalangan holda rivojlanmoqda.

Virtual auditoriya (sinf, guruh o'quvchilari) - masofali o'qitish sharoitida o'quvchilar guruhi o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish. Virtual auditoriya - birlari va o'qituvchi bilan interfaol ta'sir qilish imkoniyati mavjud, masofali o'qitish texnologiyasidan foydalaniladigan va ma'lumotlar uzatish kanallari bilan birlashtirilgan o'zaro ajratilgan ishchi joylar to'plami hisoblanadi.

Virtual universitet (maktab) - axborot - ta'lim muhiti, boshqarish bloklari va virtual ta'lim muassasasini boshqarish yig'indisi. Bugungi kunda virtual (elektron, tarmoqli) kutubxona, virtual muzeylar ham mavjud [4].

Informatika ta'limida masofali ta'lim texnologiyalari, Web texnologiya va mobil texnologiyalari. Ta'lim – bu o'qitishning natijasi bo'lib, shaxsiyatni tarbiyalash va rivojlantirishdir

Masofaviy o'qitish – eng yaxshi an'anaviy va innovatsion metodlar, o'qitish vositalari va formalarini o'z ichiga olgan sirtqi va kunduzgi ta'lim singari axborot va telekommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan ta'lim formasidir.

Masofaviy ta'lim – masofadan turib o'quv axborotlarini almashuvchi vositalarga asoslangan, o'qituvchi maxsus axborot muhit yordamida, aholining barcha qatlamlari va chet ellik ta'lim oluvchilarga ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi ta'lim majmuasidir. Masofaviy ta'lim an'anaviy ta'lim turidan quyidagi xarakterli xususiyatlari bilan farqlanadi [3].

Moslashuvchanlik – Ta'lim oluvchiga o'ziga qulay vaqt, joy va tezlikda ta'lim olish imkoniyati mavjudligi. Modullilik – bir biriga bog'liq bo'lmagan

mustaqil o'quv kurslari to'plamidan - modullardan individual yoki guruh talabiga mos o'quv rejasini tuzish imkoniyati mavjudligi.

Parallellik – o'quv faoliyatini ish faoliyati bilan birga parallel ravishda, ya'ni ishlab chiqarishdan ajralmagan holda olib borish imkoniyati mavjudligi.

Keng qamrovlilik – ko'p sonli o'quvchilarning bir vaqtning o'zida katta o'quv (elektron kutubxona, ma'lumotlar va bilimlar bazasi va boshqalar) zaxiralariغا murojaat qila olishi.

Iqtisodiy tejamkorlik – o'quv maydonlari, texnika vositalari, transport vositalari va o'quv materiallaridan samarali foydalanish, o'quv materiallarini bir joyga yig'ish, ularni tartiblangan ko'rinishga keltirish va bu ma'lumotlarga ko'p sonli murojaatni tashkil qilib bera olish mutaxassislarni tayyorlash uchun ketadigan xarajatlarni kamaytiradi.

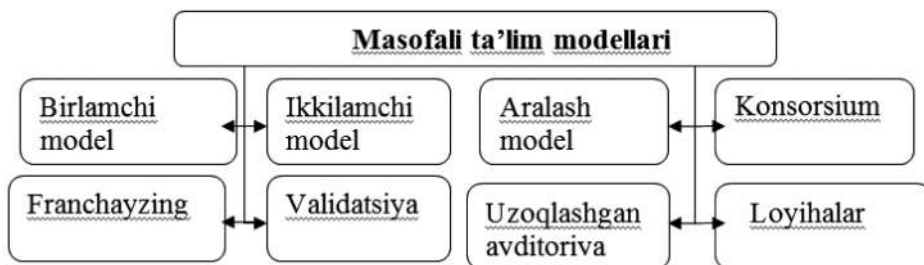
Ijtimoiy teng huquqlilik – ta'lim oluvchining yashash joyi, sog'ligi va moddiy ta'minlanish darajasidan qat'iy nazar hamma qatori teng huquqli ta'lim olish imkoniyati.

Internatsionallilik – ta'lim sohasida erishilgan jahon standartlariga javob beradigan yutuqlarni import va eksport qilish imkoniyati.

O'qituvchining yangi roli – masofaviy o'qitish o'qituvchining o'qitish jarayonidagi rolini yanada kengaytiradi va yangilaydi. Endi o'qituvchi o'zlashtirish jarayonini muvofiqlashtirishi, yangiliklar va innovatsiyalarga mos ravishda berayotgan fanini muntazam mukammallashtirishi, saviya va ijodiy faoliyatini yanada chuqurlashtirishi talab etiladi.

Sifat – masofaviy o'qitish usuli ta'lim berish sifati bo'yicha kunduzgi ta'lim turidan qolishmaydi. Balki, mahalliy va chet ellik dars beruvchi kadrlarni jalb qilib, eng yaxshi o'quv-metodik darsliklar va nazorat qiluvchi testlardan foydalangan holda o'quv jarayonini tashkil etish ta'lim sifatini oshirishi mumkin.

Masofali ta'lim modellari. Butun dunyoda masofali ta'limning bir nechta modellaridan foydalanilmoqda (1-rasm).

1-rasm. Masofali ta'lim modellari

Web-texnologiya va mobil texnologiyalari. Internet taraqqiyotining zamonaviy tendensiyalari Web 2.0, bulutli texnologiyalariga, ochiq elektron

ta'lim resurslari, va ochiq on-line kurslarga asoslangan kompyuter tarmoqlari jamoaviy muloqotning eng asosiy universal vositasiga aylanib borayapti. Hozirgi kunda Internet texnologiyalarining rivojlanishi Web 2.0 va Web 3.0 kabi texnologiyalarning yaratilishiga asos bo'lmoqda [6].

Web 1.0 texnologiyasi 1999-yilgacha foydalanilgan, uning asosiy funksiyalarini gipermurojaatlar hamda Web-sahifalar bajargan. Internet rivojlanib boshlaganda uning asosiy yutug'i foydalanuvchilarning axborot almashishlarini tashkil etish bo'lgan. Umumiy olganda, Web 1.0 ni passiv ma'lumotli WWW- butun dunyo o'rgumchak to'ringi – "o'qiluvchi" iborasi bilan tasniflash mumkin. Web 1.0 – bu foydalanuvchilar uchun o'z fikr va mulohazalarini kiritish imoniyati mavjud bo'lmagan, passiv holatda axborot olishi mumkin bo'lgan axboriy portaldir.

Internetning qo'llanilishi Web 2.0 texnologiyasi ostida birlashuvchi yangi texnologiyalar hisobiga ham doimiy kengayib bormoqda. Web 2.0 ning Web 1.0 dan eng muhim farqi uning kontentini hamma yarata oladi. Ijtimoiy servislari-Web 2.0 tarmog'ining nomidir. Ijtimoiy ta'minotning yangi servislari materiallarni yaratish va ularni tarmoqda nashr qilish jarayonlarini soddalashtirdi. Bugungi kunda Web 2.0 texnologiyalardan foydalangan holda millionlab odamlar tomonidan yangi kontent yaratilmoqda. Umumiy olganda Web 2.0 texnologiyasi interfaol ma'lumotli WWW – butun dunyo o'rgumchak to'ringi - "yoziluvchi" iborasi bilan tasniflash mumkin.

Web 2.0 texnologiyalar yordamida quyidagi jamoaviy faoliyatni amalga oshirish mumkin:

- ▶ Hamkorlikda qidiruv;
- ▶ Internet havola (Zakladka)larni hamkorlikda saqlash;
- ▶ Mediamateriallarni (fotosuratlar, videotasmalar, audiotasmalar) hamkorlikda yaratish va ishlatish;
- ▶ Gipermatnlarni hamkorlikda yaratish va tahrir qilish;
- ▶ Tarmoqda hujjatlar, elektron jadvallar, prezentatsiyalar (taqdimotlar), boshqa hujjatlarni hamkorlikda yaratish, tahrir qilish va foydalanish.

Web 2.0 texnologiyalarning qulayligi ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday texnologiyalar ta'lim oluvchilarga hamkorlikda o'qish usullarini tanlashga imkoniyat beradi. Ular birgalikda ishlash usullarni tanlaydilar, shuningdek, tajriba olish va almashish maqsadida turli ijtimoiy tarmoq jamoalarida qatnashish imkoniyatini beradi. Blog, viki, delishes, youtube servislari yaxshi didaktik xususiyatlarga ega.

Ta'limda "mobil texnologiya", "mobil o'qitish" atamasi, shaxsiy yordamchi qurilmalar: mobil telefonlari, noutbuklar, planshet va ko'chma axborot texnologiyalari qurilmalaridan o'quv-tarbiya jarayonida foydalanishni anglatadi.

Mobil qurilmalari shaxsiy kompyuterga qaraganda ko‘proq foydali va keng imkoniyatga egaligini ko‘rsatmoqda. Mobil telefoni-internetga kirishni ta‘minlaydigan, masofali o‘qitish shakli sifatida ishlatilmoqda.

Mobil telefonidan global tarmoqqa kirib, elektron o‘quv resurslari, amaliy mashg‘ulot topshiriqlarini bajarishda foydalanish, qo‘shimcha o‘quv materiallari (rasm, matn, ovozli, video) mavjud bo‘lgan saytlarga kirishni tashkil etish, shuningdek, elektron pochta orqali o‘quv materiallarini, tezkor xabarlarini almashinish va butun ta‘lim jarayonin kuzatib borish, ta‘limiy muammolarni hal etish mumkin. Mobil telefonlari mobil platformasiga moslab, maxsus ishlab chiqilgan elektron qo‘llanma, elektron kitoblar, o‘quv kurslari, individual fayllardan foydalanib darslarni tashkil etish kabi fuksional imkoniyatlarga ega. Bugungi kunda har xil qiyinlik darajasiga ega bo‘lgan mobil telefonlari uchun ofis ilovalari, o‘rganuvchi-ta‘limiy ma‘lumotlar, test va boshqalar uchun maxsus dasturlar mavjud [7].

Xulosa. O‘qitish jarayonida mobil texnologiyalaridan foydalanish mobil o‘qitish vositalariga asoslanadi. Mobil o‘qitish vositalarining tasnifi quyidagicha:

- ▶ mobil platformadida shrganishni tashkil etuvchi vositalar: mobil on-line taqdimotlar, mobil on-line o‘quv kurslari, mobil ekskursiya, mobil liga o‘yinlari va boshqalar;
- ▶ talabalar bilan mobil aloqani tashkil etuvchi vositalar: mobil chat, mobil elektron pochta, mobil forum, mobil blog;
- ▶ mobil boshqaruv vositalari: sms-sinov, mobil test va h.k.;
- ▶ Ko‘nikma va qobiliyatlarni shakllantirish vositalari: mobil trening, mobil guruh loyihasi, mobil o‘yin, va boshqalar;
- ▶ mobilli ta‘limni qo‘llab-quvvatlash vositalari: berilganlarni uzatuvchi mobil tizimlari, kompyuter ma‘lumotlariga tarmoq orqali kirishni ta‘minlovchi mobil imkoniyat va h.k.

Adabiyotlar:

1. Abduqodirov A.A., Pardayev A. Ta‘lim va tarbiyada zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish uslubi. –T.: “Tafakkur”. 2014. -366 bet
2. Ishmuxammedov R., A.Abduqodirova A.Pardayev. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar. Ta‘lim muassasasi pedagog-o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar. -Toshkent. 2008. -180.
3. A.Sattorov. Informatika va axborot texnologiyalari. Darslik. T.:, “O‘qituvchi”, 2008 y
4. R.H.Ayupov, S.Q.Tursunov. Raqamli texnologiyalar: innovatsiyalar va rivojlanish istiqbollari. T.: Nizomiy nomidagi TDPU, “Nodirabegim” nashriyoti, 2020, 377 bet.
5. M.Mamarajabov, S.Tursunov. Kompyuter grafikasi va Web dizayn. Darslik. Toshkent, “Cho‘lpon”, 2013.
6. R.Xamdorov va boshqalar. Ta‘limda axborot texnologiyalari. Uslubiy qo‘llanma. Toshkent, “O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi” 2010.
7. S.Tursunov, I.Nazarov. Ta‘limda axborot texnologiyalari. Darslik. Toshkent: “Adabiyot uchqunlari”, 2019. 1-2-tom, -262 b

INFORMATIKA TA'LIMIDA HAMKORLIKDA VA MODULLI O'QITISHNI LOYIHALASHTIRISH

Shirinov F.Sh.

Qo'qon DPI dotsenti, PhD

Tayanch so'zlar: pedagogik texnologiyalar, modul, modulli o'qitish, blokli tuzilma, ta'lim texnologiyasi, o'quv elementlari, o'quv faoliyati, o'quv predmeti.

Ключевые слова: педагогические технологии, модуль, модульное обучение, блочная структура, образовательная технология, образовательные элементы, учебная деятельность, учебный предмет.

Key words: pedagogical technologies, module, modular teaching, block structure, educational technology, educational elements, educational activity, educational subject.

Резюме:

Mazkur maqolada informatika ta'limida hamkorlikda va modulli o'qitishni loyihalash masalalari yoritilgan. Hamkorlikda o'qitish o'quvchilarni birgalikda ishlashga undab, jamoaviy fikrlash va ko'nikmalarni rivojlantiradi. Modulli o'qitish esa ta'lim jarayonini tizimli ravishda tashkil etib, mustaqil va individual yondashuvlarni qo'llashga imkon yaratadi. Maqolada ushbu metodlarning samaradorligi va ularni ta'lim jarayonida qo'llash bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Резюме:

В статье рассматриваются вопросы проектирования совместного и модульного обучения в преподавании информатики. Совместное обучение мотивирует учащихся работать в коллективе, развивая командное мышление и навыки. Модульное обучение позволяет систематизировать образовательный процесс и применять индивидуальные подходы. В статье представлены рекомендации по внедрению данных методов в учебный процесс и анализ их эффективности.

Summary:

This article explores the design of collaborative and modular teaching methods in computer science education. Collaborative teaching encourages students to work together, fostering teamwork and critical thinking skills. Modular teaching organizes the educational process systematically, enabling independent and personalized learning approaches. The article provides recommendations for implementing these methods in the educational process and analyzes their effectiveness.

Modulli ta'lim pedagogik texnologiyalarning bir turi sifatida ta'lim jarayoniga tobora kengroq yoyilmoqda. Modul lotincha «modulus» so'zining o'lchov, tugun, o'zak ma'nolarida ishlatiladi.

Pedagogik texnologiyalarda modul-ma'lum tamoyillar asosida ishlab chiqilgan, o'quv fanining bir yoki bir nechta tushunchalarini o'rganishga qaratilgan o'quv materialining mantiqiy yakunlangan birligi deb qaraladi.

Modulli ta'limning asosida o'tgan XX asrning yarmida ta'lim tizimida qo'llanilgandasturli o'qitish jarayonlari yotadi. N.Sayidahmedov P.A. Yutsyavichenening shunday fikrini keltiradi: «Modulli o'qitishning mohiyati shundan iboratki, o'rganuvchi qisman yoki to'liq mustaqil ravishda unga taklif etilayotgan o'zida to'liq harakatlarning maqsadli dasturini, axborotlar bankini va qo'yilgan didaktik maqsadga erishish bo'yicha metodik ko'rsatmani qamrab olgan individual o'quv dasturi bilan ishlashi mumkin. Bunda pedagog vazifasi axborotni nazorat qilishdan tortib maslahatchi – koordinatsiyalovchilikka qadar turlanishdan iborat bo'ladi». Modullilik tushunchasining metodologik mazmuni hamda modul texnologiyasining samarali tomonlarini M.A.Choshanov, A.M.Matyushkin, M.I.Maxmutov, I.Ya.Lernerlar ochib berishgan.

Hozirda blokli, modulli va muammoli–modulli ta'lim texnologiyalari dasturli o'qitishning turlicha differensiallashgan shakllarini birlashtiradi.

Blokli tuzilma – bu o'quv materialining bir qismi bo'lib, biror belgisi (o'xshashligi, joylashishi, hajmi, vazifasi va hakoza) bilan ajraladi. Blokning o'zlashtirish meyorlari turlicha bo'lishi mumkin: o'quv materialining bitta obzatsidan to bo'limigacha yoki biror predmetdan boshlab, bir nechta yo'nalishgacha tuzilgan.

Blokli ta'limda – o'quv materiali mazmuni qayta qurish asosida bloklarga ajratiladi, o'quvchilarga turli xil intellektual vazifalarni ongli bajarishga imkoniyat yaratish, o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalardan o'quv masalalarini echishda foydalanish mumkin.

Bunday o'qitish dasturlarida o'quv materiali quyidagicha ketma - ket bloklarga ajratiladi:

- axborot bloki;
- test–axborot bloki (o'zlashtirilgan axborotni tekshirish);
- axborotlarni korrektsiyalash bloki (noto'g'ri javoblarda qo'shimcha tushuntirish, yordam berish, mashq ishlash);
- qo'llash bloki–masala echish, o'zlashtirilgan bilim asosida topshiriqlarni bajarish;
- tekshirish va tuzatish bloki.

Modulli tuzilma. Modulli ta'limda (blokli tuzilmaga o'xshash) – o'quv jarayonida o'quvchilar modullardan tuzilgan o'quv dasturlari bilan mustaqil ishlashadi. Modul – bu o'quv axborotining mantiqiy ajratilgan bir qismi bo'lib, u bir butun va tugallangan mazmun hamda o'zlashtirish nazoratidan iborat.

Har bir modul o'zaro bog'liq topshiriqlar yig'indisidan iborat bo'lib, maqsadga mos ravishda muntazam olib boriladi. Modul o'quvchilarga umumiy faoliyatga kirishish, umumiy maqsad doirasida muntazam ongli ishlashga imkoniyat yaratadi. Modul yordamida o'quvchi bilim mazmunini meyorini aniqlaydi, qanday axborot va qanday maqsad muhokama qilinayotganini, «nimani», «qabul» qilayotganini va u nima uchun unga kerakligini tushunadi.

N.Sayidahmedov muammoli-modulli o'qitish texnologiyasida asosiy diqqat xatoliklarni izlab topish maqsadiga muvofiq tarzda tuzilgan maxsus vaziyatlar tizimi orqali o'rganuvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish jihatlariga qaratadi.

Xatolar uchta asosiy guruh: gnoseologik, metodik va o'quv xatolarga bo'linadi.

Gnoseologik xatolar - o'quv jarayonida o'quvchilarning borliqni tanqidiy mushohadalash, tahlil qilish va o'z xatolarini to'g'rilash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Metodik xatolar - o'quv xatolari, o'quv xatolari o'z navbatida ko'pincha – o'qitish natijalari bilan bog'liq.

O'quv xatolari maxsus tashxislovchi jadvallarda har bir muammoli modul uchun guruhlanadi va keyinchalik kuchli ta'sir etuvchi vosita sifatida foydalaniladi. Bu fikrlar muammoli ta'lim uchun ko'proq tegishli bo'lib, modulli ta'limni muammoli-modulli ta'limga aylantirishda katta ahamiyatga ega.

Modulli ta'lim-o'qitishning tashkiliy jarayoni bo'lib, bunda o'quvchilar modullar (blok)lar) asosida tuzilgan o'quv dasturlari bilan ishlashadi. Modulli ta'lim texnologiyasi individual o'qitishga yo'naltirilgan bo'lib, mustaqil o'qishni amalga oshirish, o'quv jarayoni mazmunini va ish jadalligini nazorat qilishga imkoniyat yaratadi. Modul ta'limi mazmuniga ko'ra: to'liq, qisqartirilgan yoki chuqurlashtirilgan mazmunda loyihalashtiriladi. Loyihalashtirilgan dastur bir vaqtning o'zida vazifalar ko'rinishida: rasmi, sonli, simvolik va og'zaki ko'rinishda beriladi. O'quv materialining alohida qismlari o'qitish moduli ya'ni o'quv elementlari (O'E) deb ataladi.

Modulli ta'limning har bir alohida qismi quyidagi komponentlardan tuzilgan bo'ladi:

- aniq belgilangan o'quv maqsadi (maqsadli dastur);
- axborotlar banki, ya'ni dasturli o'qitish shaklidagi xususiy o'quv materiallari;
- maqsadga erishish uchun metodik tavsiyalar;

- kerakli ko‘nikmalarni shakllantirish uchun zarur bo‘lgan amaliy mashg‘ulotlar;
- berilgan modul maqsadiga muvofiq keladigan nazorat ishi.

Modulli ta’limning markazida: o‘zida tugallangan axborot bloki bo‘lgan o‘quv moduli; belgilangan maqsadli dastur bo‘yicha o‘quvchilar faoliyati; o‘qituvchining ta’lim berishdagi samarali boshqaruvi yotadi.

Modul texnologiyasi individual ta’lim olishni ta’minlaydi: unda o‘qitishning mazmuni, o‘zlashtirish sur’ati, mustaqillik darajasi, o‘qitishning metodi va usullari, nazorat va o‘z-o‘zini nazorat usullari belgilab qo‘yiladi.

Modul darslarida nazorat ishlari va o‘quv ko‘rsatkichlarining baholari reyting asosida nazorat qilinadi. Reyting ballari joriy, oraliq va yakuniy nazoratlar asosida to‘planadi. Modul g‘oyasini muammoli o‘qitish texnologiyasi bilan birlashuvi kerakli tomonga o‘zgaruvchan muammoli - modulli o‘qitish texnologiyasini hosil qiladi. Modulli o‘qitishning maqsadi: ta’lim mazmunining shaxsning individual ehtiyojlariga va egallangan bilim darajasiga muvofiqlashtirishdan iborat. Modulli ta’lim o‘qitish jarayonini sistemali tashkil etilishiga, o‘quv faoliyatini yanada faollashtirishga, o‘quv predmeti mazmunini tez va sifatli o‘zlashtirib olishga, o‘quvchilarda o‘z-o‘zini nazorat qilish, baholash va o‘z ishini rejalashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi. Modulli darslarda o‘quv materialining mazmuni bevosita biologik ob’yektlarni o‘rganish bilan birga umumiy biologik tushunchalarni o‘zlashtirishga qaratilishi tufayli o‘quvchilarning umumbiologik tushunchalarni o‘zlashtirishi va tabiatni kengroq tasavvur qilishiga imkon yaratiladi.

O‘z-o‘zini nazorat qilish deyilganda rejalashtirishning unumdorligi va maqsadga muvofiqligini baholash, bajariladigan mehnat harakatlarini aniqlashtirish va amalga oshirish uchun zarur sezgi, harakat va aqliy faoliyat majmuasi tushuniladi. Modulli o‘qitish butun o‘quv jarayoni ya’ni uning mazmuni o‘qitish va o‘qish metodlarini tubdan o‘zgarishiga olib keladi.

Ta’lim-tarbiya jarayoni uchta o‘zaro bir–biriga aloqador bo‘lgan tushunchalar - ta’lim, tarbiya va shaxs rivojlanishini o‘zida aks ettiradi. Modulli ta’lim texnologiyasi bu uchlikni barobar tadbiq qilish imkoniyatini yaratadi. Modulli texnologiyaning yana afzalliklaridan biri, ta’lim mazmunini tartibga solishdan iborat. Buning uchun modul dasturiga DTS talablari asosida o‘quvchilar faoliyatini etarli darajada muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradigan axborotlarni tanlab olinishi lozim.

Modulli ta’limning mazmuni ta’lim jarayonini modullar asosida loyihalashtirilishi va ta’lim oluvchilarning individual o‘quv dasturi asosida mustaqil ishlashidan, uni tashkil etish mexanizmi esa muammoli yondashuvni

amalga oshirishning individual maromidan iborat. Bu marom o'quv predmeti va uning bo'limlari mazmunini tartibga solish, ta'limning muayyan bosqichidan boshlab yo'naltirilgan faoliyatni mantiqiy bog'langan qismlarga ajratishdan iborat. So'ngra ajratilgan shu modulning o'ziga tegishli maqsad, faoliyat mazmuni va ta'siri doirasi belgilanadi. Modulli texnologiyaning maqsadi uning dasturini bosqichma-bosqich amalga oshirilishi orqali ro'yobga chiqadi. Ushbu jarayonda sodir bo'layotgan har bir faoliyat bitta o'quv elementi sifatida qaraladi.

O'quv elementi o'z ichiga: faoliyatning aniq elementlarini o'rgatish bilan bog'liq bo'lgan nazariy va amaliy axborotlarni, ta'lim uchun zarur bo'lgan faoliyatni ta'minlovchi materiallar haqidagi ma'lumotlar, ta'lim oluvchilarning harakatlantiruvchi maqsadlari, o'quv materiallari hajmi, o'quv sharoitini nazorat qilish vositalarini qamrab oladi.

Ta'lim texnologiyasi jarayonining umumiy maqsadi ta'lim muassasasi, o'quv predmeti yoki uning biror bir bo'limi maqsadi, pedagog va uning metodik faoliyati identifikatsiyasi, modul o'quv elementi maqsadiga bog'liq.

Modulli pedagogik texnologiyani ishlab chiqish tartibi analitik, kontseptual, maqsadli, jarayonli ketma-ketlikdan iborat bosqichlarni o'z ichiga oladi: analitik bosqichda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va «Ta'lim to'g'risida»gi qonun, o'quv predmetlari bo'yicha DTSlari, ularda ilgari surilgan g'oyalar asosida chiqariladigan xulosalar, yosh avlodning barkamol shaxs etib shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim mazmunini, shuningdek tegishli mashg'ulotning umumiy aniq maqsadiga erishish uchun ta'limning tashkiliy shaklini tanlash hisobga olinadi. Kontseptual bosqichida ta'lim kontseptsiyalari, ta'lim tizimi bosqichlarida nazarda tutilgan asosiy g'oyalar, umumiy xulosalar hisobga olinadi. Maqsadli bosqichida ta'lim muassasasining uzoq muddatga mo'ljallangan maqsadi, ta'lim yo'nalishi va alohida olingan o'quv predmeti tarkibidagi aniq bir blokning ifodalanishi hisobga olinadi. Jarayonli bosqichida o'qituvchining vazifalari, shuningdek o'quvchilarning o'quv faoliyatini bajarishga yo'naltirilgan ta'lim turi, ta'lim metodlari namoyon bo'ladi. Bu jarayonda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning demokratik tamoyili, samarali usul, tashkiliy shakli va ta'lim vositalarining tanlanishiga alohida ahamiyat beriladi.

Xulosa. Modulli o'qitish texnologiyalari–majmuaviy integral (o'zaro uzviy bog'liq) tizim bo'lib, unda ta'lim maqsadlari asosida belgilangan bilim, ko'nikma va malakalar o'rganuvchilar tomonidan shaxsiy xislatlarni egallash hamda bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan operatsiya va harakatlarni tartibga solingan to'plamida aks etadi.

Modul texnologiyasining kontseptual holatlari quyidagilarni tashkil etadi:

1. O‘quv jarayonini algoritmlash.
2. Modullilik prinsipi ya’ni ta’lim mazmunini tugallangan qismlarga ajratib strukturalash.
3. Tushunishning barcha bosqichlarida tugallanganlik va muvofiqlashganlik.
4. Nazariy materiallarni bloklarda mustahkamlash.
5. Asosiy qoida–individuallashtirish va tabaqalashtirish.
6. Faoliyatli yondashuv: faoliyatning barcha tuzilmalarini qo‘llash (maqsadli, rejali, tashkiliy, ishchanlik, natijani nazorat qilish va baholash).
7. Ko‘p yoqlamali yondashuv: o‘quvchilarning o‘z – o‘zini boshqarishi va o‘z – o‘zini rivojlantirishi.
8. O‘qituvchi va o‘quvchining hamkorlik prinsipi.
9. Modulda o‘quv materialini deduktiv mantiq asosida berish: umumiylikdan xususiylikkka o‘tish.
10. Nazariy materialni uzluksiz o‘rganish.
11. O‘quv axborotini zichlashtirish (umumlashtirish, mustahkamlash, sistemalashtirish, boshqaruvchanlik).
12. O‘z bilim ko‘rsatkichlarini nazorat qilish va dastur asosida individual sur’atda harakatlanishni tanlash.

Informatika ta’limida hamkorlikda va modulli o‘qitish uslublari o‘quvchilarni faol, ijodiy va mantiqiy fikrlashga rag‘batlantiradi. Bunday yondashuvlar ta’lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi, shuningdek, o‘quvchilarning ijtimoiy va akademik ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Adabiyotlar:

1. Ishmuxamedov, A. Abduqodirov, A. Pardayev. Ta’limda innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari pedagog o‘qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar). O‘quv qo‘llanma. Toshkent, “Iste’dod”, 2008y.
2. A. Abduqodirov, A. Xaitov, Shodiev R. Axborot texnologiyalari. Darslik. T.: “O‘zbekiston”, 2004y.
3. A. Sattorov. Informatika va axborot texnologiyalari. Darslik. T.: “O‘qituvchi”, 2008y.
4. R. H. Ayupov, S. Q. Tursunov. Raqamlitexnologiyalar: innovatsiyalar rivojlanish istiqbollari. T.: Nizomiy nomidagi TDPU, “Nodirabegim” nashriyoti, 2020, 377 bet.
5. M. Mamarajabov, S. Tursunov. Kompyuter grafikasi va Web dizayn. Darslik. Toshkent, “Cho‘lpon”, 2013.
6. R. Xamdamiy va boshqalar. Ta’limda axborot texnologiyalari. Uslubiy qo‘llanma. Toshkent, “O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi” 2010.
7. M. Aripov, M. Fayzieva, S. Dottaev. Web texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, “Faylasuflar jamiyati”. 2013.
8. S. Tursunov, I. Nazarov. Ta’limda axborot texnologiyalari. Darslik. Toshkent: “Adabiyot uchqunlari”, 2019. 1-2-tom, -262 b

MEDIASAVODXONLIK NIMA VA UNING AHAMIYATI

Xasanov X.M.

Qoʻqon DPI, “Informatika” kafedrası oʻqituvchisi

Tayanch soʻzlar: mediasavodxonlik, axborot tahlili, tanqidiy fikrlash, yolgʻon axborotdan himoyalaniş, demokratik jarayonlar, axboro tmanbalari, ijtimoiy barqarorlik, raqamli savodxonlik

Ключевые слова: медиаграмотность, анализ информatsii, критическое мышление, защита от ложной информации, демократические процессы, источники информatsii, социальная стабильность, цифровая грамотность.

Key words: media literacy, information analysis, critical thinking, protection from false information, democratic processes, information sources, social stability, digital literacy

Резюме:

Ushbu maqola mediasavodxonlik tushunchasini va uning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyatini yoritadi. Mediasavodxonlik insonlarning ommaviy axborot vositalaridan kelayotgan xabarlarini toʻgʻri tushunish, tahlil qilish va ulardan ongli ravishda foydalanish qobiliyatidir. Maqolada mediasavodxonlikning yolgʻon axborot va manipulyatsiyaga qarshi himoyalaniş, demokratik jarayonlarda faol ishtirok etish hamda shaxsiy rivojlanish va farovonlikni taʼminlashdagi oʻrni taʼkidlanadi. Mediasavodxonlikning jamiyat barqarorligi va ishonchli axborot almashinuvi uchun zarurligi asoslab beriladi.

Резюме:

В данной статье освещается понятие медиаграмотности и ее значение в современном обществе. Медиаграмотность – это способность людей правильно понимать, анализировать и осознанно использовать сообщения средств массовой информatsii. В статье подчеркивается роль медиаграмотности в защите от ложной информatsii и манипуляций, активном участии в демократических процессах, обеспечении развития и благополучия личности. Обоснована необходимость медиаграмотности для социальной стабильности и надежного обмена информatsией.

Summary:

This article highlights the concept of media literacy and its importance in modern society. Media literacy is the ability of people to correctly understand, analyze and consciously use messages from mass media. The article emphasizes the role of media literacy in protecting against false information and manipulation, active participation in democratic processes, and ensuring personal development and well-being. The necessity of media literacy for social stability and reliable information exchange is justified.

Kirish. Bugungi kunda ommaviy axborot vositalari va raqamli texnologiyalar hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Har kuni koʻplab

axborot oqimi bilan yuzma-yuz kelamiz. Bunday sharoitda axborotni to'g'ri tushunish, baholash va tahlil qilish qobiliyati – mediasavodxonlik – insonlar uchun juda muhim hisoblanadi. Mediasavodxonlikning jamiyat hayotidagi roli ortib borayotgan bir paytda, bu qobiliyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim ham katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada mediasavodxonlik va unga yo'naltirilgan ta'limning jamiyat hayotidagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Mediasavodxonlik – bu insonning turli axborot vositalaridan kelayotgan xabarlarini to'g'ri tushunish, ularga nisbatan tanqidiy yondashish va axborotni to'g'ri talqin qilish qobiliyatidir. Bunga turli media platformalar, xususan, televideniye, internet, ijtimoiy tarmoqlar va bosma nashrlar kiradi. Mediasavodxonlikning ahamiyati shundaki, u insonlarga noto'g'ri yoki zararli axborotlardan himoyalani, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ongli ravishda qaror qabul qilish imkonini beradi.

Jamiyat hayotida mediasavodxonlikning ahamiyati bir necha jihatdan namoyon bo'ladi:

1. **Axborot manipulyatsiyasidan himoyalani:** Mediasavodxonlik, odamlarning noto'g'ri axborot, mish-mishlar va targ'ibotlarga qarshi himoyalanihiga yordam beradi. Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarda tez tarqaladigan yolg'on axborot jamiyatda adashish, ijtimoiy nizolar va hatto siyosiy beqarorlikka olib kelishi mumkin.

2. **Demokratik jarayonlarni qo'llab-quvvatlash:** Mediasavodxon fuqarolar siyosiy va ijtimoiy jarayonlarda faolroq ishtirok etishadi. Ular axborotni to'g'ri baholay olish qobiliyati tufayli, demokratik jamiyatlarda muhim rol o'ynashadi. Masalan, saylovlarda qaror qabul qilish jarayonida mediasavodxonlikning ahamiyati katta.

3. **Shaxsiy rivojlanish va farovonlik:** Mediasavodxonlik, shaxsning o'zini rivojlantirish va sog'lom turmush tarzini olib borishida ham muhim rol o'ynaydi. Bu, masalan, salomatlik, moliyaviy savodxonlik va ta'lim kabi sohalarda to'g'ri axborotdan foydalanish imkonini beradi.

Mediasavodxonlik ta'limining ahamiyati

Mediasavodxonlikni rivojlantirishda ta'limning o'rni beqiyosdir. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida mediasavodxonlik darslarini kiritish, yosh avlodni axborot manbalariga nisbatan tanqidiy yondashishni o'rgatish juda muhim. Buning natijasida ular kelajakda ongli fuqarolar sifatida jamiyatning farovonligi va barqarorligini ta'minlashga hissa qo'shishlari mumkin.

1. **Ta'limda integratsiya:** Mediasavodxonlikning ta'lim tizimiga kiritilishi yoshlarni raqamli dunyoda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi. Ta'lim jarayonida mediasavodxonlikni o'rgatish, o'quvchilarga tanqidiy fikrlashni

rivojlantirish, axborotni tahlil qilish va noto'g'ri axborotdan himoyalaniish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.

2. **O'qituvchilarni tayyorlash:** O'qituvchilarni mediasavodxonlik bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tkazish ham ta'limning muhim jihatidir. O'qituvchilar bu qobiliyatlarni o'z o'quvchilariga o'rgatish uchun zamonaviy usullar va texnologiyalarni bilishlari kerak.

3. **Raqamli muhitda o'qitish:** Hozirgi kunda ta'limning raqamli muhitda o'tkazilishi tobora kengayib bormoqda. Shu sababli, mediasavodxonlik, raqamli ta'lim vositalari va resurslaridan to'g'ri foydalanish uchun zarur hisoblanadi.

Xulosa.

Mediasavodxonlik va unga yo'naltirilgan ta'lim jamiyat hayotidagi eng muhim omillardan biridir. Mediasavodxonlik, insonlarga axborotni to'g'ri tushunish, tanqidiy yondashish va noto'g'ri axborotdan himoyalaniish imkonini beradi. Buning natijasida jamiyat barqarorligi, fuqarolar faoliyati va shaxsiy rivojlanish oshadi. Shu sababli, mediasavodxonlik ta'limi ham maktab, ham oliy ta'lim darajasida kengaytirilishi lozim. Bu nafaqat yosh avlodning, balki butun jamiyatning farovonligi va barqarorligiga xizmat qiladi.

Mediasavodxonlikni rivojlantirish va unga yo'naltirilgan ta'lim jamiyatning axborotga nisbatan o'zini o'zi himoyalash qobiliyatini oshirishda, demokratik jarayonlarni mustahkamlashda va global miqyosda raqamli savodxonlik darajasini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Adabiyotlar:

1. Xobbs, Rene(2010). Raqamli va media savodxonligi: Harakat rejasi (PDF).Aspen instituti.
2. Potter, U. Jeyms (2010-11-30). "Mediasavodxonlik holati". Radioeshittirish va elektron ommaviy axborot vositalari jurnali . 54 (4): 675–696. doi : 10.1080/08838151.2011.521462 . ISSN 0883-8151 . S2CID 143563044 .
3. Claybourn, Cole (2023 yil 14-noyabr). "Media savodxonligi nima? Ota-onalar nimani bilishi kerak" . US News & World Report .
4. Fielding, Jennifer A. (2019 yil dekabr)."CRAAPni qayta ko'rib chiqish: talabalarni veb-manbalarni baholashda fakt-tekshiruvchilar kabi fikrlashga undash".C&RL News. 80(11): 620–622.doi: 10.5860/crln.80.11.620 .S2CID214267304.Asl nusxadan arxivlangan. Olingan 2019-12-31 .
5. Hughes, Skylar (2023-07-20)."Yon tomondan o'qish: ishonchli manbalarni tekshirish uchun media savodxonligi bo'yicha eng yaxshi maslahat".Poynter. Olingan 2024-07-16 .
6. Ruggeri, Amanda (2024 yil 10-may)."Elakdan o'tkazish" strategiyasi: noto'g'ri ma'lumotni aniqlashning to'rt bosqichli usuli". BBC . Olingan 2024-07-16 .

SEPARATOR-TOZALAGICHNI TOZALASH SAMARASINI OSHIRISH MAVZUSINI O'QITISHDA NAZARIY ASOSLARI

Turaeva Sh.N.

Nizami Tashkent State University

Tayanch soʻzlar: separator-tozalagich, plankali baraban, toʻrli yuza, paxta, tashish, havo oʻtkazuvchanlik.

Ключевые слова: сепаратор-очиститель, планчатый барабан, сетчатая поверхность, хлопок, транспортировка, воздухопроницаемость.

Key words: separator-cleaner, slatted drum, mesh surface, cotton, transportation, air permeability.

Резюме:

Ushbu maqolada paxta xomashyosi separatorlarini konstruksiyalari va ishlatish jarayoni hamda ishlash sifatini oshirish maqsadida ularning konstruksiyasini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan asosiy ilmiy tadqiqotlar natijalari tahlil qilindi. Ilmiy markazda ishlab chiqilgan separator-tozalagichning konstruksiyasi va uning texnologik jarayoni ham berilgan. Tahlil natijasida ishlab chiqilgan separator-tozalagich tozalagich sifatida unchalik samarasiz ekanligi aniqlandi ma'lumki, pnevmatik tashish paytida paxta xomashyosi titiladi, bu pnevmatik tashish tizimidan chiqadigan havo oqimi bilan sezilarli miqdordagi mayda ifloslik aralashmalarining ajralishiga yordam beradi. Biroq, havo oqimi teshikli panjaralaridan o'tganda, ularning yuzalari paxta bilan qoplangan xolatda bo'lsa, pnevmatik quvurlarda ajratilgan mayda ifloslik aralashmalarining yana qaytib asosiy paxtaga qo'shilib ketishiga olib keladi, bunday kamchiliklar tahlil qilib shu asosda texnik echim taklif qilindi va keyingi ilmiy tadqiqotlar yo'nalishi tanlab olindi. Separator-tozalagichning asosiy ishchi organlari bo'lgan xavo o'tkazuvchi plankali barabanlarni konstruksiyasiga o'zgartirish kiritib, uning paxtani samarali tozalaydigan qoziqli barabanlar kabi paxtaga uruvchi ta'sirini oshirish bilan paxtani titish va mayda iflos aralashmalardan tozalash samarasini oshirish mumkin degan ishchi gipoteza qo'yildi. Ishchi gipotezani amalga oshirish maqsadida texnik echim ishlab chiqildi.

Резюме:

В этой статье в этой статье были проанализированы результаты основного исследования по улучшению их дизайна, чтобы улучшить процесс обработки. Структура прежнего чистящего средства, разработанная в исследовательском центре, и его технологический процесс также дается. Известно, что сепаратор-чистка, разработанный как эффективно развитый, как чище, ясно, что во время пневматического переноса хлопковый хлопок поможет разделить значительное количество небольших загрязненных смесей. Однако, когда их поверхности покрыты отверстием в воздушном потоке, их поверхности покрыты хлопком, приводят к основному хлопку, сопровождающему хлопку, и на этой основе было приглашено техническое решение, и следующее научное решение. Направление исследования было выбран. Чтобы реализовать рабочую гипотезу, было разработано техническое решение.

Summary:

In this article, the results of the main research on improving their design was analyzed in this article in order to improve the process of processing. The structure of the former cleaner developed at the research center and its technological process is also given. It is known that the separator-cleaner developed as effectively developed as a cleaner, it is clear that during the Pneumatic carrying, the cotton raw cotton will help divide significant amounts of small contaminate mixtures. However, when their surfaces are covered with a hole in the airstream, their surfaces are covered with cotton, leads to the main cotton accompanying cotton, and a technical solution was invited on this basis, and the next scientific solution. The direction of research was selected. A Working Hyper Thumber Thanks to Cey and Cotton Power Patients, such as the main working organs of the Supartor and cleaning cotton, the worker of the hotbed of the heating and thorough cleansing effects ears. In order to implement the working hypothesis, a technical solution was developed.

Kirish: Paxta tozalash korxonalarida o'tgan asrning o'rtalaridan boshlab ommaviy ishlab chiqarilgan paxta xomashyosini pnevмотransport tizimida tashilayotgan vaqtda uni xavodan ajratib olish uchun SS-15A rusumli separatorlaridan foydalanib kelinmoqda. Bu separatorlarni paxta tarkibidagi mayda iflosliklardan tozalash samarasi 10% dan oshmaydi, bu degani deyarli paxta tozalash zavodlari uskunalarining umumiy tozalash samarasiga sezilarli ta'sir qilmaydi. Bu separatorlarning paxta tarkibidagi changni chiqarish samarasi ham etarli emas, bu esa paxta tozalash uskunalaridan aspirasion havo so'rg'ichidan foydalanishni taqozo etadi [1].

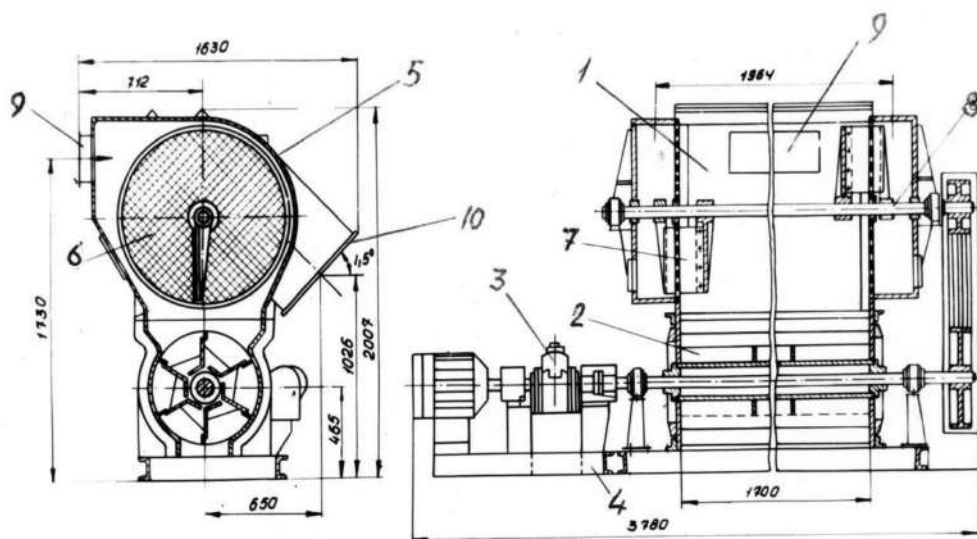
SS-15 separatori (1-rasm) [1] kirish va chiqish teshiklari va yon devorlarida teshikli panjaralari bo'lgan germetik zichlangan kameradan iborat. Kameraning markazida xarakatlantiruvchi val mavjud bo'lib, uning yondoriga teshikli panjaralarga tegib turadigan rezina materialidan qirg'ichlar o'rnatilgan. Kameraning kirish qismiga quvur diffuzyorga ulanadi, chiqish joyiga vakuum klapan o'rnatiladi va teshikli panjaralarda yon devorlarga birlashtirilgan korpuslar mavjud bo'lib, ularga ventilyatorning so'rish quvuri liniyasiga ulangan quvurlar birlashtirilgan.

SS-15 separatori quyidagicha ishlaydi. Ventilyator yoqilganda, u tomonidan berilyotgan havo oqimini siyraklashishi separator kamerasidagi teshikli panjara orqali tarqaladi va undan keyin paxta xomashyosini so'ruvchi havo orqali pnevмотranspotda tashiladigan quvur liniyasida tarqaladi. Separatorning kamerasida havo oqimi kengayadi va uning tezligi kamayadi, natijada paxta xomashyosining bir qismi chiqish teshigiga tushadi, boshqa qismi esa kameraning qarama-qarshi devoriga inersiya bilan harakat qiladi va ular xam separatorning chiqish teshigiga tushadi.

SS-15A separatorining ishlashi paytida inersiya kuchi bilan harakatlanayotgan ajratish kamerasiga kirgan paxta xomashyosining asosiy qismi pichoqli barabanga tushadi va bir qismi kameraning yon tomonlariga o'rnatilgan to'rtli

panjaralariga uriladi va ularda aerodinamik kuchlar bilan ushlab turiladi. To'rlar yuzasidan paxta xomashyosi elastik qirg'ichlar bilan tozalanadi.

SS-15A separatorida paxta xomashyosini ajratish jarayonining bunday tashkil etilishi paxta xomashyosining tabiiy sifat ko'rsatkichlarining yomonlashishiga olib keladi va tarmoqning gidravlik qarshiligining doimiyligini ta'minlamaydi.

1-rasm. SS-15A rusumli separatorning sxemasi

1-bo'lish kamerasi, 2-vakuum-klapan, 3-xarakatlanirish qurilmasi, 4-rama, 5-orqa devor, 6-yondor teshikli panjaralar, 7-qirg'ichlar, 8-qirg'ich vali, 9-kirish patrubogini ulash uchun teshik, 10-chiqish patrubogini ulash uchun teshik

Shu bilan birga paxta xomashyosini buralishi yuz beradi, chunki yon teshikli panjaralar yuzasida joylashgan letuchka va paxta bo'laklari ularni qirg'ichlar bilan echib olishda burash momenti ta'sirida o'z o'qi atrofida aylanib dumalash harakatlarini bajaradi. Paxta xomashyosining bo'lakchalari qirg'ichlar va to'qli panjaralar sirtlari orasida qistirilganligi tufayli paxta tarkibidagi chigitlarning shikastlanishi kuzatiladi.

Separator yuqori ish unumdorligida ishlatilganida yoki yuqori namlikdagi paxtani tashish paytida paxta xomashyosining ko'p qismi yon teshikli panjaralarga yopishadi va elastik qirg'ichlar teshikli panjaralarning yuzalarini samarali tozalashni ta'minlamaydi, bu esa separatorni paxta bilan tiqilishiga olib keladi. Separatorning tiqilishi, shuningdek, qirg'ichlarning egiluvchanlini kamayishi va eskirishi sababli ishlash qobiliyatini pasayishi tufayli xam sodir bo'ladi.

Ma'lumki, pnevmatik tashish paytida paxta xomashyosi titiladi (yumshatiladi), bu pnevmatik tashish tizimidan chiqadigan havo oqimi bilan sezilarli miqdordagi mayda ifloslik aralashmalarining ajralishiga yordam beradi. Biroq, havo oqimi teshikli panjaralaridan o'tganda, ularning yuzalari paxta bilan qoplangan holatda bo'lsa, pnevmatik quvurlarda ajratilgan mayda ifloslik aralashmalarining yana qaytib asosiy paxtaga qo'shilib ketishiga olib keladi. Bu SS-15A separatorining paxtani tozalash effektini kamayishiga olib keladi va bu ko'rsatkich amalda 5-8% atrofida bo'ladi [2].

SS-15A separatorlarida berilayotgan paxta massasining ko'p qismi kameraning old devorining ichki yuzasi bo'ylab inersiya yo'li bilan harakatlanadi. Paxta xomashyosining separatorni teshikli panjarali yon devorlariga intensiv ishqalanishi natijasida u katta teshiklar paydo bo'lguncha eskiradi, bu esa teshikli panjaralarni tez-tez ta'mirlash zarurligiga olib keladi.

R.M.Muradov va E.T.Muxametshin [3, 4] tomonidan paxta separatorining ish kamerasida mayda iflos aralashmalarni ajratish qobiliyatini oshirish uchun tebranadigan to'rtli yuzani o'rnatish taklif qilingan. Ushbu o'zgarishdan tashqari, separatorda paxta tarkibidagi mayda iflos aralashmalarni ko'proq ajratish uchun to'rtli yuzasidagi teshiklarni konus shaklida tayyorlanib, tadqiqotlar o'tkazilgan.

Y.I.Bitus, S.A.Kuzyakova, D.S.Tashpulatov va boshqalar [5] tomonidan paxta separatorini takomillashtirilgan. Ishdan maqsad yuqori yo'naltirgichning kichik tebranishlarini ta'minlash orqali separator konstruksiyasini eskirishini sezilarli darajada kamaytirish bo'lib, tadqiqotning texnologik natijasi sifatini yaxshilashdir.

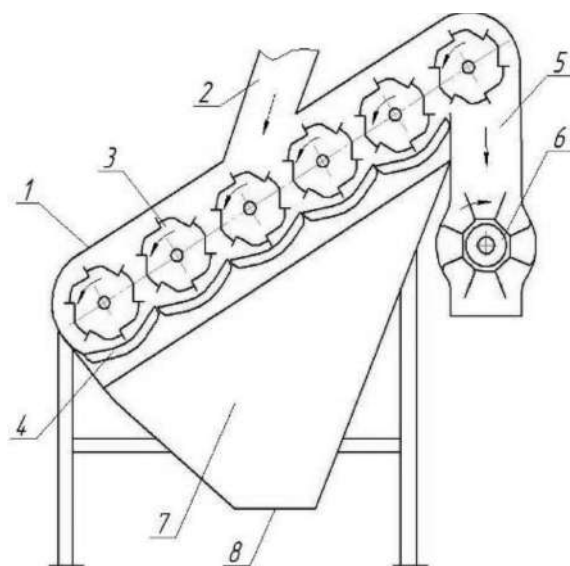
Izlanuvchilar paxtani separatorning orqa devoriga urilishi natijasida shikastlanishini kamaytirish orqali paxta va mahsulotlarning tabiiy xossalarini saklash maqsadga muvofiq deb hisoblaganlar.

O'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar paxta separatorini tozalash samarasini sezilarli ravishda oshirishga imkoniyat yaratmagan.

Xullas, paxta separatorlariga paxta xomashyosi pnevmatik transportdan etarli darajada titilmasdan uzatilishi sababli ularni mayda iflosliklardan ajratish samarasi kamligicha qolgan.

Demak, S-15A separatorlarining yuqoridagi kamchiliklarining asosiy sababi shundaki, ajratish paytida xom paxtani majburiy ravishda etarlicha intensiv titilishi bajarilmaydi, bu jarayon esa faqat paxtani tituvchi aktiv ishchi organlardan foydalanish bilan ta'minlanishi mumkin.

«Paxtasanoat ilmiy markazi» AJda olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijasida yangi separator-tozalagich sxemasi ishlab chiqilgan [6, 7, 8] (2-rasm).

2-rasm. Paxta separator-tozalagichini umumiy ko'rinish sxemasi

Paxta separator-tozalagichi germetik qobig' 1 da kiruvchi quvuri 2 qo'shilgan holda o'rnatilgan olti donaplankali barabanlar 3 ni o'z ichiga oladi va ularni tag qismida besh dona to'rtli yuza 4, shuningdek vakuumklapan 6, shaxta 5, to'rtli yuzaga yopishtirib mahkamlangan bunker 7 va chiqish teshigi 8 dan iborat. Kirish quvuri 2 ga separator-tozalagichga paxtani kirituvchi quvur (rasmda ko'rsatilmagan) ulanadi, chiqish quvuri 8 ga esa havoni so'rish uchun ventilyatorning so'rish qismiga quvur ulanadi (1-rasmda ko'rsatilmagan).

Bundan tashqari, plankalar tengsiz tomonlarga ega burchakli materialdan tayyorlangan bo'lib, burchakli materialning katta tomoni o'qqa radial joylashgan va ularga rezina-mato plastinalar mahkamlangan. Burchakli materiallar disklar atrofidagi har bir kesmaga o'zaro perpendikulyar yo'nalishda ikkita boltlar bilan biriktiriladi.

Barabanlarning aylanish vallariga o'rnatilgan diskarga mahkamlangan tirqishli tashuvchi barabanlar shaklida bajarilishi ularning havo o'tkazuvchanligini ta'minlaydi, chunki bunday konstruksiyada barabanlarda qattiq havo o'tkazmaydigan qobiq ishlatilmaydi. Natijada so'rilgan havo nafaqat tashuvchi barabanlar orasidagi bo'shliqlar orqali, balki ularning ichki bo'shliqlari orqali ham o'tadi, bu esa qattiq qobiqli qoziqli barabanlariga nisbatan aerodinamik qarshiligini kamaytiradi.

Separator-tozalagichning ishlashi quyidagicha amalgam oshiriladi. Havobunker 7 dan so'rilganda uning siyraklanishi separator-tozalagichning butun korpusi bo'ylab tarqaladi. To'rtli yuzalar 4 vatashuvchi barabanlar 3 orqali havo siyraklanishi kirish quvuri 6 ga kirib, u orqali paxtani havo bilan separator-tozalagichga tashiladi.

To'rtli yuzalar 4 va bunker 7 orqali havo ventilyator ichiga so'rib olinadi va plankali barabanlar 3 tomonidan separator-tozalagichga kirgan paxta avval ularning ustida pastki barabangacha tashiladi, keyin pastki baraban orqali

aylantirilgandan so'ngular ostida to'rtli yuzalar 4 orqali yuqori barabanga tashiladi, u esa shaxta 5 orqali paxtani vakuum-klapan 6 ga yo'naltiradi.

Tashish jarayonida paxta rezinali plastinkalari 8 bo'lgan burchakli material 5 lariga urilish zarbasi ta'siriga duch keladi, natijada paxta titiladi va iflosliklarning hajmi to'rtli yuza teshiklari hajmidan kichikroq bo'lgani sabab so'ruvchi havo bilan bunker 7 ga va unga ulangan quvur orqali ventilyatorga suriladi.

Havo o'tkazuvchan plankali barabanining ko'ndalang kesimi va umumiy ko'rinishi 3-rasmda ko'rsatilgan. Ko'ndalang kesimda periferiyadagi kesiklar bilan o'q 1 ga o'rnatilgan disk 2 ko'rinib turadi, ularning har biriga o'zaro perpendikulyar yo'nalishlarda teng bo'lmagan tomonli burchakli material 5 ikkita 3 va 4 boltlar bilan biriktiriladi. Bundan tashqari, burchakning katta tomoni barabanning aylanish o'qidan radial yo'naltiriladi va unga boltlar 6 va gaykalar 7 bilan rezina-matoplastina 8 biriktiriladi.

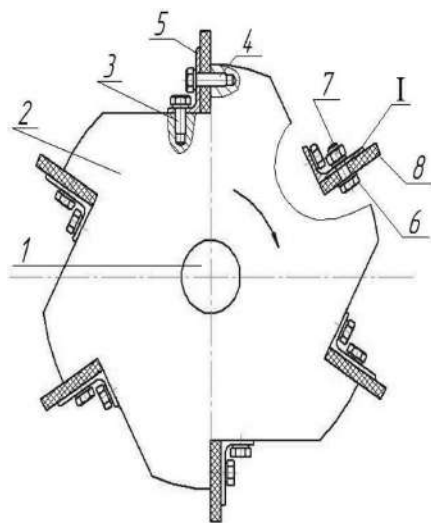
Burchakli materiallarni o'zaro perpendikulyar yo'nalishda ikkita boltli disklar atrofida har bir kesmaga mahkamlash barabanlarning aylanish vaqtida sodir bo'ladigan mikro-tebranishlar ta'sirida boltlarni o'z-o'zidan bo'shab ketishiga imkon bermaydi.

Havo o'tkazuvchan struktura elementlarini kamida 50% li havo o'tkazuvchanlik ko'ndalang kesim koeffitsiyentiga ega bo'lgan teshikli to'rtlar ko'rinishida amalga oshirish, kolosnikli panjaralarga nisbatan ularning kamroq aerodinamik qarshiligini ta'minlaydi.

Shunday qilib, havo o'tkazuvchan plankali barabanlar va to'rtli yuzadan foydalanish, separator-tozalagichni amaldagilari bilan solishtirganda, havoni undan so'rishda aerodinamik qarshilikni kamaytirishni ta'minlaydi, bu esa havo bosimi yo'qotishlarni kamaytiradi va separator-tozalagichdan aspirasiya uchun foydalanishda kam elektr quvvatli elektr dvigatelni qo'llashga imkon beradi.

Rezina mato plitalaridan foydalanish va ularning baraban vallariga nisbatan radial joylashishi xavo o'tkazuvchi plankali barabanlardan tashkil topgan konstruksiya paxta xomashyosini shikast etkazmaydigan va ishonchli tashish uchun maqbul konstruksiya ekanligi ta'kidlanadi [9, 10].

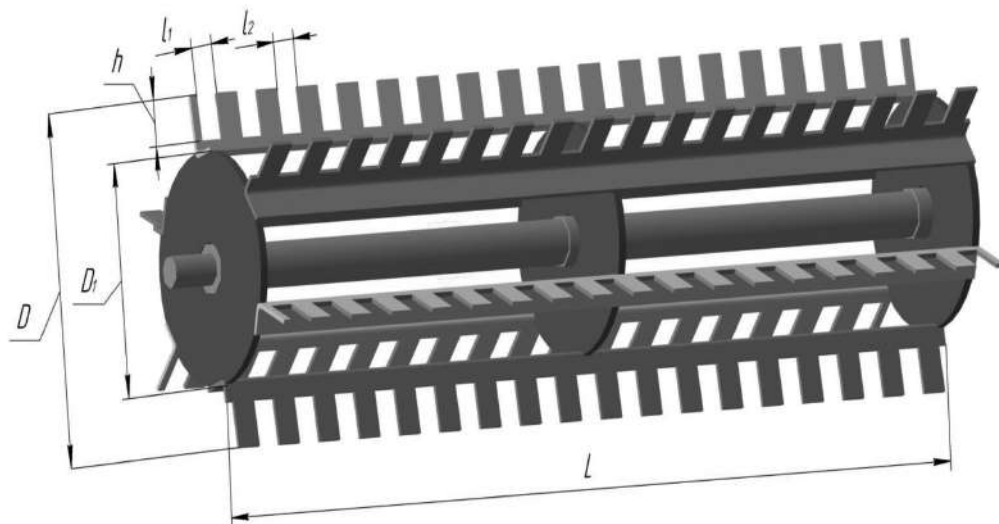
Ishlab chiqilgan separator-tozalagichda havo o'tkazuvchi plankali barabanlardan foydalanish hisobiga silindrik qobiqlarga ega bo'lgan qoziqli barabanlariga nisbatan ularning aerodinamik qarshiligini kamaytirishga erishilgan. Lekin havo o'tkazuvchi plankali barabanlardan foydalanish (3-rasmga qarang) paxta xomashyosini to'rtli yuzadan faqat rezinali plankalari bilan surib tashish vazifasini bajarishini ko'rishimiz mumkin. Separator-tozalagichga uzatiladigan paxta xomashyosi uning ishchi organlari bilan kam

3- rasm. Separator-tozalagichning to'rtli yuzasi orqali paxtani tashish uchun havo o'tkazuvchan plankali barabanning sxemasi va umumiy ko'rinishi

miqdorda titiladi va qoziqli barabanlarga nisbatan paxtaga uruvchi ta'siri ham juda kamayib ketgan. Albatta bu holat separator-tozalagichning tozalagich sifatida tozalash samarasiga salbiy ta'sir etishi mantiqan to'g'ri.

Yuqoridagi keltirilgan tahlillardan kelib chiqib, ishlab chiqilgan separator-tozalagichni tozalash samarasini oshirish maqsadida takomillashtirish ilmiy tadqiqot ishining yo'nalishi sifatidan tanlab olindi. Buning uchun separator-tozalagichning asosiy ishchi organlari bo'lgan xavo o'tkazuvchi plankali

4-rasm. Separator-tozalagichni havo o'tkazuvchi plankali barabanlarini konstruksiyasini takomillashtirilgan varianti sxemasi

barabanlarni konstruksiyasiga o'zgartirish kiritib, uning paxtani samarali tozalaydigan qoziqli barabanlar kabi paxtaga uruvchi ta'sirini oshirish bilan paxtani titish va mayda iflos aralashmalardan tozalash samarasini oshirish mumkin degan ishchi gipoteza qo'yildi.

Bu ishchi gipotezani amalga oshirish maqsadida quyidagi texnik echim ishlab chiqildi

(4-rasm).

Xulosa. Texnik echimni amalga oshirish uchun ishlab chiqilgan separator-tozalagichni takomillashtirilgan xavo o'tkazuvchi barabanlarini ishlab chiqish, loyihalash, tayyorlash va paxtani bir vaqtning o'zida tozalash bilan havodan ajratish jarayonini o'rganishdan iborat vazifalari belgilab olindi, bu esa separator-tozalagichning tozalash samaradorligini oshirishga, shuningdek keyingi texnologik mashinalarning sifat ko'rsatkichlarini yaxshilashga imkon beradi. Separator-tozalagichning takomillashtirilgan ishchi organlarini ishlab chiqishda asosiy talab, takomillashtiriladigan barabanlarni xavo o'tkazuvchanligini mavjudiga nisbatan kamaytirib yuborilishiga yo'l qo'ymaslik ekanligi e'tiborga olinishi shart deb olindi.

Kelgusida nazariy va eksperimental tadqiqotlar yo'li bilan takomillashtirilgan ishchi organli separator-tozalagich konstruksiyasini ishlab chiqish va ishlab chiqilgan takomillashtirilgan ishchi organli separator-tozalagich konstruksiyasini asosiy parametrlarini asoslash maqsad qilib belgilab olindi.

Literature:

1. Paxtani dastlabki ishlash bo'yicha qo'llanma. Toshkent, 2019.-448 b.
2. Razrabotka modernizirovannogo separatora xlopka-syrsa. NTO OAO «Paxtasanoatilm», -Tashkent. 1999. 30 s.
3. Muradov R., Muminov M., Obidov A. Kamen dlya xlopka-syrsa. Patent. № IAP 02993, 2005.30.12
4. Fiber Waste From Cotton Process Technological Processes / I.Abbazov, M.Xodjiev, I.Makhkamov // International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology ISSN: 2249-8958 Vol.9 Issue 3 (2020) –pp. 5-8.
5. Bitus Ye.I., Kuzyakova S.A., Tashpulatov D.S. i dr. Razrabotka separatora xlopka sqrsa novoy konstruksii dlya otdeleniya voloknistoy massq ot vozdushnogo potoka. Sbornik trudov konferensii, M., 2020.-s.67-70.
6. Patent na poleznuyu modelUZ FAP 01576 “Separator-ochistitel xlopka-syrsa” Kuliyeu T.M, Maksudov E.T, Jumaniyazov K, Borodin P.N, Kurbanbayev E.B // Rasmiy axborotnoma-2021 y.
7. E.B.Kurbanbayev, K.Djumaniyazov, P.N.Borodin «Razrabotka sxemy separatora-ochistiteli xlopka-syrsa i konstruksii vozduxopronisayemogo planchatogo barabana» INNAVATION 2019 Mejdunarodnaya nauchnaya konferensiya Toshkent 2019 y (339-341)
8. Kurbanbayev E.B. Razrabotka konstruksii i obosnovaniye parametrov separatora-ochistitelya xlopka-syrsa. Diss. doktora filosofii po texn. naukam. Tashkent, 2021.-99s.
9. «Razrabotka separatora-ochistitelya dlya mejsexovogo transportirovaniya xlopka-syrsa» NTO, Tema 1803, R. K. Djamolov i dr. AO «Paxtasanoat ilmiy markazi», Tashkent, 2019 g.

10. Kurbanbayev Elyor Baxtiyarovich «Определение ochistitelnogo effekta i povrejdennosti semyan v zavisimosti ot zazora mejdu barabanami i perforirovannykh setok» Namangan muxandislik-texnologiya instituti” Paxta to’qimachilik va engil sanoat maxsulotlari sifatini ta’minlashning zamonaviy konsepsiyalari” mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya NAMANGAN-2021 (280-282) betlar

11. Djurayev A., Mamatova D. Influence of belt transmission parametrs on the stiffness of the elastic elements of the driven pulley and tensioning roller.// International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE) ISSN: 2277-3878, Volume-8 Issue-4, November 2019, P. 37-42.

12. Djurayev A., Behbudov Sh. H., Amonov A. R., Qodirova D. X. Teoretiko-experimental method of definition of parameters of the roller with the rubber plug of the device for drawing of the polymeric composition on lines of sewed materials.// ‘International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)’, ISSN: 2278–3075 (Online), Volume-9 Issue-1, November 2019, Page No. 2069-2074.

13. Djamolov R., Sheraliev Sh. Cientific and practical basis for the creation of cotton seed preparation technology.// Vol. 10, Issue 3, Jun 2020, 9525-9536.

14. Djamolov R., Sheraliyev Sh., Turaeva Sh. Development Of Effective Technology Of Cotton Cleaning.// The American Journal of Engineering and Technology Published: September 14, 2020 | Pages: 27-31.

15 Djurayev A., Kuliev T.M., Improvement of the Construction and Justification of Parameters of the Fibrous Material Regenerator.// International Journal of Advanced Science and Technology Vol. 29, No. 8s, (2020), pp. 453-460.

PASKAL DASTURINING AYRIM OPERATORLARI HAQIDA

Aroyev D.D.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti
"Matematika" kafedrası dotsenti, PhD*

Yakubjonova M.I.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti
"Matematika" kafedrası katta o'qituvchisi, PhD*

Tayanch so'zlar: Paskal dasturi, dasturlash tillari, shl, shr operatorlari, and, or, xor operatorlari.

Ключевые слова: программа на языке Паскаль, языки программирования, операторы shl, shr и, или, операторы xor.

Key words: Pascal program, programming languages, shl, shr operators, and, or, xor operators.

Резюме:

Ushbu maqolada paskal dasturining bir muncha e'tibor qaratilmay qolgan operatorlari shl va shr operatorlari haqida bayon etilgan. Ko'pchilik o'rganuvchi va o'rgatuvchilar and, or, xor operatorlari faqat ikki va undan ortiq shart operatorlari o'rtasida mantiqiy bog'liqlikni amalga oshirish uchun ishlatiladi deb tushunishadi. Maqolada bu operatorlardan foidalanish mumkin bo'lgan boshqa holatlari keltirilgan.

Резюме:

В данной статье описаны некоторые забытые операторы программы Паскаль, операторы shl и shr. Большинство учащихся и учителей понимают, что операторы and, or и chorus используются только для создания логических связей между двумя или более условными операторами. В статье представлены другие случаи, когда возможно использование этих операторов.

Summary:

This article describes some neglected operators of Pascal program, shl and shr operators. Most learners and teachers understand that the and, or, and chorus operators are only used to make logical connections between two or more conditional operators. The article presents other cases where it is possible to use these operators

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev "Bolalar va yoshlarga maxsus fanlar, mamlakatimiz va jahon sivilizatsiyasi tarixini, xorijiy tillarni va zamonaviy kompyuter dasturlarini chuqur o'rgatish vazifalari hali sifatli va to'laqonli holda echilgani yo'q" deb ta'kidlab o'tgan. Endigi asosiy vazifa yuqorida aytib o'tilgan sohalarni jadal jivojlantirish va kompyuterning jamiyat, xalq xo'jaligi ta'lim-tarbiya sohasidagi ahamiyati beqiyos ekanligini yoshlarga

tushuntirishdan iborat. Bu borada olib boriladigan ishlar xalq ta'lim tizimini ma'muriy boshqarishdan tortib, alohida maktab, kasb-hunar kollejlari, oiliy ta'lim muassalari faoliyatini tashkil etish, boshqarish, nazorat qilishgacha, sinf jamoalarida o'quv predmetlarini o'rganishni tashkil qilishdan tortib, o'quvchilarning individual mashg'ulotlarini tashkil qilish muammolarini tashkil etishgacha bo'lgan muammolarni qamrab oladi. O'quvchilarni fan to'garaklariga jalb qilish va dastur operatorlari haqida qo'shimcha ma'lumotlar berish foydadan holi bo'lmaydi.

Biz quyida shunday operatorlar va ularni ishlatilish holatlarni keltirmoqchimiz:

– Siz shl va shr operatorlari haqida bilasizmi?

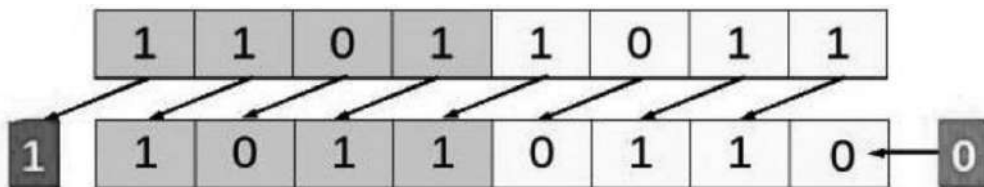
Bu savolga ko'pgina informatika fani qiziquvchilarida javob topilmaydi.

Demak, bu operatorlar haqida ma'lumot berib o'tamiz.

Shl va shr operatorlari siklik siljish operatorlari deb ataladi. Shl operatori berilgan ikkilik sanoq sistemasidagi axborotni (sonni) chapga siljitadi.

Masalan:

1-misol: 11011011 shl 1 ushbu misolni quyidagicha chapga bir xona siljitib quyidagi natijani olamiz : 101101100 .

2-misol:

Var

A:byte;

Begin

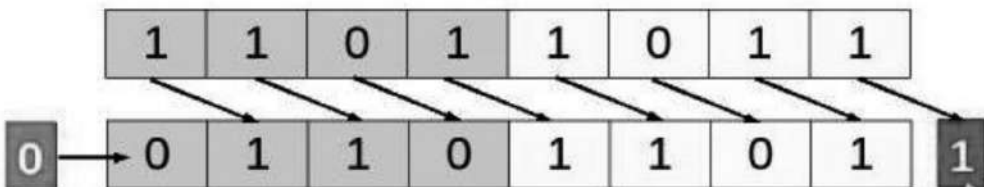
A:=11; {00001011}

Writeln('A shl 1=', A shl 1); {00010110=22}

End.

Bu dastur natijasi quyidagicha:

A sh 1=22

3-misol: 11011011 shr 1 ushbu misolni quyidagicha o'ngga bir xona siljitib quyidagi natijani olamiz : 01101101

A shr 1=5

Ko'pchilik o'rganuvchi va o'rgatuvchilar and, or, xor operatorlari faqat ikki va undan ortiq shart operatorlari o'rtasida mantiqiy bog'liqlikni amalga oshirish uchun ishlatiladi deb tushunishadi.

var

```
writeln('A xor B = ', A xor B);    {00001101 = 13}
```

Yuqoridagi misolni tahlil qilib ko'raylik

Dastab not operatori, bu operator mantiqiy funksiya bo'lib mulohaza rost bo'lsa yolg'on (1 bo'lsa 0), yolg'on bo'lsa rost (0 bo'lsa 1)ga aylantiradi.

Bizga $A:=11$ bu sonni ikkilik sanoq sistemasi kompyuter hotirasida $A:=00001011$ ko'rinishida bo'ladi.

Bu jarayonni quyidagi jadvalda ifodalaymiz.

A	0	0	0	0	1	0	1	1
Not A	1	1	1	1	0	1	0	0

Natija not $A=111101002=244_{10}$

And operatori ikki mulohazalarning hammasi rost bo'lganda rost qolgan hollarda yolg'on bo'ladigan mulohazalarning ko'paytmasi deb tushuntiramiz. Yuqoridagi misolimizda esa A and B tarzida va $A=00001011$, $B=00000110$ ga teng.

Quyidagi jadval orqali ifodalaymiz.

A	0	0	0	0	1	0	1	1
B	0	0	0	0	0	1	1	0
A and B	0	0	0	0	0	0	1	0

Natija A and B = $000000102=2_{10}$

Or operatori ikki mulohazalarning aqalli bittasi rost bo'lganda rost qolgan hollarda yolg'on bo'ladigan mulohazalarning yig'indisi deb tushuntiramiz. Yuqoridagi misolimizda esa A or B tarzida va $A=00001011$, $B=00000110$ ga teng.

Quyidagi jadval orqali ifodalaymiz.

A	0	0	0	0	1	0	1	1
B	0	0	0	0	0	1	1	0
A or B	0	0	0	0	1	1	1	1

Natija A or B = $000011112=15_{10}$

Xor operatori ikki mulohazalarning qiymatlari har hil bo'lganda rost qolgan hollarda yolg'on bo'ladigan mulohaza deb tushuntiramiz. Yuqoridagi misolimizda esa A xor B tarzida va $A=00001011$, $B=00000110$ ga teng.

Quyidagi jadval orqali ifodalaymiz.

A	0	0	0	0	1	0	1	1
B	0	0	0	0	0	1	1	0
A xor B	0	0	0	0	1	1	0	1

Natija A and B = $000011012=13_{10}$

And, Or, xor operatorlari va ularning yuqorida ko'rsatilgan ishlatilish holatlarini umumta'lim maktablari va akademik litseyilar o'qituvchilari darsdan tashqari mashg'ulotlar hususan fan to'garaklarini tashkil etishda uslubiy – metodik ta'minot sifatida foydalanishlari mumkin. Yuqoridagi misollar

o'quvchilar va umumta'lim maktabi o'qituvchilari hamda abituriyentlar uchun qiziqarli ma'lumot bo'ladi deb o'ylaymiz.

Yuqoridagi kabi qiziqarli ma'lumotlar fan to'garaklarida berilishi o'quvchilarni paskal va shu kabi boshqa dasturlash tillariga qiziqishlarini orttiradi va kelajakda yurtimizda dasturchi, web dasturchilar ko'payishiga zamin yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Abramov V.G., Trifonov N.P., Trifonova G.N. Введение в языке Паскаль. М., «Наука», 1998 -y.
2. R.A.Ro'ziyev, G'.R.Yodgorov, O'.M.Mirsanov "Delphi dasturlash tilini o'rganish". Navoiy – 2012 y.
3. Абрамов С. А. Задачи по программированию. Москва, Наука, 1988 й.
4. Azlarov T.R., Sh. Sh. Ashirov. Informatikadan olimpiada masalalarini echish. Toshkent, Kibernetika, 1993 y.
5. Buxtiyarov A.M. Sbornik zadach po programmirovaniyu. Moskva, Nauka, 1988y.
6. Otaxanov N.A. TURBO PASKAL dasturlash tili. Namangan, 2002 y.
7. <http://www.statistica.ru>
8. <http://www.dlmsk.fio.ru>

QISHLOQ XO'JALIGI MUHANDISLIGI YO'NALISH TALABALARI UCHUN FIZIKA FANINI O'QITISHNING O'RNI

Turg'unov A.R.

*Namangan muhandislik qurilish instituti
Fizika kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: fizika fanining sohalaridagi o'rni, fizikani o'qitishning takomillashtirish, fotoeffekt, rentgen nurlari, moddalarda metal bog'lanishlar.

Ключевые слова: роль физики в данной области, совершенствование преподавания физики, фотоэффект, рентгеновские лучи, связи металлов в веществе.

Key words: the role of physics in the field, improvement of physics teaching, photo effect, X-rays, metal bonds in matter.

Резюме:

Maqolada qishloq xo'jaligi, ishlab chiqarish va texnika sohalarida talim olayotgan talabalarga Fizika faniningsohalariga tegishli mavzularini tadbiqu ko'rsatilgan.Turli sohalar uchun fizika fanining qaydarajada ahamiyatliligi tushuntirilgan hamda qo'llanish sohalar ko'rsatib o'tilgan. Talabalarni nazariy olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishlari va rivojlantirishlari ushbu maqolada keng ochib berilgan.

Резюме:

В статье показано применение тем физики для студентов, обучающихся в областях сельского хозяйства, производства и технологий. Объясняется важность физики для разных областей и показаны области применения. В данной статье широко раскрыты способности студентов применять и развивать теоретические знания на практике.

Summary:

The article shows the application of the topics of physics to students studying in the fields of agriculture, production and technology. The importance of physics for different fields is explained and the fields of application are shown. The ability of students to apply and develop theoretical knowledge in practice is widely disclosed in this article.

Kirish. Insoniyat tug'ilibdiki tabiat bilan birga hamnafas bo'lib yashaydi, uni ko'radi his qiladi o'rganadi borliqni anglashga harakat qiladi. Makro olamdan mikro olamga o'tganda biz bevosita qatnasha olmaymiz uni biz bilvosita o'rganamiz ya'ni turli tajribalar o'tkazib ularni tahlil qilib hulosalarimmizni nazariya bilan bog'lab mikro olamni anglab boramiz. Insoniyat bir necha mingyillardirki er yuzida yashab kelmoqda xo'sh mikro olamni bilmasak uni

anglamasak hayot bo'lmaydimi degan jo'ng savollar ilk ta'surotlarda paydo bo'lishi tabiiy albatta. Ammo inson yashar ekan u extiyojmand bo'ladi qaysiki manoda oziqlanishi hamda turli muhitlarda yashashi, madomiki bu endi ko'p unsurlarni o'z ichiga oladi. Insonni yashayotgan makonidan kelib chiqib uning turli unsurlarga extiyoji turli darajada bo'ladi. 21-asr sivilizatsiyaning yuqori cho'qqisida bo'lsakdayerning turli nuqtalarida ilm fanning rivojlanishi har hildir sababi o'sha joy uchun tabiiy infratuzilma va tabiiy resurslarni tasiriham katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Bizning davlatimmiz ham tabiiy resurslarga boy va rang barang infratuzilmaga ega bu esa iml fanning rivojlanishida katta ahamiyatga ega ekanligiga asos bo'ladi. Yurtimmizda qaysi sohani qaramaylikki faol tarzda rivojlanib bormoqda, masalan agrar soha bo'ladimi yoki engil sanoatdan tortib og'ir sanoat bo'ladimi hammasida ilm-fanni yuksak darajada ekanligini ko'rishimmiz mumkin. Fan va texnikaning rivojlanishi insoniyatdan ish jarayonida bilim va malakalarini oshirib borishni talab etadi[1].

Mavzuning dolzarbligi. Endi fizika fanining turli sohalar uchun qaydarajada ahamiyatga ega ekanligini bir tahlil qilib ko'rsak. Mamlakat rivojlanishi uchun harbir sohani o'rni vaulushi bo'ladi albatta. Malum bir sohani rivojlanishida ushbu soha bo'yicha olib borilayotgan ilmiy izlanishlar o'tkazilayotgan tadqiqotlar negizida qaysidir fanlar asos bo'lib yotadi. Qaysiki sohani qaramaylik fizika fani bilan chambarchas bog'liq. Fizika fanining har birbo'limi bugungi kunda insoniyat hayotiga shu qadar chuqur kirib borganki o'rta maktabdan boshlab oliy talim va talimning keying bosqichlaridaham o'qitib kelinmoqda. Oliy talimda tahsil olayotgan talabalar o'z mutaxassisliklari bo'yicha etuk kadr bo'lishlari uchun qaysi fanlarni chuqurroq o'rganishlari kerakligini aniq bilishlari va o'sha fanlarni puxta o'rganishlari kerak.

Tadqiqot muammosini qo'yilishi. Bugungi taraqqiyotni shiddatli rivojlanishida yoshlarni tashqi salbiy tasirlardan, turlihil ijtimoiy o'yinlar mantiqsiz odatlardan etiborini burib ilmga qiziqtirish ularni ishonchli manbaalarga yo'naltirish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biriga aylanib ulgurdi. Afsuski hozirda o'qitish uslublarini eskirganligi, adabiyotlarni hozirgi zamon yangiliklari bilan uyg'unlashmaganligi, tabiiy va aniq fanlarda zamonaviy laboratoriyalarni kamligi, talabalarni egallayapkan mutaxassisliklarida o'qitilayotgan fanlarni qaydarajada mos tushishi og'riqli nuqtalardan bo'lib qolmoqda. Texnika, ishlab chiqarish, qurilish sohalari hamda qishloq xo'jaligi sohalarida bokalavr bosqichida tahsil olayotgan talabalarga fizika fanining dars soatlarini qisqarishi vamavzular bo'yicha boshlang'ich bilimlarni egallashlari uchun ajratilgan soatlar kamlik qilayotgani, kadrlarni

tor doirada bilimlar bilan yuqoridagi sohalarida oqsoqliklarni keltirib chiqishiga sababchi omil sifatida qarash mumkin.

Tadqiqot maqsadi. Bu maqolada fizika fanining ayrim sohalaridagi ahamiyati, sohani rivojidadagi o'rni, fanning yutuqlari va yangiliklari haqida batafsil yoritish maqsad qilib olingan. Yoshlarni bilim saviyasini kengaytirish ularni jahon standartlariga mos holda o'qitish, o'z mutahassisligi bo'yicha ilmiy tadqiqotlarini rivojlantirishida kerakli maslahatlar berish maqsad qilib olingan.

Tadqiqot vazifa. Talabalarga fizika fanidan boshlang'ich tushunchalarni berish turli sohalar bo'yicha so'ngi yangiliklar va ixtirolarda fanning ahamiyatini ko'rsatish, ularni dunyo qarashini kengaytirishasosiy vazifa qilib belgilab olingan.

Asosiy qism. Qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarishda foydalaniladigan bazi qurilmalarni ishlash mehanizmi fizika fanining tegishni qonuniyatlari asosida ishlashini bir necha misollar bilan ko'rib chiqamiz. Bunda talabalarda fanni tushunishlari osonlashadi va qiziqishlari ortadi.

Atom fizikasi qishloq xo'jaligi sohasiga tegishli fanlar bilan shunchalik chambarchas va ko'p qirrali bog'langanki, fizika dala hosildorligini oshirish va chorvachilik mahsulotlarini ko'paytirish tadbirlarida shakl – shubhasiz o'z o'rniga ega[2]. Misol uchun qishloq xo'jaligida atom fizikasini bilish qaydarajada muhim hisoblanadi degan savolga javoban quyidagilarni sanashimmiz mumkin:

Dala ekinzorlarni sug'orishda suv nasoslaridan foydalanishva suv taqsimotini hisoblashda elektr energiyaga bo'lgan ehtiyoj tug'uladi. Bugungi kunda elektr energiyasini tejash, muqobil energiya manbaalaridan keng maqsadda foydalanish muhim hisoblanadi. Qishloq hududlari va katta ekinzorlarda transformatoridan ancha uzoq bo'lgan suv inshootlaridan foydalanish yoki suv sathlarini o'lchashda suv hisoblagichlaridan foydalanishda elektr energiyani quyosh panellari yordamida olib, foydalanish keng joriy etilmoqda (1-rasm). Bunda quyosh panellari yordamida elektr tokini olinishi atom fizikasini ichki fotoeffekt mavzusi asosida tushuntiriladi.

1-Rasm quyosh energiyasi bilan ishlaydigan doimiy suv nasosi

Chorvachilik va parrandachilikda ham fizika fanining ma'lum mavzularidagi boshlang'ich bilim va tushunchalarga ega bo'lish muhim hisoblanadi. Zamoyaviy elektron qurilmalar va turli apparatlardan

chorvachilik sohasidaham foydalanishish unumdorligini oshirishda muhim o‘rin egallaydi. Aynan rentgen nurlarining ahamiyati qo‘llanish sohalari bu sohani rivojlanishida katta ahamiyatga egadir.

Veterinariya dinamik rentgen apparati - bu veterinariya tibbiyotida hayvonlarning harakatdagi rentgen tasvirlarini real vaqt rejimida olish uchun ishlatiladigan maxsus tibbiy tasvirlash qurilmasi (2-rasm). Ushbu uskuna veterinariya shifokorlariga hayvonlarning qo‘shma harakati, nafas olish funksiyasi va yutish kabi dinamik jarayonlarni baholash imkonini beradi. U tayanch-harakat a‘zolarining holatini, nafas olish kasalliklarini, oshqozon-ichak kasalliklarini va hayvonlarga ta’sir qiladigan boshqa sharoitlarni baholash uchun qimmatli diagnostika ma’lumotlarini taqdim etadi. Bunda bu apparatni ishlatayotgan mutaxassis rentgen nurlarini hosil bo‘lishi, moddalarda yutilishi uni tasirlari haqida bilimlarga ega bo‘lishlari kerak.

2-rasm Dinamik veterinar rentgen apparati.

Turlixil o‘simliklar sabzavot va poliz ekinlarini etishtirish unumdorlikni oshirishda va ularni turli kasalliklardan himoyalash zararli hashoratlarni yo‘q qilishda juda ko‘p usullardan foydalaniladi shulardan bittasi nurlantirish metodi hisoblanadi. Hozirgi zamon fizikasi erishgan yutuqlar sabzavot ekinlar urug‘iga kichik dozada radioaktiv, lazer nurlar, ko‘zgusimon aks ettirgichlar sistemasi vujudga keltiradigan konsentratsiyalashgan quyosh nuri (IKSS), impulsli nurlantirish, ultratovush, elektr va magnit maydoni ta’sirlari keng qo‘llaniladi. Bunda o‘simlik o‘sib, rivojlanib va hosil shakllanishi hamda hosildorlikka samarali tasir ko‘rsatishi isbotlangan.

Issiqhonalarda etishtirilayotgan sabzavot va poliz ekinlari tezroq hosilga kirishi hosilni sifati yahshi bo‘lishi undan keladigan foydani ortishiga sabab bo‘ladi. Bizga malumki issiqhonalarda asosan tashqi temperatura past bo‘lgan kunlarda asosan qish oylarida faoliyat ko‘rsatadi bunda quyosh nuri juda kam bo‘lishi o‘simliklarda fotosintez jarayonini sekin kechishiga olib keladi, fotosintezni tezlashtirish uchun suniy yorug‘lik manbaalaridan foydalanish katta samara beradi.

Yorug'lik sifatini tartibga solish orqali o'simliklar morfogenezi nazorat qilish sohasida muhim texnologiya hisoblanadi. Yorug'lik manbai sifatida to'liq spektrli LED lampalardan keng ko'lamda foydalaniladi. LED chiroqlar o'simliklarning o'sish davrini qisqartirishga yordam beradi, chunki bu yorug'likning yorug'lik manbai asosan qizil va ko'k yorug'lik manbalaridan iborat bo'lib, o'simliklar uchun eng sezgir yorug'lik diapazonlariga ega bo'lgan nurlar chiqaradi. LED chiroqlaridan chiqadigan 620-630nm to'liq uzunlikka ega qizil nur va 450-460nm hamda 460-470nmli to'liq uzunlikdagi ko'k nurlardan foydalanadi. O'simliklarni etishtirish muhitida LEDlardan keng miqyosda foydalanish bo'yicha tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, LED chiroqlar, sun'iy yorug'lik bilan o'simliklarni etishtirish uchun mos keladi.

Fizika fani faqat shu soha bilan shug'ullanuvchilar uchun kerak deb tor doirada fikr yuritish mutoq hato hisoblanadi. Bu sohani rivojlanishi juda ko'p sohalarni rivojlanishiga sabab bo'lishligini shakshubhasiz ilm fan isbotlab bermoqda.

Qattiq jismlar sohasi engil va og'ir sanoatning tub negizi hisoblanadi. Bunda mustaxkam metallar yaratish va metallarga ishlov berishda fizika fanining "qattiq jismlar" bo'limidagi nazariy bilimlarni chuqur o'rganishni taqazo etadi.

Moddalarning kristall panjara tugunlarida joylashgan zarrachalarning xiliga hamda ularni o'zaro bog'lovchi kuchlarga ko'ra molekulyar, atom, ion va metall bog'lanishlarga ajratiladi[3].

1. Molekulyar bog'lanish: Bunda kristall panjara tugunlaridagi molekulyar kuchlar hisobiga bog'lanadi.

2. Atom bog'lanish: Bunda kristall panjara tugunlarida joylashgan atomlar o'zaro tortishish kuchlari hisobiga bog'lanadi.

3. Ion bog'lanish: Bunda kristall panjara tugunlarida musbat va manfiy zaryadli ionlar ketma-ket tartibda joylashib, o'zaro elektrostatik tortishi kuchlari hisobiga bog'lanadi.

4. Metall bog'lanish: Bunda kristall panjara tugunlarida metall atomlarining musbat ionlari joylashib, ular orasida esa elektronlar erkin harakat qilib o'zaro bog'lanadi.

5. Vodorod bog'lanish: Vodorod atomi bir elektronga ega. Shuning uchun u bitta atom bilan kovalent bog'lanishda bo'lishi mumkin. Agar bu atom vodorod atomi elektronini kuchli umumlashtirsa, manfiy zaryadlangan atomga aylanadi. U vaqtda elektron ko'p vaqt davomida atom yaqinida bo'ladi, proton (vodorod atomi yadrosi) ekranlanmagan bo'ladi (vodorod atomi musbat zaryadlangan) va manfiy zaryadlangan boshqa atomga tortiladi. Bundan vodorod atomi orqali

ikki manfiy zaryadlangan atomlar orasida bog‘lanish yuzaga keladi. Bunday bog‘lanish vodorod bog‘lanish deyiladi.

Shunday moddalar borki, ularning zarrachalari bir yo‘nalishda atom (kovalent) bog‘lanishli ikkinchi yo‘nalishda esa metall bog‘lanishli bo‘ladi.

Qattiq jismlarning issiqlik sig‘imi ham muhim fizik parameter hisoblanib metallarni o‘zida qancha issiqlik miqdorini sig‘dira olishiga aytiladi. Metallarni bu parametrlarini hisoblash va bilish metallar bilan bog‘liq jarayonlarda katta ahamiyatga ega. Qattiq jismlar issiqlik sig‘imi klassik nazariyasi asosida energiyani erkinlik darajalari bo‘yicha tekis taqsimlanishi haqidagi tassavur yotadi. Bir jinsli qattiq jism bir-biriga bog‘liq bo‘lmagan, uchta erkinlik darajasiga ega bo‘lgan, bir xil chastota bilan issiqlik tebranma harakatlarni bajarayotgan zarralar sistemasi deb qaraladi. Har bir erkinlik darajasiga $E = kT$ energiya to‘g‘rikeladi. Qattiq jism molining ichki energiyasi

$$u = 3N_A E = 3N_A kT = 3RT \quad (1).$$

(1) formulada k - Bolsman doimiysi bo‘lib, $u = \frac{R}{N_A}$. N_A - Avagadro soni bo‘lib $N_A =$

$6.023 \cdot 10^{26} \text{ kmol}^{-1}$, T - Absolyut temperatura.

Qattiq jism kristall panjarasining molyar issiqlik sig‘imi ichki energiyadan temperatura bo‘yicha olingan xususiy hosilaga teng:

$$C_\mu = \frac{\partial u}{\partial T} = 3R = 25 \frac{\text{Joul}}{\text{mol} \cdot \text{K}} = 5.97 \frac{\text{kal}}{\text{mol} \cdot \text{K}} \quad (2).$$

Past temperaturalarda kristallar issiqlik sig‘imi kamayib, 0K ga yaqinlashganda nolga intiladi. Past temperaturalarda kristall panjara tugunlarida tebranayotgan zarraning tebranish harakati o‘rtacha energiyasi kvant mexanikasi qonunlari asosida hisoblanadi[4]. Bu kabi atom fizikasini boshlang‘ich malumotlarini soha mutahasisi bilishi muhim hisoblanadi.

Fizikani har bir bo‘limini o‘rganayotganimizda, ilmiy - texnik progressiya yo‘nalishlari ichidan eng muhimini tanlab olib hayotga tatbiq etishga, ikkinchidan fizikaning har bir bo‘limi oxiridagi umumlashtirilgan mavzuni o‘rgangandan keyin, talabalar bilim olishi jarayonida tegishli bo‘limda shakllangan sayoz fikrlarni yo‘q qilishga turli sohalarini rivojlanishida atom fizikasi bo‘limidan olingan zaruriy bilimlarni ajratib olishga sharoit yaratadi.

Ma‘lumki, issiqlik elektr energiyasi manbalari, gidroenergetika va hamon qimmatligicha qolayotgan alternativ turdagi energiya manbalari, yadro energetikasi bilan uzoq muddatlilik, keng ko‘lamlilik, energiya uzatishdagi barqarorlik va narxi bo‘yicha raqobatlasha olmaydi. Atom elektr stansiya(AES)larini kam harajatlilik va arzonligi evaziga AQSH, Kanada, Angliya, Fransiya, Shvetsiya, Finlandiya va boshqa ko‘plab mamlakatlar o‘z iqtisodiyotlarini muvaffaqiyat bilan rivojlantirmoqdalar. Xitoyda zavod-

fabrikalar va ulkan ishlab chiqarish birlashmalari uzluksiz rejimda AESlar hisobiga ishlaydi. Shuningdek, rivojlangan mamlakatlar qatoriga o'tib borayotgan mamlakatlar ham o'z kelajagini AES bilan bog'lamoqda[5].

Tajriba natijalari va muhokamalar. Jamiyatimizni bugungi ijtimoiy iqtisodiy rivojlanish sharoitida aholini bilim saviyasi, ta'lim va ilmiy infratuzilmalarni rivojlanganlik darajasi o'ta muhim ahamiyatga ega.

Qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohalariga yangi innovatsiya va texnologiyalarni keng targ'ib etish ish unumdorligini oshishi, energiyaning tejalishida hamda sifatni oshishiga olib keladi.

Fizika fanining inson hayotidagi ahamiyati yuqorida ko'rsatilgan sohalardan tashqari boshqa barcha sohalargaham bog'liqligini ko'p uchratishimiz mumkin. Fizika fanini o'qitishda eski ananaviy usullardan ko'ra ko'proq hayotiylikka tayangan holda o'qitish bu fanga bo'lgan qiziqishni ortiradi, mavzularni o'zlashtirishda qulayliklar yaratadi. Fizika fani nazariyasi nomutaxassislar uchun ancha murakkablik qiladi shuning uchun bunday yo'nalish talabalariga fanning mavzularini amaliy tadbiri bilan tushuntirish yahshi samara beradi.

Adabiyotlar:

1. Sapayev, B., Saitkulov, F., & Abduraxmanov, A. (2022). O'zbekistonda fizika fani va uning agrar soha mutaxassislarini tayyorlashdagi muhim o'rni. Agro Inform, (2), 83-85.
2. Gulchevskaya V.G. Pedagogicheskie osnovy sovremennogo obrazovaniya. Rostov-na-Donu: izd-vo RO IPK i PRO, 2006.
3. Materialshunoslik (materialshunoslik va konstruksion materiallar) [Matn] : o'quv qo'llanma / A.R. Jo'rayev, Z.D. Rasulova, S.I. Baxtiyorova, K.E. Bolliyev, A.M. Shoimov .-Buxoro: "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona, 2021. -192 b
4. Atom fizikasi: o'quv qo'llanma / G.Axmedova, O.B.Mamatqulov, I.Xolbayev; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - Toshkent: Istiqiol, 2013. - 416 b.

BIR NECHA O'ZGARUVCHILI BUTUN SONLARDA YECHILADIGAN HAR XIL TENGLAMALAR HAQIDA

Axmedova G.A.

Tayanch so'zlar: aniqmas tenglama, echim, qiymat, chegara, qoldiq, nomanfiy, ildiz.

Ключевые слова: неопределённое уравнение, решение, значение, предел, остаток, минус, корень.

Key words: indeterminate equation, solution, value, limit, remainder, negative, root.

Резюме:

Ushbu maqolada bir necha o'zgaruvchili butun sonlarda echiladigan tenglamalarni echishdan namunalar keltirilgan. Bu tenglamalarni echish uchun alohida usullar mavjud bo'lmaganligi uchun ularni echish hammaga qiziqroq masalalardan hisoblanadi.

Резюме:

В этой статье приведены примеры решения целочисленных уравнений с несколькими переменными. Поскольку специальных методов решения этих уравнений не существует, их решение является одной из самых интересных задач для каждого.

Summary:

This article provides examples of solving integer equations with several variables. Since there are no special methods for solving these equations, solving them is one of the most interesting problems for everyone.

Bittadan ortiq noma'lumlarni o'z ichiga oluvchi tenglama aniqmas tenglama deyiladi. Noma'lumlar soni tenglamalar sonidan katta bo'lgan tenglamalar sistemasini aniqmas tenglamalar sistemasini deyiladi. Aniqmas tenglama cheksiz ko'p echimga ega. Odatda aniqmas tenglamalarni butun sonlardagi echimlari qaraladi. Darajasi ikkidan katta bo'lgan ikki va uch o'zgaruvchili har xil tipdagi tenglamalarni butun sonlarda echishni ko'rib o'tamiz.

1-misol. Ushbu $5x^2 + y^2 + 3z^2 - 2yz = 30$ tenglamani eching.

Yechish. Tenglamani quyidagicha shakl almashtiramiz.

$$5x^2 + (y^2 - 2yz + z^2) + 2z^2 = 30,$$

$$5x^2 + (y - z)^2 + 2z^2 = 30$$

Oxirgi tenglamadan ko'rinib turibdiki, har bir o'zgaruvchi modulidan katta bo'lmagan qiymatlarni qabul qiladi. x ning chegarasini aniqlaymiz

$$5x^2 \leq 30, \quad x^2 \leq 6, \quad |x| \leq 2, \quad -2 \leq x \leq 2$$

Avval x ning manfiy bo'lmagan qiymatlarini olamiz. U holda $0 \leq x \leq 2$.

1) $x = 0$ bo'lsin. U holda tenglama

$$(y - z)^2 + 2z^2 = 30$$

ko'rinishini oladi. Endi z ning chegarasini aniqlaymiz.

$$2z^2 \leq 30, \quad z^2 \leq 15, \quad |z| \leq 3.$$

Agar $z^2 = 0, 1, 4, 9$ bo'lsa oxirgi tenglamadan

$$(y - z)^2 = 30, 28, 22, 12$$

bo'ladi. Bu 4 ta holda butun sonlarda echim mavjud emas.

2) $x = 1$ bo'lsin.

$$5 + (y - z)^2 + 2z^2 = 30,$$

$$(y - z)^2 + 2z^2 = 25$$

Bunda $z = 0$ da $y \pm 5$ bo'ladi.

3) $x = 2$ bo'lsin. U holda

$$20 + (y - z)^2 + 2z^2 = 30,$$

$$(y - z)^2 + 2z^2 = 10$$

Bu oxirgi tenglama ham butun sonlarda echimga ega emas. $x = -1$ da ham y va z ning qiymatlari $x = 1$ dagi singari bo'ladi.

$$\text{Javob: } (1; 5; 0), (1; -5; 0), (-1; 5; 0), (-1; -5; 0).$$

2-misol. Ushbu $x^3 + y^3 = 9z + 5$ tenglama butun sonlarda echimga egami?

Yechish. Butun sonning kubini 9 ga bo'lsak qoldiqda 0, 1 yoki 8 hosil bo'ladi. Natijada 2 ta kublar yig'indisini 9 ga bo'lsak, 5 qoldiq qolmaydi. Bu tenglama butun sonlarda echimga ega emas.

3-misol. Shunday natural p va q larni topingki, $x^2 + pqx + p + q = 0$ tenglama faqat butun ildizlarga ega bo'lsin.

Yechish. Tenglamaning butun ildizlarini x_1 va x_2 bilan belgilaylik. Viyet teoremasiga ko'ra

$$\begin{cases} x_1 + x_2 = pq \\ x_1 x_2 = p + q \end{cases}$$

p va q lar natural sonlar bo'lganligi uchun sistemadan x_1 va x_2 lar ham natural sonlar bo'ladi. Sistemani echish uchun birinchi tenglamadan ikkinchisini ayiramiz

$$x_1 + x_2 - x_1 x_2 = pq - p - q$$

$$(x_1 + x_2 - x_1 x_2 - 1) + 2 = pq - p - q + 1$$

$$(x_1 - 1)(1 - x_2) + 2 = (p - 1)(q - 1)$$

$$(x_1 - 1)(x_2 - 1) + (p - 1)(q - 1) = 2$$

Bu oxirgi tenglamani qaraylik. Ikkita butun manfiy bo'lmagan sonlar yig'indisi 2 ga quyidagi 3 ta holda teng bo'lishi uchun

$$\begin{cases} (x_1 - 1)(x_2 - 1) = 2 \\ (p - 1)(q - 1) = 0 \end{cases}, \begin{cases} (x_1 - 1)(x_2 - 1) = 1 \\ (p - 1)(q - 1) = 1 \end{cases}, \begin{cases} (x_1 - 1)(x_2 - 1) = 0 \\ (p - 1)(q - 1) = 2 \end{cases}$$

Birinchi sistemani echamiz.

$$\begin{cases} x_1 - 1 = 1 \\ x_2 - 1 = 2 \end{cases}, \begin{cases} x_1 = 2 \\ x_2 = 3 \end{cases}, \text{ yoki } \begin{cases} x_1 - 1 = 2 \\ x_2 - 1 = 1 \end{cases}, \begin{cases} x_1 = 3 \\ x_2 = 2 \end{cases}.$$

Dastlabki $\begin{cases} x_1 + x_2 = pq \\ x_1 x_2 = p + q \end{cases}$ sistemadan $p = 1$ bo'lsa $q = 5$ bo'ladi. Agar $q = 1$ bo'lsa

$p = 5$ bo'ladi. Qolgan sistemalar ham shunday echiladi va javob olinadi.

Javob: $p = 1, q = 5; p = 5, q = 1; p = q = 2; p = 2, q = 3; p = 3, q = 2$

4-misol. $3^x - 5 = 4y$ tenglamani butun sonlarda eching.

Yechish. Birinchi navbatda x manfiy bo'lmashligi kerak, aks holda 3^x daraja kasrga aylanadi. x ning qanday butun nomanfiy qiymatlarida $3^x - 5$ ayirma 4 ga bo'linadi degan savolga javob beramiz. Tanlash yo'li bilan $3^x - 5$ ifoda 4 ga $x = 0, 2, 4$ larda bo'linishi, $x = 1, 3, 5$ larda esa bo'linmasligi kelib chiqadi. Demak, 2 ta x juft va x toq bo'lgan hollarni qaraymiz.

1) x juft bo'lsin $x = 2n$, n butun nomanfiy son.

$$3^x - 5 = 3^{2n} - 5 = (3^{2n} - 1) - 4$$

$3^{2n} - 1$ ayirma 4 ga bo'linadi. Shuning uchun oxirgi tenglikning o'ng tomoni 4 ga bo'linadi. Endi y ni topamiz.

$$y = \frac{1}{4}(3^x - 5) = \frac{1}{4}(3^{2n} - 5)$$

2) x toq bo'lsin. $x = 2n + 1$, n butun manfiy bo'lmagan son.

$$3^x - 5 = 3^{2n+1} - 5 = 3 \cdot 3^{2n} - 5 = (3(3^{2n} - 1) + 1) - 5 = 3(3^{2n} - 1) - 2$$

Oxirgi ayirma biror bir n ning butun nomanfiy qiymatida 4 ga bo'linmaydi. Demak, bu holda tenglama butun sonlarda echimga ega emas.

Javob: $(2n; \frac{1}{4}(3^{2n} - 5))$, n ixtiyoriy butun nomanfiy son.

5-misol. Ushbu

$$\operatorname{arctg} \frac{1}{x} + \operatorname{arctg} \frac{1}{y} = \operatorname{arctg} \frac{1}{2}$$

tenglamani butun echimlarini toping.

Yechish. Tenglikning har ikki tomonini tangenslaymiz.

$$\operatorname{tg} \left(\operatorname{arctg} \frac{1}{x} + \operatorname{arctg} \frac{1}{y} \right) = \operatorname{tg} \left(\operatorname{arctg} \frac{1}{2} \right)$$

Tenglikning chap qismiga 2 ta argument yig'indisining tangensi formulasini qo'llaymiz.

$$\frac{\operatorname{tg} \left(\operatorname{arctg} \frac{1}{x} \right) + \operatorname{tg} \left(\operatorname{arctg} \frac{1}{y} \right)}{1 - \operatorname{tg} \left(\operatorname{arctg} \frac{1}{x} \right) \cdot \operatorname{tg} \left(\operatorname{arctg} \frac{1}{y} \right)} = \frac{1}{2}$$

$$\frac{\frac{1}{x} + \frac{1}{y}}{1 - \frac{1}{x} \cdot \frac{1}{y}} = \frac{1}{2}, \quad \frac{x+y}{xy-1} = \frac{1}{2}, \quad 2x+2y=xy-1, \quad 2x+1=xy-2y,$$

$$y = \frac{2x+1}{x-2} = \frac{(2x-4)+5}{x-2} = 2 + \frac{5}{x-2}$$

$x - 2$ ayirma faqat 1, 5, -1, -5 qiymatlarni qabul qiladi. Bu 4 ta holni ko'rib o'tamiz. Natijada $(3; 7), (7; 3), (1; -3), (-3; 1)$ juftliklarni hosil qilamiz. Endi tekshirib ko'rishimiz kerak. Ikkita

argumentning tangenslari teng bo'lsa, bu argumentlar teng bo'lmashligi mumkin. Bizning misolimizda bunday hol bo'lmaydi. Masalan, $x = 3, y = 7$ bo'lsa, $\arctg \frac{1}{3}$ va $\arctg \frac{1}{7}$ birinchi chorakka tegishli bo'ladi, ikkita bunday burchaklar yig'indisi ikkinchi va uchinchi chorakka tegishli bo'lmaydi. Natijada u birinchi chorak burchagi bo'ladi va $\arctg \frac{1}{2}$ ga teng bo'ladi

Javob: $(3;7), (7;3), (1;-3), (-3;1)$

Adabiyotlar:

1. Олехник С.Н.и др.Уравнения и неравенства. Нестандартные решения. 10-11 классы. Учебно-метод. пособие. Москва. 2001.
2. О.А.Иванов. "Практикум по элементарной математике" Алгебро-аналитические методы. Мцнмо 2001.
3. И.Ф.Шарыгин, В.И.Голубев. Факультативный курс по математике. Москва.Просвещение.1991.
4. В.В.Вавилов,Н.И.Мельников,С.Н.Олехник,Пасиченко П.Н. Задачи по математике. Алгебра. Справочной пособие. Москва. Наука.1987г.

AMALIY MASHG'ULOT DARSLARIDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNING QO'LLANILISHI

Tadjibayeva M.R.

Qo'qon davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: raqamli texnologiyalar, amaliy mashg'ulotlar, virtual laboratoriyalar, simulyatorlar, interaktiv platformalar, ta'lim samaradorligi.

Ключевые слова: цифровые технологии, практические занятия, виртуальные лаборатории, симуляторы, интерактивные платформы, эффективность образования.

Key words: digital technologies, practical training, virtual laboratories, simulators, interactive platforms, educational efficiency.

Резюме:

Ushbu maqolada amaliy mashg'ulotlarda raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi, ularning ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni va amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish usullari tahlil qilingan. Raqamli vositalar, jumladan, virtual laboratoriyalar, simulyatorlar va interaktiv platformalar orqali talabalarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan. Shuningdek, maqolada raqamli texnologiyalarni qo'llashda yuzaga keladigan muammolar va ularni hal qilish yo'llari muhokama qilingan.

Резюме:

В данной статье анализируется использование цифровых технологий в практических занятиях, их роль в повышении эффективности образования и методы организации учебного процесса. Рассмотрены возможности развития знаний и навыков студентов с использованием цифровых средств, включая виртуальные лаборатории, симуляторы и интерактивные платформы. Также обсуждаются проблемы применения цифровых технологий и пути их решения.

Summary:

This article analyzes the application of digital technologies in practical training, their role in enhancing educational efficiency, and methods for organizing the learning process. The potential for developing students' knowledge and skills through digital tools, including virtual laboratories, simulators, and interactive platforms, is discussed. The article also addresses the challenges of implementing digital technologies and proposes solutions.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar inson faoliyatining barcha sohalariga chuqur kirib kelgan bo'lib, ta'lim tizimida ham ulardan keng foydalanilmoqda. Ayniqsa, amaliy mashg'ulotlarda raqamli texnologiyalarni qo'llash ta'lim jarayonini samarali va innovatsion qilishga xizmat qilmoqda.

Ta'lim mazmunining yanada boyitilishi, o'quvchilarning o'zlashtirish ko'nikmalarining rivojlanishi va bilim olish jarayonining qiziqarli bo'lishi raqamli texnologiyalarning qo'llanishi bilan bevosita bog'liqdir.

Amaliy mashg'ulotlar nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llashni ta'minlovchi muhim pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi, murakkab masalalarni yengillashtiradi va ta'lim sifatini oshirish imkonini beradi.

Mazkur maqolada amaliy mashg'ulotlarda raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati, qo'llash usullari hamda ularning ta'lim jarayoniga ta'siri o'rganiladi. Shuningdek, ushbu jarayonda uchraydigan muammolar va ularni hal qilish yo'llari muhokama qilinadi.

Raqamli texnologiyalarning amaliy mashg'ulotlardagi ahamiyati

Raqamli texnologiyalar amaliy mashg'ulotlarning samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutadi. Ular ta'lim jarayonini yanada interaktiv, qiziqarli va individual yondashuvga asoslangan qilish imkonini beradi. Quyida raqamli texnologiyalarning amaliy mashg'ulotlardagi asosiy ahamiyat jihatlari keltiriladi:

1. Murakkab jarayonlarni tushuntirishni soddalashtirish

Raqamli texnologiyalar orqali murakkab mavzularni tushuntirishda foydalaniladigan animatsiyalar, simulyatsiyalar va 3D modellash jarayonlarni o'quvchilarga osonroq va tushunarli tarzda yetkazishga yordam beradi. Masalan, muhandislik yoki biologiya sohasidagi murakkab mexanizmlar va jarayonlar vizual ko'rinishda taqdim etilishi talabalar bilimini mustahkamlaydi.

2. Amaliyotning xavfsizligini ta'minlash

Kimyo yoki fizika kabi xavfli eksperimentlar virtual laboratoriyalar yordamida bajarilishi mumkin. Bu talabalarni zararli oqibatlardan himoya qiladi va eksperimentlarni ko'p marotaba takrorlash imkonini yaratadi.

3. Individual yondashuvni ta'minlash

Raqamli texnologiyalar orqali har bir o'quvchining bilim darajasini hisobga olib, individual ta'lim dasturlarini yaratish va qo'llash imkoniyati mavjud. Bu yondashuv talabalar qiziqishlari va qobiliyatlariga mos ta'lim olishlarini ta'minlaydi.

4. Interaktivlik va real vaqtli qayta aloqa

Interaktiv platformalar va texnologik vositalar yordamida talabalar o'z bilim va ko'nikmalarini real vaqt rejimida sinab ko'rishi, xatolarni aniqlashi va darhol tuzatish choralari ko'rishi mumkin. Bu jarayon talabaning o'zlashtirish darajasini oshiradi.

5. Raqamli vositalar orqali masofaviy ta'lim imkoniyatlari

Raqamli texnologiyalar yordamida talabalar masofadan turib amaliy mashg'ulotlarda ishtirok etishlari mumkin. Masalan, onlayn laboratoriyalar yoki simulyatsiyalar orqali talaba uyda bo'lgan holda dars jarayonlarini kuzatib borishi va faol ishtirok etishi mumkin.

6. Innovatsion ko'nikmalarni rivojlantirish

Amaliy mashg'ulotlarda raqamli texnologiyalarni qo'llash talabalar uchun zamonaviy dasturiy ta'minot va texnik vositalar bilan ishlash tajribasini oshiradi. Bu ularda innovatsion fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantiradi.

7. Ko'rgazmalilik va qiziqarli ta'lim muhiti

O'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish uchun raqamli vositalardan foydalanish muhimdir. Masalan, simulyatsiya o'yinlari, virtual reallik (VR) texnologiyalari yoki raqamli laboratoriyalar orqali o'quvchilarning qiziqishini jalb qilish va bilim olish jarayonini samarali tashkil qilish mumkin.

Raqamli texnologiyalar amaliy mashg'ulotlarni zamonaviy va innovatsion yondashuvlar bilan boyitadi, ta'lim sifatini oshiradi va o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llashlariga yordam beradi. Shu sababli, bu texnologiyalarni ta'lim jarayoniga kengroq joriy etish zarurati dolzarb hisoblanadi.

Amaliy mashg'ulotlarda raqamli texnologiyalarni qo'llash usullari

Amaliy mashg'ulotlarda raqamli texnologiyalarni qo'llash ta'lim jarayonini interaktiv va samarali tashkil etish imkonini beradi. Quyida raqamli texnologiyalarni amaliy mashg'ulotlarda qo'llashning eng samarali usullari keltirilgan.

1. Virtual laboratoriyalar va simulyatorlar

Amaliy mashg'ulotlarda virtual laboratoriyalar va simulyatorlardan foydalanish talabalar nazariy bilimlarini amaliy jihatdan sinab ko'rish imkonini beradi.

- **Kimyo va biologiya:** Virtual laboratoriyalar yordamida xavfli tajribalarni xavfsiz tarzda o'tkazish mumkin.
- **Muhandislik:** MATLAB, AutoCAD, va SolidWorks kabi dasturlar yordamida loyihalash va modellashtirish mashg'ulotlarini tashkil qilish.

2. Interaktiv taqdimot va multimedia vositalari

Raqamli texnologiyalarning multimedia imkoniyatlari amaliy mashg'ulotlarni qiziqarli va tushunarli qiladi.

- PowerPoint, Prezi kabi dasturlarda o'zaro bog'langan interaktiv taqdimotlar yaratish.

- Animatsiya va video materiallardan foydalanish orqali darslarni yanada boyitish.

3. Raqamli o'quv platformalari va mobil ilovalar

Amaliy mashg'ulotlar uchun maxsus o'quv platformalari va ilovalardan foydalanish o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi.

- Platformalar: Moodle, Google Classroom, Edmodo orqali dars materiallarini o'quvchilarga yetkazish va nazorat qilish.
- Ilovalar: Quizlet, Kahoot, va Socrative kabi interaktiv o'yin shaklidagi testlardan foydalanish.

4. Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari

VR va AR texnologiyalari amaliy mashg'ulotlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

- **VR vositalari:** Virtual muhitda murakkab jarayonlarni o'rganish va mashq qilish.
- **AR vositalari:** Haqiqiy muhitda kengaytirilgan vizual elementlar orqali tajriba o'tkazish yoki mavzuni o'zlashtirish.

5. Dasturiy vositalar orqali hisoblash va loyihalash

Muhandislik va texnologiya fanlarida dasturiy vositalardan foydalanish talabalar ko'nikmalarini rivojlantiradi.

- **MATLAB va Python:** Ilmiy hisoblashlar va muhandislik masalalarini yechish.
- **AutoCAD va Revit:** Loyihalash va grafik dizayn topshiriqlarini bajarish.

6. Onlayn platformalarda jamoaviy ishlash

Onlayn vositalar yordamida talabalar guruhlarda ishlash tajribasini orttiradi.

- Google Docs va Miro kabi hamkorlik platformalarida loyihalar ustida birgalikda ishlash.
- Slack yoki Microsoft Teams orqali muhokamalarni tashkil qilish va fikr almashish.

7. Real vaqtli o'quv jarayonini boshqarish

Amaliy mashg'ulotlar davomida raqamli texnologiyalar yordamida real vaqtli aloqa o'rnatish.

- Zoom yoki Microsoft Teams orqali masofaviy mashg'ulotlarni tashkil qilish.
- Talabalar ishlarini real vaqt rejimida kuzatish va ularga fikr bildirish.

8. O'yinlashgan ta'lim (Gamification)

O'quvchilarning qiziqishini oshirish uchun o'yin elementlaridan foydalanish.

- Simulyatsion o'yinlar orqali nazariy va amaliy ko'nikmalarni mustahkamlash.

- Platformalardagi reyting va mukofot tizimlari orqali motivatsiyani oshirish.

9. IoT va aqlli qurilmalardan foydalanish

Amaliy mashg'ulotlarda Internet of Things (IoT) texnologiyalari yordamida real vaqtda ma'lumot yig'ish va tahlil qilish.

- Aqlli qurilmalar yordamida o'quv laboratoriyalarini avtomatlashtirish.
- Ma'lumotlarni IoT orqali to'plab, ularga asoslangan amaliy ishlanmalar yaratish.

10. Raqamli o'quv materiallari va ma'lumotlar bazasi

Amaliy mashg'ulotlarni boyitish uchun onlayn resurslar va ma'lumotlar bazasidan foydalanish.

- Elektron darsliklar, video qo'llanmalar va maxsus ilovalar yordamida mavzuni tushuntirish.
- JSTOR, Springer, va boshqa ilmiy platformalardan ma'lumot olish.

Amaliy mashg'ulotlarda raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi ta'lim jarayonini samarali va innovatsion qiladi. Bu usullar orqali o'quvchilarning bilim olish jarayoni interaktiv, qiziqarli va individual yondashuvga asoslangan bo'lib, amaliy mashg'ulotlar sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. Raqamli vositalardan maqsadli foydalanish o'qituvchilarga ta'lim jarayonini samarali boshqarishda katta yordam beradi.

Amaliy mashg'ulotlarda raqamli texnologiyalardan foydalanish natijalari

1. Bilim olish samaradorligining oshishi: Raqamli vositalar ta'limning intuitiv va interaktiv bo'lishini ta'minlaydi, bu esa talabalar bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi.

2. O'quvchilarning motivatsiyasini oshirish: Raqamli texnologiyalar orqali ta'lim jarayoni o'quvchilarga qiziqarli bo'lib ko'rinadi.

3. Qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish: Simulyatsiyalar va virtual muhitlar talabalarni mustaqil qaror qabul qilishga undaydi.

4. Jamoaviy ishlash ko'nikmalarining rivojlanishi: Onlayn platformalar orqali talabalar birgalikda ishlash va muammolarni hal qilish bo'yicha tajriba oltiradi.

Xulosa. Amaliy mashg'ulotlarda raqamli texnologiyalarni qo'llash zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini samarali shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu texnologiyalar ta'lim jarayonini qiziqarli, interaktiv va tushunarli qilib, o'quvchilarning amaliy faoliyatga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.

Raqamli texnologiyalar yordamida murakkab jarayonlarni tushuntirish osonlashadi, xavfsiz virtual muhitda amaliy mashqlar bajariladi va talabalar individual ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, interaktiv vositalar orqali jamoaviy ishlash ko'nikmalari rivojlanadi, o'quvchilar real vaqt rejimida bilimlarini sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Raqamli texnologiyalarni amaliy mashg'ulotlarda keng joriy qilish quyidagi afzalliklarni ta'minlaydi:

Ta'lim sifatining oshishi.

O'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasining yuqorilashi.

Innovatsion ko'nikmalar va ijodiy fikrlashni shakllantirish.

Kelgusida raqamli texnologiyalarni o'qitish jarayoniga yanada kengroq joriy etish uchun o'qituvchilarni malaka oshirish dasturlari bilan ta'minlash, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va innovatsion yondashuvlarni qo'llash zarurdir. Shu tariqa, raqamli texnologiyalar amaliy mashg'ulotlarni yangi sifat bosqichiga olib chiqib, ta'lim tizimining rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Jonson, M. (2022). Digital Technologies in Modern Education. New York: Academic Press.
2. Xolmatova, N. (2023). Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
3. OECD. (2021). The Impact of Digital Technology on Education. Paris: OECD Publishing.
4. Qosimov, S. (2020). Amaliy mashg'ulotlarda ta'lim texnologiyalari. Toshkent: Fan va ta'lim.
5. UNESCO. (2020). ICT in Education: Policies and Best Practices. Paris: UNESCO.

INTELLEKTIDA NUQSONI BOLGAN BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA FANLARARO ALOQADORLIK ASOSIDA GEOMETRIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH

Raximova N.X.

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
magistri*

Tayanch so'zlar: geometrik tasavvurlar, fanlararo aloqadorlik, intellektual nuqson, boshlang'ich ta'lim, maxsus ta'lim, innovatsion texnologiyalar.

Ключевые слова: геометрические представления, междисциплинарная взаимосвязь, интеллектуальное нарушение, начальное образование, специальное образование, инновационные технологии.

Key words: geometric concepts, interdisciplinary connections, intellectual disabilities, primary education, special education, innovative technologies.

Резюме:

Ushbu maqola intellektida nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinif o'quvchilarida fanlararo aloqadorlik asosida geometrik tasavvurlarni shakllantirishga qaratilgan. Tadqiqotda mazkur jarayonning didaktik asoslari, pedagogik yondashuvlari va innovatsion texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Eksperiment natijalari o'quvchilarning geometrik tushunchalarni yaxshiroq o'zlashtirishi va ularning kognitiv rivojlanishi sezilarli darajada oshganligini ko'rsatdi.

Резюме:

Данная статья посвящена формированию геометрических представлений у учеников начальных классов с интеллектуальными нарушениями на основе междисциплинарной взаимосвязи. В исследовании рассматриваются дидактические основы, педагогические подходы и возможности применения инновационных технологий. Результаты эксперимента показали значительное улучшение усвоения геометрических понятий и когнитивного развития учащихся.

Summary:

This article focuses on the formation of geometric concepts in primary school students with intellectual disabilities through interdisciplinary connections. The study explores the didactic foundations, pedagogical approaches, and possibilities of applying innovative technologies. Experimental results revealed a significant improvement in students' understanding of geometric concepts and their cognitive development.

Hozirgi davr ta'lim tizimida har bir bolaning intellektual, psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o'qitish masalasi dolzarb bo'lib bormoqda. Intellektida nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinif o'quvchilarini

o'qitishda geometrik tasavvurlarni shakllantirish muhim o'rin tutadi. Ushbu jarayon nafaqat matematik bilimlarni rivojlantirish, balki o'quvchilarning tafakkur qobiliyatlarini, makon va shaklni tushunish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Geometrik tasavvurlarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim mazmuni turli fanlar o'rtasidagi aloqadorlikni ta'minlash orqali samarador bo'lishi mumkin. Bu esa matematika, tasviriy san'at, tabiatshunoslik va mehnat ta'limi kabi fanlarning bir-birini to'ldirishi orqali amalga oshadi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning tushunchalarni yanada osonroq o'zlashtirishiga va ularga nisbatan qiziqishning oshishiga xizmat qiladi.

Biroq, intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarning o'ziga xos ehtiyojlari mavjud bo'lib, ular uchun ta'lim jarayonini tashkil etishda maxsus metodologik va didaktik yondashuvlarni qo'llash talab etiladi. Ushbu maqola ushbu ehtiyojlarni inobatga olgan holda, fanlararo aloqadorlik asosida geometrik tasavvurlarni shakllantirishning pedagogik asoslarini ko'rib chiqadi.

Maqolada mazkur jarayonning asosiy tamoyillari, pedagogik usullari va innovatsion texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari haqida so'z yuritiladi. Tadqiqotning maqsadi - intellektida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning ta'lim jarayonida geometrik tushunchalarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishlari uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqishdan iboratdir.

1. Fanlararo aloqadorlikning didaktik asoslari

Boshlang'ich ta'limda fanlararo aloqadorlikni yo'lga qo'yish, ayniqsa, intellektida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun zarurdir. Ushbu yondashuv o'quvchilarning bir fan doirasida o'rgangan tushunchalarini boshqa fanlar kontekstida qo'llashlariga yordam beradi.

- **Matematika va tasviriy san'at:** Geometrik shakllarni tasvirlash va ranglar yordamida ularga ma'no berish. Masalan, uchburchak, doira, to'rtburchak kabi shakllarni rangli qog'ozdan kesish va joylashtirish orqali o'rganish.
- **Matematika va tabiatshunoslik:** Atrof-muhitdagi obyektlarning shakllarini o'rganish. Masalan, daraxtlar barglarining geometrik ko'rinishini o'rganish.
- **Matematika va mehnat ta'limi:** Turli materiallardan (qog'oz, plastmassa, yog'och) geometrik shakllar yasash orqali matematik tushunchalarni amaliy mashg'ulotlar bilan bog'lash.

2. Geometrik tasavvurlarni shakllantirish metodikasi

Geometrik tasavvurlarni shakllantirishda intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarga mos keladigan maxsus yondashuvlarni qo'llash talab qilinadi. Quyidagi metodik yondashuvlar bu jarayonda samarali hisoblanadi:

- **Vizualizatsiya va ko'rgazmali vositalardan foydalanish:** Maxsus tayyorlangan plakatlar, 3D modellar va multimedia vositalari orqali geometrik tushunchalarni tushuntirish.
- **Interfaol usullar:** Shakllarni joylashtirish va ajratish bo'yicha maxsus interfaol o'yinlar tashkil etish.
- **Sensorli faoliyat:** Shakllar bilan bevosita muloqot qilish imkonini beradigan manipulyativ vositalar yordamida tushunchalarni mustahkamlash.

3. Differensial yondashuvning roli

Differensial yondashuv har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarga mos quyidagi usullar qo'llaniladi:

- O'quvchilarni individual va guruhli ishlarga jalb qilish.
- Mashg'ulotlarni o'quvchilarning ehtiyoj va imkoniyatlariga moslashtirish.
- Mustahkamlash bosqichida oddiyroqdan murakkabroqqa tamoyilini qo'llash.

4. Zamonaviy texnologiyalar va vositalardan foydalanish

Geometrik tasavvurlarni shakllantirishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyatga ega:

- **Kompyuter dasturlari:** Geometrik shakllarni yaratish va ularni manipulyatsiya qilish imkonini beruvchi dasturlar (GeoGebra, TinkerCAD).
- **Interfaol doskalar:** O'quvchilar bilan jonli muloqotda geometrik tushunchalarni aniqlashtirish.
- **VR va AR texnologiyalari:** Virtual va qo'shilgan reallik muhitida o'quvchilar uchun shakllarni amaliy tushuntirish imkoniyatlari.

5. Eksperiment va natijalar

Tadqiqot eksperimental bosqichida intellektida nuqsoni bo'lgan 20 nafar boshlang'ich sinf o'quvchilari ishtirok etdi. Dastlabki bosqichda geometrik tushunchalarni o'zlashtirish darajasi baholandi. Keyinchalik, fanlararo aloqadorlik asosida tuzilgan maxsus dastur asosida darslar o'tkazildi.

Eksperiment natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

- Geometrik shakllarni tanish va tavsiflash darajasi 35% dan 70% ga oshdi.
- Amaliy topshiriqlarda muvaffaqiyat ko'rsatkichi sezilarli darajada yaxshilandi.

- O'quvchilarning shakllarni kundalik hayot obyektlari bilan bog'lash qobiliyati rivojlandi.

6. Psixologik-pedagogik yondashuvlar

- **Motivatsiyani oshirish:** O'quvchilarning darslarga qiziqishini oshirish uchun o'yinli usullarni qo'llash.
- **Pozitiv muhit yaratish:** Har bir yutuqni rag'batlantirish va muvaffaqiyatsizliklardan saboq chiqarishga yordam berish.
- **Aloqa va muloqot:** O'quvchilarni o'z fikrlarini ifodalashga undash va ularga qo'llab-quvvatlov ko'rsatish.

Fanlararo yondashuv asosida geometrik tasavvurlarni shakllantirish natijasida o'quvchilarning nafaqat matematik, balki umumiy kognitiv va sensor qobiliyatlari ham rivojlanishi kuzatiladi. Ushbu metodologiya intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarning o'zlashtirish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi va ularni ijtimoiylashuviga ko'maklashadi.

Intellektida nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilarida geometrik tasavvurlarni shakllantirish o'quv jarayonida o'ziga xos pedagogik yondashuvlarni talab qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, fanlararo aloqadorlik, zamonaviy texnologiyalar va maxsus didaktik vositalardan foydalanish bu jarayonni samarali tashkil etish uchun muhim omillar hisoblanadi. Ushbu yondashuv nafaqat geometrik tushunchalarni o'zlashtirishni, balki bolalarning umumiy kognitiv rivojlanishini ham ta'minlaydi.

Asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

1. **Fanlararo aloqadorlik samaradorligi:** Matematik tushunchalarni tasviriylar san'at, tabiatshunoslik va mehnat ta'limi bilan bog'lab o'rganish orqali o'quvchilar materialni chuqurroq tushunish imkoniyatiga ega bo'lishdi.

2. **Differensial yondashuvning ahamiyati:** Har bir o'quvchining ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olish orqali geometrik tasavvurlarni shakllantirish jarayonida sezilarli natijalarga erishildi.

3. **Innovatsion texnologiyalarning roli:** Kompyuter dasturlari, interfaol vositalar va VR/AR texnologiyalari geometrik shakllarni o'rganishni qiziqarli va interfaol qilish imkoniyatini berdi.

4. **Pedagogik va psixologik qo'llab-quvvatlash:** Rag'batlantiruvchi muhit yaratish va o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish bu jarayonda muvaffaqiyatli natijaga erishish uchun muhim ahamiyat kasb etdi.

Amaliy tavsiyalar:

- Intellektida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun maxsus tayyorlangan metodik qo'llanmalar va ko'rgazmali materiallar ishlab chiqish tavsiya etiladi.

- Geometrik tushunchalarni shakllantirishda fanlararo loyihalarni tashkil etish va bu jarayonga ota-onalarni jalb qilish lozim.
- Zamonaviy texnologiyalarni o'quv jarayoniga kengroq tatbiq etish va pedagoglarning bu sohadagi malakasini oshirishga e'tibor qaratish zarur.

Mazkur tadqiqot natijalari intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitishning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi va ushbu yo'nalishda ilmiy-metodik yondashuvlarni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Geometrik tasavvurlarni shakllantirishda fanlararo aloqadorlikni qo'llash natijasida nafaqat o'quvchilarning ta'lim sifatini oshirish, balki ularni jamiyatga ijtimoiy integratsiyalashuvini ta'minlashga ham erishiladi.

Adabiyotlar:

1. Bogdanova, L. P. (2019). Maxsus ta'lim metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya. (Maxsus ehtiyojli o'quvchilarni o'qitish usullari va didaktik tamoyillari haqida batafsil ma'lumot berilgan.)
2. Axundova, G. A., & Karimova, F. R. (2020). Boshlang'ich sinflarda matematik ko'nikmalarni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari. Ta'lim va innovatsiyalar ilmiy jurnali, 3(2), 45–52.
3. Novak, J. D. (2008). Concept Maps for Learning and Instruction. Cambridge University Press. (Ta'limda tushunchalarni shakllantirish va ularning o'zaro bog'liqligini o'rgatish metodikasi.)
4. Малыгина, Т. А. (2015). Современные подходы к коррекционно-развивающему обучению детей с нарушениями интеллекта. Москва: Просвещение.
5. Vygotsky, L. S. (1986). Thought and Language. MIT Press.

МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ЭКИПАЖА НА БАЛЛОННЫХ КОЛЕСАХ ПРИ ЕГО МАЛЫХ ОТКЛОНЕНИЯХ ОТ ПРЯМОЛИНЕЙНОГО ДВИЖЕНИЯ БЕЗ СКОЛЬЖЕНИЯ С ПОСТОЯННОЙ СКОРОСТЬЮ

Маматкабилов А.Х.

ТерГУ, старший преподаватель (PhD)

Haitov Ya.A., Jomg'irova N.A. студенты ТерГУ

Tayanch so'zlar: matematik model, raqamli algoritm, transport vositalari, kompyuter texnologiyasi, aylanish nazariyasi, harakat barqarorligi, hisoblash tajribasi

Ключевые слова: математическая модель, численный алгоритм, транспортных средств, компьютерных технологий, теории качения, устойчивости движения, вычислительный эксперимент.

Key words: mathematical model, numerical algorithm, vehicles, computer technology, rolling theory, stability of movement, computational experiment.

Резюме:

Maqolada avtomobilning ma'lum parametrlarining uning dinamikasiga (xususan, harakat barqarorligiga) ta'sirini tahlil qilish qobiliyatini ta'minlashi kerak bo'lgan modellash tirish chuqurligini aniqlashning avtomatizatsiyasi keltirilgan. Avtomobil parametrlarining o'zgarishi diapazonlari (ularning soni bir necha yuzga etishi mumkin) kichik intervallarga bo'linadi, ular uchun modelni izchil soddalashtirish bilan hisoblash tajribasi o'tkaziladi. Keyin, har bir interval uchun tanib olish usullari eng muhim parametrlarni tanlaydi, ular asosida murakkab boshlang'ich modelning mos keladigan parametr qiymatlari to'plami uchun soddalashtirilgan avtomobil modeli avtomatik ravishda quriladi.

Резюме:

В статье приведены автоматизация определения глубины моделирования должна обеспечить возможность проведения анализа влияния тех или иных параметров автомобиля, на его динамику (в частности, на устойчивости движения). Диапазоны изменения параметров автомобиля (число которых может достигать нескольких сот) разбиваются на небольшие интервалы, для которых проводится вычислительный эксперимент при последовательном упрощении модели. Затем для каждого интервала методами распознавания выделяются наиболее значимые параметры, на основе чего автоматически строится упрощенная модель автомобиля для соответствующего набора значений параметров сложной исходной модели.

Summary:

The article presents the automation of the definition of the modeling depth should provide the ability to analyze the influence of certain parameters of the car on its dynamics (in particular, on the stability of movement). The ranges of change of the parameters of the car (the number

of which can reach several hundred) are divided into small intervals, for which a computational experiment is carried out with a sequential simplification of the model. Then, for each interval, the most significant parameters are identified by recognition methods, on the basis of which a simplified model of the car is automatically built for the corresponding set of parameter values of the complex original model.

Увеличение количества транспортных средств и рост интенсивности движения приводят к необходимости повышения их надёжности и безопасности. Увеличение транспортного потока и рост числа большегрузных автомобилей ведёт к ускорению разрушения дорожных покрытий.

Постоянная модернизация транспортных средств, активное внедрение элементов автоматического регулирования в различных компонентах автомобилей требует оценки влияния всех вводимых усовершенствований на поведения автомобиля.

Современные исследования динамики автомобиля существенным образом отличаются не только от классических, восходящих к работам Жуковского и Рокара, но и от методов двадцати – тридцатилетней давности.

С одной стороны, развитие компьютерных технологий, связанных с аналитическими преобразованиями, позволяет рассматривать модели транспортных средств с большим числом степеней свободы, причем не только (в принципе) выписывать в аналитическом виде уравнения движения (необозримые с точки зрения специалиста, выполняющего преобразования вручную). Сочетание этих методов с численным анализом на быстродействующим компьютерах позволяет (в принципе) определить движение при самых разнообразных условиях.

С другой стороны, рост числа публикаций указывает на большое количество трудно решаемых проблем, одна из важнейших из них - определение зависимости тех или иных динамических свойств систем, например, устойчивости или характера потери устойчивости от тех или иных параметров задачи, причём эти проблемы такого рода, решение которых не может быть автоматически достигнуто увеличением количества учитываемых параметров или числа степеней свободы.

Последние исследования ученых [1, 2] показали, что разумное сокращение числа степеней свободы и учитываемых параметров не оказывает существенного влияния на целый ряд практически важных параметров движения. Это указывает на необходимость наиболее полного изучения свойств простых моделей автомобиля и увеличения числа степеней свободы и количества учитываемых параметров лишь в случае необходимости.

Особое значение среди элементов автомобиля, в значительной мере определяющих его динамику, имеет пневматическая шина вследствие её роли связующего звена между экипажем и дорогой. Все соответствующие силы для ускорения, торможения, криволинейного движения реализуются через силовое взаимодействие между шиной и дорогой. Несмотря на необозримое количество работ, предметом рассмотрения которых являлась пневматическая шина, ввиду сложности ее свойств изучение влияния свойств шины на динамику автомобиля продолжает оставаться одной из актуальнейших задач как теоретической, так и технической механики. С одной стороны, ведутся исследования по всё более полному учёту всех параметров шины (число их уже перевалило за 120), с другой стороны, построена [3] феноменологическая теория качения, позволяющая, при уменьшении, по крайней мере, на порядок числа учитываемых параметров построить модель шины, учитывающую общий случай деформации и дающую возможность получения, как частных случаев, всех ранее известных моделей теории качения (Рокара, Келдыша и т.п.).

Таким образом, современный уровень развития теории качения, программного обеспечения вычислительной техники, давая принципиальную возможность рассмотрения модели автомобиля практически любой сложности, в то же время не может обеспечить проведение анализа влияния многочисленных постоянных и физических параметров задачи на устойчивость движения при формально квалифицированном их применении, что

обусловлено чрезвычайной сложностью рассматриваемой задачи. Здесь необходимы совместные исследования высококвалифицированных специалистов как по теоретической механике, так и по разработке и, грамотному применению современных компьютерных технологий, причём исследования такого уровня требуют непрерывного тесного сотрудничества этих специалистов. На пути такого сотрудничества к настоящему времени разработана и реализована [4] автоматизация исследования устойчивости прямолинейного движения для одной из простейших моделей автомобиля. После получения (пока вручную) уравнений возмущенного движения с выделенным первым приближением эта система даёт возможность для 5 различных моделей шины проанализировать влияние более 30 параметров автомобиля.

Построенная система исследования устойчивости движения автомобиля может быть использована для любой модели автомобиля и любого движения, если для неё будут составлены в явном виде соответствующие характеристические уравнения, для чего, в свою очередь, необходимо получение явного вида уравнений возмущенного движения с выделенным первым приближением.

К настоящему времени имеются определенные результаты по автоматизации этапа составления уравнений возмущенного движения сложных нелинейных механических систем как с использованием стандартных систем обработки символьной информации, например. Maple V.6, так и оригинальных процедур [5, 6]. Необходимость автоматизации и этого этапа исследования в значительной мере обусловлена тем, что для криволинейного движения, в отличие от случая прямолинейного движения (которое оставалось прямолинейным при любой из 5 моделей шины), параметры невозмущенного движения при одной и той же линейной скорости автомобиля и приложенной тяге будут изменяться в зависимости от выбранной модели взаимодействия шины и дороги. Очевидно, что это обстоятельство чрезвычайно усложнило бы задачу, при ручном составлении уравнений возмущенного движения.

Кроме того, при автоматическом составлении уравнений возмущенного движения возможен переход к следующему этапу - автоматизации определения глубины моделирования - числа и выбора степеней свободы и параметров, не только достаточных, но и необходимых для адекватного описания динамики автомобиля. Автоматизация определения глубины моделирования должна обеспечить возможность проведения анализа влияния тех или иных параметров автомобиля, на его динамику (в частности, устойчивости движения). Диапазоны изменения параметров автомобиля (число которых может достигать нескольких сот) разбиваются на небольшие интервалы, для которых проводится вычислительный эксперимент при последовательном упрощении модели. Затем для каждого интервала методами распознавания выделяются наиболее значимые параметры, на основе чего автоматически строится упрощенная модель автомобиля для соответствующего набора значений параметров исходит сложной модели.

Поэтому возникает проблема о необходимости разработки научных основ механики колесных транспортных машин с учетом реальных упругих характеристик шин и характеристик их взаимодействия с дорогой, а также конструктивных особенностей передней подвески и системы рулевого управления на основе динамики систем с качением.

Для решения этой проблемы в работе решаются следующие основные задачи:

1. Разработка математических моделей прямолинейного движения колёсных транспортных машин по ровной дороге (на примере автомобиля) с учётом поперечного и продольного углов крена автомобиля.

2. Разработка математической модели движения колесных транспортных машин (на примере автомобиля) по наклонной плоскости с учётом упругости и деформируемости шин.

3. Разработка математической модели криволинейного движения колесных транспортных машин (на примере автомобиля) с учетом упругости и деформируемости шин.

4. Разработка программно-инструментального средства (ПИС) автоматизации научных исследований для выбора математических моделей, алгоритмов из базы данных, соответствующих постановкам задач. Автоматизация процесса компоновки прикладных модулей для проведения соответствующих расчетов.

5. Проведение вычислительного эксперимента с помощью (ПИС) по исследованию задач об устойчивости прямолинейного и криволинейного движения автомобиля с учетом упругости и деформируемой шин, поперечного и продольного крена кузова автомобиля с целью определения рациональных значений параметров шин.

2. Постановка задачи. Уравнения кинематических связей

При выводе уравнений движения сделаем следующие упрощающие предположения: Масса неподдрессоренной части экипажа (передний и задний мост с колёсами) пренебрежимо мала по сравнению с массой под рессорной части (кузова) экипажа; колеса являются одинаковыми жёсткими дисками; качение колёс осуществляется без скольжения; система рулевого управления жёсткая и лишена люфтов и инерционности; кузов экипажа – твёрдое тело, установленное на четырёх линейных пружинах с линейными демпферами; пружины перемещаются только лишь в вертикальном направлении; кузов экипажа испытывает продольную и боковую качку; кузов экипажа считается симметричным относительно продольной средней плоскости; экипаж имеет возможность поворачиваться вокруг вертикальной оси; движение экипажа происходит по плоскости; продольная скорость движения экипажа и угол поворота рулевого колеса – заданные функции времени; передние колёса являются управляемыми, а задние колёса – ведущими.

При сделанных предположениях получаем модель, изображённую на рис.2.1, где $Oxyz$ – неподвижная система координат Σ , плоскость xy которая совпадает с плоскостью качения, а ось Oz направлена вверх. Считая кузов экипажа симметричным относительно продольной средней плоскости, введём подвижную систему координат $\Sigma_2 - O_2x_2y_2z_2$, скреплённую с кузовом так, что ось O_2z_2 направлена вверх и проходит через центр масс подрессорной части (т.е.кузова), а оси O_2x_2 и O_2y_2 лежат в плоскости, проходящей через верхние точки крепления пружин, причём ось O_2x_2 направлена вперед. Кроме системы Σ_2 введём подвижную систему $\Sigma_1 - O_1x_1y_1z_1$, связанную с неподдрессорной частью экипажа. Начало координат O_1 системы Σ_1 совпадает с проекцией точки O_2 на плоскость xy , ось O_1x_1 направлена вперёд вдоль экипажа, а ось O_1z_1 – вверх (рис.2.1).

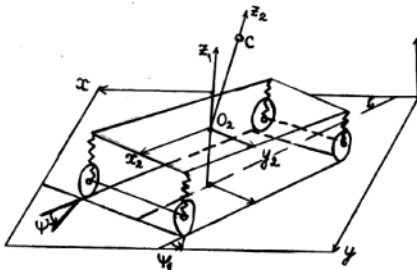

Рис 2.1

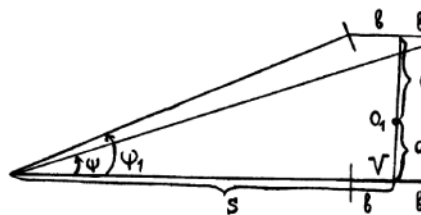

Рис.2.2

Поскольку собственное вращение колёс в данной постановке задачи нас не интересует, положение экипажа определяется семью обобщёнными координатами: $x, y, z, \alpha, \beta, \theta, \psi$, где x, y, z – декартовы координаты точки O_2 (см.рис.2.1), α – угол

продольного наклона кузова, β - угол поперечного наклона кузова, θ - угол между продольной осью экипажа и осью Ox , ψ - угол поворота плоскости правого переднего колеса. Угол поворота ψ_1 левого переднего колеса связан с ψ простым соотношением

$$\operatorname{tg} \psi_1 = \operatorname{tg} \psi \cdot (1 - \lambda \operatorname{tg} \psi)^{-1}, \quad (2.1)$$

в котором $\lambda = 2b/(a_1 + a_2)$ представляет отношение длины оси к базе экипажа, b - длина полуоси, a_1 - расстояние от точки O_1 до передней оси, a_2 - расстояние от точки O_1 до задней оси. Соотношение (2.1) получается из геометрических соображений и условий качения всех колёс без скольжения. (см. рис. 2.2).

Для получения кинематических уравнений, изображающих отсутствие скольжения всех колёс в поперечном направлении, рассмотрим рис. 2.3, где единичные векторы $e\{\sin \psi, -\cos \psi, 0\}_{\Sigma_1}$, $e_1\{-\sin \psi_1, \cos \psi_1, 0\}_{\Sigma_1}$, $e_2\{0, 1, 0\}_{\Sigma_1}$ указывают соответствующие направления. Для переднего правого колеса имеем

$$(\overline{V}_{0_1} + \overline{\omega} \times \overline{r}_1) \overline{e} = 0. \quad (2.2)$$

Здесь $\overline{V}_{0_1}\{\dot{x} \cos \theta + \dot{y} \sin \theta, -\dot{x} \sin \theta + \dot{y} \cos \theta, 0\}_{\Sigma_1}$ - скорость точки O_1 , $\overline{\omega}\{0, 0, \dot{\theta}\}_{\Sigma_1}$ - угловая скорость вращения экипажа вокруг оси, перпендикулярной плоскости качения, $\overline{r}_1\{a_1, -b, 0\}_{\Sigma_1}$ - радиус вектор, проведённый из O_1 в точку соприкосновения правого колеса с плоскостью качения. В результате из (2.2) получаем

$$x \sin(\psi + \theta) - y \cos(\psi + \theta) + \theta(b \sin \psi - a_1 \cos \psi) = 0. \quad (2.3)$$

Аналогичное уравнение для переднего левого колеса имеет вид

$$(\overline{V}_{0_1} + \overline{\omega} \times \overline{r}_2) \overline{e}_1 = 0,$$

где $\overline{r}_2\{a_1, b, 0\}_{\Sigma_1}$. Отсюда находим уравнение

$$x \sin(\psi_1 + \theta) - y \cos(\psi_1 + \theta) - \theta(b \sin \psi_1 + a_1 \cos \psi_1) = 0,$$

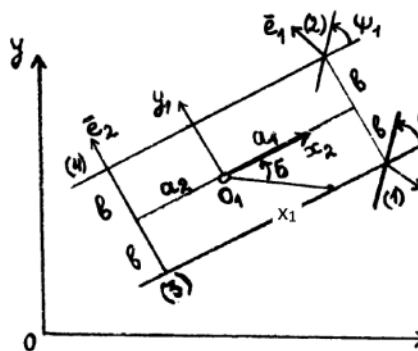

Рис. 2.3

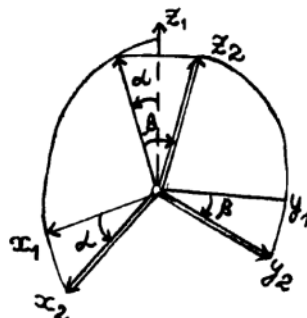

Рис. 2.4

которое после использования (2.1) записывается в виде

$$(x \cos \theta + y \sin \theta - b \theta) \operatorname{tg} \psi + (x \sin \theta - y \cos \theta - a_1 \theta)(1 - \lambda \operatorname{tg} \psi) = 0. \quad (2.4)$$

Для задних колёс получаем уравнение

$$x \sin \theta - y \cos \theta + a_2 \theta = 0. \quad (2.5)$$

Поскольку уравнения (2.3) – (2.5) функционально зависимы, для отображения условия качения без скольжения в боковом направлении всех четырёх колёс достаточно принять во внимание только два из этих уравнений, например, (2.3) и (2.5), которые и следует рассматривать как уравнения кинематических связей, являющиеся неголономными [1].

Отсутствие бокового скольжения колёс приводит к тому, что траектория и закон движения точки O_1 оказываются известными, если $V = V(t)$ и $\psi = \psi(t)$ являются заданными функциями времени. В самом деле, согласно обозначениям на рис.2.2 $a(\rho + b)^{-1} = \operatorname{tg} \psi$, $\rho \dot{\theta} = V$.

Отсюда $\Omega \equiv \dot{\theta} = V \sin \psi (a \cos \psi - b \sin \psi)^{-1}$ и, следовательно,

$$\theta = \int_{t_0}^t V \sin \psi (a \cos \psi - b \sin \psi)^{-1} dt + \theta_0. \quad (2.6)$$

Из соотношения $V = \dot{x} \cos \theta + \dot{y} \sin \theta$ и уравнения (2.5), которое можно за-писать в виде $\dot{x} \sin \theta - \dot{y} \cos \theta = -a_2 \Omega$, ($\Omega \equiv \dot{\theta}$), находим $\dot{x} = V \cos \theta - a_2 \Omega \sin \theta$, $\dot{y} = V \sin \theta + a_2 \Omega \cos \theta$. Отсюда

$$x = \int_{t_0}^t (V \cos \theta - a_2 \Omega \sin \theta) dt + x_0, \quad y = \int_{t_0}^t (V \sin \theta + a_2 \Omega \cos \theta) dt + y_0. \quad (2.7)$$

Таким образом, из семи обобщенных координат системы $x, y, z, \alpha, \beta, \theta, \psi$ остаются неизвестными функциями времени лишь три координаты: z, α, β , для определения которых и следует составлять уравнения движения.

3. Методы решения

Согласно обозначениям на рис.2.1 и рис.2.4 для малых углов α, β таблицы косинусов углов между соответствующими координатными осями имеют вид

	x_2	y_2	z_2		x_1	y_1	z_1
x_1	1	0	α	x	$\cos \theta$	$-\sin \theta$	0
y_1	0	1	β	y	$\sin \theta$	$\cos \theta$	0
z_1	$-\alpha$	$-\beta$	1	z	0	0	1

	x_2	y_2	z_2
x	$\cos \theta$		$-\sin \theta$
	$\alpha \cos \theta - \beta \sin \theta$		
y	$\sin \theta$		$\cos \theta$
	$\alpha \sin \theta + \beta \cos \theta$		
z	$-\alpha$	$-\beta$	1

Считая кузов симметричным относительно плоскости $x_2 z_2$, обозначим через γ угол между главными направлениями центрального эллипсоида инерции кузова и осями x_2, z_2 . Соответствующая таблица косинусов углов между осями ξ, y, ζ и x_2, y_2, z_2 для малых значений угла γ имеет вид

$$d\delta\pi_j - \delta d\pi_j = \gamma_{ijk} d\pi_k \delta\pi_i, \quad (2.11)$$

которые составляются исходя из (2.8) и (2.9), т.е. соотношения между квазикоординатами и истинными координатами.

В нашем случае коэффициенты γ_{ijk} будут отличными от нуля лишь для $i = 4, 5, 6, 7$, поэтому составлять перестановочные соотношения (2.11) нет необходимости.

Уравнения (2.10) для первых трёх квазикоординат, совпадающих с истинными координатами, записываются в виде

Литература:

1. Тураев Х.Т., Фуфаев Н.А., Мусарский Р.А., Теория движения систем с качением, ФАН, Ташкент, 1987, 158 с.
2. Тураев Х.Т. Моделирование и исследование динамики колесных транспортных машин с деформируемыми шинами, ФАН, Ташкент, 1995, 168 с.
3. Айзерман М.А. Теория автоматического регулирования двигателей. Уравнения движения и устойчивость. М., «Наука», 1966.
4. Olimjon Dusmatov, Erkin Urunboev, and Abdumajid Mamatkabulov. Rectilinear car motions taking into account the elasticity and deformability of tires // Ural Environmental Science Forum “Sustainable Development of Industrial Region” (UESF-2023), E3S Web of Conferences. –2023. –Vol. 389. Issue: 01024. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202338901024>
5. Дусматов О.М., Маматкабиров А.Х. Устойчивость движения автомобиля с учетом упругости и деформируемости шин. // Узбекский журнал, Проблемы механики. –2023. – №1. – С. 8-14.
6. Маматкабиров А.Х. Исследование устойчивости автомобиля при криволинейном движении. // Научный вестник СамГУ. –2022. – №5 (135). – С. 92-97.
7. Dusmatov O.M., Mamatkabilov A.Kh. Mathematical modeling of the curvilinear motion of the car, taking into account the elasticity and deformability of tires // Annali d'Italia (Italy's scientific journal) is a peer-reviewed European journal covering top themes and problems in various fields of science. –2022. –№33, –P. 34-47. (IF=0,7930) <http://www.itadiana.com/wp-content/uploads/2022/07/Annali-d%E2%80%99Italia-%E2%84%96633-2022.pdf>

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ СЛОЖНЫХ ВЫСКАЗЫВАНИЙ В КУРСЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ЛОГИКИ

Умматова М.А.

*Кокандский Государственный педагогический институт
Старший преподаватель кафедры математики*

Tayanch soʻzlar: konyunktiv, ayiruvchi hukm, qatʼiy boʻlmagan, qatʼiy diszyunksiya, implikativ, ekvivalent, salbiy hukm.

Ключевые слова: конъюнктивное, дизъюнктивное суждение, нестрогая, строгая дизъюнкция, имплекативное, эквивалентное, отрицательное суждение.

Key words: conjunctive, disjunctive judgment, non-strict, strict disjunction, implicative, equivalent, negative judgment.

Резюме:

Ushbu maqolada konyunktiv hukm, ayirma hukm, erkin diszyunksiya, qatʼiy diszyunksiya, implikativ hukm, ekvivalent hukm, salbiy hukm kabi murakkab hukmlarning asosiy turlari koʻrib chiqiladi. Turli xil tabiiy til birikmalari bilan murakkab hukmlarga bir nechta misollar keltirilgan. Fikrlar, jumladan, matematik ham bir xil qonuniyatlar asosida vujudga keladi va quriladi, bir xil tamoyillarga boʻysunadi, bir xil naqsh yoki shakllarga mos keladi. Bundan tashqari, agar tafakkur mazmuni nihoyatda xilma-xil boʻlsa, unda bu xilma-xillik ifodalangan shakllar juda kam.

Резюме:

В данной статье рассматриваются основные виды сложных суждений, как конъюнктивное суждение, дизъюнктивное суждение, нестрогая дизъюнкция, строгая дизъюнкция, имплекативное суждение, эквивалентное суждение, отрицательное суждение. Приведены несколько примеров сложных суждений с различными союзами естественного языка. Изучено, что мысли, в том числе и математические, возникают и строятся по одним и тем же законам, подчиняются одним и тем же принципам, укладываются в одни и те же схемы или формы. Причем если содержание мышления чрезвычайно разнообразно, то форм, в которых выражается это разнообразие, совсем немного.

Summary:

This article examines the main types of complex judgments, such as conjunctive judgment, disjunctive judgment, non-strict disjunction, strict disjunction, implicative judgment, equivalent judgment, negative judgment. Several examples of complex judgments with various conjunctions of natural language are given. It is studied that thoughts, including mathematical ones, arise and are constructed according to the same laws, obey the same principles, fit into the same schemes or forms. Moreover, if the content of thinking is extremely diverse, then there are very few forms in which this diversity is expressed.

Введение. Логика – это наука о формах и законах правильного мышления. Она появилась приблизительно в IV веке до н. э. в Древней Греции. Ее создателем считается знаменитый древнегреческий философ и ученый Аристотель. Как видим, логике примерно 2,5 тысячи лет. Однако она до сих пор сохраняет свое практическое значение. Многие науки и искусства Древнего мира навсегда ушли в прошлое и представляют для нас только «музейное» значение, интересны исключительно как памятники старины, но некоторые из них пережили века, и в настоящее время мы продолжаем ими пользоваться. К их числу относятся геометрия Евклида (в школе мы изучаем именно ее) и логика Аристотеля, которая также называется традиционной логикой. В XIX веке появилась и стала быстро развиваться символическая (или математическая) логика. В традиционной логике для исследования правильного мышления используется естественный язык (тот, на котором мы говорим, пишем, читаем), а в символической логике – искусственный язык, или язык символов, подобный языку математики. Символическая логика – достаточно специфическая и непростая наука, ее можно рассматривать как раздел математики и информатики. Аристотелевская логика, напротив, будучи более широкой, представляет собой своего рода универсальную науку: ее освоение одинаково полезно и даже необходимо каждому человеку, независимо от того, какие области знания и предметы являются для него более близкими – социально гуманитарные, естественно математические или технические.

Логическая культура – это знание и соблюдение основных принципов и требований правильного построения и выражения мыслей как в устной, так и в письменной речи. Отсутствие такой культуры приводит к многочисленным и разнообразным логическим ошибкам, которые засоряют не только научное, но и повседневное мышление, мешают нам думать, общаться, понимать друг друга и самих себя. Неясность и неопределенность мышления, его непоследовательность и сумбурность, противоречивость и необоснованность являются прямым результатом отсутствия должного уровня логической культуры.

Каждый из нас хорошо знает, что по содержанию человеческое мышление бесконечно многообразно, ведь мыслить (думать) можно о чем угодно, например, об устройстве мира и происхождении жизни на Земле, о прошлом человечества и его будущем, о прочитанных книгах и просмотренных фильмах, о сегодняшних занятиях и завтрашнем отдыхе... Но самое главное заключается в том, что наши мысли возникают и строятся по одним и тем же законам, подчиняются одним и тем же принципам, укладываются в одни и те же схемы или формы. Причем если содержание нашего мышления чрезвычайно разнообразно, то форм, в которых выражается это разнообразие, совсем немного.

В зависимости от союза, с помощью которого простые суждения соединяются в сложные, выделяется пять видов сложных суждений: конъюнктивные, дизъюнктивные, имплицативные, эквивалентные и отрицательные суждения.

Конъюнктивное суждение (конъюнкция) – это сложное суждение с соединительным союзом И, который обозначается в логике условным знаком « $\wedge$ ». С помощью этого знака конъюнктивное суждение, состоящее из двух простых суждений, можно представить в виде формулы: $a \wedge b$ (читается «а и b»), где а и b – это два каких либо простых суждения. Например, сложное суждение: Сверкнула молния, и загредел гром является конъюнкцией (соединением) двух простых суждений: Сверкнула молния и Загредел гром. Конъюнкция может состоять не только из двух, но и из большего числа простых суждений. Например: Сверкнула молния, и загредел гром, и пошел дождь ($a \wedge b \wedge c$).

Дизъюнктивное суждение (дизъюнкция) – это сложное суждение с разделительным союзом ИЛИ. Вспомним, что, говоря о логических операциях сложения и умножения понятий, мы отмечали неоднозначность этого союза – он может использоваться как в нестрогом (неисключающем) значении, так и в строгом (исключающем). Неудивительно поэтому, что дизъюнктивные суждения делятся на два вида: нестрогая и строгая дизъюнкция соответственно.

Нестрогая дизъюнкция – это сложное суждение с разделительным союзом ИЛИ в его нестрогом (неисключающем) значении, который обозначается знаком « $\vee$ ». С помощью этого знака нестрогое дизъюнктивное суждение, состоящее из двух простых суждений, можно представить в виде формулы: $a \vee b$ (читается «а или b»), где а и b – это два простых суждения. Например, сложное суждение Он изучает английский, или он изучает немецкий является нестрогой дизъюнкцией (разделением) двух простых суждений: Он изучает английский и Он изучает немецкий. Эти суждения друг друга не исключают, ведь возможно изучать и английский, и немецкий одновременно, поэтому данная дизъюнкция является нестрогой.

Строгая дизъюнкция – это сложное суждение с разделительным союзом ИЛИ в его строгом (исключающем) значении, который обозначается знаком « $\wedge_{\text{стр}}$ ». С помощью этого знака строгое дизъюнктивное суждение, состоящее из двух простых суждений, можно представить в виде формулы: $a \wedge_{\text{стр}} b$ (читается «или а, или b»), где а и b – это два простых суждения. Например, сложное суждение: Он учится в 9 классе, или он учится в 11 классе является строгой дизъюнкцией (разделением) двух простых суждений: Он учится в 9 классе, Он учится в 11 классе. Обратим внимание на то, что эти суждения друг друга исключают, ведь невозможно одновременно учиться и в 9, и в 11 классе (если он учится в 9 классе, то точно не учится в 11 классе, и наоборот), в силу чего данная дизъюнкция является строгой.

Как нестрогая, так и строгая дизъюнкция могут состоять не только из двух, но и из большего числа простых суждений. Например: Он изучает английский, или он изучает немецкий, или он изучает французский ($a \vee b \vee c$); Он учится в 9 классе, или он учится в 10 классе, или он учится в 11 классе ($a \vee b \vee c$).

Импликативное суждение (импликация) – это сложное суждение с условным союзом ЕСЛИ...ТО, который обозначается знаком « $\Rightarrow$ ». С помощью этого знака импликативное суждение, состоящее из двух простых суждений, можно представить в виде формулы: $a \Rightarrow b$ (читается «если a , то b »), где a и b – это два простых суждения. Например, сложное суждение Если вещество является металлом, то оно электропроводно представляет собой импликативное суждение (причинно следственную связь) двух простых суждений: Вещество является металлом и Вещество электропроводно. В данном случае эти два суждения связаны таким образом, что из первого вытекает второе (если вещество – металл, то оно обязательно электропроводно), однако из второго не вытекает первое (если вещество электропроводно, то это вовсе не означает, что оно является металлом).

Первая часть импликации называется основанием, а вторая – следствием; из основания вытекает следствие, но из следствия не вытекает основание. Формулу импликации: $a \Rightarrow b$, можно прочесть так: «если a , то обязательно b , но если b , то не обязательно a ».

Эквивалентное суждение (эквиваленция) – это сложное суждение с союзом ЕСЛИ...ТО не в его условном значении (как в случае с импликацией), а в тождественном (эквивалентном). В данном случае этот союз обозначается знаком « $\Leftrightarrow$ », с помощью которого эквивалентное суждение, состоящее из двух простых суждений, можно представить в виде формулы: $a \Leftrightarrow b$ (читается «если a , то b , и если b , то a »), где a и b – это два простых суждения. Например, сложное суждение Если число является четным, то оно делится без остатка на 2 представляет собой эквивалентное суждение (равенство, тождество) двух простых суждений: Число является четным и Число делится без остатка на 2. Нетрудно заметить, что в данном случае два суждения связаны так, что из первого вытекает второе, а из второго – первое: если число четное, то оно обязательно делится без остатка на 2, а если число делится без остатка на 2, то оно обязательно четное.

Понятно, что в эквиваленции (в отличие от импликации) не может быть ни основания, ни следствия, так как две ее части являются равнозначными суждениями.

Отрицательное суждение (отрицание) – это сложное суждение с союзом НЕВЕРНО, ЧТО, который обозначается знаком « $\neg$ ». С помощью этого знака отрицательное суждение можно представить в виде формулы: $\neg a$ (читается

«неверно, что a »), где a – это простое суждение. Здесь может возникнуть вопрос: где же вторая часть сложного суждения, которую мы обычно обозначали символом b ? В записи $\neg a$, уже присутствуют два простых суждения: a – это какое то утверждение, а знак « $\neg$ » – его отрицание. Перед нами как бы два простых суждения – одно утвердительное, другое отрицательное. Пример отрицательного суждения: Неверно, что все мухи являются птицами.

Союзов в естественном языке много, но все они по смыслу сводятся к рассмотренным пяти видам, и любое сложное суждение относится к одному из них. Например, сложное суждение Уж полночь близится, а Германна все нет является конъюнкцией, потому что в нем союз А употребляется в роли соединительного союза И . Сложное суждение Посеешь ветер, пожнешь бурю, в котором вообще нет союза, является импликацией, так как два простых суждения в нем связаны условным союзом ЕСЛИ...ТО .

Любое сложное суждение является истинным или ложным в зависимости от истинности или ложности входящих в него простых суждений. Ниже приведена таблица истинности всех видов сложных суждений в зависимости от всех возможных наборов истинностных значений двух входящих в них простых суждений. Таких наборов всего четыре:

- оба простых суждения истинные;
- первое суждение истинное, а второе ложное;
- первое суждение ложное, а второе истинное;
- оба суждения ложные.

Таблица

a	b	$a \wedge b$	$a \vee b$	$a \underline{\vee} b$	$a \Rightarrow b$	$a \Leftrightarrow b$	$\neg a$
И	И	И	И	Л	И	И	Л
И	Л	Л	И	И	Л	Л	
Л	И	Л	И	И	И	Л	И
Л	Л	Л	Л	Л	И	И	

Как видим, конъюнкция ($a \wedge b$) истинна только тогда, когда истинны оба простых суждения, входящих в нее. Надо отметить, что конъюнкция, состоящая не из двух, а из большего количества простых суждений, также истинна только в том случае, когда истинны все входящие в нее суждения. Во всех остальных случаях она является ложной.

Нестрогая дизъюнкция ($a \vee b$), наоборот, истинна во всех случаях за исключением того, когда оба входящих в нее простых суждения ложны. Нестрогая дизъюнкция, состоящая не из двух, а из большего количества простых суж-

дений, также ложна только тогда, когда ложны все входящие в нее простые суждения. Строгая дизъюнкция ($a \vee b$) истинна только тогда, когда одно входящее в нее простое суждение истинно, а другое ложно. Строгая дизъюнкция, состоящая не из двух, а из большего количества простых суждений, истинна только в том случае, если истинно только одно из входящих в нее простых суждений, а все остальные ложны.

Импликация ($a \Rightarrow b$) ложна только в одном случае, – когда ее основание является истинным, а следствие ложным. Во всех остальных случаях она истинна.

Эквиваленция ($a \Leftrightarrow b$) истинна тогда, когда два составляющих ее простых суждения истинны или же когда они оба являются ложными. Если одна часть эквиваленции истинна, а другая ложна, то эквиваленция ложна.

Проще всего определяется истинность отрицания: когда утверждение (a) истинно, его отрицание ($\neg a$) ложно; когда утверждение (a) ложно, его отрицание ($\neg a$) истинно.

Заключение. Итак, здравого смысла и жизненного опыта, как правило, достаточно для того, чтобы ориентироваться в различных затруднительных ситуациях. Но если к нашему здравому смыслу и жизненному опыту добавить еще и логическую культуру, то мы от этого только выиграем. Конечно, всех проблем логика не решит, но помочь в жизни она, несомненно, может.

Литература:

1. Ummatova, Mahbuba Axmedovna, and Olimaxon Oxunjonovna Rahmonova. "Elementar matematikada antisimmetrik ko'phadlar." international conference dedicated to the role and importance of innovative education in the 21st century. Vol. 1. No. 10. 2022.
2. Axmedovna, Ummatova Mahbuba, and Ilhomjonova Shahnozaxon Ilhomjonovna. "Talimda biologiya va matematika fanlarining ozaro aloqasi haqida." Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali 2.12 (2022): 816-817.
3. Ummatova, Mahbuba Axmedovna, and Abdurahim Tursunboyevich Mamatqulov. "Al-Xorazmiy asarlarining amaliy ahamiyati haqida." International conference dedicated to the role and importance of innovative education in the 21st century. Vol. 1. No. 10. 2022.
4. Ahmedovna, Ummatova Mahbuba, and Esonov Munavvarjon Mukimjonovich. "Methodology of performing practical independent work." Open Access Repository 8.12 (2022): 171-176.
5. Nosirovich, Nosirov Sobirzhon, and Ummatova Makhbuba Ahmedovna. "Automorphism of numerical systems." Open Access Repository 8.12 (2022): 197-201.
6. Ummatova, M. A. "Didactical and practical functions of math class." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 259-262.
7. Ахмедовна, Умматова Махбуба. "Роль задач теории чисел при повышении математических знаний учащихся." Ученый XXI века 1-2 (2017).
8. Умматова, М., Г. Ахмедова, and О. Махмудова. "Практическая направленность в обучении математике." Теория и практика современных гуманитарных и естественных наук. 2014.
9. Ummatova, M., and M. Yakubjanova. "About the history of complex numbers."
10. Д.А.Гусев «Удивительная логика» М.Просвещение 1999.

TECHNOLOGY OF TEACHING FUNDAMENTAL CONCEPTS RELATED TO ENERGY-SAVING TECHNOLOGIES BASED ON THE INTEGRATION OF SCIENCES IN PHYSICS.

Abdurakhmanov D. E.

Basic doctoral student of Termez State University

Tayanch soʻzlar: energiya tejamkorlik, fanlararo integratsiya, fizika taʼlimi, ekologik samaradorlik, texnologik yondashuv.

Ключевые слова: энерго эффективность, междисциплинарная интеграция, обучение физике, экологическая эффективность, технологический подход.

Key words: energy efficiency, interdisciplinary integration, physics education, ecological efficiency, technological approach.

Резюме:

Ushbu maqolada fizikada fanlar integratsiyasi asosida energiya tejamkor texnologiyalarga oid fundamental tushunchalarni oʻqitishning ahamiyati tahlil qilinadi. Talabalarga energiya samaradorligi haqida chuqur bilim berish uchun fizika, matematika, kimyo, ekologiya va iqtisodiyot fanlari bilan integratsiyalashgan yondashuv qoʻllaniladi. Tadqiqot natijalari fanlararo integratsiya orqali oʻqitish talabalarning bilim va amaliy koʻnikmalarini oshirishga yordam berishini koʻrsatdi.

Резюме:

В данной статье рассматривается важность обучения основным понятиям, связанным с энергосберегающими технологиями, на основе интеграции наук в физике. Междисциплинарный подход, объединяющий физику, математику, химию, экологию и экономику, используется для обеспечения студентов всесторонними знаниями об энергоэффективности. Результаты исследования показывают, что междисциплинарное обучение повышает знания и практические навыки студентов.

Summary:

This article examines the importance of teaching fundamental concepts related to energy-saving technologies based on the integration of sciences in physics. An interdisciplinary approach combining physics, mathematics, chemistry, ecology, and economics is used to provide students with a comprehensive understanding of energy efficiency. The research findings demonstrate that interdisciplinary teaching enhances students' knowledge and practical skills.

Introduction. In the 21st century, one of the critical global challenges is the efficient use of energy. As technological advancements rapidly grow, the necessity to teach and implement energy-saving technologies becomes more relevant.

Energy-saving technologies help optimize energy consumption and mitigate environmental harm, making them a crucial area of study for future specialists.

The integration of sciences within the teaching process, especially in physics, has emerged as a powerful method for deepening students' understanding of these technologies. This interdisciplinary approach not only helps learners grasp the theoretical underpinnings of energy-saving technologies but also fosters practical applications in real-world scenarios. For example, studying the physical principles of solar panels, wind turbines, and heat pumps enables students to understand their scientific, economic, and ecological benefits.

The goal of this study is to explore the technology of teaching fundamental concepts related to energy-saving technologies by integrating physics with other sciences such as mathematics, chemistry, ecology, and economics. This article discusses how this integration enhances the learning experience and better equips students with the knowledge and skills to address modern energy challenges.

Methods. The methodological framework of this research involves several approaches aimed at analyzing the effectiveness of interdisciplinary teaching methods. The following methods were used in the study:

1. **Literature Review** – A thorough analysis of existing literature on energy-saving technologies and their educational methods was conducted. This helped assess the role of integrating physics with other disciplines in enhancing students' understanding of the subject matter. Key studies on pedagogical strategies and technological innovations were reviewed to form the foundation of the research.

2. **Experimental Methods** – To examine the effectiveness of interdisciplinary approaches, a series of integrated lessons and laboratory experiments were developed and tested. These included experiments on solar panel efficiency, wind turbine mechanisms, and heat transfer in thermal insulation. By linking these practical experiments to theoretical concepts from physics and related disciplines, the study aimed to assess how well students understood and applied these technologies.

3. **Surveys and Interviews** – Surveys were distributed to both students and teachers to gather insights into the effectiveness of the interdisciplinary approach. Feedback on the clarity of concepts, engagement levels, and the ability to apply knowledge practically was analyzed. Additionally, interviews provided qualitative data on students' experiences and learning outcomes.

4. **Theoretical Analysis** – The role of integrating physics with other sciences was theoretically examined to identify pedagogical benefits. The analysis focused on how combining multiple scientific disciplines fosters a more holistic understanding of energy-saving technologies and enhances students' critical thinking and problem-solving skills.

Results. The findings from the research demonstrated that integrating physics with other sciences significantly improves students' knowledge and application of energy-saving technologies. The main results of the study are detailed below:

1. Integrated Laboratory Work: One of the most effective methods observed was the use of interdisciplinary laboratory experiments. For example, **solar energy utilization experiments** allowed students to understand the fundamental physics behind photovoltaic cells while linking this knowledge to ecological and economic considerations. The experiment involved calculating the efficiency of solar panels and analyzing their long-term sustainability. Students were able to observe how physics principles such as the photoelectric effect could be applied in a real-world context through interdisciplinary discussions involving chemistry (materials science) and mathematics (efficiency calculations).

Another experiment on **thermal insulation** demonstrated the heat transfer properties of various materials. Physics principles related to heat conduction and convection were linked with environmental and economic benefits. By applying these concepts, students were better able to understand how energy-saving technologies like thermal insulation can be implemented in the construction industry to reduce energy consumption.

2. Interdisciplinary Problem Solving: Exercises combining physics with mathematics, chemistry, and ecology proved to be a valuable educational tool. For instance, students worked on **solar panel efficiency calculations**, requiring them to use physics to understand energy conversion while applying mathematical models to optimize efficiency. Furthermore, **wind turbine efficiency calculations** involved learning about mechanical energy conversion in physics, while also exploring the environmental benefits of renewable energy through an ecological lens.

These interdisciplinary exercises deepened students' understanding of how energy-saving technologies operate in real-world conditions, providing them with the skills to critically assess and improve upon these technologies in the future.

3. Visual and Demonstrative Models: The use of visual aids and demonstration models was found to significantly enhance students' learning experience. For instance, a **solar panel model** allowed students to visualize how sunlight is converted into electricity through photovoltaic cells. This visual representation of complex physical phenomena helped students grasp the concepts more quickly and apply them to practical situations.

Similarly, models of **wind turbines** and **heat pumps** illustrated how mechanical energy from wind and thermal energy can be used in energy-efficient technologies. These models facilitated a more interactive and engaging learning

environment, encouraging students to actively participate in discussions and problem-solving.

4. **Surveys and Feedback:** Survey results indicated that students were more engaged and better understood the material when interdisciplinary methods were applied. Many students reported that they found the lessons more interesting and practical, especially when they could see the connections between physics and other subjects. Teachers also expressed positive feedback, noting that this approach encouraged deeper critical thinking and problem-solving skills among students.

Discussion. Based on the research results, it is clear that interdisciplinary approaches offer several advantages in teaching fundamental concepts related to energy-saving technologies. Below are some key points for further discussion:

1. ****Integration of Theoretical and Practical Knowledge**** – The interdisciplinary method allows students to connect theoretical knowledge with real-world applications. For example, understanding the physics of photovoltaic cells in solar panels becomes more meaningful when linked with mathematical calculations of efficiency and ecological benefits, providing students with a broader perspective on how these technologies contribute to sustainability.

2. ****Effectiveness of Practical Learning**** – Laboratory experiments that combine physics with related sciences offer a more hands-on approach to learning. When students physically construct models or perform experiments, they better internalize the knowledge, developing skills that are crucial for their future careers. For example, through experiments on solar energy, students not only understand the scientific principles but also learn to evaluate the environmental and economic implications of these technologies.

3. ****Student and Teacher Feedback**** – Feedback gathered through surveys and interviews suggests that students are more motivated and engaged when they see the relevance of their studies to real-life challenges. This indicates that interdisciplinary learning is more effective in retaining students' interest and improving their problem-solving abilities. Teachers also benefit from this approach as it provides a more dynamic and comprehensive framework for teaching complex technological concepts.

4. ****Challenges and Opportunities**** – While the interdisciplinary approach offers numerous benefits, there are challenges to its implementation. For one, teachers must be well-versed in multiple disciplines, which requires additional training and preparation. Additionally, developing appropriate teaching materials and resources that adequately integrate multiple subjects can be time-consuming. However, these challenges are outweighed by the benefits, as the interdisciplinary

approach prepares students to think more critically and creatively, skills that are essential in addressing modern energy challenges.

Conclusion. The integration of sciences in teaching fundamental concepts related to energy-saving technologies has proven to be a highly effective pedagogical approach. This method not only enhances students' theoretical knowledge but also equips them with the practical skills necessary to apply energy-saving technologies in real-world scenarios. Laboratory work, interdisciplinary problem-solving, and the use of visual aids contribute to a deeper understanding of the physical, environmental, and economic aspects of these technologies.

By embracing interdisciplinary teaching methods, educators can better prepare students to address the growing global need for energy efficiency and sustainability. This approach fosters critical thinking, innovation, and a holistic understanding of the technologies that will shape the future of energy use.

Literature:

1. Abdiev U.B., Abdurahmanov D.E., Nuriddinov R. "Integration of fundamental and applied concepts in teaching elementary concepts of renewable energy sources in the course of physics". "Current research journal of pedagogics". (ISSN-2767-3278): volume 03, issue 08, Pages 11-14.
2. Abdurahmanov D.E. Formation of competencies related to types and directions of alternative energy sources. International Scientific journal "Interpretation and researches". Volume 1 issue 10. ISSN: 2181-4163. UIF-2023: 8.2. 72-74 p.
3. Abdurahmanov D.E. Methodology of forming competencies related to energysaving technologies based on the integration of physical. "Ilm-fan va ta'lim" ilmiy jurnali. 2181-4325 №7. 82-84 p.
4. Abdiev U.B., Abdurahmanov D.E., "Fizikada qayta tiklanuvchi energiya manbalariga oid elementar tushunchalarni shakllantirish metodikasi". "Fizika fanini axborot va innovatsion texnologiyalar muhitida o'qitishning zamonaviy tendensiyalari: muammo va echimlari", mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami. Navoiy. 24 noyabr, 2022 yil. 257-261 b.
5. Abdiev U.B., Abdurahmanov D.E., "Fizika ta'limida O'zbekiston iqlimi sharoitida quyosh fotoenergetikasidan foydalanishning dolzarb muammolari va kelesidagi istiqbollarini o'rganish". Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. UIF-2023: 8.2, (2181-3035), №25, 327-334 b.
6. Abdiev U.B., Abdurahmanov D.E., "Formation of culture of effective energy-saving technologies use among students through school and family cooperation". "European journal of research", №9-10. Vienna, Austria. 2018, 48-52 p.
7. Solomon, B. D. (2014). "Renewable energy technologies and physics integration". Routledge.
8. Jackson, M. (2017). "Physics in environmental and energy systems". Wiley-Blackwell.
9. Anderson, J. (2020). "Physics of renewable energy systems". Cambridge University Press.
10. Varela, C., & Alonso, M. (2021). "Energy conservation and efficiency in modern physics". World Scientific Publishing Company.
11. Edenhofer, O., Pichs-Madruga, R., & Sokona, Y. (2014). Renewable Energy Sources and Climate Change Mitigation. Cambridge University Press.
12. Goswami, D. Y., Kreith, F., & Kreider, J. F. (2016). Principles of Solar Engineering. CRC Press.
13. Duffie, J. A., & Beckman, W. A. (2013). Solar Engineering of Thermal Processes. Wiley.
14. Twidell, J., & Weir, T. (2015). *Renewable Energy Resources. Taylor & Francis.
15. Masters, G. M. (2017). Renewable and Efficient Electric Power Systems. Wiley.

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVNING AYRIM MASALALARI

Ziyayev A.

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: boshlag'ich ta'lim, innovatsion yondashuv, usul, mustaqil fikrlash, texnologiya, o'qitish.

Ключевые слова: начальное образование, инновационный подход, метод, самостоятельное мышление, технология, обучение.

Key words: primary education, innovative approach, method, independent thinking, technology, teaching.

Резюме:

Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim mazmunini innovatsion yondashuvlar asosida joriy etish, boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlash, amaliy yaratuvchanlik ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy ta'lim texnologiyalarni qo'llash zaruratiga oid qarashlar, metodik tavsiyalar yoritilgan.

Резюме:

В данной статье освещены взгляды на необходимость внедрения содержания начального образования на основе инновационных подходов, необходимость использования современных образовательных технологий в формировании навыков самостоятельного мышления и практического творчества учащихся начальных классов, а также методические рекомендации.

Summary:

This article highlights views on the need to implement the content of primary education based on innovative approaches, the need to use modern educational technologies in the formation of independent thinking skills and practical creativity of primary school students, as well as methodological recommendations.

Milliy ta'lim mazmunini zamonaviy yondashuvlar asosida joriy etish, ilg'or xalqaro va xorijiy tajribalar, kompetensiyaviy yondashuvlar asosida o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirish, o'quv-tarbiya jarayoniga madaniy savodxonlik, ijodkorlik va boshqa kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan innovatsion shakllar va metodlarni joriy etish, yoshlarning turli vaziyatlarda yuzaga keladigan muammolarini mustaqil hal

etishni o'rgatishga qaratilgan ta'limning motivasion va innovasion yondashuv ta'imning sifat va samaradorligini oshirishdagi asosiy omillar sirasiga kiradi.

Fan va texnika taraqqiyotining jadallashuvi innovasion texnologiyalarni ta'limga keng joriy etilishi bilan bog'liq jarayon mahsulidir. Bugungi dunyodagi yangi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlar globallashuv sharoitida barcha sohalarida kuchli raqobat muhitini shakllantirib, o'z navbatida, ta'lim sohasiga nisbatan yangi innovatsion yondashuvlarni taqozo etmoqda.

Mazkur maqolaning asosiy tadqiqot maqsadi boshlang'ich ta'limda innovatsion yondashuv mohiyati, uning afzalliklari, zamonaviy ta'limni joriy etishdagi o'rni va ahamiyatini yoritishdan iboratdir.

Bu borada ko'pincha o'qituvchilarimiz innovatsion ta'lim jarayonida qo'llanadigan texnologiyalar bilan bog'liq ko'plab bir-birini taqozo qiladigan tushunchalar mohiyatini bilishlari, farqlashlari va to'g'ri qo'llashlari uchun ular mazmunini keltirish maqsadga muvofiq.

Texnologiya (yunon tilidan. *Techné* – “san'at”, “mahorat”, “qobiliyat”; logos - “so'z”, “fikr”, “ma'no”, “tushuncha”) - kerakli natijaga erishish uchun metod va vositalar to'plami; keng ma'noda ilmiy bilimlarni amaliy muammolarni hal qilish uchun qo'llash. Texnologiya ish metodlarini, uning tartibini, harakatlar ketma-ketligini o'z ichiga oladi.

Pedagogik texnologiya – bu muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo'naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishini pedagogik faoliyat jarayonining mazmuni. Pedagogik texnologiyaning asosiy mezonlari: konseptuallik, tizimlilik, boshqaruvchanlik, samaradorlik, qayta aloqa muhim sanaladi.

O'qitish texnologiyasi – o'quv mashg'ulotining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, kutiladigan natijalarni oldindan aniqlashtirish, har bosqichda qo'llaniladigan shakl, metod va vositalarini oqilona tanlab olish, o'qituvchi va o'quvchining vazifalarini oydinlashtirishga qaratilgan algoritmik ketma-ketlikdir.

Metod so'zi yunoncha “tadqiqot”, “maqsadga erishish yo'li” deganidir. Bu so'zning etimologiyasi (kelib chiqishi) uning ilmiy kategoriya sifatidagi talqinida ham aks etgan.

Metod – umumiy ma'noda maqsadga erishish yo'li, ma'lum tarzda tartibga solingan faoliyat.

Ta'lim metodlari deyilganda, o'rganilayotgan materialni egallashga qaratilgan turli didaktik vazifalarni hal etishga doir o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish metodlari yig'indisi tushuniladi.

Ta'lim usuli – o'qitish metodining tarkibiy qismi yoki alohida tomoni. Usullar yordamida faqat o'quv vazifasining bir qismi hal qilinadi.

Interfaol metod – o'quv jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, bir vaqtning o'zida ham o'qituvchi, ham o'quvchini faollashtirishga yo'naltirilgan o'qitish metodlari majmui.

Metodika – qat'iy ketma-ketlikka (algoritmik harakterga), ilgari o'rnatilgan reja (qoida), tizimga aniq rioya qilish bo'lib, biror bir ishni maqsadga muvofiq o'tkazish metodlari, yo'llari majmuasi.

“Metodika” tushunchasi turli fanlarni o'qitish bilan ham bog'liqlikda qo'llanilib, ma'lum sohani o'qitish jarayoni, mazmuni, qonuniyatlari, shakl, metod va vositalari yig'indisini o'zida ifoda etadi.[4]

Innovatsiya – (inglizcha “Innovation” – yangilik kiritish) – tizim ichki tuzilishini o'zgartirish, amaliyot va nazariyaning muhim qismi. Pedagogik yangilik esa pedagogik faoliyatda ilgari ta'lim jarayonida noma'lum bo'lgan o'zgarishlarni kiritish orqali ta'lim va tarbiyaning nazariy va amaliy jihatini boyitish va uni rivojlantirish vositasidir.

Innovatsion ta'lim tizimi hozirgi davrda ta'lim sohasining barcha jabhalarida mutaxassislarning e'tiboriga tushib jadal rivojlanib borayotgan bilimlar tizimidir. Uning ta'limiy ahamiyatini anglagan pedagoglar shu bois an'anaviy ta'limda ilg'or innovatsiyalardan foydalanib ta'limni tashkillashtirayaptilar. Hozirgi kunda rivojlanib borayotgan mazkur yangi ta'lim shaklining asosiy vazifasi hukmron bo'lib turgan butun o'quv tarbiya tizimi nazariyasini innovatsiya asosida qayta tashkil etib o'zlashtirishdir. Innovatsiyaning asosiy tushunchalari sifatida yangilik, g'oya, vosita (yangi metod)larni olish mumkin. [11]

Bugungi kunda boshlang'ich ta'limda ham qator interfaol na'lim metodlari ta'lim jarayonida keng qo'llanilib kelinmoqda.

Boshlang'ich ta'limda ham “Aqliy hujum”, “Fikrlar hujumi”, “Tarmoqlar” metodi, “Sinkveyn”, “BBB”, “Beshinchisi ortiqcha”, “6x6x6”, “Bahsmunozara”, “Rolli o'yin”, FSMU, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Yumaloqlangan qor”, “Zigzag”, “Oxirgi so'zni men aytay” kabi zamonaviy texnologiyalar qo'llanmoqda.[5]

Boshlang'ich sinflarda interfaol metodlar va ta'limiy o'yinlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o'rganganlarini hayot bilan bog'lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradi.

Bugungi kunda boshlang'ich ta'limdan boshlab bolalarda ixtirochilik ko'nikmalarini shakllantirib borishda masalan TRIZ texnologiyalarini qo'llash ham samarali natijalar kafolati hisoblanadi.

TRIZ (теория решения изобретательских задач)-ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi. **TRIZ** - bu ahamiyatsiz bo'lmagan muammolarga tezda yechim topishga yordam beradigan fikrlash tizimidir.[5]

Boshlang'ich sinflarda TRIZ pedagogik texnologiyasi ta'lim samaradorligini oshirish imkonini beruvchi texnologiyalardan biridir. Biz uning yordamida hal qilinishi mumkin bo'lgan asosiy vazifalarni sanab o'tamiz yordam:

- maktab o'quvchilarining mustaqilligini rivojlantirish;
- atrofdagi tirik dunyoga to'g'ri munosabatni shakllantirish;
- qobiliyatingizga ishonchni rivojlantirish;
- bolalar umumiy ta'limini yaxshilash;
- tahlil qilish, amaliy, ixtirochilik, ijtimoiy muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantirish;
- ta'lim jarayoniga ijobiy munosabatni shakllantirish;
- diqqat, mantiq, xotira, nutq, aql, ijodiy tasavvurni rivojlantirish.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar yosh xususiyatlaridan kelib chiqib rolli o'yinlar texnologiyasi ham alohida ahamiyatga ega. Ular, ayniqsa, sinfdan tashqari mashg'ulotlar uchun dolzarbdir. Masalan, "Navro'z"ni nishonlash bilan bog'liq guruh loyihasini tashkil qilishda o'qituvchi o'z o'quvchilarini "Navro'z" bayrami uchun kichik spektakl bilan chiqishga taklif qiladi, bunda har bir bola muayyan rol egasi bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarda o'yin pedagogik texnologiyalari yosh avlodning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ular maktab o'quvchilarida mas'uliyat, mustaqillik, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Rolli o'yinda har bir bola muayyan funktsiyalarga ega bo'lib, butun jamoaning muvaffaqiyati ularni bajarish darajasiga bog'liq.

Shuningdek, rolli o'yinlar darslarni o'tkazishda ham mos keladi. Misol uchun, adabiy asarni o'qiyotganda o'quvchilar rollarga bo'linadi. O'qish go'zal bo'lishi uchun har bir bola matniga e'tibor qiladi, buning natijasida diqqat va xotira faollashadi, mantiqiy fikrlash shakllanadi, nutqi yaxshilanadi.

Pedagogik va innovatsion texnologiyalar asosida o'tiladigan darslar tashkiliy usullari, foydalaniladigan metodlariga ko'ra o'quvchi yosh xususiyatlariga ham mos kelishi kerak. Chunki bunday darslar bola ruhiyatiga yaqinroq bo'lsa, o'quvchi mazkur mavzuni tushinishda qiynalmaydi. Bu esa o'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish, xohish va istaklarini

uyg'otish asosida maqsadga erishish motivatsiya bo'lib, bu o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ichki yaqinlashuvidir.

O'qitish jarayoni o'qituvchi hamda o'quvchilar faoliyati asosiga quriladi. O'qituvchining faoliyati o'quv materialini bayon qilish, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini orttirish, fikrini teranlashtirish va e'tiqodini shakllantirish, o'quvchilarning mustaqil mashg'ulotlariga rahbarlik qilish, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish hamda baholashdan iborat. O'z ishiga ixlos bilan qaragan o'qituvchida chinakam ehtiros bo'ladi. Boshlang'ich sinf ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'qish motivini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Chunki motiv o'quvchilarni ta'lim jarayoniga qiziqtiradi, darslarda faol qatnashishga, bilimlarni egallashga undaydi. Innovatsion texnologiyalar o'qish motivini rivojlantirishga katta yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda ko'proq bolalarning yoshini, bilim saviyasini hisobga olish lozimligini unutmaslik kerak.

Ularga oddiy, oson va vaqt kam sarflanadigan o'yin mashqlardan foydalanib darslar o'tish yaxshi samara beradi. Ko'proq atrof-muhit bilan bog'lab o'tilgan mashg'ulotlar bolalar ongini, dunyoqarashini, erkin fikrlash, bayon etish qobiliyatini, mustaqil ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi. Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o'ziga xosligi shundaki, ular o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'z kasbiy faoliyatida maxsus ta'lim texnologiyalaridan faol foydalanish malakalariga ega bo'lishligi muhim ahamiyatga egadir. Innovatsion texnologiyalardan foydalanib o'tilgan darsda o'quvchilar o'z qobiliyati va imkoniyatlarini namoyish qilishga erishadilar, jamoa bilan ishlash malakasiga ega bo'ladilar, o'zgaralar fikrini hurmat qilishni o'rganadilar. Bu esa, darsning samaradorligini oshirib, ta'lim sifatini kafolatlashga xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Adabiyotlar:

1. Sh, Abduraximov. "Issues of formation of the center for mastering foreign educational programs that form civil education in students in the system of primary education in uzbekistan." *International Journal of Early Childhood Special Education* 14.7 (2022).
2. Ziyayev, A. N. "Primary education and aesthetic sense training." *international journal of research in commerce, it, engineering and social sciences* issn: 2349-7793 Impact Factor: 6.876 16.06 (2022): 62-64.
3. Ziyayev, A. N. "Pedagogical aspects of the use of educational values in the spiritual development of students." *International journal of research in commerce, it, engineering and social sciences* ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876 16.06 (2022): 86-88.

4. Зияев, Адхам Нисолмухамматович. "Правила использования интерактивных методов обучения." Conferencea (2023): 143-148.
5. Зияев, Адхам Нисолмухамматович. "Педагогические аспекты использования мыслей мыслителей в эстетическом воспитании учащихся." E Conference Zone. 2023.
6. Ziyayev, A. N. "The main areas of activity of the class leader in the education of the necessary skills for an independent life in students." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 953-956.
7. Ziyayev, A. N. "Some issues of the formation of skills of a healthy lifestyle in students in the process of labor education." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 851-853.
8. Зияев, Адхам Нисолмухамматович. "Роль национальных ценностей в воспитании гражданина." Ученый XXI века (2017): 78
9. Ziyayev, A. I. "National and cultural peculiarities of english, russian and uzbek phraseological intensifiers." International scientific journal 40.34 (2016): 65-71.
10. Ziyaev, A. I., and Z. J. Aliyeva. "Integration internet technologies in the educational process of teaching foreign languages." Вестник магистратуры 5-4 (128) (2022): 140-142.
11. Xaydarova X. Boshlang'ich ta'limda innovatsion yondashuv. International Conference on Developments in Education Hosted from Bursa, Turkey. August 15th 2022. 18-21 betlar.

MAKTABGACHA YOSHDAGI ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI MAKTABGA NUTQIY TAYYORLASH METODIKASI

Muhammadjonova D.F.

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: nutq, nutqiy tayyorlov, eshitishida nuqsoni bo'lgan bola, idrok, sezgi, nutq terapiyasi, talaffuz, o'yin, individual yondashuv.

Ключевые слова: речь, речевая подготовка, ребенок с нарушением слуха, восприятие, интуиция, логопед, произношение, игра, индивидуальный подход.

Key words: speech, speech preparation, hearing impaired child, perception, intuition, speech therapy, pronunciation, game, individual approach.

Резюме:

Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni maktabga nutqiy tayyorlashning muhim jihatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada bolalarning o'ziga xos xususiyatlari, nutqiy tayyorgarligini baholash, samarali mashg'ulotlar o'tkazish usullari va metodlarini chuqur tahlil qiladi.

Резюме:

Данная статья посвящена изучению важных аспектов школьной речевой подготовки детей с нарушением слуха дошкольного возраста. В статье глубоко анализируются особенности детей, оценка речевой подготовки, методы и способы эффективного обучения.

Summary:

This article is devoted to the study of the important aspects of school speech preparation of children with hearing impairment of preschool age. The article deeply analyzes the characteristics of children, assessment of speech preparation, methods and methods of effective training.

Kirish. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar, o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ularning eshitish qobiliyatlarining chegaralanganligi tufayli nutq va til rivojlanishiga ta'sir etishi mumkin. Buning natijasida, bolalar nutqni to'g'ri talaffuz qilishda qiyinchiliklarga duch kelishi, grammatik qoidalarni tushunishda qiynalishi va so'z boyligi cheklangan bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, ularning ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga ham ta'sir etishi mumkin. Masalan, eshitishida nuqsoni bo'lgan ba'zi bolalar o'z tengdoshlari bilan muloqotda bo'lishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Ular o'zlarini

yolg'iz va ajralib qolgandek his qilishlari mumkin. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar, odatda, nutqni to'g'ri idrok etishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ular gapning ohangini, tovushni va intonatsiyani ajratishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Bu esa, ularning nutqni tushunish va gapirish qobiliyatlariga salbiy ta'sir etishi mumkin. Shuningdek, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar, ko'pincha, atrof muhitdagi shovqinlarga nisbatan sezgir bo'lishadi. Ularning eshitish qobiliyatlari cheklangan bo'lgani uchun, atrof muhitdagi shovqinlar ularni bezovta qilib, e'tiborlarini jalb qilishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqiy tayyorgarligini baholash, ularning maktabga tayyorgarligini aniqlash va ularning nutq rivojlanishini kuzatish uchun juda muhimdir. Baholash, bolaning nutq qobiliyatlari, fonetik-fonologik rivojlanishi, leksik-grammatik rivojlanishi, gapirish qobiliyati va gapni tushunish qobiliyatini o'z ichiga olishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Nutqiy tayyorgarligini baholash uchun turli xil testlar va mashqlar qo'llaniladi. Masalan, bolaning tovushni talaffuz qilish qobiliyatini baholash uchun, maxsus fonetik testlar qo'llaniladi. Leksik-grammatik rivojlanishni baholash uchun, bolaning so'z boyligini, grammatik qoidalarni bilishini va gaplarni tuzish qobiliyatini tekshirish kerak. Gapirish qobiliyatini baholash uchun, bolaning nutqning tezligi, ovoz balandligi, intonatsiyasi va gapirish uslubini kuzatish kerak. Gapni tushunish qobiliyatini baholash uchun, bolaning gaplarni tushunish qobiliyatini va savollarning javoblarini berish qobiliyatini tekshirish kerak. Baholash natijalariga ko'ra, bolaning nutq rivojlanishi darajasi aniqlanadi va unga muvofiq dastur tuziladi. Agar bolaning nutq rivojlanishi kechikkan bo'lsa, u holda nutq terapiyasi kursini o'tkazish kerak. Nutq terapiyasi, bolaning nutq qobiliyatlarini yaxshilashga va maktabga tayyorlanishiga yordam beradi.

Eshtishida nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlari va imkoniyatlari, ularga ilk davrdan boshlab korreksion-pedagogik yordam ko'rsatish zaruratidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Eshitish qobiliyatining pasayishi bolaning umumiy va psixik rivojlanishiga, eng asosiysi nutqning shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Eshitmaydigan va zaif eshituvchi bola maxsus o'rgatib borilmasa, u gapira olmaydi, atrofdagilar bilan muomalada esa chegaralangan miqdordagi imo-ishoralardan foydalanadi. Bolalar kundalik hayotida kattalarga taqlid qilgan holda oddiy amaliy faoliyat turlarini bajara oladilar, turli buyumlarning funksional vazifalarini o'zlashtiradilar va ulardan to'g'ri foydalanadilar, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish malakasini egallab oladilar. Bunday bolalarga maxsus ta'lim berish shart-sharoitlari yaratilmagan holda, ular o'zgalar nutqini idrok eta olmasligi oqibatida sensor va aqliy rivojlanishi

so'zlashuv nutqning ta'sirisiz kechadi. Shunday qilib, eshitish qobiliyatining pasayishi va nutqiy rivojlanishning buzilishi oqibatida bolaning rivojlanishi to'xtamasa-da, ancha cheklanib qoladi.

Maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqiy tayyorgarligini oshirish uchun mashg'ulotlar. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqiy tayyorgarligini oshirish uchun maxsus mashg'ulotlar o'tkazish kerak. Mashg'ulotlar, bolaning yoshini, eshitish darajasini va nutq rivojlanishini hisobga olgan holda tuziladi. Mashg'ulotlarda turli xil usullar va metodlar qo'llaniladi. Masalan, bolaning nutq qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o'yinlar, qo'shiqlar, she'rlar va hikoyalar ishlatilishi mumkin. Bolaning tovushni talaffuz qilish qobiliyatini yaxshilash uchun, lab harakatlarini takrorlash mashqlari, til gimnastikasi va tovushni to'g'ri talaffuz qilish bo'yicha mashqlar qo'llaniladi. Bolaning leksik-grammatik rivojlanishini oshirish uchun, so'z boyligini kengaytirish bo'yicha mashqlar, grammatik qoidalarni tushuntirish va gaplarni tuzish bo'yicha mashqlar ishlatiladi. Mashg'ulotlar, bolaning qiziqishi va faol ishtirokini ta'minlashga qaratilishi kerak. Bolani rag'batlantirish, maqtov va mukofotlar yordamida amalga oshiriladi. Mashg'ulotlar, bolaning eshitish qobiliyatlarini yaxshilashga qaratilishi kerak. Masalan, bolaning eshitishini yaxshilash uchun, eshitish mashqlari, tovushni aniqlash bo'yicha mashqlar va tovushni idrok etish bo'yicha mashqlar ishlatilishi mumkin. Nutqiy tayyorgarlik mashg'ulotlarida turli xil metodlar qo'llaniladi. Ushbu metodlar, bolaning eshitish qobiliyatini, nutq rivojlanishini va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlanadi.

Nutqiy tayyorgarlik mashg'ulotlarining tuzilishi va mazmuni. Nutqiy tayyorgarlik mashg'ulotlari, bolaning yoshini, eshitish darajasini va nutq rivojlanishini hisobga olgan holda tuziladi. Mashg'ulotlar, o'yinlar, qo'shiqlar, she'rlar, hikoyalar, rasmlar, kartalar va boshqa o'quv materiallaridan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin. Mashg'ulotlar, bolaning qiziqishi va faol ishtirokini ta'minlashga qaratilishi kerak. Mashg'ulotlar, bolaning eshitish qobiliyatlarini yaxshilashga qaratilishi kerak. Masalan, bolaning eshitishini yaxshilash uchun, eshitish mashqlari, tovushni aniqlash bo'yicha mashqlar va tovushni idrok etish bo'yicha mashqlar ishlatilishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni maktabga tayyorlash, ularning nutqiy rivojlanishini va o'qishga tayyorlanishini ta'minlash uchun muhimdir. Maktabga tayyorlash, bolaning o'qishga oid ko'nikmalarini, yozishga oid ko'nikmalarini, hisoblashga oid ko'nikmalarini va ijtimoiylashish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Bolani maktabga tayyorlash jarayonida, quyidagi jihatlarga e'tibor berish kerak:

- Nutq va til rivojlanishi
- O'qishga oid ko'nikmalar
- Yozishga oid ko'nikmalar
- Hisoblashga oid ko'nikmalar
- Ijtimoiylashish qobiliyatlari

Maktabga tayyorlash, bolaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar, odatda, nutqni to'g'ri idrok etishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shuning uchun, ularning nutqiy rivojlanishini ta'minlash uchun, maxsus usullar va metodlar qo'llaniladi. Masalan, ularga nutq terapiyasi kursini o'tkazish, maxsus o'quv materiallaridan foydalanish va ularga qo'shimcha yordam berish kerak. Maktabga tayyorlash, bolaning o'ziga ishonchini oshirishga va maktabga moslashishini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Maktabgacha surdopedagogika fanida psixologlar L.S.Vigotskiy, I.M.Solovev, T.V.Rozanovalarning, ilmiy nazariyalariga ko'ra psixik va jismoniy rivojlanishidagi kamchilik bolaning jismoniy va psixik rivojlanishining buzilishiga olib kelsa, bunday bola anomal deb hisoblanadi. Eshitishning pasayishi bolaning nutqiy rivojlanishiga salbiy ta'sir etadi: nutqning muloqot qilish, idrok etish, fikrlash, bilish faoliyatini rivojlantirish vositasi sifatida rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Ta'lim muassasasida pedagogik jarayonni to'g'ri tashkillashtirish, eshitishning pasayishi bilan bog'liq umumiy va xususiy jihatlarni tushunish uchun maktabgacha yoshdagi bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlarini bilmoq zarur.

Eshitish qobiliyati buzilgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim va maktab ta'limitizimini yaratishda, bolalarni saralash mezonlarini belgilashda, differensial ta'limni yaratishda, samarali ta'lim-tarbiya usullarini tanlashda R.M.Boskis (1963y) klassifikatsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. L.S.Vigotskiyning bola psixikasining rivojlanishidagi birlamchi va ikkilamchi defektlar to'g'risidagi nazariyasiga asoslanib, R.M.Boskis, eshitishdagi nuqsonlarni farqlash bo'yicha pedagogik tasniflash mezonlarini ishlab shiqdi. 1. Bola eshituv analizatorining buzilishi, kattalarning xuddi shunday buzilishidan keskin farq qiladi. Katta kishilarning eshitishi pasaygan holda eshituv yordamidagi nutqiy muloqot buziladi. Ilk davrda eshituvning pasayishi, bolalarning psixik rivojlanishiga ta'sir etadi, rivojlanishidagi ikkilamchi nuqsonlarini keltirib chiqaradi. 2. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaning rivojlanishini to'g'ri tushunish uchun, ular tomonidan mustaqil ravishda nutqni egallash imkoniyatlarini hisobga olish muhimdir. Eshituv qobiliyatining cheklanishi nutqning egallanishiga va to'laqonli nutqiy muloqotga to'sqinlik qiladi. Og'zaki nutqning orqada qolishi yoki umuman

yo'qligi, yozma nutqning egallanishiga, o'qiyotgan narsalarni tushunishiga, o'z fikrini yozma bayon etishiga, turli sohalardan bilim egallashiga yo'l bermaydi. 3. Eshituv holati va nutq o'zaro bog'liqdir. Bir tomondan, eshituvning pasayishi nutqning tabiiy ravishda o'sishiga to'sqinlik qiladi; ikkinchi tomondan eshitish qobiliyatining to'laqonli ishlatilishi bolaning nutqiy saviyasiga bog'liqdir. Nutq qanchalik yaxshi rivojlangan bo'lsa, eshituv qobiliyatidan foydalanish imkoniyatlari shunchalik kengayadi. 4. Eshituv qobiliyati buzilgan bolalar eshituvning pasayishi va nutqiy saviyasiga ko'ra xilma-xil bo'ladilar. Nutqning turli saviyada bo'lishi quyidagi omillarga bog'liqdir: a) eshitishning pasayish darajasiga; b) nuqsonning paydo bo'lishiga; v) eshituv nuqsonining paydo bo'lishidan keyingi pedagogik shart-sharoitlarga; g) bolaning alohida xususiyatlariga. Ko'rsatilgan omillarning har biri bolaning nutqini baholashda muhim ahamiyatga ega. Eshitish qobiliyati qanchalik ko'p shikastlansa, nutqqa shunchalik ko'p zarar tegadi. Eshitish qobiliyati og'ir darajada pasaygan holda maxsus o'qitishsiz umuman rivojlanmaydi.

Xulosa va tavsiyalar: Maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni maktabga nutqiy tayyorlash, ularning muvaffaqiyatli o'qishi uchun juda muhimdir. Ushbu jarayon, bolaning nutqiy rivojlanishini, o'qishga tayyorlanishini va o'ziga ishonchini oshirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bolalarni maktabga tayyorlashda, quyidagi jihatlariga e'tibor berish kerak:

- Bolalarning eshitish darajasini va nutq rivojlanishini hisobga olish
- Maxsus usullar va metodlarni qo'llash
- Bolalarning qiziqishini va faol ishtirokini ta'minlash
- Bolalarning o'ziga ishonchini oshirish

Ushbu ma'lumotlar maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni maktabga nutqiy tayyorlashning asosiy jihatlari to'g'risida ma'lumot beradi va mutaxassislarga ushbu jarayonni samarali amalga oshirishda yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Maxsus pedagogika (darslik). R.M.Ro'latova, L.Sh.Nurmuxammedova, D.B.Yakubjanova, Z.N.Mamarajabova, Sh.M.Amirsaidova, A.D.Sultonova. - T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti. 2014. - 520 b
2. Maxsus psixologiya L.R.Muminova, Z.N.Mamarajabova, D.B.Yakubjanova, Sh.M.Amirsaidova - T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti. 2014. - 520 b
3. Muhammadjonova, Dilafruz. "Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning sezgi va idrok xususiyatlarining o'ziga xosligi." Science promotion (2023).
4. Muhammadjonova, Dilafruz. "Issues of effective organization of teaching weak hearing children to write." Science promotion (2023).
5. Muhammadjonova, Dilafruz. "Speech development of deaf children." Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) (2023).

INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIDA BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINI ANTROPOSENTRIK YONDASHUV ASOSIDA TARBIYALASHNING JAHON TAJRIBASI

Oppoqxo'jayev X.A.

Qo'qon davlat pedagogika instituti, Maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, antroposentrik yondashuv, jahon tajribasi, korreksion faoliyat, qo'llab quvvatlash tamoyili.

Ключевые слова: инклюзивное образование, антропоцентрический подход, мировой опыт, коррекционная деятельность, принцип поддержки.

Key words: inclusive education, anthropocentric approach, world experience, correctional activity, principle of support.

Резюме:

Maqolada xalqaro davlatlarning inklyuziv ta'limi va ta'lim jarayonini antroposentrik yondashuv asosida tashkil etish masalalari tahlili, jumladan Rossiya, Turkiya, Norvegiya va Germaniya kabi jahonning ilg'or mamlakatlarida inklyuziv ta'limga yaratilgan sharoitlari ochib berilgan.

Резюме:

в статье анализируются вопросы инклюзивного образования в зарубежных странах и организации образовательного процесса на основе антропоцентрического подхода, в том числе условия, созданные для инклюзивного образования в передовых странах мира, таких как Россия, Турция, Норвегия и Германия.

Summary:

The article analyzes the issues of inclusive education in international countries and the organization of the educational process based on an anthropocentric approach, including the conditions created for inclusive education in advanced countries of the world such as Russia, Turkey, Norway and Germany.

Jahon davlatlarining ta'lim tizimiga nazar tashlasak, inklyuziv ta'lim tizimida ta'lim oluvchilarning maktablarida o'qishi, o'qish davomida oilaviy hayotda uzoq bo'ishi, o'zi ko'nikkan, moslashgan muhitdan chetga chiqishi, atrofidagi, tengdoshlari bilan munosabat o'rnatishda qiyinchilikka duch kelishi kabi muammolar kuzatilganligiga guvoh bo'lamiz. Inklyuziv ta'lim sharoitida ta'lim oluvchi o'quvchilar ko'pincha ruhiy deformatsiyani boshdan o'tkazadilar.

Biz tadqiqotimizni olib borishda xalqaro davlatlarning inklyuziv ta'limi va ta'lim jarayonini antroposentrik yondashuv asosida tashkil etish maslallari tahlil qildik. Jumladan Rossiya federatsiyasida inklyuziv ta'lim jarayoni o'tgan asrning 80-90-yillaridan boshlab joriy etila boshlandi. 1991-yilda Rossiyada dastlabki inklyuziv ta'limga ixtisoslashgan umumiy o'rta ta'lim maktabi ochildi. 1996-yildan boshlab Rossiyada inklyuziv ta'lim sharoitida ta'lim-tarbiya berish uchun mutaxassislar tayyorlana boshlandi. Rossiyada inklyuziv ta'lim tizimida antroposentrik yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Bugungi zamonaviy ta'limning o'ziyoq antroposentrik yondashuvni ustuvor vazifa sifatida qo'yimoqda. Chunki ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi turadi. Rossiyada inklyuziv ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlari belgilangan bo'lib ular quyidagilar:

- Umumiy va maxsus ta'lim tizimini takomillashtirish sohasida qarorlar qabul qilish jarayonlarini axborotlashtirish;

- Ta'lim shakllarini yetarli darajada aniqlash va barcha turdagi ta'lim tashkilotlarini to'g'ri jalb qilish maqsadida psixologik-tibbiy-pedagogik kommissiyalar (PMPC) faoliyati sifatini oshirish;

- Nogiron bolalar va barcha toifadagi nogironligi bo'lgan o'quvchilarning sifatli ta'lim olishlari uchun maxsus shart-sharoitlarini ta'minlash;

- Imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitishga inklyuziv yondashuvlarni amalga oshiruvchi umumiy va maxsus ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorligi uchun shart-sharoitlar yaratish;

- Umumiy va maxsus ta'lim, yta'lim tashkilotlarining muvaffaqiyatli o'zaro hamkorligi uchun huquqiy va tashkiliy shart-sharoitlarni yaratish;

- Nogiron bolalar va nogiron bolalar bilan ishlaydigan mutaxassislar uchun qo'shimcha kasbiy ta'lim tizimini takomillashtirish, shuningdek, oliy ta'lim tashkilotlarining maxsus (defektologik) fakultetlari professor-o'qituvchilari malakasini oshirish;

- Nogiron o'smirlar va nogiron o'smirlarni mustaqil hayotga va kasbiy o'zini-o'zi belgilashga tayyorlash tizimini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

- Ota-onalar yoki ularni o'rnini bosuvchi shaxslarning maxsus ta'lim jarayonida ishtirok etish uchun sharoit yaratish;

- BMTning nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvetsiyaga muvofiq jamiyatda nogiron bolalar va nogiron bolalarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish;

- Nogiron yoki nogiron o'quvchilar uchun umumiy va maxsus ta'lim tizimining jamiyatning zamonaviy talablarga javob beradigan tarkibiy qismlarini loyihalash;

- Nogiron bolalarni o'rgatuvchi mutaxassislarning Butunrossiya jamoat birlashmasini yaratish [1]

Rus olimlaridan A.R.Miller va G.V.Sikoto tadqiqotlari natijasida inklyuziv ta'limga jalb qilingan o'quvchilardan tezkor qo'zg'aluvchan bolalar yoki nisbatan ma'lumotlarning yetib borishi sust bolalar rivojlanishlari uchun bir qancha shartlar bajarilishi lozim deb hisoblaydilar:

Birinchidan, korreksion faoliyatni imkon qadar erta boshlash;

Ikkinchidan, ijobiy oilaviy muhit hamda ta'lim muassasalarining oilalar bilan o'zaro aloqada bo'lishi;

Uchinchidan, imkoniyati cheklangan balalarning yosh hususiyati hamda mavjud imkoniyatlariga va ularning ta'lim tarbiya maqsadlariga hamohang ta'lim dasturi va vositalaridan foydalanish [2] zarurligini ta'kidlaydilar.

Rossiya inklyuziv ta'lim tizimida antroposentrik yondashuvning o'ziga hos jihatlaridan yana biri bu psixologik markazlarining inklyuziv ta'limga ixtisoslashtirilgan maktablar bilan muntazam aloqada bo'lishadilar. Ya'ni har bir inklyuziv ta'lim jarayonida o'qiydigan bolalar bilan jamoaviy hamda yakka tartibda mashg'ulotlar olib boriladi. Shuningdek, ushbu mashg'ulotlar uularning ustozlari bilan ham tashkil etiladi. Bunday yondashuv ta'lim muhitini sog'lomlashtirishga va imkoniyati cheklangan bolalarni ta'lim muhitiga moslashishlarida muhim omil bo'lib hizmat qiladi.

Turkiya inklyuziv ta'lim tizimida ham antroposentrik yondashuv muhim ahamiyatga ega. Inklyuziv ta'lim tizimida tehsil oluvchi o'quvchilarga (aqliy nuqsonlari bo'lganlar, eshitish nuqsonlari, jismoniy nuqsonlar, maxsus qobilyatlar, diqqat yetishmasligi buzilishi, giperaktivlik, nutq buzilishlari, autistic kasalliklar, o'rganishdagi nuqsonlar va surunkali kasalliklar) ta'lim berishida insonparvarlik g'oyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni sog'lom bolalar bilan ta'lim olishida, sog'lom bolalarning va ularning ota-onalarining munosabati tahlil qilinib inklyuziv ta'lim 3 turga bo'lingan

- To'liq inklyuziv ta'lim;
- Sirtqi inklyuziv ta'lim;
- Teskari inklyuziv ta'lim.

To'liq inklyuziv ta'lim – ta'limning dastlabki bosqichidanoq aqliy, jismoniy, hususiyatlaridan qat'iy nazar birgalikda ta'lim olish

Sirtqi inklyuziv ta'lim – dastlab maxsus moslashtirilgan ta'lim sinflarida o'qigan, keyinchalik sog'lom bolalar sinfiga qo'shilish. Bunda imkoniyati cheklangan bolalarni holatidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Teskari inklyuziv ta'lim – sog'lom bolalarni o'zlarining yoki ota-onalarining iltimosiga binoan inklyuziv ta'lim maktablariga borishi [3].

Turkiyada inklyuziv ta'limga dastlabki qadamlar 1983-yilda "Maxsus ta'limga muhtoj bolalar to'g'risida"gi qonun bilan qo'yilgan. 1997-yilda maxsus ta'lim to'g'risidagi Nizom qabul qilindi. 2016-yilda mazkur Nizom takomillashtirildi. Tadqiqotchilar O.Kahya va V.Hosgorurlarning keltirishicha, Turkiyda inklyuziv ta'lim jarayoniga qamrov 90 ming nafarni tashkil etadi [3].

Turkiya inklyuziv ta'limda antroposentrik yondashuv yaqqol ko'rinib turadi. Har bir ta'lim oluvchi ta'lim faoliyatining markazida turadi. Ta'lim oluvchilar uchun (nuqsoniga qarab) maxsus tarbiyachilar biriktiriladi.

Norvegiya ta'lim tizimiga nazar solsak, inklyuziv ta'lim jarayoni barcha uchun birdek imkoniyat yaratish, ularning iste'dodini ro'yobga chiqarish, individual salohiyatini hamda ta'lim ehtiyojlarini qondirish sifatida ko'riladi. Mamlakatda ijtimoiy kelib chiqishi, millati, dini hamda iqtisodiy ahvolidan qat'iy nazar barcha imkoniyati cheklangan bolalar uchun inklyuziv ta'lim olishi kafolatlangan.

Norvegiya inklyuziv ta'limi adaptive ta'lim orqali amalga oshiriladi.

Adaptiv ta'lim deganda ustozlarning ta'lim oluvchilar ehtiyojidan kelib chiqqan holda, ta'lim jarayonini tashkil etish tushuniladi [4]. Adaptiv ta'lim mazmun jihatdan antroposentrik yondashuvga mos ta'lim hisoblanadi. Adaptive ta'limda ham antroposentrik yondashuvda ham ta'limiy faoliyat ta'lim oluvchilar ehtiyojidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Norvegiyada inklyuziv ta'lim jarayonini olib borishda ta'lim ishtirokchilarini "mukofotlash", "rag'batlantirish" tamoyili ustuvorlik kasb etadi. Ya'ni ta'lim ishtirokchisining ta'limiy faoliyatidagi kichik yutug'I (darsni tayyorlab kelishi, nutq so'zlashi, fikr bildirishi va b) o'qituvchi tomonidan rag'batlantirib turiladi.

Germaniyada yarim milliondan ortiq imkoniyati cheklangan bolalar va yoshlar mavjud bo'lib, ularning 25%i umumta'lim maktablarida va qolgan 75%i maxsus maktab internatlarida tehsil oladi. Mamlakatda 13 turdagi maxsus (korreksion) ta'lim muassasalari mavjud. Biroq, bunday maktablar o'z faoliyatini qoniqarsiz namoyon etib, o'quvchilarning deyarli 80%i ushbu dargohlarni tark etadi. Shu sababli, Germaniya ta'lim tizimi – alohida ehtiyojli bolalar sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda ta'lim olishi uchun inklyuziv ta'limga bosqichma bosqich o'tmoqda [5].

1-rasm. Germaniyada qo'llab quvvatlash tamoyili

Germaniyada inklyuziv ta'limni joriy etishdagi dastlabki qadam deb 1972-yilda qabul qilingan "Maxsus ta'limni tashkil etishga oid tavsiyalar" va 1979-yilda qabul qilingan "Maxsus ehtiyojli bolalarni integratsiya ta'lim tizimida o'qitish" konseptsiyasini aytish mumkin. Dastlab maxsus ta'lim negizida amalga oshirilgan inklyuziv ta'lim o'tgan asrning 90-yillariga kelib alohida tarmoq sifatida ajralib chiqdi. Buning natijasida ta'lim tizimiga "integratsiyalashtirish" atamasi kirib keldi. Imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim berishda asosiy e'tibor antroposentrik yondashuvning qo'llab-quvvatlash tamoyilining turli shakllari mavjud (1-rasm).

Oldini oluvchi – qo'llab quvvatlashning ushbu bosqichi pedagog va ota-onalar yohud ularning o'rnini bosuvchi shaxslarga yetarlicha malakali maslahat berishni nazarda tutadi. Bu bosqichda nuqsonli bolalarning individual imkoniyatlaridan kelib chiqib, ta'lim berishning shakllari, bosqichlari va turlari haqida maslahatlar beriladi. O'quvchining nuqsoni qay darajaligiga qarab inklyuziv ta'lim samaradorligi aniqlanadi.

Birgalikda ta'lim – ushbu bosqichda mutaxassis pedagog yoki psixoli-pedagoglar tomonidan o'quv xonasi yoki uning tashqarisida to'liq yoki qisman ish kuni davomida ta'lim berishni nazarda tutadi. Bu bosqichda o'quvchining nuqsoniylik darajasidan kelib chiqib, ta'lim dasturi ishlab chiqiladi va inklyuziv

ta'lim jarayoniga jalb qilinadi. rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarni umumiy maktablarga jalb qilgan holda o'quv jarayoniga moslashishlariga ko'maklashish, imkon qadar layoqatlarini ro'yobga chiqarishga erishish, ularda jamoa bilan muloqotga kirishish ko'nikmalarini shakllantirish, ma'lum kasb-hunarga yo'naltirish ustuvorlik kasb etadi.

Koroprativlik – ushbu bosqichda birgalikda ta'lim olayotgan bolalarni boshqa inklyuziv ta'lim sinflari bilan uyg'unlashtirish, ularning o'zaro munosabatga kirishishlariga imkon yaratish, shuningdek, inklyuziv va umumiy ta'lim maktablari o'rtasida munosabatlarini yo'lga qo'yish, o'zaro tanishtirish amalga oshiriladi. Ushbu bosqichda integratsiyalashgan ta'limning olib borilishi, pedagoglar va sog'lom hamda imkoniyati cheklangan bolalar bilimini oshishiga, ta'lim muhitini yaxshilanishiga va tajriba almashgan holda maktab faoliyatiga ijobiy ta'sir o'tkazilishiga qaratiladi.

Xorijiy tajribalar tahlili yakunida shuni aytish mumkinki, inklyuziv ta'lim sharoitida umumta'lim muassasalari o'quvchilarini antroposentrik yondashuv asosida tarbiyalashda tizimlilik, individual hususyatlar, jamoaviy hususyatlar, ichki va tashqi muhit omilini e'tiborga olish muhimdir. Ko'p hollarda rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, imkoniyati cheklangan o'quvchilar o'z shaxsiy imkoniyatlarini doim ham namoyish eta olmaydilar. Ularni jamoaviylashuvi, bilim olishi, kasb tanlashi, mehnat bozorida o'z o'rniga ega bo'lishida ma'lum qiyinchiliklarga duch keladi. Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish, ularga qarshi kompleks choralar ishlab chiqish va doimiy nazoratda bo'lishini nazarda tutuvchi qat'iy vazifalar belgilanishi lozim. Buning uchun xorijiy davlatlarning ilg'or pedagogik tajribalari, ta'lim yutuqlarini tanqidiy tahlil qilgan holda yondashish muhim ahamiyatga ega. Ushbu jihatlardan kelib chiqqan holda biz, umumta'lim muassasalarimizda inklyuziv ta'limni tashkil etishda antroposentrik yondashuvga nechog'lik amal qilinmoqda, ta'lim berishda antroposentrik yondashuv tamoyillari qay darajada inobatga olinayotganligini o'rganish lozim degan yakuniy hulosaga keldik.

Adabiyotlar:

1. <https://bilig.academiascience.org/index.php/isepsmj/article/view/869/793>
2. Маллер А.Р., Цикота Г.Б., Обучение, воспитание и трудовая подготовка детей с глобокими нарушениями интеллекта. – М.: 1998. – 59-с
3. Kahya. O., & Hosgorur.V., (2018). Comparing inclusive education in Turkey and Argentina. International Online Journal of Education and Teaching (IOJET), 5(1), 82-92
4. Викулина М.А. Личностно-ориентированный подход в педагогике: теоретическое обоснование и пути реализации
5. Imkoniyati cheklangan yoshlar ta'limi: Germaniya. <https://yomi.uz/imkoniyati-cheklangan-yoshlar-ta'limi-germaniya/>

BOSHLANG‘ICH SINIF “O‘QISH SAVODXONLIGI” VA FANLARIDA O‘QUVCHILAR KOMMUNIKATIV NUTQINI RIVOJLANTIRISHGA OID MEDIATEXNOLOGIYALAR VOSITASIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Bekberganova N.O.

Urganch innovatsion universiteti stajyor-o‘qituvchisi

Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: boshlang‘ich sinf, o‘qish savodxonligi, kommunikativ nutq, mediatexnologiyalar, metodika, interaktiv o‘yinlar, dasturlar, o‘qituvchilar, til boyligi, talaffuz, matnni tushunish, xavfsizlik, samaradorlik, integratsiya.

Ключевые слова: начальный класс, грамотность чтения, коммуникативная речь, медиатехнологии, методика, интерактивные игры, программы, преподаватели, языковое богатство, произношение, понимание текста, безопасность, эффективность, интеграция.

Key words: elementary class, reading literacy, communicative speech, media technologies, methodology, interactive games, programs, teachers, language richness, pronunciation, text comprehension, safety, efficiency, integration.

Резюме:

Zamonaviy ta’lim muassasalarida barcha sohalarda bo’lgani kabi sifat masalasi birinchi o’ringa ko’tarilmoqda. Bu o’z o’rnida boshlang‘ich sinf o’quvchilarida “O‘qish savodxonligi” fanlarida kommunikativ nutqni rivojlantirishga turtki bo’lmoqda. Maqolada zamonaviy mediatexnologiyalarni ta’lim jarayoniga qanday samarali integratsiya qilish mumkinligi, o’quvchilarning nutq ko’nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan interaktiv o‘yinlar va dasturlar, shuningdek, o‘qituvchilar uchun mediatexnologiyalarni qanday qilib samarali va xavfsiz qo’llash bo’yicha so’z yuritiladi.

Резюме:

В современных образовательных учреждениях, как и во всех сферах, на первый план выходит вопрос качества. Это, в свою очередь, мотивирует развитие коммуникативной речи по предметам «Читательская грамотность» у учащихся начальных классов. В статье рассказывается о том, как эффективно интегрировать современные медиатехнологии в учебный процесс, проводятся интерактивные игры и программы, направленные на развитие речевых навыков учащихся, а также как эффективно и безопасно использовать медиатехнологии для учителей.

Summary:

In modern educational institutions, as in all fields, the issue of quality comes to the fore. This, in turn, motivates the development of communicative speech in the subjects of “Reading literacy” among primary school students. The article talks about how to effectively integrate modern media

technologies into the educational process, interactive games and programs aimed at developing students' speaking skills, as well as how to use media technologies effectively and safely for teachers is held.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayoni o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish va ularning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan yangi yondashuvlar va metodlarni talab etadi. Xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi va boshqa fanlarida kommunikativ nutqini rivojlantirish maqsadida mediatexnologiyalardan foydalanish dolzarbligi bevosita o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini yangilaydi. O'quvchining kommunikativ nutqi – bu uning fikr, his-tuyg'ular va fikrlarini ifoda etish qobiliyatidir. Bunday ko'nikmalarni rivojlantirish esa, kelajakda o'quvchilarning ijtimoiy hayotida muvaffaqiyatga erishishlari uchun zarur. Bugungi kunda, mediatexnologiyalar, jumladan, interaktiv dasturlar, videolar, onlayn platformalar va ta'lim uchun mo'ljallangan multimedia resurslari o'quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu metodika o'quvchilarning o'qish savodxonligini, fikrlash qobiliyatini va boshqa fanlardan o'zlashtirishni oshirish maqsadida mediatexnologiyalarni qanday qilib samarali va innovatsion tarzda qo'llashga qaratilgan. Shuningdek, kommunikativ nutqni rivojlantirishda o'quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal etish qobiliyatini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o'quv jarayonida mediatexnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, ularni faol ishtirok etishga undash va o'qish jarayonini jonlantirishga xizmat qiladi.

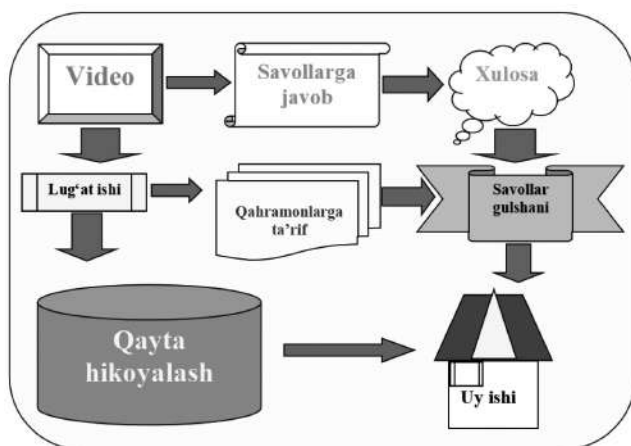
Adabiyotlar tahlili. O'zbekistonlik va xorijlik olimlarning ko'plab tadqiqotlari kommunikativ nutq tushunchasining nazariy asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Masalan, D.D.Jalilovanning maqolasida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning tarkibiy, model, ishlab chiqilgan bo'lib, u o'quvchilarning ta'lim va ijtimoiy tajribasini, o'qitishning faol usullarini hisobga olgan holda faoliyat, izchillik tamoyillariga asoslanishi haqida so'z boradi. [1] 2018-yilda N.P.Ivanovna “Kichik maktab o'quvchisining nutq kompetensiyasini rivojlantirish: nazariya va amaliyot” haqida aytib o'tgan. [2] N.D. Galskova va N.I. Gez tomonidan tayyorlangan “Yozma va og'zaki kommunikatsiya va uning nazariyasi” asarlarida nutq va kommunikatsiyalarning o'zaro bog'liqligi, shuningdek, tilning muhim ijtimoiy rolini ko'rsatadi. Ularning tadqiqotlari, shuningdek, kommunikativ nutqning asosiy xususiyatlarini, ya'ni aniq va mazmunli ifoda qilishni ta'kidlaydi. Nutqiy rivojlanish jarayonini A.N.Leontev quyidagicha tavsiflaydi: “Nutqni o'stirish va rivojlantirish jarayoni bola lug'atining va so'zlarning assotsiatsiya asosida bog'lanishining ortishida ifodalanadigan miqdoriy o'zgarishlar, balki sifat jihatdan o'zgarish jarayonidir,

zero u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bogʻlangan holda soʻzning barcha funksiyalari, tomonlari va aloqalarini qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir” [3]. Bolalar nutqini oʻstirishda turli xil didaktik oʻyinlarni tez-tez tashkil etish yoʻli bilan berilayotgan bilimni tez oʻzlashtirish imkoni tugʻiladi. Agar oʻyin bolalarga dinamik tarzda oʻrgatilsa, ular oʻyinni oʻrganib olganlarini sezmay qoladilar, oʻyin jarayonida oʻquv materiallarini puxta oʻzlashtirishga qiynalmaydilar. “Oʻyinlar bolalarning toʻgʻri oʻsishida juda muhim rol oʻynaydi. Bola oʻyinga butun borligʻi bilan kirishib ketadi. Oʻyin jarayonida uning nutqi tez rivojlanadi.” [4]

Tadqiqot metodologiyasi. “Oʻqish savodxonligi” fani darslarida mediateknologiyalarni qoʻllash orqali oʻquvchilarning kommunikativ nutq koʻnikmalari, jumladan, gapirish, tinglash, oʻqish va yozish koʻnikmalari sezilarli darajada rivojlanadi. Jumladan, “Oʻqish savodxonligi” darsligida berilgan “Shirin uyqu” ertagi quyidagicha yoritiladi:

Bir odamning uchta oʻgʻli bor ekan. Shu odam vafot etayotganida bolalariga: “Uyquni shirin qilib uxlang, ovqatni shirin qilib yeng”, deb vasiyat qilibdi. Bu gapni ikkita katta oʻgʻli bir xil tushunibdi, kichik oʻgʻli esa boshqacha tushunibdi. Ikkita katta akasi yerga suv sepib, chorpoyani qurib, katta koʻrpani toʻshab, “uyquni shirin qilish” shunday boʻladi-da, deb yotaveribdi. Keyin ust-ustiga har xil shirin taomlarni yeb, “ovqatni shirin qilib yeyish” mana bunaqa boʻladi, deb yuraveribdi. U yoqqa agʻanab, bu yoqqa agʻanab, yota-yota ovqatlari ham singmay, yegan ovqatining ham, uxlagan uyqusining ham mazasini bilmabdi. Oxir-oqibat, yeyishga ovqatlari qolmay, kambagʻal boʻlib qolishibdi. Kichkinasi ishlab-ishlab kelib, yegan quruq noni ham shirin, ichgan choyi undan shirin, uxlasa uyqusi ham shirin boʻlar emish. Shunday qilib, uning borgan sari davlati ziyoda boʻlib, uyqusi shirin, ovqati mazali boʻlib boravergan ekan.

Ertak video koʻrinishida oʻquvchilarga qoʻyib beriladi. Qoʻshirnoq ichidagi

birikmalarga alohida urgʻu beriladi. Keyin “savollarga javob” boʻlimiga oʻtiladi va savollar televizorda qoʻyib eshittiriladi. Oʻquvchilar esa savollarga taxminan quyidagicha javob berishadi.

Savollar?

1. Ota bolalariga nima deb vasiyat qilgan ekan?

“Uyquni shirin qilib uxlang, ovqatni shirin qilib yeng”, deb vasiyat qilibdi.

2. Bu vasiyatni bolalari qanday tushunishdi?

Bu gapni ikkita katta o‘g‘li bir xil tushunibdi(yeb yotaveribdi va kambag‘al bo‘lib qolishibdi), kichik o‘g‘li esa boshqacha tushunibdi(ishlab-ishlab kelib, yegan quruq noni ham shirin, ichgan choyi undan shirin, uxlasa uyqusi ham shirin bo‘lar emish. Shunday qilib, uning borgan sari davlati ziyoda bo‘lib, uyqusi shirin, ovqati mazali bo‘lib boravergan ekan).

3. Ayting-chi, ota vasiyatini qaysi o‘g‘il to‘g‘ri tushunolgan ekan?

Kichkina o‘g‘il.

Fikringizni izohlang.

Kichkinasi ishlab-ishlab kelib, yegan quruq noni ham shirin, ichgan choyi undan shirin, uxlasa uyqusi ham shirin bo‘lar emish. Shunday qilib, uning borgan sari davlati ziyoda bo‘lib, uyqusi shirin, ovqati mazali bo‘lib boravergan ekan.

4. Uyqu shirin bo‘lishi mumkinmi? Ha.

Nima uchun? Qattiq charchasa.

5. Siz qanday yo‘l tutgan bo‘lardingiz?

Men ham xuddi kichik o‘g‘il kabi yo‘l tutgan bo‘lar edim.

6. Ertakdan chiqargan xulosangiz bilan o‘rtoqlashing.

O‘quvchilardan birma-bir xulosalari tinglanadi va oxirida umumiy o‘qituvchi o‘quvchilarning xulosalarini umumiyLashtirgan holda o‘z xulosasini aytadi. Xulosa shuki, har bir aytilgan so‘zning, gapning ma‘nosini, mohiyatini yaxshi anglash kerak. Video oxiridagi xulosa ham o‘quvchilarga eshittiriladi. Video va o‘qituvchining xulosasi bir xil bo‘lishi kerak. Shundagini o‘quvchilar xulosani eslab qolishadi va o‘zlari xulosa chiqarishni o‘rgana borishadi. Undan keyin “lug‘at ishi” bo‘limi ochiladi va u yerda o‘quvchilarga notanish bo‘lgan so‘zlar ma‘nolari bilan qo‘yib eshittiriladi.

vasiyat- o‘z yaqinlariga qoldirgan topshiriq, istak, nasihat

chorpoya - ochiq havoda o‘tirishga, yotishga mo‘ljallangan yog‘och karavot

davlati ziyoda- boy, badavlat

“Qahramonlarga ta‘rif” bo‘limida ertak qahramonlariga baho beriladi.

Ota- uzoqni ko‘rgan, mulohazali, keng fikrli kishi.

Akalar- gapni fikrlamaydigan, aytilganni bajaradigan insonlar.

Uka- dunyoqarashi keng, har bir gapni ma‘no- mazmuni haqida fikr yuritib, keyin ish ko‘radigan inson.

“Savollar gulshani” bo‘limi. Ertak asosida savollar tuzing. Savollaringizni o‘qib bering va do‘stlaringizning javobini eshiting.

Savollar gulshani

Nima uchun? Ota nima uchun farzandlariga bunday nasihat qildi?

Nega? Nega otaning vasiyatini katta akalar boshqacha tushundi?

Kim? Farzandlarning ichida kim aqlliroq?
 Qanday? Kichik o'g'il qanday yo'l tutdi?
 Nima? Kichik o'g'ilni nima badavlat qildi?
 Qachon? Ota qachon bolalariga bunday vasiyat qildi?

“Qayta hikoyalash” bo'limi. Bunda o'quvchilar darsda egallagan bilimlari asosida tushunganlarini gapirib berishlari kerak bo'ladi. An'anaviy dars uslubidan ko'ra mediatexnologiyalarni shu tartibda qo'llab dars o'tilsa, o'quvchilarning kommunikativ nutqi rivojlanadi, fikri teran bo'ladi.

“Uy ishi” bo'limida ertakni o'qib va mazmunini so'zlab berish kerak bo'ladi. Ertak mazmuniga mos maqollar topish vazifa qilib beriladi.

Zamonaviy mediatexnologiyalarni qo'llash mintaqaviy va global miqyosda kommunikativ nutqni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. M.A.Sadikova ishlarida interaktiv platformalar, videolar va audiolar orqali kommunikativ nutqni rivojlantirishning samaradorligi ko'rsatib o'tilgan. Ularning tadqiqotlari, o'quvchilarni informatika va kommunikativ texnologiyalardan maqbul ravishda foydalanishlari uchun taqdim etiladigan imkoniyatlarni ko'rsatadi.

Tahlillar va natijalar. Kommunikativ nutq haqida olib borilgan tadqiqotlar va adabiyotlar ko'plab nazariy asoslarni, pedagogik yondashuvlarni va zamonaviy mediatexnologiyalarni o'z ichiga oladi. Ushbu adabiyotlar, kommunikativ nutqni ishlab chiqish va o'quv jarayoniga integratsiya qilishda o'qituvchilarga yordam beradi. Natijada, talabalar nafaqat o'z fikrlarini aniq bayon qilishda, balki o'zaro muloqotda ham samarali ishtirok etish uchun yuqori darajada tayyorlanadilar.

Xulosalar. “O'qish savodxonligi” darslarida mediatexnologiyalarni oqilona va maqsadli qo'llash o'quvchilarning kommunikativ nutqini rivojlantirishga sezilarli yordam beradi. Bu esa o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini, til boyligini, nutq madaniyatini va fikrlash qobiliyatini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar:

1. D.Djalilova. “Kommunikativ nutqni rivojlantirishning amaliy asoslari” - akademik research in educational sciences. 2021-yil, 84-91-betlar.
2. K.Nazarova. “Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonini loyihalashtirish mavjud holati tahlili” - Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. 2023-yil, 242-245-betlar.
3. Z.Xushbaqova “Boshlang'ich sinflarda nutqiy savodxonlikni rivojlantirish” - “Ta'lim sifati yangi O'zbekiston taraqqiyotini yanada takomillashtirishning muhim omili” jurnali, - 645-650-betlar.
4. N.Adizova “Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini o'stirishda mustaqil ishlarning o'rni va ahamiyati” - Scientific progress, 1010-1016-betlar. 2021-yil

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING PEDAGOGIK REFLEKSIYALASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Yuldasheva G.O’.

*Urganch innovatsion universiteti stajyor-o‘qituvchisi
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi*

Tayanch soʻzlar: boʻlajak oʻqituvchilar, pedagogik refleksiyalash, refleksiya, refleksiv fikrlash, kasbiy, intellektual, shaxsiy refleksiya, kommunikativ refleksiya, kooperativ, taʼlimiy jarayon.

Ключевые слова: будущие учителя, педагогическая рефлексия, рефлексия, рефлексивное мышление, профессиональная, интеллектуальная, личностная рефлексия, коммуникативная рефлексия, кооператив, учебный процесс.

Key words: future teachers, pedagogical reflection, reflection, reflexive thinking, professional, intellectual, personal reflection, communicative reflection, cooperative, educational process.

Резюме:

Maqolada hozirgi taʼlim tizimimizning asl mohiyati boʻlgan kelajak avlod uchun yuqori malaka-koʻnikmalarga ega boʻlgan, pedagogik mahoratli va kasbiy pedagogik refleksiyaga ega boʻlgan salohiyatli kadrlarni ishlab berish masalasi dolzarblik ahamiyat kasb etayotgan jadal rivojlanib borayotgan zamonamizda, boʻlajak oʻqituvchilarni pedagogik refleksiyalash qobiliyatini rivojlantirish haqida soʻz yuritiladi.

Резюме:

В статье все большую актуальность в нашу бурно развивающуюся эпоху приобретает вопрос подготовки потенциальных кадров, обладающих высокой квалификацией, педагогическим мастерством и профессиональной педагогической рефлексией для будущего поколения, что составляет реальную суть современной системы образования. сказано о развитии навыков педагогической рефлексии будущих учителей.

Summary:

In the article, the issue of developing potential personnel with high qualifications, pedagogical skills and professional pedagogical reflection for the future generation, which is the real essence of our current education system, is becoming more and more important in our rapidly developing era. It is said about the development of pedagogical reflection skills of future teachers.

Kirish. Hozirgi taʼlim tizimimizning asl mohiyati boʻlgan kelajak avlod uchun yuqori malaka-koʻnikmalarga ega boʻlgan, pedagogik mahoratli va kasbiy pedagogik refleksiyaga ega boʻlgan salohiyatli kadrlarni ishlab berish masalasi dolzarblik ahamiyat kasb etayotgan jadal rivojlanib borayotgan zamonamizda,

bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik refleksiyalash qobiliyatini rivojlantirish maqsadida ularni, didaktik va metodik qo'llab quvvatlash davlatimiz yuritayotgan oqilona siyosatiga javoban jamiyat oldidagi burchimizni bajarish hisoblanadi. Ilmiy mezonning qo'yilishi O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida: "Uzluksiz ta'lim tizimini yanada rivojlantirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" ta'lim va fan sohasini rivojlantirish muhokamalari ko'ndalang qo'yilgan[1].

Adabiyotlar tahlili. Ilk bor refleksiya tushunchasi qadimgi yunon falsafasida yuzaga kelgan va insonning o'z ongida kechayotgan mulohazalari haqida o'zi fikr yuritishi jarayoni, o'z fikrlari mazmunini tahlil qilishga e'tiborini jalb qilishni anglatgan (Dekart). Sokrat, Platon, Lokk va boshqa Yunon faylasuflari refleksiyani insonning o'z-o'zini bilishga, nimalarga qodir ekanligini e'tirof etishga karatilgan faoliyati ekanligini ta'kidlashadi. Kant, Gegel, Fixte, Shelling kabi yevropa faylasuflari esa refleksiyaga insonning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish asosi sifatida qarashganlar.

O'qituvchining kasbiy refleksiyasi haqida aniq tasavvurga ega bo'lish uchun kasbiy refleksiya haqidagi ma'lumotlar bilish talab etiladi. Fanga kasbiy refleksiya tushunchasini B.Z.Vulfov olib kirgan. Hozirgi zamonaviy pedagogik ilmiy-tadqiqot ishlarida ko'plab olimlar refleksiyaning I.N.Semyonov tomonidan taklif qilingan tasnifiga tayanadilar. U refleksiyaning quyidagi turlarini taklif etib sharhlaydi:

1. Intellektual refleksiya: Muammolarni fikrlash asosida ijobiy hal qilish, obyekt va u bilan munosabat usullari haqidagi bilimlar hisoblanadi.

2. Shaxsiy refleksiya: O'qituvchining nizoli (konfliktlar) pedagogik ziddiyatlardan janjalsiz chiqishni fikran izlanish asosida bartaraf qilish.

3. Kommunikativ refleksiya: Muloqot jarayonida sheriklarning o'zaro birbirlarini tushunib munosabatga kirishishi.

4. Kooperativ refleksiya: Jamoa a'zolarining birgalikdagi o'zaro muntazam mehnat faoliyatlarini muvofiqlashtirish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat.

B.Z.Vulfovning fikriga ko'ra, "kasbiy refleksiya jarayonida o'qituvchi o'zi tanlagan pedagogik kasbi talab qiladigan darajada o'z imkoniyatlarini, u haqidagi mavjud tasavvurlarini pedagogik tajribasining muhim jihatlari bilan nisbatlaydi va «ixtiyoriy ravishda shaxsiy pedagogik mahorat zanjiri»ni hosil qiladi"[3]. Uning fikr mulohazasi L.S.Rubinshteynning "pedagogik faoliyatdagi tashqi sabablarning ichki shart-sharoitlar asosida bilvosita harakati" haqidagi mashhur qoidasini tasdiqlaydi [4]. G.M.Kodjaspirova o'qituvchining pedagogik faoliyati barcha qirralari bilan refleksiv hodisa bo'lsa, demak bu pedagogik refleksiya, degan nuqtai nazarni ilgari suradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Refleksiya (lot. «reflexio» - orqaga qaytish) – “har tomonlama barkamol rivojlangan insonning o‘z xatti-harakatlari va ularning qonuniyatlarini anglashga qaratilgan nazariy faoliyat shaklidir; inson ma’naviy dunyosining o‘ziga xos yashirin hislatlarini ochib beradigan o‘z-o‘zini bilishga va anglashga qaratilgan faoliyatdir”[2].

Bo‘lajak o‘qituvchilarining refleksiyalash qobiliyatini rivojlantirish shart-sharoitlari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin.

- oliy pedagogik ta’lim jarayonida kreativ-innovatsion yondashuvlar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda metodik shart-sharoitlarini yaratish;

- bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida ta’lim berish va ommaviy axborot vositalaridan foydalangan holda talabalarga mutaxassilik fanlari doirasida refleksiv bilimlarni singdirish;

- bo‘lajak o‘qituvchilarning mustaqil bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish orqali ularda refleksiyalash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik vositalarni saralash, tizimlashtirish va ulardan foydalanish metodlarini tavsiya etish;

- refleksiv yondashuv asosida yangi zamonaviy fan va o‘quv dasturlarini qayta ishlab chiqish va takomillashtirish.

- bo‘lajak o‘qituvchilarni refleksiyalash qobiliyati mazmunini belgilashga qo‘yiladigan talablar va uni tanlash prinsiplarni ishlab chiqish;

Pedagogik refleksiyaning shakllanishi va rivojlanishi uchun aynan shakllanuvchi va rivojlanuvchi refleksiyada shart va sharoitlarni mavjudligi katta ahamiyat kasb etadi. Pedagogik refleksiyaning birinchi sharti, rivojlantirishning dastlabki faoliyati hisoblanadi.

Pedagogik refleksiyani rivojlantirishning ikkinchi pedagogik sharti refleksiv muhit mavjudligi hisoblanadi.

Pedagogik refleksiyani rivojlantirishning uchinchi pedagogik sharti refleksiv faoliyat qatnashchilari o‘rtasida subyektlararo munosabatlarni faollashtirish sanaladi.

Pedagogik refleksiyani rivojlantirishning to‘rtinchi sharti pedagogik refleksiyaning dolzarbligi hisoblanadi.

Tahlillar va natijalar. Pedagogik refleksiyaning mavjud emasligi yoki etarlicha shakllanmaganligi o‘qituvchini to‘liq tashqi omillarga – rag‘batlarga, sharoitlarga, ta’sirlarga bog‘liq qilib qo‘yadi, uni begona irodaning ijrochisiga aylantiradi [5].

O‘qituvchi pedagogik mahoratning asosiy xususiyatlaridan biri uning rivojlanishida uzluksizlikning mavjudligidir. Demak, refleksiv jarayonda o‘qituvchining kasbiy mahorati, kasbiy sifatleri mavjudmi yoki yo‘qmi deb qayd etish kerak emas, balki ularning rivojlanishini, boyib borishini, kuchayishini inobatga olinishi lozim. Ta’lim jarayoni aynan shunga xizmat qilishi kerak, qachonki

bilimlar, ko'nikma va malakalar ongli ravishda o'z-o'zini takomillashtirishga ichki undov bilan qabul qilinsagina u ishlanadi.

Kasbiy pedagogik faoliyatda refleksiv jarayonlarni o'rganib ta'kidlash mumkinki, refleksiya nafaqat pedagogik faoliyatni rejalashtirish bilan bog'liq hodisa, balki refleksiya mohiyatini kasbiy faoliyatni optimallashtirish maqsadida ham qo'llanadi. Yuqorida qayd etilgan fikrlardan bugungi kun o'qituvchisi shaxsiga qo'yiladigan talablar va ular faoliyatining refleksiya qilishi bugun ziyolilarning vazifasidir.

O'qituvchining «o'z-o'zini kasbiy jixatdan har tomonlama mukammal takomillashtirishi» hamisha amalga oshadigan faoliyat emas. Shunga qaramay, o'qituvchining o'zi haqidagi deyarli har qanday fikr-mulohazasi, kasbiy refleksiyaning deyarli har bir jarayoni, kasbiy faoliyatni qiziqarli qilish uchun muhim ahamiyatga ega: chin ko'ngildan bajariladigan og'ir mehnat ham kasbiy faoliyatni osonlashtiradi, bu esa refleksiyaning mazmun mohiyati asoslaridan biridir.

Kasbiy refleksiya o'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirishda (bu uning o'z ijodiy mednati natijasidan ko'nikmasligi aslo mumkin emasligi bilan belgilanadi) shijoati, kasbiy faoliyatiga oid yangiliklarni muntazam izlanishida, ijodkorligida namoyon bo'lishi bilan asoslanadi, demak refleksiya o'qituvchining o'z-o'zini kasbiy takomillashtirishiga ham asos bo'ladi, deb aytish mumkin.

Kasbiy pedagogik faoliyatda refleksiv jarayonlarni o'rganib ta'kidlash mumkinki, refleksiya nafaqat pedagogik faoliyatni rejalashtirish bilan bog'liq hodisa, balki refleksiya mohiyatidan kasbiy faoliyatni optimallashtirish maqsadida ham qo'llaniladi. Ba'zi olimlarning fikricha, refleksiya - asrlar davomida o'qituvchining kasbiy faoliyatida to'planib kelingan tajribalarida, uning xulq-atvori, muloqot madaniyati, tafakkurida yig'ilgan eski andozalarni, kamchiliklarni bartaraf etish imkoniyatini beradi.

O'qituvchining kasbiy refleksiyasiga pedagogik fikrlashning zarur tarkibiy qismi sifatida qarash mumkin, u o'qituvchiga o'z kasbiy faoliyatiga tahliliy yondashishni, o'zining pedagogik faoliyatdagi o'rnini aniqlash va rejalashtirilayotgan ishlarda ijobiy natijalarga erishish uchun pedagogik faoliyatni maqsadli o'zgartirishning optimal yo'llari vositalarini topish imkoniyatini beradi.

Refleksiyaning kasbiy qiyinchiliklarni yengishdagi rolini o'rgangan V.A.Metaevaning ishlari hozirgi kunning eng dolzarb tadqiqotlaridan biri sanaladi [6]. Olima refleksiyaning rivojlanganlik «o'qituvchining kasbiy faoliyatidagi qiyinchiliklarni samarali hal qilishning asosi bo'lmish» pedagogik mahorat natijasida muvaffaqiyatlarga erishishiga bog'liq, degan xulosaga keladi. Biroq, bizning fikrimizcha, o'qituvchi pedagogik faoliyatida muvaffaqiyatlarga erishishi unda refleksiyaning mukammal rivojlanganlik darajasini belgilamaydi, aksincha

ta'lim-tarbiyada o'qituvchining muvaffaqiyatga erishishi, o'z faoliyati natijalaridan qoniqishi, o'qituvchining shakllangan kasbiy pedagogik refleksiya-siga bog'liq.

Pedagogik refleksiya o'qituvchiga o'z-o'zini kasbiy jihatdan takomillashtirish manbalarini o'z bilimi va imkoniyatlaridan izlab topishda ko'maklashadi hamda uning rivojlanishini ta'minlaydi.

O'qituvchi pedagogik faoliyatini o'rganishga bag'ishlangan ko'p yillik tajribalar asosida qilingan nazariy xulosalar pedagogik mahoratning rivojlanish jarayonini beshta elementdan iborat tizim asosida o'rganish imkoniyatini beradi. Bu o'qituvchining kasbiy refleksiya-si rivojlangani sari kechadigan va uning asosida o'zluksiz pedagogik kasbiy mahoratini va o'z - o'zini takomillashtirish imkoniyatini ta'minlaydigan jarayonlarni chuqurroq tushunishni ta'minlaydi.

O'z-o'zini bilish jarayoni o'qituvchining pedagogik mahorati doirasida ma'lumotlarni qayd qilish darajasida kechadi, bunda refleksiyaning passiv shakli ustuvorlik qiladi. O'qituvchi pedagogik faoliyatida yuzaga kelayotgan turli qiyinchiliklar va muammolarning sabablarini, erishilayotgan yutuqlar va natijalarni shunchaki qayd qilib boradi.

O'z - o'zini anglash jarayoni o'qituvchining o'z faoliyati va unda o'ziga nisbatan «metapozitsiya» (noaniq pozitsiyada)da turib, o'ziga tashqaridan qarash, o'zini ko'zatish malakasini ko'zda tutadi. Bunda, interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o'tishi) xodisasi amalga oshadi, kasbiy qiyinchiliklarni kelib chiqish sabablari rasmiylashtiriladi; faoliyatdan ko'zlanadigan asosiy maqsad aniqlanadi, reflektiv - «MEN» shakllanadi. Bu o'qituvchining dolzarb rivojlanish zonasi bilan bog'liq.

O'z-o'zini belgilash jarayonida boshlang'ich daraja kasbiy ehtiyojlarni hisobga olib belgilanadi va jadal imkoniyatlar asosida faoliyat rejalashtiriladi. Strategik, taktik va tezkor vazifalar shakllantiriladi. O'z-o'zini rivojlantirish jarayonida o'qituvchining kasbiy faoliyati davomida takomillashtirilgan pedagogik mahorati, refleksiya-langan (ya'ni avval foydalanilgan va ularning samaradorligini baholash natijasida tobora optimal bo'lib chiqqan metodlar) harakat usullari va metodlarining o'sishi sodir bo'ladi.

O'z-o'zini nazorat qilish o'qituvchi pedagogik faoliyati jarayonida nazariy va amaliy tajribalar asosida, o'z-o'zini kasbiy jihatdan nazorat qilib, pedagogik mahoratini yanada takomillashtirib borishning ikkinchi shakli boshlanishini nazarda tutadi.

Bo'lajak o'qituvchilarni refleksiya-lash qobiliyatlarini rivojlantirishda uning nazariy asoslarini aniqlashtirish va uning natijasida rivojlantiriluvchi ko'nikamaga to'g'ridan to'g'ri birlamchi ta'sir ko'rsatish imkonini beradi.

Refleksiya-lash qobiliyatining nazariy asoslari quyidagilardir:

Metakognitiv nazariya: Ushbu nazariya o'z-o'zini anglash va tahlil qilishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Bu bo'lajak o'qituvchiga o'zining o'quv jarayonini boshqarish va nazorat qilishda yordam beradi.

Tajribaviy o'rganish nazariyasi: Ushbu nazariyada refleksiya qobiliyati tajriba orqali rivojlanadi, ya'ni o'qituvchi o'z faoliyatidagi xatolarni tahlil qilib, ulardan o'rganadi.

Sotsiokulturaviy nazariya: Bu nazariya refleksiya jarayonini ijtimoiy va madaniy muhit bilan bog'laydi. O'qituvchi jamiyatdagi o'zgarishlarga moslashish uchun refleksiya qilish zaruratini his qiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarni o'qitish jarayonida pedagogik refleksiyalash qobiliyatidan optimal foydalanish yuqori samaradorlik kasb etadi. Bu borada ma'lum tamoyillar asosida faoliyat yuritish ta'lim uzluksizligini ta'minlash va malakali kadrlar tayyorlashning muhim omilidir. Bu tamoyillarni ma'lum darajada tizimlashtirish hozirgi o'quv jarayonidagi murakkablikni oldini imkonini beradi bular:

I. Refleksiya va o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini tahlil qilish va kasbiy-pedagogik yutuqlar darajasi va sifatini tuzatish ehtiyojini shakllantirish tamoyili:

- o'zini o'zi anglash, o'zini o'zi takomillashtirish, o'zini o'zi rivojlantirish, o'zini o'zi tasdiqlash va boshqalar modelida ichki va tashqi rivojlanishning birligi tamoyili;
- ta'lim oluvchi-nogironlarda psixotravma va rivojlanish va salomatlik nuqsonlari xususiyatlarini hisobga olish tamoyili;
- shaxsning o'zini o'zi anglash istiqbollarini tanlashda zamonaviy ta'limni insonparvarlashtirish tamoyili;
- o'qituvchining faoliyat va muloqotning ideal va moddiy obyektlarini ishlab chiqarish shartlari va amaliyotini yangilashga innovatsion tayyorlik tamoyili;
- shaxsning yetakchi faoliyati va muloqotining barcha resurslari va munosabatlarini o'zgartirish natijadorligini shakllantirish tamoyili.

II. Shaxs va jamiyat hayot faoliyatining yuksak yutuqlari va sifatli mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish tamoyili:

- kasbiy o'zini o'zi tasdiqlash va o'zini o'zi amalga oshirish modelini tanlashda pedagogning kasbiy shakllanishi shart-sharoitlarini optimallashtirish tamoyili;
- o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini amalga oshirish muammolarini hal qilishda tanlov modelini shakllantirish va tasdiqlash tamoyili (case-technologiyalar);
- uzluksiz kasbiy ta'lim sharoitiga kiritilgan ta'lim oluvchi shaxsining ijtimoiylashuvi va o'zini o'zi anglash asoslarini aniqlashda mahsuldorlik tamoyili;

uzluksiz kasbiy ta'lim tizimiga kiritilgan shaxsning yetakchi faoliyati modelini aksiopedagogik loyihalashtirish tamoyili.

Refleksiya pedagogikada quyidagi yo'nalishlarda talqin etilgan: Refleksiya muayyan xodisalar, shart-sharoitlar, jarayonlarni tahliliy jihatdan o'rganishni ifodalaydi. Refleksiyaning obyektlari shaxsning ta'lim-tarbiyasi, madaniykasbiy rivojlanishiga muayyan darajada ta'sir ko'rsatadi. Refleksiya jarayonlari bo'lajak mutaxassisning kasbiy-madaniy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, mavjud kamchiliklarni aniqlash va korreksiyalash imkonini beradi.

Bo'lajak o'qituvchilarining refleksiyalash qobiliyatini rivojlantirish shart-sharoitlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin.

- oliy pedagogik ta'lim jarayonida kreativ-innovatsion yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarda metodik shart-sharoitlarini yaratish;

- bo'lajak o'qituvchilarning metodik imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida ta'lim berish va ommaviy axborot vositalaridan foydalangan holda talabalarga mutaxassilik fanlari doirasida refleksiv bilimlarni singdirish;

- bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish orqali ularda refleksiyalash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik vositalarni saralash, tizimlashtirish va ulardan foydalanish metodlarini tavsiya etish;

- refleksiv yondashuv asosida yangi zamonaviy fan va o'quv dasturlarini qayta ishlab chiqish va takomillashtirish.

- bo'lajak o'qituvchilarni refleksiyalash qobiliyati mazmunini belgilashga qo'yiladigan talablar va uni tanlash prinsiplarni ishlab chiqish;

Xulosalar. Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik refleksiyalash qobiliyatini rivojlantirish, ularni professional tayyorgarlik jarayonida muhim omil hisoblanadi. Bu jarayon o'qituvchilarning o'z faoliyatini samarali tahlil qilishiga, tajribadan o'rganishiga va natijada ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Nazariy asoslar va amaliy usullar orqali pedagogik refleksiya rivojlanishi, o'qituvchilarning o'z-o'zini takomillashtirishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni. - O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2017, 13-fevral, 6-son, 70-modda.
2. Философская энциклопедия. - М.: Советская энциклопедия. 1967. - 4-т. 499 б.
3. Вульфов Б.З. Семь парадоксов воспитания. - М.: Новая школа, 1994.
4. Рубинштейн, Л.С. О мышлении и путях его исследования / Л.С.Рубинштейн. - М., 1958
5. Qurbonov Sh.Э., Seytxalilov E., Quronov M., Ahlidinov R.,Majidov I. Milliy istiqolol g'oyasini shakllantirishda tashkiliy-uslubiy yondashuvlar. - Toshkent: Akademiya, 2002. - 280 b..
6. Металева В. А. Рефлексия как метакомпетентност / В. А. Металева // Педагогика. - 2006. - # 3. - С. 57-61.

3- SINF O‘QISH DARSLARIDA O‘ZBEK BOLALAR FOLKLORI NAMUNALARINI O‘RGATISHNING AHAMIYATI

Adizova N.B.

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Yoriyeva M.O.

Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti

Tayanch soʻzlar: bolalar adbiyoti, haqqoniylik va badiiylilik, amaliy, kitobiy, nazariy, nashr taraqqiyoti.

Ключевые слова: детская природа, подлинность и художественность, практическая, книжная, теоретическая, издательская разработка.

Key words: children's nature, authenticity and artistry, practical, book, theoretical, publishing development.

Резюме:

Ushbu maqolada o'zbek bolalar adabiyotining o'ziga xos xususiyatlari, mazkur adabiyotdagi davrlar bilan bog'liq shakliy yangilanishlar, undagi obrazlar tizimi hamda ikkala adabiyotga xos bo'lgan mushtarak jihatlar haqida fikr yuritilgan.

Резюме:

В данной статье рассматриваются специфические особенности узбекской детской литературы, формальные обновления, связанные со временем в этой литературе, система образов в ней, а также общие моменты, характерные для обеих литератур.

Summary:

This article examines the specific features of Uzbek children's literature, formal updates associated with time in this literature, the system of images in it, as well as common points characteristic of both literatures.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, xalqimizning milliy o'zligi va ma'naviy ildizlarining asosi bo'lgan xalq og'zaki ijodini o'rganishga e'tibor har qachongidan ham kuchaydi. "Yoshlar o'rtasida mamlakatimiz boy tarixini, uning betakror madaniyatini va milliy qadriyatlarini keng targ'ib etish, jahon ilm-fani va adabiyoti yutuqlarini yetkazish uchun zarur muhit va shart-sharoit yaratish" muhim vazifa sifatida belgilandi. Axborot oqimi shiddat bilan kirib kelayotgan hozirgi globallashuv sharoitida shonli tariximiz va betakror madaniyatimiz, boy ma'naviy qadriyatlarimiz aks etgan og'zaki ijod namunalarini saqlash, ajdodlarimiz yaratgan nomoddiy merosni avaylash, bu yodgorliklarning inson

ma'naviy kamolotidagi o'rni ochib berish hamda uni kelajak avlodga yetkazish folklorshunoslar oldida turgan muhim vazifalardir. Xalqimizning ko'p asrlar davomida qaror topgan umummilliy qadriyatlarini tiklashda folklor eng asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Uning bir qismi bo'lgan bolalar folklorini kattalar folklori kontekstida tadqiq etish ana shunday muhim muammolardan biridir. Ularni folklorshunoslikning yangicha konsepsiyalari va nazariy qarashlari asosida chuqur o'rganib, janr, obraz va motivlarining genezisini aniqlash, o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy yoritish yangi xulosalar beradi.

XX asr boshlarida rus folklorshunosligida qiziqmachoqlarning janriy tabiatini aniqlashga oid maxsus tadqiqotlar paydo bo'lgan. Ular haqidagi ilk nazariy qarashlar O.I.Kapitsa tomonidan ilgari surilgan. U rus bolalar folklorini tasnif qilarkan, o'zigacha bo'lgan nashrlarda qiziqmachoqlarning ovutmachiq, sanama, ag'darmachiq, tez aytish, tegishmachiq kabi bolalar folklorining boshqa janrlari bilan aralashtirib yuborilishini alohida ta'kidlab, qiziqmachoqlarning o'ziga xos xususiyatlarga ega mustaqil janr ekanligini ko'rsatib o'tdi. Lekin uning o'zi ham ba'zan qiziqmachoqlar bilan kattalarning bolalarga atalgan qo'shiqlarini qorishtirib yuborgani kuzatiladi.

Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining ijodkorligini oshirishda, albatta, folklorning o'ri muhim. Bolalar folklorining asosiy maqsadi o'quvchilarning ijtimoiy xulq-atvori, axloqiy tarbiyasi, bir so'z bilan aytganda, milliy g'urur va iftixor motivi bilan yog'rilgan shaxsni shakllantirish uchun xizmat qiladi. Folklor yo'nalishidagi o'qitish turli axloqiy sifatlarni shakllantirishning muhim vositasi sifatida ko'pgina tadqiqotchilar tomonidan tadqiq qilingan va bu borada anchagina ilmiy-ma'lumotlar to'plangan, tarbiyaviy tizimlar va metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan, amaliyotga tatbiq etilgan. Ammo o'qitishning o'quvchi faoliyatini takomillashtirishdagi ta'siri yetarli darajada o'rganilmagan. Zero, ma'rifatparvar o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy ta'lim va tarbiyaning o'zaro bog'liqligi haqida gapirib shunday degan edi: "Dars ila tarbiya orasida biroz farq bo'lsa ham, ikkisi bir-biridan ayrilmaydurgan, birining vujudi biriga boylangan jon ila tan kabidur".

Istiqlol yillarida folklor namunalarini tashviq va targ'ib etishga jiddiy e'tibor qaratildi. Folklor – milliy qadriyatimizning tarkibiy qismi sifatida yuksak qadr topdi. Xalqning barcha janrlardagi og'zaki ijodi durdonalari ijroda saqlanib qolmoqda. Sho'ro davrida kam e'tibor qaratilgan ayrim janrlar qayta tiklanmoqda. Istiqlol yillarida nafaqat xalq badiiy ijodiga, balki xalq ommaviy dekorativ san'ati, xalq musiqasi va raqsiga nisbatan ham e'tibor kuchaytirildi. Xalq ijodi bilan bog'liq barcha sohalarga milliy qadriyatlarimiz sifatida keng yo'l ochib berildi. Xalq og'zaki ijodi namunalari yosh avlodni yuksak axloqli, ma'naviy barkamol qilib tarbiyalashda muhim vosita bo'lib xizmat qila olishini inobatga olib, maktabdan boshlab o'quvchilarga xalq og'zaki ijodi namunalarini

o'rgatish ko'zda tutildi. Bugungi kunning barcha jabhalarida bo'lgani kabi ilmiy izlanishlar bilan bir qatorda o'qish va o'qitish ishlarida ham yangilanish jarayoni avj olgan. Xususan, ta'lim sifatini oshirish, ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni va ilg'or o'qitish usullarini, ilm-fan yutuqlarini qo'llashga e'tibor kundan-kunga kuchaytirilmoqda. Ayniqsa, o'quv dasturlariga kiritilgan materiallarni yoshlarning har tomonlama chuqurroq o'zlashtirib olishlariga yordam beradigan vositalarni aniqlashga ehtiyoj ortmoqda. Folklor shunday vositalardan biri ekanligi bilan alohida e'tiborni tortadi.

Xalqimizning ma'naviy mulki bo'lgan folklor asarlari yoshlarni hamisha imon-e'tiqodga, insof-diyonatga, Ona Vatanni e'zozlash va uni ko'z qorachig'iday saqlashga da'vat etib kelgan.

Iqtidorli va iste'dodli ijodkorlar tomonidan yaratilib, asrlar osha kuylanib kelingan bu ma'naviy meros eng olijanob his-tuyg'ularni, ezgu g'oyalarni hamisha o'z ajdodlari qalbiga jo qilib kelgani va kelayotgani bilan nihoyatda qadrlidir.

Zamonaviy pedagogika pedagogik madaniyatni egallash uchun pedagogik tarixiy merosni yaxshi bilishi talab etadi. Asosida umuminsoniy g'oyalar, ta'limiy-axloqiy qarashlar, farzandni har tomonlama kamol toptirish muammosi, insonparvarlik, xalqparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, odamiylik, oqillik, himmatlilik va muruvvatlilik fazilatlarini insonda tarbiyalash o'giti, ta'lim-tarbiya tizimini zamonaviylashtirish, bu sohada ilg'or mamlakatlarning tajribasidan foydalanish, til bilishning foydasi talqin etilgan folklor asarlari pedagogik meros sifatida tarbiya sohasida o'z o'rni va qimmatiga egadir. Xalq og'zaki poetik ijodini o'rganish sohasini folklorshunoslik deymiz. Folklorshunoslik adabiyotshunoslik tarkibidagi mustaqil fan hisoblansada, o'rganish obyekti badiiy adabiyot bo'lgani sabab bir qator umumiy va mushtarak jihatlari bor. Bolalar folklori kichkintoylar olami bilan kattalar dunyosining o'zaro uyg'unlashuvi oqibatida yuzaga kelgan o'yinlar, qo'shiqlar va musiqiy poetik janrlarning yaxlit bir tizimiga aylangan xalq og'zaki ijodiyotining o'ziga xos tarmog'idir. Boshlang'ich sinf darsliklarida keltirilgan maqollar ham ularning ma'naviy dunyosini shakllantirishga xizmat qiladi. Maqollarda so'z qimmatini alohida yorqin ifodalanadi. Chunki maqollardagi so'zlarni boshqasi bilan almashtirish, biron so'z qo'shish mumkin emas. Ular milliy til tarkibida qoliplashgan holda namoyon bo'ladi. Bu janr dunyodagi hamma xalqlar og'zaki ijodida bor bo'lib, shakl yaratilishi, maqsadiga ko'ra mushtarak hisoblanadi. Hatto nomlanishida ham yaqinlik aniq seziladi. Dunyodagi barcha xalqlar og'zaki ijodida maqollarchilik shaklan va mazmunan o'zaro yaqin janr deyarli yoq. Xalq maqollari shaklan she'riy va nasriy bo'ladi. Ammo nasriy maqollar ham she'riy misralarni eslatadi. Maqollarda hayotiy voqea – hodisa haqida qat'iy hukm ifodalanadi. Boshlang'ich sinfda bir necha

mavzudagi maqollar mavjud. Misol uchun 2-sinf ona tili va o'qish savodxonligi darliklarida vaqt haqida quyidagicha maqollar mavjud:

*Vaqt tog'ni yemirar,
Suv toshni kemirar.*

Uch kun barvaqt turgan bir kun yutar.

*Yoqut bilan vaqt topilmas,
Vaqt bilan yoqut topilar.*

Vaqting ketdi – naqding ketdi.

Bundan tashqari, darslikda to'g'rilik va yaxshi so'zlash mavzusida quyidagicha maqollarni tahrir davomida uchratdim.

*Gapni oz so'zla,
Ishni ko'p ko'zla.*

*Yaxshi so'z qand yedirar,
Yomon so'z pand yedirar.*

*Erta turgan ish bitirar,
Kech turgan ko'p turtinar,*

*Achchiq savol berib,
Shirin javob kutma.*

*Kattaga hurmatda bo'l,
Kichikka izzatda.*

Kabi maqollarda bolalar ijodkorligini shakllantirish uchun turli xildagi metodlardan foydalansa o'rinli. Misol uchun: “Davvom ettir”, “Qo'shningni top”, “Zanjir” usuli yoki ona tili darsi bilan bog'lab “qarama-qarshi so'zlarni toping” kabi mashg'ulotlarni qo'llash mumkin. Bunda o'quvchi yana ham o'z tafakkurini boyitib boradi, o'qituvchi maqol ma'nosini bolalar ongiga oson yetkazadi. 3-sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsligida ham maqollar berilgan bunda quyidagi mavzularda maqollarni tahlil qildim:

Ariqni suv bezar, odamni – so'z

*Yomon gap – bosh qozig'i,
Yaxshi gap – jon ozig'i.*

*Dunyoni yel buzar, odamni – so‘z.
Issiq kiyim tanni ilitar, Issiq so‘z jonni ilitar.*

*Tilingda bo‘lsa boling,
Kulib boqar iqboling.*

Bunday mavzulardagi maqollarda bolalarga quyidagi savollar bilan fikrlarini so‘rash mumkin: So‘z odamni qanday bezashi mumkin?, Yel dunyoni qanday buza oladi, sizningcha?, so‘zning issig‘i qanday bo‘ladi? kabi. Yoki o‘quvchilarga shu maqollardan bittasini tanlab o‘nta gapdan iborat matn tuzishni mustaqil topshiriq sifatida berish mumkin. Bundan tashqari, darslikda quyidagicha til haqidagi maqollar bor:

Til – dil kaliti.

*Yomon so‘zning qanoti bor.
Aytilgan so‘z – otilgan o‘q.*

Ko‘p o‘yla, so‘ng so‘yla.

*Tig‘ jarohati bitar,
Til jarohati bitmas.*

Tilga e‘tibor – elga e‘tibor.

*Gapning qisqasi – yaxshi,
Qisqasidan hissasi – yaxshi.*

Kabi maqollarda mazmunini o‘quvchilar bilan muhokama qilish mumkin. Bunda “so‘z o‘yini”dan foydalanish mumkin. Bunda, o‘quvchilar so‘zlarni tartiblab maqollarni hosil qilishadi. So‘ng hosil bo‘lgan maqolning ma‘nosini izohlash so‘raladi. Bundan tashqari, 4-sinf o‘qish darsligini tahlil qilganimizda, Vatan haqidagi, do‘stlik haqidagi, kitob, ilm-fan, odob-axloq ota-ona va farzand haqidagi maqollarni ko‘rib chiqdik.

Adabiyotlar:

1. Adizov B.R. Boshlang‘ich ta‘limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: ped.f.dok. diss... aftoref. – T., 2003.
2. Abdullayeva Q. Nutq o‘stirish. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun qo‘llanma. – T.: O‘qituvchi, 1980. – B.118.
3. Abduruhmonov Sh., Asqarova M., Hojiyev A., Doniyorov X. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. “O‘qituvchi”, -T.: 1980. – B.207-209.
4. Babanskiy Yu.K. Hozirgi zamon umumiy ta‘lim maktabida o‘qitish metodlari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1990. – 229-b.

BO'LAJAK TARBIYACHILARNING KREATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Ziyayeva U.

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kompetentsiyaga asoslangan yondashuv, kompetentsiya, kompetentlik, kasbiy va ijodiy kompetentsiya, o'qituvchining kasbiy va ijodiy kompetentsiyasining tarkibiy qismlari.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетентность, компетентность, профессионально-творческая компетентность, компоненты профессионально-творческой компетентности педагога.

Key words: competence-based approach, competence, competence, professional and creative competence, components of teacher's professional and creative competence.

Резюме:

Mazkur maqolada "kompetentlik" va "kompetentlik" tushunchalari tahlil qilingan, "bo'lajak tarbiyachining kasbiy va ijodiy kompetensiyasi" tushunchasining mohiyati, uning tarkibiy qismlari ochib berilgan. Bo'lajak tarbiyachilarning kreativ, ijodiy kompetensiyasini shakllantirish masalasi tahlil qilingan. Tarbiyachining kasbiy bilim, ijodiy o'ziga xos yaratuvchanlik faoliyati masalasi ko'rib o'tilgan.

Резюме:

В данной статье анализируются понятия «компетенция» и «компетентность», раскрывается сущность понятия «профессиональная и творческая компетентность педагога» и ее компоненты. Анализируется вопрос формирования творческой и творческой компетентности будущих педагогов. Рассмотрен вопрос профессиональных знаний педагога, оригинальной творческой деятельности.

Summary:

In this article, the concepts of "competence" and "competence" are analyzed, the essence of the concept of "teacher's professional and creative competence" and its components are revealed. The issue of formation of creative and creative competence of future educators is analyzed. The issue of the educator's professional knowledge, original creative activity was considered.

Bugungi kunda zamonaviy tarbiyachi o'z ishini yuqori texnologiyali va insonparvarlik yo'nalishi orqali malakali hamda ijodiy amalga oshirmasdan iloji yo'q. Shu bilan birga, keyingi paytlarda pedagogik ishning ijodiy tarkibiy qismi pedagogik harakatlar samaradorligining eng muhim ko'rsatkichi sifatida qaralmoqda. Ijodiy qobiliyatlari rivojlanmagan tarbiyachi uchun kasbiy

faoliyatida jiddiy qiyinchiliklar paydo bo'ladi. U tashabbussiz, stereotipik, uning faoliyati rasmiyatchilik bilan ajralib turadi, bu zamonaviy bolalar bilan olib boriladigan faoliyatda muvaffaqiyatsizlikka olib keladi. Bularning barchasi tarbiyachi va bola o'rtasidagi o'zaro tushunish va hamkorlikning insonparvarlik tamoyilini amalga oshirishga yo'l qo'ymaydi. Tarbiyachining tashabbuskor, mustaqil, o'zini o'zi anglaydigan va muvaffaqiyatli bo'lishiga imkon bermaydi.

Paradigmatik jihatdan, bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimi innovatsion faoliyatga mos keladigan eng istiqbolli faoliyat sifatida kompetensiyaga asoslangan yondashuvga ega.

I.A.Zimnya [1] nuqtai nazariga ko'ra, kompetentsiya mutaxassis rivojlanishining to'rt bosqichli modelidir: bilish (ontologik daraja); qila olish (xulq-atvor darajasi); o'z (qobiliyat darajasi); bo'lish (shaxsiy daraja).

Ta'limni insonparvarlashtirish sharoitida nafaqat texnologik tayyorgarlik (bilimlar, ko'nikmalar, texnologiyalar) va shaxsiy tayyorgarlik (motivlar, qadriyatlar, intilishlar, fazilatlar, qobiliyatlar), shuningdek, ijodiy o'zini o'zi boshqarishni ham nazarda tutadigan shaxsni rivojlantiruvchi pedagogik funktsiya yangilanadi. Bo'lajak tarbiyachilardan mana shu talablarni o'zlashtirish, amaliy jarayodda o'zining kreativligini ko'rsata olish ko'nikmasi talab etiladi. Shu sababli, biz o'ylaymizki, kasbiy pedagogik kompetentsiyani tarbiyachi shaxsining sifat xususiyati hamda kasbiy pedagogik kompetentsiyaning eng muhim tarkibiy qismi sifatida uning shaxsiy va ijodiy tomonini hisobga olmasdan to'liq ochib bo'lmaydi.

Kasbiy va ijodiy kompetentsiya muammosi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarni tahlil qilish bizga kasbiy va ijodiy kompetentsiyani bo'lajak tarbiyachining ijodiy darajada samarali faoliyatini amalga oshirishga tayyorligini, shaxsiy va kasbiy o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini aks ettiruvchi murakkab xususiyat sifatida rivojlanishini aniqlashga imkon berdi.

Biroq, kasbiy ijodiy kompetentsiyaning aniqlangan muhim xususiyatlari umumlashtirilmagan, bu uning tarkibiy qismlarini ishlab chiqish va asoslashni talab qiladi. Buning uslubi asosi quyidagicha ifodalash mumkin:

- ijodiy kompetentsiya - tarbiyachi shaxsining sifat xususiyati, uning faoliyatini muvaffaqiyatli va samarador bo'lishini ta'minlaydi;
- ijodiy kompetentsiyani tahlil qilish birligi ijodiy xarakterga ega bo'lgan pedagogik faoliyatdir;
- bo'lajak tarbiyachining kasbiy va ijodiy kompetentsiyasini rivojlantirish va amalga oshirish xususiyatlari individual ijodiy, psixofiziologik va yosh xususiyatlari, shaxsning belgilangan ijtimoiy-pedagogik tajribasi bilan belgilanadi.

Universitetda o'qish jarayonida bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish ko'p qirrali pedagogik vazifa bo'lib, uning tuzilishi va mazmuni haqida bir qator savol tug'iladi.

N.V.Kuzmina, A.K.Markova, N.E.Kostyleva, A.V.Tutolmin va boshqalarning ishlariga asoslanib, biz tarbiyachining kasbiy ijodiy kompetensiyasining quyidagi tarkibiy qismlarini aniqladik: kognitiv, faoliyatga asoslangan, motivatsion va shaxsiy. Keling, har bir komponentning mazmunini birma-bir ko'rib chiqaylik. Bu xususiyatlar bo'lajak tarbiyachilarning kreativligini yuzaga chiqarishda yordam beradi.

Kognitiv komponent. Kasbiy bilim tarbiyachining pedagogik mahorati va ijodkorligi asoslaridan biri ekanligi inkor etib bo'lmaydigan haqiqatdir. Bilimlarni o'zlashtirish tarbiyachiga qabul qilingan kasbiy va ijtimoiy normalar, standartlar va talablarga muvofiq ishlash natijalariga samarali erishishga yordam beradi. "Savodli bo'lish, qachon va qanday harakat qilishni bilishni anglatadi" (P.Weill).

Bizning fikrimizcha, kasbiy pedagogik ong uslubiy, nazariy, tashkiliy va texnologik darajalarda - har tomonlama shakllanadi. Ijtimoiy taraqqiyotning metodologik asoslari va pedagogik fikrning falsafiy yo'nalishlarini bilish pedagogika va psixologiyaning qonuniyatlari, tamoyillari va qoidalari hamda faoliyatning asosiy shakllarini bilishni belgilaydi. Uslubiy darajada pedagogik jarayonni loyihalash va qurish haqidagi bilimlar shakllanadi. Pedagogik ongni shakllantirishning texnologik komponenti tipik vaziyatlarda o'qitish va tarbiyalashning amaliy muammolarini hal etish uchun bilim-texnologiyadan iborat. Shuning uchun ham bo'lajak tarbiyachilarning uslubiy, nazariy, tashkiliy va texnologik jihatdan kompetensiyalarini shakllantirish, kreativlikni rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Biroq kasbiy bilimlarning mazmuni faqat bo'lajak tarbiyachining oliy ma'lumot olish jarayonida shakllanmaydi. Nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qila olishi, bolalar bilan ishlashning kreativ usullarini, yangiliklarni ish jarayonida ham shakllantirishi kerak. Bo'lajak tarbiyachilar o'qitilayotgan fanning metodikasi, pedagogikasi va psixologiyasi haqidagi bilimlar bilan chegaralanib qolmasdan, shu bilan birga, innovatsion o'qitishning xususiyatlari, noosferik ta'lim, ijodiy rivojlanish, ijodiylik muammosiga zamonaviy yondashuvlar haqida, ta'lim va tarbiyaning ijodiy psixologik-pedagogik texnologiyalarining xususiyatlari haqida, shuningdek, madaniy va shaxsiy o'zini o'zi rivojlantirish haqidagi bilimlarni ham egallashi lozim.

Shuning uchun kognitiv komponentning mazmuni bo'lajak tarbiyachining psixologik-pedagogik, texnologik, uslubiy, tashkiliy, uslubiy va umumiy

madaniy bilimlari bo'lib, o'qituvchining o'z faoliyatini ijodiy amalga oshirish qobiliyatini kengaytiradi.

Faoliyat komponenti. Bolalarning tarbiya jarayonini o'quv va ijodiy faoliyatga aylantirish uchun tarbiyachi turli xil pedagogik mahoratga ega bo'lishi kerak.

O'rganilayotgan ijodiy kompetentsiya muammosi doirasida biz tarbiyachi nafaqat bolalarni o'qitish va tarbiyalash samaradorligiga, balki ularning ijodiy rivojlanishiga va o'zini o'zi takomillashtirishga erishadigan ko'nikmalarni ajratib ko'rsatamiz. Bular: aloqa, tashkiliy, tadqiqot, texnologik, ijodiy, ekspressiv va aks ettirish qobiliatlari.

Motivatsion komponent. Biz L.I.Bojovich, M.S.Neymark va boshqalarning [2] fikriga qo'shilamiz, motivatsiya shaxsning ish va shaxsiy muvaffaqiyatga erishish, kasbiy o'sish yo'lida oldinga siljishini belgilaydi. Ushbu qoidadan kelib chiqqan holda, biz shaxsning kasbiy rivojlanishiga e'tibor qaratishini ta'minlashning markaziy qismi sifatida professional ijodiy kompetentsiyaga motivatsion komponentni kiritdik.

Biz motivatsion komponentni ikki yo'nalishda ko'rib chiqamiz. Birinchidan, motivlarning umumiy tarkibidagi kasbiy motivatsiya nuqtayi nazaridan, ikkinchidan, tarbiyachining o'zgarishga bo'lgan ehtiyojlari, pedagogik yangiliklarga bo'lgan ehtiyoj, ijodiy yo'nalishning mazmunini belgilaydigan ularni qabul qilish qobiliyati nuqtai nazaridan deb qaraymiz. Shuning uchun biz yetakchi motivlar qatoriga ijodiy faoliyat motivlarini, kasbiy yutuqlar motivlarini va shaxsiy o'sish motivlarini, shuningdek, bo'lajak tarbiyachining o'zini o'zi rivojlantirish va takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojlarini kiritdik.

Shaxsiy komponent. Bir qator olimlarning ilmiy pozitsiyasiga asoslanib, tarbiyachilik faoliyati bilan bog'liq holda, kasbiy va shaxsiy jihatlarni ajratish juda qiyin, ba'zan esa imkonsizdir. Psixologik va pedagogik kompetentsiyaning o'zaro bog'liq tarkibiy qismlari mavjud hamda kasbiy va shaxsiy ajralmas birlikda amalga oshiriladi.

Masalan, A.K.Markova, L.M.Mitina va boshqalar [3] kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan sifatlar faoliyat subyektining individual xususiyatlari bo'lib, uning samaradorligiga ta'sir qiladi, ular orasida olimlar maqsadlilik, shaxsiy faollik, pedagogik takt, adolat, bag'rikenglik, pedagogik optimizm, pedagogik sezgi, pedagogik improvizatsiya va boshqalar tarbiyachining ijodkorligining asosiy mezonlarini keltirib o'tishadi.

Ushbu masala bo'yicha olimlarning turli nuqtai nazarlarini umumlashtirib, biz bo'lajak tarbiyachining kasbiy va ijodiy kompetensiyasining shaxsiy tarkibiy qismi mazmunini ijodiy ahamiyatga ega bo'lgan kasbiy va shaxsiy

fazilatlar (kommunikativ, tashkiliy, gnostik, tadqiqot, ekspressiv) majmuyi sifatida va qobiliyatlar (empatiya, fikrlash, ijodiy o'zini o'zi rivojlantirish va o'zini namoyon qilish uchun) deb baholaymiz.

Belgilangan tuzilmaviy komponentlar tegishli kompetensiyalar guruhlariga tomonidan ta'minlanadi: a) nazariy va uslubiy innovatsion kompetensiyalar; b) psixologik-pedagogik, shaxsga yo'naltirilgan kompetensiyalar; v) kasbiy-ijodiy kompetensiya tizimini shakllantiruvchi shaxsiy-ijodiy, akmeologik kompetensiyalar.

Shunday qilib, tarbiyachining kasbiy va ijodiy kompetensiyasi - bu o'quvchilarning ijodiy rivojlanishini kompetensiyaga asoslangan holda qo'llab-quvvatlashga qaratilgan pedagogik voqelikning turli holatlarida o'z shaxsini ijodiy o'zini-o'zi anglashning o'lchovi va shartidir.

Kasbiy va ijodiy kompetensiyaning aniqlangan tarkibiy qismlari organik birlikni tashkil qiladi, unda tizimlashtiruvchi omil shaxsiy fazilatlarining ma'lum bir arxitektoniyasi bo'lib, ularning dominanti o'qituvchining empatiyasi, aks ettirishi va ijodi hisoblanadi.

Ijodiy kompetensiya - bu nisbatan mustaqil, yaxlit ta'lim bo'lib, uning tuzilishi to'rtta komponentdan iborat bo'lib, ularning bog'lanish va rivojlanish dinamikasi bevosita tarbiyachining pedagogik tayyorgarligi tajribasi va yo'nalishi bilan ta'minlanadi.

Tarbiyachining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning boshlang'ich nuqtasi ijodiy pedagogika va psixologiya sohasidagi bilimlardir. o'qituvchining kasbiy va ijodiy qobiliyatlari, ko'nikmalari va ijodiy pedagogik faoliyatda to'plangan tajriba asosida ijodiy qobiliyatlarni aktuallashtirish orqali amalga oshiriladi. Ijodiy jihatdan ahamiyatli shaxsiy fazilatlarining ma'lum bir yig'indisi bilan shakllangan ijodiy tayyorgarlik kasbiy va ijodiy kompetensiyaning tizimli elementi bo'lib, o'qituvchilik ishining kasbiy va shaxsiy jihatlarining birligini ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Зимняя, И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. [Текст] / И. А. Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.
2. Тутолмин, А.В. Формирование профессионально-творческой компетентности студента-педагога / А.В. Тутолмин. – Глазов: Изд-во Глазов. гос. пед. ин-та, 2006. – 256 с.
3. Шишов, С.Е. Понятие компетенции в контексте проблемы качества образования / С.Е. Шишов, В.А. Кальней // Мониторинг качества образования в школе. – М., 1998 – с.78- 107.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA BILISH JARAYONLARI RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI

Muxammadjonova X.X.

Qo'qon davlat pedagogika instituti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kichik maktab yoshi, maktab, o'quvchi, psixika, faoliyat, diqqat, idrok, tafakkur, aql sifatлари, psixologik inqirozlar.

Ключевые слова: младший школьный возраст, школа, ученик, психика, деятельность, внимание, восприятие, мышление, качества ума, психологические кризисы.

Key words: elementary school age, school, student, psyche, activity, attention, perception, thinking, qualities of mind, psychological crises.

Резюме:

Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarning o'sishi, uning psixikasining rivojlanishi va ta'lim olish jarayonida bolada bilish jarayonlarining namoyon bo'lish xususiyatlari, fikr yuritishda yuzaga keladigan psixologik qiyinchiliklar hamda ularning yechimlari, kichik maktab yoshi davrida yuz beradigan psixologik o'zgarishlar haqida so'z yuritiladi.

Резюме:

В данной статье рассматривается рост детей младшего школьного возраста, развитие их психики и особенности проявления познавательных процессов у детей в период обучения, психологические трудности, возникающие в мышлении и их решения, психологические изменения, происходящие в период обучения. ведется младший школьный возраст.

Summary:

This article discusses the growth of children of primary school age, the development of their psyche and the characteristics of the manifestation of cognitive processes in children during education, the psychological difficulties that arise in thinking and their solutions, psychological changes that occur during the period of primary school age. is conducted.

Kirish. Bugungi kunda umumi o'rta ta'lim maktablarda ta'lim sifatini oshirish o'quvchi o'rnini ko'paytirish va o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor berib kelinmoqda. Jumladan, davlatimiz rahbari tashabbusi bilan "Yangi O'zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi" degan ezgu g'oya asosida bu sohada katta ishlar amalga oshirilmoqda. Hatto mamlakatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ham bu masalaga alohida e'tibor qaratib, "Maktab bu hayot-mamot masalasi, kelajak masalasi. Uni davlat, hukumat va hokimlarning

o'zi hal qilolmaydi. Bu butun jamiyatning ishi, burchiga aylanishi kerak", deb ta'kidlaydi.

Haqiqatan ham, jahondagi rivojlangan davlatlar tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularda jamiyat hayotini o'zgartirishga qaratilgan islohotlar avvalo ta'lim tizimidan, bog'cha, maktab, tarbiya masalasidan boshlanganini ko'ramiz. Chunki maktabni o'zgartirmasdan turib, odamni, jamiyatni o'zgartirib bo'lmaydi. Ta'lim va tarbiyaning asosi, poydevori bu – maktab. O'quvchini mustaqil ta'lim olishga o'z-o'zini rivojlantirishga tayyorlash bugungi kun maktabining asosiy vazifasidir. Ta'lim jarayonida o'quvchilarda tafakkurni rivojlantirish uchun fikrlash xususiyatlarini shakllantirish zarur.

Bolaning o'sishi, uning psixikasi va ongining taraqqiyoti, jamiyat a'zosi sifatida voyaga yetishi muayyan qonuniyatlarga bo'ysunadi. Kichik maktab yoshi davri 7-11 yosh oralig'ini o'z ichiga oladi. Bu davrda bola psixikasida muayyan o'zgarishlar sodir bo'lishini kuzatish mumkin. Bolani birinchi bor maktab ostonasiga qadam qo'yishi bilan unda bir qator psixologik qiyinchiliklar yuzaga kela boshlaydi. Kichik maktab davrida bolaning birinchi bor maktab ostonasiga qadam qo'yishi unda o'quv faoliyatining boshlanishi hisoblanadi. Bu davrni bola uchun qiziqarli, ta'sirchan o'tkazish talab etiladi. O'quv faoliyati bolaning bilish jarayonlarining ixtiyoriy va barqaror xususiyatlarini, aql sifatleri va fikr yuritish jarayonlarining rivojlanishida psixologik qiyinchiliklarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. Odatda psixologik adabiyotlarda keltirilishicha kichik maktab yoshi 6-7 yoshdan 10-11 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Ushbu davrda o'qish yetakchi faoliyat hisoblanadi. Shu sababli biz kichik maktab yoshidagi bolalarda bilish jarayonlarining rivojlanishini o'quv faoliyati bilan bog'liq holda ko'rib chiqamiz.

Maktab o'quvchilarining ta'lim olishida bilish jarayonlari, jumladan, tafakkur jarayoni va uning rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ko'plab taniqli psixolog olimlar bu borada samarali ishlarni amalga oshirganlar.

Rus psixolog olimi L.S.Vigotskiy kichik maktab yoshidagi o'quvchilar tafakkurining rivojlanishi jarayonida tushunchalarning shakllanishi hamda nutqning o'sishi bilan uzviy bog'liq holda o'rgangan. L.V.Zankov esa kichik maktab yoshidagi o'quvchilar tafakkurini o'stirish maqsadida o'zining didaktik sistemasini ishlab chiqdi.

Shveytsariyalik psixolog Jan Piajening ko'p yillik tajribalarining dalolat berishiga qaraganda, ushbu yoshdagi o'quvchilar narsalarning o'zgarishsiz qoladigan ba'zi belgilarining doimiyligini darrov anglab ololmaydilar. J.

Piajening mulohazasiga binoan, idrok va tafakkurning qay tarzda rivojlanishi ushbu davr uchun eng asosiy xarakterli xususiyatdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarda diqqatning ixtiyorsiz turi yaxshi rivojlangan bo'lib, ixtiyoriy diqqatni rivojlantirishda irodaviy zo'r berish bilan boshqarish yaxshi natija bermaydi. Buning asosiy sababi ularda ixtiyoriy diqqatning kuchsizligi va beqarorligidir. Shu bilan birga boshlang'ich sinf o'quvchilarining ixtiyorli ongli diqqati o'qish motivlari bilan uzviy bog'liq holda sekin asta namoyon bo'ladi. Ta'lim jarayonida bolaning ixtiyorsiz diqqatining o'sishi uchun muhim shart-sharoitlar mavjudd. Boshlang'ich sinf o'quv materiallarning yaqqolliigi, yorqinligi, jozibadorligi o'quvchida beixtiyor his-tuyg'ular uyg'ota oladi. Irodaviy zo'riqishsiz osongina fan asoslarini egallash imkonini yaratadi. O'quv materiallarining turli-tumanligi ixtiyorsiz diqqatining to'planishi markazlashuvi va barqarorligiga ijobiy ta'sir etadi.

Mazkur yoshdagi bolalar o'z idroklarining aniqligi, ravonligi, sofligi o'tkirligi bilan boshqa yosh davridagi insonlardan keskin farqlanadi. Ular har bir narsaga berilib, o'ta sinchkovlik bilan qarashlari sababli idrokning muhim xususiyatlarini o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Buning sababini ularning oliy nerv faoliyatida birinchi signal sistemasi ustunligi bilan izohlash mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchisi har qanday obyekt, subyekt va voqealikdagi yangilikni yaqqol idrok qilishga intiladi. Uni atrof muhitning sirli olamini sehrli jozibasi o'ziga tortadi. Boshlang'ich sinfidagi o'quvchilar idrokining salbiy xususiyati obyektlarni bir-biridan farqlashdagi ular ko'pincha o'rganiladigan materialni noaniq, hatto, noto'g'ri idrok qiladilar, buning oqibatida aynan o'xshash harflar, so'zlar, narsalar tasviri, shakli fazoviy joylashuvining farqini to'la tasavvur qila olmaydilar. Ko'rinib turibdiki boshlang'ich sinf o'quvchilarda aniq idrok qilish imkoniyati juda chegaralangandir.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar tafakkuri boshlang'ich ta'limning dastlabki davrlarida, asosan, konkret, obrazli xarakterga ega bo'lib, ular o'zlari bevosita ko'rayotgan va eshitayotgan, umuman, bevosita idrok qilayotgan narsalari haqida amaliy fikr yuritadilar. Shu sababli bu yoshdagi bolalar o'zlari hali ko'rmagan, idrok qilmagan ko'p hodisa va voqealarning qanday sodir bo'lishini, ularning o'zaro bog'lanishini fikran analiz-sintez qilib, ulardan to'g'ri xulosa chiqara olmaydilar. Shuningdek, bu yoshdagi o'quvchilar o'zlarining qilayotgan xatti- harakatlari va ishlari qanday oqibatlarga olib borishini va undan nimalar kelib chiqishini ham aniq tasavvur qila olmaydilar.

Xotiraning mahsuldorligini oshirish uchun ta'lim jarayonida o'zini o'zi nazorat qilish materialni takrorlashda tekshirish esga tushirish, mashq qilishdan

unumli foydalanish zarur. Agar kichik maktab yoshida o'quvchilarga eslab qolish va eslash usullari o'rgatilmasa ular materiallarni bevosita takrorlashda uzoq vaqt to'xtalib qoladilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining xayoli o'z o'quv faoliyatining ta'siri, talabi, imkoniyat va shart-sharoitlari orqali tarkib topadi. Bolaning xayoli tevarak-atrof taassurotlari dunyo ajoyibotlari ko'rsatmalilik, tasviriy san'at asarlarini yetarli darajada aks ettirish bilan vujudga keladi. Obrazlar, suratlar, chizmalar, shartli belgilar, noma'lum narsalarning alomatlari, tabiat manzaralari, fazoviy tasavvurlar jamlanib o'quvchilarning xayoli paydo bo'ladi. Tanish obrazlar yaratish bilan uzviy bog'liq bo'lgan tiklovchi xayol bolaning ruhiy dunyosida alohida ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonida bolalarning yorqin aniq, tiniq, yaqqol, tasavvur obrazlari xayol yordamida muayyan voqealikka aylanadi. O'quv faoliyati kichik maktab yoshidagi o'quvchi uchun nafaqat bilish jarayonlarining yuqori darajada rivojlanishi, balki, shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirish uchun ham imkoniyat yaratadi.

Tahlil va natijalar. O'qishning dastlabki kunidanoq kichik maktab yoshdagi bolaning o'sishida qarama-qarshiliklar vujudga keladi. Ana shular zamirida boladagi psixik kamolotning darajasi va ijobiy xislatlar bilan talablar o'rtasidagi qarama qarshiliklar yotadi. Talablarning tobora ortishi bolaning psixik jihatdan to'xtovsiz o'sishini taqazo etadi va shu berk zanjirning uzluksiz harakati natijasida insonning kamoloti rivojlanishi amalga oshadi.

Boshlang'ich sinflardagi ta'lim jarayonida o'quvchilar ba'zan hissiy-yaqqol yoki empirik umumlashtirish usuli qo'llanadi va bu ish albatta topshiriqning talabiga binoan amalga oshiriladi. Narsa va hodisalarni guruhlariga ajratish va tasniflash lozim bo'lib qolsa, ko'pincha shu usullardan ham foydalanish tavsiya qilinadi.

Ta'limning mazmuniga, bilimni egallashga qiziqish o'quvchilarning o'z aqliy mehnati natijasidan qanoatlanish xissi bilan uzviy bog'liqdir. Bu xis o'qituvchining rag'batlantirishi bilan namoyon bo'ladi va o'quvchida samaraliroq ishlash mayli ishtiyoqini shakllantiradi. Bolada paydo bo'lgan faxrlanish bu malakalarni mustahkamlash uchun xizmat qiladi. Raqobatlashtirish va jazolash me'yorida bo'lsagina, ularning tarbiyaviy ta'siri ortadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari faoliyatini baholash unda o'qishga ijobiy munosabatni shakllantirishda muhim ahamiyatga egadir.

Xulosa. Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, bu yoshdagi bolalarda mavjud bo'lgan ishonuvchanlik, ochiqlik, tashqi ta'sirlarga beriluvchanlik, itoatkorlik kabi xususiyatlari ularni shaxs sifatida tarbiyalash uchun yaxshi imkoniyat yaratadi. Kichik maktab yoshi davrini bolaning turli faoliyatlarda

muvaffaqiyatga erishishini belgilab beruvchi asosiy shaxsiy xususiyatlarning yuzaga kelish va mustahkamlanish davri deb hisoblash mumkin. Mustaqillikni shakllantirish uchun bolaga mustaqil bajaradigan ishlarni ko'proq topshirish va unga ishonch bildirish nihoyatda muhimdir.

Kichik maktab yoshida o'quvchining asosiy faoliyati o'qish bn o'yin faoliyatini birgalikda olib borilishi xam samarali metod xam o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Bu esa o'z navbatida kasb tanlash uchun zamin tayyorlaydi. Har bir olib boradigan pedagogik mahoratli metodlarimiz orqali o'quvchilarda dunyoqarash, mustaqil fikrlash, fanlarga bo'lgan qiziqishini shakllantirish bilan maqsadlidir. O'qish uchun qulay sharoitlarda va bolaning aqliy rivojlanishining yetarli darajasida o'quv faoliyati asosida nazariy ong va tafakkur uchun zarur shart-sharoitlar paydo bo'ladi. Maktabda, hayotning yangi sharoitida, bu egallangan refleksiv qobiliyatlar bolaga o'qituvchi va sinfdoshlar bilan munosabatlardagi muammoli vaziyatlarni hal qilishda yaxshi xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Президент Ш.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Мустақиллигининг йигирма тўққиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқидан. "Ўзбекистонда янги бир уйғониш - Учинчи Ренессанс даврига пойдевор қўйилмоқда" // <https://kun.uz/news/2020/08/31/shavkat-mirziyoyev-ozbekistonda-yangi-bir-uygonish-uchinchi-renessans-davriga-poydevor-qoyilmoqda>
2. Хайдаров Ф.И., Халилова Н.И. Umumiy psixologiya. Toshkent 2016
3. Ibragimova Sh.G., Muxammadjonova X.X. // SCIENTIFIC PREGRESS. Volume 2, 2021. Pp, 501-505.
4. Rahmonova Go'zal Valiyevn. Kichik maktab yoshida o'quv faoliyatini shakllantirish jarayonlari // Yangilanayotgan O'zbekiston taraqqiyotida iqtisodiy fanlarni o'qitishning dolzarb masalalari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. 16.06.2023. 211-214 bet.
5. Umarova Gulhayo Murodiljonovna. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiruvchi texnologiyalar // American Journal of Interdisciplinary Research and Development. Volume 09, Oct., 2022. pp. 210- 224.
6. Жураева, Ш. С. Мактаб ёшгача болаларда ўзи-ўзи англаш ривожланишининг психологик омиллари // Молодой ученый. - 2022. - № 22 (417). - С. 675-677. - URL: <https://moluch.ru/archive/417/92418>

STEAM TA'LIM TEXNOLOGIYASINI MAKTABGACHA TA'LIM JARAYONIGA TADBIQ QILISH

Bo'ltakova R.H.

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Tayanch so'zlar: STEAM, LEGO markazi, IT-texnologiya xonalari, STEAM laboratoriya, modul, robototexnika, tadqiqot.

Ключевые слова: STEAM, LEGO-центр, кабинеты IT-технологий, лаборатория STEAM, модуль, робототехника, исследования.

Keywords: STEAM, LEGO center, IT-technology rooms, STEAM laboratory, module, robotics, research.

Резюме:

Ushbu maqolada STEAM ta'lim tizimining mohiyati, STEAM texnologiyasining modullari hamda modullarning asosiy tarkibiy qismi, jonli va jonsiz tabiatda tajriba modulining ahamiyati va zarurati haqida ma'lumotlar berililgan.

Резюме:

В данной статье представлена информация о сущности системы образования STEAM, модулях технологии STEAM и основной составляющей модулей, важности и необходимости модуля опыта работы в живой и неживой природе.

Summary:

This article provides information about the essence of the STEAM education system, the modules of STEAM technology and the main component of the modules, the importance and necessity of the module of experience in animate and inanimate nature.

Zamonaviy o'qituvchi - bilimdon, g'ayratli, ijodiy, kasbiy fazilatlariga ega va o'z ishini sevuvchi bo'lishi lozim. Hozirgi kunda kuni yangi ish turlari va hatto butun kasbiy yo'nalishlar paydo bo'lmoqda. Shuning uchun zamonaviy o'qituvchilar o'zlari o'rgatadigan bilim va ko'nikmalar zamon talablariga javob beradimi deb o'ylashlari va doimo o'z ustida tinimsiz izlanishi lozim. Bugungi kunda eng yangi texnologiyalarni puxta egallagan, tabiiy fanlar va muhandislik fanlaridan bilimga ega yosh mutaxassislar zamon talabiga aylanib bormoqda. STEAM texnologiyalari o'qituvchilarga muvaffaqiyatli tadqiqotchilar, ixtirochilar, olimlar, texnologlar, rassomlar va matematiklar avlodini tarbiyalash imkonini beradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida STEAM ta'limini qanday amalga oshirish kerak ?

Birinchidan, dizayn va eksperimental tadqiqot faoliyatini amalga oshirish, IT-texnologiya xonalari, STEAM laboratoriyalari va LEGO markazlarini yaratish imkonini beradigan aralash muhitni yaratish kerak.

Ikkinchidan, **STEAM** maktabgacha yoshdagi bolalar uchun barcha besh yo'nalishni birlashtirgan turli tadbirlarni birlashtiradi va natijalarni namoyish qilish imkoniyatini beradi. Axir, **STEAM dasturining** asosiy shiori : *"Minimal nazariya, maksimal amaliyot"*.

STEAM haqida bilishingiz kerak bo'lgan asosiy narsa bor - bu shunchaki ta'limdagi moda emas, bu bolalar kelajagiga sarmoyadir, bunda bola bir nechta kasblarni egallashi, xushmuomala, ijodiy bo'lishi, tomoshabinlar bilan erkin muloqot qilishi va loyihalarini himoya qila olishadi.

Biz o'z ishimizda STEAM-texnologiyalaridan LEGO konstruksiya to'plamlarini olish va ulardan foydalanish bilan foydalanishni boshladik, bu o'quv jarayonini tashkil qilishda bolalarni texnik ijodkorlik bilan tanishtirishga imkon beradi. Bbu esa muhandislik-texnika moyilligini shakllantirishga yordam beradi. Fikrlash, shuningdek, bolalarga tashabbus va mustaqillik, maqsad qo'yish qobiliyati va kognitiv harakatlarni ko'rsatish imkoniyatini beradi. Diqqat, xotira, fikrlash, tasavvur, muloqot qobiliyatlari, tengdoshlar bilan muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish, so'z boyligini boyitish va izchil nutqni shakllantirishga yordam beradi. O'yin va eksperiment elementlarini o'zida mujassam etgan LEGO konstruksiyasini o'zlashtirish jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar zamonaviy robototexnika asoslarini o'rganadilar, bu esa bolalarda texnik ijodkorlikni rivojlantirish va ilmiy-texnik yo'nalishni shakllantirishga yordam beradi.

Maktabgacha ta'limda **STEAM** -ta'lim dasturi bir nechta modullarga ega :

1. F.Frebelning didaktik tizimi;
2. Jonli va jonsiz tabiat bilan tajriba o'tkazish;
3. LEGO qurilishi;
4. Matematik rivojlanish;
5. Robototexnika;
6. *"Men dunyoni yarataman"* multistudiyasi .

STEAM texnologiyasi ta'limning modulli yo'nalishi bo'lib, uning maqsadi bolaning intellektual qobiliyatlarini ilmiy va texnik ijodkorlikka jalb qilish imkoniyatini rivojlantirishdir.

1. *"Froebelning didaktik tizimi"* o'quv moduli:
 - atrofdagi dunyo ob'ektlari bilan tajriba o'tkazish;
 - geometrik jismlar va figuralar bilan harakatlar orqali matematik haqiqatni o'zlashtirish;
 - fazoviy munosabatlarni o'zlashtirish;
 - turli burchak va proyeksiyalardan loyihalash.
2. *"LEGO - qurilish "*

- o'z faoliyati jarayoni va natijalarini amaliy va aqliy tajribalar, umumlashtirish, og'zaki rejalashtirish va og'zaki sharhlash qobiliyati;

- ona tilini ravon so'zlash (lug'at boyligi, nutqning grammatik tuzilishi, fonetik tizim, semantik tuzilish haqidagi elementar fikrlar);

- yangi obrazlar yaratish, xayolparastlik qilish va analogiyalardan foydalanish qobiliyati.

3. *"Matematik rivojlanish"* o'quv moduli

- bolalarning yoshi va individual xususiyatlarini quyidagi sohalarda hisobga olgan holda matematik rivojlanish muammolarini kompleks hal qilish : o'lcham, shakl, makon, vaqt, miqdor va hisoblash.

4. *"Robotexnika"* o'quv moduli

- mantiqiy va algoritmik fikrlashni rivojlantirish;

- dasturlash asoslarini shakllantirish;

- rejalashtirish va modellashtirish qobiliyatlarini rivojlantirish;

- axborotni qayta ishlash;

- mavhumlik va naqshlarni topish qobiliyatini rivojlantirish.

5. *"Men dunyoni yarataman"* multistudiyasi" o'quv moduli :

- AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) va raqamli texnologiyalarni rivojlantirish;

- media texnologiyalarini o'zlashtirish ;

- badiiy va texnik ijodning sintezi asosida ishlab chiqarish faoliyatini tashkil etish .

6. *"Tirik va jonsiz tabiat bilan tajriba"* o'quv moduli

- eksperimental faoliyatda atrofimizdagi olam haqidagi tasavvurlarni shakllantirish;

- vizual hissiy idrok etish jarayonida barcha tirik mavjudotlarning birligini anglash;

- ekologik ongni shakllantirish.

Tadqiqot ishimizda tajriba-sinov dasturiga mavzulardan biri sifatida *"Jonli va jonsiz tabiat bilan tajriba"*ni tanladim .

Nima uchun men ushbu modulni tanladim, deb so'rayapsizmi? Tadqiqot faoliyati bolalar uchun katta qiziqish uyg'otadi. Yangi tajribalar uchun so'nmas tashnalik, qiziquvchanlik, dunyo haqida yangi ma'lumotlarni mustaqil ravishda izlashga doimiy intilish. Tez-tez va turli xil savollar: Nima uchun? Nega? Qachon? Tajribalar bolalarga sehrli fokuslarni eslatadi, ular g'ayrioddiy, hayratda qoldiradilar. Bolaning yangi taassurotlarga bo'lgan ehtiyoji uning atrofidagi dunyoni tushunishga qaratilgan bitmas-tuganmas yo'nalish-tadqiqot faoliyatining paydo bo'lishi va rivojlanishining asosidir. Qidiruv faoliyati qanchalik xilma-xil va qizg'in bo'lsa, bola qanchalik ko'p yangi ma'lumot olsa, u shunchalik tez va to'liq rivojlanadi.

Tadqiqot orqali quyidagi natijalarga erishishni nazarda tutganmiz:

1. Bolalarning mustaqil izlanish va kashfiyotga qiziqishini rivojlantirish.
2. Kuzatuv va qiziquvchanlikni rivojlantirish.
3. Kognitiv jarayonlarni rivojlantirish : mantiqiy fikrlash, idrok, ixtiyoriy e'tibor, xotira, nozik vosita mahorati, faol nutq va so'z boyligini boyitish.
4. Guruhdagi predmetni rivojlantirish muhitini boyitish.
5. Bolalarda aqliy operatsiyalarni, ijodiy shart-sharoitlarni rivojlantirish va buning natijasida shaxsiy o'sish va bolalarda o'ziga ishonch va o'ziga ishonch hissini rivojlantirish orqali o'ziga ishonchni shakllantirish.

Shunga asosanib, ishning maqsadini aniqladik: bolalarning bilim faolligini, qiziqishini rivojlantirish va bolalar eksperimenti orqali jonli va jonsiz tabiatni o'rganishga qiziqishni shakllantirish.

Eksperiment orqali ijobiy natijalarga erishdik. Bolalarning o'yin faoliyatini kuzatar ekanman, bolalar uchun eng katta qiziqish mantiqni rivojlantirish uchun maxsus didaktik o'yinlar ekanligini ishonch hosil qildim.

STEAM - texnologiyasi yordamida maktabgacha yoshdagi bolalar hozirgi hodisalarning mantig'ini o'rganadilar, ularning o'zaro bog'liqligini tushunadilar, dunyoni muntazam ravishda o'rganadilar va shu bilan qiziquvchanlik, fikrlashning muhandislik uslubi va tanqidiy vaziyatlarni engish qobiliyatini rivojlantiradilar. Shu bilan birga, bolalar boshqaruv asoslarini o'zlashtiradilar, bu esa, o'z navbatida, bola rivojlanishining mutlaqo yangi darajasini ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Maxmudazimova Yulduz Raxmatovna. Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari. O'quv qo'llanma Toshkent "Tamaddin"2022 yil.
2. R.X.Bultakova., M.Qilichova., Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari JDPU-Taxriri nashriyot bo'limi.2024y
3. Bultakova, R. X. (2023). STEAM vositasida bo 'lajak tarbiyachilarda kasbiy sifatlarni shakllantirishning amaliyotdagi holati va imkoniyatlari. Innovations in Technology and Science Education, 2(16), 429-434.
4. Xudayberdiyev, Z., jo'rayev, R. X., Jalalov, A., XOdjabayev, A., Shosalimov, J., Nabiyeu, A., ... & Gulyamov, K. Kasb-hunar ta'limi мундарижа.
5. Абдуллаев, О., & Алимжонов, М. И. Kasb-hunar ta'limi мундарижа.
6. Gulnoza, A. (2022, aprel). Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy-psixologik kompetensiya va axloqiy ko'nikmalarini rivojlantirish. E konferentsiya zonasida (243-245-betlar).
7. Roziya Bultakova. (2023). Bugungi kunda Steam texnologiyalarining ahamiyati va afzalliklari. Inklyuziv va barqaror ta'lim xalqaro jurnali , 2 (4), 24-26. <https://doi.org/10.51699/ijise.v2i4.1497>
8. <https://aidlix.com/index.php/fi/article/view/166>
9. <https://inter-publishing.com/index.php/IJISE/article/view/1497>
10. <https://www.natlib.uz>.
11. [www. ziyounet. uz](http://www.ziyounet.uz)
12. [www. babbledabbledo.com/steam-project/](http://www.babbledabbledo.com/steam-project/)
- 13.. <https://lib.jdpu.uz/library>

XALQ OG'ZAKI IJODI VOSITASIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA MEHNAT TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHNING TEXNOLOGIYASI

Ashurova M.

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti 2-bosqich magistranti

Tayanch so'zlar: xalq og'zaki ijodi, mehnat tarbiyasi, boshlang'ich sinf, pedagogik texnologiya, ertaklar, maqollar, dostonlar, topishmoqlar, milliy qadriyatlar, o'quvchilarni tarbiyalash.

Ключевые слова: фольклор, трудовое воспитание, начальный класс, педагогическая технология, сказки, пословицы, былины, загадки, национальные ценности, воспитание учащихся.

Key words: folklore, labor education, primary class, pedagogical technology, fairy tales, proverbs, epics, riddles, national values, educating students.

Резюме:

Ushbu maqola xalq og'zaki ijodi vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirish texnologiyasiga bag'ishlangan. Maqolada xalq ertaklari, maqollar, topishmoqlar va dostonlar orqali o'quvchilarda mehnatsevarlik, mas'uliyat hissi va mehnatga ijobiy munosabatni shakllantirish masalalari yoritiladi. Shuningdek, xalq og'zaki ijodining pedagogik ahamiyati va uni boshlang'ich ta'lim jarayonida qo'llash usullari ko'rib chiqilgan. Ushbu texnologiyaning samaradorligi o'quvchilarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, amaliy mehnatga jalb qilish va ularning shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Maqola boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari va pedagogik mutaxassislariga qo'llanma sifatida xizmat qilishi mumkin.

Резюме:

Данная статья посвящена технологии формирования трудового воспитания у учащихся младших классов средствами фольклора. В статье освещаются вопросы формирования трудолюбия, чувства ответственности и положительного отношения к труду у учащихся посредством народных сказок, пословиц, загадок и былин. Также рассматривается педагогическое значение фольклора и методы его применения в процессе начального образования. Эффективность данной технологии направлена на воспитание студентов на основе национальных ценностей, вовлечение их в практическую работу и развитие их личностных качеств. Статья может служить руководством для учителей начальных классов и педагогических специалистов.

Summary:

This article is dedicated to the technology of formation of labor education in elementary school students by means of folklore. The article covers the issues of forming hard work, sense of responsibility and positive attitude to work in students through folk tales, proverbs, riddles and epics. Pedagogical value of folklore and methods of its application in the process of primary education are also considered. The effectiveness of this technology is aimed at educating students

based on national values, involving them in practical work and developing their personal qualities. The article can serve as a guide for primary education teachers and pedagogical specialists.

Xalq og'zaki ijodi vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirish texnologiyasi o'qituvchilarga ta'lim jarayonida samarali pedagogik vositalardan foydalanish imkonini beradi. Ushbu texnologiyaning asosiy maqsadi o'quvchilarda xalq og'zaki ijodining namunalaridan foydalangan holda mehnatsevarlik, mas'uliyat va mehnatga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantirishdir.

Ta'lim jarayonida mehnat tarbiyasi muhim ahamiyatga ega bo'lib, u o'quvchilarni kelgusida jamiyatda foydali va mas'uliyatli insonlar sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Xalq og'zaki ijodi orqali mehnat tarbiyasini shakllantirish esa milliy qadriyatlar va tarbiyaviy an'analarni yosh avlodga yetkazishda samarali vosita hisoblanadi. O'quvchilarga mehnatning ahamiyatini o'rgatish, ularning mehnatsevarlik, intizom, va mas'uliyatni his qilishlarini ta'minlash uchun xalq og'zaki ijodining boy imkoniyatlari mavjud. Bu maqolada xalq og'zaki ijodi vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirish texnologiyasining asosiy tamoyillari va usullari haqida so'z yuritiladi.

Xalq og'zaki ijodi - bu asosan ertaklar, maqollar, topishmoqlar, xalq qo'shiqlari va dostonlardan iborat bo'lgan madaniy boylikdir. Bu ijodiy asarlar avlodlar o'rtasida axloq-odob, mehnatsevarlik va hayotiy tajribalarni yetkazish vositasi bo'lib xizmat qilgan. Ular orqali bolalarda milliy madaniyatga hurmat, oilaviy va ijtimoiy munosabatlar, shuningdek, mehnatga bo'lgan munosabat shakllanadi. [1: 36b]

Xalq og'zaki ijodi – asrlar davomida xalqimiz tomonidan yaratilgan va avlodlardan avlodga o'tib kelayotgan ertaklar, maqollar, dostonlar, topishmoqlar, latifalar kabi ijodiy asarlarni o'z ichiga oladi. Ushbu asarlar xalqning hayoti, mehnati va dunyoqarashini aks ettirib, bolalarga tarbiya berishda juda katta ahamiyatga ega. O'qituvchi xalq og'zaki ijodini dars jarayoniga to'g'ri yo'naltirgan holda kiritishi orqali bolalarda milliy qadriyatlarni shakllantirish, ularni o'z tarixlari bilan faxrlanishga va o'z xalqining mehnat an'analarni hurmat qilishga o'rgatadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mehnatga tarbiyalash ularning kelgusida jamiyatda faol va foydali insonlar bo'lib yetishishiga asos yaratadi. Mehnat tarbiyasi nafaqat bolalarning jismoniy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi, balki ular o'rtasida ijtimoiy munosabatlar va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini ham shakllantiradi.

Xalq og'zaki ijodi vositasida mehnat tarbiyasini shakllantirishda foydalaniladigan texnologiya quyidagi tamoyillarga asoslanadi:[2:82]

Faollik: O'quvchilar xalq og'zaki ijod namunalarida ifodalangan mehnat jarayonlarini o'zlashtirishda faol ishtirok etishlari kerak.

Qiziqish uyg'otish: Maqollar va ertaklar orqali bolalarga mehnatning ahamiyati va foydasini tushuntirish.

Amaliyotga yo'naltirish: Xalq ijodi orqali o'quvchilarni amaliy mehnatga jalb qilish.

Bosqichlilik: Mehnat tarbiyasini bosqichma-bosqich rivojlantirish, ya'ni osondan murakkabga o'tish.

Texnologiyani amalda qo'llashda ertaklar orqali mehnatsevar qahramonlar timsolida bolalarga mehnat qilishning muhimligi tushuntiriladi. Shuningdek, maqollar va topishmoqlar orqali o'quvchilarda mehnat bilan bog'liq bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash mumkin. Masalan, "Mehnat qilgan to'yadi" kabi maqollar bolalar o'rtasida faol muhokama qilinadi va bu ular uchun motivatsiya bo'lib xizmat qiladi.

O'qituvchi ushbu texnologiyani qo'llash jarayonida boshqaruvchi va yo'naltiruvchi rolni bajaradi. U bolalarning mehnatsevarlik ko'nikmalarini o'stirishda ularga o'rnak bo'lishi, xalq og'zaki ijodi namunalarini to'g'ri tanlash va ularni darslarda qo'llashi kerak.

Mehnat tarbiyasi orqali o'quvchilar nafaqat mehnat qilish, balki mehnat qilishni sevish va uning foydasini anglash ko'nikmalarini egallaydilar. Xalq og'zaki ijodining namunalari mehnatsevarlikni o'z ichiga olgan bo'lib, ular orqali o'quvchilar mehnatning qadr-qimmatini tushunib yetadilar. Masalan, o'zbek xalq maqollari orasida "Mehnat qilgan to'yadi", "Tinch yashar bo'lsang, mashaqqatdan qo'rqma" kabi maqollar bolalarga mehnatning qadr-qimmatini ochib beradi.

Shuningdek, xalq ertaklari va dostonlari orqali ham bolalarga mehnatsevarlik g'oyasi yetkaziladi. Masalan, "Alpomish" dostoni kabi asarlar o'quvchilarni mehnat qilishga, tirishqoqlikka va fidoyilikka undaydi. Bolalarning hayotiy tajribalarini boyitishda bunday asarlarning ahamiyati katta bo'lib, ular mehnatning qadrini qadrlashni o'rgatadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga xalq og'zaki ijodi orqali mehnat tarbiyasini berishda turli xil usullardan foydalanish mumkin. Bu usullar o'quvchilarning yoshiga va qiziqishlariga moslashtirilgan bo'lishi lozim.

1. Maqollar va topishmoqlar orqali mehnat tarbiyasi

Maqollar va topishmoqlar xalq og'zaki ijodining eng qisqa va aniq namunalaridan hisoblanadi. Ular o'quvchilarda mehnatning ahamiyati va foydasi haqida chuqur fikr uyg'otadi. Masalan, "Mehnatning qadri, to'yib yeyilmas", "Uzoqqa borgan - qiyinchilikka, qiyinchilikni yenggan - orzu-umidga yetar" kabi maqollar bolalarda mehnat qilish motivatsiyasini kuchaytiradi.

2. Ertaklar orqali mehnatsevarlikni o'rgatish

Xalq ertaklari bolalarning tasavvurini boyitib, ular orasida mehnatsevarlikni targ'ib qiladi. Masalan, "Bo'ri bilan tulki", "Oq kempir va qizlar" kabi ertaklar mehnatsevarlikning, halollik va mehnat orqali erishiladigan muvaffaqiyatlarning yaqqol timsolidir. O'qituvchi ertaklarni o'qitish va ularni tahlil qilish jarayonida bolalarga mehnatning ahamiyatini tushuntiradi.

3. Rolli o'yinlar va sahnalashtirish

O'quvchilar o'rtasida xalq og'zaki ijodiga asoslangan rolli o'yinlar va sahnalashtirilgan darslar o'tkazish mehnat tarbiyasini shakllantirishda juda samarali. O'quvchilar o'zlarini ertak yoki doston qahramonlari rolda tasavvur qilib, qahramonlarning mehnatsevarlik va qat'iyatlilik ko'rsatgan jihatlariga alohida e'tibor qaratadilar. Bu usul orqali ular mehnatsevarlik va mas'uliyatni chuqurroq his qiladilar.

Xalq og'zaki ijodi vositasida mehnat tarbiyasini shakllantirish texnologiyasi bir nechta tamoyillarga asoslanadi:

Didaktik prinsip: O'quvchilarga mehnatning o'rganish va amaliyotda qo'llash qobiliyatlarini berish, ularni mehnat qilishga o'rgatish.

Motivatsiya prinsip: O'quvchilarda mehnat qilish va o'z mehnati orqali muvaffaqiyatga erishish istagini shakllantirish.

Faollik prinsip: O'quvchilarni dars jarayoniga faol jalb qilish, ularni xalq og'zaki ijodi orqali mehnat faoliyatiga qiziqtirish.

Shaxsiy yondashuv prinsip: Har bir o'quvchining qiziqishi va ehtiyojlarini hisobga olish orqali mehnat tarbiyasini yanada samarali amalga oshirish.

Xalq og'zaki ijodi vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirish texnologiyasi ta'lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodi orqali mehnatning qadriyatlarini, mas'uliyat va intizom tushunchalari yosh avlodga oson va tushunarli tarzda yetkaziladi. O'quvchilar xalq og'zaki ijodi bilan tanishib, milliy madaniyatga hurmatni o'rganadilar, shuningdek, mehnat qilish odatlarini shakllantiradilar. Bu esa ularning kelgusidagi shaxsiy va ijtimoiy hayotida muvaffaqiyatli va faol fuqarolar bo'lib yetishishiga yordam beradi.

Xalq og'zaki ijodi vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirish - milliy tarbiya jarayonida muhim o'rin tutadi. Bu texnologiya nafaqat mehnatga munosabatni shakllantiradi, balki o'quvchilarda mas'uliyat, ijtimoiylik va o'z-o'zini anglash ko'nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi.[3:44b]

Xalq og'zaki ijodi vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirish texnologiyasi - milliy tarbiya jarayonida muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv xalqning madaniy boyligi bo'lmish maqollar, ertaklar, dostonlar va topishmoqlar orqali o'quvchilarda mehnatsevarlik, tirishqoqlik va mas'uliyat hissinini shakllantiradi. O'quvchilar xalq og'zaki ijodini o'rganish orqali

nafaqat mehnatning ahamiyatini tushunadilar, balki ularni amaliy faoliyatlarga tayyorlashda ham bu texnologiya katta rol o'ynaydi.

Shuningdek, xalq og'zaki ijodi orqali o'quvchilar milliy qadriyatlar va madaniyatga hurmatni, oila va jamiyatsidagi mehnatning o'rnini haqida chuqur tushunchalarga ega bo'ladilar. Bu texnologiya bolalarda mustaqillik, ijtimoiy moslashuvchanlik, mehnat odatlari va ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. [4:21b]

Boshlang'ich sinf o'quvchilari yosh bo'lganligi sababli, xalq og'zaki ijodining soddaligi va obrazlarning yaqqolligi ularni o'ziga jalb qilib, dars jarayoniga qiziqishini kuchaytiradi. Bu orqali ta'lim jarayonida nafaqat bilim olish, balki mehnat tarbiyasi va amaliy ko'nikmalar ham mustahkamlanadi. O'qituvchilar esa o'quvchilarning qiziqishini oshirib, ularni ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirishda xalq ijodini qo'llash orqali yanada samarali natijalar olishlari mumkin.

Ushbu texnologiya asosida amalga oshirilgan ta'lim jarayoni natijasida o'quvchilarda o'z mehnati bilan faxrlanish, mehnat jarayonini qadrlash, shuningdek, mustaqil faoliyat yuritish kabi sifatlar rivojlanadi. Shu bilan birga, mehnat tarbiyasining xalq og'zaki ijodi orqali shakllanishi kelgusida jamiyatda ijtimoiy mas'uliyatli, samarali va fidoyi fuqarolarni tarbiyalashga yordam beradi. [7:37b]

Texnologiya o'quvchilarning nafaqat dars vaqtida, balki hayotdagi real vaziyatlarda mehnat qilishga, o'z maqsadlariga erishishda kuch sarflashga tayyor bo'lishlariga zamin yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Abdullaeva, N. (2020). Xalq og'zaki ijodining pedagogik ahamiyati. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Yo'ldoshev, O. (2019). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari. Termiz: Ilmiy izlanishlar markazi.
3. Qodirov, A. (2021). Xalq og'zaki ijodi orqali mehnatga o'rgatish usullari. Samarqand: Samarqand Davlat universiteti nashriyoti.
4. Xo'jaqulova, M. (2018). Bolalar adabiyoti va xalq og'zaki ijodi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
5. Xaydarova, M. (2023). Mehnat tarbiyasi va xalq og'zaki ijodi // Pedagogika fanlari jurnalining 2-soni.
6. Karimov, Sh. (2017). Mehnat tarbiyasini tashkil etish texnologiyalari. Toshkent: Pedagogik innovatsiyalar markazi.
7. Xodjayeve, D. (2022). Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda xalq og'zaki ijodining roli. Buxoro: Buxoro Davlat universiteti matbuoti.
8. Qobilova, G. (2016). O'zbek xalq ertaklari va ularning tarbiyaviy ahamiyati. Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Adabiyot va san'at instituti.
9. Rasulova, S. (2020). Maqollar va ularning mehnat tarbiyasidagi o'rnini. Farg'ona: Oliy ta'lim metodikasi.
10. Egamberdiyev, Z. (2019). Pedagogik faoliyatda xalq og'zaki ijodini qo'llashning innovatsion usullari. Andijon: O'qituvchi nashriyoti.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISH VA BAHOLASH (PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURI ASOSIDA)

Sulaymanov M.M.

Qo'qon DPI Matematika kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: PIRLS, xalqaro baholash dasturi, 4-sinf o'quvchi.

Ключевые слова: PIRLS, международная программа оценивания, 4-классник.

Key words: PIRLS, international assessment program, 4th grader.

Резюме:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda savodxonlikni shakllantirish va baholash pirls xalqaro baholash dasturi asosida o'rganish haqida ma'lumot berilgan.

Резюме:

В данной статье представлена информация о формировании и оценке грамотности в начальных классах на основе Международной оценочной программы Pearls.

Summary:

This article provides information on the formation and assessment of literacy in primary grades based on the Pearls International Assessment Program.

2021 yilda o'tkaziladigan PIRLS xalqaro baholash dasturida 70 ga yaqin davlatlar qatorida mamlakatimizdagi 4-sinf o'quvchilari ham ilk marotaba ishtirok etadi. Tadqiqotlar 2001, 2006, 2011, 2016 yillarda o'tkazilgan bo'lib, 2021 yil tadqiqotning beshinchi davriyligi hisoblanadi. Har besh yilda o'tkaziladigan PIRLS dasturi 4-sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmasini xalqaro darajada baholaydi.

Mazkur dastur 4-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlardan bilim darajasini baholaydigan TIMSS dasturini to'ldirishga yo'naltirilgan bo'lib, Boston kollejidagi TIMSS va PIRLS xalqaro markazi, IEA tashkilotining Gamburg va Amsterdam shaharlaridagi idoralari bilan yaqindan hamkorlikda boshqariladi. O'quvchilarning erishgan yutuqlarini baholash barcha o'quvchilardan emas, balki ushbu qatlam vakillari sifatida tanlab olingan o'quvchilardan ob'ektiv testlarni o'tkazish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, maktab direktorlari, o'qituvchilar, o'quvchilar, hattoki ota-

onalardan so‘rovnomalar o‘tkazilib, ta‘lim sifatiga ta‘sir etuvchi omillarga doir qimmatli ma‘lumotlar to‘planadi.

PIRLS xalqaro tadqiqoti boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qib tushunish ko‘nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma‘lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o‘qish va o‘qitishni yaxshilashda ta‘lim sohasidagi davlat siyosatiga xizmat qilishi mumkin bo‘lgan tahlillarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturi hisoblanadi. Hozirgi vaqtda PIRLS ta‘rifiga ko‘ra, o‘qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma‘no hosil qila olish qobiliyati hamdir.

Tadqiqot doirasida asosiy e‘tibor tushunishni namoyon qilishdan o‘zlashtirilgan ma‘lumotlarni qanday qilib yangi loyihalar va vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatlarini namoyon qilishga qaratilmoqda. O‘quvchi bu jarayonning faol qatnashuvchisi bo‘lib, ma‘no yaratadi, matn ustida mushohada yuritadi va samarali o‘qish strategiyalarini ongli ravishda tanlab qo‘llaydi. Har bir matn turi odatiy shakl va qoidalarga amal qilgan holda o‘quvchiga matnni sharhlashga yordam beradi.

Har qanday matn turli shaklga ega bo‘lishi mumkin. Bular an‘anaviy kitoblar, jurnallar, hujjatlar va gazetalar, shuningdek, raqamli ko‘rinishdagi yozma shakllarni ham o‘z ichiga oladi. PIRLS boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining sinf va sinfdan tashqari o‘qishini baholashda ikkita keng qamrovli maqsadga, ya‘ni “badiiy tajriba orttirish”, “axborotni olish va undan foydalanish”ga qaratiladi. O‘z navbatida, ushbu maqsadlarning har biri to‘rtta keng tushunish jarayonini birlashtiradi. Bular: diqqatni jamlash va aniq ko‘rsatilgan ma‘lumotlarni topish; to‘g‘ridan-to‘g‘ri xulosalar chiqarish; kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish; g‘oyalar va axborotni talqin qilish va uyg‘unlashtirish. Tadqiqotdagi matnlar murakkabligiga ko‘ra, o‘rtacha 500 dan 800 tagacha, o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi darajasi past bo‘lgan mamlakatlar uchun 400–500 ta, PIRLSda esa, taxminan 1000 ta so‘zdan iborat bo‘ladi. Matnning mazmuni 9-10 yoshdagi o‘quvchilarga mos, ayrim madaniyatlarga juda xos bo‘lgan mavzulardan chetlashgan, shuningdek, qiziqarli hamda o‘quvchiga unchalik tanish bo‘lmaydi.

PIRLS tadqiqotida o‘qish savodxonligining darajalari quyidagicha tavsiflanadi: Eng yuqori daraja (625 ball va undan yuqori) – o‘quvchilar matnni yaxlit o‘zlashtira oladi va ayni paytda uning alohida qismlarini bir-biri bilan bog‘liq holda tushunadi. Muallifning g‘oyasini izohlashda o‘z fikrini asoslash uchun matnga tayana oladi. Yuqori daraja (550 ball) – O‘quvchilar

matnning ahamiyatli xabarlarini tushunadi, matnga asoslanib o'z xulosalarini chiqaradi, matn mazmuniga ham, shakliga ham baho bera oladi, uning ayrim til xususiyatlariga e'tibor qarata oladi. O'rta daraja (475 ball) – o'quvchilar matndan axborot topa oladi, matn shakli va tilining ba'zi xususiyatlaridan foydalanib, matnga asosan o'z xulosalarini chiqaradi. Quyi daraja (400 ball) – O'quvchilar matnda aniq berilgan va cheklash oson bo'lgan xabarni ajratib oladi.

Tadqiqotda O'zbekistonning boshlang'ich sinf bitiruvchilari boshqa davlatlardagi tengdoshlariga nisbatan qanchalik darajada yaxshi o'qiydi? O'zbekiston o'quvchilarining o'qish savodxonligi qay darajada? O'qish 4-sinf o'quvchilari uchun sevimli mashg'ulotmi? Oila tomonidan savodxonlikni rivojlantirishga qanday hissa qo'shilmoqda? Bugungi kunda bizning mamlakatimizda o'qishni o'rgatish jarayoni qanday tashkil etilgan? O'zbekiston o'qishni o'rgatish jarayonining boshqa davlatlarga nisbatan o'ziga xosligi bormi, agar shunday bo'lsa u nimada namoyon bo'ladi? Boshlang'ich sinflarimizning o'qituvchilari foydalanayotgan metodlar boshqa mamlakat o'qituvchilari foydalanayotgan metodlardan farq qiladimi? kabi asosiy masalalar o'rganiladi. Shuningdek, tadqiqotda ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish va tahlil qilish maqsadida anketa so'rovnomalari ham o'tkaziladi. Jumladan, o'quvchilar so'rovnomasi orqali ishtirokchi haqida ma'lumotlar, oiladagi ta'limiy resurslar, maktabga, o'qituvchiga, o'quv faniga munosabat, o'quvchilar o'rtasidagi munosabat, o'quv fanlari bo'yicha o'zini baholash, sinfdan tashqari mashg'ulotlar to'g'risida ma'lumotlar to'planadi. O'qituvchilar so'rovnomasi o'qituvchilar haqidagi ma'lumotlar, maktabning jihozlanishi, xavfsizlik, maktab muhiti, o'qitish usuli, malaka oshirish masalalarini o'z ichiga oladi. Ota-onalar so'rovnomasida ota-onalar haqidagi ma'lumotlar, oiladagi ta'limiy resurslar, farzandini maktabga tayyorlash, maktabga qabul qilinishidan avvalgi ko'nikma va malakalari, ota-onalarning maktabga va o'qishga munosabati o'rganiladi. Maktab ma'muriyati so'rovnomasi orqali maktab quvvati, joylashuvi, jihozlanishi, ta'limiy resurslar, maktabda o'quv jarayonining tashkil etilishi, maktab muhiti o'rganilib, tahlil etiladi.

Tadqiqotning 2016 yil natijalariga ko'ra, 50 ta mamlakat ichida, Rossiya, Singapur, Gonkong, Irlandiya va Finlyandiya mamlakatlari yuqori natijalarni qayd etgan bo'lsa, shular orasida rossiyalik va singapurlik o'quvchilar matnni o'qish va tushunish bo'yicha eng yuqori natijalarni ko'rsatdi. Shuningdek, Rossyaning boshlang'ich sinf o'quvchilari ushbu mezon bo'yicha dunyoda yetakchilik qildi.

Mazkur davlatlarda o'qish savodxonligi bo'yicha yuqori natijalar quyidagi omillar bilan bog'liq: uydagi kitoblar va raqamli qurilmalarning mavjudligi, ziyoli ota-onalar va ularning kitobga bo'lgan muhabbati, bola maktabga borgunga qadar o'qish-yozishni o'rganganligi hamda maktabgacha ta'lim muassasalariga qamrab olish ko'rsatkichining yuqoriligi. PIRLS tadqiqotida O'zbekiston Respublikasining ishtirok etishi ta'lim sifatini oshirish, xalqaro miqyosda mamlakat nufuzini mustahkamlash bilan birga, o'quvchilar bilimini xalqaro talablar darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. M.Porter, *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*, Cambridge, 1980, -P.79
2. Shamova T.I. Klasterniy podxod k razvitiyu obrazovatelnix sistem// Vzaimodeystviya obrazovatelnix uchrejeniy i institutov sotsiuma v obespechenii effektivnosti, dostupnosti i kachestva obrazovaniya regiona: Materiali 10 Mejdunarodnogo obrazovatel'nogo foruma (Belgorod. 24–26 okt. 2006 g.): v2 ch. / BelGU, MPGU, MANPO; otv. red. T.M. Davidenko, T.I. Shamova. Belgorod: Izdatelstvo BelGU, 2006. Ch. 1. C. 24–29.
10. Абдуназарова, Дилфуза Тухтасиновна. "Манзура Собировна Пайзиматова, and Мирсаид Мухиддин угли Сулаймонов." Проблема подготовки будущих педагогов к инновационной педагогической деятельности." *Молодежь и XXI век-2015* (2015).
11. Sulaymonov, M. M., and M. M. Otaboev. "Some second order differential equations functionally invariant solutions." *Open Access Repository* 8.12 (2022): 584-591.
12. Yigitalievich, Akbarov Ummatali, and Sulaimonov Mirsaid. "System of equations of coupled dynamic problems of a viscoelastic shell in a temperature field." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 298-303.
13. Sulaymonov, Mirsaid Muxiddin O'g'li. "Geogebra dasturi vositasida planimetriya mavzularida ma'ruza mashg'ulotini tashkil etish." *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)* 2.6 (2022): 35-40.
14. Пайзиматова, Манзура Собировна. "Абдуназарова Дилфуза Тухтасиновна, Сулаймонов Мирсаид Мухиддин угли теория и методика обучения математике как самостоятельная научная дисциплина Сборник научных статей 3-й Международной молодежной научной конференции: в 2-х томах." Том 1: 3-8.
15. Muxiddin o'g'li, Sulaymonov Mirsaid. "Kasr tartibli differensial operator ishtirok etgan integro-differensial tenglamalar uchun integral shartli masalalar." *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan* 1.8 (2023): 155-160.

IQTISODIY VA IJTIMOIIY GEOGRAFIYANI O‘QITISHDA STATISTIK MA’LUMOTLAR VA JADVALLAR ASOSIDA DIAGRAMMALAR TUZISH

Djumabaeva S.K.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya kafedrası dotsent v.b.*

Tayanch so‘zlar: iqtisodiy geografiya, sotsial geografiya, siyosiy va rekreatsiya geografiyasi, inson geografiyasi, evolyutsion jarayon, differentsiatsiya va integratsiya, statistik ma’lumotlar, qiyosiy tahlil.

Ключевые слова: экономическая география, социальная география, политическая и рекреационная география, география человека, эволюционный процесс, дифференциация и интеграция, статистические данные, сравнительный анализ.

Key words: economic geography, social geography, political and recreational geography, human geography, evolutionary process, differentiation and integration, statistical data, comparative analysis.

Резюме:

Bu jarayonda statistik malumotlatni talabalar o‘z hududi atrofidagi iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatni suhbat o‘tkazish orqali olingan hamda demografik xususiyatga ega bo‘lgan ma’lumotlarni to‘plash va qayta ishlash, ularni tahlil qilgandan so‘ng, ma’lum bir hududga xos xususiyatlarni aniqlashlari va ularni taqqoslanadi.

Резюме:

В этом процессе студенты статистической информации собирают и обрабатывают данные, полученные путем опроса экономической и социальной ситуации вокруг своей местности и имеют демографическую характеристику, после их анализа определяют характеристики, характерные для определенной территории, и сравнивают их.

Summary:

In this process, statistical information is collected and processed by the students of the economic and social situation around their area and demographic data, after analyzing them, they identify the specific characteristics of a certain area and compare them.

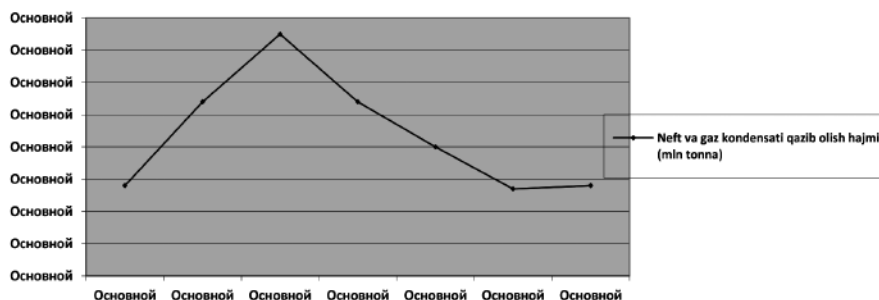
Ma'lumot va jadvallardagi muayyan miqdorlar (kattaliklar) o'rtasidagi bog'lanishni grafik tarzda ifodalash usuli diagramma deb ataladi. Diagramma yunoncha so'z bo'lib, "diagramma" chizma, rasm, shakl ma'nolarini anglatadi. Diagrammada o'lchov birligi ma'lumotlardagi kattaliklarning o'lchov birligiga qarab tanlanadi. Kattaliklarni o'zaro taqsimlash uchun ularning son qiymatlari diagrammalarda tasvirlanadi. Diagrammalar asosan chiziqli, ustunli va doraviy kabi uchta turga bo'linadi. Chiziqli diagramma kategoriyali ma'lumotlar to'plamini umumlashtirish usulidir, u uzluksiz ma'lumotlarni bir biriga birlashtirish orqali tasvirlaydi. Chiziqli diagramma ma'lumotlarni vertikal va gorizontal o'qning qiymatlaridagi ma'lumotlarni nuqtalarni chiziqlar yordamida birlashtirib, grafik usulda ifodalaydi. Ba'zan ma'lumotlarni faqat vertikal o'qning o'zida ham ifodalash mumkin. Bunday diagrammalar ustunli diagramma deb ataladi. Ustunli diagrammalari turli geometrik shakldagi (to'rtburchak, uchburchak, slindr va boshqalar) ustunlar bilan tasvirlanadi va vertikal o'qning balandligi ma'lumotlardagi kattaliklarning qiymatiga mos keladi. Doiraviy (aylana) diagrammalar bir butun narsaning tarkibiy qismlari orasidagi munosabatlarni ko'rgazmali qilib tasvirlash uchun tuziladi. Aylana diagramma sonli nisbatni ko'rsatish uchun bo'laklarga bo'lingan bo'ladi va har bir bo'lakning yoy uzunligi (demak, uning markaziy burchagi va maydoni) u ko'rsatadigan miqdorga proporsionaldir ya'ni ma'lumotlardagi miqdor o'zgarsa, aylana diagrammadagi bo'lakning yoy uzunligi ham o'zgaradi. Quyida turli ma'lumotlar va jadvallar asosida diagrammalar tuzishga oid mashqlarni bajarish usullari bilan tanishib chiqamiz.

1-mashq. Quyidagi jadval ma'lumotlaridan foydalanib, O'zbekistonda neft va gaz kondensati qazib olish dinamikasini chiziqli diagrammada ifodalang.

Yillar	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Neft va gaz kondensati qazib olish hajmi (mln tonna)	2,8	5,4	7,5	5,5	4,0	2,7	2,8

Yechish. Ushbu ma'lumotlarga tayangan holda, vertikal va gorizontal chiziqlardan iborat asosli diagramma shakllantiriladi. Ushbu jarayonda vertikal chiziqqa neft va gaz kondensati qazib olish hajmi (mln tonna), gorizontal chiziq bo'ylab chapdan o'ngga qarab yillar joylashtiriladi. Shuningdek, jarayon davomida masshtab qabul qilib olish lozim. Masalan, vertikal chiziqda 1 sm balandlik 1 mln tonna va h.z. Dastlab, ma'lumot bir qiymatni kerakli balandlikka mos qilib chizg'ich yordamida o'lchab olib, nuqta bilan belgilab olamiz, so'ngra ularni chiziqlar bilan birlashtirib chiziqli diagramma tuzamiz.

Javob: demak, jadvaldagi ma'lumotlarni chiziqli diagrammada quyidagicha ifodalandi.

2-mashq. Quyidagi jadvalda Jahonning elektr energiya ishlab chiqaruvchi peshqadam davlatlarning kuchli o'ntaligi berilgan, ushbu ma'lumotlaridan foydalanib, ustunli diagramma tuzing.

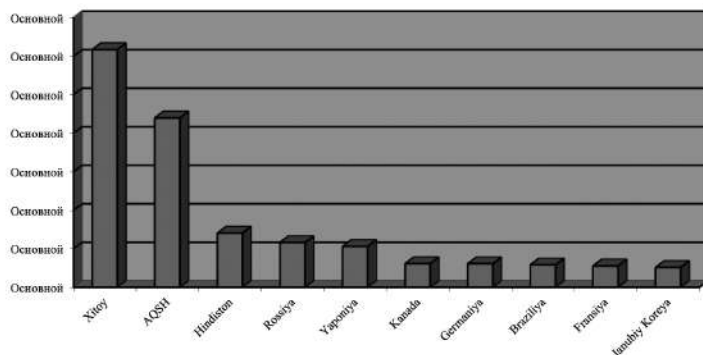

T/r	Davlatlar	Elektr energiya ishlab chiqarish (mln kVt/soat)	T/r	Davlatlar	Elektr energiya ishlab chiqarish (mln kVt/soat)
1	Xitoy	6170500	6	Kanada	615400
2	AQSH	439700	7	Germaniya	614000
3	Hindiston	1408400	8	Braziliya	582600
4	Rossiya	1164100	9	Fransiya	555700
5	Yaponiya	1061200	10	Janubiy Koreya	517800

Yechish. Ushbu ma'lumotlarga tayangan holda, vertikal va gorizontal chiziqlardan iborat asosli diagramma shakllantiriladi. Ushbu jarayonda vertikal chiziqqa elektr energiya ishlab chiqarish hajmi (mln kVt/soat), gorizontal chiziq bo'ylab chapdan o'ngga qarab elektr energiya ishlab chiqaruvchi peshqadam davlatlarning nomlari joylashtiriladi. Shuningdek, jarayon davomida masshtab qabul qilib olish lozim. Masalan, vertikal chiziqda 1 sm balandlik 1 mln kVt/soat va h.z. So'ngra ma'lum bir qiymatni kerakli balandlikka mos qilib chizg'ich yordamida o'lchab olib, ustunli diagramma tuzamiz.

Javob: demak, jadvaldagi ma'lumotlarni ustunli diagrammada quyidagicha ifodalandi.

Elektr energiya ishlab chiqarish hajmi (mln kVt/soat)

3-mashq. Yer sharining quruqlik va to'rtta okean maydonini foiz (%) larda hisoblab chiqib, aylana diagrammada tasvirlang

Yechish: Bizga ma'lumki, quruqlik maydoni 149 mln km^2 , Tinch okeani 180 mln km^2 , Atlantika okeani 91 mln km^2 , Hind okeani 76 mln km^2 , Shimoliy muz okeani 14 mln km^2 ga teng.

Bu raqamlarni aylana diagrammaga tushurish uchun quyidagi amallarni bajaramiz;

1) Avvalo ularning foizlarini topish lozim. Buning uchun esa bu raqamlarning barchasini qo'shib chiqamiz.

$$149+180+91+76+14=510$$

So'ngra har biriga proporsiya tuzib foizini topamiz;

Quruqlik maydoni topish uchun quyidagicha proporsiya tuziladi.

$$\begin{aligned} 510 \text{ mln } km^2 & \text{ — } 100 \% \\ 149 \text{ mln } km^2 & \text{ — } x \% \\ \frac{149 \times 100}{510} & = 29,2 \% \end{aligned}$$

Tinch okeani maydoni topish uchun quyidagicha proporsiya tuziladi.

$$\begin{aligned} 510 \text{ mln } km^2 & \text{ — } 100 \% \\ 180 \text{ mln } km^2 & \text{ — } x \% \end{aligned}$$

$$x = \frac{180 \times 100}{510} = 35,3 \%$$

Atlantika okeani maydoni topish uchun quyidagicha proporsiya tuziladi.

$$510 \text{ mln } km^2 \text{ — } 100 \%$$

$$91 \text{ mln } km^2 \text{ — } x \%$$

$$x = \frac{91 \times 100}{510} = 17,8 \%$$

Hind okeani maydoni topish uchun quyidagicha proporsiya tuziladi.

$$510 \text{ mln } km^2 \text{ — } 100 \%$$

$$76 \text{ mln } km^2 \text{ — } x \%$$

$$x = \frac{76 \times 100}{510} = 14,9 \%$$

Shimoliy muz okeani maydoni topish uchun quyidagicha proporsiya tuziladi.

$$510 \text{ mln } km^2 \text{ — } 100 \%$$

$$14 \text{ mln } km^2 \text{ — } x \%$$

$$x = \frac{14 \times 100}{510} = 2,7 \%$$

2) Endi bu foizlar aylana diagrammada necha gradusga teng ekanligini aniqlashimiz lozim, buning uchun topilgan foizlarni 3,6 ga ko'paytirish kerak.

Izoh, bizga ma'lumki aylanani yuzi 360^0 ga teng, buni 100 foizga bo'lsak, har bir foizga necha gradus aylana qismi to'g'ri kelishi kelib chiqadi, ya'ni $360 : 100 = 3,6$ Demak har bir foiz 3,6 ga teng ekan.

$$\text{Quruqlik maydoni } 29,2 \times 3,6^0 = 105^0$$

$$\text{Tinch okeani maydoni } 35,3 \times 3,6^0 = 127^0$$

$$\text{Atlantika okeani maydoni } 17,8 \times 3,6^0 = 64^0$$

$$\text{Tinch okeani maydoni } 14,9 \times 3,6^0 = 54^0$$

$$\text{Tinch okeani maydoni } 2,7 \times 3,6^0 = 10^0$$

Javob: endi uni aylana diagrammada quyidagicha ifodalandi.

Sanoat – milliy iqtisodiyotning moddiy ne'matlar ishlab chiqaruvchi muhim tarmog'i bo'lib, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida texnika taraqqiyoti va mamlakatning mudofaa qudrati unga bog'liq. Sanoatning rivojlanishi bilan yangi aholi manzillari, transport yo'llari vujudga keladi. Qishloq xo'jaligi, qurilish, savdo-sotiqning taraqqiyot darajasi o'sadi, sanoatning rivojlanishi bilan tabiatdan foydalanish ham jiddiy o'zgaradi.

Sanoatni yirik ikki guruhga, og'ir sanoat va yengil sanoatga ajratish mumkin. Og'ir sanoat tarkibiga yoqilg'i sanoati, elektroenergetika sanoati, qora metallurgiya va rangli metallurgiya sanoati, mashinasozlik sanoati, kimyo va neft kimyo sanoati, o'rmon va yog'ochni qayta ishlash sanoati, sellyuloza - qog'oz sanoati, qurilish materiallari sanoati kabilar kiradi. Yengil sanoat tarkibiga esa to'qimachilik sanoati, tikuvchilik va poyabzalchilik sanoati, oziq-ovqat sanoati, unyorma va aralash yem sanoati kabilar kiradi. Og'ir sanoat mamlakatning ishlab chiqaruvchi kuchlarini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya ayniqsa aholining iqtisodiy (ishlab chiqarish), ijtimoiy (iste'mol) va demografik (aholining takror barpo bo'lishi) xususiyatlari bilan bog'liq kompleks ma'lumotlar asosan statistik ko'rsatkichlar bilan aniqlashtiriladi, talabalar ular orasidagi tafavutlarni, umumiylik va bir biriga bog'liqligini tushinishi hamda tushuntirib bera olishi uchun o'z ustida ko'proq ishlab, statistik ma'lumotlarni yaxshiroq o'zlashtirishi kerak. Buning uchun, iqtisodiy va ijtimoiy geografiya kurslarini bevosita statistika bilan bog'lab darslarni tashkil etish, uning ko'rsatkichlaridan muntazam foydalansh orqali bo'lajak geografiya o'qituvchilarining amaliy kompetentsiyalarini (zarur statistik ma'lumotlarni to'plash, tanlab olingan belgilarni taqqoslash, kompleks statistik ko'rsatkichlarni aniqlash, barcha materiallarini tahlil qilish, jadval, grafiklar, diagrammalar tayyorlash kabi) rivojlantirib borish lozim.

Adabiyolar:

1. Alekseev A.I., Nikolina V.V. Naselenie i xozyaystvo Rossii: Ucheb. dlya 9 kl. obshchobrazovatel'noy uchrejdeniy. - M.: Prosveshchenie, 1995. - 320 s.
2. Bogoyavlenskiy D.N., Menchinskaya N.A. Psixologiya usvoeniya znaniy v shkole. - M.: Izd-vo APN RSFSR, 1959. - 347 s.
3. Petrova N.N. Metodika prepodavaniya geografii v differentsirovannoy shkole. - M.: Blik i Ko, 2000. - 336 s.
4. Kabanova-Meller Ye.N. Psixologiya formirovaniya znaniy i navykov u shkol'nikov. - M.: Izd-vo APN RSFSR, 1962. - 376 s.
5. Pancheshnikova L.M. Osnovy metodiki obucheniya ekonomicheskoy geografii zarubezhnykh stran. - M.: Pedagogika, 1975. - 200 s.
6. Тожиева З.Н. Аҳоли географияси. Т., 2010.
7. Психология формирования понятий и умственных действий. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1966. - 227 с.
8. Петрова Н.Н. Методика преподавания географии в дифференцированной школе. - М.: Блик и Ко, 2000. - 336 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Kodirova Z.K.

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: nutq madaniyati, boshlang'ich sinf o'qituvchilari, muloqot qobiliyatlari, o'qituvchilar tayyorlash, tilni rivojlantirish, ta'lim muammolari, pedagogik innovatsiya.

Ключевые слова: культура речи, учителя начальных классов, коммуникативные навыки, подготовка учителей, языковое развитие, проблемы образования, педагогические инновации.

Key words: speech culture, primary school teachers, communication skills, teacher training, language development, educational problems, pedagogical innovation.

Резюме:

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida nutq madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ta'limning dolzarb muammosi hisoblanadi, chunki o'qituvchilarning muloqot qobiliyatlari o'quvchilarning kognitiv va lingvistik rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarida nutq madaniyatini tarbiyalashning asosiy vazifalari ko'rib chiqilib, asosiy e'tibor lingvistik kompetentsiya, samarali muloqot strategiyalari va yosh o'quvchilar uchun tildan to'g'ri foydalanishni modellashtirish kabi sohalarga qaratiladi. Og'zaki muloqotda o'qituvchilarning yetarli darajada tayyorlanmaganligi, yozma materiallarga haddan tashqari tayanish, sinfni boshqarish va o'quvchilarning faolligida nutqning rolini yetarlicha baholamaslik dolzarb muammolardan iborat.

Резюме:

Развитие речевой культуры у учителей начальных классов является актуальной проблемой современного образования, так как коммуникативные навыки учителей напрямую влияют на познавательное и языковое развитие учащихся. В данной статье рассматриваются основные задачи воспитания речевой культуры у учителей начальных классов, основное внимание уделяется таким направлениям, как языковая компетентность, эффективные коммуникативные стратегии и моделирование правильного использования языка младшими школьниками. К актуальным проблемам относятся недостаточная подготовка учителей к устному общению, чрезмерная опора на письменный материал, управление классом, недооценка роли речи в деятельности учащихся.

Summary:

The development of a culture of speech in primary school teachers is an urgent problem of modern education, since the communication skills of teachers directly affect the cognitive and linguistic development of students. This article examines the main tasks of educating the culture of speech in primary school teachers, focusing on such areas as linguistic competence, effective communication strategies and modeling the correct use of language for young students. Inadequate teacher training

in oral communication, excessive reliance on written material, classroom management, and inadequate assessment of the role of speech in student activism are pressing issues.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari yosh bolalarning lingvistik, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ularning samarali muloqot qilish qobiliyati sinfni boshqarish, o'qitish va talabalarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega. Biroq, o'qituvchilar o'rtasida yuqori nutq madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ta'lim muassasalarida bir qator muammolarga duch kelmoqda.[1] Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarining nutq madaniyatiga ta'sir etuvchi dolzarb muammolar o'rganilib, ularning asl sabablari aniqlanadi va bu qiyinchiliklarni bartaraf etish strategiyalari taklif etiladi.

1. Og'zaki muloqot bo'yicha o'qituvchilarning kompleks tayyorgarligi yo'qligi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida nutq madaniyatini rivojlantirishdagi eng muhim muammolardan biri bu o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlarida og'zaki nutq ko'nikmalariga e'tibor berilmasligidir.[2] Ko'pgina dasturlar asosan pedagogik nazariyalarga, sinfni boshqarishga va mavzu bo'yicha ekspertizalarga qaratilgan, ammo og'zaki muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga etarli darajada e'tibor bermaydi.

Ta'limning yetarli emasligi oqibatlari: O'qituvchilar tushunchalarni aniq va samarali etkazish uchun kurash olib borishi mumkin, bu esa o'qituvchilarning tushunishida tushunmovchilik va bo'shliqlarga olib keladi. Talabalarni jalb qilish va ularning e'tiborini saqlab qolish qobiliyati yomonlashishi mumkin, bu esa o'qitishning umumiy samaradorligini pasaytiradi. O'qituvchilar o'zlarining og'zaki nutq qobiliyatlariga ishonchlari kam bo'lishi mumkin, bu ularning sinfda mavjudligi va etakchiligiga ta'sir qiladi.

Bu muammoni hal qilish uchun o'qituvchilar ta'limi dasturlarida og'zaki muloqot ko'nikmalari bo'yicha keng qamrovli treningni o'z ichiga olishi, xususan, boshlang'ich ta'limning o'ziga xos muammolariga e'tibor qaratish lozim. Amaliy nutqiy treninglar, og'zaki sinfni boshqarish bo'yicha seminarlar va muloqot mashqlari o'qituvchilarni sertifikatlash jarayonlarining ajralmas qismiga aylanishi kerak.[3]

2. Yozma materiallarga haddan tashqari tayanish. Nutq madaniyatini rivojlantirishdagi yana bir qiyinchilik sinfda yozma materiallar va raqamli resurslarga bo'lgan ishonchning kuchayishi hisoblanadi. Bunday materiallar qimmatli bo'lsa-da, ularga haddan tashqari tayanish o'qituvchilarda kuchli og'zaki muloqot madaniyatining rivojlanishiga putur etkazishi mumkin.

Yozma materiallarga haddan tashqari ishonishning salbiy ta'siri: Talabalar kamroq og'zaki tushuntirish va o'zaro ta'sirga ega bo'lishlari mumkin, bu

esa faollik darajasining pasayishiga va tinglash va nutq qobiliyatlarining rivojlanishining pasayishiga olib keladi.[4] O'qituvchilar darslik yoki slaydlardan to'g'ridan-to'g'ri o'qishga juda bog'liq bo'lib qolishlari mumkin, bu esa sinfdagi suhbatlarning tabiiy oqimini va moslashuvchanligini kamaytiradi.

O'z-o'zidan muhokama qilish, tanqidiy so'roq qilish va yaxshi nutq amaliyotini modellashtirish e'tibordan chetda qolishi mumkin. Ushbu tendentsiyaga qarshi turish uchun maktablar yozma va og'zaki muloqotni birlashtirgan muvozanatli yondashuvni rag'batlantirishlari kerak. O'qituvchilar darslarni interaktiv tarzda olib borishgao'rgatishlari kerak, bunda og'zaki tildan faqat matnga tayanishdan ko'ra ko'rsatma va jalb qilish vositasi sifatida foydalanish kerak.

3. Sinfni boshqarish vositasi sifatida nutqning past baholanishi.

Sinfni samarali boshqarish, ayniqsa, boshlang'ich ta'limda samarali o'quv muhitini saqlash uchun zarurdir. Nutq yosh o'quvchilarni boshqarishning eng kuchli vositalaridan biri bo'lib, lekin ko'pincha o'qituvchilar tomonidan kam baholanadi yoki kam qo'llaniladi. To'g'ri intonatsiya, aniq ko'rsatmalar va talabalarni tinchlantirish yoki rag'batlantirish uchun tildan foydalanish sinfdagi xatti-harakatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Sinfni boshqarish bilan bog'liq muammolar: O'qituvchilar nutqni o'zgartirish, nutq ritmini o'zgartirish va turli vaziyatlar uchun mos tilni tanlash kabi sinfni boshqarish vositasi sifatida foydalanish bo'yicha trening etishmasligi mumkin. [5] Og'zaki muloqotning samarasizligi buzilishlar, tushunmovchiliklar va tartibni saqlashda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

O'qituvchilar sinfda ijobiy atmosferani yaratish uchun muhim bo'lgan hokimiyatni o'rnatish yoki talabalar bilan munosabatlarni o'rnatish uchun kurashishlari mumkin. Ushbu muammoni hal qilish uchun kasbiy rivojlanish dasturlari samarali og'zaki sinfni boshqarish strategiyalari bo'yicha modullarni o'zichigaolishi kerak. Ushbu trening o'qituvchilargao'zlarining nutq naqshlari va o'z ovozlari qanday qilib nazoratni saqlab qolish, talabalarni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish uchun foydalanishlari haqida ko'proq xabardor bo'lishga yordam beradi.

4. Til xilma-xilligiga moslashishdagi muammolar. Ko'pgina ta'lim muassasalarida o'qituvchilar turli tillardan kelgan talabalar bilan ishlashda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu xilma-xillik o'qituvchilardan nafaqat o'z nutq madaniyatiga ega bo'lishni, balki o'quvchilarning til ehtiyojlariga sezgir bo'lishni ham talab qiladi.[6] Tilni bilishning turli darajalariga moslashish uchun muloqot strategiyalarini moslash qobiliyati samarali o'qitish uchun juda muhimdir.

Til xilma-xilligidan kelib chiqadigan muammolar: O'qituvchilar o'z nutqlarini ona tili bo'lmagan yoki tilni o'zlashtirish darajasi turlicha bo'lgan o'quvchilarga moslashtirishda qiynalishi mumkin. O'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi noto'g'ri aloqalar ta'lim sifatiga ta'sir qiluvchi lingvistik to'siqlar tufayli yuzaga kelishi mumkin. Treningda o'qitiladigan standart nutq namunalari yuqori darajadagi lingvistik o'zgarishlargaega bo'lgan sinflarda qo'llanilmasligi mumkin. O'qituvchilarning moslashish qobiliyatini yaxshilash uchun ta'lim tizimlari inklyuziv muloqot usullari bo'yicha treningni ta'minlashi kerak. O'qituvchilar tilni soddalashtirish, og'zaki bo'lmagan ishoralarni qo'llash va standart nutq shakllari bilan kurashadigan talabalarni qo'llab-quvvatlash uchun ko'rgazmali vositalarni o'z ichiga olish strategiyalarini o'rganishlari kerak.

5. Tildan to'g'ri foydalanishni modellashtirishda nutqning o'rni. Boshlang'ich maktab o'qituvchilari o'z o'quvchilari uchun namuna bo'lib xizmat qiladi, ayniqsa tildan foydalanishda.[7] Biroq, ko'pgina o'qituvchilar o'zlarining nutqlari yosh o'quvchilarning til rivojlanishiga chuqur ta'sir qilishini bilishmaydi. Agar o'qituvchilarning o'zlari to'g'ri nutq madaniyatini namoyish etmasalar, o'quvchilarda yomon lingvistik odatlar paydo bo'lishi mumkin.

Noto'g'ri modellashtirishning oqibatlari: Talabalar noto'g'ri grammatika, talaffuz yoki nutq shakllariga taqlid qilishi mumkin, bu esa til o'rganishda qiyinchiliklarga olib keladi. Agar o'qituvchilar o'zlarining nutq amaliyotlariga e'tibor bermasalar, tilni o'qitishning umumiy sifati yomonlashishi mumkin.

Talabalarning og'zaki va yozma muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'qituvchilar tildan to'g'ri foydalanishni modellashtirishda o'zlarining rolini tan olishlari va nutq madaniyati haqida doimiy ravishda fikr-mulohazalarni olishlari muhimdir. Muntazam professional baholash va tilni rivojlantirish imkoniyatlari o'qituvchilarga og'zaki muloqot qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi.[8]

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida nutq madaniyatini rivojlantirish doimiy muammo bo'lib, ta'lim muassasalari, siyosatchilar va o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlari e'tiborini talab qiladi. Og'zaki muloqotga yetarlicha tayyorgarlik ko'rmaslik, yozma materiallarga haddan tashqari tayanish, sinfni boshqarishda nutqqa yetarlicha baho bermaslik, tillar xilma-xilligi, o'qituvchilarning til modeli sifatidagi o'rni kabi masalalarni hal etish ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilarni nutq madaniyatining yuqori darajasini rivojlantirish uchun zarur ko'nikmalar va strategiyalar bilan jihozlash orqali maktablar o'quvchilarning o'zlarining lingvistik va kognitiv rivojlanishi uchun eng yaxshi asosni olishlarini ta'minlashi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Mallayeva G. M. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini nutq va tafakkurini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish //Educational Research in Universal Sciences. – 2024. – T. 3. – №. 3. – С. 339-344.
2. Ro'ziqulovich H. A. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilar nutqini o'stirishda innovatsion texnologiyadan foydalanish //Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 4. – С. 344-348.
3. Zebo H., Munisa N. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish usullari // fan, ta'lim va amaliyotning integratsiyasi. – 2022. – T. 3. – №. 4. – С. 111-113.
4. Sattorovna S. S. O'qituvchi muloqotining ta'limdagi o'rni va pedagogik ahamiyati //Barqaror Taraqqiyot va Rivojlanish Tamoyillari. – 2023. – T. 1. – №. 8. – С. 62-66.
5. Nilufar O. Xalq og'zaki ijodi vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining talaffuzi va nutqini o'stirish texnologiyasi //barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 11. – С. 416-423.
6. Janasbay-qizi S. R. Boshlang'ich sinflarda soz turkumlarini o'rgatish, "ot" soz turkumi bilan egalik qoshimchasining qollanilishi //Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. – 2023. – T. 3. – №. 1. – С. 164-168.
7. O'G'Li, Satvoldiyev Faxriddin Akbarali. "Maktab o'quvchilarining huquqiy tafakkurini shakllantirish huquqiy madaniyatni yuksaltirishning yetakchi bo'g'ini sifatida." Ta'lim fidoyilari 13 (2022): 225-228.
8. Akbarali O'g'li S. F. Prospects for improving the technologies of developing legal thinking for schoolchildren (on the example of the province of Namangan) //Current research journal of pedagogics. – 2023. – T. 4. – №. 01. – С. 94-97.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA AXBOROT-KONSTRUKTIV KOMPETENTSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH.

Olamova M.U.

Farg‘ona davlat universiteti Maktabgacha ta‘lim kafedra o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: maktabgacha ta‘lim, ta‘lim tizimini, kompetentlik, axborotlashtirish, axborot kompetensiya, pedagogik faoliyat, zamonaviy texnologiya, tarbiyachi.

Ключевые слова: дошкольное образование, система образования, компетентность, информатизация, информационная компетентность, педагогическая деятельность, современные технологии, педагог.

Key words: preschool education, education system, competence, informatization, information competence, pedagogical activity, modern technology, educator.

Резюме:

Hozirgi kunda maktabgacha ta‘lim sohasida o‘quv-tarbiya jarayonining sifat va samaradorligini oshirishga qaratilgan optimal yondashuvlar yetakchi o‘rinni egallamoqda. O‘quv jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish, real hayotiy masalalarga e‘tibor qaratish, shaxsning bilish jarayonlarini rivojlantirish, turli refleksiya shakllaridan samarali foydalanish va ta‘lim oluvchilarning o‘quv faoliyatiga motivatsiya berishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Mazkur tadqiqotlar adabiy ta‘lim mazmunini bo‘lajak tarbiyachilarning yaratuvchanlik va bunyodkorlik g‘oyalari motivatsiya beruvchi integrativ, evristik, kreativ va kognitiv yo‘nalishdagi pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirishga doir ilmiy ishlarni olib borishda muhim o‘rin tutadi.

Резюме:

В настоящее время оптимальные подходы, направленные на повышение качества и эффективности образовательного процесса в сфере дошкольного образования, занимают лидирующие позиции. В образовательном процессе особое значение придается созданию проблемных ситуаций, ориентации на вопросы реальной жизни, развитию познавательных процессов личности, эффективному использованию различных форм рефлексии, мотивации учебной деятельности обучающихся. Эти исследования играют важную роль в совершенствовании содержания литературного образования на основе интегративных, эвристических, творческих и когнитивных педагогических технологий, мотивирующих идеи творчества и творчества будущих учителей.

Summary:

Currently, optimal approaches aimed at improving the quality and efficiency of the educational process in preschool education are taking a leading position. Particular attention is paid to creating problem situations in the educational process, focusing on real-life issues, developing individual cognitive processes, effectively using various forms of reflection, and motivating students for their educational activities. These studies play an important role in conducting scientific work on improving the content of literary education on the basis of pedagogical technologies in the

integrative, heuristic, creative and cognitive directions that motivate future educators to be creative and innovative.

Kirish. Barkamol avlod tarbiyasi va o'z-o'zini tarbiyalash jarayoni yoshlarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan kompleks tizimdir. Ushbu tizim ta'lim, g'oyaviy-mafkuraviy, mehnat, axloqiy, estetik, jismoniy va o'z-o'zini tarbiyalashning barcha turlarini birlashtiradi. Mustaqillik sharoitida, har bir yosh avlodning ma'naviy ongini shakllantirish, axborotdan bilim manbai sifatida foydalanish qobiliyatini rivojlantirish, shuningdek, kompyuter va internet savodxonligini oshirish zarurati ortib bormoqda. Ayniqsa, globallashuv jarayonida, ijobiy ta'sirlar bilan bir qatorda, san'at asarlari va ommaviy axborot vositalari orqali tarqaladigan axloqsizlik g'oyalari hamda ma'naviy tahdidlarni aniqlash va anglash yanada dolzarb bo'lib qolmoqda.

Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat standartida maktabgacha ta'lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bola ta'limi va rivojlanishidagi mazmunning tarkibiy qismlariga integratsiya, xilma-xillik va moslashuvchanlik tamoyillari asosida yondashish muhim ahamiyat kasb etadi [1].

O'zbekistonda ta'limni islohotlashuvi bilan bog'liq me'yoriy hujjatlar ta'limni axborotlashtirish muammosiga yetarlicha e'tibor qaratilmoqda. "Yangi taxrirdagi O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son"[2], "O'zbekiston Respublikasining Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risidagi Qonuni 16.12.2019 yildagi O'RQ-595-son"[3], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi farmoni, 08.10.2019 yildagi PF-5847-son"[4].

Mamlakatimiz ta'lim tizimini takomillashtirish masalasi ayniqsa dolzarb hisoblanadi. Davlat strategiyasida maktabgacha ta'lim mazmunini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari aniq belgilangan bo'lib, maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatining asosiy natijalari sifatida bilim va malakalar tizimini shakllantirish zarurati ko'rsatilgan. Shu bilan birga, intellektual, huquqiy-fuqarolik, kommunikatsion, axborot va boshqa sohalarida asosiy kompetentsiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

An'anaviy ta'lim yondashuvlari bilan bog'liq holda, kompetentlikka asoslangan yondashuv ta'lim oluvchilarning axborotni egallashiga emas, balki hayotda yuzaga keladigan muammolarni hal qilish malakasini shakllantirishga qaratilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, "kompetentlilik" atamasi maktabgacha ta'lim tarbiyasi davlat ta'lim standartiga kiritilgan bo'lsa-da, ilmiy-ta'limiy hamjamiyat ushbu atamaning yagona ta'rifini ishlab chiqmagan. Biroq, barcha ta'riflarda umumiy tushuncha sifatida shaxsning turli vazifalarni bajarishga qodirligi ta'kidlanadi.

Hozirgi kunda o'quv-tarbiya jarayonining sifat va samaradorligini oshirishga qaratilgan optimal yondashuvlar yetakchi o'rinni egallamoqda. O'quv jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish, real hayotiy masalalarga e'tibor qaratish, shaxsning bilish jarayonlarini rivojlantirish, turli refleksiya shakllaridan samarali foydalanish va ta'lim oluvchilarning o'quv faoliyatiga motivatsiya berishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Mazkur tadqiqotlar adabiy ta'lim mazmunini bo'lajak tarbiyachilarning yaratuvchanlik va bunyodkorlik g'oyalariga motivatsiya beruvchi integrativ, evristik, kreativ va kognitiv yo'nalishdagi pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirishga doir ilmiy ishlarni olib borishda muhim o'rin tutadi. Zero, insonning tadqiqotchilik qobiliyati azaldan, ya'ni uning bilishga bo'lgan ehtiyojlari anglanishi zahirida paydo bo'lgan.

Kompetentlik yondashuvining tarixiy ildizlari Sharq mutafakkirlari Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Abdulla Avloniy asarlarida aks etgan. Ushbu tarixiy meroslarimizda kompetentsiyaviy bilim olishga yo'naltirilgan g'oyalar jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati va muhimligi bilan bog'liq ko'plab fikrlar bayon etilgan[5].

Hozirgi ta'lim tizimining rivojlanishi nuqtai nazardan amaliy axborot texnologiyalari sohasida bo'lajak pedagoglarni tayyorlash, axborot bilan ishlash vositasi, taqdim etilayotgan materialni tasvirlash vositasi sifatida ishlash muhim ahamiyatga ega.

Jahon ta'lim tizimlarida axborot-kompetensiyalar va pedagogik loyihalash bo'yicha amalga oshirilgan tajribalar ta'lim tizimimizda ham qo'llanilmoqda. Bu jarayon halqaro talablarga mos keladigan kadrlar tayyorlashga imkon yaratadi.

Bo'lajak tarbiyachilar uchun axborot-konstruktiv kompetentsiyani rivojlantirish, ularning kelgusida samarali ta'lim jarayonini tashkil qilish imkoniyatlarini oshiradi. Bu kompetentsiya o'z ichiga axborotni tahlil qilish, uni konstruktiv ravishda qayta ishlash va ta'limiy resurslarni yaratish ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) hozirgi kunda har bir sohada jadal rivojlanmoqda. Bo'lajak tarbiyachilarning AKT bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi zarurati ularning zamonaviy ta'lim muhitida muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishlari uchun muhim omil hisoblanadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) muhim rol o'ynamoqda. AKTning imkoniyatlari ta'lim samaradorligini oshiradi, o'quv materiallarini boyitadi va bo'lajak tarbiyachilar uchun global axborot resurslariga keng yo'l ochadi. Bo'lajak tarbiyachi bolalar uchun raqamli o'quv materiallarini ishlab chiqishi, ularga mos raqamli o'yinlar yaratishi, yoki AKTdan foydalangan holda o'quv jarayonini tashkil etishi mumkin. Bu o'z navbatida bolalar uchun yanada qiziqarli va samarali o'quv muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida AKTning qo'llanilishi nafaqat yuqori texnologiyalar bilan bog'liq bo'lgan jarayonlarda, balki barcha o'quv bosqichlarida muhimdir. Maktabgacha ta'limdan tortib oliy ta'limgacha, o'quv materiallarini yaratish, taqdim etish, ta'lim sifatini nazorat qilish va bo'lajak tarbiyachilar bilan muloqot qilishda AKT keng qo'llaniladi. Virtual auditoriyalar, elektron darsliklar, interaktiv ta'lim platformalari, va boshqa raqamli vositalar orqali ta'lim jarayoni yanada qiziqarli va interaktiv bo'ladi.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda barkamol avlodni tarbiyalash masalalariga katta e'tibor qaratilib, bolalar va ularning tarbiyasi masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi darajasiga ko'tarilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarorida maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadlari va ustuvor yo'nalishlari belgilab berildi. Bu borada maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish, maktabgacha ta'lim sohasidagi me'yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish vazifalariga alohida ahamiyat qaratilmoqda.

Natija. Bugungi kunda axborot zamonaviy hayotning ajralmas qismiga aylangan. Shu bilan birga, axborot bilan ishlash kompetentsiyalari jahon ta'lim jarayonining ustuvor strategiyalaridan biriga aylanmoqda. Tarbiyachilik kasbi zamonaviy pedagogik kasblardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ma'noda tarbiyachi, kelajak avlodni rivojlanishiga mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan holda tarbiyani amalga oshiradigan shaxsdir. Bo'lajak tarbiyachi samimiy o'zbekona fazilatlar bilan bir qatorda, vujudga keladigan nizolarning oldini olish va ularni hal qilish, o'z-o'zini tarbiyalash orqali bilimlarini to'ldirib borish, zamonaviy axborot va axborot oqimlari bilan ishlash, maktabgacha tarbiya va ta'lim usullarini egallagan bo'lishi lozim.

Axborotlashtirish - bu zamonaviy jamiyatda axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi va turli sohalarida axborot bilan ishlash imkoniyatlarini rivojlantirish jarayonidir. Axborotlashtirish ta'lim jarayonida ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayon tarbiyachilar va bo'lajak tarbiyachilarning axborotni izlash, tahlil qilish, saqlash, almashish va undan samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Axborot tushunchasiga ilmiy adabiyotlarda va lug'atlarda turli ta'riflar berilgan. Masalan, ayrim manbalar axborotni predmet, dalil, voqea, hodisa va jarayonlar haqidagi ma'lumotlar, shuningdek, shu kabi obyektlar haqidagi bilim va tushunchalar sifatida ta'riflaydi. Axborot qiziqish uyg'otishi, saqlanishi va qayta ishlanishi lozim bo'lgan jami dalil va ma'lumotlar sifatida qaraladi. Falsafada, axborot (lot. informatio – tanishtirish, tushuntirish) qadim zamonlardan buyon

qo'llanib kelinadi, ammo kibernetikaning taraqqiyoti tufayli so'nggi yillarda yangi va kengroq ma'noga ega markaziy kategoriya sifatida ajralib chiqdi [6].

Axborot termini barcha jamiyat jabhalarida qo'llaniladi va pedagogik faoliyatni boshqarish, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishda asosiy rol o'ynaydi. Axborotlar jamiyat hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lib, xususan, ta'lim-tarbiya jarayonlarini boshqarishda asosiy manba hisoblanadi. Ular ob'ektdan olingan axborotlarni tizimlarga ajratish, qayta ishlash va kerakli maqsadlar bo'yicha uzatish uchun algoritmlar ishlab chiqishga keng imkoniyatlar yaratadi [7].

Axborotdan foydalanish jamiyat rivojlanish darajasini belgilaydi [8]. YUNESKO hulolasiga ko'ra, axborotlashtirish – axborotlarni to'plash, saqlash va uzatish vositalarining keng qo'llanilishidir. Bu mavjud bilimlarni tizimlashtirish, yangi bilimlarni shakllantirish va ularni boshqarish, takomillashtirish va rivojlantirish uchun qo'llashni ta'minlaydi [9].

Axborot bilan ishlash turli ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va uzatish jarayonlarini o'z ichiga oladi [10]. F.M. Qo'chqorova tadqiqotlarida o'quvchida axborotlarni qayta ishlash, ong osti mexanizmlarini faollashtirish va dalillarga asoslangan mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan [11] o'quv materiallarini strukturalash va bloklarga ajratish masalalariga urg'u bergan.

Zamonaviy ta'lim talablariga ko'ra, axborot bilan ishlash masalasini doimiy ravishda takomillashtirib borish zarur. Mehnat bozoridagi dinamik o'zgarishlar va insonning bilim, ko'nikma va shaxsiy fazilatlariga bo'lgan talablarning ortishi kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limni tashkil etish zaruratini yuzaga keltiradi [12]. M.M. Vahobovning fikricha, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim – o'quvchilarda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarda amaliy qo'llay olish kompetentsiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'limdir [13].

Maktabgacha ta'limda axborotlashtirish, bo'lajak tarbiyachilarning nafaqat zamonaviy texnologiyalardan foydalanish qobiliyatini oshiradi, balki ular uchun zarur bo'lgan axborot bilan ishlash kompetentsiyalarini ham rivojlantiradi. Bo'lajak tarbiyachilarning kelajak avlodni tarbiyalashdagi samaradorligini oshiradi.

Jahonda maktabgacha ta'lim tizimi samaradorligini oshirish bo'yicha juda ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Axborot jamiyati qurilishiga olib keladigan sezilarli o'zgarishlar ichki ta'lim tizimiga universal axborotlashtirish vazifasini yuklaydi.

Ushbu tendentsiya doimiy ravishda o'z faoliyatida axborot texnologiyalaridan foydalanishga tayyor bo'lgan yuqori malakali kadrlarni tayyorlash zarurligini keltirib chiqaradi. Zamonaviy professional mutaxassis axborot oqimlarida erkin harakatlanishi, ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish, shu jumladan kompyuter

Ta'lim jarayonida axborotlashtirish amalga oshirish yo'nalishlari

Ta'lim jarayonini isloh qilish	Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) qo'llash:	Axborot bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish:
• Axborot texnologiyalarini joriy etish orqali ta'lim usullarini yangilash va rivojlantirish.	• O'quv materiallarini elektron shaklda yetkazish, masofaviy ta'lim platformalari va boshqa axborot vositalaridan foydalanish.	• O'quvchilar va o'qituvchilarning axborot oqimlarini boshqarish, tahlil qilish va to'g'ri qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

axborot texnologiyalaridan foydalanishi va har qanday muammolarni professional hal qilishi kerak.

P.K.Petrovning ilmiy tadqiqotlarida ta'kidlashicha, axborotlashtirishning asosiy maqsadi ta'lim tizimini fuqarolarni axborot jahon hamjamiyatida axborotlashtirish vositalaridan foydalangan holda ochiq ma'lumotlar bilan hayotga tayyorlash yo'nalishidagi sifatli o'zgartirishdir [14].

A.A.Andreyevning tadqiqotlarida ta'lim tizimini axborotlashtirish jarayonlariga bag'ishlangan. U zamonaviy ta'lim muhitida axborot texnologiyalarining roli va ahamiyatini tadqiq etadi. Olimning fikricha, axborot texnologiyalari ta'limning barcha darajalarida qo'llanilishi kerak, chunki bu kelajak avlodning raqobatbardosh kadrlar sifatida shakllanishiga yordam beradi. Andreyevning asosiy yutuqlaridan biri - ta'lim jarayonlarida axborot texnologiyalarining qo'llanilishi, bu esa o'quvchilarning bilim olish samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi [15].

Bizning fikrimizcha, axborotlashtirish - bu nafaqat axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga kiritish, balki tarbiyachilar va ta'lim oluvchilarning axborot oqimlarini boshqarish va ulardan samarali foydalanish qobiliyatlarini rivojlantirishdir.

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqib, biz axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayoniga joriy etilishi nafaqat bo'lajak tarbiyachilarning va tarbiyachilarning bilim va malakalarini oshirishda, balki ta'limning butun tizimini yangi bosqichga ko'tarishda muhim ahamiyatga ega ekanini ta'kidlashimiz mumkin. Axborot texnologiyalari ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida ta'lim berish metodologiyasini yanada boyitadi va bo'lajak tarbiyachilarga o'zlashtiradigan bilimlarni chuqurlashtirish, tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, AKT vositalaridan foydalanish, nafaqat ta'limning samaradorligini oshiradi, balki ta'lim oluvchilarda mustaqil ta'lim olish va o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini ham shakllantiradi. Bu jarayon bo'lajak

tarbiyachilarning global axborot jamiyatida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan zamonaviy ko'nikmalarni shakllantirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Oliy ta'lim muassasasining bir asosiy jihati ta'lim bo'lsa, ikkinchi asosiy jihati tarbiya, poydevori ilm-fandir. Ilmiy asosi bo'lmagan masalani ijobiy hal etish imkonsiz. Shu bois, oliy ta'lim muassasalari ilmiy salohiyatini oshirish va ilm-fan yutuqlarini amaliyotga joriy etish uchun innovatsiyalarni rivojlantirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Kadrlar salohiyati - bu mehnat resurslarining umumiy soni va jinsi, yoshi, ma'lumoti, kasbiy ko'nikmalari, korxona va tashkilotning turli bo'g'inlarida, jamoatchilik ishlab chiqarishida qatnashishi bilan ifodalanuvchi imkoniyatlar yig'indisidir. Kadrlar salohiyati jamiyat mehnat salohiyatining tarkibiy qismi sifatida muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida"dagi 22.12.2020 yildagi 802-sonli qarori. <https://lex.uz/docs/-5179335>
2. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi Qonuni. (2020). O'RQ-637-son, 23-sentyabr. <https://lex.uz/docs/5035297>
3. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risidagi Qonuni. (2019). O'RQ-595-son, 16-dekabr. <https://lex.uz/docs/4693389>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 08.10.2019 yildagi PF-5847-sonli farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/-4545884>
5. I.Soliyev "Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot kompetentligini rivojlantirish" Ped. Fan. Fal. Dok.(PhD) dissertatsiyasi, 2023 yil.
6. N.Saidova "Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot- kommunikativ kompetentligini rivojlantirish" Ped. Fan. Fal. Dok. (PhD) dissertatsiyasi, 2023 yil.
7. Hasanboev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboeva O., Pedagogika fanidan izohli lug'at. – Toshkent: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2008. – 480 b
8. Aripov A.N. va boshqalar. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati. – Toshkent, 2004. – 500 b
9. Aripdjanova A.R. Ta'limni axborotlashtirish sharoitida oliy ta'lim muassasalari pedagoglarining kreativ salohiyatini rivojlantirish. Ped. fan. (Phd) dis. avtoref. – Toshkent, 2017.
10. Mavlyanov A., Javlonov Sh.S., Abdalova S., Yusupova L. Pedagogik texnologiya va ta'lim jarayoni sifatini boshqarishga oid ayrim so'zlarning izohli lug'ati. – Toshkent: «Voriz-nashriyot», 2010. – 120 b.
11. Qo'chqorova F.M. Yangi avlod darsliklarida taqdim etiladigan o'quv materiallarini konsentrizm prinsipi asosida strukturalashtirishning didaktik parametrlari Ped. fan. fal. dok. (PhD) ... diss. avtoref. – Toshkent. 2018 yil. – 47 b.
12. Usarov J.E. Tayanch va fanga oid kompetensiyalar asosida ta'lim mazmunini takomillashtirish va o'quvchilar kompetentligini rivojlantirish. Ped. fan. dok. (DSc) ... dis. – Toshkent, 2019. – 267 bet.
13. Vahobov M.M. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standartlari hamda ta'lim sifati monitoringi modelini amaliyotga joriy etish – intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalashning muhim omili. Maktab va hayot. – №3 (119), 2016. 2 – b.
14. P.K.Petrov, Jismoniy madaniyatdagi axborot texnologiyalari va sport: darslik, qo'llanma [matn]. /, 2006 yil. 323 b.
15. A.A.Andreev, Oliy maktab pedagogikasi. Yangi kurs [matn]. / - M.: Moskva xalqaro ekonometriya instituti, informatika, moliya va huquq, 2002. 264 b

АХЛОҚИЙ ҚАРАШЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА “КОМИЛ ИНСОН КОНЦЕПЦИЯСИ”

Худойкулова Ш.М.

Ўзбекистон-Финляндия педагогика институти Бошланғич таълим методикаси кафедраси доценти, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Tayanch soʻzlar: ахлоқий тарбия, ахлоқий қарашлар, инсонпарварлик назарияси, когнитив ривожланиш, социализация, character education, social and emotional learning, кадриятларга асосланган таълим, Комил инсон концепцияси.

Ключевые слова: нравственное воспитание, моральные взгляды, гуманистическая теория, когнитивное развитие, социализация, воспитание характера, социальное и эмоциональное обучение, ценностно-ориентированное образование, концепция идеального человека.

Key words: moral education, moral views, humanistic theory, cognitive development, socialization, character education, social and emotional learning, values-based education, concept of the perfect person.

Резюме:

Мақолада ахлоқий қарашларни шакллантиришга оид турли назарий ёндашувлар, хусусан, глобал ва минтақавий миқёсдаги педагогик тажрибалар таҳлил қилинган. Ахлоқий тарбиянинг назарий мактаблари, яъни инсонпарварлик, когнитив ривожланиш ва социализация назариялари шарқ ва ғарб мамлакатлари мисолида ўрганилган. Ўзбекистондаги “Комил инсон концепцияси”нинг таълим тизимидаги ўрни ҳамда миллий ва умуминсоний кадриятларга асосланган ёндашувлар муҳокама қилинган.

Резюме:

В статье анализируются различные теоретические подходы к формированию нравственных взглядов, в частности мировой и региональный педагогический опыт. Теоретические школы нравственного воспитания, т. е. теории гуманизма, познавательного развития и социализации, изучались на примере стран Востока и Запада. Обсуждалась роль «Концепции совершенного человека» в системе образования Узбекистана и подходов, основанных на национальных и общечеловеческих ценностях.

Summary:

The article analyzes various theoretical approaches to the formation of moral views, in particular, pedagogical experiences on a global and regional scale. Theoretical schools of moral education, namely humanism, cognitive development and socialization theories, are studied using the examples of Eastern and Western countries. The role of the "Perfect Person Concept" in the education system in Uzbekistan and approaches based on national and universal human values are discussed.

Ўзбекистонда “Комил инсон концепцияси” ахлоқий ва маънавий ету-кликка эришиш мақсадида шакллантирилган муҳим педагогик ғоялардан бири ҳисобланади. Бу концепция инсонни баркамол, маънавий етук ва жа-миятга фойда келтирувчи шахс сифатида ривожлантиришни назарда тута-ди. Комил инсон концепцияси миллий қадриятлар, урф-одатлар ва исломий анъаналарга асосланади. Унда инсоннинг маънавий дунёси, шахсий масъу-лияти, ижтимоий бурчлари, ахлоқий қадриятларга содиқлиги ва жамиятга фойдали бўлиши муҳим ўрин тутади. “Комил инсонни тарбиялашда мил-лий ва маънавий қадриятларга асосланиш, инсонийлик, ҳалоллик, адолат каби ҳислатларни ривожлантириш муҳимдир. Бу инсонни нафақат ўзи учун, балки жамият учун ҳам фойдали шахс сифатида камол топтиришга ёрдам беради”. Концепция ўз олдига қуйидаги мақсадларни қўяди:

1. Маънавий ва ахлоқий етуклик: комил инсон дунёқараши ва ахлоқий тамойиллари асосида ватанпарварлик, ҳалоллик, инсонийлик, адолат ва са-доқат каби ҳислатларга эга бўлиши керак.

2. Инсоннинг жамиятдаги ўрни: концепцияга кўра, комил инсон ўз ма-съулиятини англаган ҳолда жамият ривожига ҳисса қўшадиган, ижтимоий фаол ва фойдали шахсдир.

3. Интеллектуал ривожланиш: комил инсон таълим ва тафаккур орқа-ли ўз билим ва салоҳиятини оширади. Бу эса унинг жамиятда муҳим ўрин эгаллашига ёрдам беради.

4. Миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат: комил инсон миллий меросни қадрлаш билан бир қаторда, дунё ҳамжамиятининг умумий қадри-ятларига ҳам ҳурмат билан муносабатда бўлади.

“Комил инсон концепцияси” Ўзбекистон таълим тизимида алоҳида аҳа-миятга эга бўлиб, ёшлар тарбиясида, таълим дастурларида ва турли маъ-навий-маърифий тадбирларда кенг қўлланилади. Бу концепция асосида миллий ва умуминсоний қадриятларга содиқ, маънавий етук ва комил шах-сларни тарбиялашга қаратилган дастурлар ишлаб чиқилган.

“Комил инсон концепцияси”нинг таълим тизимига татбиқ этилиши Ўзбекистонда маънавий-ахлоқий тарбия ва таълим жараёнининг самара-дорлигини оширишга хизмат қилади. Концепциянинг таълимга татбиқ эти-лиши орқали ёшларни нафақат билимли, балки маънавий жиҳатдан етук, масъулиятли ва жамиятга фойдали шахслар сифатида шакллантиришга эришиш мумкин. Қуйида концепциянинг таълим тизимидаги ўрни ва тат-биқ этиш имкониятлари ҳақида фикрларимни баён қиламан:

1. Маънавий тарбияни мустаҳкамлаш. “Комил инсон концепцияси” таъ-лим тизимида маънавий тарбияни кучайтиришга қаратилган. Дарс жара-ёнида фақат назарий билим бериш билан чекланмай, балки ўқувчиларни

шахсий масъулият, инсонийлик ва миллий қадриятларга ҳурмат билан ёндашишга ўргатиш мумкин. Масалан, адабиёт, тарих, маданият дарсларида комил инсон сифатидаги идеал шахсларнинг ҳаёти ва фаолияти орқали ёшларга маънавий-ахлоқий қадриятларни тушунтириш ва уларни ҳаётда қўллашни ўргатиш мумкин.

2. Миллий ва умуминсоний қадриятларни сингдириш. Концепция таълим жараёнида ёшларга миллий қадриятлар, урф-одатлар ва анъаналарни англатиш, уларни қадрлашни шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Шу билан бирга, таълим жараёнида умуминсоний қадриятлар, жумладан, инсон ҳуқуқлари, тенглик ва фуқаролик жавобгарлиги каби тушунчаларни ёшларга етказиш орқали уларда кенг дунёқараш ҳосил қилиш мумкин.

3. Ҳар томонлама баркамол шахс ривожлантириш. Комил инсон концепцияси асосида ҳар бир ўқувчида нафақат билим, балки жисмоний ва маънавий баркамолликни таъминлашга эътибор қаратилган. Шу мақсадда мактабларда спорт машғулоти, санъат ва маданият фаолиятлари, ижтимоий тадбирлар ва маънавий-маърифий кечаларни ташкил этиш орқали ёшларнинг барча соҳада ривожланишига хизмат қилиш мумкин.

4. Ўқитувчининг шахсий намуна сифатидаги роли. Комил инсон концепциясини татбиқ этишда ўқитувчининг шахсий намуна сифатидаги роли муҳимдир. Ўқитувчи ахлоқий қадриятлар ва маънавий-ахлоқий меъёрларни фақат сўз билан эмас, балки амалий хатти-ҳаракатлари орқали намоён этиши керак. Шу тариқа ўқувчилар ўқитувчидаги ҳислатларни қабул қилиб, уларни ўзларида ривожлантиришга интилади.

5. Ахлоқий ва маънавий қадриятларга қаратилган таълим дастурлари. Концепция асосида ишлаб чиқилган махсус ўқув дастурлари ёшларнинг ахлоқий жиҳатдан шаклланишига кўмаклашади. Бу дастурларда фуқаролик жавобгарлиги, ватанпарварлик, инсонпарварлик, камтарлик ва адолат каби қадриятлар тушунтирилиб, уларни ҳаётда қўллаш кўникмалари шакллантирилади.

6. Танқидий ва мустақил фикрлашни ривожлантириш. Комил инсон концепциясини татбиқ этиш орқали ёшларда танқидий ва мустақил фикрлаш қобилиятини ошириш мумкин. Бу ёшларнинг тўғри қарор қабул қилиш, жамиятда ўз ўрнини англаш ва ўз қадриятларига содиқ қолишда ёрдам беради.

“Комил инсон концепцияси” таълим тизимига татбиқ этилиши ёшларнинг маънавий ва ахлоқий ривожланишини таъминлаб, уларни баркамол ва фойдали шахслар қилиб шакллантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Концепция асосида таълим дастурларини бойитиш, ўқитувчиларнинг шахсий намунасини кўрсатиш, ижтимоий тадбирлар орқали ёшларга масъулият, инсонийлик, адолат ва ватанпарварлик ҳислатларини сингдириш

имконини беради. Бундай ёндашув ёш авлодни жамият олдигаги бурчини англаган, ахлоқий жиҳатдан етук ва ўз қадриятларини ҳимоя қилишга қодир шахслар қилиб тарбиялашга ёрдам беради. “Комил инсон концепциясини таълим тизимига жорий этиш ёшларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан шакллантиришда муҳим роль ўйнайди. Бу ёшларда масъулиятлилиқ, ватанпарварлик ва ахлоқий қадриятларга содиқликни ривожлантиришда самарали восита бўлиб хизмат қилади”.

Ўзбекистон таълим тизимида ахлоқий қарашларни ривожлантириш ёшларни маънавий етукликка ва ижтимоий бурчини англашга йўналтиришнинг асосий мақсадларидан бири сифатида қабул қилинади. Ахлоқий тарбия таълим тизимининг муҳим бир қисми бўлиб, у ёшларнинг шахсий ва ижтимоий ривожланиши, жамиятдаги ўрнини аниқлаб олишга ёрдам беради. Ахлоқий қарашларни ривожлантириш стратегияси ва методикалари асосан миллий ва умуминсоний қадриятларга асосланган бўлиб, ёшларни фойдали ва масъулиятли шахслар қилиб камолга етказишга йўналтирилган.

Ўзбекистон таълим тизимида ахлоқий қарашларни ривожлантиришда қуйидаги асосий стратегиялар қўлланилади:

1. Маънавият ва маърифат соатлари ташкил этиш. Ахлоқий тарбияни йўналтиришда мактаб ва ўқув юртларида "маънавият соатлари" жорий этилган. Бу соатларда ўқувчиларга инсоний қадриятлар, миллий маданият ва тарихий шахслар ҳақида маълумотлар берилади. Маънавият соатлари ахлоқий тарбияни амалга оширишнинг муҳим воситаси бўлиб, улар орқали ёшлар ижтимоий масъулиятни, меҳнатни қадрлашни ва инсонлар билан муносабатда ҳурматли бўлишни ўрганадилар.

2. Ахлоқий тарбияни барча фанлар орқали татбиқ қилиш. Ахлоқий қарашларни ривожлантириш стратегияси доирасида ахлоқий тарбия нафақат алоҳида фанда, балки барча фанларнинг ўқитиш жараёнига киритилади. Масалан, адабиёт дарсларида ёзувчи ва шоирлар асарлари орқали инсонпарварлик, ватанпарварлик ва ҳалоллик қадриятлари тарғиб қилинади. Тарих дарсларида эса миллий қаҳрамонлар ва уларнинг фаолияти ёшларга ўрнак сифатида кўрсатилади.

3. Маънавий-маърифий тадбирлар ва тадқиқот ишларини ташкил этиш. Мактаб ва университетларда турли маънавий-маърифий тадбирлар, мусобақалар, илмий анжуманлар ва тадқиқот ишлари орқали ёшлар ахлоқий қарашларни шакллантиришга жалб қилинади. Бу тадбирлар ёшларнинг қизиқишларини оширишга, уларнинг шахсий ривожланишига ёрдам беради. Масалан, "Меҳр-оқибат" ҳафталиги, "Адолат ва ҳалоллик" ойлиги каби тадбирлар орқали ўқувчиларда маънавий ва ахлоқий қадриятларни ўзлаштиришга эътибор қаратилади.

4. Ўқитувчиларнинг шахсий намунаси. Ўзбекистонда ахлоқий тарбияда ўқитувчининг шахсий намунаси муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчилар ўқувчилар учун нафақат билим манбаи, балки хулқ-атвордаги намуна ҳам ҳисобланади. Улар ахлоқий тамойилларни ўзлари амалга ошириб, ёшларга ҳалоллик, масъулият ва ҳурматни кўрсатишлари керак. Ўқитувчининг шахсий намунаси ёшлар учун таъсирли тарбиявий восита бўлиб хизмат қилади.

Умуман, бўлажак ўқитувчиларда ахлоқий қарашларни шакллантириш жараёнида турли назарий ёндашувлар муҳим ўрин тутди. Ҳар бир назария шахснинг ахлоқий ривожланишини ўзига хос жиҳатлари орқали тушунтиradi ва бу жараёнга турли томонлама ёндошади. Инсонпарварлик, когнитив ривожланиш ва социализация каби назарий йўналишлар ўқитувчиларда ахлоқий кадриятлар, ижтимоий масъулият ва жамиятга фойдали бўлиш каби сифатларни шакллантиришда турли воситаларни таклиф қилади. Бу назарий ёндашувларнинг тўғри татбиқ этилиши бўлажак ўқитувчиларнинг ахлоқий қарашларини бойитишга, уларнинг шахсий ва ижтимоий масъулиятини мустаҳкамлашга ёрдам беради. Шу орқали педагогик жараёнда ахлоқий ривожланишга самарали асос яратилади.

Адабиётлар:

1. Lickona T., Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility, New York: Bantam Books, 1991. – P. 56.
2. Шер А. Шарқ фалсафаси ва экзистенциячилик. «Соғлом авлод учун» журнали. 1999, 1-сон.
3. CASEL, What is SEL? Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning. Chicago: CASEL, 2020. – P. 4.
4. Hawkes N., From My Heart: Transforming Lives through Values, Carmarthen: Independent Thinking Press, 2013. – P. 78.
5. Fischer N., Wertebildung in der Schule: Konzepte und Erfahrungen aus Deutschland, Weinheim: Beltz, 2015. – S. 45.
6. Meirieu P., L'école, mode d'emploi: Des méthodes pour apprendre, Paris: ESF Éditeur, 2001. – P. 102.
7. Накамура Т., Образовательная система Японии: традиции и инновации, Москва: Издательство Московского университета, 2009. – С. 64.
8. Kim Y.S., Education in South Korea: Tradition, Modernity, and Transformation, Seoul: Seoul National University Press, 2010. – P. 112.
9. Li J., Confucianism and Moral Education in China, Beijing: Peking University Press, 2012. – P. 88.
10. Ғофуров А., Маънавий етуклик сари, Тошкент: Ўқитувчи, 2005. – Б. 112
11. Зиямухамедов О. Ёшларни қомиллик руҳида тарбиялашнинг ретороспектив асослари // Таълим ва жамият. 2019, №5. – Б. 54.
12. Ясперс К. Философская вера //Смысл и назначение истории. Москва. Политиздат. 1991.

ВИЗУАЛ ФАОЛИЯТ ОРҚАЛИ МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИНИНГ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ СИФАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Рўзибоева З.А.

*Қори Ниёзий номидаги Тарбия педагогикаси
миллий институти мустақил изланувчиси*

Таянч сўзлар: мактабгача таълим ташкилотлари тарбияланувчилари, инсон муносабатлари, визуал, маънавий ва ахлоқий сифатлар, ҳамжамият ва тегишли давлат хизматлари.

Ключевые слова: воспитанники дошкольных образовательных организаций, человеческие отношения, зрительные, духовные и нравственные качества, общественные и связанные с ними общественные услуги.

Key words: educators of preschool educational organizations, human relations, visual, spiritual and moral qualities, community and related public services.

Резюме:

Мақолада мактабгача таълим ташкилотлари тарбияланувчилари томонидан маънавий ва ахлоқий қадриятларни қабул қилиш, руҳни ва ахлоқий меъёрларни тушуниш аниқ визуал фаолият воситаларидан фойдаланиш ҳақида фикр юритилган. Шунингдек, муаллиф инсон муносабатларини визуал фаолиятга ўтказиш болага маънавий-ахлоқий соҳани тўлиқ тушунишга имкон бериши ва маънавий-ахлоқий соҳани шакллантиришга қаратилган тўғри танланган усуллар мактабгача ёшдаги болага жамиятда қабул қилинган ахлоқий меъёрлар ва қадриятларни тушунишга ёрдам бериши бўйича тавсиялар берган.

Резюме:

В статье рассматривается восприятие воспитанниками дошкольных образовательных организаций духовно-нравственных ценностей, понимание духа и нравственных норм с помощью средств конкретно-изобразительной деятельности. Также автор дал рекомендации о том, что перевод человеческих отношений в изобразительную деятельность позволяет ребенку в полной мере понять духовно-нравственную сферу, а правильно подобранные методы, направленные на формирование духовно-нравственной сферы, помогают дошкольнику понять моральные нормы и ценности, принятые в обществе.

Summary:

The article reflects on the adoption of spiritual and moral values by educators of preschool educational organizations, the use of clear visual means of activity in understanding the spirit and moral standards. The author also made recommendations that the transfer of human relations to visual activity will allow the child to fully understand the spiritual and moral sphere, and correctly

selected methods aimed at the formation of the spiritual and moral sphere will help the preschool child understand the moral norms and values adopted in society.

Замонавий ривожланиш шароитида маънавий ва ахлоқий тарбия муаммоси алоҳида аҳамият касб этади. Бу, биринчи навбатда, жамиятнинг чуқур ўзгаришлари билан боғлиқ бўлиб, бу аста-секин илмий, педагогик ҳамжамият ва тегишли давлат хизматларининг таълим мазмунини эмас, балки ёш авлодни маънавий ва ахлоқий тарбиялашнинг мавжуд воситалари ва усуллари тубдан қайта қўриб чиқиш зарурлигини англашига олиб келди.

Шахснинг юксак маънавий-ахлоқий сифатлари инсоннинг тўлақонли ва самарали ҳаётига йўлдири. Шу жиҳатдан ёш авлодни тарбиялашнинг замонавий жараёнида мактабгача таълим ташкилотлари (МТТ) тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатларини шакллантиришга комплекс ёндашувни яратишга алоҳида ўрин берилиши керак. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, МТТ тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатларини шакллантиришнинг муҳим омили визуал фаолият бўлиб, у орқали шахснинг маънавий-ахлоқий ривожланишига муваффақиятли таъсир кўрсатиш мумкин. Инсоннинг маънавий-ахлоқий сифатлари унинг ички дунёсининг аксидир ва визуал фаолият етакчи фаолиятлардан бири сифатида мактабгача ёшдаги болаларда унинг шаклланишида муҳим рол ўйнайди.

Шахснинг маънавий-ахлоқий сифатларини шакллантириш ҳозирги босқичда педагогик назария ва амалиётнинг муҳим вазифаларидан биридир. Унинг ечими мактабгача ёшда бошланади. МТТ шароитида тарбияланувчиларнинг визуал фаолиятида шахснинг маънавий-ахлоқий сифатларини шакллантириш энг самарали воситадир. Мактабгача ёш – бу бола ҳали ҳам ёрқин тасаввурга эга бўлган вақт ва бу ёшда нимани ўрганса, унинг хотирасида мустаҳкам сақланади. Биз “ёрқин тасаввур” тушунчасини дунёга эстетик муносабатни ривожлантиришга олиб келадиган атрофдаги нарсаларни жонлантириш қобилиятларидан бири сифатида тушунамиз. Тарбияланувчи атрофдаги дунёнинг хилма-хиллиги ҳақида фаол ўрганади ва бу дунёни етказишга уринишлар расм чизиш каби табиий ҳаракатлар орқали амалга оширилади.

МТТ тарбияланувчиларининг маънавий ва ахлоқий сифатларини ўрганишда биз қуйидаги норматив ҳужжатларга амал қилдик: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (2023 йил 30 апрелда республика референдумида умумхалқ овоз бериш орқали қабул қилинган), Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегия-

си тўғрисида”ги ПФ-60-сонли, 2018 йил 14 августдаги “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмонан баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3907-сонли, 2021 йил 21 апрелдаги “Тасвирий ва амалий санъат соҳаси самарадорлигини янада оширишга доир чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4688-сонли қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 22 декабрдаги “Мақтабгача таълим ва тарбиянинг Давлат стандартини тасдиқлаш тўғрисида”ги 802-сон қарори ҳамда Мақтаб ва мақтабгача таълим вазирлигининг тегишли қарорларида белгиланган устувор вазифаларни бажаришда диссертация мавзуси маълум маънода хизмат қилади.

Шундай қилиб, болаларнинг маънавий-ахлоқий сифатларини ижтимоий-педагогик даражада визуал фаолият орқали шакллантириш муаммосининг долзарблиги жамиятнинг маънавий-ахлоқий шахсга бўлган эҳтиёжи билан белгиланади. Мақтабгача таълим ташкилотининг асосий роли баркамол, маънавий бой, жисмоний ва психологик жиҳатдан соғлом, эстетик жиҳатдан ривожланган шахсни шакллантириш учун шароит яратишдир.

Жамият ҳаёти тараққиёти барча босқичларида миллий ва диний қадриятларга асосланган маънавий-ахлоқий мезонлар ишлаб чиқилган ва улардан фойдаланиб келган. Маълумки, ҳар қандай жамият ривожланиши учун ахборот ҳар қачонидан ҳам зарур восита бўлиб хизмат қилган. Шунинг учун ҳам ахборот олиш ва у орқали билим олиш энг муҳим ҳаётий зарурат ҳисобланган. Маънавият ва ахлоқ бир-бирларига бўйсунувчи ҳамда тўлдирувчи тушунча ҳисобланади. Яъни инсон жамият маънавий-ахлоқий ҳаётини бойитади, уни гоҳ ижобий, гоҳ салбий томонга ўзгартиради. Жамият ижтимоий турмуш-тарзи тараққиёти асосида мулоқотларни амалга ошириш учун ахборотга таянилган. Тарқатилаётган ахборотлар замирида ахлоқ энг муҳим восита бўлиб хизмат қилмоғи, ахлоқсизлик тарғиботи ёт аҳамиятга айланмоғи лозим. Шунингдек, ахборот теварак-атрофдаги турли хил манбалардан тўпланган омиллар бўлиб, бу билимларни қайта баён этиш шакли ҳамдир.

Маънавий ривожланиш – бу шахс ичида, биринчи навбатда тарбиячи ва оила ёрдамида юзага келадиган шахсни шакллантиришнинг зарур элементи. Маънавий ривожланиш қалбни дунё билан таништириш орқали содир бўлади.

Файласуфларнинг фикрича, қалб биринчи навбатда танани ҳаракатга келтирадиган ҳаракатланувчи нарсадир. Шунинг учун Аристотел қалбнинг бир хил олов ёки иссиқлик эканлигини айтади.

Аристотел нуктаи назаридан, қалб туфайли одам афсусланади, ўрганади ёки акс эттиради. Ва бу ҳаракат қалбда деган маънода эмас, балки ҳаракат

ундан кириб боради ва ундан чиқади. Масалан, ҳиссиёт ташқи нарсалардан келиб чиқади ва эслаш қалбдан келиб чиқади ва ҳаракатлар ёки уларнинг сезги органларидаги қолдиқлари томон боради.

XIX-XX асрларнинг классик бўлмаган фалсафаси вакиллари (А. Бергсон, Ф. Ницше, М. Хайдеггер, А. Шопенгауер ва бошқалар.) маънавият инсон ҳаётининг ўзига хос мақсади ва мазмуни эканлигига ишонган. Шунингдек, улар маънавият масъулият, ўз-ўзини англаш даражаси, бошқаларнинг мавжудлигига тегишли бўлиш, ўз-ўзини яратиш усули, ахлоқий ва эстетик қадриятлар билан тавсифланади, деб ҳисоблашган. И.М. Ильичевага кўра, маънавият, худди ўз-ўзини англаш даражаси каби, ўз борлигинингиздан юқори кўтарилишга имкон беради.

Маънавият, Н.К. Рерихнинг сўзларига кўра, инсоннинг космос энергиясини ўзгартириш қобилияти, шунингдек уни бошқа одамларга йўналтириш қобилиятидир. Бу ҳолда мақсад универсал севги ва ўз-ўзини ривожлантиришни янада ривожлантиришни назарда тутди.

Қобилиятлари бўйича В.Д. Шадриков ўз фаолиятининг муваффақият даражасидан иборат бўлган шахснинг хусусиятлари ва фазилатларини тушунади. Ва маънавий қобилият – бу фаолият предметининг шахс маънавияти билан муносабатини англатади.

Ғарб фалсафасида “маънавият” тушунчаси билимга интилиш ва маданият, ахлоқнинг юқори ривожланиш даражаси, ўз-ўзини билиш ва ўзини такомиллаштиришда амалга ошириладиган борлиқ маъносини излаш сифатида қаралади. Замонавий Шарқ фалсафасида маънавият онгни ривожлантиришнинг энг юқори босқичи сифатида тушунилади.

Таҳлиллар натижасида қуйидагилар инсоннинг маънавийлигини таъминлайди:

1) маънавият нафақат ташқи, жисмоний-ҳиссий-моддий эмас, балки ички тажриба билан яшайди;

2) маънавият ёқимли нарсаларни аслида яхши, объектив гўзал, ҳақиқий, ахлоқий, бадий, адолатли, мукамал ва илоҳий нарсалардан қандай ажратишни билади;

3) инсон бу икки қадрият тўпламини ажратиб, мукамалликка интилади ва унга яқинлашади, уни афзал кўради ва эришади, хизмат қилади ва ҳимоя қилади.

Биз биламизки, инсон ҳаётини бошқарадиган маънавий қонуният борлигига ишонади. Инсон севги, иймон ва фикрлар билан амал қиладиган нарсаларга ўхшатилади. Унинг тортишиш кучи қанчалик кучли бўлса, бу қонуният шунчалик аниқ ва ишончли тарзда очилади.

Юқоридаги олимларимизни фикрларини ўрганиб чиқиб, маънавият тушунчаси бўйича қуйидаги хулосаларга келдик. Олим-файласуфнинг фикрига кўра, инсон ташқи – ҳиссий ва ички – ҳиссий бўлмаган тажрибага эга. Ва бу руҳий ички тажриба ва у имон, дин ва бутун маънавий маданиятнинг ҳақиқий манбаи ва соҳасидир. Инсон маънавиятини тарбиялаш ва ривожлантириш, биринчи навбатда, унда руҳий тажрибаларни уйғотиш ва маънавий тажрибани кашф этишдир.

Фақат унда инсон севгини, унинг чуқурлиги ва кучини, шунингдек, муқаддас маъносини тушуниши мумкин. Маънавий тажриба орқали инсон яхшиликни ёмондан ажратишни, ўзида виждон овозини эшитишни, олижаноблик, шараф ва хизматни тушунишни ўрганади. Бу соҳада у санъат ва визуал санъат нима эканлигини кўради, ўз дидини тарбиялай олади ва гўзаллик ва маънавият идрокини ривожлантиради. Фақат маънавий тажриба унга ҳақиқий билим нима эканлигини очиб бериши мумкин.

Маънавий тажриба, муаллифнинг фикрига кўра, инсонга севги, виждон, бурч туйғуси, давлатчилик ва санъат, бадиий гўзаллик, илм-фан, ибодат ва динга кириш имкониятини беради. Инсонга унинг ичида мавжуд бўладиган ёруғлик керак. Бундай нурнинг манбаи маънавий тажрибадир.

В.Е. Кемеров фикрича, маънавият – ижод руҳи, ижодий руҳ камолоти; инсон маънавий қобилиятларини баркамол ривожлантириш жараёни.

Маънавият меҳрибонлик, инсонпарварлик, адолат, ҳалоллик ва бир-бирига ҳурмат ифодасидир.

Тадқиқотчи олимларимиз “маънавият” тушунчасини талқин қилишда маънавият соф энергиянинг алоҳида тури деб ҳисоблайди. Муаллифларнинг фикрига кўра, инсон бу энергияни бутун ҳаёти давомида ажратиши, яхши ишлар қилиши ва маънавий билимларга эга бўлиши мумкин. Яъни соф энергия бизнинг ҳаёт тарзимиздан, хусусан, фикрлар ва ҳис-туйғуларимиздан, кундалик ҳис-туйғуларимиздан ва инсоннинг ўзи ва унинг атрофидаги дунё билан муносабатларидан ҳосил бўлади.

Агар сиз “маънавият” тушунчасига турли динлар нуқтаи назаридан қарасангиз, қуйидагиларни кўришингиз мумкин.

“Маънавият – бу ўз-ўзини билишга қодир бўлган шахснинг моҳияти, бу ўз навбатида ўзини ривожлантириш манбаи”, деб ёзади И.М. Ильичева.

Педагогикада маънавият қуйидагича талқин қилинади. Л.В. Мардахаев шундай ёзади: “Маънавият – бу шахс мотивлари тизимидаги иккита асосий эҳтиёжнинг индивидуал ифодаси: билимга бўлган идеал эҳтиёж; бошқалар учун яшаш ва ҳаракат қилишнинг ижтимоий эҳтиёжи (бу ёндашув кўпинча маънавият деб ҳисобланади)”. Самимийлик, муаллифнинг фикрига кўра, бу

шахснинг сифати, бошқа одамга самимий муносабатда бўлиш, уни тушуниш қобилияти, кимнингдир эътирофини тинглаш ва унинг ички қисмини кимгадир ишониб топшириш истаги ва қобилияти.

Бизнинг фикримизча, маънавий-ахлоқий соҳани шакллантириш биринчи навбатда қадриятларга қаратилган. Маънавий-ахлоқий қадриятлар болаларда севги, инсонпарварлик, меҳр-оқибат, бағрикенглик, бурч ва фуқароликни тарбиялашдир. Биз маънавий-ахлоқий соҳа тушунчасини кўриб чиқишни режа қилдик.

Маънавий соҳа – бу маънавий қадриятларни (билим, эътиқод, бадий образлар ва бошқаларни) ишлаб чиқариш, узатиш ва ривожлантириш жараёнида юзага келадиган муносабатлар соҳаси. Шундай қилиб, маънавий-ахлоқий соҳа руҳни шакллантириш тоифаларига бўлинадиган соҳа сифатида белгиланади.

А.Н. Сидорованинг сўзларига кўра, мактабгача таълим ташкилоти (МТТ) тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатлари куйидаги хусусиятлар тўпламини ўз ичига олган шахсни ривожлантириш соҳаси сифатида тушунилади:

- ўз ички дунёсини – қалбни, маънавий ва ахлоқий қадриятларни, ахлоқий меъёрлар ва фазилатларни англаш ва қабул қилишга асосланган онгни шакллантириш;

- ахлоқий тажриба ва ҳиссиётларни ривожлантириш;

- ўз-ўзини билиш, ташқи дунё билан муносабатлар учун мотивация вази-фасини бажарадиган ахлоқий хатти-ҳаракатларнинг шаклланиши.

Шахснинг маънавий-ахлоқий сифатларини ривожлантиришга асосланиб, бола аста-секин ўзига, одамларга, жамиятга ва унинг атрофидаги дунёга муносабатни ривожлантиради, у ахлоқ ва маънавиятга асосланган интеллектуал, иродавий ва ҳиссий фазилатларига аҳамият беради.

Юқоридаги таърифлардан хулоса қилиш мумкинки, ахлоқ – бу инсонийлик, меҳр-оқибат, адолат ва одоб-ахлоқ қадриятлари асосида қурилган атрофимиздаги дунёдаги инсон хатти-ҳаракатларининг нормалари ва қоидалари тўпламидир.

Маънавият, бизнинг фикримизча, инсоннинг дунёни билишга интилиши, унга алоқадорлиги, бир-бирига нисбатан яхшилик, адолат, ҳалоллик ва бағрикенгликни яратишда ифодаланган ҳаёт мазмунини белгилашдир.

Бизнинг фикримизча, маънавият таърифига ўз-ўзини такомиллаштириш ва маърифат, ўз-ўзини тарбиялаш ва кўшнига ёрдам бериш, ҳаётнинг маъносини тушуниш ва моддий қадриятларни инкор этиш, фойда излаш,

ўз моддий эҳтиёжларини қондириш ҳақида гапирадиган таълимотлар энг яқин бўлади.

Олимларнинг “маънавият” тушунчасига бўлган нуқтаи назари қизиқ. болада маънавият тарбиясида ягона мақсад бор – бу инсонийлик. Бошқача қилиб айтганда, муаллифлар болаларни раҳм-шафқат туйғуларини ривожлантиришга ва бошқаларга ёрдам беришга чақирадилар.

Шундай қилиб, маънавият ва ахлоқ тушунчаларини бирлаштириш маънавий-ахлоқий тарбиянинг қуйидаги таърифини беришга имкон беради: бу тарбиячиларнинг мақсадли ва уюшган фаолияти бўлиб, унинг мақсади талабалар ўртасида юқори ахлоқий қадриятлар тизимини шакллантиришдир.

Мавжуд таърифларнинг таҳлили бизга “МТТ тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатлари” тушунчасининг мазмунини аниқлаштиришга имкон берди, бу маънавий ва ахлоқий қадриятларни, руҳни, ахлоқий меъёрларни, фазилатларни, тажриба ва ҳиссиётларни ўз ичига олган мактабга-ча ёшдаги боланинг ички дунёсини англатади.

Шундай қилиб, “маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантириш” деганда, боланинг онгини шакллантириш унинг ички дунёсини қабул қилиш ва тушуниш орқали содир бўладиган педагогик жараёни ташкил этиш тушунилади. МТТ тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатларини шакллантириш жараёни тарбия, таълим ва предмет-фазовий ривожланиш муҳитининг таъсирини ўз ичига олади. Боланинг ахлоқий хулқ-атвори унда шаклланган маънавият даражасини аниқлаш мезонидир.

Адабиётлар:

1. Бобоев Ҳ., Ғофуров З. Ўзбекистонда сиёсий-маърифий ва маънавий-маърифий таълимотлар таракқиёти. – Т.: “Янги авлод”, 2001. -322-б.
2. Алексеевская, Н.А. Карандашик озорной / Н.А. Алексеевская. - М.: Лист, 2018. - 144 с.
3. Амен, Д.Г. Мозг и душа. Новые открытия о влиянии мозга на характер, чувства, эмоции / Г.Д. Амен; пер. Н. Рыковой. - М.: Эксмо, 2012. - 304 с.
4. Амосов, Н.М. Моделирование мышления и психики / Н.М. Амосов. - Киев: Наукова думка, 2001. - 303 с.
5. Аристотель. О душе / Аристотель; пер. и примеч. П.С. Попова. - М.: Государственное социально-экономическое издательство, 2000. - 178 с.
6. Ассаджиоли, Р. Психосинтез: теория и практика / Р. Ассаджиоли. - М., 2004.-286 с.
7. Бакушинский, А.В. Художественное творчество и воспитание / А.В. Бакушинский; составитель Н.Н. Фомина. - М.: Карапуз, 2009. - 304 с.
8. Безруких, М.М. Комплект диагностических материалов по оценке и учету индивидуальных особенностей развития детей 5-7 лет / М.М.Безруких. - М.: ВЛАДОС, 2008. - 123 с.

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ ЭШИТИШИДА НУҚСОНИ БЎЛГАН БОЛАЛАР ТАРБИЯСИДА НЕЙРОПСИХОЛОГИК ФАОЛИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

Пўлатхўжаева М.

*Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика
университети доценти*

Таянч сўзлар: қўл моторикаси, комплекс ёндошув, визуал, невроз, психоневроз, функция, асаб-рухий фаолият, психопатия.

Ключевые слова: моторика рук, комплексный подход, зрение, невроз, психоневроз, функция, нервно-психическая деятельность, психопатия.

Key words: hand motility, complex approach, visual, neurosis, psychoneurosis, function, neuropsychological activity, psychopathy.

Резюме:

Ушбу мақолада эшитишида муаммоси бўлган болаларни уй шароитида нутқини ривожлантириш йўллари, комплекс ёндашув, шунингдек, ривожланишда нуқсони бор болаларнинг майда мушак моторикасини ривожлантиришга оид тавсиялар берилган.

Резюме:

В данной статье приведены способы развития речи детей с нарушениями слуха в домашних условиях, комплексный подход, а также рекомендации по развитию мелкой моторики детей с особенностями развития.

Summary:

In this article, there are ways to develop the speech of children with hearing problems at home, a comprehensive approach, as well as recommendations for the development of fine motor skills of children with developmental disabilities.

Ҳозирги жадал ҳаёт тарзи ахборотнинг кўпайиши одамни ёшлигида ташқи дунё ҳақидаги жуда кўп маълумотни ўзлаштиришга мажбур қилади, бу эса ўз навбатида болани чарчаш ва катта психологик мантикий беқарорликка олиб келади. Янги ҳаёт ота-онадан болани ҳар томонлама ахлоқий, психологик ва жисмоний чиниқтиришни талаб қилади, бу эса унинг ҳар хил ахлоқий, психологик, ҳарорат ва бошқа атроф-муҳит таъсирларига нисбатан барқарорлигини оширади.

Эшитишида нуқсони бўлган болалар тарбиясининг асосий мақсади - бу болани ота-оналар ва катталарнинг ҳақиқий ҳаётига бевосита киритиш. Ушбу таълимнинг энг зарур тамойиллари:

- болаларнинг саломатлигини ва ҳар томонлама жисмоний-руҳий ривожланишига ғамхўрлик қилиш: чидамлилик ва сабр-тоқатни тарбиялаш;
- уларнинг ахлоқий тарбияси тўғрисида ғамхўрлик қилиш, бу уларга ўз ҳалқининг барча ижобий ахлоқий меъёрлари ва фазилатларини сингдиришни назарда тутати;

- болаларнинг экологик маданиятига ғамхўрлик қилиш, яъни атроф-муҳит, унинг бойликлари ва унда яшаш усуллари тўғрисида тўпланган билимларни бериш;

- меҳнатга тайёргарлик, меҳнат кўникмаларини ўргатиш, уй хўжаликларини бошқариш қобилияти;

- ақл ва шошилмасдан ҳукм чиқариш фазилатларини шакллантириш ва ривожлантириш .

Ҳозирги жадал ҳаёт тарзи ахборотнинг кўпайиши одамни ёшлигида ташқи дунё ҳақидаги жуда кўп маълумотни ўзлаштиришга мажбур қилади, бу эса ўз навбатида болани чарчаш ва катта психологик мантиқий беқарорликка олиб келади. Янги ҳаёт ота-онадан болани ҳар томонлама ахлоқий, психологик ва жисмоний чиниқтиришни талаб қилади, бу эса унинг ҳар хил ахлоқий, психологик, ҳарорат ва бошқа атроф-муҳит таъсирларига нисбатан барқарорлигини оширади.

Эшитишида нуқсони бўлган болаларга ҳар томонлама ёндашувнинг мақсадлари

1. Эшитишида ногиронлиги бўлганлар жамиятда муваффақиятли интеграциялашуви бўйича реабилитацияси ва сифатли ўқитилиши.

2. Болалар боғчаси-мактаб-олий ўқув юртлари тизимидаги реабилитация-таълим жараёнлари, шунингдек турли соҳалар бўйича олий ўқув юртлари, коллеж ва билим юртларидаги касбий таълимни мувоффақиятлаштириш.

3. Ўқитишнинг ҳар бир, болалар боғчаси-мактаб- коллеж-олий ўқув юрти босқичида изчиллик ва касбий йўналтириш, мослаштириш ва ўқитишни яратиш.

4. Эшитиш қобилияти бузилган фарзандлари бор ота-оналарга психологик ёрдамни кўрсатиш. Маслаҳатлар ўтказиш.

Шубҳасиз, ушбу тизим, эшитишида нуқсони бўлган болаларнинг касбий йўналтирилиш ва психологик ёрдам кўрсатган ҳолда ушбу тоифадаги болаларнинг таълим муаммоларини ҳал қилади. Аммо, амалиёт

кўрсатмоқда-ки, ота-оналар билан ишлашни фақатгина маслаҳатлар билан чеклашнинг ўзи етарли эмас. Бу ерда эшитишда нуқсони бўлган болаларнинг ота-оналари билан тиббий-психологик-педагогик ишлашнинг долзарб масалаларига етарлича эътибор берилмайди, оила билан ўзаро ҳаракат қилмаган ҳолда бундай боланинг тўлақонли реабилитацияси ва жамиятга интеграциялашувини тасаввур қилиш қийин ва бунинг имкони йўқ. Шундай ҳолатлар ҳам учраб турадики, баъзан ота-она, шифокорлар ёки ўқитувчилар қуйидаги сабабларга кўра сезмаслиги мумкин:

1. Бола эшитиш қобилияти пасайганини сезмаслиги ва бундан шикоят қилмаслиги мумкин.

2. Эшитиш қобилияти пасайганининг очиқ белгилари бўлмаслиги мумкин.

3. Эшитиш қобилияти пасайиши ўтиб кетувчи бўлиши мумкин (ўрта кулоқнинг инфекцион касаллиги даврида) ёки сурункали инфекция натижасида вақт ўтиши билан ривожланиши мумкин.

Эшитиш қобилияти пасайиши қандай белгиларда намоён бўлади:

Эмизикли болаларда:

- Бола атрофда юзага келувчи баланд овозлардан уйғонмайди.
- Овоз қабул қилишнинг умумий қобилияти намоён бўлмаслиги.
- Бола олти ойлигида овоз манбаига эътибор қаратмаслиги.
- Бола тўрт ойлигида кўп ҳам бақирмайди, овоз чиқармайди.

Бола атрофидагиларга сўз билан эмас, юз ифодаси билан жавоб қайтади.

2-4 ёшдаги болаларда (юришни бошлаган бола):

Ўн беш ойлигидан сўнг бола ўз истакларини сўзга нисбатан имо-ишоралар билан ифодалашди.

Визуал, ишоралар ва ҳаракатлар орқали мулоқот қилишга юқори тайёрланганлик;

Бола сўзларни талаффуз қилишда қийналса.

Бола икки ёшлигида унинг гапларининг ярмидан камроғи бегона одамлар учун тушунарли бўлса.

Мактабгача ёшдаги болаларда:

Бола одамларга нисбатан кўпроқ предметларга қизиққон.

Ўзига ва ўз эҳтиёжларига эътиборни тортиш учун инжиқлик қилади.

Уч ёшда болаларнинг 25 фоизидан ортиғи бегона одамлар учун тушунарсиз бўлишади.

Тўрт ёшда бегона одамлар болаларнинг нутқини қисман тушунишади.

Мактаб ёшидаги болалар.

Болада уятчанлик, бегонасираш пайдо бўлади.

Бола ўзини бахтсиз ҳис қилиши, ижтимоий мулоқотлардан ўзини олиб қочиши мумкин.

Бола атрофдагилар учун ёпиқ бўлиши ёки жуда эътиборсиз бўлиши мумкин.

Боланинг дарсларни ўзлаштиришида муаммолар бўлиши мумкин, сабаби у машғулотларни имконияти даражасидан паст даражада бажаради.

Ўзини тутиш моделлари: қайсар, инжиқ ва шубҳали.

Одатда сўзни қайтаришни сўрайди ёки нотўғри жавоб беради. Боланинг нутқида муаммолар юзага келади.

Ҳурматли ота-оналар, болаларингизни уларнинг қулоғида оғриқ бўлиши ёки эшитиш қобилияти пасайишининг ҳар қандай ҳолати ҳақида сизга хабар беришини рағбатлантириб боринг.

Болаларнинг асабийлашиши профилактикаси.

Бола катталардан нотўғри муносабат бўлганида болаларнинг номаъқул ҳаракатлари янада мустаҳкамланиб, барқарор характер касб этади, невроз ҳолатлари юзага келади. Бундай ҳолатда психоневролог ёки психиатр белгилайдиган даволаниш талаб этилади. Агар бола даволанмаса, бир қатор ҳолатларда бундай неврозлар боланинг шахс психопатия сифатида шаклланишидаги нуқсонларни келтириб чиқаради.

Ҳаракат кўникмалари бузилиши.

Боланинг нормал ҳатти-ҳаракатлари атроф-муҳитга фаол, ижобий муносабатида намоён бўлади. Бола атрофда содир бўлаётган ҳамма нарсага қизиққон, катталар билан тезда мулоқотга киришувчан, ўзи мустақил ёки бошқа болалар билан ўйнайдиган бўлади. Боладан, айниқса унинг ёшилигида унинг ҳаракатлари ҳар томонлама маъбул бўлишини талаб қилмаслик керак. Унинг мияси ривожланмаганлиги ва функцияларининг мукаммал ҳолатга келмаганлиги айрим ҳаракатларининг барқарор бўлмаслигига олиб келади. Ёш бола учун бундай ҳаракатлар табиий ҳисобланади. Масалан, ўйин билан банд бўлганда бола овқатланишга ёки ухлашга чақирганда тезда бунга аҳамият бермаслиги мумкин. Ундан қўғирчоғи олиб қўйилганда йиғлаб юбориши мумкин. Бироқ, бундай жавоб реакциялари вақтинчалик бўлиб, уларнинг келиб чиқиш сабабини изоҳлаш осон.

Номаъқул ҳаракат шакллари. Боланинг салбий руҳий аҳволдаги ҳаракатларини номаъбул ҳаракатлар деб баҳолаш мумкин.

Номаъбул жавоб реакцияларига қуйидагилар киради.

Қайсарлик, яъни катталарнинг асосли талабларига бўйсунмаслик. Масалан, бола оч ёки уйқуси келган бўлсада, овқатланиш ёки ухлашдан

қайсарлық билан бош тортиши, кир бўлган қўлларини ювишдан, совқотган бўлсада, иссиқ кийим кийишдан бош тортиши ва бошқалар.

Инжиқликлар, масалан, бола ниманидир хоҳлаётганини айтса, лекин шу истагини қаноатлантириш жараёнида ундан воз кечса.

Асосланмаган йиғи, болада майда сабаблар натижасида кузатилса.

Тарбиячи билан мулоқотга киришишдан бош тортиш, болани гапга тутиш, ўзига ижобий муносабатда бўлишга ҳаракатлар натижа бермаса.

Бошқа болалар билан мулоқотга киришишдан бош тортиш, бола бошқа болалардан алоҳида бўлишга интилса, болалардан четда ёлғиз ўзи ўйнаса, ёнига болалар келганда йиғласа, улардан юз бурса, улар билан гапирмаса, болалар билан жамоавий ўйинлар ва машғулотларда қатнашишни хоҳламаса.

Ҳаракатнинг ўта фаоллиги – бола жуда ҳаракатчан, қайсидир ишга диққатини жамлай олмаса, бир предметдан бошқасига тез ўтиб кетса, машғулотлар ва ўйинлар давомида диққатини барқарор жамлай олмаса, бошқа болаларга ўйнашга халақит берса, агрессив бўлса, бошқа болаларни турткиласа ва урса, бақириб, ўйинчоқларини олиб қўйса.

Номаъқул ҳаракат шакллари қандай қилиб йўқотиш мумкин.

Номаъқул ҳаракат шакллари йўқотишга қанчалик тез киришилса, шунча яхши натижаларга эришиш мумкин. Бироқ, бунинг учун шифокор билан маслаҳатлашиб, боланинг соғлиғи қай аҳволда эканини билиш лозим. Болада инжиқлик ва қайсарликлар кузатилганда хотиржам бўлиш, болага яхши муносабатда бўлиш, хаёлини бошқа нарсага жалб қилиш ва номақбул ҳаракатларини рағбатлантирмаслик, жазоламаслик керак. Бола билан вақтинча мулоқотга киришилмаса, катталарнинг бу реакцияси болага қизиқ бўлмайди ва у инжиқлик қилади. Кўп йиғлаш ҳолатларида боланинг эътиборини тортиб, уни болалар билан ўйинларга жалб қилиш, ўзи мустақил бажариши учун топшириқлар бериш керак.

Ҳаракатнинг ўта фаоллигида болани аниқ мақсадли ишлаш билан боғлиқ машғулотларга жалб қилиш, бунда болага ижобий муносабатда бўлиш, қизиқишини рағбатлантириш керак. Унинг ҳаракати фаоллигини диққатини жамлаш билан боғлаш ва шу билан унинг ҳаракатлари барқарор бўлишини таъминлаш керак. Агар бола агрессив бўлса, биринчи навбатда бундай ҳолатнинг сабабларини аниқлаш керак. Бундай ҳолатда болани ҳар доим кузатиб бориш, у билан индивидуал шуғулланиш, у учун қизиқ машғулотлар бериш, мақсадли ўйинлар ёки қандайдир иш билан машғул бўлишини таъминлаш керак.

Ривожланишда нуқсони бор болаларнинг майда мушак моторикасини ривожланиши

1. Болага шаффоф идиш беринг (масалан, учи ингичка шиша) ва унга қандай қилиб майда предметни солишни кўрсатинг. Идишни айлантирганда предмет тушиб кетишини кўрсатинг. Сўнг боладан шуни ўзи бажаришини сўранг.

2. Болага катта бўлмаган баландликдан копток ёки ҳаво шарини улоқтиришни ва унинг ҳаводаги ҳаракатини кузатишни айтинг. Бунда қайси предмет биринчи бўлиб пастга тушишини сўрасангиз бу машғулотни ўйин сифатида ўтказиш мумкин.

3. Болани ишга туширганда ҳаракатга келадиган жисмлар билан таништиринг ва нима бўлаётганини тушунтиринг. Кейин болага ўзи уришиб кўриши учун беринг.

4. Боланинг олдига идиш, масалан, пластик челак қўйинг. Сўнг унинг ёнига майда предметларни қўйиб, боладан уларни идишга солишни сўранг. Бу боланинг маълум сўзларни ўрганиши ва жисмларни идишга солиш ва унда олишни ўргатади.

5. Боладан майда рангли предметларни шаффоф пластик идишга солишни сўранг. Кейин идишни чайқаганда предметлар идишнинг ичида қандай ҳаракатланганини ва овоз чиқаришини кўрсатинг. Худди шуни яна битта идиш ёрдамида бажариб, жисмларни турли идишларга тақсимлашни кўрсатиш мумкин.

6. Бола жисмлар билан ўйнашни ўрганганида доскага кесилган турли шаклларни (айлана, квадрат, тўғри тўртбурчак) жойлаштиришни бошласа бўлади. Монтессори материалида бундай махсус доскалар ҳақида ёзилган (Монтессори билан машғулотлар китобига қаранг, Рига – Москва, 1996 йил).

Аввал болага қандай қилиб доскадан қайсидир шаклни олишни кўрсатинг, сўнг боладан шуни бажаришни сўранг. Муваффақиятли бажаргани учун уни мақтанг. Агар у нима қилишни билмаса, унга кўрсатинг.

7. Узун маржон ёки занжир олинг ва боланинг олдида уни бир учидан ушлаб чўзинг. Боланинг олдига майда идиш қўйинг ва маржонларни унга солишни сўранг. Агар бола буни бажаролмаса, болага маржонлар қандай қилиб йиғишни ёки бир учини кўтариб идишга солишни кўрсатинг. Бу машғулотни учи ингичка пластик шиша билан, маржонлар ўрнига қоғоз бўлаклари билан бажарса бўлади.

8. Шақилдоқ арқонға боғланған. Катта одам шақилдоқни бола томонға узатиб, уни ушлашни сўрайди. Бола уни ушлаши ва овоз чиқариши учун чайқатиши керак.

9. Боланинг ёнида майда жисмлар (туғмалар, мозаика, тошчалар) ва кичикроқ идиш ётибди. Катта одам қандай қилиб бир неча жисмларни олиб, идишга солишни кўрсатади. Сўнг боладан шуни бажариш сўралади. Боланинг олдига стол устига эшикча қўйилади ва турли айлана жисмларни ундан ўтказиш сўралади.

Агар бола бу машғулотни тушунмаса, катта одам уни қандай қилиб бажаришни кўрсатади. Бунда шарларни кичкина тарновчага жойлаб, у орқали идишга киришини кўрсатиш мумкин.

Ушбу машғулотларни муваффақиятли бажаргандан кейин пирамидани қуришни бошлаш мумкин. Бу машғулотни аста-секин мураккаблаштириб бориш мумкин.

10. Бола пирамидаларни тайёрлашни ўрганганидан кейин унга турли шакллар ва ҳажмлардаги қутичаларни очиш ва ёпишни ўргатиш мумкин. Дастлаб болага турли шаклдаги қутичаларни бериб, уларни қопқоғини ёпишни сўранг (дастлаб қопқоғи қандай очилиши ва ёпилишини кўрсатиб). Сўнг бу машғулотни турли шакл, ҳажм ва рангдаги қутичалар билан давом эттириш мумкин.

11. Такрорловчи ҳаракатлар. Катта одам маълум ҳаракатларни кўрсатиб, боладан уларни бажаришни сўрайди: масалан, кафтни муштга сиқиш, муштни столга қўйиш, столни уриш, стол устига сакраш (қурбақа усулида), қўлларни елка кенглигида очиш (фонарлар), стол устида икки бармоқлар билан юриш (марш юриш), икки бармоқда сакраш мумкин.

12. Бармоқларни ривожлантириш учун болага кичик пианинога алоҳида бармоқлар билан ўйнашни ўргатиш мумкин.

Адабиётлар:

1. Янн П.А. Воспитание и обучение глухого ребенка. Сурдопедагогика как наука (пер. с немецкого). М.: 2003.
2. Шматко Н.Д., Пельмская Т.В. Если малыш не слышит. Кн. для воспитателей и родителей. М.: Просвещение, 1995.
3. Кардаш Яна Александровна “Педагогическое взаимодействие коррекционного учреждения и семьи в реабилитации детей с нарушением слуха” диссертация Екатеринбург-2005
4. Ляпидевский С.С. Невропатология. Естественно-научные основы специальной педагогики: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В.И. Селиверстова - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. - 384 с. - (Коррекционная педагогика)
5. Кошелева Л.Н. Социально-педагогическая адаптация детей с ограниченными возможностями. Дисс. ... канд. пед. наук. - Сургут, 1998.

КОРПОРАТИВНАЯ КУЛЬТУРА УЧАСТНИКОВ УЧЕБНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ПЕРИОД АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ

Буранова Ш.А.

*доктор философии по педагогическим наукам (PhD),
доцент ДГПУ*

Tayanch soʻzlar: moslashuv, qobiliyat, muhit, ertayosh, yoshxarakteri, maktabgacha ta'limtashkiloti, o'qituvchi.

Ключевые слова: адаптация, способность, среда, ранний возраст, возрастной характер, дошкольная образовательная организация, педагог.

Key words: adaptation, ability, environment, early age, age character, preschool educational organization, teacher.

Резюме:

Ushbu maqolada ilmiy tadqiqotning tahliliy va tahliliy xarakteri mavjud, ya'ni yosh bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotiga moslashtirish davrida ta'lim-tarbiya jarayonining ishtirokchilarining korporativ madaniyati, o'ynaydigan ilmiy tadqiqotlarning tahliliy va ko'rib chiqish xarakteri mavjud. Erta va erta maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim tashkiloti sharoitlariga moslashtirish muammolari ta'lim jarayoni ishtirokchilarining korporativ madaniyati asosida tavsiflanadi.

Резюме:

Данная статья содержит аналитико-обзорный характер научных исследований, осуществляется роль корпоративной культуры участников учебно-образовательного процесса в период адаптации детей раннего возраста в дошкольную образовательную организацию. Описаны проблемы адаптации детей раннего и младшего дошкольного возраста к условиям дошкольной образовательной организации на основе корпоративной культуры участников учебно-образовательного процесса.

Summary:

This article contains an analytical and review nature of scientific research that plays the role of participants in the corporate culture of the educational process during the period of adaptation of young children to a preschool educational organization. The problems of adaptation of children of early and early preschool age to the conditions of a preschool educational organization are described based on the corporate culture of participants in the educational process.

Введение. В последние годы произошел пересмотр отношения к дошкольному детству и образованию. Это связано со скоростным развитием

общества, изменениям в социальных отношениях, изменившимися требованиями к подрастающему поколению. Современные дошкольные образовательные организации не могли остаться в стороне от модернизации образования и изменению социального статуса дошкольного детства. Оно по новым тенденциям становится одним из уровней общего образования. Обновление системы дошкольного образования и воспитания, процессы гуманизации и демократизации в нём обусловили необходимость активизации корпоративной культуры участников учебно-образовательного процесса.

Проблема адаптации детей к дошкольной образовательной организации в современных условиях является весьма актуальной. Новая среда предъявляет к ребёнку особые требования, которые могут в большей или меньшей степени соответствовать его индивидуальным особенностям и склонностям. Поступление в дошкольную образовательную организацию связано с включением ребёнка в группу сверстников, каждый из которых наделен своими индивидуальными чертами. Перемена обстановки ставит малыша в такие условия, при которых возникает необходимость подчинять свои побуждения определенным требованиям и правилам. Одни дети быстро и хорошо привыкают к новым условиям. Для других этот процесс сложен и труден и может привести к нервному перенапряжению, срыву. Облегчение процесса адаптации во многом зависит от корпоративной культуры родителей, воспитателей, и от той среды, в которой находится ребёнок. В связи с этим создание оптимальных условий в адаптационный период требует пристального изучения.

Н. М. Аскарина одна из первых указала на важность адаптации детей раннего и младшего возраста к дошкольной образовательной организации. Она делала акцент на необходимости охраны нервной системы ребенка, бережного, внимательного отношения к нему в период привыкания к дошкольной образовательной организации. Прежде чем ребенок начнет нормально жить и развиваться в условиях дошкольной образовательной организации ему необходимо преодолеть тяжелый этап в своей жизни - привыкание к дошкольной образовательной организации, так как установлено, что именно в раннем возрасте адаптация детей к дошкольной образовательной организации проходит дольше и трудней, чаще сопровождается болезнями. Педагогически грамотный подход поможет решить эту проблему.

Основная часть. Для успешной адаптации ребёнка к условиям дошкольной образовательной организации необходимо сформировать у него по-

ложительную установку на дошкольную образовательную организацию, положительное отношение к нему. Это зависит, прежде всего, от воспитателей, от их умения и желания создавать атмосферу тепла, доброты, внимания в группе. Поэтому организация адаптационного периода начинается задолго до 1 сентября. Период адаптации - тяжелое время для малыша. Но в это время тяжело не только детям, но и их родителям. Поэтому очень важна совместно - корпоративная работа участников учебно-образовательного процесса. Поэтому развивать педагогическую компетентность родителей, помогать семье находить ответы на интересующие вопросы в воспитании детей, привлекать их к сотрудничеству в плане единых подходов в воспитании ребёнка является весьма актуальным. Задачами корпоративной работы являются следующие параметры:

1. Выработать единый стиль воспитания и общения с ребёнком в дошкольной образовательной организации и семье;
2. Оказать квалифицированную консультацию и практическую помощь родителям по проблемам воспитания и развития ребёнка;
3. Сформировать у ребёнка чувство защищенности и внутренней свободы, доверия к окружающему миру;
4. Активировать и обогатить воспитательные умения родителей, поддерживать их уверенность в собственных педагогических возможностях.

При взаимодействии с родителями необходимо придерживаться следующих принципов:

- целенаправленность, систематичность, плановость;
- дифференцированный подход к взаимодействию с родителями с учетом многоаспектной специфики каждой семьи;
- возрастной характер взаимодействия с родителями;
- доброжелательность, открытость.

Анализ и результаты.

Ожидаемые результаты работы с родителями - это явление интереса родителей к работе дошкольной образовательной организации, к воспитанию детей, улучшению дошкольной образовательной организации - родительских отношений;

повышение компетентности родителей в психолого-педагогических и правовых вопросах;

увеличение количества обращений с вопросами к педагогу, на индивидуальные консультации к специалистам;

возрастание интереса к мероприятиям, проводимых в дошкольной образовательной организации;

увеличение количества родителей - участников в совместных мероприятиях;

рост удовлетворенности родителей работой педагога и дошкольной образовательной организации в целом.

Корпоративная культура педагогов направлена на обеспечение единства и согласованности воспитательных воздействий. Л. В. Белкина предлагает использовать следующие формы работы:

- беседы;
- родительские собрания;
- анкетирование;
- посещение на дому;
- выставки;
- папки-передвижки;
- наглядные формы педагогической пропаганды;
- консультации;
- присутствие родителей во время адаптационного периода в группе;
- укороченное время пребывания ребёнка в группе во время адаптационного периода;
- алгоритмы «Я одеваюсь», «Учимся складывать вещи», «Я умываюсь».

Также она предлагает использовать перспективный план по работе с родителями в адаптационный период, который позволяет улучшить взаимоотношения между участниками учебно-образовательного процесса, что в последствие облегчает и помогает в общении между родителями и дошкольной образовательной организации.

Традиционно под адаптацией понимается процесс вхождения человека в новую для него среду и приспособления к ее условиям. Другое определение: адаптация - это процесс эффективного взаимодействия организма со средой, который может осуществляться на разных уровнях (биологическом, психологическом, социальном). При адаптации ребенка к коллективу дошкольной образовательной организации речь идет не о нарушении связей с родителями, давно образовавшихся и закрепившихся в те первые месяцы жизни, которые ребенок при нормальных семейных условиях проводит исключительно в семье. Речь идет о временной разлуке с близкими взрослыми и о формировании новых связей, которые, однако, не имеют и не должны иметь характера семейных.

Итак, для успешной адаптации ребенка необходимо в условиях семьи заранее готовить его к поступлению в дошкольную образовательную орга-

низацию. Практика показывает, что основными причинами тяжелой адаптации к условиям дошкольной образовательной организации являются:

- отсутствие в семье режима, совпадающего с режимом дошкольной образовательной организации,
- наличие у ребенка своеобразных привычек,
- неумение занять себя игрушкой,
- отсутствие элементарных культурно-гигиенических навыков,
- отсутствие навыка общения с незнакомыми людьми.

В связи с этим на подготовительном этапе адаптационного периода для родителей необходимо выполнение следующих условий:

Провести первое знакомство с дошкольной образовательной организацией:

- прийти на детский праздник;
- проконсультироваться у психолога;
- посетить занятия;
- пройти с экскурсией по дошкольной образовательной организации;
- посетить «День открытых дверей».

Аспекты, доказывающие, что существует много условий, которые оказывают влияние на адаптацию ребенка к дошкольной организации. По моему мнению педагог - профессионал владеет арсеналом приемов, позволяющих затормаживать отрицательные эмоции малыша в период адаптации, корпоративная культура педагогов дает необходимые рекомендации родителям и сами придерживаются определенных правил. Для того чтобы прошла успешная адаптация детей, необходимо следовать следующим рекомендациям для воспитателей:

Рекомендации для воспитателей:

- любите детей и относитесь к ним как своим;
- помните об индивидуально-психологических особенностях развития каждого ребенка;
- приобщайте ребенка в доступной форме к социальным и нравственным нормам;
- необходимо наладить контакт с родителями детей, поступающих в дошкольную организацию;
- проводите консультации и беседы с родителями, знакомьте с режимом дня дошкольной образовательной организации, с требованиями к ребенку;
- проводите родительские собрания до поступления детей в дошкольную образовательную организацию.

Заключительная часть. Таким образом, планирование работы по организации адаптационного периода, согласованность участников учебно-образовательного процесса, создание эмоционально - благоприятной среды в группе являются эффективными условиями успешной адаптации детей младшего дошкольного возраста к дошкольной образовательной организации.

Литература:

1. «Закон о дошкольном образовании и воспитании Республики Узбекистан» ЗРУ-595 Т.: 2019 год
2. «Государственный стандарт дошкольного образованияи воспитания Республики Узбекистан» ПКМ-802 Т.: 2020 год
3. Мелиев Х., Буранова Ш. Маҳалла, оила ва мактабгача таълим ташкилоти ҳамкорлик тизими ишларини такомиллаштириш. // Монография. – ЖДПИ. Таҳририй-нашриёт бўлими, 2021. –108 б.
4. Мелиев Х, Буранова Ш. The continuity of neighborhood, family end preschool educational organization as a condition of successful adaptation to school life // Scopus, Journal of critical reviews. ISSN- 2394-5125. Issue11, Vol– 7. 2020May 5. (Scopus).
5. Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2021). Развитие навыков письма у дошкольников в раннем возрасте. Новая наука: история становления, современное состояние, перспективы развития (стр. 142-143).
6. Г. Ассефа, Д. Киджора, А. Кехалиев, С. Бедие и К. Дж. Питерс «Творчество и корпоративная культура», Электронный журнал SSRN, том. 1, 2020.
7. Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2023). Развитие компетенции у будущих педагогов ДОО в области информационных технологий. Экономика и социум, (11 (114)-1), 628-631.
8. Васильчук Ю.А. Социальное развитие человека в XX веке // Общественные науки и современность. 2001. - № 1. - С.8.
9. Белкина В. Н. Адаптация детей раннего возраста к условиям ДОО [Текст]: / В. Н. Белкина, Л. В. Белкина. - М.: Учитель; Воронеж: 2006. - 236 с.

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

ТА'ЛИМ ТИЗИМИДА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАРНИ ТАТБИҚ ETISH AFZALLIKLARI.

Qudratova N.I.

CHDPU, San'atshunoslik fakulteti talabasi

Tayanch so'zlar: tasviriy san'at, ta'lim klasteri, Singapur tajribasi, ta'lim tizimi, zamonaviy texnologiyalar, islohotlar.

Ключевые слова: изобразительное искусство, образовательный кластер, опыт Сингапура, система образования, современные технологии, реформы.

Key words: visual arts, educational cluster, Singapore experience, educational system, modern technologies, reforms.

Резюме:

Ushbu maqolada rivojlangan mamlakatlarda samarali qo'llanib kelinayotgan ilg'or xorijiy tajribalarni Respublikamiz uzluksiz ta'lim tizimiga tatbiq etish hamda uning tasviriy san'at sohasida ta'lim sifatini oshirishga oid afzalliklari muhokama qilinadi.. Shuningdek, universitet-maktab-mahalla tizimida yo'lga qo'yilgan o'zaro hamkorlik bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar misolida uning samaradorligi asoslab beriladi.

Резюме:

В данной статье рассматривается применение передового зарубежного опыта, который эффективно используется в развитых странах, в системе непрерывного образования нашей Республики и его преимущества в повышении качества образования в сфере изобразительного искусства. На примере работ обоснована его эффективность. осуществляется на основе взаимного сотрудничества.

Summary:

This article discusses the application of advanced foreign experiences that are effectively used in developed countries to the continuous education system of our Republic and its advantages in improving the quality of education in the field of visual arts. Its effectiveness is justified on the example of the works carried out on mutual cooperation.

Yillar mobaynida hayotimizdagi o'zgarishlarga, yangiliklar, afzallik va qulayliklarga ehtiyojimiz seziladi. Bu albatta kelajakka intilish va rivojlanish belgisidir. Prezidentimiz biz yoshlarga juda katta e'tibor qaratgan holda OTM faoliyati va ta'lim tizimi sohasida bir qancha yengilliklar kiritdi. Ayni damda yaratilgan imkoniyatlarga havas qilsa arziydi. Sport, san'at, ilm-fandagi yutuqlarimiz jahondagi o'rnimizni yanada yuksaltirdi. Prezidentimiz kelajak

poydevorlari mustahkam bo'lishi uchun eng katta e'tiborni yangi avlod vakillariga qaratishni ta'kidladilar. Maktabgacha ta'lim muassasalari, maktab, litsey, kollej, san'at, musiqa maktablari va oliy o'quv yurtlarida berilayotgan ta'lim tizimini yanada takomillashtirish uchun islohotlar olib borilmoqda. Zamonaviy ta'lim tizimini takomillashtirish maqsadida 2023-yil yanvar oyida yurtboshimiz Singapur shahriga tashrif buyurgan edi. Singapur Prezidenti Halima Yakub va Bosh Vazir Li Syan Lun bilan muzokaralar olib boradi. Bu jarayonda Shavkat Mirziyoyev Singapur va O'zbekiston bilan do'stlik rishtalarini mustahkamlash maqsadida "Inson kapitalini rivojlantirish va davlat boshqaruvi sohasidagi yuqori malakali kadrlar tayyorlash, Singapurning raqamli texnologiyalar sohasidagi yutuqlari hamda imkoniyatlarini tadbiq etish" kabi muhim masalar bo'yicha hamkorlik va shartnomalar tuzildi.

Bu uchrashuvdan so'ng Singapur tajribasini Respublikamiz ta'lim sohasiga tatbiq etish va uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha bir necha muhim vazifalar belgilab olindi. Bo'lg'usi o'qituvchilarning oliy ta'lim muassasalarida sifatli pedagogik ta'lim olishini ta'minlash ushbu vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki aynan mana shu omil dunyodagi har qanday o'qitish tizimining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi.

Singapur maktablarida farzandlarining sidqidildan o'qishi, sifatli bilim olishi ota-onalarning eng asosiy maqsadi hisoblanadi. O'quvchilar esa diplom yoki ish uchun emas, balki Vatan taraqqiyotiga hissa qo'shish, rivojlantirish shiori ostida kichikligidan tarbiyalanadi. Singapurda tabiiy resurslar mavjud emasligi tufayli hukumat ta'lim vazirligi orqali yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga katta sarmoya kiritish mexanizmlari ishlab chiqilgan. Natijada, yoshlar jamiyatning barcha jabhasida mustahkam o'rnini topishi uchun zarur ko'nikma bilan ta'minlanib kelinadi. Shuning uchun ham Singapur qisqa vaqt ichida ta'lim tizimida ilg'or yutuqlarga erishdi. Yana bir afzallik jihati shundaki, bog'cha, maktab, oliy o'quv yurtlarida eng zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanilishini ko'rishimiz mumkin.

Singapur tajribasi tahlil qilinar ekan, ta'lim sohasidagi muvaffaqiyatlarga klaster yondashuvi orqali erisha oldi deb bema'lol aytish mumkin. Chunki, mamlakatda qo'shimcha mablag' olish orqali klaster doirasidagi loyihalarni rivojlantirish mumkin, bunga erishish uchun esa maktablar bir-biri bilan doimiy ravishda raqobatlashadi. Tabiiyki raqobat bor joyda o'sish va rivojlanish ham bo'ladi. X. Muxammadjonova o'zining tadqiqot ishlarida Singapur umumiy ta'lim tizimi uch bosqichdan iborat bo'lib, mamlakat ma'muriy jihatdan har bir hudud 7 ta maktab klasteridan iborat bo'lgan 4 ta ta'lim hududiga bo'linganligini ta'kidlaydi.

Ushbu davlat ta'lim tizimini sinchiklab o'rgangan olim M.Q. Mengdoboyeva Singapurda o'qituvchilik kasbini tanlagan nomzodlar tanlovdan 4 ta bosqichda o'tishi kerakligini aytadi. Hali maktabdagi o'qish davridan eng iqtidorli o'quvchilar kelajakdagi o'qituvchilik faoliyati uchun nomzod sifatida tanlab boriladi.

1 bosqichdagi talab bo'yicha nomzodning bolalarni yaxshi ko'rishi va o'qituvchilik kasbiga qiziqishi, layoqati baholanadi.

2 bosqichida esa funksional testlar orqali savodxonligi baholanadi

3 bosqichda nomzodning shaxsiy fazilatlarini, psixologik holati ko'rib chiqiladi.

4 bosqichda OTMdagi ilk mashg'ulotlar davrida bo'lajak o'qituvchilarning yutuq va kamchiliklari nazorat qilinib, talabga javob bermaydiganlar ta'lim dasturidan chetlashtiriladi.

Shuningdek, muallif Singapurdagi iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy jihatdan rivojlanishiga asosiy sabab kadrlar tayyorlash darajasiga qo'yilgan yuqori talablar, ta'lim klasterining samaradorligi, ta'lim jarayonidagi innovatsiya va integratsiyaning yuqori darajada yo'lga qo'yilganligi bilan bog'liq deb hisoblaydi. Singapurlik mutaxassislarning fikricha, bizning amaldagi o'quv dasturlarimiz mazmuni o'qituvchi va o'quvchilar uchun juda og'ir va murakkab tarzda shakllantirilgani ma'lum bo'ldi. Shu bois, ular milliy o'quv dasturini yana bir bor nazardan o'tkazish va unga kompetensiyaviy ta'limni singdirishni taklif etishmoqda.

Singapurning "Six Clouds PTE. LTD" kompaniyasi asoschisi va rahbari Richard Vun "Yangi O'zbekiston" gazetasi muhbiri bilan suhbatida Pedagoglarni qayta o'qitish va kasbiy tayyorlash tizimini markazlashtirish orqali ta'lim sifatini ko'tarish maqsadga muvofiq ekanligini ta'kidladi. Biz esa ularga faoliyati davomida asqatadigan mahorat va kompetensiyalarni o'rgatishga xizmat qiladi.

Uning aytishicha, Singapurda ota-onalar hamda o'qituvchilar va maktab o'rtasida mustahkam aloqa o'rnatilgan. Shu bois, ta'lim tizimimiz jahonda eng oldingi o'rinlarga chiqib olgan. Maktablarda yosh o'qituvchilar tajribali pedagoglar mahoratini o'zlashtirishi uchun ustoz-shogirdlik tizimi yo'lga qo'yilgan. Shu tariqa maktab klasteri yetakchi muallimlarning o'z bilimini bir-biri bilan o'rtoqlashish hamda milliy miqyosda tajriba almashish imkoniyatini yanada kengaytiradi. Bu darsda o'quvchilarning muammolarni mustaqil hal qila olishi, keng dunyoqarashga va XXI asr ko'nikmalariga ega bo'lishiga xizmat qiladi. Singapurda bu tajribadan uzoq yillardan beri foydalanib kelinyapti. Chunki ta'lim berish shunchaki kasb emas, balki birinchi galda ishtiyoqdir.

O'qituvchilik deganda uzzukun mehnat qilishni, muhim va bir oz mashaqqatli vazifani tushunamiz. Agar insonning yuragida o'qituvchilikka ishtiyoq yonmas ekan, u bu ishlarni uddalay olmaydi. Hozircha mamlakatingizda yoshlarning o'qituvchilikka ishtiyoqini aniqlab beradigan mexanizmni ko'rganimiz yo'q

Ta'lim klasteri Singapurdan tashqari AQSH, Angliya, Italiya, Rossiya, Xitoy, Vengriya, Polsha, Chexiya, Belorussiya kabi davlatlar ta'lim tizimida ham samarali qo'llanib kelinadi. Zamon talabidan kelib chiqib, pedagogik ta'lim innovatsion klasteri men tahsil olayotgan Chirchiq davlat pedagogika universitetining asosiy ilmiy-tadqiqot yo'nalishi sifatida belgilangan. Qisqa muddat davomida yangi tashkil etilgan OTMlardan biri Chirchiq davlat pedagogika universitetida ta'lim klasterining nazariy va amaliy asoslarini shakllantirish bo'yicha sezilarli ishlar amalga oshirilib, ushbu mavzuda anchagina ilmiy-tadqiqot ishlari bajarildi.

X. Sultanov hozirgi paytda OTM, mahalliy hokimiyat idoralari yoki boshqa ta'lim muassasalarining klaster hamkorligiga vositachilik qilish, yordam berish va qo'llab-quvvatlash kabi imkoniyatlardan oqilona foydalanishi juda muhim ekanligini ta'kidlaydi.

Rivojlangan mamlakatlarda samarali qo'llanib kelinayotgan ilg'or xorijiy tajribalarni Respublikamiz uzluksiz ta'lim tizimiga tatbiq etish, tasviriy san'at yo'nalishida ham ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Klaster yondashuvi vositasida fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlash orqali ta'limning fanga, fanning ishlab chiqarishga "xizmat qilishi"ga erishishimiz juda muhim vazifa sanaladi. Bu esa OTMdagi ta'lim mazmunini zamon talablariga muvofiq takomillashtirish zaruratini paydo qilmoqda.

Mamlakatimiz rahbari va universitet tomonidan oldinga qo'yilgan vazifalardan kelib chiqib, San'atshunoslik fakultetida ta'lim va tarbiya klasterining maqsadli faoliyatini amalga oshirish uchun "universitet-maktab-mahalla" tizimida ham o'zaro hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yilgan.

2019 yildan buyon "Tasviriy san'at va dizayn" kafedrası tashabbusi bilan umumta'lim hamda musiqa va san'at maktablari o'qituvchilari bilan hamkorlikda "Pedagogik sinergiya" ilmiy-amaliy seminari tashkil etib kelinadi, iqtidorli yoshlarni aniqlash, ularni pedagogika va tasviriy san'atga qiziqtirish maqsadida maktab o'quvchilari qatnashadigan KAMALAK-ART festivali muntazam o'tkazib kelinmoqda. San'atshunoslik fakultetida "universitet-maktab-mahalla" tizimida maktab o'quvchilari ijodiy faoliyat bilan uchun talabalar rahbarlik qiladigan mini to'garaklar ishlab turibdi. Shuningdek, mahalladagi o'quvchilar va vaqtincha ishsiz yoshlarni ijodkorlikka yo'naltirish maqsadida mana shu yil mahallalarda 2 ta Artstudio markazi tashkil etildi.

Bu orqali ilk yoshligidanoq ijodkorlik va innovatsion yangilikka moyilligi bor o'quvchilarning ijodiy faoliyati Rag'batlantirilib, juda ko'plab iqtidorli o'quvchilarning universitetga o'qishga qiziqishi, seleksiya ishlari amalga oshirilishiga olib kelmoqda.

Darhaqiqat, bugungi kunda ta'lim sifatini yanada takomillashtirish davlatimizning eng ustuvor vazifalaridan biriga aylandi. Bu islohotlarga qo'shimcha qilib o'z fikrimni aytadigan bo'lsam, bir natijaga erishish uchun tinmay mehnat va aynan shu sohada fidoyilik talab qilinadi. Malakali mutaxassis yetishib chiqishi uchun bilimlar faqat shu sohaga yo'naltirilishi kerak. YA'ni bizga berilayotgan bilimlar kelajakda o'zimiz tanlagan kasbga yo'naltira olishi, bu sohada yetuk kadr bo'lin yetishish uchun xizmat qilishi kerak. Dunyoda bilimlar ko'p, ammo o'z sohamizning ustasi bo'lsak, ko'zlangan natijaga erishishimiz va yanada yangi bilimlarni kashf etishimiz mumkin deb o'ylayman.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, rivojlangan mamlakatlarda samarali qo'llanib kelinayotgan ilg'or xorijiy tajribalarni Respublikamiz uzluksiz ta'lim tizimiga tatbiq etish, tasviriy san'at yo'nalishida ham ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Universitet-maktab-mahalla tizimida yo'lga qo'yilgan o'zaro hamkorlik natijasida ta'lim va tarbiya klasterining maqsadli faoliyati amalga oshiriladi.

Adabiyotlar:

1. Кудратова Н.И Олий таълим тизимида дарс сифатини такомиллаштириш механизмлари. 332-б.
2. Хадичаксон, М. (2022). Сингапур талими ва унинг озига хос юксалиши. инновационные разработки и исследования в образовании, 1 (11), 38-43. Получено с <https://interonconf.org/index.php/idre/article/view/269>.
3. Менгдобилова М.Қ. Сингапур таълим кластери – мамлакат тараққиётининг муҳим омили // Педагогик таълим кластери: муаммо ва ечимлар мавзусидаги халқаро конференция/ Чирчик 2021. -155-159 б.
4. Мадиева Р. Richard VUN: “Ta'lim berish kasb emas, ishtiyoqdir!” Xalqaro hamkorlik7 Dekabr 20221432.
5. Султанов Х. Кластер усули орқали тасвирий санъат таълимини интеграциялаш имкониятлари //ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ 2024, 4. 31+41 б.
6. Султанов Х.Э. Узлуksиз таълим тизимида педагогик таълим инновацион кластерининг зарурияти // «Замонавий таълим» илмий-амалий оммабоп журнали, 2020. №8. - Б. 16-23.
7. Султанов Х (2023, Десембер). Мустақил талимни ташкил этиш орқали талабалардаги касбий ва ижодий қобилиятларини фойдалаштириш.
8. Muxammadjonova, X. (2023). Singapur va finlyandiya ta'lim tizimining o'ziga xos jihatlari va muvaffaqiyati. Interpretation and Researches, 1(1). <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/591>
9. Бердиев, Д (2024). Кластер ёндашувига асосланган ўқитувчиликнинг талабаларни касбий фаолиятга тайёрлашдаги аҳамияти.

INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNI MUHANDISLIK FAOLIYATIGA TAYYORLASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Hamraqulov Y.M.

Jizzax politexnika instituti

“Transport vositalari muhandisligi” kafedrası assistenti

Tayanch soʻzlar: taʼlim, innovatsionlik, innovatsion yondashuv, modernizatsiya, muhandislik faoliyati, innovatsion fikrlash, innovatsion tizimlar, innovatsion faoliyat.

Ключевые слова: образование, творчество, творческий подход, модернизация, профессиональная деятельность, креативное мышление, инновационные системы, инновационная деятельность.

Key words: education, creativity, creative approach, modernization, professional activity, creative thinking, innovative systems, innovative activity.

Резюме:

Ushbu maqolada innovatsion yondashuv asosida talabalarni muhandislik faoliyatga tayyorlashdagi bugun kunning dolzarb muammolari tahlil qilib chiqilgan. Bunda soʻnggi yillarda taʼlim tizimidagi islohotlar, taʼlimni rivojlantirishga qaratilgan prezident farmon va qarorlari hamda ularda belgilab berilgan vazifalarni hal etishga qaratilgan ilmiy tavsiyalar keltirib oʻtilgan. Boʻlajak muhandislarni muhandislik faoliyatga tayyorlashning pedagogik jihatlari, xorijiy tajribalar hamda muammolarning kelib chiqish sabablari keltirilgan.

Резюме:

В данной статье анализируются актуальные на сегодняшний день проблемы подготовки студентов к профессиональной деятельности на основе творческого подхода. Приведены реформы в системе образования последних лет, указы и постановления Президента, направленные на развитие образования, и научные рекомендации, направленные на решение указанных в них задач. Приведены педагогические аспекты подготовки будущих инженеров к профессиональной деятельности, зарубежный опыт и причины проблем.

Summary:

This article analyzes the current problems of preparing students for professional activities based on a creative approach. Reforms in the education system in recent years, presidential decrees and decisions aimed at the development of education, and scientific recommendations aimed at solving the tasks specified in them were cited. Pedagogical aspects of preparing future engineers for professional activities, foreign experiences and causes of problems are presented.

Soʻnggi yillarda taʼlim tizimi va shu sohadagi jahon taraqqiyotining umumiy tendensiyalarini hisobga olgan holda taʼlimni modernizatsiyalashga boʻlgan qatʼiy

talab bilan tavsiflanadi. Respublikamizdagi ta'lim tizimini isloh qilishning eng muhim bosqichi mamlakatimizning Boloniya jarayoniga qo'shilishi va buning natijasida respublikamizning ikki bosqichli oliy ta'lim tizimiga o'tishi bo'ldi. So'nggi paytlarda ish beruvchilar tomonidan mutaxassislariga qo'yiladigan talablarni sezilarli darajada oshirganligi, oliy ta'limning "ixtisoslashtirilgan" ta'lim standartlariga muvofiq tor doirada yo'naltirilgan bilim, ko'nikma va malakalar miqdori bugungi kundagi talabi yanada o'tirishi olib keldi. Ilm-fanga va ko'proq ishlab chiqarishga turli xil muhandislik faoliyat turlarini biladigan, yuqori ma'lumotga ega, boshqaruv, aloqa, o'z-o'zini tarbiyalash madaniyatiga ega, mutaxassislikning tegishli sohalarida amaliy bilimlarga ega, tabiati va mazmunini o'zgartirishga tayyor bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash oliy ta'lim muassasalari oldida turgan muhim talablardan hisoblanadi.

Respublikamizda so'nggi yillarda bo'lajak muhandislarni tayyorlash sifatini yangi bosqichga ko'tarish, talabalarni muhandislik faoliyatga yo'naltirish va oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuv asosida professional kadrlarni tayyorlash bo'yicha keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilib, muayyan natijalarga erishilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida, jumladan, "...dars mashg'ulotlari bo'yicha talabalar fikrini o'rganish (feedback) hamda o'zaro tashrif (peer review) tizimini barcha oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayoniga tatbiq etish va shu asosda talabalarga ta'lim xizmatlari ko'rsatish sifatini yaxshilab borish; oliy ta'lim muassasalarida ta'lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish uzviy bog'liqligini nazarda tutuvchi "Universitet 3.0" kontsepsiyasini bosqichma-bosqich joriy etish" muhim vazifa sifatida belgilab berilgan.

Jahondagi oliy ta'lim o'quv-tarbiya jarayonini innovatsion yondashuv asosida boshqarish asosida bo'lajak muhandislarning muhandislik tayyorgarligini rivojlantirish masalasi dolzarb vazifalardan biriga aylangan. Zamonaviy oliy ta'lim tizimini innovatsion yondashuv asosida o'quv jarayonini tashkil qilish mexanizmlarini takomillashtirish va ularni innovatsion muhandislik tizimlari asosida amaliyotga tatbiq etish talab etiladi. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan so'nggi yillarda barcha sohalar qatori oliy ta'lim tizimi sohasini tubdan isloh qilish, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga, oliy ta'lim tizimiga rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasini tatbiq etishga alohida e'tibor qaratila boshlandi. Oliy ta'lim tizimidagi islohotlar 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Qarorida o'z ifodasini topgan. Qolaversa, "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi"da ham oliy ta'lim tizimini zamonaviy talablar asosida isloh qilishga alohida to'xtalib

1-rasm. Innovatsion yondashuvning asosiy shakllari

o'tilgan. Mazkur hujjatda "oliy ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, innovatsion va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish" strategik maqsad sifatida belgilangan. O'quv-tarbiya jarayonini yanada rivojlantirish va zamonaviy talablar asosida takomillashtirishga qaratilgan yuqoridagi hujjatlarning barchasida ta'lim va tarbiya tizimiga yangiliklarni kiritish, innovatsion o'yalar asosida fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalash, xorijiy tajribalarni o'zlashtirish, ijodiy yondashuvlarni qo'llabquvvatlash, ta'lim turlari o'rtasidagi integratsiya jarayonlarini kuchaytirish bilan bog'liq umumiy jihatlar mavjud.

Hozirgi kunda Respublikamizda barcha sohalar qatorida oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni takomillashtirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning sifatini yaxshilash, xalqaro tajribalar asosida malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, har bir oliy ta'lim muassasasini jahonning yetakchi oliy ta'lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatishi, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarini

2-rasm. Shaxsga xos innovatsionlik sifatlarining turlari

keng joriy qilish, talabalar, pedagog kadrlarni zamonaviy kasbiy bilimlari va Innovatsionlik qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Oliy taʼlimda oʻquv jarayonini innovatsion yondashuv asosida tashkil etish deganda, taʼlim jarayoni subyektlararo munosabatlarda muloqotli maqsadlarga erishish uchun muhandislik muammolarni hal etishda innovatsion fikrlash orqali real, nostandart metodlarini namoyon qiluvchi ijobiy xatti-harakatlarni tavsiflovchi qobiliyat tushuniladi. Innovatsionlik kundalik professional faoliyatga koʻproq kiradi va nafaqat yakka tartibdagi korxonalarning, balki mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini rivojlantirish uchun asos boʻlib xizmat qiladi[1].

Yevropa zamonaviy taʼlim muhitida yetakchi oʻrinni muhandis kadrlarni tayyorlash egallab kelmoqda. Bugungi kunda innovatsion yondashuvga asoslangan taʼlimni amalga oshiruvchi muhandislik faoliyati yakuniy natijaga - kompetensiya bilan oʻlchanadigan bitiruvchilar faoliyatining sifatiga qaratilgan

o'quv jarayoni strukturasi shunday tashkil qilishni nazarda tutadi. Bo'lajak muhandislarni muhandislik tayyorlash uchun yangi avlod ta'lim standartlari tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim mazmuni allaqachon bitiruvchilarning muhandislik-konstruktorlik kompetentsiyalarini shakllantiradigan fanlarni o'z ichiga oladi, ular fanlararo, yaxlit xususiyatga ega bo'lib, bu talabalarni muhandislik muhandislik faoliyatiga tayyorlashga imkon beradi.

Oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining muhandislik tayyorgarligiga, shu jumladan muhandislik-konstruktorlik kompetentsiyalariga bo'lgan zamonaviy talablar ta'lim tizimining yaxlit yakuniy natijasiga erishishni nazarda tutadi, bu esa bitiruvchilarda umumashtirilgan bilim va ko'nikmalar, shaxsiy qobiliyatlarining birligi sifatida asosiy muhandislik-konstruktorlik kompetentsiyalarini shakllantirish uchun muhim vazifa hisoblanadi.

So'nggi yillarda yetakchi xorijiy mamlakatlarning ta'lim tizimida talabalarda innovatsionlik sifatlarini rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Buni Bronson, Merriyman (2010 y.), Ken Robinson (2007 y.), Fisher, Frey (2008 y.), Begetto, Kaufman (2013 y.), Ali (2011 y.), Treffinger (2008 y.) va boshqalar tomonidan olib borilgan ko'plab tadqiqotlar va ularning natijalaridan ko'rish mumkin.

Ta'lim tizimini tashkil etuvchilar har yili ta'lim muassasalarida yuqori samaradorlikka erishishga e'tibor qaratadi. Ana shu maqsadda o'quv dasturini ishlab chiqiladi, yangi o'quv darsliklari yaratiladi. Bu esa ham talabalar, ham o'qituvchilarni muhandislik o'sishlariga yordam beradi. Olib boriladigan amaliy harakatlar talabalarining yutuqlarga erishish, olg'a intilishga bo'lgan ehtiyojni muayyan darajada yuzaga keltiradi, ularning muhandislik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Dars mashg'ulotlarining avvaldan rejalashtirilishidan voz kechish, talabalarda tanqidiy, innovatsion fikrlashni rivojlantirishga, ijodiy fikrlashga, yangi g'oyalarni o'ylab topishga majbur qilish ta'lim olishga bo'lgan munosabatni o'zgartirish, ularni yutuqlarga erishishda rag'batlantirish asosiy omil bo'lib – innovatsionlik hisoblanadi.

Shaxsda innovatsionlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun dastlab "innovatsionlik" tushunchasining ma'noni tushunib olish talab etiladi. Ken Robinsonning fikriga ko'ra, "innovatsionlik – o'z qiymatiga ega original g'oyalar majmui" (Azzam, 2009-y.) sanaladi. Gardner esa o'z tadqiqotlarida innovatsionlik tushunchasini shunday izohlaydi: "innovatsionlik – shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo'lib, u o'zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma'lum amaliy qiymatga ega bo'lishi lozim".

Innovatsionlik bu - shaxsning yaratuvchanlik, ijodkorlik hislatlari bilan bog'liq ko'nikmalar majmui sifatida namoyon bo'ladi. Innovatsionlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Talabalarning ijodkorligi va innovatsionligi tafakkur va muloqot qilishlarida, hissiyot va tuyg'ularida, turli faoliyat turlarida o'z aksini topgan. Innovatsionlik iqtidorning muhim omili sifatida ham namoyon bo'ladi. Innovatsionlik o'z ichiga mavjud muammolarga nisbatan yuqori darajadagi sezgirlik, intiutsiya, natijalarni oldindan ko'ra bilish, fantaziya, tadqiqotchilik va refleksiyaning qamrab oladi. Qo'yilgan vazifaga faqatgina innovatsion ta'lim metodikasini maqsadli holda olib borish bilan erishish mumkin, bunda pedagogik jarayonning har birishtirokechisiga yangi bilimlarni tushuntirish, yaratish va undan samarali foydalanish uchun sharoit yaratishga imkon beradi. «Bugungi kunda innovatsion mutaxassislarni shakllantirish zamonaviy jamiyat ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biridir. Aynan shuning uchun ham so'nggi yillarda innovatsion ta'limni innovatsion rivojlanish shakli tadqiqotchi - pedagoglar tomonidan faol o'rganilib kelinmoqda» [2, 5].

Rivojlangan mamlakatlarda ijodkorlik doimiy amaliyot va raqobatdosh ustunlikning asosiy manbaiga aylanib bormoqda. Ijodkor shaxsning shakllanishi va rivojlanishi uning ichki va tashqi olami o'zgarishining o'zaro mos kelishi, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar hamda inson ontogenezi – tug'ilishidan boshlab to umrining oxiriga qadar uzluksizlik, vorisiylikni taqozo etadigan faoliyat mazmuniga bog'liq. Talaba shaxsining mutaxassis sifatida kasbiy kamol topishi, rivojlanishi o'z mohiyatiga ko'ra tizimli ijodiy jarayon tarzida namoyon bo'ladi. Deyarli har qanday ishlab chiqarish sohasida ijodiy salohiyatga ega bo'lgan kishi yakunda g'alaba qozonadi. Oliy ta'limda o'quv-tarbiya jarayonini innovatsion yondashuv asosida boshqarish bo'lajak mutaxassislarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, bilim va ko'nikmalarni shakllantirish salohiyatiga aylantirish orqali uning muhandislik ongida innovatsiyalarga bo'lgan munosabatni mustahkamlashga qaratilgan. O'quv jarayoniga innovatsion yondashish mamlakatimizda ta'limning innovatsion turi sifatida o'z mavqeini mustahkamlamoqda, uning asosiy yo'nalishi innovatsion fikrlashni rivojlantirish, innovatsion qobiliyat va intellektual salohiyatni rivojlantirish, zamonaviy muammolarni hal qilishda yangi yondashuvlarni izlashdir. Bu qoidalar innovatsion oliy ta'limni rivojlantirish milliy ta'lim tashabbusida o'z ifodasini topgan bo'lib, u ijodiy shaxsni rivojlantirish va uzluksiz ijodiy o'zo'zini rivojlantirish, o'z-o'zini takomillashtirishga qodir innovatorlarni yetishtirishni ustuvor vazifa sifatida belgilab beradi. Bu talabalarni innovatsion bilim olishga, o'z-o'zini yaratuvchisi va kelajagini yaratuvchisi bo'lishga undaydi» [5].

Jahondagi globallashtirish va ta'limning integratsiyalashuvi jarayonlarida bo'lajak muhandislarning innovatsion fikrlashga tayyorgarligini rivojlantirish masalasi

dolzarb vazifalardan biri sifatida belgilanmoqda. Xususan, AQShning Garvard universitetida tashkil etilgan Career Services markazi tomonidan ish beruvchilar o'rtasida o'tkazilgan ijtimoiy so'rov natijalariga ko'ra ishtirokchilarning 74,8% qismi malakali mutaxassisning muhandislik-konstruktorlik kompetentligini belgilovchi muhim me'zon sifatida innovatsionlik va nostandart tafakkur tarzi bilan bog'liq sifatlarini belgilagan. Singapurdagi Nan'yan texnologiya universiteti Biznes maktabida ham aynan shunga o'xshash so'rovnoma natijasida 62,5% ish beruvchilar bitiruvchining innovatsionlik sifatlarini muhim sifatlar qatoridagi uchlikka kiritishgan. Oliy ta'lim tizimida o'quv jarayonini Innovatsion yondashuv asosidashkil qilish hamda talabalar Innovatsionlik qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan o'qitish dasturlarini va texnologiyalarini takomillashtirib borish, shuningdek talabalarning Innovatsionlik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy axborot-metodik ta'minotni yaratish jarayon samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Askarov, I. B (2017). The main stages of preparing future vocational education teachers for research activities. *Eastern European Scientific Journal*, (5).
2. Askarov, I. B. (2017). Management and planning of the process of formation of research skills and abilities of future teachers of vocational education. *School of the Future*, (2), 10-15.
3. Askarov, I. B. (2017). Basic approaches and principles of preparing future vocational education teachers for research activities. *Current Research in the Modern World*, (2-6), 25-32.
4. Askarov, I. B. (2016). Preparation for research activities of the future teacher of vocational training. In *Teaching Excellence* (pp. 39-42).
5. Zakirova F.M., Pozilova Sh.X. Oliy ta'lim muassasasi o'qituvchilarini qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarida innovatsion o'qitish metodikasi. T.: Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, 2018, 9-bet.
6. Iskandarovich, UI (2021). Theoretical Fundamentals of Introduction of Electronic Educational Tools to the Educational Process. *Central asian journal of theoretical & Applied sciences*, 2 (1), 1-7.
7. Umirov, I. (2021). Pedagogical and psychological factors of using e-learning tools in the educational process. *Academic research in educational sciences*, 2(2).
8. Umirov, I., & Xamrakulov, Yo. (2021). Peculiarities of e-learning and their comparative analysis. *Society and Innovations*, 2(10 / S), 555-560.
9. Maslow, A. *The Farther Reaches of Human Nature* NY: Viking, 1971. Harmondworth, Eng: Penguin Books, 1973. Contents.
10. Закирова Ф. М., Позилова Ш. Х. Креативное обучение на курсах повышения квалификации преподавателей информатики высших образовательных учреждений // *Science for Education Today*. 2018. Т. 8.-№. 3. С. 23-36.

BO‘LAJAK MUHANDISLARNING TEXNOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY ELEKTRON TA’LIM VOSITALARINING O‘RNI

Umirov I.I.

JizPI, “Transport vositalari muhandisligi” kafedrası dotsenti

Tayanch soʻzlar: elektron taʼlim vositalari, uzluksiz taʼlim, dastur, darslik, multimediya, elektron ish, elektron portfel, elektron testlar, elektron maʼlumotlar bazalari, elektron topshiriqlari, elektron simulyatorlar, elektron darsliklar, elektron jadhamdallar.

Ключевые слова: электронные средства обучения, непрерывное образование, программа, учебник, мультимедиа, электронная работа, электронное портфолио, электронные тесты, электронные базы данных, электронные задания, электронные тренажеры, электронные учебники, электронные ресурсы.

Key words: electronic educational tools, continuous education, program, textbook, multimedia, electronic work, electronic portfolio, electronic tests, electronic databases, electronic assignments, electronic simulators, electronic textbooks, electronic resources.

Резюме:

Ushbu maqolada elektron taʼlim vositalari yordamida oliy taʼlim muassasalari talabalarining texnologik kompetentligini rivojlantirishning texnik, ijtimoiy-iqtisodiy hamda psixologik-pedagogik omillari koʻrib chiqilgan. Bunda elektron taʼlim vositalarini didaktik qoʻllab-quvvatlash tizimining tarkibiy qismlari ajratib koʻrsatilgan. Taʼlimni elektron taʼlim vositalari asosida tashkil etishning afzalliklari modeli hamda elektron taʼlim vositalari yordamida oʻquv jarayonini tashkil etishning asosiy muammolari koʻrsatib oʻtilgan.

Резюме:

В данной статье рассматриваются технические, социально-экономические и психолого-педагогические факторы развития технологической компетентности студентов высших учебных заведений с помощью электронных образовательных средств. Выделены компоненты системы дидактического обеспечения электронных образовательных средств. Показана модель преимуществ организации образования на основе электронных образовательных средств и основные проблемы организации образовательного процесса с помощью электронных образовательных средств.

Summary:

This article examines the technical, socio-economic and psychological-pedagogical factors of the development of technological competence of students of higher education institutions with the help of electronic educational tools. The components of the system of didactic support of electronic educational tools are distinguished. The model of the advantages of organizing education based on electronic educational tools and the main problems of organizing the educational process with the help of electronic educational tools are shown.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunida oliy ta’lim tizimi oldiga qator muhim hamdazifalar qo‘yilgan. Jumladan, mustaqil bilim olishni individuallashtirish, masofaviy ta’lim tizimi texnologiyasini, uning vositalarini ishlab chiqish hamda o‘zlashtirish, yangi pedagogik hamda elektron talim vositalari, tayyorgarlikning modul tizimidan foydalangan holda talabalarni o‘qitishni jadallashtirish ana shunday dolzarb hamdazifalar sirasiga kiradi. Shuningdek, oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ham Ta’lim sifatini ta’minlash jarayonlarini elektron ta’lim boshqaruv tizimini joriy qilish, milliy elektron ta’lim resurslari yaratilishini jadallashtirish, xorijiy elektron ta’lim resurslarini tarjima qilish ishlarini tashkil etish, ta’lim jarayonida elektron resurslar salmog‘ini bosqichma-bosqich oshirib borish, elektron o‘quv adabiyotlar yaratish, ularni mobil qurilmalarga yuklab olish maqsadida kutubxonalarda QR-kod yordamida elektron resurslar haqidagi axborotlarni joylashtirish tizimini yaratish, talabalar, o‘qituvchilar hamda yosh tadqiqotchilarning elektron ta’lim resurslari, zamonaviy ilmiy adabiyotlarning elektron kataloglari hamdama’lumotlar bazalaridan bepul foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish borasidagi ishlar rejalashtirilgan [1].

Fan, texnika hamda texnologiyalar taraqqiyotining bugungi darajasi bilan bo‘lajak muxandislarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish jarayoni orasidagi mavjud nomuvofiqlikni bartaraf etish zarurati oliy ta’lim tizimida zamonaviy pedagogik hamda elektron ta’lim vositalarining yetarli joriy etilmaganligi sababli yanada yuqori dolzarblik kasb etmoqda.

Hozirgi hamdaqtda elektron ta’lim faoliyati bilan bog‘liq jarayonlarga tobora ko‘proq e’tibor berilmoqda. Elektron ta’lim turli mamlakatlarda ta’lim faoliyatining turli jihatlariga tobora ko‘proq kirib bormoqda. Ushbu tendentsiya shundan iboratki, har bir zamonaviy rivojlangan davlat o‘qitishda elektron ta’limning ulushini maksimal darajada oshirishga e’tibor beradi.

Elektron ta’lim vositalarini joriy etish hamdatakomillashtirish eng muhim psixologik hamda pedagogik omillarni oldindan belgilab beradigan keng istiqbol darajasini aks ettiradi. Maqolada ishlatiladigan tadqiqotning asosiy usullari quyidagilardir: adabiyotni tahlil qilish, kuzatish, faktlarni taqqoslash, bashorat qilish kabilardir.

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida olib borilayotgan ijtimoiy, iqtisodiy islohatlar yuqori malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlash hamda Oliy ta’lim muassasalarining eng asosiy maqsadi oliy ta’lim sifatini ta’minlash, ya’ni sifatli, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashdan iboratdir. Axborotlarning tezkor yangilanishi davrida xar bir oliy ta’lim muassasasida ta’lim sifati masalasi,

ta'limning so'nggi yangiliklari, texnik vositalar hamdatexnologiyalar bilan boyitilishi, ta'limning zamonaviy ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuvi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun hozirgi kunda texnika oliy ta'lim muassasalarida o'z kasbiy faoliyati sohasida zaruriy bilimlarga ega bo'lgan hamdaulardan majmuaviy tarzda foydalana oladigan kadrlarni tayyorlash sifatiga yuqori talablarni qo'yimoqda. Bu talablar o'z navbatida mamlakatimizning jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyalashib borishi, milliy kadrlarimizning jahon mehnat bozori maydonlariga chiqib borishi jarayonlarida bo'lajak muhandislarda texnologik kompetentligini shakllantirishda elektron ta'lim vositalarini ta'lim jarayoniga keng joriy etishni taqozo etmoqda [2].

Ushbu jarayonning ustuvor yo'nalishi ikkita strategik maqsadga erishishni ta'minlaydigan ta'limni axborotlashtirishdir: AKTdan foydalanish asosida barcha turdagi ta'lim faoliyati samaradorligini oshirish hamdajamiat hayotining turli sohalarida mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirish turadi.

Shumunosabatbilanelektron ta'limvositalarinijoriyetishhamdarivojlantirish keng istiqbolga ega bo'lib, u nafaqat texnik, iqtisodiy-ijtimoiy, balki psixologik hamdapedagogik omillarni ham oldindan belgilab beradi.

Elektron ta'lim vositalarini ilgari surishning muhim omili rivojlangan axborot-ta'lim muhitiga ega bo'lgan ta'lim muassasalarining kuchli texnik hamdaaxborot infratuzilmasini yaratish, Internet texnologiyalarini joriy etish hamda(global, milliy, mahalliy) aloqa tarmoqlarini yaratishdir. O'quv ma'lumotlarining tubdan yangi texnologik vositalari hamdatashuvchilarini yaratish talabaning intellektual rivojlanishiga yo'naltirilgan innohamdatsion pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish hamdaamalga oshirishga yordam beradi. Ushbu texnologiyalar materialning intensiv taqdimoti, faol pozitsiyasi hamdatalabalarning yuqori mustaqilligi, doimiy ichki teskari aloqa (o'zini o'zi boshqarish hamdao'zini o'zi tuzatish), dialog, muammolilik bilan ajralib turadi.

Borgan sari ta'lim ijtimoiy tarmoqlari elektron ta'limni amalga oshirish uchun texnologik platforma sifatida foydalanilmoqda. Axborot texnologiyalari sohasidagi ijtimoiy tarmoq atamasi ko'p foydalanuvchilarning interaktiv veb-saytini anglatadi, uning mazmuni tarmoq ishtirokchilarining o'zlari tomonidan to'ldiriladi. Ijtimoiy tarmoqlar o'quv jarayonining barcha ishtirokchilariga ta'limning o'zaro ta'sir darajasini kuchaytirish hamdauning samaradorligini oshirish uchun ajoyib imkoniyat yaratadi. Bundan tashqari, ijtimoiy maydonni o'quv maydonchasi sifatida ishlatishning quyidagi afzalliklarini ta'kidlash mumkin: a) tanish muhit, b) ta'lim mazmuni hamdahamkorlik yaratish qobiliyati, c)elektron daftarlar, d) forumlar hamdae) suhbatlar.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Elektron ta'lim texnologiyalarini joriy etish hamdarivojlantirish shaxsni har tomonlama rivojlantirish uchun AKT salohiyatidan foydalanish yondashuvlarini ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi. Ushbu jarayon talabaniing faolligi hamdaaktivligini oshiradi; muqobil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, ham o'quv, ham amaliy hamdazifalarning yechimini topish strategiyasini ishlab chiqish ko'nikmalarini shakllantiradi; o'rganilayotgan ob'ektlarni, hodisalarni, jarayonlarni hamdaular o'rtasidagi munosabatlarni modellashtirish asosida qabul qilingan qarorlarni amalga oshirish natijalarini bashorat qilishga imkon beradi.

Talaba shaxsini kompleks rivojlantirish muammosini o'rganib, Ball G.O. bugungi kunda an'anaviy ta'limni insonparhamdarlik deb bilish mumkin emas, degan xulosaga keladi, chunki u o'quvchilarning ijodiy rivojlanishiga emas, balki faqat bilim, ko'nikma hamdamalakalar yig'indisining o'quv dasturiga muvofiq ularni o'zlashtirishga qaratilgan retseptiv-reproduktiv usullar bilan boshqariladi. Uning fikriga ko'ra, "Ta'limdagi gumanizm har bir o'quvchining individual xususiyatlarini, xususan, uning intilishlari hamda qiziqishlarini, qobiliyatlari darajasi hamdasifatini, temperament turi hamdaxarakter xususiyatlarini hisobga olishni o'z ichiga oladi" [11].

Texnologik kompetentsiyaning eng aniq hamdakeng qamrovli ta'rifi S.F.Exovda keltirilgan. "Texnologik kompetentsiya-texnologik madaniyatni umumbashariy madaniyatning ajralmas qismi sifatida o'zlashtirish bosqichlaridan biridir"[8].

G.K.Selevko texnologiyaning yuqoridagi ta'rifini aniq instrumental jarayonni nazorat qilish hamdabelgilangan maqsadlarga yerishish kafolati kabi muhim xususiyatlarga yega. "Texnologik kompetentligi" kategoriyasining mazmunini ochib berish uchun tadqiqotchilar tomonidan qo'llaniladigan yondashuvlarni ko'rib chiqib, uning muhim xususiyatlarini belgilaymiz [9].

A.V.Shatnix, S.F.Exovlar shaxsiy yondashuv mantiqida "texnologik kompetentsiya" kategoriyasi qobiliyatlar, Yu.S.Doroxin shaxsiy xarakteristikalar, A.N.Sergeev insonning universal xarakteristikasi, G.A.Xamatgaleehamdaajralmas shaxsiy hamdaprofessional sifat, O.A.Smolina mutaxassis shaxsining integrativ sifati, A.A.Verbitskiy hamda O.G.Larionohamdaning fikriga ko'ra, OTMning ta'lim jarayoni nafaqat mutaxassisning kometentsiyasini shakllantirishga, balki o'z-o'zini bajaradigan ijodiy shaxsni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak, bu esa kompetentsiyaka asoslangan hamdashaxsiy ta'limga yo'naltirilgan yondashuvlar o'rtasidagi munosabatni ko'rsatadi.

Bundan tashqari o'zbek olimlaridan I.B. Asqarov o'z ilmiy ishlarida an'anaviy o'qitish tizimi yangi ijtimoiy-iqtisodiy voqeyliklarda, I.B. Asqarov tadqiqot faoliyatida, I.B. Asqarov mehnat bozorida kasbiy faoliyat jarayonida mutaxassislar tayyorlashning ososiy bosqichlarida, I.B. Asqarov faoliyat davomida yuzaga keladigan muammolardan hamdamaliyotdan ajralgan bo'lib chiqdi. Bu kelajakdagi mutaxassislarning malaka darajasining zarur talablarga, ijtimoiy me'yorlarga hamd davlat ta'lim standartlariga muvofiqligini belgilaydigan ijtimoiy xususiyatlarni yaxshilashga to'sqinlik qiladi deb fikr yuritgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Axborot jamiyati rivojlanish bosqichida shaxsning o'zini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim paradigmasini o'zgartirish zarurati tug'iladi, uning asosiy mazmuni an'anaviy ta'lim tizimlarining ta'limning axborot modeliga yo'nalishini yengib o'tish hamda uni o'zgartirishdir. Bunday paradigma - bu talabani o'zining ichki ehtiyojlari hamdamotivlari, sub'ektiv tajribasi hamda individual psixologik xususiyatlari bilan o'quv jarayonining markaziy shaxsiga aylantiradigan hamda o'quv faoliyatini mustaqil ravishda bilim olish usullarini o'zlashtirishga qaratilgan shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasi hamda ularni amalda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish, shu bilan birga, talabalarining bilim faoliyatini tashkil etish hamda o'quv jarayonini individualizatsiya qilish hamda intensivlashtirish uchun o'qitishning tegishli uslublari, shakllari hamdavoitalarini tanlash o'qituvchining asosiy hamdazifalari bo'lishi kerak. Shu munosabat bilan elektron ta'limni tashkil etishning psixologik hamdapedagogik omillari katta ahamiyatga ega, ya'ni:

- ▶ tegishli psixik jarayonlarning psixikasining funksional jarayonlarini hisobga olish;
- ▶ talabalarining o'quv yutuqlarini baholashning maxfiyligi hamda ob'ektivligi tufayli talabalarining ijobiy ichki motivatsiyasini oshirish;
- ▶ og'zaki, vizual hamda audio ma'lumotlarning integratsiyasi orqali o'quv materialini idrok etish, tushunish hamda talqin qilishning intellektual hamda hissiy jarayonlarini faollashtirish;
- ▶ o'quv faoliyati turlari hamda ba'zi elektron ta'lim vositalardan oqilona foydalanish o'rtasida muvozanatni o'rnatish;
- ▶ o'quv shakli hamda o'quv materialini taqdim etish turining talabalar populyatsiyasining psixologik xususiyatlariga hamda ularni tayyorlash darajasiga muvofiqligi.

Elektron ta'lim amalda individual yondashuvni amalga oshiradi, o'quv materialini o'rganish uchun individual trayektoriyani tanlash imkoniyatini beradi, uning rivojlanish tezligini tartibga soladi hamda zamonaviy aloqa

texnologik vositalari, Masalan: elektron pochta yoki elektron forumlar o'qituvchining har bir talaba bilan samaraliroq ishlash imkoniyatini beradi.

Mahalliy hamdaxorijiy elektron ta'limning nazariyasi hamdaamaliyotini tahlil qilish o'quv jarayonini faollashtirish uchun elektron ta'lim vositalardan foydalanishning didaktik afzalliklarini aniqlashga imkon beradi. Bunga quyidagilar kiradi:

- talabalarining o'quv faoliyati mustaqilligi darajasini oshirishga e'tibor qaratish;
- pedagogik o'zaro munosabatlarning shaxsga yo'naltirilgan hamda individual yo'naltirilgan modellarini qo'llash;
- o'quv materialini loyihalash uchun grafik, audiovizual hamdaanimatsion ob'ektlardan foydalanish imkoniyati;
- topshiriqlar natijalarini qayd etish hisobiga talabalarining o'quv faoliyati monitoringini amalga oshirish;
- talabalarining o'quv yutuqlari natijalarini monitoring qilish, tahlil qilish hamdabaholash uchun turli xil fikr-mulohazalarni taqdim etish;
- interfaol rejimda o'quv hamdazifalarini hal qilish [5].

Elektron ta'limning asosiy muammosi - talabalarining mustaqil bilim faoliyatini tashkil etishda muhim rolni elektron ta'lim vositalari egallaydi. Elektron ta'lim vositalari elektron ta'limni didaktik qo'llab-quvhamdatlash tizimining tarkibiy qismlari bo'lib xizmat qiladi, ularning har bir elementi nafaqat tegishli ma'lumotlarning tashuvchisi, balki o'ziga xos funktsiyalar hamda didaktik hamda vazifalarni bajaradi.

Elektron ta'lim vositalari paydo bo'lishi bilan talabalarining ta'lim faoliyati o'zgartiriladi, bu nafaqat o'z-o'zini o'rganish jarayoniga, balki o'qituvchini masofadan boshqarishni hamda to'g'ridan-to'g'ri boshqarishni tashkil etish imkoniyati bilan individual guruh faoliyatiga aylanadi. Bu har bir talabaning o'qituvchi yoki talabaning o'zi belgilagan muayyan maqsadga erishish uchun individual reja asosida o'qish imkoniyatini yaratadi [17, 18, 19].

Biroq, elektron ta'lim vositalarining afzalliklari bilan bir qatorda ularni barcha ta'lim shakllarida qo'llash bilan bog'liq kamchiliklarni ham ta'kidlash kerak. A.V.Solovovning fikriga ko'ra. elektron vositalardan foydalanishning muhim kamchiliklari - bu ijtimoiy aloqalarning kamayishi, ijtimoiy o'zaro aloqalar individualizm. O'qituvchilar hamdatalabalar ma'lumot izlash hamdaulardan foydalanishda sezilarli erkinlikni ta'minlaydigan elektron vositalarni qo'llash natijasida ma'lum qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, ba'zi o'qituvchilar hamdatalabalar ko'pincha zamonaviy telekommunikatsiya vositalarining erkinligidan foydalana olmaydilar. Bundan

tashqari, ma'lumotlarning nochiziqli tuzilishi, noo'rin foydalanish bilan, o'quv materialini taqdim etishning asosiy oqimidan chalg'itishi mumkin. Bundan tashqari, har xil turdagi ma'lumotlarni namoyish qilish talabaniq diqqatini o'zgartirishi hamda muhim ma'lumotlarni o'tkazib yuborishi mumkin[6].

Tahlil hamda natijalar. Yuqorida aytib o'tilganlar bilan bog'liq holda, talabalar uchun elektron ta'lim vositalarini tanlash masalasini o'qituvchilar tomonidan, ushbu vositalarning o'quv jarayoniga mosligini hisobga olgan holda hal qilish kerak. Elektron ta'lim vositalari orqali talabalarda texnologik kompetentligilarni rivojlantrish tizimi quyidagilar orqali amalga oshiriladi.

Shu bilan birga, elektron ta'lim vositalari o'qitishdagi an'anaviy yondashuvlarning o'rnini bosmaydi, balki ularning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

O'qituvchi uchun asosiy narsa - bu ta'lim faoliyati turlari o'rtasida muvozanatni o'rnatish hamdao'quv jarayonida ba'zi elektron ta'lim vositalaridan oqilona foydalanishdir [9].

Elektron ta'lim vositalaridan foydalangan holda o'quv jarayonini tashkil etishning asosiy muammolari quyidagilardan iborat:

- ▶ o'quv materiallarini yetkazib berish usullari;
- ▶ talaba hamdao'qituvchi o'rtasidagi ta'limiy o'zaro munosabatlarning tabiati;
- ▶ o'qitishning tashkiliy shakllari hamdainteraktiv usullari;
- ▶ o'quv hamdabilim faoliyatini boshqarish usullari;
- ▶ talabalarning ta'lim yutuqlarini nazorat qilish hamdao'zini o'zi boshqarish usullari.

Elektron ta'lim vositalaridan foydalanish asosida o'quv jarayonini tashkil etishning asosiy usullarini ko'rib chiqishga o'tamiz.

Elektron ta'limning quyidagi turlari mavjud hamdakeng qo'llaniladi:

- ▶ mahalliy elektron ta'lim (elektron ta'lim yoki o'z-o'zini boshqarish elektron ta'lim);
- ▶ asenxron ravishda o'qituvchi rahbarligidagi masofaviy elektron ta'lim;
- ▶ real hamda qt rejimida masofaviy elektron ta'lim.

Ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari uchun umumiy bo'lgan axborot-kommunikatsiya maydoni ish jarayonlari hamdanatijalarini birgalikda baholash, har bir ishtirokchining rivojlanishini kuzatish hamdauning jamoaviy ijodga qo'shgan hissasini baholash imkonini beradi.

Elektron ta'lim vositalari asosida masofadan o'qitish o'quv materiallari hamda boshqa axborot ob'ektlarini, ommaviy axborot vositalarini, telekommunikatsiya texnologiyalarini yetkazib berishga xizmat qiladi. Bunday treningda talabalarga

Internetda joylashgan elektron o'quv qo'llanmalariga masofadan turib kirish imkoniyatini beradi, masalan: veb-sahifalar hamda portallar, masofaviy kurslar, elektron kutubxonalar, elektron ustaxonalar, elektron ensiklopediyalar, elektron lug'atlar, elektron ishlar hamda hokazolar [10].

Bunday turdagi o'quv jarayonida talabalarga doimiy ravishda elektron ta'lim vositalaridan foydalanishga ko'maklashib borish o'qituvchiga ko'plab hamdazifalarni yuklaydi. Bular quyidagilardir,

- ▶ konsultatsiyalar;
- ▶ individual yordam;
- ▶ masalalarni tahlil qilish;
- ▶ individual o'quv dasturini rejalashtirish;
- ▶ yetakchilik;
- ▶ hamdazifalarni belgilash;
- ▶ masofaviy guruh dinamikasini boshqarish;
- ▶ muddatlarni belgilash;
- ▶ topshiriqni bajargandan so'ng xatolarni tuzatish.

O'quv vaziyatlari jamoaviy fikr almashishga qaratilgan (g'oyalar, gipotezalar, qarashlar). Odatda, guruh a'zolari tomonidan o'zlarining fikrlarini bildirishni hamdatayyorlangan materiallarni taqdim etishni talab qiladigan hamdazifalar; umumiy muammoni hal qilishda hamkorlik qilish; loyihani birgalikda tayyorlash; debatlar hamdavirtual seminarlarda ishtirok etish.

Xulosa. Bo'lajak muhandislar tayyorlashda elektron ta'lim vositalarini ta'lim tizimida dunyoda yuz berayotgan integratsiyasi, globallashtirish hamdajamiatni axborotlashtirish jarayonlariga munosib javob oladi, shuningdek, faoliyatning aniq usullarini tizimlashtirish, umumlashtirishga yordam beradi, bu esa imkoniyatlarni ochib beradi. Shaxsni har tomonlama rivojlantirish hamda o'z-o'zini tarbiyalash uchun elektron ta'lim vositalaridan foydalangan holda o'quv jarayonini tashkil etish individual ish hajmini oshirishga sharoit yaratadi, talabaning o'z-o'zini o'rganish strategiyasi, uslublarini shakllantirishga yordam beradi.

Elektron ta'lim vositalaridan foydalanish mutaxassislikni o'rganish uchun ijobiy motihamdatsiyani oshirishga asos bo'lib, shu orqali talabalarning fanlarni o'lashtirishda faollashishiga sezilarli hissa qo'shadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish hamdaularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3775-son Qarori.

3. Р.Хамдамов, У.Бегимкулов, Н.Тайлоқов. (2010). Таълимда ахборот технологиялари. Олий таълим муассасалари учун ўқув қўлланма. ЎзМУ давлат илмий нашриёти, 120 б.

4. Дьяченко, С. А. (2007). Электронные средства обучения в деятельности преподавателя. Среднерусский вестник общественных наук, (2).

5. Пулатова, Д. Т. (2015). Таълим жараёнига электрон ахборот таълим ресурсларини жорий этишнинг педагогик шарт-шароитлари. Современное образование (Узбекистан), (7).

6. Йўлдошев Ж.Ғ. ва бошқалар (2008). Интерфаол таълим сифат кафолати. – Т.: «ЮНИСЕФ».,.

7. А.В.Шатних, С.Ф.Ехов. ИКТ в обучении: взгляд сквозь призму трансформаций // Образовательные технологии и общество (Educational Technology & Society). – 2012. – Т. 15, № 3. – С. 392–414.

8. С.Ф.Ехов. Трайнев И.В. Информационные коммуникационные педагогические технологии (обобщения и рекомендации): Учеб. пособие. – М.: Дашков и К°, 2009. – 280 с.

9. Г.К.Селевко. Интеллектуальные системы современного бизнес образования. – <http://fea2.hc.ru/~pmconsul/pub/pub4.php>

10. Балл Г.О. Гуманизация общего образования: общественная актуальность и психолого-педагогические ориентиры // Непрерывное профессиональное образование: проблемы, поиски, перспективы / Под ред. И.А. Зязюна. – К.: Выпол, 2000. – С. 134–157.

11. Ю.С.Дорохин. Электронное обучение: проблематика, дидактика, технология. – Самара: Новая техни-ка, 2006. – 464 с.

12. А.Н.Сергеев. Педагогические технологии в электронном образовательном пространстве: традиции и инновации // Образовательные технологии и общество (Educational Technology & Society). – 2013. – Т. 16, № 1. – С. 609–626.

13. Г.А.Хаматганиева. Развитие образовательных технологий в начальном профессиональном образовании: Автореф. дис. ¼ д-ра. пед. наук. – М., 2008. – 20 с.

14. О.А.Смолина. Разработка электронного учебника как компонента информационного образовательного пространства // Образовательные технологии и общество (Educational Technology & Society). – 2012. – Т. 15, № 3. – С. 464–478.

15. А.А.Вербитский, О.Г.Ларионова. Электронное обучение: инструменты и технологии. – М.: КУДИЦ-ОБРАЗ, 2005. – 640 с.

16. Daniyarovna, H. S. (2021). The Contents of Students' Independent Education and Methods of Implementation. Psychology and Education Journal, 58(2), 1445-1456.

17. Iskandarovich, U. I. (2021). Theoretical Fundamentals of Introduction of Electronic Educational Tools to the Educational Process. Central asian journal of theoretical & Applied sciences, 2(1), 1-7.

18. Umirov, I. (2021). Ta'lim jarayonida elektron ta'lim vositalarini qo'llashning pedagogik-psixologik omillari. Academic research in educational sciences, 2(2).

19. Умиров, И., & Хамракулов, Ё. (2021). Elektron ta'limning o 'ziga xos xususiyatlari hamda ularning qiyosiy tahlili. Общество и инновации, 2(10/S), 555-560.

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

EPILEPSIYA (TUTQANOQ) KASALLIGI ETIOLOGIYASI VA XURUJLARI

Umarova S.M.

Qo'qon davlat pedagogika instituti katta o'qituvchi

Tayanch so'zlar: epilepsiya, xuruj, infeksiya, jarohat, intoksikasiya, qo'zg'lish, tormuzlanish, talvasa, ekzogen va endogen omillar.

Ключевые слова: эпилепсия, припадок, инфекция, травма, интоксикация, возбуждение, заторможенность, судороги, экзогенные и эндогенные факторы.

Key words: epilepsy, seizure, infection, injury, intoxication, agitation, inhibition, convulsion, exogenous and endogenous factors.

Резюме:

Ushbu maqolada epilepsiya kasallikning o'zigi xos belgilaridan biri hushdan ketishi bilan davom etuvchi, talvasa hurujlari, kasallikning paydo bo'lishida faqatgina talvasali huruj shakliga ifodalanmay, balki epileptik kasallikning boshqa belgilarini ham namoyon bo'lishi haqida ma'lumot beriladi.

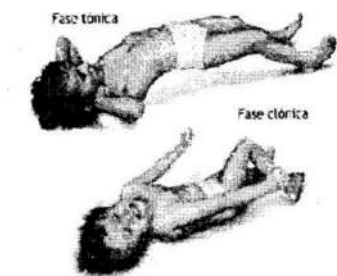
Резюме:

В данной статье приведены сведения об одном из специфических симптомов эпилепсии - судорожных приступах, продолжающихся обмороками, причем не только судорожной форме заболевания, но и других симптомах эпилептической болезни.

Summary:

This article provides information about one of the specific symptoms of epilepsy, convulsive attacks, which continue with fainting, and not only the convulsive form of the disease, but also other symptoms of epileptic disease.

Epilepsiya (tutqanoq) - ongning buzilish hurujlari, umumiy talvasalar va ruhiy faoliyatning o'ziga xos buzilishlari orqali namoyon bo'luvchi kasallikdir. Hozirgi kunda tutqanoq infeksiyalar, jarohatlar, intoksikasiyalar, miyada qon aylanishining buzilishi kabi qator sabablar natijasida yuzaga keluvchi bosh miya kasalliklari (epileptik kasallik)ning alohida nozologik shakli sifatida karalmoqda. Qayd etilgan zararli omillar asosiy asab faoliyati jarayonlari - qo'zg'alish va tormozlanishning buzilishiga olib keladi, natijada miyaning kimyoviy tuzilishi faolligini buzadi. Oxirgi paytda talvasalarga nasliy ta'sir asosidagi moyillik qo'llab quvvatlanmayapti. Aksincha, tutqanoqni odam rivojlanishining turli davrlarida ta'sir qiluvchi xilma-xil ekzogen (tashqi) omillar keltirib chiqarishi mulohazasiga

katta e'tibor berilmoqda. Kasallikning o'zigi xos belgilaridan biri hushdan ketishi bilan davom etuvchi talvasa hurujlaridir. Biroq kasallikning paydo bo'lishi faqatgina talvasali huruj shaklidagina ifodalanmay, epileptik kasallikning boshqa belgilari ham qayd qilinadi. Odatda, kasallik paydo bo'lishining quyidagi shakllari kuzatiladi.

- 1) katta hurujlar;
- 2) kichik hurujlar;
- 3) psixik ekvivalentlar;
- 4) xarakterning patologik o'zgarishlari.

Ko'pincha tutqanoq hurujlari to'satdan paydo bo'ladi, ammo hurujdan bir necha kun yoki bir necha soat avval bemorda bosh og'rig'i, bosh aylanishi, o'zini yomon his qilish va ta'sirchanlik kabi huruj oldi belgilari kuzatiladi. Huruj auran boshlanadi. Auraning quyidagi turlari tafovutlanadi: harakat, sensor, hid bilish, vegetativ, psixik va boshqalar. Harakat auras umumiy havotirlanish, yugurishga intilish kabi shakllarda ifodalanadi. Sensor aura eshituv yoki ko'ruv galyusinasiyalari (olovni ko'rish, qattiq baqirichni eshitish) shaklida namoyon bo'ladi. Psixik aura ko'proq bolalarda kuzatilib, affektlar, qo'rquv hurujlari ko'rinishiga ega bo'ladi. Yuqorida qayd etilgan auralar bosh miya yarim sharlardagi ma'lum darajada zararlangan qismni ko'rsatishi mumkin. Bazan epileptik bemorlar hurujdan oldin devorga suyanib olishga yoki karovotga yotishga ulguradilar, biroq ko'p hollarda oyoqdan chalingan kabi yiqilishadi va jarohatlar olishadi.

Katta hurujning tavsifi. Bemor hushdan ketadi, yiqiladi, baqiriradi yoki xirillaydi. Bosh yon tomonga burilib, og'iz qiyshayadi. butun badanga tonik talvasa tarqaladi. Og'izdan til tishlanganligi sababli ba'zan qon aralash ko'pik chiqadi. Ko'z qorachiqalari yuqoriga ketadi. kengayadi va yorug'likka ta'sirlanmaydilar. Dastlab nafas to'xtaydi, bemor oqaradi, so'ng sianoz (ko'karish) paydo bo'ladi. Tonik talvasalar bir necha soniyadan yarim daqiqagacha davom etadi, so'ng butun badanga klonik titroq yoviladi. Ko'pincha ixtiyorsiz sivdik ajralishi kuzatiladi 2 daqiqadan 5-10 daqiqagacha davom etuvchi hurujdan keyin uzoq uyqu kuzatiladi. Uyg'ongandan so'ng bemor nima bo'lganini eslay olmaydi faqatgina qattiq bosh og'rig'i charchoq va holsizlikni sezadi. Ko'pincha tutqanoqlar turlicha chastotaga ega (har kungidan to'yiliga bir necha marta bo'lib o'tadiganlargacha). Tutqanoqning ba'zi og'ir shakllarida birin-ketin kelib sutkada 50 martagacha kelishi mumkin. Mazkur holat epileptik status nomini olgan bo'lib, bemorning o'limi bilan yakunlanishi mumkin.

Kichik hurujlar, hushdan ketish, oqarish va nigohini oldinga qaratilishi ko'rinishida namoyon bo'ladi. Qisqa vaqtli hushdan ketish natijasida bemor qo'lida turgan narsalarni tushirib yuboradi, nutqi to'xtaydi. O'ziga kelgandan so'ng bemor nima bo'lganini bilmagan holda o'z ishini, boshlangan suhbatni davom ettiradi. Bir o'qituvchi o'quvchisining xuruj paytidagi holatini quyidagicha tasfirlab berdi: "O'qish yoki yozish ishlari bilan mashg'ulot paytida to'satdan oqaradi. Ko'zlari "shishalanadi", nazari harakatsiz qotib qoladi, chaqiriqqa javob bermaydi. Bir necha daqiqadan so'ng esa o'ziga keladi va ishini davom ettiradi. U bilan nima bo'lgani so'ralganda boshi aylanganini aytadi".

Psixik aynishlar. Bazan tutqanoq bilan kasallanganlarda huruj o'rniga hushdan ketishining o'ziga xos holati paydo bo'ladi. Bu vaqtda ular atrofdagi borliqni, yarim ongsizlik holatda idrok etishadi, maqsadsiz ko'cha aylanishlari, boshqa shaharga ketishlari, bazan bir qator bemani xatti-harakatlar (mulkga zarar keltirish, jarohatlash va b.) qilishi mumkin. Odatda, bemor o'ziga kelgandan so'ng hech nimani eslay olmaydi. Psixik ekvivalentlar bir necha soatdan bir necha kungacha davom etishi mumkin. Mazkur holatlarning turlaridan biri uyquda yurish (somnam bulizm) bo'lib, bu holat xalq orasida oyparastlik deb ataladi. Bu patologik holatda bola kechqurun "uyg'onib", yarim ongsizlik holatida ko'chaga chiqib, tomga chiqishi, karnizda, devor ustida yurish kabi bir qator maqsadsiz xatti-harakatlar qilishi mumkin. Shuni aytib o'tish darkor-ki, po'stloq osti ustunlari va orqa miya mexanizmlarini qo'zg'alganligi sababli bu xatti-harakatlar maksimal aniqlikda bajariladi. Bemorning harakatlari go'yoki avtomatik xarakterga ega bo'lib, bu payt tormozlanish holatida bo'lgan po'stloq nazoratidan holi bo'ladi. Tutqanoqning huruj o'rniga xilma-xil holatlar ko'rinishida ro'y berishi turli ko'rinishlarga ega bo'ladi. Ba'zan, huruj bemor qichqirishlari bilan birga keladigan oldinga intiluvchan yugurishda namoyon bo'lishi mumkin.

Epileptiklar xarakteri. Tutqanoq bilan kasallanganlar o'ziga xos xarakter xususiyatlarga (epileptik xarakter) ega. Bazan tutqanoqning yashirin shakllarida xarakter xususiyatlari kasallikning yagona belgilari bo'lib, uning asosida alohida hollarda talvasali hurujlar kabi yaqqol belgilar kelib chiqishi mumkin. Tutqanoqqa chalingan odamlarga ko'pincha g'azab affektlari (patologik jahldorlik), qo'pollik, qattiqlik, bolalarda hayvonlarni qiynash, o'zidan kichik yoshdagilarni tahqirlash kabilarda namoyon bo'luvchi sadizm xususiyatlari xos. Epileptiklar odatda tez o'zgaruvchan bo'lib, "yomon" va "yaxshi" qayfiyatlar xos. Huruj yaqinlashgan sari qayfiyat g'amgin bo'lib, zerikish o'sadi, affektiv portlashlar ko'payadi. Tutqanoqqa chalinganlarga xulq-atvor stereotipiyasi xos bo'lib, ular yangi shart-sharoitlarga qiyinchilik bilan moslashadilar. Shu sababli, qayd etilgan mayda o'zgarishlar ham ularning asabiga tegadi. Ularga pedantizm (sinchkovlik), mayda gaplik xosdir. Ko'p hollarda ular ishga ishtiyoq bilan kirishadilar, biroq

ularning ish tempi va maxsuldorligi pastdir. Odatda, huruj chastotasi past bo'lgan bolalarda intellekt va tafakkur o'zgarishga uchramaydi. Biroq, po'stloqni tamoman ishdan chiqishini keltirib chiqaruvchi ko'p qaytalanadigan hurujlar natijasida tafakkurning sekinlashuvi, intellektning pasayishi aqli zaifligacha bo'lgan (epileptik demensiya) yuzaga kelishi mumkin. Ruhiy degradasiya holatlari mavjud ba'zi o'quvchilar maxsus (yordamchi) maktablarga o'tkaziladi.

Hurujning patogenezi. Tutqanoq huruji asosini bosh miya yarim sharlari po'stlog'ida joylashgan yuqori tonusli patologik turg'un o'zgarish o'chog'i tashkil etadi (I.P.Pavlov). Baza mazkur o'choq butun po'stloqni ta'sirlantiradi. Birinchi qo'zgalish (talvasa)dan so'ng tormozlanish paydo bo'lib, uni hurujdan keyingi uyqu bilan ifodalash mumkin. Turg'un qo'zgalish o'chog'ini bosh miya yarim sharlari po'stlog'iga yo'naltirilgan turli patologik impuls ta'sirida yuzaga keladi deb taxmin qilish mumkin. Bu ta'sirlovchilar meningo-ensefalit, chandiq, miya o'smasi, suvakning singan qismning, jarohatning bosimi yoki turli xil toksinlarning ta'siri natijasidagi yallig'lanish jarayoni asosida yuzaga kelishi mumkin. Tutqanoqning boshqa ko'rinishlarining patologik asosida ham qo'zgalish va tormozlanish jarayonlari orasidagi muvozanatning yo'qolishi yotadi. Ayniqsa, kasallarning og'ir shakllarida huruj mexanizmi neyrodinamik buzilishlar asosida yuzaga keladi, ammo neyrodinamik buzilishlarning o'zi miya to'qimasining tuzilishini o'zgarishi asosida vujudga kelishi mumkin. Surunkali kechuvchi tutqanoq shakllarida bu o'zgarishlar keskin ko'rinishga ega bo'ladi.

Davolash-pedagogik tadbirlar. Tutqanoqni davolashda brom, hamda kalsiy preparatlari qo'llaniladi. Parhez va kun tartibi tayinlanadi. Bolalarni qo'zgatuvchi ichimliklar choy, kofe, alkogol ichimliklarini hamda ko'p miqdorda go'sht maxsulotlarini berish man etiladi. Bolani jismoniy yoki ruhiy toliqtirish man etiladi. Defektolog-o'qituvchi sinfdagi o'quvchida tutqanoq huruji yuzaga kelganda vaziyatni qo'lga olishi darkor. Avvalam bor bolani kuchli talvasa paytidagi turli jarohatlar olishini oldini olish kerak. Bola boshini ko'tarib turish, tagiga yumshoq narsa to'shish maslahat beriladi. Tilni tishlab olishini oldini olish uchun dastro'mol yoki sochiqdan tayyorlangan jgutni ikki jag' orasiga qo'yish darkor. Huruj paytida suv yoki turli dori-darmonlarni ichirish qat'i man etiladi, chunki bu hollarida bola shisha idishni tishi bilan sindirib yuborishi yoki suyuqlik nafas yo'llariga tushib aspirasiyani keltirib chiqarishi mumkin. Dastlab bolani tor kiyimlardan ozod qilish kerak. Boshqa o'quvchilar huruj kechishini kuzatmasliklari maqsadga muvofiq, buning uchun hurujoldi belgilar aniqlanganda kasal o'quvchini zudlik bilan shifokor yoki o'qituvchilar xonasiga olib borish zarur. Agar huruj to'satdan sinftonada boshlansa, o'quvchilarni koridorga olib chiqish zarur, chunki o'tkir huruj paytida bolani joyini almashtirish va umuman uni bezovta qilish mumkin.

emas. O'tkir davr (talvasa)dan keyin bemorga izolyatsiyalangan, tinch joyda uxlash uchun sharoit yaratish dardkor.

Bu bolalarni maktabda o'qitish imkonini uning nevropsixik sohasining holatiga bog'liq. Aqliy rivojlanishning degradatsiyasi bilan birga davom etuvchi surunkali tutqanoqqa chalingan bolalarni maxsus (yordamchi) maktablarga o'tqazish va davo tadbirlarini qo'llash shart. Biroq tutqanoqni barcha hollarda ham o'qituvchiga maxsus korreksiyalovchi tadbirlarga katta e'tibor berishi lozim. Ma'lumki, qator hollarda epileptik bolalar xarakter o'zgarishlari va intellektning pasayishi kuzatiladi. Ba'zi bolalarda og'ir astenik holat, psixik nog'ironlik bilan bog'liq tushkunlik (depressiya) rivojlanadi. Bu hollarda shifokor va o'qituvchilarning o'rni kattadir. Ayniqsa, bolaning psixik tonusini ko'tarish, unda qayfiyat turg'unligini mustahkamlash, holatini yaxshilash imkoniyatiga ishonchni mustahkamlashga yo'naltirilgan suhbat shaklidagi psixoterapevtik tadbirlar katta ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Ture Yonson "Inklyuziv ta'lim"- "Opereyshen Mersi" Toshkent-2003 yil. O'qituvchilar uchun qo'llanma.
2. "Maktablar hamma uchun"- "Bolalarni qutqaring jamg'armasi" -2002 yil.
3. Umarova, S., A. Ortikova, and M. Axmedova. "Conditions for the occurrence of conflicts in labor teams and methods of conflict analysis." *Science and innovation* 2.B1 (2023): 326-333.
4. Umarova, S. M. "First Aid for Bleeding." *Journal of Innovation, Creativity and Art* 2.1 (2023): 172-175.
5. Umarova, S. M. "Protecting the Environment of Uzbekistan from Environmental." *Emergencies Journal of New Century Innovations* 3.4: 130-135.
6. Umarova, Sabxon Minovarovna, and Xurshida Murodova. "Duduqlanishning kelib chiqish sabablari va oldini olish." *Интернаука* 4-3 (2020): 57-58.
7. Minavvarovna, Umarova Sabxon. "Etiology of Mental Retardness." *International Journal on Orange Technologies* 3.9 (2021): 44-47.
8. Minavvarovna, Umarova Sabxon. "Psycho-physiological characteristics of the development of speech-impaired children." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.3 (2023): 524-529.
9. Minavvarovna, Umarova Sabxon. "Basic pathology of children's Brain." *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan* 1.6 (2023): 271-276.
10. Minavvarovna, Umarova Sabxon. "The main types of human work and their impact on the human body." *Journal of new century innovations* 20.4 (2023): 74-78.
11. Saidakhmatova Sadokat Usmonjon kizi. (2023). Gnoseology – philosophical teaching about knowledge. *Development and innovations in science*, 2(10), 13–16. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8416402>
12. "Journal of science-innovative research in uzbekistan" jurnali volume 1, issue 6, 2023. September ResearchBib Impact Factor: 8.654/2023 issn 2992-8869 277 the concept of existence and its main types Saidahmatova Sadoqat Usmonjon qizi – Tashkent State Pedagogical University Teacher
13. The essence of philosophy in science and worldview Saidahmatova Sadoqat Usmonjon daughter Tashkent State Pedagogical University Teacher Volume 2, | Sep _ 2023 Science Promotion.

O'ZBEKISTONDA NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNI HUQUQLARINI QO'LLAB-QUVVATLANISHI

Yuldosheva D.

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Maxsus pedagogika kafedrasi katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: abilitatsiya, integratsiyalash, protezlash, tiflotexnik vositalar'karreksiya, imo-
ishora tili va reabilitatsiya muhtoj sudotarjima, surdotexnik vositalar.

Ключевые слова: абилитация, интеграция, протезирование, тифлотехнические средства,
коррекция, язык жестов и реабилитация, перевод молока, методы языка жестов.

Key words: habilitation, integration, prosthetics, typhlotechnical means, correction, sign language
and rehabilitation, milk translation, sign language techniques.

Резюме:

Mazkur maqolada mamlakatimizda nogironligi bo'lgan shaxslarni huquqlarini qo'llab-
quvvatlanishi, nogironligi bo'lgan shaxslarning munosib turmush kechirishi, jamiyat hayotida faol
ishtrok etishi, o'z salohiyatini namoyish etish uchun sharoit yaratishi. Shu munosabat bilan xalqaro
tamoyillar va milliy qununchilik tajribamizdan kelib chiqib nogironligi bo'lgan shaxslarning
huquqlari va manfaatlarini himoyalash bo'yicha yangi qunun ishlab chiqish va qabul qilish
zarurati yuzaga keldi. Qo'mitamiz tomonidan ishlab chiqilgan "Nogironligi bo'lgan shaxslarning
huquqlari to'g'risida"gi yangi qonun loyihasida ana shunday ustuvor vazifalar o'z ifodasini topgan.

Резюме:

В этой статье в нашей стране должны быть поддержаны права инвалидов, инвалиды долж-
ны жить достойной жизнью, активно участвовать в жизни общества, создавать условия для
проявления своего потенциала, который необходимо развивать и перенимать. Новый закон о
защите прав и интересов инвалидов. Такие приоритеты выражены в новом проекте закона
«О правах инвалидов», разработанном нашим комитетом.

Summary:

In this article, the rights of persons with disabilities should be supported in our country, persons
with disabilities should live a decent life, actively participate in the life of society, and create
conditions for demonstrating their potential. there was a need to develop and adopt a new law on
the protection of the rights and interests of persons with disabilities. Such priorities are reflected in
the new draft law 'On the rights of persons with disabilities' developed by our committee.

Jamiyat taraqqiyoti bevosita unda yashayotgan insonlarning xatti-
harakatiga bog'liq hisoblanadi. Jamiyatning har bir a'zosi uning taraqqiyotiga
va farovonligigi o'zining hissasini qo'shishni xoxlaydi. Lekin xamisha ham

insonda xohish, istak va uni amalga oshirishdagi xatti-harakatlar bir-biriga mutanosib bo'lovermaydi. Jamiyat hayotida shunday bir insonlar borki, ular o'z imkoniyati va qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish uchun alohida etiborga muhtoj nogironligi bo'lgan shaxslardir. Nogironligi bo'lgan shaxslarga munosabatlar jamiyatning taraqqiy etib borishi jarayonida o'zgarib borgan.

Tug'ma xastalik yoki hayot davomida orttirilgan biror og'ir xastalik yoki favqulodda holatlar tufayli mehnat qobiliyatini yo'qotgan inson o'zgalarning doimiy ko'magi mehr-e'tiboriga muhtoj bo'ladi. Ma'lumotlarga ko'ra, bugun sayyoramizda nogironligi bo'lgan salkam bir milliardga yaqin shaxs hayot kechirmoqda. Yurtimizda ularning soni 670 ming nafardan ortiq. Mamlakatimizda aholining ushbu qatlamini ijtimoiy himoya qilish, keksalar, pensionerlar, nogironligi bo'lgan bolalar va kattalarga tibbiy-ijtimoiy yordamning barqaror tizimini yaratish ishlari jadal davom etmoqda.

Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini ta'minlash va himoya qilish masalalari O'zbekiston Respublikasining 200 dan ortiq (Konstitutsiya, 40 dan ortiq qonun, 160 dan ortiq qonunosti hujjatlari) normativ-huquqiy hujjatlari bilan tartibga solinib kelinmoqda.

Milliy qonunchiligimizga ko'ra, davlat nogironligi bo'lgan shaxslarning turmush faoliyatining cheklanganligini baholash asosida, ularning ijtimoiy yordam va himoyaga bo'lgan ehtiyojlari hisobga olinishi ta'minlanishini, nogironligi bo'lgan shaxslarni reabilitatsiya qilish, ijtimoiy himoya qilish dasturlari amalga oshirilishini, ularning jamiyat bilan uyg'unlashishi uchun sharoitlar yaratilishini ta'minlash bo'yicha aniq choralar ko'rilishini kafolatlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5270-son Farmoni, 2018-yil 5-maydagi Farmon bilan tasdiqlangan "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganining 70 yilligiga bag'ishlangan Tadbirlar dasturi", 2020-yil 22-iyuldagi Farmon bilan tasdiqlangan "Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining Milliy strategiyasi"ni shular jumlasiga qo'shish mumkin.

Eng muhimi, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev 2021-yil 22-fevralda BMT Inson huquqlari bo'yicha kengashining 46-sessiyasida imkoniyati cheklangan shaxslarning o'z qobiliyatini to'la ro'yobga chiqarish masalalari bo'yicha Mintaqaviy kengash tuzish taklifini xalqaro hamjamiyat e'tiboriga havola etib, O'zbekistonda alohida ehtiyojga ega bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratilayotganini ta'kidlagan.

Shunga ko'ra, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 28-apreldagi qarori bilan "Ijtimoiy himoyaga muhtoj ayrim toifadagi fuqarolarga nafaqa tayinlash bo'yicha davlat xizmatlari ko'rsatishning ma'muriy reglamenti" tasdiqlanib, 2021-yil 1-avgustdan boshlab ijtimoiy himoyaga muhtoj ayrim toifadagi fuqarolarga nafaqa tayinlash bo'yicha davlat xizmatlari ko'rsatila boshlangan.

Yoki, Vazirlar Mahkamasining qarori bilan Hukumat huzurida doimiy faoliyat yurituvchi Nogironligi bo'lgan shaxslar ishlari bo'yicha idoralararo kengash tashkil qilingan hamda 2021-yil 29-mayda Oliy Majlis Senatining majlisida Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi tomonidan ishlab chiqilgan "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyani ratifikatsiya qilish haqida"gi Qonun loyihasi muhokama qilinib, tasdiqlangan.

Davlatimiz rahbari tomonidan 2017-yil 1-dekabrda tasdiqlangan "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5270-son Farmonining ahamiyatini alohida ta'kidlash lozim.

Qayd etilgan Farmonga muvofiq "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish hamda ularning huquq va erkinliklarini himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar" dasturi ishlab chiqilgan bo'lib, bunda, nogironlikni barvaqt aniqlash va oldini olish, nogironligi bo'lgan shaxslarga tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish, ularni kasbga o'qitish va ishga joylashtirish sohasidagi ishlarning samaradorligiga alohida e'tibor qaratilib, nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirishning bir qator asosiy yo'nalishlari belgilab berilgan.

Darhaqiqat, mamlakatimizda so'nggi yillarda nogironligi bo'lgan shaxslarga bo'lgane'taborkundankunga ortib bormoqda. Buning isboti sifatida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning 2017-yil 1-dekabrda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni bu boradagi ishlarda muhim huquqiy asos bo'lmoqda. Mazkur hujjatda belgilangan chora-tadbirlar izchillik bilan hayotga tatbiq etilishi natijasida keyingi yillarda 64 ming nafar yolg'iz keksa, pensioner va nogironligi bo'lgan shaxs uйда tibbiy-ijtimoiy xizmat bilan qamrab olindi. Rehabilitatsiya texnik vositalari va protez-ortopediya buyumlariga muhtojlarga 100 ming dona shunday vosita etkazib berildi. Tibbiy-ijtimoiy muassasalarda 200 mld so'mlikdan ko'proq qurilish ta'mirlash ishlari amalga oshirildi. Xitoy ajratgan grant mablag'lari hisobiga Jizzax, Navoiy, Namangan, Samarqand va Toshkent viloyati nogironligi bo'lgan shaxslarni rehabilitatsiya va protezlash

hududiy markazlariga 4,7 million dollarlik zamonaviy tashxislash va davolash asbob-uskunalarini o'rnatildi. Shu bilan birga sohada echimini kutayotgan vazifalar ham talaygina. Jumladan, protezlash yo'nalishlari bo'yicha tizimli tarzda ilmiy izlanishlar olib borilmaganligi sababli soha rivoji to'xtab qolgan. Nogironligi bo'lgan shaxslarni tibbiy-ijtimoiy reabilitatsiya xizmati bilan qamrab olish ko'rsatgichi juda past. Ya'ni har yili bor yo'g'i 3%dan ko'proq bemorga bu yo'nalishda tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatiladi.

Prezidentimizning shu yil 2-mart kuni qabul qilingan "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 5 ta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi farmonida bu yo'nalishda amalga oshiriladigan ustuvor vazifalar belgilab berildi. Bu chora-tadbirlarni hayotga tatbiq etish zimmamizga katta mas'uliyat yuklaydi. Avvalo zamon talabidan kelib chiqib, sohaning huquqiy asosini takomillashtirish dolzarb ahamiyatga ega.

Shuni aytish kerakki, "O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida"gi yangi tahrirdagi qonun qabul qilganiga. Mazkur hujjatda nogironlikka, asosan, tibbiy tushuncha sifatida yondashilib, bunday insonning jamiyatga faol integratsiyalashuvini ta'minlash borasida huquqiy asoslar etarli darajada aks ettirilmagan. Vaqt o'tishi bilan sohaga yangicha yondashuvlar kirib kelmoqda. Masalan, BMT ning nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyaga muvofiq, "nogiron" so'zi o'rniga "nogironligi bo'lgan shaxs" atamasi tatbiq etildi. Bundan maqsad, nogironligi bo'lgan shaxslarning munosib turmush kechirishi, jamiyat hayotida faol ishtrok etishi, o'z salohiyatini namoyish etish uchun sharoit yaratishdir. Shu munosabat bilan xalqaro tamoyillar va milliy qonunchilik tajribamizdan kelib chiqib nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari va manfaatlarini himoyalash bo'yicha yangi qonun ishlab chiqish va qabul qilish zarurati yuzaga keldi. Qo'mitamiz tomonidan ishlab chiqilgan "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi yangi qonun loyihasida ana shunday ustuvor vazifalar o'z ifodasini topgan. Loyihada BMT ning nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya talablaridan kelib chiqib, nogironligi bo'lgan shaxslarni huquqlarini muhofazalash sohasida zamonaviy uslublar, xalqaro standartlarni joriy etish masalalariga ustuvor e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, milliy qonunchilikda "nogironlik" belgisi bo'yicha kamsitish, nogironligi bo'lgan shaxslarning nodavlat-notijorat tashkilotlari, protez ortopedik buyumlari, abilitatsiya, sutdotarjima, surdotexnik vositalar, tiflotexnik vositalar kabi yangi tushunchalar birinchi marta aks ettirilmoqda. Xususan, nogironlik-kassalik, shukastlanish, mayib-majruhlilik, baxtsiz hodisalar

tufayli butunlay yoki ma'lum muddat mehnat qobiliyatini yo'qotish. Jismoniy yoki aqliy nuqsonlarni borligi sababli ijtimoiy yordam va himoya muhtoj shaxs nogiron hisoblanadi. O'zbekistonda nogironlik Tibbiy mehnat ekspertiza komissiyasi tomonidan (TMEK) tomonidan belgilanadi. Nogironlik mehnat qobiliyatini yo'qotish darajasiga qarab 3 guruhga bo'linib, vaqtincha (6-12 oy) yoki muddatsiz qilib tayinlanadi. Shuningdek, 1-guruh nogironiga mehnat qobiliyatini butunlay yo'qotgan va boshqalarning doimiy parvarishi, yordami va nazoratiga muhtoj bo'lgan shaxslar; 2-guruh nogironligiga mehnat qobiliyatini butunlay yo'qotgan lekin boshqalarning doimiy parvarishiga muhtoj bo'lmagan shuningdek, mehnat turidan qat'iy nazar unda uzoq muddat iashlay olmaydigan shaxslar; 3-guruh nogironligiga mehnat qobiliyati sezilarli darajada pasaygan shaxslar kiradi. Nogironlar davlat nafaqasi bilan ta'minlanadi, zarur bo'lganda davolanadi, ularga protezlar beriladi, ishga, maxsus maktablarga joylashtirish uchun sharoit yaratiladi. Nogironlarni tibbiy, ijtimoiy va kasbiy reabilitatsiya qilish orqali hayotga, mehnatga jalb qilish dolzarb masala hisoblanadi. Shuning uchun ham hukumatimiz tomonidan nogironligi bo'lgan shaxslarning munosib hayot kechirishi uchun ko'chalarda, jamoat joylarida, bino va inshootlarga kirib chiqishda, jamoat transportidan foydalanishda muayyan qulayliklar yaratilmoqda va yana ham kengaytirilmoqda. Bundan tashqari nogironligi bo'lgan shaxslarga yashash joyini mustaqil tanlash va yashash joyidan qat'iy nazar, ijtimoiy va boshqa turdagi xizmatlardan foydalanish huquqini ta'minlash to'g'risida alohida qonun hujjatlari ajratilishi, uy-joy, imtiyozli ipoteka kreditlarini olishda ularga ustunlik berilishi, imkoniyatiga mos yashash sharoitiga ega bo'lish huquqini ta'minlanishi, shuningdek nogironligi bo'lgan shaxslar shu jumladan katta yoshdagilarning savodxonligini oshirish maqsadida viloyatlar, tumanlar markazlarida umumta'lim maktablari negizida imo-ishora tili va Brayl alifbosini o'rgatish bo'yicha mutaxassislarni kengroq jalb qilinishi, shuningdek, 2018-2019-o'quv yilidan boshlab oliy ta'lim muassasalariga abituriyentlarni qabul qilishning umumiy sonidan nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qo'shimcha ravishda 2%li kvota ajratish tartibining joriy etilishi mamlatimizda nogironli bo'lgan shaxslarga e'tiborning g'oyat kattaligidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, 1992-yilda Birlashgan Millarlar Tashkiloti Bosh assambleyasida 3-dekabr "Xalqaro nogironlar kuni" sifatida e'lon qilinishi bu boradagi qarashlarning, amalga oshiriladigan ishlarning, rivojlantiriladigan sohalarining dastlabki ilk tamal toshi bo'ldi desak adashmagan bo'lamiz. Chunki, so'nggi yillarda taraqqiylashib kelayotgan navqiron mamlakatimiz ham rivojlangan davlatlarning bu boradagi ishlaridan andoza olgan holda

Nogironligi bo'lgan shaxslarni huquqlarini himoya qiladigan ko'plab qonun hujjatlarini, dasturlarini ishlab chiqmoqda va ijtimoiy hayotga keng targ'ib qilib kelmoqda. Demak, xulasa qilish mumkimki davlatimiz tomonidan nogironligi bo'lgan shaxslarga qaratayotgan e'tabori yuqoridagi so'zlarning isboti. Amalga oshirilayotgan va qilinayotgan sa'y-harakatlardan asosiy va dolzarb masala nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyatga, hayotga integratsiyalashuvini yana ham faollashtirish, ularni huquqlarini himoya qilish. Asosiy maqsad, nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va jamiyatimizda inson huquqlari va manfaatlari muhofazasiga oid chora-tadbirlarni kuchaytirish va kengaytirish hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. TureYonson - "Inklyuziv ta'lim" - Opereyshen Mersiy", Toshkent-2003 yil. O'qituvchilar uchun qo'llanma.
2. Roy MarknKonki "Inklyuziv sinflarda o'quvchilar ehtiyojlarini anglash va bu ehtiyojlar qondirish" Toshkent-YUNESKO-2004yil. .
3. "Maktablar hamma uchun" - "Bolalarni qutqaring jamg'armasi" tomonidan chop etilgan -2002 yil.

BO‘LAJAK DEFEKTOLOGLARNI OILA BILAN ISHLASHGA TAYYORLASHNING NAZARIY ASOSLARI

Shermatova Y.S.

Qo‘qon davlat pedagogika instituti

Maxsus pedagogika kafedrasi katta o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: oila, sharq mutafakkirlar, noto‘liq oila, to‘liq oila, inklyuziv ta‘lim.

Ключевые слова: семья, восточные мыслители, неполная семья, полная семья, инклюзивное образование.

Key words: family, eastern thinkers, incomplete family, complete family, inclusive education.

Резюме:

Ushbu maqolada defektologlarni oila bilan ishlashga tayyorlashning nazariy asoslari, Kompetentlikka yo‘naltirilgan kasbiy ta‘lim – bu ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ta‘limiy va pedagogik shartlar asosida vujudga kelgan ta‘limdagi ob‘yektiv hodisalari, sharq mutafakkirlarining oila bilan ishlashga doir ishlari berilgan.

Резюме:

в данной статье излагаются теоретические основы подготовки логопедов к работе с семьей, компетентностно-ориентированное профессиональное образование является объективным явлением в образовании, возникшим на основе социально-экономических, политических, образовательно-педагогических условий, восточных мыслители для работы с семьей, учитывая работу кружка.

Summary:

In this article, the theoretical foundations of preparing speech-language pathologists for working with the family, competence-oriented professional education is an objective phenomenon in education that arose on the basis of socio-economic, political, educational and pedagogical conditions, Eastern thinkers for working with the family given the work of the circle.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan tub islohotlar ijtimoiy sohalar qatori ta‘lim tizimida ham o‘z intiqosini topmoqda. Ta‘limdagi islohotlar tizimni modernizasiya qilish sharoitida va davlat ichki siyosatining ustuvor vazifasi sifatida doimiy ravishda mamlakat rahbariyatining doimiy e‘tiborida turibdi. Uning asosi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti hamda Vazirlar Mahkamasining qator farmon va qarorlarida mavjud muammolarni hal qilishga nisbatan kompleks yondashuv va tashkiliy jihatlar ko‘rsatib berilgan.

Mamlakatimizda nogironligi bo'lgan bolalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishining yangi tizimi yaratilgan bo'lib, uni joriy etish bo'yicha islohotlar amalga oshirilmoqda "nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat ijtimoiy iqtisodiy hayotiga jalb qilinishi va faol ishtirokini ta'minlovchi inklyuziv ta'lim va ishga joylashtirish tizimini takomillashtirish" bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu maqsadda imkoniyati cheklangan bolalarni oila, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligida to'laqonli hayotga moslashtirishning ijtimoiy pedagogik-psixologik xususiyatlarini Yangi O'zbekiston, Uchinchi Renessans talablari asosida takomillashtirish:

rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning qiziqishlaridan kelib chiqib kasb-xunarga o'rgatish;

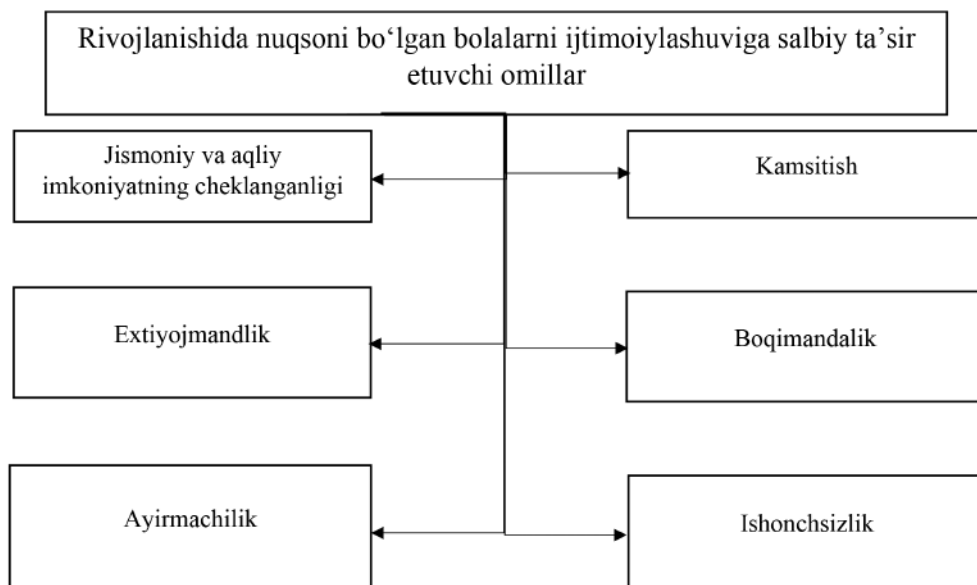
ularni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlaroini amaliyotga samarali joriy etish;

shuningdek, oila mahalla hamda iqtisoslashtirilgan o'quv ta'lim-tarbiya muassasalarida nogiron o'smir bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonda maxsus ta'lim muassasalarida faoliyat yurituvchi pedagog defektologlarning kasbiy tayyorgarligi xal qiluvchi ahamiyatga ega.

Bugungi kunga kelib zamonaviy ta'lim tamoyillari o'zgarmoqda. Endi bitiruvchiga ko'p miqdordagi bilim yoki kompetensiyalar to'plamini berishdan ko'ra tez o'zgaruvchan iqtisodiy muhitda ishlash tayyorgarligiga, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni mazmunli idrok etish va tanqidiy baholashga, ularning rivojlanishini bashorat qilishga, ularga moslashish qobiliyatini ta'minlaydigan jarayonlarga ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash ustuvorlik kasb etmoqda.

Mutaxassisni tayyorlashda uning shaxsiy rivojlanishi va kasbiy madaniyati muhim rol o'ynaydi, chunki u kasbiy kompetensiyalarni oson o'zlashtirishga va kasbiy adaptasiya jarayonlarini sezilarli darajada engillashtirishga yordam beradi. Bu, albatta, mutaxassislarni tayyorlash sifatini ta'minlashda jiddiy o'zgarishlarni talab qiladi. Bugungi kunda yuqori sifatli kasbiy ta'lim - bu ijtimoiy himoya vositasi, hayotning turli bosqichlarida shaxsning o'zini o'zi anglashi barqarorligining kafolatidir.

Kompetenlikka yo'naltirilgan kasbiy ta'lim - bu ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ta'limiy va pedagogik shartlar asosida vujudga kelgan ta'limdagi ob'yektiv hodisadir: kasbiy ta'limning tez o'zgarayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga, bozor iqtisodiyoti bilan birga paydo bo'layotgan jarayonlarga, hayotiy vaziyatlarga moslashuvchan munosabati, reaksiyasidir. Chunki bozor munosabatlari sharoitida zamonaviy mutaxassisga qo'yilayotgan talablar

birmuncha o'zgarimoqda. Mazkur o'zgarishlar bugungi kunda mutaxassislarni tayyorlash dastur va rejalarida etarli darajada hisobga olinmagan. Ushbu yangi talablar u yoki bu fan bilan qat'iy bog'liq emas, ular sub'yektiv xususiyatga ega va o'zining universalligi bilan ajralib turadi. Ularning shakllanishi yangicha mazmunni talab qilmaydi, balki boshqa pedagogik texnologiyalardan foydalanishni taqozo qiladi.

Ijtimoiylashuv va moslashuv o'zaro chambarchas bog'liq jarayon bo'lib, shaxsning oila, mahalla, keng jamoatchilik bilan o'zaro munosabatlarining yakdilligini o'zida namoyon etadi. Lotin tilidan tarjima qilingan "adaptasiya" atamasi "moslashtirish", "sozlash" degan ma'noni anglatadi. Ushbu atama asli biologiya faniga taalluqli bo'lib, organizmning evolyusiya jarayonida tashqi sharoitga, morfofizologik va xulq-atvor mezonlarga moslashtirishni anglatgan. Bizning nazarimizda, moslashish – bu hayotning, atrof-muhitning o'ziga xos xususiyatlariga o'zini o'zi moslashtirish orqali oldiga maqsad qo'yish, iqtidor va qobiliyatlarini namoyon etish demak.

Boshqacha qilib aytganda, muhitning o'ziga xos xususiyatlarini qabul qilish orqali unga moslashish sifatida ham tushunishimiz mumkin, ya'ni inson yashayotgan jamiyatga, taraqqiyotga adaptasiya qilish jarayonidir.

"Ijtimoiy moslashuv (lot. Socialis – ijtimoiylashgan) shaxs tomonidan muayyan madaniyat an'analariga xos bo'lgan faoliyat va xulq-atvor me'yorini o'zlashtirish, qadriyatlar va tartib-qoidalarini anglash jarayonidir".

Odatda, ijtimoiylashuv shaxsning umumiy rivojlanishi bilan, moslashuv esa maqbul ijtimoiy muhit, shart-sharoit, o'zaro muloqot va maqsadli faoliyat bilan belgilanadi.

Ijtimoiy moslashuv individning shaxsga aylanish jarayoni ostida kechuvchi qayta aloqaning sifati bilan bog'liq tushuncha hisoblanadi. Shaxs hayoti davomida o'z ehtiyojlarini qondirishi, o'zi va o'zgalar manfaatlarini ko'zlagan holda ma'lum harakatlarni amalga oshirishi uning boshqa insonlar bilan o'zaro muloqoti orqali yuzaga keladi. Ijtimoiy moslashuv shaxslararo munosabat uchun maqbul muhit vujudga kelganda amalga oshadi. Agar maqbul muhit yaratilmasa, shaxslararo munosabat o'zaro bir-birining yoshi, qiziqishi, dunyoqarashi, hayotga munosabati nuqtai nazardan psixologik tushunish, anglash tarzida namoyon bo'lmasa, ijtimoiy moslashish jarayoni samarali kechmaydi.

Ijtimoiy moslashuv turli munosabatlar sharoitida amalga oshadi. Shaxsning moslashganlik darajasi ijtimoiy muhit xususiyatlari va insonning shaxsiy sifatlari bilan ifodalanadi. Ma'lumki, ijtimoiylashuv jarayonining asosi insonning muhitga moslashuvidan iborat bo'lib, uning ta'sirida shaxs jamiyatning teng huquqli a'zosiga, turli munosabatlarning faol ishtirokchisiga aylanadi. Insonning ijtimoiy moslashuvi jamiyatdagi munosabatlar bilan bog'liq ravishda o'zgarib boradi va unda jamiyat talablariga javob berish darajasi ortib boradi. Insonning hayot yo'li shaxs ijtimoiylashuvining quyidagi yo'nalishlari zahirida kechadi: faoliyat, muloqot va o'z-o'zini anglash.

Yuksak bilim va bilimdonlik, kasbiy shakllanish, hayotda o'z o'rnini topish qadimdan Sharq mutafakkirlarini qiziqtirib kelgan. Bilimlar xazinasining boshida butun dunyoga nomlari ma'lum bo'lgan buyuk ajdodlarimiz turgan, deyish asoslar etarli. Ular qatorida matematik va astronom olimlar: al-Xorazmiy, al-Farg'oniy, Javhariy, Marvoziy, Mirzo Ulug'bek; faylasuf va huquqshunos olimlar: Abu Nasr Forobiy, al-Buxoriy, at-Termiziy, Marg'iloniy, Nasafiy; qomusiy olimlar: Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino; tilshunos olim va adiblar: Mahmud Qashqariy, Yusuf Xos Hojib, az-Zamaxshariy, Mir Alisher Navoiy; tarixchi va shoirlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, Abulg'azi Baxodirxon, Ogohiy va boshqalarni keltirish mumkin.

Quyida Sharq mutafakkirlarining umumiy pedagogik qarashlari tadrijini ko'rib o'tamiz.

O'rta asr Sharq mutafakkirlari o'z asarlarini, umumiy holatda, shaxsning barkamol va uyg'un rivojlanishi dasturini ishlab chiqishga bag'ishlaganlar. Ularning o'zlari shunday uyg'unlikning mezonlari bo'lib, jaholat va axloqsizlikni qoralaganlar.

Faylasuf olim al-Forobiy (870-950) o'z davrining ilmiy doirasida katta hurmatga sazovor bo'lgan, muhim pedagogik muammolarni oldindan ko'ra bilgan mutafakkirdir. Klerikalizm (mamlakat siyosiy va madaniy hayotida dinning ta'sirini kuchaytirishga qaratilgan oqim) g'oyalariga qarshi o'laroq, ezgulik (baxt-saodat) ning mavjud olamdan tashqarida ekanligiga aqldan ozganlarga ishonishlari mumkin, deb ta'kidlagan olim. Forobiyning fikriga ko'ra, tarbiyaning maqsadi yaxshilik qilish istagini rag'batlantirish orqali insonni shu yaxshilikka etkazishdir. Nima yaxshi-yu, nima yomon ekanligini tushunishga faqat bilim yordam beradi. Forobiy yaxshi fazilatlarini tarbiyalash usullari tizimini taklif qildi. Uning qarashlarida tarbiya usullari "qattiq" va "yumshoq"ga bo'lingan. Agar tarbiyalanuvchi o'qishga, ishlashga va yaxshi ishlar qilishga tayyor bo'lsa, unga yumshoq usullar mos keladi. Agar tarbiyalanuvchi jahldor, battol, darg'azab, beparvo, yolg'onchi bo'lsa, unga nisbatan "qattiq" usulni qo'llash lozim, deb uqtiradi.

Buyuk Sharq mutafakkirlaridan yana biri al-Beruniy (970-1048) bo'lib, uning bir yuz ellikdan ziyod asarlarida uning pedagogik g'oyalari o'z ifodasini topgan. Jumladan, olim pedagogikada tizimlilik va ko'rgazmalilikni, ta'limning bilishga (anglashga) asoslanishini yoqlaydi. Beruniyning fikricha, tarbiyaning bosh maqsadi bu axloqiy poklanishdir.

Zamondoshlari tomonidan "ilmlar hokimi (sultoni)" deb nomlangan, Yaqin va O'rta Sharqdagi turli mamlakatlar hukmdorlarining maslahatchisi Abu Ali ibn Sino (980-1037) hayotining ko'p yillarini o'qituvchilikka bag'ishlangan va pedagogik nazariya bilan bevosita aloqasi bo'lgan ko'plab asarlar qoldirgan. Uning qalamiga mansub "Shifo kitobi" ning tarkibiy qismi sifatida qaraladigan "Qalb kitobi", "Bilimlar kitobi", "Ko'rsatmalar va ko'rgazmalar kitobi"da olimning pedagogik qarashlari bayon qilingan.

Ibn Sino ko'p qirrali ta'lim va tarbiyani targ'ib qilgan va pedagogikani musiqa, she'riyat, falsafa bilan uyg'unlikda ko'radi. Uning fikricha, tarbiyalanuvchilarning birgalikdagi o'qishi ta'lim olishda raqobat muhitini paydo qiladi va ta'lim oluvchilarda motivasiyani kuchaytirishga ko'maklashadi. Olimning fikricha, hamkorlikda o'qitish o'quvchilarning qobiliyatiga mos ravishda har xil darajada amalga oshirilishi kerak. Ibn Sino o'qish va yozishni o'zlashtirishga nisbatan barcha ta'limning fundamental asosi sifatida qaraydi. Uning fikriga ko'ra, umumiy rivojlanish kasbiy ta'limdan oldin berilishi kerak. O'smir savodxonlikni o'zlashtirishi bilanoq u kelgusi kasbga tayyorlanishi kerak (masalan, unga hisobot va boshqa hujjatlarni tuzishni o'rgatish). Shundan keyingina kasbiy faoliyatga kirishishi va pul ishlab topishi kerak.

Sharq faylasufi Nasiraddin Tusiy (1202-1273) ham ta'lim-tarbiya borasida ilg'or g'oyalari bilan ajralib turadi. Mutafakkirning 150 dan ortiq asarlari mavjud bo'lib, "Donolikni o'rgatish", "Hikmatlar kitobi", "Tarbiyalanuvchilar tarbiyasi to'g'risida", "Tarbiyalanuvchiga o'qish yo'lida ko'rsatma berish" kabi asarlarida uning pedagogik qarashlari ifodalangan. Olimning pedagogik qarashlari tizimida aqliy, estetik va jismoniy tarbiya uyg'unligiga erishish bosh g'oya sifatida qoraladi. Tusiyning obrazli fikricha, bilim inson uchun hayoti davomida foydalaniladigan dori sifatida xizmat qiladi. Bunday dorini olish uchun esa, bilimga erishish maqsad va usulini aniq anglash kerak.

Uyg'onish davri Sharq mutafakkirlari "kompetensiya" tushunchasidan foydalanmagan bo'lsalar-da, ammo kompetentli, yuksak axloqli va malakali o'qituvchining shaxsiyati to'g'risida o'zlarining g'oya va qarashlariga ega edilar. Shaxs kompetentligi borasidagi zamonaviy tushunchaning talqini Ibn Sinoning ayrim tavsiyalarida ko'zga tashlanadi. Mutafakkirning fikricha, bilimli, oliyjanob, sahovatli, oqil, irodali bo'lish, jamiyat va insonlar foydasi uchun faol ishlash insonning shaxs sifatida shakllanishidagi kompleks fazilatlar sanaladi.

Forobiyning fikricha, o'qituvchi o'quvchilarga bo'lgan munosabatida bir tekis va xotirjam bo'lishi, talabalar bilan ishlashda ham, o'zini o'zi tarbiyalashda ham tirishqoq va qat'iyatli bo'lishi kerak; uning fikrlari va harakatlari chiroyli va foydali bo'lishi lozim.

Buyuk mutafakkirlarning nazariya va amaliyot o'rtasidagi munosabatlar muammosiga oid qarashlari ham muhimdir. Tabiiyki, azaliy tushuncha sifatida bu hanuzgacha "kompetensiya" va "kompetenlik" kabi zamonaviy tushunchalar o'rtasidagi aloqaning asosi hisoblanadi. Qomusiy olimlar "ilm ilm uchun" nazariyasini yakdillik bilan qoralaganlar: ularni, birinchi navbatda, ilmiy izlanishlar va kashfiyotlarni amalda qo'llash qiziqtirar edi.

Abu Nasr Forobiy mutaxassis tayyorgarligida tajriba katta ahamiyatga ega ekanligini qayd etadi. Uning fikricha, "Aql tajribadan boshqa narsa emas". Olim ta'lim va tarbiya bo'yicha o'z konsepsiyasidan kelib chiqib, har qanday fanni ikki qismga - nazariy va amaliy qismlarga ajratdi.

U ilmiy bilimlarni hayotiy amaliyot bilan bog'liq holda, mashg'ulotning amaliy yo'nalishi, o'zaro bog'liqligi bilan ochib berdi.

Yana bir Sharq mutafakkiri, shoir, matematik va faylasuf Umar Hayyomning asarlarida - xususan, uning "Yevklid kitobining kirishidagi qiyinchiliklar to'g'risida mulohazalar" risolasida o'quvchilar tomonidan bilim, ko'nikma va malakalarni to'liq, chuqur va mazmunli o'zlashtirish usullari, ularni mustaqil ravishda bilim olishga tayyorlash haqida ko'plab fikrlar mavjud. Olimning

fikricha, o'rganish jarayonida bilim nafaqat o'qituvchining xabarlari va kitoblaridan, balki hayotiy hodisalarni o'rganish jarayonida, shuningdek, ko'nikma va malakalarni amaliyot natijasida, xuddi shu harakatlarni ko'p marotaba takrorlash orqali o'zlashtirib oladilar.

Bugungi kunda kompetentlikka asoslangan yondashuv o'sha Sharq mutafakkirlarining qarashlariga asoslanadi va uni amalga oshirish kasbiy tayyorgarlikni yaxshilashga yordam beradi. Zamonaviy ta'limda mustaqil hayotga qadam qo'yadigan shaxs uchun kompetentlik bilan bog'liq quyidagi qobiliyatlar bo'lishi maqsadga muvofiq:

- guruhda ishlashda guruh ichidagi va guruhlararo raqobatbardoshlikka tayyor bo'lish;
- o'zining shaxsiy manfaatlarini guruh manfaatlari bilan uyg'unlashtirish qobiliyati;
- cheklangan vaqt sharoitida tashqi bosim ostida qaror qabul qila bilish qobiliyati;
- qarorlarini amalga oshirish natijalari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga ola bilish qobiliyati.

Zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitlarda erkin harakatlana oladigan, ilm-fan va ishlab chiqarishning tez o'zgarib turadigan sharoitlarida mas'uliyatli va professional tarzda harakat qila oladigan kompetentli mutaxassisni tayyorlash, zamonaviy oliy kasbiy ta'limning mohiyati hisoblanadi. Bugungi kunda bo'lajak defektologlarni oila bilan ishlashga tayyorlash mutaxassislardan ijtimoiy kompetentlikka ega bo'lishni talab etadi. Bo'lajak defektologlarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishda shaxsga ta'sir etuvchi omillar ta'sirini bilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak defektologlarni oila bilan ishlashga tayyorlashning mazmuni shaxs shakillanishiga uzliksiz, maqsadga muvofiq, izchil ta'sir etish orqali ichki va tashqi omillarning ta'sir etishi natijasida qayta aloqaga kirishish bilan belgilanadi.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak defektologlarni oila bilan ishlashga tayyorlashning metodik ta'minoti maxsus ta'lim bo'yicha ota-onalar uchun maxsus kurslarni tashkil etish, ma'ruzalarni ijtimoiy tarmoqlarda namoyish etishni tizimli qo'llash asosida takomillashtiriladi. Buning uchun bo'lajak defektologlarni oila bilan ishlashga tayyorlash tizimini rivojlantirish tuzilmasi va komponentlari aniqlashtirilishi zarur shuningdek, uni amalga oshirish mexanizmlari amaliyotga joriy etilishi talab etiladi. Shuningdek, bo'lajak defektologlarni oila bilan ishlashga tayyorlash tizimini rivojlantirish mezonlari va ko'rsatkichlari ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. Колтакова, Е. В. Проектирование содержания повышения квалификации учителей-логопедов на основе профессиографического подхода [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук. - М., 2009. - 236.
2. Яковлева, И. М. Формирование профессиональной компетентности учителя-олигофренопедагога [Текст] : монография / И.М.Яковлева. - М.:Спутник, 2009. - 220 б.
3. L.R.Мо'minova. Bolalarni logopedik tekshirish va o'qitish. —Т.; O'qituvchi, 1992.
4. V.S.Rahmonova. Maxsus pedagogika. G 'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. — Т., 2004.
5. R.Sh.Shomahmudova, L.R. Mo'minova. Bog'cha va kichik maktab yoshidagi bolalar nutqidagi nuqsonlarni tuzatish. —Т., O'qituvchi, 1993.
6. www.ziynet.uz
7. www.edu.uz
8. www.tdpu.uz
9. www.pedagog.uz
10. www.defektolog.uz

OLIIY O'QUV YURTLARIDA "ANALITIK KIMYO" FANINI O'QITISH METODIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING AHAMIYATI

Aytoreev A. I.

stajyor o'qituvchi

Umrbekova M.U.

tayanch doktorant

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: kimyo, jarayon, talaba, laboratoriya, darslar, texnologiya, metodik tizim.

Ключевые слова: химия, процесс, студент, лаборатория, уроки, технология. методическая система.

Key words: chemistry, process, student, laboratory, lessons, technology. methodological system.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada oliy o'quv yurtlarida "Analitik kimyo" fanini o'qitish metodik tizimini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. O'quv jarayonida innovatsion texnologiyalardan, kompyuter simulyatsiyalaridan va real sharoitlarda amalga oshiriladigan laboratoriya ishlaridan foydalanishning ahamiyati yoritilgan. Ushbu o'zgartirishlar o'quv jarayonining samaradorligini oshirish va talabalarni yuqori malakali mutaxassislar sifatida tayyorlashga yordam beradi. Maqola, analitik kimyo fanining o'qitish tizimini zamon talablari asosida yangilashni ta'minlashga qaratilgan ilmiy va metodik yondashuvlarni taklif etadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования методической системы преподавания "Аналитической химии" в высших учебных заведениях. Освещена важность использования в учебном процессе инновационных технологий, компьютерных симуляций и лабораторных работ, выполняемых в реальных условиях. Эти изменения помогут повысить эффективность образовательного процесса и подготовить студентов как высококвалифицированных специалистов. В статье предлагаются научно-методические подходы, направленные на обеспечение обновления системы преподавания аналитической химии на основе современных требований.

SUMMARY:

This article examines the issues of improving the methodological system of teaching "Analytical Chemistry" in higher educational institutions. The importance of using innovative technologies, computer simulations, and real-world laboratory work in the educational process is highlighted. These changes will help increase the effectiveness of the educational process and prepare students as highly qualified specialists. The article proposes scientific and methodological approaches aimed at ensuring the renewal of the analytical chemistry teaching system based on modern requirements.

Kirish. Hozirgi kunda o'zbekistonda oliy ta'lim tizimi jadal rivojlanmoqda. Oliy o'quv yurtlarida talabalarga zamonaviy va amaliy bilimlarni berish, ularning umumiy bilim va ko'nikmalarini oshirishda yangi metodlar va usullarni qo'llash talab etiladi. Ushbu maqolada, "Analitik kimyo" fanini o'qitish metodik tizimini takomillashtirishning zamon talablari va amaliy usullari ko'rib chiqiladi. Analitik kimyo - bu kimyoviy moddalarni aniqlash va ularning miqdorini aniqlash bilan bog'liq ilmiy soha bo'lib, uning o'quv dasturi talabalar uchun juda muhim amaliy va nazariy bilimlarni taqdim etadi.

Mamlakatimiz ta'lim tajribasida oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlash amaliyoti keng qamrovda pedagogik jarayonda o'qitish metodikasining yanada takomillashib borayotganligi, ko'proq innovatsion mazmun kasb qilayotganligi, bo'lg'usi mutaxassislarda kreativ tafakkurni rivojlantirish masalalari dolzarb vazifa qilib belgilanganligi kimyo o'qitish metodikasida o'z aksini topmoqda. Bu esa o'z navbatida talabalarda kimyo faniga nisbatan ta'limiy qiziqishlarni shakllantirishni, ularni tizimli ravishda mustaqil izlanuvchanlik faoliyatiga yo'naltirishni taqozo qiladi. Bu kabi muhim vazifalarni amalga oshirish uchun har bir o'quv mashg'ulotini innovatsion texnologiyalardan foydalanib takomillashtirib, ta'lim shakl va metodlarni tanlashga ijodiy yondashish talab qilinadi. O'quv mashg'ulotlarida ta'lim sifatini oshirishda samarali darslarni tashkil etish, shu bilan birga o'quvchilarning individual ko'proq shug'ullanishi hamda dars jarayonini muammoli yondashuvlar orqali olib borishi muhim omil sifatida qaraladi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Analitik kimyo fani barcha ilmiy va sanoat tarmoqlarida keng qo'llaniladigan asosiy fanlardan biridir. U talabalarga kimyoviy analiz, xususan, sifatli va miqdoriy analiz metodlarini o'rganishni taqdim etadi. Bu fan, talabalarga laboratoriya ishlarini bajarish, asbob-uskunalaridan foydalanish va kimyoviy jarayonlarni tushunishda katta yordam beradi. Shu bilan birga, analitik kimyo fanining amaliy qo'llanilishi ko'plab sohalarida, masalan, ekotizimni kuzatish, farmatsevtika, texnologiya va energetikada o'z ifodasini topadi.

Hozirgi vaqtda inson faoliyatining barcha sohalarida, shuningdek, ta'lim jarayonida ham tizimli yondashuvdan foydalanilmoqda. Ko'pgina tadqiqotchilar metodik tizimni pedagogik fanlar toifasida ko'rib chiqib, o'z fikr-mulohazalarini turli yondashuvlarda berganlar. Masalan, V.M.Jukovning modeli yondashuvida metodik tizim ta'lim jarayonini tashkil etish talablari ifodalangan barcha o'zaro bog'liq elementlardan iborat axborotli model ekanligi, A.M.Pishkalo, N.V.Kuzmin, A.I.Arangelskiylar fikricha, yondashuvda metodik tizim ta'limning maqsadi, mazmuni, metodi, shakli va

vositalaridan tashkil topgan tizim bo'lib, bu metodik tizimning barcha tashkil etuvchilari shu qadar mustahkam aloqada-ki, ulardan birining o'zgarishi butun tizimdagi boshqa tashkil etuvchilarning butunlay o'zgarishiga olib kelishi, E.N.Lobanovda esa predmetli yondashuvda metodik tizim qandaydir fanni o'qitish tizimidir, deb ta'riflanadi [3-4].

Hozirgi kunda ta'lim jarayoniga o'qitishning yangi, zamonaviy usul va vositalari kirib kelmoqda va samarali foydalanilmoqda. O'qituvchi bilim berishning yagona manbai bo'lib qolishi kerak emas, balki talabalar mustaqil ishlash jarayonining tashkilotchisi, maslahatchisi, o'quv jarayonining menejeri bo'lishi lozim. Ta'lim texnologiyasini ishlab chiqish asosida aynan shu g'oyalar yotadi. Kimyo yo'nalishida, "Analitik kimyo" fanini o'qitishni takomillashtirish nafaqat axborot texnologiyalaridan foydalanish, balki o'rganiladigan mavzu mazmunidan kelib chiqqan holda ta'lim mazmuni, o'qitish metodlari va vositalarining uzviyligi samaradorlikni ko'tarishning asosiy talabi hisoblanadi. "Analitik kimyo" fanini o'qitish metodikasini takomillashtirishda axborot-kommunikasiya va pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Oliy o'quv yurtlarida "Analitik kimyo" fanini o'qitish metodik tizimini takomillashtirishning ahamiyati bo'yicha tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqish, fan o'qitishining samaradorligini oshirishga qaratilgan muhim jarayonni tashkil etadi. Tadqiqot metodologiyasining asosiy maqsadi, analitik kimyo fanini o'qitish usullari va vositalarini takomillashtirish orqali talabalar o'rganayotgan materialni chuqurroq va samaraliroq o'zlashtirishini ta'minlashdir.

Oliy o'quv yurtlarida "Analitik kimyo" fanini o'qitish metodik tizimini takomillashtirishda quyidagi bosqichlar va yondashuvlar tadqiqot metodologiyasining asosiy tarkibiy qismlarini tashkil etadi:

1. Tadqiqotning maqsadi va vazifalari.

- **Maqsad:** Oliy ta'lim tizimida "Analitik kimyo" fanini o'qitish metodik tizimini takomillashtirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim sifatini oshirish.
- **Vazifalar:**
 - Analitik kimyo fani o'qitilishining bugungi kunda mavjud bo'lgan metodik tizimini tahlil qilish.
 - Talabalar bilimining yuqori darajaga ko'tarilishi uchun samarali metodlar va o'qitish vositalarini aniqlash.
 - Yangi pedagogik texnologiyalar va innovatsion usullarni o'quv jarayoniga joriy etish.

2. Tadqiqotning asosiy yo‘nalishlari.

- **Tahliliy yondashuv:** Analitik kimyo o‘qitish metodlarini amaliyotda tahlil qilish, o‘qituvchilar va talabalar fikrlarini o‘rganish.
- **Pedagogik innovatsiyalar:** Zamonaviy ta'lim texnologiyalarini (masalan, masofaviy ta'lim, multimediya vositalari, interaktiv metodlar) o‘qitish jarayoniga joriy etish.
- **Sinov va eksperimentlar:** Yangi metodlarni sinovdan o‘tkazish, metodik tizimning samaradorligini baholash.
- **Talabalar va o‘qituvchilar fikrini o‘rganish:** Ularning o‘quv jarayonidagi qiyinchiliklar va ehtiyojlarini tahlil qilish.

3. Tadqiqot metodlari.

- **Literatura tahlili:** O‘qitish metodologiyasi, ta'lim texnologiyalari, pedagogik tadqiqotlar va ilmiy maqolalar bo‘yicha tahlil qilish.
- **So‘rovlar va intervyular:** O‘qituvchilar va talabalar bilan so‘rovlar, intervyular o‘tkazish. Ularning fikrlarini yig‘ish va tahlil qilish.
- **Eksperimentlar:** O‘quv jarayonida yangi metodlarni sinovdan o‘tkazish, ularning ta'sirini o‘rganish.
- **Statistik tahlil:** Olingan natijalarni tahlil qilish va statistika usullari orqali metodik tizimning samaradorligini o‘lchash.

4. Tadqiqotning innovatsion yondashuvlari.

- **Multimedialarning qo‘llanilishi:** Interaktiv vositalar, vizual modellar va simulyatsiyalar yordamida analitik kimyo fanini o‘rgatish.
- **Masofaviy ta’limni integratsiya qilish:** Zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali talabalar uchun masofaviy o‘qitishni tashkil etish.
- **Laboratoriya ishlarining takomillashuvi:** Yangi laboratoriya ishlarining metodik tizimini ishlab chiqish va talabalarga amaliy ko‘nikmalarni o‘rgatish.

Tadqiqot metodologiyasi, ilmiy izlanishlar va amaliyotga tayanib, analitik kimyo fanining samarali o‘qitilishiga xizmat qiladi va yangi ta’lim tizimlarini ishlab chiqishga yordam beradi [2].

Tahlil va natijalar.

Analitik kimyo fanini o‘qitishda laboratoriya ishlari alohida ahamiyatga ega. Talabalar laboratoriya sharoitida nazariy bilimlarini amaliyotda sinovdan o‘tkazishlari mumkin. Laboratoriyadagi ishlarni real sharoitda bajarish, talabalarga tajriba orttirishga yordam beradi. Bundan tashqari, laboratoriya ishlarida zamonaviy asbob-uskunalardan foydalanish, masalan, xromatografiya, spektroskopiya va boshqa analitik usullar, o‘quv jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qiladi.

1. Amaliyotni kengaytirish.

O'quv dasturiga amaliy mashg'ulotlar va sohadagi mutaxassislar bilan uchrashuvlarni kiritish kerak. Bu talabalarga o'z bilimlarini real ishlab chiqarish yoki ilmiy tadqiqotlarda qo'llash imkonini beradi. Shuningdek, oliy o'quv yurtlari va sanoat tashkilotlari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish, talabalar uchun amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish muhimdir.

2. Talabalar bilimlarini baholashning yangi usullari.

O'qitish metodik tizimini takomillashtirishda talabalar bilimini baholashda innovatsion usullarni qo'llash muhim. Masalan, o'quvchilarni nazariy bilimlarga qo'shimcha ravishda, amaliy ko'nikmalarini ham baholash zarur. Bunga laboratoriya ishlari, o'quv testlari, onlayn testlar va loyihalar orqali baholashni kiritish mumkin.

Oliy o'quv yurtlarida "Analitik kimyo" fanini o'qitish metodik tizimini takomillashtirishda quyidagicha natijalar kutiladi.

- O'quv jarayonining samaradorligi oshadi.
- Talabalar uchun bilim olishda motivatsiya va qiziqish oshadi.
- Analitik kimyo fanini o'qitishda yangi metodik tizimning joriy etilishi.
- Pedagogik texnologiyalarning samarali qo'llanilishi.

Tadqiqotning natijalari oliy o'quv yurtlarida analitik kimyo fanini o'qitish metodikasini takomillashtirishda amaliy yordam beradi. Yangi metodik tizimning joriy etilishi talabalarning fan bo'yicha bilimini mustahkamlashga, fan haqida qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o'qituvchilarga ta'lim jarayonini samarali tashkil etish bo'yicha yangi yondashuvlarni taqdim etadi [5].

Oliy o'quv yurtlarida analitik kimyo fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish orqali quyidagicha tadqiqotning kelajakdagi istiqbollari erishiladi:

- Pedagogik texnologiyalarni yanada rivojlantirish.
- Analitik kimyo fani uchun o'quv materiallarining zamonaviylashtirilishi.
- O'qituvchilarni metodik jihatdan qo'llab-quvvatlash va ularning pedagogik malakasini oshirish kabilardir.

Xulosa va takliflar. "Analitik kimyo" fanini o'qitish metodik tizimini takomillashtirisholiy ta'limdazamonaviy bilimvako'nikmalarnishakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy o'quv texnologiyalarini, interaktiv metodlarni, laboratoriya ishlarini va amaliy mashg'ulotlarni kengaytirish orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallashlari mumkin. Oliy ta'limda ushbu sohani rivojlantirish uchun didaktik

yondashuvlarni takomillashtirish, talabalar bilan samarali ishlash va ilmiy tadqiqotlar orqali o‘quv jarayonini yangilash zarur.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-4623-son.// Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 28.02.2020y., 07/20/4623/0220-son.
2. M.B.Ajjeva. Ximiya oqitiw metodikasi.T.: Tafakkur avlodi nashriyoti. 2022.-247 b.
3. Савостьянова И.Л. Принципы проектирования методической системы формирования профессиональной информационной компетентности бакалавров-экономистов. Теория и практика образования в современном мире: материалы V Международная научная конференция (г. Санкт-Петербург, июль 2014 г. ISBN 978-5-8000-0002-3).
4. Акимов С.С. Методическая система обучения основам научных исследований в технологическом образовании студентов педагогических университетов. // Взаимодействие личности, общества и образования в современных социокультурных условиях: Межвузовский сборник научных трудов. Ред. коллегия С.А.Лисицын, В.П.Соломин, С.В.Тарасов. – СПб.: «ЛОИРО», 2005. –С. 474.
5. Baxadirovich, A. M. (2022). Talabalarning turli qiyinchilik darajadagi ijodiy masalalar yechishdagi o ‘qituvchining yordam mazmuni. Educational Research in Universal Sciences, 1(6), 98-105.

ҚАЗІРГІ МЕКТЕПТЕГІ ХИМИЯНЫ ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ӘРЕКЕТІН БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ ӨЗІН-ӨЗІ БАҚЫЛАУ

Омарова Н.М.

б.и.к., проф.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ

Кабулова Л.Б.

т.и.к. PhD.

Айттореев А.

асс. Әжсинияз атындағы НМПИ

Таянч сұзлар: муаммо, тарих, кимёни ўқитиш, ўқувчилар, ўз-ўзини баҳолаш, кузатиш методи, таълим жараёни.

Ключевые слова: проблема, история, обучение химии, учащиеся, самооценка, метод наблюдения, учебный процесс.

Key words: problem, history, teaching chemistry, students, self-assessment, observation method, educational process.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада ҳозирги мактабдаги кимё фанини ўқитишда ўқувчиларнинг таълим назорати ва ўз-ўзини баҳолаш масалалари ўрганилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы контроля и самооценки знаний учащихся при преподавании химии в современной школе.

SUMMARY

The article examines the issues of monitoring and self-assessment of students' knowledge when teaching chemistry in a modern school.

Бағалау және бақылау дағдыларын қалыптастыру проблемасының пайда болу тарихы өткен ғасырлардан бастау алады. Алайда қазіргі таңда қазақстандық білім беру жүйесінде шешуді талап етіп тұрған ең өткір мәселенің бірі осы болғандықтан, оның шешімі заманауи педагогикада үлкен серпіліс болары анық.

Білім беру жүйесінің басты міндеті сапалы білім беру ғана емес, саналы ұрпақ қалыптастыру. Өмірден өзіне не керегін, қандай мақсат-мұраттарға

жететінін, өзінің потенциалы мен перспективаларын анализдей алатын, өзін-өзі бақылай алатын тұлға тәрбиелеу-болашақтың жемісі.

Кең мағынада бақылау бір нәрсені тексеруді білдіреді. Кибернетикалық көріністе ол кері байланыс принципіне негізделген. Оқу іс-әрекетін бақылау сыртқы кері байланысты (педагог орындайтын бақылау) және ішкі кері байланысты (оқушының өзін-өзі бақылауы) қамтамасыз етеді. Бақылау оқу процесінің қажетті құрамдас бөлігі, оның буыны болып табылады.

Бұл жұмыста мектеп оқушыларының органикалық химияны оқуда өзін-өзі бақылау әдістері және дағды ретінде қалыптастыру жолдары қамтылатын болады. Жұмыс объектісі ретінде органикалық химия пәні, субъектісі ретінде өзін-өзі бақылау әдістері алынды.

Жұмыстың мақсаты: химия оқу пәні арқылы 7-11 сынып оқушыларының бақылау-бағалау қызметін қалыптастыру және дамыту әдістемесін жобалау.

Жұмыстың міндеттері:

- ▶ 7-11 сыныптар үшін химия бойынша білім алушылардың бақылау-бағалау қызметін қалыптастыру логикасын көрсететін жұмыс бағдарламасын әзірлеу;
- ▶ білім алушыларға өздерінің білім беру маршруттарын жобалауға мүмкіндік беретін тақырыптық "білім карталарын" әзірлеу;
- ▶ өзін-өзі бағалау мен өзін-өзі бақылауды қалыптастыруға бағытталған жаттығу және бақылау-диагностикалық тапсырмаларды әзірлеу;
- ▶ дидактикалық материалдарды сынақтан өткізу;
- ▶ жалпы орта мектепте дайындалған әдістеменің қолданылуы туралы қорытынды жасау.

Зерттеу әдістері:

1. Сапалық - зерттеу жұмысы бойынша әдебиеттерді, ақпарат көздерін зерттеу, нормативтік және нұсқаулық-әдістемелік құжаттарды зерттеу, мектеп құжаттамасын талдау, білім алушыларға, мұғалімдерге сауалнама жүргізу және тестілеу.

2. Сандық - социометрия, жобалау қызметінің нәтижелерін белгіленген мақсаттармен салыстыру, білім алушылардың ілгерілеу динамикасын қадағалау, жұмыс нәтижелерін жалпылау және талдау.

Гордеева Т.О., Осин Е.Н., Лункина М.В., Бобров В.В. зерттеулерінде адам өмірінде өзін-өзі бақылау дағдысының маңызын дәлелдеген. Олардың жазуынша, өмірде сәттілікке жету үшін өзін-өзі бақылаудың маңыздылығын көрсететін ең танымал зерттеу-1960 жылдары Уолтер Мишель жүргізген 4 жасар балалармен классикалық эксперимент.

Экспериментатор балалардан өздерінің сүйікті тәттілерін (зефир, печенье немесе торт) таңдап, шешім қабылдауды сұрады: оны дереу жеп қойыңыз немесе 15 минут күтіңіз және сол тағамның екінші бөлігін алыңыз. Кейінгі бойлық өлшеулерде ұзағырақ күтуге дайын, қанағаттануды кейінге қалдыру және өзін-өзі бақылау қабілетін көрсеткен, кейіннен мектепте жақсы оқыған (SAT ұпайлары жоғары) және жоғары академиялық жетістіктерге қол жеткізген балалар табылды[1].

Мектептің басты міндеті-өз бастамасы бойынша өз білімін, дағдылары мен қабілеттерін кеңейту мүмкіндігі ретінде оқушыларда оқу тәуелсіздігін тәрбиелеу. Дәл осы мәселе аясында оқушылардың оқу жетістіктерін бақылау және өзін-өзі бақылау туралы мәселе жаңаша айтылады.

Өзін-өзі бақылаудың оң әсерін көрсететін негізгі бағыттар-өмірде жетістікке жету, импульсивті мінез-құлықты бақылау, психологиялық бейімделу, тұлғааралық қатынастар және денсаулық. “Органикалық химия” бөлімі мектеп бағдарламасында 9-сыныптан бастау алатындықтан, жас ерекшелік психологиясы, өтпелі жас ерекшеліктеріне назар аударылуы тиіс.

Мектепте химияны оқытуда өзін-өзі бақылау дағдысын дамыту туралы И. В. Замурийдің еңбегінде кездеседі. Замурий И.В. зерттеуі бойынша мектепте химияны оқу кезінде балалардың өзін-өзі бақылау қабілетін сәтті қалыптастыру әдістемелік жүйе болған кезде мүмкін болады, оған мыналар кіреді:

- өзін-өзі бақылау тәсілдерін кезең-кезеңімен оқыту;
- өзін-өзі бақылау қабілетін қалыптастыруға бағытталған тапсырмалар жиынтығын пайдалану;
- теориялық материалды игеруді бағалау қабілетін қалыптастыру;
- білім сапасын арттыруға ықпал ететін практикалық дағдыларды және олардың өзін-өзі бағалауын меңгеру[2].

Өзін-өзі бақылау оқу қызметінің барлық түрлерінің құрамдас бөлігі болып табылады. Ол әрекеттің сенсорлық, психикалық және қимыл-қозғалыс компоненттерін қамтиды, оқушыға қойылған мақсат, жоспарланған жоспар және үйренген үлгі негізінде өз іс-әрекетін, осы әрекеттердің нәтижелерін бақылауға және оларды саналы түрде реттеуге мүмкіндік береді.

Білім алушылардың жұмысын ұйымдастыру формалары бойынша фронтальды, жеке және өзара өзін-өзі бақылаудың қажеттілігі туындайды. Фронтальды тексеру кезінде жазбаша мәтіннің дұрыстығына, орындалған жаттығуға, сабақта немесе үйде шешілген мәселеге, алынған нәтижеге

және т.б. ұжымдық талдау жүргізіледі. Жазбаша тексеру кезінде графикалық жұмыстар, реакциялар, сондай-ақ ауызша жауаптарды тексеру арқылы өзара бақылау жүргізіледі. Студенттер жұмыстарымен алмасады, олардың әрқайсысы рецензент қызметін атқарады. Бұл жерде интерактивті оқыту технологияларының элементтерін қолданған жөн. Жеке бақылауға сабақтың әртүрлі кезеңдерінде жүзеге асырылатын өзін-өзі бақылаудың барлық түрлері жатады. Бұл өзін-өзі бақылаудың негізгі және ең қиын түрі. Оның барлық элементтерін әркім өз бетінше орындайды[3].

Ресейлік ғалымдар Попова Е.Е., Петрищева Л.П., Лиштванова М.В.-ның зерттеуі бойынша өзін-өзі бақылаудың топтық формалары, атап айтқанда, командалық ойындар – викториналарды қолдану оқу материалын тиімдірек есте сақтауға ықпал етеді. Тапсырмаларды орындау кезінде ойыншылар кеңес алу үшін бір-біріне жүгінеді, команда жеңіске жетуі үшін артта қалғандарға көмектеседі, жолда тапсырмаларды шешудің дұрыс бағытын түсіндіреді, оларды орындау кезінде нені ұстану керектігін ұсынады.

Психологтар мен әдіскерлер өзін-өзі бақылаудың үш түрін ажырататынын атап өткен жөн:

- алдын ала бақылау.

Бұл түрге мәселені шешу үшін қажетті іс-әрекет жоспарын құрастыру, сондай-ақ қиындықтарды алдын ала болжай білу;

- алдын ала өзін-өзі бақылау.

Бұл мектеп сабақтарындағы бақылаудың ең қиын түрі. Мұғалім сабақта алдын ала өзін-өзі бақылауды білім алушыларда жеткілікті «білім жинағы» болған кезде жүргізе алады, бұл студенттерге тапсырманың күрделілігін бағалауға, сондай-ақ олардың болашақ іс-әрекеттерін бағалауға мүмкіндік береді;

- іс-әрекет барысында өзін-өзі.

Бақылаудың бұл түрі алдыңғыларға қарағанда қарапайым [4].

Дұрыс ұйымдастырылған өзін-өзі бақылау мұғалімге мектеп оқушыларының білімін, іскерлігін және дағдыларын объективті бағалауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде қажет болған жағдайда оқу-тәрбие процесін дер кезінде түзетуге және оқушыларға көмек көрсетуге мүмкіндік береді. Өзін-өзі бақылауды ұйымдастыру кезінде оқушылардың танымдық қабілеттерін дамиды және сабақтағы белсенділіктері артады. Дұрыс қалыптасқан өзін-өзі бақылау білім алушыны тұлға ретінде тәрбиелеуге зор үлес қоспақ.

Химия сабағында оқушылардың оқу әрекетін бақылауға мүмкіндік беретін әртүрлі құралдар мен әдістердің ішінде ойын әдістерін ерекше атап өту қажет. Өзін-өзі бақылауды ұйымдастыру кезінде химия сабақтарында ойын технологияларын қолдану ұжымдағы корпоративтік әрекеттестік пен студенттер арасындағы қарым-қатынасты арттыруға көмектеседі [5].

1-кесте

№	Оқушының аты-жөні	Бірінші тапсырма	Екінші тапсырма	Үшінші тапсырма	Жалпы балл	Баға
1.						
2.						
3.						

1-кесте. Білім алушының өзін-өзі бағалау парағы

Сабақ үстінде жеке немесе топтық бақылау мақсатында 1-кестедегі немесе оған ұқсас бағалау парақтарын қолдануға болады.

2-кесте

Аты-жөні _____

Іс-әрекет тізімі	Жасай аламын	Жасай алмаймын
1. Қосылыстың формуласы бойынша валенттілігін анықтау		
2. Валенттілігі бойынша формула құрастыру		
3. Реакцияны теңестіріп, коэффициент қою		
4. Реакцияның типін анықтау		
5. Атомдық массасын табу		
6. Қосылыстағы элементтің массалық үлесін табу		
7. Формула бойынша заттың массасы мен көлемін табу		

2-кесте. Рефлексия

2-кестедегі бақылау парағы арқылы білім алушы белгілі бір тақырыпта өзінің білімі мен дағдыларына рефлексия жасай алады.

Қорытындылай келе, өзін-өзі бақылау- әр білім алушының бойында, өмірінде болуы керек дағды. Жоғарыдағы теориялық бөлімге негізделе отырып мектепте тәжірибе жүргізу көзделуде. Жұмыс жасалатын нысан жасөспірімдер болғандықтан, социометрия әдісі арқылы психологиялық-әлеуметтік жағдайы анықталып, денсаулық картасы тексеріледі. Білім деңгейлері мен денсаулық жағдайларына қарай органикалық химия сабағынан өзін-өзі бақылау карталары, тапсырмалар, дидактикалық ма-

териалдар дайындалады. Тәжірибеде материалдарды қолданып, сабақтар өтіледі. Білім алушылармен зерттеу жүргізілгенге дейін және кейін сауалнама алынып, статистикалық түрде қорытындысы алынады.

Оқу-тәрбие процесінің өте маңызды құрамдас бөлігі - өзін-өзі бақылауды барлық мұғалімдер өз сабақтарында тиімді қолданып, әр оқушының бойында осы дағдыны қалыптастыруы керек деп санаймын.

Әдебиеттер:

1. Gordeeva T.O., Osin E.N., Suchkov D.D., Ivanova T.Yu., Sychev O.A., Bobrov V.V. Self-Control as a Personal Resource: Determining Its Relationships to Success, Perseverance, and Well-Being// Russian Education & Society, 2018
2. Замурий И. В. Формирование самоконтроля и самооценки учащихся при изучении химии // Химия. Всё для учителя!, №11, 2017
3. Петрищева Л.П., Попова Е.Е., Мелехина В.В., Лиштванова М.В., Организация самоконтроля на уроках химии / Мастерская публикаций (16+), - 2020
4. Попова Е.Е., Петрищева Л.П., Лиштванова М.В., Малованова И.Р. Квиз-игра как способ организация самоконтроля на уроках химии // Мичуринский государственный аграрный университет г. Мичуринск, Россия, 2020
5. Қуанышева Ж.Қ., Амангелді Н., Акимбаева Н., Арғынбаева З.М. Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында оқушылардың өз оқу әрекетін бақылауы// ҚазҰУ хабаршысы, 2020

ПРЕПОДАВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Насиров М.У.

*Исполнительный директор Президентской школы
г. Нукуса*

Tayanch so'zlar: IT, onlayn texnologiyalar, kompetentsiyalar.

Ключевые слова: ИТ, онлайн-технологии, компетенции.

Key words: IT, online technologies, competences.

РЕЗЮМЕ

Maqolada oliy ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini (IT) o'qitish metodikasiga bag'ishlangan tadqiqotlar, shuningdek, ushbu sohadagi zamonaviy tendentsiyalar va yuzaga kelayotgan muammolar haqida umumiy ma'lumot berilgan. Oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayoniga AKTni joriy etish pedagogikani takomillashtirish, ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, muloqotni takomillashtirish, sinxron va asinxron ta'lim, muvofiqlashtirish va hamkorlikni takomillashtirish, shuningdek, iqtisodiy samaradorlik kabi pedagogik va ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan belgilanadi.

РЕЗЮМЕ

В статье представлен обзор исследований, посвященных методикам преподавания информационных технологий (ИТ) в высших учебных заведениях, а также современным тенденциям и проблемам, возникающим в этой области. Внедрение ИКТ в образовательный процесс высших учебных заведений обусловлено педагогическими и социально-экономическими факторами, такими как совершенствование педагогики, расширение доступа к данным, улучшение коммуникации, синхронное и асинхронное обучение, улучшение координации и сотрудничества, а также экономическая эффективность.

SUMMARY

The article presents a review of research on methods of teaching information technology (IT) in higher education institutions, as well as current trends and problems arising in this field. The introduction of ICT into the educational process of higher education institutions is driven by pedagogical and socio-economic factors, such as improved pedagogy, increased access to data, improved communication, synchronous and asynchronous learning, improved coordination and collaboration, and cost-effectiveness.

Рассматривая методики преподавания информационных технологий в высших учебных заведениях, нельзя не отметить труды ученых, работающих в данном направлении.

Х.Атеса, который рассматривает обучение, как процесс, в котором студент должен осваивать, преобразовывать и использовать огромные объемы информации в практической деятельности за короткое время и уметь видеть и ценить плоды своего труда [1].

Группа ученых во главе Х. Редкодубска работая над проблемой дифференцированного и индивидуального обучения считают, что эту задачу преподавателю может помочь решить только современные информационные технологии в сочетании с традиционной, поскольку их использование обеспечивает мобильное, строго дифференцированное и индивидуализированное обучение [2].

Цифровизация и мультимедийность образовательного процесса по мнению А.О. Москардини, Р. Страчана, Т. Власовой являются основными тенденциями в получении квалифицированных специалистов соответствующих критериям международного рынка труда.

Умение использовать цифровые технологии на рабочем месте постепенно становится требованием для большинства дисциплин и профессий. Образовательный процесс сегодня сталкивается с принципиально новыми вызовами, обусловленными особенностями развития информационного общества и компьютеризации управления планированием учебного процесса высшего образования. Их реализация возможна только на основе рационального использования технических достижений, создания условий для свободного доступа к информационным ресурсам. Только в этом случае можно будет повысить интенсивность социально-экономических процессов в целом, повысить роль и значение информационных технологий, непрерывно развивать информационные и коммуникационные системы, технологии и услуги, а также сформировать национальную научную и образовательную информационную систему [3].

Рассматривая научную работу К. Чжанга и А. Аслана о том, что ИТ оказывает бинарное влияние на структуру образования иницируя создание новых подходов к обучению, открывая дополнительные возможности в области обучения и управления знаниями с одной стороны. А также внедрение ИТ в образовательный процесс способствует развитию важных качеств будущего специалиста с другой стороны. Можно сделать вывод, что ИКТ способствуют приобретению профессиональных знаний, навыков и умений, созданию условий для развития талантов, умений и навыков для принятия оптимальных решений, способности к самооценке, систематизировать и обобщать информацию, полученную в процессе образования [4].

Нельзя не отметить работу М. Алави и Р.Б. Гэллапе в которой информационных технологий рассматриваться как элемент для облегчения обучения, что является настоящее время является значительным событием [5].

Также в трудах Д.Ж. Скиба указывается, что с развитием Интернета и других информационных и коммуникационных технологий высшее образование столкнулось с проблемой.

Первая трудность связана с определением новых компетенций в дисциплине информационные технологии [6].

Организация и предоставление высшего образования уже меняются в результате использования информационных и коммуникационных технологий (ИКТ).

Высшие учебные заведения внедряют и интегрируют ИКТ в процесс преподавания и обучения по следующим причинам педагогические и социально-экономические факторы, включающие совершенствование педагогики, расширение доступа к данным, улучшение коммуникации, синхронное и асинхронное обучение, улучшение координации и сотрудничество, а также экономическая эффективность. Тем временем ИКТ не получили широкого распространения в большинстве высших учебных заведений в слаборазвитых странах из-за целого ряда социально-экономических и технологических факторов. Но несмотря на это информационные технологии расширяют свое влияние в образовании.

Использование науки и технологий, особенно ИКТ, практически на каждом этапе системы обучения становится все более распространенным явлением в высшем образовании.

Что такое ИТ-компетенции и как их следует развивать в бакалавриате - два важных вопроса, которые необходимо изучить, чтобы обеспечить успешную реализацию развития ИТ-компетенций у выпускников высших образовательных учреждений.

Способы развития ИТ-навыков и проблемы их реализации, а также ключевые факторы успеха и неудачи являются первостепенными задачами для дисциплины информационные технологии. Особенности развития данной дисциплины и преподавание в высших учебных заведениях Узбекистана является проблемой для изучения. Для выявления новых компетенций, нужна структура создания новых методик и методов обучения, а также классификация навыков и компетенций присущих данной дисциплине в рамках современных тенденциях.

На данный момент ведется работа над созданием модели обучения ИТ дисциплине на базе облачных платформ и вспомогательного элемента ИИ (искусственного интеллекта) для вербально и невербального восприятия на-

учной информации студентами. Работа посвящена улучшению восприятия сложной информации всеми органами чувств. А также индивидуальному подходу учитывая физиологическое и психологическое состояние студента в процессе обучения.

Строится алгоритм решения проблем, возникающих в связи с растущим использованием информационных технологий в преподавании, администрировании и научных исследованиях для студентов: обеспечение более гибким доступом к обучению посредством коммуникационных и информационных технологий в университете, убирая барьеры, связанные с временем и местом обучения;

Увеличивая возможности выбора для студентов способа обучения (онлайн или офлайн); право собственности студентов на доступ к компьютерам, программному обеспечению и услугам Интернета.

В условиях растущей онлайн учебной среды владение студентами доступом к компьютерам, программному обеспечению и интернет-услугам станет существенным компонентом при выборе курса и контакта студентов с преподавателями и лекторами меняются благодаря использованию электронной почты и компьютерных средств связи, таких как компьютерные конференции, компьютерные конференции.

Заключение. Преподавание информационных технологий в высших учебных заведениях является сложной и многогранной проблемой, требующей постоянного изучения и адаптации к современным тенденциям. Развитие ИКТ, цифровизация образования и появление новых технологий, таких как искусственный интеллект, ставят перед преподавателями новые вызовы и открывают новые возможности для улучшения качества образовательного процесса.

Литература:

1. Ates, H. (2020). Using information systems and technologies in higher educational institutions. *International Journal of Research*, 7(10), 222–232.
2. Ridkodubska, H., Vyhovskyi, L., Vyhovska, T., Yakubova, L., Humenyuk, O., & Oliinyk, I. (2022). Application of information technologies in the educational process of higher educational institutions under the martial law. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*, 13(3), 274–287. <https://doi.org/10.47750/jett.2022.13.03.026>
3. Moscardini A. O., Strachan R., & Vlasova T. (2022). The role of universities in modern society. *Studies in Higher Education*, 47(4), 812–830. <https://doi.org/10.1080/03075079.2020.1807493>
4. Zhanga, K., & Aslan, A. (2021). AI technologies for education: Recent research & future directions. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 2, 100025. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2021.100025>
5. Alavi, M., & Gallepe, R. B. (2003). Using information technology in learning: Case studies in business and management education programs. *Academy of Management Learning & Education*, 2(2), 139–153.
6. Skiba, D. J., Connors, H. R., & Jeffries, P. R. (2008). Information technologies and the transformation of nursing education. *Nursing Outlook*, 56(5), 225–230.

IJTIMOIIY INSTITUTLAR BILAN HAMKORLIK ORQALI O'QITUVCHINING KASBIY VA MA'NAVIY QIYOFASINI SHAKLLANTIRISH

Kamalov A.J.

*O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi
vazirligi bo'lim boshlig'i*

Tayanch soʻzlar: ijtimoiy institutlar, hamkorlik, o'qituvchi qiyofasi, kasbiy kompetentlik, ma'naviy tarbiya, pedagogik madaniyat, jamoatchilik, ta'lim sifati.

Ключевые слова: социальные институты, сотрудничество, образ учителя, профессиональная компетентность, духовное воспитание, педагогическая культура, сообщество, качество образования.

Key words: social institutions, cooperation, teacher image, professional competence, spiritual education, pedagogical culture, community, quality of education.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada ijtimoiy institutlar bilan hamkorlik asosida o'qituvchining kasbiy va ma'naviy qiyofasini shakllantirishning pedagogik, ijtimoiy va ma'naviy-axloqiy asoslari keng yoritilgan. Ta'lim muassasalari, oila, mahalla, jamoat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari va davlat institutlarining o'zaro hamkorligi o'qituvchining kasbiy kompetentligi, ijtimoiy mas'uliyati, ma'naviy barkamolligi va jamoatchilikdagi obro'sini oshirishda muhim omil ekani ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilingan. Maqolada hamkorlik mexanizmlari, shakllari, tamoyillari hamda zamonaviy ta'lim tizimida ularni samarali joriy etish yo'llari ochib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье широко рассматриваются педагогические, социальные и морально-этические основы формирования профессионального и духовного образа учителя на основе сотрудничества с социальными институтами. Представлен научно-практический анализ того факта, что сотрудничество между образовательными учреждениями, семьей, соседством, общественными организациями, средствами массовой информации и государственными институтами является важным фактором повышения профессиональной компетентности, социальной ответственности, духовной целостности и общественной репутации учителя. В статье раскрываются механизмы, формы и принципы сотрудничества, а также пути их эффективной реализации в современной системе образования.

SUMMARY:

This article broadly examines the pedagogical, social, and moral-ethical foundations for developing a teacher's professional and spiritual image through collaboration with social institutions. It presents a scientific and practical analysis of how collaboration between educational institutions, families, neighborhoods, public organizations, the media, and government institutions is an important factor in enhancing teachers' professional competence, social responsibility, spiritual integrity, and public

reputation. The article explores the mechanisms, forms, and principles of collaboration, as well as ways to effectively implement them in the modern education system.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy vazifalardan biri – barkamol, ijtimoiy faol va ma'naviy yetuk shaxsni tarbiyalashdan iborat. Bu jarayonda o'qituvchining o'rni beqiyos bo'lib, u nafaqat bilim beruvchi, balki jamiyatda ma'naviy qadriyatlarni targ'ib etuvchi yetakchi shaxs hisoblanadi. Shu bois o'qituvchining kasbiy va ma'naviy qiyofasini shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchining rivojlanishi faqat ta'lim muassasasi doirasida emas, balki keng ijtimoiy muhit – oila, mahalla, jamoat tashkilotlari, davlat va nodavlat institutlari bilan hamkorlik orqali amalga oshiriladi. Ijtimoiy institutlar bilan tizimli hamkorlik o'qituvchining kasbiy mahoratni oshirish, ijtimoiy faollik va ma'naviy barkamollikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy institutlar jamiyatning barqaror faoliyat yuritishini ta'minlovchi, ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi va muayyan ijtimoiy funksiyalarni amalga oshiruvchi tizimli tuzilmalar hisoblanadi. Ular jamiyat a'zolarining xulq-atvori, qadriyatlari va ijtimoiy rollarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Ta'lim sohasida ijtimoiy institutlarning o'zaro integratsiyasi pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Xususan, oila shaxsning dastlabki ijtimoiylashuv muhiti bo'lib, unda bolada axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy xulq me'yorlari va ta'limga bo'lgan munosabat shakllanadi. Ta'lim muassasalari esa mazkur jarayonni tizimli va ilmiy asosda davom ettirib, bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni rivojlantirish bilan bir qatorda, o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy kamolotini ta'minlaydi. Mahalla va boshqa jamoatchilik tuzilmalari ijtimoiy nazorat, tarbiyaviy qo'llab-quvvatlash hamda ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlash orqali ta'lim muassasalari faoliyatini to'ldiruvchi muhim bo'g'in vazifasini bajaradi.

Davlat boshqaruv organlari ta'lim sohasida normativ-huquqiy asoslarni ishlab chiqish, ta'lim siyosatini amalga oshirish va uning sifatini nazorat qilish orqali institutlararo hamkorlikni muvofiqlashtiradi. Nodavlat notijorat tashkilotlari esa innovatsion tashabbuslar, ijtimoiy loyihalar va fuqarolik faolligi orqali ta'lim-tarbiya jarayonini boyitishga xizmat qiladi. Ommaviy axborot vositalari esa ta'limning ijtimoiy ahamiyatini yoritish, ijobiy pedagogik tajribalarni ommalashtirish va jamoatchilik fikrini shakllantirish orqali ta'lim muhitiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy institutlarning o'zaro hamkorligi ta'lim-tarbiya jarayonini yaxlit va uzviy tizim sifatida tashkil etish imkonini beradi. Bunday integratsiyalashgan yondashuv nafaqat ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi, balki o'qituvchining

kasbiy faoliyatida uning nafaqat bilim beruvchi, balki yuksak ijtimoiy va ma'naviy mas'uliyatga ega bo'lgan tarbiyachi sifatidagi rolini kuchaytiradi. Shu bilan birga, o'qituvchining kasbiy qiyofasi pedagogik faoliyatning mazmuni va sifatini belgilovchi muhim integrativ tushuncha bo'lib, u mutaxassisning nazariy bilimlari, amaliy pedagogik mahorati, metodik tayyorgarligi, innovatsion faoliyatga moyilligi hamda kasbiy-etika normalariga amal qilish darajasi bilan tavsiflanadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchining kasbiy qiyofasi nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, tashkilotchi va ijtimoiy hamkor sifatida namoyon bo'lishini taqozo etadi.

Kasbiy qiyofaning shakllanishi uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u o'qituvchining o'z ustida muntazam ishlashi, yangi pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirishi hamda ta'lim sohasidagi ilmiy yangiliklarni amaliyotga tatbiq etishini nazarda tutadi. Shu bilan birga, ijtimoiy tajriba almashinuvi o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini boyitish, muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashish va samarali pedagogik yechimlarni ishlab chiqishda muhim omil hisoblanadi. Jamoatchilik bilan samarali muloqot o'qituvchining kasbiy nufuzini oshirish, ota-onalar, mahalla va boshqa ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish orqali ta'lim-tarbiya jarayonining ijtimoiy ahamiyatini kuchaytiradi. Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish va umumlashtirish esa o'qituvchining kasbiy tafakkurini rivojlantiradi, innovatsion yondashuvlarni amaliy faoliyatga joriy etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ijtimoiy institutlar bilan hamkorlik o'qituvchining kasbiy va ma'naviy o'sishini ta'minlashda muhim pedagogik mexanizm sifatida qaraladi. Ushbu hamkorlik turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin va har bir shakl o'ziga xos pedagogik ahamiyatga ega. Jumladan:

1. Qo'shma ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar – maktab, mahalla, diniy va madaniy tashkilotlar bilan birgalikda tashkil etiladigan ma'naviy va ma'rifiy tadbirlar o'qituvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishiga, shuningdek, talabalar bilan samarali pedagogik aloqalarni yo'lga qo'yishga xizmat qiladi. Bunday tadbirlar nafaqat o'quv jarayonining sifatini oshiradi, balki o'qituvchining ijtimoiy mas'uliyatini mustahkamlaydi.

2. Seminar va treninglar – ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikda o'tkaziladigan malaka oshirish seminar va treninglari o'qituvchilarga zamonaviy pedagogik texnologiyalar, psixologik metodlar va ma'naviy tarbiya vositalarini amaliyotda qo'llash imkonini yaratadi. Shu orqali ularning kasbiy kompetensiyalari va pedagogik qobiliyatlari muntazam rivojlantiriladi.

3. Ijtimoiy loyihalar – maktab va jamoat tashkilotlari bilan birgalikda amalga oshiriladigan ijtimoiy loyihalar o'qituvchilarga innovatsion pedagogik

yondashuvlarni tatbiq etish, hamjamiyatdagi muammolarni hal qilish va o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida o'qituvchining liderlik va tashabbuskorlik sifatlarini rivojlantiradi.

4. Ota-onalar va jamoatchilik bilan ochiq muloqotlar – muntazam tarzda tashkil etiladigan uchrashuvlar, maslahatlar va ochiq darslar orqali o'qituvchi o'zining pedagogik faoliyati bo'yicha ota-onalar va jamoatchilik bilan bevosita aloqada bo'ladi. Bu jarayon o'qituvchining ijtimoiy vakolatini oshiradi va uning shaxsiy hamda professional obro'sini mustahkamlaydi.

5. Ommaviy axborot vositalari orqali ijobiy imidj yaratish – maktab, jamoat va ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikda OAVda olib boriladigan targ'ibot va axborot tadbirlari o'qituvchining kasbiy imidjini ijtimoiy maydonda mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu esa nafaqat uning shaxsiy obro'sini oshiradi, balki pedagogik faoliyatga nisbatan jamoatchilik e'tiborini kuchaytiradi.

Ushbu mexanizmlar kompleks tarzda amalga oshirilganda, ular o'qituvchining kasbiy malakasi va ma'naviy fazilatlarini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, ijtimoiy institutlar bilan tizimli hamkorlik pedagogik jarayonda ijobiy ijtimoiy muhitni yaratish, o'quvchilarning ma'naviy-estetik tarbiyasini oshirish hamda jamiyat bilan integratsiyani ta'minlash imkonini beradi.

O'qituvchining obro'si jamiyatdagi ishonch va hurmat darajasi bilan belgilanadi. Ijtimoiy institutlar bilan samarali hamkorlik pedagogning jamoatchilikdagi faoliyatini kengaytirishga xizmat qiladi, bu esa uning ijtimoiy mas'uliyatini yanada namoyon etish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, o'qituvchining kasbiy yutuqlari va professional salohiyati keng ommaga targ'ib qilinadi, bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshirishga, shuningdek, o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishi va ishtiyoqini rag'batlantirishga xizmat qiladi.

Globalashuv va raqamlashtirish jarayonlari dunyo miqyosida ta'lim tizimlarining samaradorligi va sifatini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bugungi kunda raqamli platformalar, onlayn hamjamiyatlar, ijtimoiy tarmoqlar hamda jamoatchilik nazorati ta'lim jarayonida faqat ma'lumot yetkazish vositasi sifatida emas, balki o'qituvchining kasbiy, pedagogik va ma'naviy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi muhim mexanizm sifatida ham ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida o'qituvchilar o'z bilim va tajribalarini keng jamoatchilik bilan bo'lishish imkoniyatiga ega bo'lmoqda, bu esa ularning kasbiy obro'si va ijtimoiy mavqeini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekistonning ta'lim tizimida mahalla, oila va ta'lim muassasalari o'rtasidagi samarali hamkorlikning ko'plab ilg'or tajribalari mavjud. Mahalla – o'quvchilarning ijtimoiy va ma'naviy tarbiyasida muhim vosita sifatida namoyon bo'lib, u ta'lim muassasalari bilan birgalikda turli ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etadi, yoshlar orasida ijtimoiy faollikni rag'batlantiradi va jamoatchilik nazoratini ta'minlaydi. Oila esa bolalarning shaxsiyati va axloqiy qadriyatlarini shakllantirishda birlamchi muhit bo'lib, o'qituvchining tarbiyaviy va pedagogik ishlarida faol hamkor sifatida ishtirok etadi. Shu tarzda, oila, mahalla va maktabning birlashgan sa'y-harakatlari nafaqat o'quv jarayonining sifatini oshiradi, balki o'qituvchining ijtimoiy faolligini, professional mas'uliyatini va ma'naviy qiyofasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Zamonaviy sharoitda raqamli va ijtimoiy institutlar bilan integratsiyalashgan pedagogik faoliyat ta'limning innovatsion usullarini tatbiq etish imkonini beradi. Masalan, onlayn konsultatsiyalar, vebinarlar va elektron portfellar orqali o'qituvchilar o'z kasbiy malakasini doimiy ravishda oshiradi, jamiyatdagi ijtimoiy mas'uliyatini kuchaytiradi va pedagogik yutuqlarini keng jamoatchilikka yetkazadi. Bu esa o'z navbatida, ta'lim muassasalarining sifat ko'rsatkichlarini yaxshilash, yosh avlodning ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishini ta'minlash, shuningdek, o'qituvchining professional va shaxsiy obro'-e'tiborini mustahkamlash kabi natijalarni beradi.

Globallashuv va raqamlashtirish sharoitida ijtimoiy institutlar bilan hamkorlik ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'qituvchining kasbiy va ma'naviy rivojlanishini ta'minlash, shuningdek, yosh avlodning ijtimoiy, axloqiy va intellektual potensialini rivojlantirishning strategik yo'nalishiga aylangan. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, mahalla, oila va ta'lim muassasalari o'rtasidagi integratsiyalashgan hamkorlik nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki jamiyatning ma'naviy-madaniy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladigan muhim pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy institutlar bilan hamkorlik o'qituvchining kasbiy va ma'naviy qiyofasini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ta'lim tizimi jamiyatning asosiy ijtimoiy institutlari – oila, mahalla, jamoatchilik tuzilmalari, davlat organlari va nodavlat tashkilotlar bilan o'zaro aloqada bo'lganda yanada samarali ishlaydi. Bunday hamkorlik nafaqat o'qituvchining kasbiy malaka va pedagogik kompetentsiyalarini oshirishga xizmat qiladi, balki uning ma'naviy va axloqiy qiyofasini mustahkamlash, ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirish imkonini ham beradi. Ijtimoiy institutlar bilan samarali aloqalar orqali o'qituvchi nafaqat o'z pedagogik faoliyatini yaxshilaydi, balki jamiyatdagi obro'-e'tiborini oshiradi. Masalan, qo'shma

ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, seminarlar, treninglar va loyihalarda faol ishtirok o'qituvchining jamoatchilikdagi imidjini ijobiy tomonga o'zgartiradi. Shu bilan birga, ota-onalar va jamoatchilik bilan ochiq muloqotlar, ijtimoiy tarmoqlar orqali axborot almashish o'qituvchining pedagogik tajribasini kengaytirish bilan birga, uning ta'lim-tarbiya jarayoniga bo'lgan e'tiborini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ta'lim va tarbiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorlari.
2. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
3. Hargreaves A. Teaching in the Knowledge Society. Teachers College Press, 2003.
5. OECD. Education at a Glance. Paris: OECD Publishing, 2022.
6. UNESCO. Global Education Monitoring Report. Paris: UNESCO Publishing, 2021.
7. Круглов В. В., Волкова Д. Л. Потенциалы и риски цифровой среды для воспитания в дистанционном образовании // Народное образование. - 2020. - № 5 (1482). - С. 89-93.
8. Ляукина Г. А. Реализация интернет-проектов по патристическому воспитанию студентов вузов средствами социосетевых технологий: автореф. ... канд. пед. н. 13.00.08. - Казань, 2020. - 24 с.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХАМ СПОРТ

MILLIY SPORT TURLARI VA O'YINLARINING 10-11-SINF O'QUVCHILARINING JISMONIY RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Mamatqulov M.X.

NamDU Pedagogika fakulteti "Sport faoliyati va jismoniy madaniyat" kafedrasi v.b.dotsenti, PhD

Tayanch so'zlar: milliy sport turlari, an'anaviy o'yinlar, jismoniy rivojlanish, o'rta maktab o'quvchilari, jismoniy tarbiya, madaniy o'ziga xoslik, jamoaviy ish, harakat qobiliyatlari.

Ключевые слова: национальные виды спорта, традиционные игры, физическое развитие, старшеклассники, физическое воспитание, культурная идентичность, работа в команде, двигательные навыки.

Key words: national sports, traditional games, physical development, high school students, physical education, cultural identity, teamwork, movement skills.

Резюме:

Tadqiqot 10-11-sinf o'quvchilarining jismoniy rivojlanishiga milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlarning ta'sirini o'rganadi. Jismoniy faollik yosh shaxslarning har tomonlama rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan vosita mahoratini, chidamliligini, kuchini va umumiy jismoniy tayyorgarligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlarni jismoniy tarbiya o'quv dasturiga kiritish o'quvchilarning jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishiga qanday hissa qo'shishi ko'rib chiqiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, bu mashg'ulotlar nafaqat jismoniy qobiliyatlarni yaxshilaydi, balki o'quvchilarda madaniy o'ziga xoslik va jamoaviy ishlash hissini ham rivojlantiradi. Tahlil so'nggi tadqiqotlar va kuzatishlarga asoslanib, zamonaviy ta'lim tizimida ushbu an'anaviy amaliyotlarning afzalliklarini ko'rsatib beradi.

Резюме:

В исследовании рассматривается влияние национальных видов спорта и традиционных игр на физическое развитие учащихся 10-11 классов. Физическая активность играет важную роль в улучшении двигательных навыков, выносливости, силы и общей физической подготовки, которые имеют решающее значение для общего развития молодых людей. В данной статье рассматривается, как включение национальных видов спорта и традиционных игр в программу физического воспитания способствует физическому, умственному и социальному развитию учащихся. Результаты показывают, что эти занятия не только улучшают физические навыки, но и развивают у учащихся чувство культурной идентичности и умение работать в команде. Анализ, основанный на недавних исследованиях и наблюдениях, демонстрирует преимущества этих традиционных практик в современной системе образования.

Summary:

The study examines the impact of national sports and traditional games on the physical development of 10-11th grade students. Physical activity plays an important role in improving motor skills,

endurance, strength and general fitness, which are crucial for the overall development of young people. This article examines how the inclusion of national sports and traditional games in the curriculum of physical education contributes to the physical, mental and social development of students. The results show that these activities not only improve physical skills, but also develop students' sense of cultural identity and teamwork. Based on recent research and observations, the analysis demonstrates the merits of these traditional practices in the modern education system.

Kirish. Jismoniy tarbiya o'quvchilarning, ayniqsa o'smirlik davridagi umumiy rivojlanishining muhim tarkibiy qismidir. Ko'pgina ta'lim tizimlarida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish uchun sport va jismoniy mashg'ulotlar o'quv dasturiga kiritilgan. Ushbu maqolada 10-11-sinf o'quvchilarining jismoniy rivojlanishiga milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlarning ta'siri haqida so'z boradi.[1] Milliy sport turlari va o'yinlari nafaqat jismoniy mashqlar; ular, shuningdek, madaniy merosni saqlash, tartib-intizomni o'rnatish va talabalar o'rtasida ijtimoiy o'zaro munosabatlarni kuchaytirishning bir usuli hisoblanadi.

Jismoniy tarbiyada milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlarning o'рни. Milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlar butun dunyoda ko'plab madaniyatlarning ajralmas qismi bo'lib kelgan. Bu harakatlar ko'pincha jismoniy chidamlilik, kuch, chaqqonlik va strategik fikrlashning kombinatsiyasini talab qiladi. Talabalar ushbu sport turlari bilan shug'ullanganlarida, ularning umumiy jismoniy tayyorgarligi va sog'lig'iga hissa qo'shadigan turli jismoniy qobiliyatlar rivojlanadi.

Masalan, "Kurash" (an'anaviy kurash) yoki "Lapar" (chaqqonlik va muvofiqlashtirishni o'z ichiga olgan o'yin) kabi o'yinlar kuch va moslashuvchanlikni yaxshilaydi, "Chavgan" (an'anaviy ot o'yini) esa chidamlilik va muvozanatni mustahkamlaydi. Bu o'yinlar nafaqat jismoniy kuch, balki aqliy hushyorlik, tezkor qaror qabul qilish, jamoada ishlash qobiliyatini ham talab qiladi.

Jismoniy tarbiyada milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlar muhim o'rin tutadi, chunki ular:

1. Madaniy va milliy g'urur hissiyotini rivojlantiradi. Milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlar o'z mamlakatining madaniy merosini ifodalaydi. Ular o'quvchilarga o'zlarining tarixi va an'analari haqida ma'lumot beradi, milliy g'urur hissiyotini rivojlantiradi va ularni o'z madaniyatiga bog'laydi.[2]

2. Jismoniy va ruhiy sog'liqni mustahkamlaydi. An'anaviy o'yinlar ko'pincha jamoaviy va harakatli bo'lib, o'quvchilarning jismoniy qobiliyatlarini, tezligini, chidamliligini, muvozanatini va koordinatsiyasini rivojlantiradi. Ularning ko'pchiligi o'ylab harakat qilishni, strategik fikrlashni talab qiladi, bu esa o'quvchilarning aqliy jarayonlarini yaxshilaydi va ularning ruhiy sog'lig'iga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.[3]

3. Jamoaviy ruh va hamkorlikni rivojlantiradi: Ko'plab an'anaviy o'yinlar jamoaviy bo'lib, o'quvchilarni bir-biri bilan hamkorlik qilishga va jamoa maqsadlari uchun birlashishga o'rgatadi. Bu ularning jamoaviy ruhi va o'zaro munosabatlarni yaxshilaydi.

4. Ijodiylikni rivojlantiradi: An'anaviy o'yinlar ko'pincha oddiy asboblardan yoki hech qanday asbobsiz o'ynaladi. Bu esa o'quvchilarning o'zlarini o'zlari qiziqtirgan tarzda o'yinlarni yaratish va o'ynash imkoniyatini beradi.

5. Ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni singdiradi: Ko'plab an'anaviy o'yinlar turli xil qoidalarga, odob-axloqqa va adolat tamoyillariga asoslangan bo'lib, o'quvchilarga ularni o'rganishga yordam beradi.

6. O'quvchilarning qiziqishini o'ynashga jalb qiladi: Milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlar o'quvchilar uchun qiziqarli va hayajonli bo'lishi mumkin, bu ularning jismoniy tarbiya darslariga bo'lgan qiziqishini oshiradi va jismoniy faollik bilan shug'ullanishga rag'batlantiradi.

Milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlar jismoniy tarbiyada muhim o'rin tutadi. Ular o'quvchilarning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, ularning madaniy meroslarini saqlab qolishga va milliy g'urur hissiyatini rivojlantirishga yordam beradi.[4]

Jismoniy tayyorgarlik va vosita mahoratiga ta'siri.

Milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlar bilan shug'ullanish o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligiga bevosita ta'sir qiladi. Ushbu mashg'ulotlar bilan muntazam shug'ullanish yurak-qon tomir chidamliligini, mushaklar kuchini va harakatni muvofiqlashtirishni yaxshilaydi. Ushbu sport turlari bilan faol shug'ullanadigan o'rta maktab o'quvchilarining reflekslari yaxshilanadi, reaksiya tezligi tezlashadi va qo'l-ko'zni muvofiqlashtirish yaxshilanadi.[5]

10-11-sinf o'quvchilari uchun jismoniy faollik juda muhim, chunki ular tez o'sish va rivojlanish bosqichida. Grepping texnikasini o'z ichiga olgan kurash kabi milliy sport turlari mushaklarning kuchi va chidamliligini sezilarli darajada oshiradi. Xuddi shunday, yugurish, sakrash yoki uloqtirishni o'z ichiga olgan boshqa an'anaviy o'yinlar yurak-qon tomir tizimini va chaqqonlikni yaxshilaydi.

Ruhiy va ijtimoiy manfaatlar. O'quvchilarning aqliy va ijtimoiy o'sishida jismoniy kamolotdan tashqari milliy sport va o'yinlarning ham ahamiyati katta. Bu mashg'ulotlar o'quvchilarga intizom, qat'iyat, yetakchilik va jamoada ishlash kabi qimmatli hayotiy ko'nikmalarni o'rgatadi. Ular, shuningdek, sog'lom va konstruktiv tarzda raqobat ruhini rag'batlantiradilar.

An'anaviy o'yinlarda qatnashish o'quvchilarda tegishlilik va madaniy g'urur tuyg'usini rivojlantiradi. Bu ularga o'z merosi bilan bog'lanishga va madaniyatiga kiritilgan qadriyatlarni tushunishga yordam beradi. Ularning ildizlariga bo'lgan bu aloqa ularning o'ziga bo'lgan hurmatini oshirishi va hayotga ijobiy munosabatni rag'batlantirishi mumkin.

Milliy sport turlarini maktab o'quv dasturiga kiritish. Milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlardan maksimal darajada foydalanish uchun ularni maktab o'quv dasturiga samarali kiritish zarur. Maktablar muntazam mashg'ulotlarning bir qismi sifatida ushbu tadbirlarni o'z ichiga olgan tuzilgan jismoniy tarbiya dasturlarini yaratishi kerak. O'qituvchilar va murabbiylar o'quvchilarni ushbu sport turlari bo'yicha yo'naltirish uchun to'g'ri tayyorgarlik ko'rishlari kerak, bu

ham mahoratni rivojlantirish, ham madaniy ahamiyatga ega. Qolaversa, milliy sport turlari bo'yicha maktablararo musobaqalar tashkil etish o'quvchilarni ushbu o'yinlarda faol ishtirok etishga va yuqori natijalarga erishishga undaydi. [6] Bunday tadbirlar nafaqat jismoniy tarbiya, balki turli millat vakillari o'rtasida do'stlik va o'zaro hurmat ruhini tarbiyalaydi.

Qiyinchiliklar va yechimlar. Ko'p afzalliklariga qaramay, milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlarni maktab o'quv dasturiga kiritish qiyin bo'lishi mumkin. Asosiy to'siqlardan biri bu faoliyatni o'rgatish uchun resurslar va o'qitilgan kadrlarning etishmasligidir. Ko'pgina maktablar birinchi navbatda an'anaviy o'yinlarga soya soladigan futbol yoki basketbol kabi mashhur xalqaro sport turlariga e'tibor qaratadi.[7]

Ushbu muammolarni hal qilish uchun ta'lim organlari maktablarni etarli mablag' va resurslar bilan ta'minlashi kerak. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun o'tkaziladigan o'quv seminarlari ularga ushbu o'yinlarni samarali o'rgatish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallashga yordam beradi. Bundan tashqari, jamoat tadbirlari va ommaviy axborot vositalari orqali milliy sportning ahamiyati haqida xabardorlikni oshirish ko'proq maktablarni ushbu tadbirlarni o'z dasturlariga kiritishga undashi mumkin.

Xulosa. Milliy sport turlari va an'anaviy o'yinlar umumta'lim maktablari o'quvchilarining jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ushbu mashg'ulotlarni jismoniy tarbiya o'quv dasturiga kiritish o'quvchilarning jismoniy qobiliyatlarini sezilarli darajada oshirishi mumkin, shu bilan birga madaniy ong va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu qimmatli an'analarni asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazish yo'lida maktablar, pedagoglar va siyosatchilar birgalikda harakat qilishlari kerak.[8] Shunday qilib, ular nafaqat jismonan sog'lom, balki ularning madaniy ildizlari bilan ham bog'liq bo'lgan har tomonlama barkamol shaxslarni shakllantirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Abduraimov, O., & Turdimov, B. (2022). The Role of Traditional Games in Physical Education. *Journal of Sports Science and Education*, 12(3), 145-157.
2. Karimova, S. (2021). Cultural Heritage and Its Influence on Youth Sports Development. *Physical Culture and Sport Research*, 10(2), 89-101.
3. Rakhimov, N. (2023). National Sports as a Tool for Physical and Moral Development in Adolescents. *Education and Sport Integration*, 8(4), 102-118.
4. Danelyan V. et al. Milliy sport turlari va oyinlari jismoniy tarbiya va salomatlik omili sifatida // *Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies*. – 2023. – T. 2. – №. 12. – C. 48-52.
5. Abdurashidovich X. F. Milliy sport turlarini rivojlantirishning muhim masalalari // *interdiscipline innovation and scientific research conference*. – 2024. – T. 2. – №. 20. – C. 116-119.
6. Saidovich M. O. Milliy sport turlari va oyinlari jismoniy tarbiya va salomatlik omili sifatida // *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*. – 2023. – T. 10. – №. 2. – C. 78-80.
7. Ahmadaliev M. Salomatlik omili sifatida milliy sport turlari va oyinlarini qo'llash // *International journal of science and technology*. – 2024. – C. 445-449.
8. Dilshodovich I. S. et al. Jismoniy tarbiya o'quvchilarini sport mashg'ulotlari jarayonida milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash // *Ijodkor o'qituvchi*. – 2023. – T. 3. – №. 30. – C. 731-734.

YOSH SPORTCHILARDA YURAK QON TOMIR TIZMINI JISMONIY MASHQLAR ORQALI SOG‘LOMLASHTIRISH

Imomov A.A.

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar, jismoniy madaniyat va sport kafedrası o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: bolalar va o‘smirlarning yurak – tomir tizimiga sport bilan muntazam shug‘ullanishning ta‘sirini o‘rganish, yosh sportchilarda periferik qan aylanish tizimiga sport bilan muntazam shug‘ullanishning ta‘sirini o‘rganish

Ключевые слова: изучение влияния регулярных занятий спортом на сердечно-сосудистую систему детей и подростков, изучение влияния регулярных занятий спортом на систему периферического кровообращения юных спортсменов.

Key words: studying the influence of regular sports on the cardiovascular system of children and adolescents, studying the influence of regular sports on the peripheral circulatory system of young athletes.

Резюме:

Vatanimizda jismoniy madaniyat va sportning jadal rivojlanishi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash bilan chambarchas bog‘liq. Yosh avlodni har tomonlama barkamol bo‘lishida jismoniy tarbiya va sport asosiy o‘rinlardan birini egallaydi. Mustaqilligimiz tufayli davlat tomonidan ishlab chiqilgan «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» kabi hujjatlarda mamlakatimizda ta‘lim tizimini takomillashtirish va Vatan ravnaqini ta‘minlaydigan yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish uchun muhim tadbirlar ko‘zda tutilmoqda o‘quvchilarni jismoniy jihatdan ilmiy-nazariy bilimlar bilan boy etish, ularni bu boradagi ko‘nikma va malakalar bilan oshno qilish jismoniy tarbiya va sport fiziologiyasining asosiy vazifalaridir. Jismoniy mashqlar har bir insonning hayotida muhim, lekin har xil ahamiyat kasb etadi. Bu esa organizmning individual morfologik va fiziologik (funksional) xususiyatlariga bog‘liqdir.

Резюме:

Бурное развитие физической культуры и спорта в нашей стране тесно связано с подготовкой высококвалифицированных специалистов. Физическое воспитание и спорт занимают одно из главных мест в развитии молодого поколения во всех аспектах. Благодаря нашей независимости такие документы, как «Национальная программа подготовки кадров», разработанные государством, предусматривают важные меры по совершенствованию системы образования в нашей стране и воспитанию молодого поколения, которое обеспечит развитие Родины, приобщив его к навыкам и навыкам. повышение квалификации в этом отношении являются основными задачами физического воспитания и спортивной физиологии. Физические упражнения важны в жизни каждого, но их значение варьируется. Это зависит от индивидуальных морфологических и физиологических (функциональных) особенностей организма.

Summary:

The rapid development of physical culture and sports in our country is closely related to the training of highly qualified specialists. Physical education and sports occupy one of the main places in the

development of the young generation in all aspects. Thanks to our independence, documents such as the "National Personnel Training Program" developed by the state provide important measures to improve the education system in our country and educate the younger generation who will ensure the development of the Motherland by introducing them to skills and abilities. advanced training in this regard are the main tasks of physical education and sports physiology. Exercise is important in everyone's life, but its importance varies. This depends on the individual morphological and physiological (functional) characteristics of the organism.

Kirish. Sportga tanlash - bu tanlab olinadiganlarni qobiliyatini oldindan aniqlash asosida sport faoliyatini bajarilishi mumkin ekanligini tasdiqlashdir. Sportga tanlash - murabbiy faoliyatining ajralmas qismidir. Tayyorgarlik ko'rish darslarida yoki musobaqalar paytida odam organizmida yuz beradigan funksional holatlarning uch davri farqlanadi start oldi, asosiy, ishchi va tiklanish davrlari. Musobaqalar boshlanishidan bir necha daqiqa yoki soat oldin yurakning qisqarish chastotasi, qon aylanishining sistolik hajmi va daqiqalik hajmi ortadi, arterial qon bosimi ko'tariladi, o'pka ventilyasiyasi, energiya xarajati, tana harorati va organizmni neyro-gormonal tizimlarining faoliyati oshadi. Bu reaksiyalarning ortishi yoki susayishi shartsiz va shartli reflektor faoliyati orqali amalga oshiriladi. Sport mashqlarini bajarish oldidan insonning ish qobiliyatini sekin-asta oshirib borishi tayyorgarlik ko'rish deb ataladi. Bu vaqtda harakat va vegetativ funksiyalarning yangi, ancha kuchlanishli, faoliyati, tartibini va harakat uyg'unligining boshqarilishini neyrohumoral mexanizmlarini qayta shakllanishi yuz beradi.

Tayyorgarlik ko'rish paytida fiziologik tizimlar faoliyatining kuchayish tezligi bir xil bo'lmaydi. Yuqori qo'zg'aluvchanlik va harakatchanlik xususiyatiga ega bo'lgan harakatlanish apparatlari yangi ish darajasiga vegetativ tizimga nisbatan ancha tez moslashadi. Masalan, jadal yugurish paytida harakatning maksimal tezligiga 5-6 soniyalarda erishiladi. Shu vaqtning o'zida mushaklarning arterial qon tomirlari 60-90 soniyalar davomida kengayadi, lekin yurakning qisqarish chastotasi, sistolik hajm va kislorodning daqiqalik hajmlari esa o'zlarining maksimal darajasiga faqat 1,5-2 daqiqadan keyin yetadi. Hattoki, maksimal aerob quvvatli ish paytida talab qilingan kislorodni iste'mol qilish darajasiga faqat 2-3 daqiqadan keyingina erishiladi.

Shunday qilib, ish paytida fiziologik funksiyalarning haqiqiy va yashirin turg'un holatlari farqlanadi. Haqiqiy turg'un holat, harakat apparatlarining va ularning ta'minlanishida ishtirok etuvchi vegetativ tizimlarning yuqori darajada kelishishi bilan xarakterlanadi. «Yashirin» turgun holatda esa mushaklar kislorodga bo'lgan talabni qondirolmaydi. Bu juda ajoyib fenomenning fiziologik mexanizmlari haligacha o'rganilmagan va ushbu soha bo'yicha qator izlanishlar olib borilishi talab qilinadi.

Jismoniy rivojlanish xususiyatlari asosan ikkita omil ta'siri ostida yuz beradi: organizm xususiy rivojlanishining irsiy dasturi va uning ijtimoiy-ekologik moslashuvi (tashqi atrof-muhitga moslashishi). Bu jarayonlar ostida jismoniy imkoniyatlarning rivojlanish kuchi deganda irsiy va pedagogik tomondan funksional xususiyatlarni va organizmni, a'zolari hamda tuzilmalari imkoniyatlarini o'zgartirishga qaratilgan faoliyat tushuniladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Bolalar va o'smirlarning o'sish xususiyatlar yoshga oid rivojlanishining irsiy dasturini amalga oshirishni ta'minlovchi muhim omil sifatida xizmat qiladi. Ulardan ko'pchiligi hozirgi hayotiy sharoitda yetishmasligini

boshdan kechirmoqda. Bu taqchillikni to'ldirish uchun bolalarning yoshga oid rivojlanish qonuniyatlari haqidagi bilimlarga asoslangan holda jismoniy mashqlarni turli shakllaridan iborat mashqlardan foydalanish to'g'ri tashkil qilinishi kerak. o'sish va biologik yetilish jarayonlariga faqatgina jismoniy faollik to'xtatuvchi sifatida salbiy ta'sir ko'rsatmay balki, uning me'yorida ortiq bo'lishi ham ta'sir ko'rsatadi. Demak, organizmning o'sishi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan uning maqbul dozasini belgilab olish zarur bo'ladi.

Turlicha bo'lgan biologik xususiyatlar va fiziologik funksiyalar o'sish va rivojlanishning tezlashgan va davrlar xronologiyasi bo'yicha mos kelmaydigan, turli templarda - rivojlanadi (notekislik), so'ngra esa umuma-n inqirozga yuz qo'yadi (geteroxronizm). Butun umr sikli (ontogenez), ya'ni tug'ilgandan to'limgacha bo'lgan davrlar ichiga antinatal (tug'ilguncha) va postnatal (tug'ilgandan keyingi) davrlarga farqlanadi. Tug'ilgandan keyingi yoshga oid davrlar jiddiy sifatli farqlarga ega. Dastlabki yetti bosqichi progressiv (yuksaluvchi-rivojlanuvchi) bosqichlardan yetilgan yosh - stasionar (turg'un) va qolgan yoshga oid davrlar esa regressiv (pasayuvchi) - davrlardan tashkil topgan bo'ladi. (1-jadval)

Jismoniy tarbiyalash va sportda ontogenetik jarayonlarni tezlashgan holda kechishi bilan xarakterlanuvchi kritik (sensitivli, hal qiluvchi, bog'lovchi) davrlar katta amaliy ahamiyatga ega. Sensitiv davrlar mobaynida ayrim jismoniy sifatlarni (masalan, pubertat davrdagi bukuvchi mushakllarning kuchi) yoki ma'lum funksiyalar (masalan, 2 yoshdan 5 yoshgacha nutq-gapirishni) rivojlanishini ta'minlovchi adekvat tayyorgarlik ko'rish vositalaridan foydalanish avvalgi va keyingi yillardagiga nisbatan ancha yuqori samara beradi. [10, 16]

Ontogenetik jarayonlarning yoshga oid chegaralanishi, ya'ni ularning geteroxronligi tufayli ayrim sifat va funksiyalarning o'tishi uchun mos kelmaydi. Barcha muhim fiziologik tizimlar tez rivojlanayotgan joyda hayotning birinchi yili va o'smirlik yoshlari xuddi umumiy kritik davrlar ta'sir ko'rsatadi.

Postnatal ontogeneznining yoshga oid davrlarga bo'linishi

1-jadval

	Davr	Yosh
1	Yangi tug'ilgan	Birinchi 10 kunlik. hayotning
2	Chaqaloqlik (emish davri)	11 kundan 1 yilgacha
3	Dastlabki bolalik	1 yoshdan 3 yoshgacha
4	Birinchi bolalik	Qizlar 3 yoshdan 6 yoshgacha, o'g'il bola 7 yoshgacha
5	Ikkinchi bolalik (prepubertat)	Qizlar 6 dan 10 yoshgacha, o'g'il bola 7 dan 12 yoshgacha
6	O'smirlik yoshi (pubertat)	Qizlar 10 dan 13 yoshgacha, o'g'il bola 12 dan 15 yoshgacha
7	Yoshlik (postpubertat)	Qizlar 13 dan 16-17 yoshgacha, o'g'il bola 15 dan 18-19 yoshgacha

8	Yetish yoshi 1 – davr (yoshlik - yigitlik) 2-davr (oʻrtacha yosh)	Ayollar 17 dan 35 yoshgacha, erkaklar 19 dan 35 yoshgacha Ayollar 35 dan 55 yoshgacha, erkaklar 35 dan 60 yoshgacha
9	Yosh oʻtgan davr	Ayollar 55 dan 17 yoshgacha, erkaklar 60 dan 75 yoshgacha
10	Qarilik	75 dan 90 yoshgacha
11	Uzoq umr koʻruvchilar	90 yoshdan yuqori

Ontogeneznining rivojlanish bosqichlarida barcha aʼzolar, toʻqimalar yaxlit organizmning oʻsish oʻlchamlari asosiy qonuniyat sifatidagi rolni bajaradi. Organizm aʼzolari va fiziologik tizimlarning unumdorligi asosan ularning oʻlchamiga bogʻliq boʻlib, oʻlchamlarining ortishi esa tabaqalash va sifatiiy jihatdan tomirlashish jarayonlari bilan birga kechadi. Tananing oʻsish oʻlchamlari oldindan oʻsish va skeletning ossifikasiyasi bilan aniqlanadi. Bu jarayonlar esa genetik jihatdan dasturlangan. Genetik jihatdan berilgan tayyorlangan dasturlarni amalga oshirilishi oʻz-oʻzini boshqarish tizimlari bilan bajariladi, qaysiki ichki sekresiya bezlarining efferent tizimlari tashkil etadi.

Bolalik yillarida odam tanasining oʻsish oʻlchamlari va uning ayrim aʼzolarini hamda ularning funksional jihatdan takomillashini asosan gipofizning oldingi boʻlagidan ishlab chiqiladigan somatotropin gormoni bilan boshqariladi. Bu gormon aʼzolar va toʻqimalarga taʼsir koʻrsatib, hujayralar strukturasi tashkil qilishda ishtirok etuvchi oqsillar va boshqa moddalarning sintezlanish jadalligini oshiradi. Tana oʻlchamlarini oʻsishidagi somatotropin gormonining eng ahamiyatli taʼsiri suyaklarni uzunasiga oʻsishini taʼminlovchi metaepifizlarni togʻay plastinkaga koʻrsatadigan taʼsiridir. Bu taʼsir jigarda va togʻay plastinkalarining oʻzida samatotropin gormoni tomonidan stimulyasiyalanadigan insulinsimon omil va rivojlanish, oʻsish jarayonlariga hamkorlik qiladi.

Somatotropin ontogeneznining barcha yuksalish bosqichlari davomida tana oʻlchamlarini oʻsishini stimullashda ishtirok etadi. Uning faolligi qiz bolalarda 2 dan 8-10 yoshgacha, oʻgʻil bolalarda esa 10-12 yoshgacha juda yuqori boʻladi.

Qalqonsimon bezning tiroksin va boshqa gormonlari bosh miyadagi energiya va oqsillar almashinuvlarini yuqori darajada ushlab turish bilan birga, tana oʻlchamlarini oʻsishiga va markaziy asab tizimi funksiyalarini rivojlanishiga jiddiy taʼsir koʻrsatadi. Bu hayotning dastlabki ikki yilida namoyon boʻladi. [19]

Pubertat va pubertatorti davrlarida oʻsish va rivojlanishni boshqarish faqat androgenlik xususiyatiga ega boʻlmagan, balki ana bolik xususiyatlarga ham ega boʻlgan jinsiy gormonlar asosiy rolni uynaydilar. Bu gormonlar qatoriga androgenlar (erkak jinsiy gormonlari) kirib, ulardan asosiysi - testesteron hisoblanadi. Testesteron markaziy asab tizimidagi qoʻzgʻalish va organizmdagi oqsillar sintezlanishi, ayniqsa suyaklarda, skelet mushaklarida, miokardda, oʻpkada va qon hosil qiluvchi toʻqimalarda jarayonlarini tezlashtiradi. Buning natijasida suyaklar va oʻlchamlarini oʻsishi jadallashadi va butun organizmning funksiyalari takomillashadi.

Yetilish, skeletning minerallashuvi qator gormonlar bilan boshqariladi. Kalsiy va fosfor ionlarini organizmda ushlab qolinishi va ulardan suyak to'qimalari minerallashishi uchun foydalanish tufayli uning zichligi va mustahkamligi ortadi, qondagi androgenlar va estrogenlarni hamda kalsiotonin, kalsitriol (buyraklarda ishlab chiqiladigan gormon) va D vitamini yuqori konsentratsiyasi saqlab qolinadi. Paratgormon (qalqonsimon bezoldi bezchalari gormoni) suyaklardan ortiqcha miqdordagi kalsiy va boshqa minerallar ionlarini chiqarib yuborilishini ta'minlaydi.

Natijalar va muhokama. Bir necha asrlardan buyon odam va hayvonlar organizmning turli ekstremal (ekologik) sharoitlariga moslashish (adaptasiya) muammosini o'rganish dunyo fiziologlari, morfologlari va boiximiklari diqqatini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Ushbu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqot ishlari faqatgina amaliy ahamiyatga ega bo'lmagan, balki hozirgi zamon evolyusion va ekologik fiziologiyasining fundamental asosini tashkil etadi. Odamlarning ko'pchiligi o'zlarining iqtisodiy, ilmiy, jismoniy va boshqa mafkurasidan kelib chiqib, noqulay sharoitlarni o'zlarining vaqtinchalik yoki doimiy yashash joylariga aylantirganlar. Masalan, baland tog' sharoitida yashovchilar doimo baland tog'larning kompleks omillari ta'sirida aynan ularning eng asosiysi past parsial bosim ta'sirida bo'ladi. Bu paytda odamlar qonida doimiy kislorod taqchilligi, ya'ni surunkali gipoksiya kuzatiladi. Lekin, adabiyotlarda keltirilgan tibbiy va biologik tadqiqot ishlarining aksariyati odamlarda o'tkir shakldagi gipoksik holatlarni o'rganishga qaratilgan, ammo surunkali gipoksiya muammolarini o'rganish bo'yicha nisbatan juda kam ish bajarilgan.

Evolyusion nuqtai nazardan qaraganda odam organizmi tekislikka moslashgan tirik organizm hisoblanadi va uning moslashishi tekislikka moslashgan yirik sut emizuvchiga xos bo'lgan ko'rinishni aks ettiradi. Shu sababli turli tog' balandligiga chiqqan, uzoq turli muddatlarda qolishi va turli vaqtda turish tartibini o'rganish uchun juda ko'plab tadqiqot ishlari bajarilgan. Ushbuni to'lig'icha tushuntirib o'tirish shart emas, chunki bu savollar bo'yicha to'ldiruvchi adabiyotlar kam emas. Bu tadqiqotlarning umumiy xulosasi sifatida shuni qayd qilish kerakki, tadqiqotchilar tomonidan past va o'rta balandliklarga ko'tarilganda qizil qon tanachalari miqdorining o'zgarishi haqida aniq va jiddiy o'zgarishlar yuz berishi kuzatilmagan.

Odam organizmining turli ekologik sharoitlarga moslashishi haqidagi katta miqdordagi materiallarni odamlarning bunday sharoitlarda bo'lish muddati, moslashish tartibi va irsiy bog'liqliklarni chuqur o'rganmasdan turib, tizimga solish mumkin emas. Bizning nazarimizda ushbu katta muammoni amalda o'rganish uchun eng asosiy vazifa bo'lib, odam organizmning o'zgartirilgan, ayrim hollarda mos bo'lmagan sharoitda yashash imkoniyatini oldindan aniqlash hisoblanadi. Bunda odam organizmidagi tabiiy sharoitdagi fiziologik reaksiyalar bilan hayotni ta'minlanishi, jismoniy ish bajarish qobiliyati va fiziologik holatlari ko'rsatkichlari orasidagi korrelyasion bog'lanishlar aniqlanishi kerak. Bunday imkoniyatlar planetamizni o'zlashtirish va uning zahiralardan har tomonlama foydalanish paytida eng muhim hisoblanadi.

Xulosa. Tadqiqotlarimiz doirasida biz yosh sportchilarda yurak qon tomir tizimini jismoniy mashqlar orqali sog'lomlashtirish. Jismoniy sifatlar va jismoniy imkoniyatlar

haqida qayd qilingan ko'rsatmalar quyidagilarni xulosa qilish imkonini beradi: a) jismoniy sifatlarni tarbiyalash asosida jismoniy imkoniyatlarning rivojlanishi yotadi. Ushbu jismoniy sifatlarni namoyon qiluvchi imkoniyatlar qancha rivojlangan bo'lsa, o'shanga xos bo'lgan harakatlanish vazifalari ham shunchalik to'liq namoyon bo'ladi; b) jismoniy imkoniyatlarni rivojlanishi organizmning a'zolari va tuzilmalarining funksional rivojlanish xususiy imkoniyatlarini aniqlovchi tug'ma qobiliyatlar bilan ta'min etiladi.

Shunday qilib yuqorida keltirilgan qonuniyatlar, funksional mexanizmlar hamda jismoniy Sifatlarning rivojlanish imkoniyatlari sport fiziologiyasining eng dolzarb muammolari hisoblanib, sport nazariyasi va sport tibbiyoti uchun qo'shimcha ilmiy-amaliy poydevor hisoblanadi. Jismoniy madaniyat, madaniyatning bir ko'rinishi bo'lib, inson tabiatini fizik qayta qurilishi va dunyo qonuniyatlarini anglab yetishga qaratilgan faoliyati orqali aniqlanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Анохин П.К. Биология и нейрофизиология условного рефлекса. М., 1968, 547с.
2. Асратян Е.А. Очерки по физиологии условных рефлексов. М., 1980. 360 с.
3. Айрапетян Е.Ш., Батуев А.С. Принцип конвергенции анализаторных систем. – Л., 1969. 85 с.
4. Бехтерева Н.П. Мозг человека. –М., 516 с.
5. Бехтерев В.М. Общие основы рефлексологии человека. –Л., 1926, 427 с.
6. Богданова И.И., Воронин Л.Г., Бурлаков Ю.А. Причины ошибок в речи учащихся и пути их исправления. –Педагогика, 1976, №7, с. 48-55.
7. Воронин Л.Г. Вопросы теории и методологии исследования высшей нервной деятельности человека. –М., «Педагогика», 1982, 173 с.
8. Воронин Л.Г. Избранные труды. –М., 1989, 267 с.
9. Запорожец А.В. Развитие произвольных движений. –М., 1979.
10. Захаркеевский В.Б., Суворов Н.Ф. Неврозы (Экспериментальные и клинические исследования). –Л., 1989. 223 с.
11. Иверсен Л. Химия мозга // Мозг. –М., 1982. с. 141-165.
- 12.Верхошанский Ю.В. Программирование и организация тренировочного процесса. –М., 1985.
13. Матвеев Л.П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов. –Киев, 1999.
14. Кофман Л.Б. Настольная книга учителя физической культуры. – М., 1998.
15. Туманян Г.С. Спортивная борьба: теория, методика, организация тренировки: Учебное пособие, ч.И.-М., 1997.
16. Туманян Г.С. Спортивная борьба: теория, методика, организация тренировки: Учебное пособие, ч.ИИ.-М., 1998.
17. Шлейка В.И., Чфремов А.П. Тайквондо. – М., 1995.
18. Виру А.А. Борба с утомлением. –М., 1975.
19. Дахновский В.С., Новиков А.А. Спортивная борьба. –М., 1975.

TURLI YOSHDAGI SPORTCHI TALABALARNI TAYYORLASHDA JISMONIY VA FIZIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Mirzayev A.X.

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va
biotexnologiyalar universiteti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar, jismoniy
madaniyat va sport kafedrasida katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: jismoniy mashqlar har bir insonning hayotida muhim, lekin har xildagi ahamiyat kasb etadi. Bu esa organizmning individual morfologik va funksional xususiyatlariga bog'liqdir.

Ключевые слова: физические упражнения важны в жизни каждого, но их значение варьируется. Это зависит от индивидуальных морфологических и функциональных особенностей организма.

Key words: Exercise is important in everyone's life, but its importance varies. It depends on the individual morphological and functional characteristics of the organism.

Резюме:

Ma'lumki odamning harakat faoliyati irsiy dasturi orqali genlar ishtiroki bilan amalga oshiriladi. Bunga qaramasdan ko'pchilik hozirgi hayotiy sharoitda tabiiy harakat faolligining yetishmasligini boshdan kechirmoqda. Bu tanqislikni to'ldirish uchun talabalarning yoshiga oid rivojlanish qonuniyatlari haqidagi bilimlarga asoslangan holda jismoniy mashqlarni turli shakllaridan iborat mashqlardan foydalanish to'g'ri tashkil qilinishi kerak. O'sish va biologik yetishish jarayonlariga faqatgina jismoniy faollik to'xtatuvchi sifatida salbiy ta'sir ko'rsatmay balki, uning me'yorida ortiq bo'lishi ham ta'sir ko'rsatadi. Tanlash usuli faqatgina yetarlicha tibbiy biologik nuqtai nazardan asoslangan tamoyillar asosida bajarilgandagina samarali bo'lishi mumkin.

Резюме:

Известно, что двигательная деятельность человека осуществляется посредством генетической программы при участии генов. Несмотря на это, многие люди в современных условиях жизни испытывают недостаток естественной двигательной активности. Для восполнения этого недостатка необходимо правильно организовать использование упражнений, состоящих из различных форм физических упражнений, исходя из знания закономерностей развития, связанных с возрастом учащихся. На процессы роста и биологического развития не только отрицательно влияет физическая нагрузка как ингибитор, но и влияет ее избыток. Метод отбора может быть эффективным только в том случае, если он основан на принципах, основанных на достаточно медико-биологической перспективе.

Summary:

It is known that human motor activity is carried out through a genetic program with the participation of genes. Despite this, many people in modern living conditions experience a lack of natural physical activity. To make up for this deficiency, it is necessary to properly organize the use of exercises consisting of various forms of physical exercise, based on knowledge of the

development patterns associated with the age of students. The processes of growth and biological development are not only negatively affected by physical activity as an inhibitor, but also affected by its excess. A selection method can only be effective if it is based on principles based on a sufficient biomedical perspective.

Kirish. Ishning dolzarbligi. Odamning odatdagiga nisbatan alohida sharoitlarda juda katta hajmdagi ishlarni bajarishi, juda kuchli jismoniy kuchlanishlarni amalga oshira olish, shuningdek jismoniy chiniqqan kishining jismonan chiniqmaganga nisbatan ko'proq ish bajarishi hammaga ma'lum. Bunga sabab odam organizmi yashirin imkoniyatlarga ega bo'lib, ularni alohida sharoitlarda qo'llashi mumkin, shu bilan birga jismoniy chiniqqan kishiga nisbatan organizm ko'p zahiralarga ega bo'ladi.

Demak, organizmning o'sishi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan uning maqbul vazifasini belgilab olish zarur bo'ladi.

Turlicha bo'lgan biologik xususiyatlar va fiziologik funksiyalar o'sish va rivojlanishning tezlashgan va davrlar xronologiyasi bo'yicha mos kelmaydigan, turli templarda (notekisliklarda) rivojlanadi. Odamning butun umr sikli (ontogenezi), ya'ni tug'ilgandan to o'limigacha bo'lgan davrlar ichiga antinatal (tug'ilguncha) va postnatal (tug'ilgandan keyingi) davrlarga farqlanadi. Tug'ilgandan keyingi yoshga oid davrlar jiddiy sifatiy farqlarga ega. Dastlabki bosqichlar progressiv (yuksaluvchi-rivojlanuvchi) bosqichlardan yetilgan yosh – stasionar (turg'un) va qolgan yoshga oid davrlar esa regressiv (pasayuvchi) davrlardan tashkil topgan bo'ladi.

Jismoniy mashqlar har bir insonning hayotida muhim, lekin har xildagi ahamiyat kasb etadi. Bu esa organizmning individual morfologik va funksional xususiyatlariga bog'liqdir. Masalan, jismoniy rivojlanishdan qolgan talabalar uchun uyg'unlashtiruvchi jismoniy mashqlar zarur bo'lsa, boshqalari uchun, ya'ni qaysidir sport turi bo'yicha rekort natijalariga erishish imkoniyatiga ega bo'lganlar uchun esa sport bilan shug'ullanishni tavsiya qilish mumkin. Sportga tanlash - bu tanlab olinadiganlarni qobiliyatini oldindan aniqlash asosida sport faoliyatini bajarishi mumkin ekanligini tasdiqlashdir.

Sportchi talabalar tayyorlash guruhiga saralash tamoyili ko'p yillardan buyon davom etib kelmoqda va u ko'p bosqichlidir. Yuqorida qayd qilingan dastlabki saralash bosqichidan tashqari yana asosiy va hal qiluvchi bosqichlar mavjud, ularni o'tkazish paytida sportga tayyorlashning navbatdagi ancha yuqori bosqichlarini egallashi mumkinligi tekshirib ko'riladi va aniqlanadi.

Shunday qilib, turli yoshdagi va tayyorgarlikdagi sportchi yoshlarni tayyorlash sport fiziologiyasi va psixologiyasining asosiy mazmuni hisoblanadi. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolalar asab-muskul apparatining qo'zg'aluvchanligi,

reaktivligi yuqori bo'lishi ancha tez voyaga yetgan odamlarga nisbatan yetarlicha murakkab harakat ko'nikmalarini birdaniga to'g'ri shakllantirishi muhim rol o'ynaydi, chunki ularni qayta o'rgatish qiyin. Bu vaqtda bolalarni jismoniy mashqlarni texnikasini ratsional bajarishga o'rgatish zarur, ularda turli mahorat va ko'nikmalarni hajmini kengaytirish kerak bo'ladiki, qaysini ularni hayotni keyingi bosqichlarida takomillashtirish zarur bo'ladi.

b) Ishning ilmiy-amaliy ahamiyati – jismoniy sportga yo'naltirilganining mohiyati qobiliyatli va harakatchan talabalarni aniqlash, tayyorlash guruhidan qobiliyatli talabalarni tanlab olish yo'li bilan yuqori sport natijalariga erishish mumkin. Bunday yoshlar ko'p emas, bor yo'g'i 3-5% ni tashkil etadi. Qolganlariga esa sog'lig'i va jismoniy tayyorgarligi hisobiga olingan holda maxsus dastur asosida umumiy sog'lomlashtirish tayyorgarligi uchun tavsiya qilinadi.

Sport seleksiyasining ikki turi farqlanadi: Saralash va tanlovdan o'tmaganlar. Saralash –sportning ushbu turi bo'yicha o'z hohish muammolarini yecha olmagan yoki sportning ushbu turi bilan shug'ullanishni istamagan talabalar kiradi. Saralash odatda maktabgacha bo'lgan muassasalarda va maktablarda o'tkaziladi va ajratish uchun loyiq bo'lmagan, lekin shug'ullanishni istovchilar qatoridan tanlab olinadi. Sportga tanlashda bitta muammo hal qilinadi, ya'ni tanlab olingan shaxs, tanlangan sport turi bo'yicha tayyorgarlikning ma'lum muddatda o'z mahoratini oshira oladiki, sportchining yashirin imkoniyatlari qanday ekanligi aniqlanadi. Uni aniqlash uchun quyidagi ikkita xususiyatni hisobga olish zarur bo'ladi:

1. O'zi hohlagan turda faoliyat ko'rsatishi davomida talabga erishish uchun mavjud bo'lgan nishonalar, tuzilishi va funksional jihatdan avloddan avlodga o'tuvchi imkoniyatlar darajasi, ya'ni tanlash paytidagi jismoniy holatining dastlabki darajasi inobatga olinadi;

2. Yoshlarni 1,5-2 yil mabaynida kuzatish hisobiga irsiy nishonalarni rivojlantirishdagi mashqlarga barham bera olishdagi shaxsiy imkoniyati jismoniy sifatlarini rivojlanishi darajalari bilan aniqlanadi.

Faqatgina aynan ana shu xususiyatlarni hisobga olish, ushbu sifatlarni rivojlanishi darajasini hal qiluvchi juda ishonchli bo'lgan bashoratni ta'min etishi mumkin.

Shunday qilib, ishimizninng asosiy ahamiyati turli yoshdagi va tayyorgarlikdagi sportchi yoshlarni tayyorlash xususiyatlarini aniqlab berishdan iboratdir. Tanlovning turli bosqichlarida oxirgi jismoniy jihatdan tayyorlanganligi modeli deb ataluvchi, ushbu modelga kiruvchi ko'rsatkichlarning turg'unlik darajalari hamda biologik rivojlanish xususiyatlarini nazarda tutish kerak.

Pedagogik jihatlar tanlovchi bosqichlariga bog‘liq holda o‘ziga chidamlilik, sportga talluqliligi, o‘ynashga qobiliyatligi, o‘yinga ishtirok etadigan va trenirovkadagi hулq-atvorni kuzatish tayyorgarlikning turli tomonlarini pedagogik tadqiq qilish va o‘yin faoliyat samaradorligining muddatini baholash o‘z ichiga oladi.

Shunday qilib, har bir sport bo‘yicha tanlovda omillarni tasvirlovchi ish qobiliyatini chegaralovchi testlarning mutaxassislari mavjuddir.

v) Ishning maqsadi va vazifalari. Ishimizning asosiy maqsadi sport bilan shug‘ullanganda harakat analizatorining funksional holatini aniqlashdan iboratdir. Mushak ishining fiziologik tavsifini aniqlash (dinamik va statik ishlar), trenirovka jarayonida hamda jismoniy tayyorgarlik davrida yuqori malakali sportchilarda tayanch harakat apparatining etiopatogenetik shikastlanishi va kasallanishi haqida yangi ma‘lumotlar olishdan iborat edi. Shu bilan birga sportchilarda toliqish holati va charchashni yuzaga kelish jarayonlarning fiziologik mexanizmlarini aniqlab berish, yengil atletikachilarni jinsiga va yoshiga qarab ular organizmida sodir bo‘ladigan fiziologik va psixologik o‘zgarishlarni tahlil qilishdan iborat edi.

Ishning oxirgi boblarida davolashni jismoniy madaniyat tavsifi, gipodinamiya, energiya almashinuvi, puls chastotasi, og‘riqni paydo bo‘lishiga hamda termoregulyatsiyasini o‘rganishi maqsad qilib qo‘yilgan. Mazkur izlanishlarning natijalarga quyidagi ikki ilmiy maqolalarda o‘z aksini topgan:

Adabiyotlar tahlili. Muskul faoliyati natijasida odam organizmida juda ko‘p funksional o‘zgarishlar ro‘yobga chiqadi. Bu o‘zgarishlar odatda jismoniy faoliyat boshlanmasdan oldin yuzaga keladi va bu start oldi holatni belgilaydi. Start oldi holat har qanday jismoniy faoliyat (jismoniy ish) uchun xarakterli bo‘lib, yuqori natijalar ko‘rsatuvchi startda yaqqol nazarga tashlanadi.

Sportchi talabalarning startga, trenirovkaga, jismoniy faoliyatga tayyorgarligi – bu qisqa vaqt ichida organizmning tinch holatdan ish faoliyatiga o‘tishi, yuqori natijani qo‘lga kiritish uchun talab qilingan jismoniy nagruzkani bajarish faoliyatidir. Tayyorgarlik – jismoniy faoliyat (ish)ga layoqatlilik belgisi bo‘lib, ma‘lum darajadagi mashqni bajarish, uni o‘z vaqtida boshlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Jismoniy mashqlarni bajarishdan oldin (trenirovka, asosan, musobaqalarda) tananing doimiy haroratini boshqarilish uchun razminka, ya‘ni startoldi tayyorgarlik muhim ahamiyatga ega. Ma‘lumki, tananing tinch holatida muskullar 15% qon aylanishiga, jismoniy faoliyat vaqtida esa 88% qon aylanishiga ega bo‘lib, bunda qon aylanish tezligi 20-25 martaga ko‘payadi A.V. Zaparojes (1979) [9] ma‘lumotlariga ko‘ra, muskullar tinch holatida ularning harorati

33-34°C, razminkadan so'ng esa 38,5°C ga yetadi va to'qimalarda kislotali protsesning yuqori darajasiga erishiladi. Metabolik (almashinuv) protsess va ferment katalizining kechishida yuqori tezlik 37-38°C haroratda yuz beradi. Temperatura pasayishi bilan tezlik juda sekinlashadi. Van Goff nazariyasiga asosan, to'qimalarda haroratning 10°Cga pasayishi almashinuv protsessining 50% ga kamayishiga olib keladi. Razminka o'zida, maxsus mashqlarni (chopish, sakrash, umumrivojlantiruvchi mashqlar) mujassamlashtirib, u ikki qismdan iborat: umumiy va maxsus. Razminkaning umumiy turi sportning barcha turlari uchun asosan bir xil bo'lib, maxsus turi ma'lum bir sport turi bilan chambarchas bog'liq. Masalan, futbolchi to'p bilan maxsus razminka mashqlarini bajarsa, hokkeychi shaybani har xil holatlarda harakatlantirib razminka qiladi. Razminkani optimal davomiyligi, uning boshlanishi va tugashi juda ko'p faktlarga bog'liq: sport turi sportchining tayyorgarlik darajasi tashqi omillar (havo harorati, namlik...) yosh, jins va musobaqalar masshtabi (viloyat birinchiligi, Yevropa va Jahon Chempionati, Olimpiada o'yinlari) shular jumlasidandir. Razminka davomiyligi sportchining qat'iy o'ziga bog'liqdir [13, 19].

Razminka ferment reaksiyalari, moddalar almashinuvi jarayoni, qon va limfa almashinuv hamda termoregulyatsiya uchun muhimdir. Bunda bog'lovchi to'qimalar faolligi, asosan, muskullarda oshadi. Skelet muskullarida ham qo'zg'alish yuqori bo'ladi. Razminka organizmning aerob ishlab chiqarishi faoliyatini ta'minlovchi funksional tizim uchun muhim ahamiyatga egadir. Harorat ko'tarilishi oksigemoglabinning to'qimalarga so'rilishi uchun foydalidir.

Yurak qisqarishi chastotasi razminka vaqtida 160-180 ga (daqiqasiga) yetadi. Razminka bilan sportchining chiqishida vaqt intervali 15 daqiqadan ko'p bo'lmasligi kerak. Organizmning uzoq dam oldirilishi barcha vazifa funksional sistema faoliyatini, asosan, kardiorespirator va termoregulyatsiyani tiklashga yordam beradi. Har qanday jismoniy ishda inson energiya sarflaydi va razminka ham bundan mustasno emas. Razminka organizmni charchatmasligi lozim. Shu sababli razminkaning umumiy qismida sportsmen maxsus trenirovka kiyimi kiyishi, shamolli sovuqroq kunda esa shamoldan himoya kostyumi kiyishi lozim.

Razminka ter chiqquncha, "qiziguncha" davom etishi kerak, bu ter termoregulyatsiyani bir maromda bo'lishini ta'minlaydi, ajralish funksiyalarini yaxshilaydi. Razminkada ish hajmidan tashqari harakatlar ritmi va ularni bajarish holati ham katta ahamiyatga ega. Optimal ritm va harakatlar intensivligi

muskullararo koordinatsiyani ta'minlaydi, bunda muskullarni bo'shashtiruvchi va taranglashtiruvchi mashqlarning roli muhimdir.

Boshqa faoliyat turida bo'lgani kabi sportda ham hayajon bo'ladi va bu tabiiy fiziologik holat hisoblanadi. Bu har bir sportchi uchun xos jihatdir. Startoldi apatiya - bu og'riqli holat bo'lib, unda yo sportchi yaxshi tayyorgarlik ko'rmagan yoki qandaydir kasallikni kechirib, sport holatiga tayyor emas. Agar sportchi yomon sport formada bo'lsa, unga hech qanday razminka, tayyorgarlik musobaqa jarayonida yordam bermaydi. Razminkani biror bir vosita bilan almashtirishi mumkinmi? Yo'q. Massaj, banya yoki boshqa qisqaruv chastotasi kuchayadi, arterial bosim va organizmning boshqa funksional ko'rsatkichlari yuqori pulsda (160-200 gacha daqiqa) ishlay boshlaydi. Massaj va banya – bu passiv muolajalar hisoblanadi. Razminka va dam olishdan so'ng musobaqalarda puls daqiqasiga 130 dan kam bo'lmasligi kerak. Ayniqsa sportning siklik turlarida (yugurish, grebliya, suzish, velogonka, chang'i sporti) bu muhim ahamiyat kasb etadi. Aks hollarda yaxshi tayyorgarlikka ega bo'lmagan sportchida o'ng qovurg'a ostida og'riq, hatto yurak va nafas yo'llarida sanchiq bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Анохин П.К. Биология и нейрофизиология условного рефлекса. М., 1968, 547с.
2. Асратян Е.А. Очерки по физиологии условных рефлексов. М., 1980. 360 с.
3. Айрапетян Е.Ш., Батуев А.С. Принцип конвергенции анализаторных систем. –Л., 1969. 85 с.
4. Бехтерева Н.П. Мозг человека. –М., 516 с.
5. Бехтерев В.М. Общие основы рефлексологии человека. –Л., 1926, 427 с.
6. Богданова И.И., Воронин Л.Г., Бурлаков Ю.А. Причины ошибок в речи учащихся и пути их исправления. –Педагогика, 1976, №7, с. 48-55.
7. Воронин Л.Г. Вопросы теории и методологии исследования высшей нервной деятельности человека. –М., «Педагогика», 1982, 173 с.
8. Воронин Л.Г. Избранные труды. –М., 1989, 267 с.
9. Запорожец А.В. Развитие произвольных движений. –М., 1979.
10. Захаркеевский В.Б., Суворов Н.Ф. Неврозы (Экспериментальные и клинические исследования). –Л., 1989. 223 с.
11. Иверсен Л. Химия мозга // Мозг. –М., 1982. с. 141-165.
- 12.Верхошанский Ю.В. Программирование и организация тренировочного процесса. –М., 1985.
13. Матвеев Л.П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов. –Киев, 1999.
14. Кофман Л.Б. Настольная книга учителя физической культуры. –М., 1998.
15. Туманян Г.С. Спортивная борьба: теория, методика, организация тренировки: Учебное пособие, ч.И.-М., 1997.
16. Туманян Г.С. Спортивная борьба: теория, методика, организация тренировки: Учебное пособие, ч.ИИ.-М., 1998.
17. Шлейка В.И., Чфремов А.П. Тайквондо. – М., 1995.
18. Виру А.А. Борба с утомлением. –М., 1975.
19. Дахновский В.С., Новиков А.А. Спортивная борьба. –М., 1975.

ISSN 2181-7138

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеу институтының Ж. Орынбаев атындағы Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 6

Нөкис — 2024

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов, С. Нуржанов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев, З. Ниязымбетова

Мәнзил: Нөкис қаласы, Ерназар Алакөз көшеси №54

Тел.: +998 61 224-23-00, +998 61 224-01-34

e-mail: uzniipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednaik@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

www.KRTEACH.UZ

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген маглыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 03.12.2024. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 31. Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №